

ECCLESIAE ET HISTORIAE SERVUS INFATIGABILIS
Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára



Fotó: Somogyi Viktória

ECCLESIAE ET HISTORIAE SERVUS INFATIGABILIS

Tanulmányok
Somorjai Ádám 70. születésnapjára

Szerkesztette:
ZOMBORI ISTVÁN



Budapest, 2022

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM) Budapest
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

A címlapon
Szent Anzelm Kolostor Róma
Pannonhalma – Főapátság

ISBN 978-615-5826-30-6

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO nyomda

TARTALOM

<i>Hortobágyi T. Cirill OSB</i>	
Előszó	9
<i>Dudás Róbert Gyula</i>	
Ahogy lehet – Somorjai Ádám életéről.	11
<i>Eördögh István</i>	
Avignonból Rómába az egyházszakadásig.	16

EGYHÁZTÖRTÉNET – MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

<i>Dénesi Tamás</i>	
Imaszövegség Pannonhalma és St. Lambrecht monostora között	27
<i>Dudás Róbert Gyula</i>	
Az Észak-amerikai magyar római és görög katolikus papok összetétele a 19. és 20. században	36
<i>Horváth István</i>	
Klímaválság és megoldási javaslatok borsod vármegyében 1816-ban, „a nyár nélküli évben”.	48
<i>Bárány Zsófia</i>	
„A szeretetnek mértéke az önszeretet”. Vallásügyi viták és nunciusi jelentések az 1839–40. évi országgyűlés utolsó hónapjairól	56
<i>Klestenitz Tibor</i>	
Schioppa nuncius búcsúja Budapestről a sajtó tükrében.	65
<i>Boros Zoltán</i>	
A Komáromi Hengermalom Rt. és a bencés rend	75
<i>Beke Margit</i>	
Csernoch János, a nagy esztergomi érsek halálának körülményei és temetési szertartása 1927-ben	83
<i>Barna Gábor</i>	
Ünnep és ünneplés a későmodernitásban	101
<i>Korzenszky Richárd OSB</i>	
Otthon, haza, anyanyelv	109

Tengely Adrienn

„A mit az ember nem ért, arra nem szokott figyelmezni, s ha látja is, nem tudja
 önhasznára fordítani.” Magyar nyelvű liturgiama gyarazó könyvek
 a reformkorban 113

Lakatos Adél

Egy eltűnt főpapi gyűjtemény nyomában. Császka György „szepesi képtára” . . . 126

Szilágyi Csaba

Erdélyi László levele az Országos Tankönyvbíráló Bizottság részére 142

EGYHÁZ – HATALOM – ÜLDÖZÉS

Zombori István

Püspöki székhelyváltás – pápai utasításra: Glattfelder Gyula Temesvár–Szeged . 157

Balogh Margit – Fejérdy András

Az Orlemanski-akció, avagy egy amerikai pap különös útja a Szovjetunióba . . . 165

Marton József

Márton Áron püspök és az erdélyi ferencesek 196

Molnár Imre

Isten szolgálja Esterházy János vértanúsága és mai értelmezése 217

Rosdy Pál

A feledhetetlen Schwarz-Eggenhofer Artúr 236

Illés Pál Attila

Stefan Wyszyński – felkészülés a lengyel egyház vezetésére 240

Várszegi Asztrik OSB

Pannonhalmi húsvétok (1950–1991). 249

Vörös Géza

A Regnumtól a KISZ-ig. Az ifjúsági szervezetek a diktatúrában 267

Bandi István

Részletek az állambiztonsági szervek 1967. júliusi titkos találkozásáról 275

Koltai András

Lénárd Ödön utolsó szabadulása és a piaristák 283

MINDSZENTY JÓZSEF

Zinner Tibor

„Egy majom” tanúvallomása. Adalékok dr. Schiberna Ferenc népbírószági
bűnperéből. 314

Deák András Miklós

Mindszenty-kutatás. A családi albumok távoli üzenetei 321

Gianone András

Mindszenty József a magyar filmhíradókban 338

Szabó Csaba

Magyar Sion – Esztergom 352

ROMA EST PATRIA OMNIUM

Tóth Tamás

Zichy Ferenc püspöki processzusai a Vatikáni Apostoli Levéltárban. 365

Hamerli Petra

Epizódok az olasz fasizmus és az egyház kapcsolatából 379

Tóth Krisztina

Buttykay Antal O.F.M. Rómában (1921–1927) 386

Molnár Antal

Kísérlet egy magyar menekültszálló alapítására a római Santo Stefano
Rotondo egykori pálos kolostorában (1946). 399

Rétfalvi Balázs

Pásztor Lajos és felesége levelei Kovács Sándor püspök hagyatékában 412

Németh László Imre

Szent István milleneuma, Zágón József megvalósult álma. 434

Érszegi Márk Aurél

„A vatikáni kutatások felújítása nemzeti érdek”. Érszegi Géza és a vatikáni
Hungarica-kutatás 447

Somorjai Ádám OSB

Publikációs tevékenység 1975–2022 között 465

Névmutató. 495

Helynévmutató 519

A kötet szerzői. 533

TABULA GRATULATORIA

Adriányi Gábor

Baán Izsák

Borián Elréd

Czúthné Gyóni Eszter

Csóka Gáspár

Csorba László

Dejesics Konrád

Erdődy Gábor

Fedeles Tamás

Fehérváry Jákó

Földváryné Kiss Réka

Gérecz Imre

Hardi Titusz

Ickx, Johan

Juhász-Laczik Albin

Keresztes András

Kisnémet Fülöp

Komlóssy Gyöngyi

Lakatos Andor

Marchut Réka

Monok István

Mózessy Gergely

Pál József

Petrás Éva

Prokopp Mária

Ruppert József

Sárközy Péter

Solymosi László

Szabó Ferenc SJ

Szerdahelyi Csongor

Szesztay Ádám

Udvarhelyi Olivér

Véghseő Tamás

Virt László

Wirthné Diera Bernadett

Zágorhidi-Czigány Balázs

Kedves Ádám atya!

A Magyar Bencés Kongregáció nevében testvéri szeretettel köszöntelek 70. születésnapodon. Szívből kérem számodra mindannyiunk nevében Isten áldását, továbbá jó egészséget, töretlen alkotókedvet a továbbiakban is.

Szent Márton monostora, Pannonhalma ezeréves hagyománya ismeretét, ha a történeti megpróbáltatásaink miatt töredékesen is, de azoknak a bencés szerzetestársainknak köszönhetjük, akik szerették ezt a monostort és lejegyezték az általuk jelentősnek, fontosnak tartott eseményeket.

Ennek a hosszú sornak a mai őrhelyén állsz te is. Sokakat kellene felsorolnom, kezdve az első diákunknak tartott pannonhalmi Szent Mórral, aki írásában már a Mons Sacer-t említi addig, a tiszteletreméltó rendtörténeti munkáig, amelyre most 70. születésnapod okán emlékezünk és köszönünk.

Ad multos annos!

Pannonhalma, 2022. augusztus 1.

Hortobágyi T. Cirill OSB
pannonhalmi főapát
A Magyar Bencés Kongregáció prézes-apatja

DUDÁS RÓBERT GYULA

AHOGY LEHET – SOMORJAI ÁDÁM ÉLETÉRŐL

- Született Esztergomban 1952-ben, bencés 1974 óta, történelem–német szakos tanár (ELTE, Budapest): 1980, római katolikus pap: 1980, az erkölcszociológia doktora Rómában (Alfonsiana Akadémia, Pápai Laterán Egyetem): 1987.
- 1980–1984 között gimnáziumi tanár és prefektus Győrött a Bencés Gimnáziumban, 1984–1986 között tanulmányút Rómában, 1986–1993 között főiskolai és gimnáziumi tanár Pannonhalmán.
- A METEM (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség) munkatársa. A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztőbizottsági tagja.
- A Könyvszolgálat, majd a Bencés Kiadó alapító igazgatója.
- 1993 óta Rómában központi rendi, egyházi beosztásban. A Pápai Államtitkárság munkatársa (1997–2016), a Szenttéavatási Kongregáció konzultora (1997–2012), Mindszenty bíboros szenttéavatásának relátora (2000–2007) (A kinevezés 1999. december 19-i dátummal készült, amit 2000. januárjában kapott kézhez) 2000–2007 között a S. Anselmo Prímás Apátság levéltárosa.
- 2006-ban, egyháztörténeti jellegű munkásságáért Zombori Istvánnal megosztva a Pro Renovanda Cultura Hungariae Deák Ferenc díjában részesült.¹
- 2019 és 2020 között Zalaapáti kisegítő lelkésze
- Számos könyv és szaktanulmány szerzője és szerkesztője, így Mindszenty József követségi levelezésének kiadója, a Vatikáni Államtitkárság Levéltárában őrzött magyar vonatkozású dokumentumok inventáriumainak szerkesztője, az első magyarországi nunciosok politikai jelentésének szerkesztője és közreadója. Publikációinak száma meghaladja a 440 tételt.²

Mondani szokták: A tények makacs dolgok. Annál már csak az adatok makacsabbak. Éppen ezért szokása egynémely történelmet okító személynek, hogy több száz tételes adatsort tanulmasson meg hallgatójával – ezzel részben elidegenítve őt a további historikus tanulmányoktól. Öreg hitoktatóm mindig azt mondta, miközben elkísértem temetésekre, hogy nem mindegy, mit élsz meg a között a két évszám között, ami a köre kerül. Az a kis vonal – a te életed.

Somorjai Árpád Béla, szerzetesi nevén Ádám atya 70. születésnapja kiváló alkalom arra, hogy ezt a vonalat, amely még bőven nincsen befejezve megnézzük, s feltegyük

¹ Ahogy lehet, <https://ahogylehet.osb.hu/> (2022.04.25.)

² Somorjai Ádám egyháztörténeti vonatkozású levéltári kutatásai (2000–2016) és eddigi publikációi (2007–2022). In https://ahogylehet.osb.hu/documents/sa_publicacioi.pdf (2022.05.25)

azt a kérdést, ki is ez az ember, szerzetes, pap, történész, erkölcszótudós, némettanár, nyelvtudós, tolmács, levéltáros, kiségitő lelkész, s a felsorolás még hosszsan folytatható lenne. Természetesen minden ilyen jellegű írás, részben objektív, hiszen adatokon alapul, részben viszont szubjektív, mivel az író figyelembe veszi „hősenek” történeteit, gondolatait, visszaemlékezéseit, valamint a róla született írásokat, vele kapcsolatos interjúkat,³ ez alapján próbálja meg megközelíthetővé tenni kutatásának alanyát.

Somorjai Árpád Béla Esztergomban született, 1952. augusztus 13-án. Édesapja Somorjai Ferenc, édesanyja Zsolnay (eredetileg Szkalka) Etelka volt. Három testvére született, közülük húga, Mária 1988-ban elhunyt. Családja kétlaki élete miatt gyermekkorát hol Győrben, hol Esztergomban töltötte, saját elmondása szerint némileg hideg, zárkózott légkörben. Már kora ifjúságától részt vett az egyházi szolgálatban, ministrált, közösségbe járt, noha ez ekkoriban nem igazán volt engedélyezett. Egy ministráns emlékhöz köti valódi megtérését, amikor látta, hogy hol időset temetnek, hol fiatal, s felmerült benne: Ideje megtérnem...⁴

Gimnáziumi tanulmányait az esztergomi ferenceseknél végezte el. Tanulmányi éveit során több fizikai versenyt is megnyert, majd később érdeklődése a történelem felé fordult, valamint ekkor erősödött meg benne az a gondolat – melyet tanítási éveit alatt, valamint a vele közös munkájában mindig érezett –, hogy hagyni kell a diákok, a partnert, a kollegát, hogy megtalálja a kérdést, melyre aztán meg lehet találni a választ.

A papság gondolata intenzíven 1970 tavaszán merült fel benne, de ettől függetlenül felvételizett az egyetemre, ahova hiába voltak jó tanulmányi eredményei nem vették fel. Ekkor hosszabb időt töltött Lengyelországban, ahol megtanulta a nyelvet, melyet a győri Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyárban, mint fordító és tolmács hasznosított, az alatt az egy év alatt, melyet ott töltött. Közben felvételt kért az esztergomi szemináriumba, ahová bár felvették, de édesapja nyomására tanulmányait nem kezdte el. Fiától öt évet kért, hogy csak utána legyen pap, mert addigra ő „védett korbá” kerül, s nem érheti – vélt, vagy valós – retorzió.

1972-ben előfelvételin (többszöri elutasítás és fellebbezés után) felvették az Eötvös Lóránd Tudományegyetemre, (ennek elősegítésére még a KISZ-be is beléptették)⁵ de tanulmányait kötelező sorkatonai szolgálata miatt még nem tudta elkezdni, erre csak 1973-ban nyílt lehetőség.

Az 1970-es évek elejétől kezdett el intenzívebben ismerkedni a pannonhalmi bencés közösséggel. s ekkor ismerkedett össze a későbbi főapáttal, Várszegi Asztrikkal, aki pártfogásába vette. Katonaévei során – Hódmezővásárhelyen – rendszeresen ministrált, amely ekkor komoly retorzióval járhatott volna, de ezzel nem törődött. Ez alatt az időszak alatt a politikai tiszt írótitkára lett. A honvédségtől mint őrmester szerelt le. Bár nem telt le az öt év, a negyedik év végén, 1974. augusztus 1-jén lépett be a bencés rendbe, ahol beöltözésekor az Ádám szerzetesi nevet kapta. Két éves novíciátus után folytatva egyetemi tanulmányait, majd diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett, mint történelem – német szakos tanár.⁶ Az évek során számos nyelven tanult meg,

3 Az Arcanum Digitális Tudománytárban Somorjai Ádám néven 1113, Somorjai Árpád néven pedig 19 találat mutatható ki.

4 *Három pápa magyar irtoka, Somorjai Ádám bencés szerzetessel Elmer István beszélget*, Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút kiadó, 2021., 63.

5 Vö.: ELMER, i. m., 134.

6 Vö.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1980–1981., 448.

s ezek többségében publikál is: németül, lengyelül, angolul, latinul, olaszul, franciául, valamint kicsit oroszul, (brazíliai) portugálul és spanyolul is.

Örökfogadalmát 1979. december 8-án tette le, majd ezután részesült a 1980. augusztus 27-én a diakónus, majd ugyanazon év szeptember 6-án, Győrben a papszentelésben. Első szerzetesi feladata 1980 és 1984 között a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumba szólította, ahol diákokthoni prefektus és tanár volt. Oktatási tevékenysége mellett a német igék múlt idejű alakjainak gyakoroltatása és számonkérésére készített számítógépes programot, valamint egy hasonló szoftvert hozott létre latin feleltetés céljából.⁷

1984-ben került ki először Rómába, ahol a Pápai Lateráni Egyetem erkölcteológiai intézetében (Alfonsiana Accademia) folytatott tanulmányokat, s *Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns* (ca. 1750–1945) (Születéskorlátozás a magyarországi földműves családokban (kb. 1750–1945.)) címen védte meg német nyelvű doktori értekezését, melyet a Katholische Akademie Hamburg 1990-ben nyomtatásban is megjelentetett.⁸

Római tartózkodása során több alkalommal is szerepelt a Vatikáni Rádióban.⁹ A „haldokló szocializmusban” azért már volt lehetősége külföldi konferenciákon is képviselni a magyar katolikus egyházat, például a bizánci szláv kereszténység eredetével kapcsolatos konferencián 1988-ban.¹⁰

1988-ban – néhány nappal Paskai László bíboros kanadai útját megelőzően – a Kanadában élő Horváth Tibor SJ elképzeléséből megszületett a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség. Ennek elnöke az USA-ban élő Gábrriel Asztrik premontrai szerzetes lett, s a METEM folyóiratának első szerkesztőbizottsága Érszegi Géza, Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Uzsoki András és Várszegi Asztrik lett.¹¹ A METEM megalakulásának történetéről és tevékenységéről a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok első számában (Uzsoki Andrással közösen) számolt be.¹² Ettől kezdve figyelhető meg, hogy érdeklődése az erkölctani írások felől inkább az egyháztörténelem felé fordult.

1986 és 1993 között Pannonhalmán szolgált, mint gimnáziumi és főiskolai tanár, valamint irodaigazgató-helyettes. 1993-ban a Magyar Tudományos Akadémián elnyerte a vallástudományok kandidátusa címet, valamint ezzel egy időben a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen a PhD tudományos fokozatot.

1990-ben alapította meg a bencés Könyvszolgálatot, majd a Bencés Kiadót, amelynek 1993-ig volt vezetője.¹³ Gondozása alatt jelent meg – többek között – Szent Benedek Regulája, illetve első magyarországi kiadása a Békés-Dalos féle Újszövetségi Szentírás fordításnak.

1993-ban rendi előjárói felmentették addigi feladatai alól, s Rómába küldték, ahol számos rendi, tanári, illetve központi egyházi feladatkört látott el. 1993. február 1-jével lett a Sant’Anselmo Egyetemen erkölcteológia tanár. 1995-től a primás apát hivatalában szolgált, elsődleges feladata az lett, hogy a világszerte beérkező konvent-névsorokat össze kellett vetnie az 1990-es névsorokkal, s azt aktualizálva elkészítenie a bencés rend

7 *Számítógép és nyelvtanítás II.* In *Pedagógiai Szemle*, 34. évf. 1984/7. szám, 791.

8 Árpád Ádám SOMORJAI O.S.B., *Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns* (ca. 1750–1945). In <http://mek.oszk.hu/15500/15520/15520.pdf> (2022. május 30.)

9 A „másik Európa” *keresztény gyökerei*, *Katolikus Szemle*, 1986/1., 12–14.

10 *A kultúra keresztény gyökerei Kelet- és Középeurópában.* In *Új Ember*, 1988. május 22., 5.

11 *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége.* In *Új Ember*, 1988. szeptember 18., 1.

12 SOMORJAI Ádám – UZSOKI András: *A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben.* In *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1989., 1. 279–324.

13 Vö.: ELMER, i.m., 16–17.

aktuális névtárát. Ez a feladat már előremutatott arra a későbbi nagy feladatkörre, amikor szintén adatokat, dokumentumokat gyűjtött össze, s azokat elemezve adott közzé. E megbízatása közben 1995 és 1997 között Rómában a Pápai Liturgikus Intézet titkára is volt.

1997-től lett a Vatikáni Államtitkárság munkatársa, ahol 1997-98 fordulóján elvégezte a Szentírási Kongregáció posztulátorképző tanfolyamát. Egyéb feladatai mellett a Szenttéavatási Kongregáció tanácsosaként tevékenykedett 1998-tól, valamint 2007 és 2012 között. 1999. december 19-én nevezték ki Mindszenty József boldoggáavatási perének relátorává, mely munkakört 2000. elejétől látott el 2007-ig.

A relátori feladat némileg ismeretlenebb, mint a nyilvánosság előtt működő posztulátoré. Ez utóbbi fő feladata, hogy minél inkább előmozdítsa a boldoggá, vagy szentté avatandó ügyét, bemutassa a nyilvánosság – no és az egyházi hivatalok előtt – annak pozitívumait, egyfajta PR menedzserként jár el. A relátor látszólag ennek az ellenkezőjét teszi, s ez sokak szemében azt jelenti, hogy akadémikusodó, ellenkező, tiltakozó személyt jelent. A relátor fő feladata megkeresni azokat a kérdéseket, melyekre a posztulátor által összeállított anyag nem ad teljes és kimerítő választ, s ezekre újabb és újabb adatokat kérjen be. Mivel Somorjai atya úgy érezte, hogy – bár a Mindszenty anyag elég szerteágazó – de mégis némiképpen hiányos, ezért saját maga kezdett el kutatni. Különösen fontosnak találta, s találja a mai napig azokat a dokumentumokat, melyeket nem elsősorban maga Mindszenty írt (noha ezeket is adott közzé), hanem vele kapcsolatosan, vagy róla írtak. Emiatt számos levéltár anyagát digitalizálta, s eredeti nyelven, valamint fordításban tárta a kutatók és érdeklődők elé. Számos kutatóutat végzett, Dél-Amerikától, az USA elnöki levéltáraitól, a bencés és egyéb közösségek gyűjteményeiig. Az egyértelműen kijelenthető, hogy Mindszenty bíborosról való ismeretünk és tudásunk sokkal sekélyesebb lenne ezek nélkül a kutatások és publikációk nélkül. Természetesen voltak olyanok, akik úgy gondolták, s gondolják, hogy – különösen miután a pápa elismerte Mindszenty József hősies erényeit, s lényegében már „csak a csoda” hiányzik a boldoggá avatáshoz – mindezen tevékenységek csak akadályozó tényezők, minek olyanról is beszélni, amely azt mutatná, hogy a bíboros ember is volt, nem csak vértanú, ember, méghozzá erényekkel, de hibákkal is. Somorjai Ádám ezekben a kötetekben nem ítélkezik, nem is mond igazán véleményt. Közvetesen – általában minimális, kifejezetten a dokumentum keletkezésére vonatkozó magyarázattal – olyan iratokat, melyek segíthetik az adott személy helyzetének, körülményeinek, tetteinek megértését. Ez pedig – nem csak történelmi szemmel – kifejezetten lényeges, s ettől teljesen független a boldoggá avatás kérdése.

2002-ben új feladatkörként a Levéltárba, majd a Történelmi Levéltárba került, s ott szolgált. Bár magát apró szemként a láncon aposztrofálta, de sok olyan eseményen vehetett részt, amikor II. János Pál pápa a magyarokhoz szólt, ekkor segítette a pápát, gyakorolva vele nem könnyű nyelvünket.

1996-ban – a Pannonhalmi Főapátság részéről – előkészítője volt Szent II. János Pál pápa pannonhalmi útjának.¹⁴

2006-ban egyháztörténelmi jellegű munkásságáért – Zombori Istvánnal megosztva – Pro Renovanda Cultura Hungariae Deák Ferenc-díjában részesült.

¹⁴ ELMER, i. m., 131.

2017-ben költözött vissza Pannonhalmára, azóta kifejezetten egyháztörténeti tevékenységet végez. 2019-ben előjárói – egyéb rendi szolgálatait mellett – Zalaapáti – ősi bencés templomának – kiegészítő lelkészévé nevezték ki, mely feladatot 2020-ig látott el.

Az életrajz itt, a hetvenedik születésnap előtt tisztelegve véget ér. Hiszen, most, 2022-ben, a korábban említett vonal egy pontján járunk. Somorjai Ádám, ahogy lehet szolgált eddig, s szolgál ezentúl is. A vele készült interjúkötet utolsó néhány sora így szól: *„Én boldognak tudhatom magam, mert szerzetesi hivatásom szerint Isten akaratát kerestem és szolgáltam. Nem kíváncsoztam magasabb pozíciókba, elég volt annyi, amennyit rám bízta. Nem kaptam öt talentumot, de kaptam kettőt, és nem ástam el.”*¹⁵ Jelenleg is számos kötet előkészítésén dolgozik, változatos témákban, akár Mindszenty József életének rejtett eseményeiről, akár a Magyarországon szolgált nunciusok politikai jelentéseinek vizsgálatáig. Bár elmondása szerint egy kötet létrejötte nagyjából kilenc hónap, de ismervén munkaerejét jól látható, hogy még sok-sok kötet vár arra, hogy elővegye, s átadja nekünk, olvasónknak, s – engedjék meg, hogy ezzel a státusszal illessem magamat – tanítványoknak.

15 ELMER, i. m., 288.

AVIGNONBÓL RÓMÁBA AZ EGYHÁZSZAKADÁSIG.

1. AZ EGYHÁZI ÁLLAM A 14. SZÁZADBAN.

VI. Ince (1352–1362) pápa az avignoni periódus kezdetétől (1309) elsőként tekintette feladatának az Itáliában magára hagyott Egyházi Állam dekadens állapotának a rendezését. A cél érdekében, a spanyol Gil Álvarez C. de Albornoz¹ (1310–1367) bíborost nevezte ki pápai helynökének Itáliában, 1353. július 30-i bullájával. Albornoz missziója, az avignoni periódus (1309–1377) alatt elburjánzott *podesták* és *signoriák* hatalmi visszaéléseinek a megfékezése volt Itáliában, ami a pápai kúria Rómába történő visszatéréseinek alapvető feltétele volt.

A restauráció érdekében elsőként a Velence-Lombard Liga² hívta meg IV. Károly német és cseh királyt (1346–1355) Itáliába. A Liga 1354-ben alakult meg Giovanni Visconti (1290–1354) ellen. Károly el is indult Itáliába 1354. októberében, hogy az egyes főnemesi családok tirannusi hatalmát megfékezze. Albornoz, a Pápa felségjogát elfogadó és az iránta hűbéresküre kész, helyi *signoriákat* az Egyházi Állam vikáriusainak (*custos*) nevezte ki, akikből pápai kormányzók váltak. A *Patrimonium Petri* ekkor 3 provinciára és 100 ilyen helynökségre lett osztva. A *Patrimonium Petri* élén a *rector* állt, aki nem a rebellis magartásáról hírhedt Viterbóban, hanem Montefiasconéban székelte. A *Patrimonium* rektora, az általa kinevezett *gonfaloniere* révén képviseltette magát Viterbóban. A *Patrimonium* rektora egyben, az Egyházi Állam parlamentjének (*diéta*) az elnöke is volt. A parlament, az egyes egyházmegyék és rendházak, a bárók, a városi önkormányzatok (*comuni*) küldöttjeiből tevődött össze és törvényhozói hatalommal rendelkezett.

Albornoz energikus restaurációja előtt Róma is fejet hajtott. A legfontosabb változást VI. Ince ama rendelete eredményezte 1358-tól kezdően, amellyel több, mint százéves gyakorlat után, két szenátor helyett csak egy és nem római, hanem egy idegen szenátori kinevezéséhez járult hozzá. Így 1358 őszétől, a siénai Raimondo de’ Tolomeivel kezdődött el Rómában a nem helyi származású szenátorok hosszú sora. Ezzel a római főnemesi családok évszázados egyeduralma zárult le a város életében a római nép egyébként

1 VI. Kelemen pápa nagy becsben tartotta Albornozt Avignonban és bíborosnak nevezte ki 1350. december 18-án, mivel a VI. Incét megválasztók közé tartozott és az új pápa egyik legmegbízhatóbb tanácsadója volt. Albornoz, az Egyházi Állam „második elismert alapítója”. A *Patrimonium Petri* területein uralkodó áldatlan állapotok rendezését két szakaszban hajtotta végre: 1353–1357 és 1358–1367 között. Teljhatalmú küldetése során kibocsátott rendeletei a *Constitutiones Aegidianae* néven ismertek és kis változtatásokkal érvényben maradtak egészen 1816-ig.

2 A Velence-Lombard Liga tagjai voltak: a ferrarai Aldobrandini márki, a mantovai Gonzaga és a padovai Carrara *signoriák*.

többször kifejezett igényének megfelelően, ami a Cola di Rienzo³-féle forradalommal vette kezdetét.

Rómában, a pápa kinevezte szenátor mellett a laikus összetételű *consilium settemviri*, demokrata kollégium gyakorolta a hatalmat 1358-tól, amelyet a nép választott meg és a közülük kikerülő szenátor hatalomgyakorlását segítették, ellenőrizték. A *Consilium settemviri* testülete, a római város önkormányzatának tényleges autonómiáját garantálta és tagjai a római köztársaság reformerei voltak.

Albornoz számára a milánói Viscontik expanziós törekvései jelentették a legnehezebb feladatot. Az érsek-püspök Giovanni Visconti, 1349 és 1354 között szerezte meg a Bologna feletti uralmat, mert VI. Kelemen (1342–1352) könnyelműen áruba bocsátotta neki az Egyházi Állam tulajdonát képező város feletti vikáriusi jogot. Albornoz missziója idején, Bernabó Visconti megbízásából rokona, Giovanni di Oleggio (+1366) kormányozta Bolognát tirannusként már 1355 óta, de meghajolt Albornoz előtt és 1360 márciusában aláírta az Egyházi Állam város feletti tulajdonjogát elismerő nyilatkozatát. Az Albornoz vívta háború a Viscontikkal, a német-római császár, Franciaország és Magyarország királyainak diplomáciai közreműködésével létrejött 1364. március 13-i megegyezéssel fejeződött be. Az Albornoz-féle misszió sikere a pápai tekintély restaurációjának érdekében nagyban járult hozzá a pápák Avignonból Rómába történt visszatéréséhez.

A Bolognával és a Viscontikkal elfoglalt Albornoz nem tudta jelenlétét biztosítani Rómában, ahol a pistoiái Lazzaro de' Cancellaris szenátor alatt a város fegyveres konfliktusba keveredett a rebelliskedő Velletrivel, 1362 májusában. A kezdeti siker azonban, csak a két város közti kétéves hadakozásnak lett a forrása, mert a Róma környéki nemesség addigi mellőzése miatt, Velletri mellett tört pácát és összefogott a római *septem reformatores reipublicae* hatalmának megdöntésére. Róma demokrata kormánya válaszként, kiűzte a nemességet a városból, 1362 nyarán. A vidéki nemesség ekkor felbérelte az itáliai *del Cappello* elnevezésű bandát (*compagnia di ventura*), míg a római reformer kormány a városban tartózkodó mintegy 600 német és magyar lovagot szerződtette védelmére, akiknek a parancsnoksága alá 22.000 gyalogos fegyveres tartozott. Róma ekkor ismét VI. Ince támogatását kérte félelmében, de azzal a kikötéssel, hogy Albornoz ne gyakorolhasson joghatóságot a város felett. A Róma és Velletri közti konfliktus lezárása 1364. november 8-án, az 1364 nyarán még zajló, Albornoz koordinálta béketárgyalásoknak volt köszönhető, amit azonban az elhunyt VI. Ince már nem ért meg.

Időközben Avignont is érintette a fegyveres zsoldos bandák veszélye a *Società di Acquisto* részéről, nevezetesen a Talleyrand-házból származó „zöld lovag”, Arnaud de Cervole (1300–1366) személyében 1357 nyarán. VI. Ince félelmében Albornozt hívta segítségül aki, hogy az itáliai Romagnában garázdálkodó *Grande Compagnia* vezérét, a Landaui Konrád gróftot semlegesítse, három esztendőre a zsoldjába kényszerült fogadni, 50.000 arany forintért. Albornoz 1357 őszén érkezett a biztonságát veszített Avignon védelmére. A százéves háború következményei miatt egyre veszélyesebbé váló franciaországi állapotok miatt, Avignon nem jelentett többé biztonságot a pápáknak és VI. Ince látva szorongatott helyzetét, tájékoztatta IV. Károly német-római császárt (1355–1378)

3 Cola di Rienzo 1313/14 körül született Rómában, a mai Via Arenula és a Zsinagóga közti negyedben, a Tiberishez közel. Cola jegyző (*notarius*), majd *néptribunus* volt Rómában és a *notarius appellationum*; *notarius Cam. Urbis*, vagy *protonotarius* aláírásaival ellenjegyzett dokumentumokkal már 1332-től találkozunk, egészen politikai pályafutása végéig, a római Kapitóliumban 1354. október 8-án történt felkoncolásáig.

az 1361. április 28-án írt levelében, a Rómába történő visszatérési szándékáról, amit azonban idős kora és rossz egészségi állapota miatt már nem tudott megvalósítani.

A *Compagnie di ventura* történelmi szerepe meghatározó tényező volt Itália geopolitikai térségében a 14. század második felében, mert a kései középkor legjelentősebb katonai szervezeteit jelentették. A szervezett, mobil zsoldos különítményeket pápák, királyok, szabad városok használták fel hatalmi céljaik megvalósítása érdekében. Maga Alborno is Nagy Lajos (1326–1382) magyar királytól,⁴ valamint IV. Károlytól kért több ízben ilyen zsoldosokat.

A Rómába való visszatérést pápasága kezdetétől komolyan tervező V. Orbán (1362–1370), megválasztása előtt Milánóban, Bolognában és Nápolyban teljesített diplomáciai szolgálatot VI. Ince megbízásából. Kiválóan ismerte a félszigeten uralkodó állapotokat és 1364. szeptember 15-én fel is szólította Firenzét, Pisát és Itália kommunáit, hogy lépjenek szövetségre a *Compagnie di ventura* kiűzésére, ami az Egyházi Állam biztonságának a feltétele volt. Kezdeményezése azonban eredménytelen maradt. Ezért Alborno az Egyházi Állam nevében, valamint I. Johanna (1325–1382) nápolyi királynő is, szerződésre léptek az Albrecht Sterz (+1365) vezérelte zsoldosokkal, hogy semlegesítsenek mintegy 5.000 lovas és 1.000 gyalogos, aktív zsoldos erőt. Sterz felvállalta az 1365. január 14-én Castri Pessine abruzzói településen kötött megegyezésben, 160.000 arany forint fejében, az Egyházi Állam és a Nápolyi Királyság védelmét Annichino di Bongardo (+1375) szabadcsapatainak zaklatásai ellen, valamint elkötelezte magát, hogy 5 esztendeig nem tesz zsarolási kísérletet a két állam kárára. A szerződés azonban csak félmegoldást jelentett, mert amikor Annichino bandája tönkrevverte Perugiánál a *Compania bianca* angol egységet, csak a szerenese mentette meg az Egyházi Államot a szomorú következményektől.

IV. Károly 1365 májusában érkezett Avignonba, hogy V. Orbánnal kidolgozzák a Franciaországban és Itáliában aktív fegyveres bandák elleni stratégiát. Tervként született meg, hogy a török ellen bérelik fel a *Compagnie di ventura* egységeit, bízva felmorzsolódásukban. A zsoldosvezérek azonban átláttak a rájuk nézve végzetessé válható szándékon. Annichino bandája ezért Sutribia fészkelte be magát 1365 telén, ahonnan lángba borította Sabina és Tuscia térségeit. A következő évben pedig John Hawkwood (1320–1394) bandái fosztották ki Campagna településeit. Róma ekkor végveszélyben érezve magát, könyörgő levelekkel esdekelte V. Orbán visszatérését, a város megmentésére.

V. Orbán, az 1366. április 13-i kiközösítő bullában tiltotta meg valamennyi keresztény uralkodónak, hogy a zsoldjukba fogadják a *Compagnie di ventura* fegyvereseit. Jellemző volt, hogy Firenze, már az Egyházi Állam és Nápoly között 1366. szeptember 19-én létrejött Liga alkalmával elhatárolódott állást foglalni egyes zsoldoskülönítmények ellen, azaz eleve figyelmen kívül hagyta a bulla fő célját, a bandák tönkretételét. A Liga 1367 decemberében fel is oszlott, mert Firenze kilépett, hivatkozva a császár részvételének hiányára.

A pápák avignoni életvitele, a keresztény világ általános nemtetszését váltotta ki a 14. század második felében, ami ugyancsak az egyik fontos oka volt a pápai kúria Rómába történő visszatérésének. V. Kelemen (1305–1314) valójában csak vendég volt még Avignonban a domonkosok rendházában, az áldatlan pártharcoktól dülő római állapotok miatt. XXII. János (1316–1334) pápa viszont már állandó tartózkodásra rendezkedett be

4 Nagy Lajos király első alkalommal, Laczkfi Miklós vezérlete alatt küldött tekintélyes számú fegyveres különítményt Itáliába, Alborno megsegítésére, 1357-ben. Később, 1360-ban, Megyesaljai Móric parancsnokságával 7.000 magyar vitézt rendelt a bíboros támogatására, a Barnabó Visconti elleni hadjáratra.

az avignoni fényűző püspöki palotában és a konzisztóriumot a francia korona befolyásától tette függővé. Ismerve viszont az áldatlan római és a bonyolult nemzetközi állapotokat, ma nehéz annak a mérlegelése, hogy mi volt a kisebbik rossz azokban az időkben: Róma, vagy Avignon? Vitathatatlan ugyanakkor a kor általános averziója az avignoni pápaság iránt, ami a hírhedt periódust követő egyházszakadás, majd a reformáció melegágya is volt.

Az európai kereszténység számára elviselhetetlenné váltak az avignoni visszaélések között: a kúriai centralizmus és gazdaságpolitika. Ez utóbbi, az egyházi hivatalokra, a nagy- és kis beneficiumokra történő pápai kinevezésekért kivetett adókat jelentette. A Szentzsék visszatetszést kiváltó adórendszerre valójában nem az avignoni periódus sajátja volt, hanem a III. Incétől (1198–1216) fokozatosan bevezetett fiskális gyakorlat. Az adórendszer legfontosabb elemei voltak: a tizedek (*decime*), az ősegyház idejéből ismert, kezdetben spontán adózás; majd a Karolingok alatt a termés 10%-nak a beszolgáltatása a plébániák fenntartására; majd a keresztes hadjáratok és a rekonkvizsta⁵ idején a hit ellenségei ellen viselt háborúk költségeit fedezni hivatott adó, ami később a pápai udvartartás kiadásaira lett fordítva. A 14. századtól *annatának* nevezett egyházi adók pedig az avignoni pápaság rendkívüli kiadásait fedezték, amit V. Kelemen kezdeményezett 1306-tól, majd XXII. János rendszeresített. Skandalumot okozó jelenség volt az ún. *cumulus beneficiorum*, azaz több hivatal egy személlyel való betöltése és a velük járó javadalmak birtoklása. Ugyancsak tűrhetetlenné vált a Martell Károly óta egyre elterjedtebb *commendam* (*in commendam*) gyakorlata, vagyis egy civil személynek az egyházi hivatalra (püspökség, apátság, stb.), vagy javadalomra történő kinevezése a visszavonásig, éspedig a bevételek pusztá haszna érdekében anélkül, hogy a kinevezett kötelezett lett volna a hivatalával járó egyházi feladatokat elvégezni. A *subsidia* is egy külön pápai adót jelentett, amit az avignoni periódusban a bíborosok fényűző életvitelének kiadásaira fordítottak. Ez utóbbi, a nagy nyugati egyházszakadás után jelentett elviselhetetlen terhet a kereszténység számára, hiszen az egyidejűleg uralkodó – néha három – pápa udvartartását is ebből fedezték.

Giovanni Alvaro Pelayo (1280–1350?), spanyol ferences, a *De statu et planctu ecclesiae* 1332 körül írt művében, keserű kritikával emlékezik meg az egyház sebeiről: az avignoni kúria és a kor dekadens egyházi állapotairól. Az avignoni pápaság elleni általános ellenszenvre példa az Angliában már az 1164-es *Clarendon*-i diétán elfogadott 16 cikkelyből álló törvény, amellyel II. Henrik (1154–1189) alaposan behatárolta Róma befolyását a nemzetállam életébe. III. Sándor (1159–1181) ekkor el is ítélte a 16 cikkelyt, de a pápai határozat védelmét felvállalt Canterbury primásnak, Thomas Becketnek (1162–1170), Franciaországba kellett menekülnie és a hat éves emigráció utáni visszatérésekor, az érsek magatartása miatt irritáltak meggyilkolták a város székesegyházában, a király iránti hűségük demonstrálására 1170. december 29-én. A következő évben II. Henrik (1133–1189), önkényes módon értelmezte a IV. Adorján (1154–1159) adta Írország feletti hatalomgyakorlás egyik kitételét, jogot formálva Írországra, amit 1171-ben megszállt, hivatkozva a pápa egyébként hamis 1155-ös *Laudabiliter* bullájára. Az 1341-

5 Az Asztúriából kiindult *reconquista* folyamat Martell Károllyal (686–741) vette kezdetét, aki 732-ben megállította a 711 óta tartó iszlám térhódítását az Ibériai-félsziget északi részén. VI. Alfonz, Kasztília és León királya új impulzust adott a mórok elleni harcnak, 1085-ben. A *reconquista* szellemiségének része volt a Granada visszafoglalását követő, 1492 utáni keresztény expanzió; a Katolikus Királyok politikai és vallási egységet szorgalmazó intoleranciája; az Újvilágban hírhedt *conquistadorok*, katonalelkészek erőszakos és tömeges keresztelése az őslakosok körében; valamint az *encomienda* szisztéma inkulturalizációs, gazdasági és emberjogi visszaélései.

es törvények, valamint az 1351-es *Act of Provision* és az 1353-es *Praemunire statutum* törvénytelennek nyilvánították az angol felségterületekre vonatkozó pápai kinevezéseket és megtiltották a pápai leiratok közzétételét Angliában.

A francia korona szolgálatába szegődött avignoni pápák elleni antipátiának a reformáció előfutára, John Wyclif (1320–1380), az oxfordi filozófia és teológia kar professzora adott radikális kifejezést, helyeselve az angol parlament III. Edward (1327–1377) alatt hozott döntését, amellyel a korona formálisan is megtagadta a pápának a hűbéradó további fizetését 1366-ban, annak 33 évig tartó felfüggesztése után. Wyclif, a *De divino dominio*, a *De civili dominio* és a *De decem praeceptis* tanulmányaiban állítja, hogy: a világi hatalom független a spirituális hatalomtól; a pápaság időleges hatalma az egyház romlását okozza; hatalom és vagyon összeegyeztethetetlenek az evangéliumi szellemséggel. Az oxfordi professzor tanaiban az *annáták*, a különféle pápai *taxák*, *simóniát* jelentenek. A Londonban 1376 áprilisában összehívott parlament a *Long Bill*-ben tiltakozott az avignoni pápák adóztatási gyakorlata ellen kimutatva, hogy a pápaság követelte adók ötszörösét képezik a királyi kincstár bevételeinek és tiltakozott a pápai *kollektorok* által Avignonba történő valuta kivitele ellen.

Németországban is hasonló volt a helyzet, ahol 1372 októberében a kölni káptalan és az apátságok léptek szövetségre, megtagadva a tizedek beszolgáltatását az avignoni kúriának, amely adózási kötelezettséget XI. Gergely (1370–1378) tett gyakorlattá. A kölni példát már a következő hónapban követték Bonn és Xanten káptalanjai, majd szeptemberben Mainz klérusa is csatlakozott a tiltakozáshoz, Würtemberggel együtt. Bajorország hercege, az idős Stefan, 1367-ben intézett egy körlevelet a bajor klérushoz, felszólítva őket az avignoni pápaság kiszabta adók megtagadására, mert: „a pápának semmiféle rendelkezési joga nincs országunkban”. Ez az eredete az elhíresült német felszólításnak: „*Los von Rom!*”.

2. IDEIGLENES VISSZATÉRÉS RÓMÁBA (1367–1370).

VI. Ince utóda, Guillaume de Grimoard (1310–1370) bencés szerzetes volt az, aki pápai legátusként Nápolyban teljesített diplomáciai szolgálatot, amikor Alborno és Roger Hugo (VI. Ince fivére) jelöltek – megválasztásukat visszautasító döntés – után, mégis őt választották meg 1362. október 28-án.

V. Orbán (1362–1370) jól ismerte az itáliai állapotokat és amikor 1363 tavaszán a rómaiak küldöttsége hivatalosan visszahívta az apostolok városába, a pápa nemet mondott. Ezért, az addig akadályt jelentő Viscontiakkal 1364 márciusában megoldódott bolognai konfliktust követően, azaz az Egyházi Állam Albornoz befejezte restaurációja után, folyamatosan érkeztek Avignonba a pápa visszatérését szorgalmazó kérelmek. A svéd Szent Brigitta (+1373) és Petrarca⁶ levelei hitelesen dokumentálják az európai kereszténység részéről akkor általánosan jelentkező igényt. IV. Károly császár, már az 1365 májusában történt avignoni látogatása során felajánlotta V. Orbánnak a szemé-

6 Petrarca Velencéből írt a pápának 1366. június 28-án. A költő levele ékes dokumentuma a kor laikus társadalma részéről jelentkező egyetemes igénynek: „Szentatya, vegyed figyelembe, hogy Róma egyháza a Te jegyessed. Cáfolhat ugyan bárki mondva, hogy a római főpap jegyese nem csupán az egyetlen római-, hanem az egyetemes egyház...de, Rómát különleges szálak fűzik Hozzád és amíg minden városnak van saját püspöke, addig Róma püspöke Te vagy.” Vö.: *Seniles*, IX, 1.

lyes támogatást visszatéréshez. A ferences rendtagok szegénységét vállalt Aragón Péter (1305–1381), II. Aragón Jakab (1267–1327) király fia is a pápa visszatérését kérte szerzetesi magányából. Az avignoni kúria 3 itáliai bíborosa naponta hozta fel a pápának a visszatérés témáját Petrarca barátjával, Philippe de Cabassolle (1305–1372) francia püspökkel együtt.

V. Orbán visszatérésének egyetlen ellenzője V. Károly (1364–1380) francia király volt. Végül, ennek ellenére, a pápa tudomására hozta döntését a keresztény világnak 1366-ban, miszerint visszatér Rómába. A frankfurti diéta jóváhagyta, hogy IV. Károly kísérje vissza a pápát, az itáliai kikötővárosok pedig flottáikat ajánlották fel a tengeri utazás biztosításához. V. Orbán 1366. október 30-án fejezte ki köszönését a császárnak kérve, hogy mielőbb jöjjön Itáliába és szabadítsa meg a térséget a *Compagnie di ventura* garázdálkodásaitól.

V. Orbán, miután 8 kardinális kíséretében elhagyta Avignont 1367. április 30-án, 7 másik bíboros is követte, a szárazföldi utazást választva. Csupán hárman maradtak közülük Avignonban, a pápa beleegyezésével. A 23 nápolyi, velencei, pisai és genovai hajóból álló flotta Marseillesből indult útnak május 19-én és június 9-én érkezett meg a rebellis, szoros értelemben vett *Patrimonium Petri* fővárosába, Viterboba.

Viterbo, most sem tagadta meg rebellis múltját, mert ahogy a nép érzékelt az avignoni fényűzéshez szokott pápai kúria beosztottjainak visszatetsző magatartását, fellázadt és szeptember 5-én felgyújtotta néhány bíboros rezidenciáját, majd ostrom alá vette a pápai erődöt és barikádokat emelt, „halál az egyháza” jelszavakkal. A megmozdulást, firenzei segélycsapatok és a környék pápahű fegyveresei fojtották el.

Viterbot 1367. október 14.-én hagyta el a pápa, Este-i Miklós őrgróf talpig páncélba öltözött fegyveresei kíséretében és a pápai kúria három napos utazás után, október 16.-án érkezett meg Rómába, hatvanhárom esztendeig tartó távollét után. V. Orbán, az itáliai *signoria* kíséretében vonult be Rómába. Rezidenciáját a Vatikánban készítették elő, annak előzetes renoválása után. A kor krónikásai és írói, egy romokon ülő, fájdalmas özvegyhez hasonlították Rómát.

A pápa Rómában töltötte 1367 telét és minden erejét a város restaurálására fordította. 1368 márciusában fogadta a nápolyi királynőt, Johannát és a ciprusi királyt, majd májusban Montefiasconéba távozott a rossz levegőjű fővárosból, készülve IV. Károly fogadására, akinek jövetelét reménykedve várta, mert a tervek szerint, Liga újjászülése volt esedékes a császárral az élen, az időközben többször kiközösített Bernabò Visconti (1323–1385) ellen, valamint a *Compagnie di venturák* és a török veszély miatt. A megalakulófélben lévő szövetségesek csatlakoztak is az 1368 május elején Itáliába érkezett Károlyhoz, de a hadviselés reményei hamar szertefoszlottak. IV. Károly császár ugyanis nagyobb jelentőséget tulajdonított a Viscontiktól kapott aranyaknak, mint az itáliai villongásoknak és 1368. aug. 27-én fegyverszünetet kötött a Viscontikkal és kényelmesen vonult Modena, Bologna, Lucca, Pisa, Siéna irányába, bevételeit gyarapítva mindenütt. A pápával Viterboban találkozott október 17-én, majd 4 nap múlva a *Sancta Maria Maddalena* templomhoz közeli *Monte Márión* vert táborn, várva az utána jövő pápát, akit 2.000 lovas kísért Rómába, VI. Amadeus (1343–1383) Savoyai gróf vezetésével.

A pápa és a császár már 150 éve nem léptek be együtt Rómába, aki a Rómából történt távozása után, 1369. február 13-án, szégyenteljes békére kényszerítette a Ligát és ujját sem mozdította a Viscontik ellen, hanem júliusban visszatért Németországba, itáliai aranyaktól csörgő tele erszénnyel.

V. Orbán 1369. október 13-án tért vissza Rómába, ahol V. Ióánnés Palaiologosz (1332–1391), bizánci császárt fogadta a Szt. Péter bazilika lépcsőin október 21-én, aki kész volt őszintén elfogadni a nyugati hitvallást – miszerint a „Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik” – abban a reményben, hogy Nyugat keresztényisége segítséget nyújt számára a török veszély ellen. Ezt a reményt azonban, nem egy avignoni pápa válthatta valóra. Ezért felelős az avignoni pápaság Konstantinápoly vesztéért, valamint az oszmán uralomért a Balkánon, ami Magyarországon másfél évszázadig tartott.

V. Orbán kereszteshadjáratot szorgalmazó kezdeményezése is süket fülekre talált Európában, kivéve a magyar Nagy Lajos királyt, aki tízezer főnyi fegyverest ajánlott fel a pápának, készségét fejezve ki a kereszteshadjárat vezetésére. V. Orbán azonban elutasította az ajánlatot félve, hogy a magyar katonai jelenlét csak további bonyodalmakat okoz majd Itáliában. Lajos király ennek ellenére, 500 válogatott lovast küldött a pápa személyes védelmére, Czudar Péter (1326–1396) szlavón bán parancsnoksága alatt.

V. Orbán ekkor még eltitkolta Avignonba történő visszatérése szándékát, de 1370. április 17-én, erős katonai biztosítással már elhagyta Rómát és Viterbóba ment. A pápa titkos elhatározását csak megerősítette a *ghibellin* vezér, Giovanni di Vico (+1366) fiának, Francesconak (+1387) a lázadása, aki a pápa szeme láttára vont kardot ellene és lépett szövetségre a pápaság elleni Perugiával. A rómaiak kétszáz fős, lovas bandériumának időben történt megjelenése azonban megdölgölgésre készítette Francescot, aki Montefiasconéban 1370 májusában alávetette magát a pápai *signoriának*. A váratlan fordulat Perugiát is elbizonytalanította és a város 1370. november 13-án békét kötött a pápa bolognai helynökével, Angelico de Grimoard (1315?–1388) bíborossal.

V. Orbán valójában már a római prefektus, Francesco di Vico (+1387) behódoláskor befejezettek tekintette római misszióját, majd Perugia békekötési készségét is látva, még inkább feleslegesnek vélte a tovább időzést Itáliában. A százéves háború franciaországi érdekeitől is indítatva, Montefiasconéban hozta környezete tudomására, hogy végleg visszatér Avignonba. A rómaiak, keserűen vették tudomásul a hírt. A pápa hajthatatlan maradt Szt. Brigitta kérelmei hallatán is, aki felkereste Montefiasconéban és könyörögve marasztalta a pápát megjósolva, hogy távozása esetén a közeli, biztos halál vár rá. A rómaiak Montefiasconéba érkezett küldöttsége sem ért el egyebet 1370. május 22-én, mint a pápa május 26-i dátummal írt búcsúzó levelét, amit atyai hangon intézett a római néphez.

V. Orbán, Corneto kikötőjében szállt hajóra 1370. szeptember 5-én, de Avignonba érkezve súlyosan megbetegedett és el is hunyt december 19-én, ahogy a svéd látnoknő, Szent Brigitta megjósolta.

Petrarca Pádovában értesült V. Orbán haláláról és sajnálatát fejezte ki a szegényteljes meneküléséért, de felelőssé nem a pápát, hanem francia környezetét tette.

3. VÉGLEGES VISSZATÉRÉS RÓMÁBA (1377–1378)

V. Orbán halála után az Avignonban összeült francia konklávén *Guillaume de Beaufort* gróf fiát, *Pierre Rogert* választották meg pápának 1370. december 30-án, aki VI. Kelemen unokaöcse volt. Mivel még diakónus sem volt, ezért gyorsan pappá, majd püspökké kellett szentelni még a megkoronázása előtt, amire 1371. január 5-én került sor. Az új pápa a XI. Gergely (1370–1378) nevet választotta. Kiváló képzettségű egyházfő volt, de nem örvendett a legjobb egészségnek.

XI. Gergely rögtön hangoztatta a konzisztóriumon⁷ visszatérési szándékát Rómába, 1372. májusára tűzve ki a kúria visszaköltözésének dátumát.

A hetedik francia pápa után, a rómaiak vonakodva bár, de levélben felkérték XI. Gergely (1370–1378) pápát a visszatérésre és 1371 második felében felruházták ugyan az életre szóló szenátori címmel, de ez nem a pápának szólt, hanem a személyének: *Pierre Roger de Beaufort* grófnak. XI. Gergely utasította is római vikáriusát, *Philippe de Cabassoles* (1305–1372) kardinálist, Petrarca barátját, hogy fogadja el nevében a felajánlott *signoriát*. Az élete végén járó Petrarca, izzó hangú apológiában fejezte ki még utoljára véleményét Avignonnól, jelzőkben nem válogatva: „*barbara cloaca del mondo*” (a világ barbár szennycsatornája). Szt. Brigitta írásban intette a pápát, hogy térjen vissza Rómába, mert mint elődjére, rá is a biztos halál vár, ha Krisztus helytartója továbbra is távol marad székhelyétől. Ezúttal azonban Szt. Brigitta halt meg előbb 1373. július 23-án, de intése nem maradt hatás nélkül. Siénai Szt. Katalin,⁸ a kor másik kimagasló egyénisége is számos alkalommal⁹ kérte XI. Gergelyt a Rómába való visszatérésre.

XI. Gergely döntését azonban nem a kérelmek befolyásolták, hanem egyrészt a pápa nemzetközi politikájának súlytalanná válása, másrészt az Egyházi Állam létét fenyegető itáliai forradalmak veszélye és azok tragikus következményiektől való félelem.

Franciaországban a *brétignyi*-i békét (1360) követően, V. (Bölcs) Károly (1364–1380) alatt ismét kitört a háború, 1369-ben. Az avignoni kúriában fényűző körülmények között élő francia bíborosok és maga a király is mindent megtektek, hogy a pápát felhasználják a kedvező békekötés közvetítésére Angliával, de XI. Gergely valamennyi diplomáciai próbálkozása zátonyra futott. Az avignoni pápaság hiteltelenségét igazolja, hogy a kereszteshadjárra történt felhívás eredménytelen maradt, ahogy XI. Gergely ama törekvése is, hogy Gallipoli (1354) és Drinápoly eleste (1362) után magára maradt V. Ióannész császár (1341–1391) Kelet-római Birodalmát megmentse. A Pápa örökölte egyben az avignoni kúria Német-római Császárság előtti tekintélyvesztését is. A német választófejedelemek ugyanis IV. Károly tizenötéves fiát, Vencelt (1373–1400) választották meg német királynak, a pápaság minden tiltakozása ellenére.

A legsúlyosabb politikai válság azonban Itália geopolitikai térségében fenyegette a pápaságot. Itália megmentőként köszöntötte V. Orbánt megérkezésekor, de miután háttal fordított Rómának, fellobbantak az avignoni pápaság elleni gyűlölet lángjai. XI. Gergely két feladat megvalósítását látta elsődlegesnek Itáliában: ellensúlyozni a Viscontik további expanzióját és megmenteni az Egyházi Állam időleges hatalmát. A feladat nem volt egyszerű, mert szinte lehetetlen volt olyan pápai helynököt találni, aki tudott volna olaszul.¹⁰ Az Albornoz-féle restauráció pápai érdekeket szolgáló, pozitív jelenségei is kezdtek gyengülni. A pápaság időleges hatalma elleni lázadás általános volt Itáliában 1370 után, ami jóval később, 1870-ben vált Róma számára fatális tényezővé.

Az avignoni pápai kúria hatalmi mámorát megelégteltek élére Firenze állt és az Itáliában hivatalokat betöltő francia felső klérus elleni averziót is a *guelf* tradíciójáról ismert

7 A mantovai nagykövet, Cristoforo da Piacenza jelentése Avignonnól, 1372. május 9-én.

8 Caterina da Siéna (1347–1380), a huszonhárom gyerekes, kelmefestő Jacopo Benincasa di Siéna utolsóként született lánya volt, aki tizenhét évesen lépett be a domonkosok harmadrendjébe.

9 Cfr., TOMMASEO, Nicolo: *Lettere di Caterina*, Firenze, 1860, IIV kötet. Siénai Szt. Katalin mintegy 400 levele és a *Dialogo della Divina Provvidenza* írása, a klasszikus irodalmi remekművek közé tartoznak.

10 Siénai Szt. Katalin, „*demoni incarnati*”-nak (megtestesült ördögöknek) nevezte az Egyházi Állam adminisztrációját ellátó klerikusokat, egyik XI. Gergelyhez írt levelében, kérve a pápát, hogy tépje ki ezeket a gazokat az egyház virágoskertjéből.

Toscanából szították. A gazdasági mélypontjára került Firenze ekkor forradalmi piros zászlót küldött az Egyházi Állam önkormányzatainak, arany betűs felirattal: *Libertas*. Az egyéves fegyverszünet elteltével, Bernabò Visconti békét kötött 1375 nyarán a *guelf* Firenzével és 80 várossal szövetkezve Ligát hozott létre „az Egyház méltatlan pásztorai” (*contro i mali pastori della Chiesa*) elleni harchoz, amihez még a nápolyi királynő, I. Johanna is csatlakozott.

A Barbarossa I. Frigyes császár (1155–1190) ellen megalakult *lombard Liga* 1168-ban kötött *Pontidai esküje* óta nem volt ilyen nemzeti összefogás Itáliában. Az Egyház visszaélései iránti gyűlölettel fűtve a nép lerombolta Firenzében az Inkvizíció épületét, a városi önkormányzat eltörölte az egyházi bíróságot, az Egyházi Állam ingatlanait kisajátították és a klérus számos tagját bebörtönözték, felakasztották. Nyolctagú bizottság (*Otto Sancti*) alakult, amelynek a feladata a klérustól elkobzott javak kiárusítása volt. A Firenze és XI. Gergely között ekkor kirobbant háború ezért kapta a *La guerra degli Otto Sancti* (*A Szent Nyolcak* háborúja) elnevezést.

Firenze példáját követve más városok is hadat üzentek az Egyház időleges hatalmának, elűzve az avignoni pápaság kinevezte idegen rektorokat, legátusokat, vikáriusokat, lerombolva erődjeiket. Perugia utcái a „*Halál a papokra és apátokra*” kiáltásaitól voltak hangosak 1375. december 7-én. A régió őrtornyain mindenütt, Firenze *Libertas*-t hirdető zászlója lengett. Firenze propaganda hadjáratba is kezdett és körlevelekkel szólította fel Rómát 1376. január 4-én, majd február 1-én, míg Orvietót, Forlit, Cortonát, Gubbliót, Bolognát, Anconát is 1376. február 13-án, hogy rázzák le magukról a pápaság igáját. A *Nyolcak* körleveleit, az 1375 áprilisi firenzei köztársaság kancellára, Coluccio Salutati (1332–1406), Petrarca és Boccaccio követője írta.

Róma ugyanakkor kivétel maradt. Ez alkalommal csak Rómán múltott, hogy a pápaság egyszer és mindenkorra elveszíti-e, vagy sem, történelmi szerepét Itáliában. Azzal, hogy Róma ekkor nem állt a forradalmi Firenze és szövetségesei mellé, nem kis mértékben járult a pápaság intézményének megmentéséhez. Avignonban megdőbbsenve fogadták a firenzei forradalom híreit. XI. Gergely békülékeny szándékkal menesztett Firenzébe küldöttséget 1376 elején, időközben azonban Bolognában is kirobbant a forradalom március 19-én, „*halál az Egyházra*” jelszavakkal. Firenze egyidejűleg szövetséges csapatokat küldött a bolognai lázadás megsegítésére, elűzve a városból a pápai legátust.

XI. Gergely ekkor, a legsúlyosabb eszökhöz nyúlt és 1376. március 31-én *interdiktummal* sújtotta Firenze valamennyi lakosát, felhatalmazva a keresztény világ országait, hogy rabszolgai státusba vethetik bárhol a firenzei polgárokat, elkobozhatják a firenzei érdekeltségű ingó és ingatlan vagyonokat. Avignon, Franciaország és Anglia, azonnal hozzá is láttak a hozzáférhető firenzei vagyonok kisajátításához. Amikor pedig Pisa és Genova befogadták a menekülteket, a pápa azonnal *interdiktummal* sújtotta mindkét várost, ami megütöztetést keltett a korban.

Az Egyházi Állam területén maradt néhány pápához hű város felbátorodva a Firenzét sújtó *interdiktumon*, megkezdte a gerillaharcot a firenzei Liga ellen. Ostia bíborosa, Romagna grófja pedig, Hawkwood bandáit fogadta fel Faenza ellen, ahol Firenzével szimpatizáns megmozdulások kezdődtek. Hawkwood fizetetlenül maradt szoldosai, kardélre hányták a lakosságot és kifosztották a várost. A borzalmakat látva, Imola is felázadt 1376. áprilisában, majd Albornozy egykori jobbkeze, a híres Ridolfo II. da Varano (1344–1384) kapitány tagadta meg az Egyházi Állam további szolgálatát és elfoglalta Camerino, valamint Macerata térségeit. A firenzei *Otto Sancti* ekkor azonnal kinevezte Rodolfót, a pápaság elleni Liga főparancsnokává.

XI. Gergely értesülve a történekről megértette, hogy nem maradhat tovább Avignonban, mert elvesztheti Róma pillanatnyi bizalmát is, ami egyrészt az Egyházi Állam időleges hatalmának a végét jelenthette volna Itáliában, másrészt minden feltétel adva volt egy ellenpápa állítására. A pápa ekkor napirendre tűzte az avignoni kúria Rómába való visszaköltöztetését és Genf kardinálisát, a francia király unokatestvérét, Róbertet (1342–1394) küldte Itáliába 6.000 főnyi lovas és 4.000 fős gyalogos különítménnyel, hogy biztosítva legyenek az Egyházi Állam kormányzási feltételei, különösen Bologna és Firenze térségeiben.

Genfi Róbert bíboros különítménye (*Compagnia di ventura*) harcedzett bretagnei és gascognei zsoldosokból állt. A Jean de Maléstroit (+1385) és a Silvestro di Boudes (+1380) zsoldoskapitányok vezette, kegyetlenkedéseiről és vasfegyelméről is hírhedt különítmény, Róbert kardinális parancsnoksága alatt érkezett Itáliába a Moncenisio hágón és első stratégiai célja Bologna és Firenze lázadásának elfojtása volt. Amíg azonban Bolognát, Ridolfo II. da Varano hősiiesen védte Róbert kardinális ostromával szemben, addig Firenze tárgyalásokat kezdeményezett XI. Gergellyel.

A pápai *interdiktum* Firenzét, a teljes gazdasági csődbe taszította, emellett súlyos szociális és társadalmi válságok is gyötörték, amelyek között a legsúlyosabb az ún. *ciompi* lázadás volt, 1344–1382 között. Firenze 1376 júniusában kényszeredetten bár, de követséget küldött Avignonba, Siénai Szt. Katalin részvételével, de úgy, hogy a köztiszteletben álló szerzetesnő korábban érkezék meg, mint maga a küldöttség. Katalin, a személyes audienciák alkalmával kérte XI. Gergely visszatérését Rómába és az Egyház reformját. A szentéletű szerzetesnő június 18.-án megkezdett kollokviumai tagadhatatlan hatással voltak XI. Gergelyre. Vitathatatlan viszont az is, hogy Siénai Szt. Katalin csak megerősítette a pápa már 1372 májusában nyilvánosan hangoztatott döntését a Rómába történő visszatérése szándékáról.

XI. Gergely, V. Károly király és 21 francia bíboros marasztalása ellenére indult el Avignonból Rómába, 1376. szeptember 13.-án. Marseillesbe október 22-én érkezett, ahol október 2-án hajózott be a kúria kíséretében, majd nápolyi, spanyol, provancei, genovai, pisai, anconai, johannita, rodoszi hajók biztosításával folytatta útját Genova kikötőjébe. Genovában, Siénai Katalin már személyesen várta a pápát.

Firenze, ahogy tudomást szerzett a pápa utazásáról, azonnal figyelmeztette Rómát, hogy ne higgyen XI. Gergely véglegesnek ígért visszatérésében és kérte a rómaiak csatlakozását a firenzei Ligához, Itália idegen hatalomtól történő megszabadítása érdekében. Róma viszont kitartott álláspontja mellett és küldöttséget menesztett a pápa fogadására, felajánlva neki a város feletti *signoria* jogát.

A pápát kísérő flotta november 6-án érkezett Genovából Pisába, majd 7-én Livornóba, végül december 5-én érték el Cornéto kikötőjét, ahol a pápa hosszabb tartózkodásra rendezkedett be és ott celebrálta a karácsonyi ünnepeket. A firenzeiek, még december 26.-án is megpróbálták meggyőzni Rómát, hogy a pápa visszatérése egyenlő lesz szabadsága elvesztésével. A pápát kísérő flotta, 1377. január 13-án folytatta útját Cornetóból Ostia felé, ahol 14-én bontottak vitorlákat és ott formálisan is átadták XI. Gergelynek a Róma feletti domínium szimbólumait. A pápa, január 15-én hajózott fel a Tiberisen és 16-án lépett partra a Szt. Pál-bazilika melletti kikötőben.

Az ünnepélyes bevonulás Rómába 17-én történt. A pápát 2.000 fegyveres kísérte, bár Siénai Szt. Katalin és Petrarca is kérték tőle, hogy fegyveresek nélkül térjen vissza úgy, mint a keresztények apostola. A római nemesek tartotta *balдахin* alatt lovagló pápának

átadták a város kulcsait és a Szt. Péter-bazilikába kísérték. A Vatikán ettől a pillanattól vált a pápák állandó rezidenciájává, a korábban használt Lateráni bazilika helyett.

Genfi Róbert kardinális Cesena városát választotta főhadiszállásának különítményével együtt, de zsoldosainak agresszív magatartása a *guelf* tradícióiról ismert civil lakosokkal szemben annyira irritálták a várost, hogy a polgárok fellázdak, ami 1377. február 1-én 300 breton zsoldos életébe került. A bíboros véresen megtorolta a lázadást és a Faenzában garázdálkodó Hawkwood zsoldosait bérelte fel Cesena ellen. Ezek, 4.000 lakos felkoncolásával írták be Róbert bíboros nevét a történelembe, aki mint „*boia di Cesena*”¹¹ (Cesena hóhéra) vált hírhedtté.

A cesenai öldöklés beárnyékolta a visszatért pápa imázsát úgy Itáliában, mint a nemzetközi közvélemény előtt, de maga Róma sem maradt érzéketlen és vonakodott teljhatalmat adni a pápának. A pápa sem érezte magát többé biztonságban Rómában, ezért 1377 májusában Grottaferrata és Valmontone érintésével Anagnina távozott, ahonnan 1377. november 5-ig irányította az Egyházi Állam elleni lázadások megfékezését.

Rómába, a kiválóan felkészült katonát, Gómez de Albornoz (+1377. 08. 12.) tábornokot nevezte ki szenátornak 1377 elején, aki gyakorlatilag a régenszi feladatkört látta el a pápa nevében Anagninban és sikerült is kiegyeznie a rómaiakkal olyannyira, hogy Francesco di Vico prefektus felbontotta szövetségét a firenzei Ligával.

XI. Gergelynek szerencséje volt, mert időközben a firenzei Liga szövetségesei sorban fordítottak hátat az *Otto Sancti* meghirdette háborúnak. A szövetségesek főkapitánya, Ridolfo II. di Varano is behódolt a pápának és Bologna elfogadta a pápa korábbi dominanciáját 1377. július 4-én. Firenze azonban nem hajolt meg és békefeltételei is elfogadhatatlanok voltak XI. Gergely számára, aki ellen Firenze még 1377. szeptember 21-én is lázította Rómát.

Róma ismételt megegyezést kötött a pápával Anagninban, 1377. október 30-án, amit a városi tanács is jóváhagyott november 10-én, az elkövetkezendő 100 esztendőre. Három nappal később, a pápa vissza is tért Rómába.

A „*guerra degli Otto Sancti*” ugyanakor kezdett úgy Firenzének, mint a pápának a gazdasági csőd kelepcéjévé válni, ezért mindkét fél részéről felmerült a megegyezés igénye. A két ellenségeskedő fél beleegyezésével, a francia korona diplomáciai közreműködésével és Bernabò Visconti elnöklétével, valamint a pápai fennhatóság alá tartozó városok képviselétével kongresszust hívtak össze 1378. márciusában Sarzanaba, hogy az Egyházi Állam reformjait megvitassák, de a kongresszus eredménytelenül oszlott fel, XI. Gergely váratlan halála miatt 1378. március 27-én.

Avignon szelleme azonban még közel negyven évig rombolta tovább az európai kereszténység imázsát, elmélyítve a hitélet válságát a nagy nyugati egyházzszakadással.

11 Róbert kardinális hírnevéhez nemcsak az ártatlanok vére tapad, hanem Ő nyitotta meg a nagy nyugati egyházzszakadás ellenpápinak sorát is. Francia bíboros kollégái ugyanis benne látták nemzeti érdekek készséges kiszolgálóját, ezért XI. Gergely halála után, a törvényesen megválasztott VI. Orbán (1378–1389) ellen „a cesenai hóhért”-t koronázták ellenpápává 1378. szeptember 20-án, VII. Kelemen (1378–1394) néven, a Fondi székesegyházban.

DÉNESI TAMÁS

IMASZÖVETSÉG PANNONHALMA ÉS ST. LAMBRECHT MONOSTORA KÖZÖTT

A korábbi bencés rendtörténeti irodalomban egy helyen találtam említését annak, hogy Szent Márton monostora és a St. Lambrecht-i apátság szövetséget kötött egymással. A pannonhalmi rendtörténet száztiz évvel ezelőtt megjelent dömölki kötetében Pacher Donát utalt rá röviden, hogy a stájerországi apátság levéltárának regesztakötetében olvasta ennek tényét,¹ azonban az oklevél keletkezésének pontos évszámát nem adta meg, ennek idejét a 17. század közepében jelölte meg. A 1662-ben készült iratot nem látta.² Az alábbiakban a két apátság közti kapcsolat 17. századi szórványos adatait gyűjtöttem össze, illetve annak ellenére, hogy az imaszövetség ténye azóta újra említésre került,³ az oklevél szövegét is közre adom.

Az egymástól független bencés apátságok már a koraközépkorban sokrétű kapcsolatrendszer alakítottak ki egymással. A kapcsolati háló egyik fontos eleme volt a *confraternitasok* létesítése: az egymást testvérmonostorra fogadó apátságok imádkoztak egymás élő és elhunyt tagjaiért, befogadták a testvérközösség utazó, zarándok vagy menekülő szerzeteseit, feljegyezték az Élet könyvébe a testvérközösségeket, azok élő és meghalt tagjait.⁴ A szerzetesek elhunytát gyászjelentésben (*rotulus, rotula, breve*)⁵ adták tudtul a szövetséges konventeknek. Az imaszövetségek létesítése a 12. században vált a leggyakoribbá, azonban később is kötöttek *confraternitasok*at, illetve a szövetségek által vállalt kötelezettségeket évszázadokkal később is megtartották.

1 PACHER Donát: *A dömölki apátság története*. Budapest, 1912. 106. A regesztákat tartalmazó kéziratos kötet: Stiftsarchiv St. Lambrecht (StiAL), *Regesta monasterii S. Lamberti OSB. III. Band (1600–1786)*. Stift St. Lambrecht, 1863. A 110–111. oldalakon található 500. regeszta: „29. Jänner 1662. St. Martinsberg. Der Erzabt des Klosters Martinsberg, Plazidus Magger, und der Konvent dieses Klosters konföderiren sich mit dem Abte Benedikt und dem Konvente des Klosters St. Lambrecht.” Köszönöm Benedikt Plank apát úrnak, hogy vendéglátóként és levéltárosként is segítette kutatásaimat (2016. aug. 28.–szept. 1.).

2 Az oklevél jelzete: StiAL, Urkundenreihe III. 500.

3 DÉNESI Tamás: *Rotulák. A Pannonhalmi Főapátság XVII–XVIII. századi kapcsolatrendszere gyászjelentések tükrében*. In Litteris vincimur. I. Scriptorium konferencia, Vác, 2017. május 11–12. Szerk. BOROS István – TAKÁCS László. Budapest, 2018. 139–154., itt: 150.; DÉNESI Tamás: *Új források Rumer Márton főapátta választásának történetéhez*. Collectanea Sancti Martini VII. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 7. Pannonhalma 2019. 195–214., itt: 198.

4 Adalbert EBNER: *Die klösterlichen Gebets-Verbrüderungen bis zum Ausgange des karolingischen Zeitalters*, Regensburg–New York–Cincinnati, 1890. passim.; CSÓKA J. Lajos: *Szent Benedek fiaiának világtörténete különös tekintettel Magyarországra*, Budapest, 1969. 115–116., 228–229.; KARL SCHMID: *Gebetsverbrüderungen*, Lexikon des Mittelalters, München, 2003. IV. 1161.

5 Gerald HIRTNER: *Netzwerk der Tugendhaften. Neuzeitliche Totenroteln als historische Quelle*, St. Ottilien, 2014. (Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 48. Ergänzungsband.); DÉNESI Tamás: *Rotulák*, i. m.

Pannonhalma legismertebb imaszövetsége a Szent Benedek apátságával, Montecassinóval 1212-ben kötött szerződés, amely még ma is élő hagyomány, hiszen pálforduló napján minden évben egymásért imádkozik a két konvent.⁶ Szent Márton monostorának a késő középkorban is létesültek szeretetszövetségei, a bécsi Schottenstifttel 1509-ben, a nieder- és oberaltaichi, valamint a nürnbergi St. Emmeram monostorokkal 1512-ben.⁷ A jelek szerint a török hódoltság miatti öt évtizedes kényszerszünet után 1639-ben újjászerveződő Pannonhalmának néhány éven belül több osztrák apátsággal létesült újabb imaszövetsége. A főapátság valószínűleg nem kötött mindegyik monostorral külön szerződést. A kialakult szövetségi rendszer a pannonhalmi konvent újjászervezésével állhat kapcsolatban. Az ezekben az évtizedekben igen nehezen alakuló osztrák bencés kongregáció⁸ és annak elnöke, Anton Wolfradt kremsmünsteri apát a magyarországi bencés szerzetesi élet megindulásától az osztrák bencés monostor-szövetség erősítését remélte. Ezért az osztrák apátságok aktív figyelmével és az egyébként bécsi püspök Wolfradt hathatós támogatásával szervezték újjá a legrégebb magyar szerzetesi házat. Főapátnak a heiligenkreuzi ciszterci monostor magyar perjelét, Pálffy Mátyást nevezték ki, aki Bécsben 1638 végén Wolfradt előtt tette le szerzetesi fogadalmát. Ígéretet tett, hogy a magyarországi bencés életet Szent Benedek Regulája mellett az osztrák kongregáció statútumai szerint fogja megszervezni. Az osztrák apátságokkal fennálló szorosabb kapcsolat ide vezethető vissza.⁹ Az osztrák statútumok részletesen előírták a szerzetestestvérek halála utáni liturgikus és egyéb tevékenységeket, melynek része volt, hogy az apát a halálesetéről értesítette a kongregáció monostorait, ahol minden szerzetespap egy misét, a növendékek halotti imádságot, a laikusok tizenöt tizedes rózsafüzért mondtak az elhunytért.¹⁰ A kongregáció tehát imaszövetségként is működött, melynek – az osztrák statútumok elfogadása miatt – Pannonhalma is része volt. Ezt többek között az osztrák monostorok levéltáraiban talált, Pannonhalmáról érkező legrégebb rotulák igazolják.¹¹

Mariazell kivételével a stájerországi monostorok nem csatlakoztak az alsó- és felső-ausztriai apátságok által létrehozott osztrák bencés kongregációhoz,¹² így Pannonhalmával sem álltak szövetségben. 1662-ben ezért köttetett külön imaszövetség Szent Márton és Szent Lambert apátsága között. Azt azonban nem tudjuk, hogy mely okok vezettek a két monostor közötti szorosabb kötelékhez, ugyanis az oklevél kelte előtti időből csak ho-

6 DÉNESI Tamás: *Adenulfus montecassinói apát oklevele (imaszövetség Montecassino és Pannonhalma között)*. In Szent Benedek és a bencés spiritualitás. Szerk. KUSLER Ágnes. Pannonhalma, 2015. 151.

7 SÖRÖS Pongrác – REZNER Tibold: *A Pannonhalmi Főapátság története. Harmadik korszak (1405–1535)*, Budapest, 1905. 403–404., 624–625., 640–641., 643.; CSÓKA J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete*, i. m. 689.

8 CLEMENS LASHOFER: *Die österreichische Kongregation (ab 1625)*. In Die Reformverbände und Kongregationen der benediktiner im deutschen Sprachraum. Bearb. von Ulrich FAUST OSB – Franz QUARTHAL, St. Ottilien, 1999. (Germania Benedictina I.) 547–558.

9 A bencés élet újjászervezéséről: MOLNÁR Szulpic: *A Pannonhalmi Főapátság története. Negyedik korszak (1535–1708)*, Budapest, 1906. 34–41.; KÁDÁR Zsófia: *A pannonhalmi bencés szerzetesség újraindítása és a győri jезsuiták (1636–1639)*. Collectanea Sancti Martini V. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 5. Pannonhalma, 2017. 123–152.

10 MOLNÁR Szulpic: *A Pannonhalmi Főapátság története*, i. m. 22.

11 DÉNESI Tamás: *Rotulák*, i. m. 148.

12 Mariazell Stájerország és Alsó-Ausztria határán fekszik, többnapos járóföldre anyamonostorától, St. Lambrechtől. Valószínűleg a kongregációt alkotó apátságok közelsége is közrejátszott abban, hogy csatlakozott a szerveződéshez. St. Lambrecht és Mariazell kapcsolatához: Benedikt PLANK: *Mariazell és St. Lambrecht. Egy mozgalmas kapcsolat története*. In Mariazell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai. Szerk. Walter BRUNNER et al. Esztergom – Graz, 2003. (Strigonium Antiquum VI.) 23–29.

mályos adataink vannak kapcsolatukról. A bencés monostorhálózatnak még az egymástól igen távol fekvő tagjai is tudtak egymásról. Az egyheti járóföldre fekvő két konvent fontos helyet foglalt el a monasztikus világban. Pannonhalma alapításának régisége, jogállása és Magyarországon belül elfoglalt kiemelt helyzete¹³ mellett – mint láttuk – újjászervezése miatt is felkeltette a német nyelvterület bencéseinek figyelmét. St. Lambrecht *exempt* jogállása mellett annak köszönhető nagyobb ismertségét, hogy hozzá tartozott a határokon túlnyúló vonzáskörzettel rendelkező búcsújáróhely, Mariazell, amelynek népszerűsége a német anyanyelvűek mellett vonzotta a magyar, cseh és morva ifjakat az anyamonostor, St. Lambrecht konventjébe.¹⁴ A 17. század első évtizedeiben indult reform elhozta a stájer apátság fénykorát. A szerzetesi létszám gyorsan növekedett, az újonnan épülő monostorépületek barokk pompája ellenére a konvent életét aszketikus szigor és szerzetesi buzgóság jellemezte. A szerzetesek munkaterülete a plébániai és a mariazeelli pasztoráció, a tudományos munka és az apátsági javak igazgatása volt.¹⁵ Mindezek mellett bizonyára volt egy konkrét indíték vagy személyes kapcsolat, amely a pannonhalmi szerzeteseket az oklevél kiállítására készítette. Ezt az indítékot azonban egyelőre nem ismerjük, csupán az említett alábbi, bizonytalan adatok állnak rendelkezésünkre.

A később Magyarországon tevékenykedő és dömlői apátként a kiscelli búcsújárást fellendítő Koptik Odó még St. Lambrecht-i szerzetesként írt kéziratosa műve említi a legkorábbi adatot, mely szerint egy bizonyos József apát érkezett Szent Márton monostorából Mariazellbe.¹⁶ A 17–18. századi pannonhalmi szerzeteseket tartalmazó kéziratosa névtár¹⁷ szereplői közül senkit sem tudunk vele azonosítani. Az 1772-ben készült St. Lambrecht-i történeti sematizmus szerint a stájerországi konventben 1645-ben tett fogadalmat a zágrábi születésű horvát, Josephus Poschgay, aki később, ha nem is apát, de perjel lett, majd 1653-ban mariazeelli superioraként halt meg.¹⁸ Nyelvtudásának köszönhetően kapcsolatban állt a kegyhely magyar jótevőivel, többek között Batthyány Ádámmal.¹⁹ Pannonhalmához fűződő esetleges kapcsolatáról egyelőre nem tudunk. Koptik kéziratosa József apát említése után megjegyzi, hogy a főapátság egy bizonyos St. Lambrecht-i szerzetest egy évre befogadott, hogy az magyarul tanulhasson. Bár nem tudjuk biztosan, hogy a pannonhalmi közösség kit fogadott be nyelvtanulás céljából, és a József apáttal kapcsolatos adatok is bizonytalanok, mégis egyértelműen utalnak a stájer és a magyar monostor kapcsolataira.

13 SZOVÁK Kornél: *Abbatiarum in regno primatus. Megjegyzések Pannonhalma egyházi helyzetének eredetéhez*. In Egyház és művelődés. Pannonhalma 996 – 1996. Szerk. HAJDÚ Ákos – KOKAS Zsuzsanna. Budapest, 1997. 68–79.

14 Néhány példa a magyar (és egyéb idegen) származásúak felvételére a St. Lambrecht-i közösségbe: DÉNESI Tamás: *Új források Rumer Márton főapátválasztásának történetéhez*, i. m. 196–197.

15 Benedikt PLANK: *Geschichte der Abtei St. Lambrecht. Festschrift zur 900. Wiederkehr des Todestages des Gründers Markward von Eppenstein 1076–1976*. St. Lambrecht, 1978. 65–74.; Benedikt PLANK: *St. Lambrecht*. In *Die benediktinischen Mönchs- und Nonnenklöster in Österreich und Südtirol*. Bearb. von Ulrich FAUST OSB – Waltraud KRASSING. St. Ottilien, 2001. (Germania Benedictina III/2.) 318–380., itt: 326–328.

16 StIAL, Handschriftensammlung (Hss), III A/b 10. KOPTIK Odo: *Regio Mariana, III.*, 1732. 162r.

17 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár (PFL), Segédletek, Történeti névtár II. (1639–1786).

18 StIAL, Hss, *Catalogus Monasterii Sancti Lamberti labore et industria R. P. Aemiliani Graff collectus Anno 1772*, o. Sign. 79. sz.

19 FAZEKAS István: *Máriazell és a magyar nemesség*. In *Mariazell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai*. Szerk. Walter BRUNNER et al., Esztergom–Graz, 2003. (Strigonium Antiquum VI), 102–114., itt: 104.

Ennek újabb bizonyítéka, hogy Koptik szerint a pannonhalmi főapátok időnként el látogattak Mariazellbe.²⁰ Az első konkrét, forrásokkal igazolható látogatás éppen 1662-ben történt. Koptik kéziratának margóján ugyanis azt az utólagos bejegyzést találjuk, miszerint Szent Márton főapátja ebben az évben a kegyhelyen feljárt Máriaanak két ezüst táblát²¹ és egy ébenfa feszületet.²² Bár az 1662-es évszám utolsó két számjegye javított, biztosnak tűnik olvasatuk.²³ Mivel az alább közölt, imaszövegről tanúskodó oklevél 1662. január 29-én kelt, Magger Placid főapát minden bizonnyal maga vitte el stájerországi útjára a szeretetlevelet. Útja során tehát ajándékokkal kereste fel a búcsújáróhelyet, majd tovább utazott, hogy az okirattal meglátogassa a Mária-kegyhely anyamonostorát, St. Lambrechtet. A szerzeteseket utazásaik során mindig socius testvér kísérte. Magger utazótársát nem ismerjük, de valószínűsíthetjük, hogy az a Győri László perjel lehetett, aki a főapát mellett szintén aláírta az oklevelet. Útját még egy szempont alapján tartom elképzelhetőnek. Roman Rausch garsteni apát 1658-ban Rómába küldött levelei a *missio Austriaca* tevékenységéről tájékoztatták a Hitterjesztés Szent Kongregációját, illetve annak titkárát. Az osztrák misszió praefectusának beszámolója szerint az osztrák bencés kongregáció házainak többsége²⁴ bekapcsolódott a missziós munkába, sőt a pannonhalmi Győri László szintén erősítette a szövetséges monostorok alsó- és felső-ausztriai pasztorációs tevékenységét. Győri tehát már Magger útja előtt kiváló helyismerettel és kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett az osztrák tartományokban, ezért kézenfekvőnek látszik, hogy sociusként ő kísérte főapátját. Sőt, az ekkor már a perjeli, azaz előljárói tisztséget viselő Győrinek, illetve kapcsolatainak akár meghatározó szerepe lehetett Pannonhalma és St. Lambrecht szövetségének létrehozásában.²⁵

Az oklevelet tehát 1662. január 29-én fogalmazták Pannonhalmán Magger Placid főapát, Győri László perjel és a konvent nevében. Benne megfogadták, hogy a testvérapátság élő és meghalt tagjait részesíteni fogják imádságaikban, a St. Lambrechtből érkező szerzeteseket szeretettel és mint saját házukhoz tartozó testvéreket fogadják, továbbá megígérték, hogy ha hírül veszik egy ottani szerzetes halálát, a szokásoknak megfelelően imádkoznak és miséznek érte. A szöveg alatt a két előljáró saját kezű aláírása veszi közre a papírfelzetes pecsétet. A pecsétnyomat a középkori hiteleshelyi tipáriummal – *sigilli conventualis ... appensione* – készült.

Az oklevelet tehát valószínűleg perjele társaságában maga a főapát adta át a stájer szerzeteseknek. Bár a szöveg *inscriptio*ja külön említi Benedikt Pierin apátot, ő már nem érthette meg monostora új szövetségét, hiszen alig két héttel az oklevél kiállítása után, február 12-én elhunyt. Utódját, Franz von Kaltenhausent csak májusban választották

20 StIAL, Hss, III A/b 10. КОПТИК: *Regio Mariana, i. m. III.*, 160v.

21 Az egyik két szemet, a másik a szenvedő Krisztust ábrázolta.

22 StIAL, Hss, III A/b 10. КОПТИК: *Regio Mariana, i. m. III.*, 162r.

23 Súlymos Szilveszter az évszámot 1687-nek látta, így a feljárnást Simoncsics Gellért főapáthoz kötötte. (Emellett a lapszámot is rosszul adta meg.) SÓLYMOS Szilveszter: *Pannonhalma kapcsolata Mariazell-lel a történelem folyamán*. In SÓLYMOS Szilveszter: *Benedictina. Bencés írások, Pannonhalma, 2001.* 79–87., itt: 82.

24 Garsten, Kremsmünster, Mondsee, Göttweig, Seitenstetten, Altenburg, bécsi Schottenstift.

25 TÓTH István György: *Pannonhalmi bencés misszió 1658-ban (Roman garsteni apát két Rómában őrzött levele)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 8. (1996/1-2) 287–294. A dokumentumok megtalálója és közreadója a missziós munka felől értékelte Győri és Pannonhalma osztrák szerepvállalását. A két levél ugyanakkor igen fontos adalék a főapátságnak az alsó- és felső-ausztriai monostorszövetséggel fenntartott szoros kapcsolatához is.

meg, benedikálására pedig csupán 1664-ben került sor.²⁶ Valószínűleg St. Lambrechtben hasonló oklevelet állítottak ki pannonhalmi rendtársaiknak, azonban ez nem maradt fenn a Főapátsági Levéltárban. A két monostor korabeli mortirologiuma²⁷ szerint az elhunyt szerzetesek halálhírért nem küldte meg egymásnak a két konvent,²⁸ talán a nagy távolság miatt. Az osztrák bencés kongregáció apátságaihoz hasonlóan a St. Lambrechthez tartozó Mariazell rotulái azonban megérkeztek Pannonhalmára, ugyanis a kegyhely szerzeteseinek nevei ott sorakoznak a meghalt rendtársak között. Kevésbé magyarázható az a tény, hogy a 18. században már nem tartották számon a másik monostort a szövetséges apátságok között. Koptik Odó ugyanis összesítette a St. Lambrechttel és Mariazellel *confoederatió*ban lévő bencés konventeket. A 145 ház között nem szerepel Pannonhalma.²⁹ A főapátságban őrzött kéziratos *Antiquarium Monasticum* ugyanígy nem tünteti fel a szövetséges monostorok között a stájer apátságot.³⁰ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az imaszövetség megkötése után a két apátság között megszűnt volna a kapcsolat. Az alábbiakban az erre vonatkozó 17. századi adatokat gyűjtöttem össze, azonban ezek a korszak forrásszegénysége miatt csak töredékes képet nyújthatnak monostoraink kapcsolatáról.³¹

26 Benedikt PLANK: *Geschichte der Abtei St. Lambrecht*, i. m. 68.

27 A gyászjelentések megérkezése után a meghalt szerzetesek nevét és halálának évszámát bevezették az általában *necrologium*nak vagy *mortirologium*nak nevezett vaskos (általában 365 lapos) kötet megfelelő napjához, hogy ezen a napon évtizedek, évszázadok múltán is megemlékezzenek az egyre sokasodó halottakról.

28 Mivel hiányoznak belőlük a másik közösség elhunyt tagjainak nevei: StiAL, *Mortologium [!] hoc est commemoratio quotidiana fratrum, familiarium, atque benefactorum huius monasterii ad S. Lambertum, huc ex vetusto eiusdem Mortologio ms. translatum 1669*. A címéhez híven középkori adatokat is tartalmazó, még a 19. század végén is vezetett kéziratnak csak az első három hónapját tudtam alaposan átnézni, a további dátumokat csak felületesen. – PFL, Acta Antiquiora 58. 101. *Mortyrologium venerabilis conventus Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae Ordinis Sancti Benedicti, in quo nomina confratrum et confoederatorum monasteriorum defunctorum conscripta reperuntur, ab anno 1647. opera et studio Patris Placidi pro tempore subprioris anno 1728*. Címe szerint Sajnovics Placid alperjel a neveket 1728-ban írta össze és kezdte vezetni a vaskos kötetben, de 1647-től szerepelnek benne adatok. Külföldi apátságok szerzeteseinek neveit csak 1683-tól tartalmazza. Ez valószínűleg a török hadak 1683-as pusztításával, a pannonhalmi szerzetesek menekülésével állhat összefüggésben. Bár a levéltárt sikerült megmeníteni, a rotulák (és a korábbi mortyrologium) áldozatul eshettek a viszontagságos időknek.

29 StiAL, Hss, III A/b 10. KOPTIK: *Regio Mariana*, i. m. III., 165r–167v.

30 PFL Acta antiquiora 58. 165. *Antiquarium monasticum professionis, obitus et ordinationis Religiosorum Ordinis Sancti Benedicti*. A rotulák összeállításához használt, Keller Bálint bencés által 1745-ben megkezdett kéziratos kötet tartalmazza a szerzetesi életutak adatait, azonban korábbi ilyen jellegű kéziratok alapján 1640-től rejt információkat. A kötet a szövetséges apátságok felsorolásával kezdődik, miután dicséretes és régi szokásnak mondja a monostorok szövetségét. A következő oldalakon a testvérpapátságok címei, apátjaik, perjeleik nevei szerepelnek, amelyeket a rotulák címzéséhez és a levelekben fogalmazott megszólításokhoz használtak fel. A folytonos javításokból látható, hogy naprakész információkra törekedtek: a meghalt apátok nevét áthúzták, helyükre a megválasztott új előljárók nevei kerültek, így a borítékon az aktuális apát neve szerepelhetett. (Az *Antiquarium* mellett két vékony – majdnem teljesen megegyező című – füzetben szintén vezették az apátságok címeit és előljáróit. Mindkét kézirat ugyanazon jelzet alatt található: PFL Acta Antiquiora 58. 65.) A Pannonhalmával szövetségben álló tizenöt apátság között szerepelnek az osztrák kongregáció monostorai, Bécs (Schottenstift), Göttweig, Melk, Altenburg, Mariazell, Seitenstetten, Garsten, Gleink, Kremsmünster, Lambach, Mondsee, továbbá a salzburgi főapátság, a regensburgi St. Emmeram-monostor, valamint az ober- és nideraltaichi apátság, azonban hiányzik a felsorolásból St. Lambrecht. DÉNESI Tamás: *Rotulák*, i. m. 146–147.

31 Ezeket már ismerttettem: DÉNESI Tamás: *Új források Rumer Márton főapátja választásának történetéhez*, i. m. 196–203. Itt csak rövidített összefoglalását adom a korábbiaknak.

Az 1683-as török invázió elől a pannonhalmi szerzetesek egy része a főapát vezetésével a végvárrendszer egyik legerősebb várába, Győrbe menekült, ahol részt vettek a védekező harcokban. Gencsy Egyed – hogy rendje jövőjét biztosítsa – két szerzetesét a bécsi apátságba, újabb hármat, külön-külön menlevelet adva nekik, ismeretlen helyekre küldte, akik valószínűleg szintén Ausztriában húzták meg magukat. A Fülekre menekülők Sopronban vészelték át a háborús időszakot. A rendi hagyomány szerint a Bécsbe és más osztrák helyekre érkezők Mariazellben várták meg a hadi események végét.³² Ha valóban ide menekültek, valószínűbb, hogy még tovább utaztak, St. Lambrechtig meg sem álltak, hiszen Koptik Odótól tudjuk, hogy Mariazell városát zsúfolásig megtöltötték a Bécsből és más településekről menekülők, akiknek eltartása nem volt egyszerű feladat, és mivel a török-tatár portyázó csapatok Alsó-Ausztria mellett Felső-Ausztriában és Stájerországban is nagy riadalmat keltettek, a búcsújáráhely értékeit az anyamonostorba szállították.³³ Ha így volt, a menekülő szerzetesek befogadása a szeretetlevél szellemében történt, bár biztosan menedéket kaptak volna enélkül is.

A török kiűzése után előtérbe került a felszabadított országrész területén idegen kezekben lévő és általában romokban heverő egykori bencés apátságok visszavételének kérdése. Simoncsics Gellért főapát az 1687-es országgyűlésen német, osztrák és svájci monostorok támogatásával képviselte rendje érdekeit. Az elenyészett apátságokat azonban csak fegyverválság lefizetése után kaphatta vissza a rend. Mivel Pannonhalma is romokban állt, képtelen volt e cél érdekében nagyobb anyagi áldozatokat vállalni.³⁴ Gazdagabb külföldi apátságok azonban széles körű levelezést kezdtek a magyarországi rendi vagyon érdekében,³⁵ melynek eredményeként az 1700-as évek legelején sikerült néhány apátság megváltása. A szemmel láthatólag nagy érdeklődést kiváltó bencés összefogásba St. Lambrecht szintén bekapcsolódott. Sőt, szerepvállalásában lényeges elem, hogy Franz von Kaltenhausen apát a Pozsony megyei Kárpáthalasról származó magyar szerzetesét,³⁶ Rumer Mártont 1688. április elején Bécsbe és Pannonhalmára küldte ez ügyben. Rumer el is jutott Bécsbe, ahol megtudta, hogy – mivel a pannonhalmi főapátnak nem állnak rendelkezésére anyagi források – a mozgalmat tulajdonképpen a banzi apát irányítja. Ezen információk birtokában Márton atya, hogy költségeket takarítson meg, nem utazott tovább Magyarországra. Hosszú beszámolója³⁷ hatására azonban Franz apát egy másik magyar származású szerzetesét, a győri születésű Rainer Imrét küldte Szent

32 FUXHOFFER, Damianus – CZINÁR, Maurus: *Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo totidem tomis comprehensi*, I, Pestini, 1858. 129.; MOLNÁR Szulpic: *A Pannonhalmi Főapátság története*, i. m. 113.; SÓLYMOS Szilveszter: *Rumer Márton főapát*. In SÓLYMOS Szilveszter: *Ezer év száz bencése*, Pannonhalma, 1997. 42–45., itt: 42.; SÓLYMOS Szilveszter: *Pannonhalma kapcsolata Mariazell-lel a történelem folyáman*, i. m. 82.

33 StIAL, Hss, III A/b 8. KOPTIK Odo: *Regio Mariana, I*, 1730. 113v.; Benedikt PLANK: *Geschichte der Abtei St. Lambrecht*, i. m. 71.; PÁLFFY Géza: *A magyar korona először német földön (1683–1687)*. In A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978). Szerk. PÁLFFY Géza. Budapest, 2018. 321–362., itt: 337.

34 MOLNÁR Szulpic: *A Pannonhalmi Főapátság története*, i. m. 112., 149–150.; CSÓKA J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete*, i. m. 771–772.

35 E levelezés egy részét sikerült megtalálnom St. Lambrechtben. Ez alapján adatolhatóan Banz, St. Emmeram (Regensburg), Salzburg, Tegernsee, Kempten, Fulda, St. Gallen, Mellersdorf, Oberaltaich, Scheyern, Metz, Melk, St. Paul im Lavanttal és St. Lambrecht összefogása bontakozik ki.

36 Rumer Márton származásának tisztázása: DÉNESI Tamás: *Új források Rumer Márton főapátá választásának történetéhez*, i. m. 196.

37 Április 11-én keltezte, már otthonról, azaz Mariazellből. StIAL, Schachtel: Extranea, Geistlich. Faszikel Ungarn.

Márton hegyére, hogy tájékozódjon a monostorok visszaváltásának ügyében, és megtudja a főapát konkrét szándékait.³⁸

Amikor 1688 novemberében Simoncsics főapát meghalt, a pannonhalmi szerzetesek – bár közöttük többen is akadtak, akiket méltán lehetett volna e tisztséggel felruházni³⁹ – a St. Lambrecht-i szerzetest, mariazelli gyóntatót és kincstárnokot, Rumer Mártont választották előljárójuknak. Rumer tehát, mint említettem, korábban szerepet vállalt az elenyészett magyarországi bencés apátságok megváltásának ügyében, azonban magyar rendtársai körében legalább Magger Placid 1662-es stájerországi útja óta ismert lehetett. A főapátság konventje 1688. december 13-án fogalmazott levelével Lassek Ildefonz indult útnak. A levélben von Kaltenhausen apáttól és konventjétől kérték Márton atya Magyarországra engedését.⁴⁰ Lassek a választás eredményével Bécsben felkereste a magyar kancelláriát, majd Mariazellbe érkezett. Innen küldte tovább St. Lambrechtbe konventje levelét. Saját – december 23-án kelt – kísérelvelevelében mielőbbi pozitív döntést kért stájer rendtársaitól és kifejtette, ha Szent Lambert szerzetesei nehezen tudnák pótolni Rumer személyét, Márton atya főapátként majd egy magyarul vagy csehül tudó rendtagot küldhet új szerzetesközösségéből Mariazellbe.⁴¹

Franz apát válaszában támogatta magyar rendtársai kérését és bár szavai szerint nehezen tudják pótolni Márton atya szolgálatait, nem saját hasznukat, hanem a bencés rend egyetemes érdekét tartották szem előtt. Tehát megadta beleegyezését és engedélyezte Rumernek, hogy a felkérést elfogadhassa.⁴² Az apát azonnal útnak indult Mariazellbe és még otthon találta Rumert. A fejleményekről sajátos módon tájékoztatta szerzetestársait. Ebéd előtt egy díszes széket hozatott az apáti asztalhoz, ami előkelő vendég érkezésére utalt. Étkezéskor apátnak titulálva előljárói asztalához hívta Rumert és bejelentette, hogy társai a pannonhalmi főapátot tisztelhetik benne. A közösség nagy örömmel fogadta a bejelentést.⁴³

Rumer Márton tehát Ildefonz atya kíséretében útnak indult Magyarországra. Mivel a karácsony utáni napokban indultak, elképzelhető, hogy a király által január 9-én aláírt kinevező oklevelet⁴⁴ személyesen vették át Bécsben, ezután folytatták útjukat Pannonhalmára. Az új főapátot megdöbbenhetette az 1683-ban elpusztított és csak lassan újjáépülő monostor látványa.⁴⁵ Az anyagi és lelki újjáépítést azonban nem sokáig irányíthatta, hiszen 1693 februárjában elhunyt. Addig azonban évente visszatért Mariazellbe, hogy ott találkozzon egykori apátjával, segítséget és tanácsot kérjen tőle új monostora irányításához és köszönhesse régi szerzetestestvéreit.⁴⁶ Két konkrét látogatásáról tudunk.

38 Uo.

39 StIAl, Schedae professionis solemniss 1641–1661, 191.

40 StIAl, Schedae professionis solemniss 1641–1661, 191. Közölve: DÉNESI Tamás: *Új források Rumer Márton főapátválasztásának történetéhez*, i. m. 204–205.

41 StIAl, Schedae professionis solemniss 1641–1661, 192. Közölve: DÉNESI Tamás: *Új források Rumer Márton főapátválasztásának történetéhez*, i. m. 206.

42 StIAl, Schedae professionis solemniss 1641–1661, 193. és Schachtel: Extranea, Geistlich. Faszikel Ungarn. Közölve: DÉNESI Tamás: *Új források Rumer Márton főapátválasztásának történetéhez*, i. m. 207.

43 StIAl, Hss, III A/b 9. КОПТІК Odo: *Regio Mariana, II.*, 1732. 121r–121v.

44 MOLNÁR Szulpic: *A Pannonhalmi Főapátság története*, i. m. 845–846.

45 DÉNESI Tamás: *Új források Rumer Márton főapátválasztásának történetéhez*, i. m. 202.

46 StIAl, Hss, *Catalogus Monasterii Sancti Lamberti labore et industria R. P. Aemiliani Graff collectus Anno 1772*, o. Sign. 111v–112r.

1689 karácsonyát, majd az újévet biztosan Mariazellben töltötte,⁴⁷ 1691-ben pedig részt vett az Esterházy Pál nádor által szervezett nagy zarándoklaton.⁴⁸ Kapcsolatainak segítségével ugyanebben az évben St. Lambrechtbe küldte teológiai stúdiumokra Némethy István pannonthalmi növendéket, egy évre rá pedig Haas Amandot a salzburgi bencés egyetemre.⁴⁹

St. Lambrecht-i szerzetesek szintén megfordultak Pannonthalmán. Grabmann Edmund Rumer hívására érkezett Szent Márton hegyére, ahol aztán a főpát perjellé tette. Nyilvánvalóan fontos lehetett régi rendtársa támogatása új feladatköre ellátásában.⁵⁰ A Rumerhez hasonlóan Pozsony megyéből származó Allo Candidus 1687-től volt fogadalmas szerzetese a stájer apátságának, rövid ideig monostora magyarországi birtokainak adminisztrátora lett, majd a nyugati magyar határszélen misszionáriusként tevékenykedett.⁵¹ 1694-ben fogadta be Lendvay Placid főpát, majd Kaposváron látott el lelkipásztori feladatokat, ugyanis ezt a plébániát az 1690-es években a somogyi tizedek ügyében eljáró pannonthalmi bencés plébánosok vezették. Allo így került Somogyba, később aztán visszatért Stájerországba.⁵²

Lancsics Bonifác egyik kéziratában egy bizonyos fiatal St. Lambrecht-i diakónus, Theophilus testvér befogadásáról tesz említést. A civil ruhában 1695. október 16-án menekültként (*profugus*) érkező szerzetest a főpát parancsára habitusba öltöztették és meghívták a közösség asztalához. Theophilus testvérről azt is megtudjuk, hogy kiváló zenész volt, lanton és orgonán játszott,⁵³ de későbbi sorsát nem ismerjük. Esetében szintén tetten érhető a szeretetlevél fogadalmának megtartása: a rászoruló szerzetestestvér befogadása.

A két apátság kapcsolata nyilvánvalóan sokkal gazdagabb és sokrétűbb lehetett, mint ahogyan az a nehezen fellelt források alapján kirajzolódott. A 17. század közismerten szegény a magyarországi bencésekre vonatkozó forrásokban. Az itt elmondottak azt bizonyítják, hogy – akár külföld szerzetesi levéltárakban végzett – forrásfeltárással újabb részletek ismerhetők meg múltjukból.

47 Rumer Márton 1690. január 4-én kelt levele Josephus Drescher St. Lambrecht-i szerzeteshez, a Salzburg melletti Maria Plain superiorjához: StIAL, Schachtel: *Extranea, Geistlich. Faszikel Ungarn*.

48 Tüskés Gábor – KNAPP Éva: *Mariazell és a magyarországi zarándoklatok a 17–18. században*. In *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában 2004. május 28 – szeptember 12. Szerk. FARBAKY Péter – SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest, 2004. 84–92., itt: 84.

49 StIAL, Hss, *Catalogus Monasterii Sancti Lamberti labore et industria R. P. Aemiliani Graff collectus Anno 1772*, o. Sign. 111v; MOLNÁR Szulpic: *A Pannonthalmi Főapátság története*, i. m. 530–532. A St. Lambrecht-i filozófiai és teológiai képzést Franz apát 1683-ban hozta létre. Benedikt PLANK: *Geschichte der Abtei St. Lambrecht*, i. m. 72. A salzburgi egyetemen több St. Lambrecht-i szerzetes töltött be tanári és dékáni tisztséget (Benedikt PLANK: *St. Lambrecht*, i. m. 327.), ezért az ide küldött pannonthalmi növendék valószínűleg szintén a két monostor közötti kapcsolatnak köszönheti külföldi tanulmányait.

50 PFL Területi Apátság Levéltára, Pannonthalmi plébánia iratai, Első (vegyes) anyakönyv (1689–1721) 8v–10v.; MOLNÁR Szulpic: *A Pannonthalmi Főapátság története*, i. m. 681.

51 StIAL, Hss, *Catalogus Monasterii Sancti Lamberti labore et industria R. P. Aemiliani Graff collectus Anno 1772*, o. Sign. 214r (198. sz.); StIAL, Hss, *Catalogus religiosorum Sancti Lamberti 1551–1810*, o. Sign. 30.

52 LANCSICS Bonifaci: *Miscellanea I.* 455. Pannonthalmi Főapátsági Könyvtár, Kézirattár BK.+ 13/1.; MOLNÁR Szulpic: *A Pannonthalmi Főapátság története*, i. m. 201–202.; HOSS József: *A kaposvári plébánia története*, Veszprém, 1948. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 12) 13–15. Lancsics Bonifác kéziratában megjegyzi, hogy még világi életéből ismerte Allot, Mariazellben találkoztak.

53 LANCSICS, Bonifaci: *Miscellanea I.* i. m. 455.

**Magger Placid főapát és a pannonhalmi konvent oklevele,
mellyel a St. Lambrecht-i monostorral confraternitásra lép
1662. január 29.**

Stiftsarchiv St. Lambrecht, Urkundenreihe III. 500.⁵⁴

Reverendissimo in Christo Patri Benedicto⁵⁵ DEI et Apostolicæ Sedis gratia, Insignis ac Exempti Monasterii Sancti Lamperti in Styria Abbati, Reverendis ac dilectissimis Fratribus Priori, adeoque toti Sacro Conventui Specificati Cœnobii Ordinis Sancti Patris Benedicti Frater Andreas Placidus Magger Exempti ac antiqui Monasterii Sancti Martini, Sacri Montis Pannoniæ Archiabbas, ac dicti Ordinis Sancti Patris Benedicti per Ungariam ac Provincias ad Coronam illius spectantes Summus Præsidents, Prior,⁵⁶ ac totus Conventus, Salutem et piæ sinceritatis affectum. Regina Virtutum Charitas, quæ omnibus virtutibus, velut quibusdam preciosis coloribus, veterem hominem renovat, omni Nobilitate nobilior, miro modo disgregatos, et intercapedine locorum disiunctos radiis quibusdam copulat et coniungit, et homines diversi generis, quasi dispertiones Israelis, ad unum ineffabili unione reducit, ut idem sit DEUS et Pater omnium Dives in omnibus qui invocant illum; et licet varietate delectabili omnium Electorum corda deauret et ornet, in se tamen per amorem tanquam pia Mater colligit universos, in cuius aureis fimbriis nos qui sumus in fine sæculorum una vobiscum adscripti, secundum quod Apostolica tradit auctoritas, in ea fide quæ per dilectionem operatur et Monasticæ Religionis observantia qua Nos eximius Pater Benedictus instruxit idem Cor et animum gerimus, et pro Vobis tanquam pro Nobis Regi Regum Domino supplicamus, in quo non melius tantæ Virtutis impleri constat Præceptum, quam ut exhibeamus proximo, quod nobis secundum Deum volumus exhiberi. Proinde benignitate Divina confisi, auctoritate Privilegiorum nobis a Sancta Sede Apostolica concessorum, deinceps Vos, et dum vixeritis, et postquam mortem obieritis participes fore decernimus omnium Missarum, orationum, Divinorum officiorum, vigiliarum, Eleemosinarum, Disciplinarum, cæterorumque omnium Exercitiorum ac bonorum operum, quæcunque in Nostris Monasteriis Deo Authore fiunt ac imposterum fient. Bona temporalia ad Nos pertinentia Vobiscum communia decernimus, ac quæcunque persona Religiosa Monasterii Vestri ad Nos cum Literis Sanctæ Obedientiæ directa fuerit fraterne suscipietur, ac cum omni charitate tanquam domestica habebitur. Illud etiam addentes, quod cum obitus alicuius Vestrum (quem Dominus fœlicem Vobis et gratia sua munitum concedat), fuerit in nostro Capitulo nunciatus, Nos pro expiatione ac salute Animarum Vestrarum, per Universam Congregationem Nostram, preces, Sacrificia, Eleemosinas, ex more Sacri Ordinis Nostri sedulo fieri curabimus. In quorum omnium fidem Praesentes confici ac Sigilli Conventualis iussimus appensione muniri. Datum in Archicœnobio Nostro Sancti Martini, Sacri Montis Pannoniæ 29. Januarii, Anno Domini 1662.

Andreas Placidus Magger
Archiabbas Sancti Martini mp.

Fr. Ladislaus Prior mp.

⁵⁴ A szöveg átirásakor a rövidítéseket feloldottam, az eredeti központozást megtartottam.

⁵⁵ Benedikt Pierin St. Lambrecht-i apát.

⁵⁶ Győri László perjel.

DUDÁS RÓBERT GYULA

AZ ÉSZAK-AMERIKAI MAGYAR RÓMAI ÉS GÖRÖG KATOLIKUS PAPOK ÖSSZETÉTELE A 19. ÉS 20. SZÁZADBAN

Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában 1823-tól mutatható ki magyar katolikus papi jelenlét. Ez alatt a majdnem 200 év alatt majdnem ezer római és görög katolikus lelkipásztor érkezett Amerikába, hogy – többnyire – a magyar diaszpórát szolgálja. Ezen papok életrajzát 2020-ban tettük közzé,¹ valamint több publikációban is vizsgáltuk azokat a korszakokat, melyek meghatározták tevékenységük kereteit.² Jelen tanulmányunkban megvizsgáljuk mindazon motivációkat, melyek elősegítették ezen atyákat, hogy vállalják a kivándorlást – nem egy esetben felégetve maguk mögött minden hidat, mely eredeti egyházmegyéjükbe vezetett –, valamint a papi névtár adatai alapján megvizsgáljuk az amerikai magyar katolikus papság összetételét.

I. PAPI MOTIVÁCIÓK

Amikor papi sorsokat vizsgálunk, figyelembe kell vennünk, hogy a pap egyben ember is. Éppen ezért, mint ember, egyéni motivációi, céljai vannak. Nincs ez másként abból a szempontból sem, ha azt vizsgáljuk, egy-egy pap miért választotta magának Amerikát lelkipásztori munkájának terepéül. A Névtár adatgyűjtése során 15 atya személyi anyagát (personalia) tekinthettük át.³ Emellett több ezer visszaemlékezést, újságcikket olvashattunk át, amely alapján elég jól kirajzolódik egy általános kép.

A papi emigráció mozgatórugóit nézve három időszak képe rajzolódik ki előttünk. Az első időszak a kezdetektől 1945-ig, a második 1945–1989 között, s a harmadik időszak az 1989-es éveket követő tartott, illetve tart.

Papi motiváció tekintetében az első időszak a legösszetettebb. Máté Anita tanulmánya⁴ szerint az elsődleges tényezők között szerepelt a magyarországi érvényesülé-

1 DUDÁS Róbert Gyula: *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában: az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában szolgálatot ellátott római és görög katolikus magyar, magyar származású, valamint magyarul beszélő lelkipásztorok történeti névtára 1825–2019 között*, Budapest : METEM : Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2020. (Továbbiakban: DUDÁS: *Névtár*)

2 DUDÁS Róbert Gyula: *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 30 (2018/3–4), 138–156.; Uő.: *Magyar papok szerepvállalása az amerikai közéletben*, Katolikus Pedagógia, 2018/1–2., 133–142.; Uő.: *Az amerikai magyar római és görög katolikus lelkipásztorok részvétele az amerikai közéletben*, Vallástudományi Szemle, XVI. évf., 1. szám (2020), 61–74.; Uő.: *Magyar katolikus papok Amerikában – Az amerikai magyar katolikus pasztorációkezdetei (1880–1920)*. In *Közelítések a modern magyar történelemhez*, Emlékpont könyvek 16., sorozatszerkesztő: MIKLÓS Péter.

3 Köszönet a lehetőségért a Kalocsai, Váci és Temesvári Püspöki Levéltáraknak.

4 MÁTÉ Anita: *Az amerikai magyar katolikusok és az Óhaza*, Budapest, METEM, 2011.

si lehetőségek beszűkülése, valamint személyes okok, esetleges konfliktusok, vagy kisebb-nagyobb vétség miatti utolsó lehetőségként kapták meg az amerikai kivándorlás lehetőségét.⁵

Áttekintve a megkapott kivándorlási kérelmeket, illetve az Amerikából kelt levelezést, a vizsgált lelkipásztorok három fő csoportba oszthatóak:

1. Az első csoport a misszionárius lelkületű papok közül került ki. Ők önként vállalták a kivándorlást, úgy, hogy a hazatérés lehetőségét nem is tervezték. Legjelentősebb közöttük Böhm Károly⁶ volt, akit az utókor az amerikai magyarok apostola-ként tart számon.
2. A második csoport a magyar egyházi, esetleg világi hatóságokkal konfliktusba került lelkipásztorokból került ki. Ezek a konfliktusok lehetnek erkölcsi jellegűek (Eördögh Elemér⁷), politikai jellegűek (Járdánházi Kovács Lajos⁸), vagy akár anyagi jellegűek (Dr. Wildinger Jakab⁹). A papi életrajzokat feldolgozva azt láthattuk, hogy ezek az anyaországban látszólag bukott papok – többnyire – nagyon jól megállták a helyüket az Egyesült Államokban. Pszichológiai szempontból egyértelműnek látszik, hogy az ő kibontakozásukhoz a hagyományos magyarországi lelkipásztori helyzet nem volt megfelelő, viszont az „új világba” érkezve olyan kihívások elé kerültek, amely segítette őket a nagy eredmények elérésében.
3. A harmadik csoportot „menekülőknek” nevezhetjük. Az ő papi hivatásuk nem volt egyértelmű. Személyi anyagaikat vizsgálva sok kétség merült fel abban is, hogy szabad volt-e egyáltalán őket pappá szentelni. Számos esetben elsődlegesen családi nyomásra, vagy kalandvágyból lettek papok, s vándoroltak ki az USA-ba, vagy Kanadába. Hivatásukat rövid időn belül feladták, családot alapítottak, de ezt megelőzően, amíg papként szolgáltak addig is „züllöttek és megbízhatatlanok”¹⁰ voltak. Ilyenek voltak többek között a Csáktornyai testvérek, vagy Wesselényi Miklós. Kilépésük komoly törést okozott az amerikai egyházi hatóságok és a magyar papság között. Sántha Pál, a Szent László Társulat kanadai összekötője 1938-ban az alábbiakat írta erről: „*Sajnos maholnap elveszítem bizalmamat a hazuról kiküldött papokban. Ha olyanok jönnek, mint eddig, akkor legjobb, ha senki nem jön, mert a megelők helyzetét is megnehezítik.*”¹¹

1945 és 1989 között a papi kivándorlás oka elsődlegesen politikai volt. A kommunizmus térnyerésével az egyházak egyre inkább visszaszorultak. Ezt a visszaszorulást adminisztratív módon is támogatták, például a szerzetesrendek működési engedélyét a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950:34. törvényerejű rendeletével 1950. augusztus 30-án visszavonták. Így számos szerzetes földönfutóvá vált. Ezért több szerzetesrend

5 Vö.: MÁTÉ, i. m. 33.

6 Az egyes lelkipásztorok adatait lásd: DUDÁS: *Névtár*

7 Az Amerikai Magyarok Vasárnapja 1929. december 7-i száma az elveszített 1910-es választások miatti elkeseredést említi, ennek ellentmond az Esti Újság 1944. május 13-i száma, amely szerint Dr. Kovács Ferenc menekült bácskai plébános erkölcsi vétségeket hozott fel okként.

8 Sikertelenül indult országgyűlési képviselőként, s emiatt a kapcsolata egyházmegyéjének vezetőségével megromlott.

9 Komoly adósságokba keveredett, melyet azután az amerikai jövedelméből törlesztett le.

10 Vö.: *A magyar katolikus püspökhatalom története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között; összeáll., bev. BEKE Margit; Aurora, München–Bp., 1992., 1922. október 11., 5. pont*

11 idézi: MÁTÉ, i. m. 62.

(ciszterciek, premontreiek, jezsuiták), melyeknek Magyarországon nem volt működési engedélye, egyfajta „túlélési programot” hozott létre az USA-ban, illetve Kanadában. Részükről viszont a bevándorlás fő motivációja azonban nem a magyar pasztorációban való részvétel volt, hanem a sajátos szerzetesi életforma megélésének lehetősége. A magyarság a szerzetesi közösségen belül is másodlagos szerepet töltött be, ezért megfigyelhető, hogy ezek a közösségek, a később csatlakozó amerikai szerzetesekkel kiegészülve magyar jellegzetességeiket elveszítették, munka és liturgikus nyelvük rövid időn belül az angol lett,¹² a – többnyire – mai napig fennmaradt rendházak szerzetesei között nem, vagy csak elvétve található magyar szerzetes, noha egyházi jogi kapcsolatuk a magyarországi anyaközösséggel fennmaradt.¹³

A harmadik időszak a rendszerváltástól napjainkig tart. A papság szempontjából ez az időszak teljes mértékben a leépülésről szólt. Hosszú távra nagyon kevés lelkipásztor kapott engedélyt, hogy kitelepedjen. Legtöbb esetben tanulmányok végzésére küldtek ki egy-egy lelkipásztort a magyar püspökök, s ők – többnyire – bekapcsolódtak a magyar lelkipásztorkodásba. Kivételes esetben egy-egy tanulmányokat végző pap olyan szinten kapcsolódott be a lelkipásztori munkába, hogy a helyi püspök kérésére az eredeti püspök engedélyezte hosszabb-rövidebb kinn tartózkodását. Ilyen személy volt Vas László, aki 2000-ben került Chicago, IL-be, majd Passaic, NJ-be, ahol 2018-ban bekövetkezett haláláig szolgált, nagyváradi egyházmegyei státuszát végig fenntartva. Legutóbb 2021-ben kapott engedélyt egy görög katolikus lelkipásztor, hogy a Parma-i egyházmegye szolgálatára kitelepeljen, de arról nincs információnk, hogy ő részt is venne a magyar pasztorációban.¹⁴

II. AZ AMERIKAI MAGYAR PAPSÁG ÖSSZETÉTELE

Bár minden papi sors egyedi, de a már idézett Névtár adatai alapján nagyon sok következtetést le tudunk vonni az USA-ban és Kanadában szolgált majdnem ezer papról.¹⁵ Ez alapján levonhatunk egyfajta összetételbeli képet ezekről az atyákról, még ha a számok vizsgálata természetesen nem teszi lehetővé minden egyes lelkipásztor megismerését és helyzetének megértését.

II.1. Születési hely szerint

A Névtár adataiból 783 lelkipásztor születési helye volt megállapítható. Ha a születési helyeket időszakonként vizsgáljuk, akkor jól látható, hogy a nagyjából 1918-ig (az általános kivándorlással erősebben érintett) észak-keleti, északi egyházmegyéek területéről, a II. világháború és 1956 után pedig a nagyobb városokból érkeztek ki az USA-ba

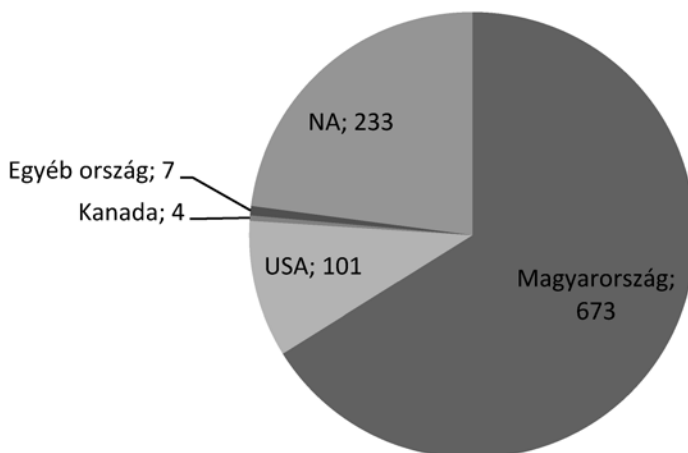
12 Ez alól kivételt képzett a ferences és a jezsuita rend, amely szinte teljesen magyar nyelvű maradt.

13 Például a dallasi ciszterci apátság jogilag a Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának része.

14 Vö.: Személyi változások egyházmegyeinkben – Hajdúdorogi Főegyházmegye. In <https://www.magyarurir.hu/hirek/szemelyi-valtozasok-egyhazi-megyeinkben-2021> (A letöltés dátuma: 2022. május 20.)

15 Megjegyzendő, hogy a soron következő adatoknál némi hiányosság kimutatható, mivel számos atyáról nem lehetett megállapítani több kritériumot. Ezért a következő adatközléseknél a legtöbb esetben azokat, akinél nincsen megfelelő adat NA (nincs adat) jelzéssel láttuk el. Az adatok pótlása folyamatos, de a visszakereshetőség érdekében jelen tanulmányban kizárólag a Névtár adataira hagyatkoztunk.

lelképásztorok. A két világháború közötti időszak alatt ilyen egyértelmű kép nem mutatható ki.



1. ábra: Születési hely szerinti megoszlás

Az első, Magyarországon született és az USA-ban szolgált pap az 1795-ben született Berényi Antal volt.

Az első, már az USA-ban született magyar pap, az 1891-ben született Bartók Péter OFM volt.

Az első Kanadában szolgáló, az 1864-ben Magyarországon született lelképásztor Soós István karmelita volt. Az első Kanadában született atya az 1940-ben született Girinyi János volt.

A jelenleg legfiatalabb, az 1986-ban a Felvidéken született, de már az USA-ban szentelt pap Nemcek Péter, aki jelenleg Kanadában szolgál, legidősebb pedig a 101 éves Őrsy László jezsuita atya, aki az USA-ban él.

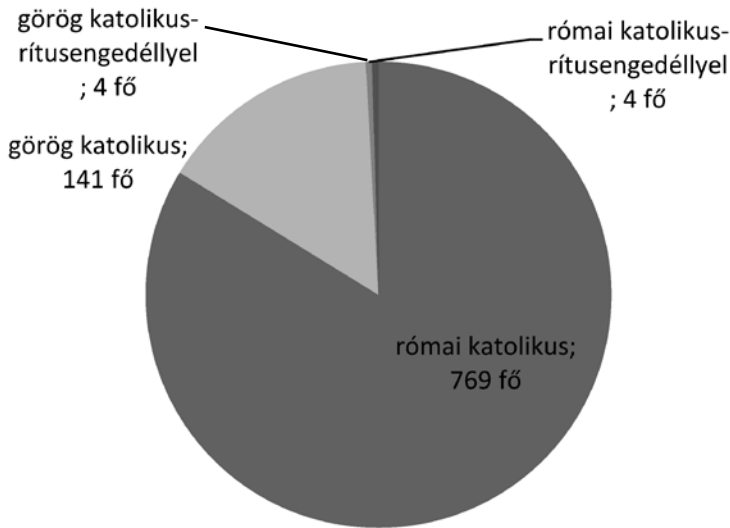
Hét atya egyéb országban (Indonézia, Ausztria, Németország, Lengyelország, Franciaország) született, s elsajátította a magyar nyelvet.

II.2. Rítus szerinti összetétel

A katolikus egyházban az egyes részegyházak önálló rítusokkal rendelkeznek.¹⁶ Magyarországon leginkább a római és a görög katolikus rítus az elterjedtebb. Az Egyház a II. Vatikáni Zsinat óta rendkívüli helyzetben engedélyezi, hogy egy-egy római, vagy görög katolikus pap, a saját rítusa mellett – a hívek érdekében – más rítus szerint is végzhessen szertartásokat. A vizsgált időszak alatt négy római katolikus (Hoffmann Dezső, Hoffmann Fábán OFM, Pajtás György József, Végvári László Vazul OFM) és négy görög katolikus atya (Madarász Gyula, Mák Ferenc, Girinyi János, Deák Miklós) kapott

¹⁶ Vö: *Magyar katolikus lexikon* I–XV. Főszerk. Diós István; szerk. VICZIÁN János, Budapest, Szent István Társulat. 1993–2010., Rítus

ilyen rítusengedélyt, hogy aktuálisan a hívek rítusa szerint végezhesse el a szertartásokat.



2. ábra: Rítus szerinti megoszlás¹⁷

II.3. Szenteléssel kapcsolatos adatok

A katolikus egyházban a papi szolgálat megkezdése a diakónus, illetve a papszentelés eseményével kezdődik. Ebben kap az adott személy szentségi, illetve egyházi megbízatást arra, hogy Isten népének kiszolgáltassa a szentségeket.¹⁸ Mivel a diakónus-szentelés és a papszentelés aktusa a legtöbb esetben ugyanabban az egyházmegyében zajlott le, ezért előbbit külön nem vizsgáltuk.

II.3.1. Szentelési ország szerinti felosztás

A szentelési ország szerinti felosztásban jól látható, hogy a papság többségét Magyarországon szentelték pappá. Különösen feltűnő a sok külföldi szentelés, ez 1945 előtt elsősorban Rómát és Bécsét jelentette,¹⁹ illetve – főleg a ferenceseknél, akiknek jelentős kínai missziójuk volt – a Távol-Keletet. 1940 előtt számos esetben fordult elő, hogy amerikai születésű magyar származású kispap Magyarországon tanult, itt szentelték pappá, s utána visszaköltözött az USA-ba.²⁰ 1945 után pedig a menekült szerzetesjelöltek,

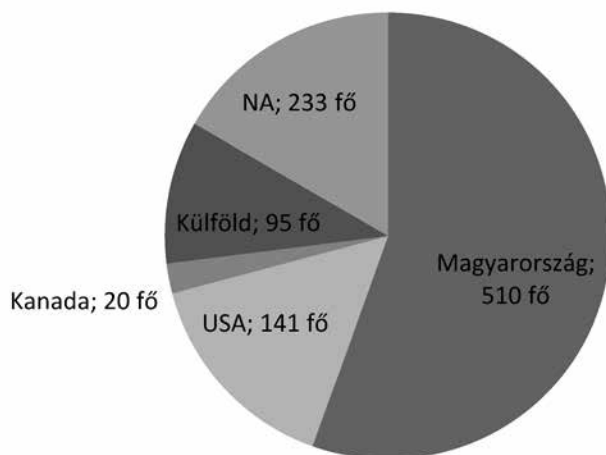
17 81 főnél nem állapítható meg a rítus.

18 Vö: *Magyar katolikus lexikon* I–XV. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János, Budapest, Szent István Társulat. 1993–2010., Ordináció

19 Általában a külföldön tanulmányokat végzett papnövendékeket tanulmányaik helyén szentelték pappá.

20 A II. világháború után először 2000-ben érkezett magyar származású kispap tanulni Magyarországra, a kanadai Androvics András Tamás.

illetve kispapok fejezték be tanulmányaikat külföldön, s mielőtt (amerikai) szolgálatba léptek volna szenteltettek rabbá.



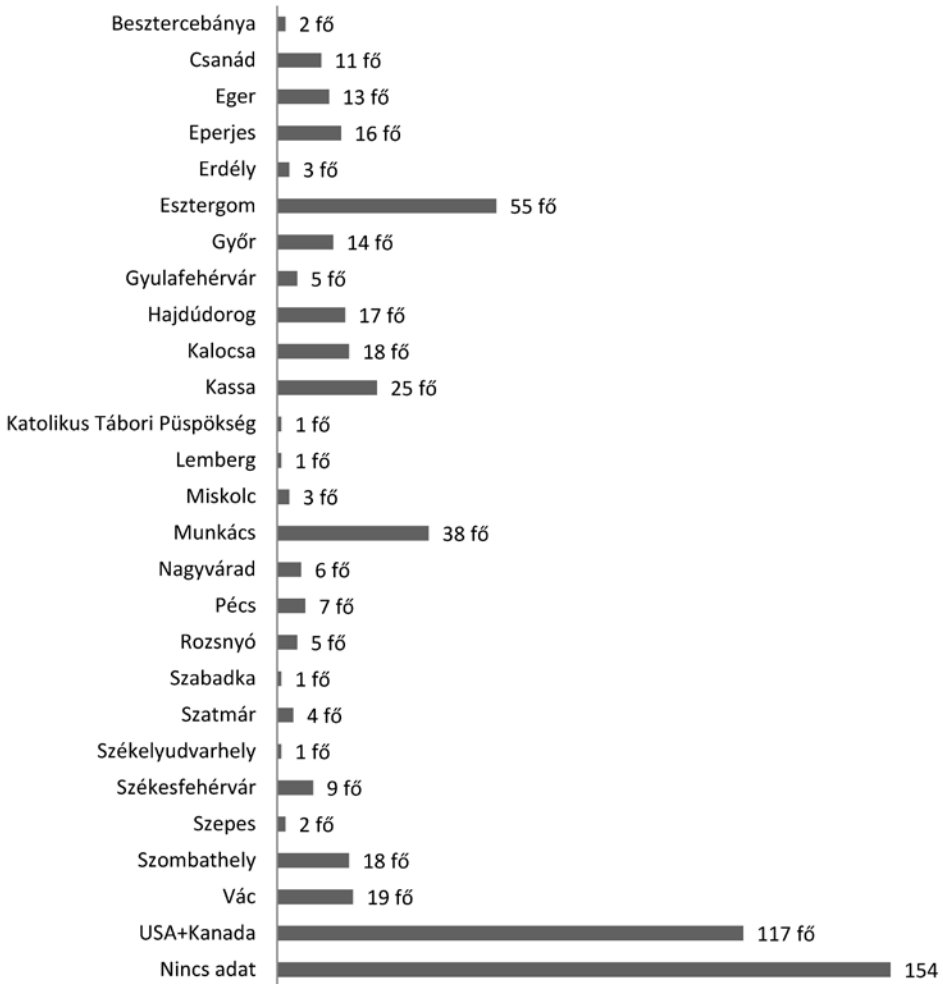
3. ábra: Szentelési hely szerinti felosztás

II.3.2. Szentelési egyházmegye szerint

A szentelési hely, a szentelési egyházmegye az adott lelkipásztor egyik legfontosabb meghatározó tényezője. Mivel a katolikus egyházban a papok a szenteléssel inkardinálódnak az adott egyházmegyébe, így ez az aktus meghatározza azt, hogy egy-egy adott személy melyik egyházmegye vezetése felé tartozik engedelmességgel, valamint – alapvetően – hogy melyik egyházkormányzati területen lát el szolgálatot.²¹ A II. világháború végéig, valamint 1990 után egyértelműen megvalósult az az alapszabály, hogy az amerikai szolgálat vállalásához az egyházmegye püspökének engedélye volt szükséges, s mint az adott egyházmegye, külföldön szolgálatot teljesítő klerikusa végzett tevékenységet. A II. világháború és 1956 után a legtöbb esetben a menekülő papok csak utólag kértek működési engedélyt, amit több esetben az Apostoli Szentszék (a szükség-helyzetre való tekintettel) pótol.

Az alábbi diagramban a szenteléskor fennálló állapotokat vettük figyelembe, a későbbi szerzetbe léptet, vagy onnan egyházmegyei szolgálatba átlépett személyek változásait figyelmen kívül hagytuk. Az adatokban az egyházmegyes szolgálatot (bizonyítottan) ellátott 565 főt vettük figyelembe, mivel a szerzetesek a saját rendjük joghatósága alá szentelődtek.

²¹ Vö.: *Magyar katolikus lexikon* I–XV. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János, Budapest, Szent István Társulat. 1993–2010., Inkardináció

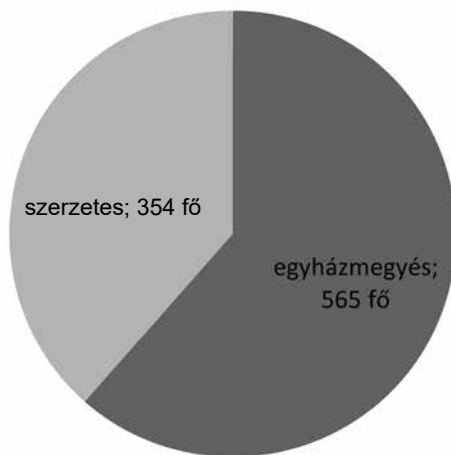


4. ábra: Egyházmegyéenkénti felosztás

A fenti ábrából látható, hogy legtöbben az esztergomi (ma Esztergom-Budapest) főegyházmegyéből érkeztek ki. Már a magyar pasztoráció első úttörője Böhm Károly is ehhez az egyházmegyéhez tartozott, de leginkább megfigyelhető, hogy az 1956-os események után innen érkeztek legnagyobb számban lelkipásztorok. Szintén jól látható, hogy az észak-keleti görög katolikus egyházmegyéek – főleg a 20. század elején – mennyire nagy számban adtak lelkipásztort. Ennek fő oka a kivándorlás demográfiájában kereshető, hiszen az első nagy kivándorlási hullám az észak-keleti – főleg görög katolikus – egyházmegyéket érintette.

II.4. Egyházmegyés – szerzetes összetétel

A katolikus egyházban a felszentelt papok két nagy csoportja található. Az egyik csoport az egyházmegyés papok, a másik csoport pedig a szerzetespapok. Az 1930-as évekig szinte kizárólag egyházmegyés papok szolgáltak, majd a II. világháború után jelentek meg nagyobb számban a szerzetesek is.



5. ábra: Egyházmegyés – szerzetespapok aránya²²

II.4.1. Szerzetesek összetétele

Bár néhány szerzetesrend az amerikai pasztorációban a kezdetektől egy-egy szemlélyel részt vett, de a szervezett szerzetesi jelenlét az 1930-as évektől figyelhető meg. Elsőként a ferencesek kezdték el szolgálatukat, majd – kifejezetten a II. világháború után – több szerzetesrend is megtelepedett. Ezek rövidesen megalapították saját közösségüket, s a bencések²³ és a premontreiek²⁴ Kaliforniában, a ciszterciak²⁵ a magyarok által ritkábban lakott Texasban, a piaristák New York²⁶ állam északi részén telepedtek le. A szerzetesrendek közül a jezsuiták fő működési területe pedig Kanada Ontario tartománya, illetve az USA-ban New York állam volt. Erre az időre tehető a közösségek az anyaországi vezetőségtől való távolodása, hiszen a kommunikáció, az irányítás Magyarországról lehetetlenné vált. Elsőnek a ferencesek hozták létre kommisszoriátusukat,

²² 80 személynél nem lehetett megállapítani egyházmegyés vagy szerzetes volt.

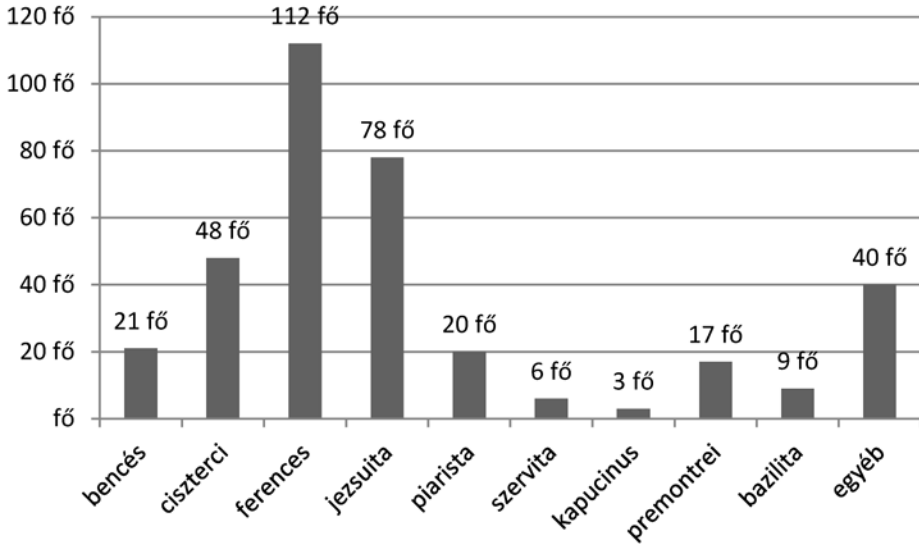
²³ Priory, <https://www.prioryca.org/page/about/monastic-community/priory-benedictine-monks>, Legutolsó letöltés: 2021. augusztus 10.

²⁴ *Magyar katolikus lexikon* I–XV. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János, Budapest, Szent István Társulat. 1993–2010., Premontreiek

²⁵ Cistercian Abbey Our Lady of Dallas, <http://www.cistercian.org/abbey/index.html>, Legutolsó letöltés: 2018. augusztus 10.

²⁶ Devon Preparatory School, <http://www.devonprep.com/>, Legutolsó letöltés: 2018. augusztus 10.

amelyet később az egyházi változások miatt kusztódiának neveztek el.²⁷ Később a többi nagyobb szerzetesrend is önálló joghatóságot hozott létre. A vizsgált időszakban 354 szerzetespap szolgált Amerikában, az alábbi megoszlásban:



6. ábra: Szerzetesek megoszlása rendenként

II.4.2. Szerzetesek részvétele a pasztorációban

Külön érdekes összehasonlítani azt, hogy külön az USA-ban és külön Kanadában milyen százalékban szolgáltak szerzetesek. Míg az USA-ban a 763 lelkipásztorból 284 volt szerzetes, tehát 37,2%, addig Kanadában a 156 főből 70 szerzetes volt, tehát a papok 44,8%-a. Ha levonjuk a közvetlen lelkipásztorkodásban nem, vagy csak minimálisan részt vevő szerzeteseket (bencések, ciszterciek, piaristák, premontreiek, illetve a jezsuiták USA-ban szolgáló szerzetesei), akkor ez a szám az USA-ban 141 fő (18,4%), Kanadában pedig a közvetlen lelkipásztorkodásban szolgáló szerzetesek száma 69 fő (44,2%).

II.5. Magyarországi papi szolgálat átlaga

Az Amerikában szolgálatot teljesítő papokkal történt beszélgetéseink alapján egyértelmű az a vélemény, hogy az Amerikában szolgálatot vállalt papok a többnyire fiatal, Magyarországon még karriert be nem futott lelkipásztorok közül kerültek ki. Az Ame-

²⁷ Vö.: PAP Leonard – MÉSZÁROS György: *Az erdélyi ferences rendtartomány Egyesült Államokbeli Kusztódiájának története*, Kolozsvár, 1995.

rikába bevándorolt 758 lelkész adatait vizsgálva megállapítható, hogy ez részben igaz, illetve bizonyos időszakokra nézve igaznak minősül.

Teljes időszakra vetítve a belépés, tehát az amerikai szolgálat elkezdésnek életkora átlagosan 37,98 év volt. Legfiatalabb a váci egyházmegyei Eller Ferenc volt, aki rögtön szentelés után 23 évesen érkezett. Legidősebb a 79 éves Aubermann Miklós volt, aki kiérkezése után még négy évet szolgált Kanadában.

Ha azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy a kivándorló papok milyen beosztást töltöttek be az anyaegyházmegyéjükben, akkor jól látható kép rajzolódik ki előttünk. 1945-ig elsődlegesen az un. alsópapság, azon belül is az önálló joghatósággal nem rendelkező lelképásztorok (pl. segédlelkész), s jellemzően a falusi, kisvárosi környezetben élők vándoroltak ki. 1945 után számos nagyobb város plébánosa, különösen azok, akik a '45 előtti rendszerben úgymond kompromittálódtak, valamint igen nagy számban a szerzetesek, 1956 után pedig legnagyobb számban a városi, főleg a fővárosi papok távoztak, illetve a titokban szerzetessé lett személyek, nem egyszer több éves börtönműttal, s további börtönévekkel nézve szembe. Nagyon leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatunk, hogy többnyire '45 előtt azok mentek ki, akiknek nem volt veszteni valójuk, '45 után pedig azok, akiknek nagyon is.

II.6. Amerikai papi szolgálat átlaga

Már a korábbi fejezetben megállapítottuk, hogy az amerikai papi szolgálat megkezdésének átlagéletkora 37,98 év volt. 170 olyan pap volt, aki soha nem látott el szolgálatot Magyarországon, vagy azért, mert már eleve külföldön szentelték, vagy pedig azért, mert felszentelésük után gyakorlatilag azonnal kivándoroltak.

Az USA-ban 74 magyar lelképásztor született, közülük hatot szenteltek fel Magyarországon. 31 olyan lelképásztor volt, aki Magyarországon született, de az USA-ban szentelték pappá.

Kanadában három magyar lelképásztor született, akit ott szenteltek pappá. Magyarországról származó személy nyolc nyerte el a papságot Kanadában.

Az átlagosan betöltött szolgálati idő 24,31 év volt. A már elhunyt lelképásztorok közül leghosszabban az USA-ban született Szlezák Imre ferences szerzetes szolgált, 75 évet.

143 lelképásztor 3 évnél kevesebbet, 97 lelképásztor viszont 50 évnél többet töltött a magyar pasztorációban.

A aktív lelképásztorok átlagosan – a névtár 2020-as lezárásakor – 24,73 éve szolgáltak Amerikában.

II.7. Hazatérés lehetősége

Az, hogy egy Amerikába kitelepült lelképásztornak volt-e arra lehetősége, hogy hazatelepüljön, s utána szolgálatát Magyarországon folytassa, időszakonként változott. Az első három időszakban ez a lehetőség alapjába véve nyitva állt, legalábbis jogi akadály nem volt. Más kérdés viszont, hogy a kiérkező lelképásztorok mennyire akartak hazatérni. Járdánházi Kovács Lajos 1909. május 30-án kelt, a csanádi püspöknek írt levelében így fogalmaz: „*Azért tehát a következő kéréssel bátorkodom járulni Méltóságodhoz: Te-*

kintve, hogy majdnem négy éven át itt küzdök idegenben magyar katolikus népünk megmentésén Amerikában, tekintve, hogy Amerika legnagyobb magyar plébániáján töltöttem be két éve a lelkészi állást, s így idekinn is csak dicsőséget szereztem a csanádi egyházmegyének, továbbá tekintve, hogy otthon is amíg segédlelkész voltam hazám érdekében harcoltam az 1902 ik évben a Budapesti Hirlap hasábjain az akkoriban a délvidéken felburjánzott pángermanizmus ellen, (...) s tekintve, hogy mint író ember tollammal mint egész pap is küzdöttem szent hitünkért, (...) kegyeskedjék Méltóságod egy olyan plébániára kinevezni, amely legalább részben megfelelne a newyorki plébániának, ahol most már nyugodtan és minden anyagi gondoktól menten szentelhetném magamat arra, hogy az amerikai tapasztalataimat is az egyházzam és édes hazám érdekében érvényesíthessem.”²⁸ Nem sokkal később a csanádi püspök jelezte számára, hogy ilyen jellegű beosztást számára biztosítani nem tud, így hazatérését nem szorgalmazza. így ő 1921-ben az USA-ban halt meg.

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Galambos József is, aki így írt: *„Nagy nehezen beleszoktam az amerikai életbe, ha hazamennék újból bele vissza kellene szoknom, ami nem kis lelki tortúra. (...) Le kellene mondanom az amerikai élet sok-sok előnyéről. (...) őszintén megvallva, nincs sok kedvem.”²⁹*

Megállapítható, hogy azok a papok, akiknek sikerült kialakítaniuk maguknak biztos egzisztenciát, többet nem, vagy csak nyugdíjas korukban tértek haza. Míg a rövid távú berendezkedés korában a papok 45%-a hazatért, vagy harmadik országba távozott, ez az arány 1945-ig egyre inkább csökkent, gyakorlatilag 15–20 százalékra.

1945 után a helyzet gyökeresen megváltozott. A kinn élő, illetve a később kikerkező papoknak lehetőségük sem volt arra, hogy komolyabban elgondolkodjanak a hazatérésen. Mivel a disszidens papokat állampolgárságtól általában megfosztották, valamint illegális határátlépés miatt – távollétükben – több év börtönre is ítélték, így csak ennek elévülése után volt esetleg arra lehetőségük, hogy, mint amerikai vagy kanadai állampolgár látogatóba hazatérjenek.

Ez alól volt kivétel Talabér György, pécsi egyházmegyei pap, akit nyugdíjazása után a magyar állam hazaengedett, s Sümegen telepedett le, ott élt két évig, 1979-ben bekövetkezett haláláig,³⁰ igaz, ennek előfeltételeként amerikai állampolgárságáról (és nyugdíjáról) le kellett mondania.

A hazatérés lehetősége a rendszerváltás után nyílt meg újra, amikor számos idős és beteg lelkipásztor tért haza, bár olyan is volt (Somfai Béla SJ), aki miután hazatért, s Szegeden, valamint Budapesten főiskolai tanárként szolgált, élete végén tért vissza Kanadába, gyakorlatilag meghalni.

Összesítve az Amerikában szolgáló papok adatait, 655 atyának tudjuk megállapítani a halálzásának helyét. Közülük 92 fő hunyt el Magyarországon, 466 fő az Amerikai Egyesült Államokban, 69 fő Kanadában, 28 fő pedig egyéb országban.

28 Kovács Lajos személyi anyaga – a Temesvári Püspöki Levéltár jóvoltából és engedélyével

29 Idézi: MÁTÉ, i. m., 37.

30 Gyászhire: Pécsi Egyházmegyei Körlevelek 121/1980. szám

III. ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmányban szereplő személyek látszólag adatoknak, életük eseményei statisztikának tűnhet, pedig sokkal több annál. Életüket két lényeges döntés köti össze, de ezen kívül mindannyian saját élettörténetüket élték meg. Az egyik lényeges döntés, hogy vállalták a római, illetve a görög katolikus egyház szolgálatában a papi tisztséget, a másik pedig, hogy szolgálatuk egy pontján elhagyták addigi otthonukat, egyházmegyéjüket, szerzetesházukat, s áttelepültek a tengeren túlra. A számokból, adatokból nem lehet azt leszűrni, hogy vajon szolgálatukat milyen módon, Istennek és embernek tetszően teljesítették-e, ehhez további személyre szabott kutatások szükségesek. Az ehhez szükséges anyagok egy része Magyarországon fellelhető, de a kutatás tárgyát képező elsődleges anyagok számos amerikai egyházmegye levéltáraiban vannak. Az első Amerikába érkező pap kiérkezésének bicentináriuma 2023-ban lesz, s reméljük ez az évforduló lehetőséget biztosít arra, hogy azon emberek előtt tisztelegjünk, akik a magyarságot szolgálták jóban és rosszban, az Amerikai Egyesült Államokban és/vagy Kanadában.

KLÍMAVÁLTSÁG ÉS MEGOLDÁSI JAVASLATOK BORSOD VÁRMEGYÉBEN 1816-BAN, „A NYÁR NÉLKÜLI ÉVBEN”*

A 19. század első fele a 14. században kezdődő és a 19. század közepéig tartó ún. kisjégkorszak egyik legszélsőségesebb időszaka volt. Ezen belül a 18–19. század fordulóján egy különösen erőteljes globális lehülés kezdődött, amelynek negatív hatásait felerősítette az izlandi Laki 1783-os és egy máig ismeretlen dél-amerikai vulkán 1808-os kitörése, de a legsúlyosabb csapást az indonéziai Tambora 1815-ös kitörése jelentette, minek következtében 1816 úgy vonult be a történelembe, mint a „nyár nélküli év”. A 19. század elején ezekhez hozzákapsolódott az ekkor kezdődő ún. Dalton-ciklus, azaz napfoltminimum időszak, amely alatt csökkent a nap sugárzása, ezzel elősegítve a globális lehülést, illetve annak hosszabb távon való fennmaradását. Így a 19. század első fele egy rendkívül szélsőséges időszak volt, a hőmérséklet erős ingadozása mellett a szárazság vagy a túlzottan csapadékos hónapok, évszakok, évek folyamatosan követték egymást.¹

Ezen szélsőséges klimatikus viszonyok rendkívüli hatással voltak hazánk gazdaságára és társadalmára is. Magyarország a 19. század közepén még hagyományos agrárország volt, a lakosság döntő többsége mezőgazdaságból élt, annak ellenére, hogy a reformkorban megindult az ország iparosodása. A magyar mezőgazdaság még mindig a 18. században kialakult Habsburg-birodalmi munkamegosztást szolgáltatában állt, amelyben Magyarországnak az agrárszállító szerep jutott. A Nyugat-Európában kibontakozó mezőgazdasági fejlődés a hazai nagybirtokok többségében nem érezte a gazdálkodásfejlesztő hatását, a jobbágyság döntő többsége még mindig 2–3 nyomásos gazdálkodást folytatott. A mezőgazdasági termelést az időjárás alakulása nagymértékben befolyásolta, az ebben a korban alkalmazott mezőgazdasági technológiával még nem tudták a kedvezőtlen időjárás miatt kialakult terméshiányt kompenzálni.² A mezőgazdasági termelés a feudális korban minden gazdasági, társadalmi és szociális kérdéssel

* A tanulmány elkészítését az NKA 201102/0625 sz. pályázata támogatta.

- 1 RÁCZ Lajos: *Mi a kis jégkorszak?* In Történeti Földrajzi Közlemények 4/1 2016. 15–46. p.; RÁCZ Lajos: *A kis jégkorszak éghajlati változásainak hatása az őszi búza terméseredményeire a Kárpát-medencében a reformkor idején.* In DEMETER Gábor–KÖVÉR György–POGÁNY Ágnes–WEISZ Boglárka (Főszerk.): *Környezettörténet – Historográfia. Magyar gazdaságtörténeti évkönyv 2021.* Budapest, 2021. 161–196. p.; SZILÁGYI Zsolt: *Alkalmazkodó mezőváros.* In Forrás. 52. évf., 2020. 7–8 sz. 13–36. p.; DÖVÉNYI Zoltán: *Vulkán kitörés és éhínség: megjegyzések a Tambora 1815-ös kitörésének következményeihez a Kárpát-medencében.* In Történeti Földrajzi Közlemények. 3. évf. 2. 2015. 80–89.; HARANGI Szabolcs: *Egy vulkánkitörés, ami megrengette a világot. A Tambora kitörésének 200. évfordulója.* Természet Világa 146. 2015. 253–255.; Soós István: „Nyár nélküli esztendő” 1816-ban. In História 32. 2010. 24–27. p.
- 2 RÁCZ Lajos: *Környezetpolitika a reformkori Magyarországon (1825–1848).* In DR. TAMÁS Edit – DR. KÓKAI Sándor: *Kárpát-Pannon térség: tájak, népek, tevékenységek.* Nyíregyháza–Sárospatak, 2019. 291–303. p.

összekapcsolódott, mert az volt a megélhetés alapja. A magyarországi nagybirtokrendszerben a duális, a jobbágyi és a majorsági egységen alapuló üzemszerkezet nagyon szoros egységet alkotott és a gazdasági egymásrautaltság mellett jelen volt a patriarchális, gondoskodó viszony is.³

AZ IDŐJÁRÁS ÉS A GAZDÁLKODÁS ALAKULÁSA A BORSOD VÁRMEGYEI SÁTÁN 1816-BAN PÓK JÓZSEF PLÉBÁNOS FELJEGYZÉSEI ALAPJÁN

A klímátörténet vizsgálatának legfontosabb hazai forrásai a korabeli újságok, melyek beszámoltak a rendkívüli időjárási eseményekről, valamint az 1780-tól induló budai meteorológiai észlelések idősorai.⁴ Egy-egy település vagy kisebb térség klímátörténetének legjobb forrásai a korabeli naplók. Egy ilyen napló található az Egri Főegyházmegyei Levéltárban is,⁵ melyet Pók József⁶ sátaí, majd apátfalvi⁷ plébános vezetett. Pók József naplója eredetileg egy plébániai jegyzőkönyv, *Protocollum Parochiale* volt, melyet a Borsod vármegyei Sátára kerülésekor plébániai jegyzőkönyvként kezdett el használni és Bélapátfalvára⁸ helyezésekor magával vitt. Ebbe a jegyzőkönyvbe írta le az érseki központból, Egerből érkező rendeleteket, leveleket, a plébánián és a filiáin történt rendkívüli eseményeket, például egyes hívek református vallásról katolikusra való áttérését, új orgona építését, Fuchs érsek halálát, az új sátaí templom építését, az első zsidó megérkezését a településre, üstökös észlelését stb., illetve az időjárási jellemzőket.

Pók József időjárási és rendkívüli eseményeket tartalmazó feljegyzéseit a történelmi Borsod vármegye észak-nyugati részén található plébániáin, Sátán és 1837-től Bélapátfalván jegyezte le. Sáta települést Fényes Elek így írta le: a Bükk hegyei között, erdős vidéken terül el, a termőföld fehér és sárga homok vegyületű, fekvése meredekes, művelése könnyű, de a záporok gyakran rongálják. Tisztabúzáat, rozst, zabot, burgonyát természetnek, legelője sovány, juhtenyésztésre alkalmas.⁹ Apátfalvát így jellemezte: a Bükk hegység Bélkőnek nevezett bérce alatt, széles kies völgyben terül el, határát harmadik osztályba sorolják, földje területenként eltérő, homokos, agyagos, köves. Búzáat, kétszerest, rozst, zabot, burgonyát és kukoricát természetnek, mely 8–10 napot késik Eger vidékéhez képest.¹⁰

3 KAPOSÍ Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. 75–158. p.

4 RÁTZ 2019 i. m. 291–303.; Ma a legismertebb forrásgyűjtemény a Réthly Antal által összeállított háromkötetes *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon* c. könyvsorozat.

5 Egri Főegyházmegyei Levéltár, Plébániai Levéltárak, Bélapátfalva plébánia levéltára. *Protocollum Parochiale, seu manuale Josephi Pók Parochi Satensis*. (továbbiakban Prot. Parochiale).

6 Pók József 1773. április 4-én Egerben nemes szülők gyermekeként született. 1797. március 10-én szentelték pappá. Káplán volt Aszalón, Arlóban és Bélapátfalván, 1806-ban 4 hónapig Erdőkövesd adminisztrátor, majd július 5-én Domaházára helyezik plébánosnak. Négy hónappal később Sáta plébánosa lesz és több mint harminc évig szolgálja a helyi híveket. 1837. február 4-én Bélapátfalvára helyezik és haláláig, 1856. szeptember 18-ig ott szolgál. 1837-től 1853-ig a kerület esperese volt.

7 Ma Bélapátfalva, a települést a 19. században első felében még Apátfalvának hívták.

8 Bélapátfalva vizsgált időszakunkban még nem Heves, hanem Borsod vármegyéhez tartozott.

9 FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. IV. Pest, 1851. 17–18. p.

10 FÉNYES 1851. 28–32. p.

Pók plébános az időjárás eseményeket lejegyzését 1812-ben kezdi el, a rendkívül hideg, téli időjárás következtében beálló gazdasági nehézségek és az élelmiszerek rendkívüli drágaságának ismertetésével.¹¹ Bizonyára ezen esemény hatására kezdi el az időjárás napi szintű lejegyzését. A naplójába ezek után még továbbra is leírja a legfontosabb egyházi és világi eseményeket, de egyre csökkenő számban, helyüket a napi időjárás események veszik át. 1812 májusától napi szinten és egyre részletesebben jegyzi le a helyi időjárás és fenológiai eseményeket, kezdetben még latin nyelven, majd latinul és magyarul felváltva, később csak magyarul. A napló 1847 szeptemberével ér véget, de a kötetben található egy papírlap, amelyre az 1848. február 1 és március 11. közötti időjárás eseményeket, megfigyeléseit jegyzete le. Az 1817 áprilisától kezdve havi összefoglalót is írt az elmúlt hónap időjárásáról és lejegyezte az alapvető élelmiszerek árát is, az évet pedig egy összefoglalóval zárta. Pók József a szélsőséges időjárás okozta kihívásokra adott helytartótanácsi, vármegyei és a helyi földesúri intézkedéseket is lejegyezte. A napló szövegéből kiolvasható, hogy Pók plébános a megfigyelt napi időjárás eseményeket először piszkozatban jegyezte le, majd egy későbbi időpontban írta be a naplóba, amint azt az 1848. februári és márciusi feljegyzések esetében említettem. Naplójában nem csak a helyi, hanem a környező településeken, illetve a szomszédos vármegyékben, alkalmanként az ország távolabbi vidékén történt rendkívüli időjárás eseményeket is lejegyezte, ezeket a rendkívüli időjárás eseményekről szóló híreket az újságokból vette át.

Vizsgált vidékünkön a szélsőséges időjárás már 1812-ben elkezdődött és az 1817-ig kitarzott. A napló tanúsága szerint minden évben rossz volt a termés, a gabonafélék ára folyamatosan emelkedett, a lakosságot éhínség sújtotta. „*A köznép közönségesen úgy ette a zab kenyeret (...), mint máskor a leg tisztább búzából sült kenyeret.*”¹²

A már négy éve tartó ínséges időszak után, 1816-ban tetőzött a szélsőséges időjárás és az éhínség. A hideg téli időjárás 1815. november végén elkezdődött és egész decemberben kitarzott, sok hó esett és nagyon hideg volt. Január első hetében még hideg, havas időjárás volt, a hónap hátralévő részben már megenyhült az idő és a hó szép lassan elolvadt. Január utolsó és február első napjaiban ismét rendkívül hideg volt, majd egy pár napos enyhe idő után visszatért a téli hideg, havas időjárás, de a február utolsó hetét már enyhe, tavaszias idő jellemezte.¹³

Március első hetében hideg, szeles időjárás volt. A következő napokban az időjárás tavasziasra fordult, változékony, csapadékos idő volt. Március utolsó napjaiban azonban visszatért az igazi téli időjárás, havazott és nagyon hideg volt. Ez április első hetében is folytatódott, csak hetedikétől kezdett lassan javulni az időjárás, de tizenharmadikától ismét a erősen lecsökkent a hőmérséklet, és az esőt havazás váltotta fel. Tizennyolcadikától javult az idő, de a hónap végén ismét változékony, szeszélyes volt az időjárás. A hűvös idő május közepéig folytatódott, reggelente fagyott, a nappalok is hidegek voltak. A hónap közepétől fokozatosan javult az időjárás, de az utolsó tíz napban már ismét változékony, csapadékos lett. A májusi zivatarok, jégesők sok kárt okoztak Sátán és a környező településen.¹⁴

11 Vö. RÉTHLY Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. I. kötet.* Budapest, 1998. 93. p.

12 Prot Parochiale. 263. sz. bejegyzései.

13 Prot Parochiale 250, 59, 264–266. sz. bejegyzései.

14 Prot Parochiale 269, 277, 280, 282, 285, 287, 291. bejegyzései.

Június első dekádjában az időjárás javult, bár borongós, felhős maradt. A második és harmadik dekád időjárása meleg, változékony, de nagyon csapadékos volt. A sok esőt, zivatart követő áradások a réteket iszappal borították be, a lekaszált szénát tönkretették. Július időjárása változékony, csapadékos volt, szinte naponta esett az eső, és a záporok és zivatarok jelentős károkat okoztak. Augusztusban folytatódott a csapadékos, zivataros időjárás, mely jelentős károkat okozott a már learatott, de még a mezőkön kint lévő gabonában.¹⁵

Szeptemberben pár meleg őszi napot leszámítva továbbra is csapadékos volt az időjárás. Október elején egy hidegbetörés után reggelente már komoly fagyok voltak, mely nagy károkat okozott a még le nem szüretelt szőlőkben. A hónap utolsó dekádjában ismét változékony őszi meleg, csapadékos időjárás volt, mely kitartott novemberben közepéig, majd a hónap utolsó dekádjában beköszöntött a tél.¹⁶

Pók József naplójában ezt az évet így jellemezte: „Ezen esztendőbéli tavasz olly szűk volt, mindenütt ugyan, de kivált képen itt a felső részeken, hogy tsupa zab kenyérrrel éltek az emberek. A búzának az ára egy köbölnek 40 forint volt. A zabot más uraságoknál 8–9 forintokon adtak, a sátaí és több jobbágyainak pedig az Egri Nemes Iffiu Seminarium 6 forintyával adta [...] szegénységeket jobbágyainak. Az őszi vetés annyira megromlott az egész Alföldségen ezen a tavaszon, hogy majd mindet ki kellett szántani és helyébe árpát, és kukoritzát kellett vetni. Ezen szörnyű ijesztő kárt okozta az sok lagy üdő és a nagy hó és a sok víz. Ez igen meg ijesztette minden felől a föld népét, de azért életeket nem jobbították. A szarvas marhák ezen télen igen nagyon drágák voltak, de a tavaszal majdsak nem felére le szállott az ára, de a lónak az ára le nem ment. Egy font marha húsnak az ára Borsod vármegyében 18 garasra, Heves vármegyében pedig 9 krajtzárra, a fejtő juhoknak az ára párnak ezen a tavaszon 50 forint volt.”¹⁷

„Ezen folyo 1816. esztendőben igen nagy szűkség és drágaság uralkodott az egész országban. Az elmúlt télen a nagy hó mindenütt ki pállítván a búzát országszerte el veszett, és igen sok helyeken az 1816 esztendőben való búza termés nem volt elég őszi vetésre. Ami termett is tsupa toklász, vadótz, és fű mag volt. Az egész országban a szegénység, sótt még a tehetős gazdák is árpa és zab kenyeret ettek. A tisztabúzának köblit 45–50 forintra, az árpát 20–21 forintra, a Zabét 8–10. forintra emelte ezen szűk üdő. A Kukoritzta 20–22 forint volt. A bornak semmi bötse nem volt, mivel hogy nem is jó volt, és hogy kenyér nem volt az ital nem is kellett. A pálinka főzés az életből ország szerte meg tiltatott a jó kormányzó előjárók által.” Eddig még nem tapasztalt éhínség sújtotta az országot, míg 1813-ban 4–5 forintba került egy köböl búza, ebben az évben már 45–50 forintba.¹⁸

Az éhínség az 1816-os alacsony terméseredmények miatt a következő évben egyre súlyosabbá vált, erről Pók József így számol be naplójában. „Ezen esztendőnek három első holnapjaiban igen nagy szűkség, nagy drágaság uralkodott. A tiszta búzának köb-le 50–56 forinton, a kétszeresnek 40–44 forinton, a rosznak 35–36 forinton, az árpának 24–25 forinton, a zabnak 10–12 forinton, a kukoritzának mellynek bő termése olly nagy hasznót okozott, hogy sok embernek, az által menekedtek meg az éhen halástul 8–10 forinton mentek köblei. A bor ámbár rosz volt és eleinte 20 forint volt hordója, még is ez

15 Prot Parochiale 292–300, 302. sz. bejegyzései.

16 Prot Parochiale 303, 30, 307–309, 311. sz. bejegyzései.

17 Prot. Parochiale 288. sz. bejegyzés.

18 Prot. Parochiale 320. sz. bejegyzés.

holnapban fel hágott az ára 30–40 forintra is. Ezt okozta az, hogy a T[ekinte]tes Vármegyék mindenütt megtiltották mindenféle enni valóból való palinka főzését. Már ezen holnapokban némely szegény Felföldi lakosok az nagy éhség miatt allig tudtak járni és amellyek akik zabot nem volt min venni, a kukoritza tsutkát össze szedték, azt megszarítván öszvetörték és úgy öröktették meg, melly kevés tápláló nedvességet okozott, pedig ez az emberben kiki által láthatya, hát még aratásig vallyon mire nem szorúl szegény ember.¹⁹

„Ezen két holnapban u.m. Aprilisben és Májusban az emberek az éhség miatt egészlen el lankadtak. Pénzek nem lévén se zabot amelynek köble 16–18–20 forint is volt, se búzát amelynek 50 forint volt köble nem vehettek. Ehez járult a nagy szárazság is, melly rettenette a szegénységet. A gyümölts is le hullott.”²⁰

„Ezen egész Junius holnapjában olly nagy éhség uralkodott mindenütt, hogy a szegénység éhen allig tudott menni az úton, mindeneket sokan eladták tsak hogy valamenyire táplálhatnák magokat. A tisztabúzának köble 70, a kétszeresnek 60, a rozsnak 50–52, az árpának 40–46, a zabnak 30 forintokon mérték, innen lehet gondolni a szegénység között az iszonyú nagy inséget. Juliusnak elején amidőn már közelített az aratás jóval mindennek az ára leszállott.”²¹

HELYTARTÓTANÁCSI ÉS VÁRMEGYEI ÍNSÉGINTÉZKEDÉSEK

A Helytartótanács az ország közellátásának a biztosítása érdekében minden évben tájékoztatást kért a vármegyéktől az évi terméseredményekről. A vármegyék évről évre táblázatos kimutatásban jelentették, hogy az egyes járásokban milyen volt a búza-, a rozs-, a kétszeres-, az árpa-, a zab-, a köles-, a tengeri-, a széna- és a sarjütermés. A táblázatban a termény nevével csak azt feltüntették fel, hogy jó, közepes, vagy rossz volt-e az eredmény, esetleg azt, hogy a kérdéses gabonafélét nem termesztik a járásban.²² Nagyon rossz termés esetén a Helytartótanács utasította a vármegyéket, hogy az éhínség elhárítása érdekében saját hatáskörben intézkedjenek, segítséget csak akkor helyeztek kilátásba, ha az adott vármegye nem tudta megoldani a kialakult ellátási problémát, az éhínséget. A korabeli állami kormányzat a helyi szintű öngondoskodást propagálta, a helyi földesurak, az egyházak és a vármegyék feladatának tekintve az éhezők és szenvedők ellátását. A takarékmagtárak létrehozását is szorgalmazták, azonban ezekben az években a jobbágyok nem rendelkeztek annyi tartalékkal, amellyel létrehozhatták volna, örültek, hogy annyi gabonájuk volt, amivel kitarítottak a következő aratásig. Az is hátráltatta a megvalósulást, hogy a kormányzat mindig akkor vette elő a kérdést, amikor már országos éhínség volt.²³

A Helytartótanács vizsgálta évünkben az első utasítását 1816. augusztus 21-én, 24.721. sz. alatt adta ki, de ezek nem konkrét rendelet volt, hanem csak javaslat, ame-

19 Prot. Parochiale 326. sz. bejegyzés.

20 Prot. Parochiale 338. sz. bejegyzés.

21 Prot. Parochiale 344. sz. bejegyzés.

22 MNL-BAZML. IV. 501/e 3059/1817., 2385–2388/1827., 3128–3131/1830., 2571–2574/1831.,

23 MNL-OL C 118. Ambró Antal királyi biztos iratai. 1845. november 17-én tartott takarékmagtárak felállítása tárgyában kebelbéli bizottmány jegyzőkönyve; FELHŐ Ibolya–VÖRÖS Antal: *A Helytartótanácsi Levéltár*. Budapest, 1961. 165–168. p.; HORVÁTH István: *A takarékmagtárak megszervezése az egri érseki uradalomban a 19. század első felében*. In Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2016/1–4. 39–44. p.

lyet a vármegyék felhasználva hozták meg saját rendeleteiket. Ebben kijelente, hogy a segítségnyújtás elsősorban a helyi földbirtokosok feladata, a jobbágyokat nekik kell vetőmaggal ellátni, hogy a földek ne maradjanak vetetlenül. Továbbá javasolta, hogy a vármegye tiltsa meg a gabonából való pálinka- és sörfőzést, és a gabonának kocsmákban, boltokban fizetőeszközként való használatát. A szegényebb sorsúakat figyelmeztessék, hogy a fuvarozásért, cséplésért, mindenféle kétkezi munkáért csak gabonát kérjenek és fogadjanak el és a falvak közös földjén termett gabonát a közösség a legelesettebbek ellátására használja fel.

Két héttel később, szeptember 3-án, 26.287. számon a Helytartótanács újabb rendeletet adott ki. Az újabb körrendelet tartalmára nézve nagyrészt megegyezik az előzővel. Ismét felhívja a helyi hatóságok és földesurak figyelmét, hogy ellenőrizzék a jobbágyokat, hogy azok rendesen vessék be a földjeiket. Ehhez a földbirtokosoknak kellett a vetőmagot kölcsönadni. Felhívta a figyelmet arra, hogy az éhínség elhárítása és a katonaság ellátása a vármegye felelőssége, hogy ez sikeres legyen, ismerjék meg a vármegye helyzetét, a rendelkezésre álló termény mennyiségét, tanácskozzanak, majd hozzanak rendeleteket és azokat jelentsék be. A vármegye ezen kívül akadályozza meg, hogy a kereskedők, uzsorások felvásárolják a gabonát és a burgonyát uzsoráskodás és pálinkafőzés céljából. Figyelmeztessék a lakosokat, hogy minél előbb öröljék meg a gabonájukat, hogy a vármegyében állomásozó katonák ellátása biztosítva legyen.²⁴ Két héttel később, szeptember 24-én a Helytartótanács a 28.924. sz. rendeletében megtiltotta a pálinkafőzést gabonafélékből.²⁵

Borsod vármegyében 1815–16 rendkívül hideg és havas telén a nagy hó alatt az őszi vetés egy része tönkrement, másik részét viszont a hirtelen tavaszi olvadás mosta el, így a termés olyan gyenge volt, hogy az újabb vetéshez szükséges gabonamennyiség sem termett meg.²⁶ Több településen ezért kiszántották az őszi búza-, kétszeres- és rozsvetést és tavaszi árpát és zabot vetettek a helyére. A vármegye vezetése látva a várható rossz termést, már áprilisban a Helytartótanácshoz fordult, hogy a vármegyébe újabb lovasezredet ne vezényeljenek, mert a már bent lévőket is alig tudják ellátni.²⁷ Májusban a vármegye még a helytartótanácsi rendelet előtt megtiltotta, hogy gabonából pálinkát vagy sört főzzenek²⁸ és kérték a Helytartótanácsot, hogy adjon utasításokat, melyekkel a várható inséget, éhhalált el tudják háritani.²⁹

A szolgabíráknak a nyári terméseredményekről szóló jelentései szerint az 1816-os termés rendkívül csekély volt a hűvös és rendkívül csapadékos nyár miatt. A négy járás közül a szentpéteri még szerencsésnek mondhatta magát, mert a termés elegendő volt vetésre, de az egész éves élelmezésre már nem. A többi járásban: a tiszaiiban, az egriben és a szendrőiiben még ennyi sem termett. A vármegyében 449 246,5 kila gabonatermés hiányzott, ebből vetésre 10 963,5 kila, élelmezésre pedig 438 283 kila kellett. A Pók József naplójában ismertetett Sáta helység ellátásához, a vetéshez és élelmezéshez 1553 kila gabona hiányzott.³⁰ A vármegye látva a katasztrófális terméseredményeket inségbi-

24 MNL-BAZML IV. 501/e 2671/1816.

25 MNL-BAZML IV. 501/e 3182–3194/1816.

26 Vö. RÉTHLY 1998. 145–181.

27 MNL-BAZML IV. 501/a 1/1123/1816.

28 MNL-BAZML IV. 501/a 1382/1816.

29 MNL-BAZML IV. 501/a 1399/1816

30 MNL-BAZML IV/501/e. 3037/1816.

zottságot állított fel,³¹ hogy a törvények, a helytartótanácsi rendeletek és a vármegyei tisztviselők jelentései alapján dolgozzon ki javaslatokat a probléma kezelésére. A bizottságnak az alispán, öt táblabíró, a négy főszolgabíró, a vármegyei főjegyző, a vármegyei ügyész és az főadószedők voltak a tagjai.³²

A bizottság a következő megoldási javaslatokat terjesztette a vármegyei közgyűlés elé, amely azokat el is fogadta. Ajánlották, hogy a miskolci gabonapiacot helyezzzék át a városban egy olyan helyre, ahol a vármegyei és városi tiszték jobban tudják ellenőrizni a kereskedelmet. Javasolták továbbá a felvásárlás korlátozásának érdekében, hogy a szerdai és szombati piaci napokat megelőző napokon tiltsák be a gabonakereskedelmet, továbbá, hogy a piaci napokon délelőtt 10 óráig az eladók – a nagykereskedők és a földművesek is – vékánként is legyenek kötelesek kiszolgálni a vásárlókat. Nagy tételben csak 10 óra után adhatták el a gabonát, de csak egy-egy szekérrel, mind a helyi, mind a máshonnan érkező kereskedőknek. Továbbá felszólították a vármegyei földesurakat, hogy a gabonájukat ne a nagykereskedőknek, spekulánsoknak adják el, hanem azoknak, akik saját maguknak vásárolnak, és javasolták, hogy ha nekik sincs elég gabonájuk, hogy segíteni tudják jobbágyaikat, akkor addig szerezzék be, amíg megfizethető. A gabonából való pálinkafőzést hosszú távon megtiltani nem tudta a vármegye, ezért inkább korlátozó intézkedéseket hozott: pálinkát csak saját fogyasztásra főzhetnek a jobbágyok és azok a kocsmárosok, akik pálinkafőzési jogot béreltek a helyi földesúrtól és szerződésük szerint egy meghatározott mennyiségű cefrét voltak kötelesek átadni sertéshízlalásra a földesúrnak. Kereskedelmi céllal tilos volt a pálinkafőzés, ha valaki megszegte a rendeletet, akkor annak lefoglalták a főzőberendezését és ha nemes volt, tizenkét forintos pénzbüntetésre ítélték, ha pedig nemtelen, akkor huszonnégy pálca büntetést kapott. E rendelkezések megtartásának ellenőrzése a főszolgabírók, a szolgabírók, az esküdtek és a melléjük kinevezett négy táblabíró feladata volt. A szolgabíráknak fel kellett szólniuk a jobbágyokat, hogy a kevés termés ellenére minél nagyobb arányban vessék be földjeiket, illetve mindent tegyenek meg, vállaljanak el minden kétkezi és szekeres munkát, hogy további gabonához, élelmiszerhez jussanak. Az inséges időben a koldusok száma is megszaporodott, ezért a bizottság javaslatára betiltották azok vándorlását, kóborlását, minden koldusnak a lakhelyére kellett visszamennie és az adott községnek kellett gondoskodnia róluk. A helyzet súlyosságát mutatja, hogy a katonaságot sem tudták már ellátni, ezért feliratban kérték a Helytartótanácsot, hogy vigyék el, vagy legalább kincstári magtárból élelmezzék őket.³³

A bizottság szeptember 10-én újabb javaslatokat terjesztett a vármegyei közgyűlés elé, melyben ismét felszólították a jobbágyokat, hogy szekerezéssel, nyomtatással szerezzenek maguknak gabonát. További korlátozásokat vezettek be a gabonavásárlás körül: a kereskedőknek, üzérkedőknek megtiltották, hogy a város határán kívül már az

31 A 19. században a vármegye szerteágazó közigazgatásának segítésére, a döntések előkészítésére állandó vagy ad hoc bizottságokat, deputációkat állított fel. A bizottságok tagsága a vármegye tisztviselőiből – alispán, főszolgabírók, szolgabírók, táblabírók, jegyző – került ki. A rossz termésű években, amikor éhínség fenyegetett, ilyen ideiglenes deputációt állított fel Borsod vármegye, hogy a törvények, a helytartótanácsi rendeletek és a vármegyei tisztviselők jelentései alapján dolgozzon ki javaslatokat a probléma kezelésére. Ezt a vármegyei közgyűlés elé terjesztették, amely megtárgyalta és döntést hozott róla. Az így meghozott határozatok a következő aratásig voltak érvényesben.

32 A bizottság hivatalos neve: *A megyebéli lakosok élelembéli fogvatkozása s annak orvoslása módja dolgában kiküldött deputatio.*

33 MNL-BAZML IV/501/e. 3037/1816.

utakon vásárolják fel a gabonát és azt uzsoraáron adják tovább. Amennyiben tetten érték őket, akkor a gabonát és a pénzüket is elvehették a szolgabírák. Felszólították a molnárokat, hogy pontosan tartsák be az örlési előírásokat, árszabásokat. A rossz termés miatt sokan árpából és zabból sütöttek kenyeret, ezért utasították a molnárokat, hogy azokat is olyan finomra őröljék és szitálják, mint a búzát, a rozst vagy a kétszerest és ezért a tevékenységért a malomvámon felül csak 24 krajcárt kérhettek el. A szolgabírák feladatává tették, hogy a lakosságot többször és nyomatékosan szólítsák fel a mértékletes, takarékos életre. Ebben a különböző felekezethez tartozó lelkipásztorok segítségét is kérték, nekik prédikálniuk kellett erről. Felszólították a lakosságot, hogy a búcsúkat, keresztléket, lakodalmakat, cselédfogadási ünnepeket visszafogottabban üljék meg, mert ezeken több napra, akár több hétre elegendő élelmet is elfogyasztottak. A gazdánál szolgáló cselédék fizetésük egy részét terményben, búzában és rozsbán kapták, de most a búza és rozs helyett árpát és zabot is el kellett fogadniuk, és a napi étkezéskor azzal a kenyérral kellett megelégedniük, amit a gazdájuk is evett. A lakosság biztos ellátásának érdekében a piacon nem csak a pékek céhéhez tartozó személyek süthettek és árulhattak kenyeret, hanem mindenki szabadon, amennyiben betartotta a vármegye által előírt árszabást és mértékegységet. Ezek gyakori és szigorú ellenőrzésére külön személyeket nevezett ki a vármegye.³⁴ A rendeletek a következő, már jobb termést adó aratásig voltak hatályban.

Az ínséghelyzet elhárításában a Helytartótanács és a vármegye is a helyi földesurakat tekintette legalkalmasabbnak, mert birtokuk révén ők rendelkeztek terményfelesleggel, valamint ők ismerték a legjobban az egyes jobbágyságok anyagi helyzetét. A napló keletkezési helyszínei, Sata és Bélapátfalva, illetve a környező települések az Egri Papnevelő Intézet uradalmához tartoztak. A napló tanúsága szerint az uradalom szintén kivette részét az élelmezési feladatból. Az első uradalmi segélyakcióra 1815-ben került sor, ekkor az éhezők ellátása érdekében az uradalom három forintos árán adta a jobbágyságoknak a zabot, miközben a piacon öt-hat forintba került.³⁵ A „nyár nélküli évben”, 1816-ban is ugyanígy segítette jobbágyságait az uradalom, ekkor a piacon nyolc-kilenc forintért kapható zabot hat forintos áron adta.³⁶

Az éhezés csak az 1817. évi jobb terméssel szűnt meg, de az 1816-os katasztrofális termés okozta éhínség, „Századunk legmostohább időszaka 1816-ik esztendei nagy szükség” nagyon sokáig megmaradt az azt átélők emlékezetében és a következő évtizedekben az időjárás okozta termés kiesést és éhínséget mindig ehhez hasonlították.³⁷

34 Uo.

35 Prot. Parochiale 235. bejegyzés.

36 Prot. Parochiale 288. bejegyzés.

37 MNL-BAZML IV/501/a 4058/1841. A következő évtizedekben többször is volt éhínség Borsod vármegyében és az országban, így 1827-ben, 1830-ban, 1834-ben, 1841–42-ben és 1845–1847-ben.

„A SZERETETNEK MÉRTÉKE AZ ÖNSZERETET”

Vallásügyi viták és nunciusi jelentések
az 1839–40. évi országgyűlés utolsó hónapjairól*

1836. szeptember 12-én Gömör és Kishont törvényhatósága felszólította a rozsnyói püspököt, Scitovszky Jánost, hogy tiltsa el papjait a vegyes házasságok¹ akadályoztatásától, amelynek a főpap nem tett eleget. Ezt követően 1839. március 15-én körlevélben, majd kiegészítve azt az április 22-én kelt instrukcióval Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök utasította papságát, hogy csak a megfelelő biztosíték megadása² esetén áldják meg a szóban forgó házasságokat. Miként Gömör és Kishont vármegye, úgy Bihar sem hagyta szó nélkül a püspöki megnyilvánulást: mindkét megye a felterjesztésére adott uralkodói válasz hiányában az országgyűlés elé vitte panaszát.

Köszönhetően a megvádolt főpapoknak, valamint az 1832–36. évi országgyűlés vallásügyi vitáinak az 1839 júliusa és 1840 májusa között lezajló diétára, valamint annak üléseire a magyar katolikus főpapság egységes politikát próbált kialakítani. A tanulmány a február végi, tavaszi, felsőtáblai vallásügyi vitákat és azok bécsi visszhangját vizsgálja. Ekkor vált ugyanis biztossá a római kiküldetés,³ a közvetlen tárgyalás lehetősége Rómával.

1840. március elejéig tartott a rendek vallási sérelmek tárgyban kelt második, valamint a két püspökkel szembeni első üzenetének tárgyalása a főrendi táblán. A titkos jelentések szerint folyamatos megbeszélések kísérték a vallásügyi vitákat. A február 25-i felsőtáblai ülés előtt a püspökök az esztergomi érseknél, a konzervatívok báró Mednyánszky Alajosnál, a protestánsok gróf Teleki Józsefnél, az ellenzéki arisztokraták a kis kaszinóban tanácskoztak.⁴

* A tanulmány az MTA-OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelyének kutatási programja keretében készült.

1 Itt: egy katolikus és egy keresztény, de nem katolikus házassága.

2 XVI. Benedek 1748. június 29-én kelt „Magnae Nobis” kezdetű rendelkezésével Lengyelországra vonatkozóan, elejtve az áttérés (abjuratio haeresis) kötelezettségét, az érvényes és teljesjogú vegyes házasság megengedéséhez a következő biztosítékokat (cautela) írta elő: 1. a katolikus fél ne legyen kitéve hitehagyásnak; 2. törekedjék a nemkatolikus fél áttérésére; 3. az összes gyermek katolikusoknak nevelendő. Az általános egyházjog szerint minden egyes esetben, külön pápai engedéllyel, a megadott *cautiok* esetében, *passiva assitentia* formájában volt csak szabad vegyes házasságot kötni. BÁRÁNY Zsófia: *Lonovics József missziója, 1840–41*. Budapest, 2022. 8. (Kézirat)

3 Lonovics József csanádi püspök 1840–41-ben Rómában tárgyal, elsősorban a magyarországi vegyes házasságokról.

4 VÖLGYESI Orsolya: *Eötvös József és a titkosrendőrség az 1839–1840-es országgyűlésen*. Történelmi Szemle, 56. évf. 2014/3. 488.

Teleki József február 25-én a két tábla közötti megegyezés céljából indítványozta, hogy a polgári szerződésként értelmezett reverzálisok⁵ csak bizonyos feltételek mellett legyenek érvényesek a múltra nézve. Ilyen feltételek, ha azokat szabadon kötötték, illetve usuroborálták,⁶ és ha nem történt panasz ellenük.⁷ Lonovics József csanádi püspök azonban úgy vélte, a visszamenőleg való érvénytelenítés nem hoz majd békét.

Egy nappal később a főpap megismételte korábbi véleményét, miszerint a szabad vallásgyakorlat tekintetében a protestánsok és a katolikusok között „tökéletes egyenlőség van”, valamint a vegyes házasságban akár a szabad megegyezés, akár a törvény által, de mindenképp összeütközésbe kerül a két fél. Gróf Dessewffy Aurél elismerőleg nyilatkozott Lonovics hozzáállásáról, miszerint a püspök nem azonnal ellenezte az egyházi rend részéről a rendek javaslatát, hanem azt mutatta be, hogy nem igazságtalan kíváncságot a katolikusok részéről a már meglévő törvény mellett állást foglalni.⁸ Február 27-én Lonovics már a következőképpen nyilatkozott:

„Van a protestánsoknak egy vallásbeli elvök, t[udni]i[l]lik a lelkiismeret szabadsága, mellynek valamint a hirdetésben, ugy a gyakorlatban is közönségesnek kellene lenni minden más keresztény felekezetekre nézve.”⁹

Február 28-án Ludovico Altieri bécsi nuncius a legnagyobb és legbefolyásosabb magyar főnemeseik és nemesek között eluralkodó vallási közömbösségről és politikai liberalizmusról írt. Úgy vélte, a népszerűségtől lenyűgözve nem veszik észre, hogy a saját törvényeik és érdekeik ellen támadnak, amikor az egyházi és a monarchiai megsemmisítésén dolgozva. Sőt, az egyház ellen fellépő akatolikusok buzdítására katolikusok is lelkesen mutatkoznak „az eretnokség és függetlenség céljainak kiszolgálóiként” (*si mostrano nel servire alle mire dell'eresia e dell'indipendenza*).

„Egy hamis biztonság és egy rossz alapon nyugvó kvietizmus okozza, hogy ez az igazság éppen annak buzgalmét nem serkenti, aki képes lenne és tudna javítani a szörnyű következményeken.”¹⁰

Altieri szerint „egy felfoghatatlan vakság” következtében a legfőbb minisztériumi tagok és a magyar kancellária is messzemenőig támogatták ezt a „vallás- és monarchiaellenes, magát nemzetiinek mutató” pártot. A legrosszabbnak azt tartotta, hogy az a nádort is „elcsábította”, aki inkább kedvez a protestánsoknak, illetve az egyházi ügyek kapcsán orákulumként hallgat a „mély és ádáz kálvinista” Telekire, akit – „szégyenére minden magyar mágnásnak” – a főherceg Szent István koronájának egyik őrévé választott.¹¹ Tá-

5 reversales – kötelezvény a gyermekek vallásáról

6 usuroboratio – birtoklás, foganatóság

7 VÖLGYESI, i. m. 487.

8 *Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar- és Csehország e' néven Ötödik Koronás Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik évi junius 2-kára rendeltetett Magyar Országgyűlésen a Méltóságos Fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől majus 12-ig tartott országos ülések naplója.* Pozsonyban. Nyomtatta és kiadta Schmid Antal. [1840] 27–28.

9 Uo. 50.

10 „Una falsa sicurezza ed un mal fondato quietismo fatti che questa verità non risvegli punto lo zelo di chi potrebbe e dovrebbe riparare le funeste conseguenze.” Nunciusi jelentés az államtitkárságra a magyar országgyűlésről. 1840. február 28. Archivio Apostolico Vaticano, Archivio Nunziatura Vienna (a továbbiakban AAV Arch. Nunz. Vienna), Vol. 280. C. fol. 67r. (Ezúton is köszönöm Hamerli Petrának az olasz fordítások lektorálását.)

11 Uo. foll. 67r–v. Méltatlankodását felkiáltójellel is kifejezte.

jékoztatta az államtitkárt arról is, hogy mind Klemens Wenzel Lothar von Metternich államkancellár, mind az a kevés hozzá hasonlóan vélekedő fájalták ezt a „balsorsot”, amely a főherceget és vele együtt a „szegény” (misero) Magyar Királyságot a rossz útra viszi.

Szóvá tette egyúttal, hogy dacára a püspöki ellenállásnak, kevés és általában félénk védők állnak az egyház mellé. Úgy vélte, semmi nem maradt, csak a remény, hogy a törvényi erőhöz szükséges királyi szentesítés elmarad. A nyilvánosság kérdéséről ellenben pozitívan nyilatkozott:

„Most már könnyebb lesz a diéta eseményeiről szóló pontos és pártatlan beszámolók ismeretére szert tenni, mivel új engedményt kapott a liberális párt, hogy azokat naponta kiadják meghatalmazott gyorsírók útján, miután azokat minden ülés után egy cenzori bizottság felülvizsgálta, amely a kamarák mindenféle tagjából áll, köztük püspökökből is.”¹²

Ám nemcsak a nuncius volt elégedetlen a kialakult helyzettel. A titkos jelentések szerint a főrendi ellenzék február 28-i tanácskozásán gróf Batthyány Lajos és a többség ellenében elsősorban báró Eötvös József, de mellette gróf Andrássy Károly, gróf Zichy Ödön és gróf Széchenyi István is menteni próbálták a két megvádolt püspökök eljárását. Sőt, ez alkalommal Batthyány és Széchenyi komolyan össze is veszttek, utóbbi még az értekezlet befejezése előtt távozott. A Mednyánszky-nál ülésező konzervatívok körében a püspökök közül csak Lonovics József volt jelen, a többi főpap a primáshoz ment. Részt vettek továbbá a megbeszélésen az újkonzervatív Dessenffy, gróf Apponyi György és báró Jósika Samu is. Döntés született arról, hogy a nagyváradi és rozsnyói püspök eljárása nem sérelem, illetve a többség nem zárkózott el attól, hogy a rendek vegyes házasságra irányuló javaslatát megvitassák. Az újkonzervatívok azonban az eddigi ötvenéves gyakorlat betartatását irányozták elő.¹³

Március 6-án került tárgyalásra a megvádolt püspökökről szóló első üzenet. Eötvös hosszas beszédben vette védelmébe a katolikus egyház saját tanítására vonatkozó szabadságát. Úgy vélte, soha alkotmányos országban büntetlenül nem volt sértve az egyén szabadsága, amely visszaélés egyben az „egész szabadságára” is káros hatással van. „Mi tisztelni fogunk minden szabadságot” nyilatkozta. Így – egyrészt a vegyes házasságok, másrészt a lelkiismereti szabadság védelmében – javasolta, hogy csak azok a vegyes házasságok, amelyekben biztosítva van a gyermekek katolikus nevelése, azaz a férj a katolikus, kerüljenek katolikus pap elé. A katolikus egyház elveivel ellenkező esetekben (amikor az édesapa után nem a katolikus vallást követik a gyermekek) azonban a házasságot a protestáns lelkészek elé kellene vinni.¹⁴

Lonovics még aznap, a báró beszédének mértékét is túlszárnyaló felszólalásban állt ki püspöktársai mellett. Felhívta a diéta figyelmét, hogy „politikai gyülekezetként”, „törvényhozói testületként” tartózkodjon a bírói szereptől az egyes polgárokkal szemben.

12 „Ora sarà più facile a procurarsi la esatta ed unparziale cognizione degli atti della Dieta, poichè per una nova concessione fatta al partito liberale gli si è concesso di pubblicarli quotidianamente colla stampa per mezzo di stenografi a ciò autorizzati, dopo che saranno stati riveduti, in seguito di ogni seduta da una commissione censoria cerupsosta di membri delle Camere d'ogni Colore, fra i quali si posero anche dei Vescovi.” Uo. fol. 68v.

13 VÖLGYESI, i. m. 489.

14 *Felleges Első Ferdinánd* [...] [1840] 77–78.; VÖLGYESI, i. m. 490.

A nagyváradi körlevelek védelmében először a primásra, név szerint pedig Eötvösre hivatkozott.

„[...] de örömmel idvezlem azon okokat is, mellyeket Mélt[óságos] Bárá Eötvös József úr szíveket bájoló ékesszólással imént előterjesztett. [...] Igenis, Nagymélt[óságú] Főrendek! mint minden egyes polgárnak, úgy a tisztelt Püspök urnak s a Clerusnak is teljes, elidegeníthetetlen, inpraescriptibilis joga van a lelkiismeret szabadságára, s e szerint arra, hogy senki által ne kényszeríttethessék olyas valamire, a mi lelkiismeretével s vallásbeli elveivel ellenkezik.”¹⁵

A főpap az ötvenéves egyházi szokást felülíró, a tanításnak megfelelő szabályozás lehetőségét a polgári jogfejlődésre vezette vissza, miközben megkülönböztette egymástól a házasság egyházi és polgári megközelítését. A „két vallás” frigye kapcsán a keresztény türelemről megállapította, hogy az saját érdekében nem csupán a másik fél meggyőzését, de az abból származó aktivitását is békével tűri a pluralizmus céljából, azaz hogy akiket a „hit egymástól elszakasztott a szeretet a közéletben egyesítse”. A klérus eddigi „rossz szokása” tehát nem a polgári törvényből eredeztethető: tagjai egyrészt a békeség fenntartása érdekében, másrészt pedig az egyházi törvények fogalmi tisztázásának hiányában tértek el a saját normájuktól.

Úgy vélte továbbá, hogy nem polgári törvény, hanem egyházi elvek és szabályok közzétételéről van szó a körlevelek esetében, majd aprólékosan bemutatta a házasság szentségi mivoltát, illetve az áldás súlytalanságát egyház-, de főleg polgárjogi viszonylatban. Meglehetősen életszerű megállapítással élt. Meglátása szerint ugyanis bármennyire akarná visszatartani az egyház a szertartásai megvonásával, mindig is nagy számmal voltak és lesznek, akik „nem az Egyházaktól, hanem csak szenvedelmektől fognak tanácsot kérni”. Eötvöshöz hasonlóan¹⁶ úgy vélte egyúttal, „a polgári törvényhozásnak kell arról gondoskodni, hogy a polgári szabályok a lelkiismerettel ne ellenkezzenek”. Ellentmondott tehát a rendek lemondatási javaslatának,¹⁷ miközben nyíltan tagadta a jozefinista berendezkedést is. Kijelentette, hogy a főpapok nem az állam tisztségviselői, „az egyház nem szolgálóleány, nem politikai intézet, hanem egy, az öncéljaira és a maga körére nézve független egész”.¹⁸

Altieri március 13-án jelezte Rómának, hogy a felső-, de főleg az alsótábla liberálisai és protestánsai nem fognak megnyugodni, amíg kéréseiknek érvényt nem szereznek. A két tábla lassúságának következtében azonban egyáltalán nem vagy csak nehezen látta kivitelezhetőnek, hogy a törvényjavaslat elkészüljön, illetve a király elé kerüljön. Szerinte a kormány reménye abban állt, hogy miután megkapja a kért újoncokat, rögtön feloszlítja az országgyűlést. Ám a rendek nem kívánják azt megadni, amíg a szólás- és sajtószabadság területén nem biztosítanak számukra nagyobb szabadságot. Szerinte a kormánynak be kellene látnia, hogy az idő nem neki kedvez. Még ha most el is tudná ódázni, hogy a javaslatok a király elé kerüljenek, nem lehet majd megakadályozni, hogy még nagyobb erővel törjenek elő a következő diétán, mivel az egyházzal és a felségjoggal szembeni tanok elterjedtek lesznek.¹⁹

15 *Felsőes Első Ferdinánd* [...] [1840] 84.

16 Vö. uo. 27.

17 A rendek javasolták, hogy aki nem képes a törvényt a lelkiismeretével összeegyeztetni, az mondjon le.

18 *Felsőes Első Ferdinánd* [...] [1840] 87–88.

19 Nunciusi jelentés az államtitkárságnak a magyar országgyűlésről. 1840. március 13. AAV Arch. Nuz. Vienna, Vol. 280. C. foll. 74r–75r.

A diétai események hosszas tárgyalása után szót ejtett a titkos püspöki konferenciákról, amelyek a megvádolt püspökökről szóló tárgyalást előzték meg. Itt, Altieri szerint, mind a primás, mind mások világosan mutatták be a szóban forgó esetet, névszerint kiemelt azonban egy főpapot.

„akik közül szokás szerint az ékesszóló és igen művelt Monsignor Lonovics tűnt ki [...]”²⁰

Részletezte is a főpap fellépését, miszerint a csanádi püspök bemutatta a vád hiányosságait, továbbá azt, hogy a két püspök nem törvénytellenesen cselekedett:

„csak azt tették, amit minden püspöknek most tenni kell és bizonyosan tenni is fog.”²¹

A nuncius iránymutatónak tarthatta Lonovics érvelését, mivel azt többszöri aláhúzással is nyomatékositotta.

Ezt követően hosszasan részletezte a felsőtáblai eseményeket, amely kapcsán a következőképpen méltatta a főpapi kiállásokat és az új sajtót:

„Kezdte a primás egy műveltséggel és bölcsességgel teli beszéddel, [...], beszélt tehát egyedülálló ügyességgel a szatmári püspök, de csodálatraméltón a csanádi és a nyitrai püspökök tűntek ki. Most beszédeik, a felsőtábla vitáira engedélyezett²² legújabb sajtónyilvánosságnak köszönhetően általánosan ismertek, és jó hatással vannak a társadalom rétegeiben.”²³

A nuncius azt is hozzátette, hogy ez a jótékony hatás korábban nem volt jelen, mivel a túlsúlyban lévő pártnak gondja volt arra, hogy olyan kéziratok ne keringjenek, amelyek beszédeiket tartalmazzák. Úgy vélte, hogy most már bánják a nyilvánosságért tett küzdelmeiket, amely kárukra van. Végezetül ismét a csanádi püspököt méltatta:

„Különösen is hatékony volt hallani, mondani és nyilvánosan olvasni azt, amikor a püspök kijelentette, egyes kollégáival egyetértésben, hogy a jelenlegi diétát az ég igen különleges adományának kellene tekinteni, miközben a magyar püspökség tagjainak jó lehetőséget adott arra, hogy összegyűjtsék saját véleményüket a vegyes házasságokkal kapcsolatban és kifejezésre juttassák azokat egyetemesen.”²⁴

Az ellenzéki oldal már nem volt ennyire elégedett. A titkos jelentések szerint ugyanis Eötvös felszólalása nem aratott osztatlan sikert. Klauzál Gábor és Deák Ferenc is szemrehányást tettek neki egy Batthyány Lajosnál lévő ebéden. Deák szerint az még elnézhe-

20 „[...] fra quali al solito si distinse l'eloquentissimo ed eruditissimo Mons[ignor] Lonovics [...]” Uo. fol. 75v.

21 „[...] soltanto seguirono quello che tutti i vescovi ora devono fare e certamente faranno.” Uo. fol. 75v.

22 1840 februárjától került nyomtatásba a jelen tanulmányban is idézett főrendi napló.

23 „Incominciò il Primate con un discorso pieno di erudizione e sapienza [...]; parlò quindi con singolare maestria il Vescovo di Szatmár, ma si distinsero mirabilmente quei di Csanád e di Nitria. Ora di loro discorsi in grazia della recentissima pubblicità della stampa accordata ai dibattimenti della Camera, sono generalmente conosciuti, e cagionano un buon stimo effetto nelle classi del popolo.” Nunciusi jelentés az államtitkárságnak a magyar országgyűlésről. 1840. március 13. AAV Arch. Nunz. Vienna, Vol. 280. C. fol. 77.v.

24 „Fece specialmente molto effetto il sentire, dire e leggere pubblicamente che il Mons[ignor] Lonovics avea dichiarato come la Dieta presente dovesse considerarsi quale specialissimo beneficio del cielo, mentre avea prestato la bella occasione ai membri dell'Episcopato Ungarico di riunire i propri sentimenti intorno ai matrimoni, ed i manifestarli a cognizione universale.” Nunciusi jelentés az államtitkárságra a magyar országgyűlésről. 1840. március 13. AAV Arch. Nunz. Vienna, Vol. 280. C. fol. 78r.

tő lenne, amennyiben csak a rendek üzenete ellen szavazott volna, ám hogy a papságot magasztalta, soha nem fogja megbocsátani neki a közhangulat. Széchenyi ellenben méltatta naplójában a fiatalember felszólalását.²⁵

Március végén Altieri nuncius már arról számolt be Rómának, hogy püspöki karban néhányan azt gyanították, miszerint hivatalosan, a Magyar Kancellárián keresztül már az Apostoli Szentszék elé kerültek a primás által előterjesztett beadványaik. Úgy hitték, kifejthetik a pápának helyzetüket. Mindez azonban azért nem lehetséges – hangsúlyozta –, mert a kormány vezetői vagy nem akarják vagy nincs bátorságuk engedélyezni a magyar klérus ily módon történő demonstrációját az egyház feje iránt. A vallásügyön túl ismét megjegyezte, hogy az újoncozás kérdésében nem hajlandóak engedni a magyarok, amennyiben Ófelsége nem biztosít számukra nagyobb szabadságot szólásban, írásban és a sajtóban, amelynek köszönhetően nem lenne több felségsértési per. Azon általános diétai igényt is megemlítette, miszerint a „császár és a császárné” a jobb évszakokból néhányat Pesten vagy Pozsonyban tölthetne.²⁶

Márciusban még három vallási tárgy esetében – a görög nem egyesültek, a szerzetesrendek ügyében, valamint az unitárius-kérdés – volt üzenetváltás.²⁷ Lonovics mindhárom témában felszólalt. Az ortodoxiával kapcsolatban „az ész és a religió által kárhozott”, általa pedig gyűlölt erőszakot és csábítást ítélte el, miközben saját egyházmegyei tapasztalatára hivatkozva, úgy vélte, a szabad meggyőződésből áttértek visszacsábítását szankcionálni kellene. Az áttérés során a templomot egyszerűen – csupán a vallásgyakorlatot tartván szem előtt – a többségnek ítélte volna, míg a kisebbségben maradtak kártalanítását a templom becsértékének arányos kifizetésével javasolta.²⁸

A szerzetesek kapcsán kijelentette, hogy „szabad embernek szabad alkotmány alatt szabadnak kell lenni”. Ezzel a vallásszabadság két előfeltételére hívta fel a figyelmet: egyrészt annak állami és társadalmi szavatolására, másrészt a személyi méltóságra.²⁹

„hogy a fennálló törvényeknek s egyéb polgári kötelességeinek teljesítése mellett, a mely társulatba tisztességes élelmét, vagy idvességét gondolja munkálhatni, olyba léphessen, légyen aztán az gőzhajóbeli, vagy szerzetes társaság, s járjanak bár tagjai akár kámzsában akár attilában”.

A szerzetesi intézmény szabadságának érdekében a hindu és muszlim vallásgyakorlat elméleti szabadságát is megemlítette.³⁰

A szabad vallásgyakorlat mellett az unitáriusoknak a protestánsokénál több jogot nem javasolt. Ez alatt a municipiális autonómia fenntartásával a társországokba való költözési tilalmat, valamint a vegyes házasságok esetében a katolikus elvek védelmezését értette.³¹ Utóbbi egyébként – következetesen – az ortodoxiánál is megemlítette.

Mindezek után feltűnő, hogy a minden vallási témában felszólaló Lonovics egy tárgykörrel kapcsolatban néma maradt. Ez volt a zsidók emancipálása, amelynek első

25 VÖLGYESI, i. m. 492.

26 Nunciusi jelentés az államtitkárságra a magyar országgyűlésről. 1840. március 27. AAV. Arch. Nunz. Vienna, Vol. 280. C. foll. 103v–104v.

27 Mindhárom témakörben az első üzenetről és az arra adott elsőförendi válaszról van szó.

28 *Felséges Első Ferdinánd* [...] [1840] 183–184.

29 Vö. ERDŐ Péter: *Jog az Egyház hagyományában és életében*. Szent István Társulat, Budapest, 2016. 91.

30 *Felséges Első Ferdinánd* [...] [1840] 270. Vö. KOSSUTH Lajos: *Országgyűlési Tudósítások*. S. a. r. Keleturópai Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének Munkaközössége. I. kötet. Budapest, 1948. 407. (Magyarország újjabkori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái I.)

31 *Felséges Első Ferdinánd* [...] [1840] 290–291.

üzenet március 31-én került vitatásra, majd április 1-jén meg is született az első főrendi válasz. A kérdés április 21-én merült fel ismét, majd május 11-én a felirati, 12-én a törvényjavaslat kapcsán. A csanádi püspök azonban továbbra sem nyilatkozott.

Altieri április 10-vel már „botrányról” számolt be, mivel a rendek váratlanul olyan üzenetet³² küldtek a felsőtáblához, amelyben kérték a királyt, hogy a magyar diéta beleegyezése nélkül ne telepítse vissza a szerzetesrendeket. Hatalmas „skandalumnak” vélte volna, ha a felsőtábla elfogadná a javaslatot éppen akkor, amikor az alsótábla polgárjogot javasol a zsidóknak, valamint az unitárius vallást³³ bevett vallásként ismerné el a királyságban. A jezsuiták azonban nem kívánatosak Magyarországon, de még a szomszédos országokban sem, legalábbis a nuncius szerint ez volt a rejtett célja az említett üzenetnek. A primás és néhány püspök azonban védelmébe vette a Jézus Társasága tagjait a rendekkel, illetve sok liberális főnemessel szemben.³⁴

Végül Altieri a legnagyobb problémára terelte a szót: a skizma lehetőségére. A megvádolt püspököt tárgyaló üzenet ugyanis „ravaszul magában foglalja a püspökök elválasztását az Apostoli Szentszéktől”.³⁵ A rendek fenntartani kívánták minden idegen befolyástól a magyar egyház függetlenségét a királyi felügyelés és placetum jogait.

Április 10-én azonban már egy jövőbeli egyházi módosítás lehetősége jött szóba a diétán. Kopácsy József hercegprimás kijelentette, hogy nem járulhatnak hozzá, csupán tűrhetik, ha az evangélikus lelkész elé kell vinni a vegyes házasságot, ellenben tőlük függetlenül van mód a jelen állapotok módosításán. Az összes főpásztor által elfogadott primási nyilatkozatot követően Teleki Domokos azonban tagadta a csanádi püspök korábbi állítását, miszerint az egyenjogú „egyházi s polgári hatalom, habár egymást kölcsönösen támogatják, különböző céljaikra nézve egymástól függetlenek”. A gróf előbbre valónak nevezte az alkotmányos berendezkedést az egyház függetlenségénél. Lonovics nem kívánt vitába szállni, hanem Kopácsyval megegyezően kijelentette, egyelőre szükséges a katolikus papi jelenlét, ám ezen felsőbb egyházi hatalomtól függő intézkedésekkel a későbbiekben lehet „segíteni.” Jelenleg azonban a nem így kötött házasságok csupán polgári értelemben nyerneek érvényességet.³⁶

Április 11-én azonban összűz alá került a római kiküldetés terve. Széchenyi először szólva a megvádolt püspökök kérdéséhez, Dessewffy Aurélt idézve, meddőnek nevezte a vitát, majd Lonovicsnak ellentmondva az angol „No popery!” jelszó³⁷ mellett állt ki. A gróf ugyanis elfogadhatatlannak tartotta egy külső hatalom, jelen esetben Róma befolyását. Szemrehányást tett a „militans” klérusnak, amiért a „fél országot forradalomba hozta” az „50 éves törvényes szokás” felrúgásával. Majd a keresztény szeretet jegyében tanácsolta a főpapoknak az áldás megadását. A gróf felszólalásához csatlakozott Batthyány Lajos is, aki egyúttal sérelemként értelmezte a megvádolt püspökök rendelete-

32 Az üzenet szövegének fordítását is elküldte a nuncius. Nunciusi jelentés az államtitkárságra a magyar országgyűlésről. 1840. április 10. AAV Arch. Nunz. Vienna, Vol. 280. C. fol. 108r.

33 Uo. fol. 109r. Az unitáriusok ügyéről bővebben írt a nuncius, megemlítve az 1832–36. évi országgyűlés eseményeit. Vö. MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1934. 393.

34 AAV. Arch. Nunz. Vienna, Vol. 280. C. foll. 108r–v.

35 Uo. 109v.

36 *Felséges Első Ferdinánd* [...] [1840] 383–387.

37 December 31-én a fogalmak (vallás, felekezet) tisztázásakor említette Lonovics a kifejezést.

it.³⁸ Eötvös azonban továbbra sem tartotta sérelemnek az eseteket, így nyíltan Lonovics mellé állt, annak közismert tételét hangoztatva:

„meggyőződésem szerint mind az, mit a törvény nem tilt, szabad, [...] és Hazám szabadsága biztosítva csak akkor lesz, ha ezen elv általánosan el lesz ismerve minden ember által az egész Hazában”.³⁹

Ezt követően Lonovics egy terjedelmes beszédben válaszolt a felmerült támadásokra. Széchenyi felszólítására kifejtette, hogy az a türelem, amely elfogad mindent, nem egyéb vallástalanságnál. Az elveiről lemondó egyház ideig-óráig politikai intézetként még felhasználható lehet ugyan, de valójában napjai meg vannak számlálva:

„A szeretetnek mértéke az önszeretet, s ezen felebaráti szeretetnek is van határa, s ha azt lelkismeretünk, ha vallásbeli elveink feláldozásával akarnók bebizonyítani, a szeretet öngyűlöletté, az erény bünné fajulna.”⁴⁰

Kijelentette egyúttal, hogy a magyar egyház a világegyház részeként mindig is fenn fogja tartani a függést Róma főpásztorától.

Ez a Széchenyi-Lonovics vita a szeretetről rávilágít a vallásosság újkori funkcióváltásának folyamatára. A grófnál megjelenő, tudatosult hitelmény – eltávolodva a felekezeti kötöttségektől – a „magánvallás” fogalmkörébe tartozó egyéni jellemzőket mutat. A vallás a magánélet egyik aspektusává válik. A gazdag szellemi választékból az egyén állítja össze vallását, világnézetét. A modern társadalomban már nem szükséges összekapcsolni a választott, a saját élet értelmével szolgáló hiedelemrendszereket és a nyilvánosságot szabályozó intézményeket.⁴¹ Ez a funkcióváltás érhető tetten Bécsben is.

Április 24-én a nuncius ugyanis meglepetten vette tudomásul Metternichtől, hogy a monarchia vegyes házasságainak rendezése ügyében, különösen Magyarország tekintetében az államkancellár megkapta a kívánt lehetőséget a pápától. Metternich úgy tájékoztatta, hogy szándékosan nem akarta informálni őt, mivel igazat akart a pápának mondani, miszerint senki nem tud kéréséről, maga a nuncius sem. Szóva tette ugyanakkor az államkancellárnak, hogy teljesen felesleges minden bécsi munkát mindaddig, amíg nem hagyja a monarchia püspökeit, vagy legalább az érsekeket a Szentszékhez járulni.⁴²

A nuncius beszámolt Metternich azon elképzeléséről is, miszerint a vegyes házasságban született mindkét nemű gyermek vallását a szülők szabad megegyezés alapján határozzák meg. Az államkancellár arról akarta meggyőzni Róma képviselőjét, hogy ez az egyetlen út, amely az egyház számára kínálozik ahhoz, hogy a jogi kötöttségektől megszabadulva visszanyerje tökéletes függetlenségét a polgári hatalomtól. Amennyiben azonban őszentsége ragaszkodik az 1790/91. törvénycikkely betartásához – noha az a jozefinizmus szellemében készült, szöges ellentétben az egyház jogaival és érdekével, lemondva minden akaratáról és vágyáról – nem követné az általa hirdetetteket.

A nuncius azonban – nem a római válasz tudatában, hanem saját elképzelése alapján – igyekezett védelmezni az egyházi érdekeket. Nem értett egyet Metternich elképzelé-

38 *Felséges Első Ferdinánd* [...] [1840] 402–405.

39 Uo. 405.

40 Uo. 408.

41 CSORBA László: *Széchenyi hitéről – értelmes és boldogtalan*. In CSORBA László: *Haza, nemzet, felekezet. Tanulmányok a polgári átalakulás politikai, társadalmi és felekezeti köréből*. Line Design, Budapest, 2020. 14.

42 Nunciusi jelentés az államtitkárságra a magyar országgyűlésről. 1840. április 24. AAV Arch. Nunz. Vienna, Vol. 280. C. foll. 132v–134v.

sével. Szerinte mindez ellentmondana a pápa elveivel és érzelmeivel és annak látszatát keltené, mintha „illő és hasznos” lenne egy gyakorlat, amely szentesíti a „végzetes lelkiismereti szabadságot”, ami utakat nyitna a legszélesebb vallási közömbösséghez, és ami szerinte legfőbb szügyene lenne az uralkodónak, valamint botrány az egész kereszténységnek.

Hiába próbálta érveivel meggyőzni, Metternich hajthatatlan volt, ahogyan bizalmasa, Karl Ernst Jarcke is,⁴³ akit a nuncius a javaslat fő szerzőjeként nevezett meg. Az államtanácsos sajnálatosnak tartotta, hogy nem látszik egykönnyen elfogadhatónak a Szent-szék számára a javaslat. Ám diplomatikusan mégis örömet fejezte ki a nunciusnak, hogy a jövőben az egyház ügyéért, különösképpen a vegyes házasságok előre mozdítása érdekében, közösen tevékenykedhetnek.⁴⁴

Májusban az ortodoxia volt kiemelt vallási témája a magyar diétának. Itt már egyértelműen külön polgári és külön egyházi értelemben érvényes házasságokról beszélt a néhány hónappal később már Rómában tárgyaló Lonovics József. Felhívta ugyanis a figyelmet arra, szemben a nyugati egyházzal, a keletiben a papi áldás elengedhetetlen, továbbá minden gyermeknek ortodoxnak kell lenni. A közös törvény megalkotásához, azaz a férj lelkésze előtt kötött házasságok érvényességéhez, valamint ahhoz, hogy az összes gyermek az apa vallását kövesse, az ellentétek nem a katolikusok és protestánsok, hanem a nyugati és a keleti kereszténység között fog feszülni. Esetükben tehát nincs rá mód, hogy egyháziilag érvényesítsék a nem saját papjuk által polgárilag érvényes frigyeket.⁴⁵

Bár az alsótábla a szerb ortodox egyház panaszainak orvoslását is javasolta, a főrendi tábla csupán az unitárius és a zsidó kérdésben tudott – többé-kevésbé – megoldással élni. Az unitárius vallás bevett vallásként történő elismerését elvben elfogadták, ám a tárgyalását elhalasztották addig, amíg nem születik döntés az erdélyi részek Magyarországgal történő újraegyesítésével kapcsolatban. A zsidóság esetében sikeresebb volt az alsótábla kezdeményezése. Az elfogadott törvényjavaslatot 1840-ben szentesítette az uralkodó, így a zsidók a bányavárosok kivételével bármely városban letelepedhettek.⁴⁶

Metternich 1840 februárjától, a magyar diéta alatt fentebb ismertetett hónapjai alatt igyekezett elérni, hogy a vegyes házasságok ügyét maga rendezhesse Rómában. 1840. április 5-én azonban értesítést kapott arról, hogy nem őt, hanem egy püspököt vár XVI. Gergely a tárgyalások lebonyolításához.⁴⁷ A csanádi püspök szerint május 11-én, két nappal az országgyűlés bezárása előtt kérte fel őt az államkancellár a követi szerepre.⁴⁸

43A német konzervativizmus újrendi felfogását képviselő Karl Ernst Jarckeről (1801–1852) bővebben: ERDŐDY Gábor: *A 19. századi német liberalizmus*. Argumentum, Budapest., 1993.; DEÁK Ágnes: *A Habsburg Birodalom a nacionalizmus kihívásai között. Tervek és koncepciók a birodalom újjáalakítására (1848–49)*. Aetas 12. évf. 1997/4. 5–44.

44 AAV Arch. Nunz. Vienna, Vol. 280. C. fol. 134v.

45 *Felséges Első Ferdinánd* [...] [1840] 599–600.

46 BÁRÁNY György: *A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843–44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében*. Századok, 124. évf. 1990/2. 184–185.

47 VÁRADY L. Árpád: *Lonovics József római kiküldetése*. Függetlenül Lonovics római naplója. Budapest, 1924. 76.

48 VÁRADY, 1924. 265. vö. Metternich 1840. május 12-én kelt sorai nevéhez. idézi MARCZALI Henrik: *Lonovics küldetése Rómába: Adalék a vegyes házasságok történetéhez*. Budapesti Szemle, 1890. 64. köt. 166. sz. 5.

KLESTENITZ TIBOR

SCHIOPPA NUNCIUS BÚCSÚJA BUDAPESTTŐL A SAJTÓ TÜKRÉBEN

Lorenzo Schioppa érsek, pápai nuncius mintegy ötéves diplomáciai szolgálat után, 1925 májusában hagyta el Budapestet, ahonnan új állomáshelyére, Hágába utazott. Magyarországi munkássága iránt az utóbbi években élénkült meg az érdeklődés, miután megjelent a követségi jelentéseiből válogató forráskiadvány.¹ A tudományos kutatás távozásának egyes körülményeire is felhívta már a figyelmet, bemutatva azt, hogy a nuncius erőteljesen magyarbarát hangvétellű nyilvános szereplései felkeltették a román politikai elit haragját,² illetve hogy a diplomáciai csatornákon a Vatikánhoz eljuttatott bukaresti panaszok főszerepet játszottak a diplomata áthelyezéséről szóló döntés megszületésében.³

Jelen tanulmány azt vizsgálja meg, hogy a korabeli magyar nyilvánosság a sajtó híradásain és kommentárjain keresztül milyen információkhoz juthatott Schioppa áthelyezésének részleteiről és utódának kiválasztásáról, milyen értelmezési kereteket alakított ki, hogyan értékelte az események jelentőségét, valamint hogy mit árul el mindez a magyar közvélemény elvárásairól az Apostoli Szentszék iránt.

VERSENGŐ ÉRTELMEZÉSEK: AZ ÁTHELYEZÉS KÖZVETLEN SAJTÓVISSZHANGJA

A szakirodalom szerint a magyar sajtó 1925. április 28-án számolt be első alkalommal a nuncius áthelyezésének híreről.⁴ Valójában azonban Lázár Miklós hétfőnként megjelenő hetilapja, a kor egyik legszínvonalasabb orgánumának számító⁵ *A Reggel* már egy nappal korábban, a hivatalos bejelentést megelőzve, római értesülésekre hivatkozva bejelentette, hogy Schioppát hamarosan új állomáshelyre fogják irányítani. Miután a nuncius

1 *Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa, 1920–1925. Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB. Bp., 2020.

2 FAZEKAS Csaba: *Prohászka Ottokár a XVI. országos katolikus nagygyűlésen, 1924. október.* In Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. Szerk. MÓZESSY Gergely. Székesfehérvár, 2012. 156.; GIANONE András – KLESTENITZ Tibor: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon.* Bp., 2017. 245–246.

3 ICKX, Johan: *Nem, nem soha! – Én nem politizálok... Lorenzo Schioppa távozása Budapestről.* In *Dai Rapporti del primo nunzio...*, 27–46.

4 ZINNER Tibor: *Az egykori milánói ismeretlenség után fél évtized a Disz téri nunciaturán.* In *Dai rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo 1925–1930. Cesare Orsenigo magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1925–1930.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB. Bp., 2021. 33.

5 BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig.* Bp., 2016. 349.

ekkor éppen a szabadságát töltve Rómában tartózkodott, a lap tudósítója helyettesénél, Federico Fioretti ügyvivőnél érdeklődött, aki diplomatikusan azt nyilatkozta, hogy *hivatalosan* nincsen tudomása főnökének visszahívásáról. *A Reggel* szerint ekkor még a magyar kormánykörök sem értesültek a várható változásról, sőt kifejezetten valószínűtlennek tartották az értesülést, hiszen „a pápai követek személyében a legtrikább esetben szokott változás történni és Schioppa nuncius Magyarországon olyan pozícióval és összeköttetésekkel rendelkezik, hogy távozását legalább is indokolatlannak tartanák”. A cikk névtelen írója ugyanakkor bennfentes információkra hivatkozva úgy vélte, hogy a visszahívás minden bizonnyal Riemer Gyulának, a kegytárgyakat előállító Ecclesia Részvénytársaság vezérigazgatójának kitüntetési ügyével függ össze. Az izraelita üzletember az első világháború alatt hadiszállítási botrányokba keveredett, letartóztatták és ötéves börtönbüntetésre ítélték, ám idővel rehabilitálták és teljesen felmentették a vádak alól. Később áttért a katolikus hitre, az egyházi kötődésű Ecclesia Részvénytársaság vezérigazgatója lett, és kevéssel azelőtt Schioppa közbenjárására még pápai kitüntetésben, a Szent Sír-rend második osztályában is részesült. A szerző szerint azonban „amikor elítéltetésének részletei legutóbb éppen a kormánypárti sajtó hasábjain a nyilvánosságra kerültek, lelepleztetése Schioppa nunciust rendkívül kellemetlenül érintette és hír szerint ezzel az üggyel magyarázható meg a nuncius elkedvetlenedése, vagy visszahívása is.”⁶

Riemer Gyula neve nem lehetett ismeretlen a korszak tudatos hírfogyasztói számára, hiszen alig egy hónappal korábban, március végén számolt be a sajtó arról, hogy a római magyar egyházművészeti kiállítás megszervezése körül szerzett érdemeit elismerve megkapta XI. Pius pápától az említett kitüntetést.⁷ Az eset ugyanakkor felkeltette a jobboldali radikális sajtó neheztelését, hiszen a zsidó származású üzletember egyházi elismerése nem állt összhangban elvárásaikkal, és *A Nép* című napilap terjedelmes írásokból álló cikksorozatban elevenítette fel Riemer világháborús botrányának kellemetlen részleteit.⁸ *Az Újság* című liberális napilap az üzletember egyházi kapcsolatainak feltérképezésére vállalkozott, és arról cikkezett, hogy Riemer remek személyes viszonyban állt Schioppával. *Az Újság* értesülései szerint a vállalkozó még balatonalmádi kúriájában is vendégül látta a diplomatát, sőt „Riemerek szakácsa néhány napra beköltözött a nuncius budai palotájába, hogy megtanulja a nuncius főztjét, mert Riemerek ki akartak tenni magukért”.⁹

A sajtóközleményekre válaszul az Ecclesia Rt. április 12-én tudatta a nyilvánossággal, hogy vezérigazgatóját a korábbi jogi eljárások során teljes mértékben tisztázták a vádak alól, és határozottan visszautasította a sajtótámadásokat, ennek nyomatékaként pedig *A Nép* és *Az Újság* ellen hitelrontás vádjával pert indított. A közlemény a nunciusra vonatkozó híresztelésekre is utalt: „Az Ecclesia Rt. igazgatósága megütközéssel látja, hogy ezek az alaptalan támadások az ügytől teljesen távolálló, kiváló közéleti személyiségeket sem kíméltek meg, ami már egymaga is bizonyítja, hogy ezek a cikkek milyen alapossággal és milyen célból íródtak.”¹⁰

6 *Schioppa Lőrincet, a pápa követét, római hírek szerint visszahívták Magyarországból.* *A Reggel* 1925. ápr. 27. 3.

7 Például: *Riemer Gyula pápai grófságot kapott.* 8 Órai *Újság* 1925. márc. 29. 5.

8 *A posztócsalóbból pápai gróf lett.* *A Nép* 1925. ápr. 7. 7.; *Talán azért lett a Szent Sír lovagja, mert Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen?* *A Nép* 1925. ápr. 16. 4.; *A posztócsalókról bővebb felvilágosítást Vázsonyi adhat.* *A Nép* 1925. ápr. 17. 7.

9 *Egy pápai gróf csodálatos kalandjai a XX. században.* *Az Újság* 1925. ápr. 5. 6.

10 *Az Ecclesia Rt. nyilatkozata.* *Nemzeti Újság* 1925. ápr. 12. 12.

A cég részéről érkező határozott cáfolat arra mutat, hogy a kortársak a nuncius szerepéről megjelenő híresztelésekben olyan tényezőt láttak, mint ami alkalmas lehet Schioppa közéleti tekintélyének csorbítására. Elképzelhető tehát, hogy nem voltak teljesen megalapozatlanok annak a jezsuita atyának az aggodalmai, aki 1924 végén arról informálta a Vatikánt, hogy a budapesti nuncius túlzottan könnyed magaviseletet tanúsít külső személyekkel kapcsolatban, ami „veszélyes hálók és csapdák” kialakulásához vezethet a számára.¹¹

Másnap, 1925. április 28-án a nuncius távozásáról már a teljes magyar sajtó befejezett tényként írt. Az alaphírt valamennyi közleményben a Magyar Távirati Iroda (MTI) előző nap kiadott szűkszavú hivatalos anyaga jelentette, amely azon túl, hogy közölte Schioppa Hágába történő áthelyezését, utódját is megnevezte Cesare Orsenigo személyében, továbbá azt is megemlítette, hogy a jelölt már megkapta Horthy Miklós kormányzó előzetes jóváhagyását a budapesti nunciusi poszt elfoglalásához.¹² Ehhez ugyanakkor egy második hivatalos híradás is társult: az MTI még aznap foglalkozott *A Reggel* korábban ismertetett cikkével, és cáfolatként közölte a nunciátúra ügyvivőjének nyilatkozatát. Ennek szövege szerint „Monsignore Schioppát nem hívták vissza, hanem Őszentsége különös bizalmából arra jelöltetett ki, hogy mint apostoli nuncius a Szent-széket a németalföldi kormánynál képviselje.” Fioretti egyben a „leghatározottabban cáfolta”, hogy a Riemer-ügy bármilyen szerepet játszott volna a döntésben, és elmondta, hogy a kitüntetésre Lányi József felszentelt püspök ajánlotta az Ecclesia Rt. igazgatóját, a pápai nuncius pedig „teljességgel távol állt ettől a kinevezéstől”.¹³

Mint láthatjuk tehát, a nunciátúra munkatársai előzetesen úgy ítélték meg, hogy a Riemer-ügy és a nuncius áthelyezése közötti összefüggés teóriája foglalkoztatni fogja a magyar közvéleményt, ezért már előre nyilvánosan megcáfolták a feltevést.¹⁴ Az elképzelés be is igazolódott, hiszen számos sajtótermék – szinte szó szerint – átvette *A Reggel* híradását. A radikális ébredők napilapja,¹⁵ a *Szózat* például hosszasan részletezte az olvasók számára Riemer kitüntetését, amely „a keresztény sajtóban általános felzúdulást keltett”, az újságíró feltevése szerint pedig „ennek a felzúdulásnak a hullámjai eljutottak egyházi körökbe, sőt Rómába is”, ami megmagyarázná „a nuncius elkedvetlenedését és visszahívását is”.¹⁶ Hasonló értékelést közölt a Miskolcon megjelenő *Reggeli Hírlap*, amely szerint a kitüntetési ügyben való „lelepleztetése Schioppa nunciust rendkívül kellemetlenül érintette”.¹⁷

A Riemer-ügy jelentőségét kidomborító lapokkal szemben a katolikus sajtó természetesen gyökeresen eltérő magyarázattal állt a nyilvánosság elé. Az eredetileg Bangha Béla jezsuita atya által életre hívott, ekkoriban már igen vegyes megítélésű Központi Sajtóvállalat *Nemzeti Újság* című orgánuma, a keresztény párt hivatalos lapja¹⁸ cikkben számolt be a vatikáni döntésről. Az írás egyértelmű érzelmi azonosulást tükrö-

11 ICKX: *Nem, nem soha...*, 32.

12 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 428 MTI Napi Hírek 1925. ápr. 27.

13 MNL OL K 428 MTI Napi Hírek 1925. ápr. 27.

14 Erre mutat az is, hogy a nunciátúra beszámolt a Szentszéknek az áthelyezés sajtóvisszhangjáról, *A Reggel* cikkét és a Riemer-ügyre történő utalásokat is beleértve. ICKX: *Nem, nem soha...*, 33.

15 BUZINKAY: *A magyar sajtó és újságírás...*, 329.

16 *Schioppa Lőrinc pápai nunciust áthelyezték Hágába*. *Szózat* 1925. ápr. 28. 11.

17 *Schioppa pápai nunciust rövidesen visszahívják*. *Reggeli Hírlap* 1925. ápr. 28. 4.

18 Erről részletesen lásd KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Bp., 2013. 241–244

zött Schioppa iránt, hiszen azt hangsúlyozta, hogy a diplomata távozását „a legnagyobb sajnálattal veszi tudomásul” a politikai elit, amellyel „a legszívélyesebb viszonyt tartotta fenn s a legteljesebb harmóniában dolgozott együtt,” de hasonlóan érez a teljes magyar társadalom is. A nuncius ugyanis „őszinte barátja volt Magyarországnak és megértő lélekkel, fáradhatatlan buzgalommal s nagy szívre valló bőkezűséggel iparkodott segíteni, közbenjárni és jót tenni minden ügyben, amely eléje került”. A cikk ezek után utalt arra, hogy az 1924 októberében megrendezett országos katolikus nagygyűlés nyitóünnepségén a diplomata óriási tetszést kiváltva magyarul idézte a revíziós mozgalom jelszavát: „Hiszek Magyarország feltámadásában!”¹⁹ Ehhez a lap sokat sejtető módon a következő értelmezést fűzte: „A szeretetnek s a reménykedő rokonérzésnek ez a megnyilatkozása, tudjuk, kis és nagy ellenségeinknél dühös felhördülést váltott ki, de nálunk minden szívet lángra gyújtott és mélységes hálára fakasztott a Szentszék követe és a követküldője iránt.” (Az utalás elsősorban Romániára vonatkozott, ahol a beszédre reagálva a szenátus ülésén Ioan Bianu erőteljes tiltakozásra ösztönözte kormányát.²⁰) Schioppa „mint igaz barát állott mellettünk, aki nagy diplomáciai képességeit, egyéniségének súlyát s hivatalos állásának befolyását igaz ügyünkért mindenütt hathatósan érvényesítette.”²¹

A *Nemzeti Újság* tehát a fő szempontot egyértelműen a nuncius hangsúlyosan magyarbarát szerepvállalásában és az ebből következő diplomáciai bonyodalmakban vélte megtalálni. Értelmezése nem állt egyedül a fővárosi sajtóban, hiszen sok orgánum egyértelműen elutasította a Riemer-szál jelentőségét. Az elsősorban a katolikus legitimista arisztokrácia által finanszírozott *Magyarság*²² például beszámolt ugyan *A Reggel* teóriájáról, de jóval hangsúlyosabban közölte a nunciaturai ügyvivő erre vonatkozó cáfolatát.²³ Hasonlóan járt el a liberális Rassay Károly politikáját támogató *Esti Kurír*²⁴ is, amely nem felejtette el emlékeztetni olvasóit, hogy a Riemer-ügyet 1925 áprilisában elsősorban a fajvédő sajtó melegítette fel.²⁵

A liberális bulvársajtó zászlóshajója, *Az Est* csak igen röviden foglalkozott az esettel, és az ügyvivő nyilatkozatára helyezte a hangsúlyt,²⁶ egyik testvérlapja, az esténként megjelenő *Magyarország*²⁷ viszont jelentős terjedelemben foglalkozott Schioppa sorával. A cikk elismerően említette, hogy a nuncius rendkívül sokat szerepelt a nyilvánosság előtt, főként jótékonyági és katolikus társadalmi események alkalmával, megnyilvánulásait pedig a közvélemény őszinte rokonszenvvel követte. Hágába küldésének fő oka az, „hogy a pápai diplomácia különösen a fiatalabb képviselőket gyakran áthelyezi. Schioppa érseknek csak dél-amerikai praxisa van;²⁸ Budapest az első állomása mint nunciatusnak, s így áthelyezése az ő szempontjából s a diplomácia szempontjából is kívánatos, mert csak így fog több politikai tapasztalatra szert tenni” – vélte a *Magyarország* újságírója. Ennek ellentmondva ugyanakkor cikke végén egy másik elkép-

19 A beszéd teljes szövegét lásd: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*. Szerk. GIANONE András – KLESTENITZ Tibor. Bp., 2016. 134–127.

20 GIANONE – KLESTENITZ: *Katolikus nagygyűlések...*, 245.

21 *Schioppa nunciust Hágába helyezték*. Nemzeti Újság 1925. ápr. 28. 5.

22 BUZINKAY: *A magyar sajtó és újságírás...*, 349.

23 *Schioppa nuncius távozik Budapestről*. Magyarság 1925. ápr. 28. 9.

24 BUZINKAY: *A magyar sajtó és újságírás...*, 342.

25 *A Szentszék Schioppa Lőrinc budapesti pápai nunciust Hágába helyezte át*. Esti Kurír 1925. ápr. 28. 4.

26 *Schioppa pápai nunciust áthelyezték Hágába*. Az Est 1925. ápr. 28. 16.

27 BUZINKAY: *A magyar sajtó és újságírás*, 342.

28 Téves értesülés: Schioppa valójában nem dolgozott Dél-Amerikában, diplomáciai szolgálatát 1912-ben, a müncheni nunciaturán kezdte meg.

zelést is megfogalmazott. Eszerint „az áthelyezést inkább az idézte elő, hogy Schioppa nuncius a katolikus nagygyűlésen irredenta szellemben mondott beszédet s emiatt egyik szomszéd állam kormánya felszólalt a Szentszék előtt. Ily esetekben a pápai diplomácia nem szokott azonnal intézkedni; még Agliardi nuncius híres esetében²⁹ is csak hónapok múlva kapta meg a megsértett magyar kormány az elégtételt. Lehet, hogy most a fél évvel ezelőtt elmondott beszéd miatt helyezik át a nunciust”.³⁰ A *Pesti Hírlap*, a fővárosi liberális sajtó egyik legtekintélyesebb orgánuma nagyon hasonló gondolatmenetű és érvanyagú cikkben értékelte az eseményt.³¹

Ezt a narratívát jóval határozottabban képviselte a liberális *Az Újság* szerkesztősége, amely egyértelműen külpolitikai szempontokkal magyarázta a vatikáni döntést. „Ismeretes a nyilvánosság előtt, hogy a szomszédos utódállamok nem nézték jó szemmel Schioppa nuncius magyarországi szereplését, mert a nuncius számtalanszor adta nyíltan is tanújelét annak, hogy megérti a magyarság tragikus sorsát és igaz rokonérzéssel viselkedik irántunk. A nuncius politikai szimpátiájának egyik legjelentősebb megnyilatkozása az a beszéd volt, melyet a katolikus nagygyűlésen mondott el s melyben nyíltan állást foglalt a magyar irredentizmus gondolata mellett. Annyira, hogy a magyar Hiszekeggyel is kezdte beszédét.

Az utódállamok kormányai panaszt tettek a pápánál e beszéd miatt és különösen Románia egyházi diplomatai követelték Rómában a nuncius elhelyezését. A Vatikánban nem szokták az ilyen diplomáciai kívánságokat gyorsan honorálni, de kétségtelen, hogy Schioppa nuncius elhelyezésének ügye már a kisantant felszólalásainak alkalmával eldőlt. Eldőlt pedig azért, mert az utódállamok erős diplomáciai sürgetéseit nem tudták a magyar kormány és a magyar katolikus egyház római képviselői eredményesen ellen-súlyozni. Bár külpolitikai úton sikerült a nuncius magyarországi szereplését sok tekintetben tisztázni a Szentszék előtt, a pápa mégis az elhelyezésre vonatkozó kívánságot teljesítette. A magyar katolikus püspöki kar már egy idő óta tudta, hogy ez az áthelyezés meg fog történni, sőt szóba került már magyarországi egyházi körökben a hágai nuncius neve is, mert bizalmas jellegű közlések hírül hozták a Szentszéknek régebben elhatározott szándékát. A magyar papság a legnagyobb sajnálkozással válik meg Schioppa nunciustól, mert különösen egyházi körökben látták tisztán azt, hogy az ő személye nemzetközi viszonylatban mit jelentett a magyarság érdekében. A püspöki kar tagjai meg vannak győződve arról, hogy Schioppa Lőrinc, ha máshol is, de érvényesíteni fogja továbbra is Magyarországgal szemben érzett szeretetét és jóindulatát. Monsignore Cesare Orsenigot, az új nunciust nagy bizalommal várja a klérus, mert mint tudjuk, az új nuncius maga is lelkes barátja a magyar nemzetnek s e barátságát a diplomáciai életben sem titkolta el eddig.”³²

1925. április 28-án tehát alapvetően két értelmezés versengett a magyar sajtóban: az egyik szerint a Riemer-ügy, a másik szerint viszont a kisantantnak a nuncius magyarbarát elköteleződése miatti felháborodása játszotta a fő okot Schioppa visszahívásában. Bizonyára ez a kettősség is közrejátszott abban, hogy a katolikus sajtó másnap már ve-

29 Amikor Antonio Agliardi bécsi nuncius 1895-ös magyarországi látogatása során Zichy Nándor gróf Nép-pártjának támogatására buzdított, Bánffy Dezső báró kormánya politikai támadásként kezelte az esetet és tiltakozott a Szentszéknel, amely végül kénytelen volt visszahívni képviselőjét. SALACZ Gábor: *Az Agliardi-affaire*. In *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv* 4. (1940–1941). Bp., 1941. 357–424.

30 *Schioppa nunciust Hágába helyezték át s a hágai nuncius jön Budapestre*. Magyarország 1925. ápr. 28. 2.

31 *Schioppa nunciust áthelyezték Hágába*. *Pesti Hírlap* 1925. ápr. 28. 7.

32 *Schioppa Lőrinc pápai nunciust Hágába helyezték át*. *Az Újság* 1925. ápr. 28. 3.

zércikkben is foglalkozott a kérdéssel, feltehetően azzal a céllal, hogy tovább erősítse a közvélemény szemében saját verziójának hitelességét.

A *Nemzeti Újság* a beszédes *Nem, nem soha!* címet adta vezércikkének. Eszerint Schioppa 1920-ban, budapesti megérkezése után gyorsan elnyerte a magyar közvélemény rokonszenvét és megbecsülését. A szerző szerint a nuncius Krisztus vallásának követeként hirdette a hitet és a szeretetet, jelentős szociális kezdeményezésekkel igyekezett enyhíteni a nélkülözők során; ám a fő hangsúlyt a pápai követ politikai fellépésére helyezte. „Nem felejthetjük el soha sem, hogy Schioppa Lőrinc elmondotta a magyar Hiszekegyet. És nem felejthetjük el azt sem, hogy micsoda tomboló őrjöngéssel felelt a kisantant sajtója Schioppa Lőrinc hitvallására. Nem felejthetjük el, hogy Prágától, Bukaresten át Belgrádig, ellenségeink egész sajtója, unisono a magyar irredentizmus szószólójának, hirdetőjének és propagálójának mondotta a nunciust.” A cikk szerint Schioppa volt az első külföldi hivatalos személyiség, aki szeretettel fordult a magyarsághoz, meg tudta érteni a trianoni tragédiát, és „nem tartott minket bűnösöknek olyan dolgokért, amiért mások feszítst meg-et kiáltottak felénk”.³³

A *Nemzeti Újság* társalapja, az *Új Nemzedék* szintén érzelmileg rendkívül felfokozott hangvételű vezércikket közölt és hasonlóan hízeltető képet festett a nuncius szerepéről, ugyanakkor a konkrétumok terén némileg tovább ment. Arról írt ugyanis, hogy a politikai elit köreiben már 1925 januárjában tartottak attól, hogy Schioppa távozni kényszerül, hiszen az emlékezetes nagygyűlési beszéd után a román politika azonnal támadásba lendült. „A bukaresti szenátus mindjárt a beszéd után irredentizmussal vádolta meg a pápa követét. Róma, amely mindig a nemzetek fölött való békének volt a híve, nehogy jobban elharapódzék az utódállamok beteges és mániákus félelme, minden szempontból megmérte ezt a kérdést. S ezért még több szeretettel és még nagyobb meghatottsággal kell tehát búcsúznunk attól a főpaptól, aki azért távozik, mert nagyon szeretett minket.”³⁴

Érdekes ugyanakkor, hogy a *Magyarság* viszont módosította az ügyben egy nappal korábban képviselt felfogását. A lap ugyanis április 29-én arról írt, hogy a nuncius távozását „barátai olyan színben igyekeznek feltüntetni”, mintha annak kiváltó oka az „irredenta beszéd” lett volna. A szerző szerint ez a magyarázat méltatlan a Vatikánra nézve, hiszen „sértő volna feltételezni a Szentszékről, hogy a kisantant nyomására határozta volna el egyik előkelő diplomatájának elejtését”. A cikk szerint „teljesen megbízható információk” álltak rendelkezésre arról, hogy az áthelyezés egyedüli indoka a Riemer-ügy volt. A szerző – kimondatlanul is vitába szállva a *Magyarország* előző napi cikkével – úgy vélte, hogy a katolikus nagygyűlésen tartott „irredenta beszéd” valójában azért sem lehetett a döntés oka, mert az 1924 októberében hangozott el, vagyis már túl régen történt ahhoz, hogy megalapozhassa az elmozdítást.³⁵

A nuncius távozásának körülményei azonban ekkor már nem kifejezetten érdekelték a sajtót, a kérdés a továbbiakban lényegében lekerült a nyilvánosság napirendjéről. Ehhez bizonyára hozzájárult az MTI május 2-án kiadott római keltezésű közleménye is, amely a *Messaggero* című lap Változások a pápai diplomáciában című cikkét szemlélte. Eszerint Schioppa és Orsenigo „a Szentszék legkiválóbb követei közé tartozik és ezért világos, hogy újabb megbízatásuk a Szentszéknek irántuk való legnagyobb bizalmát jelenti”. Schioppára komoly feladat vár, hiszen „Hága elsőrangú diplomáciai obszervató-

33 *Nem, nem, soha!* *Nemzeti Újság* 1925. ápr. 29. 1–2.

34 *Schioppa*. *Új Nemzedék* 1925. ápr. 29. 1.

35 *Schioppa nuncius távozása*. *Magyarság* 1925. ápr. 29. 8.

rium. Ott székel az állandó döntőbíróóság és ott lesz a közeljövőben a nemzetközi bírói bizottságnak székhelye. Ebből azt lehet következtetni, hogy a Vatikán más célokat akar elérni Schioppa nuncius megbízásával, aki hosszú évek óta működik a pápai diplomáciában.” A cikk szerint ez elsősorban arra vonatkozott, hogy Schioppa elősegítse a Hollandiával jó kapcsolatokat ápoló skandináv országok katolikus mozgalmainak fejlődését. „Könnyű belátni, hogy a hollandi nunciusra hárul a feladat, hogy közreműködjék a skandináviai katolikusok római útjának előmozdításában és közvetlenebbé tegye a katolikus gondolatot azokban az országokban, amelyek eddig olyan távol álltak a katolikus nyugattól. Schioppa nunciusnak, e tapasztalt és tökéletes diplomájának kiválóságai alapos reményt nyújtanak arra, hogy a Vatikán várakozása jogosult és eredménnyel fog jární.”³⁶

A hírügynökségi közleményt számos, rendkívül különböző politikai irányvonalú lap vette át,³⁷ ám a szöveghez szinte egyetlen orgánus sem fűzött hozzá semmilyen kommentárt, értelmezést, esetleg ellentétes értelmű értesülést. Ez azt jelzi tehát, hogy a magyar sajtó gyorsan napirendre tért a nuncius visszahívása fölött, és a továbbiakban nem tartotta érdemesnek a döntés körülményeit firtatni.

Egy érdekes példa ugyanakkor arra utal, hogy a magyar közvélemény egy része – a katolikus sajtó és az állami hírügynökség magyarázatai ellenére – továbbra is a Riemer-ügy hatását tartotta döntőnek a kérdésben. A liberális *Pesti Napló* május 10-i száma ugyanis beszélgetést közölt az ekkor éppen nyolcvanadik születésnapját ünneplő Tomcsányi Lajos páterrel, a budapesti jezsuita rendház egyik legtekintélyesebb, nagy közéleti elismertségnek örvendő tagjával. Tomcsányi az interjú során a következőket is kijelentette: „nem teszek különbséget a született keresztény és a más vallásból hozzánk pártoló híveink között. Valamennyien az anyaszentegyház tagjai. [Tomcsányi] nagy sajnálkozással beszél a tőlünk most búcsúzkodó Schioppa nunciusról, akit azért helyeztek el, mert gyakran megfordult egy kikeresztelkedett család házában, melynek fejét posztócsalásért kétévi börtönre ítélték. Az emberséges és önmaga szerint ítélkező nunciussal elhitették, hogy ez az ember ártatlanul ült a börtönben, mint a mások áldozata, s ő – mivel meg volt győződve, hogy igazat mondanak neki – tovább látogatta a családot. Ezt vették rossz néven Rómában s ezért helyezték el Hollandiába, új állomására. Pedig ő teljes szívéből szerette a magyarokat.”³⁸

A BÚCSÚ FOLYAMATÁNAK LENYOMATA A SAJTÓBAN

Lorenzo Schioppa, miután befejezte római tartózkodását, visszatért budapesti állomáshelyére és megkezdte a búcsúzkodást, illetve a felkészülést a hágai utazásra. Ez a folyamat azonban már – a katolikus lapokat kivéve – nem váltott ki nagy sajtóérdeklődést, a történésekről többnyire csak elszórt cikkek tájékoztatnak. Jellemző erre, hogy az MTI Napi Hírek című sorozatában a továbbiakban mindössze három protokolláris

36 MNL OL K 428 MTI Napi Hírek, 1925. máj. 2.

37 *Schioppa nunciusra fontos misszió vár Hágában*. 8 Órai Újság 1925. máj. 3. 8.; *Schioppa nuncius hágai megbízatásának jelentősége*. Budapesti Hírlap 1925. máj. 3. 3.; *Orsenigo Cesare, az új pápai nuncius, rövidesen elfoglalja hivatalát*. Esti Kurír, 1925. máj. 3. 7.; *Nagy szerep vár Hollandiában Schioppa nunciusra*. Nemzeti Újság 1925. máj. 3. 8.; *Der Wechsel in der Budapester Nunziatur*. Pester Lloyd 1925. máj. 2. 3.; *Miért megy Schioppa nuncius Hágába?* Új Nemzedék 1925. máj. 3. 2.

38 SZOMAHÁZY István: *A jezsuiták rendházában. Látogatás a nyolcvanéves Tomcsányi páternél*. Pesti Napló 1925. máj. 10. 4.

eseményről, valamint a vonatra szállásról adott ki rövid terjedelmű tudósítást a diplomatával kapcsolatban.³⁹ A fővárosi lapok többsége hasonló módon járt el, és legfeljebb a hírgyűnékségi anyagok közzététele útján számolt be a nuncius utolsó budapesti nyilvános szerepléseiről. Ez érthető is, hiszen az események legnagyobb része tisztán protokolláris jellegű volt, amely a kor nyilvánossága számára nem rendelkezett különösebb hírértékkel.

A távozó nuncius tiszteletére elsőként Bárczy István miniszterelnökségi helyettes államtitkár és neje rendezett teadélutánt Úri utcai házukban, ahol számos főherceg, állami tisztségviselő és a diplomáciai kar sok tagja megjelent.⁴⁰ Május 8-án fogadta a diplomatát Horthy Miklós kormányzó, aki melegen búcsúzott tőle és átnyújtotta neki az első osztályú magyar érdemkereszt jelvényeit, majd a kihallgatás után villásreggelin látta vendégül.⁴¹ A nunciátúra Dísz téri palotájában került sor a fővárosi katolikus egyházközségek búcsújára. Az ötven tagú küldöttséget a nuncius elé Mészáros János érseki helytartó vezette, és latin nyelvű beszédben tolmácsolta a budapesti hívek érzelmeit. A nunciust rendkívül meghatotta a búcsúbeszéd, amelyre ugyancsak latinul felelt. Ezután külön-külön elbeszélgetett a küldöttség minden egyes tagjával, majd a jelenlévő plébánosoknak 16 millió korona misestipendiumot adott át, hogy azt szegény lelkészek között osszák szét. Az ünnepség a pápai és a magyar himnusz eléneklésével ért véget.⁴² Schioppa búcsúlátogatást tett a Vatikán támogatásával létrehozott budapesti szociális intézményekben, a szentszéki gyermekotthonokban és a hajléktalanok menedékhelyén is. Mindkét helyszínen a „legmelegebb búcsúztatásban” részesítették, mint aki ezeknek a karitatív intézményeknek nagylelkű pártfogója volt.⁴³ A magyar politikai elitnek mondott istenhozzádot a Walkó Lajos ideiglenes külügyminiszter által adott díszében, ahol a kormányfő, számos miniszter és kormányzati tisztviselő is megjelent.⁴⁴

A sajtó egésze tehát többnyire nagyon röviden és tényszerűen számolt be a búcsúzásról. A kivételt természetesen a katolikus napilapok jelentették, amelyek – minden bizonnyal saját tudósítóik útján – részletesen nyomon követték és dokumentálták a folyamatot. Az *Új Nemzedék* volt például az egyetlen lap, amely közölte a kormányzói fogadáson elhangzott beszédek szövegét.⁴⁵ A cikkek mindenekelőtt természetesen a nunciusról és a magyar nemzet iránt érzett rokonszenvét domborították ki, ami különösen jól tetten érhető a vonatra szállást megörökítő írásokban. A *Nemzeti Újság* hosszasan részletezte a búcsúztatásra a Nyugati pályaudvaron összegyűlt miniszterek, diplomaták, befolyásos állami és egyházi személyiségek listáját. Schioppa este 10 órakor érkezett meg a pályaudvarra, ahol a megjelent előkelőségek üdvözölték. A nunciust láthatóan meghatották Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár búcsúszavai, aki szerint a magyar nemzet mindig hálával fog megemlékezni arról az öt évről, melyet körében töltött és a sok jóról, amelyet a sokat szenvedett nemzet javára tett. Az *Americana* énekkara a pápai, majd a magyar himnusz tényleg elénekelte el, melyet a nuncius nagy megdöbbenéssel hallgatott. 10 óra 20 perckor, a vonat indulásakor dörgő Éljen! Eviva! A viszontlátásra! kiáltások hangzottak fel, Schioppa pedig búcsúzóul még egyszer odakiáltotta az összegyűlt

39 MNL OL K 428 MTI Napi Hírek 1925. máj. 8., máj. 12., máj. 13., máj. 16.

40 *Ötórrai tea Schioppa nuncius tiszteletére.* Nemzeti Újság 1925. máj. 8. 8.

41 *A távozó pápai nunciust elsőosztályú érdemkeresztel tüntette ki a kormányzó.* Friss Újság 1925. máj. 9. 4.

42 *A budapesti egyházközségek elbúcsúztak Schioppa nunciustól.* 8 Órai Újság 1925. máj. 12. 7.

43 *A nuncius búcsúlátogatásai.* Budapesti Hírlap 1925. máj. 13. 8.

44 *A kormány búcsúja Schioppa nunciustól.* Nemzeti Újság 1925. máj. 14. 8.

45 *„A magyaroknak igaz, őszinte és hűséges barátja maradok.”* Új Nemzedék 1925. máj. 10. 3.

közönségnek: Éljen Magyarország!”⁴⁶ Az *Új Nemzedék* tudósítása hasonlóan érzelmes, sokszor kifejezetten túlzó hangvételben számolt be az eseményről.⁴⁷

A nuncius hivatali utóda, Cesare Orsenigo személye nem váltott ki komoly érdeklődést a magyar sajtóban. Ellenpéldaként ismét csak a katolikus lapok emelhetők ki, amelyek jól érezhetően igyekeztek az új pápai követ személyét megismertetni a magyar nyilvánossággal. A *Nemzeti Újság* május 5-én, tehát alig egy héttel a vatikáni döntés publikálása után közölte egy olasz újságíró cikkét, amely az Orsenigo Milánó környékén élő rokonaival készült beszélgetés alapján mutatta be a diplomatát, igen hízelgő képet festve képességeiről. A cikk arról biztosította az olvasót, hogy az utód be fogja tudni tölteni a Schioppa távozásával keletkező űrt: „Kétségtelen, hogy Monsignore Orsenigo Magyarországon is a legrövidebb idő alatt meg fogja tudni szerezni mindenki őszinte szeretetét és becsülését, s az is kétségtelen, hogy benne a magyarok igaz barátára, tapasztalt tanácsadóra és jótékonyági intézményeik odaadó támogatójára fognak találni.”⁴⁸ Ez azonban a kivétel, és az összképet egyértelműen a közömbösség jellemzi: Orsenigo megérkezését, illetve első közéleti szerepléseit a magyar sajtó többnyire csupán a rövidhírek szintjén kezelte.⁴⁹

ÖSSZEGZÉS

Amikor Lorenzo Schioppa 1920 októberében Magyarország földjére lépett, hogy megkezdje a frissen létrehozott nunciatura vezetését, rendkívül ünnepélyes fogadtatásban részesült: budapesti bevonulása az érdeklődők tömegét megmozgató, látványosság-számba menő esemény volt, a pápai követet ideiglenes lakhelyére kísérő menet útja mintegy másfél órát vett igénybe. A *L'Osservatore Romano* beszámolója szerint „Az első apostoli nuncius érkezése egy kitörölhetetlen napként vonult be a nemzet történelmébe és a nép emlékezetébe. Soha nem tapasztaltak még semmi nagyszerűbbet és megindítóbbat ennél.”⁵⁰ Amikor viszont mintegy öt évvel később elhagyta állomáshelyét, a magyar sajtó – a katolikus lapok kivételével – viszonylagos visszafogottsággal követte az eseményeket, és igazán komoly érdeklődést csupán egy rövid időszakban, április 28–május 3. között, közvetlenül a vatikáni döntés nyilvánosságra kerülése után tanúsított az ügy iránt.

Ennek hátterében bizonyára az áll, hogy a közvélemény időközben elvesztette azokat az illúzióit, amelyeket az Apostoli Szentszék diplomáciai szerepe iránt táplált a magyar nemzeti érdekek politikai érvényesítésének vonatkozásában. A közvélemény a húszas évek elején ragaszkodott ahhoz az elképzeléshez, hogy a magyarság és az egyetemes

46 *Schioppa nuncius elutazott.* Nemzeti Újság, 1925. máj. 17. 4.

47 Egy példa a szöveg érzelmi túlfűtöttségére: „És senkinek sincs szava. Mindenki az érzés dominál, könnyével beszél és a kéz tragikusan emelkedik búcsúzásra. Csak Schioppa nuncius mosolyog. Olaszosan lágy szeméből sok-sok könny hull, de befelé, a szívébe. Kifelé csak a mosolyát adja és a jóságát, amelyet lágyan szikráztat ki ékköves kezének finom gesztusa.” Búcsú. *Új Nemzedék* 1925. máj. 19. 7.

48 Rossi, Corrado: *Az új budapesti nuncius élete és pályafutása.* Nemzeti Újság 1925. máj. 5. 5.

49 A sajtó többnyire az MTI rövidhíreiből dolgozott: MNL OL K 428 MTI Napi Hírek, 1925. június 26., július 6., július 10., július 15.

50 ÉRSZEGI Márk Aurél: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban.* In Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk. FEJÉRDY András. Bp. – Róma, 2015. 82–83.

katolicizmus érdekei azonosak, ezért a Vatikántól feltétlenül elvárható a magyar igények érvényesítése. Ez azonban illúzióknak bizonyult, hiszen az Apostoli Szentszék természetesen maga kívánta eldönteni, hogy mit tart egyetemes katolikus érdekeknek, és hogy hogyan biztosítsa az ingatag politikai helyzetbe került Kárpát-medencében a különféle nemzetiségű hívek pasztorálását, valamint az egyházkormányzati egységek működőképességét. A realitások beismerése kétségtelenül nehéz feladat volt, és, hasonlóan Trianon sok más következményéhez, egyfajta gyászmunkát, a veszteség tudatosítását kívánta meg a közvéleménytől. Ilyen esetekben pedig – lélektanilag érthető módon – a sajtó sokszor Schioppa nunciust tette meg bűnbaknak, azt feltételezve, hogy a magyar közvélemény számára nem tetsző vatikáni döntések azért születtek meg, mert a pápai követ nem megfelelően tájékoztatta feletteseit.⁵¹

1925 áprilisában számos orgánum egy belpolitikai kérdés, a Riemer-ügy fényében értékelte a nuncius áthelyezésének hírért, azonban hamarosan uralkodóvá vált a román diplomáciai beavatkozást felelőssé tévő álláspont – ami, mint azt ma már tudjuk, meg is felelt a valóságnak. A magyar sajtó többsége a nuncius leváltásában ezért egyfajta nemzeti sérelmet láthatott. Talán ez magyarázza azt a feltűnő sajtósságot is, hogy sem az MTI, sem a sajtó nem említette meg azt a körülményt, hogy Schioppát az alacsonyabb diplomáciai rangot jelentő hágai inter-nunciatura vezetésével bízták meg, ami egyértelműen egyfajta „lefokozást” jelentett a számára⁵² – bár ebben akár az a tényező is szerepet játszhatott, hogy a korszak újságírói rendkívül nehezen igazodtak el az egyházjog finom különbségteleinek útvesztőiben.⁵³

1925-ben tehát a katolikus sajtó – hivatásának megfelelően – megőrizte a pápai diplomácia iránti lojalitását, és nagy jelentőséget tulajdonított a magyarbarát nuncius távozásának, akit nyilvánvaló túlzással egyenesen az irredentizmus pártfogójaként állított be; a többi sajtóorgánum azonban igen gyorsan napirendre tért Schioppa áthelyezése felett, és sem búcsúja, sem utódjának megérkezése nem keltette fel komolyabban érdeklődésüket.

51 Erről részletesen lásd „*A rosszul informált Szentszéktől a jól informálthoz fellebbezünk.*” *Trianon egyházkormányzati következményei a magyar sajtó tükrében* című tanulmányomat, amely megjelenés alatt áll a *Trianon és az Egyház* című, 2021. június 23-án megtartott konferencia kötetében.

52 ICKX: *Nem, nem soha...*, 32.

53 Az ekkor szerkesztőként is dolgozó Czapik Gyula egy konkrét ügy kapcsán például kritikusan megjegyezte, hogy a budapesti napilapok „nagy részt olyan tudósításokat közöltek, amelyek hemzsegek az egyházi jogi lehetetlenségektől és a tényeket félremagyarázzák”. CZAPIK Gyula: *A csanádi püspök ügye*. Magyar Kultúra 10. (1923) 3. sz. 192.

BOROS ZOLTÁN

A KOMÁROMI HENGERMALOM RT. ÉS A BENCÉS REND

2018-ban a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár munkatársai Komárom városába kirándultak, ahol az egykori bencés jelenlét nyomait kutatták. A gimnázium épületén kívül az egykori bencés rendházat, valamint a Szent András templomot is megtekintették. Az út végén egy finom ebédre és egy jó kávéra az ünnepeelt vendégei voltak. Elkerülte ugyanakkor a társaság figyelmét – és a rendi emlékezet is csak homályos tényként tartja számon –, hogy a két világháború között a városban egy élelmiszeripari üzem, nevezetesen a Komáromi Hengermalom Rt. is a bencés rend tulajdonában állt. Az alábbi tisztelgő sorokkal e gazdasági társaság történetére szeretném felhívni a figyelmet, melynek iratai részben a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár őrizetében vannak.

* * *

AZ ÚJSZŐNYI HENGERMALOM

1905. augusztus 5-én adta hírül a Budapesten megjelenő Molnárok Lapja, hogy Komárom szabad királyi város területén – a város déli, másnéven újszőnyi részén – a győr-ácsi országút mentén, és az igmándi országút közvetlen szomszédságában megkezdte működését Vági Jakab korszerűen felszerelt gőzmalma. A búza és rozs őrlésére egyaránt alkalmas malom telephelyén egy lisztboltot is nyitottak, ahol többféle takarmányt is árusítottak. A vármegye gazdaközösségének szokásaihoz igazodva a malom tulajdonosa lehetőséget biztosított a csereőrlésre, a terménykereskedők részére pedig bérőrlést vállalt.¹ A családi vállalkozást, melyet a cégbírótság *Komáromer Walzmühle, Jacques Vági* alakban is lajstromba vett, 1909-től kezdődően Vági Jakab és társa címen jegyezték.² Számadó Emese Újszőny történetével foglalkozó helytörténeti monográfiájában így ír a malomról: „Az alapító elgondolása az volt, hogy a gyengébb minőségű dunántúli gabonából örölt hátsó lisztnek jó felvevő piaca lesz a Monarchia. Ez a malom egyrészt a kis kapacitású gyári malmok közé tartozott, másrészt a magyarországi malmok átlagos lóerejét tekintve, a környéken jelentős malomnak számított. A malom meghajtóerejét széntüzelésű kazánnal fűtött gőzgép adta. A malomban búza, rozs, árpa és tengeri ter-

¹ *Komáromi hengermalom.* In Molnárok Lapja 12. évf. 31. sz. 1905. aug. 5. 713.

² *Központi Értesítő.* 34. évf. 94. sz. 1909. november 25. 2489.

ményfajták kerültek őrlésre.”³ A vállalkozás azonban úgy látszik nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és nyolc évi működés után csődbe ment.⁴ A malom épületét és teljes felszerelését, valamint a hozzá kapcsolódó ingatlanokat elárverezték.⁵

A fizetésképtelenné vált Vági Jakab javait Mészáros Mihály komáromújvárosi lakos vásárolta meg, akinek egyéni vállalkozását 1914. március 13-án jegyezte be a Komáromi Törvényszék.⁶ A katonai beszállítással foglalkozó Komárom vármegyei földbirtokos azonban nem élvezhette sokáig befektetésének gyümölcsét, mert még ugyanezen év decemberében a malom épületében tűz keletkezett és teljesen leégett. Az üzem területén nagymennyiségű, éppen átvétel előtt álló liszt vált a lángok martalékává, de emberéletben nem esett kár.⁷ Az állami megrendeléseket koordináló Hadi Termény Rt-vel szerződésben álló malomtulajdonos már a következő évben megkezdte az épületek újjáépítést, melynek során Komárom városának közreműködésével egy a vasútállomásra kiinduló iparvágány kiépítésére is sor került.⁸

Mészáros, akit 1917-ben a molnárok megyei szövetségének társelnökévé is megválasztottak,⁹ a háborús konjunktúrát kihasználva egy sütőüzem alapítását is tervbe vette a malom szomszédságában.¹⁰ Elképzelése szerint a városban levő laktanyát saját sütőüzemében előállított kenyérrel látta volna el, sőt 30 hold földet is vásárolt kifejezetten azzal a céllal, hogy a kenyérgabonát is maga termelhesse meg. Az ötlet azonban nem vált valóra, mert a Honvédelmi Minisztérium arra kötelezte a laktanyát, hogy önerőből gondoskodjon a katonák ellátásáról, így a kenyérgyárnak szánt épület más funkciót kapott.¹¹

Az első világháborút lezáró forradalmi hullám elültével, a trianoni béke következtében kialakult új gazdasági környezetben komoly kihívást jelentett a malom nyereségessé tétele. Ennek érdekében Mészáros Mihály megkezdte egyéni vállalkozásának átalakítását. 1922 nyarán előbb Adler Vilmos és Magdics István kapott cégvezetői jogosítványokat, majd Goldschmied Józsefet vonta be a vállalat irányításába. A folyamat lezárásaként 1923-ban megalakult a Komáromi Hengermalom Rt.¹²

3 SZÁMADÓ Emese: *Új-Szőnyről Komáromig. A komáromi ipar, iparosok, kereskedők és vendéglősök története 1896–1951*. Komárom, 2006. (A továbbiakban: SZÁMADÓ 2006.) 13.

4 *Csőd*. In Budapesti Hírlap. 33. évf. 200. sz. 1913. augusztus 24. 41.

5 *Belföldi fizetésképtelenségek*. In Magyar Kereskedők lapja. 34. évf. 3. sz. 1914. január 17. 14–15.

6 *Központi Értesítő*. 39. évf. 26. sz. 1914. március 29. 635.

7 *Leégett hengermalom*. In Az Újság 12. évf. 1914. december 3. 14. és *Leégett malom*. In Pesti Napló 65. évf. 306. sz. 1914. december 4. 7. Számadó Emese ezek alapján tévesen állítja, hogy a malom 1918-ban égett le. Érdekesség, hogy 1986-ban is volt egy tüzeset a malomban. Lásd SZABÓ Csaba: *Tűz a komáromi malomban*. https://mnl.gov.hu/mnl/keml/hirek/tuz_a_komaromi_malomban#_ftn6 (Letöltés ideje: 2022. július 6.)

8 *Komáromi malom újjáépítése*. In Molnárok Lapja. 22. évf. 13. sz. 1915. március 27. 209.; A H. T.-vel szerződőt malmok névsorát... [sic] In Molnárok Lapja. 22. évf. 38. sz. 1915. szeptember 18. 629–630.; *Iparvágány egy komáromi malomhoz*. In Molnárok Lapja. 22. évf. 51. sz. 1915. március 27. 864.

9 *Komárommegyei Molnárszövetség*. In Molnárok Lapja. 24. évf. 7. sz. 1917. február 17. 125.

10 Új gyári vállalatok. In Az Újság. 15. évf. 94. sz. 1917. április 8. 18.

11 SZÁMADÓ 2006. 13.

12 *Központi Értesítő*. 48. évf. 52. sz. 1923. december 27. 1591.

A KOMÁROMI HENGERMALOM RT.

A Komáromi Hengermalom Részvénytársaság alakuló ülését 1923. szeptember 23-án tartották Tatán, dr. Pogány Jenő ügyvéd Fürdő utca 27. szám alatti irodájában. Az alakuló ülésen kilenc alapítótag vett részt. A 12 000 kibocsátott részvény felét Mészáros Mihály, a malom korábbi tulajdonosa jegyezte, a legjelentősebb pénzügyi befektető Henzer István tatai születésű nemzetgyűlési képviselő volt, aki 5344 részvényt birtokolt. Jóval kevesebb tőkével, de annál nagyobb befolyással rendelkezett 100 részvénye birtokában ifj. Péntek Pál, aki már ekkor a kisgazdapárt egyik országosan is ismert politikusának számított.¹³ A jelenlévő kisztrésvényesek közül Herczegh Dániel 20, Molnár Sándor és Bodrogi Ferenc 10–10, Pogány Jenő és Henzer József 3–3, Bodrogi Zsigmond pedig 2 részvénnyel rendelkezett.¹⁴ Egy-egy részvényt 4 000 korona értékben jegyezték, így a társaság jegyzett tőkéje összesen 48 000 000 korona volt.¹⁵

Az alakuló ülésen bemutatták azokat a dokumentumokat, melyek igazolták, hogy a Mészáros Mihály tulajdonában lévő malom épületét, annak teljes berendezését, a hozzá tartozó tisztviselő- és munkáslakásokat, valamint az általa bérlet nagyigmándi malom bérleti jogát az alakuló részvénytársaság tulajdonába adta. Ennek folyományaként a társaság pénzt kezelő Tatai Közgazdasági Takarékpénztárnál Mészárosnak csak részvényei névértékének 30%-át kellett befizetnie.¹⁶ Ezután közgyűlés kimondta a részvénytársaság megalakulását, elfogadták annak alapszabályát, majd megválasztották az igazgatóságot és a felügyelőbizottságot.¹⁷

Az igazgatóság szeptember 12-én tartotta meg első ülését, ahol elnöknek Csermák Hugó kormányfőtanácsos, az ácsi cukorgyár igazgatóját választották meg. Az ügyvezető igazgató tisztségére Somogyi Sándort kérték fel, a cég ügyészének pedig Pogány Jenőt nevezték ki. Együttal a vállalat tisztviselői karának összeállítására is sor került, ami lényegében Mészáros Mihály korábbi alkalmazottainak átvételét jelentette.¹⁸ Úgy tűnik, hogy Somogyi nem fogadta el a távollétében neki felkínált ügyvezetői tisztséget, hiszen a következő ülésen Csermák elnök már Békeffy Elemért, a győri csipkegyár igazgatóját szerette volna megnyerni erre a posztra;¹⁹ sikertelenül. A cég vezetését végül Takács Jenő vállalta el, akinek kinevezését az igazgatóság az október 27-i ülésén hagyta jóvá.²⁰

Hogy Mészáros Mihály miért kényszerült egyéni vállalkozásába további befektetőket bevonni, azt az igazgatóság első intézkedéseiből sejthetjük. A részvénykibocsátásból befolyt 24 000 000 koronát ugyanis rögtön a malom korábban keletkezett tartozásainak

13 Az ácsi születésű, ekkor 38 éves ifj. felpéci Péntek Pál már az első világháború előtt részt vett a kisgazdamozgalom szervezésében, Nagyatádi Szabó István közvetlen munkatársai közé tartozott. Számos társadalmi funkciója mellett tagja volt a Komárommegyei Gazdasági Egyesületnek, elnöke az ácsi gazdakörnek és Hangyaszövetkezetnek, igazgatósági tagja az Országos Központi Hitelszövetkezetnek és a Komáromvidéki Hitelbanknak. 1926-ban egységspárti programmal választották meg országgyűlési képviselőnek a Nagyigmándi kerületben, mandátumát két cikluson át viselte.

14 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár. (A továbbiakban: PFL) Gazdasági Levéltár. (A továbbiakban: GL) Radda Gyula rendi ügyész iratai. (A továbbiakban: Radda) Komáromi Hengermalom Rt. jegyzőkönyvei. (A továbbiakban: KH jkv.) I. 1-2.

15 *Központi Értesítő*. 48. évf. 52. sz. 1923 december 27. 1591

16 PFL GL Radda KH jkv. I. 3.

17 Uo. 4-6.

18 Uo. 8.

19 Uo. 9-10.

20 Uo. 13.

rendezésére kellett fordítani, sőt, a társaság folyamatos működésének biztosítása érdekében további kölcsönök felvételére volt szükség, amit a *Komárommegyei Hitelbank* segítségével kívántak megvalósítani.²¹ A részvénytársaság 1923. október 27-i tartott igazgatósági ülésén már az is kirajzolódott, hogy milyen megrendelőkkel kellene felvenni a kapcsolatot. Csermák elnök azt javasolta, hogy lépjenek érintkezésbe a Közélelmezési Minisztérium tatai kirendeltségével és kössenek szerződést egy állami kontingensre. Másrészt azt is bejelentette, hogy tudomása szerint a bencés rend kész 30 vagon búzát és 10 vagon rozst kölcsönözni a komáromi malomnak, némi korpa kamat fejében. A tárgyalások lebonyolítására mindkét esetben az ügyvezetőt kérték fel.²²

A bencés rend érdeklődése a malom iránt azonban nem megrendelőként, hanem befektetőként nyilvánult meg. Bár a közgyűlésen felvett jegyzőkönyvek szövegéből nem derül ki, Wéber Jácint pannonhalmi főjószaégkormányzó levelezése alapján egyértelműen állítható, hogy Fekete Ödön rendi ügyész már társaság alakuló ülésén jelen volt,²³ és Raichl Károly műszaki főtanácsos, a részvénytársaság igazgatósági tagja a bencés rend érdekeit képviselte az igazgatóságban.²⁴ A bencések 1923 és 1925 között 5000 részvényt vásároltak, melynek ellenértékét több részletben, és kizárólag gabonaszállítmányok formájában rendezték. Ezzel Komáromi Hengermalom Rt. meghatározó tulajdonosává vált a rend,²⁵ Wéber Jácint főjószaégkormányzó pedig a közgyűlés és az igazgatóság teljes jogú tagja lett.²⁶

A befektetés olyan ígéretesnek tűnt, hogy 1926 tavaszán egy másik befektető, a vadúzi Internationale Handels-Aktiengesellschaft által felvásárolt 5000 darabos részvénycsomagot is átvették, és ezzel 84 %-os részesedést szereztek a társaságban. Óírasi különbség azonban, hogy utóbbi esetben már nem terményben, hanem öt éven át svájci frankban kellett törleszteni a vételárat,²⁷ amivel előre nem látható terheket vett magára a bencés közösség. Mindemellett a malom továbbra is veszteségesen működött, ami nem maradhatott következmények nélkül...

Ekkor kapcsolódott be a malom irányításába Gácsér Kalazant, a frissen megválasztott pannonhalmi perjel, aki 1926 júliusában személyesen is megjelent a részvénytársaság igazgatóságának és felügyelőbizottságának közös ülésén. A malom addigi történetét Csermák elnök vázolta fel neki és további bizalmat kért Takács Jenő ügyvezető részére. A perjel azonban megakadályozta a szavazást, mivel a rend bizalma megingott a tartósan veszteséget termelő cégvezetésben.²⁸ A vállalkozás gyakorlatilag a csőd szélére sodródott, amivel komoly veszélybe kerültek a rend eddigi befektetései. A főpát 1926. október 12-én kelt köriratában az alábbiakról tájékoztatta rendtársait: „*A Komáromi Hengermalom Részvénytársaság, amelynek részvényei legnagyobbbrészt a Rend tulajdona /12 000-ből 10 000/ és amelynek egyúttal a Rend a legnagyobb hitelezője is, Takács Jenő eddigi ügyvezető igazgatót a malom helytelen vezetése és szabálytalan eljárása miatt*

21 Uo. 10.

22 Uo. 14–15

23 PFL GL Wéber Jácint főjószaégkormányzó iratai. (A továbbiakban: Wéber) Komáromi Hengermalom (A továbbiakban: KH) *Komáromi Hengermalom R. T.-ről ügyész jelentése*. Fekete Ödön levele Wéber Jácintnak, 1923. szeptember 4.

24 Uo. Pogány Jenő levele Wéber Jácintnak, 1923. szeptember 15.

25 PFL GL Wéber KH 1925. *Komáromi Hengermalom R. T.-nél részvényjegyzés*.

26 PFL GL Radda KH jkv I. 27–35.

27 PFL GL Wéber KH 1926. *Szerződés Tattenbach gróffal*.

28 PFL GL Gácsér Kalazant jószagaégkormányzó irata. (A továbbiakban: Gácsér) Komáromi Hengermalom *A komáromi hengermalom ügye 1926 óta*. 1.

július hóban szabadságot, aug[usztus] 25-én azonnali joghatállyal és végkielégítésre való igény nélkül véglegesen elbocsátotta. A malmot szándékozik ugyan kijelentései szerint perelni, a malom területén volt lakását azonban már kiürítette.”²⁹ A főpát a dokumentum további részében szomorú tényként aposztrofálta, hogy a társaság elnöke és az igazgatóság vakon megbízott abban az ügyvezetőben, aki sem kereskedelmi érzékkel, sem a malomiparhoz szükséges szakértelemmel nem rendelkezett. Majd így folytatja: „Miótan az elnök és az eddigi igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok lemondtak, kénytelen volt a rendi perjel, mint aki a legutóbbi hónapokban legtöbbet foglalkozhatott a malom ügyeivel, az elnökséget egyelőre elvállalni, egyrészt azért, hogy az RT esetleges likvidálásakor megmentse a még menthető, másrészt pedig, hogy a Rend érdekeit a malom lehető újabb megindításával [sic] minden rendelkezésre álló módon biztosítsa.”³⁰

A legnagyobb problémát a forgótőke hiánya jelentette, amit a rend újabb kölcsön felvételével kívánt biztosítani. A kormányzat részről azt javasolták a bencés elöljáróknak, hogy ne engedjék csődbe vinni a malmot, mivel a szomszédos államokkal kötött, vagy hamarosan kötendő gazdasági szerződések következtében a malomipar fellendülése, és az eddigi befektetések megtérülése várható. Az imént idézett körlevelében azt is hangsúlyozta a főpát, hogyha nem sikerül a hitelt megszerezni, és biztosítésként jelzálogot bejegyezni az ingatlanokra, akkor az eddigi befektetések is könnyen elveszhetnek. A főpát tehát a perjel javaslatára titkos levélszavazással (*per vota dispersa*) kérte a rend véleményének kinyilvánítását a hitelfelvétel ügyében.³¹ A kölcsönszerződés megkötésére végül 1927. január 8-án került sor 3 000 000 000 korona, vagyis 240 000 pengő értékben.³²

A rendelkezésre álló hitelkeret mellé a megfelelő menedzsmentet is meg kellett találni az újraindításhoz. A részvénytársaság igazgatósága 1926. december 29-ülésén Fekete Ödön rendi ügyész javaslatára egyhangúlag úgy döntött, hogy átengedi a cég irányítását Toplak Ferenc és Koráb Antal vállalkozóknak, akik már korábban több kisebb üzletet kötöttek a renddel. Támogatta őket a főpát is, hiszen Toplak Ferenc kőszegi bencés öregdiák volt, Gosztonyi Nándor és Szentkirályi Márton bencés szerzetesek iskolatársa, aki levélpapírján egyenesen főpátsági szállítónak címezte magát.³³ A főpáttal kötött szerződésben nemcsak arra vállalkoztak, hogy beindítják az üzemet, hanem hogy a *dr. Toplak és Koráb Terménykereskedelmi Rt.* 4,2 millió koronás hitelt nyújt a társaságnak.³⁴

A malom 1927 februárjában indult újra és az első félév eredménye egészen biztatóan sikerült, sőt az 1928/1929-es kampány eredménye is megnyugtató volt. Ugyanakkor Gácsér Kalazant, mint az igazgatóság elnöke előbb a felügyelőbizottság egy tagjával, majd több külső könyvvizsgálóval is folyamatosan ellenőriztette a gazdálkodás menetét. Összességében a növekvő forgalom ellenére továbbra is jelentős deficit halmozódott fel, mert az új cégvezetés túlságosan is nagyvonalúan kezelte a kintlévőségeket és annak a gyanúja is felmerült, hogy a Toplak–Koráb páros szándékosan károsítja meg a társaságot, ezért 1929 őszén a malmot ismét leállították.³⁵

29 PFL Főpáti Levéltár. (A továbbiakban: FL) Főpáti Hivatal iktatott iratai. (A továbbiakban FH) 755/1926.

30 Uo.

31 Uo.

32 PFL FL FH 81/1927.

33 PFL GL Gácsér KH *A komáromi hengermalom ügye 1926 óta.* 1–2.

34 PFL GL Wéber KH 1926. *Toplak és Koráb szerződése a komáromi malomról.*

35 PFL GL Gácsér KH *A komáromi hengermalom ügye 1926 óta.* 2–3. A *dr. Toplak és Koráb Terménykereskedelmi Rt.* az 1930-as évek elején egy lóttápanama ügybe is belekeveredett. Lásd Ujság 6. évf. 111. sz. 1930. május 17. 3.

A kérdés valójában az, hogy miért nem tudott tartósan nyereségesen működni a komáromi malom tulajdonképpen egyik tulajdonos vagy cégvezetés kezében sem. Erre a kérdésre Kálmán Ferencnek, a budapesti székhelyű, de bicskei telephellyel is rendelkező Aranka Gőzmalom Rt. ügyvezető igazgatójának a Gácsér Kalazant felkérésre készített szakértői véleménye ad választ.³⁶ „*Határozott tény, hogy a Komáromi Hengermalom R. T. jelenlegi szerelésű malmával teljesen verseny- és életképtelen. A malom szerelése inkább a nagy teljesítményre van méretezve, amelyet soha ki nem használt [...]*”³⁷ Mivel a malom őrlési forgalma nem haladta meg egy közepes vámmalom forgalmát, ezért a kapacitás redukciójában látta Kálmán Ferenc a kitörési pontot, aki szerint a malomban található gépek és berendezések átalakításával ezt nagyobb befektetés nélkül meg lehetne oldani. A rentabilitás vizsgálata során nagy nehézséget jelentett, hogy a rendszertelen könyvelés miatt csak nehezen lehetett megállapítani a pontos kiadásokat, de véleménye szerint az üzemanyagok magas beszerzési ára és ellenőrizetlen felhasználása döntő szerepet játszott a veszteséges működésben. Az alkalmazottak létszámát túl magasnak találta, az ingyenes lakhatásukat pedig azért nehezményezte, mert a telephez tartozó lakások bérlakásként történő hasznosítása sokkal nagyobb bevétellel kecsegtetett.³⁸

A malom jövedelmezőségének helyreállítás érdekében négyponthoz javaslatot tett le a perjel asztalára. Elsőként a teljesen elhanyagolt vámörlés gyakorlatának felélesztését javasolta, melynek letéteményesi a helyi és környékbeli gazdák voltak. A vámörlés során a beszállított gabona őrlésért nem készpénzzel fizettek az ügyfelek, hanem a liszt egy bizonyos százalékának átengedésével. Ehhez a szakértő véleménye szerint némi propagandára, vagyis a malommal szembeni bizalom újbóli kiépítésére lett volna szükség, mert a városban ekkor már egy másik gőzmalom is működött, sőt egy nagykereskedélemmel foglalkozó malomipari vállalkozás is cseretelepet tartott fenn Komáromban. Éppen ez, vagyis a cseretelepek felállítása volt a javaslat második pontja, amiket a várostól távolabb eső településeken szoktak létesíteni, ahová a malom már előre kiszállít bizonyos őrleményeket, és így a gazdák helyben, a gabona leadásakor azonnal megkaphatták a lisztet, a darát vagy a korpát. Mivel a cseretelepeken nagyobb volt az igény a nagyban nehezen értékesíthető kenyérlisztre, mint az úgynevezett nullás lisztre, ezért egy ilyen hálózat kiépítése jelentősen növelhette a malom piaci mozgásterét.³⁹

A jövedelmezőség kulcsát mégis a tulajdonosi szemléletváltásban látta a jelentés szerzője, különösen a lisztkereskedelem terén. A korábbi gyakorlat alapja az ügynökök bevonásával történő hosszúlejárátú kereskedelem volt, ahol a kiadási oldalon nemcsak a magas ügynöki jutalékok szerepeltek, hanem a hosszú tárolásból fakadó többletköltségek, és a tőkelekötöttségéből származó kamatveszteségek is. Ezzel szemben a korszerű kereskedelemnek ekkor már az azonnali üzletkötéseken kellett alapulnia, mert a tőke mobilitásából és a malom folyamatos üzemeléséből fakadó előnyök hosszú távon ellensúlyozták az azonnali kötéseknél óhatatlanul előforduló alacsonyabb árakat. Nem volt tehát megengedhető, hogy a malomnak nagyobb mennyiségű eladatlan őrleménye legyen raktáron, és ha csak önköltségi ár alatt lehetett a termékeket értékesíteni, akkor is érdemesebb volt a gabonát, mint az őrleményeket tárolni.⁴⁰

36 PFL GL Gácsér KH *Jelentés és javaslat a Komáromi Hengermalom R.T. telepén és üzemében tartott szemle alkalmából.*

37 Uo. I. ív.

38 Uo. I. ív.

39 Uo. I–II. ív.

40 Uo. II. ív.

Kálmán végül felhívta a figyelmet arra is, hogy egy korszerű malomnak nemcsak az őrléssel kell foglalkozni, hanem minden olyan egyéb tevékenységgel is, ami plusz jövedelemforrást jelenthet. A malom ugyanis egy olyan operációs bázis volt, mely kiépített infrastruktúrája és alkalmazottainak sokrétű ismerete révén más cégeknél előnyösebb helyzetből vághat bele egy-egy új vállalkozásba. Mindezeket figyelembe véve és újabb cirka 100 000 pengő befektetése mellett reálisnak ítélte a malom újraindítását és anyagi függetlenségének megteremtését.⁴¹

FELSZÁMOLÁS ALATT

Újabb befektetésre azonban már nem került sor. „Az igazgatóság [...] 1929. évi november 5-én tartott ülésében elhatározta, a malom üzemének időleges beszüntetését és ezen idő óta a részvénytársaság egész működése csak az évenként tartandó formális közgyűlésben merül ki” – írta Pogány Jenő egyik győri kartársának 1935-ben.⁴² A társaság felszámolásáról az 1939. december 4-én tartott 16. rendes közgyűlésen született meg a végleges döntés. A hitelezők kielégítésére a cég ingatlanvagyonát és malomberendezést lehetett csak felhasználni. A felszámolást lebonyolító Mészáros Ferenc – aki csak névkona volt az egykori malomtulajdonosnak – a közgyűlés részére készített beszámolójában megállapította, hogy az „épületek általában dezonált állapotúak és a malom, amely eredetileg nagyobb teljesítőképességű malomként kereskedelmi őrlésre volt berendezve, a változott viszonyok folytán többszörös átalakítás után kis teljesítőképességű, kisebb gépi berendezéssel ellátott üzemmé alakítottát át.” A berendezés értékét 25–30 000 pengőre becsülte, az ingatlanvagyon értékét 120–130 000 pengőre. Megállapította, hogy a részvénytársaságnak 256 784 pengő behajthatatlan követelése van. A cég fő hitelezője maga a tulajdonos bencés rend volt. A 832 253 pengőt kitevő tőketartozás kamatait már fel sem jegyezték, annak fedezete a malom ingatlanaira bejegyzett jelzáló volt.⁴³ Mindezek fényében a rend egyezsége lépett a felszámolóval, hogy hitelei terhére megvásárolja a malom épületét, magára vállalva ezzel néhány kisebb hitelező kielégítését is. Végül a felszámolás alatt álló cég nevében Mészáros felbontotta a Szabó Károllyal korábban megkötött bérleti szerződést és az utolsó, 1942. szeptember 18-án készített jelentésében a felszámolt cég pénztárkönyveit és egyéb iratait a bencés rend irattárába helyezte el.⁴⁴ A Komáromi Királyi Törvényszék 1943. február 15-én kelt végzésével kimondta a Komáromi Hengermalom Rt. megszűnését,⁴⁵ és ezzel végérvényesen lezárult a bencés rend talán legjelentősebb, de nyereséget egyáltalán nem termelő befektetésének története.

A malom épülete közvetlenül a rend tulajdonba került és továbbra is bérlet útján próbálták hasznosítani. A második világháború alatt a komáromi Tárnok András bérlete, a háború után pedig Oszter Sándor, győri molnármester vetett rá szemet. Róla ezt írja a már többször idézett Számadó Emese: „1947-ben [a malom] tulajdonosa, a panonhalmi Szent Benedek rend főapátja Oszter Sándor győri molnármestert kérte meg a szakvéle-

41 Uo. II–III. iv.

42 PFL GL Radda No. 152. Pogány Jenő levele Radda Gyulának, 1935. október 10.

43 PFL GL Radda No. 239. Komáromi Hengermalom Rt. felszámolása. Cégbírósághoz beterjesztett iratok. C) mell. 2.

44 Uo. 5.

45 *Központi Értesítő*. 68. évf. 17. sz. 1943. április 29. 646.

mény készítésére, s ezt követően bérbe vette a malmot. [...] Az új bérlő azonnal nekikezdett a teljesen leromlott malom felújításába. A szerelés adminisztratív ügyeit fia, Oszter Károly végezte. A malom melletti gépgyárban és öntödében készültek a vasipari munkák. A malmot öt hónap alatt, mintegy 200.000 Ft ráfordítással hozták rendbe. A pénz Oszter Sándor számára az 1949. évi államosítás miatt végleg elveszett.”⁴⁶

EPILOGUS

A Komáromi Hengermalom Rt. itt felvázolt története nem egy sikertörténet, mégis említésre érdemes, hiszen egy szerzetesrend gazdasági befektetésének ritka példája. A történet azonban ebben a formában egyáltalán nem teljes, sőt kifejezetten vázlatos, hiszen sem a helyi és regionális gazdasági viszonyok bemutatására, sem a magyar malomipar trianoni béke utáni viszonyainak elemzésére, sem a világgazdasági válságot megelőző évek makrogazdasági folyamatainak tanulmányozására jelen keretek között nem kerülhetett sor, holott ezek a tényezők – az elmondottak mellett – mind hatással lehettek a vállalkozás eredményességére. A feladat tehát adott, a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár fondjai pedig még számos feltáratlan forrással szolgálhatnak a téma folytatása iránt érdeklődők számára.

BEKE MARGIT

CSERNOCH JÁNOS, A NAGY ESZTERGOMI ÉRSEK HALÁLÁNAK
KÖRÜLMÉNYEI ÉS TEMETÉSI SZERTARTÁSA 1927-BEN

ELŐZMÉNYEK

Az 1927-es esztendő két pótolhatatlan veszteséget hozott a kereszténységnek és a hazának. Prohászka Ottokárt, a lánglelkű, szentéletű szónokot, székesfehérvári püspöki székében április 2-án érte utól a halál anyala, a másikért, Csernoch János hercegprímásért július 24-én jött. Csernoch János érseksége alatt vált függetlenné Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchiától, az integer Magyarország azonban nem állt vissza, mert az 1920. június 4-i trianoni békediktátum megcsönkította hazánkat. Valójában ő volt Nagy-Magyarország utolsó hercegprímása.

„Prímásokat ragyogó pompával eltemettek. Prímásokat ragyogó pompával a helyükbe ültettek” – állapította meg a Pesti Hírlap írója, aki személyesen ismerte Csernoch János bíborost.¹ Annyiban mégis más, hogy ő volt az utolsó egyháznagy, akinek hatásköre kiterjedt a határon túli területekre. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor a prímás halálára megkondultak az esztergomi harangok, a Duna másik oldalán harangszó felelt a harangok sírására. Az odaáti papság Csernoch Jánost vallotta püspökének, hiszen a szentmise kánonban a *pro antistite Joanne* könyörgés hangzott. (és nem *Paulo*, Jantausch) Ezt még Rómában is jóváhagyták.² A korabeli lapok szóltak a hercegprímási címről is, amely egyedülálló az egész kereszténységben. Ezt Keresztély Ágost (1707–1725) esztergomi érsek kapta, a Római Szent Birodalom császárától, amely címről Ferenc császár (1792–1835) 1804-ben lemondott. A Szent Római Birodalom hercegi cím azonban létezett, amit az 1947: IV törvény eltörölt a nemesi címekkel együtt. XII. Pius pápa (1939–1958) is eltörölte a hercegi címeket, amikor 1951-ben az egyház összes főpapját eltiltotta a világi címek és rangok használatától.³ Illenek Csernoch Jánosra Szent Pál Zsidókhöz írt szavai: „defunctus dehunc loquitur”.⁴

Nézzük meg az illető egyháznagyot!

Csernoch János (1913–1927) csaknem 15 évig, három lustrumon keresztül vezette az egész magyar egyház hajóját. Csanádi püspökségét (1908–1911) rövid kalocsai érsek-

* E tanulmány megjelenéséhez sajnos a Prímási Levéltár anyagát nem tudtam felhasználni. Viszont ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki szíves és szakmailag értékes segítségükért: az MNL KEML igazgatójának, Wencz Balázs és munkatársának, az MNL OL referensének, Kalmár János és Ekler Péter könyvtáros, az OSZK-ban Lukács György könyvtáros és a Magyar Nemzeti Múzeumban Sóti Lajos uraknak

1 Pesti Hírlap (PH) 49. 1927. júl. 26. kedd 167. sz. 5.

2 PH 49. 1927. júl. 26. kedd 187. sz. 5.

3 ROSDY Pál: *Hercegprímás*. In MKL IV. 765–766.

4 FRÜCHTL Ede: *A nagy temetés* = Nemzeti Újság. (NÚ) IX. évf. 1927. júl. 30. 171. sz. 1., Zsid. 11,4 Holta után is beszél.



Csernoch János címere. Érseki Simor Könyvtár. Mudrák Attila

ség (1911–1912) követte, amelyet megkoronázott esztergomi érseki kinevezése (1912), majd bíbornoksága (1914. máj. 25).⁵

Érseki címerében ez áll: TUA LUCE DIRIGE.⁶ Mennyire engedte az Úr fényét a kormányzásába beengedni, erre nem egyszerű felelni. Virág Ferenc pécsi püspök (1926–1958) írta a címeréről, hogy az integer Magyarország hármashalom ábrázolása hirdeti, hogy minden magyarnak a főpásztora.⁷

Meddig marad óhaj a Pesti Hírlap felvetése:” Meg kell jönnie Csernoch János hercegprimásnak a hozzá méltó történetírójának, aki zord időnk e szilárd, de nyájas, a magához szigorú, másokhoz szelíd alakját megfesti...”⁸

Csernoch János San Remo-i üdülése után, 1927. június 15-én szívgyengeségről szóló báró Korányi Sándor, a híres orvosprofesszor. Ő nagyfokú hanyatlást állapított meg.⁹ A főpásztor június 18-án még megünnepelte 75. születésnapját.¹⁰ Júliusban azonban ismét rosszulról panaszkodott és két professzort, Bálint Rezsőt és Hajós Lajost hívták hozzá Budapestről, akik tüdőgyulladást állapítottak meg. A főpap felvette az utolsó kenetet.

5 LEPOLD Antal: *Csernoch János hercegprimás élete*. In Magyar katolikus almanach II. Szerk.: GEREVICH Tibor – LEPOLD Antal – ZSEMBERY István. Kiad.: Országos Katolikus Szövetség. Stephaneum. Budapest 1928. 436–464 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Levéltártudományi Szakkönyvtár 8/2675. (MKA 1928.), Magyar Távirati Iroda (MTI) 1927. júl. 26. 30. sz., ERDŐ Péter: *Csernoch XI. János*. In Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk.: BEKE Margit. Szent István Társulat. Budapest 2003.385–389.

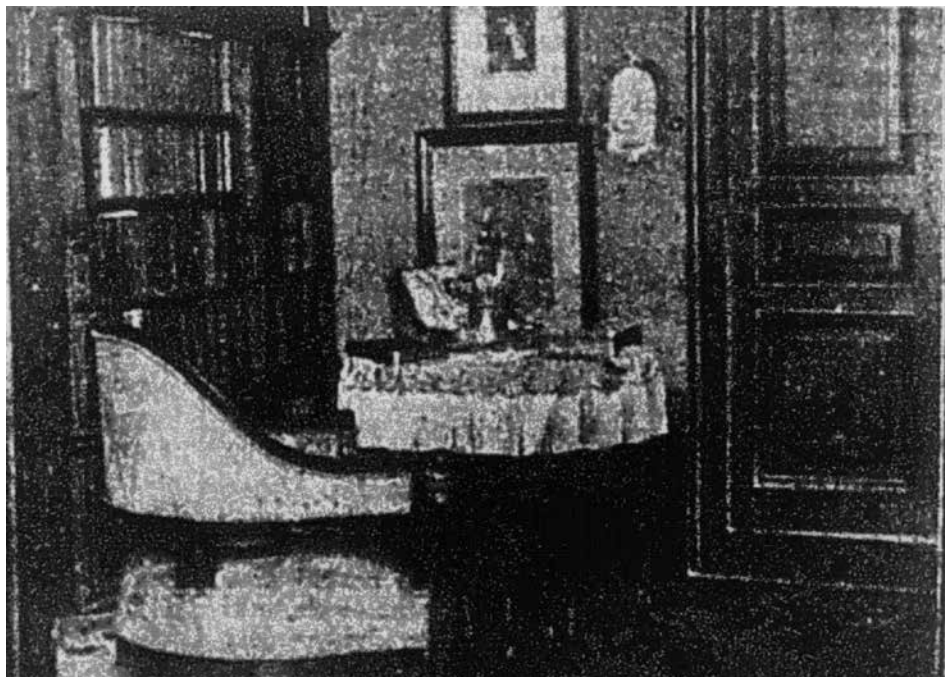
6 Fényeddel kormányozz

7 Virág Ferenc (1869–1958) pécsi megyéspüspök 1926-tól., NU 9. 1927. júl. 29. péntek 170. sz. 2.

8 PH 49. 1927. júl. 26. kedd 167.sz. 2.

9 PH 49. 1927.júl. 26. kedd 167. sz. 3.

10 Esztergom és Vidéke (EV) 48. 1927. jún. 23. 49. sz. 1.



A hercegprímás dolgozószobája. PH XLIX. 1927. júl. 26. 187. sz. 5.

Az apostoli nuncius, Orsenigo Cesare c. érsek¹¹ Meszlényi Zoltán titkárt megbízta azzal, hogy gyakran adjon telefonon hírt a hercegprímásról.

BETEGSÉGE

A bíboros betegsége csak súlyosbodott és július 23-án szombatról vasárnapra virradó éjjel a már boldoggá avatott Meszlényi Zoltán titkár virrasztott a beteg mellett, aki kialvatlan, szomorú arccal járt-kelt. Csernoch bíboros éjjel aludt és reggel 7 órakor ébredt, reggelizett, beszélgetett az őt ápoló irgalmasrendi apácákkal. Közben megérkezett Klebelsberg Kuno vallás-és közoktatási miniszter, hogy meglátogassa.¹²

Ezen a napon mégis aggodással töltött órák következtek. Amikor az esztergomiak értesültek a főpap betegségéről, nagy tömeg verődött össze a primási palota előtt. Időnként megnyílt a palota kapuja, hogy az illetékesek hírül adják a beteg főpap állapotát. Virágokat adtak át az öreg portásnak, aki azokat a kápolnába vitte. Egyszer egy baka érkezett biciklivel, leszáll, szalutált és egy búzavirágcsokrot nyújtott át a portásnak, az után biciklijével elhajtott. Mivel nem kaptak jó híreket a főpásztorról, Esztergom valamennyi kápolnájában, templomában imádkoztak. Az emberek már Párkány felől is jöttek. Min-

¹¹ Orsenigo Cesare (1873–1946) 1922. jún. 25-én püspökké szentelték és Ptolemaios-i c. érsek és németországi, 1925-ben magyarországi, 1930-ban porosz nuncius.

¹² 8 Órai Újság 13. 1927. júl. 14. 157. sz. 1–2., MTI 1927. júl. 19. 29. sz.

den esztergomi templomban misét mutattak be tömegek jelenlétében, akik azután a palota kapuja elé vonultak. Egy város imádkozott és aggódott főpapjáért.

A főpásztor a primási palota második emeletén lakott. Szemléletesen írja le a Pesti Hírlap tudósítója, hogy a palota portájától jobbra fényes, hófehér függő márványlépcső vezet fel a második emeleti, Dunára néző, régi jezsuita szárnyon a primási Simor-féle lakosztályba. Itt minden ajtón a primás színes címere látható. Az első ajtó a szalonba vezetett, ahol az empire stílusú sárgás-zöld selyemmel bevont székek vették körül az asztalt. Az asztal melletti polcon a könyvek mellett szivaros dobozok álltak.

Innen a hálószobába léphet be az ember, melynek falán remek képek, Szoldatics Ferenc Madonnája és Liezen-Meyer Madonnája látható.¹³ Itt ápolták az irgalmasrendi apácák a beteget. E szoba mellett található a házikápolna, valamint a könyvtárszoba.¹⁴

Vasárnap délután 15,30 óraker is megnyílt a palota nagy kapuja, és Meszlényi Zoltán kezében a legújabb orvosi jelentést tartotta. Ezt Bálint Rezső, Hajós Lajos orvosprofesszorok és Gönczy Béla kezelő orvos adta ki. Megállapították, hogy a beteg öntudata tiszta, a betegség nem ad okot aggodalomra. Amint hírt adtak róla, a bíboros szivarral kínálta Bálint professzort, aki visszautasította, mire ő azt mondta, akkor talán ő gyűjt rá. Mikor elköszöntek tőle a professzorok, azt kérte, hogy nézzék meg a világhírű keresztény képtárat Lepold Antal kanonok vezetésével. Majd vacsorát kért.

Vasárnap este 10 óraker benézett a beteghez a titkára, aki rosszabbodást állapított meg, és hívatta Gönczy Béla és Hamza József főorvosokat. A betegnek szívgyógyszereket hoztak és injekciókat adtak a szívgyengeségre. Jöttek az udvari papok: Lepold Antal oldalkanonok, főszékesegyházi plébános, Drahos János irodaigazgató, Béres István mesterkanonok, főszékesegyházi káplán, és a civil Szmátlík Antal udvarmester, aki Simor János (+1891) idejében került az aulába. A főpaptól megkérdezték, hogy van, azt felelte: Holnap már jobb lesz. Éjfél után Drahos János elkezdte imádkozni a haldoklókért szóló zsolozsmát, amibe a főpap is bekapcsolódott. A titkár azt kérte, hogy adja rájuk áldását, amit nehezen bár, de megtett. Kis keresztjelet rajzolt és latinul mondta az áldást. Még együtt imádkozta a Miatyánkot, az Üdvözlégyet, és azután elküldte a körülállókat, hogy menjenek aludni. Hajnali 4 óraker Meszlényi a szomszédos kápolnában szentmisét mutatott be, amelyen a bíboros megáldozott. Azután tovább imádkoztak hangosan, amikor 3/4 6 óraker a főorvosok megállapították a halált, és Gönczy bejelentette: A főpásztor meghalt.¹⁵ Már vége lett a herceprimás által tartott „Kívül harcok, belül félelmek”-nek.¹⁶

Később kiderült, hogy halálát rák okozta.¹⁷ 6 óraker Drahos János szentmisét mutatott be az elhunytért a kápolnában, ahol jelen volt valamennyi lakója a palotának.¹⁸

Miközben a főpapot nyakáig még fehér lepellel borították be, vörös rózsát szórtak rá, egy apáca az imázsámulyon mormolta a rózsafüzért, a másik egy rózsailatú szentelőlől időnként behintette a halottat. Egy kosárban hófehér jégkockák álltak, bizonyára a meleg mérséklésére. A háttérben halkán járkált egy feketébe öltözött úriember, az elhunyt komornyikja. Ebben a szituációban rajzolta meg a halottat Gyenes Lajos a Pesti Hírlap munkatársa.¹⁹

13 PH 49. 1927. júl. 26. kedd 167. sz. 8.

14 PH 49. 1927. júl. 26. kedd 167. sz. 8.

15 NU 9. 1927. júl. 26. kedd 167. sz. 2., Esztergom 32. 1927. 57.(rendkívüli) sz. 1–2.

16 Esztergom 32. 1927. 60. sz. 1–2

17 NU 9. 1927. júl. 28. csütörtök 169. sz.3.

18 Esztergom 32. 1927. 57. (rendkívüli) sz. 1–2.

19 PH 49. 1927. júl. 26. kedd 167. sz.8.



Csernoch János a halottas ágyon.
Fotó. PH XLIX. 1927. júl. 26. 187. sz. 5.



A halottas ágyon. Sz. Gyenes Lajos rajza.
PH XLIX. 1927. júl. 26. 187. sz. 7.

A nagy főpap megpihent földi gondjaitól. A főszékesegyház óriás harangja hétfőn reggel fél 7 órától kezdve egy teljes órahosszáig szólt és hirdette városnak és környékének a magyar katolikus egyház nagy gyászát.²⁰

Még hétfőn este megérkezett Klebelsberg megbízásából, a fővárosból a balzsamozást végző Minnich Károly egyetemi magántanár és Gyulay Elemér egyetemi tanársegéd 2 asszisztenssel. Magukkal hozták a megfelelő felszereléseket, akikért Thury Béla ment autóval Budapestre.²¹ A szívet és belső részeket kivették a holttestből, de a szívet a megfelelő konzerválási eljárás után visszahelyezték, a modern idők elvárásának megfelelően.²²

Előttük érkezett meg Zala György szobrászművész, szintén a kultuszminiszter megbízásából a halotti maszk elkészítésére. Mivel ez hosszú időt vett igénybe, a balzsamozást csak késő este kezdték meg.²³ Ez alatt a kimerült udvari papok pihentek.

Hétfőn este 10 órára megérkezett a fővárosból hatalmas teherautón a masszív ércekporsó, amelynek kettős fedele volt. A belső üvegtetejű, amelyen keresztül látható a halott. A felső pedig ércből készült. Már hajnal volt, amikor a balzsamozással elkészültek, és még a szürkületben szándékoztak átvinni a halottat a bazilikába.²⁴

Ez után felöltöztették a főpapot a *Ceremoniale episcoporum* előírása szerint. Ezt Meszlényi titkár felügyelte, amelyet komornyikok végeztek, de az irgalmasnővérek készítettek elő az egyes darabokat. A püspöki ruhát Őeminenciája egyik reverendájából készítette azzal a meghagyással, hogy abban temessék el. Fejére fehér selyem mitrát helyeztek. Püspöki jelvényekkel látták el és azt a láncot és keresztet helyezték rá, amelyet az 1900-ban történő apáttá kinevezése óta hordott. Bizonyára ráadták a fehér selyempapucsot. Ráhelyezték a Szent Péter sírjáról kapott érseki palliumot, amelyet vele kellett eltemetni. Amikor ezzel elkészültek, betették a koporsóba. Az üvegfedél alatt pihent a drága halott hajnali 4 óráig, amikor Lepold Antal, Meszlényi Zoltán és Béres István segédletével beszentelte a halottat. Jelen volt a teljes személyzet. azután mindenki egyenként vehetett búcsút az elhunyttól. Őeminenciája hűséges cselédjei és a temetkezési vállalat emberei – hat erős férfi – a koporsót lassú menetben levitték a várakozó díszfurgonhoz, amikor a keleti égbolton éppen feljött a nap. Csernoch bíboros arcán derű és nyugalom honol. Más főpapi temetéseknél tapasztalható, hogy a halottat a sötétben, szinte lopva viszik a ravatalozás helyére.²⁵ A kora hajnalnak csendjében Őeminenciája elhagyta kedvelt rezidenciáját, hogy utolsó útját tegtegye székesegyháza felé, ahonnan többé nem fog visszatérni.²⁶

20 Esztergom 32. 1927. 58. sz. 1–2.

21 PH 49. 1927. júl. 26. 167. sz. 1., NU 9. 1927. júl. 27. szerda 168. sz. 2.

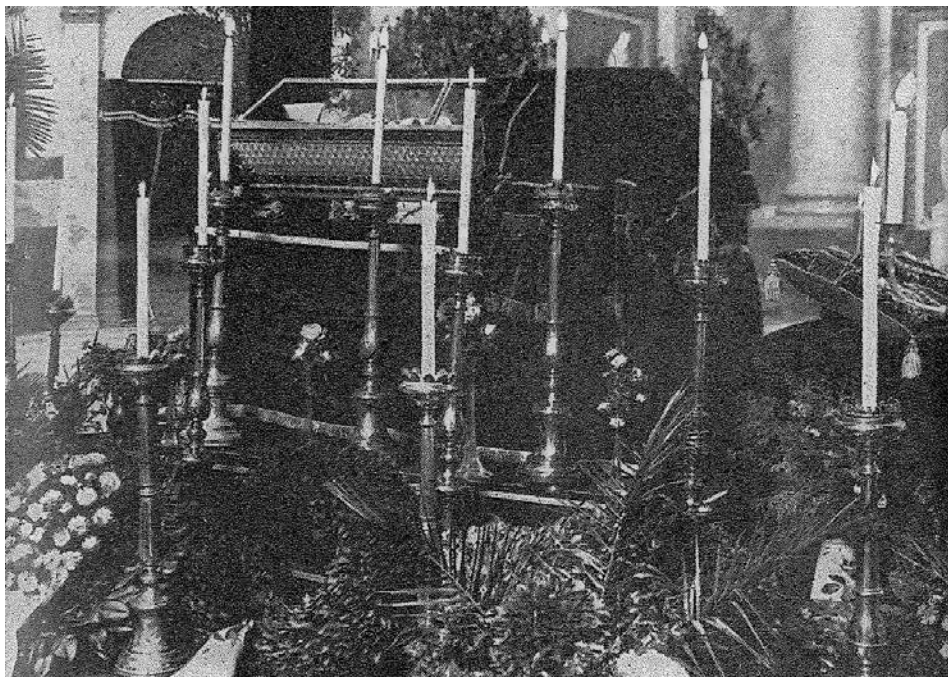
22 Esztergom 32. 1927. 58. sz. 1–2., NU 9. 1927. júl. 26. kedd 167. sz. 9.

23 NU 9. 1927. júl. 27. szerda 168. sz. 2.

24 NU 9. 1927. júl. 27. szerda 168. sz. 2.

25 BEKE Margit: *Barkóczy Ferenc esztergomi érsek temetési pompája*. In Ministero. Nemzetközi történelmi konferencia előadásai. Szerk.: BÁRDOS István – BEKE Margit. Esztergom-Budapesti Érsekség – Komárom – Esztergom Megye Önkormányzata – Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány. Esztergom 1998. 21–28., BEKE Margit: *Az esztergomi érsekek temetései Pozsonyban a XVIII. században*. In A magyar művelődés és kereszténység. La civiltà ungherese e il cristianesimo. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma-Nápoly. 1996. Szerk: JANKOVICS József – MONOK István – NYERGES Judit. I-III. Budapest–Szeged 1998. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság-Scriptum Rt.. II. 900–906., BEKE Margit: *Kopácsy József esztergomi érsek temetése*. = Limes. Főszerk.: VIRÁG Jenő. 2001/1–2. Tatabánya. II. 211–218.

26 *Circulares literae anno 1927 ad clerum archidioecesis Strigoniensis a Joanne cardinale Csernoch principe primate Regni Hungariae et archiepiscopo dimissae*. Strigonii 1927. (Circ. Strig. 1927.) 29.



A ravatal az esztergomi bazilikában. MKA 1928. 439.

A kapu bejáratánál a rendőrök vártak és szalutáltak. A holttestet illő kegyelettel befedték a görög stílusú érckoporsóba. Az üvegtető ekkor már a koporsón lehetett, az ércfedél a temetés előtt került a koporsóra.

A koporsó előtt két primási fogat ment, az egyikben fekete pluviáléba öltözött Lepold kanonok foglalt helyet Meszlényi Zoltánnal. A másikon Szmatick Antal főudvarmester és Béres János karkáplán ült. A koporsó után jött a teljes udvari személyzet gyalog, miközben a harangok zúgtak. A kacsaringós úton vitték fel a főpapot a bazilikáig.

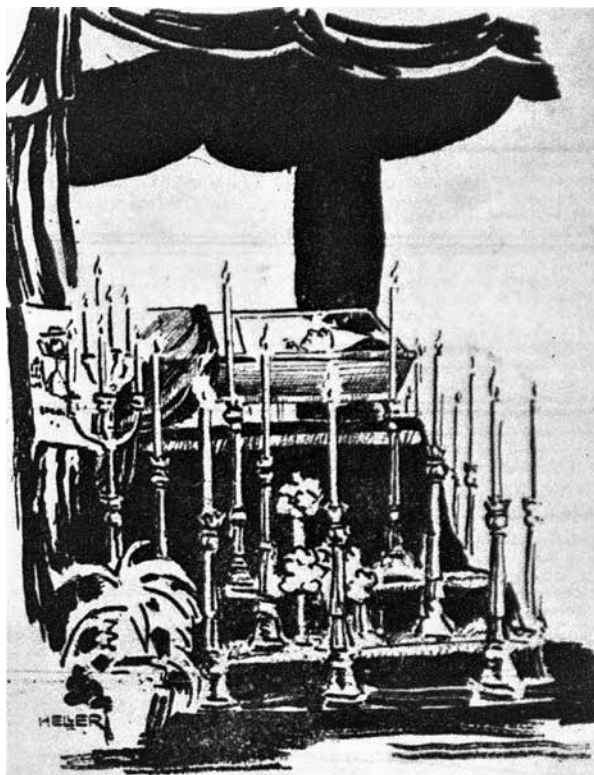
Felérve a Várhegyre, megszólal a harang. A bazilikánál a belső üvegfedelet leplombálták. A bazilika gigantikus oszlopait feketével vonták be. A katófalk körül 120 viaszgyertya és villanykandeláberek égtek, négy térdeplő rézangyal társaságában. A szentélytől a dicsőséget és jutalmat jelképező babérfák és pálmafák sorfala vezetett a kupola alatti katófalkhoz.

A katófalkra ráhelyezik a koporsót. Itt Lepold Antal imát mond. Azután elvonult az udvari személyzet. A koporsónál ört álltak a diszruhás rendőrök, de felváltva imádkoztak apácák, papok a ravatalnál.²⁷

Az ezüstveretű érckoporsón nyugszik a bíbornoki halott. A koporsó felső részénél e felirat olvasható: *Tua luce dirige Joannes cardinalis Csernoch princeps primas regni Hungariae, archiepiscopus Strigoniensis 18. junii 1852–23 julii 1927.*²⁸ A két dátum születésének és halálának idejét jelzi. Fél hatkor megnyitották a templomot a hívek részére.

²⁷ NU 9. 1927. júl. 27. szerda 168. sz.2.

²⁸ Fordításban: Fénydeddel kormányozz Csernoch János bíboros, Magyarország hercegprímása, esztergomi érsek 1852. június 18.–1927. július 23.



Ravatal. NU 9. évf. 1927. júl. 29. péntek. 170. sz. 3.

Az esztergomi kanonokok zenei kísérettel végezték a halotti zsolozsmát. Ez után háromnapos virrasztás kövekezett, egészen csütörtök éjfélig.

Akkor bezárták a bazilika kapuját, hogy előkészüljenek a temetésre.

A FŐKÁPTALAN

Eközben igen sok teendő hárult az illetékesekre. A halál beállta után az aula értesítette a főkáptalant és más fontos személyiségeket. Lepecsételték a főpásztor ingóságait. A halál beállta után az esztergomi kanonokok a járásbíróság épületébe hajtottak, ahol Rudolf Béla járásbírószági elnök jelenlétében felbontották a végrendeletet.²⁹ Ebben az állt, hogy minden pompa mellőzésével temessék el a bazilika kriptájában. Csernoch János egész vagyonát az esztergomi egyházmegyére hagyta. Az alkalmazottaknak egyévi fizetést, kedves embereinek pedig apróbb felszerelési tárgyaiból emlékeket hagyományozott. Az okirat Szűz Máriához, mint a jó halál közbenjárójához intézett rövid latin verses fohással végződik.³⁰ Mivel az érsekség birtokai 1920 után Csehszlovákia terüle-

²⁹ Circ. Strig. 1927., MTI 1927. nov. 19., nov. 21.

³⁰ Esztergom 32. 1927. 58. sz. 1–2



*A főkáptalan gyászjelentése. MNL KEML IV. 353.
Esztergom vármegye alispáni iratai. 9910/1927.*

tére estek, ezért a végrendeletet nem lehetett teljesíteni. Megállapították, hogy a vagyon értéke 100 milliárdot tesz ki.

A főkáptalan táviratokban és gyászjelentésben adta tudtára mindenkinek a nagy veszteséget.³¹ A papságot és a híveket pedig az esztergomi egyházmegyei körlevélben tájékoztatták a gyászról.³²

A körlevélben közzé tette a következő rendelkezéseket: A főpásztor a legegyszerűbb temetési szertartást kérte. „Mivel az elhunyt sem a halotti maszok vétele, sem a bebalzsamozás ellen nem nyilatkozott, a káptalan elrendeli, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr óhajára Zala György szobrászművész az esti órákban a halotti maszkot elkészítse és Minnich Károly dr. egyetemi magántanár a holttestet bebalzsamozza. Dr. Lepold Antal megbízást kapott a temetés rendezésére. Klinda Teofil a temetési egyházi szertartások rendezését vállalta. Buchner Antal karnagy felszólítást kapott, hogy a temetés alkalmával a főszékesegyházi kart kellőleg kiegészítse. A vendégek elszállásolásának irányítása a hercegrímási tisztikarra bízott. A hercegrímási javadalom anyagi ügyeinek képviselőjére a főkáptalan Dr. Fehér Gyula és Dr. Drahos János kanonokokat küldte ki és az utóbbit az ökonomus tiszttel ruházta fel. A káptalani helynök megvá-

31 Ez a példány a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltár (MNL KEML) anyagában található., Esztergom 32. 1927. 57.(rendkívüli) sz. 1–2.

32 NU 9. 1927. júl. 29. péntek 170. sz. 2., Circ. Strig. 1927. júl. 25-i gyászkeretes levél

lasztása a temetést követő napra július hó 30-ára tűzettek ki.³³ Elhatározták, hogy a temetést harmadnapon, pénteken tartják meg 11 órakor a bazilikában. A temetési szertartás főcelebránsa pedig az érsekek közül a rangidős, a korábban kinevezett, Szmracsányi Lajos egri érsek lesz.³⁴

Nyár lévén, a főkáptalan Esztergomban tartózkodó tagjai a szokásos szentmisét bemutatják, most a halott főpásztorért. Ez után konzisztóriumot tartottak, amikor megállapították a temetés idejét, amelyet harmadnapon, pénteken 11 órakor tartanak meg, requiemmel.³⁵ A főpappal kapcsolatos teendőkkkel Turi Béla kanonokot bízták meg. Ekkor megállapították, hogy megszűnt az esztergomi vikárius joghatósága. A kormányzást majd a káptalani helynök vezeti az új főpásztor megérkezéséig. Azonban a káptalani helynök megválasztását a szabadságukat töltő kanonokok távolléte miatt most nem tartathatják meg. Erre a temetés utáni szombaton kerül sor. Addig viszont a kormányzás terhét a főkáptalan közösen viseli.³⁶

A főkáptalan mintegy ezer részvét táviratot kapott. Többek között a konvertita Tormay Cecile-től, aki a keresztény nők nevében fejezte ki fájaldalmát a halott főpap fölött.³⁷ A püspökök pedig egyházmegyei körlevelükben búcsúztatták a nagy elhunytat.³⁸

A temetés utáni napon a főkáptalan megválasztotta Walter Gyula kanonokot káptalani helynöknek, aki tisztségét Serédi Jusztinián székfoglalásáig viseli.

ESZTERGOM VÁROS

Az eseményt sajátjának tekintette Esztergom városa. Amint a főpásztor betegsége idején imádkozott a város és környéke, úgy a temetéskor is kifejezte részvétét. Az egész városban gyászbogókat tűztek ki, köztük a kanonoki épületeken, míg a Várfokon a Prímás bástyán feketezászló „csüggedtre eresztve” lengett.³⁹ Gyászbogót tűztek a bazilika keresztje mellé is.⁴⁰

A gyásztáviratok között található Esztergom város július 27-én, szerdán kelt gyászjelentése. A város külön gyászszertertáson búcsúzott a főpásztortól a kegyúri (belvárosi) templomban. Utána gyászközgyűlést tartottak.⁴¹

1927. október 29-én Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közgyűlést tartott Huszár Aladár főispán elnökletele alatt, aki megemlékezett Csernoch Jánosról.⁴² Többek között szólt arról, hogy Csernoch bíborban halt meg. Zászlós úr volt, aki méltóságát nem a fény és pompa kifejtésében élte ki, aki előtt nem száguldottak fullajtárok és nem szóltak harsonák, és aki a maga lelkének fényes kisugárzásával nyerte meg az emberek jóindulatát. Bizonyára jelképesen szólt arról a főispán,

33 Circ. Strig. 1927. 29.

34 PH 49. 1927. júl. 26. kedd 167. sz. 7., Esztergom 32. 1927. júl. 25. 57. sz. 1–2., 1927. júl. 27. 58. sz. 1–2., 1927. júl. 31. 60. sz. 1–2., 8 órai újság 13. 1927. júl. 27. 168. sz. 1–2., EV 48. 1927. júl. 27. 50. sz. 1–2.

35 Esztergom 32. 1927. 57. (rendkívüli) sz. 1–2.

36 NU 9. 1927. júl. 26. kedd. 167. sz. 8.

37 NU 9. 1927. júl. 29. péntek 170. sz. 2.

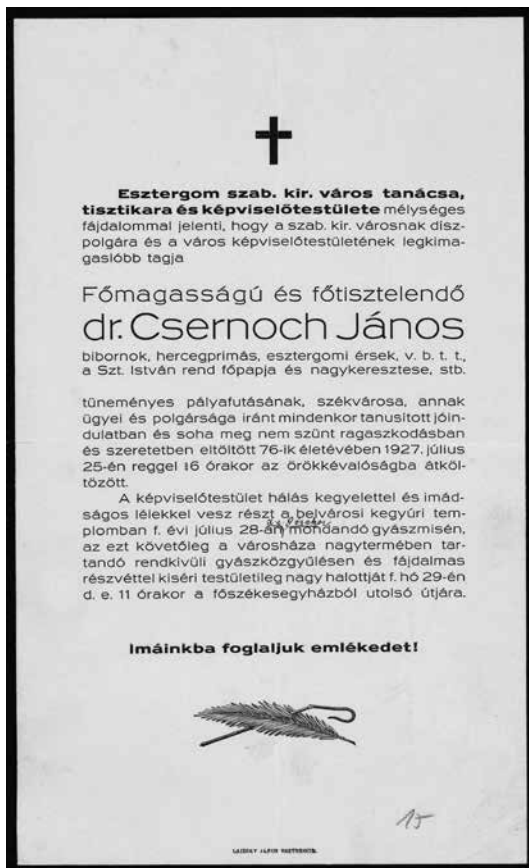
38 NU 9. 1927. júl. 29. péntek 170. sz. 2. o. közli a csanádi, a pécsi, a győri egyházmegye körlevelét.

39 PH 49. 1927. júl. 26. kedd 167. sz. 7.

40 NU 9. 1927. júl. 30. szombat 171. sz. 1.

41 NU 9. 1927. júl. 27. szerda 168. sz. 4.

42 MNL KEML V. 1. a. Esztergom rendezett tanácsú szabad királyi város képviselő testületének iratai. 1927. okt. 29. Közgyűlési jegyzőkönyv. 290–294. Esztergom 32. 1927. 60. sz. 2.



*Esztergom város gyászjelentése. MNL KEML IV. 353.
Esztergom vármegye alispáni iratai. 9910/1927.*

hogy Csernoch János a rémuralom alatt bíbor palástjában gyalogszerrel ment a főváros útjain, hogy kiszolgáltassa a bérmálás szentségét és "mártír koszorúval megkoronázott vértanú"-ként jelentette meg a főispán a halottat.⁴³ Huszár Aladár költői hasonlattal szólt arról, hogy „ő volt az egyik legmegértőbb és legodaadóbb építője annak a gyönyörűséges magyar boltozatnak, mely Pannonhalmáról Debrecenbe hajlik.”⁴⁴ Azt indítványozta, hogy közgyűlési jegyzőkönyvben örökössé tegyék meg emlékezetét, amelyet a főkapitánynak is továbbítanak.⁴⁵ A testület nem csupán a káptalan által megküldött party-cédulát őrzi, hanem az ő általuk készített gyászjelentést is a győztesnek kijáró palmaággal és a joghatóságot kifejező, immáron megtört pásztorbottal.⁴⁶

43 MNL KEML V. 1. a. Esztergom rendezett tanácsú szabad királyi város képviselő testületének iratai. 1927. okt. 29. Közgyűlési jegyzőkönyv. 292.

44 MNL KEML V. 1. a. Esztergom rendezett tanácsú szabad királyi város képviselő testületének iratai. 1927. okt. 29. Közgyűlési jegyzőkönyv. 293.

45 MNL KEML V. 1. a. Esztergom rendezett tanácsú szabad királyi város képviselő testületének iratai. 1927. okt. 29. Közgyűlési jegyzőkönyv. 293–294.

46 MNL KEML IV. 353. Esztergom vármegye alispáni iratai. 9910/1927. Csernoch János party cédula

A TEMETÉS

„Primást temet Magyarország. Zúgnak a harangok, az egyház ünnepélyes gyászpompába burkolódik és utolsó útjára kíséri a nagy fejedelmet, aki az esztergomi érseki trónon hetvenhat elődjének ragyogó történelmi visszfényében is kitűnik a maga emberi és főpapi értékével.” – így búcsúznak a főpásztortól.⁴⁷

A temetés napjára egész éjjel nyitva volt a bazilika, ahová a hívek tömegei zarándokoltak.⁴⁸ A főcelebráns Szmrecsányi Lajos érsek részére a szentélynél az oltár felé fordulva állították fel a trónszéket, körülötte négy szék az abszolutot végző főpapok részére. A halottat bíbor színű lepel borítja, amelyet még életében készítettett a főpap.⁴⁹ A ravatalnál két párna között a diszjelvények, köztük a Szent István rendjel, amelynek prelátusa volt, a másik párnán a bíbornoki kalap.⁵⁰ A beszétel után lezárták az érckoporsót a fedéllel. A fejnél Lepold Antal ráhelyezte a bíbornoki kalapot, amelyről kétfelől 15–15 bojt hull alá.

A mellékhálóknál mindenütt sorban állnak a papok, hogy gyászmisést mondjanak a főpapért. 8 órára harangszó hívta a kanonokokat a gyász zsolozsma elmondására.

Majd megérkezett Éliássy Sándor rendőr helyettes főkapitány,⁵¹ aki levezényeli a temetést. Ebben segítségére áll Terger esztergomi főtanácsos. Megérkezett 450 dorogi bányász, egyenruhában, akik segítségére voltak a rendfenntartóknak. Kiűritették a templomot és ez után csak belépőjeggyel lehetett bemenni a bazilikába. Ezen kívül mentő sátrort is felállítottak, ahol a szolgálatot a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület látta el. Az egyesület két autóval, 10 ápolóval és tíz orvossal már szerda délután Esztergomba utazott Körnöczy Emil igazgató főorvos vezetésével.⁵² Szükség is volt rájuk. A temetésen ugyanis megjelent Abdul Latif a törökök főpapja, aki rosszul lett, de hamarosan magához térítették.

Az érkezők eligazításában részt vett Lepold Antal, Drahos János, Meszlényi Zoltán. A templomhajóba rózsaszínű jeggyel lehetett belépni, a kék színű az állóhelyekre szólt.

Egyszer csak megjelent egy zászló az ajtóban, Reviczky Elemér főszolgabíró, két dizsbe öltözött hajdú kíséretében. Az ősi Esztergom vármegyei zászló gyászfátyollal letakarva a szentély jobb oldaláig haladt a vármegye örökös főispánjának a tiszteletére. Őket követte Esztergom város polgármestere, Antóny Géza. Utánuk Horthy Miklós kormányzó érkezett a feleségével, kenderesi pihenésüket megszakítva.

A fontos személyeket Walter Gyula nagyrépost fogadta a bazilika előtt. Szmrecsányi érsek a megérkezésekor rövid beszédben méltatta az elhunyt főpásztor érdemeit, és hangoztatta a főkáptalannak kötelességeit a székküresedés idején. Vele együtt vonult be Orsenigo Cesare pápai nuncius. Után a főkáptalan a hercegeket és a kormányzó Ő Főméltóságát fogadta. Walter Gyula üdvözlésére Ő Főméltósága legmélyebb részvétét nyilvánította. A szentélyben külön trónusa volt a kormányzó úrnak, külön térdeplője József, Albrecht, József Ferenc főhercegnek és Anna főhercegnőnek, a kormányzóné Főméltóságának és a pápai nunciusnak.⁵³ Ezután kezdetét vette az exequiás gyászmise.⁵⁴

47 NU 9. 1927. júl. 29. péntek 170. sz. 1.

48 NU 9. 1927. júl. 29. péntek 170. sz. 2.

49 Circ. Strig. 1927. 30.

50 NU 9. 1927. júl. 30. szombat 171. sz. 1.

51 Éliássy Sándor 1937–1944 között teljesített szolgálatot

52 NU 9. 1927. júl. 29. péntek 171. 170. sz. 4.

53 Circ. Strig. 1927. 31.

54 Circ. Strig. 1927. 31.



Az ötös absolutio. MKA 1928. 436.

A ravatalnál az egyházi és társadalmi élet, valamennyi elszakított országrész magyarsága állt. Igen fennkölt szavakkal emlékeztek meg a nagy egyházfejedelemről, akit az egész világ sirat, mivel nemcsak a katolikus hívőknek volt igaz főpásztor, hanem az ország közjogi méltóságának tisztségénél fogva minden magyarnak, hazafinak eszményképe volt. A Szent István-i Magyarország nagy halottját látták a főpapban.⁵⁵

A főcelebráns végezte a gyászmisét. Az énekkar Buchner Antal vezénylete alatt Antos Károly: *Requiem* Erzsébet királyné halálára című D-moll miséjét adta elő. Az esztergomi kórust a budapesti kórossal egészítették ki.⁵⁶

Az ötös absolutio előtt Buchner Antalnak IV. Károly halálára írt *Liberáját* énekeltek.⁵⁷ A főcelebráns fekete pluvialét öltött, vele egyidőben öltözött feketébe Radnai Farkas c. érsek, volt besztercebányai püspök, Glattfelder Gyula csanádi, Mikes János szombathelyi, Rott Nándor veszprémi püspökök, akik a főpapnak kijáró ötös absolutioját végezték. Az absolutio szertartása már a IX-X. században szokásos volt a templomban lévő holttest jelenlétében. Az ünnepélyes, exequiás gyászmisét követi az absolutio, ennek első része a *Libera* kezdetű imádság, ének.⁵⁸ Az ötös feloldozás a főpapoknak és az uralkodóknak járt. A feloldozás azt jelenti, hogy a pap Isten helyett elengedi a bűnököt.⁵⁹ Szmrecsányi érsek a halott fejénél foglalt helyet, a többi püspök a ravatal négy sarkán. Körüljárták a ravatalt, és szenteltvízzel meghintették. Szmrecsányi Lajos utol-

55 NU 9.1927. júl. 29. péntek 170. sz. 1–2.

56 Circ. Strig. 1927. 31.

57 A *Libera me Domine* c. ének v. ö.: *Harmonia Sacra*. A Magyar Kórus énekeskönyve. Magyar Kórus. Budapest 1937. 271. sz. Ments meg engem Uram kezdetű ének Zsasskovszky 1855-ben közölte. vö. *Hozsanna*. Teljes kótás népénekeskönyv. Szent István Társulat. Budapest 1961. 243. sz.

58 Esztergom 32. 1927. 58. sz. 1–2.

59 *Liturgikus Lexikon*. Szerk.: KÜHÁR Flóris – RADÓ Polikárp Komárom, 1933. 8. 235. temetés 408–409, feloldozás 118.



Az udvari papság az elhunyt kitüntetését viszi a menetben. MKA 1928. 449.

só mondata: *Requiescat in pace* elhangzása után a Buchner–Pécsi-féle magyar gyászdal hangjainál megindult a menet.⁶⁰ Reviczky Elemér főszolgabíró elől vitte Esztergom vármegye gyászfátyolos lobogóját, azután következett a körmeneti kereszt, a papság négyes sorrendben, az udvari papok, akik közül Meszlényi Zoltán a bíbornoki kalapot, Kecskés Pál és Knebel Miklós a rendjeleket vitték.⁶¹ A rendjelek között látható volt a Szent István Rend nagykeresztje a csillaggal, amelynek a bíboros hercegprímás volt ezidőszerinti utolsó viselője, a Magyar Érdemkereszt első osztályú érdemjele, a Szuverén Máltai Lovagrend nagykeresztje, a Szentévi Pápai Érdemkereszt, a német császár által adományozott Német Vörös Kereszt hadi kitüntetése és a *Benemerenda* kitüntetés.⁶²

Azután az asszisztencia következett egyszerű sírkereszttel az élén, amelyet Bakács János nyugalmazott apát-plébános vitt. A koporsót a katófalkról a hercegprímási erdészek emelték le s azután a főegyházmegye papsága vitte. Utána a kormányzó, Orsenigo Cesare nuncius, a királyi hercegek, a kormány tagjai s mindazok haladtak, akik a gyászistentisztelet alatt a szentélyben foglaltak helyet.

Amint a menet a bazilika oszlopcsarnoka alá jutott, a dorogi bányász zenekar gyászdalulót játszott. Bánatosan zúgott a bazilika nagyharangja s hangját kísérték a város többi harangjai. A menet a templom északi oldalához fordult és a magyar címeres leventék sorfala között megkerülve a bazilikát a déli kapun át vitték a koporsót a kriptába. A főszékesegyház sírboltját villanyfény világította meg. Ez alkalommal szerelték fel ide a villanyvilágítást.⁶³

60 Circ. Strig. 1927. 32.

61 Circ. Strig. 1927. 31.

62 Esztergom 32. 1927. 58. sz. 1–2

63 Esztergom 32. 1927. 60. sz. 1–2



*Horthy Miklós kormányzó és Orsenigo Cesare nuncius kilép a bazilikából.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár,
Magyar Eseménytörténet I/B gyűjtemény, leltári szám: 62.3111.*

Ide csak a papság és a kormányzó mehetett le. Károly Ambrus fölé helyezték nyugalomra Csernoch Jánost. A fülkéjébe szülőföldjéről hozott maroknyi földet szórtak. A lezárt kripta lapjára helyezték bíbornoki kalapját.⁶⁴ A főpap szívét mégsem helyezték a kriptába, mert azt visszatették a helyére. *A holt szívek kamrájában* ezért Kopácsy József, Scitovszky János és Simor János szíve volt.⁶⁵ Sajnos, ma már nem lehet feltalálni ezt a kamrát.⁶⁶

Az utolsó hercegprímása az integer Magyarországnak Csernoch János volt. Az iránta érzett nagy tiszteletet fejezi ki az a rajz, amely már a mennybemenetelét ábrázolja.

Csernoch Jánosért számos szentmisét mutattak be országszerte, de megemlékeztek róla az Örök Városban is. Még ez év augusztus 1-jén a neves egyháztörténetírás atyjáról nevezett Sant'Eusebio, a bíboros címtemplomában, a Római Magyar Történeti Intézet szentmisével adózott emlékének, amit a neves ferences hitszónok Buttykay Antal mutatott be.⁶⁷ Majd november 5-én XI. Pius a Sixtusi kápolnában celebrált pápai szentmisét abban az évben elhunyt valamennyi bíborosért, köztük a magyar prímásért.⁶⁸

64 NU 9. 1927. júl. 30. szombat 171. sz. 2–5.

65 PH 49. 1927. júl. 26. kedd 167. sz. 9.

66 Eck Alajos ny. sekrestyeigazgató szíves közlése szerint. Itt mondok köszönetet leveléért.

67 MTI 1927. aug. 1. Buttykay 1921–27 között Rómában kormánytanácsosi tisztelet töltött be.

68 MTI 1927. nov. 5. 45. sz.



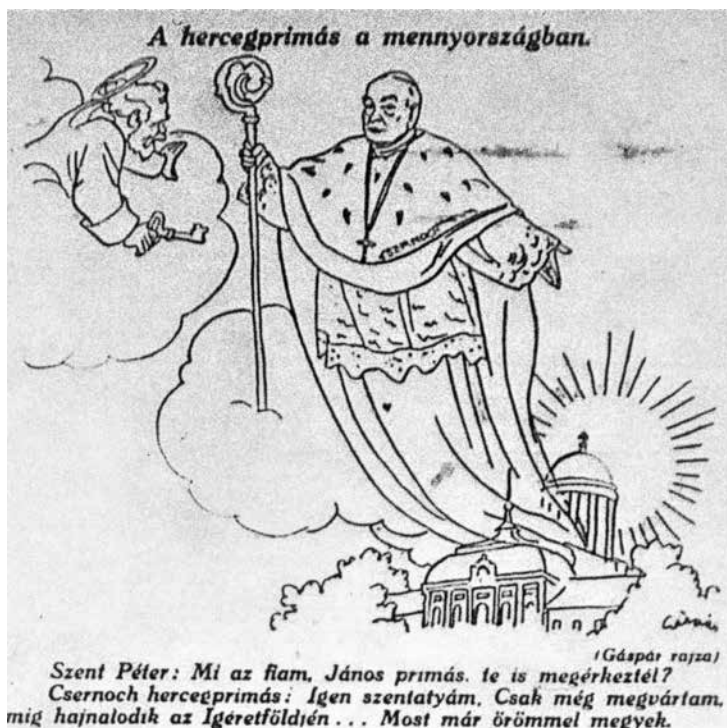
*Az elhunyt főpásztor holttestét a főszékesegyházat megkerülve a kriptába viszik.
MKA 1928. 457.*

Csernoch János emlékét a jó barát, Klebelsberg Kuno örökítette meg. Az emlékmű az ő kezdeményezésére és állami finanszírozással készült. Zala György szobrászművész zsenialitását hirdeti az elkészült szobor, amelyet 1932. január 20-án adtak át az esztergomi főszékesegyházi káptalan tulajdonába. Az emlékművet az esztergomi főszékesegyház epistola – oldalán fekvő oldalkápolnának északi fala mentén helyezték el. Felirata:

CSERNOCH JÁNOS BÍBOROS HERCEGPRÍMÁS. ESZTERGOMI ÉRSEK NAGY IDŐKBEN
HŰ PÁSZTOR ÉS BÖLCS ÁLLAMFÉRFIU 1927 ÓTA AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGBAN IMÁDKOZ-
VA VISSZAKÉRI, AMIT ÉLTÉBEN MEGMENTENI NEM TUDOTT.

A részletek Foerk Ernő építész keze nyomán készültek, a bronz részleteket Vignai Rafaello öntötte, a carrarai márvány faragását Balázs István és Gyurkovits Ferenc márványfaragók készítették. A szarkofágrészt Mühlpercz János mester faragta.⁶⁹ A síremlék ma a bazilika altemplomában található.

⁶⁹ MNL-OL R 302-12-1-2.



A hercegprimás a mennybe megy. Gáspár rajza. PH 49. 1927. júl. 26. kedd 187. sz. 16.

ÖSSZEGEZÉS

Elmondható, hogy a barokkos, pompázatos primási temetéseknek már csupán a legszükségesebb, mégis lenyűgöző elemei maradtak meg a XX. századra. Mégis új anynyiban, hogy ennyire részletes ismertetés a betegségről, a halálról nem maradt fenn. Teljesen új a halál alkalmával készült rajz, a halotti maszk elkészítése. A média gyors szárnyán tovaszálló hírek már a modern idöket jelzik. A 3 nap Krisztus temetése és feltámadására való utalás. A holttestet a szürkületkor szinte kicsempézik a halál helyszínéről – ez talán a gonosz szellemektől való megóvásról szól – és várják a hajnalhasadtát, a Nap felkeltét, majd a templomban a díszes katafalkra helyezik nyilvános szemlére. Már nem készítettek halotti címereket, de megmaradtak a Krisztust jelképező égő gyertyák. A díszítésnél a pálma, a Szentírásban olvasható győztesek díja, a babér az antik kultúrában szintén a győztes jutalma koszorúként. Nem szólnak a híradások az érseki zászlóról, csak a fekete gyászlobogóról. A szövegek rendkívüli stílusérzékről tesznek bizonyosságot, amikor bánatos, megtört kifejezésről szólnak. Különösen sokatmondó Esztergom város party cédulájának megtört pásztorbot ábrázolása. Az érseki pallium eltemetése, amely joghatóságának megszűntét jelentette, a pásztorbot szintén joghatóságának kifejezője is megtörtetett.



*Zala György Csernoch János síremléke 1931.
MNL OL R 302-12-12*

BARNA GÁBOR

ÜNNEP ÉS ÜNNEPLÉS A KÉSŐMODERNITÁSBAN

Bálint Sándor „A parasztélet rendje” című tanulmányában elsősorban az életfordulók és a „jeles napok” által megformált „rendről” írt. Elsősorban Bálint Sándorra, s az ünnepkutatással kapcsolatos munkáira emlékezem ezzel a rövid előadással, nem felejtve azonban az ünnepkutatással foglalkozó, szaktudományunkban kevésbé ismert kutatókat sem: Radó Polikárpot, Nyíri Tamást és Hetény Jánost.

Hosszú évszázadokon át mind falun, mind városban, minden társadalmi rétegnél a vallás határozta meg az ünnep és ünneplés rendjét. Előadásomban az ünnep és ünneplés 19–21. századi változásait és ezek előidézőit, következményeit azaz a későmodernitás ünnepeit és ünneplését tekintem át.

Ünnepei rendünk szerkezete összetett, rétegzett, különböző idősíkokon eltérő eredetű alkalmakat rendez és foglal egységbe. Egy ünnepstruktúra – egyéni vagy közösségi – nyilván akkor hatékony, ha elemei nagyjából egységes világkép alapján szerveződnek, köztük minél kisebb diszkrépancia van, illetőleg a társadalom egésze vagy széles rétegei elfogadják, magukénak érzik. Tanulságos, hogy napjaink ünnepi kalendáriumában a leg-rangosabb helyet keresztény ünnepek foglalják el akkor, amikor a társadalom egyre nagyobb rétegei válnak vallástalanná, jobb esetben a maguk módján vallásossá, azaz egyre kevésbé vannak tisztában azzal, hogy mit is ünnepelnek az adott napon?

AZ ÜNNEPRŐL ÁLTALÁBAN: FOGALMA ÉS JELLEMZŐI

Ünnepeknek nevezzük azokat a napokat, amelyek kiemelkednek a „csendben folydogáló” hétköznapoktól. Az ünnep az idő egészéből kiemelt, rendkívüli idő.¹ Az ünnepen az emberek másként viselkednek, mint a hétköznapokon. Az ünnep jellemzői a rendkívüliséget jelzik, alkotóelemei a pozitív rítusok és tilalmak, és sokak szerint a természetfölötti jelenléte.² Az ünnep maga tabu, legtöbbször szigorú dologtiltással.³ A Tízparancsolatban a 4. helyen szerepel: az Úr napját szenteld meg! Nagypapánk, dédapapánk bizony nem is dolgoztak sem vasárnapon, sem más egyházi ünnepen!

1 VAN DER LEEUW 2001. 338. – Konferencia előadásként elhangzott Szécsényben 2017. április 5–8.

2 HUBERT – MAUSS 2000. 62–63.

3 VAN DER LEEUW 2001. 339.

A vallásos ember szemében az ünnepek ideje szent idő,⁴ mondja Eliade, amikor az ember az istenek kortársává válik.⁵ Az ünnepek tágabb értelemben *rendkívüliségét*, s *kvázi-szagrális* jellegét is említhetjük.

Mi jellemzi ezt a rendkívüli, szent vagy kvázi-szagrális alkalmat, az ünnepet?

Az ünnep egyik legátfogóbb elméletét egy francia kultúrfilozófus, Roger Caillois fejtette ki.⁶ Elfogadja a sokak által képviselt, Platontól Mircea Eliade-ig⁷ jelen lévő álláspontot, miszerint az ünnep „szent idő” (kronosz hierosz), amely az istenek hatalmas jelenléte által felfüggeszti az emberi időt. Az ünneplő ember felülemelkedik a hétköznapi napokon, kilép a megszokott időből. Az ünnep tágabb összefüggéseket nyit meg, s bár relativizálja a munka- és a hétköznapi világát,⁸ csak a hétköznapi függvényében érthető meg.

Az ünnep feltétele az, hogy kivételes, a megszokottól különböző, nevezetes alkalom.⁹ Az ünnep nem korlátozható csak a kivételességre, de kell, hogy valami más legyen, mint a mindennapok világa. Az ünnepben valami mással találkozunk.¹⁰ „Az ünnep önmagáért végzett tevékenység, önmagában nyugvó értelmesség kifejezése” – mondja Nyíri Tamás.

Az ünnepre leginkább az *exces*, a bőség, a szertelenség, a túlzott elhasználódás, bizonyos tekintetben a zűrzavar jellemző. A bőség egyik alkotóeleme az ünnepnek. Freud ehhez még hozzáteszi, hogy a megszokott tilalmak alóli felmentés hozza létre az ünnepi hangulatot.¹¹ Egy lakodalomban sokat „kell” enni, nem bűn kicsit spiccesnek lenni, hangosan nótázni, rogyásig táncolni, ám mindezért „a túlzott elhasználódásért” egy hétköznapi bizony megszólának minket!

Az ember valamilyen alkalomból ünnepel. Azaz megemlékezik valamiről, vagy remél valamit. „Kezdet és vég, elmúlás és születés, élet és halál ad okot az ünnepre”, de az ünnep szembenéz a világ borzalmaival is.¹² Az ünnep a világ helyeslése, hogy minden, ami van, jó és hogy lenni, létezni jó.¹³ Az ünnep ugyanakkor „összhang a világgal”, mert aki ünnepel, az elfogadja az ünnep által kifejezett rendet, világot, világképet.¹⁴

Az ünnep fontos alkotóeleme még a „nyugalom, a szemlélődés, a csönd [...] az élet fokozása, a bőség forrása.”¹⁵ Találkozás a magasabb valóságokkal, mondja Kerényi Károly.¹⁶ Vágy a másra, az istenivel való találkozásra.¹⁷ Napjaink ünnepléséből talán ez, a csönd hiányzik leginkább.

4 ELIADE 1996. 61–64.

5 ELIADE 1996. 79–87. Eliade-t az ünnep tartalma, a szent idő érdekelte, s arról írt. Rövid vázlatunkban pedig pontosan fordítva, az ünnep jellemzőiről szeretnénk vázlatosan szólni, ám az időszemlélet tükrében.

6 Idézi őt NYÍRI 1975. 139.

7 ELIADE 1996.

8 NYÍRI 1975. 140.

9 NYÍRI 1975. 140.

10 NYÍRI 1975. 141.

11 Idézi NYÍRI 1975. 139–140.

12 NYÍRI 1975. 140–141.

13 NYÍRI 1975. 139.

14 PIEPER 1963.

15 NYÍRI 1975. 144.

16 Idézi NYÍRI 1975. 144.

17 NYÍRI 1975. 144.

Az ünnepek a rend és a stabilitás érzését hozzák életünkbe és világunkba – idézhetjük ismét Bálint Sándort – hiszen évről évre ismétlődnek.¹⁸ S ez nemcsak a nagy egyházi ünnepekkel van így, de ismétlődnek egyéni és társadalmi/közösségi életünk ünnepi alkalmai is: születés- és névnapok, szeretteink halálozási évfordulói, osztálytalálkozók, közösségi szinten a helyi búcsúk és falunapok, a tanévnyitás és a ballagás – a sor folytatható. Az ünnep legfontosabb társadalmi és kulturális funkciója sok kutató szerint az *időrendező*, a rendet biztosító szerepe.

Jellemző még az ünnepre, hogy nemcsak egyszerűen kivételes idő, hanem *ritualizált*, azaz megszerkesztett idő. *Szertartásos* magatartásformák alkalmá, olyan magatartásformáké, amelyekre a rituális viselkedés általános jegyei (tudatosan választott, kezdettel és véggel rendelkező cselekmény, valamilyen értéket fejez ki, formalitás, alkalmanként által viselése, szerepcseré, kicsapongás) jellemzők.¹⁹

ÜNNEP AZ IDŐBEN

Az idő az emberi létezés külsődleges dimenziója, a folytonosság jellemzi. Az időbeli egymásutániség az „előtt” és az „után” rendje.²⁰ Az idő fizikai szemlélete mellett azonban jelen van a *szociális idő* problémája, azaz a kollektív emberi létezés viszonya az időhöz. Az ünnep fogalma ebbe illeszthető bele.²¹ Az ünnepek és nyilvános szertartások periodikusan ismétlődnek, s megbontják az idő folyamatosságát. Nem mennyiségek szerint, mint a naptár és az óra, hanem minőség szerint. Mégis a naptár mérföldkövei.²² Az ünnepek ideje megszakítja az idő előre haladását, bennük az idő megszakított, s nem folyamat jellegű.²³ „Az ünnep felfüggeszti a mindennapok időstruktúráját: saját időmértéke van, s ez nem azonos a hétköznapokéval. [...] kiragad az itt és most korlátaiból.”²⁴ Szükségképpen kapcsolatot teremt a múlttal és a jövővel, hiszen ünnepi megemlékezésünkkel általában valamilyen múltbeli eseményt hozunk a jelenbe, ami megerősíthet bennünket a jövőre nézve is. Húsvétkor Jézus feltámadására emlékezve megerősödünk hitünkben, reménységünkben. De nem kell sok érvelés amellett sem, hogy a házassági évfordulók megünneplése a családban a házastársi kapcsolatok megerősítője lehet.

Más szavakkal az idő az ember számára nemcsak természeti adottság, hanem szociális-kulturális intézmény is, azaz *időintézmény*, amelynek szimbólumjellege is van.²⁵ Az idő alapegysége a jelen, ez köti össze a múltat és a jövőt. Szent Ágoston szerint ezért helyesebb a három idősíkot úgy megnevezni, mint „jelen a múlttól”, „jelen a jelenről” és „jelen a jövőről”.²⁶ A múlttól és a jövőről emlékképekkel rendelkezünk, amelyek mindig csak a jelenben élők számára adottak.²⁷ A múlt és a jövő a jelen erőterében él

18 BÁLINT 1943., BÁLINT 1973., BÁLINT 1977.

19 LEACH 2000. 101. A szerepcseréről lásd még: VAN DER LEEUW 2001. 340.

20 RICOEUR 1985. 24. Idézi VERESS 1999. 172. Lásd még RICOEUR 1999.

21 FEJŐS 2000. 8–9.

22 HUBERT – MAUSS 2000. 63.

23 FEJŐS 2000. 13–14.

24 NYÍRI 1975. 143.

25 VERESS 1999. 175–176.

26 AUGUSTINUS 1987. 365.

27 VERESS 1999. 184.

tovább, illetve formálódik, de kihatással van a jelenre, azaz együtt él a jelennel. Ez az *egyidejű különidejűség*, illetve a *különidejű egyidejűség* fogalma.²⁸

ÜNNEP ÉS EMLÉKEZET, ÜNNEP ÉS HATALOM

Ünnepeink túlnyomó többsége „emlékezet-ünnep”. Így van ez karácsony, húsvét és pünkösd esetében is, amelyek a keresztény üdvtörténet, más szóval Jézus életének, megváltásunk történetének legfontosabb alkalmait jelenítik meg, s az arról szóló történetek újra elbeszélésének lehetőségét adják.

Az ünnepek és a rítusok szabályszerű visszatérése kezeskedik az identitásbiztosító tudás közvetítéséért és továbbörökítéséért, a rituális ismétlés pedig garantálja a csoport tér- és időbeli összetartozását. Az ünnep,²⁹ a *kulturális emlékezet*³⁰ elsődleges szervező formája a társadalmakban, s az időt köz- és ünnepnapokra, mindennapi és ünnepi emlékezésre tagolja. Az ünnepek rendet visznek a mi életünkbe is, struktúrát, ritmust kölcsönöznek neki.³¹

A naptár lényegében az ünnepnapok tára. Az ünnepek egymással összefügghetnek, ciklusokat alkotnak, szimbolikus tartalmakat fejezhetnek ki. A ciklikus idő rendszeresen ismétlődő eseményekből áll, amelyekre számítani lehet, ezért körük tevékenységek tervezhetőek. Az ünnepeknek a modern világban, a posztmodernnek nevezett társadalmakban is fontos szerepe van: az ünnepek biztosítják a formatív (szabályozó, alakító) tudás áramlását a csoporton, a társadalmon belül. Az ismétlődés az ünnepekben feloldja a „volt” és a „van” különbségét.³²

Az ünnep sajátos időszemlélete tehát összekapcsolja a múltat, a jelent és a jövőt, s ezzel értelmet ad az emberi életnek. Aki ünnepel, az vállalja a múltat és a jövőt, elfogadja az időnek azokat a dimenzióit is, amelyek rejtve vannak az ember előtt. Az ünnep ezáltal felfüggeszti a mindennapok időstruktúráját: saját időmértéke van. Megszabadít a mindennapi kötelességek terhéől, kiragad az itt és most korlátaiból. „Akit magával ragad az ünnep, az nem egy kronológiából egy másikba lép át, mondja Nyíri Tamás, hanem az időből az örökkévalóságba.”³³ A *kronosz*ból a *kairosz*ba.

Az archaikus vallások szimbólumai az időtlenhez kötötték az embert. A kereszténységben az idő Isten működési területe, amelyben Isten cselekszik, tartalmát Isten (Atya, Fiú, Szentlélek) üdvözítő tettei adják meg. Az idő tehát mint történelem jelenik meg.³⁴ A történelem pedig *teophaniá*vá változik, üdvtörténet lesz.³⁵ A kereszténységnek ez a szemlélete tanította meg az európai embert a történelmi gondolkodásra és látásmódra. Ez az egyik oka, hogy az európai kultúrkör ünnepi, vallásosak és világiak egyaránt, álta-

28 VERESS 1999. 187.

29 ASSMANN 1999. 57.

30 A kulturális emlékezet (Assmann lényegében szinonimaként használja, inkább említi a hagyomány fogalmát) az intézményesített mnemotechnika ügye. a múlt szilárd pontjaira irányul. A kulturális emlékezet szempontjából csak az emlékezetes, s nem a tényleges történelem számít. A kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezés-múlttá változtatja, azaz „mítosszá” alakítja. ASSMANN 1999. 53.

31 BÁLINT 1943., ASSMANN 1999. 58.

32 ASSMANN 2000. 193.

33 NYÍRI 1975. 143.

34 ELIADE 1996. 103–105., VÁRNAGY 1993. 356.

35 ELIADE 1996. 94, 104.

lában történelmi eseményekre emlékeznek. Az a körülmény, hogy a vallás által megjelentett történelem megnövelte ez utóbbi fontosságát, megteremtette ezáltal a szekularizáció alapját, amelyben „elveszett a vallás, s megmaradt a történelem”.³⁶

ÜNNEP ÉS EMLÉKEZET

A múltjához ragaszkodó közösség gyakorlati célja az, hogy egyfajta időbeli keretben szervezze és orientálja magát, és hogy megőrizze identitását a fenyegető szétzilálódás ellenében, amelynek minden közösség kitéve érzi magát. Ily módon hagyományokban, legendákban, emlékművekben tartja elevenen a múltat.³⁷ Azaz a tér és az idő összekapcsolódik az emlékezésben és emlékezetben, az emlékezés rítusaiban.³⁸

A kulturális emlékezet nem magától terjed, hanem tervezés és irányítás alatt.

Az ünnepi rendben, amely az emlékezet időbeli rögzítése, jól kirajzolódnak a mindenkori hatalom érdekei, törekvései. Sőt, az emlékezés egyik serkentője maga a hatalom.

A felvilágosodás idején a hasznosság jegyében az ünnepek számát korlátozták. 1948-ban, a kommunista fordulat után egy szűk társadalmi csoport saját történelmi emlékeztének alkalmaira próbálta felcserélni a vele szembenálló keresztény világnézet ünnepeit. Az 1950-es évek első felében bizony karácsony, húsvét és pünkösd egynapos ünnepek voltak. A kommunista/szocialista hatalom végkép nem tolerálta a hétköznapiokra eső keresztény egyházi ünnepek megtartását (pl. nagypéntek, áldozócsütörtök, úrnapja), azok munkanapok voltak.

Az állam és egyház napjainkra alkotmányban is rögzített szétválasztása miatt az állam nem tolerálja a keresztény egyházi ünnepeket, de az évezredes keresztény európai hagyomány (!) alapján elfogadja karácsonyt, húsvétot, pünkösdöt és mindenszentek/halottak napját munkaszüneti napnak. Napjainkban az állam, azaz egy külső, semleges, más esetben ellenséges erő mondja meg, hogy mely egyházi ünnepeket ismer el munkaszüneti napnak, és melyeket nem.

Az elvilágiasodással és az individualizálódás/laicizálódás folyamatával párhuzamosan a vallás centrális szervező ereként vesztett erejéből és hátrább szorult a társadalmat összetartó erők között. Ezzel párhuzamosan az általa képviselt és elbeszél, jövőre irányuló „üdv történet” ismerete is visszaszorult: mind kevesebben tudják, mit és miért ünnepeünk karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor vagy más keresztény ünnepen. Úgy tűnik, a mának egyre kevésbé van szüksége a keresztény ünnepekre mint emlékezet-helyekre és emlékezet-alkalmakra.

A 19–20 század fordulóján a vallás mellé, még nem helyébe, részben a nemzeti gondolat került, s az ennek megfelelő ünnep-struktúra. Ekkortájt formálódott ki állami/nemzeti ünnepeink szerkezete. Jól tükrözi ezt a folyamatot a magyar állami és nemzeti ünnepek kialakulása. Legnagyobb tartott nemzeti ünnepünk, március 15. pl. csak 1927-től nemzeti ünnep, előtte április 11-én emlékezett meg a hivatalosság 1848 forradalmáról. Régibb múltja van augusztus 20., Szent István király megünneplésének. Azaz részben a polgári nemzetközösség, részben a keresztény vallás ünnepei szerveződtek egységé.

36 NYÍRI 1975. 145.

37 CARR 1999. 78.

38 CANDAU 1996. 107–113.

A szocializmusban, az internacionalizmus gondolatának hatalomra jutásával és a polgári közösségek, egyáltalán a közösségek (köztük az egyházak) szétverésével nemcsak az egyházi/vallási, hanem a nemzeti ünnepek is sokat veszítettek centrális szervező erejükből. Az új hatalom a nemzeti ünnepeket ugyanis viszonylagossá tette: március 15. nevében megmaradt „nemzeti ünnepnek”, de munkanap lett, s csak a szocializmus utolsó időszakában tették tanítási szüneti, de kötelező iskolalátogatási nappá. Szent István király emléknapját a szocialista alkotmány napjává alakították, az ország szovjet megszállásának kitűzött napját (április 4.) pedig a „felszabadulás” ünnepévé. A társadalom többsége ezt az új „rendet” azonban nehezen fogadta el. Hatalmas erejű közösségi ünnepét, 1956. október 23-át viszont a szocialista rendszer tiltotta, hiszen az az alternatív emlékezet alkalma volt. Az ünnepek relativizálásával azonban elveszett az ünnepek humanista tartalma is (szabadság, egyenlőség, testvériség), kiüresedtek és kiüresednek a nemzeti ünnepek is.³⁹ Ezért tapasztaljuk évről évre, hogy nálunk nem tűzik ki a nemzeti lobogót a nemzeti és állami ünnepeken, nem hordanak kokárdát az emberek március 15-én, mert azt „magyarkodásnak” tartjuk, nem pedig egy öntudatos, büszke patriotizmus kifejeződésének.

Kevésbé jellemzi ez a kiüresedés az országhatárokon kívülre szorult kisebbségi magyar közösségek életét, akik máig nem a többségi/állami ünnepeket tartják, hiszen ezek elnyomóik, megszállók ünnepi, hanem saját ünnepeiket teszik tradícióikkal együtt orientációs pontokká, az emlékezet lehorgonyzásának alkalmaivá és tereivé. A magyar nemzeti közösségi ünnepekhez ragaszkodás egy alternatív ünnepi renchez való ragaszkodást fejez ki, amely az önfeladás, az asszimiláció folyamatát lassíthatja.

A későmodernitásban tehát – ahogy egyesek napjainkat nevezik – az ünnepek mind a nyilvános, mind a privát szférában veszítenek értelmező, emlékező és emlékeztető dimenziójukból. A társadalmi folyamatoknak megfelelően a rítusok és az ünnepek individualizációja és szétföredezése játszódik le. Az alkalmak vallási/keresztény jellege háttérbe szorul, új formájú és tartalmú, deszakralizált ünnepek alakulnak ki. Ezeket pedig az jellemzi, hogy nem az ünnep maga, hanem az ünneplés a fontos. A későmodern ünnep mint esemény tehát csak önmagára vonatkozik.⁴⁰ Egy állapotot ünnepel az ember, amelyben éppen létezik, s mind kevesebb a szerepe az emlékezésnek, valamint a múltra alapozó jövőre utalásnak. Ennek tipikus helyei és formái napjainkban a vásárok, a szabadidő parkok és a bevásárló központok.⁴¹

Ebben a helyzetben a karácsony nemcsak a Megváltó születésének gondolatát vesztítette el, hanem egyre inkább a „szeretet ünnep” jellegét is. Napjainkban a karácsony inkább az ünnepet megelőző hetek vásárlási alkalmait, a *fogyasztás ünnepét* jelenti. Így vált húsvét, Krisztus feltámadásának emléknapja az elmúlt évtizedekben egyfajta tavasz-ünnepé.⁴² Pünkösöd vallási tartalma pedig teljesen kikopott. Azaz azok az ünnepek tehát veszélybe kerültek napjainkban, amelyeknek a profán életben nincs jelentőségük.⁴³

A társadalom minden szintjén jelentkező differenciálódás során azonban új integrációs lehetőségek is nyíltak, amelyek mentén új ünnepi alkalmak, fesztiválok alakulhattak

39 BIERITZ 2012. 13.

40 BIERITZ 2012. 5–6.

41 BIERITZ 2012. 10–11.

42 BARNA 2014., JOIN-LAMBERT 2012. 62.

43 JOIN-LAMBERT 2012. 59.

ki. Mögöttük erős gazdasági és kereskedelmi szempontok és egy jól szervezett kommunikációs stratégia húzódik meg. Ilyen a Valentin-nap, a Halloween, de ilyenné vált a régebbi anyák-napja, vagy az adventi vásár.

Újabban az egyházi év, a kalendáriumi, a nemzeti/állami és az egyéni ünnepek mellett vagy akár hozzájuk kapcsolódva megjelentek, jelen vannak az olyan lokális ünnepek, amelyek egy kisebb-nagyobb közösség (település, városrész, vagy réteg, foglalkozási csoport – ezek voltak korábban is) sajátos alkalmai. Tartalmi vonatkozásait, szimbolikus eszközeit a lokális kultúrából veszik. Ám ezeknek az emlékezet-alkalmakhoz nincs közük, hanem gyakran a paraszti kultúra, a mindenkori jelen gasztronómiai hagyományaira építenek, abból emelnek ki ökológiai, turisztikai és gazdasági érdekek mentén egy-egy elemet, felértékelve bizonyos, akár már rég elfeledett, sajátosnak vélt helyi hagyományokat. Tanulságos, hogy az újraserkesztés során a kulturális örökségből mit emelnek ki, s mit tesznek szimbólummá: csaknem kizárólag a gasztronómiai kultúra lokálisan jellemző elemeit. Ilyenek között emlegethetjük a halászléfőző versenyeket és ünnepeket Baján és Szegeden, vagy a csabai kolbász ünnepét Békéscsabán. A múltjához, örökségéhez ragaszkodó közösség gyakorlati célja az, hogy egyfajta időbeli keretben szervezze és orientálja magát, és hogy megőrizze identitását a fenyegető szétzilálódás ellenében, amelynek minden csoport kitéve érzi magát.⁴⁴ Így többletjelentés hordozóivá teheti a csoport kultúrájának egészét vagy kitüntetett részét. Ezt a stratégiát követik a többség által veszélyeztetett nyelvi, vallási, kulturális kisebbségek napjainkban is. Az elszakított magyar nemzetrészek is.

Ezek az újabb, főleg gasztronómiai rendezvények a demokratizálódás jeleként is értékelhetők természetesen, de látni kell, hogy nem a közös emlékezet alapján formálnak csoportokat, hanem egy esemény erejéig hoznak össze élményközösségeket.

Más ünnepképző erőkre, folyamatokra is lehet utalni: az erősödő ökológiai gondolkodás mentén az ünnepek közé így került be már a 20. század elején a madarak és fák napja, újabban a víz napja, s a példák bizonyára még folytathatók. A sport, a tudomány, a művészetek világa, sőt maga a politika is ünnepi alkalmakat formált, az oktatás már rég, amely a maga (szekuláris, elvállaltalanodott) rítusaival, ritualizált eseményeivel színezi az ünnepi kalendáriumot (ballagás, konferenciák, olimpia, pl. Oscar Gála, stb.). Ez utóbbi példák már napjaink fesztiváljaihoz vezetnek át bennünket.

Áttekintésünk egyik tanulsága az lehet, hogy az ünnepre minden emberi közösségnek szüksége van. Szüksége azért, hogy emlékezetét ápolhassa, a múlthoz és a jövőhöz, embertársaihoz és az Istenhez való viszonyát kifejezze. Ennek egyik legfontosabb és legkifejezőbb megjelenítése az egyházi év.

44 CARR 1999. 78.

IRODALOM

- ASSMANN 1999 = ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999.
- ASSMANN 2000 = *Religion und kulturelles Gedächtnis. Zehn Studien*. Verlag C.H.Beck, München, 2000.
- AUGUSTINUS 1987 = AUGUSTINUS, Aurelius: *Vallomások*. Budapest, Gondolat, 1987.
- BÁLINT 1943 = BÁLINT Sándor: A parasztsélet rendje. In *A magyar nép*. Bartucz Lajos szerk. Budapest, 1943, 201–248.
- BÁLINT 1973 = BÁLINT Sándor: *Karácsony, Húsvét, Pünkösd*. Budapest, Szent István Társulat, 1973.
- BÁLINT 1977 = *Ünnepi kalendárium I–II*. Budapest, 1977, Szent István Társulat.
- BARNA 2014 = BARNA Gábor: *Culture of Fest today: Differences of Interpretations*. In BARNA, Gábor: *Saints Feests, Pilgrimages, Confraternities, Selected Papers. / Heilige, Feste, Wallfahrten, Bruderschaften. Ausgewählte Schriften*. Szeged, 2014. 127–136.
- BIERITZ 1998 = BIERITZ, Karl-Heinrich: *Das Kirchenjahr. Feste, Gedenk- und Feiertage in Geschichte und Gegenwart*. München, 1998.
- CANDAU 1993 = CANDAU, Joël: *Anthropologie de la mémoire*. Presses Universitaires de France. Paris, 1993.
- CARR 1999 = CARR, David: A történelem realitása. In *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. THOMKA Beáta szerk. h.n., 1999, 69–84.
- ELIADE 1996 = ELIADE, Mircea: *A szent és a profán*. Európa, Budapest, 1996, 61–106.
- FEJŐS 2000 = FEJŐS Zoltán: *Az idő antropológiája*. Budapest, 2000, Osiris.
- HUBERT – MAUSS = HUBERT, Henri – MAUSS, Marcel: *Rövid tanulmány az idő képzetéről a vallásban és a mágiában*. In: FEJŐS Zoltán (szerk.) *Az idő antropológiája*. Budapest, Osiris, 2000, 35–67.
- JOIN-LAMBERT 2012 = JOIN-LAMBERT, Arnaud: *Die Bedeutung christlicher Feste für das Frankreich der Gegenwart*. In Benedikt KRANEMANN – Thomas STERNBERG (Hrsg.): *Christliches Fest und kulturelle Identität Europas*. Aschendorff Verlag, Münster, 2012. 51–66.
- LEACH 2000 = LEACH, Edmund: *Két tanulmány az idő ábrázolásához*, in: FEJŐS Zoltán szerk.: *Az idő antropológiája*. Budapest, Osiris, 2000, 85–102.
- LÉVI-STRAUSS 2001 = LÉVI-STRAUSS, Claude: *Faj és történelem*. In *Strukturális antropológia II*. Budapest, 2001, 261–290.
- NYÍRI 1975 = NYÍRI Tamás: *Homo festivus*. In Régi és új a liturgia világából. Prof. Radó Polikárp OSB 1899–1974 emlékének. SZENNAY András szerk. Budapest, 1975, 138–163.
- PIEPER 1963 = PIEPER, Josef: *Zustimmung der Welt. Eine Theorie des Festes*. Kosel Verlag, München, 1963.
- RICOEUR 1999 = RICOEUR, Paul: *Emlékezet – felejtés – történelem*, in: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. THOMKA Beáta szerk. h.n., 1999, 51–68.
- VAN DER LEEUW 2001 = VAN DER LEEUW, Gerard: *A vallás fenomenológiája*. Budapest, Osiris, 2001.
- VÁRNAGY 1993 = VÁRNAGY Antal: *Liturgika*. Budapest, Lámpás Kiadó, 1993.
- VERESS 1999 = VERESS Károly: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Kolozsvár, Preo Philosophia – Polis, 1999.

KORZENSZKY RICHÁRD

OTTHON, HAZA, ANYANYELV

Van egy álmom... Van egy vágyam. Egy olyan hely, ahol minden arról beszél, hogy mi, különböző emberek együvé tartozunk. Álmodom egy ligetről, ahol az ember csendben járkal, látja a csillogó viz tükrét, amely egybeér a végtelen éggel. A Balaton partján. Tihanyban. Ahol az első magyar szavak felbukkannak az Alapítólevél latin szövegében. A mi szavaink. Amelyekkel néven nevezzük a mogyoróbokrot, a körtvélyfát, a fehérvárra vezető hadi utat...

Számtalan turista, különböző nyelvű, megfordul ezen a helyen és rácsodálkozik az ember-alkotta művészetre, és nem tud szabadulni a végtelenség vágyától, látva a nem-ember teremtette világ csodáit.

Kezdetben volt az Ige. In principio erat Verbum. En Arché én ho Logosz..

Mindenek kezdetén ott volt a teremtő Szó, amelyben – akiben – kimondja magát maga a Teremtő. S vajon megértjük-e? Szót értünk-e?

A bábéli nyelvzavar szimbolikus képe a Bibliának. Az eddig egymást értő emberek göggyének, beképzeltségének következménye, – nem akarják elfogadni a fölöttük álló isteni hatalmat. Párhuzamos a paradicsomi elbeszéléssel, ahol az Isten-teremtette rendet elfogadni nem akaró ember kiűzetik a Paradicsomból, és otthontalanná, hazátlanná válik.

Egymás elfogadása, megértése hozzátartozik az ember-mivolt lényegéhez.

Labirintussá válik a világ, amikor nem értjük egymást. És otthonná, igazi hazává, ahol a különbözőségek mintegy megszűnnek. Nem úgy, hogy feladjuk önmagunkat, hanem úgy, hogy elfogadjuk egymást. A bibliai vízió Izaiás könyvében így hangzik:

Akkor együtt lakik majd farkas a báránnyal, párdac a gödölyével... (Iz 11,6–7)

Pünkösdi csodára van szükségünk. Amikor pártusok, médek, elamiták, mezopotámiak és a többiek mind saját nyelvükön hallják Isten csodálatos tetteit. A megértés, az egymás elfogadásának csodája ez. (ApCsel 2,1–11) Amikor otthon érzi magát minden ember.

Nietzsche írja a Vereinsamt (Elhagyatva) című versében, amelynek pontosabban ez lehetne a magyar címe: Otthonatlanul. Vagy: Hazátlanul.

A varjúraj

Város felé surrog tova:

Hó lesz hamar -

Jaj, akinek nincs otthona!

(Képes Géza ford.)

A záró versszakban azonban arról szól, hogy „boldog, akinek van otthona”.

Mi a haza? Mi az otthon? Vannak nem kevesen, akik, ha ezzel a kérdéssel találkozna, azonnal a nemzetállam politikai problémakörébe bonyolódnak.

A haza, az otthon fogalmának mély dimenziója van, amely az embert létezésében érinti. Létezésében, s egyúttal érzelmi töltése is van. Nietzsche versének kijelentései ma is időszerűek. Jaj annak, aki hazátlan, s boldog, aki nem otthontalan.

Mennyien vannak, akik kényszerűségből vagy kalandvágyból elhagyják az otthont, a földrajzi környezetet! S magukkal visznek valamit. A kivándorló és az emigráns magával viszi a szellemi és kulturális örökséget, magával viszi az anyanyelvet, és ezáltal megment maga számára egy darabot az otthontól.

Így az anyanyelv és a haza egyre inkább összefonódik.

Az otthon, a haza nem választható el a megértéstől, az elfogadástól, az elfogadottságtól.

*„Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
egy egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek s kik mennek az úton...”*
(Radnóti)

„Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?”
(Radnóti)

*„Dörmögj, pajtás, egy sor Petőfit,
s köréd varázskör teremtődik...”*
(Illyés)

Van egy álmom, álmom egy ligetről, ahol az ember eltűnődik a sorsán, és rádöbben arra, hogy mit jelent számára az anyanyelv. Jelenti az otthont. Jelenti a hazát.

Van egy álmom egy ligetről, amely megjeleníti ennek a világnak labirintus-voltát, amely felszólít, hogy különbözőségeink ellenére igenis lehetséges egymás elfogadása. A bábeli zűrzavar ellenére van lehetőség arra, hogy megértsük egymást, különböző anyanyelvűek. Lehetséges a pünkösdi csoda.

Lehetséges, ha egyrészt nem adjuk föl önmagunkat, s ugyanakkor elfogadjuk a másikat. Azt a másikat, aki ugyanúgy a maga anyanyelvén vette birtokba ezt a világot. S ha nem uralkodni akarunk a világon és egymáson, hanem kertészei akarunk lenni sokszínű és különböző kultúránkkal. S ha végül – s ez mindennek a kezdete egyúttal – elfogadjuk, hogy „Kezdetben volt az Ige.” In principio erat Verbum. En Arché én ho Logosz.

S hogy minden általa lett. Nem mi teremtettük ezt a sokszínű világot. De felelősek vagyunk érte mindannyian. Felelősek a sokszínű világnak minden virágáért. S felelősek vagyunk népünkért. Hazánkért.

Ferenc pápa szavai: *„Nem létezik teljes önazonosság egy néphez tartozás nélkül.”*
(*Gaudete et exultate – Örüljétek és ujjongjatok – apostoli buzdítás*)

S hogy nem csak mi, magyarok gondolkodunk így anyanyelvünkről, álljon itt egy sor a környező népektől, határaink mentéről és tágabb kulturális otthonunkból, Európából.

„Értéktelen az a magyarság, amely nem európai, és számunkra értéktelen az európaiság, ha nem magyar is egyszersmind.”

Kodály Zoltán

„Nekünk egyetlen hazánk van, ez a magyar nyelv.”
Kányádi Sándor

„Itt élned s halnod kell!”
Vörösmarty Mihály

„Oh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízta rád a századok
S azt meg kell védened.”
Füst Milán: A magyarokhoz

„Ne félj kiejteni azt sem, hogy emberiség, s azt sem, hogy haza.”
Örkény István

„Magyar nyelv! Vándorutakon kísérőm,
örökzöld földem és egész egem,”
Faludy György: Óda a magyar nyelvhez

„És hazám volt a szó, s hazám volt
a nép, mely magyarul beszél,”
Szabó Lőrinc: A sokféle hazáról

„te mondd magadban, behunyt szemmel,
csak mondd a szókat, miktől egyszer
futó homokok, népek, házak
Magyarországgá összeálltak.”
Illyés Gyula: Haza a magasban

„Az a tény, hogy anyanyelvem magyar,
és magyarul beszélek, gondolkozom, írok,
életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.”
Kosztolányi Dezső: Ábécé a nyelvről és lélekről

„Meine Heimat sei die deutsche Sprache, und mein Vaterland sei die in derselben
verfertigte schöne Literatur.”

Otthonom a német nyelv, és az ezen a nyelven készült szépirodalom az én hazám.
Rolf Schneider

« Ma patrie, c'est la langue française » –
Az én hazám: a francia nyelv.
Albert Camus

„Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, сутність
нашої свідомості.”

A nyelv: a mi nemzeti jellegzetességünk. A nyelvben van a kultúránk, öntuda-
tunk.

Іван Огієнко (1882–1972)

„Моя Родина – великая русская литература. „

Az én hazám: a nagy orosz irodalom.

Владимир Короленко

„Во дни сомнений, во дни тягостных раздумий о судьбах моей родины, – ты один мне поддержка и опора, о великий, могучий, правдивый и свободный русский язык!”

„A kétségek napjaiban, nyomasztó töprekedések idején, amikor hazám sorsára gondolok–te vagy az egyetlen támogatóm és megtartóm, te nagy és hatalmas, igaz és szabad orosz nyelv!”

И. С. Тургенев 1818–1883

„De taal is ons vaderland, waaruit we nooit kunnen emigreren.”

A nyelv a mi hazánk, ahonnan lehetetlen kivándorolnunk.

Irina Grivnina (orosz–holland író) 1945–

„Materinski jezik je čovjekovu duhu domovina,
gdje god čovjek živio, na domaćem tlu ili u tuđini ”

Az anyanyelv az ember lelke számára haza,
akárhol is éljen, az otthon földjén vagy idegenben.

Dalibor Brozović 1927–2009

“Język jako ojczyzna”

‘Language is the only homeland.’

A nyelv a mi egyetlen hazánk.

Czesław Miłosz 1911–2004

„Symbol spojenia nášho je reč naša národná,
heslo našej vôle života.”

Nemzeti nyelvünk jelképe közösségünknek,
és élni akarásunknak.

Ľudevít Štúr 1815–1856

Thi dog Sproget først gjør Folk til Folk.

Főként a nyelv teszi a népet néppé.

Adam Oehlenschläger (1779–1850)

„Limba română este patria mea.”

A román nyelv az én hazám.

Nichita Stănescu 1933–1983

„Язык је душа народа, темељ његове културе и Божјег Духа у њему.”

A nyelv: a nép lelke, kultúrájának alapja és benne van az Isten Lelke.

Александар Половинкин

TENGYEL ADRIENN

„A MIT AZ EMBER NEM ÉRT, ARRA NEM SZOKOTT FIGYELMEZNI, S HA LÁTJA IS, NEM TUDJA ÖNHASZNÁRA FORDÍTANI.”¹

Magyar nyelvű liturgiama­gyar­á­zó könyvek a reformkorban²

A 20. században kiteljesedő ún. liturgikus mozgalom jelentős 18–19. századi előzményekkel rendelkezett, mely más országok mellett hazánkban is elsősorban liturgiama­gyar­á­zó művek kiadását jelentette.³ Azonban ezzel a magyar egyház- és liturgiátörténeti kutatás mindaddig csak érintőlegesen foglalkozott,⁴ holott ezeket vizsgálva nemcsak a liturgikus mozgalom gyökereiről, hanem a kor társadalmának a vallási szertartásokhoz való viszonyáról is képet kaphatunk, mely egy olyan kétarcú és kevésbé vizsgált korban, mint a reformkor,⁵ értékes adalékokat szolgáltat a katolikus hitélet történetére vonatkozóan.⁶ Emellett ezen művek ismertetése a 19. századi hazai lelkiségi irodalom jobb megismeréséhez is hozzájárul, mivel – szemben a széles körben kutatott barokk kori vallási irodalommal⁷ –, ez még nagyon sok aspektusában feltáratlan.⁸

1 FOGARASI Mihály: *A negyvennapos böjt előtti vasárnapok*. In *Katholikus Néplap* 1849. febr. 15. 17.

2 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

3 SÖVEGES Dávid: *Fejezetek a lelkiség történetéből* II. Pannonhalma, 2007. 239.; CSERHÁTI József – FÁBIÁN Árpád (szerk.): *A II. vatikáni zsinat tanítása*. Budapest, Szent István Társulat, 1986. 92.; VÁRNAGY Antal: *Liturgika*. Abaliget, Lámpás Kiadó, 1993. 484–486.

4 A témát legnagyobb részletességgel bemutató Galambos Iréneusz is tanulmányában a 18. századi előzményeknél csak Goffine könyvének fordítását említi röviden, majd egyenesen a 19. század második felében keletkezett művekre tér át. GALAMBOS Iréneusz: *Adalékok a magyar liturgikus mozgalom történetéhez*. In Szennay András (szerk.): *Régi és új a liturgia világából*. Budapest, Szent István társulat, 1975. 62–63.; Hasonlóképpen Szelestei Nagy László is rámutatott ezen hiányosságra: *A hívek szentmise-imádságai a kora újkorban*. In SZELESTEI N. László: *Irodalom és lelkiség*. Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014. 13.

5 KATUS László: *A magyar katolicizmus a XVIII–XIX. században*. In SOMORJAI Ádám – ZOMBORI István (szerk.): *A Katolikus Egyház Magyarországon*. Budapest, 1991. 65–67.; KÓSA László: *A vallási közönység növekedése Magyarországon a 19. század közepén*. In KÓSA László (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom 13*. Budapest, 1983. 211–235.; TENGYEL Adrienn: *A vallási élet problémái a 19. század közepén az Egri egyházmegyében*. In HORVÁTH István (szerk.): *Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18–21. században*. Eger, Érseki Vagyongazdálkodó Központ, 2020. 51–61.

6 Jelen kutatás egyháztörténeti jellegű és célú, így nem kívánunk foglalkozni irodalomtörténeti és szöveg­elemzési kérdésekkel.

7 Ezen kutatások elsődleges fóruma az ELKH-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport konferenciái és kiadványai, melyek felölelik a barokk vallási irodalom minden aspektusát.

8 Egyedül az imakönyvek és az énekeskönyvek részletesebb vizsgálatára került sor: FRAUHAMMER Krisztina: *Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19. és 20. században Magyarországon*. Szeged, SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2019; KATONÁNÉ SZABÓ Judit: „...Az Úr nevének nagyobb dicsőítésére szép énekeink...” *Római katolikus népénektárak*

A latin szertartású római katolikus egyház liturgikus nyelve majd kétezer éven át a latin volt. Azonban amikor ez már elvált a beszélt nyelvtől, illetve más nyelvű népek is felvették a kereszténységet, ennek ismerete már csak a klerikusok, illetve a különösen művelt világiak kiváltsága lett, miközben a hívek nagy tömege „kiszorult” a liturgia megértéséből.⁹ A trienti zsinat megerősítette, hogy a római liturgia hivatalos nyelve a latin és a szentmisét, valamint a szentségek kiszolgáltatását ezen a nyelven kell végezni, és csak a paraliturgikus részekben engedett szűk teret az anyanyelvnek,¹⁰ illetve a keresztelés és esketés szertartásakor annál a pár mondatnál, ahol a hívek értő válasza volt szükséges a szertartás érvényességéhez.¹¹ Ez azonban jelentős „támadási felületet” jelentett a Katolikus Egyház számára: a protestánsok, s majd később a felvilágosodás hívei előszeretettel hangoztatták, hogy a katolikus hívek csupán gépiesen hallgatják a megszóított latin liturgikus szövegeket, de anélkül, hogy annak értelméről fogalmuk lenne, így a katolikus szertartások nem alkalmasak a valódi hit kialakítására és fenntartására.¹²

Ennek orvoslására a trienti zsinat a lelkipásztorok számára minden vasárnap és ünnepnap kötelezővé tette a hívek oktatását a katolikus hitelvekről és a liturgiáról.¹³ Emellett buzdították a papságot, hogy készítsenek ilyen témájú anyanyelvű könyveket is,¹⁴ bár ezeket akkor még csak a művelt kevesek tudták használni. A felvilágosodás racionalizmusa még inkább felerősítette a szertartások megértésének igényét, mivel úgy vélték, hogy csak ez garantálhatja a kellő áhítatot,¹⁵ s noha az anyanyelvű liturgia kívánalma még csak elszigetelt és egyedi jelenségnek számított ekkor,¹⁶ de a liturgiamaғыarázó és -értelmező művek iránt igen megnőtt az igény mind a klérus, mind a hívek részéről. En-

a századfordulón. In HORVÁTH István (szerk.): *Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18–21. században*. Eger, Érseki Vagyonkezelő Központ, 2020. 143–161.; WATZATKA Ágnes: *A Tárkányi-Zsaskovszky-féle Katolikus Egyházi Énektár és az egységes éneklés kérdése*. In KOVÁCS Andrea (szerk.): *„A keresztyényi gyülekezetben való isteni dicséretnek”. Népénekétáraink tegnap és ma*. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2011. 363–383.; WATZATKA Ágnes: *A Tárkányi-Zsaskovszky énektár 21. századi méltatása*. In HORVÁTH István (szerk.): *Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18–21. században*. Eger, Érseki Vagyonkezelő Központ, 2020. 119–130.

- 9 RADÓ Polikárp: *Milyen legyen a liturgia nyelve?* In Praeconia 2018/1. 7–8.
- 10 Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (szerk.): *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 416.; FRANKÓ Tamás: *A népnyelv használatára vonatkozó kánonjogi szabályok áttekintése*. In Praeconia 2018/1. 38.
- 11 BÁRTH Dániel: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005; MISKEI Antal: *Az egri egyházmegye papságának liturgikus könyve (1768)*. In NAGY Andor (szerk.): *Esterhazyánium tanulmányok*. Eger, 2020. 55–64.
- 12 *Honi irodalom*. In Egyházi Literatúrai Lap 1845/2. 81.
- 13 DENZINGER – HÜNERMANN: *Hitvallások...* i. m. 416.; RÁTZ András: *Liturgika, vagy a római keresztény katolika anyaszentegyház szertársásainak magyarázattya I*. Esztergom, 1823. 85–87.; MIHÁLYFI Ákos: *Az igehirdetés*. Budapest, Szent István Társulat, 1921. 208–209.
- 14 *Honi irodalom*. In Egyházi Literatúrai Lap 1845/2. 81.
- 15 SÖVEGES II. 2007. i. m. 146.; VÁRNAGY: *Liturgika* i. m. 484–485.; Bárh Dániel bőséges a témát elsősorban német és osztrák oldalról ismertető szakirodalmat közöl: BÁRTH Dániel: *Katolikus felvilágosodás és népi kultúra a 18. századi Magyarországon*. In HERMANN István (szerk.): *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök emlékezete*. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2014. 43. 25. jegyzet.
- 16 Az 1786-os „hírhdet” pistoiai zsinat határozata kétnyelvű (latin-olasz) misszálék kiadását kívánta, mely szintén az anyanyelvű liturgia irányába tett lépés volt. BOLTON, Charles A.: *Church Reform in 18th Century Italy. (The Synod of Pistoia, 1786)*. Martinus Nijhoff – The Hague, 1969; Hazánkban is ismert hasonló törekvés: PROKOPP Gyula: *II. József kísérlete a népnyelvű liturgia bevezetésére*. In Vigilia 1966/6. 377–379.

nek hatására Itáliában, Franciaországban és német nyelvterületen egyaránt megjelentek az egyházi szertartásokat magyarázó művek, illetve olykor a miseszöveg anyanyelvű átiratai is.¹⁷

A 18. században Magyarországon is kiadásra kerültek a laikus híveknek szánt magyar nyelvű liturgiama­gyarázó könyvek¹⁸ az elsősorban a klerikusok és a teológushallgatók igényeit kielégítő latin nyelvű tudományos művek mellett.¹⁹ A legnépszerűbbnek két ismert külföldi mű fordítása számított: Leonhard Goffiné premontrei atya egészen a 20. századig számos nyelven újra és újra kiadott, kérdés-felelet formájú „Oktatókönyve”, melynek harmadik kötetében a szentmise állandó részeinek szövege is megtalálható magyarul,²⁰ valamint Gregor Rippel Az anyaszentegyháznak tzeremóniái és szertartásai című, szintén több kiadást megélt nagy ívű munkája, melyben a liturgiai ismereteket egy teológus („Doktor”) és egy újonnan megtért hívő beszélgetésbe ágyazta.²¹ A reform-

17 Ludovico Antonio MURATORI: *Lamindus Britaniusnak ... a keresztény embernek valóságos áhítatosságáról költt munkája*. Egerben, 1763. 177.; SZELESTEI: *A hívek szentmise-imádságai...* i. m. 13–24.

18 Jelen tanulmányban célirányosan a magyar nyelvű művekre fókuszálunk, s nem foglalkozunk a nemzetiségi nyelvű liturgiama­gyarázó kiadványokkal, bár azok is ismertek, például: *Oca posztovanog Goffine pravovirno, po misalu cerquenomu urejzeno knjixenstvo, illiti kratki nauci, i tomacsenja sviu nediljni i glavni svecsani evangeljah ... u slovinski, iliti illyrički ézik prinessena Emerik Pavich*. Budim, 1778; *Krestansko-katolícká poučujúca a wadeláwajúca kniha, obsáhujúca krátky wyklad wssetkých nedelnych a swiatočnych epistol a ewanjelij, z týchto wyrťahunte učenia wiery a mravow, a wyswetlenie najdôležitejšich cirkewnych obrádow atd. soslewenčená od slow*. Pessti, 1853; *Erklärungen der Gebräuche und Ceremonien unserer heiligen katholischen Kirche zum Gebrauche der studirenden Jugend*. Eger, 1846.

19 Ezek legjelentősebbje a korban: TOMPA László: *Institutiones de sacris christianorum ritibus I-II*. Posonii, 1785, 1788.

20 A mű eredeti címe és első kiadása: Leonhard GOFFINE: *Handpostille oder Christkatholische Unterrichtungen auf alle Sonn- und Feyer-Tagen des ganzen Jahrs*, Mainz, 1690. Magyarul: *Fő tisztelendő Goffine úrnak, apostoli és evangyéliomi tudományra oktató könyvének első része, mely hasznos munkát magyarra fordította, és az utóbbi bétsi ki-adáshoz alkalmaztatta a kisdedek, és idősbbek oktatásának meg-bővítésével Csánki Gábor*. Pesten, 1790; *Fő tisztelendő Goffine úrnak apostoli, és evangyéliomi tudományra oktató könyvének második vagy-is innepi része ... fordította és közre botsátotta Csánki Gábor, a magyar anyaszentegyháznak szenteiről való oktatásoknak meg-bővítésével*. Pesten, 1793; *Keresztény embernek mindennapi kezi eszköze vagy-is ama nagyérdemű fő tisztelendő Goffine úrnak apostoli és evangyéliomi tudományra oktató könyvének harmadik része ... magyarra fordította, és alkalmas meg-bővítéssel közre botsátotta Csánki Gábor*. Kolosvárárt, 1798. A könyv az elkövetkező évtizedekben számos kiadást megélt újabb és újabb fordításokban egészen a 20. század első feléig (Pest, 1822–1823; Pest, 1852; Eger, 1871; Eger, 1887; Budapest, 1895; Budapest, 1902; Budapest, 1928) s mint fentebb láttuk, nemcsak magyar, hanem nemzetiségi nyelveken is. A magyar fordítások minősége időnként vita tárgyát képezte az egyházi közéletben: SOMOGYI Károly: *Nyilatkozat Goffine Lénárt cath. oktató és épületes könyvének magyar fordítását illetőleg*. In *Religio* 1854/1. 177–180., 185–188. Az „Oktatókönyv” részletes ismertetése: FÉNYI Ottó: *Egy elfelejtett premontrei közkedvelt népkönyve. Goffine Lénárt oktató és épületes könyve*. In *A jászóvári premontrei kanonokrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának és Szent Norbert-Nevelőintézetének évkönyve az 1943. iskolai évről*. Gödöllő, 1944. 71–128.; SZELESTEI: *A hívek szentmise imádságai...* i. m. 23–24.

21 A mű eredeti címe és első kiadása: Gregorius RIPPEL: *Alterhumb, Ursprung und Bedeutung aller Ceremonien, Gebräuchen und Gewohnheiten der Heiligen Catholischen Kirchen*. Straßburg 1723. Magyarul: RIPPEL Gergely: *Anyaszent-egyháznak ceremoniái, és szertartásai, melyeket a magyar nemzetnek lelki javára, és épületére tisztelendő Rippel Gergely úrnak ... könyvéből haza tulajdon nyelvére fordítottott ... Szent-Illónay József ... Nagy-Szombat*, 1754. Újabb kiadásai: Eger, 1779; Buda, 1790; Pest, 1798. 1776-ban Egerben az eredeti német nyelvű művet is kiadták. 1844-es új mainzi kiadása olyan nagy jelentőségű volt, hogy még a magyar egyházi sajtó is megemlékezett róla. Nyilván ennek hatására az 1840-es években elkezdték a művet korszerűbb nyelvezettel újra magyarra fordítani, de ennek megvaló-

katolicizmus hazánkban is jól ismert,²² legnagyobb hatású alakja, Ludovico Muratori 1763-ban Egerben kiadott „Lamindus Britaniusnak (...) a keresztény embernek való-ságos áhítatosságáról költt munkája” is tartalmazott liturgiaértelmező fejezeteket, nevezetesen a Vízkereszt utáni ötödik vasárnapon tartandó szentmise anyanyelvre fordított szövegét.²³ Magyar szerzők tollából is ismertek hasonló művek, melyek több-kevesebb részletességgel a katolikus liturgia magyarázatával is foglalkoztak más vallási témák mellett, például Nagy Ferenc *Az egy, igaz és boldogító hitnek elei*²⁴ vagy Somogyi Elek *minorita atya Idvességes mulatság* című munkája,²⁵ melyek az iskolai katekizmusokhoz hasonlóan kérdés-felelet formában oktatták a híveket. A magyarázó művek mellett az imakönyvek is tartalmaztak a szentmise egyes részeire vonatkozó magyarázatokat, illetve egyes esetekben a miseszöveg fordítását is.²⁶

Azokban az elkövetkező évtizedekben alapvetően megváltozott a társadalom hozzáállása a katolikus szertartásokhoz. A korabeli források egyöntetű leírása szerint két viselkedési forma volt jellemző. A hívek többsége, főleg az iskolázatlan nép továbbra is látogatta ezeket, azonban mivel nem értették, ennek nem sok lelki haszna volt számukra, ezek „sem értelmet, sem szívet jótékonyan nem foglalkoztató s egyedül gépileg végzett és bámult pusztá szokásokká”²⁷ váltak. Ezzel szemben az iskolázottabb, műveltebb rétegek már egyre inkább elmaradoztak a templomból – még a kötelező miséről is²⁸ –,

sulásáról nincs tudomásunk. *Külföldi irodalom*. In Egyházi Literatúrai Lap 1844/2. 20.; *Külföldi irodalom*. In Egyházi Literatúrai Lap 1845/2. 82.

- 22 A Muratori-művek magyarországi megjelenésének irodalma igen gazdag: SZAUDER József: *L. A. Muratori két erkölcsstani műve a XVIII. századi magyar irodalomban*. In Irodalomtörténeti Közlemények 1973/2–3. 171–179.; KÓKAY György: *Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*. In Magyar Könyvszemle 1998/3. 193–206.; SZELESTEI N. László: *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*. In Magyar Könyvszemle 2000/1. 27–43.; HOLL Béla: *A teológiai gondolkodásmód alakulása a kora felvilágosodás kori magyar katolikus papság könyvkultúrája tükrében*. In HOLL Béla: *Laus librorum*. Budapest, 2000, 169–180.; SZELESTEI N. László: *Klíma György püspök szerepe Lodovico Muratori műveinek magyarországi terjesztésében*. In SZELESTEI: *Irodalom és lelkeség* i. m. 175–188.
- 23 MURATORI: *Lamindus Britaniusnak ...* i. m. 177–206.; A miseszöveget Séllyei Nagy Ignác püspök imakönyvbe rendezve külön is kiadatta. SZELESTEI N. László: *Séllyei Nagy Ignác püspöksége*. Budapest, MTA PPKE Barokk Irodalom és lelkeség Kutatócsoport – Eötvös Lóránd Kutatói Hálózat, 2020. 24–25., 156–162.
- 24 NAGY Ferenc: *Az egy, igaz és boldogító hitnek elei, melyeket fő tisztelendő és nagy méltóságú galántai gróf Eszterházy Károlynak Fraknó, Pápa, Ugod, és Devecser örökös urának, Isten, és az Apostoli Széknének kegyelméből egri püspöknek ... parantsolatjából egybe szedezetett Nagy Ferentz ...* Eger, 1767. Újabb kiadásai: Eger 1771, 1796.
- 25 SOMOGYI Elek: *Idvességes mulatság, az az: kérdések, és feleletek az anyaszentegyházban előforduló dolgokról és ájtatosságokról, melyek hiteles írókból egybe-szedezetettek, és minden renden lévő férfiak s aszszonyok lelki vizasztalásukra intézettek....* Pesten, 1792.
- 26 SZELESTEI N. László: *A hívek szentmise-imádságai...* i. m. 13–15.; SZELESTEI N. László: *Eszterházy Károly, a püspök*. In SZELESTEI: *Irodalom és lelkeség* i. m. 191.; VERÓK Attila: *Lelki fegyverház és Lelki iskola: Lelkiségi könyvek kiadása mint kiemelt főpásztori feladat Egerben*. In SZELESTEI N. László (szerk.): *Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában a 17–18. században*. Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkeség Kutatócsoport, 2019. 226–228.
- 27 *Honi irodalom*. In Egyházi Literatúrai Lap 1845/2. 81.
- 28 A templomkerülést már az 1822-es nemzeti zsinaton is komoly problémaként érzékelték, s a tervezett 1848-as zsinat tematikájába is bekerült. FEJÉRDY András: *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 483–488., 508., 513., 532.; Tamási Zsolt: *Az 1848-as nemzeti zsinati tematika előkészítése és követése*. In *Keresztény Szó* 2014/11. 22–25.

hisz nem értve számukra sem sokat adtak a szertartások, sőt, egyre többen a katolikusok közül is azokat pusztán értelmetlen és felesleges külsőségek, sőt, a babonaságok melegágyának tartották, rosszállással, sőt gúnnyal illetve a liturgiát. A korabeli papság egyöntetűen úgy vélte, hogy a liturgia iránti „hidegség”, sőt, ellenszenv oka csakis ezek nem értése, s a szertartásokat nem eltörölni vagy megváltoztatni, hanem megmagyarázni kell.²⁹ Igaz, elvileg az elemi iskolákban folyt hitoktatás, de egyrészt messze nem minden gyermek járt iskolába, másrészt pedig mivel a liturgikus témák nem szerepeltek külön a katekézisben, ezért ezek magyarázata gyakran elsikkadt a tankönyvben szereplő és ezért fontosabbnak tartott témák mellett.³⁰ Hasonlóképpen bár a trienti zsinat előírta a vasárnapi és ünnepnapon katekézist, ahol a liturgia elemeit a papságnak magyaráznia kellett volna, de ezt nagyon sok helyen elhanyagolták és a hívek is egyre kevésbé látogatták.³¹

A tudatlanság megszüntetésének eszközték ekkor még a trienti zsinat elvárásának megfelelően nem a szertartások anyanyelvűvé tételében látták, hanem egyrészt a katekézis lelkiismeretesebb végzésében, másrészt pedig közérthető, a barokk művekhez képest modernebb nyelvezetű liturgiamagyarázó könyvek kiadásában – akár könnyedebb, szórakoztatóbb formában –, melyeket remélhetőleg azok is kézbe vennének, akik a templomi katekézist már nem igazán látogatják.³² Úgy vélték, hogy ezen művek által egyre többen megértenék a liturgia lényegét és szépségét, belátnák jelentőségét és indokoltságát s így a szertartásokat ismét tisztelet és megbecsülés övezné, s újra látogatnák azok is, akik már elmaradoztak a templomból.³³ Nyilván itt elsősorban a műveltebb rétegek igényeinek kielégítését célozták meg, amely egyértelműen párhuzamba vonható azzal az igen gyakran hangoztatott panasz-

29 *Honi irodalom*. In Egyházi Literatúrai Lap 1845/2. 81–82.; ZIMMERMANN Jakab: *A vallási szokások és szertartások magyarázata*. Pest, 1847. 5.; SZANISZLÓ József: *A római katolika anyaszentegyház ünnepeinek szertartásai*. Szombathely, 1847. Előszó; V. K.: *A lelkipásztor az uralkodó korszellemnek arányában*. In Vallási és Egyházi Tár 1832/1. 88–105.; NÉMETH János: *A buzgó lelki pásztor az Oltárszentség kiosztásában*. In Egyházi Tár 1839. (13. köt.) márc. 129–136.; SZANISZLÓ József: *Religio és szépművészet szorosan egyesülve a keresztény katolika anyaszentegyház szertartásiban s nyilvános isteni tiszteletében*. In Religio és Nevelés 1841/1. 25–31., 38–43.; „om”: *Milly fonséges a' kath. anyaszentegyház az ő szertartásaiban*. In Religio és Nevelés 1844/1. 73–75.; SZANISZLÓ József: *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásairól általában*. In Religio és Nevelés 1845/2. 321–325.; *Egyházi élet*. In Religio és Nevelés 1847/2. 1–3., 9., 17.; *Tudomány s irodalom*. In Nemzeti Ujság 1845/2. 705.

30 *Honi irodalom*. In Egyházi Literatúrai Lap 1845/2. 81–82.

31 SCITOVSKY János: *Nagy böjti egyházi beszédek*. Rosnyón, 1837. 42–54.; *A böjtről (Társas beszélgetés)*. In Egyházi Tár 1833/4. 78–93. 89.; *Honi irodalom*. Egyházi Literatúrai Lap 1845/2. 81–82.; Csak kis számban hallunk ellenpéldákról a korban: például Csantavéren nagy számban jártak a hívek a misére, a litániára és a katekézisre is (*Egyházi Tudósítások*. In Religio és Nevelés 1847/1. 212.). A délutáni templomi katekézis már annyira nem kielégítően „működött” a 19. század közepén, hogy a tervbe vett 1848-as nemzeti zsinat egyik tárgyalási pontja lett „a délutáni isteni szolgálat célszerűbb elrendezése, egyszerűsmind a cselédek és dolgozó néposztály vasár-ünnepnapokon tanítása”. LAKATOS Andor – SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából*. Kalocsa, 2001. 51. 127. jegyzet.

32 Meglepő módon nemcsak katolikus, hanem református oldalon is születtek szertartásmagyarázó munkák a korban, pl.: *Liturgia, vagy a közönséges isteni-tiszteletnek és az arra tartozó némely szent rendtartásoknak és foglalatosságoknak módja és formája*. Sárospatak, 1814.

33 ZIMMERMANN: *A vallási szokások...* i. m. Vezérszó; SZANISZLÓ: *A római katolika anyaszentegyház...* i. m. Előszó; RÁTZ: *Liturgika...* i. m. I. Excellentiád! [Előszó]; *Honi irodalom*. In Egyházi Literatúrai Lap 1844/2. 20.; SZANISZLÓ József: *Religio és szépművészet szorosan egyesülve a keresztény katolika anyaszentegyház szertartásiban s nyilvános isteni tiszteletében*. Religio 1841/1. 25–31., 38–43.

szal, miszerint a felvilágosodás hatására egyre jobban elvállaltalanodó előkelők rossz példáját látva kezdi a nép is a vallási kötelezettségeit egyre inkább elhanyagolni.³⁴

Ezt a fő célt tűzte ki maga elé Rátz András (Endre) esztergom-királyvárosi plébániai adminisztrátor, akinek *Liturgika* című munkája 1823–1826-ban jelent meg három vaskos kötetben Esztergomban.³⁵ Művének megírását azzal indokolta, hogy magyar nyelven még a múlt században kiadott Rippel fordításán kívül nem jelent meg az összes katolikus szertartást részletesen és szakszerűen magyarázó munka – érdekes módon nem említi Goffine népszerű „Oktatókönyvét”, valószínűleg azt inkább csak „ismeretterjesztő” jellegű, nem tudományos igényű munkának tartotta –, bár ezek latinul és más idegen nyelven nagy számban léteznek. Munkája fő célja az volt, hogy a hívek a szertartásokat könyve segítségével jobban átérzhessek és ez hitük erősítését szolgálja, illetve megcáfolja azokat, akik tudatlanságukban a katolikus szertartásokat gúnyolják. Úgy vélte, hogy könyve vasárnap és ünnepnapokon üdvös és hasznos szórakozást nyújthat az olvasni tudó hívek számára – talán főleg azokra gondolt, akik délután már nem jártak a templomi katekézisére – az öncélú és gyakran bűnös szórakozások helyett. De emellett fontos szerepet szánt a munkának az oktatásban is: egyrészt úgy vélte, hogy ezt jól tudják majd használni a papok a katekézisen a szertartások magyarázatakor, másrészt pedig a kispapok liturgiai tanulmányaiban is segítséget nyújthat a latin nyelvű tankönyvek mellett. Továbbá úgy vélte, hogy munkájával a még gyerekcipőben járó magyar nyelvű vallástudomány fejlesztését is elősegíti.³⁶

Rátz műve rászolgál az összefoglaló jellegű „*Liturgika*” címre, mivel a katolikus egyház szertartásait és szokásait átfogó rendszerben, nagy részletességgel mutatja be. Első kötetében felvezetesként a katolikus szertartások történetét és típusait ismerteti, majd a szentmise és a szentségek kiszolgáltatásának részleteit taglalja. Ezután rátér a különféle imádságokra és énekekre, a zsoltosmára, a litániára és a különféle egyéb ájtatosságokra, például a kereszttúra, a búcsújárás szokásaira és a körmenetekre. A hatodik fejezetben a szertartásokhoz kapcsolódó tárgyi elemekről ír: az oltárról, a tömjénről, a gyertyákról, a képekről, szobrokról és feszületekről, majd az utolsó fejezetben az exorcizmus, valamint a különféle áldások és szentelések következnek, illetve végül a temetés szertartása. A második kötetben az egyházi év egyes szakaszaihoz kapcsolódó szertartásokat és szokásokat taglalja, a harmadik kötetben pedig Jézus, Szűz Mária, az apostolok, az angyalok és a fontosabb szentek ünnepeinek szertartásait ismerteti, illetve a kötet végén kitér a szentté avatás szabályaira és szertartásaira, illetve – kissé eltérve az eredeti tematikától – a klérus hierarchiájának ismertetésére is.

A tervezett mű kedvező fogadtatásban részesült és nagy számban előfizettek rá, így munkáját Rátz jócskán kibővítette, s a tervezett ismeretterjesztő jellegű népkönyv helyett egy tudományosabb igényű, bár még mindig olvasmányos stílusú munka született. Ez azonban már olyannyira megnövelte a nyomdaköltségeket, hogy a kiadást csak Szerdahelyi Pál cs. és kir. kamarás támogatásával sikerült megvalósítania, akinek hálából Rátz a könyvét ajánlotta.³⁷ A korabeli sajtó is elismerően szólt róla: „A munka jó rend-

34 *A böjtről (Társas beszélgetés)*. In *Egyházi Tár* 1833/4. 78–93.; *Egyházi Tudósítások*. In *Religio és Nevelés* 1846/1. 214–215.; TENGYEL: *A vallási élet problémái...* i. m. 52.

35 RÁTZ András: *Liturgika, vagy a római keresztény katolika anyaszentegyház szertársásainak magyarázatya* I. Esztergom, 1823, II. Esztergom, 1824, III. Esztergom, 1826.

36 RÁTZ: *Liturgika...* i. m. I. Excellentiád! [Előszó].

37 RÁTZ: *Liturgika...* i. m. I. Excellentiád! [Előszó], III. Előintés; A kötet kiadásának körülményeiről: TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA: *Könyvkiadás, könyvterjesztés, olvasás Komárom és Esztergom vármegyében (1705–1849)*. In *Esztergom Évlapjai* 1994. Esztergom, Balassa Bálint Társaság, 1994. 97.

del, és elég tudománnyal s tanúsággal vagyon elkészítve, úgy hogy annak mind a közönséges keresztények, mind a Lelki Tanítók hasznát vehetik.”³⁸ A későbbi kritika szintén elismerte a mű érdemeit, de kifogásolta nyelvhasználatát: „Érvelése hosszabb, de erőteljes, nem szabatos de épületes. Nyelvezete magyaros, gyakortabb új szavakat használt és gyártott, de nem valami nevezetes sikerrel.”³⁹

A liturgikus téma iránti korabeli igényt jelzi, hogy ugyanezen években, 1822–23-ban újra kiadták Goffiné „Oktatókönyvének” első és második kötetét is Pesten változatlan formában, Csánki Gábor fordításában.⁴⁰

Ezt követően azonban megszakadt az ilyen jellegű munkák sora. Egyrészt a több kiadást megélt korábbi népszerű művek még elérhetőek voltak az esetleges érdeklődők számára a könyvkereskedésekben,⁴¹ másrészt viszont a források egyértelmű tanúsága szerint a reformkorban a felvilágosodás hatására már egyre többen háttal fordítottak az aktív hitéletnek,⁴² így nyilván csökkent a liturgikus munkák iránt is az érdeklődés. Jól példázza a változást, hogy az 1820-as évek elején Rátz tervezett könyvére még sokan előfizettek, míg az 1830-as években Fenícy Jánost lentebb bemutatandó Galura-fordításáról már próbálták lebeszélni barátai, mondván, hogy nem lehet anyagilag biztosítani a kiadás költségeit, mivel már nincs kereslet a liturgiamagyarázat témájára.⁴³

Ezt támasztja alá az is, hogy ugyan voltak kivételek, de azok iránt már nem nyilvánult meg különösebb érdeklődés és szinte semmilyen visszhangot nem keltettek, még a katolikus sajtóban sem. Ilyen volt Johann Winkler unzmarkti plébános a nagyheti szertartásokat nagy részletességgel bemutató, valamint a kapcsolódó liturgikus szövegeket latinul és magyarul is közlő monumentális műve, mely Haller Ferenc nagyváradi kanonok fordításában Kolozsvárott került kiadásra 1831-ben.⁴⁴ A mű előszava szerint a hívő nép legkedvesebb szertartásait jelentik a nagyheti ájtatosságok, de ez csak akkor hozhat igazi lelki gyümölcsöt, ha ezeket értik is a hívek, s így ennek céljából íródott a könyv és készült a fordítás. Érdekes módon itt nincs szó arról a más liturgiamagyarázó munkákban szüntelenül panaszt helyeztről, hogy sokan már elhidegültek a katolikus szertartásoktól és nem látogatják azokat, amiből talán arra következtethetünk, hogy Erdélyben még tradicionálisabb és élénkebb katolikus hitélet létezett a korban.

Azonban úgy tűnik, hogy az 1830-as évek végén újra divatba jött a liturgiamagyarázat témája, ha nem is az egész társadalomban, de a vallási előírásokhoz még ragaszkodó hívek, illetve a papság körében. Ebben valószínűleg a hazánkban ezekben az években elterjedő és népszerűvé váló katolikus romantika hatását kell látnunk,⁴⁵ amely egyrészt nagyra értékelte az ősi katolikus szertartások misztikumát és esztétikáját, másrészt pedig

38 *Uj Könyvek*. In Hazai s Külföldi Tudósítások 1824/1. 63., 176.

39 KURCSY: *A magyar egyházi írók csarnoka*. In Magyar Sion 1876. 20–21.

40 FÉNYI Ottó i. m. 83.

41 *Honi irodalom*. In Egyházi Literatúrai Lap 1844/2. 20.

42 KÓSA: *A vallási közönyösség...* i. m.; TENGELY: *A vallási élet problémái...* i. m.

43 RÁTZ: *Liturgika...* i. m. I. Excellentiád! [Előszó]; GALURA Bernát: *A szent misének becse, vagy tanítás az új törvény állandó áldozatául*. Esztergom, 1839. Előszó.

44 WINKLERN Johann: *A Szent nagy-hét, vagy is: vezérlés: ezen időt a kereszténység lelke szerént eltölteni. A mise mondó könyvből, a breviariumból, és más ceremoniai könyvekből összeírta előbb németül Vinklern János*. Kolosvár, 1831.

45 A katolikus romantika hazai elterjedése még nem képezte vizsgálat tárgyát, néhány törekvésének rövid ismertetését lásd: TENGELY Adrienn: *Az egri egyházmegyei papság hitéleti reformjavaslatai 1848-ban*. In CSIBI Norbert – FORGÓ András – GÖZSY Zoltán (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*. Pécs, META Egyesület, 2021. 231–286.

fontosnak tartotta a bensőségesen megélt személyes vallásosságot, melynek felindításához a különféle szertartások jó segítséget nyújtottak, de csak akkor, ha a hívő értette azok mibenlétét és esetleg szövegét is. Ezen jelenség hazánkban összekapcsolódott az anyanyelvűség előtérbe helyezésének igényével is, bár az kétségtelenül problémát jelentett, hogy a közismert latin egyházi szavakra ki-ki önhatalmúlag talált ki új magyar kifejezéseket, amelyek – mint lentebb látni fogjuk – nem mindig arattak osztatlan sikert. Az analfabétizmus a korban tapasztalható visszaszorulása is a korábbi korokhoz képest indokoltabbá tette a liturgiamaғыarázat írott formában való terjesztését, természetesen a szóbeli oktatást nem háttérbe szorítva.⁴⁶ A katolikus sajtóban ettől az időtől fogva nagy számban jelennek meg az egyházi szertartásokat és szokásokat magyarázó írások – melyek közül egyesek, mint például Szaniszló József ünnepmagyarázó cikkei, később külön köteté is „összeálltak”⁴⁷ –, a külföldi művek fordításainak helyét pedig egyre inkább a magyar szerzők művei veszik át.

Pongrácz József ősi plébános, tb. kanonok a hét szentség és a szentmise tartalmát és szertartásait magyarázó, összesen mintegy háromszáz oldalas, két kötetes műve 1838-ban jelent meg Veszprémben.⁴⁸ Pongrácz munkájának elkészítését azzal indokolta, hogy az újabb időkben szűkölködik a magyar egyház a szertartásokat anyanyelven és a kevésbé iskolázott hívek által is érthető módon magyarázó könyvekben. Feltehetően úgy vélte, hogy Rippel és Goffine korábbi könyvei már nehezen elérhetőek, esetleg nyelvezetüket vagy egyes tartalmi elemeiket illetően elavultak – bár mint láttuk, Goffinét az 1820-as évek elején újra kiadták, de lehetséges, hogy nem elég nagy példányszámban –, Rátz András Liturgiáját pedig talán túl szakmainak, és ebből adódóan inkább csak a klerikusok kezébe valónak tartotta. Erre utal, hogy olvasóközönségének egyértelműen a híveket, nem pedig a papságot jelölte meg. Rátzhoz hasonlóan ő is úgy vélte, hogy a szentmisén való részvétel és a szentségek vétele csak akkor válik vonzóvá a hívek számára, ha azokat értik is, így munkájától azt remélte, hogy az nemcsak a hívek elméjét

46 SZANISZLÓ: *A romai katolika anyaszentegyház... i. m.* Előszó.

47 Például: SZANISZLÓ József: *Az egyházi év.* In *Religio és Nevelés* 1841/2. 298–302.; *Nagyböjti utolsó hetek* (szerző nélkül) In *Religio és Nevelés* 1842/1. 159–160.; *A nagyböjti három utolsó napjának előestéjén tartatni szokott isteni szolgálat* (szerző nélkül) In *Religio és Nevelés* 1842/1. 175–176.; KRONPERGER Antal: *Nagyheti szertartások.* In *Religio és Nevelés* 1842/1. 178–183.; ZIMMERMANN Jakab: *A vallási szokások és szertartások célja.* In *Religio és Nevelés* 1845/1. 386–387., 395–397.; SZANISZLÓ József: *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásairól általában.* In *Religio és Nevelés* 1845/2. 321–325.; SZANISZLÓ József: *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai. Adventtől kezdve Septuagesimaszombatig.* In *Religio és Nevelés* 1845/2. 329–334.; SZANISZLÓ József: *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai II. Septuagesimaszombatig vagyis Passio-szombatig.* In *Religio és Nevelés* 1846/1. 65–68., 73–76.; SZANISZLÓ József: *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai III. Fekete szombatig vagyis Nagycsütörtökig.* In *Religio és Nevelés* 1846/1. 81–83., 89–93.; SZANISZLÓ József: *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai IV. Nagy-péntektől nagy szombatig.* In *Religio és Nevelés* 1846/1.97–100., 105–110., 113–118.; SZANISZLÓ József: *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai V. Húsvétől Urmennybemenetig, vagyis Áldozó-csütörtökig.* In *Religio és Nevelés* 1846/1. 209–213., 217–220., 225–232.; SZANISZLÓ József (a cikk végén elírva Ferencnek!): *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai. VI. Urunk mennybemenetele és Pünkösdi ünnepétől Ur napjáig.* In *Religio és Nevelés* 1846/1. 281–282., 289–291., 297–301., 305–308.; SZANISZLÓ József Ferenc (elírva Ferencnek!): *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai. VII. Ur napja.* In *Religio és Nevelés* 1846/1. 353–356., 361–364.; SZANISZLÓ József: *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai. IX–XI. A Boldogságos Szűz Mária ünnepeiről.* In *Religio és Nevelés* 1846/2. 193–195., 202–206., 273–277., 281–285., 329–334., 337–341.; FOGARASI Mihály: *A negyvennapos böjti előtti vasárnapok.* In *Katolikus Néplap* 1849. febr. 15. 17–19.

48 PONGRÁCZ József: *Hét szentségről, és mise áldozatról két könyvek* (sic). Veszprémben, 1838.

pellérozza, hanem a hitüket is erősíteni fogja: „fő gondom lesz a Szentségekből önként ömledező erköltsi folyamoknak csatornát nyitni; hogy ne csak az értelemnek tanító, hanem a szívnek is legyen buzdító tápláléka, a mi azt tartom legérdekesebb a Hivekre nézve, kiknek Lelki hasznukra irányzok.”⁴⁹ Különösen a fiatal férfiakhoz fűzött nagy reményeket – körükben volt a legelterjedtebb a templomkerülés⁵⁰ –, hogy az évek múltával lehiggadva majd a vallás felé fordulnak, különösen, ha felhívják erre a figyelmüket, melyre munkáját is egy jó lehetőségnek tartotta.⁵¹ Pongrácz ezt nem bízta a véletlenre: a székesfehérvári és pécsi tanintézetek rendelkezésére bocsátott több példányt művéből, hogy azt a jeles tanulók között jutalomkönyvként osztogassák.⁵² A könyvre a korabeli sajtó is felhívta a figyelmet,⁵³ azt célszerű és jól használható munkának ítélve: „szükséges és hasznos ismereteket foglal, hitcikkelyek szerint előadva, erkölcsi alkalmazásokkal, s a szentségekhez tartozó minden szertartások magyarázatával.”⁵⁴

Egy hasonló tartalmú külföldi munka fordítása is megjelent ezekben az években. A korabeli katolikus irodalomban népszerű⁵⁵ Bernhard Galura brixeni⁵⁶ püspök a szentmise szertartásairól szóló rövid kérdésekre hosszú, magyarázó válaszokkal felépített munkáját⁵⁷ Fenicz János⁵⁸ esztergom-egyházmegyei káplán fordította le németből 1839-ben, egyes helyeken kibővítve az eredeti szöveget.⁵⁹ Fenicz évekkel korábban, valószínűleg még kispap korában egy idős paptól, talán valamelyik tanárától kapta meg Galura püspök könyvét, hogy szabadidejében fordítsa le. De barátai lebeszéltek róla, mondván, hogy már nem korszerű a téma és így nem fog tudni rá előfizetőket szerezni, akik megfinanszíroznák a kiadást, így letett tervéről. Azonban később gyakorló lelképásztorként felismerte, hogy a templomi katekézis során mennyire jól használható a könyv, valamint belátta, hogy a szentmise témája sohasem lehet korszerűtlen, ezért végül is lefordította és egy személyét szerényen titokban tartó főpap és hatvankét előfizető anyagi segítségével sikerült is kiadatnia Esztergomban a Beimel nyomdában.⁶⁰

Fenicz célközönségét szűkebbre szabta, mint Rätz: ő már csak a vallási életben aktívan résztvevő hívőknek szánta könyvét, akik vágytak rá, hogy jobban megértsék a szentmise lényegét és szertartását.⁶¹ Hasonlóképpen a bő kétszáz oldalas mű – ahogy címe is mutatja – tematikájában sem tért ki a katolikus hitélet minden elemére, hanem csupán a szentmise szertartásainak és tárgyai eszközeinek – miseruha, tömjén, gyertya,

49 PONGRÁCZ: *Hét szentségekről...* i. m. I. Előszó.

50 FEJÉRDY: *Az 1822. évi...* i. m. 506., 524.; TENGYEL: *A vallási élet problémái...* i. m. 59.

51 PONGRÁCZ: *Hét szentségekről...* i. m. I. Előszó.

52 A forrásból nem derül ki, hogy pontosan melyik iskolának adta a könyveket, nyilván gimnáziumokról, tanítóképzőkről vagy akadémiákról lehetett szó. *Egyházi Tudósítások*. In *Religio és Nevelés* 1843/2. 102.

53 *Történetár*. In *Szión* 1838. okt. 26. 91.; *Literaturai mozgalmak*. In *Figyelmező* 1839. febr. 19. 128., júl. 9. 439.

54 *Történetár*. In *Szión* 1838. okt. 26. 91.

55 *Egyházi Tudományok*. In *Szión* 1839. dec. 11. 95.; *Nyílt levelezés XIX*. In *Religio és Nevelés* 1848/1. 344–345.; *Heti Szemle*. In *Honderü* 1846/2. 516.

56 Ma Bressanone.

57 Bernhard GALURA: *Die Ehre der heiligen Messe, oder die Lehre vom beständigen Opfer des neuen Testamentes von Bernhard Galura*. Augsburg, 1827.

58 Fenicz nevét hosszú és rövid i-vel is írták, mi a könyv címlapján szereplő változatban hosszú i-vel használjuk.

59 Bibliográfiai adatai: lásd. 43. jegyzet.

60 GALURA: *A szent misének...* i. m. Előszó; A kötet kiadásának körülményeiről: TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva i. m. 97.

61 GALURA: *A szent misének...* i. m. Előszó.

stb. – ismertetésével és magyarázatával foglalkozik. A kötet végén külön kitér a szertartásában némileg eltérő úrnapi és temetési misék sajátosságaira is, végül függelékként 47 pontban a keresztény élet szabályait közli. A korabeli könyvkritika elismerte a mű érdemeit – amit elsősorban Galura püspöknek szánt –, viszont a fordítás minőségét már több kifogással illette a pontatlan és időnként indokolatlanul újító szóhasználat, valamint a nyelvtani szabályok nem mindig megfelelő alkalmazása terén.⁶² Különösen a Figyelmező könyvismertetője szedte darabjaira a fordítást, minden egyes dogmatikailag helytelen szóhasználatot, illetve nyakatekert magyárosító kifejezést – például: „szentséges testét és vérét ehető alakítványok alatt hagyá hátra“ vagy „moesoktalan Isten báránya“ – szószálhasogatóan oldalról oldalra kielemezve, és a Galura püspök eredeti könyvében nem szereplő, hanem Feniczky által betoldott különféle megállapításokkal is vitába szállt.⁶³ Ennek ellenére a mű mégis nagy keresletnek örvendett, olyannyira, egy év múlva újra kiadták.⁶⁴

Vizsgált korszakunk végén, 1847-ben jelent meg Galura és Pongrácz a szentmise és a szentségek szertartásait bemutató műveinek „kiegészítéseként” Szaniszló József címzetes kanonok, a szombathelyi szeminárium lelkiigazgatója az ünnepek szertartásait és szokásait részletező nagy ívű, közel négyszáz oldalas munkája.⁶⁵ A mű nem volt ismeretlen az olvasóközönség előtt, hisz korábban már a Religio és Nevelés 1843–1846-os évfolyamaiban folytatásokban megjelentek egyes fejezetei,⁶⁶ melyeket némi változtatással paptársai kérésére dolgozott egybe önálló köteté. A munka célja hasonló az eddigi-ekhez: egyrészt a híveknek szánta, mivel úgy vélte, hogy az ünnepekhez kötődő színes és látványos, de kevesek által értett szertartások megismerése sokakban a hit elmélyülését fogja eredményezni, másrészt pedig paptársainak szánta segítségül a hitoktatásban,⁶⁷ ezért az egyébként is aprólékosan részletezett tartalomjegyzék mellett betűrendes tárgymutatót is készített hozzá a könnyebb használhatóság végett a korabeli olvasók – és a mai kutatók – örömeire. Szaniszló a munka olvasmányosabbá tételére Rippelhez hasonlóan a korban népszerű párbeszédes formát választotta, egy képzeletbeli plébános és egy érdeklődő, jellemzően „Tamás” névre keresztelt, messze földről sok káros eszmével átitatva hazatért iparoslegény beszélgetésbe ágyazva az információkat. A rendkívül olvasmányosan megírt és jól használható könyv elismerést váltott ki a korabeli egyházi közéletben,⁶⁸ s megfelelő sajtóvisszhangjának és irodalmi méltatásának elmaradását csak a következő évben bekövetkező forradalmi eseményeknek tudhatjuk be.

A liturgia magyar nyelvű magyarázata az 1840-es években a fentiek mellett másokból is az egyházi irodalom fókuszába került. Ugyanis 1844. április 1-én 12878. sz. alatt királyi rendelet jelent meg arról, hogy a tanítóképzők tanrendjébe külön tartárgyként vegyék fel a liturgikát, hogy a majdani kántortanítók mind az iskolában, mind – helyenként a papokat helyettesítve – a vasárnap és ünnepnap délutáni katekézis során a híveket

62 *Egyházi Tudományok*. In Szion 1839. dec. 11. 95–96.

63 *Vallás*. In Figyelmező 1840. jún. 16. 373–379.

64 *Hittudomány, egyházi beszédek, ájtatos könyvek*. In Tudománytár 1841. Literatura V. 491.; PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860 I.* Budapest, 1888. 857.

65 Bibliográfiai adatait lásd. 29. jegyzet.

66 Lásd. 47. jegyzet.

67 SZANISZLÓ: *A romai katolika anyaszentegyház... i. m.* Előszó.

68 LONOVICS József: *Népszerű egyházi archeologia vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek szertartások értelmezése... I.* Bécs, 1857. Előszó.

megfelelőbben tudják a szertartások ismeretére oktatni.⁶⁹ Mint láttuk, az eddigi magyar nyelvű liturgiagyarázó művek – Rippel, Goffine, Rátz és Pongrácz munkája – igen hosszasan adták elő a témát, ráadásul a régebbiek már nem is korszerű nyelvezettel, Galura püspök könyve pedig Feniczky János fordításában nem aratott osztatlan sikert, s egyébként is csak a miseliturgiát tartalmazta. Így szükségessé vált egy kellően tömör, így az oktatásban tan-, illetve kézikönyvként is használható magyar nyelvű liturgiagyarázó könyv elkészítése, amelyre hamarosan, 1845-ben sor is került Zimmermann Jakab piarista atya jóvoltából,⁷⁰ aki maga is a pesti Kántorképző Intézet tanára volt.

Zimmermann művét nemcsak a tanítóképzők tanulóinak szánta, hanem azon, már a korábbi művekben is hangoztatott okból is írta, miszerint sokaknál a katolikus vallás iránti hidegség és közönyösség a szertartások nem értéséből fakad s azt a sokat támadott állítást is bizonyítani akarta, miszerint a katolikus egyház tanítása még mindig ugyanaz, mint az első századokban.⁷¹ A viszonylag rövid, mintegy 160 oldalas munka megfelelt mindkét céljának: a kántorképzők tanulói tankönyvként, az érdeklődő laikusok pedig jól érthető kézikönyvként használhatták. A mű felépítése a következő: mintegy bevezetés-ként a szertartások és egyházi szokások célját ismerteti, majd legelőbb a liturgia tárgyi elemei – a templom, az oltár és az egyházi ruhák – következnek a hozzájuk kapcsolódó szertartások – például a templomszentelés – rövid leírásával együtt. Ezt követően részletezi a szentmise menetét, gyakran felhívva az olvasó figyelmét arra, hogy az egyes szertartáselemeknél mire figyeljen és milyen érzelmeket indítson föl szívében. A szentmise után a szentségek és kiszolgáltatásuk ismertetése következik, szintén buzdító szavak kíséretében. A szentségek között külön részletezi az egyházi rend hierarchiáját, az egyes fokozatok felszentelési szertartásainak ismertetésével együtt. Ezt követően az utolsó nagy egységben a vasárnapal kezdődően az egyes ünnepeket és azok külön szokásait és szertartásait ismerteti Adventtől Halottak napjáig. A mű tan- illetve kézikönyv jellege abból is kitűnik, hogy Zimmermann rövid, egy-két oldalas fejezetekre tagolta a szöveget, azonban ezeket nem rendezte nagyobb tematikus egységekbe – bár indokolt lett volna –, s az is nagyban megnehezíti a korabeli és mai olvasó számára a könyv használatát, hogy nem csatolt hozzá tartalomjegyzéket, illetve mutatót. Ezen hiányossága ellenére a könyv olyan keresett volt, hogy két év múlva, 1847-ben újra megjelent az első kiadásban előforduló nyomdai és nyelvi hibáktól javított változatban, ezúttal Pesten Emich Gusztáv kiadásában.

A korabeli kritika örömmel üdvözölte a művet és elismerően nyilatkozott róla, annál is inkább, mert úgy vélték, hogy – a fent ismertetett könyvek ellenére – a magyar vallástudományban még mindig nagyon csekély a liturgiagyarázó művek száma, holott azokra igen nagy szükség lenne, főleg, mert a templomi katekézist sokan nem látogatják.⁷² Egyedül a szerző önkényesen és nem mindig a legerősebben magyarosított kifejezéseit bírálták – például evangélium = üdvírat, litánia = szentek áldás koszorúja –, ezek óvatos használatát javasolva, hogy ne terheljék a hívek elméjét feleslegesen „sem eddig nem használt, sem jövőjük felől nem biztosított szavakkal”.⁷³ Zimmermann könyvének nemcsak oktató, hanem vallási érzelmeket indító jellegét is méltatták: „a figyel-

69 ZIMMERMANN: *A vallási szokások...* i. m. Vezérszó.

70 ZIMMERMANN Jakab: *A vallási szokások és szertartások magyarázata*. Buda, 1845.

71 ZIMMERMANN: *A vallási szokások...* i. m. Vezérszó.

72 *Honi irodalom*. In *Egyházi Literatúrai Lap* 1845/2. 81–82., 85–86.; *Tudomány s irodalom*. In *Nemzeti Ujság* 1845. nov. 7. 705.

73 *Honi irodalom*. In *Egyházi Literatúrai Lap* 1845/2. 85.

mes olvasó csakhamar észreveszi, miszerint azok [a szertartások] alapos ismerete meg nem romlott kebelben a vallási szendergő érzelmeket felkelti, s szívre és lélekre egyíránt jótékonyan hatva, az ember lelkét és kedélyét varázserővel ragadja magához, s anyagi s szellemi boldogságára hathatósan működik.”⁷⁴ A könyv egyik fejezetét a Religio és Nevelés is leközülte „mutatványul”, kedvcsinálónak a mű megvásárlásához.⁷⁵

Hasonló feladatra vállalkozott Majer István esztergomi tanítóképzési tanár is, aki az 1844-es rendelet hatására szintén a diákok számára írt a katolikus szertartásokat magyarázó tankönyvet.⁷⁶ A témát még tömörebben, alig több, mint száz oldalon taglaló könyv olyan jól sikerült, hogy a Pesti Egyetem Hittudományi Kara és a hercegprímás ajánlására 400 forintos pályadíjban részesült, és az összes hazai tanítóképző intézetben kötelező tankönyvvé tették,⁷⁷ amellyel valószínűleg Zimmermann könyvét „kiiktatták” az oktatásból.⁷⁸

Az „ismeretterjesztő” liturgiagyarázó művek mellett más jellegű liturgikus tartalmú könyvek is megjelentek a korban. Voltak kimondottan tudományos célú és jellegű munkák, mint Szilasi János A lelkipásztorság tudománya című monumentális művének harmadik kötete,⁷⁹ de a korabeli imádságos és énekeskönyvekben is találkozunk liturgiagyarázó részekkel, illetve miseszövegfordításokkal,⁸⁰ azonban ezek vizsgálata nem képezi jelen tanulmányunk célját.

A reformkori papság még nem jutott el oda – legalábbis a hivatalos egyházi fórumokon –, hogy a szertartások érthetőbbé tétele érdekében az anyanyelvű liturgiát kívánták volna,⁸¹ hanem – a trienti zsinat előírásainak megfelelően – csak azok magyarázásával vélték céljukat, vagyis a katolikus szertartások megbecsültségét és látogatottságát, illetve a hívekben azokon keresztül a mély vallási érzelmek felindítását elérni. Azonban korszakunk végén, az 1848-as forradalmi hangulatban megváltozik a helyzet: már sokan úgy vélik, hogy ez nem elegendő, és elsőként a pest-budai papság kezdi követelni a szentségek anyanyelvű kiszolgáltatását, bár a szentmise anyanyelvűvé tételét még a leg-

74 *Tudomány s irodalom*. Nemzeti Ujság 1845/2. nov. 7. 705.

75 ZIMMERMANN Jakab: *A vallási szokások és szertartások czélja. Áldozat, oltár, egyházi öltönyök*. In *Religio és Nevelés* 1845/1. 386–387., 395–397.

76 MAJER István: *Liturgika, vagy a római katholika anyaszentegyház szertartásainak és ezek körüli egyházi szolgálatnak ismertetése. Mesterképző intézeti növendékek számára*. Buda, 1847.

77 *Heti Szemle*. In *Honderü* 1847/2. 58.; *Egyházi Tudósítások*. In *Religio és Nevelés* 1847/2. 39.; *Vegyes újdonságok*. In *Nemzeti Ujság* 1847. júl. 16. 447.; WALTER Gyula: *Dr. Majer István írói jubileuma*. In *Magyar Sion* 1885. 568.; Hasonló liturgiagyarázó tankönyv Egerben is megjelent német nyelven 1846-ban: *Erklärungen der Gebräuche...* i. m.

78 Majer István irodalmi munkásságáról ismertetés: WALTER: *Dr. Majer István...* i. m. 481–499., 561–585., 641–659.; MÉSZÁROS István: *Egy „teljes ember” a XIX. században: Majer István*. In *Esztergom Évlapjai* 2000. Esztergom, Balassa Bálint Társaság, 2000, 135–140.

79 SZILASY János: *A lelkipásztorság tudománya* III. Buda, 1842.

80 Például: FOJTÉNY János: *Égi lant: vagyis egyházi énekek litániák- s imádságokkal*. Buda, 1845; *Magyar kis Officium, avagy mindennapi ájtatos gyakorlatok, melyekben minden időre alkalmaztatott imádságok és énekek találhatók*. Győr, 1823; FRAUHAMMER: *Imák és olvasatok...* i. m.; SZELESTEI: *A hívek szentmise-imádságai...* i. m. 24.

81 A reformkori katolikus sajtó áttekintve csak egy helyen találtunk arra halvány utalást, hogy egyesekben esetleg már felmerülhetett az anyanyelvű liturgia elképzelése: „[nem megfelelően magyarra fordított latin liturgikus kifejezéseket] nemsokára más, szerencsésebben származtatott műszavak életbe léptével úgyis csak elfelejteni kellend.” *Honi irodalom*. In *Egyházi Literatúra* Lap 1845/2. 85.

radikálisabbak sem kívánták.⁸² Igaz, a követeléshez többen csatlakoztak, de mégsem tekinthető általános kívánalomnak a magyar papság körében. Sokan az anyanyelvű rituálét alapvetően jó, de az ország vegyes nemzetiségi viszonyai miatt a gyakorlatban kivitelezhetetlen újításnak tartották és úgy vélték, hogy a lelkiismeretesen tartott katekézisek és a liturgiagyagrázó művek képesek betölteni szerepüket, s a püspöki kar is csupán egyes anyanyelvű kiegészítő imák és oktatások betoldását tartotta lehetségesnek.⁸³

Ez azonban csak pillanatnyi intermezzo volt a magyar liturgia ezer éves történetében, mely ekkor még nem hozott eredményt. Így az elkövetkező évtizedekben továbbra is az iskolai és a templomi katekézisen, illetve az újabb és újabb, különböző célcsoportok számára készült könyveken keresztül ismerhették meg a hívek a latin nyelvű szertartások részleteit és szövegét. A 18–19. században megindult folyamat a liturgikus mozgalom megindulásával, a 20. század első felében érte el tetőpontját: a liturgiagyagrázó munkák a magyar katolikus lelkiségi irodalom egyik legfontosabb elemévé váltak, egészen a II. vatikáni zsinat liturgikus reformjáig.⁸⁴

82 ZAKAR Péter: *Zsinatok a csanádi egyházmegyében a 19–20. században*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016. 135.; ZAKAR Péter: „*Hazám sorsa az én sorsom*” *Az Esztergomi Ersekség 1848/49-ben*. Szeged, Belvedere, 2003. 34–35.

83 LAKATOS – SARNYAI: *1848/49 és ami utána következett...* i. m. 51. 127. jegyzet; ZAKAR: *Zsinatok a csanádi egyházmegyében...* i. m. 160.; TENGELY: *Az egri egyházmegyei papság...* i. m. 258–263.; TAMÁSI Zsolt: *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat*. Budapest, Gondolat, 2013. 121–126.; KELEMEN Dávid: *Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése*. In *Egyháztörténeti Szemle* 2015/2. 33.

84 GALAMBOS: *Adalékok...* i. m. 62–97.

LAKATOS ADÉL

EGY ELTŰNT FŐPAPI GYŰJTEMÉNY NYOMÁBAN. CSÁSZKA GYÖRGY „SZEPESI KÉPTÁRA”

BEVEZETÉS

Császká György szepesi püspök, majd kalocsai érsek gazdag és kortársai által is elismert műgyűjteménnyel rendelkezett. Jelen tanulmányunkban ennek leghangsúlyosabb részét, a képtárat mutatjuk be a gyűjtemény gyarapodásának intenzív szakaszában, Császká szepesi püspöksége idején. A képtár szepesi korszakának rekonstruálásához egyedülálló forrást őriz a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. A Haynald Lajos érsek halála után készült inventáriumban ugyanis található egy jegyzék (ld. továbbiakban Szepesi jegyzék), melyet Császká György érseki kinevezése után, Kalocsára költözése előtt vezettek be a hagyatéki leltárba.¹ A Szepesi jegyzékben bútorain kívül képtárának az érseki központba érkező darabjait írták össze.

A Szepesi jegyzék azért egyedülálló forrása a Császká-gyűjteménynek, mert ezt a ma már kevésbé ismert, viszont igen kvalitásos műveket is magába foglaló műtárgyegyüttest az érsek halála után, 1905-ben elárverezték. Az említett jegyzéken kívül egyéb leltárai pedig nem ismertek. A kollekciónak jelentős része tehát az érsek elhunytá után szétszóródott. Csupán néhány darabja került hazai múzeumokba. Egy kis részét pedig utolsó állomáshelyén, a kalocsai érseki palotában őrzik napjainkban is.

A Császká-gyűjtemény felépítése, kisebb egységei jól rekonstruálhatóak levéltári források és korabeli sajtóhíradások segítségével. A Szepesi jegyzéknek köszönhetően a Császká-gyűjteményből a mintegy 22, középkori és koraujkori táblaképet is magában foglaló „szepesi képtár” mutatható be legalaposabban.

CSÁSZKA GYÖRGY ÉRSEK ÉLETÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Császká György 1826. december 4-én született Nyitraszerdahelyen. Apja, Császtka Jakab építőmester volt. A Császká-család rokonságban állt Horváth Mihály történétíróval és Samassa József későbbi egri érsekkel. Samassa és Császká anyja testvérek voltak, akik úgy döntöttek, hogy elsőszülött fiaikat, Györgyöt és Józsefet egyházi szolgálatra adják.² Császká az 1860-as évek végétől hagyta el nevéből az addig használt „t” betűt.

1 KFL.III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak. Haynald-Császká. 1891–1892. A Haynald-inventáriumban a jegyzék a következő címmel szerepel: „*Nagyméltóságú és Főtisztelendő Császká György Kegyelmes Urunk által a Szepességből-Kalocsára szállított bútorok, képek és tárgyak jegyzéke*”.

2 *Az Újság*.1904. augusztus 12. 10.

Császkai Gimnáziumi tanulmányait Nyitrán, Tatán és Esztergomban végezte. Papnövendék korában a pozsonyi Emericanum lakója volt. 1844-től a nagyszombati érseki líceumban filozófiát tanult. Majd 1846-tól a bécsi Pazmaneum növendékeként teológiai tanulmányokat folytatott a császárvárosban. 1850. szeptember 21-én szentelték pappá Bécsben.³

Rövid ideig a nagyszombati érseki líceum matematika tanára és a konviktus prefektusa volt. 1853-tól pedig a nagyszombati helynöki irodában dolgozott szentszéki jegyzőként, levéltárosként és könyvtárosként, majd 1856-tól érsekhelynöki titkárként. 1864-ben főpásztor, Scitovszky János az esztergomi érseki hivatal irodai igazgatójává nevezte ki. Ezt a hivatalt Simor János hercegrímás hivatali ideje alatt is betöltötte. 1870-ben az esztergomi káptalan mesterkanonokja lett.⁴

Szepesi püspökké 1874-ben nevezte ki Ferenc József. Itt unokatestvérét, Samassa Józsefet váltotta, aki ekkor nyert egri érseki kinevezést. Szepesi templomfelújításainak és a hazai országos kiállítások (1876. évi árvízkárosultak javára rendezett tárlat, 1884-es országos történeti ötvösmű kiállítás) aktív támogatásának köszönhetően hamarosan ismert lett művészetpártoló tevékenysége. Püspöksége idején gyorsan gyarapodó gyűjteménye országosan hírnévre tett szert. Szepesi püspökként elkötelezetten támogatta az 1872-ben alapított Iparművészeti Múzeumot.⁵

1891-ben, Haynald Lajos halála után Császkai Györgyöt kalocsai érsekké nevezte ki az uralkodó. Érseksége idején tovább folytatta műpártoló tevékenységét. Kiváló lehetőséget jelentett számára ezen a téren az 1896. évi országos millenniumi kiállítás előkészítése. Később az 1900. évi párizsi világkiállításra és az 1904. évi Mária Terézia korabeli liturgikus öltözeteket bemutató tárlatra is kölcsönzött egyházművészeti emlékeket. Kalocsai érseksége idején egyházmegyéjében jelentős anyagi források biztosításával több új templom építését is támogatta.⁶

1904. augusztus 11-én, 78 éves korában hunyt el budapesti otthonában. 1904. augusztus 16-én ünnepélyes szertartás keretében helyezték örök nyugalomra a kalocsai főszékesegyház érseki kriptájában.⁷

A CSÁSZKAI-GYŰJTEMÉNY BEMUTATÁSA

Császkai műgyűjteménye követte a korszak ismert egyházi gyűjtőinek, mint pl. Simor János hercegrímás, Ipolyi Arnold és Bubics Zsigmond püspökök kollekciónak tagolódását.⁸ Nagyságát tekintve ugyan elmaradt mögöttük, és egyenletlenebb színvonalat mutatott. A benne rejlő, unikális darabokat tekintve jelentősége mégis összevethető velük.

Császkai György feltehetően már az esztergomi egyházmegye kötelékében töltött időszakában rendelkezett kisebb gyűjteménnyel. Erről azonban kevés és inkább csak közvetett adattal rendelkezünk. 1870. évi kanonoki kinevezése után megnövekedett jövedelme lehetővé tette számára a műtárgyak vásárlását. A Simor János hercegrímás környezetében töltött időszak több szempontból is meghatározó volt a számára. Itt ka-

3 LAKATOS ANDOR, HROMJÁK, KLIEBER 2020. 328.

4 LAKATOS ANDOR, HROMJÁK, KLIEBER 2020. 328–329.

5 LAKATOS ADÉL 2019. 90–94. LAKATOS ANDOR, HROMJÁK, KLIEBER 2020. 329., 332. TYROL-OLEJNÍK 2021. 37.

6 LAKATOS ANDOR, HROMJÁK, KLIEBER 2020. 333. LAKATOS ADÉL 2020. 130.

7 LAKATOS ANDOR, HROMJÁK, KLIEBER 2020. 334.

8 KÓHALMI-KLIMSTEIN 1886. KÖRÖSY 1896. CSÉFALVAY 1989. HORVÁTH HILDA 1992. VARGA ÁGOTA 2018.

pott indíttatást műgyűjteményének kialakításához. Példaként állt előtte Simor János gyűjteménye, melynek legfontosabb részét a képtár alkotta. Mellette azonban régészeti-, numizmatikai, liturgikus tárgyakat, kódexeket és egyéb, régi könyveket magába foglaló műtárgyegyüttes is tartozott hozzá.⁹ Császka gyűjtői szemlélete tehát Esztergomban csiszolódot. Itt alapozta meg a többek között művészeket, műgyűjtőket és műkereskedőket is magába foglaló kapcsolatrendszerét, mely a későbbiekben nagy hasznára volt.

1874. évi püspöki kinevezésével „megnyitlak előtte a Szepesség kapui”. Császka Magyarország egyik, középkori emlékekben gazdag egyházmegyéjének élére került, amely ideális terepet jelentett a számára műgyűjteményének gyarapításában. Püspöksége idején a Szepesség számos templomát felújította. Többek között még Császka idejében, 1888-ban indult meg a szepeshelyi (ma Spišská Kapitula, Szlovákia) Szent Márton székesegyház renoválása.¹⁰ A szepesi épített örökséget változó mélységben érintő munkálatok során a korszak bevett műemlékvédelmi gyakorlatának megfelelően a stílusegység megteremtésére törekedtek. „Stílszerűség” alatt tulajdonképpen a tökéletesnek tartott neogótikus állapot megteremtését értették, mind az épületek külsejét, mind belsejüket tekintve. Ez pedig rendszerint a belső templomi berendezés jelentős átalakításával járt együtt. A templomokból kikerülő egyházművészeti emlékek egy része, köztük számos remek, középkori darab (szárnyasoltár-törödékek, szobrok és egyéb berendezési tárgyak), a műtárgykereskedelem különféle csatornáin keresztül „elvándorolt” a Szepességből. Más részük a szepeshelyi püspöki rezidencián vagy a pihenés céljaira használt savniki várkastélyban kapott helyet. Ez utóbbi épületét Császka egy szárny hozzáépítésével bővítette. A püspök élettereit díszítő művek egy-egy darabja idővel gyűjteményének szerves részévé vált.¹¹ Ezenkívül több darabot az egyházi központ különféle raktáraiba, valamint magtárába szállítottak.¹² A püspök ugyanis Szepeshelyen egy *Museum Christianum Scepusianum* felállítását határozta el.¹³ Szeme előtt minden bizonnyal az Ipolyi Arnold által megálmodott, majd később a Simor János hercegprímás alapította esztergomi keresztény múzeum példája lebegett.¹⁴ A tervezett szepeshelyi intézmény felállítására végül Császka püspöksége idején nem került sor.¹⁵

9 Az esztergomi érseki képtár leírása. Új Magyar Sion. 1885. 517–852. A Simor-gyűjtemény részét képező Caspar Bernhard Hardy kölni kanonok viaszszobraival kapcsolatban ld. bővebben: MASZLAGHY 1876. MOJZER 1964. 216. Könyvtárával kapcsolatban ld. bővebben: GENTHON 1948. 9–10.

10 JANOVSKÁ-OLEJNÍK 2017. 137–141.

11 KFK. Ms. 562. „1889. augusztus 18. 1239 Ft 31 fillér. Savnikvár és gazdasági épületek javítása.” „1889. szeptember 24. Savnikon egy szoba kifestéséért, egy kályha felállításáért 50 Ft.” 1889. szeptember 26. Wolf kárpitos savniki várkastély 720 Ft”. Császka György kalocsai érsek. 734. VÚ 1891. 733–734.

12 DIVALD *Archeológiai kutatások* 1907. 23. BARDOLY- Cs. PLANK 1999. 52., 372, 377–380. Divald Kornél éveken át végzett műtárgyfelméréseket a Felvidéken. Feljegyzéseit fotókkal gazdagította. 1903–1904-ben Szepeshelyen, püspöki palotában és a székesegyházban és a különféle raktárakban „feltározott”.

13 ŠA.Levóča, fond Spiške biskupstvo. A Lőcsei Városi Levéltárban őrzött szepesi püspökségi iratanyag 1875. évi jegyzőkönyvében külön *Museum Christianum Scepusianum* tárgyszó alá iktatták a múzeum céljaira érkezett műkincsekkel kapcsolatos dokumentumokat. Később ez a megjelölés elmaradt az iktatókönyvekből. Császka György szepesi múzeumalapítási terveiről több sajtóorgánium is hírt adott: Religio 1875. I. félv. 47. sz. 375. *Századok* 1876. 45. *Trefort miniszter a Szepességben*. PN. 1875. 246. 1.

14 Magyar Sion 1867. 787–789. IPOLYI 1867. 211–241. PROKOPPNÉ 1977. 8. LAKATOS-BALLA 2012. 29–30. Ipolyi Arnold a „Museum Christianum” szellemében létrehozott műgyűjteményét végrendeletében az alapítandó Keresztény Múzeum céljaira ajánlotta fel. Helyszíneként főpapi székhelyét, ha erre ott nem kerülne sor, akkor pedig Budapestet vagy Esztergomot jelölte meg.

15 CSÁNKY 1937. BIZONOVÁ 2016. 123–125. TYROL-OLEJNÍK 2021. 107–120. A Szepesi Egyházmegyei Múzeumot Jan Vojtaššák püspök alapította 1933-ban. Vojtaššák püspöknek nagy szerepe volt a szepesi püspökség intézményeinek szellemi és kulturális megújulásában.

Császkai György gyűjteményében körvonalazhatóak a korszak egyházi kollektívái is megtalálható főbb műtárgy-csoportok. Gyarapításának mozgató rugóiként a korszakot jellemző gyűjtői preferenciák mellett „tetten érhetjük” Császkai György vallási meggyőződését, hazafias elköteleződését, reprezentációs szándékait és ízlésvilágát. Hazafias szellemiségű gyűjtői attitűdjében jelen volt a nemzeti múlt tisztelete és a magyar ipar pártolásának ügye is. A kortárs egyházi gyűjtőkhöz hasonlóan nagyra értékelte a középkori és kora újkor műtárgyait. Császkai György kedvelte a gótika ill. az annak szellemében készült, 19. századi neogótikus darabokat. A régi és a kortárs műtárgyak együttes jelenléte nemcsak képtárát, hanem más „gyűjteményi egységeit” is jellemezte. Ilyen volt pl. liturgikus textil- és ötvösgyűjteménye, vagy a „régiségek tárának” is nevezhető műtárgyegyüttese.¹⁶ Ez utóbbihoz a különféle iparművészeti darabok mellett régészeti leletek és egyéb természettudományos ritkaságok is tartoztak.¹⁷ Numizmatikai gyűjteménye szintén jelentős volt. A Császkai-hagyaték 1905. évi árverésekor a 2000 darabot számláló éremtárat egészben vásárolta meg Daróczy Zoltán paksi földbirtokos.¹⁸ A 2000 tételszám alapján feltételezhetjük, hogy Császkai György már szepesi püspöksége idején jelentős éremtárral rendelkezett.

Császkai György gyűjteményének leghangsúlyosabb részét képtára jelentette. Ebben Simor János hercegprímást követte, akinek gyűjteményében szintén a festményeket és különféle grafikai lapokat magába foglaló képtár volt a legfontosabb. Simorhoz hasonlóan Császkai György is csak néhány plasztikai alkotással gyarapította kollektíváját. A levéltári források és korabeli sajtóhíradások alapján a Császkai-hagyaték árverésével szétszóródott gyűjteményből a képtári rész rekonstruálható a legjobban.

16 LAKATOS ADÉL 2015. 21–24., 45–46., 63–64., 78–80. Császkai György ötvösgyűjteményében a régi, restaurált darabok mellett több, Lippert József hercegprímási építész által tervezett, a bécsi Anders-cég és Link Fülöp István ötvös által kivitelezett, a neogótika szellemében fogant munka is helyet kapott. Textilgyűjteményében a régi liturgikus öltözetek domborúhímzéseit, az értékes, főleg Itáliában készült bársonyokat megmentve sajátosan összeillesztett darabok is szerepeltek. A megmenteni kívánt domborúhímzéseket gyakran új hordozóanyagra ültették át a korszak bevett restaurálási eljárása alapján.

17 FL 1885. 225. sz. 1456. Századok 1885. 3. füzet. KFL.III.9.b. Érseki székvtáskor készült leltárak. Haynald-Császkai. 1891–1892. V. kötet. 21. tétel. 1885-ben a Szepesmegyei Történelmi Társulat első löcsei közgyűlésének idején a Városháza dísztermében történelmi kiállítást rendeztek. Császkai György gyűjteményének bronzkori darabjait, népvándorlaskori sarkantyúit, kardját és nummulitesz-maradványait kölcsönözte a tárlatra. KFK. Ms. 562. 1889. június 6. „Két régi kard 120 Ft”. *Löfkovits-jegyzék 2*, 60. HBML. VIII. 700. A Déri Múzeum iratai. 18. sz. 1906. febr. 9. *Nyilvános kimutatás a városi múzeumnak a Löfkovits igazgató úr által tett 1905. második félévi gyarapodásáról*. HBML. VIII. 700. A Déri Múzeum iratai. 28. sz. 1906. február 17. *Jelentés a debreceni városi múzeum 1905 évi állapotáról*. Fogalmazvány a múzeumi levéltár részére. Összeállította Zoltai Lajos levéltáros. 13. Löfkovits Artúr debreceni ékszerész a Császkai-hagyaték számos darabját vásárolta meg. Löfkovits gyűjteményét az alakuló debreceni Városi Múzeumnak ajándékozta, néhány letétként elhelyezett festményt leszámítva. A Déri Múzeum iratanyagában fennmaradt, különféle jegyzékekből és beszámolókból, valamint a múzeum leltárkönyvéből jól rekonstruálható a Régiségtár összetétele. Eszerint különféle diluviális korból származó állatmaradványok, különféle csontok, egy óriási mamutfejhez tartozó csont, kövületek, balatoni kecskeköröm, csigák (nummuliteszek), Afrikában elejtett ragadozó csontjai és tigrisfej, ásványok, őskori és későbbi bronz- és vasfegyverek, szerszámok, valamint egzotikus népek hangszerei tartoztak ide. Déri Múzeum leltárkönyve. *Löfkovits Arthur úr további ajándéka néhai Császkai György kalocsai érsek hagyatékából*. 60. Császkai György préselt növénygyűjteménye is szerepel benne.

18 *Gazdát cserélt gyűjtemény*. Numizmatikai Közlöny. 1918. 116. Daróczy 1918-ban éremgyűjteményét eladta Walla bécsi régiségkereskedőnek. GOSZTONYI 1999. 12.

A CSÁSZKA-KÉPTÁR SZEPESI TÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓ FORRÁSOK

Császka György képtárának kiemelt jelentőségű forrása a fentebb már említett Szepesi jegyzék. A „*Nagyméltóságú és Főtisztelendő Császka György Kegyelmes Urunk által a Szepességből-Kalocsára szállított bútorok, képek és tárgyak jegyzéke*” címet viselő összeírás a Szepeshelyről Kalocsára költöztetett Császka gyűjtemény képtárának egy különleges időmetszetét mutatja, amikor a kalocsai korszakában beszerzett darabok még nem „keveredtek össze” a Szepességből hozott művekkel. A Szepesi jegyzék támpontot nyújt a képtár összetételének rekonstruálásához, nagyságát azonban egyéb leltárak hiányában továbbra is csak becsülni tudjuk. A Szepesi jegyzék összeállítására azért volt szükség, hogy a kalocsai érseki rezidenciát díszítő, törzsgyűjteményhez tartozó daraboktól jól el tudják különíteni a Császka magántulajdonát képező műalkotásokat. A jegyzék összesen 289 tételt tartalmaz: bútorokat, festményeket, metszeteket, reliefeket, szobrokat, grafikai lapokat és fényképeket. Az 1–112. közötti számok alatt bútorok szerepelnek, melyeket Császka kalocsai és budapesti rezidenciáin használt. A mindennapos használatra szánt bútorok között egyetlen figyelemre méltó darab található, Szoldatits Ferenc házi oltára, melyet Császka megrendelésére készített.¹⁹ A képtár egyes darabjait a 113–289. számok alatt vették fel a jegyzékbe.

A különféle forrásokból előkerülő adatok tovább árnyalják a képtár szepesi korszakának történetét. A képgyűjtemény egyes darabjainak beszerzésével kapcsolatban Császka György Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött pénztárnaplójából tájékozódhatunk.²⁰ A Császka-hagyaték 1905. évi árverésének 40 tételt tartalmazó nyomtatott jegyzéke szintén fontos adalékokat tartalmaz a képtár egy-egy művére vonatkozóan. Itt ugyanis egy-két kivételt leszámítva, a készítő művész nevét, a mű datálását, becsült értékét és méreteit is feljegyezték. Az árverési „katalógus” jelenleg ismert egyetlen példánya a Szépművészeti Múzeum Adattárában található.²¹

A Lőcsei Városi Levéltárban őrzött szepesi püspökségi iratanyagban szintén több olyan dokumentum fedezhető fel, melyek a Császka-gyűjtemény egy-egy képének ajándékozójával, eredetével kapcsolatban tartalmaznak fontos adatokat.²²

19 VÚ 1891. 733–734. Alkotmány. 1904. 178. sz. 1. Szepesi jegyzék. 112. MNG Adattár. 1419/61/8. Horváth Győző feljegyzései Bíró Béla művészettörténész számára. Csernoch János kalocsai érsek esztergomi érseki kinevezése után, 1913-ban magával vitte új állomáshelyére. Jelenleg az esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteményében található. Köszönet Kontsek Ildikó művészettörténésznek, az esztergomi Keresztény Múzeum igazgatójának, hogy megnézhettem a Szoldatits-féle házi oltárt. 112. SZM Adattára 1905. 413. sz. Császka-hagyaték árverési jegyzéke: 1. tétel.

20 KFK Ms 562. és Ms 571. A „Kiadások és bevételek” címmel ellátott két kötetes pénztárnapló bejegyzései Császka György szepesi korszakára vonatkozóan hiányosak. 1881. január 29–április 25. közötti bejegyzések után a következő adatot 1889. január 29.-én jegyezték fel. A pénztárnaplót 1903. április 26-ig vezette Császka György.

21 SZM Adattára 1905. 413. sz. Császka-hagyaték árverési jegyzéke.

22 A Lőcsei Városi Levéltár püspöki iratanyagának megnevezése: ŠA.Levoloč, fond Spiške biskupstvo. Az iratanyagban a következő képekkel kapcsolatos iratok találhatóak: 725. sz. 1875. április 20. Kárpáti András professzor egy 1689-ből származó képet küldött. 1266. sz. 1875. augusztus 11. Pisch Albert felkai plébános nyolc képet adott át a tervezett múzeumnak. 2433. sz. 1877. augusztus 28. Csáka Károly esztergomi egyházmegye presbitere, az árvanadasdi (Ma Trsztena, Szlovákia) gimnázium igazgatója jelezte, hogy a ferencesek rendházában lévő Szentlélek kiáradása táblaképlet átadná a tervezett Szepesi Keresztény Múzeumnak. 1273. sz. 1875. október 19. Aberth Viktor podolini plébános egy Szent Miklós képet kínált megvételre a tervezett múzeumnak. 2618. sz. 1877. október 1. Dideczky János chizsnei (Ma Chyžne, Lengyelország) adminisztrátor 2 darab 1520-ból származó képet kívánt küldeni a Szepesi Ke-

A „szepesi képtárhoz” kilenc darab, Szoldatits Ferenc festette kép tartozott. Beszerzésükre vonatkozóan a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában Horváth Győző püspök feljegyzései jelentenek értékes forrást. Horváth a Szoldatits Ferenc életrajzát író Bíró Béla művészettörténész számára gyűjtötte össze a kalocsai érsekség területén található Szoldatits művek adatait. Maga is jól ismerte Szoldatitsot, többször is találkozott a művésszel. A püspök feljegyzései sok személyes adalékot tartalmaznak Szoldatits és Császkai kapcsolataira vonatkozóan is.²³

Császkai György érsek elhunya után Kalocsán inventárium készült a hivatali utódjára szálló törzsgyűjteményről. A hagyatéki leltárban néhány olyan darab is felfedezhető, mely Császkai magángyűjteményéhez tartozott egykor. Ugyanis az 1905. évi hagyatéki árverés során annak egy részét nem sikerült értékesíteni. Várossy Gyula, aki az érseki székben követte Császkát, csekély megváltási összeg kifizetése után átvehette ezeket a Kalocsán maradt műtárgyakat.²⁴

Császkai György érsek halála után gyűjteményének számos darabját a műgyűjtő Löfkovits Artúr debreceni ékszerész vásárolta meg. Löfkovits saját gyűjteményének odaajándékozásával támogatta a debreceni Városi Múzeum megalapítását, mely a későbbi Déri Múzeum jogelődjének tekinthető.²⁵ A Császkai-gyűjtemény Löfkovits tulajdonába került darabjairól a Déri Múzeum archívumában őrzött jegyzékekből, jelentésekből, leltárkönyvekből, valamint Löfkovits Artúr naplójából tájékozódhatunk. A Löfkovits-gyűjteményt 1905-ben a Városi Múzeumban rendezett kiállításon tekinthette meg a nagyközönség. A tárlattal kapcsolatban fennmaradtak enteriőr-felvételek. Az egyik ilyen fotón a falon a következő felirat látható: „Ezen festmények legnagyobb része néhai Császkai György kalocsai érsek képtárából való”.²⁶ 1939-ben Löfkovits lánya, Déri Emilné, szül. Löfkovits Józsa visszakérte apja, debreceni Városi Múzeumban letétben elhelyezett képeit, köztük az egykori Császkai-képtárhoz tartozókat is. A letét kiszolgáltatása után a Löfkovits gyűjtemény képzőművészeti anyagának további sorsával kapcsolatban egyelőre nem kerültek elő adatok.²⁷

A CSÁSZKAI-KÉPTÁR SZEPESI DARABJAI

A Császkai-képtár nagyságát szepesi korszakában mintegy 200 darabra tehetjük. A táblaképeket, festményeket, metszeteket, egyéb grafikai lapokat és néhány reliefet, valamint szobrot magába foglaló képtár valós nagyságát azonban pontosan nem tudjuk megállapítani. Ugyanis a szepesi jegyzék arról informál ugyan, hogy milyen műveket hozott magával Császkai Kalocsára érseki kinevezése után. Azt viszont szepeshelyi leltá-

resztény Múzeumnak. 3247. sz. 1877. december 21. Bécsi képmások vásárlása. 101. sz. 1879. január 5. Palencsár János felső-lapsi plébános köszönte a Mária-képet küldött 20 Ft-t. 3443. sz. 1888. augusztus 27. Tomcsányi Lajos SJ. Kalazanci Szent József képet küldött.

23 Magyar Nemzeti Galéria Adattára. Szoldatits művei. Horváth Győző feljegyzései Bíró Béla művészettörténész számára.

24 KFL.III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak. Császkai-Várossy. 1905.

25 URBACH 2001.1–2. VARGA ÁGOTA 2013. 202–204.

26 HBML.IV.B.1405.b.V.18.1902. Löfkovits Artúr múzeumi alapítvány. Az 1905-ös fotó a Déri Múzeum Archívumában található. I.1955.82.1. *Löfkovits-napló. Löfkovits-jegyzék 1.*

27 VARGA ÁGOTA 2013. 205. URBACH 2001. 2. Az 1935-ben elhunyt Löfkovits Artúr leszármazottai az Egyesült Államokban élnek.

rak hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy ez a lista a Császká-képtár szepesi anyagának mekkora részét tartalmazta. Így azt sem lehet tudni, hány darab maradt a püspöki központban. A helyzetet tovább nehezíti, hogy 1949-ben államosították a püspöki székhely épületeit. Az 1933-ban felállított Szepesi Egyházmegyei Múzeumnak is otthont adó szeminárium helyiségeit rendőrképzés céljaira foglalták le. Az itt őrzött egyházművészeti emlékek megsemmisültek, esetleg más múzeumokba kerültek vagy szétszóródtak. A püspöki palotában őrzött műtárgygyűjtemény is komoly károkat szenvedett.²⁸ Napjainkban mindösszesen három, bibliai jelenetet ábrázoló festménnyel találkozhatunk a szepesi püspöki rezidencián, melynek beszerzését Császka György személyéhez kötik.²⁹

Császka műgyűjteményét a szepeshelyi püspöki palotában, valamint a szepesi főpásztorok nyári rezidenciájaként szolgáló savniki várkastélyban helyezte el.³⁰ A képtár gyarapodásának legfontosabb forrását ahogy fentebb már említettük, a püspöksége idején zajló szepességi templomfelújítások jelentették. Ezenkívül Császka a műtárgykereskedelem hagyományos csatornáin keresztül is vásárolt. Több darabot különféle aukciókon szerzett be. Az Iparművészeti Múzeumban fennmaradt E. Nollet párizsi műgyűjtő 1891. évi bécsi aukciójának katalógusa. Benne a püspök saját kezű ceruzás feljegyzései találhatóak a számára érdekes tételeknél.³¹ A Nollet-aukciót leszámítva beszerzési forrásait azonban nem könnyű megállapítani. Pénztárnaplójában találkozhatunk pl. „*Pozsonyból érkezett képek*” megjegyzéssel. Azt azonban, hogy kitől és milyen művek is érkeztek ekkor, már nem neveztek meg.³² Szintén nem tudni, milyen alkotások rejlenek az 1877-ben „*bécsi képmásolatok*” megnevezés alatt.³³ Császka bécsi és római utazásai, valamint budapesti tartózkodása idején szintén rendszeresen vásárolt egy-egy darabot, melyet a figyelmébe ajánlottak. A Múcsarnokban ill. az Iparművészeti Múzeumban rendezett szezonális és ünnepi tárlatoknak is rendszeres látogatója és vásárlója volt. Ilyen volt pl. az Iparművészeti Múzeum 1888. évi karácsonyi kiállítása, melyről a *Pesti Hírlap* is tudósított. A cikkből kiderül, hogy Császka György is meglátogatta a tárlatot, melyen több értékes műtárgyat vásárolt.³⁴

28 CSÁNKY 1937. BIZOŇOVÁ 2016. 123–125. *A szlovák egyház mártírjai*. Új Ember 1998. 29. sz. 5. sz. Jan Vojtaššák 1921-ben került a szepesi püspöki székhelybe. Az 1948-as „győzelmes februári” fordulat után Csehszlovákiában a kommunisták az egyház teljes gúzsba kötésére törekedtek. Vojtaššák szepesi püspök szembe szállt velük. 1950-ben koncepciók perben ítélték el. 1956-ig börtönben ült. 1956–1958 között a szepeshelyi püspöki palotában élt házi őrizetben. A püspökség egyházi központjának épületeit 1949-ben államosították. A Szent Márton székesegyház közelében álló szemináriumot a felsőfokú rendőrképzés céljaira használták a továbbiakban. Jan Vojtaššákot 1963-ban kitiltották a szlovák területekről. 1965-ben hunyt el a csehországi Ricanyban.

29 Köszönet Monika Bizoňová-nak, a Szepeshelyi Káptalani Levéltár munkatársának, hogy vezetésével bejárhattam a püspöki palotát.

30 VÚ 1891. 733–734.

31 *Auctions-Katalog* 1891. 69. 316–317., 337. sz. PN 1891. 327. sz. Császka György az említett aukción három darabot, egy reneszánsz edénytartószekrényt, egy 15. századi, faragott Krisztus levétele a keresztről domborművet és Szent János evangélista faszobrát vásárolta meg az Iparművészeti Múzeum számára. Ezek a műtárgyak jelenleg is ott találhatóak.

32 KFK. Ms. 571. 1891. április 22. „*Pozsonyból jött képek 7 Ft*”. KFK. Ms. 571. 1891. május 4. 122 Ft. Köszönet az Iparművészeti Múzeum munkatársainak, Horváth Hilda, Semsey Réka és Terdik Szilveszter művészettörténészeknek, hogy értékes információkkal segítettek kutatásaimat a Császka György által a múzeumnak adományozott darabokkal kapcsolatban.

33 ŠA. Levoča, fond Spiške biskupstvo. 3247. sz. 1877. december 21.

34 PH 1888. 12. sz. 3. A megvásárolt darabokat nem sorolta fel a cikk.

A korabeli egyházi gyűjteményekhez hasonlóan képtárában, a vallásos tematikájú, egyéni áhitatot szolgáló művek voltak többségben. Mintegy hetven festményt sorolhatunk ide. A következő nagyobb csoportot huszonzét portré alkotta. Többségük különféle egyházi személyt ábrázolt, mint pl.: pápákat (*LX Pius*,³⁵ *XIII. Leó*³⁶), esztergomi érseket (*Pázmány Péter*,³⁷ *Simor János*,³⁸ *Kopácsy József*,³⁹ *Rudnay Sándor*⁴⁰), püspököket (*Horváth Mihály*⁴¹) és egyéb egyházi személyeket (*Fercsek Nándor* szepesi kanonok⁴²). A világi portrék között szerepeltek *Trefort Ágoston*⁴³ és *Csáky Albin*⁴⁴ minisztereknek, vagy a Császká-család tagjainak (*Ő Excellenciája Nagymamája*⁴⁵ és *Császká Margit*⁴⁶) képei. A képtárban tájképek, csendéletek és állatábrázolások is helyet kaptak. Ez utóbbiak közül a kutyákat ábrázolókat Strobl Alajos szobrász húga, Strobl Zsófia festette.⁴⁷ A szepesi jegyzék szerint egy *Régi orvosi műtét* című kép is a gyűjtemény része volt.⁴⁸

Császká korának egyházi képzőművészeti gyűjteményei rendszerint két nagy csoportra bonthatóak. Az ún. régi képtári részekhez tartoztak a 15–17. századi, főleg németalföldi és itáliai munkák. Az „új” képtári anyagok között pedig kortárs, késő nazarénus és egyéb művészek munkáit őrizték. Császká szepesi képtárának anyagát is erre a két nagyobb csoportra oszthatjuk.

A régi képtárhoz Császká szepesi működése idején mintegy 22 táblakép tartozott.⁴⁹ A táblakép-együttes nagy része a 15–16. században készült. Azokat a darabokat is idesoroltuk, melyekről az egyéb forrásokból származó adatok alapján feltételezhető, hogy

35 Szepesi jegyzék 260.

36 Szepesi jegyzék 113., 114.

37 Szepesi jegyzék 123.

38 Szepesi jegyzék 118.

39 Szepesi jegyzék 122.

40 Szepesi jegyzék 121.

41 Szepesi jegyzék 119.

42 Szepesi jegyzék 20.

43 Szepesi jegyzék 125.

44 Szepesi jegyzék 124.

45 Szepesi jegyzék 128.

46 Szepesi jegyzék 126.

47 Szepesi jegyzék 140. *Művészeti Lexikon* 1935. 2. kötet, 479. Strobl Zsófia (1860–1941) festőművész, Strobl Alajos húga. STRÓBL 2004.

48 Szepesi jegyzék 154.

49 Eszerint a következő táblaképek tartoztak ide (megnevezésüknél megtartottuk a szepesi jegyzékben előforduló megjelöléseket): Szepesi jegyzék 144. *Krisztus Urunk a keresztfán alatta Szűz Mária és az apostolok*. 1580–1590. Jelenleg a kalocsai Érseki Palotában őrzik. Jelzet: 1952.4.1.F. Szepesi jegyzék 145. *Szent Jakab halála*. Winkler Epitáfium Mestere, 1480-as évek. Jelenleg a Szépművészeti Múzeum régi képtári gyűjteményének része. Jelzet: 4149. Szepesi jegyzék 146. *Mária üdvözllet*. Szepesi jegyzék 147. *Fájdalmas Szűz Mária Jézus holt testét kezében tartja*. Ez a Piéta ábrázolás szerepelt az 1876. évi árvíz-károsultak javára rendezett budapesti tárlaton. Feltehetően azonos a KFK. Fotótár. 572.c. fotóján szereplő képpel. Szepesi jegyzék 149. *Hieronimus*. Mellette a „Régi kép” megjegyzés szerepelt. Szepesi jegyzék 150. *Szűz Mária kis Jézussal és Szent Józseffel*. Szepesi jegyzék 153. *Oltárkép a felső házi kápolnából*. Szepesi jegyzék 156. *Evangélisták*. Máté, Márk, Lukács és János evangélista ábrázolása. 1602. 4 darab. Olasz iskola (?). Szepesi jegyzék 157. *Szűz Mária mennybemenetele*. Szepesi jegyzék 162. *Lázárnak fel-támadása*. Franz Frank augsburgi művész (?). Szepesi jegyzék 163. *Szent Család*. Szepesi jegyzék 169. *Vízözön*. Szepesi jegyzék 173. *Krisztus Urunk a Getzemani-kertben*. Mellette a „Régi kép” megjegyzés szerepelt. Szepesi jegyzék 174. *Krisztus Urunk arcképe*. Mellette a „Régi kép” megjegyzés szerepelt. Szepesi jegyzék 179. *Rózsafüzér Mária*. Schmidt Martin Joachim. Szepesi jegyzék 180. *Boldogságos Szűz*. „Kis olajfestmény fára”. Szepesi jegyzék 181. *Krisztus Urunk*. „Kis olajfestmény fára”. Szepesi jegyzék 183. *Altarbild Muttergottes*. Szepesi jegyzék 184. *Kleines Muttergottesbild*

készítési idejük a régi képtár esetében meghatározott időintervallumba esett. Ilyenek voltak pl. a szepesi jegyzék *Oltárkép a felső házi kápolnából*,⁵⁰ vagy a Császka pénztárnaplójában szereplő „*Régi Mária-kép*”,⁵¹ és „*Szepesváraljai templomnak régi képért*”⁵² megnevezései alatt található tételek. A különféle forrásokban szereplő darabok azonosításánál nehézséget okozott megnevezésük sokfélesége, időnként pontatlansága. Így a többféle megnevezéssel előforduló képeknél csak az adatok egyezése alapján tekintetünk ezeket azonosnak.

A szepeshelyi püspöki központba számos, közép- és kora újkori szárnyasoltár-törredék (képek, szobrok és oltárszekrények kerütek) került be a szepesi templomfelújítások során. Divald Kornél 1903-ban és 1904-ben, szepeshelyi felmérései során több szárnyasoltár-törredéket talált a szepeshelyi püspöki palotában, a különféle raktárakban és a magtár épületében. Ezeket az egyházművészeti emlékeket feltehetően a tervezett Szepesi Keresztény Múzeum fogadta volna be, mely végül Császka szepesi püspöksége idején nem jött létre. Mivel velük kapcsolatban sok esetben az egyetlen adat Divald felmérései anyagában található, így csak feltételezni tudjuk, hogy Császka hivatali idején szállították be őket Szepeshelyre. Emiatt az említett darabokat nem soroltuk be a Császka-képtár anyagába.⁵³ Divald fotóin egy-egy kép a jellegzetes, Császka által kedvelt keretben látható, melynek használata a képgyűjtemény kalocsai korszakában is jellemző maradt. Az arany ill. fekete sávon, leveles-virágos növényi indákkal, vagy csak levelekkel díszített, fekete ráámakra sok esetben még püspöki címerét is rátették. A Divald felvételein látható Császka-keretek alapján egy-egy darabot összeköthetünk a püspök személyével. Később azonban ezek új keretet kaptak, mint pl. a Párvy Sándor szepesi püspök által a Magyar Nemzeti Múzeumnak odaajándékozott művek.⁵⁴

A szepesi jegyzék a régi képtári anyaggal kapcsolatban több attribúciót is említ. Ezek azonban később többnyire téves meghatározásoknak bizonyultak. Ilyen volt többek között a szepesi jegyzékben *Szent Jakab halála* címmel szereplő, Michael Wohlgemuthnak⁵⁵ tulajdonított kép. Ezt a darabot a Szépművészeti Múzeumban vásárolta meg a Császka-hagyaték árverésekor A valójában Júdás Tádé apostol mártíriumát ábrázoló kép alkotóját a jelenlegi kutatások a Winkler Epitáfium⁵⁶ mesterével azonosítják.⁵⁷

A szepesi jegyzék téves adatai ellenére több kiemelkedő jelentőségű darabot vehetünk számba a régi képtári részben. A fentebb említett, apostolvértanúságok ábrázolá-

50 Szepesi jegyzék 153.

51 KFK. Ms. 571. 1889. április 9.

52 KFK. Ms. 571. 1892. január 15. 230 Ft 5 fillér.

53 BARDOLY- Cs. PLANK 1999. 378., KAT. 1032. GENTHON 1932. 28. Nemcsak Divald, hanem Genthon István is említ Szepeshelyen őrzött képeket.

54 BARDOLY- Cs. PLANK 1999. 379. *Kálvária és Mária halála* képeket Divald a jellegzetes Császka-keretben fotózta le. Az említett darabok jelenleg a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében találhatóak. Ltsz.: 53.375. *Kálvária*. Szárnyasoltár merevszárnyának részlete Szepeshelyről. 1510 körül. Ltsz.: 53.377. *Mária halála*. Szárnyasoltár merevszárnyának részlete Szepeshelyről. 1510 körül. Köszönet Pattantyús Manga és Poszler Györgyi művészettörténészeknek, a Magyar Nemzeti Galéria munkatársainak, hogy segítettek a Császka Györgyhöz köthető darabok beazonosításában.

55 MLK 4. kötet. 745–746. Michael Wohlgemuth (1434–1519) festő és fametszőmester.

56 GENTHON 1927. 36–39. Florian Winkler 1477-ben készült epitáfiuma a bécsújhelyi plébániatemplomban állt egykor. Jelenleg a bécsújhelyi St. Peter an der Sperr Városi Múzeumban található.

57 A Júdás Tádé apostol mártírumsága c. kép leltári száma: 2635. A mű egy öt táblából álló oltár része volt. Ezeket is a Szépművészeti Múzeumban őrzik, melyeket 1912-ben, a müncheni Helbing műkereskedéstől vásárolt az intézmény. Köszönet Radványi Orsolya művészettörténészeknek, a Szépművészeti Múzeum munkatársának a művel kapcsolatos információkért.

saihoz tartozó munkán kívül ilyen pl.: *Krisztus Urunk a keresztfán alatta Szűz Mária és az apostolok* című táblakép. Ez utóbbit napjainkban a kalocsai Érseki Palotában őrzik. Jelenleg ez a darab, valamint a Júdás Tádét ábrázoló munka ismert a régi képtári rész anyagából.

Szintén kvalitásos mű lehetett a *Fájdalmas Szűz Mária Jézus holt testét kezében tartja* című ábrázolás, melyet az 1876. évi árvízkarosultak javára rendezett, műipari és történelmi tárlaton *Krisztus holtteste anyja ölén* megnevezéssel mutattak be. Ipolyi Arnold a kép készítőjeként a Poprádi Szűz Anya ábrázolás festőjét, Lőcsei Miklóst jelölte meg.⁵⁸ Császka György a kiállításra kölcsönzött, szepesi darabokról fotósorozat is készített Schrecker Ignác fényképésszel. Az egyik idetartozó felvételen látható a *Piéta* kép is a következő megjegyzéssel: „*Ml. szepesi püspök birtokában...*”⁵⁹ Urbach Zsuzsa művészettörténész, a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának munkatársa a festményt késő gótikus táblaképként azonosította. Varga Ágota művészettörténész hasonló következtetésekre jutott, amikor a kép készítési idejét a 15. század végére- 16. század elejére helyezte.⁶⁰

A Császka-képtár szepesi darabjai között másolatokkal is találkozhatunk. Ez teljesen megfelelt a kor „divatjának”, amikor a tehetősebb műgyűjtők egy-egy általuk kedvelt képet festőművészekkel másoltattak le a gyűjteményük számára. Ilyen darabot rejt a szepesi jegyzék *Szent Család Palma után* című tétele. A másolatot Palma il Vecchio⁶¹ Szent Család képei után készítette egy ismeretlen festő.⁶²

A Császka-képtár másik nagy csoportját a kortárs műalkotások együttese képezte. Császka szepesi püspöksége idején korának több, kisebb-nagyobb jelentőségű művészétől vásárolt. Nemcsak neves, hanem kevésbé ismert festők munkáit is vásárolta. Ezeknél a beszerzéseinél érhető leginkább tetten ízlésvilága, hiszen vételezésükre azért került sor, mert tetszést arattak a püspöknél. Ilyenek voltak pl. a Császka által rendelt Rákossy Nándor tájképek. Rákossy *Szepeshelyi püspöki rezidencia látképe háttérben a szepesi várral* és a püspöki nyaralókastélyt ábrázoló, *Savnik vedútája* című képeit jelenleg a szepeshelyi Püspöki Palotában őrzik.⁶³ A nazarénus festők szellemében alkotó Szoldatits

58 HENSZLMANN-BUBICS 1876. 7. 21. tétel. *A Poprádi Bold. Szűz képe*. 22. tétel. *A ml. szepesi püspök birtokában lévő kép – Krisztus holtteste anyja ölén*. IPOLYI 1876. Az 1876. évi tárlaton szereplő Poprádi Szűz Mária képet felirata szerint Lőcsei Miklós festette. Ipolyi Arnold a Piéta kép alkotójaként is Lőcsei Miklóst nevezte meg. Szűz Mária látható a madárral játszó kis Jézussal, angyalok között. Kereten felirat: „Nicolaus de leuczia a. d. 1484. pinxit.” Szűz Mária glóriáján felirat: „ave regina coelorum mater regis angelorum.” Jézus glóriáján felirat: „ego sum alpha et omega.”

Lőcsei Miklós Szepességben a 15. században alkotó festő. Művészeti lexikon 1935. 46.

59 KFK FT. 558.a. 559.a. 560.a. 561.b. 562.a. 563.a. 564.a. 565.a. 566.e. 567. 568.b. 569.b. 570.c. 571.d. 573.d. 574.b. 572.c. *Piéta*.

60 URBACH 2001. 2. VARGA ÁGOTA 2013. 208–210. SZM RK Archív Fotótára. 47.559, 47.560. Látható a Piéta-kép egy része is.

61 MLK 3. kötet. 683–684. Jacopo Palma il Vecchio (1480–1528) velencei festő.

62 Szepesi jegyzék 158. SZM Adattára 1905. 413. sz. Császka-hagyaték árverési jegyzéke 12. Szépművészeti Múzeum árverési jegyzékében „*Velencei modorban készült olajfestmény Jára festve*” meghatározással szerepelt. LAKATOS ADÉL 2015. 90. Feltehetően azonos a jelenleg a kalocsai érseki palotában őrzött, ismeretlen festő által készített Szent Család a kis Keresztelő Jánossal és Szent Péter képpel. 19. század második felében készült másolat. Jelzete: 1973.14.1. F.

63 Szepesi jegyzék 131. HERUCOVÁ 2015. 85–86. 223. 412. lábjegyzet. Köszönet Monika Bizoňovának, a Szepeshelyi Káptalani Levéltár munkatársának, hogy a püspöki palotában megnézhettem az említett képeket. Rákossy Nándor két további csendéletét és Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter portréját a kalocsai Érseki Palotában őrzik.

MLK 4. kötet. 20. Rákossy Nándor (1832–1884) festőművész.

Ferenc, Rómában élő magyar festőművész⁶⁴ munkái ismertek és közkedveltek voltak a hazai klérus körében. Császká kilenc, vallásos tematikájú festmény vásárolt tőle.⁶⁵ Mednyánszky László⁶⁶ *A mosónő* című képét 1888-ban szerezte be a püspök.⁶⁷ Deák Ébner Lajos⁶⁸ 1875-ben, Párizsban készítette *Fifine* című festményét 1889-ben a Képzőművészeti Társulat jótékonyági árverésén nyerte Császká.⁶⁹ A püspök két „udvari” festője Felice Daberto⁷⁰ és Hanula József⁷¹ művei, úgymint különféle portrék, tájképek és másolatok is megtalálhatóak voltak a kortárs anyagban.⁷² Daberto és Hanula rendszeresen foglalkoztatott művészek voltak a szepesi egyházmegyében. Császká a templomfelújítók mellett gyakran bízta meg őket egyéb festészeti feladatokkal is.

A képtár metszeteket, fotókat és faragványokat is magában foglalt. A szepesi jegyzékben szerepelt Albrecht Dürer⁷³ *Krisztus Urunk kinszenvedése* fametszet-sorozatának tizenkét darabja.⁷⁴ A faragványok esetében csak a megnevezésükkel találkozunk a jegyzékben. A *szepesi vár kápolnájából elhozott faragott kép* című tétel alatt minden bizonynyal értékes műtárgy rejtőzhetett.⁷⁵ A jegyzékben szereplő hat faragvány közül jelenleg egyetlen darab ismert. A *Péter és Pál két püspök között* relief⁷⁶ feltehetően azonos a jelenleg a kalocsai Érseki Palotában őrzött négy püspököt ábrázoló, 19. század derekán készült domborművel. Hátoldalán megtalálható a beütött „CS” betű.

64 Szoldatits Ferenc (1820–1916) festőművész. MKL. 13. k. 382. BÁLVÁNYOS 2005.

65 A Császká-képtár egykori Szoldatits-művei: *Angyali üdvözet, Feltármadt Krisztus, Feszület, Szent Tamás apostol, Assisi Szent Ferenc, Aquinói Szent Tamás, Xavéri Szent Ferenc, Szent Ágoston és Szent György*. Császká ezenkívül 1891-ben egy házi oltárt is készíttetett Szoldatits Ferencel. KFK. Ms. 562. 1891. szeptember 22. Szoldatits házi oltára.

66 MLK 3. kötet 278–279. Mednyánszky László (1852–1919) festőművész és grafikus.

67 FL. 1888. 2388., 2439.

68 MLK 1. kötet. 509. Deák Ébner Lajos (1850–1934) festőművész.

69 KFK. Ms. 562. 1889. március 10. „*Fifine kép, melyet nyertem, hordár*”. SZM Adattára 1905. 413. sz. Császká-hagyaték árverési jegyzéke. 37. tétel. Hivatalos Közlöny 1918. 510. 1918-ban a képet Székely Ferenc, a Belvárosi Takarékpénztár RT. elnöke a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozta a képet. Jelenleg is annak gyűjteményében található. Jelenleg a Magyar Nemzeti Galériában található. Ltsz.: 5246.

70 LAKATOS ADÉL „*Á la daberto*”. 2019.

71 LAKATOS ADÉL: *Hanula József*. 2020.

72 Hanula József művei: *XIII. Leó pápa* (Szepesi jegyzék 114.), *Császká György* (Szepesi jegyzék 117.), *Brigido Mihály szepesi püspök* (KFK. Ms. 562. 1890. október 5. 30 Ft.) portréi. Ebből az 1888-ban készült Császká-portrét jelenleg Kalocsán őrzik. Eredeti Császká-keretben. Jelzete: 1952.3.1.F. Brigido Mihály képe szintén eredeti Császká-keretben látható a szepeshelyi Püspöki Palotában. Felice Daberto művei: *XIII. Leó pápa portréja* (Szepesi jegyzék 113.), *Éneklő tiroliak* (Szepesi jegyzék 164.), *Dolomitok panorámája* (Szepesi jegyzék 186.), *Rákóczy Lászlóné a ravatalon* (Szepesi jegyzék 191.). XIII. Leó pápa képét jelenleg Kalocsán őrzik. Eredeti Császká-keretben. Jelzete: 73.28.1.F. *Rákóczy Lászlóné a ravatalon című akvarell* jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában található. Ltsz.: 56.1175.

73 Albrecht Dürer (1471–1528) festő, réz- és fametsző, író. *Magyar képzőművészek lexikona* 1915.

74 Szepesi jegyzék 246. Valójában 13 darab Dürer-másolatról van itt szó. Jelenleg a kalocsai Érseki Palotában találhatóak. Jelzet: 2002.17.1–13.F.

75 Szepesi jegyzék 259.

76 Szepesi jegyzék 254.

A KÉPTÁR TOVÁBBI SORSA CSÁSZKA GYÖRGY ÉRSEKI KINEVEZÉSE UTÁN

Császká György 1891. október 27-én kapta meg kalocsai érseki kinevezését. 1891 decemberében a *Fővárosi Lapok* már arról adott hírt, hogy műkineseit és bútorait csomagolják a szepeshelyi püspöki palotában.⁷⁷

Az új érsek gyűjteménye, köztük képtára a kalocsai Érseki Palota első emeleti érseki lakosztályában ill. reprezentatív tereiben, valamint budapesti lakásán kapott helyet. Az *Építészeti Szemle* 1893-ban, egyik cikkében az érseki rezidencián elhelyezett, gazdag Császká-kollekciót is méltatta. A beszámoló születésének háttérében az Érseki Könyvtár Császká által tervezett bővítése állt. Ennek kapcsán készült a tudósítás. Többek között így írt róla a cikk szerzője: „A nagyteremtől balra⁷⁸ eső kisebb termek egyikében 10 nagyértékű olajfestmény függ (egyháznagyok életnagyságu arcképei), másikában [ti. az ún. királyszobában] az uralkodó-ház tagjainak olajfestésű képei és Ő felsége Ferenc József apostoli királyunk carrarai márvány mellszobra, melyet Császká érsek legujabban hazánk híres műszobrása, Strobl által készíttette, majd ismét egy nagyobb terem [ti. az ún. vörös szalon] zománc művű feszületekkel, vázákkal, a főpásztor márvány mellszobrával, mely szintén Strobl alkotása, továbbá 20, köztük nagy értékű olajképpel. Maga a főpásztor dolgozószobája a legnagyobb műizléssel berendezett kis muzeumát képezi a kézműipar különleges remek apróságainak, egyszerű hálószobájában pedig nagyértékű sz. [ti. szent] képek függenek”.⁷⁹ A nagyebédlőtől balra található szobákat Szoldatits-festmények és „régii, fadomborművű képek” díszítették. A Császká-gyűjtemény numizmatikai anyagát a nagyebédlőben, négy faragott, felül üvegezett tárolószekrényben őrizték.⁸⁰ Belőlük kettő látható azon a felvételen, melyet Erdélyi Mór készített az érseki palota nagyebédlőjéről.⁸¹ A régészeti anyagot, az ásványtárat és a botanikai gyűjteményt az első emeleti folyosó tíz szekrényében rendezték el.⁸²

A gyűjtemény sorsa Császká György halála után megpecsételődött. Az érsek 1904. augusztus 11-én hunyt el Budapesten. Mivel tetemes, 800.692 koronás adósságot hagyott az egyházmegyére, az érsek hagyatéki eljárását intéző Tonházy Gyula miniszteri biztos Császká kollekciójának elárverezése mellett döntött. A Császká után maradt hatalmas tartozás egyébként annak volt köszönhető, hogy érseki kinevezése után a magyar kormány ekkora összegű, az érseki javadalmat terhelő kölcsön felvételét engedélyezte az új főpásztor számára egyházmegyéje építési költségeinek fedezésére.⁸³

⁷⁷ *Költözés Kalocsára*. FL. 1891. 12. sz. 2560.

⁷⁸ ÉPsz 1893. 11. sz. 336. Elírás, mert ez a teremsor jobbra esett. A nagyterem másik oldalán található helyiséget is balra helyezte el a szerző írásában, abban az esetben helyesen.

⁷⁹ ÉPsz 1893. 11. sz. 336. KFL.III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak. Császká-Vároшы. 1905. Az érseki rezidencia leltárában jól nyomon követhető a cikkben említett szobák elhelyezkedése és megnevezése.

⁸⁰ ÉPsz 1893. 11. sz. 336.

⁸¹ KFK FT. 870. A nagyebédlő fotója egy sorozat része volt, melyet Császká György rendelt meg. A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött sorozathoz tartozó, többi fotón néhány első emeleti szalon ill. az Érseki Könyvtár termei láthatóak. Erdélyi Mór felvételei egyedülálló vizuális forrásai a kalocsai érseki palota történetének.

⁸² ÉPsz 1893. 11. sz. 336.

⁸³ KFL.III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak. 1906. október 16. Császká-Vároшы. Apponyi Albert kultuszminiszter levele Vároшы Gyula kalocsai érsekhez az érseki javadalom átadásával kapcsolatban. A gépelt levél hiányos. Az első tizenkét oldal hiányzik.

A hagyatéki árverésre 1905. június 5–7 között került sor Kalocsán. Az árverés egyetlen ismert dokumentuma a Szépművészeti Múzeumban őrzött, nyomtatott árverési jegyzék, mely a gyűjtemény mindösszesen negyven festményét és faragványát tartalmazta. Az egyéb gyűjteményi egységek árverési dokumentumai jelenleg nem ismertek. Az egyes darabok értékesítése tehát a hivatalos aukció mellett, más „csatornákon” is folyt. Így pl. több, Löfkovits Artúr debreceni ékszerész által vásárolt darab egyáltalán nem szerepelt a nyomtatott katalógusban.⁸⁴ Horváth Győző püspök feljegyzései alapján pedig úgy tűnik, hogy az egyházmegyei papságnak több lehetősége is volt vásárolni a hagyatékból.⁸⁵

A kalocsai árverésen eladott műtárgyakból és palackozott borokból végül csekély, 69.810 korona folyt be, mely az érseki javadalom tartozását érdemben nem csökkentette. Ennek fényében úgy gondoljuk, hogy értékesebb lett volna a kultúrtörténeti és művészettörténeti szempontból is nagy jelentőségű Császka-gyűjtemény megőrzése-egyben tartása.

Felhasznált forrás

Déri Múzeum Archívuma

Löfkovits-napló

I.1955.82.1. *Löfkovits Artúr naplója és emlékezései*

A Városi Múzeum 1911-től vezetett leltárkönyve. Benne Szőregi János múzeumőr jegyzékei:

Löfkovits-jegyzék 1.

Löfkovits Arthur úr által 1905. november havában letétül helyezett képek és iparművészeti tárgyak kimutatása.

Löfkovits-jegyzék 2.

„Löfkovits Arthur úr további ajándéka néhai Császka György kalocsai érsek hagyatékából”

HBML=Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

HBML.IV.B.1405.b.V.18.1902. Löfkovits Artúr múzeumi alapítvány.

KFK= Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár

KFK. Ms. 571.

KFK. Ms. 571. Kiadások-bevételek naplója. 1. kötet. 1880. január 29–április 25., 1889. január 29–1895. december 31.

KFK. Ms. 562.

KFK. Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója. 2. kötet. 1896. január 1.–1903. április 26.

MNG Adattára=Magyar Nemzeti Galéria Adattára

Szoldatics művei. Horváth Győző feljegyzései Bíró Béla művészettörténész számára.

⁸⁴ Déri Múzeum Archívuma. I.1955.82.1. *Löfkovits-napló*.

⁸⁵ MNG Adattár. Horváth Győző feljegyzései Bíró Béla művészettörténész számára.

BÍRÓ é.n.

Bíró Béla: Szoldatits Ferenc (1820–1916. Gépelt kézirat. Év nélkül.

ŠA=Štátny Arhív v Levoči

Fond Spiške biskupstvo

Fénykép

Déri Múzeum Archívuma

A Városi Múzeum kiállításának enteriőr-fotója. 1905.

IMM Adattári Gyűjtemény=Iparművészeti Múzeum Adattári Gyűjtemény

FLT. 3692. Kalocsai házi oltárka. Klösz György fotója.

KFK FT.= Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Fotótára

Az 1876-os kiállításon bemutatott szepesi műkincsek fényképeit Schrecker Ignác készítette:

KFK FT. 558.a. Iglói ereklyetartó kereszt

KFK FT. 559.a. Iglói ereklyetartó kereszt

KFK FT. 560.a. Iglói zománcozott ereklyetartó kereszt

KFK FT. 561.b. Iglói zománcozott ereklyetartó kereszt

KFK FT. 562.a. Kislomnici monstrancia, malduri ereklyetartó

KFK FT. 563.a. Szepesi székesegyház zománcozott kelyhe, alsó-lapsi monstrancia, toporci kehely

KFK FT. 564.a. Felkai monstrancia

KFK FT. 565.a. Szepesi székesegyház kelyhe, poprádi Szent Egyed templom kelyhe

KFK FT. 566.e. Felső-lapsi monstrancia

KFK FT. 567. Iglói monstrancia

KFK FT. 568.b. Szepesi székesegyház kelyhe, körtvélyesi feszület, odorini ereklye-kereszt

KFK FT. 569.b. Szepesi székesegyház két kelyhe, szepesbélaei ereklye-kereszt.

KFK FT. 570.c. Felső-lapsi, krighi, miseruhák, podolini gobelin

KFK FT. 571.d. Leibici és kislomnici miseruhák

KFK FT. 572.c. Piéta

KFK FT. 573.d. Poprádi Szent Egyed templom Szűz Mária képe

KFK FT. 574.b. A szepesi székesegyház Szent István király képe

Erdélyi Mór felvételei:

KFK Ft. 870. A kalocsai Érseki Palota nagyebédlője. Erdélyi Mór fényképész

KFK FT. 871. Királyszoba. Erdélyi Mór fényképész

KFK FT. 872. Vörösszalón. Erdélyi Mór fényképész

KFK FT. 873. Nyári lakosztály szalonja. Erdélyi Mór fényképész

KFK FT. 1394. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kollonich-terme. Erdélyi Mór fényképész

KFK FT. 1395. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Patachich-terme. Erdélyi Mór fényképész

- KFK FT. 1396. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Patachich-terme. Erdélyi Mór fényképész
- KFK FT. 1397. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Haynald-könyvtára. Erdélyi Mór fényképész

Felhasznált irodalom

- Auctions-Katalog* 1891 = *Auctions-Katalog der Gemeldesammlung moderner Meister aus dem Besitze des Herrn Franz Terzer in Wien und der Antiquitäten-Sammlung (Objecte des Mittelalters und der Renaissance) aus dem Besitze Herrn E. Nollet in Paris, welche Montag den 12 Jänner 1891 und folgende Tage Nachmittag von 2 Uhr an im locale des Wiener Künstlerclub I. Graben 10. (Dorothingasse No. 1.) versteigert werden.* Bécs, 1891.
- BARDOLY–CS. PLANK 1999 = „*A szentek fuvarosa*”: *Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei 1900–1919.* Szerk.: BARDOLY István, CS. PLANK Ibolya. Forráskiadványok. Budapest, 1999.
- CSÁNKY 1937 = CSÁNKY Dénes: *Szepeshelyi táblaképfestészet a XV–XVI. században.* (Szepesi festő két táblája a boroszlói Szépművészeti Múzeumban. In: *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum évkönyvei.* 8. kötet. 1935–1936. Budapest, 1937. 7–128.
- CSÉFALVAY 1989 = CSÉFALVAY Pál: *Ipolyi Arnold, a műgyűjtő.* In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv.* Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga. Budapest, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1989. 93–116.
- BIZOŇOVÁ 2016 = BIZOŇOVÁ, Monika: *Spišské biskupstvo v čase Prvej svetovej vojny a jej dôsledky.* In: Kónya Péter: *Első világháború a Kárpátokban.* Eperjesi Egyetem kiadványai. Eperjes, 2016. 119–126.
- DIVALD *Archeológiai kutatások* 1907 = DIVALD Kornél: *Archeológiai kutatások.* In: *Múzeumi és Könyvtári Értesítő.* 1. évf. 1. sz. 1907. 19–24.
- GENTHON 1927 = GENTHON István: *Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig.* Budapest, 1927.
- HENSZLMANN – BUBICS 1876 = *A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten Gr. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlék-kiállítás tárgyaiának leírása.* Készítették: HENSZLMANN Imre és BUBICS Zsigmond. Budapest, 1876.
- HERUCOVÁ 2015 = HERUCOVÁ, Marta: *Spišské oltáre 19. storočia.* Lubiša, 2015.
- HORVÁTH HILDA 1992 = HORVÁTH HILDA: *Bubics-gyűjtemény.* In: *Hitel.* 1992. 11. szám. 55.
- IPOLYI 1867 = *Beszéd az egyházi művészetek hazánkban emeléséről.* 1867. szeptember 24. In: *Ipolyi Arnold kisebb munkái.* 2. Alkalmi beszéde. Budapest, 1873. 211–241.
- IPOLYI 1876 = IPOLYI Arnold: *A magyar mű- és történet emlékek kiállítása.* In: *Századok.* 1876. 486–342.
- JANOVSKÁ–OLEJNÍK 2018 = JANOVSKÁ, Magdalena – OLEJNÍK, Vladimír: *A szepeshelyi Szent Márton székesegyház.* In: *Magyar Sion. Új folyam* 22/44. 1. sz. 2018. 77–95. o.

- KŐHALMI-KLIMSTEIN 1886 = KŐHALMI-KLIMSTEIN József: *Simor János bíbornok, érsek, Magyarország Herczeg-primásának élete és működése. Fél százados papi jubileuma alkalmából*. Pozsony-Budapest, 1886.
- KÖRÖSY 1896 = KÖRÖSY László: *Esztergom és környéke*. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország IV. kötete*. Budapest, 1896. 507–528.
- LAKATOS ADÉL 2015 = LAKATOS ADÉL: *Kalocsai kincsesvár*. Kalocsa, 2015.
- LAKATOS ADÉL „*Á la daberto*”. 2019 = LAKATOS ADÉL: „*Á la daberto*”. *Adalékok az egykori zombori vármegyeháza érsekportréit festő Daberto Félix (1829 körül?) életéhez és működéséhez*. In: *Historia Ecclesiastica. Közép-Európai egyház- és vallástörténeti folyóirat*. Eperjes, 10. évf. 2019. 2. sz. 87–106.
- LAKATOS ADÉL: *Hanula József*. 2020 = LAKATOS ADÉL: *Hanula József: Tomori Pál a mohácsi csatamezőn Császka György kalocsai érsek műgyűjteményének az 1896. évi országos ezredéves kiállításra készült darabja*. In: *Historia Ecclesiastica. Közép-Európai egyház- és vallástörténeti folyóirat*. Eperjes, 11. évf. 2020. 1. sz. 12. 127–135.
- LAKATOS ANDOR–HROMJAK–KLIEBER 2020 = LAKATOS ANDOR–HROMJAK, Lúboslav-KLIEBER, Rupert: *XI–I–6. Georg Császka*. In: *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. I. Band. Die röm-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*. Berlin, 2020. 328–335.
- LAKATOS-BALLA 2012 = LAKATOS-BALLA Attila: *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyvárádon*. *Miscellanea Historica Varadinensia III*. Nagyvárád, 2012.
- MASZLAGHY 1876 = MASZLAGHY Ferenc: *Hardy Bernát, Gáspár viaszművei az Esztergomi Érseki Képtárban*. Esztergom, 1876.
- MOJZER 1964 = MOJZER Miklós: *Tanulmányok az Keresztény Múzeumban I*. In: *Művészettörténeti Értesítő*. 13 évf. 3. sz. 1964. 214–226.
- Művészeti Lexikon 1935 = Művészeti Lexikon*. 2 kötet. Budapest, 1935.
- MLK = Művészeti Lexikon*. 1–4. kötet. Budapest, Akadémia, 1965–1968.
- PROKOPPNÉ 1977 = PROKOPPNÉ Stengl Marianne: *Az Esztergomi Keresztény Múzeum története*. 1977.
- STRÓBL 2004 = STRÓBL Mihály: *A gránitoroszlán. Egy magyar szobrász élete az Osztrák–Magyar Monarchiában. Strobl Alajos életútja*. Budapest, Strobl Alajos Emlékhely Alapítvány, 2004.
- TYROL–OLEJNÍK 2021 = TYROL, Anton–OLEJNÍK, Vladimír: *Uznik Biskupstva, osobnosti a najnovšie udalosti*. Ružomberok, 2021.
- URBACH 2001 = URBACH Zsuzsa: „*Nyombiztosítás*”: *egy korai németalföldi kép egykor magyar magángyűjteményben*. In: *Művészettörténeti Értesítő*. 50. évf. 1–2. sz. 2001. 1–13.
- VARGA ÁGOTA 2013 = VARGA ÁGOTA: *Ismeretlen magyarországi (?) késő gótikus tábla-kép egykor a debreceni Löfkovits-gyűjteményben. Néhány gyűjtéstörténeti adalék és felvetés egy Piéta-ábrázolással kapcsolatban*. In: *Als ich kann – Tanulmányok Urbach Zsuzsa 80. születésnapjára*. Budapest, 2013.
- VARGA ÁGOTA 2018 = VARGA ÁGOTA: *Szakavatott műtörténész, fáradhatatlan gyűjtő*. *Bubics Zsigmond kassai püspök egykori gyűjteményéről és műpártoló tevékenységéről*. Az előadás a PPKE Művészettörténeti Tanszéke által, 2018. május 26-án, „Rekonstrukció” címmel szervezett konferencián hangzott el.

SZILÁGYI CSABA

ERDÉLYI LÁSZLÓ LEVELE AZ ORSZÁGOS
TANKÖNYVBÍRÁLÓ BIZOTTSÁG RÉSZÉRE*Ádám atyának köszönettel a győri tanításért.*

ELŐSZÓ A FORRÁSKÖZLÉSHEZ

Erdélyi László a *Magyar történelem új rendszerben* című munkájának¹ előszavában így ír: „*E könyv célja a magyar történelem helyes új rendszerét adni s kicsiben lehetővé tenni a mélységeikig ott, ahol fontos dolgokról van szó. E könyv vezérfonál akar lenni mindenkinek, aki rövid idő alatt alaposan és igazán át akarja tekinteni a magyar történelmi fejlődést nemcsak nagy vonásokban, hanem gazdagságában és mélyre, magasra ható értékeiben is. A nagyterjedelmű történelmi kötetek mellett e kicsire okvetlen szüksége van tudósnak, műveltnak, fő- és középiskolai tanulóknak, minden éretten gondolkozó magyar embernek. Egy pályázat első díjat nyert kéziratának kóstolója ez a könyv, hogy több évi várakozás után igazolja a pozsonyi Híradó 1924-i pályázatának nagy magyar áldozatát és kifejezze köszönetét a nagyobbik mű *kis előhírnökével.*”² Erdélyi szerette volna tankönyvként elfogadtatni munkáját. Az *Országos Tankönyvbíráló Bizottság* a benyújtott pályaművet alapos bírálatnak vetette alá, amelyre Erdélyi 1931. május 18-án válaszolt.³ Végül Erdélyinek nem sikerült tankönyvként elfogadtatnia munkáját, ezért magánkiadásban adta ki.⁴ Munkáját Klebelsberg Kuno kultuszminiszternek ajánlja.*

Erdélyi László válaszleveléből jobban megismerhetjük történész-tanári gondolkodását, illetve a kortárs történészekhez való viszonyát, ezekért is tartom fontosnak a megtalált levelet teljes egészében közölni a *Függelékben*. (A helyesírást eredetiben közlöm.)

Erdélyi László bencés történész munkásságát a *Magyar történelem. Művelődés- és államtörténet* című munkájához⁵ kapcsolódó pannonthalmi kutatásaim során ismertem meg. Ekkor találtam rá az Erdélyi-hagyaték között arra a levélre, amelyet az *Országos Tankönyvbíráló Bizottság* számára írt.⁶

1 Dr. ERDÉLYI László: *Magyar történelem új rendszerben*. Bp., 1931.

2 Uo. 1.

3 PFKK BK 493 XV. (Pannonthalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattár – Benedictina-Kéziratok 493 Erdélyi László hagyatéka-XV. doboz). A továbbiakban: *Válaszlevél*.

4 Bővebben lásd: SZILÁGYI Csaba: *Erdélyi László: Magyar történelem. Művelődés- és államtörténet. Egy bencés tudós munkásságának bemutatása*. In Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. 1–2. kötet. Szerk. ILLÉS Pál Attila és JUHÁSZ-LACZIK Albin. Bp., 2012. (Rendtörténelmi konferenciák, 7/1–2.) 2. kötet. 736–739.

5 SZILÁGYI Cs.: i. m. 735–749.

6 A két világháború közötti történelem tankönyvíráshoz lásd: Dr. GÓZSY Zoltán–DÉVÉNYI Anna: *Történetírói irányzatok és hatásuk a történelemtanításra című kurzushoz*. Egyetemi jegyzet. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Pécs, 2011. Lásd: <http://janus.ttk.pte.hu/>

ERDÉLYI LÁSZLÓ ÉLETÉNEK FŐBB ÁLLOMÁSAI

Erdélyi Gyula, rendi neve László, 1868. március 2-án született Zsigárdon, Pozsony megyében.⁷ Tizenhat éves korában, 1884. augusztus 1-jén öltötte magára a bencés rend ruháját. Egyszerű fogadalmat 1887. július 2-án, ünnepélyes fogadalmat 1890. július 2-án tett, áldozó pappá 1891. július 6-án szentelték. 1890 és 1892 között egyetemi hallgató Budapesten, ahol történelmet és földrajzot hallgatott. Egyetemi tanulmányaira így emlékezett vissza: „A tanárképző harmadik évében a budapesti egyetemre mentem és az akkor legkiválóbb tanárokat: Salamon Ferencet, Ballagi Aladárt és Kerékgyártó Árpádot hallgattam.”⁸ Kerékgyártó Árpád munkássága bizonyára meghatározó volt Erdélyi művelődéstörténet-írás felé fordulásában, hiszen az ő nevéhez fűződik Magyarország művelődéstörténetének megírása.⁹

Tanulmányai befejeztével visszakerült Pannonhalmára, ahol főiskolai tanár, levéltáros és könyvtáros lett. Pannonhalmi éveinek legjelentősebb munkája volt a rendtörténeti sorozat szerkesztése.

Erdélyi 1911-től a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre nyert tanári kinevezést.¹⁰ A távolságra való hivatkozással Erdélyi lemondott a főszerkesztői tisztségéről és Sörös Pongrácnak (1873–1919) adta át a helyét. Sörös tanítványa volt Pannonhalmán, több kötet szerkesztője és írója. Így emlékezik rá: „Én, mint a pannonhalmi Szent Benedek-rend 12 kötetes történetírásának Villányi [Szaniszló] után új munkaterv-készítője és főszerkesztője, kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy bármennyire biztosnak érzem a kidolgozott munkaterv sikerét ezt aligha érhettem volna el Sörös Pongrác páratlan munkakészsége nélkül.”¹¹

tamop/tananyagok/tort_tan_valt/index.html (Utolsó megtekintés: 2022. május 9.) A tankönyvkiadással kapcsolatban a szerzőpáros ezt írja: „A dualizmus lényegében teljesen szabad tankönyvpiaca után a klebelsbergi kurzus enyhe szigorítást vezetett be 1925-ben, amikor a tankönyvkiadást engedélyhez kötötte. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium keretében létrehozta a Tankönyvügyi Bizottságot, ennek feladata volt a tankönyvbírálat. Megfogalmazott célja a tankönyv-túltermelés korlátozása, jobb, de kevesebb könyv kiválasztása volt. Lényegi korlátozást ez azonban nem jelentett, továbbra is nagy számban láttak napvilágot a tankönyvek, köztük a történelemtankönyvek. Az állami irányítás másik, meglehetősen hatásos módja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, illetve annak tankönyvkiadói tevékenysége jelentős állami támogatása volt. Így olcsó és szakmailag többnyire nivós tankönyvek jelenhettek meg nagy számban, a tankönyvpiaci versenyt viszont ez erősen korlátozta.” Lásd még: KLEBELSBERG Kuno: *A középiskolákról szóló törvényjavaslat betérjesztése. 1924. március 26.* In Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta GLATZ Ferenc. Bp., 1990. 271–299.

7 Életrajzát részletesebben lásd: *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Névtára. 1802–1986.* Összeállította: BERKÓ Pál–LEGÁNYI Norbert. Győr, 1987. *Győri Életrajzi Lexikon.* Szerk. GRÁBICS Frigyes, HORVÁTH Sándor Domonkos, KUCSKA Ferenc. Győr, 1999.; Új Magyar Irodalmi Lexikon. 1., Főszerk. PÉTER László, Bp., 1994.; *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002.* I., Főszerk. GLATZ Ferenc. Bp., 2003.; CSÓKA J. Lajos: *Erdélyi László (1868–1947).* Századok 81(1947) 356–357.; Erdélyi történetírói munkásságára lásd: RÖTTLER Ferenc: *Erdélyi László történetírása.* Bölcsészettudományi disszertáció. Bp., 1965. Kézirat, Budapest Egyetemi Könyvtár, Kézírtattár Kd. 1247. Vö. SZILÁGYI Cs.: i. m. 736. 6. jegyzet.

8 SZILÁGYI Cs.: i. m. 736.

9 DOBSZAY Tamás–FÓNAGY Zoltán: *Művelődéstörténet.* In Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. BÓDY Zsombor–Ö. KOVÁCS József. Bp., 2003. 399.

10 Kinevezését Zichy János kultuszminiszternek és Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek köszönheti. Lásd: SZILÁGYI Cs.: i. m. 737.

11 ERDÉLYI László: *Emlékbeszéd Sörös Pongrác (1873–1919) rendes tag felett.* Bp., 1941.

1919-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet Szegedre költöztették, ahol Erdélyi László 1938-ig, nyugdíjba vonulásáig élt és dolgozott. Az egyetemi tanári évek után Zalaapátiba került, ahol 1946-ig perjel is volt. 1947. augusztus 17-én halt meg Zalaapátiban.

A MAGYAR TÖRTÉNELEM ÚJ RENDSZERBEN. A KÖNYV BEMUTATÁSA

Erdélyi László könyvének *Bevezetésében* bemutatja Kárpátország (érdekes elnevezés) honfoglalás előtti történetét, majd öt fő korszakra osztja a magyar történelmet: I. *Pogány örökös fejedelmek*. II. *Keresztény uradalmi királyság*. III. *A szentkoronás hűbéri lovagkor: A rendi alkotmány kialakulása*. IV. *Reformációs török kor: A Habsburgok öt nemzedéke*. V. *A pragmatica sanctio védelme. Gazdasági reformok*.

Erdélyi László a főkorszakon belül nemzedékkorokat különböztet meg, 27 átlag és közel 40 éves nemzedékkorban foglalja össze a magyar történelmet.¹² A korszakbeosztással és a fejezetek elnevezésével, illetve a tankönyvben szereplő személy- és helynevekkel kapcsolatban Meszlényi Antal ezt írja: „Könyvének korszakos beosztásait szintén találóknak tartjuk, bár egyik-másik fejezete jellegzetesebb címet is kaphatott volna. Főképpen az Árpádok korában szerepelt személy- és helynevek újításai, helyesebben az oklevelekhez való ragaszkodása tudományos szempontból helyes, azonban a történeti közfelfogás egészen jól megbarátkozott már megmagyarosított alakjukkal. Nehezen hiszem, hogy ezután Zsolt helyett Zsolta-t, Lehel helyett Lél-t, Gizella helyett Gizla-t, Pirroska helyett Pirisk-et stb.-t használjon történetírásunk.”¹³

A könyv olvasásakor sok érdekes adattal, történelmi eseménnyel találkozhatunk, amelyeket akár napjainkban is érdemes továbbgondolni, illetve korrigálni. A tankönyvben több helyen található egyháztörténeti utalásokat, ezekre két példa:

„*Kálmán II. törvénye* [...] *becikkelyezi a II. esztergomi zsinat határozatait*, amelyek szerint *nős pap*, noha diák korában törvényes házasságot kötött (mint görög hiten szokás), többé oltárnak nem szolgálhat; házasságot nyilvánosan kell kötni az egyház papja s más tanuk előtt és föl nem lehet bontani. Ez más országokban csak a trienti zsinat után lett kötelező s ebben Magyarország 4½ száz évvel előzte meg Nyugateurópát.”¹⁴

„Pécsi egyetem. Négy nagy szomszéd *négy egyetemet* alapított: a prágait, s némi időköz után a krakóit, bécsit, pécsit (1348; 1364, 65, 67). A pfalzi Vilmos *pécsi püspök* áldozott jövedelmeiből a pécsi egyetem megalapítására. II. Orbán *pápa Lajos király kérésére* megengedte, hogy a pécsi püspöktől összehívott kari doctorok és magisterek előtt lefolyt szigorú vizsgálat alapján a tudományok hallgatói doctor és magisteri gradusra juthassanak. A *theológiai kart* a pápa nem engedélyezte, mert a konstanzi zsinatig a pápák, kivált az avignoniak nagyon bíztak a párizsi theológiai fakultásban s óhajtották, hogy minden tudós theologus lehetőleg ott nyerje el kiképeztetését. Az egyetem lényege az *autonómia*, vagyis hogy a klérikus rendhez tartozó tanárok és diákok előljárói és bírái

12 Vö. SZILÁGYI Cs.: i. m. 739–740.

13 Dr. MESZLÉNYI Antal: *Dr. Erdélyi László: Magyar történelem új rendszerben*. Bp., 1931. In Magyar Kultúra. Társadalmi és tudományos szemle 18(1931) 64–65.; Internetes elérhetőség: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarKultura_1931/?query=Könyvének+korszakos+beosztásait+szintén+találóknak+tartjuk (Utolsó megtekintés: 2022. május 9.)

14 Dr. ERDÉLYI L.: *Magyar történelem...* i. m. 31.

maguk között választottak legyenek, ne a főesperes vagy más egyházi. Az egyházi hatalom átruházása miatt kellett a pápai beleegyezés. A perek első fellebbezése az egyetem kancellárjához történt, t. i. a megyés püspökhöz vagy megbízottjához.

Pécsi egyetemi tanárt egyet ismerünk. *Bettini* egyházgátszt, kit Padovából hívtak meg s neki fizetésül a pécsi püspök és káptalan Ürög falu tizedeit ajánlotta föl 300 márka (1200 arany firt) értékben s egy pécsi házat örök tulajdonul. De a pápa e házat csak a tanár haláláig engedélyezte. Azért *Bettini* két év múlva visszament Padovába, hol 60 márka fizetést kapott, míg a rendes egyetemi tanári fizetés egy évre 10–20–40 márka.”¹⁵

Erdélyinél találkozunk történelmi fogalom-magyarázatokkal, erre példa a következő idézet: „Ha a földesúr maga a király, akkor szabad telepes községeit *szab. kir.* falunak, vagy *szab. kir.* városnak nevezték. Megkülönböztették a libera *villa* (falu), oppidum és civitas nevű községeket. *Oppidum* az oly falu, melynek heti és országos vásárai vannak, mint a civitasnak, de nincs védőfala, mint ennek. Magyarul az oppidumot mezővárosnak nevezték el, noha nincs vára. Igazi város a *civitas*, mely régen várat, védőkerítést jelentett.”¹⁶

Meszlényi a következő kritikai megjegyzéseket tette a könyvre: „Egy-két hibára, vagy talán elírásra fel kell hívunk a figyelmét. Az intelmek írását nem lehet oly megfellebbezhetetlenül Szent Istvánnak tulajdonítani, mint ő teszi (23–24. l.). Nem egészen helyes a következő szövegezés: Huss János prágai teológus egyetemi tanárt 1415 júliusában Zsigmond biztosító levele dacára máglyán kivégezték (72. l.). Loyolai Szent Ignác csak akart a Szentföldre menni, de nem jutott odáig (114. l.). De ezek megemlékezésével természetesen nem akarok karcokat húzni a mű értékén, sőt kívánom is a szerzővel, hogy könyve eljusson minden magyar lelkéhez, eszéhez, szívéhez és akaratához, mert érdemes rá!”¹⁷ A továbbiakban a megküldött bírálatok és Erdélyi válasza alapján mutatom be a tankönyv főbb jellegzetességeit.

REFLEXIÓK AZ EGYES BÍRÁLATOKRA

Erdélyi a válaszlevelében jelzi, hogy két bíráló volt, az egyiket név szerint is megemlíti, Madzsar Imre történész, c. tankerületi főigazgató. A másik bírálóra utalásszerűen tudunk következtetni, mégpedig a (tan)könyvének 16. lapjához írt bejegyzésnél /Dávid A./ . Kít takarhat e név rövidítés? Nem tudok senki másra gondolni, mint Angyal Dávidra, aki a két világháború közötti időszak egyik meghatározó történésze volt.

Erdélyi általánosságban kilenc pontban gyűjtötte össze a bírálatokat és az arra adott válaszokat, majd a (tan)könyv egyes oldalaira írt észrevételekre reagált. A következőkben csak a legfontosabb kritikai megjegyzésekre térek ki.

Az ötödik pontban a bírálók Erdélyi stílusát kritizálják, aki a vádakát visszautasítja: „Stílusom, mint t. bírálom is észrevette, alkalmazkodik a változó tárgyhoz: bonyodalmas vagy gyorsan haladó hadi események elbeszélése élénken lüktető, gyors egymásutánban sokat mondó, változatos; a történelmi helyzetek és állapotok rajza nyugodt, világosan szétválasztó, megkülönböztető. Egy tanár kifejezte, hogy könyvem stílusa Varga

¹⁵ Uo. 64.

¹⁶ Uo. 47.

¹⁷ MESZLÉNYI A.: i. m. 65.

Ottóéra¹⁸ emlékeztet s hogy ezt a tanárok és diákok nagyon szerették. -- Ugyancsak Dr Madzsar igen t. bírálónak megvan a véleménye az eddigi érettségi történelmi vizsgálatokról s az alapul szolgáló eddigi magyar történelmi tankönyvekről, amelyek 40 év óta átstilizálgták a Mangold-Ribári tankönyvet és utódait. Ezek tehát főképpen stílusban különböztek egymástól, a tartalmat pedig egyre halaványabbá tették s a tévedéseket szaporították, egyre nagyobbra növelték. A könyvkiadó cégek üzletemberei válogatták ki a tankönyvirókat, kettőt-hármat egy könyvhöz, s mert ezek ujat, feltűnőt nem mondtak, könnyen átbujtak a bíráló rostákon. Így nézve ezen stílusbeli változatokat meggyőződhetik a Tekintetes Bíráló Bizottság, hogy nemcsak tartalmi, de stílári szempontról is az én tankönyvem érdekesebb, ennélfogva hatásosabb, használhatóbb lesz. Nekem annyi a mondani valóm, hogy nincs terem és időm üres vagy értéktelen szavak, mondatok hengergetésére.”¹⁹

A válaszlevélből megismerhetők Erdélyi László forrásai, amelyekből dolgozott. Meszlényi tömören így foglalja össze: „Főképen a törvényekből, oklevelekből és más forrásokból merített anyaga alapján éles kontúrokban vetítette elénk magyarságunk ezredéves életét. A szellemtörténetnek a hullámai, melyek oly dagadó áramban hőmpölyögnek Hóman és Szekfű kötetiben, bár kisebb méretezéssel, visszatükröződnek Erdélyi könyvében is, ami arra vall, hogy gazdag erudíciója szerencsés egységbe tudta olvasztani a mult és a jelen történeti irányzatát.”²⁰

Előkerül Hoerner bécsi archeológus neve,²¹ Rónai-Horváth Jenő akadémikus mint „modern hadtörténetíró”,²² Sebestyén Gyula neve²³ a rovásírásnál. Sebestyén nevének említése azért is érdekes, mert az 1905-ben megjelent *A magyar rovásírás hiteles emlékei* című könyvét, 2021-ben reprint kiadták.²⁴

Erdélyi a következő mondatokban foglalja össze Sebestyénnek a rovásírással kapcsolatos kutatásait: „**Rovás.** A babiloni ékírás egyenes jegyeit késsel papálcákra vágják jobbról balra menő sorban. Az Orkhon-folyó és a Jeniszei felső völgyében ujgur-síremlékeken sok ily írás maradt a 700 körüli időből. A magyarok is használták a rovásírást s ezt innen vitték át a székelyek Erdélybe 1150 táján, és átvették az összes szomszéd népek a »rovás« szót, még a görögök is. A magyarok a latin betűk átvétele után elfeledték a rovásírást, csak a számrovást tartották meg az ácsok, pásztorok, dézsma- és adószedők, sóvágók stb. Székelyföldön híres rovásírás a csíkszentmihályi 1501-ből. A székely rovásírás betűit először Telegdi János írta le Rudimenta c. könyvében (1598). Az énlakai felirat 1668-ból már nem vágott, hanem festett rovásírás. Legújában Sebestyén Gyula gyűjtötte össze a regölés és rovásírás emlékeit.”²⁵

18 Varga Ottó (1853–1917) földrajz- és történelemtanár, a dualizmus korának egyik kiemelkedő pedagógusa, tankönyvszerzője. Érdekességként jegyzem meg, hogy az 1878-as boszniai megszállás során, a berlini döntés értelmében katonaként hazáját szolgálta, erről a hadieseményről naplót írt, amelyet 2021-ben kiadtak. Lásd: https://mnl.gov.hu/mnl/gymssml/hirek/megjelent_uj_kiadvanyunk_varga_otto_naplom (Utolsó megtekintés: 2022. május 9.)

19 *Válaszlevél* 1–2. oldal.

20 MESZLÉNYI A.: i. m. 64.

21 *Válaszlevél* 4. oldal.

22 Uo.

23 *Válaszlevél* 5. oldal.

24 DR. SEBESTYÉN Gyula: *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Bp., 2021. (Reprint, az 1905-ös könyv alapján.)

25 DR. ERDÉLYI L.: *Magyar történelem...* i. m. 17.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem körüli vitára utal Erdélyi László a válaszlevegében, amikor ezeket írja: „Végre vannak u.n. kényes történeti adatok. Ezek történeti szempontból igaz tények, de aggodalmak merülhetnek föl aziránt, hogy nem irányzatok és sértők-e pártpolitikai vagy felekezeti szempontból. Ilyenek a trónbetöltő és a protestáns küzdelmekre vonatkozó adatok. Ezek korábban nem voltak kényes adatok. A milleniumi kor kiadott, Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent tíz kötetes műnek szerzői Marczali, Fraknoi, Acsády, Angyal, Ballagi minden feszélyezettség nélkül szóltak a trónbetöltés és a vallási ellentétek vagy erdélyi fejedelmek viszonyairól. Csak a legmodernebb szabad-királyválasztó párt és a Szekfü-Kiss egyetemi tanárok Bethlen-pere tette kényessé, aggodalmassá, mindazt, ami a trónbetöltés és protestáns ügy körébe vonható.”²⁶

Az ún. Szekfü-Kiss Bethlen-per (sic!) mint történést foglalkoztatta Erdélyit. Rugonfalvi-Kiss István történész, egyetemi tanár hevesen támogatta Szekfü 1929-ben megjelent Bethlen Gábor című könyvét. Dénes Iván Zoltán írásából részletesen megismerhetjük a Bethlen személye körül kialakult vita hátterét.²⁷

Erdélyi (tan)könyvében a felekezeti kérdéseket nem akarja kiélezni, próbál tömören írni Bethlen Gáborról (aki református volt): „Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629). Báthory még élt, mikor a Szekender pasától egybehívott kolozsvári gyűlés tagjai »*féltőkben libere eligálták*« Bethlen Gábort. Ily »szabad választást« [II.] Mátyás király nem akart elismerni, nem adta meg a fejedelmi címet a két nagyszombati egységben sem (1615, 1617).”²⁸

Erdélyi László egy másik, szintén 1931-ben írt könyvében, a *Praktikus magyar történelemben*, Bethlen Gábornak mint erdélyi fejedelemnek a gazdasági és művelődési nagyságát domborítja ki: „Bethlent a lengyel urak és a svéd Gusztáv Adolf a lengyel királysággal kecsegtették, de 1629 novemberében a *nagy erdélyi fejedelem* vízkörság-

²⁶ *Válaszlevél* 3. oldal.

²⁷ DÉNES IVÁN ZOLTÁN: *Szekfü Gyula Bethlen Gábor-képe*. Történelmi Szemle LVII (2015) 1:97–120. Dénes erről így ír: „A korábbi kutatók, Szilágyi Sándor, Angyal Dávid, Marczali Henrik és Károlyi Árpád elfogadták Bethlen Gábor önmagáról kialakított képét. Azt, hogy Bethlen Gábor kiépítette és nemzetközi hatalmi tényezővé tette Erdélyt, ezért egyensúlyozni és közvetíteni tudott a Habsburg és az Oszmán Birodalom között. A kettőt időről időre kijátszotta egymással szemben, s így az idegen abszolutizmus ellenében a magyar rendi alkotmányosság és szabadság, az ellenreformáció ellenében pedig a vallásszabadság védelmezője lehetett.” Ezt a képet borítja fel Szekfü Gyula: „Szekfü Gyula 1929-ben megjelent Bethlen Gábor-életrajzában nem elsősorban új források feltárása és elemzése alapján értelmezte újra Bethlen Gábor személyiségét és szerepét, hanem Meinecke államérdek-fogalmának értelmezési keretébe helyezve cáfolta elődei Bethlen-képét. A 17. századi európai politikát hatalmi érdekek érvényesítése és az abszolutizmus kiépítése határozta meg. Szerinte Bethlen Gábor Erdélyben abszolutizmust épített ki, amellyel visszaszorította és elnyomta az erdélyi rendeket. Ezért egyáltalán nem volt a magyar rendi szabadság külső védelmezője. Amit ugyanis Erdélyben elnyomott, azt nem védhette Magyarországon. Erdélyben korántsem honosította meg a vallásszabadságot, hiszen az jóval későbbi korszak eszménye volt. A vallásszabadságra – mint annyi kortársa, ő is – csak hivatkozott, hogy saját érdekeit korlátozás nélkül érvényesíthesse. Egyáltalán nem harcolt Magyarország török alóli felszabadításáért, hanem állandósította a Magyarországból a török által kiszakított, a megosztást szolgáló szulejmáni ütközőállamot. Az egységes nemzet helyreállítása helyett a magyarság nyugatira és keletre szakadását mélyítette tovább. Ez a kép a gátlástalanul önző, kalandor, ügyesen manipuláló, törökös fejedelemlről Bethlen Gábor korabeli ellenségeinek érveit és vádjait újította fel. A korábbi Bethlen-kép tehát Szekfü szerint a liberális szabadságfogalom és a vallási tolerancia visszavetítése, történelmietlen és elavult.” DÉNES I. Z.: i. m. 101–102. Lásd az interneten: <https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2015-1/Denes.pdf> (Utolsó megtekintés: 2022. május 9.)

²⁸ DR. ERDÉLYI L.: *Magyar történelem*... i. m. 125.

ban meghalt 49 éves korában. Sokat olvasott katona volt, edzett és az alkalmakhoz gyorsan alkalmazkodó, egyszerre több lehetőségre készülő diplomata. Nagy gazda és jó kereskedő, ki Velencének szállított rezet, viaszt, ökröt, lovat, Bécsbe főképp marhát. *Gyulafehérvárott* mint fővárosában kötelezővé tette az építkezést megyéknek, városoknak, uraknak, s maga is sokat költött *palotájára*, ottani főiskolájára, külföldi tanárookra, és szegény diákokra. A kálvini prédikátorokat *megnemesítette*.²⁹

Erdélyi megindokolja, hogy miért nem írt részletesebben a katolikus-protestáns vallási különbségekről: „[...] Azzal számolni kell, hogy a XVI–XVII. század egyfelől erősen vallásos és emiatt erős nyilatkozatok hangzanak az ellentétes oldalokról. De ezek a nyilatkozatok annyira korjellemezők, hogy egy-két adatnak megemlítése nélkül a korpé nagyon hiányos volna. A trónbetöltés adatai Fraknóinak külön erről írt könyvében immár közismert dolgok, s ezzel összhangzó Domanovszky és igen t. bírálom Dr. Madzsar álláspontja is. Én ezekről a dolgokról tudatosan írtam, de nem irányatosan, mert elvem a trónbetöltés és valláskülönbségek dolgában az, hogy a magyaroknak ilyen ellentétei dacára is nagyon kell szeretniök egymást, mert csak így állhatnak meg ellenségeik gyűrűjében.”³⁰

A bírálók egy másik észrevételével kapcsolatban Erdélyi a következő választ adja: „Vencellint szándékosan hagytam ki, mert a nemzetségek történetében Vencellin családjának hagyománya kései, a pannonhalmi oklevél pedig hiteles, ha Szentpétery Imre 1002-ből 1100 tájára, aztán 1213 tájára fordult is, egyre rosszabb következtetésekkel.”³¹

Györffy György munkájából ismerhetjük meg Ve(n)cellin alakját: „A Magyar Krónikában feljegyzett családi hagyomány szerint Svábföldről költözött hazánkba Vecellin, a Hont és Pázmány testvérpár és Héder. A bajor lovagok mellőzését és a svábok előnyben részesítését Géza korában az elemi óvatosság is megkövetelte.” [...] „A Vecellin-utódok szerint István a Koppány ellen induló testőrség élére Hont és Pázmány főembereket (*princeps*) állította, a sereg parancsnokává pedig Vecellin sváb vendéget (*hospes*) tette meg, s ő volt az, aki a harcban Koppányt megölte. E beállításban bizonyára szerepe van a családi elfogultságnak. A Somogyban birtokot nyert Vecellinnek e harcokban nem lebecsülendő érdemei lehettek, de az fölöttébb kérdéses, hogy egyedül őt állították az »egész« hadsereg élére. A Vecellin-utódok sugalmazta krónika fejezet emellett egy még nagyobb történelmi tévedés elkövetését eredményezte. A pannonhalmi alapítólévél XII.

29 Dr. ERDÉLYI László: *Praktikus magyar történelem*. Szeged, 1931. 107. *A Praktikus magyar történelemről* 1932. március 31-én ezt írta Serédi hercegprímás Erdélyinek: „Igaz történetet tanítsunk» című művét, amelyet folyó évi február hó 22-i sorai kíséretében volt szíves megküldeni, a folyó hó 16-án tartott püspöki konferencián bemutattam és figyelmébe ajánlottam a püspöki kar tagjainak, akik az új munkát is szeretettel fogadták. Azon elismerés és értékelés mellett, amelyekkel Méltóságod érdemes munkálkodását a püspöki kar állandóan figyelemmel kíséri, különösen is fájdalmas volt rájuk nézve, hogy Méltóságod »Praktikus magyar történelem« című, eredeti felfogású, erkölcsi vonatkozásokban bővelkedő, általában sok előnyös tulajdonnal ékeskedő könyvét a hivatalos kritika által e jelenségek kiemelése mellett kifogásolt »sürgöny-stílus« s ennek következtében »nehézkessége« miatt tankönyvül elő nem írhatták, illetve nem engedélyezték. A könyv tömör előadása kiváló a Méltóságod előadásait hallgatóknak az összefoglalásoknál és átismétléseknél; félő azonban, hogy ugyanez a tömörsége a képezdekben sok gondot okozna nemcsak a tanulóknak, hanem talán a tanároknak is. Esztergom, 1932. március 31. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, esztergomi érsek.” PFKK BK 493 IX–XII. Vö. SZILÁGYI Cs.: i. m. 739. 21. jegyzet.

30 *Válaszlevél* 3. oldal.

31 *Válaszlevél* 5. oldal.

századi »megtoldója« a három német vezérnév láttán úgy fogalmazta meg az István és Koppány közötti csata lényegét, hogy az a »németek és a magyarok között dült.«³²

BEFEJEZÉS

Erdélyi László könyvét elolvasva és megismerve a bírálatokat, a következőkre jutottam: A (tan)könyv olvasása nem könnyű, időnként nem következik egyik érv a másikból. Ugyanakkor, sokszor olyan jelentős dolgokra hívja fel a figyelmet, amelyre egy diák is azonnal felkapja a fejét. A könyvből csak tanár segítségével lehetett volna tanulni.

A kritikai bírálatoknál Erdélyi főleg a stilisztikai hibákat fogadja el, a szakmaiakat határozottan elutasítja. Csóka J. Lajos jól összefoglalta Erdélyi történeti pályáját: „Történeteszemlélete közvetlenül a forrásokon alakult ki. Árpád-kori történetünk legértékesebb forrásait, a pannonhalmi levéltárat senki nem ismerte jobban nála. De középkori történetünk nyomtatásban megjelent anyagát: a krónikákat, legendákat, törvényeket, oklevéltárat is sokszor áttanulmányozta. Bizonyos, hogy középkori történetünk anyagának egyik legalaposabb ismerője volt. [...] Gazdag irodalmi munkássága nem volt ment az ellentmondásoktól. Erős egyéniség volt, aki túlzottan is bízott saját éleslátásában és kritikai képességében. Amit ő helyesnek vélt, attól nehezen tudott megválni. Alig tudta elképzelni, hogy ugyanazt a kérdést másként is lehet látni és megoldani, mint ő elgondolta, – elsősorban a külföldi – eredmények, analógiák stb. figyelmen kívül hagyásában jelentkezett, nem egyszer hátrányosan befolyásolta tudományos működése eredményességét. De a vitának, a tudományos problémák közös erővel való tisztázásának lelkes híve volt. Mozgékony szelleme középkori lovagként bátran és készségesen állt ki az ilyen szellemi viadalok arénájára.»³³

A *Bevezető*ben utaltam Erdélyi történész-tanári koncepciójára. Záró gondolatként tőle idézek: „Szó ami szó, a történetíróknak aktuálisnak, pragmatikusnak, vagyis praktikusnak kell lennie. Sohase legyen hamisításra hajlandó, irányzatos, pártos és ne legyen néma, hanem szóljon hozzá a valódi történet adataival a jelen politikai és vallási viszonyok megértéséhez. Mert csak így lesz tanulságos tükre a multnak s mestere a jelen életnek a jobb jövő számára. [...] A tankönyv és a tanár kiegészítik egymást, de a főhajtás mégis a tanáré.”³⁴

32 GYÖRFFY György: *István király és műve*. Bp., 1983. 83., 117.

33 CSÓKA J. Lajos: *Erdélyi László (1868–1947)*. Századok 81(1947) 357. Vö. SZILÁGYI Cs.: i. m. 744.

34 *Válaszlevél* 3. oldal.

FORRÁSKÖZLÉS³⁵

Az Országos Tankönyvbíráló Bizottság
Tekintetes Elnökségének

Budapest.

Válasz a hivatalos bírálatokra:

A Madzsar Imre aláírással nekem átnyújtott bíráló jelentés vége az, hogy " A szerző kétségkívül látni fogja, hogy kisebb-nagyobb fontos-ságu észrevételekről és hozzászólásokról van szó, tárgyi megjegyzések mellett egyéni benyomásokról, amelyeket természetesen a maga ítélete szerint fog mérlegelni és figyelembe venni."

A jelentésen kívül könyvem egy példányát is megkaptam, amelyben megtalálom a két bíráló ur bejegyzéseit. E jegyzetek bizonyosságai a bírálók igen gondos, filológiai pontosságú figyelmének.

Ezekért hálás köszönetet mondok. A könyvem végére engedélyezés eseten egy lapon kinyomatom az érdemlegesebb javításokat.—Egyébként pedig legyen szabad a bíráló észrevételekre a következőkben válaszolnom:

1. A Tantervet és Utasításokat nagyon gondosan áttanulmányoztam, az egész ajánlott magyar történelmi rendszer összes címeit és tételait kiirtam s lehetőleg figyelembe vettem. Eltéréseimet a szaktudomány alapos ismeretével megokoltam Szerzői Szakjelentésemben.

2. A tankönyvbírálati Szabályzat sulyt helyez arra, hogy az engedélyezendő új tankönyv haladást mutasson az előzőkhöz képest. Szerzői Szakjelentésemben reámutattam arra, hogy tankönyvemben valóban nagy a haladás az eddigi iskolai magyar történelmekhez képest. Ezt Madzsar igen tisztelt bírálóm hangsúlyozottan elismeri.

3. Ugyanő nem állít fel gátat tankönyvem engedélyezése elé azon címen, hogy e tankönyvnek nincs világtörténelmi sorozata a IV-VII. osztályban. Petri Pál államtitkár ur Ő Excellenciája kijelentette, hogy a VIII. oszt. magyar történelem nem függeléke az alsóbb osztályok világtörténetének. Ez valóban méltatlan is volna a nemzeti történelemhez, amelynek inkább centrális helyzet való s mint vezértantárgy a VIII. osztályban fejtheti ki igazi rendszerét és tanulságait. A helyes sorrend tehát az, hogy az igazán haladó magyar történelem először a VIII. osztály számára készül el, s eszerint kell átdolgozni a világtörténetek magyar vonatkozásait, s nem megfordítva.

4. A tankönyvem végén felsorolt, önnállóan megjelent munkáim mind jelentős haladást mutatnak a magyar történetírás előbbrevitelében. Tankönyvem ezen alapon a legmodernebb magyar történettudás kincs-tára, mely kicsiben annyi világosságot és tanulságot nyújt, amennyit a többi magyar történelmi tankönyvekben hiába keresünk. S ha ezek megkapták az engedélyt, akkor az én tankönyvemet sokkal inkább megilleti az engedélyezés.

5. Stilusom, mint t. bírálóm is észrevette, alkalmazkodik a változó tárgyhoz: bonyodalmas vagy gyorsan haladó hadi események elbeszélés-

se élénken lüktető, gyors egymásutánban sokat mondó, változatos; a történeti helyzetek és állapotok rajza pedig nyugodt, világosan szétválasztó, megkülönböztető. Egy tanár kifejezte, hogy könyvem stílusa Varga Ottóéra emlékeztet s hogy ezt a tanárok és diákok nagyon szerették. -- Ugyancsak Dr Madzsar igen t. bírálómnak megvan a véleménye az eddigi érettségi történelmi vizsgálatokról s az alapul szolgáló eddigyi magyar történelmi tankönyvekről, amelyek 40 év óta átstilizálják a Mangold-Ribári tankönyvet és utódait. Ezek tehát főképpen stílusban különböztek egymástól, a tartalmat pedig egyre halaványabbá tették s a tévedéseket szaporították, egyre nagyobbra növelték. A könyvkiadó cégek üzletemberei válogatták ki a tankönyvirokat, kettőt-hármat egy könyvhöz, s mert ezek ujat, feltűnőt nem mondtak, könnyen átbujtak a bíráló rostákon. Így nézve ezen stílusbeli változatokat meggyőződhetik a Tekintetes Bíráló Bizottság, hogy nemcsak tartalmi, de stíláriis szempontból is az én tankönyvem érdekesebb, ennél fogva hatásosabb, használhatóbb lesz. Nekem annyi a mondani valóm, hogy nincs terem és időm üres vagy értéktelen szavak, mondatok hengergetésére.

6. Tisztelt Bírálóm kifogásai tankönyvemmel szemben részint több-
letet, főlölséget állapítanak meg, részint hiányt. Mivel a tankönyv összes ívei már márciusban nyomás alól kikerültek, bennök a hiányt nehéz volna pótolni. De ez a hiány olyasmi, amelyet tudatosan hagytam ki. A régi Mangold könyvben föl voltak sorolva a történetírók és művészetek képviselői. De ez a könyv két akkora volt, mint amilyen a mostani könyv lehet. S még abban a régi könyvben is a történetírók és művészek felsorolása oly száraz, tanulásra nehéz, hatására értéktelen lajstromot jelentett, hogy ez volt akkor a legfőlölségesebb nyűg. -- E helyett a csupán 3/4 iskolaév tankönyvébe én a nevezetesebb történetírókat s kutfőket és művészeti irányok és stílusok jellemző vonásait s példáit oly helyeken csöpögtettem el, ahol legfontosabb a hatásuk, pl. a honfoglalásnál a keleti kutfőket, Anonymust, Kézait; a vérszerződés és szentkorona birtokjoga kölcsönhatásánál megint Anonymust, kit III. Bélánál is emlegetek. A budai krónikából idézek I. Károly temetésénél, a dubnici krónikából mutatok be anekdotákat Nagy Lajosnál, Turóczy krónikájából idézek jellemző helyeket Hunyadi Mátyás történetében. Ugyanitt jó alkalom van szólni a gót és renaissance művészetről s a humanista történetíréről s egyéb írókról. A jezsuitákkal kapcsolatban jellemzem a barokstílt. A VII. és VIII. osztály magyar irodalom története teljesebben szólhat a művészetekről és történetírókról. -- Tudatosan mellőztem az összefoglalásokat is, mert erre a tanárok szoktak tételeket kitűzni, a diákok ismétléskor nagy érdeklődéssel szedik össze az előző adatokat; ellenben a könyvbe nyomtatott összefoglaló fejezetek betanulásra a legnehezebbek s főlölséges nyűgöt jelentenek az érettségire való készülési izgalmai közt.

7. Ami főlölséges, azon könnyű segítenie minden tanárnak: egy-két nevet, néhány sort hagyjon ki. Ezt a tanárok mindig meg szokták tenni. -- Nem tartják középiskolába valóknak t. bírálóm a hipotéziseket és a viták eredményeit. Ez helyes az alsóbb osztálybeli gyermekekre való tekintettel, de nem főlölséges a történeti hipotézisek fölhasználása

a VIII.osztályban, mely oly sokat köszön a természettani hipotéziseknek. A viták eredményeit illetőleg szakember nem kénytelen felfüggeszteni ítéletét egy bizonytalan jövőig, hanem ellenkezőleg ismertesse diákjaival a történetírók legújabb vitáit is, mert ezek érdekesek és tanulságosak.—Egyenesen hálát és elismerést érdemel tankönyvem azért, hogy a legmodernebb történettudományi színvonalat mutatja be, a legnehezebb kérdéseket is egyszerűen, röviden, érthetően megokolva adja elő.

8. Végre vannak u.n. kényes történeti adatok. Ezek történeti szempontból igaz tények, de aggodalmak merülhetnek föl aziránt, hogy nem irányzatosak és sértők-e pártpolitikai vagy felekezeti szempontból. Ilyenek a trónbetöltés és a protestáns küzdelmekre vonatkozó adatok. Ezek korábban nem voltak kényes adatok. A milleniumi kor kiadott, Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent tíz kötetes műnek szerzői, Marczali, Fraknói, Acsády, Angyal, Ballagi minden feszélyezettség nélkül szóltak a trónbetöltés és a vallási ellentétek vagy erdélyi fejedelmek viszonyairól. Csak a legmodernebb szabad-királyválasztó párt és a Szekfü-Kiss egyetemi tanárok Bethlen-pere tette kényessé, aggodalmassá mind azt, ami a trónbetöltés és protestáns ügy körébe vonható. — Megutathatom a posztonyi Híradó pályázatára 1924-27.-ben készült kéziratomat, mely tankönyvem alapjául szolgált s meggyőződhetik belőle mindenki, hogy azok az u.n. kényes adatok mind megvoltak már Szekfü kényes könyvvel előtt. Azok a kényes adatok megvannak különösen Fraknói és Angyal Dávid nagy műveiben, amelyeket soha senki sem talált aggodalmasnak.

Szó ami szó, a történetírónak aktuálisnak, pragmatikusnak, vagyis praktikusnak kell lennie. Sohasem legyen hamisításra hajlandó, irányzatos, pártos és ne legyen néma, hanem szóljon hozzá a valódi történet adataival a jelen politikai és vallási viszonyok megértéséhez. Mert csak így lesz tanulságos tükre a multnak s mestere a jelen életnek a jobb jövő számára. — Azzal számolni kell, hogy a XVI-XVII. század egyfelől erősen vallásos és emiatt erős nyilatkozatok hangzanak az ellentétes oldalokról. De ezek a nyilatkozatok annyira korjellemzők, hogy egy-két adatnak megemlítése nélkül a korszak nagyon hiányos volna. A trónbetöltés adatai Fraknóinak külön erről írt könyvében immár közismert dolgok, s ezzel összhangzó Domanovszky és igen t. bírálmó Dr Madzsar álláspontja is. Én ezekről a dolgokról tudatosan irtam, de nem irányzatosan, mert elvem a trónbetöltés és valláskülönbségek dolgában az, hogy a magyaroknak ilyen ellentétei dacára is nagyon kell szeretniük egymást, mert csak így állhatnak meg ellenségeik gyűrűjében. A VIII. osztálybeli tanulókat nem kell a fontos és aktuális dolgokban tudatlannak hagyni, hanem inkább a helyes gondolkodásra vezetni. A tankönyv és a tanár kiégésztik egymást, de a főhatás mégis a tanáré. A hallgatás nemcsak mulasztás, de egyszersmind hiába való, mert az egyháztörténet-tanulás a VII.-ben, a hitvédelem megvitatása és a bölcsélet a VIII. osztályban, irodalomtanítás mindkét osztályban a hitvita-irodalom olvasásával teljesen fölöslegessé teszi a magyar államtörténet-tanítás elhallgató oportunitizmusát.

A kultuszminiszter ur Ó Exoellenciája legutóbb is nagyon bölcsen

kifejezte, hogy a tudomány szabadságát megvédi az avatatlan vagy egyoldalú érzékenykedésekkel szemben. Amint nem adtak erre okot Domanovszky, Fraknói, Angyal Dávid nagy munkáikkal, úgy még kevésbé adtam rá okot én a kis tankönyv néhány mondatával. Ezek az illetők leveleiből vagy közelállók emlékirataiból vannak véve/Pl. Tordái Zsigmond szavai a leveléből, a reformáció oklevéltára IV. kötetéből/.

9. A t. bírálók a könyvbe írt szavaikkal fennakadnak többször könyvem egy-egy fejezet-vagy szakasz-címén. Azt írják oda, hogy "Különös cím!" Ezzel a szokatlan, nem sablónos, hanem figyelmet kívánó címet jelzik. Mert én mindig arra törekszem, hogy írásaim minden részének megkapó és találó rövid nevet adjak. A rövid név pedig sokszor csupán az illető dolog egy részét hangsúlyozza azon elv szerint: " & potiori fit denominatio."

Más kifogásokra is kielégítő feleletet adhatok a következőkben:

A Kárpátország minden vize egy folyóba ömlik /A bíráló ezt megkérdőjelezi, mert a sokszáz folyó közt legszélelről 2 kis folyó nem a Dunába ömlik/.

Nyugatrómai műveltség/A bírálónak ez kissé szokatlan. Talán nyugateurópaít akart./.

A középdunai praeistorikus korok évszámait Hoernes bécsi archaeologus állapította meg némi tájékozódásra ez többet ér, mint a semmi.

A 2. lap felső két sora egyáltalán nem zsúfolt mondat.

A 4. lapon felsorolt folyónevek a római emlékekből ismeretek, e neveket a rómaiak használták elrómaiásították, noha származhatnak a keltáktól.--A kinai falról szólok az Árpádkor c. könyvemben.

A 7. lapon Lebedosz jó, de előfordul Lebediasz is, magyarul Leved vagy Levedi.--A magyar nyelvet finn-ugor nyelvnek mondják a tudósok s ezt a magyarok ótörök ogur, onogur ősei a vogulok testvérétől, testvéreéntől vették át a Tobol vidékén. A t. bíráló ezt is szokatlannak mondja, pedig egészen rendes a körkörösalkalm.

A 10. lapon "modern hadtörténetirő" Rónai-Horváth Jenő tudós akadémikus, aki egész illetékes volt véleményt mondani a honfoglalás sorrendjéről, noha a t. bíráló szerint a honfoglalók nem voltak modern stratégiák. A történettudósok, mennél modernebbek, annál alaposabban tudnak írni a régi dolgokról, mert modernebbek az eszközeik, forráskiadásai stb.

A 12. lapon "nemes" Kézai szerint minden magyar nem tagja. A valóság pedig az, hogy Szent László, Kálmán törvényei s a XII. századi öklevek szerint a "nemes" a. m. kiváló nembeli, gazdag. Tehát Kézai szava csak akkor igaz, ha minden magyar nem tagja gazdag, kiváló nemből való.

A 16. lapon. filologiai pontosság: "Gizla Szent Henrik császár huga" /ez igaz/, de 995-ben "Henrik még nem császár" /ez is igaz, de kell-e ezt hangsúlyozni III. Ottó császár életében?/--Ienn a jegyzetben a három szlávós név: Vajc, Beleknešina, Procu /=Jula, Gyula/. Hogy Vajc= korszoru, ezt Érdújhelvi Menyhért fejtegette. A XI. századi legenda visiója nem tud Vajc pogány török névről Szent Istvánnál, nem is fér össze ez

a két dolog. Németh Gyula csak azt bizonyíthatja, hogy ha lett volna Szent Istvánnak Vajc neve, akkor ezt ő török névből is tudná származtatni. Itt nincs szükség várakozásra. Kire várjak? Kinek az egésze szükséges ehhez? Nem elég itt bármely diák esze, kivált ha a tanár utba igazítja?

A 17. lapon "nagyon friss hipotézis/Dávid A./Várjunk vele."

Mire várjunk? Sebestyén Gyula régen megmondta külföldi irodalom a - lapján, de az első szóra is elfogadható, hogy késsel csak egyenes vonalakat lehet vágni papírcákra és csak a babiloni ékirás volt egyenes vonalú.

A 18. lapon Vencellint szándékosan hagytam ki, mert a nemzetségek történetében Vencellin családjának hagyománya kései, a pannonhalmi oklevél pedig hiteles, ha Szentpétery Iare 1002-ből 1100 tájára, aztán 1213 tájára fordult is, egyre rosszabb következtetésekkel.

A 19. l. A szentkoronára vonatkozó jegyzetbe a t. bíráló azt írja: "szaktudomány!" Hát a középiskola legfelső osztályának még nem lehet szaktudományt adni? Hát a bölcsélet, a természettan stb. nem szaktudomány? Szaktudományból egy csipetnyit nem vehet tudomásul az egyetem kapuja előtt álló ifju?

A 21. lapon "gyógyuló sebért /a haragosan kardrántóra/ a szándékos gyilkosság engesztelő díját, a 110 tinót mondja ki." Itt fél a bíráló, hogy a kardrántást és a gyilkosságot összefogják zavarni. Ne féljen, a VIII. osztályos diák esze ennyit már fölfoghat.

A 24. lapon "megvoltak benne a sarkalatos erények" t. i. Szent Istvánban, mint később Nagy Lajosban s II. Ferdinándban. Ezt a t. bíráló felekezeti vörös vonallal húzta alá. Miért? A négy sarkalatos erényt pogány római ethicusok nevezték meg, s vajjon 1000-1637 közt nem akadtott hárommagyar király, akiben megvolt a négy sarkalatos erény? Nagy Lajosnál egyenesen megemlíti ezen erényeket Küküllei. - Szent István és a szentéletű II. Ferdinánd ily erényeit tetteikből látjuk. -- Hat király páros küzdelme. "Itt a t. bíráló nem utal Péterre és Abára, hanem csak Salamonra és a hercegekre s Endre királyra és Béla hercegre, mintha nem lehetne szó a másik oldalon királyokról. Ám a történeti áttekintés érdekében nagyon alkalmasan így lehet felosztani az 1038-77 közti nemzedékkort;

1038-46. Péter és Aba királysága

1046-63. I. András és I. Béla királysága.

1063-77. Salamon és I. Gyésza királysága.

Tovább is folytathatnám a vitakozást t. Bírálóimmal, s az egész vonalon kimutathatnám, hogy tulzott filologiai munkák végeztek, de nem történelmi bírálatot. Könyvem minden állítását, történelmi igazságait hiteles forrásokkal támogatnám.

Ám nem akarom ellenségeimmé tenni azokat, akiknek szives támogatását kérem, mikor idézhetem kitüntető, meleg elismerő bírálatukat is, amelyek oly súlyosak, hogy miattuk a tankönyv engedélyezést kérő munkámat bizonyára nem lehet elzárni a középiskolák legfelső osztályától. A tisztelt bíráló urak összefoglaló véleménye szerint könyvem

"igen kiváló, ritka gonddal és szeretettel" készült,

"épp oly értékes, mint érdekes, sőt sokban uttörő,

...gazdag és mélyenjáró tudomány... alig találunk

benne helyet, amely másodkézből, azaz nem magának az

íróknak forrástanulmányaiból és önálló tudományos kutatásaiból származnék. Minden izében és részében önálló utakon járó eredeti munka... nem egy elavult, makacsul tovább élő téves állítást helyesbit!

Legyen szabad kérdezni, vajjon voltak-e ilyen érdemeik azon VIII. osztályos magyar történelmeknek, amelyek egész könnyedén megkapták a tankönyvi engedélyt?

De megfigyelhetjük a könyvről szóló tanári nyilatkozatokat is, amelyek ilyformán hangzanak:

"Végre egy igazi magyar történelmi tankönyv, amilyent régóta vártunk.....E könyvet tanár és diák érdeklődéssel fogja olvasni. A tanárok ebből fognak tanítani, még ha nem engedélyezik is. Ha engedélyezik, ez a könyv páratlan annyiban, hogy a diákok előre el fogják olvasni, mert nagyon érdekes. Nem lehet letenni a kézről.....Egy fővárosi tanárnő, már olvastatja az iskolában s igen nagy érdeklődést tapasztal tanítványainál. Egy fővárosi VII. oszt. tanuló már előre tanulja, mohó érdeklődéssel adja elő osztályában azon ujságokat, amelyeket e könyvből ismert meg. Egy fővárosi tanár beszélt, hogy egyedül volt otthonában, mikor Hunyadi Mátyás történetét e könyvből olvasva hangos tetszés tört ki belőle....

Ime itt van az igazi értékelés! Itt van kifejezve a könyv igazi mivolta és hatása, a többi csak felszerelés, ruházat. A történelmi értékelés kénytelen felső fokban beszélni, a filológiai pontosság pedig a könyv ruházatát igazítja.

A filológiai fészülést és esztétikai bírálatot háldával veszem, a javításokban értékesítem, s ezek után újra kérem a tankönyvi engedély kegyes megadását.

Szeged, 1931. május hó 18.-án.

Erdélyi László
szegedi tanár

Javítások.

1.lapon felül	16.sorban	Eufrát, Nil	helyett	Eufrátes, Nilus.
2. " "	10 "	Ehhez	"	A bronzhoz
3. " "	3. "	nagyjában	"	véletlen
8. " "	4. "	görök	"	görög
33. " "	3. "	Borics	"	Borisz
67. " alul	9. "	igéreteire	"	igéreteinek megtartásár
94. " felül	21. "	svéd	"	<u>sváb</u>
95. " alul	6. "	püspököt	"	püspököt és <u>kinostartót</u>
111. " felül	2. "	látta	"	azt vélte
125. " "	15. "	steyeri	"	<u>stájer</u>
136. " alul	9. "	eperjesi	"	az eperjesi
153. " "	6. "	dresdeni	"	dresdai
158. " "	2. "	Baytay	"	Bajtay
159. " "	11. "	liberalis	"	konzervatív ?
161. " "	18. "	Országos Levéltárukat	h.országos levéltáruka	
190. " "	17. "	nov.20.	"	<u>szept.15-20.</u>

931 m/20 18)

ZOMBORI ISTVÁN

PÜSPÖKI SZÉKHELYVÁLTÁS – PÁPAI UTASÍTÁSRA

Glattfelder Gyula Temesvár–Szeged

1918 novemberében a Károlyi kormány Belgrádban fegyverszüneti megállapodást írt alá, amelynek következtében a környező országok hadseregei azonnal nekiálltak, hogy megszállják Magyarország jelentős területeit. Vonatkozott ez Csehszlovákiára, amely egy újonnan létrejött állam volt, és amely a Duna vonalától északra, illetve a Balassagyarmat–Miskolc vonal mentén szállta meg Magyarország északi részét. A román királyság a hajdani Partium, illetve Erdély és a Bánát területére vonult be a katonasággal. Ugyanakkor a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csapatai, amelyek elsőként, a belgrádi megállapodás után azonnal katonai lépéseket tettek, ők szállták meg a legjelentősebb területet a Dráva és a Mura mentén, a Duna–Tisza közén, sőt Temesvár vidékét is elfoglalták. Olyannyira, hogy a román és a szerb állam között – jó lehet szövetségesek voltak – a területi igények miatt kis híján fegyveres összeütközésre került sor. A belgrádi központtal működő francia antant parancsnokság volt az, amelyik közöttük közvetített és végül sikerült megegyezni a bánáti területek megosztását illetően. A Romániához került 103 ezer négyzetkilométer területen négy római katolikus püspökség volt található. Sorrendben ezek északon a Szatmári püspökség, aztán a Nagyvárad, illetve Erdélyi, vagy Gyulafehérvári püspökség és végül a temesvári székhelyű Csanádi püspökség, amelynek élén ekkor Glattfelder Gyula püspök állt.

A fegyverszünet utáni első hónapokban az egyes államok mindent elkövettek, hogy a megszállt területeken mihamarabb létrehozzák a saját katonai, illetve polgári berendezkedésüket. Ily módon a magyar tisztviselőket elzavarták és a különböző hivatalokba az adott ország hivatalnokai kerültek. A problémát számukra az egyházak jelentették, amelyek a maguk saját önálló területi és egyházi szervezetével olyan egységet alkottak, amelyet az akkori európai viszonyok között nem lehetett csak egyszerűen megsemmisíteni, felszámolni. A csehszlovákok jártak az élen, akik több észak magyarországi püspökséget megszállva, az ottani püspököket (például a nyitrai vagy a roznayói püspököket) szó szerint ki üldözték az országból. Egyáltalán arra törekedtek, hogy a római katolikus püspökségek éléről a régi magyar éraból származó személyeket eltávolítsák és a helyükre szlovák személyeket helyezzenek. Romániában az előbb említett négy püspökség esetében másképpen alakult a helyzet, mert mire 1919 nyarára nagyjából kialakult az a terület, amely a fentebb említett román uralom alá került, akkor már nem lehetett ilyen nyíltan egyházi vezetőket az országból eltávolítani. Különösen jelentősen módosította a helyzetet az is, hogy ekkor már ezek az országok, Romániát is beleértve, sorra tettek lépéseket a Vatikánnal történő diplomáciai kapcsolat létrehozására.

Így 1920-ban Romániába, Bukarestbe is megérkezett a vatikáni nuncius, aki arra volt hivatott, hogy a római és görögkatolikusok sorsát figyelemmel kísérve rendezze ezek

kapcsolatát a román állammal. A román állam esetében az is külön problémát jelentett, hogy az 1918 előtti, úgynevezett Órománia területén szinte alig voltak katolikusok. Alapvetően egy ortodox berendezkedésű állam volt, amelynek fővárosában, Bukarestben működött a pápa által 1905-ben kinevezett bukaresti érsek, aki egy német születésű, svájci bencés szerzetes, Rajmund Albin Netzhammer volt. Azt kell mondani, hogy szinte alig volt valami teendője, mert Bukarestben alig egy-kétezer, katolikus, főképp magyar és német mesterember, munkavállaló, illetve cseléd volt, akiknek egyetlenegy temploma volt. Ugyanakkor a román király, Károly, illetve utóda Ferdinánd mindketten katolikusok voltak és így ők az érseki palota kápolnájában hallgattak vasárnaponként misét. A romániai helyzetet a trianoni béke után, de valójában már az 1919-es év elejétől az is alapvetően módosította, hogy milliós nagyságrendű új katolikus, illetve görögkatolikus lakosság került a területükre. Továbbá itt volt az a négy püspökség, amelyek élén egy-egy magyar püspök állt. Azt is el kell mondani, hogy Bornemissza Tibor püspök Szatmárnémetiben idős, beteges ember volt, és eléggé rossz volt az egészsége, gróf Széchenyi Miklós püspöknek Nagyváradon, és gróf Majláth G. Károly püspöknek Gyulafehérváron szintén voltak gondjai. Ily módon a római katolikusok vezéralakja szinte a legrövidebb idő alatt a fiatal, tehetséges és igen aktív Glattfelder Gyula temesvári püspök lett.

Glattfelder Gyula, a pesti családból származó fiatalember, pappá szentelése után gyorsan népszerű lett és szinte minden erejét a fiatalság oktatásának, szervezésének szentelte. Előmozdítója volt a Szent Imre Kollégiumok megszervezésének. A budapesti Szent Imre Kollégium vezetőjeként vált ismertté, kiváló prédikációi és szervezése révén. Ő lett a Magyar Katolikus Püspöki Kar legfiatalabb tagja 1911 elején, amikor a kalocsai érsekké kinevezett Csernoch János helyére, temesvári székhellyel, a csanádi püspökség élére nevezték ki. A fiatal püspök nagy lelkesen és nagy eréllyel vetette magát a Csernoch által megkezdett püspökség szervezésébe, megújításába. Különösen fontosnak tartotta, hogy a már említett okok miatt hosszú éveken át elhanyagolt püspöki látogatásokat a bérmakörutak szervezése révén újjászervezte, és így az a nagy kiterjedésű egyházmegye legtávolabbi részeibe is eljutott.¹

Az első világháború kitörése Glattfeldert súlyosan érintette. Temesvár hamarosan az egyik központjává vált a fronton megsebesült a katonák ápolásának. Magát a püspöki palotát is hadi kórháznak rendezték be. Ily módon a püspök kénytelen volt az általa akkorra, 1914-re befejezett, újonnan épített papi szeminárium kétszobás rektori lakásába beköltözni, és a háború végéig ott is lakott. Ugyanakkor prédikációval, személyes példájával lelket öntött az emberekbe, nemcsak a papokba, hanem a hívekbe egyaránt. Volt olyan eset, amikor az általa ismert magyar, latin és német nyelv mellett, olyan helyekre látogatott, ahol csehek laktak, és az ottani plébánossal az ő prédikációját lefordíttatta cseh nyelvre. Ezt tanulta be, és úgy mondta el a hívek nagy öröme.

Sajnos az első világháború vége Temesvárt is súlyosan érintette, mert az 1918. november 13.-i fegyverszünet után, a várost szerb csapatok szállták meg, akik bevezették a katonai közigazgatást. Majd 1919 augusztusában, amikor kivonultak, akkor helyükre augusztus 3-án a román katonaság vonult be és a román éra vette kezdetét. Természetesen Glattfelder püspök is úgy gondolta, hogy ez csak egy ideiglenes jellegű dolog, de va-

¹ Glattfelder személyére ld. *Chronica Aulae* (343–373), amely Pacha Ágoston munkája, aki a püspököt titkárként minden útjára elkísérte. Köszönetet mondok Bakó László püspökittikárúrnak, aki erre a fontos forrásra felhívta a figyelmet. A teljes szöveg románul és magyarul megjelent: *Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis*. Kiadta: Varga Attila Cluj-Napoca 2006.

lójában rá kellett jönni, hogy püspöksége három részre szakadása megoldhatatlan feladat elé állította. A püspökség nagyobb része a román királysághoz került, egy kisebb része a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz és egy kis töredék, Szeged és Makó vidéke pedig maradt Magyarországnak. A román területre került püspökségek, a szatmári, a nagyváradi és az erdélyi, vagyis gyulafehérvári püspökség, valamint a temesvári élén egy-egy magyar püspökök, valamint a Romániához került, korábban Magyarország részét képező görögkatolikus román püspökök egyaránt Glattfelderben látták azt a személyt, aki az ő érdekeiket Románián belül képviseli. Mindez azért jelentett különösen nehéz és súlyos problémát a katolikusoknak, mert az ország elsőszámú vallásává, államvallássá az ortodox egyházat tették, és az ortodox egyház mindent meg is tett, hogy ezt a kiemelt helyét hangsúlyozza és a többiek rovására érvényesítse.²

Románia is felvette a diplomáciai kapcsolatot a Vatikánnal és a Bukarestbe érkezett nuncius közbenjárását próbálták a püspökök a magyar katolikusok helyzetének javítására, illetve a román görögkatolikusokat és ideértve általában a latin és görög szertartású katolikus egyházak védelme érdekében mozgósítani.

Ki kell emelni, hogy Glattfeldernek nemcsak a Magyar Katolikus Püspöki Karral de a Szentszékkal is jó kapcsolatai voltak. Ebben az időben az egyik fő gondot az úgynevezett konkordátum kérdése jelentette. Ugyanis mind a román fél, mind a Vatikán azt szerette volna, hogy a két állam között létrejöjjön ez a legmagasabb szintű diplomáciai szerződés, amelyben mindkét fél elkötelezi magát az ott lévő egyházi szervezetek jogait, lehetőségeit és adottságait illetően. A román konkordátum első tervezetét a románok állították össze és a magyar püspökök joggal tartottak attól, hogy ez számukra számos nehézséget és negatív megkülönböztetést tartalmaz. Hangoztatni kell, hogy Csehszlovákiától eltérően Romániában és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén is nemcsak az állammal kellett a római, illetve görögkatolikusoknak megküzdeni, hanem az államvallásként számos kiváltsággal rendelkező román, illetve szerb ortodox egyházzal is. Romániában az ortodoxok kifejezetten ellenségesen viszonyultak a görög, illetve római katolikus egyházhoz. Hozza kell tenni azt is, hogy a görögkatolikusokat a románok az első pillanattól kezdve úgy tekintették, mint olyan ortodoxokat, akiket vissza kell téríteni a saját ortodox hitükre és elválasztani római pápától. Éppen ezért a római és görögkatolikusok érdekei sok tekintetben egybeestek, eltekintve attól a tényről, hogy az utóbbiak román nemzetiségűek voltak. Alapvetően a görögkatolikus egyházban románok, míg a római katolikus egyházban magyar, német, bolgár és több más kisebb nemzetiség volt, akik a török kiűzése után ide lettek betelepítve.

Problémát jelentette az is, hogy a már említett Francesco Marmaggi vatikáni nuncius korántsem állt a helyzet magaslatán a tekintetben, ahogy a katolikusok joggal várták volna. Azt remélték, hogy a román hatóságokkal és az állammal szemben sokkal jobban kiáll értük, ez azonban nem történt meg. Ennek magyarázatát sokan abban látják, hogy a nuncius a Vatikán azon törekvését képviselte, – tegyük hozzá hiába, – amely arra irányult, hogy az ortodoxokat a görögkatolikusok mintájára Róma hűsége alá irányítsa. Ily módon a Glattfelder vezetésével jogaiért küzdő katolikus egyház próbált közvetle-

2 A témára ld.: *Chronica Aulae* pp. 343–373, továbbá BÉLTEKY József (Glück Jenő): *Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki ténykedésének utolsó éveiről*. In Magyar Egyháztörténeti Vázlatok-Regnum 1996/3–4. pp. 137–153. A témára ld. még ZOMBORI István: *Glattfelder püspök és a csanádi püspökség Szegedre költözése 1918–1923*. In Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Történeti Tanulmányok/Studia Historica 13. Szeged, 2010. pp. 173–190.

nül a pápához fordulni. Ennek részeként 1922 januárjában a többi püspöktől biztatva Glattfelder Rómába indult, hogy XV. Benedek pápával találkozzon. Mielőtt kiutazott volna, Magyarországon tárgyalta kalocsai érsekkel és a pécsi püspökkel, mert mindkét egyházi vezető saját egyházának jelentős része más ország, jelen esetben a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alá került. Természetesen Glattfelder tárgyalt Csernoch János esztergomi érsekkel is, mert az esztergomi érsekségnek több mint 90%-a az új államhoz, Csehszlovákiához került. Mindezek alapján utazott már január 10-én Rómába, de mire kiért a nagyon beteg XV. Benedek pápával nem tudott találkozni, aki néhány nap múlva meg is halt. Glattfelder ekkor úgy döntött, hogy megvárja az új pápa választását. Valóban a február 6-án megválasztott XI. Piusz február 12.-i megkoronázása utáni napon, hétfőn, elsőként fogadta őt. Glattfelder előadta neki mindazokat a problémákat, amelyek a nemzetközi viszonylatban létrejöttek, és főképp a különböző országok között megosztásra került püspökségek sorsának a rendezését kérte. A pápa biztosította őt, hogy ismeri a problémát, korábban Lengyelországban volt nuncius és ott is találkozott ezzel a kérdéssel. Ugyanakkor nem látta a Vatikán lehetőségét, hogy az újonnan kialakult európai rendszerben, az új államok akarata ellenére direkt módon beavatkozzon, és jóakarataról biztosította a püspököt.³ Glattfelder visszautazott Magyarországra, majd Temesvárra, azzal az ígérettel, hogy a pápa majd próbál valami megoldást találni. Ugyanakkor Rómában a magyar vatikáni nagykövetség egyházügyi előadójaként működő Serédi Jusztinián bencés szerzetes, akinek nagyon jó kapcsolatai voltak a Vatikánnal, megszerezte nekik a román konkordátum tervezett szövegét. Korábban már Netzhammer érsek is megmutatta neki a tervezetet, de így Glattfelder láthatta a Vatikánba eljuttatott változatot. A Vatikán támogatásával elérték, hogy a katolikusok maguk készítsenek egy konkordátum tervezetet, amelyet aztán Bukarestbe küldtek és ott vitatták meg, hogy ez a konkordátum elfogadható-e. Nem meglepő, hogy ennek a szövegét Glattfelder állította össze, és a görögkatolikus, illetve római katolikus püspök társainak megküldte. Azok a szöveget minden vita nélkül egy az egybe elfogadták. A konkordátum kérdését érdemes volna tovább is tárgyalni, de ez az általunk tárgyalandó 1923-as határidőt messze túllépve került elfogadásra, illetve megvalósításra.

A másik sokkal nagyobb problémát a földreform jelentette. 1921. július 23-án fogadta el a román parlament a földreformot, amely arra volt hivatott, hogy a hatalmas, megszerzett területek teljes föld és vagyon sorsát rendezze, természetesen a románok számára kedvező módon. Különösen szembetűnő volt az a kettős mérce, amelyet ez a földreform tartalmazott. Az úgynevezett Órománia, tehát az eredeti 1918 előtti Románia, illetve a trianoni béke által megkapott 103 ezer négyzetkilométer területére vonatkozó törvények eltérőek voltak. A szomorú és rendkívül súlyos következményeket jelentő földreform azért volt nagyon káros, mert nevével ellentétben nemcsak a földbirtokokról, hanem az igen nagyszámú egyházi ingatlanokról, épületekről is rendelkezett, lefoglalva azokat. Ez különösen az egyházi szervezetek, iskolák működését érintette súlyosan. Glattfelder azonnal átlátta ennek minden negatív következményét. De ebből igazán konfliktus egy év múlva, 1922 nyár végén keletkezett, ugyanis a román állam ekkora érkezett oda, hogy a földreformban foglaltakat megvalósítsa. Megkezdték az azokban szereplő pontok gyakorlati végrehajtását. Glattfelder 1922. szeptember 17-én egy körle-

3 A történelekről Glattfelder maga számolt három Majláth püspökhöz írt levélben, 1922. március 4-én, 12-én és 15-én. Közli: MARTON József: *Glattfelder Gyula Majláth G. Károlyhoz írt levelein keresztül*. In *Studia Theologica Transsylvaniensia* 18/1. Alba Julia-Gyulafehérvár 2015. pp. 7–20.

velet bocsát ki papjai és a hívei számára, amelyben részletesen elemzi a földreformban foglalt negatívumokat és, hogy az mennyiben sújtja a magyar nagyközönséget és a magyar egyházakat. A Glattfelder által elmondottak itt nemcsak a katolikusokra, hanem a reformátusokra, unitáriusokra és evangélikusokra egyaránt vonatkoztak. Ez a körlevél egyrészt Temesváron a sajtó révén mindjárt le lett fordítva románra, másrészt innen eljutva Bukarestbe is óriási felháborodást váltott ki román politikai körökben.⁴

Glattfelder vezető szerepe miatti támadások így még nagyobb intenzitást kaptak. Követelték Glattfelder azonnali eltávolítását az országból. Valóban a román kormány a nunciusnak jelezte azon kívánságukat, hogy a pápa mielőbb távolítsa el Glattfeldert Románia területéről. Sőt ultimátumot is adtak, amit azonban a nuncius visszautasított. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy ez a törekvés olyan, amelyet a pápának is tudomásul kellett venni. Végül a konfliktusok további éleződését elkerülendő, 1923. február 17-én kelt rendeletével a pápa Glattfeldernek elrendelte, hogy püspöki székhelyét helyezze át Magyarországra, azaz a püspökség ott maradt kis részére. Ezzel egy időben, szintén február 17.-i határozattal elrendelte, hogy Temesváron apostoli kormányzóság jöjjön létre, amelynek élére Pacha Ágostont, Glattfelder addigi titkárát nevezte ki. Ez a kérdés megoldását jelenthette volna, azonban még jobban elmérgesedett a helyzet azáltal, hogy Glattfelder március 8-án egy búcsú körlevelet bocsátott ki papjai számára. Ebben felvázolta a történeteket, és hogy úgy gondolja, minden akarata és jó szándéka ellenére került ebbe a helyzetbe. Úgy látja, hogy a megoldás valóban az, ha ő elhagyja Romániát. Ez a szűkebb környezete számára szánt nem titkos, de mégis belső használatra szánt körlevél kikerült a román közönség elé és románra lefordítva óriási felháborodást váltott ki mind Temesváron, mind Bukarestben.⁵ Bizonyos körök azt követelték, hogy Glattfeldert tartóztassák le, mások pedig azt, hogy azonnal utasítsák ki. Végül is a nuncius közbeavatkozása révén abban maradtak, hogy a helyi hatóság 48 órát biztosított Glattfelder számára az ország elhagyására.

A püspök 1923. március 25-én reggel hatkor Temesváron felszállt a Magyarországra, Budapestre induló vonatra és az országot elhagyta.⁶ Azt mondhatjuk, hogy ő volt az egyetlen püspök ebben az 1918–1923 közti időszakban, akinek minden baj, viszály, támadás ellenére sikerült megvalósítani, hogy az országon kívülre került püspökség székhelyét megváltoztatva, de a püspökséget a saját személyével együtt Magyarországra mentse át. A magyarországi területen, ahol mindössze két város volt, Makó és Szeged, a püspök Szegedet választotta, amely várost már korábban is ismert és amely nagyságánál, berendezkedésénél fogva alkalmasnak látszott, hogy püspöki székhely legyen. Az idők folyamán intézkedései révén sikerült is berendezkedni, és így lett Szeged városából a több mint 900 éves Csanádi püspökség székhelye.⁷

Melléklet:

A pápa áthelyezési rendelete 1923. február 17.

4 Szeged-Csanádi Egyházi Levéltár (a továbbiakban: SZCSEL) 3755. sz. 1922. IX.

5 SZCSEL 1923. V. sz. no. 832.

6 *Chronica Aulae* p. 373.

7 Erre bővebben lásd: ZOMBORI István: *Glattfelder püspök és a csanádi püspökség Szegedre költözése 1918–1923*. In Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Történeti Tanulmányok/ Studia Historica 13. Szeged, 2010. pp. 173–190.



Ap. 2579

BUKAREST, 17 februarii 1923.

PRAESUL AMPLISSIME
DILECTISSIME IN CHRISTO CONFRATER,

Honori mihi duco cum Amplitudine Tua communicare Sanctissimum Patrem Nostrum, PIUM Divina Providentia PAPAM XI, oblatas a Te preces benigne excipientem, concedere dignatum esse ut possis residentiam Tuam episcopalem in partem Csanadiensis dioecesis Hungaricam transferre; parti autem, quae nunc intra fines Romanici regni invenitur, per Administratorem Apostolicum ad nutum Sanctae Sedis atque sede plena datum, apte consulatur,

Ad haec, Amplitudinem Tuam certiozem reddere studeo de nominatione huiusmodi Administratoris Apostolici ab ipsa Sanctitate, votum tuum obsecundante, facta in personam R.D. Augustini Pacha, Pontificii cubicularii et Csanadiensis canonici. Cum autem Augustus Pontifex commode disposuerit nominationem hanc ab Apostolica Nun-

EXCELLENTISSIMO ac REVERENDISSIMO
DOMINO JULIO GLATTFELDER

EPISCOPO

tiatura Bucarestiensi esse decernendam, heic adnexum ad Te transmittendum curo Decretum, quod Tui erit in manus praefati canonici tradere et, ut executioni mandetur, opportune praestare.

Cum, prout ex allato Decreto patet, Sanctissimi Patris mens sit ut iurisdictio Episcopi Csanadiensis in parte Romanica tantum suspendatur, maneatque propterea in canonica eius constitutione integra Csanadiensis dioecesis, donec alia territorialis eiusdem circumscriptio seu provisio locum habere possit, planum quidem est res omnes ad dioecesim utcumque pertinentes, sive mobiles sive immobiles, istic relinquendas esse interim, ubi sunt.

Dein ad dignitatem, quod spectat, episcopi titularis, qua Amplitudo Tua proponebat ut praefatus Apostolicus Administrator auferetur, Beatissimus Pater, quamvis momenta a Te adducta omni consideratione digna iudicaverit, rem tamen ulterius agendam esse censuit.

Jubet tandem Summus Pontifex ut, hanc nactus occasionem, Amplitudini Tuae abunde exprimam, Augusto Eius nomine, quanti Ipse fecerit operam quam apud gregem istum dilectum ad Dei gloriam promovendam, ad animarum salutem quaerendam, ad doctrinam et charitatem inter fideles fovendas, ad Ecclesiae catholicae incrementum procurandum eiusque iura tuenda maxime impendisti. Qua de

re, SANCTITAS Eius vult ut peculiare laudis testimonium ac speciale cordis Eius peramantis Apostolicam Benedictionem, per me, hisce literis, accipias.

Superest modo ut et ego quam plenissimae existimationis in Te meae atque dulcis Tecum in Christo fraternitatis sensa ultro contester, quibus maneo

Amplitudini Tuae

adickilpinus
+ F. Marwadji
Archief. Adrianopolitan., Newlin Aplicus

BALOGH MARGIT – FEJÉRDY ANDRÁS

AZ ORLEMANSKI-AKCIÓ, AVAGY EGY AMERIKAI PAP KÜLÖNÖS ÚTJA A SZOVJETUNIÓBA*

1944. április 29-én a moszkvai *Pravda* olvasói alig hittek a szemüknek: a címlapról a haditudósítások drámai pillanatai helyett egy derűs csoportkép köszönt vissza, a képaláírás szerint Sztálin marsall és Molotov külügyminiszter „egy springfieldi katolikus pappal, Stanislaw Orlemanskival” beszélgetnek. Papról fotó a *Pravdában* legutóbb 1943 szeptemberében jelent meg, amikor az ortodox zsinat választását követően közölték Szergej moszkvai és összorosországi pátriárka fényképét. A sajtóhírt pár nap múlva az amerikai pap moszkvai rádióknak adott nyilatkozatának publikálása követte, amelyben nagy elégedettséggel állapította meg, hogy Sztálin a katolikus egyház barátja...

A második világháborús diplomácia egyik legbizarrabb és abban az időben igencsak vitatott fejezete 1944. április 26. és május 6. között tetőzött: Stanislaw Orlemanski moszkvai útja során kétszer két órát tárgyalt Sztálinnal, és Amerikába egy, a szovjet kormányfő által aláírt, XII. Piusznak szánt dokumentummal tért vissza. A külföldi sajtótudósítók csak találgattak: mi történt, ki ez a köpcös, szemüveges amerikai pap, aki csak besétált a New York-i szovjet nagykövetségre és vízumot kért a Szovjetunióba, hogy találkozhasson Sztálinnal, megvitatandó a vallás helyzetét, meg a világ egyéb dolgait. Annál nagyobb meglepetés, hogy nem hajították ki, ellenkezőleg, minden kívánsága teljesült... És neki köszönhetően a világ nyugati fele értesült Sztálin új egyházpolitikai koncepciójáról.

AZ UTAZÁS POLITIKAI HÁTTERE

Nem tudjuk, hogy pontosan melyik nap merült fel Orlemanski utazásának lehetősége. Ám hogy egyáltalán felmerült, annak magyarázata a szovjet bel- és egyházpolitikai változásokban rejlik. Sztálin meg akarta nyerni a háborút és uralni kívánta a Kelet-Közép-Európát, ehhez kezelnie kellett azt a helyzetet is, hogy a Vörös Hadsereg katonái virágzó vallási életet tapasztaltak a németek által korábban megszállt és most felszabadított területeken. Felismerte, hogy a háború sikeres megvívásához és az újjáépítéshez nélkülözhetetlenné vált az egyház – a hon védelmében egyébként addig sem hiányzó – támogatása, de a küszöbönálló teheráni konferenciának is bizonyítani kellett: a Szovjetunióban vallásszabadság van. És ez nem ígérkezett egyszerű feladatnak, hiszen az elmúlt években szinte kizárólag az egyházak és egyháziak elleni gátlástalan terror hírei jutottak

* A tanulmány az FK NKFIH 135762 számú, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alap által támogatott projekt keretében készült.

el a világba. A II. világháború kezdetére az orosz ortodox egyháznak csak az árnyéka maradt múltjából.

A háború körülményei között a Kreml gyorsan taktikát váltott, és megsemmisítés helyett – legalábbis átmenetileg – felhasználható eszközként tekintett az egyházra. A változás első jelei már 1942–1943-ban, a sztálingrádi, illetve a kurszki szovjet győzelmet követően mutatkoztak, bár ekkor még csak az orosz földön élő külföldiek felé. Például Sztálin nemcsak azt engedélyezte, hogy Władysław Anders lengyel tábornok szovjetunióbéli hadosztályában 32 katolikus katonai lelkész szolgálhasson, hanem beleegyezett Józef Felix Gawlina lengyel tábori püspök látogatásába is, majd a Kosciuszko-hadosztály 1943. július 15-ei felállításakor abba, hogy 12 ezer lengyel katona egy szabadtéri szentmise keretében tegyen ünnepélyesen esküt (a papot, aki előtt az esküt letették, kifejezetten emiatt engedték szabadon a börtönből).¹ A jelek ellenére a rezsim eltökélt szándéka maradt a vallásos hit teljes felszámolása, ugyanakkor Sztálinban a katonai helyzet javulása közepette, a Vörös Hadsereg kelet- és közép-európai előrenyomulásának küszöbén végképp kiérlelődött az a taktikai döntés, hogy megsemmisítés helyett inkább kiaknázza az ortodox egyházban rejlő politikai lehetőségeket. A mozgósításon túl immár biztonságpolitikai és külpolitikai szempontok játszottak szerepet: Sztálin elsősorban arra akarta használni az egyházat, hogy segítségével helyreállítsa a szovjet hatalmat a német megszállás alól felszabadított, nem orosz nemzetiségűek (lengyel, fehérorosz, ukrán) lakta területeken. Járulékos haszon, hogy ezzel magára öltheti a vallási tolerancia mezét, amivel egyszerre előmozdíthatja a határ menti területek ruszifikációját és a nyugati szövetségesek meggyőzését arról, hogy a Szovjetunióban nem nyomják el és nem üldözik a vallást.

1943. szeptember 4-én történelmi eseményre került sor: Sztálin a Kremlben találkozott az addig száműzött, de legalábbis mellőzött ortodox főpapokkal, majd négy nap múlva – Tyihon 1925-ben bekövetkezett halála miatt régóta esedékes – pátriárkaválasztó zsinatra került sor. 1943. szeptember 14-én kiadták az Orosz Ortodox Egyházügyi Tanács létrehozásáról szóló rendeletet. Az új hivatal – Sztálin szavaival élve – „nem államügyész” és „nem turkál az egyház zsebében”.² Hatásköre papíron igen széles volt: többek között jogában állt „...fegyelmi, adminisztratív és büntetőjogi eljárást indítani olyan személyek ellen, akik a vallásgyakorlatra vonatkozó törvényt megsértették”.³

1 Вадим Николаевич Якунин: Ватикан, СССР и миссия Станислава Орлеманского. In *Завершение коренного перелома в ходе Великой Отечественной войны: проблемы исследования и сохранения исторической памяти*. [Fonetikusan: Vadim Nyikolajevics Jakunyin: Vatikán, SzSzSzR i misszija Sztaniszlava Orlemanskogo. In *Zaversenyje korennyogo pereloma v hode Velikoj Otecesesztvennoj vojny: problemy issledovanija i sohraneniya istoričeskoj pamjati*.] Сб. статей / науч. ред. Р. Р. ХИСАМУТДИНОВА. Оренбург, 2018. 286.; Antoine WENGER: *Rome et Moscou 1900–1950*. Paris, 1987. 553.

2 М. В. ШКАРОВСКИЙ: *Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах*. [Fonetikusan: M. V. Skarovszkij: Russzkaja Pravoszlavnaja Cerkov pri Sztaline i Hruscsove (goszudarsztvenno-cerkovnyje otnosenijevje v SzSzSzR v 1939–1964 godah.) Москва, 2005. 205. Interneten: Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах) – Шкаровский М. В. – читать, скачать (azbyka.ru) (letöltés 2022. július 1.); Татьяна В. Волокитина – Галина П. Мурашко – Альбина Ф. Носкова: *Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов XX века*. [Fonetikusan: Tatjana V. Volokityina – Galina P. Murasko – Albina F. Noszkova: Moszkva i Vosztocsnaja Jevropa. Vlaszty i cerkov v period obszesztvennyh transzformacij 40–50-h godov XX veka.] Москва, 2008. 70.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) XIX–A–21–d–0021/1958.; KÖBEL Szilvia: *Oszd meg és uralkodj! A pártállam és az egyházak*. Budapest, 2005. 147–148.; ШКАРОВСКИЙ: *Русская Православная Церковь* (Skarovszkij: Russzkaja Pravoszlavnaja Cerkov), 205.

1943. november 28-án a kormány kiadta *A templomok megnyitásának rendjéről* szóló, korábban elképzelhetetlen rendeletet. Viszont sokkal egyszerűbb volt bezárni a templomokat, mint megnyitni: az 1944 márciusáig benyújtott 1215 újranyitási kérelemből csak 29-et bíráltak el kedvezően, ami kevesebb, mint 2,4 százalék.⁴

Az Orlemanski-akció is ezzel a taktikai fordulattal összefüggésben nyer értelmet. Moszkvai utazását ezekben az izgalmas őszi hetekben vethették fel. A szakirodalomban van olyan – szerintünk merész és nem alátámasztható – feltételezés, miszerint már az ortodox zsinat alatt vagy közvetlenül utána döntöttek az amerikai pap utazásáról. Ha netán így is volt, még bizonyosan nem a szovjet egyházpolitikai változásokkal összefüggésben, mert az utazásnak, amint azt látni fogjuk, eleinte kizárólag politikai színezete volt. Arra, hogy a három szövetséges hatalom külügyminisztereinek 1943. október 18. és november 1. közötti moszkvai találkozásán mondták volna ki az elvi döntést, csupán egyetlen szerző utal, amikor idézi Fred Reinhard, az Egyesült Államok moszkvai alkonzuljának szavait, aki egy Moszkvából hazafelé tartó repülőúton annak a véleményének adott hangot, hogy a felekezetek helyzete javulni látszik a Szovjetunióban, „mert újabb papot küldenek Moszkvába, ... valami Orlemanski nevű.”⁵ Az viszont bizonyos, hogy amikor Teheránban 1943 november végén először találkozott Sztálin marsall, Winston Churchill brit miniszterelnök és Franklin Delano Roosevelttel amerikai elnök, a lengyel határok megvitatásakor Sztálin világossá tette, hogy a már tavasszal bejelentett területi igénye változatlanul érvényes: a háború befejeztével a nagyrészt fehérorosz és ukrán lakosságú, a Molotov–Ribbentrop-paktum révén 1939. szeptember 17-én elfoglalt kelet-lengyelországi területeket meg akarja tartani, ami a háború előtti Lengyelország keleti részének Szovjetunióhoz történő csatolását jelentette.

Churchill számára Sztálin területi követelései nem voltak ésszerűtlenek, Roosevelttel azonban a közelgő 1944-es elnökválasztás miatt nem kötelezhette el magát, mivel nem kockáztathatta az Amerikában élő mintegy hétmillió lengyel és a katolikus egyház szavazatát. Lényegében azonban mindketten beleegyeztek, hogy Lengyelországot a keleti területi veszteségért nyugaton, a Németországtól elvett területekkel kárpótolják. Sztálin megértő volt, de megjegyezte, hogy némi propagandamunkát kellene végezni a közvélemény formálása érdekében.⁶ Valószínűtlen, hogy egy ilyen diplomáciai csúcstalálkozón az ismeretlenség homályából éppen hogy előbukkanó pap személyével foglalkoztak volna, az viszont igen, hogy ez a gondolat elindította Orlemanski atya moszkvai küldetésének megvalósulását. Sztálinnak módjában állt volna hivatalos útra terelni közeledését a Szentszék felé, de nyilván okkal nem kívánt elköteleződni és nem kérte magához az 1936 óta Moszkvában szolgáló katolikus papot, Leopold Braun amerikai származású asszumpcionista szerzetest.

A diplomáciában járatlan, de még az egyházban sem a vezető elithez tartozó springfieldi plébános furcsa utazását egy szovjetbarát lengyel kormány tervének a kiérlelődése is serkentette, miután a Londonban székelő lengyel emigráns kormány egyre kellemetlenebb szövetségessé vált, kivált Moszkva számára. A felek akkor kezdtek

4 ВОЛОКИТИНА – МУРАШКО – НОСКОВА: *Москва и Восточная Европа*, 80.

5 Krystyna PIÓRKOWSKA: *Nie tylko wizyta u Stalina. Ksiądz Stanisław Orlemanski i jego bracia*. Dzieje Najnowsze 48 (2016) 2. sz. 59. A szerző a National Catholic Welfare Conference washingtoni Katolikus Egyetem gyűjteményében őrzött levéltári anyagára hivatkozik. Azon belül: „Fr. Orlemanski” dosszié, 1944. május 23-án kelt levél (Memorandum), a következő megjegyzéssel: Bizalmas.

6 *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. The Conferences at Cairo and Tehran, 1943*. Eds. William M. FRANKLIN – William GERBER. Washington, 1961, 594. (378. dokumentum.)

távolodni, amikor a háború fordulópontját jelentő sztálingrádi győzelem fényében a szovjetek bejelentették területi elképzeléseiket. A Władysław Sikorski tábornok vezette lengyel kormány azonban határozottan elutasította az 1939 szeptembere előtti határok megváltoztatását. A helyzetet bonyolította, hogy 1943. április 13-án a németek a világ nyilvánosságának bejelentették: a Harmadik Birodalom által megszállt területen, Katyn erdeiben tömegsírokat találtak lengyel katonák holttesteivel. Ma már közismert az igazság, tudjuk, hogy a szovjet Belügyi Népbiztonság egységei gyilkolták meg a hadifoglytáborokban raboskodott, összesen több mint húszezer lengyel tisztet, de 1943-ban ez még nem volt egyértelmű. A németek azt állították, hogy az oroszok követték el a mészárlást, miután 1939-ben elfoglalták Kelet-Lengyelországot. Sztálin azonnal tagadta a vádat, ehelyett azt állította, hogy a németek ölték meg a lengyeleket. Rooseveltt és Churchill Sztálin álláspontját támogatta, azzal érvelve, hogy a németek megpróbálták viszályt szítani a szövetségesek között, valamint el akarták terelni a világ figyelmét a varsói gettóban a zsidók ellen akkoriban folyó saját mészárlásukról. Az emigráns lengyel kormány azonban azt kérte, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt vizsgálja ki a vádat. Emiatt Sztálin 1943. április 27-én megszakította a kapcsolatot a londoni lengyelekkel, és ettől kezdve a moszkvai propagandaorgánumok folyamatosan kritizálták, sőt „reakciósnak” és „fasisztának” minősítették a londoni lengyel kormányt. A balszerencsés történéseknek ezzel még nem volt vége. 1943. július 4-én a Sikorskit szállító brit katonai repülőgép Gibraltár közelében lezuhant. Pillanatok alatt különböző összeesküvés-elméletek születtek, amelyek csak abban tértek el, hogy német, szovjet, brit, amerikai, avagy netán lengyel érdeket magyaráztak bele a repülőgép-szerencsétlenségbe. Szinte ésszerű, hogy a szovjet diplomácia a londoni lengyelektől való elhidegüléssel párhuzamosan egy alternatív lengyel kormány felépítésében kezdett gondolkodni. 1944 januárjában Sztálin azt javasolta az amerikaiaknak,⁷ hogy egy ilyen kormányban a londoni lengyelek és a Szovjetunióban élő lengyelek képviselői mellett az amerikai lengyel közösség három tagja, köztük Orlemanski atya is részt vehessen. Az ő bizarrnak mondott küldetése ezzel a pillanattal nyert értelmet.

MIÉRT ÉPP ORLEMANSKI?

Stanislaw Sebastian Orlemanskít a véletlen kínálta erre a szokatlan szerepre. 1889-ben született a pennsylvaniai Erie-ben, szülei ötödik gyermekeként, akik a Nagy-Lengyelországból emigráltak.⁸ 1910-ben fejezte be tanulmányait az Orchard Lake-i szemináriumban, 1915-ben szentelték pappá, ordináriusa a massachusettsi Springfield egyházmegyébe helyezte. Két évet a Springfield melletti Indian Orchard lengyel plébániáján dolgozott, majd 1917. július 17-én a Springfieldben újonnan létrehozott Rózsafüzér Királynéja plébánia lelkipásztorának hívták meg, ezt a posztot töltötte be, amikor 1944-ben a híres-hírhedt moszkvai útra sor került. Ezalatt a bő negyedszázad alatt a róla kialakult kép igazi elhivatott plébánosé, egy olyan emberé, aki gondot fordít a rászorultakra, közösséget kovácsol a gyülekezetből, s akár a bingójátékon is elnököl. Kisebb lázadást csak az váltott ki hívei körében, hogy a korábbi templomot üdülőházzá alakította

7 Peter C. KENT: *The Lonely Cold War of Pope Pius XII. The Roman Catholic Church and the division of Europe, 1943–1950.* Montreal, 2002, 79.

8 Az életrajzi adatok többnyire Piórkowska tanulmányából valók.

és belevágott egy új és nagyobb templom építésébe: mire 1940-ben végül felszentelték, ő maga is rengeteg fizikai munkát végzett, vakolt, fűrészelt és téglát rakott.⁹ Már az 1920-as évek derekától rendszeresen publikált a lengyel emigráns sajtóban, kritizálta az amerikai római katolikus egyház struktúráját, s hogy abban alulreprezentáltak az USA-ban élő lengyel katolikus emigránsok és lengyel papok. Hasonló okokból nem kedvelte a londoni lengyeleket, akik Lengyelország hagyományos vezető rétegét képviselve bele kívántak szólni az amerikai lengyelek egyházi életébe. Orlemanski támogatta Roosevelttel szovjetbarát politikáját, ugyanakkor szíve az Egyesült Államokért dobogott, és vallotta, hogy az eltérő nyelv és kultúra nem akadályoz meg senkit abban, hogy amerikai legyen, s ezzel évtizedekkel megelőzte az USA multikulturális és többnyelvű nemzetének a 21. század elején kikristályosodott koncepcióját.

Az 1930-as évekre már az amerikai lengyel közösség országosan ismert és megbecsült tagja. Együttműködő, ha nem is lelkes támogatójának tartották az Amerikai Lengyel Tanácsnak, egy háborús segélyszervezetnek, amely a lengyel menekültek, különösen az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum következtében a Szovjetunióba szállított, közel kétfélmillió lengyel sorsának enyhítésével foglalkozott.

1942 nyarán, a springfieldi városi auditoriumban tartott tömeggyűlésen adta első jelét a londoni lengyel emigráns kormány heves ellenzésének és párhuzamosan ezzel a „baráti Lengyelország” homályos szovjet terv pártolásának.¹⁰ A száműzetésben működő lengyel kormány iránt érzett megvetése azért alakult ki benne, mert 1) szerinte megpróbálták megmondani az amerikai lengyeleknek, hogy hogyan szavazzanak, sőt hogy miért imádkozzanak; 2) mert lengyeleket szólítottak meg, nem pedig lengyel gyökerű, de amerikanizálódott állampolgárokat, s ezzel visszafordítják az asszimiláció eredményeit; 3) és mert kifogásolták, ezáltal gyengítették Roosevelttel elnöknek a Szovjetunióval baráti kapcsolatokat építő erőfeszítéseit.¹¹ Orlemanski hangja tehát – legalábbis 1943 derekáig semmiképp – nem mondható baloldalinak, inkább az amerikai elszigetelődéspárti szemléletet képviselte, amivel zavarba hozta a széthúzásra hajlamos amerikai lengyel papságot. Az 1943-as év már vázolt történései azonban – a diplomáciai kapcsolatok megszakadása a lengyelek és a szovjetek között, Sikorski miniszterelnök tragikus halála, a szövetségesek teheráni konferenciája, amelyen Sztálin amerikai és brit beleegyezést kért és kapott Kelet-Lengyelország annexiójához – Orlemanski átállították az amerikai lengyelek kisebbségben lévő szovjetbarát szárnyához.

1943 nyarán – miután hírét vette, hogy a Szovjetunióban a Vörös Hadsereg oldalán harcoló egységként felállították a lengyel hadsereg Kosciuszko-hadosztályát – elhatározta, hogy a saját hívei, illetve a diaszpórában élő lengyelek összefogására létrehoz egy „Kosciuszko Ligát”, hogy erkölcsi és némi szerény anyagi támogatást nyújtson a messzi távolban harcoló lengyel katonáknak. Orlemanski olyan programot követett, amelynek célja a Vörös Hadsereg támogatásának növelése volt, és egy második front megnyitása Európában. Ezt követően Orlemanski üstökösként robbant bele a lengyel baloldali körökbe, újabb és újabb cikkek jelentek meg róla mint egy munkás- és szovjetbarát gondolkodású papról.¹² Az ő népszerűségét és nevét is felhasználva megszervezték az amerikai

9 Robert SZYMCZAK: *Invitation to the Kremlin: the Adventures of Father Stanislaw Orlemanski, April–May 1944*. East European Quarterly, 25 (1992) 4. sz. 400.

10 SZYMCZAK: *Invitation to the Kremlin*, 400–401.

11 Bernard Francis DONAHOE: *The Dictator and the Priest. Stalin's Meeting with Father Stanislas Orlemanski*. Prologue 22 (1990) 2. sz. 173.

12 DONAHOE: *The Dictator and the Priest*, 170–171.

lengyelek detroiti találkozóját: 1943. november 6-án, 250 küldött jelenlétében, a lengyel ellenállók támogatása céljából immár országos szervezetként hivatalosan is megalakult a Kosciuszko Liga. Egy jelenlévő hírszerző szerint a két legjelentősebb beszédet Stanislaw Orlemanski katolikus pap és Oskar Lange, a Chicagói Egyetem közgazdásza tartotta. Mivel egyikőjük sem Detroitban lakott, nem vállaltak tisztséget, bár Orlemanskit tiszteletbeli elnökké választották. Orlemanski különösen élesen bírálta a száműzetésben lévő lengyel kormányt. Azt állította ugyanis, hogy ez a kormány abban a pillanatban elveszítette a jogot, hogy a lengyel nép nevében beszéljen, amikor elhagyta Lengyelország földjét és máshol keresett biztonságot. A kormány kelet-lengyelországi területekre vonatkozó álláspontját „képtelenségnek” minősítette, és kijelentette, hogy csak a lengyel földbirtokos arisztokrácia érdekelt abban, hogy megtartsa ezt a területet, mivel ott nagy birtokokkal rendelkezik.¹³ Bő hónap elteltével, 1943. december 19-én Orlemanski és Lange az Amerikai–Szovjet Barátság Nemzeti Tanácsának New York-i találkozóján ismét a figyelem középpontjába került, de újfent Orlemanski keltett szenzációt, ezúttal azzal, hogy bírálta az amerikai katolikus püspöki konferencia Szovjetunióval szembeni ellenséges magatartását.¹⁴ Más fórumokon a keleten elveszített lengyel tartományok kárpótlásául felmerült német területek elfogadását és támogatását sürgette Roosevelt elnöktől.¹⁵

Arra a kérdésre tehát, hogy „miért épp Orlemanski”, általánosságban a kereslet és kínálat szerencsés találkozását válaszolhatjuk. A derék tisztelendő felfogása erőltetett nélkül beleillett a szovjet vezetés lengyel kérdésben követett külpolitikájába. Kétségtelen, hogy Orlemanskit a Kreml értékes és politikailag használható embernek tekintette. Berezskov – aki ekkoriban Sztálin tolmácsa volt – állítása szerint Orlemanski és Lange moszkvai utazásának ötlete, és hogy velük megvitassa Lengyelország jövőjét, magától Sztálintól eredt.¹⁶

Am ettől még továbbra is kérdés, hogy ténylegesen ki és mikor kapcsolta össze Orlemanski személyét a szovjet koncepcióval? Albina Noszkova orosz történész szerint Oskar Lange, a Chicagói Egyetem marxista közgazdász adjunktusa volt az, aki egy Moszkvába és a létrehozandó Lengyel Nemzeti Bizottságban való részvételre invitáló bizalmas levélre válaszul – amelyet 1944. január 7-én kapott, s amelyre másnap már reagált is – Orlemanski nevét is megadta, mint azon amerikai állampolgárok egyikét, akiknek a lengyel kommunistákkal együtt be kellene lépniük a szovjetek által szorgalmazott kvázi-kormányba.¹⁷ Orlemanski a Kosciuszko Liga tiszteletbeli (alapító) elnökeként alkalmasnak tűnt arra, hogy tagja legyen a londoni lengyel emigráns kormány alternatívájaként megteremtendő – a szovjetek számára is elfogadható – új lengyel kormánynak, és

13 DONAHOE: *The Dictator and the Priest*, 171.

14 *New York Times*, 1943. december 20. 9. Idézi: DONAHOE: *The Dictator and the Priest*, 171.

15 Российский государственный архив социально-политической истории (Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityicseszkoj Isztorii, Orosz Állami Társadalom- és Politikatörténeti Levéltár) (= RGASZPI) fond 17. op. 128. gyelo 711. l. 41.; Архив Внешней Политики Российской Федерации [Arhiv Vnyesnyej Polityiki Roszsijszkoj Federacii, Orosz Föderáció Külpolitikai Levéltár] (= AVP RF) fond 06, op. 6., papka 41., gyelo 545. l. 12.

16 Valentin M. BЕРЕЗКОВ: *J'étais interprète de Staline – Histoire diplomatique (1939–1945)*. Paris, 1985. 273. A magyar nyelvű kiadás csak általánosságban fogalmaz: Valentin M. BEREZSKOV: *Teherántól Potsdamig*. Budapest, 1982. 91.

17 Albina NOSKOVA: *Na drodze do stworzenia PKWN – rola Moskwy*. Pamięć i Sprawiedliwość, 4 (8) (2005) 2. sz. 40. [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamiec_i_Sprawiedliwosc/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_\(8\)/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_\(8\)-s31-49/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_\(8\)-s31-49.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamiec_i_Sprawiedliwosc/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_(8)/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_(8)-s31-49/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_(8)-s31-49.pdf) (letöltés: 2022. május 13.)

papi személyként legitimálja azt a katolikus többségű lengyel társadalom, valamint az amerikai lengyel emigráció előtt.

A Kremlnek láthatóan megtetszett az együttműködés gondolata Stanislaw Orlemanskival és Oscar Langeval. Az amerikai diplomáciai dokumentumokból ugyanis tudható, hogy január 18-án – immár nem először – Averell Harriman moszkvai amerikai nagykövet és Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter kényes lengyel problémáról folytatott beszélgetést. Molotov újfent kizárta az együttműködést a jelenlegi londoni lengyel emigráns kormánnyal, és egy teljesen új ideiglenes lengyel kormányra vonatkozó javaslattal állt elő, amelynek tagjai a londoni emigráns kormányból, valamint az Amerikai Egyesült Államokban és a Szovjetunióban élő prominens lengyelek közül kerülnének ki. Utóbbiak közül senkit nem említett, viszont három amerikai lengyel – Orlemanski, Lange és Krzycki – nevét igen.¹⁸ Harriman roppant meghökkent azon az abszurd ötleten, hogy három amerikai állampolgár egy idegen kormányban miniszteri tárcát kapjon. Azonnal figyelmeztette Rooseveltet, hogy hagyja figyelmen kívül a javaslatokat, mivel azok méltatlanok a kommentálásra.

A szovjetek terveit azonban már nem lehetett visszaforgatni. 1944. február 28-án Clark Kerr brit nagykövethoz eljutott Sztálin azon javaslata, hogy a három amerikai lengyel mondjon le amerikai állampolgárságáról, hiszen Orlemanski, Krzycki és Lange „jó emberek”, „nem kommunisták”, és így elhárulna az akadály az új lengyel kormányban való részvételük elől. A lengyel diplomaták egyre növekvő aggodalommal jelentették Londonba a szovjet propaganda erősödését, és Orlemanski Kosciuszko Ligájának „intenzív rádiópropagandáját”, amivel „komoly zavart és kárt okoz az amerikai lengyelek körében”.¹⁹

AZ UTAZÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

A nyilvánosság felé mindvégig magánjellegű utazásként kommunikálták Orlemanski útját, ám arra a valóságban – mint látni fogjuk – titkos USA kormányzati támogatással került sor, sőt a National Catholic Welfare Conference (NCWC) dokumentumai szerint a tervbe az amerikai püspöki kart is előzetesen beavatták. A magánút látszatának megőrzését szolgálta, hogy az utazást és a Sztálinnal való személyes egyeztetés lehetőségét a lengyel ügyekről formálisan valóban Orlemanski kezdeményezte. Noszkova hivatkozott, levéltári forrásokkal alátámasztott elemzéséből ugyanis kiderül, hogy 1944. január 19-én Jevgenyij D. Kiszeljov New York-i szovjet főkonzul Sztálinnak, Molotovnak, Andrej Visinszkijnek és Vlagyimir Dekanozovnak egy „soron kívül” záradékkal ellátott, rejtjelezett szöveget küldött, amely egy Orlemanskitól „postai úton” kapott, január 17-ei keltezésű levelet tartalmazott. Ebben a pap támogatta a PKN (Polsky Komitet

18 *Foreign Relations of the United States: Diplomatic papers, 1944, The British Commonwealth and Europe, vol. 3.* Eds. E. Ralph PERKINS – S. Everett GLEASON – John G. REID – John P. GLENNON – N. O. SAPPINGTON, William SLANY – Velma HASTINGS CASSIDY – Warren H. REYNOLDS. Washington, 1965. 1231. Interneten *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1944, The British Commonwealth and Europe, Volume III – Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1944, The British Commonwealth and Europe, Volume III – Historical Documents – Office of the Historian* (letöltés: 2022. május 19.)

19 SZYMCAK: *Invitation to the Kremlin*, 406.

Narodowy)²⁰ megalakításának gondolatát és három fontos kérdésben is egyetértően nyilatkozott: 1) Oroszország tartsa meg a hozzá tartozó területeket. 2) A lengyeleket a keleten elszenvedett területi veszteségeikért nyugaton kárpótolják. 3) Támogatta egy új lengyel kormány létrehozását Oroszországban. Mindehhez hozzáfűzte a kívánságát: „Szeretnék Oroszországba menni, kapcsolatot teremteni a Lengyel Hazafiakkal,²¹ beszélni Sztálinnal, visszatérni Amerikába és segíteni az új lengyel kormányak, hogy elismerést szerezzen az amerikai lengyel közösség körében.”²² Kiszeljov szerint ez a levél Lange kezdeményezésére íródott, s ebben nemigen tévedhetett, hiszen az pontosan a szovjet kormányt izgató kérdéseket sorolta, miközben meglehetősen távol állt egy papi hivatást gyakorló amerikai állampolgár mindennapi problémáitól, bármily aktív közéleti tevékenységet is fejtsen ki.

Orlemanski személye ekkor már az amerikai hírszerzés érdeklődését is felkeltette. A Moszkvában amerikai kémfőnökként is szolgált DeWitt C. Poole, az Egyesült Államok második világháborús hírszerzési szolgálatának, az Office of Strategic Services (OSS) külföldi nemzetiségekért felelős részlegének munkatársa több alkalommal is beszélgetett Orlemanskival. Az ő jelentéseinek, illetve az azokat kutatóként elemző Bernard Francis Donahoe, a Keresztes Kongregáció tagja elemzésének köszönhetően tudjuk, hogy mit is gondolt és tett Orlemanski ezekben a hónapokban. Vakmerő, Sztálinnal találkozást kérő levelét is megértjük Poole egyik beszámolójából: eszerint Orlemanski eléggé elbizonytalanodott a saját tevékenységét illetően. „Kezdek elgondolkodni azon, hogy vajon a megfelelő embereket támogattam-e” – vallotta be Poole-nak. A lengyel baloldaliakról is megjegyezte: „Talán ők is rossz banda.” Ennek következtében csillapíthatatlan vágya támadt, hogy ellátogasson a Szovjetunióba, hogy a saját szemével lássa, mi is folyik ott. Jelentkezett is útlevelért a megfelelő hatóságnál, de nem meglepő módon egyáltalán nem kapott választ. Poole kifejtette neki, hogy bizonyosan nem juthat be a Szovjetunióba, ha csak a szovjetek nem akarják, hogy ott legyen, ami – legalábbis Poole, de a földön két lábon álló emberek számára – igen valószínűtlennek tűnt. Orlemanski egyrészt aggódott, mert tevékenysége miatt egy oldalra került Oskar Langeval, egy bevallottan szocialista felfogású személlyel. Másrészt viszont száz százalékban hitt az amerikanizmusban, és amerikaiaként teljes mértékben támogatta elnökét. „Ha Rooseveltnak hadat üzenne Oroszországnak” – nyilatkozta – „megszakítanám minden szimpátiát az orosz ügy iránt, és amerikaiaként Oroszország ellen fordulnék”.

Orlemanski igazat adott Poole-nak ezért felkereste a New York-i szovjet konzulátust és átadta kérését – ez lehetett az a levél, amelyre Kiszeljov főkonzul január 19-ei jelentése utalt. Az ügyeletes tisztviselő még Poole-nál is kételkedőbb volt, de Orlemanski

20 A Lengyel Nemzeti Bizottság (Polsky Komitet Narodowy, PKN) az 1944. július 22-én szovjet támogatással, de már Lengyelországban létrejött Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN) szervezeti előzménye.

21 Lengyel Hazafiak Szövetsége (lengyelül: *Związek Patriotów Polskich*, ZPP): egy politikai unió, amelyet 1943. március 1-jétől szerveztek a Szovjetunióban élő lengyel kommunisták, hogy előkészítsék hatalomra jutásuk feltételeit a háború utáni Lengyelországban. A szövetség intenzív kulturális és társadalmi tevékenységet, valamint propagandamunkát folytatott a Szovjetunióban élő lengyel lakosság körében, miután a Szovjetunió megszakította diplomáciai kapcsolatait a londoni száműzetésben élő lengyel kormánnyal a katyni mészárlás nyilvánosságra hozatala miatt.

22 AVP RF, F. 3, op. 66, d. 26, l. 38. Idézi: Noskowa: Na drodze do stworzenia PKWN, 40. [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamiec_i_Sprawiedliwosc/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_\(8\)/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_\(8\)-s31-49/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_\(8\)-s31-49.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamiec_i_Sprawiedliwosc/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_(8)/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_(8)-s31-49/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2005-t4-n2_(8)-s31-49.pdf) (letöltés: 2022. május 13.)

alig tért vissza Springfieldbe, mire az elképedt orosz hivatalnok már telefonon hívta és közölte vele, hogy a pap nemcsak, hogy beutazhat a Szovjetunióba, de Sztálin miniszterelnök meghívott vendégeként teheti ezt! A magánember története ezen a ponton átváltott egy történelemformáló lehetőségbe. Hiszen a meghívás egyértelműen Lengyelország második világháború utáni sorsáról szóló nagyhatalmi egyeztetések kontextusába illeszkedik, melynek során a Szovjetunió egyrészt az ország keleti és nyugati határainak újrajrölését, másrészt pedig az ellenségesnek tekintett londoni emigráns kormány helyett egy Moszkva iránt lojális új lengyel kormány felállítását kívánta elérni.

Már „csak” amerikai kiutazási engedélyre (útlevélre) volt szükség. Az amerikai diplomácia vonakodását érzékelvén Sztálin szokatlanul erőteljesen beavatkozott a folyamatokba: 1944. február 21-én Andrej Gromiko szovjet nagykövet útján egyenest Rooseveltnél kérte Lange és Orlemanski moszkvai utazásának engedélyezését (Leo Krzycki ismeretlen okból kihullott a meghívandók közül). Ezen a napon ugyanis a nagykövet személyesen találkozott az amerikai elnökkel, s feltehetően ekkor adta elő szóban Sztálin kérését.²³ Az amerikai elnök kész volt teljesíteni a kérést és március 6-án utasította katonai tanácsadóját, Edwin M. Watson vezérőrnagyot, hogy keresse fel a nagykövetet, és érdeklődjön, vajon Lange professzor és Orlemanski atya igényelt-e már útlevelet; továbbá közölje, hogy az elnök szerint a kérelmeket gyorsan elintézik, de a két úrnak személyesen kell kérelmeznie.

A külügyminisztérium azonban aggodalmaskodott, mert tisztában volt azzal, hogy milyen heves reakciókat váltana ki a közvéleményből, ha Sztálin kérését nyíltan teljesítenék. Edward R. Stettinius külügyminiszter-helyettes szerint ezt úgy értelmeznék, mint az első lépést a lengyel emigráns kormány támogatásának feladására. Ugyanakkor azt is elismerte, hogy Sztálin kérését nem lehet elutasítani, ezért azt javasolta, hogy készítsenek egy nyilatkozatot, amelyben jelzik, hogy Lange és Orlemanski magánemberek, akiknek semmilyen kapcsolatuk nincs az Egyesült Államok kormányával, és hogy Sztálint tájékoztassák arról, hogy amennyiben a két lengyel útját a sajtó firtatni kezdi, akkor ki fogják adni a nyilatkozatot.²⁴

Roosevelt, aki a közelgő elnökválasztáson nem akarta elveszíteni az amerikai lengyelek szavazatait, megfogadta a tanácsot. Egy Sztálinnak címzett, a tanácsok szellemében fogant elnöki levél tervezete már 1944. március 8-ai keltezéssel elkészült,²⁵ Edward Stettinius át is küldte az elnöknek jóváhagyásra, amire az elnök ráírta, hogy „O.K. but I

23 *Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Т. 2: Переписка с Ф. Рузвельтом и Г. Трумэном (август 1941 г. – декабрь 1945 г.)*. (Fonetikusán: *Perepiszka Predsedatyelja Szoveta Minyisztrov SzSzsZr sz Prezizyentami SzaSaÁ i Premjer-Minyisztrami Velikobritanyiji vo vremja Velikoj Otyecesztyvennoj vojni 1941–1945 godov. Tom vtoroj: Perepiszka sz F. Ruzveltom i H. Trumenom (avguszty 1941 – gyekabry 1945 god)*. Москва, 1958. 288. 64. jegyzet.; *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran*, doc. 1282. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v03/d1282> (letöltés 2022. május 27.) Edward R. Stettinius feljegyzése Rooseveltnél, Washington, 1944. március 8., 44. jegyzet.

24 *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran*, doc. 1282. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v03/d1282>; <https://catalog.archives.gov/id/16618752> 9. old. (letöltés 2022. május 27.) Edward R. Stettinius feljegyzése Rooseveltnél, Washington, 1944. március 8.

25 *My Dear Mr. Stalin. The Complete Correspondence Between Franklin D. Roosevelt and Joseph V. Stalin*. Ed. Susan BUTLER. New Haven, London, 2005. 214. F. D. Roosevelt elnök Sztálinhoz, 1944. március 8. Az eredeti dokumentum elérhető az interneten: <https://catalog.archives.gov/id/16618752> 5–9. old. (letöltés: 2022. július 6.)

think it has been sent”, azaz rendben, de úgy tudja, hogy már elküldték.²⁶ Rosszul tudta... A levél még nem ment el, sőt még tovább halasztódott az ügyintézés. Az adminisztráció időhúzása önmagáért beszél: roppant mód vonakodtak a két meghívott utazásától. Március 15-én az elnök külügyminiszterével ebédelt: szóba került a két amerikai moszkvai meghívása is, mert Hull még aznap újból elküldte helyettese feljegyzését Rooseveltnek, egyértelműen rákérdezve hogy rendben van-e az elküldése?²⁷ Két hét elteltével, március 22-én Roosevelt személyi titkára, Grace Tully telefonált a külügybe, hogy mi is van a Sztálinnak szóló üzenettel (nyilván feltűnt, hogy semminemű válasz nem érkezett). Ezért másnap immár harmadjára is elküldték a külügyminiszter-helyettes március 8-ai feljegyzését Rooseveltnek, aki március 23-án ismételten jóváhagyta az elküldését. Március 24-én Cordell Hull úgy referált az elnöknek, mintha semmi különös nem történt volna: Lange professzornak most állítják ki az útlevelet, és elkészítik Orlemanskinak is, amint kitölti a kérelmét.²⁸ A miniszter megismételte helyettese korábbi tanácsát, amikor a nyilvánosságnak szánt magyarázkodó nyilatkozat szövegének ezt javasolta: „Stanislaw Orlemanski tisztelendő és Oscar Lange professzor a szovjet kormány meghívására utazik a Szovjetunióba. Ezt az utazást amerikai magánemberként teszik meg, akik egyéni minőségükben járnak el. Nincs hivatalos státuszuk, és ezért semmilyen értelemben nem az Egyesült Államok kormányának képviselői vagy szövívői.”²⁹

Harriman moszkvai amerikai nagykövet végül március 24-én kapott utasítást Roosevelt személyes és bizalmas üzenetének tolmácsolására. Ebben Roosevelt – megfogadva minisztere tanácsát – jelezte, hogy a közlekedési eszközeik túlterheltek, ezért a szállításukat az Egyesült Államokból a Szovjetunióba szovjet eszközökkel kell megoldani. Leszögezte, hogy mindketten magánemberként járnak el, az amerikai kormány semmilyen felelősséget nem vállal a tevékenységükért vagy nézeteikért, és ha utazásukról információk szivárognának ki a sajtóhoz, akkor az amerikai kormány kijelentené, hogy az szigorúan magánjellegű, arra a hatóságok tudta nélkül került sor.³⁰ (Miközben a háború alatt a hatóságok tudta és beleegyezése nélkül a tengerentúli utazások lehetetlenek voltak.)

Sztálin, akihez immár eljutott Roosevelt üzenete, négy nap elteltével már válaszolt is. Beleegyezett a feltételekbe, bár megjegyezte, hogy a szovjet szállítóeszközök is túlszűfoltak, de így is lesz hely Orlemanski és Lange számára. Tudomásul vette, hogy Lange és Orlemanski Szovjetunióba való utazása csak magánemberek utazása, és írásba adta, hogy a szovjet kormány is annak tekinti.³¹ Így végül annak dacára, hogy az Egye-

26 National Archives and Records Administration, Franklin D. Roosevelt Library, President’s Secretary’s File (Franklin D. Roosevelt Administration), 1933–1945. Series: Diplomatic Correspondence, 1933–1945, Poland – Orlemanski–Lange Reports. Az eredeti dokumentum elérhető az interneten: <https://catalog.archives.gov/id/16618752> 5. old. (letöltés: 2022. július 6.)

27 Uo. 2–4. old.

28 *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran*, doc. 1284. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v03/d1284>; <https://catalog.archives.gov/id/1661875211>. old. (letöltés 2022. május 27.) C[ordell] H[ull] feljegyzése Roosevelt elnöknek, Washington, 1944. március 24.

29 Uo.

30 *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran*, doc. 1283 <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v03/d1283>; https://catalog.archives.gov/id/16618752_4_, 6–7., 13–14. old. (letöltés 2022. május 27.) C. Hull külügyminiszter távirata Harriman moszkvai amerikai nagykövetnek, Washington, 1944. március 24., 14 óra 14 perc. – A „titkos és személyes” üzenetet Sztálin másnap, március 25-én kapta meg, lásd *Переписка Председателя* (Perepiszka Predszedatyelja), 136.

31 *Переписка Председателя* (Perepiszka Predszedatyelja), 136.; *My Dear Mr. Stalin*, 225. J. V. Sztálin miniszterelnök személyes levele F. D. Roosevelt elnöknek, 1944. március 28.

sült Államok külügyminisztériuma nem lelkesedett a két szovjetbarát amerikai moszkvai utazásáért, de elnyerte Roosevelt elnök jóváhagyását, Lange és Orlemanski megkapta az útlevelét. Külön-külön indultak el Moszkvába. A hatóságok hallgattak az ügyről, ahogy sem Lange, sem Orlemanski nem tette nyilvánossá utazását.

1944. április 16-án Orlemanski a springfieldi plébánián elbúcsúzott híveitől, és csak annyit mondott nekik: „Hosszú útra megyek, és meglepetést hozok haza.” Az utazáshoz állítólag nem kért engedélyt egyházi feljebbvalójától, mert nem akarta, hogy a püspököt bárminemű felelősség terhelje a történekeért,³² ám ebből később komoly bonyodalom származott. Massachusettsből a montanai Great Fallsba utazott, ahol egy amerikai teherszállító repülőgép vette fel, amely a Lend-Lease (az amerikai katonai felszerelések szállítására vonatkozó) program értelmében szovjet tulajdonba került, mihelyt az alaszka-i Fairbanksot elhagyta. Így Orlemanski formálisan végül valóban szovjet szállítóeszközzel utazott.³³ Április 26-án érkezett meg Moszkvába, vendéglátói a Vörös tértől és a Kremltől mindössze 200 méterre található luxusszállodában, a cári időkben épült National Hotelben szállásolták el. Tizenkét napos látogatása az egyik legkülönösebb epizód a Szovjetunió egész diplomáciatörténetében, és ezt az értékelést sok megfigyelő visszhangozta korábban és azóta is.

A MEGÉRKEZÉS

Meglehetősen zsúfolt napok következtek, ami komoly előzetes szervezésről árulkodik. Orlemanski már az érkezése napján, április 26-án találkozott a Szovjetunióban élő lengyelek politikai és katonai vezetőivel, Wanda Wasilewskával³⁴ és Zygmunt Berlinggel.³⁵ Majd aznap délután V. Molotov külügyminiszter fogadta, és 16 óra 30 perctől fél óra erejéig társalgott az amerikai katolikus pappal. Az ismerkedés jegyében telt találkozáson néhány politikai témát is érintettek: Orlemanski a lengyel népnek nyújtható karitatív segítséget és a Sztálinnal való személyes találkozói és közös fényképezés lehetőségét firtatta. A lelkiismereti és vallásszabadság kérdése ez alkalommal még érintőlegesen sem került elő. Molotovot viszont az érdekelte, hogy a vendég kíván-e közleményt közzététni az érkezéséről, de Orlemanski egyelőre nem kért a nyilvánosságból, mivel az Egyesült Államokban egy ilyen közleményt felhasználhatnának az ellenfelei. Bár Molotov megígérte, hogy tolmácsolja Orlemanski kívánságát, ő mégis ismételten

32 DeWitt C. Poole memoranduma Stanislaus (sic!) Orlemanskival 1944. május 27-én New Yorkban folytatott beszélgetésről. 1944. május 27. <https://catalog.archives.gov/id/16618752> 25. old.

33 SZYMCZAK: *Invitation to the Kremlin*, 407.; PIÓRKOWSKA: *Nie tylko wizyta u Stalina*, 58., 63.

34 Wanda Wasilewska (1905–1964) lengyel és szovjet baloldali aktivista, író és politikus. 1943 óta a Lengyel Hazafiak Szövetségének alapító elnöke, fontos szerepet játszott az I. Tadeusz Kościuszko gyalogoshadosztály létrehozásában, amely a II. világháborúban a keleti fronton harcolt. 1944. július 21-től a lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság alelnöke volt. A Vörös Hadsereg ezredese, hat cikluson át a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának helyettese. A II. világháború alatt Sztálin főtanácsadója a lengyel ügyekben. Ő írta az 1940-es *Szél keletről* című lengyelelles propagandafilmmel forgatókönyvét, amely igazolja a Szovjetunió lengyelországi invázióját.

35 Zygmunt Berling (1896–1980) lengyel tábornok és politikus. Lengyelország 1939-es megszállásakor a szovjet titkosrendőrség letartóztatta, csak azt követően szabadult a börtönből, hogy beleegyezett a szovjetekkel való együttműködésbe. 1943 tavaszán ő javasolta az új lengyel hadsereg felállítását, ő lett az I. Tadeusz Kościuszko gyalogoshadosztály parancsnoka, majd 1944. július 22-étől a keleti fronton állomásozó lengyel hadsereg általános parancsnokhelyettese.

sürgette a Generalisszimusszal való mielőbbi találkozást. Egyúttal jelezte, hogy szándékában áll elmenni a lengyel hadsereghez, és megkezdeni a lengyeleket egyesítő munkát, hiszen „dolgozni jött ide, és nem szeretné az időt vesztegetni”.³⁶

A Molotovval történt találkozást követően, április 27-én Orlemanski – mégpedig Oscar Langeval együtt – egy lengyel gyermekotthont látogatott meg Zágorszkban, a hajdani (és mai) Szergijev Poszadban, az orosz ortodox egyház központjában. Ez a templomerdőből álló városka Moszkvától 71 km-re fekszik, a II. világháború alatt lengyelek sokaságának adott otthont. A látogatás meglehetősen önfeledten telhetett el, mivel Orlemanski a hozzá köthető és Moszkvába küldött utolsó iratban arról érdeklődött, hogy vajon „hol vannak a játékaim, fényképeim és hasonlók Zágorszkból”?³⁷

1944. ÁPRILIS 28., AZ ELSŐ TALÁLKOZÓ SZTÁLINNAL

Orlemanski április 28-án este Langeval együtt egy operaelőadáson vett részt. Az egyik felvonás közben egy ember lépett a páholyukba, megérintette Orlemanski vállát és annyit mondott: Kövessen kérem!³⁸ A Kremlbe hívták. Ezúttal személyesen Sztálin generalisszimusz fogadta este 22 órakor, és két órán át, éjfélig beszélgettek Molotov és a tolmács jelenlétében. Orlemanskit nem érthette meglepetésként az invitálás, és úgy ment a (fél)világ urához, mintha egy rég látott rokonát látogatta volna meg: táskájából – amit magával kellett hogy vigyen az operába is – kivett két sasformájú könyvtámaszt és átadta, mint a nővére ajándékát. Sztálin a madárfigurák láttán kedélyesen megjegyezte: „Nem úgy néznek ki, mint a lengyel sasok. Inkább úgy néznek ki, mint a galambok.”³⁹ Sztálin évődő szavai hordoztak némi kétértelműséget. Ugyanis a londoni lengyel emigráns kormány és a moszkvai Lengyel Hazafiak Szövetsége két különféle címersast használt: Előbbi a Jagelló-sast, azaz egy koronás, széttárt szárnyú, kinyújtott karmú ragadozómadarat használt, míg a Moszkva-barát unionisták egy zömökebb, kevésbé fosztogató külsejű madarat illesztettek a címerükbe, félig összehajtott szárnyakkal és a földön nyugvó lábakkal.⁴⁰ A különbség – mint minden másnak Kelet-Európában – nem pusztán ornitológiai volt, hanem politikai jelentőséggel bírt. A szerényebb madár egy korábbi időszakot jelképezett, amikor Lengyelország még kevésbé kiterjedt, de egy-

36 RGASZPI fond 558. op. 11. gyelo 354. l. 45–49. Publikálva oroszul: *Советско-польские отношения в 1918–1945 гг.*: Сборник документов в четырех томах. Т. 4. 1939–1945. Общей ред. М. М. Наринский, А. В. Мальгин. (Fonetikusan: Szovetsko-polszkije otnosenija v 1918–1945 gg. Sbornyik dokumentov, T. 4. 1939–1945.) Москва, 2017. 490–493. (23. dokumentum.) V. Molotov naplójából: Feljegyzés Stanislaw Orlemanski és Molotov elvtárs találkozájáról 1944. április 26-án, délután 4 óra 30 perc.

37 AVP RF fond 06., opisz 6., папка 42., gyelo 548. l. 60. S. Orlemanski 1944. december 1-jei összegzése.

38 STEVENS: *Il n'y a pas d'énigme russe*, 273.

39 AVP RF fond 06., opisz 6., папка 42., gyelo 548. l. 9–15:9. Az eseményről a továbbiakban is innen idézünk. Publikálva oroszul: *Восточная Европа в документах российских архивов 1944–1953 гг.* Том 1. 1944–1948. (fonetikusan: Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszijszkih arhivov 1944–1953. Tom 1. 1944–1948.) Отв. ред. Галина П. Мурашко. Москва–Новосибирск (szerk.: Galina P. MURASKO. Moszkva–Novoszibirszk), 1997. 36–42. (3. dokumentum); <http://docs.historyrussia.org/ru/indexes/values/1081195>; a teljes forráskiadványt lásd itt: 1997_vostochnaja_evropa_v_dokumentax_rosszijskix_arxivov_1.pdf (inslav.ru) (letöltés: 2022. június 22.); angolul: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/123130>.

40 STEVENS: *Il n'y a pas d'énigme russe*, 263.

séges államot alkotott. Ezért is választotta a Lengyel Hazafiak Szövetsége ezt a jelképet. Orlemanski részben érthette az allegóriát – a londoni lengyel kormány mint ragadozó sas, ő meg mint az amerikai lengyelek egyik tagjaként a béke olajágával érkező „galamb” –, mert biztosította Sztálint, hogy ez a madár sasnak sas, de amerikai. Az amerikai címersas küllemre ugyan nem túl barátságos, de karmai között nemcsak nyílveszőket, hanem a békét szimbolizáló olajbogyókat is tart.

A barátkozás pillanatai után Orlemanski meglehetősen borús képet vázolt az amerikai lengyelekről: szervezeteik és papjaik a Szovjetunió ellen hangolódtak. Ő szeretné más belátásra téríteni őket, amihez a látottak csak erőt adnak, és véleménye szerint a lengyel népek hálásnak kell lennie Oroszországnak és Sztálinnak mindazért, amit adott és ad. Erre Sztálin közbeszúrta: „mi nem vagyunk kannibálok”.

Bár Orlemanski útjának eredeti célja tisztán politikai volt, és a londoni lengyel kormány alternatívájaként szolgáló lengyel koalíciós kormány létrehozására vonatkozó tervek kiérlelésére irányult, mégis már Sztálin és Orlemanski első találkozásán szinte azonnal szóba került a vallás és katolicizmus kérdése is, igaz még egyértelműen csak Lengyelország jövőjének összefüggésben. Abban a pillanatban ugyanis, hogy Sztálin tagadta „emberevő mivoltát”, Orlemanski kendőzetlenül megfogalmazta az Amerika-szerete élő félelmet, miszerint „Oroszország állítólag azt tervezi, hogy elpusztítja a katolikus egyházat Lengyelországban”, és ez az amerikai katolikus lengyelek legerősebb érve a Szovjetunióval szemben. A maga részéről persze tudja, hogy ez nem igaz, és hazatérve el is mondja, amerre csak módjában áll, s bár feltett szándéka, de nem igazán tudja, miként is állítsa maga mellé a lengyel papságot. Orlemanski felvetésére, miszerint a lengyelek tartanak a Szovjetunió egyházellenes politikájától, Sztálin egy történelmi fejtegetés keretében biztosította a lengyel papot arról, hogy a vallásszabadság biztosításának elkötelezett híve.⁴¹ Érdeemes szó szerint is idéznünk, hiszen ebből fejthetjük vissza Sztálin gondolkodását az aktuális egyházpolitikáról:

„Sztálin elvtárs azt válaszolja, hogy mindenféle történet kering a szovjet népről. Azt mondják, hogy el akarják pusztítani a vallást. Ezeknek a pletykáknak az a forrása, hogy a szovjet hatalom létezésének kezdeti időszakában heves harc folyt az ortodox egyház és a szovjet kormány képviselői között. Amikor az 1917. októberi forradalom után Oroszországban megalakult az új kormány Lenin vezetésével, az ortodox egyház és más vallási csoportok vezetői bejelentették a szovjet kormány kiközösítését, és felszólították a lakosságot, hogy ne engedelmességen a kormány utasításainak.

Orlemanski megjegyzi, hogy az egyház és az állam szétválasztása nagyon jó dolog.

Sztálin elvtárs folytatja, és azt mondja, hogy nekünk, bolsevikoknak van egy pontunk a programunkban, amely garantálja a vallási véleménynyilvánítás szabadságát. A szovjet hatalom létezésének első napjaitól kezdve ennek a pontnak az érvényesítését tűztük ki célul magunk elé. De az ortodox egyház lázadása megfosztott bennünket a lehetőségtől, hogy érvényt szerezzünk ennek, és a kormánynak állást kellett foglalnia, miután az egyház kiátkozta a szovjet hatóságokat. A vallás és a szovjet kormány képviselői közötti félreértések és problémák ezen az alapon merültek fel. Ez még a németekkel vívott háború előtt volt. A németek-

41 AVP RF fond 06., opisz 6., papka 42., gyelo 548.; <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/123130.pdf?v=451fe0d94686c11d9221f32aeb78abb8>

kel folytatott háború kitörése után az emberek és a dolgok megváltoztak. A háború lerombolta az egyház és az állam közötti ellentéteket. A hívők felhagytak a lázadozással, a szovjet kormány pedig feladta a vallással szembeni saját militáns álláspontját.

Orlemanski megjegyzi, hogy ezt teljesen megérti.

Sztálin elvtárs azt mondja, hogy ami Lengyelországot illeti, a szovjet kormánynak nem áll szándékában beavatkozni a belügyeibe, még kevésbé a vallási ügyeibe. Az, hogy milyen – szocialista vagy vallási – politikai berendezkedés lesz Lengyelországban, azt a lengyeleknek saját maguknak kell eldönteniük. Mit szeretnénk mi, szovjet emberek Lengyelországban? Szeretnénk, ha Lengyelországnak olyan kormánya lenne, amely megérti és értékeli a keleti szomszédjával való jó kapcsolatokat, és hajlandó lenne ezeket a kapcsolatokat fenntartani a közös ellenség, Németország elleni küzdelem érdekében, amely, bárhogy is győzzük le, újra fel fog támadni. Ez a mi fő célunk.”⁴²

Az utalással Németország újraeledésére Sztálin átváltott a szovjet kormány lengyel kérdésben elfoglalt álláspontjának magyarázatára: a történelem kínálta példákból az vonható le, hogy Németország mindig agresszorként lép a világpolitika porondjára, ami ellen már most védekezni kell. Ennek elengedhetetlenül fontos eszköze a Szovjetunió és Lengyelország szövetsége. „A Napóleon óta eltelt 140–150 év alatt Oroszországot háromszor támadták meg” – historizált ismét Sztálin, és mindhárom támadás Lengyelországon keresztül történt, amely így egyfajta folyosóvá vált az idegen betolakodók számára, s „...úgy gondolja, hogy a lengyelek belefáradtak abba, hogy folyosóként szolgáljanak, ahogy az oroszok is belefáradtak abba, hogy az agresszor hordák Lengyelországon keresztül haladnak. Ezért gondolja úgy, hogy ha Lengyelország és Oroszország szövetséget köt, abból csak a lengyelek és az oroszok profitálnak, és a német agresszorok veszítenek. Orlemanskinak a grünwaldi csata⁴³ példáját tudná felhozni, amelyben a szláv népek összefogtak a Német Lovagrend harcosai ellen. Az egyesült lengyelek, oroszok, litvánok, ukránok és fehéroroszk akkor legyőzték a németeket.” A Generalissimus következtetése: fel kell éleszteni a grünwaldi politikát. A határookra is kitért, kifejtve a más ismert álláspontot, ami lényegében azt jelentette, hogy Lengyelország határait mintegy kétszáz kilométerrel nyugatra kell tolni. Így a Vörös Hadsereg által 1939 szeptemberében megszállt, többségében ukrán és belorusz lakosságú területet nem „bitorolná” Lengyelország, hanem az a Szovjetunió része marad. Ez a barátság, a béke és a jövő záloga. Ebből indult ki a szovjet kormány, amikor határnak a Curson-vonalat vette fel, bár eredetileg – tehát még 1919-ben, amikor Lengyelország és Szovjet-Oroszország közé ezt a demarkációs vonalat javasolta lord George Curzon of Kedleston brit diplomata Versailles-ban – nem értett egyet vele.

Ami Lengyelország nyugati határát illeti, erről Teheránban azt képviselte, hogy annak az Odera mentén, sőt az Oderától kissé nyugatra kell húzódnia, és ezért harcolni

42 AVP RF fond 06., opisz 6., papka 42., gyelo 548. l. 9–15:9. Az eseményről a továbbiakban is innen idézünk. Publikálva oroszul: *Восточная Европа* (Vosztocsnaja Jevropa). T. I., 36–42 (3. dokumentum); <http://docs.historyrussia.org/ru/indexes/values/1081195>; angolul: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/123130>

43 A hivatkozott grünwaldi vagy tannenbergi csata a középkor egyik legvéresebb ütközete volt: 1410. július 15-én Lengyelország és Litvánia egyesült, sok nemzetiségből álló hadereje győzelmet aratott a Német Lovagrend felett.

is hajlandó. Orlemanski csak egyet tudott érteni Sztálinnal, bár első hallásra azt hitte, Sztálin Kelet helyett Nyugatra akarja terelni a német militarista törekvéseket, de Sztálin tisztázta: Németország elszigetelése a cél, hogy se Keletre, se Nyugatra ne legyen kedve hódítani. Ezt a célt Orlemanski szerint csak akkor lehet elérni, ha az emigrált lengyel arisztokrácia és politikai elit esélyt sem kap a visszatérésre az óhazába. Sztálin volt az, aki nyugtatta a főtisztelendőt, mondván, hogy annyit szenvedett már a lengyel nép, hogy nem fogja megengedni azoknak a visszatérését, akik a jelenlegi szenvedést hozták Lengyelországra.

A beszélgetés fonala ezután a nyilvánosságra terelődött, amibe Molotov külügyminiszter is bekapcsolódott és jelezte: hiába szeretne volna Orlemanski, hogy moszkvai tartózkodását kezeljék diszkrétan, az amerikai sajtó – a »New York Herald Tribune« – már írt az utazásáról. Orlemanski ennek ellenére – legalábbis Molotov szavaira reagálva – kitartott kérése mellett, ugyanakkor közös fotót kért Sztálintól. Miután erre a Generalisszimusz igent mondott, Orlemanski hozzájárult, hogy az április 29-ei moszkvai napilapok nyilatkozatot tegyenek közzé a találkozóról, illetve kérte, hogy az *Associated Press* tudósítóját reggel 8 órára küldjék el hozzá, hogy tájékoztathassa a moszkvai útjáról. Érdekes, hogy Orlemanski nem jutott eszébe a sajtónak szánt nyilatkozat szövegének előzetes egyeztetése, azt Molotov ajánlotta fel, ahogy azt is, hogy a szöveget személyesen ő fogalmazza meg.

A találkozó hátralévő idejében Orlemanski a mielőbbi hazatérése mellett érvelt, mert bár szívesen meglátogatná a lengyel hadsereget, de nem fér bele az időbe, mert haza kell érnie az amerikai lengyelek kongresszusára (PAC). Sztálin gálans ajánlatát azonban nem lehetett visszautasítani: különvonatot kap, amivel tíz helyett öt-hat nap alatt megjárhatja az utat. A kiváltságos bánásmód hallatán Orlemanski további utazáshoz kapott kedvet és megkérdezte: meglátogathatná-e Sztálingrádot is, mert az emberek biztos megkérdezik tőle, látta-e a második világháború sorsát eldöntő hős várost? S bár Sztálint ezt sem háritotta el, végül is nem került sor Orlemanski sztálingrádi útjára, a lengyel hadsereget viszont meglátogatta Szumi városában. Búcsúzóul Orlemanski elragadtatva jelentette ki, hogy Sztálin „csodákat tesz országával és népével”, és hogy nagyon boldog, amiért találkozhatott vele. A marsall úriember volt: megkérte Orlemanskít, hogy tolmácsolja köszönetét nővérének az ajándékért. Amire a már eddig is elbűvölt Orlemanski azt mondta, hogy a háború után szeretne Moszkvába utazni a két nővérével, és szeretné megkérni Sztálint, hogy ígérje meg neki: fogadja őket. „Sztálin elvtárs beleegyezően válaszol” – rögzítette az emlékeztető.

Az első találkozó mérlege kétségtelenül az, hogy Orlemanski hitelt adott Sztálin Lengyelországgal szembeni jóakarátának és cseppnyi aggodalom sem maradt benne a szovjet kommunizmus egyházellenes természetét illetően. Hogy Orlemanski lépre ment egy hamis propagandaakciónak avagy Sztálin azért tudott meggyőző lenni, mert maga is őszintén gondolta a szovjet–lengyel barátságot? Ravasz államférfiként vezérelhette ez is, az is. Az biztos, hogy a találkozó nem volt teljesen sikertelen, amennyiben a cél Roosevelt elnök és az amerikai közvélemény meggyőzése volt arról, hogy Sztálin támogatja a vallásszabadságot Lengyelországban és a Szovjetunióban.

KÉT TALÁLKOZÓ KÖZÖTT

Az első találkozón készült fotók egyike másnap a *Pravda* címlapján köszönt vissza, teljesen háttérbe szorítva Lange professzor csendesebb látogatását (akit Sztálin csak bő két héttel később, 1944. május 17-én fogadott – egyetlen alkalommal). Orlemanski ugyan azt remélte, hogy hazatéréséig elkerülheti a nyilvánosságot, ám a fénykép publikálásával erre semmi esélye nem volt. Az első és egyelőre egyetlen újságíró Henry C. Cassidy, az *Associated Press* tudósítójának személyében április 29-én reggel 8 órakor fogadta a szállodai szobájában, pár órával azelőtt, hogy délben vonatra ült volna meglátogatni Szumiban a lengyel hadsereget. Feltételül szabta, hogy az információkat Cassidy a kollégáival is megosztja. Erre végül azonban csak akkor került sor, amikor az exkluzív információkat eltitkolni igyekvő Cassidyt Orlemanski megfenyegette: elmondja Molotovnak, hogy nem tartotta magát a megállapodásukhoz.

Cassidy persze kissé másként emlékszik a történetekre: őt kifejezetten kizárólagos interjúval kecsegtették a külügyminisztériumban, ahonnan április 28-án éjjel körül azzal hívták fel, hogy reggel 8 órakor keresse fel Orlemanskit a Hotel Nationalban. Az eljárást ő maga is szokatlannak minősítette, hiszen közvetlenül is felkereshette volna az amerikai papot, nem is igen volt kedve hozzá. Nagyobb érdeklődést tanúsított volna, ha tudja: pár órával korábban Sztálin fogadta a figyelmébe ajánlott honfitársát, hiszen a fehér hollónál is ritkább volt, hogy Sztálin bármilyen magánembert fogadjon, nemhogy egy Isten szolgálatára szentelt klerikust. A hivatalnok nyájasságára, a biztosítékra, hogy „ez csak nekem szól”, végül beadta a derekát és elment a szállodába. „Borotvátalanul és álmos szemmel jelentem meg a szobájában a megbeszélés órában. Gyorsan felébredtem, amikor elmondta, hogy előző este két órát töltött Sztálinnal, mielőtt engem a külügyi népbiztosságról felhívtak. A nevét kinyomtatta egy papírlapra, hogy megbizonyosodjon arról, hogy jól írom-e, de egyébként nem volt előkészített nyilatkozata. Elmondta, hogy a Kosciuszko Liga szervezőjeként és tiszteletbeli elnökeként tevékenykedett, és hogy kampányt folytatott a lengyel–orosz barátság érdekében; elmondta, hogy Sztálin »szabad, független, demokratikus Lengyelországot« akar, amit maga Sztálin is nyilvánosan említett. De a Sztálinnal való együttműködéséről csak annyit mondott, hogy »az eredmények kiválóak voltak«”.⁴⁴ Az *Associated Press* így számolhatott be elsőként arról, hogy „a moszkvai hivatalos sajtó ma [április 29-én] Stanislaw Orlemanski főtisztelendő, amerikai katolikus pap látogatásának olyan figyelmet szentelt, amelyet általában a világ legjelentősebb vezetői számára tartanak fenn”, és a találkozóról kéthasábos cikkben, két hivatalos fotó kíséretében tudósított.⁴⁵ Az elsőközlési lehetőségtől megfosztott többi angol és amerikai újságíró egy tiltakozó delegációt menesztett a külügybe, de semmiféle elégtételt nem kaptak, csupán azt az információt, hogy „az interjúról nem a sajtóosztály vezetője, hanem valami »felsőbb hatalom« – feltehetően Sztálin – döntött”.⁴⁶

Miután a hírügynökségek átvették a szenzációs esemény hírért, a telefonhívásokkal elárasztott amerikai külügyminisztérium gyorsan kiadta a már előkészített közleményt, amelyben hangsúlyozta, hogy mind Lange, mind Orlemanski magánemberként utazott a Szovjetunióba és semmilyen módon nem képviselik az Egyesült Államokat. Időszerű is volt, mert a *New York Times* arról számolt be, hogy az emigráns lengyel kormány

44 Henry C. CASSIDY: *The Clock Runs Out on Stalin*. The Saturday Evening Post, November 18, 1944. 72.

45 SZYMCZAK: *Invitation to the Kremlin*, 408.

46 CASSIDY: *The Clock Runs Out on Stalin*. 72. .

„érdeklődéssel és értetlenkedéssel reagált a szovjetek Orlemanski atyának adott pazar fogadtatásról szóló beszámolókra”, amelyeknek célja a jelek szerint – s nem is látták rosszul – a lengyel kormány „további lejáratása”, vele szemben a Lengyel Hazafiak Szövetsége hírnevének öregbítése. A londoni lengyelek – folytatta a beszámoló – „értetlenül állnak a Külügyminisztérium célja előtt, hogy milyen lehetőséget biztosít [Orlemanski és Lange] számára, hogy két idegen ország nemzetközi ügyeibe avatkozzanak, amelyek mindketten az Egyesült Államok szövetségesei.” Washingtonban Jan Ciechanowski lengyel nagykövét május 2-án felkereste a Külügyminisztériumot, hogy kifejezze a lengyel kormány aggodalmát. A Nemzeti Katolikus Jóléti Konferencia főtítkára, monsignore Michael J. Ready is sietett elítélni Orlemanski útját, mint „a leghamisabb propagandát, amelyet az oroszországi, általában okos ötletemberek az Egyesült Államokra zúdítanak”, és magyarázatot követelt a Külügyminisztériumtól.⁴⁷

Az Egyesült Államokban gomolygó viharról Orlemanski semmit nem hallott, mivel április 29. és május 3. között nem tartózkodott Moszkvában. Teljesült ugyanis az a kívánsága is, hogy meglátogathassa a lengyel hadsereg tagjait. Április 29-én déli 12 órakor indult el a szállásául is szolgáló 81. számú különvonattal az orosz–ukrán határon lévő Szumi városába.⁴⁸ Május 1-jén érkezett meg, másfél napot töltött a lengyel katonák között, és a zsúfolt program után május 2-án, délután 14 órakor a különvonattal vissza is indult Moszkvába, ahová másnap este 20 óra 30 perckor érkezett meg.

Visszaérkezése után Orlemanski többet is megkörnyékezték a Moszkvában dolgozó amerikai újságírók közül, hogy friss információkat nyerjenek tőle a Generalisszimusz Lengyelország jövőjét illető álláspontjáról. A váratlan népszerűséghez gyorsan alkalmazkodott, sőt élvezte is a kivételes figyelmet, és már-már kérkedve válaszolt a feltett kérdésekre. Moszkvai utazása épp az amerikai sajtó két moszkvai tudósítójának köszönhetően lépett ki a tisztán lengyel dimenzióból. Harrison E. Salisbury az UP, és Jim Fleming a CSB moszkvai tudósítói már nem csupán információszerezés céljából hívták meg egy vacsorára, hanem azért is, hogy óvatosságra intsek. Látna tudniillik Orlemanski naiv egyszerűségét és hiszékenységét, egyúttal feltételezve, hogy egy pap csak egyházi jóváhagyással utazhatott a szovjet fővárosba – úgy vélték, hogy a látogatás Amerikában korántsem pozitív sajtóvisszhangja következettében Orlemanski könnyen a szovjet és szentszéki nagypolitika játékszerévé, sőt áldozatává válhat. Amikor tehát Orlemanski eldicsekedett vele, hogy aznap éjjel ismét találkozik Sztálinnal, köszönhetően annak, hogy a szovjet vezető arra biztatta őt, „hogy nem kell Molotovval bajlódnia, ha bármikor bármi megbeszélőnivalója van, telefonáljon fel Sztálinnak, és ő fogadja”, annak érdekében, hogy ettől megóvják, arra figyelmeztették, hogy ne elégedjen meg szóbeli ígéretekkel, hanem fontos, hogy Amerikába egy Sztálin által aláírt dokumentummal térjen vissza. Bár Orlemanski erre magától nemigen gondolt volna, megfogadta az újságírók tanácsát, és a május 4-i második találkozón a katolikus egyházzal és a Szentszékkal kapcsolatos álláspontjának írásos rögzítésére kérte a Generalisszimuszt.⁴⁹

47 SZYMCZAK: *Invitation to the Kremlin*, 409.

48 AVP RF fond 06., opisz 6., papka 42., gyelo 548. l. 25–31. Jelentés Orlemanski atya kíséretetése feladatának végrehajtásáról. Készítette Kajdala, a 7. ügyosztály vezető operatív megbízottja, az állambiztonság kapitánya, 1944. május 4.

49 Donald E. DAVIS – Eugene P. TRANI: *The Reporter Who Knew Too Much. Harrison Salisbury and the New York Times*. Lanham, MD, 2012. 27–28.; *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1944, Europe, IV*. Eds. E. Ralph PERKINS – S. Everett GLEASON – Rogers P. CHURCHILL – John G. REID – N. O. SAPPINGTON – Douglas W. HOUSTON – John RISON JONES – Warren H. REYNOLDS. Washington,

1944. MÁJUS 4., A MÁSODIK TALÁLKOZÓ SZTÁLINNAL

Május 4-én Orlemanski harmadik alkalommal tette tiszteletét a Kremlben. Eredetileg csak Molotovnak számolt volna be a lengyel katonaságnál tett látogatása tapasztalatairól és rajta keresztül kívánt eljuttatni néhány kérdést Sztálinnak. Ám Molotov felemelte a telefont, és tájékoztatta Sztálint, hogy Orlemanski nála tartózkodik. Sztálin félretette aktuális teendőit, Molotov irodájába ment, és másodjára is találkozott az amerikai vendéggel.

Udvariassan érdeklődött a lengyel hadseregnél tett utazásáról, majd meghallgatta Orlemanskit arról a „kis felfordulásról”, amit az utazása kiváltott Amerikában. A pap szavai inkább hencsegők voltak (egy egész ország figyel rá), mint aggodalmaskodók, sőt arról is biztosította Sztálint, hogy akár kész elhagyni papi hivatását is, de helyesnek tartja eddigi viselkedését és nem fogja elárulni a meggyőződését. Az eltökéltség ilyen színpadias hangütése után Orlemanski – a két újságíró sugallatára, de tán magától is – előhozakodott egy javaslattal arra vonatkozóan, miként is lehetne az amerikai lengyel katolikusok megosztottságát megszüntetni és szovjetellenességét áthangolni. Az „ötlet” nem volt más, mint hogy Sztálin rajta keresztül küldjön egy „titkos levelet” a pápa washingtoni képviselőjének, Amleto Cicognaninak, amelyben garantálja, hogy „a katolikus egyházat Lengyelországban nem fogják üldözni”.⁵⁰

Sztálin vallásszabadságra vonatkozó nyilatkozata a diplomáciai körökben már jó ideje téma volt, mint ami kedvezően hatna az Egyesült Államok és a Szovjetunió viszonyára, de kiadását egyelőre senkinek nem sikerült elérni. Elemzők szerint Sztálinnak nem annyira a vallásszabadság fogalma okozott problémát, hanem hogy azzal utat nyitna a külföldi befolyásolás lehetősége előtt, hiszen így az államhatárokon túlról irányított, ezért a bevett belpolitikai eszközökkel nem presszionálható római katolikus egyház is szabadon, de legalábbis szabadabban működhetne. E téren kommunista államfőként pontosan úgy gondolkodott, ahogyan a középkori cárok, akik harcoltak a római katolikus vallás ellen, nem is annyira az eltérő dogmák, mint inkább az elmaradott és hiszékeny népre gyakorolt idegen befolyástól való félelem miatt. A múlt és jelen uralkodói egyaránt attól tartottak, hogy bármilyen külföldi befolyás, legyen az vallási vagy más jellegű, megkérdőjelezi uralmuk biztonságát.⁵¹ Sztálin sem kívánt egy, az ortodoxiával rivális ideológiai erőter kibontakozásának esélyt adni.

Épp ezért meglepetés, hogy Sztálin érdeklődve végighallgatta Orlemanskit, aki tisztában volt a propaganda erejével, de őszintén hitt is egy ilyen nyilatkozat jelentőségében. Arról győzködte Sztálint, hogy ezzel súlyos csapást mérne a britekre, akik a Szovjetunió ellen hangolják a katolikus egyházat, ugyanakkor segítene az amerikai katolikus lakosság szimpátiáját is elnyerni. Nyilván nem Orlemanski pillanatnyi érvelése hatott, ő

1966, doc. 794. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v04/d794>; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 719., ff. 653–658. Leopold Braun AA Domenico Tardininek. 1944. május 12.

50 AVP RF fond 6., op. 6., papka 42., gyelo 548. Megjelent: *Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1953 гг. (Документы российских архивов) Том 1. 1944–1948 гг.* Ответственный редактор: Татьяна В. ВОЛОКИТИНА. (Fonetikusan: Vlaszty i cerkov v Vosztocsnoj Jevrope 1944–1953. [Dokumenty roszszijszkih arhivov] Tom 1. 1944–1948. Főszerk.: Tatjana V. Volokityina.) Москва, 2009. 31. (5. dokumentum.)

51 Thomas M. MORIARTY: *American Catholicism and the political origins of the Cold War.* University of Massachusetts, 1991. 16–17. (A szerző George F. Kennan amerikai diplomata elemzésére hivatkozik, amelyet ő Myron C. Taylor, az amerikai elnök XII. Piusz pápához delegált személyes követének készített 1942. október 2-án, FDR Library, Taylor Papers, 1942 Volume, p. 134.)

csupán jó időben volt a megfelelő helyen, mert Sztálin vállalta a garancialevél kiadását, holott az út eredeti céljai között nem szerepelt a Kreml és a Vatikán közötti közeledés előmozdítása. Csupán annyit kért, hogy Orlemanski írja meg a kérdéseit és kérje meg, hogy válaszoljon azokra. „Amennyiben Amerikában valóban azt hiszik, hogy a szovjet kormány a katolikus egyház üldözésére készül – fűzte hozzá –, akkor ez egyszerűen örültség. Ő, Sztálin, kész válaszolni Orlemanski kérdéseire. Semmiféle vallásüldözés nem lehetséges és nem is lesz. A szovjet kormány azok ellen fogatosít eljárást, akik üldözik a vallást.”⁵²

Ezt követően egy másik nagy horderejű kérdéstről, az új lengyel kormány összetételéről esett szó. Sztálin ezúttal szembesítette Orlemanskit azzal az elképzelésével, amit Molotov már január 18-án megosztott Harriman amerikai nagykövettel: az új, ideiglenes lengyel kormánynak a Moszkvában élő lengyel hazafiakat, a londoni lengyel kormány tagjait és lengyel származású amerikaiakat is magában kellene foglalnia. Az amerikaiak közül Orlemanski és Lange személyére gondoltak.⁵³ A moszkvai levéltárakban őrzött jegyzőkönyvek nem adják vissza Orlemanski reakcióját, viszont Rooseveltnél irattárának egyik dokumentuma igen, amely egy magától Orlemanskitól származó összefoglalása a történeteknek. Eszerint meglepetésként érte Sztálin javaslata, miszerint azzal segíthetné elő egy demokratikus, az amerikai mintát követő Lengyelország megszületését, hogy „amint visszatér az USA-ba, állítson fel egy lengyel származású, amerikai állampolgárokból álló bizottságot, akik aztán majd Moszkvába utaznak és az ottani lengyel kormányba belépnek”. Orlemanski erre azt válaszolta, hogy neki mint magánembernek nincs jogosultsága semmilyen megállapodás aláírására, elfogadására, erre csak az USA kormánynak van felhatalmazása.⁵⁴

„INTERJÚ” SZTÁLINNAL

A találkozót követően Orlemanski nem tétlenkedett és három szövegtervezetet állított össze angolul, amelyeket átadott Molotov embereinek: 1. Sztálin Roosevelthez címzett köszönetét; 2. Orlemanski Sztálinhoz intézett levelét a Sztálin és XII. Piusz közötti lehetséges együttműködésről és az arra adott választ; 3. Orlemanskinak a szovjet és külföldi sajtóhoz intézendő nyilatkozatát. A Rooseveltnak szánt üzenet így szólt:

„Kedves barátom,

Hálás vagyok Önnek, amiért közreműködött főtisztelendő Stanislaw Orlemanski moszkvai utazásának megvalósulásában. A maga idején meghálálom Önnek.

Őszinte híve: Sztálin marsall.”⁵⁵

52 AVP RF fond 6., op. 6., papka 42., gyelo 548., ill. *Власть и церковь в Восточной Европе. Том 1.* (Vlaszty i cerkov v Vosztocsnoj Jevrope, T. 1.) 32. (5. dokumentum.) Vö. még: DeWitt C. Poole memorandum Stanislaus (sic!) Orlemanskival 1944. május 15-én folytatott beszélgetésről. 1944. május 17. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/209830>

53 AVP RF fond 6., op. 6., papka 42., gyelo 548., ill. *Власть и церковь в Восточной Европе, Том 1.* (Vlaszty i cerkov v Vosztocsnoj Jevrope, T. 1.) 33. (5. dokumentum.)

54 <https://catalog.archives.gov/id/16618752> 27. old. Orlemanski gépelt feljegyzése, keltezés nélkül (letöltés 2022. július 7.).

55 AVP RF fond 6., op. 6., papka 42., gyelo 548., l. 34. Angolból fordította V. Pavlov. Gépelt másolat eredeti aláírásokkal.

A vallásszabadság garantálására vonatkozó, igazán súlyt jelentő eredeti kérdések és válaszok pedig így hangoztak:

„Moszkva, 1944. május 5.

A kegyelmes Sztálin marsallnak

Kérem Önt, Sztálin marsall, válaszoljon az alábbi kérdésekre XII. Pius és a római katolikus egyház vonatkozásában.

1. Kész-e Ön együttműködni a Szentszékkal minden alkalommal, ott és ahol ez szükségessé válik a lelkek megmentésében és az anyaszentegyház védelmében?

Igen.

2. Kész-e Ön beavatkozni és segítséget nyújtani a Szentatyának az anyaszentegyházat érő támadások vagy annak üldözése esetén, különösen Lengyelországban, Ukrajnában és Belorussziában?

Igen.

3. Sztálin marsall azt szeretné, hogy a kérdéseket és a válaszokat hozzák nyilvánosságra. Ezen kívül főtisztelendő Orlemanski azt javasolta, hogy a kérdéseket és válaszokat titkos úton adják át a pápa washingtoni képviselőjének, és az juttassa el az Apostoli Szentszékhez.

Aláírások:

Sztálin marsall”⁵⁶

A szövegeket a külügyben lefordították, majd egyeztettek: május 5-én napközben előbb Molotovnak, majd Sztálinnak küldték meg a három tervezetet. A jóváhagyott szövegekkel este 20 óra 10 perckor jelent meg Orlemanski szállodai szobájában a Szovjetunió Külügyi Népbiztosságának két magasrangú munkatársa, Borisz Podcerob és Vlagyimir Pavlov, Molotov külügyminiszter bizalmasai. Pavlovot már ismerte Orlemanski, hiszen ő tolmácsolt neki és írta a találkozók emlékeztetőjét, de feltehetően Podcerobbal is találkozott a programok során. A rövid, mindössze 15 perces találkozón először is arról tájékoztatták, hogy Sztálin elküldi a táviratot Rooseveltnél, de a viszonzást ígérő utolsó mondat helyett jó egészséget és sikereket kívánva.⁵⁷ Orlemanski elégedetten nyugtázta, a kihúzott mondatnak nincs jelentősége, azt csak udvariassági formulának szánta. A „titkos levéllel” azonban más volt a helyzet. Orlemanskinak félre kellett tolnia a saját kérdéseit, mivel Sztálin és Molotov „nem tartják célszerűnek azt a levelet, amelyet Orlemanski javasolt Sztálinnak”. A saját kérdései helyett természetesen elfogadta Sztálin módosításait – azaz a szovjet diplomaták verzióját –, kivált annak hallatán, hogy ezeket a kérdéseket és válaszokat Sztálin hajlandó alá is írni.

A módosított kérdések és válaszok szövege magyarul így hangzik:

56 AVP RF fond 6., op. 6., papka 42., gyelo 548., l. 35. Angolból fordította V. Pavlov. Hitelesítve. Gépelt másolat eredeti aláírásokkal.

57 A köszönőlevél 1944. május 6-án elment Rooseveltnél részére. Szövegét lásd: *Переписка Председателя* (Perepiszka Predsedatelja), 139. 191. sz. dokumentum.

„SZTÁLIN MARSALL VÁLASZAI FŐTISZTELENDŐ STANISLAW
ORLEMANSKI KÉRDÉSEIRE

1. Elfogadhatónak tartja-e a szovjet kormány a katolikus egyház elleni erőszak és üldözés politikáját?

Sztálin marsall válasza: A lelkiismereti és vallásszabadság híveként elfogadhatatlannak és kizártnak tartom ezt a politikát.

2. Lehetségesnek tartja-e az együttműködést XII. Piusz pápával a katolikus egyház elleni erőszak és üldözés elleni küzdelemben?

Sztálin marsall válasza: Lehetségesnek tartom.

3. Főtisztelendő Stanislaw Orlemanski tisztelendő kifejezte azt a kívánságát, hogy a fenti kérdéseket és válaszokat egyelőre ne tegyék közzé, hanem adják át neki személyesen.

Sztálin marsallnak nem volt ellenvetése ezzel a javaslattal kapcsolatban, de mindemellett kijelentette, hogy nem ellenzi e kérdések és válaszok nyilvánosságra hozatalát, ha főtisztelendő Stanislaw Orlemanski ezt szükségesnek tartja.

J. SZTÁLIN marsall⁵⁸

Feltűnő, hogy sem a tervezet, sem a véglegesített és hamarosan nyilvánosságra kerülő szöveg egyáltalán nem utalt a Lengyelország jövőjére vonatkozó, a találkozókon alaposan érintett politikai kérdésekre, az kizárólag Sztálinnak a katolikus egyházzal, a pápával és a lelkiismereti szabadsággal kapcsolatos álláspontját rögzítette. Első pillantásra is látható, hogy Sztálin a lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlására vonatkozó első kérdésre – megengedhető-e szerinte, hogy a Szovjetunió erőszakos és egyházüldöző politikát folytasson a katolikus egyházzal szemben – általános, és nem csupán három országra korlátozott, a korabeli értékelések szerint mégis homályos, horroribele dictu cinikus választ adott. Nyolcvanezer ortodox pap gyilkosaként a vallásszabadság képviselője? Sztálin az „interjúban” a vallásszabadság kapcsán az 1936-os szovjet alkotmányban szereplő kifejezést használta, ezt azonban az egykorú nyugati megfigyelők nem egy tág értelmű vallásszabadságként, hanem szűkebb értelmű kultusz-szabadságként értelmezték: egymástól teljesen függetlenül ezzel a kifejezéssel fordította az orosz szöveget franciára Leopold Braun,⁵⁹ angolra Maxwell M. Hamilton, az egyesült államok moszkvai ügyvivője,⁶⁰ valamint olaszra Amleto Cicognani washingtoni apostoli delegátus.⁶¹

Ami a pápával és a katolikus egyházzal való együttműködést firtató második kérdést illeti, a végleges verzió az eredeti határozott „igen” helyett az óvatosabb „lehetséges” választ tartalmazza. A lehetőséget sem egy általános együttműködésre, hanem csupán „a katolikus egyház erőszakos üldözésével” szemben deklarálta. Márpedig ezzel a megszánt lengyel területeken (is) zajló német egyházüldözésre történt egyértelmű utalás, így Sztálinnak az együttműködés lehetőségét megerősítő válasza lényegében a Németország elleni kollaborációra korlátozódott. Azaz Sztálin tulajdonképpen a három évvel korábban a németek által szorgalmazott „keresztes hadjárat” ellentétes irányú antifasiszta

58 AVP RF fond 6., op. 6., papka 42., gyelo 548., l. 36. Megjelent: *Власть и церковь в Восточной Европе, Том I.* (Vlaszty i cerkov v Vosztocsoj Jevrope, T. 1.) 35.

59 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 719., f. 660.

60 FRUS: *Diplomatic Papers, 1944, Europe, IV.* doc. 794.

61 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 763. Cicognani 1989. sz. rejteltávirata. Washington, 1944. május 18.

háború megáldását kívánta volna a pápától.⁶² Legalábbis ezt a következtetést vonták le Rómában a történelmi tapasztalatok alapján. Nem hitték, hogy Sztálin gyökeresen megváltozott és hogy jelentős egyházpolitikai fordulatot hajtana végre.

A diplomatakák végül a sajtónyilatkozat szövegét egyeztettek vendégükkel. Sajtón nem csupán a nyomtatott, hanem az elektronikus hírközlést is értették, mert a nyilatkozat szövege azonosnak tűnik azzal a beszéddel, amelyet május 5-én – feltehetően e találkozót követően, a késő estébe hajló órákban – Orlemanski lengyelül mondott a moszkvai rádióban.⁶³ És a nap még mindig nem ért véget.

Éjfél előtt egy órával Orlemanski még néhány amerikai újságíróval is találkozott. Henry C. Cassidy ismét a külügy előzékenységének köszönhetően jólétesült volt: este fél tízkor telefonon hívták, hogy 11 órára menjen a szállodába, ahol Orlemanski ezúttal az előre elkészített és egyeztetett nyilatkozattal várta, amelynek legfontosabb része kétségtelenül a vallás- és lelkiismereti szabadságpárti Sztálin-kép volt.⁶⁴ Cassidynek nem, viszont két jóakarójának, Harriman Salisburynak és Jim Flemingnek a Sztálintól kapott „titkos levelet” is megmutatta. Ők olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak a dokumentumnak, hogy a késői órák ellenére Orlemanskival együtt még aznap felkeresték az 1936 óta egyetlen Moszkvában élő katolikus papot, a Szent Lajos templomban működő amerikai származású asszumpcionista szerzetes Leopold Braunt, és ismertették vele Sztálin levelét,⁶⁵ majd négy nappal később Hamilton ügyvivőnek szintén rendelkezésére bocsátották az arról készített másolatot azzal, hogy kezelje azt bizalmasan.⁶⁶

A HAZAÚT

A fárasztó nap után Orlemanski csomagolt: utazása május 6-án véget ért, miután tizenkét hihetetlen napot töltött a Szovjetunióban, amely alatt úgy kezelték, mint egy vendég államfőt. Reggel 8-kor kivitték a repülőtérre, ahová kikísérték a Lengyel Hazafiak Szövetségének képviselői és Oscar Lange professor.⁶⁷ Visszatérve az USA-ba, 1944. május 12-én Chicagóban sajtókonferenciát tartott. „Sztálin valódi demokrata és nyitott – jelentette ki. Úgy beszéltem vele, mint emberrel, mint amerikai állampolgár.” Ismertette az „interjú” tartalmát: „Ami Lengyelországot illeti, Sztálin megígérte, minden tőle telhetőt megtesz annak érdekében, hogy ebben az országban ne legyen vallásüldözés.”⁶⁸

62 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., f. 780. Russia – Caso Orlemanski. Hivatali feljegyzés a vatikáni államtitkárságon. 1944. május 26.

63 A rádióbeszéd szövegét lásd: *Известия* (fonetikusan: Izvesztyija), 1944. V. 6. No. 107. és *Правда* (Pravda), 1944. V. 6. No. 109. Közli: *Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. VIII. Январь 1944 г. - декабрь 1945 г.* Отв. ред. И. А. Хренов, В.Т. Ковальский. [Fonetikusan: Dokumenti i matyeriali po isztorii szovetszko-polszkijh otnosenyij. T. VIII. Janvarj 1944 godagyekabrj 1945 goda. Отв. red. I. A. Hrenov, V. T. Kovalszkij.] Москва, 1974. 103–104. (historyrussia.org) (letöltés: 2022. július 5.)

64 Henry C. CASSIDY: *The Clock Runs Out on Stalin*. The Saturday Evening Post, November 18, 1944. 72.

65 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 719., ff. 653–658. Leopold Braun AA Domenico Tardininek. 1944. május 12.

66 *FRUS: Diplomatic Papers, 1944, Europe, IV*. doc. 794.

67 AVP RF 077., opisz 30., papka 141., gyelo 15. l. 48. Podcerov naplójából, 1944. május 6. Eredeti, aláírt.

68 WENGER: *Rome et Moscou*, 587., 52. jegyzet.

Ezek a kijelentések valóságos botrányt keltettek, és a springfieldi püspök, Thomas O’Leary, akinek a joghatósága alatt állt Orlemanski, egy időre megtöltötte neki a papi szolgálatot. A *Pravda* ennek kapcsán közölt egy cikket, mely tele volt nehezítéssel. Felvetették a kérdést, miért nem foganasított a katolikus főpapság szankciókat Coughlin fasiszta pappal szemben, aki nem hagyott fel az amerikai rádióban a Szovjetunióval szembeni durva támadásokkal.⁶⁹ Az amerikai kongresszus lengyelbarát tagjai indulatos kirohanásokkal értékelték az utazást. D. Dingell képviselő (demokrata, Michigan) azt állította, hogy Orlemanski „szolgalelkűséggel bemocskolta egyházi ruháját”.⁷⁰ Az amerikai sajtó viszont jóindulatot tanúsított Orlemanski iránt, Rooseveltt még fogadni is akarta a Fehér Házban ezt a lengyel papot, aki négy órán keresztül beszélgetett Sztálinnal. Cordell Hull nagy nehézségek árán tudta csak erről lebeszélni az elnököt. A szenzációs utazás tisztavirág életű hírré apadt: Orlemanski gyorsan eltűnt a hírekből, és visszatért Springfield templomába.

AZ UTAZÁS VATIKÁNI ÉRTÉKELÉSE

A Sztálinnal készített „interjú” avagy a „titkos levél” tartalma utóbb Orlemanski május 12-én tartott chicagói sajtótájékoztatója nyomán széles körben ismertté vált, és az eredetileg a lengyel-kérdés megtárgyalását célzó moszkvai útját olyan színben tüntette fel, mintha az egésznek a háttérében és középpontjában egy szentszéki–szovjet közlekedési kísérlet állt volna. Bár Sztálin ígérvényéről a korabeli sajtó hírt adott, a szakirodalom fenntartással kezelte létezését. A moszkvai és szentszéki levéltárakban folytatott kutatásaink alapján azonban igazolhatjuk a levél valóságát, a Sztálin aláírásával hitelesített eredeti dokumentum két fotokópiája a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának iratai között található.⁷¹ Orlemanski ugyanis nem sokkal hazatérése után, május 14-én elküldte a Sztálintól kapott dokumentum eredetijét az amerikai apostoli delegátusnak,⁷² még másolatot sem őrzött meg róla.⁷³ Cicognani pedig előbb, május 18-én rejtjel-

69 *Pravda* (Pravda) 1944. V. 18. – Charles Edward Coughlin (1891–1979) kanadai–amerikai katolikus pap, az elsők között használta a rádiót a tömegek eléréséhez. Kezdetben támogatta, majd élesen kritizálta Franklin D. Rooseveltt elnököt és politikáját. Az 1930-s évek végén antiszemita, a náci Németország és a fasiszta Olaszország politikáját pártoló kommentárokat tett közzé, ezért a világháború kirobbanása után törölték a rádióműsorát és megtöltötték újságjának, a *Social Justice* postai terjesztését.

70 Дмитрий Владимирович Ильин: *Советский Союз и проблема послевоенной безопасности: взгляд с Капитолийского холма (1943–1945 гг.)*. Ярославский педагогический вестник, 2011/2. Том I. 87. Interneten: Восприятие советского союза американскими парламентариями и пролонгация акта о ленд-лизе (1943–1945 гг.) – тема научной статьи по истории и археологии читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка (cyberleninka.ru) (letöltés: 2022. június 22.)

71 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., f. 768., 771.) Az eredeti példányt, amelyet Orlemanski 1944. május 14-én küldött el Amleto Cicognani washingtoni apostoli delegátushoz, feltehetően a Vatikáni Apostoli Levéltárban, az AAV, Arch. Deleg. Stati Uniti fondban őrzik.

72 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718, f. 770. Orlemanski Cicognaninak. Springfield, Mass. 1944. május 14.

73 DeWitt C. Poole memoranduma Stanislaus Orlemanskival 1944. május 15-én folytatott beszélgetésről. 1944. május 17. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/209830>

táviratban küldte meg a dokumentum olasz fordítását az államtitkárságra,⁷⁴ majd június 9-én a diplomáciai postával az irat két fotokópiáját is továbbította Rómába.⁷⁵

Sztálin írásos nyilatkozatának jelentőségét és hatását jelzi, hogy azt nemcsak az amerikai diplomácia értékelte olyan jelentős gesztusnak, amellyel Sztálin végérvényesen jelét adta annak, hogy javítani kívánja a szovjet kormány és a katolikus egyház kapcsolatait, hanem az elnyomó szovjet valláspolitikát belülről ismerő P. Leopold Braun asszumpcionista szerzetes, is.⁷⁶ „Minden jel szerint, nagy események küszöbén állunk” – kezdte Braun Orlemanski moszkvai látogatásáról szóló beszámolóját, majd hangsúlyozva, hogy Sztálin megnyilatkozásaiból nem zárható ki bizonyos őszinteség, úgy vélte: az általa írott levéllel az együttműködésre adott ajánlatot el kell fogadni.⁷⁷

A Szentszékhez 1943 végén–1944 elején, már Orlemanski moszkvai útját megelőzően eljutottak híresztelések a Szovjetunió közeledési készségéről.⁷⁸ Ezzel párhuzamosan azt is világosan látták a Vatikánban, hogy az Amerikai Egyesült Államok számára az európai béke megteremtése és fenntartása számít prioritásnak, így különösen érdekelt abban, hogy háborús szövetségese és a katolikus egyház közeledjen egymáshoz.⁷⁹ A szovjet befolyás érvényesülése a közép- és kelet-európai térségben Rooseveltt és környezete számára azért sem tűnt veszélyesnek, mert úgy vélték, hogy a háború alatt a Szovjetunió megváltozott. Az orosz ortodox egyházzal szembeni szovjet egyházpolitika 1943. évi, tanulmányunkban körvonalazott megváltozása⁸⁰ különösen is azt látszott alátámasztani, hogy Sztálin politikáját már nem elsősorban az ateista kommunizmus ideológiája irányítja, hanem a hagyományos és ezért pragmatikus nagyhatalmi törekvések vezérlik.

Közép- és Kelet-Európa háború utáni helyzetének kérdése – természetesen – a Szentszék is foglalkoztatta, különös tekintettel a várhatóan szovjet érdekszférába kerülő katolikus nemzetek sorsára. Maglione bíboros államtitkár 1944. január 17-én az apostoli delegátusnak küldött távirata igen pontosan leírja azokat a szempontokat és alapelveket, amelyek a Szentszék Szovjetunióval szembeni magatartását befolyásolták. A rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának titkára a dokumentumban hangsúlyozta, hogy a Szentszéknek az orosz nép iránti jóindulata ellenére, bármiféle békés egymás mellett élés lehetőségét kérdésessé teszi a kommunizmus egyházzellenes ideológiája, amelynek tényleges megváltozására semmilyen jel nem utal. A Szentszék részéről ezért bármiféle közeledésre csak akkor lenne lehetőség, ha a tények alapján megállapítható volna a

74 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., f. 788. Cicognani 1989. sz. rejtjeltávirata. Washington 1944. május 18.

75 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., f. 769. Cicognani 789/44. sz. jelentése Maglionenak. 1944. június 9.

76 DAVIS–TRANI: *The Reporter Who Knew Too Much*, 27–28.; FRUS: *Diplomatic Papers, 1944, Europe, IV*. doc. 794.

77 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 719., f. 653–658. Braun levele Tardininek (?) 1944. május 12.

78 ASRS, AA.EE.SS, Pio XII, Russia, Pos 718., f. 582. 1944. február 16. Maglione 1394 sz. rejtjeltávirata Cicognaninak.

79 Vö. pl. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 555–557. Cicognani 1618. sz. rejtjeltávirata. 1944. január 2.

80 Ld. erről Adriano ROCCUCCI: *Stalin e il patriarca. La Chiesa ortodossa e il potere sovietico*. Torino, 2011. 117–295.; Anna DICKINSON: *Domestic and Foreign Policy Considerations and the Origins of Post-war Soviet Church–State Relations, 1941–6*. In *Religion and the Cold War*. Ed. Dianne KIRBY. Basingstoke, 2003. 23–36.

vallásszabadság tényleges érvényesülése a Szovjetunióban.⁸¹ Az óvatos szentszéki álláspont jogosságát⁸² Cicognani 1944. március 16-i jelentése is megerősítette, amelyben Roosevelt optimista álláspontja mellett Sztálinnak a vallásszabadságot és a katolicizmust illető, Averell Harriman moszkvai amerikai nagykövet előtt elhangzott kijelentéseiről számolt be. Eszerint Sztálin elismerte, hogy 1. a nép akarja a vallást; 2. nem lenne ellenére a vallás nemzeti formában az állami hatóságok ellenőrzése mellett; 3. ellenzi a katolikus vallást, mert nemzetközi és sem ő sem kormánya nem érezné magát biztonságban ezzel a vallással, ezért nem fogja megengedni; 4. a háború után a népnek nagyobb része lesz a kormányban és jobban hallatja hangját. Ez elkerülhetetlen és ezzel a változással húsz év múlva a katolikus vallás Oroszországban erős vallási csoporttá válhat.⁸³ Mindezek fényében Maglione arra az álláspontra jutott, hogy nem látszik: „miként ismerheti el és garantálhatja a kommunizmus a valódi vallásszabadságot?”⁸⁴

Az adott helyzetben a szovjet közeledési készségről fel-felröppenő hírek ellenére Orlemanski moszkvai útja váratlanul érte a Szentszékét. Jóllehet az NCWC dokumentumai szerint Mons. Michael J. Ready, az amerikai püspöki konferencia általános titkára már 1944. április 10-én tájékoztatta Cicognanit arról, hogy az amerikai külügy tudtával Orlemanski a szovjet fővárosba fog utazni, mert esetleg pozíciót kap az újjáalakuló lengyel kormányban,⁸⁵ a washingtoni apostoli delegátus – mindenkit meglepő sajtóhírekre hivatkozva – csak május 2-án jelentette feletteseinek, hogy Springfield, Massachussets plébánosa a püspöknek tett bejelentés és egyházi engedély nélkül április közepén Moszkvába utazott, és ott az őt meghívó Molotovval és Sztálinnal tárgyalt.⁸⁶ Válaszában Maglione bíboros államtitkár súlyosnak nevezte az esetet, és egyetértett Cicognani azon felvetésével, hogy ne a Szentszék, hanem püspöke lépjen fel a renitens pappal szemben. Hangsúlyozta azonban, hogy jobb, ha a szankciókat csak akkor szabják ki, amikor Orlemanski már visszatért hazájába.⁸⁷

Az Orlemanskira kiszabott – átmenetinek bizonyuló – büntetés azonban végül inkább csak a közvéleménynek szólt. Ez részben annak köszönhető, hogy a korábbi aggo-

81 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 554. Maglione 1339 sz. távirata Cicognaninak. 1944. január 17.

82 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718, f. 579. Maglione 1482 sz. távirata Cicognaninak. 1944. március 23.

83 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 581. Cicognani 1796. sz. rejteltávirata. Washington, 1944. március 15. Közli: *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale II. Le Saint Siège et la Guerre mondiale Janvier 1944 – Mai 1945.* Éd. Pierre BLET – Robert A. GRAHAM – Angelo MARTINI – Burkhard SCHNEIDER, Città del Vaticano, 1981. 212–213. Lásd még erről, valamint a teheráni konferencia után datálva: Antoine WENGER: *Rome et Moscou 1900–1950*, 591. Cicognani jelentésének forrása minden bizonnyal Mons. Walter S. Carroll 1944. február 29-i memorandumja, aminek másolata csak 1944. júliusában jutott el Rómába. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 577. Közli: ADSS 11, 213–214.

84 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 579. Maglione 1482 sz. távirata Cicognaninak. 1944. március 23.

85 PIÓRKOWSKA: *Nie tylko wizyta u Stalina*, 63. A szóban forgó levél a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának iratanyagában nem lelhető fel. Valószínűleg az apostoli delegáció AAV-ben őrzött levéltárában található.

86 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., ff. 537–538. Cicognani 1948. sz. rejteltávirata. Washington 1944. május. 2.

87 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 543. Maglione 1564. sz. rejteltávirata Cicognaninak. 1944. május 6.

dalmakkal ellentétben⁸⁸ a lengyel pap semmi jelét nem adta aposztáziára való készülésnek, sőt inkább egyházhoz való hűségét hangoztatta,⁸⁹ részben pedig azzal, hogy útjára a hivatalos nyilatkozatoktól eltérően korántsem előljárói tudta nélkül került sor.⁹⁰ Így bár püspöke, Thomas Marie O’Leary, május 14-én felfüggesztette és egyúttal kolostorba való visszavonulásra ítélte, a kényszerű lelkiprákora megkezdésére nem került sor. Orlemanski ugyanis május 17-én minden további nélkül aláírta a Mons. Ready, az NCWC általános titkára által megírt bocsánatkérő levelet, amelyet püspöke azonnal elfogadott. Ezzel az ügy – legalábbis az amerikai egyházon belül – rövid úton megoldódott.⁹¹

Orlemanski moszkvai útja, és az annak eredményeképpen megszülető, Sztálin kézjegyével ellátott, „garanciákat” kínáló dokumentum azonban nem változtatta meg alapvetően a Szentszék helyzetértékelését. Az Államtitkárságon Orlemanski egész útját nyilvánvaló politikai manőverként értékelték, amelynek kettős célja volt. Az amerikai politikai vezetés azt kívánta vele elérni, hogy Lengyelország jövőjét illető szovjet garanciákkal a lengyel származású állampolgárokat a közeledő választások alkalmával Roosevelt mellé állítsák, elősegítve ezzel újráválasztását. A szovjetek pedig Lengyelország keleti sávjának Oroszországhoz csatolását készítették vele elő. Jóllehet ez utóbbi az ott élő nagyszámú katolikus miatt különösen kényesen érintette a Szentszékét, az Államtitkárság nem látott lehetőséget arra, hogy ezért a szentszéki állásponton változtassanak. Változatlanul kérdéses volt ugyanis, hogy a kommunizmus miként tudná elismerni és garantálni a valós vallásszabadságot.⁹² Mindezt úgy ítélték meg: „Bár az eddigi tapasztalatok nem adnak bizakodásra okot, mindazonáltal a Szentszék továbbra is távolságtartással és várakozással tekint a kérdésre.”⁹³

A Sztálin által aláírt dokumentumot tudniillik nem tekintették a vallásszabadság garantálása melletti tényleges elköteleződésnek. Mindezek fényében – a „távolságtartó és a várakozó” magatartás stratégiája jegyében – az látszott kívánatosnak, hogy a Szentszék teljesen határolódjon el az Orlemanski-féle közvetítési kísérlettől. Az államtitkárságon már azt is sajnálatosnak tartották, hogy a springfieldi püspöki hivatal az ügy lezárásakor kiadott nyilatkozatában szerepelt, hogy Orlemanski Sztálinhoz intézett, a sajtóban is ismertetett két kérdését és az arra kapott válaszokat a washingtoni apostoli delegátus is megkapta, aki „megfontolásra továbbítja azt az egyházi hatóságoknak.”⁹⁴ Ezáltal tudniillik az a látszat keletkezett, hogy az üzenetet hivatalosan is eljuttatták a Szentszékhez.⁹⁵ Ezek után – mivel a látogatásból várhatóan sajtóhír keletkezett volna – Orlemanski június 22-én kelt, találkozózt kérő levelére Cicognani jobbnak látta azt válaszolni, hogy

88 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., ff. 537–538. Cicognani 1948. sz. rejteltávirata. Washington 1944. május. 2.

89 Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., ff. 39–40. Orlemanski Cicognaninak. 1944. július 4.

90 PRÓRKOWSKA: *Nie tylko wizyta u Stalina*, 63., 65–67.

91 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., ff. 763–767. Cicognani 1989, 1990 és 1991. sz. rejteltáviratai. Washington 1944. május 18.; Piórkowska: *Nie tylko wizyta u Stalina*, 66–67.

92 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., ff. 780–781. Russia – Caso Orlemanski. Hivatali feljegyzés a vatikáni államtitkárságon. 1944. május 26.

93 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 778. Maglione 1634. sz. rejteltávirata Cicognaninak. 1944. június 4.

94 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., ff. 766–767. Cicognani 1991. sz. rejteltávirata. Washington 1944. május 18.

95 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., ff. 780–781. Russia – Caso Orlemanski. Hivatali feljegyzés a vatikáni államtitkárságon. 1944. május 26.

inkább írásban számoljon be moszkvai tapasztalatairól.⁹⁶ Ezt a lengyel pap néhány nap múlva meg is tette.⁹⁷

A szentszéki távolságtartás ellenére kitartóan keringett a hír, hogy Orlemanskit a Vatikánba hívták, hogy számoljon be a Szovjetunióban, különösképpen Lengyelország sorsát illetően szerzett tapasztalatairól. A sajtó állítása szerint Sztálin iránti gesztusként maga Rooseveltnél elnök is szorgalmazta, hogy Orlemanski Rómába utazzon. Cicognani azonban – néhány amerikai püspök véleményére támaszkodva – semmiképpen sem javasolta Orlemanski vatikáni fogadását, mert az csak táptalajt adna a Szentszék és a püspökök elleni propaganda újabb rágalmainak és elbizonytalanítaná az Orlemanskit kivétel nélkül Lengyelország áruelőjének tekintő amerikai lengyeleket. Arra az esetre, ha a Szentszék ennek ellenére mégis meg kívánná hallgatni Orlemanskit, a washingtoni apostoli delegátus azt tanácsolta, hogy ezt a helyi hierarchián keresztül valósítsák meg.⁹⁸ Míg július 9-én Cicognani még nem tartotta indokoltnak, hogy a Szentszék cáfolja Orlemanski vatikáni fogadásának hírért, másnap már kifejezetten szorgalmazta ezt és azt javasolta, hogy érveljenek azzal: ha Sztálin valóban közeledni akar a Szentszékhez, az amerikai kormányon keresztül tudomására hozhatják, hogy ezt P. Braunon keresztül tegye. Az újsághírek szerint ugyanis nemcsak azt állították, hogy Rómában várják a lengyel papot, hanem azt is megszelleztették, hogy az ügy felkeltette Rooseveltnél elnök személyes megbízottjának, Myron Taylornak az érdeklődését is.⁹⁹

Július 12-én XII. Piusz pápa audiencián fogadta Myron Taylort. A pápa, attól tartva, hogy az amerikai elnök különmegbízottja a szovjet–szentszéki közeledés elősegítése érdekében Orlemanski pápai kihallgatását fogja szorgalmazni, egy saját kezűleg készített – és angolra is lefordított – feljegyzésben rögzítette az elhatárolódás indokait: „Excelenciád jól tudja, hogy mennyire szeretnénk eleget tenni az elnök úr kéréseinek. Meggyőződésünk azonban, hogy az elnök úr meg fogja érteni, hogy ha Oroszország – megváltoztatva hozzáállását – valóban kapcsolatot kíván teremteni a Szentszékkel, akkor azt felhatalmazott szerveken keresztül kell megtennie, nem pedig egy már a szolgálatból felfüggesztett, és szinte az egész lengyel nép által rossz szemmel nézett papon keresztül, akit a jelenlegi kényes körülmények között a Szentatya nem fogadhatna.”¹⁰⁰ Miután azonban Myron Taylor a pápai audiencián annak ellenére nem hozta fel Orlemanski látogatásának kérdését, hogy a beszélgetés témája Oroszország volt, Cicognaninak végül egy olyan választávirat készült, amely megerősítette, hogy senki nem tett lépést egy audiencia érdekében Orlemanski számára; szinte szó szerint átvette XII. Piusz Myron Taylor számára készített feljegyzésének szövegét; a sajtóhírek cáfolásának feladatát pedig a washingtoni apostoli delegátusra bízta, amennyiben ennek szükségét látja.¹⁰¹

96 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 4. Cicognani 2170 sz. rejteltávirata. Washington, 1944. június 27.

97 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., ff. 39–40. Orlemanski Cicognaninak. 1944. július 4.

98 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., ff. 6–7. Cicognani 2213. sz. rejteltávirata. Washington 1944. július 9.

99 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718, f. 8. Cicognani 2229. sz. „sürgős” rejteltávirata. Washington, 1944. július 10.

100 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 16. XII. Piusz pápa kézírásos feljegyzése egy boríték hátoldalán. A feljegyzés keletkezési körülményeit leírja: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 15. Tardini kézírásos feljegyzése. 1944. július 13.

101 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 718., f. 24. Maglione 1730. sz. rejteltávirata Cicognaninak. 1944. július 15.

Az Orlemanski-féle közvetítés elutasításával egyidejűleg az Államtitkárságon a tapasztalatok konkrét ügyön túlmutató összegzése, és a Szentszék követendő stratégiájának pontosítása is megkezdődött. A Szovjetunió és a Szentszék közötti kapcsolatok felvételének feltételeit Tardini 1944. július 14-i – a pápa által is jóváhagyott – feljegyzése rögzítette. Mindenekelőtt megállapította, hogy jóllehet „a háború politikai és katonai kényszere miatt Sztálin felfüggesztette az ateista propagandát, és engedélyezte, hogy a templomokat a papság működtesse és a hívek látogassák, a Szovjetunió kommunista programja változatlan maradt”. Ugyancsak politikai érdekből kívánja azt a látszatot keltetni, hogy jó viszonyban áll a Szentszékkel, hogy megnyugtassa a lengyeleket és a szövetségeseket. Politikai céljának elérése érdekében Sztálin tulajdonképpen két különböző dolgot kever össze: „Azaz a) a vallásszabadság elismerését és b) a Szentszékkel való kapcsolatokat. Ezekre [ti. a Szentszékkel való kapcsolatokra] törekszik még azelőtt (és anélkül), hogy a vallásszabadsággal kapcsolatos kötelességét teljesítette volna.” Tardini ezen helyzetértékelés alapján a Szovjetunió és a Szentszék közötti kapcsolatok létrejöttét csak két, egymást követő fázisban látta megvalósíthatónak: „1. Először Sztálin kellőképpen elismeri és kihirdeti a vallásszabadságot. 2. Egy későbbi szakaszban, amikor tudniillik megállapítást nyer, hogy ez a szabadság tényleges és tartós, a Szentszék tanulmányozhatja majd a Sztálinnal való kapcsolatok kialakításának problémáját.” Ezt a stratégiát annak ellenére meg kell próbálnia a Szentszéknek, hogy Sztálin nyilván ragaszkodni fog ahhoz és követelni fogja, hogy a két szakasz összekapcsolódjon és összekeveredjen.¹⁰² A Szentszék alapvetően helyesen mérte fel, hogy a szovjet közeledés politikai taktika volt csupán, ennek ellenére nyitva kívánta tartani az ajtót egy esetleges valós közeledés lehetősége előtt.

UTÓÉLET

1944. tavaszi moszkvai útjának tulajdonképpeni kudarca sem csüggesztette el Orlemanskit. A szovjet és lengyel vezetőkkel való találkozások tapasztalata nyomán tovább élt benne a remény, hogy aktívan hozzá tud járulni a második világháború utáni Lengyelország jövőjének alakításához. Újabb lépések megtételére akkor látta elérkezettnek az időt, amikor a londoni emigráns lengyel kormány, és az 1939 előtti lengyel határok visszaállítását támogató Cordell Hull amerikai külügyminiszter 1944. november 30-án lemondott. Ennek apropóján egy terjedelmes feljegyzést küldött Moszkvába, melyben a londoni kormány ellenlábasaként 1944. július 21-én szovjet támogatással megalakított és a német megszállás alól felszabadított lengyel területek feletti joghatóságot elnyerő Lublini Bizottság ideiglenes kormányként történő elismerése, valamint amellet érvelt, hogy a Szovjetunió ne engedjen a nyugati szövetségesek lengyel ügyben tanúsított nyomásgyakorlásának. A feljegyzésben egyúttal az új (lublini) lengyel kormány főbb egyházpolitikai teendőit is vázolta.¹⁰³

A lublini kormány – mint minden lengyel számára egyetlen legitím kormány – elismertetését Orlemanski azért tekintette haladéktalan feladatnak, mert amerikai tapasztalatai alapján a Szovjetunió hiába reméli, hogy idővel – lublini vezetés alatt – egyesül

102 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., f. 18r-v., 20r-v. Russia e Santa Sede. Tardini kézírásos feljegyzése. 1944. július 14. Közli: ADSS 11, 462–463.

103 AVP RF fond 06., opisz 6., papka 42., gyelo 548. Orlemanski 1944. december 1-jei összegzése.

a két lengyel kormány. Az amerikai „lengyel klikk” ugyanis kitartásra buzdítja a londoni emigráns kormányt, hogy ezzel Sztálint engedmények megtételére bírja. Egyúttal az amerikai katolikus klérus – az „írek” – és a Szentszék ugyancsak az 1939-es lengyel határok megőrzése mellett száll síkra: nem a lengyel érdekek védelme, hanem németbarát beállítottsága miatt. Orlemanski legalábbis ekként értékelte azt az álláspontot, amely Németország kommunista veszéllyel szembeni ellenállóképességének megőrzése érdekében nem támogatta, hogy Lengyelországot német területekkel kárpótolják a Szovjetuniónak átengedett keleti területekért cserébe. Az amerikai lengyel pap ebben a kontextusban Stanislaw Mikolajczyk londoni emigráns miniszterelnök 1944. november 24-i lemondását is őszinte, ám a londoni és lublini lengyelek közötti egyesülést késleltető lépésként értelmezte.

Az új lengyel kormány egyházpolitikai feladatainak meghatározásakor Orlemanski a nemzeti érdekek érvényesítését a katolikus érdekek elé helyezte. Részben amerikai tapasztalataiból, részben más országok gyakorlatából merítő javaslatai így az állam és egyház szétválasztását és az állam egyházat ellenőrző szerepét kombináló rendszert alkottak. Hatpontos előterjesztésének első pontjában azt szorgalmazta, hogy a háború alatt a lengyel hadsereg tábori püspökeként a Szovjetuniót többször is megjárt, londoni emigráns kormányhoz közel álló, elkötelezetten antikommunista Józef Felix Gawlinát a lublini kormány nyilvánítsa a lengyel nép ellenségévé, és tiltsa ki Lengyelország területéről. Az indoklás nélküli, egyetlen személyt érintő javaslat látszólag nem illeszkedik az átfogó egyházpolitikai kereteket vázoló pontok sorába, ám tekintettel arra, hogy Gawlina egyházi joghatósággal rendelkezett valamennyi lengyel katona, valamint az emigráns lengyel katolikus civilek felett is, nem meglepő, hogy Orlemanski fontosnak tartotta, hogy a sajátjától eltérő (egyház)politikai elveket követő, befolyásos püspököt mindenképpen kikapcsolja a lengyel egyház jövőjének alakításából.

A második pontban javasolt elemek a lengyel egyház Szentszékkel szembeni önállóságát voltak hivatottak biztosítani. Anglia példájára hivatkozva, ahol a Szentszék nem olasz származású diplomata, hanem a liverpooli születésű William Godfrey képviselte apostoli delegátusként, azt szorgalmazta, hogy a lengyel kormány ugyancsak törekedjen arra, hogy olasz helyett lengyel származású nunciust kapjon. Orlemanski érvelése mindazonáltal részben téves volt, hiszen Godfrey nem egy korábbi olasz származású nunciust váltott Londonban, hanem eleve ő volt 1938-tól a Szentszék első képviselője a szigetországban. A lengyel katolicizmus nemzeti autonómiájának elérése érdekében Orlemanski az angol mellett a spanyol példát ajánlotta még a szovjet vezetés figyelmébe. Miként Franco el tudta érni a Szentszékkel 1941. június 7-én kötött megállapodásban, hogy – a történelmi spanyol főkegyúri jognál korlátozottabb – beleszólása legyen a püspökök kinevezésébe, a lengyeleknek is meg kellene szerezniük ezt a privilégiumot. Ugyancsak a külföldi befolyás csökkentését célozta az a – negyedik pontban megfogalmazott – javaslat, miszerint a külföldről kapott anyagi támogatásokról a lengyel klérus legyen köteles jelentést tenni a kormánynak. A lengyel pap összegzése végén még egyszer visszatért a nunciatúra ügyére: a francia tapasztalatok alapján lényegében amellet érvelt, hogy a lublini kormánynak mielőbb fel kellene vennie a kapcsolatot a Szentszékkel. Orlemanski szerint ugyanis azért késlekedett az Egyesült Államok De Gaulle-t elismerni Franciaország vezetőjeként, mert a tábornok ragaszkodott a Vichy Franciaországhoz akkreditált Valerio Valeri nunciussal visszarendeléséhez. Szentszéki elismerés hiányában (De Gaulle kormányát a Szentszék csak 1944. december közepén ismerte el) pedig Rooseveltt is ki-

várt. Ellenkező esetben viszont XII. Piusz hatékonyan lépett volna fel azért, hogy az Egyesült Államok is mielőbb ismerje el De Gaulle kormányát.

Orlemanski előterjesztésének harmadik és ötödik pontja az egyház és állam szétválasztásának az egyesült államok mintájára történő megvalósítását szorgalmazta. Míg a harmadik pontban a szétválasztás általános elvének megfogalmazása mellett – amerikai mintára – az elemi iskolai hálózat állami ellenőrzés alá helyezését nevezte kívánatosnak, az ötödik pontban – az egyház anyagi javainak kezelése ügyében – éppen az Egyesült Államok gyakorlatától való eltérés mellett tört lándzsát. Az Egyesült Államokban tudniillik az alkotmányban is rögzített tiszta szeparáció értelmében az állam nem tekintette jogi személynek a katolikus egyházat, ami komoly jogbizonytalanságot eredményezett az egyházi vagyon átörökítése terén. A 19. század folyamán különböző megoldási modellekkel való kísérletezés után 1863-tól végül egy olyan gyakorlat vált általánossá, amelyben az egyházi vagyon tulajdonosa az egyházközségi testület (Congregational Corporation) lett. Ennek irányító testületét hivataluk egész idejére a püspök, az általános helynök, az adott templom igazgatója, valamint évenkénti váltásban két-két világi hívő alkotta, biztosítva így – a katolikus egyház hierarchikus felépítésének megfelelően – a püspök vezető szerepét. Márpedig Orlemanski ezt a rendszert sérelmesnek tartotta a pozíciókkal jellemzően csak az alsó klérusban rendelkező amerikai lengyel katolikusok számára, ezért Lengyelország esetében egy olyan jogszabályi környezet kialakítását javasolta, amelyben – megint csak a nemzeti érdekek érvényesítése érdekében – az egyházi vagyon nem az egyes püspökök, hanem a világi hívek tulajdonában áll.

A Moszkvába küldött javaslat hatodik pontjában Orlemanski ugyanezen elvek kiterjesztését szorgalmazta a világi klérustól független, legtöbbször országhatárokon átívelő rendi struktúrákkal bíró szerzetesekre. Abból kiindulva, hogy a szerzetesrendek a hívek adományaiból jelentős vagyonra tesznek szert, és az ebből következő olykor komoly politikai befolyást nem a „nép és az egész ország érdekei”, hanem Róma elvárása szerint használják, azt javasolta, hogy a rendek összes tulajdonát vonják állami ellenőrzés alá.

Orlemanski Moszkvába küldött feljegyzését azzal a kéréssel zárta, hogy vegyék be őt is az 1943. november 9-én a háború által sújtott országok segélyezése és gazdasági talpra állítása céljából felállított nemzetközi segélyszervezet tagja közé. Már moszkvai útja alkalmával felvetette Sztálinnak, hogy engedjen be amerikai lengyeleket a Szovjetunióba a segélyek koordinálására. Ekkor még az amerikai lengyel közösség vele nem teljesen egy platformon szereplő, a segélyezésben már aktív vezetőinek – mint Francis Xavier Swietlik a Lengyel Háborús Segély Bizottság elnöke, Charles Rozmarek a PAC első elnöke, John L. Olejniczak és Honorata Wolowska¹⁰⁴ – beutazását javasolta,¹⁰⁵ 1944 végén viszont már maga kívánt a szovjet zónában a segélyek elosztásába bekapcsolódni. Azzal érvelt, hogy lengyel származású amerikaiként, jó lengyel nyelvtudással és a lengyel hagyományok és szokások ismerőjeként hasznos munkát tudna végezni. Ebben lelkipásztori feladatai sem akadályoznák, mert két vagy három hónapra távol tud lenni egyházközségtől.

Nincsen nyoma annak, hogy Orlemanski javaslataira bármiféle választ kapott volna Moszkvából. A Lengyelországi és a lengyel egyházért való tenni akarás azonban

104 Bradley E. FELS: „*Whatever Your Heart Dictates and Your Pocket Permits*”: Polish-American Aid to Polish Refugees during World War II. *Journal of American Ethnic History* 22 (2003) 2. sz. 3–30. <https://www.jstor.org/stable/27501276?seq=8>

105 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., ff. 39–40.

a háború után is megmaradt benne. Erre utal mindenekelőtt, hogy 1946 június elején írásban kért lehetőséget egy pápai audienciára Domenico Tardinitől, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkárától. Tardini azonban az előzményekre, valamint a változatlanul fennálló kényes helyzetre tekintettel nem helyeselte az audiencia engedélyezését. Arra utasította tehát Amleto Cicognani apostoli delegátust, hogy püspökén keresztül figyelmeztesse Orlemanskit, hogy ne utazzon Rómába.¹⁰⁶ Az apostoli delegátus hamarosan jelentette is, hogy Santa Fe érseke biztosította őt arról, hogy Orlemanski nem fog Rómába utazni.¹⁰⁷

Az újabb kudarc sem szegte azonban a lengyel pap kedvét. Két évvel később – már a kibontakozó hidegháború kontextusában – ismét írt Tardininek. Levelében arra hívta fel a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának figyelmét, hogy fel kell készülni egy találkozói lehetőségére Truman elnök, Sztálin marsall és Attlee miniszterelnök között. Amennyiben ilyenre kerülne sor, az egyháznak is – itt Orlemanski többes szám első személyt használ – teljes mértékben ki kellene vennie a részét a titkos találkozóból, mert a politikusok megegyezése csak a gazdasági és politikai szférát érinteni, vallási téren azonban nem hozna enyhülést. „Mi talán befolyásolni tudjuk Sztálint, hogy tegyen engedményeket az egyháznak.”¹⁰⁸ A vatikáni államtitkárságon 1948. november 20-án a levélhez készült feljegyzés két lehetőséget vetett fel: vagy egyáltalán nem válaszolnak Orlemanskinak, vagy megkérik Cicognani apostoli delegátust, hogy a jónak tartott módon tudassa a pappal, hogy levele megérkezett a címzetthez. Tardini végül ismét a távolságtartóbb megoldást választotta: kézzel rávezette a feljegyzésre, hogy jobb, ha nem válaszolnak.¹⁰⁹ Ellenőrzésre vár az az adat, miszerint 1953 szeptemberében a pápa fogadta Orlemanskit egy kihallgatáson. Említésre méltó eseménynek már nem volt szereplője 1960-ban bekövetkezett haláláig.

*

Hosszasan elemezhetnénk, mi minden mutat túl Orlemanski személyes sorsán. Összegzésként e helyütt csupán annyit, hogy Orlemanski részese lett egy dezinformációs játéknak, amelynek célja az volt, hogy elhitesse a lengyelekkel, még inkább az amerikai lengyelekkel, Rooseveltnél elnökkel és általában az amerikaiakkal: Sztálin nem diktátor, hanem progresszív vezető, aki elismeri a vallásszabadság és a demokrácia értékét. Az is nyilvánvaló, hogy Sztálin rövid idő alatt megtanulta a történelmi leckét, és megértette a vallás és az egyházak szerepének fontosságát. Ebből a felismerésből és a Szentszékkel való kapcsolatfelvétel sikertelenségéből együttesen születik majd meg 1945-re az orosz ortodox egyház fel- és kihasználásának gondolata a szovjet biztonság- és külpolitika problémáinak megoldásához, és az a kísérlet, hogy az összes ortodox – és a beolvasztásra ítélt görögkatolikus – egyházat az orosz ortodox egyház alatt egyesítse, és Róma ellenében létrehozzon egy „moszkvai Vatikánt”.

106 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., f. 48. Tardini 2655. sz. rejteltávirata Cicognaninak. Washington, 1946. június 10.

107 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos 718., f. 49. Cicognani 3054 sz. rejteltávirata. Washington, 1946. június 19.

108 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 730., f. 236. Orlemanski Tardininek. 1948. november 15.

109 ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russia, Pos. 730., f. 237.

MÁRTON ÁRON PÜSPÖK ÉS AZ ERDÉLYI FERENCSEK

Az erdélyi egyházmegyében a középkor folyamán öt évszázadon keresztül meghatározó szerepet töltött be a bencés szerzetesrend. A kolozsmonostori bencés monostor az erdélyi római katolikus egyház egyik legrégebb és – a gyulafehérvári központi intézmények mellett – legjelentősebb intézményének tekinthető. Kolozsmonostor *hiteles helyként* az erdélyi latin írásbeliség virágzó központjává fejlődött.¹ A bencések áldásos tevékenysége 1556-ban, a reformáció kibontakozásakor szakadt meg.

A szerzetesi 'stafétabotot' a katolikus megújuláskor az obszerváns ferencesek vették át, akik a kolostoraikkal már a 18. században behálózták az egyházmegye területét és onnan kirajzva „szent hitünk vigasztalásában részesítették a reformáció után megmaradt katolikus főurakat és kevés számú híveket.” Patrónusaik és nagy tekintélyű híveik támogatásával sok elpusztult plébániát keltettek új életre vagy leendő plébániáknak vetették meg az alapját – összegzi munkájukat Zomora Dániel gyulafehérvári nagyprépost a Márton Áron megyéspüspöknek 1940. november 22-én benyújtott kimutatásában.²

*

Márton Áron a püspökké szentelése előtti napokban – 1939. február 3–10. között – lelkigyakorlatot tartott az 1714-ben alapított brassói ferences kolostorban. Életgyónását a szent életű Csiszér Elek házfőnöknél végezte el. Lelkigyakorlatának színhelye és a lelki vezetőjének a kiválasztása a ferencrendiekhez kötődő elmélyült kapcsolatról árulkodik. Püspöksége idején is fejlesztje ezt a kapcsolatot, a gyulafehérvári kolostor szerzetesei lesznek a gyóntatói. Bizonyára ők voltak a lelki vezetői már kisdíák korában is Csíksomlyón, ahol 1907–1909 között az I.–III. gimnázium osztályait végezte és ahol 1909 májusában Lányi József tinnini püspök meg is bérálta. Lelki kapcsolatát a ferences atyákkal akkor sem szakította meg, amikor a főgimnázium Csíkszeredába költözött, és ahol az 1910–1913/14. iskolai években a IV.–VIII. gimnáziumi osztályokat végezte.³ Később sem feledkezett meg Csíksomlyóról. 1943-ban támogatja P. Boros Fortunát

1 Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I-II. kötet.* Bp., 1990.; Uő.: *A kolozsmonostori apáttság és hiteles hely a szekularizációig.* In Társadalom, egyház, művelődés. METEM, Bp., 1997.

2 Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban: GyÉL): Num. 3245–1940.

3 *Márton Áron élete és munkássága. Kronológia, I. kötet, 1896–1944.* Összeáll. MARTON József. Pro-Print, Csíkszereda, 2020. 17.

OFM tartományfőnök kezdeményezését, és felterjeszti a Szentszékhez a csíksomlyói templom 'Basilica minor' rangra emelésének kérését.⁴

*

A Szent Istvánról elnevezett – *Stefanita* – ferencrendi provincia 1900-ban kiegészült a dél-erdélyi Bulgarita provincia rendházaival (Alvinc, Déva, Körösbánya), és 1924-ben a magyarországi Kapisztrán provincia három zárdájával (Máriaradna, Szatmár, Kaplony).⁵ Így a Stefanita rendtartomány az első világháborút követő impériumváltás után összesen 27 rendházzal és 203 rendtaggal rendelkezett. Kezdetben az új államhatalom bizalmatlanul viseltette a rend iránt, de a kedélyek csillapodásával a rendtagok szabadon működhettek.⁶ Éppen a nagy politikai fordulatkor bontakozott ki Erdélyben a XIII. Leó pápa kezdeményezte szerzetesi reform. A rendtartomány vezetői – főleg Csiszér Elek – sokat fáradoztak, hogy érvényesítsék a szigorú rendi szabályokat.⁷ Törekvésükben az előljárókat az vezette, hogy a rendtagok egyéb munkája – elemi és polgári iskolákban való tanítás, lelkipásztori szolgálat (17 plébánia) és missziók tartása – mellett is mindenben megfeleljenek ferences hivatásuknak.⁸ Hadd tegyük hozzá: a helyesen alkalmazott reformok gyümölcsöt érleltek, és a 'szüretelés' éppen Márton Áron püspökségének kezdetére esett. A Stefanita rendtartomány nem sokszor állt hivatásának olyan magaslatán, mint az 1930-as évek végén. A rendtartomány annyira megerősödött, hogy szerzeteseket indíthatott az Amerikai Egyesült Államokba, a magyar hívek lelkipásztori szolgálatára, valamint a kínai misszióba.⁹

Súlyosan érintette a ferencesek által működtetett hitvallásos iskolákat az 1925-ben hozott magánoktatási törvény 37. cikkelye, mely úgy intézkedett, hogy a szerzetesi iskolákban csak az állam nyelvén lehet tanítani. A ferencesek – a legtöbb helyen – igyekeztek megfelelni az elvárásoknak. Ugyanakkor egyre intenzívebben kapcsolódtak be az egyházmegye által szervezett népmissziók tartásába. Igen mozgékonyá és hasznossá váltak a sajtóélet terén is. Trefán Leonárd tartományfőnök, ez az „íz-ig-vérig székely ember, nagy szervező munkát fejtett ki a katolikus sajtó megteremtése körül”.¹⁰ Kolozsváron, a rendtartomány székhelyén, már 1906-ban felállította a Szent Bonaventúráról elnevezett nyomdát és kiadót, amely tízezres példányszámban nyomtatta a ferences folyóiratokat, többek között a *Hirnököt*.¹¹ A *Hirnök* tág teret nyitott olyan katolikus írói törekvések számára, amelyek egybeestek az erdélyi magyarság legtisztább célkitűzéseivel. Márton Áron első írásai a *Hirnök* lapjain láttak napvilágot.¹² Püspökként is nagyra értékelte a rend sajtóapostolkodását, örömmel adta az 'Imprimatur'-t a lelki köny-

4 Kolozsvári Helytartóság Levéltára. Num. 919–1943.

5 GyÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj–Kvár, 1930. 132–133.

6 *Erdélyi Lexikon*. (Szerk. OSVÁR Kálmán) Mentor, Mvhely, 2010. 109–110.

7 BOROS Fortunát: *Elek atya arca*. Kvár, 1947. 18, 29–30.

8 *Schematismus. A Szent István királyról elnevezett erdélyi ferences rendtartomány története, név- és adattára*. (Szerk. Benedek Domokos) Kvár, 1999. 22–23.

9 FÁY Zoltán – VARGA Imre Kapisztrán – KÁLMÁN Peregrin: *A Paokingi Apostoli Prefektúra rövid története*. Kapisztrán Rendtartomány 2005.; BENEDEK Fidé: *Az erdélyi ferences rendtartomány II*. Kvár, 2002. 333–339.

10 LIGETI Ernő: *Súly alatt a pálma*. Pallas–Akadémia, Csíkszereda, 2004. 69.

11 GyÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. 255–257.

12 Vö. Márton Áron *hagyatéka, 19. kötet. (Égető gondok)* Pro-Print, Csíkszereda, 2019. 20–25. 32–33.; *Márton Áron hagyatéka, 6. kötet. (Hűsvét)* Mentor, Mvhely, 2009. 13–15.

vek kinyomtatásához.¹³ Sajtóapostolkodásuk szellemét is figyelemmel kísérte, és az észlelt hibákat szóvá is tette. Pl. 1945-ban hamar felfedezte és felfedte Gábos Tamás, Gyula OFM „A papság szerepe a nép harcában” c. botrányos írását a baloldali *Világosság* napilapban, és jelentést kért Boros Fortunát tartományfőnöktől.¹⁴ De a következő esztendőben, amikor az érintett szerzetes – az ominózus cikk miatt – összekülönbözött az előjáróival és a rendből való távozása mellett döntött, Márton Áron a segítségére sietett. A botrány miatt nem vehette fel őt az erdélyi (akkor már: gyulafehérvári néven működő) egyházmegyébe, de annyit megtehetett, hogy a figyelmébe ajánlja a szatmári püspököknek. Ajánló levele (kelt 1946. szept. 1-jén) nem érkezett meg idejében Scheffler János püspökhöz, aki elutasította a kérelmezőt. Ekkor Márton Áron személyes levélben kéri Gábos Gyula atyát, hogy maradjon a rend keretében: „Szeretettel kérem, igyekezzék ügyét rendi előjárójával megfelelő módon elintézni és ne tegyen semmi olyat, amit később nagyon megbánna.”¹⁵ A püspök, aki korrektül disztingvált a *bűnös tett* és a *bűnös személy* között, menteni akarta a ’bűnöst’. Ám – sajnálatos módon – a páterhez intézett intelme („ne tegyen semmi olyat...”), prófétai ráérzésről tanúskodott, ui. Gábos Gyula OFM nemcsak a rendet hagyta el, hanem beállt a kultuszminisztérium szolgálatába is; majd Johann Gerthel bukaresti apostszta pappal közösen – a hatalom birtokában – ’szak-szerűen’ levezénytelték a békepapi mozgalmat, Márton Áron börtönévei alatt.¹⁶

*

Püspöksége kezdetén Márton Áronnak szembesülnie kellett egyik-másik lelkipásztorának nem paphoz illő életvitelével. A csíkszépvízi bérmálás alkalmával (1940. jún. 10) a helybéli lelkipásztor szankcionálásának kihirdetésekor az egyházközség híveinek egy része hevesen tiltakozott. A botrányos jelenet lelkileg nagyon megviselte a főpásztort. Néhány nap múlva, a csíksomlyói bérmálás előestéjén, visszavonult a kolostorba, és – „miután Isten színe előtt hosszas imádsággal ismételtlen megfontoltuk kötelességünket és a csíksomlyói Boldogasszony segedelmét és anyai áldását intézkedésünkre kikértük” – megfogalmazta a szépvízi egyházközségre kimondandó interdiktum szövegét.¹⁷ A kényes ügy lebonyolítását – az interdiktum kihirdetését, a misszió vezetését, az interdiktum visszavonását – Lukács Mansvét népmissziós ferencesre bízta. Mansvét atya beszámolója – a szépvíziei bűnbánó magatartásáról, az interdiktum kihirdetésekor

13 „Jöjjetek hozzám” c. ima és énekeskönyv – GyÉL: Num. 2976–1939; P. Boros Fortunát OFM: „Szentföldi utam” – GyÉL: Num. 892–1940; „Dicsérjétek az Urat” c. énekeskönyv – GyÉL: Num. 1032–1940; „Katolikus Naptár 1941” – GyÉL: Num. 1615–1940; P. Bíró Lőrinc OFM: „Ne felejtsetd” c. imakönyv – GyÉL: Num. 1213–1940; „Mária, légy Anyám” c. imakönyv – GyÉL: Num. 2256–1940; Balanyi György: „Szent Ferenc élete” c. könyv – GyÉL: Num. 1950–1945; Benedek Fidél: „Tatárbetörés Csíkban 1661-ben” – GyÉL: Num. 1669–1945; „Mária háza Kolozsváron” (ismertető füzet a kolozsvári lorettói kápolnáról) – GyÉL: Num. 3608–1945; „Szent Ferenc harmadik rendjének Szabálykönyvecskéje” – GyÉL: Num. 2243–1946; „Kolozsvári ferencesek” – GyÉL: Num. 3237–1946; „Csiszér Elek emléklap” – GyÉL: Num. 3850–1946.

14 GyÉL: Num. 2512–1945.

15 GyÉL: Num. 2534–1946.

16 Ld. TEMPFLI Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora*. METEM, Bp., 2002.

17 Az interdiktum szövegét ld. GyÉL: Num. 1922–1940. Közölve: *Márton Áron hagyatéka, 19. kötet. (Égező gondok)* Csíkszereda, 2019. 99–101.

és a misszió alkalmával – arra indították a főpásztort, hogy egy hónap múlva feloldja az egyházközséget a büntetés alól.¹⁸

A tapasztalt ferences szerzetes szolgálatát Márton Áron máskor is igénybe vette: a missziók szervezésére,¹⁹ a csíkszentdomokosi családjának meglátogatására,²⁰ a filiák, szórványok és szórványplébániák látogatására, és ezért körlevélben kérte a papságot, hogy a szolgálatát mindenben támogassák.²¹ 1941-ben örömmel küld ajánlólevelet a Rómában tanuló Gurzó Anaklét ferencesnek, hogy Lukács Mansvét ezüstmisés missziós atyának pápai áldást kérhessen.²² Az 500. misszió tartása alkalmából külön megemlékezik Mansvét atya munkájáról. A jeles alkalmat felhasználja, „hogy kedves Mansvét atyának köszönetemet kifejezzem magam, papjaim és híveim nevében az áldozatos munkáért, a sok fáradságért, amelyet a missziók jó sikerének érdekében évtizedeken át lelkesedéssel vállalt az ígéhirdetés szolgálatában Isten országának terjesztése és megerősítése érdekében.”²³ 1958-ban pedig „mély fájdalommal értesül haláláról,” és körlevélben méltatja az elhunyt P. Lukács Mansvét OFM személyét.²⁴

*

Az 1940. évi politikai események által előidézett súlyos gondok és problémák még szorosabbra kötötték a Dél-Erdélyben székelő püspök és a ferencesek kapcsolatát. A 2. bécsi döntés nemcsak az egyházmegyét, hanem a Stefanita rendtartományt is kettéosztotta, a rendházak és a szerzetesek fele Romániához került. Ezért a rendtartomány 1940. szept. 3-án Kolozsváron tartott definatori gyűlésén a dél-erdélyi ferencesek számára Commisarius Provinciálissá választották dr. Fodor György Pelbárt atyát, a segítségére pedig két tanácsost állítottak: Seres János, Szolán és Kristó Xavér, Ferenc atyákat.²⁵ A Vajdahunyadon székelő Fodor Pelbárt tartományfőnök-helyettes 1940. szept. 16-án tudatja Márton Áronnal a megbízatását és egyben arra kéri: „Szíveskedjék minket atyai oltalmába venni és nekünk minden védelmet és segítséget, támogatást megadni, hogy nehezedett körülmények között is betölthessük hivatásunkat Erdély ideszakadt részében. Mi pedig ígérjük, hogy igyekezni fogunk továbbra is odaadással és igazi ferences szellemenben dolgozni az itt maradt szegény és súlyosan megpróbált hívek javára.”²⁶

Márton Áron első püspöki közbenjárása a dél-erdélyi ferencesek ügyében néhány rendtag állampolgárságnak a megszerzése érdekében történt: egy páter, három fráter, egy novícius és egy jelölt számára. A kultuszminisztérium 56.267. sz. rendelete az idegen állampolgárokat kitiltotta a zárdákból. A Commisarius atya arra kérte Márton Áront, hogy „az igazságügyi minisztériumnál minden erejét vesse latba állampolgársági kérvényük jóváhagyása érdekében.”²⁷

18 GyÉL: Num. 2010–1940; Közölve: *Márton Áron hagyatéka, 19. kötet. (Égető gondok)* Csíkszereda, 2019. 102–103.

19 Ld. GyÉL: Num. 2224–1945.

20 GyÉL: Num. 1000/228–1947.

21 GyÉL Num. 1733–1940; GyÉL: Num. 2975–1945.

22 GyÉL: Num. 883–1941.

23 GyÉL: 3062–1947.

24 GyÉL: Num. 1993–1958.

25 Erdélyi Ferences Tartományfőnökség, Kvár, Num. 1436–1940.

26 GyÉL: Num. 2682–1940.

27 GyÉL: Num. 8408–1940.

Az egyházmegye dél-erdélyi részében – a bécsi döntést követően – az addigi paphiány még nagyobb méreteket öltött. Ezért a püspök a ferencesek támogatását kéri. Márton Áron és Fodor Pelbárt commissarius 1940 novemberi levélváltásai fényt derítenek az egyházmegyei papság és a ferencrendi atyák között évtizedek óta meglévő – és teljesen a későbbiek során sem rendezett – feszültségre. (Ehhez feltétlenül hozzá kell tennünk: a kommunizmus idején – a közös szenvedés és üldöztetés miatt – a lelkipásztori munka végzésében nagyon is egymásra találtak az erdélyi ferencesek és az egyházmegyei papok.)

A püspök két, Vajdahunyad szomszédságában lévő, elárvult plébánia gondozását kérte, ám a válasz kissé meglepte Márton Áront. P. Fodor Pelbárt 1940. nov. 7-i levelében arról értesíti a püspököt, hogy a vajdahunyadi rendházuk két szerzetesével csak ideiglenesen vállalja a királybányai és govásdiai plébániák vezetését, majd hozzáteszi: „szíveskedjék, amint lehetséges lesz, gondoskodni arról, hogy mindkét plébánia világi pappal töltsék be.” A pasztorációs munkába való bekapcsolódásukkal kapcsolatosan megjegyzi: „szívesen vállalunk pasztorációs munkát olyan helyeken, ahol rendházunk van, s ahol egy külső lelkipásztori munkát könnyen összhangba tudunk hozni a szerzetesi élettel és hivatással és a szerzetesek nem kényszerülnek kikapcsolódni a szerzetesi életből... Szívesen nyújtunk továbbá segítséget rendházaink közelében fekvő – és vasúton vagy autóbuszon könnyen megközelíthető – helyeken. Nem vállalhatunk munkát a nehezen megközelíthető, vagy csak egy szerzetes atyának munkát adó helyeken. Nincs jogunk huzamosabb ideig ilyen szekularizációt adni rendtagjainknak.” Továbbá megjelöl két helyet is, ahová szívesen mennének: Dicsőszentmártonba és egy Zsil-völgyi plébániára. „Ami a Zsil-völgyét illeti, onnan most nagyon sokan mentek el; mégis remélhetjük, hogy újra fellendül ott az élet katolikus szempontból és akkor egy ferences rendház jótékony hatással volna az ottani hívekre.” (Utólag ez megvalósult: a vulkáni plébániát egészen az 1951-es deportálásukig látták el.)²⁸ Végül, bár elfogadható érvekkel, de nem éppen a legszerencsésebb fogalmazással, az egyházmegyei paphiány megoldására tesz javaslatot.²⁹ A kovásznai lelkipásztori működésük (mely akkor csak Zabola filiája volt) sikertelenségét – ’vádaskodó’ hangnemben – a háromszéki papságnak tulajdonítja.³⁰

Márton Áron – a nov. 15-én kelt – válaszlevelében részletesen beszámol Fodor Pelbárt commissariusnak az utóbbi évtizedekben az Egyházmegyei Hatóságnál kialakult tartózkodó magatartásról a ferences rendtartománnyal szemben. Levele klasszikus példája a sértés nélküli őszinte tényfeltárásnak és ugyanakkor az igazság kimondásának. Pontokba szedve sorjázza azokat a kényes ügyeket, amelyek előidéztek / előidézték a feszültséget az egyházmegyei papság és a szerzetesség között: a) „a tartomány kezelésében lévő plébániákon a vagyont, ami eredetileg mindig a hívek adakozásából és az alapítók bőkezűségéből gyűlt össze és az egyházközségi célra volt rendelve, kizárólagos rendi vagyonként kezelik; b) a tartomány, hivatkozva az anyagiak hiányára, szívesen feladja a falusi plébániákat; c) az elemi oktatás teréről a tartomány feltűnően kezdett visszavonulni éppen akkor, amikor kultúránk megtartásáért egész népünk, papságunk s a világi tanerők százai a legáldozatosabb küzdelmet voltak kénytelenek vállalni; d) plébániákon 2–3, sőt nem ritkán 4 páter is volt beosztva, néha alig 1000 hívő mellett, ennek ellenére sem az egyházközség hitélete általában nem volt fejlettebb, mint azokon a plébániákon, ahol a világi

28 GyÉL: Num. 1306–1940. Közölve: *Márton Áron hagyatéka, 19. kötet (Égető gondok)*. Csíkszereda, 2019. 140–141.

29 Pl. Szárhegyen és Esztelneken a plébániákat át lehetne adni a ferenceseknek.

30 Vajdahunyadi Ferences Rendtartományi Commissariatus. Num. 134–1940.

plébánosnak egyedül többezres tömegeket kellett gondoznia, sem a filiák és szórványok gondozásában nem mutattak nagyobb buzgóságot; e) az új feladatokra – amelyek a változott körülményekből parancs-szerűleg következtek – nem vállalkoztak...”

Az egyházi és nem egyházi körökben elterjedt hasonló ’találgatások és vélekedések’ ellenére Márton Áron sokra értékeli a ferenceseket és hangsúlyozza: „a magam részéről, amikor az egyházmegye vezetését átvettem, fenntartás nélkül fordultam a tartomány felé, terveimbe belevettem a ferences atyákat és ezt kifelé is hangoztattam.”³¹ Most is reméli, hogy megtalálják a módját a páterek lelkipásztori szolgálatára.

A levélváltás után Márton Áron felkéri Zomora Dániel nagyprépostot, hogy írja össze az erdélyi ferencesek múltbeli és jelenlegi lelkipásztori tevékenységét. Ez esetben nem kontrollról van szó, hanem olyan számbavételről, amit a főpásztor mindig számon tartani kívánt és méltányolt is.

A nagyprépost által elkészített és (nov. 22-én) benyújtott kimutatás a gyulafehérvári egyházmegyében tevékenykedő ferencesek helyzetét tükrözi az 1940. évben.³² Bármilyen céllal is készült akkoriban ez a dokumentum, ma értékes anyag az egyháztörténet-szek számára.

Zomora Dániel nagyprépost első kimutatása, 220 évre visszamenően, 55 helységet foglal magába – időpontokat is megjelölve – a ferencrendiek szolgálatáról az Erdélyi Egyházmegyében.³³ A táblázatban megjelölt időkeret után Zomora megjegyzi, hogy a plébániákat vagy filiákat az egyházmegye vette gondozásba. Az 55 település közül ma 14-en működik plébánia, a többi filiává alakult, vagy teljesen megszűnt a római katolikus jelenlét. Az alább közölt adatokból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a ferencesek évszázadokon keresztül az egyházmegye szórványterületét vállalták fel és gondozták, legtöbb esetben patrónusok támogatásával.

- 1) Marosszentgyörgy 1720–1940;
- 2) Segesvár 1723–1857;
- 3) Magyarszarvaskend 1725–1888;
- 4) Erzsébetváros 1727–1890;
- 5) Torockószentgyörgy 1727–1931 (1900-ig bulgariták);
- 6) Alvinc 1727–1931 (1900-ig bulgariták);
- 7) Nagyernye 1729–1758;
- 8) Mócs 1731–1838;
- 9) Marosújvár 1731–1845;
- 10) Csicsókeresztúr 1733–1848 előtt;
- 11) Málnás 1798–1803;
- 12) Mikóújfalú 1798–1815;
- 13) Almakerék 1746–1862;
- 14) Hidvég 1751–1845;
- 15) Alsó-Porumbák 1842–1902;
- 16) Küküllővár 1838–1893;
- 17) Bálványosvárja 1738–1818;
- 18) Homoródremete 1746–1784;

31 GyÉL: Num. 3245–1940. Közölve: *Márton Áron hagyatéka, 19. kötet. (Égető gondok)* Pro-Print, Csík-szereda, 2019. 126–129.

32 Zomora Dániel nagyprépost kimutatásait ld. GyÉL: Num. 3245–1940.

33 GyÉL: Num. 3245–1940.

- 19) Marosillye 1747–1869;
- 20) Györgyfalva 1748–1905;
- 21) Désakna 1755–1826;
- 22) Magyarbodza 1749–1888;
- 23) Verespatak 1757–1762 (1900-ig bulgariták);
- 24) Mezősámsond 1758–1873;
- 25) Apanagyfalva 1869–;
- 26) Oláhlápos 1770–1847;
- 27) Óradna 1770–1887 (1770 előtt piaristák);
- 28) Felsőtömös 1770–1887;
- 29) Mezőszengyel 1772–1788;
- 30) Drassó 1776–1852;
- 31) Aranyosbánya 1776–1795 (1900-ig bulgariták);
- 32) Kide 1776–1897;
- 33) Kiskapus 1779–1822;
- 34) Sárpatak 1779–1846;
- 35) Marosportus 1783–1821;
- 36) Gyalár–Govásdia 1783–1885;
- 37) Etéd 1783–1860 (minoriták alapították);
- 38) Naszód 1764–1850;
- 39) Magyarzsákod 1784–1811;
- 40) Magyarzsombor 1765–1773;
- 41) Hosszúaszó 1769–1792;
- 42) Csákiigorbó 1820–1906;
- 43) Bonchida 1801–1886;
- 44) Kapnikbánya 1735–1822 (1736–1763 között jezsuiták, világi papok);
- 45) Verestoronny 1766–1881;
- 46) Magyarláros 1782–1886 (1801–1817 között világi papok);
- 47) Borszék 1885–1896;
- 48) Csertés-Hondál 1748–1804;
- 49) Vice 1769–1797, 1839–1898;
- 50) Bánffyhuntyad 1848–1883;
- 51) Bordos 1784–1813;
- 52) Jobbágyfalva 1749–1874;
- 53) Jobbágytelke 1781–1802;
- 54) Csík-Gyimes (ma: Gyimesbükk) 1782–1802 (minoriták alapították);
- 55) Felsőtömös 1792–1854.

A második kimutatás a gyulafehérvári egyházmegye területéről azokat a zárdákat tartalmazza, a keletkezési időpontot is megjelölve, ahol templomuk és kolostoruk van, de plébániát nem vezetnek:

- Csíksomlyó ősi zárda (1400);
- Szárhegy / Lázár István főkapitány meghívására (1642);
- Esztelnek (1677);
- Brassó (1714);
- Kolozsvár (1486; a Farkas utcai; 1725; az egykori domonkos zárdában);
- Székelyudvarhely (1560; 1705 / Lakatos István főesperes a javukra végrendelkezett);

Nagyszeben (1716);
 Gyulafehérvár (1726 / Batthyány Ignác pp. 1786-ban az alsóváros lelkivezetését
 bízta rájuk; 1856–1868 között is ők adminisztrálták);
 Torda (1735; a célból, hogy az átutazó ferencesek számára legyen pihenőhelyük);
 Marosvásárhely (1735; a Gubernium meghagyásából az elemi iskola vezetését
 vették át; ma [értsd: 1940-ben] is tanítanak a fiúiskolában).

A harmadik kimutatás azokat a plébániákat tartalmazza, ahol a ferencesek, mint alapítók, 1940-ben is aktíváltak:

Vajdahunyad (1710),
 Dés (1712),
 Medgyes (1921),
 Szászváros (1728),
 Szászsebes (1731),
 Fogaras (1736),
 Szamosújvár (1744),
 Szék (1741),
 Kőhalom (1753),
 Déva (1710 / 1900-ig bulgariták),
 Mikháza (1639),
 Almakerék (1809, de 1746-tól működtek),
 Körösbánya (1786 / 1900-ig bulgariták).

*

A 2. bécsi döntés után – a kisebb nézeteltéréseket leszámítva – a Dél-Erdélyben maradt ferences atyák (kb. 50-en) bekapcsolódtak a gyulafehérvári egyházmegye lelkipásztori munkájába. A tevékenységük nem volt zökkenőmentes, a világi és egyházi (főleg gör. kat.) hatóságok egyaránt akadályozták őket. Pl. Halmágyon a róm. kat. magyar hívek részére – közel száz éve – havonta egyszer miséztek a gör.kat. templomban (a róm. kat. templom 1848-ban leégett), 1940 decemberében a gör.kat. pap kiutasította őket.³⁴ A ferencesek gondozására bízott dévai hívekhez siet Márton Áron 1942. jún. 14-én, mert az állami hatóságok olyan kegyetlen intézkedéseket hoztak, hogy „még a gyermekeitek szájából is kivették a mindennapi áldott kenyeret.”³⁵ Az állami szervek részéről ért diszkriminációk 1943-ban még inkább felerősödtek a dél-erdélyi részeken, ami a ferenceseket is érintette; rendházaikban területeket és épületrészeket foglaltak le,³⁶ Vajdahunyadon megakadályozták a hagyományos úrnapi körmenetet és a szervezőjét 4 hónapra elítélték stb.³⁷

De a legsúlyosabb küzdelem még hátra volt, melyben az egész commisiariátusság és Márton Áron püspök derekasan kivette a részét. *A szebeni zárdatemplom és rendház ügyéről* van szó.

34 Az esetet P. Fodor Pelbárt OFM commissarius 1941. jan. 3-án jelenti Márton Áronnak. – GyÉL: Num. 25–1941.

35 A Déván elmondott vigasztaló beszédet ld. *Márton Áron hagyatéka, 2. kötet. (Bérmálás)* Mentor, Mvhely, 2006. 55–57.

36 Ld. A máriaradnai zárda kisajátításairól – GyÉL: Num. 962–1943; A fogarasi zárda kertjének kisajátításáról. – GyÉL: Num. 964–1943.; A vajdahunyadi zárda lefoglalásáról. – GyÉL: Num. 2575–1943.

37 P. Fodor Angelus OFM vajdahunyadi teológiai tanár meghurcoltatásáról ld. GyÉL: Num. 2488–1943.

Nagyszében a bécsi döntés után a dél-erdélyi románság szellemi központjává avanzsált, és a nacionalizmus valóságos tűzfészkévé vált. Kolozsvárról oda költözött a román egyetem a tanári karral együtt, és számos nacionalista népelem. Ide sorolandó még a görögkatolikus papság is. A városban évszázadok óta a római katolikus egyháznak jelentős intézményei (a plébánia, a Teresianum-árvaház, a mallersdorfi ferences nővérek zárdája és iskolaintézménye – óvodától a tanítónőképzőig, az orsolyiták zárdája és iskolaintézménye stb.) működtek, közöttük a ferencesek zárdája és temploma. Az átköltöztetett egyetem működtetése érdekében a világi hatóságok szemet vetettek a katolikusok épületeire, a görögkatolikusok pedig a ferences templomra. Míg az időlegesen kisajátított egyéb egyházi épületekre Márton Áron püspöknek kompromisszumos formában sikerült bérleti szerződést kötnie, addig a görögkatolikusok a ferencesektől erőszakkal kívánták elrabolni a templomukat és zárdájukat.

A ferences rendtartomány már 1923-ban tíz évi időtartamra szerződést kötött a szebeni Szt. Vazul gör.kat. plébániával, hogy templomukban vasárnapokon és ünnepnapokon meghatározott órában a görögkatolikusok istentiszteletet tarthatnak. Mivel a szerződő feleknek egymás magatartása ellen az első tíz évben nem volt kifogásuk, a szerződést 1933-ban meghosszabbították újabb tíz évre. 1940 szeptemberéig nagyobb kellemetlenségek az ügyel kapcsolatban nem voltak. A nézeteltérések a bécsi döntés után akkor kezdődtek, amikor a helyzethez alkalmazkodó esperesplébánost (Ioan Isaicu) felváltotta (eredeti dokumentumokban: *félreállította*) a Kolozsvárról átjött Pompeiu Onofrei esperes plébános. A migrációval a hívek száma is megnőtt. Az 'új hívek' – különösen az új plébános – nagyon türelmetlen, túlzottan nacionalista szellemet és magyargyűlöletet hoztak magukkal. Onofrei naponta akart istentiszteletet tartani, amit a ferences templomigazgató meg is engedett. De mindez nem volt elég – a létező szerződést mellőzve – a perselyekbe tett alamizsnák felét és a templom boltívén található magyar felirat („Istenem és mindenem”) eltávolítását is kérte.

Az új parókus hatására a diákok és a hívek olyannyira fegyelmezetlenül viselkedtek a templomban, hogy a rendtartomány vezetősége a helyzet orvoslását kérte a balázsfalvi gör.kat. érsekségtől. Az érsek – 1941. dec. 19-én – helyszíni vizsgálatot tartott. Átmeneti megoldásként egy jegyzőkönyv és egy pótmegállapodás született a templom használatának módozataira vonatkozóan. A rendes szerződés a pótmegállapodással együtt 1943. dec. 31-én lejárt. Ekkor Pompeiu Onofrei atya – a háborús viszonyokra hivatkozva – nem volt hajlandó a szerződést meghosszabbítani. Tehát a gör.kat. esperes önkényesen, minden jogalap nélkül használta a templomot. Közben nacionalista elemek újabb és újabb kellemetlenségeket kreáltak. Számtalanszor előhozták a magyar felirat ügyét és eltávolítását a rendőrség útján sürgették; a fehér és zöld színre festett vasrácsot a rendőrség átfestette; P. Kasszián házfőnököt egy gör.kat. hittanár hadbírótság elé hurcolta, mert szept. 2-án Szt. István királyról a szentmisét ünnepélyes miseruhában végezte stb.³⁸

A helyzet még súlyosabbá vált a bukaresti átállás után (*értsd:* 1944. aug. 23-án a román hadsereg átállt a szovjetek oldalára). A szebeni rendőrség 1944. aug. 26-án dr. P. Albert Kasszián házfőnököt és P. Venanc atyát letartóztatta és lágerbe vitette. Szept. 4-én egy gyermek kivételével a rendház egész személyzetét, még a pár napja érkezett és a rendőrségre be nem jelentett Evariszt testvért is elhurcolták, és a templom gondozását Onofrei gör.kat. esperesre bízta. A rendőrség szept. 4-én átadási jegyzőkönyvet készített, amit a rendház részéről a 16 éves – tehát kiskorú – Káposztási Gáborral

38 Ld. Márton Áron levelét Petru Groza miniszterelnökhöz. – GyÉL: Num. 666–1945.

íratlak alá. A templom és a perselyek kulcsait Onofrei esperes magához ragadta. Így a görögkatolikusok birtokba vették a templomot, és Onofrei nem engedélyezte sem a ferences, sem a minorita atyáknak az ott misézést. 1944. okt. 18-án a lágérből hazaengedték a rendtagokat, de házfogságra kényszerítve. A következő év húsvétján oldották fel a szebeni szerzetesek házi internálását, de a templomba továbbra sem mehettek be, a rendőrségtől is csak ígéretet kaptak a templom visszaadására vonatkozóan. Albert Kasszián házfőnökkel a szebeni Prefektúra közölte, hogy az érdekükben nem tehetnek semmit, mert 1945 tavaszán a gör.kat. „hívek” (értsd: Iuliu Hațieganu rektor, egyetemi tanárok és mások) aláírásával Memorandumot nyújtottak be a szebeni prefektúrára, és ők hivatalból a minisztériumba küldték. A Memorandumban képtelen vádakkal illetik a ferenceseket, és elvitatják a rend szebeni tartózkodási jogát is azon a címen, hogy ott nincs plébániájuk. Következésképp a görögkatolikusok a templomot és a zárdát egész vagyoniállománnyal együtt kívánják *államilag is elismerten* kisajátítani.³⁹

Ekkor felerősödik a templomért folytatott jogi harc. A küzdelmet azért is érdemes részleteiben kibontani, mert az egy évig tartó küzdelemből Márton Áron is kivette a részét. Őt mindenről tájékoztatták a ferences előljárók, és a maga részéről mindent megtett az érdekükben.

Fodor Pelbárt commissarius 1945. jan. 28-án a főpásztor közbenjárását kéri a minisztériumnál az ártatlanul elhurcolt atyák (Placid, Vivald) érdekében, valamint a szebeni páterek mozgásszabadságának meg a templomuk fölötti rendelkezési joguk visszanyeréséért. Márton Áron 1945. jan. 23-án írt levelében Andrea Cassulo bukaresti nuncius közbenjáró segítségét is kéri.⁴⁰

1945. márc. 15-én – az új, ’népi demokratikus’ kormány megalakulása után pár nappal – a ferencesek a reményt vélték fölcillanni az ügy rendezése terén, már csak azért is, mert közülük többen személyes jó viszonyban voltak Petru Groza miniszterelnökkel.

Fodor Pelbárt ismételten Márton Áron közbenjárását kéri – a Nunciaturán, „vagy Groza miniszterelnök úr útján” – a letartóztatott szerzetesek és a szebeni, bonyolulttá vált ügyük rendezésében. Indoklása és ajánlata a történelem számára is fontos adatközlés: „Mivel a Nuncius úr Öxcellenciájának közbenjárására a német papokat nem vitték ki Oroszországba munkára, talán a hadifogságba jutott katonapapokkal szemben is elnézőek lesznek és szabadon engedik, ha megfelelő közbenjárás történik.” A püspök ’csak’ a nuncius támogatását kéri, egyelőre ebben a kérdésben nem fordul a miniszterelnökhöz.⁴¹

A szebeni templom kisajátítása miatt a rendi tagok elestek az addigi jövedelmüktől, a legszükségesebb dolgokat (lábbeli, fehérnemű, élelem) sem tudják beszerezni. Albert Kasszián házfőnök a püspökhöz fordul anyagi támogatásért. Márton Áron rendkívüli segélyként 50.000 lejt utal ki, „sajnos, nem áll módomban a pénztárból nagyobb összeget kiszakítani” – írja 1945. ápr. 14-én.⁴²

A gyulafehérvári főpásztor számára ekkorra minden más kellemetlen ügy rendezése eltörpült a szebeni ferences templom jogtalan elvétele mellett. Közötte, valamint Fodor Pelbárt commissarius és Albert Kasszián házfőnök között április–június hónapokban gyakoribbá válnak a levélváltások. A ferences előljárók részletesen beszámolnak a püspöknek: visszaidézik az elmúlt évek történéseit a görögkatolikusokkal, a ferencesek ellen

39 Vö. P. Fodor Pelbárt provinciális-helyettes beszámolója 1945. aug. 2-án. – GyÉL: Num. 666–1945.

40 GyÉL: Num. 168–1945.

41 Szentferencrendi Tartományfőnökség, Vajdahunyad. Num. 101–1945. GyÉL: Num. 532–1945.

42 GyÉL: Num. 666–1945.

felhozott lehetetlen (horthysta és hitlerista) vádakát,⁴³ a Memorandumról szerzett ismereteiket,⁴⁴ Onofrei minden machinációját, a balászfalvi érsekségre, a minisztériumokba és a helyi hatóságokhoz küldött beadványaikat stb. Kasszián házfőnök ápr. 23-án tudatja Márton Áronnal, hogy a „híres Memorandumot nem tudta megszerezni a rendőrségen”, mert azt Bukarestbe küldték. Ugyanakkor a városban történt fontosabb eseményekről is beszámolt: „15-én magyarral együtt [értsd: a németeket] vagy 400-at elvittek Caracalba, még madoszosok is valának. Az öreg 68 éves ref. lelkesz is elment, s egyes megmozdulásokra, hogy kiszabadítsák, nem jókat válaszoltak a rendőrségen. Most itt nekünk is hallgatnunk kell, nehogy kellemetlenség érjen.”⁴⁵

Fodor Pelbárt commisarius április közepén egyszerre fordul ügyük orvoslásáért Groza miniszterelnökhöz és Márton Áronhoz. Grozának beszámol a szerzetet ért jogtalan vádokról, miszerint a német népcsoporttal 'szervi' összeköttetésben álltak volna. A vád valótlanságát cáfolja.⁴⁶ Ugyanezt a vádat ecseteli Márton Áron püspöknek is azzal a kiegészítéssel, hogy interveniáljon Andrea Cassulo nunciusról, hogy bírja rá a görögkatolikusokat a szerződés és megállapodás eredeti formájának visszaállítására és a szebeni gör.kat. Szt. Vazul plébánia élére olyan plébános kerüljön Onofrei helyébe, aki garantálja az ilyen visszaélések meg nem ismétlését.⁴⁷

Pelbárt atya az elgennyesedett ügy orvoslásáért hetente írt Márton Áronnak, egyre hangsúlyosabban kérve a segítségét⁴⁸ és tanácsát: mitevők legyenek? Május 14-én írja: „Most már világos a helyzet: a görögkatolikusok el akarják venni a vagyonunkat és ezért világi fórumhoz fordultak.”⁴⁹ Igaz, hogy az ajánlatát tanácskérő formában teszi, de a templomuk érdekében már-már meredek vállalkozásra is késznek mutatkoznak. Utasítást kér: „Úgy gondolom, jó volna az ügy érdekében, ha P. Kasszián és az összes szebeni atyák belépnének az MNSz-be [Magyar Népi Szövetség]; ennek segítségével és közbenjárásával talán hamarabb eredményt érnenk el, visszakapnánk teljes mozgási szabadságunkat és a rendőrség megszűntetné a templom elleni intézkedéseket. Erre nézve kérem Kegyelmes Atyám szíves tanácsát és utasítását.”⁵⁰ Az Áron püspökhöz intézett kérdés politikai jellegű és nagyon kényelmetlen. A főpásztor addig sem rajongott a baloldali 'pártért', most pedig megragadja az alkalmat, hogy szavá tegeye fájaldalmát és neheztelését néhány ferences belépése miatt: „A nagyszebeni atyáknak az MNSz-be való belépését illetőleg, hogy az ügy, mivel személyi ügy, a befolyásos főnökséghez tartozik; máshol is a véleményem kikérdezése nélkül léptek be az atyák az MNSz-be.”⁵¹

43 Részletesen ld. Kasszián házfőnök 1945. máj. 25-én kelt beszámolóját Márton Áron püspökhöz. – Szentferencendi Házfőnökség, Nagyszeben. Num. 50–1945.; GyÉL: Num. 666–1945.

44 Kasszián házfőnöknek és Venac páternek 1945. ápr. 11-én a Prefektúrán megmutatták a memorandum (1944. nov. 15-én keltezve) másolatát, de csak ott olvashatták el. Ld. Szentferencendi Házfőnökség, Nagyszeben. Num. 32., 33.–1945.; GyÉL: Num. 666–1945.

45 Ld. Albert Kasszián levele Márton Áronhoz, 1945. ápr. 23-án. – GyÉL: Num. 666–1945.

46 Fodor Pelbárt levele Petru Grozához 1945. ápr. 17-én. – GyÉL: Num. 666–1945.

47 Ld. Fodor Pelbárt levele Márton Áronhoz 1945. ápr. 16. – GyÉL: Num. 666–1945.

48 Ld. Fodor Pelbárt levele Márton Áronhoz 1945. ápr. 24. – GyÉL: Num. 666–1945.

49 Ld. Fodor Pelbárt levele Márton Áronhoz 1945. május 14. – GyÉL: Num. 666–1945.

50 Ld. Fodor Pelbárt levele Márton Áronhoz 1945. május 21. – GyÉL: Num. 666–1945.

51 A kézirat eredeti változatában még volt egy mondat, amit a püspök jún. 1-jei válaszából áthúzott: „Papjaimnak minden politizálást megtiltottam, egyébként álláspontomat híveink kulturális, gazdasági, jólét stb. helyzetének érdekében való közreműködéseiről húsvéti szózatomban leszögeztem.” – GyÉL: Num. 666–1945.

Áron püspök a további lépések megtétele érdekében világosan kívánja látni a történeteket, ezért kéri mindazokat az okmányokat, melyeket a szebeni zárdafőnök az ideig nem küldött meg neki.⁵² Kasszián házfőnök a püspöki kérést azonnal teljesíti, megküldi a balázsfalvi érsekség átiratát és válaszát, a szebeni prefektúrára beadott kérését. Ő az ügy súlyosságát abban látja, hogy „a híres Memorandum a belügyminisztériumban van, s ha valaki ott fel nem világosítja a valóságról a minisztert, sokáig elhúzódik a megoldás.”⁵³ Néhány nap múlva Márton Áronhoz juttattja a kultuszminisztériumból érkezett leirat hiteles másolatát és a választ. Megjegyzi: „A válaszból világos, hogy a görögkatolikusoktól is kaptak tájékoztatást [ti. a minisztérium]. Nyugtalanítóbb a válasz azon része, melyben jelzik, hogy a Nuncius úr Őexcellenciájával is információs jellegű tárgyalások lettek volna, melyek szerint csak akkor lehet az ügyhöz érdemben hozzászólni, ha a Szentszékkal érintkezésbe léphetnek.” Ezzel kapcsolatosan a levél végén felidézi azt a négy évvel előtti történetet, amikor a görögkatolikusok ez ügyben a Szentszékhez fordultak. Azért is érdekes, mert a görögkatolikusok önmagukat jellemzik. Kasszián beszámolója: „1940 őszén Onofrei parochus a szobámban bemutatott megnyugtatóul egy felterjesztést a Szentszékhez, mely nagy hálálkodással elismeri, hogy mi a templomunkban megengedtük a szertartásaik végzését, és nem akarnak még arra sem gondolni, hogy elvegyék, hiszen nem is volna elég nagy a templomunk, és miután egy szép telket kaptak, arra építeni szeretnének, s kérték a Szentszékét, hogy anyagilag segítse őket. A Szentszék ki is utalt nekik ezen célra 1000 dollárt, és gyűjtöttek is igen bőségesen.”⁵⁴ Későbbi adatokból kiviláglik: a templomépítés elmaradt.

Márton Áron amint megkapta Traian Valer Frențiu balázsfalvi apostoli kormányzó P. Kasszián szebeni ferencendi házfőnökének küldött válaszát, tollat ragad és tisztelettel kéri az apostoli kormányzót, hogy sürgősen intézkedjék Pompeiu Onofrei esperesnek (márc. 30-án) a belügyminiszterhez benyújtott Memorandum visszavonásáról és a lefoglalt templomuk visszaadásáról.⁵⁵

F. év június végén a szebeni templom és zárdá ügyében előrelépések történtek. Mindezekről a commissarius atya részletesen számol be Márton Áronnak. A kultuszminisztérium jún. 29-ére anketot rendelt el az ügy tisztázása érdekében. A minisztérium kiküldötte Leluțiu E. Nichitã inspektort (gör.kat. pap, asszuncionista szerzetes, Rómában és Franciaországban tanult). Az ügyet képviselő felek: gör.kat. részről Ioan Aaron főesperes (NB. Leluțiu inspektor Onofreit és egy pár gör.kat. egyháztanácsost akarta), a róm. kat. részről Fodor Pelbárt commissarius (NB. az inspektor csak Kasszián házfőnököt akarta). Az ankét elmaradt, s így véget nem érő tárgyalások kezdődtek Leluțiu inspektor és a görögkatolikusok között. Pelbárt commissarius atyával az inspektor négyyszer tárgyalt „viszonylag megértően, de lehetőleg védte és fedezte a görögkatolikusokat és erősen román nemzeti szempontból nézi a dolgokat... A Memorandum – amint ő hivatalosan megállapította –, egyes gör.kat. hívek magánkezdeményezése, s nem a gör.kat. plébánia lépése... A román közvéleményt ellenünk hangolták. Fent, Bukarestben ellenünk vannak hangolva.”

Azt is szóvá tette, hogy az ügy érdekében „Groza miniszterelnöknek írtunk, és horribile dictu: magyar nyelven.” Azt mondta, hogy „csak a kultuszminisztériumhoz kellett

52 Ld. Márton Áron 1945. máj. 16-án kelt levelét Fodor Pelbárthoz. – GyÉL: Num. 666–1945.

53 Ld. Albert Kasszián levele Márton Áronhoz 1945. máj. 25. – GyÉL: Num. 666–1945.

54 Ld. Albert Kasszián levele Márton Áronhoz 1945. máj. 31. – GyÉL: Num. 666–1945.

55 Ld. Márton Áron levele Traian Valer Frențiuhoz 1945. jún. 9. – GyÉL: Num. 666–1945.

volna folyamodnunk éspedig a püspökség útján.” Az inspektor ajánlotta, hogy a rend egyes része térjen át gör.kat. rítusra, „mert csak így tudunk majd Romániában tovább is egzisztálni. S a katolikus érdekek is ezt kívánják!” A tárgyalások végén Leluțiu inspektor írásban kérte mind a két fél véleményét, és jelezte, hogy a minisztériumban be fog számolni mindezekről.

A püspöknek szóló beszámoló végén Pelbárt atya kihangsúlyozta, hogy Leluțiu inspektorral együtt meglátogatták a rendőrparancsnokot, aki megígérte a kérésük gyors elintézését, de „követelte, hogy a szebeni rendház egész személyzetét cseréljem ki, mert a román közvélemény fel van ellenük izgatva és nyugtalanságok, esetleg tüntetések keletkezhetnek, ha őket látnák továbbra is a templomban.” Mivel konkrét vádat nem hoztak fel a szebeni rendtagok ellen, a commissarius atya írásban tiltakozott az egyházi ügyekbe való illetéktelen beavatkozás miatt.⁵⁶ Pelbárt atya eljárása helyes volt, de a bölcsesség mégis a változtatás mellett szólt. A Stefanita rendtartomány aug. 7–9. között tartott definitori gyűlésén személyi változtatásokat eszközölt: a nagyszebeni zárda házfőnöke dr. P. Bálint Szalvátor lett, dr. P. Fodor Pelbárt páter Vajdahunyadra került teológiatanárnak.⁵⁷ Ugyancsak ez a definitori gyűlés megszüntette a 2. bécsi döntés miatt felállított dél-erdélyi Commissariatust, ezen részek kormányzását a tartományfőnök, dr. P. Boros Fortunát vette át.⁵⁸

P. Fodor Pelbárt 1945. aug. 2-án még tartományfőnök-helyettesi minőségében fontos adatokról számolt be Áron püspöknek. P. Kristó Xavér és P. Vargha Ireneusz tanácsos atyák júl. 30-án Déván találkoztak Groza miniszterelnökkel és szóba hozták a szebeni templomfoglalást. A miniszterelnök megígérte, hogy visszahelyezi jogaikba a ferenceseket, de kéri, hogy Márton Áron püspök ebben az ügyben küldjön neki egy felterjesztést – jogi indoklással. A commissarius atya részletesen ír arról is, hogy júl. 18-án a kultuszminiszter Szebenben járt, és gyanakvóan viselkedett és nyilatkozott irányukban. „Mindezek azt mutatják, hogy a görögkatolikusok lelkiismeretlen, gonosz aknamunkája változatlanul folyik ellenünk és a kultuszminisztert is sikerült rágalmaikkal és gyanúsításaikkal ellenünk hangolni.” A miniszter meglátogatta az MNSz székházát, és ott a ferencesek panaszána rendezését ígérte ugyan, de „azt üzenté nekünk, hogy ne politizáljunk.”⁵⁹

Pelbárt atya értesítésére és kérésére Áron püspök azonnal lépett. Beszerezte az ügy pontos ismertetéséhez szükséges okmányokat, és aug. 12-i keltezéssel elküldte levelét Petru Groza miniszterelnöknek.⁶⁰ A püspöki közbelépés nem maradt hatástalan. Dr. P. Bálint Szalvátor új szebeni házfőnök szeptember 22-én jelenti Márton Áronnak, hogy előző napon megjelent a zárdában dr. Ioan Vasca kultuszinspektor, hogy kivizsgálja a templom ügyét és felnyissa a pecséteket. „Főképp az iránt érdeklődött, hogy a Ferenc-rend milyen kapcsolatban van a püspökkel, függ-e tőle?” Szalvátor atya felvilágosította, hogy a katolikus egyházban nincsenek egymás mellett teljesen függetlenül álló szervek, hanem kölcsönösen egymás alá tartoznak és az egyházmegyében az egyházi érdekek legfőbb védője a püspök. Az inspektor az is érdekelte, hogy a püspök kitől függ? Aztán elmondta a minisztérium ’fájdalmát’: „hogy az erdélyi püspöktől a miniszterelnökség igen heves hangú levelet kapott a mi ügyünkben és ezért jött.” Legvégén „kifejezte meglepődését, hogy az ügy el van intézve és annak nagyon örvendett, hogy mi most is

56 Ld. Fodor Pelbárt levele Márton Áronhoz 1945. július 5. – GyÉL: Num. 666–1945.

57 GyÉL: Num. 1888–1945.

58 Ld. Boros Fortunát 1945. aug. 12-i levelét Márton Áronhoz. – GyÉL: Num. 1881–1945.

59 Szentferenc-rendi Tartományfőnökség, Vajdahunyad. Num. 361–1945.; GyÉL: Num. 666–1945.

60 GyÉL: Num. 666–1945. – Közölve: *Márton Áron hagyatéka, 13. kötet. (Egyház – Állam)* Pro-Print, Csík-szereda, 2016. 75–78.

békés szándékkal vagyunk, mert azt hitte, ki akarjuk zárni a görögkatolikusokat a templomunkból.” Október 13-án dr. Boros Fortunát főatya örömmel tudatja Márton Áronnal, hogy a „fáradtságot siker koronázta”, mert a rendőrség a szebeni templomot feloldotta a zárlat alól. Helyettesétől, P. Fodor Pelbárttól tudja, „hogyan Nagyméltóságod a szebeni rendházunk temploma ellen megindított eljárások megszüntetéséért egész püspöki tekintélyével lépett fel, úgy az egyházi, mint világi hatóságok előtt. Hálásan köszönjük felbecsülhetetlen fáradtságát.”⁶¹

A templom jelenleg a ferencesek tulajdonában van, és a szebeni plébánia gondozza. A mellette lévő kolostor épületét 1951-ben az állam kisajátította, 1990 után pedig a ferencesek visszaigénylését még a legfelsőbb törvényszék is elutasította, pedig más helyeken visszaszolgáltatták nekik a kolostorokat. A kolostor végleges ’ elvesztését ’ az 1945-es akció következményének tekinthetjük.

A nagyszebeni kellemetlen eset tanulságos és sok mindenre rávilágít: elsősorban a 2. bécsi döntés dél-erdélyi következményeire, a nacionalizmus és sovinizmus eldurvulására, a magyar és német hívek kettős kisebbségi helyzetére, a görögkatolikusok önző magatartására stb., de számunkra mindenekelőtt legbeszédesebb formában Márton Áron és az erdélyi ferencesek bensőséges viszonyára. Nem véletlenül tekintették a ferencesek sajátjuknak a gyulafehérvári főpásztort. A Ferenc-rend 1949. június 29-én Márton Áront – pappá szentelésének 25. évfordulóján – ferences konfráternek nyilvánította, de a letartóztatása és börtönévei miatt a kinevező iratot P. Benedek Fidél tartományfőnök csak a püspök szabadulása után küldhette el (1955. márc. 30.).⁶² Márton Áron április 9-én a Benedek Fidél főatyanak írt levelében nyilvánítja ki a köszönetét: „székhelyemről megilletődve köszöntöm a T. Szeráfi Család minden egyes tagját. A konfráterre választásomról szóló szép okmányt most kaptam meg. Meghatottan mondok köszönetet, hogy a nagy ferences Család kegyelmi kincseinek részesévé tettek.”⁶³

*

A háború miatt kettészakított déli és északi részek egyesülése után az egyházmegye és a Stefanita rendtartomány közötti együttműködés még bensőségebbé vált. A főpásztor és az erdélyi ferencrendiek közötti kapcsolatot a tisztelet és megértés jellemezte. 1945. máj. 5-én Márton Áron köszöni P. Boros Fortunát OFM tartományfőnök üzenetét, és tudtára adja, hogy a közeljövőben intenzívebben kívánja igénybe venni a ferencesek munkáját az egyházmegye szolgálatában. Most már – a külső támadások következtében is – zökkenőmentes a közös lelkipásztori munka.⁶⁴

Ám az újévi kölcsönös köszöntők az egyre sűrűsödő vészfelhőkről is árulkodnak. 1946-ban P. Boros Fortunát – rendjének újévi jókívánságain túl – az Áron püspökbe vetett bizalmukat is tolmácsolja: „Jó tudni azt is, hogy Nagyméltóságod erős támasza, alapja nemcsak az egyházmegyének, hanem a mi ferences rendtartományunknak is.”⁶⁵ A következő évben már ő bátorítja a püspököt: „Adja az édes Jézus, hogy a főpásztori gondjai ne sokasodjanak és ha azok elől a mai körülmények között ki nem térhet, legyen az Ő se-

61 GyÉL: Num. 666–1945.

62 GyÉL: Num. 210/206–1955.

63 GyÉL: Num. 210/49–1955.

64 GyÉL: Num. 931–1945.

65 GyÉL: Num. 1–1946.

gítsége, vigasztalása és bátorsága a mi erősségünk.”⁶⁶ Az ilyenszerű köszöntőket Márton Áron lelki elégtétellel nyugtázta: „Megnyugvás számomra, hogy a Rend tagjai önzetlen munkájukkal az egyházmegyei gondozásban mindig készséggel vannak segítségemre.”⁶⁷

1949. jan. 26-án – az igen súlyossá vált körülmények között – Márton Áron megköszöni a rend részéről felajánlott imát: „Különösen jól esik a próbára tett atyák és testvérek megemlékezése és bízom abban, hogy a mindenható Isten kegyesen fogadja az áldozatos imákat.”⁶⁸

Mindnyájuk számára a legfőbb menedékhely Csíksomlyó lesz. A pünkösdi búcsúk ünnepi megnyilvánulásával 1946-tól 1949-ig egyszerre demonstrálták a magyar hívek meghatározó erdélyi jelenlétét és ugyanakkor lelkiileg erősítették a résztvevőket. Boros Fortunát főatyá 1946-ban reményteli sorokat küld Márton Áronnak: „nagyarányú lesz a csíksomlyói búcsú.”⁶⁹ Az előérzés valósággá vált, nemcsak az 1946. évi búcsú napján, hanem a következő években is, 1949-ig, amikortól az állami hatóságok letiltották. Az állami szervek hiába gáncoskodtak, provokáltak, és szerveztek ellenrendezvényeket, a csíksomlyói búcsúk – Márton Áron püspök jelenlétével – ekkor váltak az utódnemzedék számára legendássá, de mindenképpen példaértékűvé. Az ott elmondott püspöki szentbeszéd még ma is visszhangoznak és vigasztalnak.⁷⁰

*

A kommunista rezsim által teremtett új helyzet miatt a rendtartomány definitori gyűlésén 1948. jún. 23-án a súlyos cukorbeteg dr. P. Boros Fortunát (1895–1952) helyett tartományfőnöknek dr. P. Benedek Fidélt választották meg, a kolozsvári zárdaház főnökét és a Bonaventura kiadó és nyomda igazgatóját.⁷¹ Amint a püspök a választásról tudomást szerzett, jún. 30-án köszönti az új tartományfőnököt, nehéz missziójához Isten segítő kegyelmét kéri.⁷²

A megfiatalított előjárók irányításával a népes szerzetesrend hamar szembesült az egyházat felszámolni akaró ateista kormány intézkedéseivel. Már az 1948. aug. 3-i, 175. sz. iskolatörvény érinti azokat a rendházaikat, ahol hitvallásos iskolák működtek. A tanintézeteket – ingó és ingatlan javaikkal együtt – kisajátították. Bár a szerzeteseket feloszlato 810. sz. rendelettörvény nem nevezi meg az erdélyi ferencrendieket, de az üldöztetésük és fokozatos felmorzsolásuk (azaz lassú megsemmisítésük) benne foglaltatik. Ügyükkel a kultuszminisztérium foglalkozik a gyulafehérvári püspök közvetítésével, akinek félreállítását már eldöntötték.

Márton Áron kötelességének érezte a rá háruló főpásztori feladatokat a lehetőségek szerint tovább végezni. 1949. ápr. 1-jén Bukarestbe utazik, hogy a kultuszminisztérium kabinetfőnökével, Averescuval tárgyaljon a szerzetesek ügyében. A kormány az ún. szociális elképzeléseit részben a kolostorok és egyéb egyházi intézmények kisajátításával kívánta megoldani. Ekkor, a tárgyaláson még 'tárgyaló félként' kezelték Márton Áront,

66 GyÉL: Num. 1–1947.

67 GyÉL: Num. 1–1948.

68 GyÉL: Num. 222–1949.

69 GyÉL: Num. 646–1946.

70 *Márton Áron hagyatéka, 2. kötet. (Bérmálás)* Mentor, Mvhely, 2006. 58–66.; *Márton Áron hagyatéka, 18. kötet. (Alkalmi beszédek – 3)* Pro-Print, Csíkszereda, 2019. 19–22.

71 GyÉL: Num. 1486–1948. (a nyomdát rövidesen államosították).

72 GyÉL: Num. 1468–1948.

számukra a katolikus egyház egyetlen elismert püspökét. A 'humánusnak' tűnő 41.622. sz. kultuszminisztériumi rendelet a hitvallásos iskolákban tanító és kórházakban dolgozó szerzetesnővérek feloszlását követően a szélnek eresztett apácák elhelyezéséről intézkedett. E szerint, ahol az obszerváns ferencesek iskolákat működtettek, a hitvallásos iskolák szekularizálásával kötelesek az e célt szolgáló ingó és ingatlan javaikat állami célra átadni, beleértve a kolostori épületeket is. A 'kivülállók' számára az elképzelés szépen hangzik: megüresített róm. kat. férfi kolostorokba helyeznék el a róm. kat. apácákat, akikről különben mindent (zárdákat, iskoláikat, szociális intézményeiket stb.) elvettek.

A bukaresti tárgyalás után Márton Áron arra kéri Benedek Fidél ferencendi főatyát, hogy mielőbb terjessze fel hozzá a rendtartomány konkrét javaslatait és megoldási lehetőségét az utcára került szerzetesnők kolostoraikban való elhelyezésére vonatkozóan. A főatyá 1949. ápr. 13-án ismerteti Márton Áronnal a lehetőségeiket, de még inkább panaszkodik az őket is ellehetetlenítő hatósági eljárásokról.⁷³ Közvetlen módon – az iskolák miatt – a rendtartomány négy kolostora (Déva, Vajdahunyad, Medgyes és Székelyudvarhely) érintett, öt kolostoruk (Szászváros, Marosvásárhely, Fogaras, Brassó, Kaplony) csak közvetett módon van érintve az apácák befogadására. A kilenc rendház közül kettőben (Medgyes, Szászváros) a hatóságok már végrehajtották a vonatkozó minisztériumi rendeletet, a harmadikban (Marosvásárhely) most kezdték el. Medgyesén a közoktatásügyi minisztérium rendeletére a tanfelügyelőség a helyi karhatalom segítségével 1948. dec. 3–4-én erőszakkal elvette a rendházat, ahová polgári személyzetet költöztetett. A rendtagokat más rendházakba osztották szét, itt csupán a templomi személyzet (2 páter, 1 kántor és 1 sekrestyés) maradt, kényelmetlen körülmények között. A szászvárosi kolostorba 1948. dec. 24–25-én Petrozsényből szállították át a mallersdorfi ferences nővéreket. A templomi szolgálatot végző 2 páter és egy kántor a zárdán kívül laknak. Marosvásárhelyen 1949. ápr. 1-jén kezdték el a minisztériumi rendelet végrehajtását, a helybeli tanfelügyelőség a mallersdorfi ferences nővéreket beparancsolta a zárdáépületbe. A zárdatemplom szolgálatában és a nyárádtói lelkiességben működő 3 páter és egy-egy kántor összeszorulva vannak egy lakóhelyen.

A többi, a törvény értelmében kiszemelt kolostor nem nyújt lehetőséget a szerzetesnők befogadására. Vajdahunyadon a helybeli bányaigazgatóság foglalta le és használja a kolostort, az ott maradt szerzetesek és 13 növendék összeszorulva élnek. Fogarason a zárdá lakható részét a városi lakáshivatal foglalta le, ahová családokat helyezett el 1949 februárjában. Itt a templomi szolgálatot végző szerzetesek és még egy öreg beteges pap kellemetlen körülmények között élnek. Brassóban a helyi hatóságok foglalták le a kolostor lakható részének javát, de még nem költöztettek be senkit, a szerzetesek a földszintre szorultak. Déván és Székelyudvarhelyen (ahol a Szeráfikum épületét is elvették) a rendház szűkösen elég az ott szolgáló rendtagok számára. „Máriaradnára a jelen pillanatban nem lehet összpontosítani a rendtagokat, mert ott van a katonaság. A kaplonyi rendház olyan kicsi, hogy a szilágysomlyói mallersdorfi ferencendi nővéreket sem tudja befogadni, még ha mind elmennének a ferencesek, akkor sem.” Végül Benedek Fidél főatyá levonja a következtetést: csak néhány ferencest tudnának összevonni, amit el is fognak végezni, de ez nem jelent megoldást az apácák számára. Különben mind a 27 zárdájukban „a templomi és szerzetesi szolgálaton kívül senki sehol mással nem foglalkozik.”⁷⁴

A rendfőnöki javaslat és a püspöki ajánlat hiábavalónak bizonyult a kultuszminisztérium számára. Sőt, Márton Áron letartóztatása után felgyorsították a ferences zárdák

73 GyÉL: Num. 495–1949.

74 GyÉL: Num. 495–1949.

foglalását: 1949-ben Mikházán (felosztatva a noviciátust); aztán Kolozsvárott a nyomdával együtt foglalták le a zárdát; november végén Vajdahunyadon és Déván; 1950 karácsonya előtt Szamosújváron.

1951. aug. 20/21-e éjszakáján a rendőrségi egységek egyszerre minden zárdát megleptek és az összes rendtagot (120) Máriaradnára, az erdélyi ferencrendiek legnagyobb zárdaépületébe toloncolták. A szerzetesek tudomására hozták, hogy a rendházat senki sem hagyhatja el, de aki a rendi ruháját leveti és munkára vállalkozik, annak azonnal gondoskodnak állásról. Dr. Bálint Szalvátor atya szerint ezt a lehetőséget senki sem vette igénybe.

1952. május 27-én a belügyi szervek elrendelték a máriaradnai zárda kiürítését. Ekor kb. 40-es csoportba osztva Körösbányára, Désre és Esztelnekre (három ferences 'láger' – amint ők nevezték) szállították a rendtagokat, ugyancsak kényszerlakhellyel.⁷⁵ Itt érte őket 1955. évben Márton Áron börtönből való szabadulásának örömhíre. Megcsillant előttük is a remény csillaga, annak ellenére, hogy folyamatosan jeles ferences atyákat ítélték el és tartóztattak le. Már a köztársaság kikiáltásának napján (1947. dec. 30.) az állambiztonsági szervek sokakat bírói ítélet nélkül egy fél esztendőre bebörtönöztek. Ezek között volt P. Keresztes Albin dévai zárdafőnök és plébános. Márton Áron legbizalmasabb szerzetesét, Lukács Mansvét népmiszionáriust az egyik szentbeszédéért 1948 tavaszán ítélték el egy évre. 1949 júniusában a szárhegyi 'lázaság' (értse: a hívek próbálták megvédeni a papjukat) áldozatai között találjuk P. Nyisztor Jánost és Szkolka Lázár ferencrendi terciárius testvért, akik 3-3 évet töltöttek a Duna-csatornánál. P. Harnisch Ernő máriaradnai házfőnököt 1950 augusztusában tartóztatták le és ítélték három évi börtönre. P. Moldován Artúr fogarasi házfőnököt 1950-ben ítélet nélkül másfél esztendőre a Duna-csatornához vitték. 1951. márc. 23-án hurcolták el P. Ambrus Kapisztránt a vulkáni plébániáról, három évi kényszermunkára egy Alexandria melletti állami gazdaságba. Dr. P. Boros Fortunát ex-főatyát Kolozsvárról 1951. aug. 20-án nem a máriaradnai gyűjtőtáborba vitték, hanem a Duna-csatornához, ahol 1952. márc. 16-án meghalt. Hasonlóképpen P. Sándor Krizosztomot sem a gyűjtőkolostorba szállították, hanem a beszercei építők táborába, ahol súlyos balesetet szenvedett és így került Körösbányára. Dr. P. Gurzó Anaklét mikházi novicius mestert éppen Márton Áron gyulafehérvári hazatérésekor, 1955. március 25-én tartóztatták le és ítélték el hét esztendőre.⁷⁶ Később, 1969-ben Anaklét atyát Márton Áron a gyulafehérvári Papnevelde lelkivezetőjévé és teol. tanárává nevezte ki.⁷⁷

A marxisták által halálra szánt ferencesek derűs lelkülete – a kényszerlakhelyek, elítélések ellenére is – megmaradt. A bizakodás és a reménység szelleme sugárzik a börtönből szabaduló Márton Áront köszöntő leveleikből. Minden alkalmat megragadtak, hogy kifejezzék a püspök iránti ragaszkodásukat. 1955. ápr. 13-án a Gyulafehérvárhoz legközelebbi gyűjtőtáborból, Körösbányáról a ferencesek Áron püspököt névnapja alkalmából „gyermeki tisztelettel és ragaszkodó szeretettel köszöntik”, és további imájukról biztosítják: „A szenvedés hosszú és nehéz éveiben sokszor szállt fohászunk a mindnyájunkat keresztútján követésére felszólító Főpapunkhoz, az Úr Jézushoz, hogy Püspök Atyánkat a vállalt keresztthordozásban támogassa és engedje megérnie a könnyek között

75 BÁLINT Szalvátor: *Az erdélyi ferencesek meghurcoltatása a marxista korban*. In JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti gyűjteménye. (kézirat) Szeged, 2. lap.

76 BÁLINT Szalvátor: *Az erdélyi ferencesek meghurcoltatása...*, 2–3. lap.

77 GyÉL: Num. 1855–1969.

végzett vetések gazdag aratásra való örömteli érzését. És most sem szününk meg könnyörögni kegyelemért és segítségért, hogy a sok vérző sebet a legfőbb Pap erejével és szeretetével gyógyíthassa.”⁷⁸

Márton Áron a névnap-i köszöntőre (ápr. 28-án) ekképpen reagál a főatyának: „Szent Ferenc örvendező szeretete, egyházhűsége, áldozattól vissza nem riadó lelkülete sugárzik a soraikból. Ez nemcsak leírt szó, hanem példaadó magatartás, az összezsúfolt tábori életben valóra váltott tett, az igazi szegénységben vállalt cselekedet. Ezt külön köszönöm Szent Ferenc fiainak. Kívánom, hogy az elmúlt években összegyűjtött erkölcsi tőkét minél előbb gyümölcsöztethessék a lelkipásztori munka mezején, ahol oly sok az aratni való.”⁷⁹

A börtönből szabadult főpásztornak sok kényes ügyet kellett megoldania, köztük a szerzetesek ügyét is. Ezért utazott 1955. júl. 29-én Bukarestbe. A Miniszterelnökségen Petre Constantinescu-Iași kultuszminiszterrel folytatott megbeszéléseket követően, amint visszatért püspöki székhelyére, azonnal mozgósította a rendfőnököket, hogy mielőbb készítsék el román nyelven a minisztériumba beküldendő kimutatásokat, és a dokumentumokat „megbízott által” küldjék be hozzá. Az ügykezelésben a fő hangsúly az obszerváns ferenceseken volt, akik kényszerlakhelyeiken – három kolostorba összezsúfolva – immár hat éve nyomorogtak. Ugyanakkor Áron püspök a kisebb létszámú más szerzetesekért (minoriták, jezsuiták, lazaristák, szalvatoriánusok) is küzdött. Aug. 9-ére sikerül összesítenie a kért dokumentumokat, és azokat kísérő levelével megküldte a kultuszminiszternek. Feltételezhető, hogy mindezekről a júliusi tárgyaláson már szó esett. Első kérése, hogy a szerzetesrendek visszakapják zárdáikat és minden vagyontárgyukat, melyekkel a koncentrációs előtt rendelkeztek. Másodsor a hivatalosan fel nem függesztett férfi szerzetesrendek személyzetének utánpótlását szorgalmazza az egyházi előírásoknak megfelelően, saját intézményeikben. Végül kéri szabad működésüket az Egyházi Törvénykönyv és a saját Statútumaik alapján.⁸⁰ A kultuszminiszternek küldött kimutatások a szerzetesrendek állományáról és anyagi helyzetéről nyújtanak pontos adatokat. Mindegyik rend három táblázatot készített el. Itt csak a ferencesekét közlöm, melyeket dr. P. Benedek Fidél ferences rendfőnök 1955. aug. 7-én juttatott el Márton Áronhoz.

Az első táblázat név szerint (itt csak szám szerint hozom) található a rendházakban, illetve plébániákon működő szerzetesek, és pedig: Désen 21 páter, 7 klerikus-teológus, 14 fráter; Esztelneken 24 páter, 14 fráter; Körösbányán 22 páter, 13 fráter; Máriaradnán 4 páter, 1 fráter; Kőhalomban 1 páter; Tasnádon 1 páter. A hét teológust Márton Áron két év múlva, 1957. nov. 17-én diakónussá, nov. 24-én pappá szentelte.⁸¹ Tehát ekkor 70 pappal és 41 testvérrel rendelkezett az erdélyi ferences rendtartomány, egyelőre ellehetetlenítve.

A második táblázat az összegyűjtésük előtti helyzetet tükrözi (1951. aug. 20-i dátumot, vagyis az internálásuk időpontját megjelölve), amit szeretnének most visszaállítani.

78 GyÉL: Num. 210–1955.

79 GyÉL: Num. 1000/171–1955.

80 GyÉL: Num. 2690–1955.

81 Vö. SARÁNY István: *Erdélyi Fioretti. Ferencesek kényszerlakhelyen*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2010.; Márton Áron szentelési beszédeit ld. *Márton Áron írásai és beszédei, 2. kötet*. (Szerk. Marton J.). Gyulafehérvár, 1997. 24–27.

Ebből látható, hogy az erdélyi ferencesek – zárdánként – hol és hányan végeztek lelkipásztori munkát.

Kolozsvár 6 páter, 4 fráter; Csíksomlyó 4 p., 4. fr.; Mikháza 1 p., 1 fr.; Szárhegy 3 p., 1 fr.; Esztelnek 4 p., 2 fr.; Székelyudvarhely 4 p., 2 fr., 2 teológus; Vajdahunyad 4 p., 3 fr., Déva 3 p., 1 fr.; Dés 4 p., 2 fr.; Nagyszeben 3 p., 1 fr.; Kaplony 3 p., 1 fr.; Medgyes 3 p., 2 fr.; Brassó 4 p., 2 fr.; Máriaradna 3 p., 3 fr.; Fogaras 2 p., 3 fr.; Szamosújvár 2 p., 1 fr.; Szatmárnémeti 4 p., 2 fr., 3 teológus; Marosvásárhely 5 p., 2 fr.; Gyulafehérvár 1 p., 1 fr.; Szászváros 2 p., 1 fr.; Szászsebes 2 p., 1 fr.; Torda 1 p., 1 fr.; Szék 2 p., 1 fr.; Kőhalom 2 p., 1 fr.; Körösbánya 2 p., 1 fr.; Marosszentgyörgy 2 p., 1 fr.; Nagykároly – plébánián 1 páter. Ezen kimutatás alapján, összesen 27 helységben (24 rendház a gyulafehérvári,⁸² 2 a szatmári és 1 a temesvári egyházmegyében) szolgálták a lelkeket.

Márton Áron püspök alapelve az volt, hogy kényszerlakhelyük felszabadítása után a ferencesek saját rendházaikba kerüljenek vissza, az egyházi előírásoknak megfelelően. Ez nyilván ellenkezett az állami hatóságok szándékával. A ferencesek konventuális ágának elöljárójával, Oláh Ferencsel 1964 szeptemberében váltott leveléből dokumentáltan szerezhetünk tudomást a világi hatóságok elvárásáról, akik azt sugallják Márton Áronnak, hogy a szerzeteseket inkább egyházmegyei plébániákra helyezze, és ne a saját templomaikba.⁸³

A harmadik táblázat az anyagi helyzetükről szól, bemutatva a lefoglalt kolostoraik pillanatnyi állapotát, és ezzel kapcsolatban előterjesztik szerény kérésüket is. A tényállás szerint csak a három gyűjtőtábor kolostora maradt meg a rend kezelésében, de Désen is a zárda egy részét az állami hatóságok lefoglalták.⁸⁴ A visszatelepítés érdekében szinte minden kisajátított rendházukból visszaigényelnek egy irodahelyiséget, egy konyhát és kis ebédlőt, 2-3-4 hálószobát, általában a templom melletti keskeny folyosóval.

Benedek Fidél tartományfőnök a kimutatásokat kísérő levelében kilenc pontban fogalmazza meg elvárását, és ezek továbbítását a minisztériumhoz Márton Áronra bízta. Sokat vár a püspök közbenjárásától, a rend egykori szabadságát és törvényes működését. Még a zárdákba való „visszaköltözés” költségeit is a hatóságtól kéri, „mert a Rendnek a betevő falatján kívül erre semmi anyagi módja nincsen.”⁸⁵ Márton Áron a realitás alapján áll, egyelőre a szerzet fellélegzését és zártságának feloldását szeretné elérni. Természetesen, nem hallgatja el – sőt a minisztérium felé megfontoltan, de hangsúlyozottan követeli – a rendtagok szabad működését saját zárdáikban.⁸⁶

A ferencesek ingatlanjaikra vonatkozó szerény kérésük néhány esztendő leforgása alatt teljesült, szinte minden zárdájukból visszakaptak néhány szobát. Márton Áron – a tartományfőnökkel egyeztetve – már 1957-ben, a kultuszminiszter jóváhagyásával 19 zárdába visszahelyezhetett egy pátert, laikus testvér nélkül. A szabadlábura került és

82 A Gyulafehérvári Egyházmegyei Főhatóság Márton Áron letartóztatása után „kizárólag egyházi használatra” Benedek Fidél rendtartomány-főnöktől kimutatást kért a ferencesek rendházairól és azokban tartózkodó fogadalmas szerzetesekről. Az 1949. júl. 25-én beküldött kimutatás egyezik az 1955-ben elkészített kimutatással, azzal a pontosítással, hogy a letartóztatott és plébániákon helyettesítő atyákat is megjelöli. Vö. Erdélyi Ferences Tartományfőnökség, Kvár. Num. 1096–1949.; GyÉL: Num. 495–1949.

83 GyÉL: Num. 1425–1943.

84 A sürgősség miatt a kimutatásból kimaradt a rend ingatlan vagyónának (földek, erdők stb.) feltüntetése. Ezek elkészítését a püspök az egyes rendházaktól várja. Ld. Erdélyi Ferences Tartományfőnökség, Kvár. Num. 172–1955.

85 Dr. Benedek Fidél levelét ld. Erdélyi Ferences Tartományfőnökség, Kvár. Num. 172–1955.; GyÉL: Num. 2690–1955.

86 Erdélyi Ferences Tartományfőnökség, Kvár. Num. 156–1956.; GyÉL: Num. 1333–1956.

lelkipásztori munkát végző pátereket megfigyelés alatt tartották, és néhányukat (Hajdú Leánder, Szöcs Izidor, Szentmártoni Odorik, Ferencz Ervin, Mezei Levente) a 'gyanús' (talán: provokatív) személyekkel való érintkezésükért évtizedet meghaladó börtönbüntetésre ítélték. Egy „álmodozó fantaszta, Szoboszlai Aladár pap, akikkel szóba állt és örült álmairól beszélt, a vallatásakor mind feladta a nevüket” és ezért papokat meg ferenceseket vagy halálra, vagy börtönre ítélték.⁸⁷ Különösen Háromszéken, ahol Szoboszlai a plébániákat látogatta, a letartóztatások után nagy paphiányt idézett elő. A létszámban fogyatkozó (az elítélt páterek miatt) ferencrendiek részéről Márton Áron lelkipásztori segítséget kapott az elvárvult háromszéki plébániákra.⁸⁸ A főpásztor a rend működésének további szélesítése érdekében 1960. febr. 23-án a kultuszügyosztály vezetőjéhez továbbítja Benedek Fidél főatya kérését, és ő is szorgalmazza a ferencesek működésének engedélyezését az összes szerzetházukban.⁸⁹

Amint a három kényszerlakhelyükről egyre több páter szabadult, az ottmaradó rendtagok részére elfogadhatóbbá lett az életük, sőt lelkileg is megerősödvé 'evangélizáltak' az őket segítő környezetükben. A közösség megtartó ereje a 'lágerükben' is igazolódott. Lelkileg telítődtek, az emberek felé hálások voltak, templomuk vonzotta őket. Az ilyen-szerű népszerűségükre különösen Désen figyelt fel az állami hatóság. 1966-ban a belügyi szervek erőteljes akcióba kezdtek, körükben fenyegetésekkel összekötött 'ankétálásokat' rendeztek, bevetették ellenük a szokásos erkölcsi lejárattatási eszközöket (homoszexualitás, cölibátus megszegése). Az egyik ártatlan testvért, Döme Krizogont koncepció perben börtönre ítélték. A kultuszhatóságok Márton Áront is felszólították, hogy „vessen véget a botránynak, oszlassa fel a dési ferences zárdát.” A szóbeli felszólításra a püspök azt válaszolta, hogy „ő maga is kényszerlakhelyen van, nincs módjában kivizsgálnia a vádakat.”⁹⁰ A tényekről beszámoló P. Benedek Domokos és P. Márk József – a plébánia és zárdaház adminisztrátorai – 1967 márciusában felmentésüket kérték és megoldásként egyházmegyei pap odahelyezését ajánlották a püspöknek. Márton Áron a ferencesek 250 éves dési jelenlétét nem kívánja feladni: „Megértem, hogy az Atyák a nehéz helyzetben idegileg kifáradtak és más munkahelyre kíváncsoznak, de a körülmények, melyek között ezt tenni kényszerülnek, igen komoly aggodalmat okoznak nekünk.” Úgy ítéli meg, hogy áthelyezésükkel a 'szekus'-vádakat igazolná. „Nem ítélnénk el embereket, akiknek a bűnösségéről megfelelő módon nem győződhetünk meg, s olyan intézkedést nem tehetünk, melyet úgy lehetne magyarázni, hogy közvetve elítéltük azokat, akiket vádolnak.”⁹¹

*

Benedek Fidél tartományfőnök házi fogságának feloldásában és anyagi gondjainak megoldásában jelentős szerepet játszott Márton Áron. A főatya 1956. okt. 9-én értesíti a főpásztort, hogy a helyi hatóságok a kapott felhívás ellenére sem adtak neki utazási engedélyt.⁹² A következő év januárjában pedig arra kéri, hogy a dési kényszerlak-

87 Vö. BÁLINT Szalvátor: *Az erdélyi ferencesek meghurcoltatása...*, 4. lap.

88 GyÉL: Num. P/1000–1958.

89 GyÉL: Num. 182–1960. Közölve: *Márton Áron hagyatéka, 13. kötet (Egyház – Állam)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013. 180–181.

90 Vö. BÁLINT Szalvátor: *Az erdélyi ferencesek meghurcoltatása...*, 6. lap.

91 GyÉL: Num. 624–1967.

92 GyÉL: Num. P/1000–1956.

helyének feloldását sürgesse meg a vallásügyi miniszternél.⁹³ Az elfogadható megoldás helyett a belügyi szervek az 1966/67. évi beavatkozásokkal a dési rendi közösséget betiltották, kizárólag csak a plébániát engedélyezték, annak korlátozott és jóváhagyott személyzetével. Így Benedek Fidél főatyja egy csapásra elveszítette az addigi biztos anyagi létfenntartásának alapját. „Kenyer nélkül maradtam, üres kezekkel. Sőt, a dési lakásomat is kényszerültem odahagyni, örege és betegen mintegy száműzetésbe jutottam.”⁹⁴ A többszöri püspöki kérésre 1967-ben hivatalosan engedélyezték Fidél főatyanak, hogy Zalánban letelepedhessen és kápolnájában magán istentiszteletet végezhesen. A kiértéskor viszont Márton Áron óvatosságra inti: „Ez nem zárja ki azonban, hogy átutazásban, vagy alkalmilag máshol is egyházi szolgálatot végezzen. Ajánlom, hogy Nagyontisztelendőség főképpen eleinte helyettesítéseket, nyilvános szerepléseket ne vállaljon, különösen triduumokat, búcsú- és ünnepi szónoklatokat.”⁹⁵ Négy év múlva Benedek Fidélnek sikerült Zalánból Málnásfürdőre, a ferencesek kedvenc régi helyére költöznie.⁹⁶ A dési közösségből kiszakadt rendfőnök anyagi gondjait is sikerült megoldania a főpásztornak. Benedek Fidél anyagi helyzetét előbb a Minisztertanácsban keresztül kívánta rendezni – „kárptóló rendkívüli járandóság” címen. Kérését elutasították. Márton Áron viszont megtalálta a módját, hogy ’hivatalosan’ személyi juttatásban részesítse az öreg rendi előjárót. Úgy intézkedett, hogy adomány címén a ferences zárdaházak segélyt küldtek be a püspökség számlájára, amit személyes segélyként folyósított Fidél főatyanak (havonta 1200 lejt).⁹⁷

Benedek Fidél tartományfőnök mindenért hálás volt a püspöknek. Márton Áront a közelgő aranymiséje alkalmából nagy szeretettel köszöntötte: „Arany a mennyország színe. Ha már fénylik ragyogva még a földi életben, de már áthajlik az örökkévalóságba.”⁹⁸ Akkor egyházmegyei szinten közismert volt Márton Áron 50 éves pappá szentelése, főleg a ferencesek körében. Mert a püspök a jubileumát kurzustársaival és a ferences jubilálókkal együtt csendes zárdatemplomukban, Körösbányán – lelki gyakorlattal egybekötve – ülte meg 1974. július 6-án.⁹⁹

Márton Áron és az erdélyi ferencesek viszonyának megvilágítására záróképpen ragadjunk ki néhány gondolatot Benedek Fidél tartományfőnök 1978. dec. 20-án Márton Áron püspökké kinevezése 40. évfordulójára küldött köszöntőjéből: „Boldog püspökségének 40 éves fordulóján kicsi zászlócska alatt felvonul a Ferences Család maradéka is. Beleveggyülünk és együtt örvendünk... Amolyan pünkösdi búcsú-zsongással... Hogy mit hordozott a 40 év, azt tudjuk jól és nem kell felsorolni. Áldassék az Egek Ura és az Örök Főpap, aki eddig elvezérelte a háborgó tengeren s tán végre, csendet is parancsol a viharos szeleknek... Családunk köszöni a mindig megértő és védő Atyát. Egyébként a menetben egyeztünk... Erre jól esik visszagondolni... Örvendezzen velünk Kegyelmes Atyánk. Vezérelje nyáját a beért időig. S ha jön az óra, örvendezve várja s lássa meg Szent Pállal az »örök élet készen váró koronáját.«”¹⁰⁰

93 GyÉL: Num. 72–1957.

94 Ld. Benedek Fidél levelét Márton Áronhoz 1967. nov. 19. – GyÉL: Num. 1937–1967.

95 GyÉL: Num. 2484–1967.

96 GyÉL: Num. 977–1971.

97 GyÉL: 2216–1967.

98 GyÉL: Num. 1000/224–1974.

99 GyÉL: Num. 700–1974.

100 GyÉL: Num. 2980–1978. – NB. P. Benedek Fidél OFM tartományfőnök 1979-ben halt meg, egy évvel megelőzve Márton Áront.

MOLNÁR IMRE

ISTEN SZOLGÁJA ESTERHÁZY JÁNOS VÉRTANÚSÁGA ÉS MAI ÉRTELMEZÉSE

A szentek történetéből tudjuk, hogy az az ember, aki átadja magát Isten akaratának az az isteni kegyelem befogadása által maga is Jellé változik. A szentek és boldogok annak a korszaknak Jelei, melyben élniük adatott. S ezen korszakokat a szentek s boldogok által megélt élet jelén keresztül tudjuk leginkább jellemezni, értelmezni. Korának ilyen, egyre fényesebben ragyogó jelévé válik Isten szolgája Esterházy János is, akinek boldoggá avatási eljárása 2019 március 25-én kezdődött meg Krakkóban.

ÉLETRAJZI ÖSSZEFOGLALÓ

Gróf Esterházy János 1901. március 14-én született Nyitraújlakon, a lengyel Tarnowska Erzsébet grófnő és gróf Esterházy János Mihály gyermekeként.

A Trianon után Csehszlovákiába szakadt közel egymilliós felvidéki magyarság kiemelkedő vezetőjeként politikai pályafutását az Országos Keresztényszocialista Párt elnökeként kezdte 1932-ben. 1935-ben Kassán prágai parlamenti képviselővé választották, s 1945-ig a magyar népcsoport jogvédőjeként tevékenykedett. Az általa alkotott „szlovákiai magyar család” eszméjéből kiindulva egységben látta és szolgálta a szlovákiai magyar társadalom minden rétegét, saját szavaival: „nemre, fajra és felekezetre való tekintet nélkül.” Jelentős szerepet vállalt a (cseh)szlovákiai magyar művészi élet fejlődésében, sosem feledkezett meg az irodalmi és művészeti mecenatúra feladatáról.

Annak ellenére, hogy személye a folyamatos támadások kereszttüzeiben állt, sohasem szűnt meg hirdetni a közép-európai (s elsősorban a magyar-szlovák) sorsközösség és kiengesztelődés fontosságát.

1939-ben tevékenyen részt vett a lengyel menekültek magyarországi befogadásában, ezért rendőri felügyelet alá helyezték őt az újonnan létrejött Szlovákiában, ahol hosszú ideig megtagadták pártja, hivatalos bejegyzését. Párthíveivel így csak személyes látogatásai által vagy a magyar sajtón keresztül érintkezhetett. Politikáját a keresztény, nemzeti és szociális hármas-pillére építve, a szlovák parlament egyetlen magyar képviselőjeként, 1942-ben egyedül ő utasította el a zsidóság deportálását kimondó törvény megszavazását. Ezt követően számos üldözött zsidó életét mentette meg Magyarországra menekítve őket. A Gestapo körözte, a nyilasok letartóztatták, Szlovákiában pedig fél év börtönbüntetésre ítélték. A háború utolsó hónapjaiban Pozsonyban rejtőzködött.

1945 után önként vállalva az üldöztetést és a szenvedést, a nyugatra távozás helyett felkereste Husák belügyi biztost, hogy tiltakozzon a csehszlovákiai magyarokat a Benes dekrétumok miatt érő üldözés és jogfosztás ellen. Válaszul letartóztatták, majd átadva

őt az NKVD-nek, több ezer felvidéki magyar társával együtt a Szovjetunióba hurcolták, ahol 10 év gulag kényszermunkára ítélték. Távollétében, 1947-ben, Pozsonyban kötél általi halálra ítélték. 4 év után, az ítélet végrehajtásra hozták őt vissza súlyos betegen Csehszlovákiába, ahol halálos ítéletét a kommunista hatalom kegyelemből életfogytiglanig tartó börtönre változtatta.

Esterházy 12 évig szolgálta népét hivatásából fakadó keresztény politikusként, majd 12 évig szenvedett kommunista börtönökben. A keresztény emberség és a felebaráti szeretet tanújaként népéért és ellenségeiért egyaránt imádkozva, 1957. március 8-án, a szentség jegyében halt mártír halált a morvaországi Mírov börtönében. Az életét és lassú kínhalálát vezeklésként Istennek felajánló Esterházy elhunytá után a hatóságok még földi maradványait sem voltak hajlandók kiadni családjának.¹

Esterházy Krisztushívó laikusként politizált: Kezdetől fogva hitvallásának és hivatásának tartotta, hogy megvédje az „Őseinktől örökölt” keresztet (a keresztény hitet), a földet (a szülőföldet) és a rajta élő embert.

*„Szívünk, lelkünk nagy kincsét, nemzeti öntudatunkat és Krisztus Urunkba vetett hitünket ne tévesszük szem elől egy pillanatra sem. Ápoljuk, őrizzük ezt, mert ez az egyetlen pozitív érték, amelyet senki el nem vehet, és amelynek varázslatos ereje átsegít a legnehezebb megpróbáltatásokon is”.*²

Azon túl, hogy politikusi hivatását a Rerum Novarum enciklika alapjaira építve teljesítette, a második világháború vége felé a szovjet hadsereg közeledtére nem menekült Nyugatra, mert az volt az elve, hogy az elkövetkező nehéz időkben azok mellett kell maradnia, akiket eddig képviselt, vagyis honfitársai mellett. Gróf Esterházy János tisztában volt azzal, ami reá várt, mégis szülőföldjén, Szlovákiában maradt. Hitből fakadó döntésként önként vállalta a keresztet, s az ezzel járó meghurcoltatást, a megaláztatást és szenvedést.

AZ ÚTKERESZTEZŐDÉS: Ő JÉZUS KÖVETÉSÉT VÁLASZTJA...

Élete 1945 tavaszán, a szovjet hadsereg területfoglaló „felszabadításával” olyan útkereszteződéshez érkezett, melyben rá kellett jönnie, addigi életét, politikusi munkáját nem folytathatja, e téren számára már nem létezik továbbvezető út. Megoldásként kínálkozott számára a nyugatra való távozás, de ő hivatásához hű maradvá, lemondott a menekülés lehetőségéről és. Tudta, a reábízottaknak az elkövetkező nehéz időkben is szükségük van rá. Erre utal politikusként utolsó, a nyilas letartóztatásból való hazatérése után írott körlevelében is: „Nehéz körülmények között kerültem ismét az élre, de rendületlenül bízom a magyarok Istenében, hogy meg fog segíteni engem, s rajtam keresztül az egész itteni magyar családot.”³ Az 1945-ben reá váró útkereszteződésben tehát ő a felfelé, Isten felé vezető utat választotta. Hitéből és a reábízottak iránti szeretetéből fakadóan tudatosan választotta az áldozathozatal útját, úgy mint egykor Mestere, Jézus, aki szeretetből áldozta életét az emberekért. Ugyanez az áldozatos szeretet készítette Esterházy Jánost is arra,

1 Az életrajzi adatok MOLNÁR Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála* (Budapest, Méry Ratio Kiadó, 2010) c. kötetből származnak.

2 Új Hírek, Pozsony, 1940. Karácsonyi szám, 1.

3 Esterházy János utolsó hivatalos körlevele a Magyar Párt szervezeteinek, 1945. II. 21. In MOLNÁR: Esterházy..., 281.

hogy Jézus követésének golgotai útját választva, felajánlja önmagát Istennek áldozatul. Ő maga, így számolt be erről, nővérének, Lujzának írott levelében:

„A háború vége felé, körülbelül amikor a pesti ostrom kezdődött, akkor kezdtem imádkozni azért, hogy a jó Isten engedje meg, hogy szenvedések és nélkülözések árán méltóvá váljak arra, hogy Őt megtisztulva követhessem. És mivel ezt kértem, ezért imádkoztam, mikor az oroszok elszállítottak, és aztán később is, teljesen nyugodt voltam – és mikor már úgy éreztem, hogy helyzetem nagyon nehéz – egyszerűen azt mondtam magamnak, hogy nem szabad kétségbe esni, hanem örülni kell, mert az Úr Jézus meghallgatta kérésemet.”⁴

A levél tartalmát átélő Paxy László, néhai felvidéki katolikus pap felteszi a kérdést: „Nem tehetett volna többet népéért, ha kimegy nyugatra, mint oly sokan mások és ott dolgozik népe javára? Helyes megoldás volt itt maradni és vállalni a tengeri szenvedést és a vértanúhalált? Ha döntéseinket, megoldásainkat rövid földi életünk szempontjából mérleljük, ha az áldozatot, a szeretetet értékrendünkben az utolsó helyre tesszük, akkor a gróf magatartását ügyetlennek, meggondolatlanak minősíthetjük. Ez azonban pogány életfelfogás, mely a keresztyén, szenvedésben ostobaságot lát és elutasít életidegennek, értelmetlennek minősít minden áldozatot, szeretet megnyilvánulást. Esterházy János magatartása, áldozata keresztyén szemmel nézve hősiesség lelkületre vall.”⁵ Mindezt maga, Esterházy János is tudatosította, hisz egy korábbi beszédében el is mondta, hogy népének szolgálata áldozatot követel. „Mi a történelmünkben megtanulhattuk azt is, hogy csak az olyan törekvés jut diadalra, melynek mártírai vannak.”⁶ Minél inkább növekedtek a rábizottak megpróbáltatásai,⁷ annál inkább növekedett benne az eltökéltség arra, hogy meghátrálás helyett szeretetből szolidaritást vállal népével és osztozik szenvedéseinek keresztyénben.

Ez a szenvedés-átvállalás legközvetlenebbi szerettei irányában kezdődött meg az életében. Pozsonyi letartóztatása után a Vasútigazgatóság Kempelen utcai pincéjéből sebtében kialakított börtönben élte át a kínzással járó vállalatok első próbáját, amiről a későbbiek során egy levélben számolt be szeretteinek: „Még amikor a Kempelen utca pincéjében ültem és megismerkedtem vendéglátóim szisztémájával (azaz éhezés és különféle szekatúrák, verés – MI), borzadva gondoltam arra, hogy Ti is ilyen helyzetbe kerüljétek... És itt igazán mondom, hogy szinte megbolondultam, ha arra gondoltam, hogy a gyerekek ilyen szenvedésen kellene átmenjenek. És imádkoztam, kérve az Úr Jézus legirgalmasabb Szívét, hogy övön meg Titeket – és ez az aggodalom érettetek és a gyerekekért, az apának, a szülőnek az aggodalma volt ártatlan gyermekeiért.”⁸

Ez „ugyanaz a lelkület, mint Jézusban volt” – írja Paxy atya: Jézust sem a saját szenvedése kötötte le, hanem azok sorsa, akikért a tengeri kint és megaláztatást vállalta... Ez az önmagáról megfélemedező, szeretteiért aggódó, szenvedő szeretet hatja át Esterházy

4 Esterházy János pozsonyi járványkórházból, nővérének Lujzának írott levele. In Isten Szolgája Esterházy János Emlékkönyv III, Budapest, 2021, 50.

5 PAXY László: *Üzenet a rabkórházból*. In Isten szolgája Esterházy János Emlékkönyv III, METEM, Budapest, 2021, 61.

6 Esti Újság, 1935. V. 14. 1.p.

7 A benesi dekrétumok és az új Csehszlovák Köztársaság Kassán kihirdetett kormányprogramja, a kollektív bűnösség elve alapján, teljes jogfosztottságra és az országból való kiűzésre ítélte a felvidéki magyar nemzetközösséget.

8 Esterházy János pozsonyi..., 50.

János egész levelét és tanuskodik önzetlen szeretetéről, amely a börtönökben átélt szenvedések és megpróbáltatások nyomán megerősödött, megizmosodott.”⁹

A rab Esterházy saját sorsában tehát mintegy magára vállalta szerettei szenvedését is és az értünk szenvedő Jézus szívének irgalmasságában bizva imádkozott övéiért. Ugyanezen okból vállalta magára elítélésének kohol vádjait is Moszkvában is, ahol megfenyegették, ha nem írja alá a vádiratot, szeretteit is ide deportálják. A vádirat nem létező bűneit¹⁰ magára vállalva mentette meg szeretteit az elhurcolás nyomán őket érő szenvedésektől.

A gyermekei és családja iránt érzett édesapai aggodalomhoz hasonló felelősséggel gondolt arra a szlovákiai magyar népcsoportra is, melynek tagjait következetesen testvéreiként szólította meg.¹¹ Ez a lelkiület kísérte őt végig az őt elnyelő fogolytáborok és börtönök sokaságán. A Szovjetunió-beli kegyetlen bánásmód idején tudatosult benne a hit és az ima ereje, amely képes volt felülmúlni a legkegyetlenebb börtön-körülményeket is.

Moszkvában, 10 év kényszermunkátáborra való elítélése után, minden földi értékétől (még ruháitól is)¹² megfosztva, egy szibériai haláltáborban kellett újakezdenie életét. Egyedül hitétől nem tudták megfosztani. Ez világlik ki első, családjához eljutó, életjelként küldött üzenetéből is, melyből szerettei csak két évvel elhurcolása után értesülhettek sorsáról és hollétéről. Ez az üzenet egy 1947 őszén, Lengyelországon keresztül érkezett cédula volt, melyen lengyelül írva a következő szöveg olvasható:

„János kéri, adják tudtára anyjának (*Etusnak, gyermekeinek – János, Alice és Lunak*), hogy egészséges vagyok. 10-et kaptam. [...] Hitemet nem veszítem. Az Úr Isten és minden szentjeink segítenek itt. Imádkozom értetek, mindenkiért. Áldalak és öllelek mindannyitokat. *Bibi.*”¹³ Arról, hogy ez a hitvallással felérő életjel nem csupán az ott-honiat vigasztalásának céljából íródott, hanem valóságosan megélt tapasztalatot rejt magában, fogolytársa, a vele együtt gulagba hurcolt Csáky Mihály tett tanúságot csodával határos szabadulását követően:

„*Siralmasnál siralmasabb viszonyok uralkodtak ott. A Közép-Európából idekerült foglyok, ki gyorsabban, ki lassabban, minden reményüket veszve fokozatosan vetkőztek ki emberi mivoltukból, törtek le testileg-lelkileg. Nem úgy Esterházy. Ahogy süllyedtek a többiek, úgy emelkedett ő, úgy nőtt napról napra, és lett közéleti férfiből a szó legnemesebb értelmében: emberré. Ugyanolyan sanyarú sorsban volt, mint a többi, mégis talált módot, hogy rajtuk segítsen, megossza elégtelen ebédjét, tanáccsal lássa el őket, és példát mutasson. Levetette az emberi gyarlóságokat, és csak a magasabb, szentebb célok érdekelték...mély keresztény hitét, megrendíthetetlen magyar meggyőződését és határtalan bizalmát az igazság győzelmében, fogolytársai vigasztalására és felemelésére fordította.*”¹⁴

9 PAXY: *Üzenet*, 62.

10 pl.: Hitler tanácsadója volt, fasiszta pártot vezetett, szovjetellenes partizánharcot szervezett, angol kém volt...stb.

11 MOLNÁR: *Esterházy*, 281.

12 Útközt fogolytársai mindenét elrabolták, úgyhogy anyaszült meztelenül, egy ócska katonakabátban (amit rádobtak) érkezett a táborba. In MOLNÁR Imre: *Kegyelem életfogytig. Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai Mycielski Esterházy Mária feljegyzései alapján* (III. bővített kiadás) METEM, Budapest, 2021, 45.

13 A *Bibi* megnevezés, Esterházy gyermekkori beceneve. In *A mi jelünk a kereszt. Isten szolgája Esterházy János élete és vértanúsága*. Alsóbodok, 2020, 25.

14 CSÁKY Mihály: *Hősiesség a XX. században*. Új Hungária, 1959. V. 30, 1.

A szibériai TBC-vel fertőzött szervezettel, súlyos betegen találkozott a Sangorodok Protok nevű szanitéz táborban egy másik magyar rabtársával, Hetényi Józseffel, akinek visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a testileg „szánalmasan lesoványodott”, „csont és bőr”, összetört fizikumú Esterházy János „csodálatos türelemmel viselte” szenvedéseit, és súlyos tüdőbetegsége ellenére is „sugárzott belőle a lelki erő”. Ahogy ő nevezte, Esterházyt, a „Magyarok szenvedő Krisztusát” panaszkodni senki nem hallotta. Vigasztalta és a jóra intette rabtársait.¹⁵

Számtalan bűnöző is volt a táborokban, akiknek a társasága újabb szenvedést okozott részére. „Káromkodtak, átkozódtak, trágárságokat beszéltek, és Jánost csúfolták, amiért imádkozott”.¹⁶ A végén az örök is felfigyeltek, hogy mennyit imádkozik, de nem bántották emiatt. Azt hitték róla, hogy pap. Imaélete, itt a szovjet táborokban kezdett elmélyülni, s jutott a kontempláció olyan szintjére, amelyről későbbi pap és szerzetes rabtársai is csak csodálattal és mély tisztelettel tudtak beszélni.¹⁷

Esterházy János, tehát egyre mélyülő hitével az imádság által kapaszkodott az Úr Istenbe, kinek jelenlétét, segítségét „minden szentjeinkkel együtt” számtalanszor volt alkalma megtapasztalnia. A gulagból való hazatérése után, írta le, kikkel is szövetkezett e téren a mennyei seregekből: „Most pedig édes Maminkóm és Lulkóm, megírom nektek, hogy milyen sorrendben és kiknek a segítségét kértem az egész idő alatt, naponta legalább kétszer:

Jézus urunk legirgalmasabb szíve, a boldogságos Szűz Mária Szepőlötelen Szt. Szíve, Órangyalom, Szt. Terézke és Kaszap István (együttesen), Szent János evang., Szent József, szt. Tamás, Szt. Péter ap, Szt. Pál ap, szt. Jakab ap., szt. Benedek, Szt. Gellért, Szt. István király, Szt. Imre, Szt. László király, Magyarország Nagyasszonya, Szt. Margit királylány, Árpád-házi Szt. Erzsébet, Szt. Hedvig királynő, Szt. Erzsébet, Szt. Anna, Dzikóvi Szűz Mária,¹⁸ św. Stanislaw Kostka, św. Andrzej Bobola, św. Kinga, Matka Boska Częstochowska, Matka Boska Ostrobramska, Szt. Ferenc, Szt. Ignác, Szt. Antal, Szt. Alajos, Szt. Ilona, fatimai Szűz Anya, lourdesi Szűz Mária, máriavölgyi Szűz Anya, csíksomlyói Szűz Mária. És, hogy milyen irgalmasan segítettek és meghallgattak kéréseimet.”¹⁹

A gulagból visszatérve, a pozsonyi járványkórházból szeretteinek írott néhány levélből jól kirajzolódnak azok a szándékok, amelyekért Isten szolgája Esterházy János imádkozott a szovjet táborok poklaiban egyre inkább Krisztusba kapaszkodva. Lássuk imaszándékait sorrendbe szedve:

15 HETÉNYI József: *A magyarok szenvedő Krisztusa volt.* In.: MOLNÁR: *Kegyelem*, 156.

16 MOLNÁR: *Kegyelem*, 49.

17 OROSCHEK János: *Ne féljünk szentnek nevezni Esterházy Jánost.* In. <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/10/orosch-janos-prekonceptioink-rabjai-vagyunk>

18 A Tarnowski család dzikóví-i kastélyának kápolnájában lévő kegykép.

19 Esterházy János 1949. 05. 24-én írott levele édesanyjának és nővérének, Lujzának (kézirat)

1. Önmagáért

„Esterházy János önmagára is gondolt, önmagáért is imádkozott. Igaz nem az egészségéért, nem is a szabadulásáért, hanem a legfontosabbért, azért, hogy jól fel tudjon készülni az Istennel való találkozásra.”²⁰

„Legjobban attól félttem, hogy szent gyónás és szent áldozás nélkül kell meghalljak. És ezért Szent Terézkéhez és Kaszap Istvánhoz azért imádkoztam minden nap, hogy eszközöljek ki az Úr Jézusnál, hogy halálom előtt meggyónhassak és szent áldozáshoz járulhassak ...ha nem gyónhatnék és nem áldozhatnék halálom előtt, akkor eszközöljek ki, hogy utolsó pillanatombig öntudatomnál legyek, hogy az Ő segítségükkel utolsó percemig tudjak ájtatosan imádkozni és a bűneimet bánni, hogy üdvözülhessek.”²¹

Isten szolgája, Esterházy János számára mindennél fontosabb, hogy a kegyelem állapotában legyen, amikor elszólítják majd a földi életből. Nem egy állapotot vagy pillanatot félt, hanem egy kapcsolatot, amiből él és ami élte. Azt a kegyelmi életet, mely a szentségi találkozások által tartja fenn és táplálja őt. Mélységes aláztatosságában azt is tudja, hogy ebben kitartani és megmaradni, önmaga erejéből képtelen. Ezért a szentek segítségéért, közbenjárásáért könyörög és azokra támaszkodik, akikről tudja, ezt a kegyelmet már megkapták és égi segítségükre számíthat.

2. Bűnbocsánatért

A bűnbánat kegyelme, melyre több alkalommal is kitér, szinten minden egyéb kérést megelőz szereteteinek írott leveleiben. A bűnbánat felindítása számára és együtt jár a kereszthordozás kegyelmi ajándékával: „Most még egy nagy kérésem van. Imádkozatok azért, hogy én tudjak igazán ájtatosan imádkozni, bűneimet a tökéletes bánattal megbánni és keresztemet aláztatatosan és örömmel hordozni. Ezt nagyon kérem tőletek és előre is nagyon köszönöm.”²² A bűnbánat mélysége a gyakori kontempláció és az elmélyült imádság gyakorlatából alakult ki lelkében: „Mikor saját bűneimet bántam, egyszerre csak körülbelül a következő kép alakult ki bennem. Én mint apa, agyon tudnám ütni azt, aki az én ártatlan gyermekeimet kínozná vagy megölné. Ez érthető! És ha ez így van és érthető, gondoljak akkor a Szűz Máriára – mit szenvedett az Ő jóságos Anyai Szíve egyetlen és Isteni Fiának szenvedésein? És Jézus Urunk szenvedéseit én okoztam bűneimmel. Én ostromoztam, én koronáztam tövissel, én ütöttem arcul bűneimmel és az én bűneimtől volt oly nehéz szegény Jézus Urunk keresztije, hogy háromszor összeesett annak súlya alatt és az én bűneimért halt meg a keresztfán. Mit érezhetett a jóságos Szűz Mária, mit szenvedett az Ő jóságos anyai szíve Fia szenvedéseit látva, amely szenvedéseket én okoztam Jézus Urunknak – És a jóságos Szűz Mária az én gonoszságom dacára, mennyire mellettem áll, hogy segít, hogy áld – és ez a párhuzam annyira megindított, és úgy felébresztette a bánatot bennem, hogy egész másképp tudtam imádkozni attól kezdve és egész más volt a jóságos Szűz Mária iránti szeretetem.”²³

20 PAXY: *Üzenet*, 64.

21 Esterházy János levele, 1949,.... In *Isten szolgája...*, 52. Esterházy János kérése teljesült halálának pillanatában. Lásd erről Jan Janků tanúságtételét. In MOLNÁR: *Kegyelem*, 165.

22 Esterházy János 1949. 05. 24-én írott levele nővéréhez, Lujzához. (kézirat)

23 Ugyanott

„Csak az önmagából kilépő, az önzés csigaházát elhagyó lélek képes együttérezni embertársaival és értékelni mindazt, amit Isten tett és tesz értünk. Csak a szenvedésekben megedződött szeretet tudja megérteni a Szeretetet. A szenvedés, ha olyan lelkiülettel fogadjuk és vállaljuk, mint Esterházy János, megláttatja nyomorúságainkat, de nem azért, hogy elkeseredjünk, hanem, hogy igaz bűnbánatra indítson, s imaéletünknek tápot adjon. A gróf megtanult imádkozni és imáinak nagy volt az ereje.”²⁴

3. Hazatéréseivel kapcsolatban

Hazatérése kapcsán is meg volt a maga sajátos belső útja. Haza szeretett volna térni, de ettől voltak sokkal fontosabbnak tartott céljai is. Minderről így írt levelében Lujzának: *„De ha nem térhetnék haza, eszközöljék ki kegyesen az Úr Jézus Krisztusnál, hogy olyan helyzetbe kerüljek, bárhol is legyen ez, hogy reggelenként szent misére járhassak, és minél gyakrabban járulhassak szent áldozáshoz, hogy az Úr Jézus legirgalmasabb testének magamhoz vétele által megerősítve, a megszentelő kegyelem birtokában olyan mélyen vallásos, katolikus életet, manrézai életet élhessek, hogy az Úr Jézusé lehessen már életemben, hogy aztán az övé lehessen halálomban is. Aztán kértém, hogy tegyék lehetővé akkor, hogy legyen egy missalem és egy manréza imakönyvem, hogy ezek segítségével jobban tudjak imádkozni.”*²⁵

Esterházy János igazságtalanul viselt szenvedései közepette tehát Istenbe kapaszkodott. A magyar–lengyel szentekhez, illetve Kis Szent Terézhez és Kaszap Istvánhoz fordul segítségért. És mit kér az ő közbenjárásuk által Istentől? Börtönben szenvedő rabként szabadságot? Nem! Ártatlanként igazságszolgáltatást vagy rehabilitációt? Nem! grófként jólétet a maga számára? Nem! Politikusként hatalmat? Dehogy! Ezeket, illetve az ehhez hasonló világi fogalmakat meg sem említi levelében. Ehelyett azt kéri, hogy szentgyónáshoz és szentáldozáshoz járulhasson és halála órájáig imádkozni tudjon, hogy üdvözülhessen. S az Úr válasza nem késik:

*„És ma édes Lulkóm, Pozsonyban vagyok kórházban (tehát nem otthon), van itt egy kápolna, ahol minden nap van szentmise (hétköznap reggel 6-kor, vasárnap 7-kor, de én nem járok minden nap, mert ez egy kicsit fárasztó volna), van egy missalem (a Te régid) és Mariska fog hozni egy manréza imakönyvet... Hát, ha ez nem csodálatos és százszázalékos imameghallgatás, akkor semmi. Hát igazán nem lehet nem könnyezve megköszönni ennyi kegyemet és irgalmat.”*²⁶

4. Szenvedő társaiért

Esterházy, hazakerülése után, a börtönkórház rövid ideig tartó, némileg szabadabb körülményei közt hozzátartozóinak írott egyik levelében ír azokról a fiatal fogolytársairól, akik fiatalon hozzá hasonló viszonyok közé kerültek a gulagban, s akiket *„nagyon sajnáltam”*. A sajnálat és a szolidaritás érzése késztetette őt arra, hogy egyetlen fegyve-

²⁴ PAXY: *Üzenet*, 62.

²⁵ Esterházy János levele, In *Isten szolgája*, 53.

²⁶ Ugyanott.

rével, az imádság erejével próbáljon segíteni rajtuk. Íme az egyik ilyen eset leírása Isten szolgája saját szavaival:

„1946-ban, mikor abba a táborba kerültem ahol Leosiával megismerkedtem, egy barakkban laktam egy fiatal lett fiúval (19 éves). Ez a gyerek ugyanott dolgozott mint én. ... Helyes fiú volt. Nagyon sajnáltam, hogy olyan fiatalon olyan viszonyok közé került (tíz évre volt elítélve). Ez a gyerek kórházba került '946. XII. 25-én. Én '47. I. 9-én betegedtem meg (tüdőgyulladás) és I. 13-án kórházba kerültem²⁷ – egy terembe kerültem az előbb említett lett fiúval. Neve Janulatis Péter (református) volt. ... Mikor a kórházba kerültem, nagyon rosszul voltam, hisz délelőtt is 40 fokos lázam volt. ... Mikor pár nap múlva jobban lettem látom, hogy az én kis barátom oly gyenge, hogy mozogni sem tud, semmit sem eszik, szörnyen szenved. A doktornőt megkérdeztem, hogy mi van vele, mire Ő megmondta, hogy a fiú mellhártyagyulladással került a kórházba. Aztán ez kifejlődött gennyes tüdőgyulladássá és azonfelül a fiúnak cavernás t.b.c. -je van, s a szíve sincs ott ahol normális embereknél, hanem sokkal inkább jobbra és olyan gyenge és rendetlen a működése, hogy minden pillanatban felmondhatja a szolgálatot. De azonfelül a tüdeje és gyomra olyan állapotban van, hogy menthetetlen – pár nap és vége. El is hittem, mert rettenetesen nézett ki. Jóformán eszméletlen volt és semmit sem evett. Nagyon sajnáltam. És akkor elhatároztam, hogy egy kilencedet fogok mondani a Kis Szt. Terézkehez és Kaszap Istvánhoz. Mivel magam még nagyon gyenge voltam, úgy, hogy az imádság is fárasztott, úgy gondoltam, hogy ha kettőjüköz közösen imádkozom, ezt is el fogják fogadni Szt. Terézke és Kaszap István. Sajnos nem emlékszem pontosan melyik napon kezdtem és így azt sem tudom, melyik napon fejeződött be a novenna,²⁸ de valahogy január vége fel kezdtem és így február elején fejeztem be. Tehát elkezdtem az imákat – egyik nap a másik után telik, a gyerek állapota változatlan, nem eszik, s jóformán eszméletlen. A doktornő csodálkozik, hogy a gyerek még él, mert szerinte meg kellett volna haljon – én meg imádkoztam és drukkoltam. A nyolcadik nap eltelt és a helyzet változatlan. Aznap a doktornő azt mondta, hogy 1–2 napja van maximum. A kilencedik nap reggel az ágyamból átkukucskálok az ő ágyára. Önkívületben fekszik és nyög. Elimádkoztam rendes imáimat és a végén kezdem a novenna utolsó fordulóját. Befejeztem és aztán egy kicsit elaludtam. Felébredek egy idő múlva (nem tudom hány óra volt, mert óránk nem volt) és átnéztek a kis fiú ágyára – látom, hogy a fiú félig ül az ágyában! Mondhatom, hogy abban az órában amikor befejeztem a novennát, a fiú egészségi állapotában hirtelen teljes változás állott be – a napokig tartó kínos, letargikus állapotból, mondhatni haldoklásból minden átmenet nélkül a gyógyulás olyan stádiumába került, hogy mindenki, de főleg a doktornő csodálkozott. Még aznap kezdett jó étvággal enni, fájdalmait teljesen megszűntek és egy hét múlva már felkelt. Márciusban elvitték röntgenre és megállapították, hogy cavernái teljesen bezárultak és attól kezdve eljövetelemig (1949. II. 15.) együtt voltunk és ő teljesen egészséges volt, cigarettázott és a legnagyobb hidegben is kijárt. Tökéletesen meggyógyult.”²⁹ Csodálatos a lett fiú hirtelen és megmagyarázhatatlan gyógyulása, de még ennél is csodálatosabb az a hit és bizalom, amely a grófot arra készítette, hogy szíve-lelke minden szeretetét bevetve küzdjön egy számára idegen fiatalember életéért, amikor minden emberi számítás szerint, a fiú állapota teljesen reménytelen volt. Mi más volt ez, mint a remény harca a reménytelenség ellen, a lélek küzdelme a test nyomorúsága

27 A Sangradok Protak-i rabkórház

28 Kilenc napon keresztül mondott imasorozat.

29 Esterházy János levele... In *Isten szolgája*, 51–52.

ellen? [...] Gróf Esterházy János nemes lelkületére vall, hogy amíg a saját gyógyulásáért nem könyörög, soha nem tapasztalt intenzitással harcol, imádkozik a más felekezethez tartozó lett fiú életéért. Mi más ez, mint az önmagáról megfélemlítő önzetlen krisztusi szeretet, amely példamutató számunkra?” – írja kommentárában Paxy atya.³⁰ Ezt a véleményt erősíti az az Esterházyval kapcsolatos apró epizód is, amely közvetlen hazaszállítása után történt a pozsonyi rendőrségi fogdában, melyet a család egy közeli ismerőse, Szlovák bácsi mesélt el János húgának, Máriának: „Sírva meséli, hogy hallotta, milyen beteg a János, s amellet még ő vigyáz a fogolytársai egészségére. Mivel a rendőrségi fogházban nem adtak neki külön poharat, inkább nem ivott három napig, hogy meg ne fertőzze a többieket. Hihetetlen (de igaz)!”³¹

5. Bűnösök megmentése

Rabtársa, a Vas megyéből fiatalon, alig 16 évesen elhurcolt elhurcolt Hetényi József visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy „*mint egy jó apa*”, amint ereje engedte, azonnal hozzáfogott fiatal magyar fogolytársa, neveléséhez, tanításához. Mivel fontos volt számára az ő lelki üdvük is az imádság mellett lelkiismereti kötelességének érezte azt is, hogy intő szavaival, atyai szeretetével rabtársait a jó útra térítse, „mivel rettenetes volt a táborban a prostitúció”. Saját leírásában így számol be erről a tevékenységéről: „*Mivel rettenetes volt a táborban a prostitúció, mert hisz együtt voltunk elzárva férfiak és nők, kötelességemnek tartottam a magyarokat ettől visszatartani. Mivel pedig hogy ezen az Úr Jézusnak annyi fájdalmat okozó legnagyobb bűn elkövetéséhez a gyerekeknek pénzre volt szükségük, amit csak úgy tudtak megszerezni, ha eladták a kenyereket, a következőt mondtam nekik: Fiúk Ti éhesek vagytok és mindennap imádkoztok az Úr Istenhez, hogy „mindennapi kenyerünket” stb. És az Úr Isten oly végtelenül irgalmas és megadja nektek az életet biztosító kenyeret minden napra. És ti mit csináltok ezzel a kenyérral amit az Úr Isten nektek oly irgalmasan ad? Ti eladjátok a kenyeret és az azért kapott pénzen vesztek egy hatalmas korbácsot és aljasságotokban odamentek és ostorozni kezdték Ti személyesen az Úr Jézus Krisztust, aki oly végtelenül irgalmas veletek, aki oly nagyon szeret titeket – gondoljatok arra, hogy ha ti az itteni életet szenvedésnek nevezitek, hogy mit szenved az Úr Jézus a ti hálátlanságotokon és gonoszságotokon? És ez hihetetlenül hatott. Teljesen felhagytak minden ilyen pizkossággal és így aztán igaz barátságban és szeretetben éltünk. Én voltam a legidősebb, és mindenki János bácsinak szólított. Nagyon megszerettem őket – és igen nehéz volt a szívem, amikor ők ott maradtak.*”³² Nem csoda, hisz János nemcsak figyelmes szeretettel nevelte, vigasztalta rabtársait, de sorsukban is osztozva, szükség esetén saját kenyéradagját is megosztotta velük. A gulag embertelen világa tehát nem oltotta ki Esterházy János politikusként is gyakorolt felebaráti szeretetét, hanem bizvást állíthatjuk, hogy elmélyült imaéletének köszönhetően még inkább megjelenítette és megerősítette azt. „Ezzel a szeretettel tudta elérni azt, hogy fogolytársai le tudtak mondani a paráznság bűnéről, ez pedig a kegyelem csodája. Akit annyire tud bántani embertársai erkölcsi bukása, az nagyon hasonlít Mesteréhez, Jézus-

30 PAXY: *Üzenet*, 63–64.

31 MOLNÁR: *Kegyelem*, 38.

32 Esterházy János levele... In *Isten szolgája*, 53.

hoz, aki gyöttrődött és vért izzdott, amikor a világ bűneire gondolt” –írja Paxy atya.³³ S valóban, Mariska egyik édesanyjának szánt levelében bátyja lelki tartása kapcsán szintén egy ehhez hasonlítható megtapasztalásról számolt be: „Ő, aki korábban annyira megjegyzett minden sértést, most a mások iránt érzett gyűlöletnek vagy az elutasításnak még az árnyékát is távol tartja magától! Szánakozik azokon, akik valaha is ártottak neki, s fáj neki, hogy oly sok ember van, aki ily módon is megbántja az Istent.”³⁴

Imaetének elmélyültségét látva biztosra vehetjük, hogy amikor Esterházy János eltelyvedésük súlyos következményeire figyelmezteti rabtársait, akkor mindezt igaz szeretettel, s egyben égi segítőtársaival szövetkezve tette, s „imádkozott a bűnösökért, miként egykor Jézus a keresztfán.”³⁵

6. Engesztelés és jószándék

Húga, Mária, 1949 júniusában a pozsonyi járványkórházban találkozott négy év eltelte után, fivérével Jánossal. Megrendítő találkozásukról így számolt be az akkor immár nyugaton élő családtagjainak:

„Ez az ember, aki visszajött, már nem az, akit elvittek. Ez egy teljesen más ember, egekig érő különbséggel az előzőhöz képest. Nemesebb, fegyelmezettebb, a szenvedés által megpróbált, melyből Isten segítségével győztesként került ki. Teljes egészében Istenre koncentrált lélekkel. Száz százalékban férfi, száz százalékban katolikus. Hogyan ismerhettem volna fel, hisz a sok átélt szenvedés és küzdelem testi valóját is teljesen tönkretette.”³⁶

Mintegy erre reflektálva Isten szolgája, Esterházy János így ír nővérenek, Lujzának: „Visszatértem és ma olyan vagyok, amilyenre formált Jézus urunk legirgalmasabb szíve, a Mama, a Te és Mariskának kérésére [imáira] –Tudom, hogy nagy változáson mentem át – de ezért engem dicsérni nem lehet és nem is szabad – még ma is mikor ezen változáson átmentem, oly végtelenül messze vagyok attól, hogy igazán olyan legyek, hogy Jézus Urunknak öröme lehessen belőlem”.³⁷

Milyenné formálta hát őt Jézus legirgalmasabb szíve? Kérdezhetnénk a fenti levélrészlet alapján. A válasz megadásához ismét Esterházyhoz fordulhatunk segítségért, aki az őt körülvevő szenvedés poklában is legfőbb feladatát az engesztelés és a felajánlás szolgálatában véli felfedezni. Ehhez kért szereteteitől lelki támogatást, imahátteret: „És csak azt kérhetem tőletek, hogy a Ti nagyon hatásos imáitokkal kérjétek az Úr Jézust, a jószágos Szűz Máriát, Szt. Terézket és Kaszap Istvánt, hogy adjanak kegyelmet nekem és erőt, meg kitartást, hogy így engesztelhessem. jószándékaimat (felajánlásaimat) meg tudjam valósítani”.³⁸

Első látásra meghökkentő, hogy a gulag táborok szörnyű szenvedéseit maga mögött tudó Esterházy János, nem azért kér imát nővérétől Lujzától, hogy mielőbb teljes mértékben megszabadulhasson a igazságtalan fogvatartása szörnyű szenvedésétől, hanem

33 PAXY: *Üzenet*, 66.

34 János Esterházy *wegiersko-polski mecennik*. METEM, Budapest-Warszawa, 2014, 47.

35 PAXY: *Üzenet*, 66.

36 János Esterházy, *wegiersko-polski*, 36.

37 Esterházy János 1949... In: *Isten Szolgája*, 50.

38 Ugyanott

azért, hogy az *Úr Jézust engesztelhesse*, illetve, hogy *jószándékait* (azaz felajánlásait) ilyen körülmények közepette is meg tudja valósítani.

Esterházy Lujza láthatóan tisztában van azzal, hogy testvére levelében mit takar a „*jószándékaimat*” fogalom, mert válaszlevelében siet biztosítani bátyját: „*igen, nyugodt lehetsz, teljesíteni fogom azt, amit kérsz és teljes szívemből fogok imádkozni érted, hogy a jó Isten kegyelme erőt adjon és biztatást jószándékaid megvalósítására*”.³⁹

Isten szolgája, Esterházy János „jószándék” megnevezés alatti fogadalma ugyancsak az életfelajánlást rejti magában. Ennek egyik bizonyítéka az az Esterházy János életének legfontosabb mozzanatait tartalmazó rövid életrajzi összefoglaló, amelyet nővére Lujza, röviddel bátyja halálhírének kézhezvétele után fogalmazott meg a **család** nevében Párizsban, 1957. március 15-én, s amely a következő sorokat tartalmazza: „Kiszabadult fogolytársai szerint (mind)ennek ellenére, Esterházy János tartotta a lelket mindannyiukban. S gyakran emlegette: *Szenvedéseimet szívesen viselem el és ajánlom fel Istennek könyörgésként Magyarorszáért és a többi raborszáért, hogy szabadok és boldogok legyenek.*”⁴⁰ S valóban, az 1955-ös meghiúsult amnesztia után kelt levelében ezt írja nővérének, Máriának címzett, május 20-án írott levelében, önmagáról (a cenzúra miatt) harmadik személyben beszélve: „*A reá szabott újabb nehézségeket nagy nyugalommal fogadta, hisz nagyon jó lelki egyensúlyban és hangulatban van. Hálával fogadott mindent, mert bízik benne, hogy ezzel is hozzájárul ahhoz, hogy szeretteinek jobb és könnyebb sorsa legyen.*”⁴¹

Esterházy Lujza és a család más tagjai számára sem volt idegen fogalom az engesztelés és a szenvedést hozó megpróbáltatások felajánlása. Lujza hátramaradt hagyatékában találtam rá az alábbi engesztelő felajánlás szövegére, aminek tartalmát a testvérek feltehetően lelki egyetértésben osztották meg egymás között:

„*Uram, irántad való szeretetből szívesen viselem el az otthon elvesztését: engesztelésképpen megszámlálhatatlan otthon elpusztításáért s könyörgésképpen, hogy a lelkek eljussanak égi otthonukba, s itt a földön feléleszthessük a kioltott otthoni tűzhelyeket.*

Uram irántad való szeretetből szívesen viselem el vagyunk elvesztését: engesztelésképpen a bűnökért, amelyeket anyagi javak kedvéért annyi ember elkövet, s könyörgésképpen, hogy az emberi szívek benned lássák legfőbb javukat, s te megadd mindnyájuknak a mindennapi kenyeret.

Uram, irántad való szeretetből szívesen viselem el az üldözést, amely más nemzetek részéről ér; engesztelésképpen a bűnökért, melyeket a nemzeti érdek nevében annyian elkövetnek, s könyörgésképpen, hogy az emberi szívek a Te törvényedhez igazítsák nemzetük szolgálataát, s így létrejöhessen a Te szíved szerinti béke. Amen.”⁴²

Hiszem, hogy a Jóisten Esterházy János életével a mának is üzen: a szenvedés vállalása és embertársainkért való felajánlása hatalmas erő, többet lehet vele elérni, mint sokszor látványos tettekkel” írta egyik tisztelője az EWTN katolikus televízó Esterházyval kapcsolatos körkérdésére adott válaszként.

Isten szolgája, Esterházy János mélységes imaéletének gyümölcsei közé, levelei és vallomásai alapján ezeket a további eredményeket tartjuk besorolhatónak:

39 Esterházy Lujza válaszlevele Fivérének, Jánosnak, In *Isten Szolgája*, 56.

40 Esterházy Lujza kézírata, a szerző tulajdonában.

41 Esterházy János 1955. május 20-án írott börtönlevele (kézirat). Az 1955. V. 1-én, Csehszlovákia felszabadulásának 10. évfordulóján a politikai foglyok részére bevezetett általános amnesztia Esterházyra nem vonatkozott. János, e csalódásból fakadó szenvedését is felajánlotta „övéi” javára.

42 ESTERHÁZY Lujza: *Engesztelő felajánlás*, In *Isten Szolgája*, 70–71.

ISTENRE KONCENTRÁLT EUCHARISZTIA TISZTELET

Esterházy János imaéletének szerves részeként több alkalommal is kifejezést adott az Eucharisztia utáni vágyakozásának. E téren egyfajta példaképként tekintett Lujza nővére buzgóságára. Ő maga így vallott erről 1949-ben, a pozsonyi börtönkórházból írott levelében: „Téged édesem mindig ugyancsak az újlaki templomban láttalak, az oltár előtt térdelve, amint szentáldozás előtt és után keresztet vetsz, mert már nagyon régen figyelek téged és megállapítottam magamban, hogy soha nem láttam valakit oly boldog és örömtől sugárzó arccal áldozni és oly szépen keresztet vetni, ami még annak idején nagyon hatott rám és hozzájárult sokban ahhoz, hogy kezdem gyakrabban szentáldozáshoz járulni.”⁴³ S hogy a jó példa hatásos volt, azt maga Lujza igazolja emlékiratai azon részében, ahol a fivére János letartóztatása utáni (utolsó) találkozásukat írja le a pozsonyi rendőrség börtönében: „Most értettem meg, mi ez a békés ragyogás a tekintetében: a hite volt az, ami élte. Mindig hívő volt, ahogyan kortársai közül is sokan. De már a letartóztatása előtti hónapokban észrevettem, hogy a hite sokkal elmélyültebb lett; az előző nyár óta egyetlen vasárnapi misét sem mulasztott el.”⁴⁴

Húga, Mária, testvére elmondása alapján számol be arról, hogy „Ott [a gulagban] is betartotta az első pénteket, lelki szentáldozást végzett mások is, de első pénteken mindig.”⁴⁵ Mint fentebb jeleztük, Esterházy János rendszeres imaszándékai között szerepelt a kérés, hogy újra „meggyónhassak és szent áldozáshoz járulhassak.” Hazatérése után kérése teljesült, amiről hálatelten és hatalmas lelki öröm kíséretében számolt be testvérének:

„Kapkodva írok, mert túl nagy a boldogságom, mert tegnap egyetemes gyónást végeztem és megáldoztam, több, mint négy év után először és ma reggel szent misén voltam és ugyancsak szent áldozáshoz járultam. Az egész négy év alatt⁴⁶ egyszer sem sírtam, de amikor feloldozott a pap, no és még mikor magamhoz vettem Jézus Urunk legszentségebb testét, hát bizony sűrűn hullottak könnyeim.”

Ritka alkalommal élelmiszercsomagot engedélyezték számára, a könyvektől viszont eltiltották. Helyette magánzárkára ítélték, mivel „a parancs ellenére más cellákban tartózkodott”.⁴⁷ Lipótvári börtöntársai elmondták, **Esterházy akkor tartózkodott más cellában, amikor az ott fogva tartott papok titokban misét celebráltak a bebörtönzötteknek.**

Egyik rabtársa, a tizenkét évnyi börtönbüntetésre ítélt Lénár Károly pápai káplán tanúságtétele ezzel kapcsolatban így szólt: „Lipótváron a börtön kórházában találkoztam vele. Ott is példát adott a többieknek. Titokban miséztünk a börtön vaságyán, és a legmegbízhatóbb civil rabtársaink – élen Esterházy gróffal – hordták szét az Oltáriszentséget a többi fogolynak.”⁴⁸

František Mikloško, a redemptorista szerzetes atya, Ján Mastiliak tanúságtételét rögzítte Esterházyval kapcsolatban: *a titokban tartott szentmisék után az „átváltoztatott”*

43 Esterházy János pozsonyi... In: *Isten szolgája*, 50.

44 ESTERHÁZY Lujza: *Szívek az ár ellen*, Püski, Budapest, 1991, 164.

45 MOLNÁR: *Kegyelem*, 48.

46 Értsd: a szovjet gulagban töltött rabság idején. Esterházy János levele, Pozsony, Járványkórház, 1949. V. 24. (kézirat)

47 MOLNÁR: *Esterházy*, 346.

48 Mons. Lénár Károly, pápai káplán tanúságtétele a Triptichon c. dokumentumfilmben. (Budapest, 2021, Rendezte: Zsigmond Dezső)

Kenyeret (az Oltáriszentséget – MI) „a súlyos beteg Esterházynak adták át megőrzésre. Ő, ha a zárkában, a rabok szájából durva szavakat hallott, akkor lehetőség szerint inkább kiment a cellából, és a folyosón tartózkodott, hogy ne kelljen a „Szent Kenyérrel” a trágárul beszélő rabok társaságában lennie.”⁴⁹ Ennek kapcsán a már idézett egykori rabtársa, Lénárt Károly atya úgy jellemezte Esterházyt, mint aki „olyan volt, mintegy **Járó szentségtartó.**”⁵⁰

Rabtársa, Ján Mastiliak atya, rövid visszaemlékezésben idézi, hogy Esterházy János mindig magánál tartotta Kempis Tamás Krisztus követésének és Szt. Ciprián leveleinek lengyel nyelvű kiadását, mely nagy megerősítést és buzdítást jelentett börtöntársainak. Ez utóbbiból vett idézet a hitük megvallásáért mindenkor szenvedők katekézise is lehetne: „Vallásos hitetek érdemeit figyelembe véve nem is csodálkozom, bátor és kedves testvéreim, hogy ezek történetek veletek, hogy az Úr saját dicsőítésének megbecsüléseként a dicsőség legmagasabb fokára állított titeket. Hiszen éberem virrasztottatok, hogy egyházában megőriztétek a hitet, és hűen betartottátok az isteni parancsolatokat: az egyszerűségben az ártatlanságot, a szeretetben az egyetértést, az alázatban a szerénységet, a szolgálatban a buzgóságot, a szenvedők megsegítésében a kitartást, a szegényekről való gondoskodásban a könyörületet, az igazság megvédésében az állhatatosságot, a fegyelem gyakorlásában a szigort. S hogy semmi se hiányozzon a jótettekre ösztönző példákból, most szóbeli hitvallásokkal és testi szenvedéseitekkel is az isteni vértanúságra buzdítjátok testvéreitek lelkét, vezetőül szolgálva az erények gyakorlásában; Krisztus személyesen ott van veletek, és örvendezik szolgálóitok kitartásán, akik az Ő nyomait követve, az Ő útján járva haladnak az égi királyság felé! Mindennap boldogan várhatjátok indulásotok üdvös napját, s e világtól eltávolodva már-már a vértanúság jutalma, a mennyei otthon felé igyekeztek; a világ sötétsége után láthatjátok a legragyogóbb fényt, minden küzdelmetek és szenvedéseitek elnyeri az érte járó dicsőséget.”⁵¹

Igen, az Esterházy János után fennmaradt kevés számú levélben több alkalommal is találkozhatunk a magabiztos kijelentéssel, amelyek megerősítik Szent Ciprián szavait: „Krisztus személyesen ott van veletek.” 1949. május 24-i levelében írta: „A Jó Isten irgalma úgy velem volt és van folyton...”. Ugyanennek a levélnek a végén pedig ezt írta: „Az Úr Jézus is oly kézzel foghatóan segített nagyon sokszor (pl. többször; mikor már annyira éhes voltam, hogy azt sem tudtam, hogy ki vagyok és akkor kértem az Úr Jézust, hogy adjon, ha méltónak talál rá egy darabka kenyeret) és hányszor, egész váratlanul, rövid időre az ima után, valaki, akit alig ismertem, megajándékozott egy darab kenyérral. És ehhez hasonló eset sok volt. De ezt majd fokozatosan fogom megírni.”⁵²

MEGBOCSÁJTÁS, ISTEN AKARATÁBA VALÓ BELENYUGVÁS

Mária naplójának talán legmegdöbbentőbb része így szól: „Meggérdeztem, nem érez-e gyűlöletet vagy bosszúvágyat azok iránt, akik ilyen szörnyű szenvedések tömegét

49 MIKLOŠKO, František: *Arisztokraták*. Életünk, 1991. 6. sz., 545.

50 Mons. Lénárt Károly, pápai káplán szóbeli közlése Malfatti Esterházy Alice és Molnár Imre részére.

51 Szent Ciprián püspök és vértanú levelezéséből (Epist. 60, 1–2. 5: CSEL 3, 691–692. 694–695)

52 Esterházy Jánosnak a pozsonyi börtönkórházból szeretteinek 1949. május 24-én írt leveléből. Sajnos ígétét: „hasonló eset sok volt. De ezt majd fokozatosan fogom megírni” nem tudta beváltani, mivel a viszonylag szabad körülményeket biztosító börtönkórházból rövid idő múlva vissza vitték őt a szigorúan őrzött börtönzárkába.

zúdították rá.” Mire fivére, János válasza így szólt: „*No hallod! Miért? Minden úgy van jól, ahogy a jó Isten akarja. Ha Ő jónak tartotta ezt, akkor ez nekem is jó. Ki vagyok én, hogy a jó Isten akaratát ellenezzem?*” A válasz Máriát is meglepi, s ezt a meglepetést is megörökíti naplójában: „Ebben a pillanatban kedvem lett volna a kezét megcsókolni. Pedig milyen nagyon emlékezett azelőtt minden megbántásra!”⁵³ Egyik, édesanyjának szánt későbbi levelében mindehhez még hozzáteszi: „Ő, aki korábban annyira megjegyzett minden sértést, most a mások iránt érzett gyűlöletnek vagy az elutasításnak még az árnyékát is távol tartja magától!”⁵⁴

A 2019-ben elhunyt cseh rabtársa, Jan Janků ehhez hasonlóan jegyezte meg róla: „*Esterházy nemes méltósággal viselte sorsát, soha nem panaszkodott. Magas, vékony alakja már messziről feltűnt a börtönfolyosón, ahol mindig felemelt fejjel, s messzi néző tekintettel ment végig. Sovány, szinte áttetsző volt a teste. Különösen az ujjaira emlékszem. Csak csont és bőr volt rajta. Sokat szenvedett, de ez a szenvedés nem törte meg, mert nagy lelkierővel, egyenes gerinccel viselt el mindent. Alig beszélt önmagáról. Leginkább, szinte mindig Istenről, s a lelki dolgokról beszélve vigasztalta sorstársait.*”⁵⁵

Mindezt megerősítette Karel Kukul, Esterházy lipótvári, majd mírovi rabtársa is, aki elmondta, hogy a magyar grófort azért tisztelték mindnyájan, mert nem tartotta magát magasabb rangúnak egyetlen eliténél sem. Nem tett különbséget köztük sem nemzeti-ségi, sem egyéb hovatarozás tekintetében sem.

De akkor mi van a sok megaláztatással, bántással és kínzással, melyet el kellett szenvednie – kérdezhetnénk mindezek után? Mária naplóbejegyzéséből választ kapunk erre a kérdésre is: „*Szánakozik azokon, akik valaha is ártottak neki, s fáj neki, hogy oly sok ember van, aki ily módon is megbántja az Istent.*”⁵⁶

Esterházy János azonban túl lép a gyűlölet és bosszúvágy elutasításának, s az ezzel együttjáró megbocsátás erény-gyakorlásának vonalán. Egyik, édesanyjának és nővérének írott levelében ezt olvashatjuk, szigorúan magánközlésként:

„*Hogy tudjad mert ezt elfelejtettem Neked megmondani (de ez nagyon régi még Oroszországból származó [felajánlás]). Hétfő Maminkóért, kedd Liviáért, szerda János, csütörtök Alice, péntek Lulu, szombat Te és Tied, a vasárnap minden jótévőnkért és minden ellenségünkért van felajánlva imákkal rózsafüzérrel communióval.*”⁵⁷

Az Isten akaratában való megbékélés, az alázatban gyökeredző bűnbánó lelkület, a neki ártóknak történő megbocsátás és az ellenségszeretet gyakorlása a „kereszténység csúcscaként is értelmezhetően” az ellenségért való folytonos imában csúcsosodik ki. „*Esterházy János számomra a nagylelkű önátadás szentje. Titkos felajánlása, szívének ebbe a gazdagságába enged egy résnyi bepillantást. Ő minden fenntartás és méricskélés nélkül adta oda magát Jézusnak. Visszavonhatatlan elkötelezettségével azoké lett, akiket szeretett és azoké is, akiket szeretni akart. Tehát az ellenségei is. Számára a vasárnap valóban az Úr napja lehetett, hiszen a hét első napját azzal a szívvel ajánlotta fel, melyet a sok szenvedéssel és megpróbáltatással Jézus alakított át, az Ő szent Szíve szerint. (Számomra) a megbocsátás és az elfogadás legapróbb és egyben legnagyobb bizonyítéka, hogy a jótévőit és ellenségeit nemcsak egy lapon említi, hanem egy napon ünnepli és*

53 MOLNÁR: *Kegyelem...*, 47

54 János Esterházy *wegiersko...*, 47.

55 Jan JANKŮ: *Maradt egy beféjezetlen sakkjátszmám.* In MOLNÁR: *Kegyelem...*, 159

56 Esterházy, *wegiersko-polski...*, 47.

57 Esterházy János levele Lipótvárról, 1950. VIII. 6. (kézirat)

köszöni is meg. Erre csak azok képesek, akik már nem a saját szívükkel szeretnek” – írja felajánlásával kapcsolatban egyik tisztelője.⁵⁸ S valóban János egyik, nővérenek írott levelében, ott az ugyancsak (szinte menegetőző) kérés, amely egyben saját Istenközelségének is megvallása:

„Csak az Istenért kérek, ne dicsérvél édesem, és csak örüljünk mindnyájan annak ami történt, mert ezáltal közelebb jutottunk az Úr Jézus Szívéhez és én megtanultam Őt igazán szeretni.”⁵⁹

VÉRTANÚSÁGA

Tizenkét évig tartó elítéltetése során fizikai és lelki szenvedés volt az osztályrésze, mely számára egyenő volt a lassú kínhalállal. Szakszerű gyógykezelést nem kapott, kórházi kezelési kérelmét, azaz börtönbüntetése ideiglenes felfüggesztését elutasították, annak ellenére, hogy börtöntársai hasonló kérései több alkalommal is meghallgatásra találtak. Amnesztia kérelmeit azzal az indokkal utasították el, hogy „átnevelése még nem érte el a célját”. Az 1955-ös általános amnesztia során a kapuból fordították vissza, azzal a megalázó és cinikus végzéssel, hogy számra az amnesztia azt jelenti, hogy ítéletét 25 évnyi börtönbüntetésre mérsékeltek. Így rá nem vonatkozott a szabadon engedési rendelkezés. Káderlapjára bejegyezték, hogy továbbra is „ragaszkodik régi, megrögzött elképzeléseihez”, azaz keresztény katolikus vallásához és az igazság győzelmébe vetett hitéhez. Kiss László orvostörténész írja, Esterházy János kórlapja áttanulmányozása után: [A gulagból való hazatérése után] „a streptomycin hatására, és a jó koszt segítségével egy kicsit sikerült a betegségmentes állapotát a kórházban megállítani... Ezt a gyógyulás felé vezető utat zárta le Esterházyinak a fogdába való visszahurcolása, ahol csak több heti kiesés után kapja újra a sztreptomycin-injekciókat és így „az augusztus 22-i tüdőrontgen képe egyszerűen elborzasztó képet mutat. Ez az „elborzasztó kép” azonban nem a sztreptomycin „gyengességére”, hanem a tudatos emberi mulasztás miatt bekövetkezett tbc-s folyamat újra erősödésére utalt. Mivel a kórboncnak más súlyos betegséget nem tüntetett fel, patográfusként jogosan kijelenthetjük: Esterházy elvileg gyógyítható betegségben szenvedett. Olyan betegségben, melynek már ekkor feltalálták az ellenszerét, az antituberkulikumokat. Ha 1950-ben szabadlábra helyezik őt és a megfelelő kezelésben részesül, esély lett volna a tuberkulotikus folyamat lassítására, aktivitásának csökkentésére”, vagyis a gyógyulásra.⁶⁰

Esterházy János, ha nem is tudatosan készült a mártír szerepre, de (elutasítva minden távozási és szökési lehetőséget) elfogadta azt: „Mi a történelmünkben megtanulhattuk azt is, hogy csak az olyan törekvés jut diadalra, melynek mártírjai vannak” – mondta politikusként több alkalommal is. Vajon gondolt arra, hogy önmaga eljövendő sorsáról is beszél?

Ötvenhét éves korában, a Mirovi politikai foglyok várbörtönében, a vele együtt raboskodó boldog Vasil' Hopko görögkatolikus püspök karjaiban lehelte ki lelkét, tizenkét

58 Részlet, az EWTN katolikus televízió Esterházy sorozatából.

59 Esterházy János nővérenek Lujának a pozsonyi járványkórházból írt levele, 1949. VI. 16 (Úrnapján)

60 Dr. Kiss László: *A „fehér halálig” vezető út*. In Esterházy János Emlékkönyv II. METEM, Budapest, 2019, 53–63.

év rabságban eltöltött súlyos szenvedés után. A gulagon mondott imáinak egyik kérése, hogy ne halhasson meg szentségek nélkül, ezzel beteljesedett.

Holttestének elhamvasztására az olmützi (Olomouc) krematóriumban került sor. „A hamvasztási halottas könyvbe máig látható beragasztott figyelmeztetés – „Nevydávat” (nem kiadni) – azonban semmilyen orvosi, higiénés előírással nem indokolható!”⁶¹ Így érezte ezt, húga Mária is, aki az Újlakon tartott gyásmise után testvéreinek, Lujzának ezt írta a hatóságok magatartásáról: **„Az élő embert büntették, de a halottnak sem tudtak megbocsátani”** – A gyász fájdalmát csak egy ismerős szlovák asszony szavai tudták enyhíteni számára, aki mise után azt mondta: **„Nem érte, hanem hozzá kellene imádkoznunk!”**⁶²

A LÉLEK SZABADSÁGA

*„Nem tudom, hol kezdjem a hálaadó imákat és az újabb könyörgéseket – annyi kegyelem és oly végtelen irgalom, amiben a Jó Isten részesített igazán valószínűtlen”*⁶³ –írta szeretteinek a gulagból való hazatérése után, de még mindig az akasztófa árnyékában. Mindez a lélek szabadságának bizonyítéka, úgy, ahogy ezt húga, Mária állapította meg vele kapcsolatban: *„A mi kedvesünk lelkiileg olyan formában van, hogy erre már nincsenek szavak. Őt szemlélve, a lélek abszolút győzelmét látjuk az anyag felett. Ezt nem lehet leírni. Assisi Szt. Ferencsel, Szt. Terézzel kellene összehasonlítani.”*⁶⁴

Ez a lelki tartás nyilvánult meg Esterházy János egyik, (fentebb már részben jelzett) legnagyobb börtönbeli próbatétele kapcsán is, a Pilsen melletti Bory börtönében. Antonín Zápotocký elnök, Csehszlovákia felszabadításának 10. évfordulója alkalmából kihirdetett **általános amnesztiája minden rabtársára vonatkozott, csak Esterházyt és egy társát fordították vissza a börtön kapujából a zárka sötétségébe.** Társa még aznap öngyilkossági kísérletet hajtott végre. Mária csodálkozva jegyezte meg, hogy mindennek ellenére Jánost az eset – utólag elmondva – sem rázta meg különösebben, sőt a lelkében megbékélve beszélte el a történeteket. Azt is csodálatosnak találta, hogy bátyja a történeteket ép ésszel ki tudta bírni. Lujzának írt levelét ezzel fejezte be: *„Eddig csak szerettem, de most már tiszteltem is hatalmas lelkierejéért.”*⁶⁵

Rabtársa, a nyitrai szeminárium volt rektora, Rudolf Bošnják tanúságtétele is erről a belső szabadságról szól:

„Magatartása példa volt mindnyájunk számára. Belsőleg annyira kiegyensúlyozottan viselte a rabságot, mintha nem is a börtönben, hanem valahol odahaza lett volna. Ő belsőleg volt szabad ember, felül tudott emelkedni mindazon, ami körülvette, s ezt a hitének, a mély Istenhitének köszönhette. (...) Csodálatos lelki egyensúly sugárzott belőle. Ez azt jelenti, hogy belsőleg rendben volt az élete. Tudta, miért szenved. (...) Esterházy hősiiesen viselte a szenvedéseket, s egyáltalán nem veszítette el emberi, lelki tartását,

61 KISS: i. m. uo.

62 MOLNÁR: *Kegyelem*, 108.

63 Esterházy János pozsonyi járványkórházból, szeretteinek írott levele, 1949. 05. 24-én (kézirat)

64 MOLNÁR: *Kegyelem*, 106

65 Ugyanott, 95.

méltóságát azzal, hogy éveket kellett a börtönrács mögött töltenie. E belső tartásban és méltóságban az ő mély hite tartotta őt meg. Ő lelkileg győzni tudott.”⁶⁶

EPILÓGUS

Isten szolgája Esterházy János máig szóló példát adott arra vonatkozólag, hogy a Krisztust követő elveihez akkor is hűséges maradt, amikor ezért a legnagyobb árat, élete feláldozását kellett éveken át húzódo szenvedésével vállalnia. *Krisztus nyomába lépett, azt tette, amit Mestere tett, s így egyre jobban hasonlított őhozzá. Ahogy Jézus sebeitől élet fakadt, úgy Esterházy János szenvedéstől megtört élete sebeinek mélyéből is Isten éltető ereje sugárzik reánk. Isten szolgája ugyanis nemcsak formális követője volt a keresztény eszméknek, de a Krisztus iránt tanúsított hűségében és az érte vállalt szenvedésében és életáldozatában Jézus tanítását váltotta tetteiben megnyilvánuló gyakorlattá.* Egyik tisztelőjének szavai szerint: „*Hiszem, hogy a Jóisten Esterházy János életével üzen nekünk: a szenvedés vállalása és embertársainkért való felajánlása hatalmas erő, többet lehet vele elérni, mint sokszor látványos tettekkel.*”⁶⁷ A szenvedések keresztútjának végigjárása mellett mindezt az bizonyítja a leghitelesebben, hogy **haláláig imádkozott ellenségeiért és megbocsátott hóhérainak.** Húga, Mária utolsó találkozásukról beszámoló levele szerint, halálos ágyán is ez a sóhaj hagyta el ajkát: „**Olyan gyöngye vagyok, hogy már imádkozni sem bírok, pedig még úgy szeretnék imádkozni.**” Magatartásával példát adott minden keresztény és jóakarató ember számára arra, hogy az Istenbe bízó ember az őt érő legnagyobb igazságtalanságra is képes krisztusi választ adni. Úgy, ahogy ezt Szent Pál megfogalmazta: „**Ne engedd, hogy legyőzzön a rossz, inkább te győzd le a rosszat jóval.**” (Róm 12, 21.)

Isten szolgája Esterházy János és a kommunista börtönökben vele együtt ártatlanul szenvedő sorstársainak életpéldája, akik Szolzsenyicin szavaival a pokol minden körét bejárták, ma is kihatással kell legyen a hitében és emberségében egyaránt sorvadó Európára. Ehhez azonban minél több embernek kell megismernie az ő keresztény tanúságtévő életük üzenetét, melynek be kellene kerülnie az iskolai történelemkönyvekbe.

Esterházy igazi nagysága abban áll, hogy amit ő 12 évnyi politikai pályafutása során mondott és tett, annak az eszménynek az igazságát a következő 12 évben szenvedéseivel igazolta, és tette örökérvényűen hitelessé. František Mikloško tanúságtévő szavai szerint:

„*Meg vagyok győződve róla, hogy Esterházy János mártír halálának megváltó ereje van. Úgy, amint Jézus halála a kereszten megváltást hozott, úgy, mint Ábrahám hite áldást hozott a zsidók számára, úgy egy ilyen jelentős férfi halála, aki ráadásul ezért a célért áldozta fel magát, meggyőződése, hogy megváltó erővel bír.*”⁶⁸

Végül idézni szeretnénk Marek Jędraszewski, krakkói érsek-metropolita Esterházy János boldoggá avatási folyamatának megindoklásaként írott pásztorleveléből:

⁶⁶ Ugyanott, 155.

⁶⁷ Elhangzott az EWTN katolikus televízió Esterházyról szóló sorozatában.

⁶⁸ A František Mikloško által készített interjú elhangzik a Triptichon című dokumentumfilmben. (Budapest, 2021, Rendezte: Zsigmond Dezső)

„Esterházy János mindennap életét és döntéseit az Evangélium fénye világította meg, ennek köszönhetően tudta szeretni az embereket nemzeti hovatartozásuktól függetlenül. Ezért hasonlítható ő „a házat építő emberhez, aki mélyre leásott, és sziklára rakta az alapot“. Amikor eljött a náciizmus és a kommunizmus áradata, s előtötte a házat, nem sikerült azt megtörni, mert jól volt felépítve – Isten bölcsességén alapult, nem pedig emberi bölcsességén (vö. Lk 6,48).

A II. világháború kitörésekor tudatosította, hogy a közösség érdekében végzett tevékenységének fő célja a keresztény értékek védelme kell, legyen, melyeket egy oldalról a hitleri Németország, másrészt a Szovjetunió részéről ért halálos fenyegetettség. Az 1939. szeptemberi lengyel összeomlás után Esterházy segítette a Magyarországra menekülő lengyelek nyugatra jutását, hogy ott harcolni tudjanak a „ti és a mi szabadságunkért“. Mentette a zsidókat, támogatta a szlovákokat és a cseheket. Nyíltan beszélt a németek által Auschwitzben és a szovjetek által Katyńban elkövetett gaztettekről. Ez volt az egyik oka annak, hogy 1945-ben a csehszlovák hatóságok letartóztatták és kiadták őt a szovjet NKWD-nek, majd tíz év lágermunkára ítélték. Az embertelenség földjén dolgozva a Komi Köztársaság területén, majd a sarkkörön túl súlyos tüdőbajt kapott. Négy év elteltével, 1949-ben teljesen kimerült és leromlott egészségi állapotban Csehszlovákiába küldték őt, hogy ott végrehajtsák rajta azt a halálos ítéletet, amelyet egy konstruált perben mértek rá távollétében, 1947-ben. Egy magas rangú csehszlovák kormányhivatalnok közbenjárására, aki tudott Esterházy háború alatti zsidó mentő tevékenységéről, halálos ítéletét életfogytiglanra változtatták. Ettől kezdve börtönről börtönre hurcolták őt. Fogva tartásának utolsó állomása a fokozott szigorral működtetett morvaországi Mírov börtöne volt, ahol 1957. március 8-án hunyt el, rabtársai tisztelete által övezve, akik meg voltak győződve életszentségéről.

Tizenkét évnyi kínzását az Isten akaratának való teljes átadottság lelkületével élte meg. Minden szenvedését keresztthordozásként élte meg, melyet lelkileg egyesített Krisztus szenvedésével. Nővére, Maria Mycielska, tanúsította: „imáit a hét minden napját felajánlotta valakiért. Vasárnaponként egyformán imádkozott jötevőiért és ellenségeiért“. Börtönben készült feljegyzései között található a következő Krisztushoz fohászoló kérés: „Te az irántam való szeretetből haltál meg értem, s én is az irántam való szeretetből akarom elfogadni halálomat, ajándékozz meg engem az ehhez szükséges kegyelemmel.“ Ez a kegyelem azt jelentette volna, hogy az e világból való távozta előtt a bűnbánat és az Eucharisztia szentségben részesülhessen. Az irgalmas Isten meghallgatta imáit. Esterházy János egyik börtöntársa karjaiban halt meg, aki a tizenöt évre elítélt Vasil Hopko, görögkatolikus püspök volt. Honfitársainak küldött egyik utolsó üzenetében ezt írta: „Ezen a földön születtem, szívem, lelkem oly mélyen gyökerezik ebben a földben, hogy itt maradok köztetek és veletek együtt fogom átélni a sötétség napjait is... Egyet kérek tőletek: egy pillanatra se tévesszék szemetek elől lelkünk két nagy kincsét, nemzeti öntudatunkat és a Krisztusba vetett hitünket.“

Életében teljes mértékű tanúságot tett arról, hogyan lehet a XX. század totalitárius diktatúrái hatalmának árnyékában hőiesen kifejezni az Úr Isten iránti hódolatunkat és egyedül csak őt szolgálni hűséggel. Az ő életpéldája számunkra rendkívül aktuális marad, különösen most, amikor újra megmérgettek az európai kereszténység sorsa.

Isten szolgája Esterházy János olyan ember, aki az egyre növekvő konfliktusok idején is a békére és megbékélésre szólított fel. Képes volt észrevenni a gyengébbeket. Egyértelműen az igazság oldalán állt s ezt keresztény meggyőződéssel, Isten- és ember-

szeretetével tette. Hitét a legnehezebb körülmények között is megtartotta. Esterházy János Jézus Krisztus radikális választásáért és életének az Ő képmására való formálásáért a legmagasabb árat fizette meg. Életét áldozta szereteteiért. Szívét Isten szeretete töltötte meg, amelynek köszönhetően nem engedte át magát az üldözői iránti gyűlöletnek, hanem megáldotta őket és megbocsátott nekik – nem egyszer, hanem hetvenhétyszer, tehát mindig és élete végéig imádkozott értük.

A boldoggá avatási eljárás célja, hogy ne tűnjön el a magyar nemzet és a lengyel nemzet nagy vértanújának, az ő életének tanúságtétele. Ne vesszenek el azok az értékek, amelyekért ő életét adta. Ezért bízom benne, hogy Isten szolgáját, Esterházy Jánost hamarosan az oltár dicsőségébe emelik.”⁶⁹

69 Marek Jedraszewski krakkói érsek, metropolita pásztorlevele a 2019. évi nagyböjtre

A FELEDHETETLEN SCHWARZ-EGGENHOFER ARTÚR

Mindszenty József bíboros hercegprímás letartóztatása után 42 év telt el a szovjet megszállástól való megszabadulásunkig.¹ Ez alatt a négy évtized alatt tíz ideiglenes főpásztora volt az esztergomi főegyházmegyének.² Ez önmagában is sok nehézséget, nagy elárvultságot okozott volna, de ha ehhez hozzávesszük, hogy milyen évtizedek voltak ezek, megérthetjük, hová jutott az egyházkormányzat és a lelkipásztorkodás.

Már a rendelkezésre álló idő is kevés lett volna ezeknek az ideiglenes vezetőknek ahhoz, hogy tevékenységük kibontakozhassék, még ha nem is a kommunista kormánnyal való együttműködést várták volna el tőlük és képességeik és gyakorlatuk mindig megfelelő lett volna. Némelyiknek gyakorlata sem volt. Különösen tárgyalási készség dolgában. És velük szemben a megfélemlítés szakemberei és besúgók hada lépett fel.

Istennek hála, voltak kivételek, például Endrey Mihály püspök, speciális delegátus sajnós rövid időszaka a forradalom után. Akik ismerték, egyházpolitikai eredményeket vártak tőle. Csakhogy éppen ezért volt rövid az ő időszaka, ezért állították félre az újjászerveződő „egyházügyi” hatóságok...

Endrey püspököt követte – szinte véletlenül – az egyeneslelkű és önfeláldozó Schwarz-Eggenhofer Artúr protonotárius kanonok. Véletlenül, mert Endrey püspöknek felhatalmazása volt ugyan utóda helynöki megnevezésére, de tősgyökeres váci egyházmegyes lévén, nem nagyon ismerte az esztergomi kanonokokat. Witz Béla annál inkább. Ő volt a „súgó”, aki segített Endreynek.

Schwarz-Eggenhofer Artúr protonotárius kanonok egy munkás élet után megérdemelt pihenő éveit töltötte Esztergomban, amikor a hatóságok által hirtelen leváltott Endrey Mihály püspök a főegyházmegye vezetésének terhet bízta rá általános helynök-ként.

Schwarz-Eggenhofer Artúr nem tért ki a feladat elől, bár az adott körülmények között különösen nem volt kecsegtető megbízatás, melyre addig sem törekedett. Szokatla-

1 Mindszenty Józsefet 1948. december 26-án tartóztatták le. Silov szovjet altábornagy, mint utolsó szovjet katona, 1991. június 19-én hagyta el hazánkat. Magyarország szuverénitása 1991. június 30-án állt helyre. A magyar-szovjet tárgyalások – erre vonatkozóan 1990. március 12-én kezdődtek.

2 Mindszenty József de iure hercegprímás, esztergomi érsek távollétében a következők vezették az esztergomi főegyházmegyét: Drahos János 1948. dec. 29–1950 jún. 15.; Meszlényi Zoltán püspök 1950. jún. 17–júl. 4.; Beresztóczy Miklós 1950. júl. 4–aug. 15.; Hamvas Endre püspök 1950. aug. 16–1956. okt.; Witz Béla 1956. nov. 4 – 1957. febr. 8.; Endrey Mihály püspök 1957. febr. 9–1958. szept. 3.; Schwarz-Eggenhofer Artúr 1958. szept. 4–1969. jan. 10.; Szabó Imre püspök 1969. jan. 10–1971. szept. 28.; Kisberk Imre püspök 1971. szept. 28.–1974. febr. 5.; Lékai László püspök 1974. febr. 5–1976. 1976 érsek – 1986. Paskai László érsek 1987–2002. Erdő Péter érsek 2002–.

nul sokáig, tíz esztendeig töltötte be tisztét, jeléül annak, hogy ugyan nem volt megalkuvó kiszolgálója a kommunista rendszernek, jó tárgyaló készséggel, segítőkkel szolgálta Istent és a főegyházmegyét.

Életrajza eddig sem volt szokványos. 1890. január 2-án Bécsben született. Schwarz Ilona háztartási alkalmazott volt az édesanyja. Nincs biztos adatunk arra, ki volt természetes apja. Már kiskorában az Esztergomban jól ismert Eggenhofer család fogadta örökbe. Innen ered kettős neve: Schwarz-Eggenhofer.

Feltételezhető, hogy a természetes apa valamelyik Bécsben élő Eggenhofer „aranyifjú” lehetett. A család elsősorban Esztergomot – mondhatni – felvirágoztató, tisztességes és szociális érzékű család, mellyel Schwarz-Eggenhofer Artúr életében rokoni kapcsolatot ápol.³

Az Eggenhofer család vállalkozóként a faiparban Bécsben is jelen volt, de az egyik legjelesebb esztergomi család. Nem csak fakereskedőként, de orvosként, mérnöként is. A Vaszary Kolos kórház igazgatója volt ötven éven át Béla. Babits Mihályt is kezelte. József építészként a Bencés Gimnázium épületét is tervezte. Máig nagyrabecsült polgára a városnak több tanár, iskolaigazgató, mérnök, de gyárigazgató, sőt Teréz, az első magyar hegymászó nő is Eggenhofer volt.

A fiatal tehetséges Artúr élete Bécs és Esztergom jegyében indult és teljesedett ki. Az esztergomi főegyházmegye kispapjai közé jelentkezett és nyert felvételt. A Pazmaneum növendékeként a bécsi egyetem teológiai karán tanult. 1912-ben szentelték az esztergomi főegyházmegye papjává. Filozófiából és kánonjogból doktorált és matematika-fizika tanári oklevelet is szerzett. 1917-ig kápláni beosztásai voltak. Első állomáshelyei Dorog, Esztergom-Víziváros jelzik tehetségét.

1917-től 1947-ig harminc évig azután népszerű tanárrá vált, aki nemcsak tanított, de nevelt is. Először Nagyszombatban a királyi katolikus főgimnáziumban, 1919-től a budai királyi katolikus Rákócziánban 1947-ig volt tanár. 1947-ben kórházlelkész, 1949-től a Központi Szeminárium gondnoka. 1951. március 18-án protonotárius kanonikként ismét Esztergomba költözik, a Főszékesegyházi Káptalan tagjává nevezték ki.

Amikor pedig – mint már írtam – 1958. szeptember 4-től általános helynökként, majd 1959. június 6-tól apostoli adminisztrátorként (kormányzóként) tíz évig vezette a főegyházmegyét, tanúságot tett önfeláldozó kötelességtudatáról. Ha a világi hatóságok tényleg megállapodásra törekedtek volna az egyházzal, mint hangoztatták, értékelték volna egyeslelkűségét, tárgyalókészséget. Csak hát ők megfélemlítésre, és megalázásra törekedtek.

Tanárként híresen jó sakkozó volt. Tárgyalókészsége nyilván ezzel és a matematikai gondolkodással függött össze. De első szívrohamát 51 éves korában szenvedte el és ezért orvosai korai haláláról beszéltek. Egyre többször került ágyba. Ismét előkerült Beresztóczy Miklós helynöki kinevezése. Budapesti békepapok csoportját kellett fogadnia, akik sürgették ezt a kinevezést. A válasz világos volt: „ad nutum Sanctae Sedis” nevezték ki, pápai büntetés alatt álló személyt nem nevezhetnek ki.

Amikor a szeminárium rektorává, Budai János⁴ utódává Bády Ferenc budapest-újlaki plébános békepapot követelték, a Kormányzó úr tanácsadóival, Gianits József-

3 Az esztergomi Helischer József Városi Könyvtár kiadásában jelent meg az Esztergomi családok sorozatában 2020-ban Eggenhofer Kinga tanárnő könyve az Eggenhofer családról.

4 Budai János esztergomi protonotárius kanonok, az Érseki Papnevelő Intézet (Szeminárium) rektora, az egyházjog tanára volt.

fel⁵ kialakították a választ: „Kinevezem, de akkor az egyházi törvény szerint rezideálnia kell.” Tudták, hogy Bády erre nem lesz hajlandó.

Korábban Budai János kanonok rektor idejében kívánták, hogy Mag Béla békepap tarthasson előadást a kispapoknak. Előzőleg volt a Központi Szeminárium „lázadása” a békegyűlés ellen. Budai Jánosnak óriási tekintélye volt. Bejelentette a kispapoknak, hogy az első sorban fog ülni s ha valami túrhetetlen fog elhangzani, akkor elsőként fog kimenni és mehetnek mind utána. Nem kell se tapsolni, se ellene beszélni. Rendben, botrány nélkül zajlott le minden. De világos volt, hogy mi a véleménye a rektornak.

Az apostoli kormányzó a két titkárában, Kovács Tiborban és Horváth Miklósban nem bízhatott meg. Teljesen nyilvánvalóan az ÁEH-nak dolgoztak. Ezért szüksége volt valakire, akiben megbízhatott. Ez volt Archangela nővér, aki egyszerre vált takarítónővé, betegápolóvá, titkárnővé. S mindezt intelligensen, diszkréten, imádságosan.⁶

Amikor Beresztóczy helynöki kinevezését erőltették, betegágyából diktált egy levél-fogalmazványt amely Beresztóczynak szólt volna. Megpróbált lelkére beszélni, a Kormányzó, hogy ő maga lépjen vissza. A levél nem ment el, levéltárban maradt. Meggondolta a levél fogalmazója: úgysem lesz foganatja.

A Kormányzó Úr, jó pedagógusként egyenként kívánt elbeszélgetni kispapjaival. A szeminárium ünnepélyeire eljárt. A város jobban látogatott lelkipásztori alkalmaira, de akár a ferences templom egy-egy májusi vagy októberi litániájára szeretett kimenni, részt venni. Nem akart hivatalnok lenni. Nem felejtette, hogy életről, a katolikus életről, liturgiájáról van szó. A hívő néppel találkozni akart. De papjaival is. A bányavidék lelkipásztorai is havonta találkoztak. Nem eszem-izomra, hanem egy-egy előadásra, közös imára, testvéri megbeszélésre. Ha tudott, ezekre a találkozókra is szeretett kijárni.

Becsületesen bevallotta konzervatív teológiai szemléletét, és fiatal papjaitól mindig kérte, magyarázzatok nekem a zsinati teológiát. „Ha segítetek, szívesen, örömmel teszem magamévá.” Az okos konzervativizmust képviselte. Nem minden újtól elfordulva.

Az ő főpásztori éveiben a papság körében nagy vitákat váltott ki a zsinati új miseliturgia. E téren is példaadó, okos volt magatartása. A hozzáértők előadásait szervezte, elősegítette.

Egyenességéhez tartozott, hogy ha az ÁEH egy lelkipásztor áthelyezését vagy más büntetését követelte és nem tudta elhárítani, diszpozíciós iratába beleírta, hogy „az állami hatóságok kérésére” intézkedik.

Utóda, Szabó Imre püspök már nem írta bele a levélbe, de mikor berendelte az illetőt, négyzsemközt megmondta neki, hogy neki nincs kifogása, de kénytelen volt „büntetni”.

Kisberk Imre püspök előbb kijelentette, hogy az illető papot nem bünteti, vagy nem nevezi ki, de amikor bement az ÁEH-ba – úgymond – megbeszélni az ügyet, tíz perc múlva elfogadta a követelést.

Lékai bíboros pedig már az állami követelést egyházi érdekként fogalmazta meg. Az ő idejében már – egy ENSZ határozat aláírása után – a papok megbüntetését már Lékai bíborosra bízták. Jó példája volt ennek, hogy mikor az első „nagymarosi” találkozó még Kismaroson volt és tíz pap koncelebrált, tehát e kis falusi templomban egynek

5 Gianits József született Dombóváron 1914-ben, elhunyt Visegrádon, 1994-ben. A Pazmaneum növendéke volt 1939-ben szentelték pappá. 1940: Serédi Jusztinián szertartója. 1946–69: tokodi plébános 1963–69: teológia tanár 1969-től visegrádi plébános 1979-től protonotárius kanonok, főszentszéki elnök.

6 Az Új Ember 2003. okt. 12-i számában közölte, hogy Klárai Klára M. Archangela gyémántfogadalmasszatmári irlgalmass nővér Esztergomban elhunyt. 2003. okt. 9-én Székesfehérvárott temették.

már karing se jutott, így Pálos Frigyes hatvani prépost civilben állt a szélén oltárhoz. Az ÁVOsok ezt is és az autók rendszámait is lefényképezték és intézkedésre az ÁEH átadta a bíborosnak.

A bíboros valósággal kiabálva ítélte el Major Sándor plébánost, hogy meggyalázták az Eucharisziát, amikor „nyakkendőben miséztek”. Húsvétvasárnap pedig templomi körlevelet gépeltetett felolvasásra, miszerint „közli a hívekkel, hogy nyakkendőben nem szabad misézni.” Major Sándor plébános megnyugtatta a bíborost. „Beteg vagyok, én már csak az Istentől tartok, mástól, az ÁEH-tól sem.” Erre a bíboros köszönés nélkül kirohant a plébániáról.

Amikor pedig Schwarz-Eggenhofer Artúr apostoli kormányzót utóda beiktatása után, az ebédlőből kísértem lakásába, megállt és ezt mondta: „Tudod fiam, ezt az udvarlást én is csinálhattam volna. De itt a néptől elszakadt egyházi vezetés és a néptől tökéletesen elszakadt állami vezetés borult össze. Ennek nem láttam értelmét.” – 1969-et írtunk.

A feledhetetlen Schwarz-Eggenhofer Artúr szívesen látogatott plébániákra papjaihoz.

ILLÉS PÁL ATTILA

STEFAN WYSZYŃSKI – FELKÉSZÜLÉS A LENGYEL EGYHÁZ VEZETÉSÉRE

A II. világháború utáni Lengyelországban a hosszú harcok és elnyomás következtében kimerült társadalom hatalmas tömegei készek voltak azonosulni az ugyancsak meggyötört egyházzal. A közösség és szolidaritás érzése magától értetődő, ugyanis kiállta azt a próbát, amit a háborús évek borzalmai és a legnehezebb viszontagságai jelentettek. Az üldözöttek sorsközössége a szenvedések közepette, a lengyel egyház részvétele az ellenállási mozgalomban, papok deportálása, bebörtönzése, likvidálása, hazafias magatartásuk mély nyomokat hagyott a társadalomban. Mindezt csak megerősítette a lengyelek tömegeiben jelenlévő, a nemzeti kultúrának szerves részét jelentő mély vallásosság, valamint a nemzettel szorosan összenőtt és a nemzeti élet nélkülözhetetlen intézményét alkotó hazai, katolikus egyház iránt megnyilvánuló bizalom. A háború vége győzelmet hozott a németek felett, Lengyelországot azonban az orosz kommunisták kezére juttatta. A kiépülő új rendszerben a vallások és az egyházak elleni harc a kommunista párt egyik stratégiai célja maradt. A marxi-lenini ideológia klasszikusainak írásaiból is következett ugyanis, hogy a vallást ki kell iktatni. Kényszeredetten ugyan elfogadták az egyházak, vallási közösségek létezését. A háború utáni kommunista diktatúrák nemcsak Lengyelországban, hanem az egész régióban már elsősorban nem az egyházak fizikai megsemmisítésére törekedtek, hanem arra, hogy a rezsimet minden szempontból kiszolgáló vazal-us intézményekké degradálják őket.

Ebben a helyzetben, amikor az egyház élére kerülő főpaprak egy alapjaiban megváltozott társadalom és történelmi rend keretei között kellett megtalálni egyháza és a saját helyét, a lengyel egyház élére a Mindszenty József hercegprimással gyakran párhuzamba állított Stefan Wyszyński, lublini püspök került. A pápa választása – mint ahogy később beigazolódott – telitalálat volt, ugyanis olyan ember vette át a katolikus egyház vezetését, aki ismerte a korszak elnyomó rendszerét és ideológiáját. A jelen tanulmányban a munkáskérdést, az egyházzal szembeforduló ideológiai rendszereket korábban tanulmányozó Stefan Wyszyński bíboros tevékenységét, tudományos és publicisztikai munkásságát vázolom fel a szovjet rendszer lengyelországi megjelenéséig, s egyben érsekké, az ország primásává történő kinevezéséig.

ÉLETPÁLYÁJA 1948-IG

Stefan Wyszyński katolikus, hazaszerető családban született a Lengyelország felosztása után orosz fennhatóság alá került területen. Szülei a nemzeti és a vallási értékek iránti tisztelet szellemében nevelték. Kora ifjúságától pap akart lenni, ezért jelentkezett a

włocławeki szemináriumba, ahol a teológia mellett, az egyház társadalmi tanítása iránti érzékenysége is kezdett kibontakozni. Pappá szentelésére teológiai tanulmányai befejezése után, 1924-ben került sor. Korán jelentkező betegsége azonban megakadályozta, hogy évfolyamtársaival együtt történjen meg, ugyanis tüdőbajának korházi kezelése miatt a szentelést három hónappal el kellett halasztania. A szentelés után újabb gyógykezelés következett, a papi munkáját így csak 1924 októberében kezdhetette el, amikor is a włocławeki székesegyház káplánja lett.¹

Püspöke a fiatal Stefan Wyszyńskit további tanulmányokra küldte, aki 1925–29 között a Lublini Katolikus Egyetem (KUL) Kánonjogi Karán doktori képzésen vett részt. A doktori programja mellett a társadalmi-közgazdasági tanszéken Antoni Szymański professzor atya vezetése alatt az egyház társadalmi tanításával foglalkozott. Már ebben az időben is a társadalmi-gazdasági problémák érdekelték, ezért Szymański atya tanácsára, aki a włocławeki Teológia tanára is volt, a Kánonjogi Kar mellett egyidejűleg beiratkozott a Társadalomtudományi Karra is. 1929. júliusában az egyetem Kánonjogi Karán megvédte doktori disszertációját, melynek címe: A család, az egyház és az állam joga az iskolához. Doktori munkájában Wyszyński megállapítja, hogy az egyháznak, mint tanító közösségnek joga és kötelessége a hit és erkölcsi elvek hirdetése a gyerekeknek és a fiatalságnak az iskolában. Az egyházra tartozik az erkölcsi vezetés a keresztény ifjúság tanításában és nevelésében.² A KUL-on töltött diákévek alatt bekapcsolódik az *Odrodzenie* (Megújulás) katolikus ifjúsági mozgalom tevékenységébe.³

Lublini tartózkodása során nagy befolyással volt rá Władysław Korniłowicz atya. Mély barátság alakul ki a két pap között, Korniłowicz lelkiatya lesz. A két világháború közötti korszakban a konvertiták lelkipozíciójával foglalkozó, a tomista gondolatot újjáélesztő, rekolekciók és szentbeszéd sorozatát tartó pap, Korniłowicz atya hatása későbbi lelkipásztori munkájában is érezhető. A pap és a hívő közötti viszony nem távolságtartó, hanem a korszakban ritkábban tapasztalható gondoskodó atya és a szeretett fiú vagy leány közötti bensőséges kapcsolat jellemezte, s ez kifejeződött abban is, hogy bíboros-prímásként is környezete eminenciás úr helyett egyszerűen atyának szólította.⁴

Doktori tézisei megvédése után Korniłowicz atya közbenjárására az egyetem egyéves tudományos ösztöndíjra küldte Nyugat-Európába. Ausztriában, Olaszországban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában és Németországban tanulmányozta az egyház társadalmi tanításának helyzetét. 1929 szeptemberében és októberében a bécsi egyetemen, majd Milánóban a Szent Szív Egyetemen ismerkedett az előadásokkal, s a szakirodalommal. Néhány hónappal a Szentszék és az olasz kormány között megkötött lateráni egyezmény aláírása és az ún. római kérdés rendezése után érkezett Rómába. Novembertől a következő év februárjáig az Angelicumon beiratkozott a Társadalomtudományok Intézetének óráira. Az egyház társadalmi tevékenységét érintő előadásokat látogatta. Márciusban, Párizsban a Katolikus Egyetemen, áprilisban Belgiumban a Leuveni Katolikus Egyetemen bővítette szociológiai ismereteit, más belgiumi városokban pedig megismerkedett a munkás szervezetek tevékenységével, találkozott a lengyel emigránsokkal. Ezt követően Hollandiába ment, ahol egy bizonyos időn keresztül a nijmegeni

1 Andrzej MICEWSKI: *Kardynal Wyszyński prymas i mąż stanu*. Paris, 1982. 23–25.

2 Marian P. ROMANIUK: *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia*. Warszawa, 1994. 101.

3 A lublini évek alatt először a nemzeti ügyekkel, később pedig az erkölcsi-társadalmi kérdésekkel foglalkozó szekció vezetője volt.

4 A. MICEWSKI: i. m. 24.

Katolikus Egyetemen tartózkodott. Május – júniusban Németországban, Kölnben, Münchenben, Düsseldorfban tanulmányozta a Katolikus Akció által vezetett katolikus szakszervezeti mozgalmat.⁵ Külföldi utazásának gyümölcseként 1931-ben Lublinban megjelentette „*A Katolikus Akció fő típusai külföldön*” című könyvét.⁶

1932 októberében a Lublini katolikus Egyetem rektorának választott Antoni Szymański vezetésével megkezdte habilitációja előkészítését. Témája: a gyári munka morális környezete. 1939 augusztusáig, a világháború kitöréséig az anyagot összegyűjtötte és néhány fejezet kéziratban már el is készült. A munka a szeminárium épületében lévő szobájában maradt, amikor a Gestapo elől menekülnie kellett, majd leégett a szemináriumi könyvtárral együtt.⁷

Visszatérve külföldi körútjáról 1930 szeptemberétől egy éven keresztül a wrocławewki egyházmegyében található Przedecz Kujawski plébániáján lett káplán. Hasonló szituációval találkozhatunk Karol Wojtyła esetében is, ahol a böles előljáró a külföldi tanulmányútról hazatérő fiatal doktort egy Krakó környéki kis falú plébániájára irányítja káplánnak. Egy év elmúltával Wyszyński is visszatért az egyházmegye székhelyére, ahol a székesegyház káplánja lett, valamint a wrocławewki munkások között teljesített lelkipásztori szolgálatot. A püspök kérésére az iskolaévtől kezdődően a wrocławewki szemináriumban kezdett tanítani. Ugyanezen év decemberében Antoni Szymański meghívta, hogy vállalja el a szociáletika tanszék vezetését a KUL-on, de visszamondta, mert már tanított a wrocławewki szemináriumban.

A II. világháború kitörésekor Wyszyński professzor is veszélyben volt a hitleri totalitarizmust érintő háború előtti publikációi miatt. Előljárói Wrocław elhagyására szólították fel, aminek eleget is tett. Az állomáson azonban visszafordult, mert valami fontos könyvet elfelejtett, de figyelmeztették, hogy a lakásában már ott a Gestapo, házkutatást tart, s őt keresi.⁸

A német megszállás hosszú évei ezért folyamatos rejtőzködéssel teltek el. A háború első időszakát családi környezetben töltötte. 1940 nyarán álnév alatt Kozłówka helységben tartózkodott. Lelkipásztori szolgálatot látott el a földalatti hadsereg katonái, a civil lakosság, a nővérek, valamint a vakok intézetéből ott tartózkodó lányok között. 1941 nyarán tüdőbaja kiújulása miatt gyógykezelésre Zakopanéba utazott, ahol október 21-én a Gestapo letartóztatja, de mivel nem jönnek rá személyazonosságára elengedik. Kornilowicz atya közreműködésével ekkor Laski helységbe megy, ahol a háború befejezéséig tartózkodik. Új álnévvel a Honi Hadsereg katonai lelkésze lett, bevetésére azonban nem került sor.⁹

A háború után újrakezdte wrocławewki tevékenységét, azonban nagyon gyorsan, 1946-ban – minden valószínűség szerint August Hlond prímás közbenjárására – XII. Pius lublini püspökké nevezte ki.

Nem sokáig igazgathatta egyházmegyéjét, ugyanis Hlond bíboros prímás halála után a megüresedett varsói érseki szék betöltésekor a pápa választása a fiatal lublini püspökre esett, aki egyben a püspöki kar legfiatalabb tagja volt, csupán 47 éves. Rendkívüli nehéz időszakban vette át az ország legfontosabb egyházi méltóságát, 1948-ra a kommunista

5 Uo. 25.

6 Ld. Stefan WYSZYŃSKI: *Główne typy Akcji Katolickiej za granicą*. Lublin, 1931.

7 M. P. ROMANIUK: i. m. 124.

8 A. MICEWSKI: i. m. 32.

9 M. P. ROMANIUK: i. m. 182–192.

hatalom ugyanis már nagymértékben berendezkedett az országban, s a társadalmi életben korlátozta a katolikus politikai csoportok tevékenységét. Először 1948 augusztus végén-szeptember elején betiltották a Tygodnik Warszawskit, bebörtönözték világi és egyházi szervezőit. Karol Popiel politikus távollétében, aki még az előző év októberében hagyta el az országot, gyakorlatilag teljesen szétzúzták a kereszténydemokrata mozgalmat. A krakkói katolikus hetilap, a Tygodnik Powszechny körüli kevésbé politizáló és engedékenyebb csoport is kemény cenzurális nyomás alá került, így átállt a kulturális értékek védelmére, lemondott a szigorúan politikai megnyilvánulásokról. Különösen a laphoz szorosan kötődő folyóirat, a Znak – többek között Stanisław Stomma írásaiban – hangsúlyozta ezt a szemléletváltást.¹⁰ Wyszyński a kommunista diktatúra nehéz időszakában kezdte meg a vallási élet újjászületését célul kitűző munkáját.

TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉGE

Stefan Wyszyński a két világháború közötti korszakban aktívan kivette részét a különböző társadalmi szervezetek, csoportok munkájában. Pappá szentelése után 1924-ben felnőtteknek szervezett novembertől márciusig tartó esti kurzusokon adott elő. Az előadások hetente háromszor, hétfőn, szerdán és pénteken voltak. Wyszyński – egyikeként a nyolc előadónak – az egyház társadalmi tanításáról beszélt.

Meghívták a Keresztény Munkások Egyesületébe is, ahol többször felszólalt. Októberben, püspöke megbízásából a „Słowo Kujawskie”¹¹ egyik szerkesztője lesz.

Keresztény Munkásegyletemet vezetett, 1932-től pedig részt vett a Keresztény Szakszervezetek (ChZZ) munkájában. A Keresztény Szakszervezeteket érintően – ahogy később visszaemlékezik – „konkrétan nem a szakszervezetekkel, hanem a munkásoktatással foglalkoztam. De mint a papi szemináriumban a társadalomtudományok előadója az utolsó éveseket elvittem a Keresztény Munkásegyletem üléseire, hogy a fiatal egyháziakat megismertessem a szakszervezeti tevékenységgel és a munka világával”.¹²

1931. december 13-án részt vett a Keresztény Munkásegyletem (ChUR) ünnepélyes megnyitóján, amelynek elnökévé választották.¹³ A XI. Pius Munkásotthonban a ChUR elnökeként karácsonyi ünnepséget szervezett a legszegényebb társadalmi réteg számára. Az 1932-es új iskolaévvvel megkezdődtek a ChUR előadásai is minden pénteken, amelyek folyamán Wyszyński elemezte a kapitalizmus és kommunizmus társadalmi doktrínáját, bemutatta a keresztény-társadalmi mozgalmak történetét, jogi tanácsadást folytatott. A ChUR tevékenysége – egyértelműen Wyszyńskinek köszönhetően – egyre nagyobb népszerűségnek örvendett Włocławekben, a heti előadások már nem voltak kielégítőek, a tanárok a folyamatosan jelentkező munkások képzését már nem tudták felvállalni. Ezért Wyszyński elhatározta, hogy az előadásokba bevonja a szeminaristák utolsó évfolyamát, s egy „szociológiai kört” hoz létre a számukra. A Kör találkozóin megis-

10 Andrzej PACZKOWSKI: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989*. Budapest, 1997. 185.

11 A Słowo Kujawskie a włocławeki Egyházmegyei Hivatal által 1918–1931 között kiadott napilap volt. A nagy formátumú újság csak négy oldalból állt, amelynek második oldalán a lengyelországi, valamint a világegyház mindennapjairól beszámoló krónika volt, amelyet 1924–25-ben Stefan Wyszyński szerkesztett. A krónika szerkesztésén túl az Odrodzenie mozgalomról öt részből álló sorozatot indított. Az újságba lublini évei alatt is küldött cikkeket. Ld. M. P. ROMANIUK: i. m. 75.

12 Stefan kardynał WYSZYŃSKI: *Kościół w służbie narodu*. Rzym, 1981. 105–106.

13 M. P. ROMANIUK: i. m. 116.

mertette a növendékeket a munkások között végzendő társadalmi munka módozataival, megosztotta velük eddigi gazdag munkásságának tapasztalatait, amelyet az egyház társadalmi tanításának meggyökereztetéséért végzett. Hármásával vitte el a kispapokat a munkásokkal való foglalkozásokra. A közös összejövetelek után már maguk is elkezdtek hasonló találkozókat vezetni, vitákat szervezni. Mindenegyik alkalom után beszámoltak Wyszyńskinek kielemezve, átbeszélve az előadásokat. A szociológiai kör megalapításán keresztül Wyszyński olyan papokat akart nevelni, akik a munkáskörnyezetben érzékenyek kivétel nélkül minden ember méltóságára.¹⁴

A munkásokkal való foglalkozása során figyelmet fordított a fiatalokra is. Włocławekben megszervezte a Katolikus Munkásifjúság Szervezetének tevékenységét, amely jellegével a JOC (Jeunesse ouvrière chrétienne – Keresztény Munkásifjúság) hagyományaihoz kötődött.

1933 március-június között, a legmélyebb gazdasági krízis idején, mint a włocławeki munkások lelkipásztora és a ChUR elnöke közvetített az egyeztető tárgyalásokon a gyártulajdonosok, vállalatigazgatók és a béremelést, valamint a munkakörülmények javítását követelő sztrájkoló munkások, a szakszervezetek (köztük a ChZZ) tagjai között. A tárgyalások következtében kerülhetett sor a sztrájkok beszüntetésére.¹⁵

A ChZZ székházában 1937. február 28-án a kommunizmusról szóló előadássorozatot nyitott meg, majd március 12-én ennek keretében a társadalmi rend kommunista és katolikus megújításának lehetőségéről értekezett. Augusztusban ezt az értelmiség számára szervezett előadássorozaton is megismételte.¹⁶ 1938. március 12-én a ChZZ székházában „Vajon a kommunizmust össze lehet-e egyeztetni a katolikus világszemlélettel” címmel tartott előadást.¹⁷

Az egyházi közéletben betöltött aktivitására, a katolikus társadalmi tanítás szellemében tanúsított széles körű társadalmi odaadására felfigyelt Hlond primás is, aki 1938 októberében a Katolikus Akció igazgatójával együtt kinevezte az általa alapított *Társadalmi tanács*¹⁸ tagjává. Részt vesz a Társadalmi tanács a munkához való jogot érintő deklarációjának elkészítésében. A tanács tagjai, tapasztalva a munkások gazdasági szükségleteinek nem kielégítő voltát, támogatták a szakszervezeteket, a munkások beleszólásának jogát a tulajdon igazgatásába.

14 Uo. 151.

15 Uo. 126.

16 Uo. 158.

17 Uo. 166.

18 XI. Pius pápa engedélyével a tanácsot 1933-ban alapította August Hlond primás. Feladata az volt, hogy az egyház társadalmi tanításának fényében, a pápai enciklikák alapján a lengyel társadalomnak bemutassa és megmagyarázza a szociális problémákat. A munkásokat és parasztokat érintő kérdésekben a Tanács az egyház hivatalos álláspontját fogalmazta meg. A tanácsba Hlond bíboros a szociális kérdés legkiválóbb ismerőit hívta meg. Stefan Wyszyński személyét a bíborosnak a tanács elnöke, egyben a KUL rektora, Antoni Szymański ajánlotta a figyelmébe. Ld. M. P. ROMANIUK: i. m. 170.

PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉGE

Stefan Wyszyński publikációs tevékenységében a társadalmi témákra, főleg a katolicizmus, kapitalizmus, kommunizmus és fasizmus problémakörére összpontosított. 1932 januárjában életében sokadjára folyóirat szerkesztőségében kezdett el dolgozni.¹⁹ Egy-éves szerkesztői munkálatok után a nagynevű Ateneum Kapłańskie²⁰ főszerkesztője lett. Tudományos és közírói tevékenységének fontos helyszíne lett ez a lap, ahol a munkáskérdéssel, az egyház szociális tanításával, a fenyegető bolsevista veszéllyel foglalkozó tanulmányok, cikkek egész sorozatát jelentette meg.

Lapszerkesztővé való kinevezése előtt, 1931 nyarán itt publikálta: *Egyház és az irgalmasság a munkanélküliség csapásával szemben* című írását. Ebben a következőket fekteti le: Az egyház mindenekelőtt ma azért nem hallgathat, mert a tömegek jelenlegi nyomora a keresztény elvek megsértésének következménye a gazdasági életben. Mindamelllett, hogy a kereszténységnek vallási és filozófiai jellege van, hogy közvetlen és elsődleges célja a lelkek megváltása és nem pedig a gazdasági reformok bevezetése, elvei és a tanítása révén az egyház mégis nagy hatást fejt ki gazdasági területen, amely befolyással van a gazdasági etikára is. [...] Az egyház tanításának rá kell mutatnia egy sereg alapvető igazságra, amelyen nyugodnia kell a gazdasági életnek. Rá kell mutatnia arra a belső kapcsolatra, amely a vallási-erkölcsi és a gazdasági élet között felmerül, fel kell világosítania a híveket a katolikus szellemben vett társadalmi kötelességeikről. [...] Nem demagógiai célokból kifolyólag, hanem az oszthatatlan tanítás teljesítésének kötelezettségéből kifolyólag az egyház napi tanítása alapján a proletariátusnak látnia kell, hogy az egyház megérti a szükségleteit és a szomorú helyzetét; éreznie kell, hogy az egyház a védelmére kel nem a stratégia miatt, hanem alapvető szempontokból kifolyólag. Ha az egyházi tanítás határozottan rámutat a keresztény törvényekre a gazdasági- és a közéletben, akkor a létért való küzdelmében a munkás nem fogja magát annyira magányosnak és elesettnek érezni, mint ma.²¹

Továbbra is figyelemmel kísérte a szociális kérdéssel foglalkozó szakirodalmat. Az Ateneum Kapłańskie májusi számában a *Quadragesimo anno* enciklika kalásza (Az osztrák és magyar püspöki kar megnyilatkozásai) címmel tanulmányt közölt.²² 1935-ben Lublinban megjelent az osztrák püspökök pásztorlevele: *Katolicizmus, kapitalizmus, szocializmus* címmel, amelyet németből Wyszyński fordított.²³

19 Wyszyński fiatal kora óta különböző folyóiratok szerkesztésében dolgozott. Szemináriumi tanulmányai alatt társszerkesztője lett a növendékek által kiadott Przedświt (Pirkadat) c. negyedévente megjelenő lapnak, majd pappasztenelését követően a Włocławekben megjelenő „Słowo Kujawskie” (Kujáviai hírek) c. egyházmegyei napilapnak lett a szerkesztője. Ld. Mirosław SITARZ: *Stefan Wyszyński – od dzieciństwa do absolutu KUL*. In Stefan Wyszyński Prymas Tysiąclecia – absolwent KUL ... kandydat na ohtarze. Szerk: Mirosław SITARZ, Anna SŁOWIKOWSKA, Agnieszka ROMANKO. Lublin, 2020. 17.

20 Az Ateneum Kapłańskie a włocławeki egyházmegye ma is megjelenő ismert és színvonalas teológiai folyóirata. A lapot egyébként az az Idzi Radziszewski alapította 1909-ben, aki 1918-ban létrehozta a Lublini Katolikus Egyetemet is. Első főszerkesztője pedig Antoni Szymanowski, a Katolikus Egyetem későbbi rektora, Wyszyński promotora és jó barátja lett. Ebben az időszakban havilapként teológiai kérdések mellett jogi és társadalmi problémákkal is foglalkozik. Stefan Wyszyński 1933 és 1939 között volt a főszerkesztője. Ld. Franciszek JÓŹWIAK: *Ateneum Kapłańskie*. In Encyklopedia katolicka. Tom I. Red: Feliks GRYGLEWICZ-Romuald ŁUKASZYK-Zygmunt SUŁOWSKI. Lublin, 1985. 1043–1044.

21 Stefan WYSZYŃSKI: *Kościół i miłosierdzie wobec klęski bezrobocia*. Ateneum Kapłańskie, t. 28(1933). 139–140.

22 M. P. ROMANIUK: i. m. 119.

23 Uo. 139.

A témával foglalkozó publicisztikai tevékenységét a II. világháború után is folytatta. 1946-ban adta ki egyik legfontosabb munkáját: „*Duch pracy ludzkiej*” címmel.²⁴ Ebben összefoglalta a munkával kapcsolatban a katolikus felfogás legfontosabb alapelveit, XI. Piusnak a *Quadragesimo anno* enciklikában megfogalmazott gondolatai visszhangzottak a munka megszenteléséről és az emberi életben betöltött szerepéről. Kritizálta a kor termelési technológiáit, amelyben az embert csak fizikai munkaerőként, egy gépezet részének tekintik. Írt arról, hogy az egyház védi a magántulajdon jogát, meggyengítve a tulajdonlasi lelkületet. Kiemelte a minőségi munka fontosságát, elítélte a mennyiségi szemléletet.

Stefan Wyszyński a két világháború közötti korszakban publikált írásaiban egyre nagyobb teret szentelt a kommunista veszélynek. A téma iránti érdeklődése már szemináriumi évei alatt megjelent. 1933 januárjában az Ateneumba a kommunisták jelszavára rimelő „*Világ katolikusai egyesüljetek*” címmel írt cikket.²⁵ Katolikus körökben a Szovjetunió-béli keresztényüldözéseket elítélő antibolsevista propagandakampány 1930-ban egyértelműen megerősödött, amikor is XI. Pius felhívta a hívőket a kommunisták által alkalmazott módszerek elítélésére. 1933 februárjában Wyszyński az Ateneum hasábjain tovább foglalkozott a témával: *A vallásüldözés új módszerei Szovjet-Oroszországban* címmel írt cikket.²⁶

A közös tulajdon marxista elvének legteljesebb kritikája ebben a korszakban szintén Stefan Wyszyńskitől származott.²⁷ A *Rerum novarum* enciklikára hivatkozva a későbbi prímás levezette, hogy amennyiben az embereket megakadályozzuk abban, hogy személyes javakra és takarékosagra tegyenek szert, akkor magának a munkának az értelmét kérdőjelezzük meg. Wyszyński szerint a közös tulajdon teljesen igazságtalan, konfliktusokat és féltékenységet előidéző koncepciója a társadalomban kulcsszerepet betöltő család intézményének tartósságát is semmissé teheti.

Az Ateneum 1934 februári számában „*A bolsevik kultúra, valamint a lengyel értelmiség*”²⁸ címmel értekezést tette közzé. Ez a munka a szovjet eszme Nyugat felé irányuló expanziójáról a legteljesebb képet rajzolta fel. (A szerző maga is a kérdés legkiválóbb katolikus ismerőjévé vált). A III. Internacionálé által hangoztatott nézetekre a legfogékonyabb az értelmiségiek és a munkások voltak. Az ezekben a körökben leginkább elterjedt mítoszok közé Wyszyński a szocialista tervgazdálkodás bevezetését, az egyén alkotó lehetőségeinek felszabadtását sorolta. A wrocławski tanár szerint a propagandával szembe csakis a valóságot kell állítani, bemutatni azt, hogy a kommunista gyakorlat milyen mély ellentétben van a Tízparancsolat elveivel.

Egy másik munkájában Wyszyński azt a paradoxont hangsúlyozza, hogy a kapitalista termelési formák elleni tiltakozásból eredeztethető kommunizmus a gyakorlatban szélsőségesen munkásellenes rendszerré vált, amely nem képes a végtelenségig kihasznált népszerűség elemi konzumszükségleteinek kielégítésére.²⁹

1936. júliusában és augusztusában az Ateneum nyári számában *A kommunizmus újabb támadása Lengyelország ellen* címmel közölt cikket. Harcolva a társadalommal és

24 Ld. Stefan WYSZYŃSKI: *Duch pracy ludzkiej*. Włocławek, 1946.

25 Stefan WYSZYŃSKI: *Katolicy wszystkich krajów łączcie się*. Ateneum Kapłańskie t. 31(1933).

26 Stefan WYSZYŃSKI: *Nowe metody walki religijnej w Rosji sowieckiej*. Ateneum Kapłańskie t. 31(1933).

27 Stefan WYSZYŃSKI: *Socjalistyczna własność wspólna w ocenie „Rerum novarum”*. Ateneum Kapłańskie, 5. XII. 1931. 470–486.

28 *Kultura bolszewizmu u inteligencja polska*. A tanulmány később önálló alakban is megjelent.

29 Stefan WYSZYŃSKI: *Inteligencja w straży przedniej komunizmu*. Katowice, [1938]. 109–115.

a vallással ellentétes társadalmi-gazdasági irányzatokkal – írja – nem lehet az embereket válasz nélkül hagyni azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy mily módon lehet elérni a társadalmi viszonyok javulását. Ennek a válasznak a hiánya megerősítheti a társadalomban a bolsevizmus által erőltetett véleményt, hogy az egyház tanítása a társadalom számára értéktelen. Az egyház társadalmi tanításának ismerete megmutatja, hogy van egy másik, biztosabb út a saját jogaink védelmére [...] A kommunizmust követő tömegek gyakran azért cselekednek így, mert más utat nem ismernek.³⁰

1937-ben számos, a kommunizmussal foglalkozó tanulmányt publikált önálló alakban. A wrocławdeki egyházmegyei nyomda adta ki *XI. Pius a kommunizmus elleni harcáról*³¹ című munkáját, amelyben a pápa kommunizmust elítélő enciklikáját elemzi.³² Megállapítja, hogy az enciklika a legmegfelelőbb időben jelent meg, amikor a különböző szervezetek, társulatok keresik a kommunizmus elleni harc legmegfelelőbb módját. Abban bízik, hogy az enciklikában foglaltak megfelelő befolyással lesznek a keresztény munkásmozgalomra, hogy megtöri azt a bizalmatlanságot, amellyel sokan eddig azt körülvették, a kommunizmus tengerében pedig magányosan harcoló emberek megérik, hogy a társadalmi enciklikák szellemében tevékenykedő katolikus közössége velük együtt dolgozik.

1937 augusztusában *A kommunizmussal való harc katolikus programja* címen cikksorozatot publikál.³³

Nemcsak a vallásellenes szovjet rendszerrel, hanem a fasiszmussal és a németországi vallásüldözésekkel is foglalkozott. A Dr. Zuzelski álnéven megjelentetett cikkében, az *Ateneum* 1935. decemberi számában a következőket írja: „A németországi vallásüldözés [...] nem csak a katolikus tömegekkel, nem csak az egyházi hierarchiával való harcot jelenti, hanem az egyház tanításával való harcot is. Ezt a harcot, pedig a hitlerizmus vezetőivel szorosan együttműködők irányítják, akiktől az ihletet, az anyagi és morális segítséget kapják; az állami adminisztráció ennek a neopogány mozgalomnak a kiszolgálójává válik”.³⁴ A fasiszmus és az egyház viszonyát elemző cikkében pedig rámutatott a két világháború közötti olasz hatalom által képviselt politikából származó veszélyekre.³⁵

Stefan Wyszyński társadalmi tevékenységének és publikációinak köszönhetően a II. világháború utáni közép-európai főpapok közül is kiemelkedően ismerte és fel is volt

30 Stefan WYSZYŃSKI: *Nowy najazd komunizmu na Polskę*. *Ateneum* Kapłańskie t. 38(1936). 77–78.

31 Stefan WYSZYŃSKI: *Pius XI o walce z komunizmem*. Włocławek, 1937.

32 XI. Pius pápa kategorikusan elítélte mindkét totalitárius rendszert egy héten belül közzétett két enciklikájában: *Mit brennender Sorge* és a *Divini Redemptoris*. A *Mit brennender Sorge* a nácizmus büntettei ellen irányult. Ennél terjedelmében is nagyobb és tartalmasabb a kommunizmust elítélő *Divini Redemptoris*. XI. Pius az enciklikában tárgyalja az egyház állásfoglalását a kommunizmussal szemben, a kommunizmus már Marx által is hirdetett elveit, a liberalizmus, mint szálláscsináló szerepét, az oroszországi, mexikói és spanyolországi borzalmakat. Az egyház világos tanítása című harmadik fejezetben a pápa a kommunizmus hibáival és bünteteivel szembeállítja az emberi személyre és társadalomra vonatkozó katolikus hit tanításait. A IV. fejezetben a pápa megtiltja a kommunizmussal való együttműködést: „A kommunizmus magja rossz. Semmiféle téren nem szabad vele közreműködni, ha a keresztény kultúrát megmenteni akarjuk. Éppen az elámitottak lesznek a kommunizmus első áldozatai, miután azt saját országukban uralomra segítették. Minél ősbibb és magasabb valamely ország keresztény kultúrája, amelybe a kommunizmus beférközni tud, annál szörnyűbb pusztításban tಂಬolja ki magát az istentelenség gyűlölete.” Ld. XI. Pius pápa *Divini Redemptoris* apostoli körlevele a kommunizmus ellen. Budapest, 1937. 44–45.

33 Stefan WYSZYŃSKI: *Katolicki program walki z komunizmem*. Ld. ROMANIUK 160.

34 Dr. Zuzelski: *Z walk religijnych w Niemczech*. *Ateneum* Kapłańskie t. 36(1935). 513.

35 X. Dr. Stefan WYSZYŃSKI: *Faszizm a Kościół*. *Prąd* 18(1930).

készülve a régióban épp berendezkedő szovjet rendszerből, amikor főpapként állandó harcot kellett folytatnia az ateista hatalommal. Mindez rányomta bélyegét egyházpolitikájának az alakulására is. A primás felfogása szerint a kommunista rendszer biztosította körülmények között a legfontosabb feladat az volt, hogy a széles tömegek megőrizték kapcsolatukat a hivatalos egyházzal a rendszeres vallásgyakorláson keresztül. A bíboros szerint a pusztító kommunista veszélyt kivédeni csak akkor lehet, ha a másik oldalra tömegeket állítunk. Ez a magatartás és ezek a célok egy sajátos nemzeti teológiát eredményeztek, amelynek központi helyén a Mária-kultusz állt, célja pedig a hagyományos népi vallásosság megőrzése és megerősítése, tömegek bevonása a lelkipásztorkodásba és a nemzeti és vallási azonosságtudat elmélyítése. Mindenképpen alá kell húzni, hogy a Stefan Wyszyński által javasolt vallásossági modell – amelynek vannak a mai napig érezhető negatív következményei is – nagy szerepet játszott abban, hogy a lengyel nemzet többségében elvetette a hatalom által felkínált kommunista ideológiát.

VÁRSZEGI ASZTRIK

PANNONHALMI HÚSVÉTOK (1951–2018)

A pannonhalmi húsvétokat maguk a húsvéti vendégek több névvel illették, pontosabban több elnevezéssel próbálták megragadni lényegét: „lelkigyakorlat”, „liturgikus napok”, „Szent Három Nap”, később a „magyar Taizé” is szóba került. A „Pannonhalmi húsvét” lett az általános. Kezdetől fogva ez az elnevezés foglalta magába a hívek számára a pannonhalmi „Húsvét eseményt”, amelyet a három nap egyházi-, liturgikus, spirituális, esztétikai, közösségi élményében, a hely lelkiségnek, szellemiségének együttesében megtapasztaltak. A húsvét ilyen módon történő ünneplése választ adott egy lelki tekintetben kiüresedő társadalom és egyház szomjúságára, lelki igényére. Szent Márton hegye oázis lett egy maroknyi lelkiekre nyitott csoport számára.

A HÚSVÉTI LEGENDA EREDETE

1950 után a bencés rendre köszöntő „új rendszer”, átalakította a bencés életet, a bencések kapcsolati hálóját is, ez teremtette meg a „Pannonhalmi húsvétok” új „jelenségét.” A bencések emlékezetében így maradt meg a kezdet: „Azt mondták az atyák: a múlt század (20. sz.) ötvenes évei végén egy lelkes fiatal csapat jött „húsvétolni” Pannonhalmára. Mivel a liturgia nyelve latin volt, többen még azok is, akik a középiskolában tanultak latint, Szunyogh Xavér OSB¹ Misszálé-ját kézben tartva vettek részt a Szent Három Nap liturgiáján, hogy a magyar fordításba pillantva értsék is, amit imádkoznak. Aztán egyre többen lettek. 2017-ban 459 fő jelentkezett.

A BENCÉS KÖZÖSSÉG HELYZETE

Legányi Norbert² főapát közel 10 esztendeig (1958–1968) állt a részlegesen felosztott, megcsonkított, de még mindig nagylétszámú szerzetesközösség élén a pártállam egyházat különösen is megpróbáló évtizedében. A részleges felosztás után együtt ma-

1 Névtár (1987) 1280 sz. DR. SZUNYOGH XAVÉR FERENC JÁNOS (1895–1980) gimnáziumi tanár, 1948–61. lelkész. Budapest Szt. Szabina-kápolna, 1961–63. szabadságvesztés, 1963–80. nyugalomban Pannonhalma.

Forrás: *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend Névtára 1802–1986*, összeáll.: BERKÓ Pál és LEGÁNYI Norbert, Felelős kiadó: dr. Szennay András főapát. A továbbiakban Névtár (1987)

2 Névtár (1987) 1438 sz. LEGÁNYI NORBERT BÉLA, (1906 – 1987) tanár Esztergom, Győr, Pannonhalma, 1941–42. fürdőigazgató Balatonfüred, tanár: Pápa, Esztergom, házfőnök Kőszeg, 1950–52. igazgató.

radt bencések Pannonhalmán és Győrött éltek államilag ellenőrzött keretek között. Az „egyházpolitikai” küzdelmek és megszorítások ellenére a rend magja lépésről-lépésre követte a még II. Vatikáni zsinat előtti egyház és szerzetesség újjáalakuló és változó istentiszteletét, a liturgiát, törekedett azt az adott körülmények között a „római előírások” – ahogy fogalmazták - megvalósításához. Ezek a „római előírások” kívül és belül a legitím változtatások feltétele és lehetősége voltak. A „Pannonhalmi húsvétok” átalakuló ünneplési módja úgy hatott Pannonhalma és kapcsolatrendszere (egykori diákok, rokonok, fiatal értelmiségiek, vendégeik) gyarapodó számára, mint a középkori Európában a clunij szerzetesek kezdeményezte „*treuga Dei*”, Isten békéje. Ezért persze a bencések is sokat tettek kommunikációs hálózatuk révén. A szovjetek megszállta országban többsikű (ideológiai, adminisztratív, fizikai) egyházüldözés volt, ezt saját bőrén érezte mindenki, a pannonhalmi Szent Három Nap ennek ellenére mégis a lélek, a béke és öröm ideje volt, így maradt meg többek emlékezetében.

Dolgozatunk a Szent Három Nap liturgiájának megújuló ünneplése kezdetéről és az első három évtizedéről szól, a húsvét megünneplése így illeszkedik be a készülő Legányi Norbert főapáról készülő rendtörténeti munkába, ill. életrajzba. Egy folyamatban lévő „eseménykort” nehéz mesterségesen korszakolni. Évek múltával majd egy további tanulmány, a folytatás megírása lesz szükséges és érdekes is azok számára, akik a Szent Három Nap ünneplését már későbbi szakaszban ismerhették meg és annak gazdagító tartalmi lehetőségeit is megtapasztalhatták.

Témánk időbeli áttekintése:

- 1./ A Pannonhalmi húsvétok kezdete (1962–1959) és kialakulása Legányi Norbert főapát kormányzása idején. (1958–1988)
- 2./ Szennay András³ öröksége és kormányzása húsvétjai. (1969–1973–1991)
- 3./ A rendszerváltás utáni évek történetének, (1991–) teljesebb megírása későbbi feladat lesz. Munkánkban erre csak utalhatunk.

A magyar bencés közösség élén ezekben az évtizedekben a történeti helyzetnek megfelelően, azt tükrözve kormányzó apát, főapátok és kormányzó perjelek váltották egymást: Dr. Sárközy Pál⁴ (1951–1957), Dr. Monsberger Ulrik⁵ kormányzóperjel (1957–1958), Legányi Norbert (1958–1969), Dr. Monsberger Ulrik kormányzóperjel (1969–1973), Dr. Szennay András (1973–1991).

A Pannonhalmi húsvétok ünneplése ma megváltozott társadalmi, egyházi, sőt bencésrendi feltételek között történik. Már a gyengülő pártállamban, a nyolcvanas évek-

Pannonhalma, 1952–56. perjel, 1958–68. dec. 31. főapát Pannonhalma, 1969. jan.–1976. nyugalomban Székesfehérvár, 1976-tól haláláig ismét Pannonhalmán.

- 3 Névtár (1987) 1653 sz. DR. SZENNAY ANDRÁS JÓZSEF, (1921–2012) telő. dr., 1965 óta a Hittud. Akadémia tanára, Budapest, 1973–1991 főapát Pannonhalma, 1975–76. és 1984–86. Hittud. Akadémia dékánja.
- 4 Névtár (1987) 1161 sz. DR. SÁRKÖZY PÁL ENDRE bölcsészdoktor, (1884–1957) főiskolai tanár, 1947–52. kormányzó apát, 1952–57. főapát Pannonhalma.
- 5 Névtár (1987) 1428 sz. DR. MONSBERGER ULRIK REZSŐ (1905–1974) tanár. 1952–56. gimn. igazgató Pannonhalmán, 1956–57. főmonostori perjel, 1957–58. kormányzóperjel. 1958–69. főmonostori perjel, 1969–73. kormányzóperjel, 1974-ben – halála után – bakonybéli c. apát megtisztelő címet kapja a Szentszéktől.

ben – így tudjuk – a kecskeméti piaristák is így ünnepeltek, a szabadság adta lehetőségek között a budai bencés Tanulmányi Ház melletti Szent Szabina kápolnában 1984-től, Tihanyban 1990-es évektől, Bakonybélben 1998-tól ünnepelték hasonló bensőséggel a Szent Három Napot.

Az utolsó években ugyan a covid járvány megtorpanást jelentett, de 2022-ben folytatódott az ekkor már „hagyományosnak” mondható 60 évre visszatekintő ünneplési mód.

A SZENT HÁROM NAP LITURGIÁJA

Jézus tanítványai, majd a növekvő keresztény közösség tanúságtételének legfontosabb megragadható ténye: a közös imádság, a „liturgia.” A jeruzsálemi templomi imádság és Jézus közösségének házaknál végzett „kenyértörési”⁶ istentisztelete egygyé olvad, lényegét és kifejezési módját megtartja ugyan, de mivel „élő”, folytonosan alakult, változott. A Szent Három Nap liturgikus ünneplésének módját, amely Jézus Krisztus életének, kereszthalálának és feltámadásának eseményét foglalja össze és ünnepli. Ennek módját az újkorban, a reformáció (1517) után Római Misszálé⁷ szabályozta. Az 1570-es Római Miskönyv irányelvei a II. Vatikáni zsinatot előkészítő liturgikus reformtörvények, majd annak zsinati döntései elfogadásáig, alig változtak. A legfontosabb újítást XII. Pius pápa engedélyezi, amikor 1951-ben kísérletképpen a húsvéti virrasztást visszaállítja, elébb egy évre, később három évre meghosszabbítva az engedélyt 1952-ban, ezt a megújított formát veszi át az 1962-ben megjelenő újabb Római Miskönyv, innen pedig a II. Vatikáni zsinat emeli át a Sacrosanctum concilium kezdetű, a szent liturgiáról szóló konstitúciójába⁸

Itt jelenik meg a zsinati tanítás megfogalmazása: „Az egyház sohasem mulasztotta el, hogy a húsvéti misztérium ünneplésére összejöjjön, hogy olvassa azt, »ami az egész Szentírásban róla írva szólt« (Lk. 24,27), ünnepelje az Eukarisztiát, melyben »halálának győzelme és diadala megjelenik«, s egyben hálát adjon »Istennek elmondhatatlan ajándékáért« (2 Kor 9,15) Krisztus Jézusban, »dicsősége dicséretére« (Ef. 1,12) a Szentlélek ereje által.”⁹

A XX. század római katolikus egyháza nagy utat tett meg, mire a II. Vatikáni Zsinat megfogalmazta, ezt a mondatot és liturgikus ünneplése középpontjába állította húsvét misztériumát, és azt tudatosan ünnepli is. A pannonhalmi Perjelnapló 1951-es feljegyzései között szinte az „új” felfedezésével és rácsodálkozásával ezt olvassuk: „a mai nagyszombati szertartás teljesen különbözött a szokásostól és visszatérést jelent az ősihez. Ezt a Szentszék egyelőre még csak kísérletként engedélyezte. Lényeges változás a szertartásokban, hogy azokat nem nagyszombat reggelén, hanem nagyszombat-húsvét éjszakáján végezzük.”¹⁰ A bencés közösség is ezt az utat járta végig egyházi rendelkezésről egyházi rendelkezésre, míg kialakult az ünneplés mai módja és így a legutóbbi évtizedek folyamán számos katolikus magyar hívő tudatában és szívében „a pannonhalmi húsvét” évenként visszatérő örömteli tapasztalat és lelki élmény lett.

6 Ap. Csel. 2,42–47.

7 Missale Romanum 1570, azaz Római Miskönyv.

8 *A liturgiatudomány kézikönyve*. Szerk.: PÁKOZDI István – SOMORJAI Ádám OSB, Szent István Társulat, Szent István kézikönyvek Budapest, 2020.

9 Liturgikus Konstitúció 6.

10 PBF PI Perjelnapló 1951. március 24.

ÚT A LITURGIKUS MEGÚJULÁS BEFOGADÁSÁIG.

A megújuló egyházi istentisztelet (liturgia) befogadásának előfeltételei a 20. század első évtizedeitől érlelődtek a magyar bencés közösségekben is, főként Pannonhalmán, hiszen itt működött a rendi főiskola, itt éltek a fiatal rendtársak.

Szellemi tájékozódásuk hátterében az egyetemes egyház liturgikus törekvése, köztük több bencés teológus munkássága állt: Dom Lambert Beauduin (1803–1960), Ildefons Herwegen OSB (1874–1946), Odo Casel OSB (1886–1984), Pius Parsch OSA (1884–1954), Josef Andreas Jungmann SJ (1889–1975).¹¹

A magyarnyelvű liturgia egyik úttörője Szunyogh Xavér Ferenc bencés volt a 20. század első évtizedeiben. A klosterneuburgi Parsch Pius OSA példáját követte liturgiát megújító törekvéseiben. Kortársai, követői „Magyar Parsch Pius”-nak is nevezték.

Pannonhalmán az 1931-ben bevezetett szerzetesi reform nemzedéke és a velük ronszenvező rendtársak is a liturgikus megújulást hívei voltak. Közéjük tartozott az idősebb nemzedékből Bíró Lucián¹² lelképásztori, Radó Polikárp¹³ elméleti munkásságával, majd később Szigeti Kilián¹⁴ regens chori az egyházi zene terén végzett munkájával. Kevés kivétellel minden bencés nemzedékből voltak a liturgikus megújulásnak képviselői: Nádas Alfons,¹⁵ Galambos Irenaeusz,¹⁶ Jáki Teodóz,¹⁷ Áment Lukács.¹⁸ Sólymos Szilveszter¹⁹ a rendi főiskola liturgika tanára és a növendékek prefektusa is volt. Bár elgondolásuk és liturgikus gyakorlatuk eltért egymástól, sőt időnként a „hivatalos” elvárásoktól is, a liturgia iránti szeretet és a megújulás vágya vezette őket. Legányi

-
- 11 SÖVEGES DÁVID OSB: *Fejezetek a lelkiség történetéből*, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma 1993, Pannonhalmi Könyvek (334–339).
 - 12 NÉVTÁR (1987) 1315 sz. BÍRÓ LUCIÁN GÉZA, (1893–1990) tanár, lelkész, házfőnök Komárom, 1939–45. Pápa, Komarno (Komárom), 1949–54. Klástor p/Znievom (Zniovárálja), 1954–61. lk. Malinová, 1961–70. lelkész. Balony, 1970-óta nyugalomban Komárom.
 - 13 NÉVTÁR (1987) 1322 sz. DR. RADÓ POLIKÁRP JÁNOS teol. doktor, (1899–1974) lelkész, tanár, a liturgia professzora. 1930–31. tanulm. Róma, 1931–33. 1942–50. egyetemi tanár, 1950–71. tanár a Pázmány Péter Hittudományi Akadémián Budapest, 1971–74. nyugalomban Pannonhalma.
 - 14 NÉVTÁR (1987) 1524 sz. DR. SZIGETI KILIÁN MIKLÓS egyházzene doktora, (1913–1981) egyházi zenét tanul Róma, 1942–73. főisk. tanár és regens chori, gimnáziumi tanár, kottatár és orgona műz. öre Pannonhalma.
 - 15 NÉVTÁR (1987) 1456 sz. DR. NÁDASI ALFONZ TIBOR (1909–1997) tanár, 1943–47. tábori lk. és hadifogság, 1948–50. lelkész Budapest, 1950–75. tanár, 1975 óta nyugalomban Győr.
 - 16 NÉVTÁR (1987) 1641 sz. DR. GALAMBOS IRÉN FERENC teol. doktor, (1920–2007), tanár Csepel, 1953–56. Győr, 1956–57. Könyg érsek által kinevezett tábori lk. Traiskirchen, 1957–66. ig. Kastl, 1966–67. 1977–2002-ig lelkész Alsóőr (Unterwart), közben 1981–85. hittanár is Felsőbb Női Szakiskolán Oberwartban. 2002-től Pannonhalmán nyugalomban.
 - 17 NÉVTÁR (1987) 1707 sz. JÁKI TEODÓZ SÁNDOR, (1929–2013) kántor Mezőtúr, 1954–56. kántor Sopron, 1956–59. kántor és do. pref. Győr, ezalatt zeneművészeti tanulmányok, 1959–60. kántor Sopron, eközben és 1960–61. zeneműv. főiskolai h. Budapest, 1961-től gt. és kántor Győr, és 1967-től a Budapesti Nyári Kántorképző tanf. tanára is, 1968-tól a Győri Hittudományi Főisk. tan. is, 1969-től a Győri Székesegyházi Palestrina Kórus karnagya is. Tanár Győrben.
 - 18 NÉVTÁR (1987) 1829 sz. DR. ÁMENT LUKÁCS FERENC teol. doktor, (1942–). 1969–70. gt. Pannonhalma, 1970–75. zeneakadémiai tanulmányokat végez, 1973-tól regens chori, 1974-től főisk. tan., gt., do. pref., 1976-tól magister liturgiae is, 2016-tól nyugalomban.
 - 19 NÉVTÁR (1987) 1623 sz. DR. SÓLYMOS SZILVESZTER LÁSZLÓ teol. doktor, (1920–2006) 1950–51. lelkész Kőszeg, 1951–56. szabadságvesztés, 1959–67. főisk. tan. és növ. pref. Pannonhalma, 1967–69. főisk. tan. és növ. pref. Budapest, 1974 óta gyűjtemények öre is Pannonhalma, 1984 óta budapesti tanulmányi ház elöljárója, Szt. Szabina-kápolna lk. Budapest. 2005-től nyugalomban.

Norbert főpát irányításával és következetes szorgalmazásával 1958-tól Szigeti Kilián atya (1942-1974), majd utóda Áment Lukács egyházzenei vezetésével (1973- 2013), liturgikus munkatársai (Söveges Dávid,²⁰ Szabó Flóris,²¹ Bánhegyi Miksa,²² Korzenszky Richárd,²³ Hirka Antal²⁴), az őket lelkesen támogató fiatalok, atyák, köztük (Bence Anzelm,²⁵ Sulyok Elemér²⁶) és növendékek segítségével újult meg lépésről lépésre a zsinat kívánta anyanyelvi liturgia. A főpát célja az volt, hogy a magyar egyház számára a II. Vatikáni zsinat liturgiáját anyanyelvében megújult formájában a főmonostorban kísérletezzék ki. Liturgiával és egyházi zenével foglalkozó rendtársait szólította meg erre, hogy az ő liturgikus munkájukkal Pannonhalma legyen az új magyar liturgia laboratóriuma, a zsinati liturgikus megújulás műhelye.²⁷

MELY ÉVEKBEN ÉS KIK JÖTTEK PANNONHALMÁRA ELŐSZÖR „HÚSVÉTOLNI”?

1950-ben államosították a Pannonhalmi Szent Gellért Tanárképző Főiskolát, a tanári hivatásra készülő rendtársak az állami egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) különböző karain végezték tanulmányaikat és egy részük Budapesten is lakott. Budapest, egyetlen nagyvárosunk találkozóhelye volt egykori bencés iskolákból, 1950-től a megmaradt két iskolából (Pannonhalma, Győr) jövő egyetemistáknak, öregdiákoknak. A rendi utánpótlás egy része is budapesti iskolánk diákjaiból került ki. A fővárosi bencés- és egyházi kapcsolatrendszer, amelynek volt egy szegedi elágazása is, tette lehetővé, hogy rokonok, barátok, volt bencés diákok, az illegalitásba kényszerült rendek képviselői, csendben létező katolikus közösségek tagjai is tudomást szereztek a Szent Három Nap ünnepléséről. 70 év távolából nehéz az első vendégek nevesítése.²⁸ Az állampárti

20 Névtár (1987) 1585 sz. DR. SÖVEGES DÁVID IMRE bölcsészdoktor, (1917–1996). 1950–53. tanár, nevelő, 1956–57. gimn. és do. ig. Pannonhalma, 1957–59. szabadságvesztés, 1959–65. könyvtáros, 1965–73. gt., 1973–78. magiszter és főisk. tan., 1978–85. vikárius., 1985-től főisk. tan. Pannonhalma.

21 Névtár (1987) 1692 sz. SZABÓ FLÓRIS IMRE, (1925–1988), 1951–59. betegszabadságon Pér, 1959–67. könyvtáros, 1967–72. tanár és nevelő, 1972–73. gt. és könyvtáros., 1974-től fő-isk. tan. is, 1975-től főkönyvtáros, főisk. tan. és tanár Pannonhalma.

22 Névtár (1987) 1740 sz. BÁNHEGYI MIKSA BÉLA, (1928–2009) kántor Csehímindszent, 1963–65. dec. 31. tanár. Győr, 1966. jan.-júl. könyvtáros Pannonhalmán, 1966–68. gimn. iroda-vezető, 1968–69. gt., do. pref., 1969–73. gt., ig.-h. do. pref. Pannonhalma, 1973–77. gimn. és do. ig., 1977–80. gt. Győr, 1980 óta gt. Pannonhalma, 1988-től főkönyvtáros.

23 Névtár (1987) 1824 sz. DR. KORZENSZKY RICHÁRD MIKLÓS bölcsészdoktor, (1941–). 1968–73. gt. Győr, 1973–79. gt., fő-isk. tan., és főp. titk., 1979–81. g. és do. ig., főisk. tan., 1981-től g. és do. ig. 1991-től Művelődési és Közoktatási Min. m.társa Budapest, 1994-től házfőnök, plébános, majd perjel Tihanyban. 2018-tól nyugalomban.

24 Névtár (1987) 1840 sz. HIRKA ANTAL ANDRÁS, (1945–) tanár nevelő Pannonhalmán, 1982–86. ig.-h. is.

25 Névtár (1987) 1821 sz. DR. BENCZE ANZELM LÓRÁNT bölcsészdoktor, (1939–), 1969–75. gimnáziumi tanár, diákotthoni prefektus Pannonhalma. 1975-ben elhagyta a Rendet.

26 Névtár (1987) 1825 sz. DR. SULYOK ELEMÉR ÁKOS teol. doktor (1941–2015) 1971–75. főisk. tan. és gt., 1973–75. do. pref. is, 1973–74. főisk. előadó, , 1975 óta fő-isk. ig. és gt., 1985 óta alperjel is, Pannonhalma.,

27 Főpáti napló 1965. A főpát és Kovács püspök a köztük lévő jó emberi kapcsolaton túl segítségére volt a püspöknek a liturgia ügyeiben és így közvetetten részt vett a magyar püspöki kar munkájában, a katolikus istentisztelet megújításának előkészítésére vállalt feladatotban.

28 Nényei Gabriella leveléből: „Nagyon örültem a telefonodnak, meg annak is, hogy megmented a feledéstől azt a hősi korszakot. Akkor nem tudtuk, hogy hősi.”

diktatúra éveiben nem volt tanácsos a vendégek nevét, hivatását, lakáscímét rögzíteni, így emlékiratokból, felkérésre írt visszaemlékezésekből és az oral history közléseiből tudjuk megközelítőleg rekonstruálni az első csoportokat és az első pannonhalmi alkalmat. Húsvéti vendégeink, e sorok írója kérésére, visszaemlékezéseikkel jöttek segítségül. Részben ezen forrásokból vett példákkal, adatokkal támasztható alá a „húsvéti történet”.

ELSŐ BENCÉS KAPCSOLATTEREMTŐK.

A bencés atyák közül, akiknek neve és tevékenysége a húsvétal kapcsolatban kezdettől egyértelmű: Jámbor Mike,²⁹ Vályi Hugó,³⁰ Tarnay Brunó,³¹ Domnanovics Ábel,³² Kiszely Márk,³³ Pászthory Valter,³⁴ továbbá Pálffy Aurél³⁵ személye fontos még. Kivétel nélkül kiterjedt ismerettséggel, fővárosi kapcsolatokkal rendelkeztek, elsőként ők szólították meg, hívták rokonaikat, diákjaikat és barátaikat Pannonhalmára.³⁶

1958. évvel kezdődően az új főapát átvette a liturgia vezetését is, ahogy az más monostorokban is természetes, kezdeményezi és szorgalmazza a liturgia megújítását. Legányi Norbert visszahívja a gimnázium élére Vályi Hugót igazgatónak. Tudtával és bátorítására, Vályi Hugó, Jámbor Mike és Domnanovics Ábel, később még Pálffy Aurél közvetítésével hívnak meg „húsvétolni” rokonokat, ismerősöket és egyetemista fiatalokat.

29 Névtár (1987) 1479 sz. DR. JÁMBOR MIKE MIKLÓS (1909–1992) tanár. Pápa, Győr, 1936–37. 1944–85. főisk. tan., közben 1944–46. febr. alperjel., 1947–54. és 1956–63. főisk. ig., 1959–73. alperjel, 1973–76. ir. ig., 1985 óta nyugalomban Pannonhalma.

30 Névtár (1987) 1510 sz. VÁLYI HUGÓ GUSZTÁV, (1908–1987) tanár, 1943–45. diákkotthoni ig. Pannonhalma, 1945–48. házfőnök. és ig. Csepel, 1948–50. lelkész Budapest, Győr, Csorna, 1958–62. ig. Pannonhalma, 1962–78. tanár és lelkész Győr, 1982 óta nyug. Győr.

31 Névtár (1987) 1688. sz. DR. TARNAY BRUNÓ PÁL teol. doktor, (1924–2007) Ravasz, 1953–54. kántor Ménfőcsanak, 1954–56. Hittud. Akad. hallgató Budapest, 1956–57. kántor Bp., Szabadság-hegy, 1957–62. kántor Budapest, Vörösvári út, 1962–66. tanár és nevelő, főisk. tan. Pannonhalma, 1970–73. tanut. California, 1973–76. egyet. előadó tanár Salzburg és párhuzamosan egyet. lk. München, 1976–81. magyar lk. Dél-Württemberg, 1981–92. főiskolai tanár a Szent Gellért Hittud. Főisk. Pannonhalmán. 1981–95. a Pázmány P. Hittud. Akadémia levelező tagozatának tanára, 1988–95. a Pázmány Péter Hittud. Akadémián az Alapvető Hittan Tanszék tanszékvezető professzora. 1995–97. kiegészítő lelkész, 1997–2000. betegszabadságon, 2000-tól nyugalomban Pannonhalmán.

32 Névtár (1987) 1775 sz. DOMNANOVICH ÁBEL TAMÁS, (1931–) 1955–62. gimnáziumi tanár és nevelő Pannonhalmán, a diákok „ellenforradalmi tüntetése miatt” rendi kereten kívül kerül, 1962–65. slk. Tatabánya, 1965-ben elhagyta a Rendet.

33 Névtár (1987) 1798 sz. KISZELY MÁRK ISTVÁN (1932–2012) 1957–58. kántor Györszentmárton, 1958–59. sekrestyés Pannonhalma, 1959–60. újra e. h. Budapest. 1960. dec. 24. laicizálást kért, majd 1963-ban elhagyta a Rendet.

34 Névtár (1987) 1799 sz. PÁSZTHORY VALTER GYÖRGY (1932–1996) 1959–66. gimn. tanár és nevelő Pannonhalma, 1966–69. szabadságvesztés, 1969–71. sekrestyés Tata, 1971–73. Kertészeti Kutató Intézetnél Budatétény. 1973 óta hg. és do. gondnok Győr, 1990: a tihanyi apátságai tp. plébános. 1994–96: a bpi Szt Benedek Ált. Isk. ig-ja.

35 Névtár (1987) 1634 sz. PÁLFY AURÉL JÓZSEF (1920–1995), 1945–48. gt. és karnagy, 1948–50. karnagy, ikrénypusztai miséző, 1950–53. tanár Győr, 1953–59. szabadságvesztés, 1959–63. tanár, nevelőtanár is, 1961–71. házgondnok., 1969–74. tanár, 1974–82. alperjel, főpt. és főap. ir. ig., 1982 óta főap. ir. igazgatója.

36 Névtár (1987) 1528 sz. KAPUY VITÁL KÁROLY, (1913–1995) tanár Pápa, Esztergom, Budapest, 1951–57. hg. Győr, házgondnok, 1965–73. igazgató Pannonhalma., 1973–75. középisk. felügyelő Pannonhalma, köz-ben 1969–73., 1975–85. Katolikus Főig. Budapest, 1985 óta nyug. Pannonhalma. Kapuy Vitál Jámbor Mike és Domnanovics Ábel budapesti vendégiról következetesen beszámol jelentéseiben. ÁBTL – 3.1.2. -M- 36924/1 58

A meghívottak között azonban különbséget kell tennünk. A rendelkezésekre álló forrásokból úgy látszik, hogy a pannonhalmi húsvét alkalmas „lelkigyakorlatos” helynek ígérkezett a budapesti katolikus csoportok és illegálisan élő szerzetesközösségek fiataljai számára. Így kezdetben a meghívás feltételezetten elsősorban nekik szólt és aztán a barátoknak rokonoknak. A bencés atyák sajátos és szerteágazó „hálózata” kitűnően működött, hatékony, de veszélyes is volt. Az ügynökjelentésekből az tűnik ki, hogy elsőként ezen katolikus csoportok képviselői jelentek meg. A budapesti fiatalok pannonhalmi látogatásai egyébként is mindig kiemelt megfigyelési cél volt az állambiztonság számára.³⁷ Mivel számukra veszélyessé lett Pannonhalma, a későbbiek során előtérbe kerültek a rokoni, ismeretségi kapcsolatok, így ezek élményeiről tudunk a legtöbbet. Megállapíthatjuk, hogy a többségében világi, értelmiségi húsvéti vendégek között mindig jelen voltak az illegálisan élő katolikus közösségek tagjai is.

Jámbor Mike atya személyes meghívására az orvosi egyetemen végzős Pogátsa Gábor, majd felesége Gizella lesznek évtizedekre vendégeink.³⁸ Pogátsa professzor kapcsolata hosszútávon alakult a pannonhalmi húsvétokat illetően.³⁹

Keresztes. K. Sándorné, szül. Józsa Mária így emlékezik: „1959 húsvétján voltam először Pannonhalmán Hugó atya meghívására Édesanyámmal (dr. Józsa Fábiánné, dr. Tomka Mária). Megszámolni sem tudom, hogy ezután még hányszor: először Édesapámmal és testvéreimmel, Zsuzsával és Katiival, majd barátaimmal, barátnőimmel, később férjemmel (Keresztes K. Sándor), gyerekeinkkel, barátainkkal és unokáinkkal.”⁴⁰ Hugó atyán kívül a nyári csónaktúrák révén Fadgyas Edvin,⁴¹ Vida Szabolcs,⁴² Polán Hildebrand,⁴³ Pászthory Walter, Tarnay Bruno, Lövey Félix,⁴⁴ Forrai Botond⁴⁵ stb. atyák voltak a sok kirándulással, szárazföldi és vízi tábortüzekkel, evezéssel emlékeze-

37 ÁBTL – 3.1.2. -M- 36924/1 58

38 Pogátsa Gábor Prof. Dr. MD, PhD, D.sc a MTA doktora (1937 – „Jámbor Mike atya vendégeiként voltunk annak a 6–8 emberből álló kis csoportnak a tagjai, akik a rendi folyosóból nyíló kis ebédlőben étkezünk. Nagyszombat éjszakáján a kerengő udvarában gyújtott parázs mellől indult a szertartás. Csak mi hatan/nyolcan voltunk civilek. Pogátsa G. levele Várszegi Asztriknak, 2021. január 15. (A levél magánlevéltáramban.)

39 Pogátsa főorvos látogatásai során rokoni és baráti alapon Endrédi Vendel zirci apát, Legányi Norbert főapát és Szennay András főapát kardiológiai vizsgálatát is elvégezte.

40 Józsa Mária Várszegi Asztriknak pontosan idézi és kiegészíti: „Hugó atyát a Balaton mellett, Alsóbélatelepen 12 éves koromban ismertem meg, szomszédunkban, dr. Bacsák György (I) és lánya vendégszerető házában, akik 1944-ben Pannonhalmán vészelték át a háború végét és nagy hálával és elismeréssel viseltettek Hugó atya és a bencések iránt.” uo.

41 Névtár (1987) 1622 sz. FAGGYAS EDVIN ISTVÁN, (1919–1970) 1944–48. gt. Pannonhalma, 1948–52. lk. Zalaapáti, 1952–58. gt., 1958–65. gt., do. főpref., 1965–70. gt. Pannonhalma. Meghalt Alsóbélatelepen.

42 Névtár (1987) 1526 sz. VIDA SZABOLCS LÁSZLÓ, (1913–1981) 1938–46. főisk. tan., soc. mag., növ. pref., 1946–48. főisk. tan., pref., gt., 1948–50. főisk. tan., főap. szert., 1950–59. gt., 1953–59. do. főpref. is, 1959–73. gt. és do. ig., 1973–75. kt., 1975–81. gt. és do. ig.

43 Névtár (1987) 1761 sz. POLÁN HILDEBRAND GÉZA, (1929–2014) 1957–63. tanár és nevelő 1963–75. tanár, 1975–79. főisk. tan. 1979 tanár Pannonhalma. 1994–1996 Pax Tourist vezetője Pannonhalmán. Lelkész Kismegyer. 1996–2008 Tihanyban lelkész, majd nyugalomban.

44 Névtár (1987) 1795 sz. LÖVEY FÉLIX JÓZSEF, (1932–) 1959–66. tanár és nevelő Győr, 1966–78. gt. és do. pref., 1973–1974. alperjel is, 1973. külső házgondnok, 1978 óta gazdasági előadó, gondnok, gt. és 1978. nov.-ig nevelőtáncos is Pannonhalma. 1992-től lelképásztor plébános h. Tihanyban.

45 Névtár (1987) 1788 sz. FORRAI BOTOND JÁNOS, (1929–2018) gazd. munkakörök Pannonhalma, tanár 1963–1972 Pannonhalma, 1973–1981 tanár, nevelő Győr, 1982–1989 tanár, nevelő Pannonhalma, 1991-től plébános Ménfőcsanakon.

tessé vált táborok vezetői. „Így húsvétkor már haza mentem Pannonhalmára, amelybe ekkorra már a szó szoros értelmében beleszerettem. A vonat ablakától elvontatni sem lehetett, amíg remény volt rá, hogy megpillanthatom.”⁴⁶

Józsa Mária visszaemlékezésében már nem csak a három kapcsolattartó személy, hanem a pannonhalmi tanári kar bencés tagjai is megjelentek.

A vendégekben mély nyomot hagyott a liturgia változásának emléke is: „1963-65 között lehetett, Norbert főapát úr volt akkor is a főcelebráns, és (Sólymos) Szilveszter atya irányította a teljesen megújult szertartást. A vonatunk késett... lihegve estünk be Nagycsütörtökön egyenesen a bazilikába a porta speciosán. Döbbenetünkre a szertartás közepébe kerültünk, ami nem fönt a szentélyben,⁴⁷ hanem előttünk a kórus szinten zajlott. Egy provizórikus oltár körül állt körben tíznél több (ha jól emlékszem 12) koncelebráló atya, a többiek a stallumokban. Valószínűleg még latinul mondták, de olyan átütő ereje volt ott minden egyes együtt mondott szónak, mondatnak, hogy azóta sem tudom elfelejteni.”⁴⁸

„A szertartást Norbert Főapát úr celebrálta rendkívül... – nem találok jobb szót - méltósággal. A gregorián ének és az orgona betöltötte a bazilika hatalmas terét - felejthetetlen élmény volt, legszívesebben örökre ott maradtam volna.”⁴⁹

A LITURGIA ÜNNEPLÉSÉNEK MÓDJA

Az istentisztelet, a liturgia nyelve a 70-es évek elejéig még főként latin volt, a hívek és később a bencések is próbáltak ezen segíteni: „A latin szövegeket amennyire lehetett a Szunyogh Xavér Misszálé-ból követtem. (Édesanyámnak ez nem jelentett gondot, ő ciszterci oblataként/harmadrendűként latinul mondta a zsolozsmát is.) Ahogy gimnazista lettem azonnal jelentkeztem latinra, hogy minél hamarabb én is aktívan be tudjak kapcsolódni. Később voltak kétnyelvű és magyar nyelvű kiadványok a szent három nap zsolozsmájáról, Jeremiás siralmairól és a patrisztikus olvasmányokról.”⁵⁰

Dr. Jákfalvy Ottó⁵¹ és családja 1960-ban jártak családstól látogatóban első alkalommal Pannonhalmán Pálffy Aurél bencés atya révén, majd 1963-ban először vettek részt ugyanígy a családdal a húsvéton. 1963-tól rendszeresen jöttek húsvétra.

A bencés atyák, barátaik, néhány bátor egyetemista és rejtőzve élő szerzetesnő alkoták ezt az első kis csapatot. Az első évtizedekben hitvalló bátorság kellett a pannonhalmi húsvéthoz, hiszen a belügyi megbízottak figyelték, listázták és jelentették megbízóiknak a vendégeket. A nagycsütörtöktől Pannonhalmára közlekedő zsúfolt buszokon az a szóbeszéd járta, hogy „ünnepi játékok” vannak ott, azért utazik oly sok ember Pannonhalmára. Élményüket így ragadja meg Jákfalvy Ottó: „Hozott bennünket a kis, három-négy kocsiból álló szerelvény a barátságosan pöfögő gőzmozdonnyal... Később a busz vette

46 Józsa Zs. uo.

47 A tűzszentelés kivételével az első években a teljes húsvéti liturgia a szentélyben volt. Józsa u.o.

48 Józsa uo. az emlékek alapján ez az 1965-ös év húsvétja volt, ekkor volt versus populum oltár és koncelebráció

49 Józsa uo.

50 Józsa uo.

51 Dr. Jákfalvy Ottó Várszegi A. kérésére 2003. 06.23-án kelt 10 oldal terjedelmű magánlevélben foglalta össze 40 év húsvéti tapasztalatait. Dolgozatunk során gazdag információira gyakran támaszkodunk. A levél magánlevéltárban.

át a főszerepet, míg ma az autó.... Az is mindegy, hogy Győr felől, Kisbér felől, Veszprém felől vagy éppen Sopronból érkezünk. Addig nyújtogatjuk a nyakunkat, amíg egyszer csak felkiált valamelyikünk: látszik már a Szenthegy!” „Mint drága ékszer aranykoszorúban.” (Sajó Sándor verse szerint.)⁵²

Ügynöki jelentésből tudjuk, hogy 1960. április 14-én, húsvétra, ill. „lelkigyakorlatra” egy vegyes fiatal csapat, fiúk és lányok érkeztek Pannonhalmára. Külön laktak, lelkigyakorlatot tartottak és minden liturgián részt vettek, nagyon komolyak voltak. Jelenlétükről tudott a főapát, hiszen hozzájárulása kellett. Ábel, Hugó és Mike atyák foglalkoztak velük. Mivel nem volt névsor, az ügynök nem tudott beszámolni a nevekről. Ezt a hiányosságot az ügynök tartóztíztje fájalta is. Az egyetemista, ill. értelmiségi fiatalokat az állambiztonság a „Fekete Hollók”⁵³ csoportosulásaként kezelte és egy ideig nyomozott is utánuk. Róluk az elkövetkező években nem találtunk adatokat, feltételezhető, hogy nem csoportosan, hanem egyénileg jöttek, ha mertek még jönni. A volt bencés diák kategóriából Pogátsa Gábor orvos és Tringer László⁵⁴ gyórszentmártoni születésű ugyan csak fiatal orvos megmaradtak az első meghívottak közül és évtizedekig húsvéti vendégeink. Ezekről függetlenül az „ismerősök, rokonok” típusú vendégek csoportja kezdett gyarapodni. Az állambiztonsági háttér mélyebb kutatása a továbbiakban nem célunk, azt azonban meg kell állapítanunk és előre kell bocsátanunk az egész időszakra, hogy a pártállam éveiben a pannonhalmi húsvéti napok visszatérő témája volt az államvédelemnek, az ügynöki jelentéseknek.

A „földalatti szerzetesség” életéről beszámoló „Mónika naplója” c. könyv, egy-egy képet villant fel az 1962. évi pannonhalmi húsvéti napokról. A Boldogasszony közösség a Húsvétot Pannonhalmán töltötte. A bencések közül két azonosítható név szerepel a szövegben, természetesen „álnéven”, „János atya”, azaz Tarnay Brúnó és „Márk atya”, azaz Domnanovics Ábel.⁵⁵ A Boldogasszony közösség Lénárd Ödön piarista atya és Tímár Ágnes létrehozta közösség kezdeteire, bencésekhez fűződő kapcsolatára utal.

Az egészen természetes volt, hogy a különböző időkben felvett bencés oblaták/oblátusok is rendszeres, de nem szervezett látogatói voltak a húsvéti ünnepeknek. Fetter Terézia, Kiss Gabriella, Perényi Zsuzsa, sőt későbbben Pozsonyból Svoboda József – világi néven, nem bencés oblatús/obláta nevükön jelentek meg - rendszeresen a Szent Három Nap vendégei voltak.

A „pannonhalmi húsvét” szerves része lesz a Szociális Testvérek Társasága tagjai képésének is. Czucz Erzsébet testvér visszaemlékezése teljesebb képet ad közösségük

52 Jákfalvy Ottó uo.

53 A „Fekete Hollók” úgy a Kádár-korszak legnagyobb egyházzellenes rendőrségi akciója. 1957–58-tól az „egyházi reakció” elhárításával foglalkozó alosztály több száz római katolikus papot, volt szerzetest, apácát és főként a fiatal generációhoz tartozó hívüket vette megfigyelés alá. Az egymással kis közösségekben kapcsolatot tartó, együtt olvasó, vitatkozó, közös hitéletet élő csoportokra 1961-ben az állambiztonság gyorsan és határozottan csapott le, több százuknál tartott házkutatást és sokukat letartóztatták, akiket azután szervezkedés vádjával többéves börtönrre ítélték.

54 Tagja voltam például egy spontán szerveződő keresztény fiatalokból álló egyetemista körnek is. Itt ismerem meg egyébként feleségemet, Katalint...” A szeretet érvényesítése, Életinterjú Tringer László pszicháterrel, a gyógyító beszélgetések mesterével. In Magyar Krónika N° 94, 120–129. old. 2022. március

55 Mónika naplója, Egy szerzetesközösség élete az üldöztetés éveiben, Vigilia, Budapest, 1990.) Tarnay Brúnó álnéven „János atya”, „Márk atya” pedig Domnanovics Ábel, ők a Boldogasszony Háza közösség lelkivezetői voltak ekkor. A kötet legutolsó lapja tartalmazza felsorolva a közösség neveit és a bencések nevei feloldását is.

pártállami helyzetéről. A levelében leírtak a hetvenes évekre vonatkoznak. Erzsébet testvér így vall:

„Felnőttkori megtérő vagyok... Egyetemista koromban hívő körökbe kerültem, és végül lassan hitre tértem. Munkatársam elvitt (Kapcsándi) Zsigmond⁵⁶ atyához Csobánkára... különböző templomi programokra, zsolozsmákra. Vágyódtam közösségre. Szerzetességről még nem hallottam. 1975. húsvétja előtt mondták, hogy lehetne menni Pannonhalmára Nagycsütörtöktől húsvéthétfőig, van egy szabad hely. El is jutottam egy ismerőssel, aki Juhász Gergely atya vendége volt. Nagyon nagy, mély élmény volt. A gyönyörű liturgia, a bencés közösség családiassága, a vendégek közössége, előadások, elmélkedések.

...én is gyanús lettem a BM-nek, kihallgatáson elmondták nekem, hogy én szociális testvér vagyok, és ez büntetendő dolog. Így derült ki, hogy a baráti köröm a Szociális Testvérek Társaságának tagjai titkosan.

Következő évben már hárman mentünk. 1976. pünkösdjén beléptem a Társaságba. Ettől kezdve szinte minden évben Pannonhalmán töltöttem ezeket a napokat. És egyre többen mentünk, négyen, öten, hatan, heten, nyolcan – Asztrik atya vendégeiként.

A BM érdeklődött a vendégekről, ezért kitalált adatokkal jelentkeztünk be. Helyet is virágnyelven kértem: négylevelű lóhere, nyolc boldogság stb.

A társaság fiataljai: ismerkedők, jelentkezők, jelöltek mentünk. A képzés része lett a Pannonhalmi húsvét (a bencés lelkiesség).⁵⁷

A Szociális Testvérekhez jelenléte, annak egy alig ismert vendége, majdnem az egész húsvéti közösséget veszélyeztető helyzet forrása lett. Egy pszichésen súlyos beteg leány is csatlakozott a Szociális Testvérekhez, vendégként velük volt. A testvérek figyelmeztettek és segítséget kértek e tanulmány írójától, aki Okos Gizella főorvosasszony segítségét kérte. A főorvosasszony megvizsgálta a leányt, szölt az ugyancsak Pannonhalmán húsvéti vendég Tringer professzornak. Az apátság autót adott sofőrrel és a súlyosan beteg fiatal lány másfél órán belül orvosi felügyelet alá került a Tringer főorvos vezette budapesti klinikán.

Az Unum közösség 1950 után illegalitásba kényszerült tagjai is Pannonhalmára jártak a húsvétkora későbbi vezetőjük Gerő Éva Terézia nővérrel.⁵⁸

Alig múlt el néhány év, a hatvanas évek első húsvétoló nemzedékét, szorosan követi a második, majd az azt követő harmadik nemzedék. A rend külső, „egyházpolitikai sorsa” pontosan tükröződött a húsvéti vendéglátás személyi kapcsolatai összefüggésében. Az 1961-es gimnáziumi „ellenforradalmi tüntetés”⁵⁹ miatt büntető dispoziíót kapott Vályi Hugó Győrbe, Domnanovics Ábel tatai kápláni helyre, Jámbor Mike is a főmonostorba húzódott vissza, Kiszely Márk 1962-ben elhagyta a rendet, Pászthory Valter 1965 után börtönbe került.

56 Névtár (1987) 1612 KAPCSÁNDI ZSIGMOND IMRE, (1918–1998) 1944–45. beteg Balatonfüred, 1945–48. gt. Csepel, 1948–49. slk. Pomáz, 1949–84. lk. Csobánka, 1984 óta nyug. Pannonhalma.

57 Czúcz Erzsébet szociális testvér levele Várszegi Asztriknak, 2022. (magánlevéltáramban)

58 Unum Testvérek, Unum Sanctissimae Trinitatis, UST, Unum Sanctissimae Trinitatis in Corde Jesu et Mariae: női, egyházmegyei jogú apostoli élet társasága. (Forrás: Magyar Katolikus Lexikon)

59 1961. október 23. az 1956-os forradalom 5. évfordulóján a III.A. osztály diákjai megemlékeztek a forradalomról, ebből a BM politikai ügyet csinált és büntetett tanárt, diákat, főként a főapátot.

Az egyetemre is új bencés nemzedék került, akiknek barátai megjelentek az ünnepekre: Korzenszky Richárd, Sulyok Elemér és az utánuk jövő rendi fiatalok Vidákovich Előd,⁶⁰ Nagy Endre.⁶¹

Sulyok Ákos Elemér fiatal bencés vendége lesz a Nényei család.

„Akkoriban épp Elemér atya (nekünk továbbra is Ákos volt még sokáig) tiszte volt az odavetődött híveket bevezetni a nagyheti szertartások szimbólum rendszerébe. Csodálatos élmény volt így átélni például a nagypénteki néma bevonulást, a feketébe és rajta a vértanúság piros stólájába öltözött szerzeteseket, amint aztán némán leborultak a lecsupaszított, minden díszétől megfosztott oltár előtt, a ruháitól megfosztott, szenvedő Üdvözítő előtt így hódolva. Életre szóló, sorsunkat meghatározó esemény volt az a szent három nap. Attól kezdve minden évben igyekeztünk ott lenni, szüleink pedig vigyáztak az egyre nagyobb számú gyermekeinkre. Belénk ivódott a liturgia szentsége, mélyen átélhettük a három nap drámáját, majd a sötétségben felragyogó világosságot, – Lumen Christi, Krisztus világossága – a feltámadás felfoghatatlan diadalát.⁶² Az „élmény” a résztvevők további sorsát, hivatását is meghatározta: „A liturgia Pannonhalmán megérezett szentsége indította férjemet a teológiai tanulmányok felé is, majd 1993-ban diakónussá szentelték.”⁶³

Nényei Gabriella később a pannonhalmi élményt irodalmi formába öntve is megjelentette *Útkereső* c. kötetében a Szent Gellért kiadónál *Megváltás* címen, Isten majd gondoskodik a bárányról... (Ter 22,8) esszéjében⁶⁴

A KERESZTÉNY ÉRTELMISSÉG JELENLÉTE

A pannonhalmi húsvétot végig kísérte a katolikus magyar értelmiség egy részének folyamatos jelenléte is. Kívánatos lenne, hogy mindenkit felsoroljunk, de az lehetetlen. A főmonostor számára minden keresztény hívő szívesen látott vendég volt. Az értelmiségiek csendes, hívő jelenléte, hűséges részvétele jó példa, megerősítés volt az együtt ünneplő közösségnek.

Az első évek fiataljait akár családjukat, akár egyetemista voltukat tekintjük, értelmiségiek voltak. Orvostanhallgatók, orvosok (Pogátsa, Tringer László, Hortobágyi Tibor, Okos Gizella, Perényi Zsuzsa, Szijártó Noémi orvosok, mérnök (Jákfalvy Ottó) tanárok, Aszalós János matematikus és felesége, Szöllőssy Enikő szobrász, Meggyes Tamás

60 Névtár (1987) 1835 sz. VIDÁKOVICH ELŐD LAJOS, (1942–) egyetemi h. Budapest, gimn. tanár és nevelő Győr. 1972 óta tanár, nevelő Győr. 1989-ben elhagyta a Rendet.

61 Névtár (1987) 1836 sz. NAGY ENDRE LAJOS, (1943–1996) tanár és nevelő Pannonhalmán, majd Győrött. pref. Pannonhalma.

62 Nényei Gabi levele Várszegi Asztriknak, magánlevéltárban)

63 Nényei Gabriella levele Várszegi Asztriknak: „1981-ben vettünk utoljára részt a pannonhalmi szent három napon. Akkortól már a Krisztus Király templomban férjem vezette a liturgia szolgálatát, mely lassacskán hihetetlen tömegeket vonzott a kis templomunkba, messze földön elterjedt a híre, szétvitték a búvópatakok. Az ünnepekre hazajövő külföldön élők is oda jártak. (pl. Bohr János.)

64 Nényei Gabriella levele V. Asztriknak u.o.

Talán negyven éve lehetett. Pannonhalmán töltöttük a nagyhetet. 79. vagy 80. húsvétján történt. Nagyszombat éjszakáján egy, a hívek közül választott édesapa és 8–10 éves, gyerekhangú kislány olvasta föl Ábrahám és Izsák párbeszédét Az apa: Aszalós János, az akkoriban „földalatti” közösségünk atyja volt. A fiú pedig Péter nevű fia. A történetben ezután szereplő fiúnk Palkó, a későbbi bencés diák, majd tanár úr. A pannonhalmi húsvét nélkül talán ma sem érteném, mi igazából a megváltás.

egyetemi oktató, Vasadi Péter író, Spannraft Marcellina egyetemi oktató, Nényei Gábor és felesége, Gabriella, nagy családjuk, barátaik. Erdődy Gábor és E. Csorba Csilla egyetemistaként voltak itt. Protestáns fiatalok, sőt teológiai hallgatók is mindig voltak: „Pontosan 45 évvel ezelőtt az akkori pannonhalmi spirituális... fogadott be engem is, mint kezdő teológus hallgatót a szent három nap liturgiájára. Az az ott eltöltött idő megerősített a lelkési hivatásomban. Nem tudok elég hálát adni az Istennek.”⁶⁵ Vele voltak még: Bencze Imre, Laborczi Géza, Donáth László és Tekus András akkori evangélikus teológiai hallgatók. Visszatérő vendég volt Katharina van Drimmelen holland lelkész nő és baráti köre, holland egyetemi tanár-család, Szilágyi Pál református lelkész. Az értelmiségiek jelenléte ma is hangsúlyos és fontos.⁶⁶

A PANNONHALMI SZENT HÁROM NAP ÜNNEPLÉSÉNEK ÉS PROGRAMJAINAK FELÉPÍTÉSE

Az ünnep örömhírét, üzenetét maga a liturgia, a szövegek és cselekmény bontakoztatta ki. A húsvétra érkező vendégek rövid idő alatt közösséget alkottak a szerzetesekkel és minden imaórát együtt imádkoztak, ünnepélyesen énekeltek: nagycsütörtök reggeltől a Szent Három Napban a vigiliát és laudest (reggeli dicséret), elmélyülten hallgatták Jeremiás siralmait, a déli imaórát, délután pedig a nap „fő” liturgiáját: nagycsütörtökön az utolsó vacsora emlékére a főapát, vagy helyettese megmosta a felkért bencés szerzetesek, továbbá akkor még a szociális otthoniak és a vendégek lábát, Nagypénteken Urunk szenvedésének ünneplését, majd a szombati vesperást, 21.30-kor pedig a megtelt bazilikában a húsvéti vigiliát az összes olvasmánnyal, koncebrálva, végezetül az udvaron tartott húsvéti körmenettel, amelynek végén elhangzott a lezáró hármaskörös köszöntés: „Krisztus feltámadott, valóban feltámadott!” és ételáldással. Szennay András főapát lehetőség szerint felnőttest is keresztelt, vagy bérmált húsvéti vigiliáin. Ez máig gyakorlat. 1965 nagycsütörtök délelőttjén Dr. Endrey Mihály püspök, aki lelkipraktórást tartott Pannonhalmán tartózkodott, szent olajokat szentelt.⁶⁷ Ez volt az első koncebrált ünnepelt mise Pannonhalmán.⁶⁸

A Szent Három Nap liturgikus ünneplésén kívül maradt idővel a vendégek szabadon rendelkeztek, ill. igényeiknek megfelelően éltek az egyre gazdagodó lehetőségekkel.

Dr. Jákfalvy Ottó és családja 1960-ban jártak családotól látogatásban első alkalommal Pannonhalmán Pálffy Aurél bencés atya révén, majd 1963-ban először vettek részt ugyanígy a családdal a húsvéton. 1963-tól rendszeresen jöttek húsvétra. Jákfalvy Ottó mérnök pontos információi nagy segítség munkámban, egyúttal értékes példáját tanúsítja: milyen egy keresztény értelmiségi. Ő maga ezt írja: „Kis összeállításomat sok szeretettel és hálával adom át. Igaz öröm volt számomra újra végig tekinteni, újra átélni közel félszázad pannonhalmi élményeit, eseményeit.”⁶⁹

65 Hafenscher Károly ifj. levele Várszegi Asztriknak, 2021 április 4. (magánlevéltáramban)

66 A kilencvenes évek visszatérő húsvéti vendége volt Mensáros László, Ágoston oblátusunk, továbbá Esterházy Péter író is itt volt, unokája, Lilike keresztelőjén 2014 húsvéti vigiliáján.

67 1991-től nagycsütörtök délelőtt, három/négy éve lelkipásztori okból nagyszerda estjén Várszegi Asztrik c. culusi püspök szentelte a szent olajokat.

68 PBF PI Perjelnapló, 1965 nagyhét.

69 Jákfalvy uo. kísérőlevél.

SZÁLLÁS, ÉTKEZÉS, ELLÁTÁS

Az első vendégek a főmonostor vendégszobáiban laktak, utána megtelt a diákotthon (kb. 340–360), majd a környékbeli magánházak kiadó szobái, néhány évtized után a magánpanziók is húsvéti vendégeket fogadtak. Az elmúlt években voltak olyan vendégek is, akik Budapestről, vagy a közeli városokból csupán a húsvét éjszakájára jöttek, vigilián ünnepeltek a közösséggel.

„Akkor még egy szép kis ebédlőben étkeztünk és a főmonostor ódon szobáiban laktunk és boldogan ismerkedtünk a csodálatos épületegyüttessel, gyűjteményekkel, a hely varázsával...”⁷⁰

Józsa Mária és Pogátsa Gábor elejtett, mégis fontos megjegyzései utalnak a vendégek elhelyezésére, étkeztetésére vonatkozóan. „Bent lakó vendégek első alkalommal csak kb. 10–12-en voltunk, onnan tudom, hogy a főporta melletti kis szoba volt a vendég ebédlő, ahol egy turnusban étkeztünk, többen emlékeim szerint nem fértek volna be.”⁷¹

Ami az első évek szálláslehetőségeit illeti, így emlékezik Józsa Mária: „Az évek során azt hiszem az összes létező vendégszobában/vendégágyon aludtunk, kezdve a legreprezentatívabb Mária Terézia⁷² szobától a tetőtéri bútorraktárig, az igazgatói iroda mellett lévő kis pihenőszobától a rektori irodáig és a kollégiumi nagy- és kis hálókig.”

„Azután évről évre többen lettünk..., ezt eleinte nem is a bazilikában érzékeljük, hanem az étkezéseknél. A diákebédlő – akkor még elválasztott – tanári étkező részében ebédeltünk, később a diákebédlőben két turnusban.”⁷³

1973-tól folyamatos volt növekedés, túlsúlyba kerülnek a családok, a fiatalok, akik a diákotthon körülményeit jobban is túrték (emeletes- és pótágyak, matracok, hálózsák). Az évente növekvő jelentkezés tette szükségessé, hogy a „szabadság éveitől” 1990-es évektől szabadon lajstromoztak és hároméves „vetésforgóval” fogadták be a vendégeket. Háromévenként beosztással közel ugyanazokat a vendégeket, hogy a közbeeső két esztendőben mások is jöhessenek. Természetesen voltak évenként itt ünneplő „törzsvendégek” is, akiket nem utasíthattak el.

A húsvétünneplés folyamatosságát ebben a periódusban a 2012. év törte meg a bazilika felújítása miatt. A Boldogasszony kápolnában ünnepeltek annyi hívővel, akik ott elfértek.

A pandémia kényszerítette a bencés közösséget – remélhetőleg rövid időszakra – a vendégek nélküli ünneplésre. Ezért az 1951–2018. évszám választása. 2021. húsvétján már online révén kapcsolódtak a hívek ünneplésünkhöz.

Mint már utaltunk rá, az első években a liturgia nyelve latin, magyarnyelvű könynyítésekkel. „Már a hatvanas évek során segítségünkre voltak stencilen sokszorosított szövegek, kották – elsősorban Nagyszombatra.”⁷⁴ Nyomdai sokszorosításra ekkor még senki sem mert gondolni. A hatvanas évek végére Áment Lukács atya irányításával megvalósul lassan és sok küzdelemmel az anyanyelvű liturgia. Ez a három év (1970–1973)

⁷⁰ Jákfalvy uo.

⁷¹ Józsa uo. Folytatás: „Érdekes, hogy az első időben mi vendégek nem nagyon barátkoztunk egymással Mindenkinék megvolt a maga bencése... Később a létszám megnövekedésével ez gyökeresen megváltozott, már Kelenföldön megismertük egymást, a vonaton igyekeztünk egymás mellé ülni és együtt örülni az ünnepnek.” *Ld. még a 9. jegyzetet!*

⁷² Egyik vendégszoba Stefánia belga főhercegnő bútoraival volt berendezve.

⁷³ Józsa M. uo.

⁷⁴ Jákfalvy uo. 2. lap.

átmenetet jelentett a húsvéti vendégek összetételében is, közben az is megváltozott. A mindenki számára érthető anyanyelvi liturgia hamar meghozta gyümölcsét: a fiatalokat, fiatal családokat, később a családokkal a gyermekeket is. Szennay András főapát egyértelmű liturgiát támogató törekvése biztonságot teremt a további fejlődésben, kialakult a húsvét ünneplésének ma gyakorolt formája, folyamatosan növekedett a vendégek létszáma. Szennay főapát nagypénteki beszédei a Bencés Kiadónál két kiadásban is megjelentek.⁷⁵ Később a Szent Három Nap liturgiája is önálló kötetben jelenhetett meg.⁷⁶

A Pannonhalmán ünneplőben is felmerült a kérdés: a katolikus hívek húsvétot egyházközségeikben, a szerzetesek saját közösségeikben ünnepelték. A liturgiát megújító törekvések érzékenyek az ünnep „közösségi” irányba történő nyitásra, utat nyitottak egy-egy szerzetesközösség és világiak, katolikus értelmiségiek közös ünneplésére. Hogy ez mennyire nem természetes dolog ekkor még, a hívő értelmiségi ezt kérdezte: „Az ünneplők száma egyre nő, elgondolkozom azon, mi is motiválja a bencéseket a húsvét együttl ünneplésére. A szerzetesközösség intim ünnepére miért nyílnak meg a kapuk minden évvel tágabbra, miért ez a növekvő „kereslet” a Pannonhalmi húsvét iránt?”⁷⁷

Legányi Norbert főapát naplójában, a hatvanas években már létszámadatokat is említ, 30, aztán 60 vendéget. A csendes átalakulás útját járták. Nem célunk, hogy statisztikát közöljünk, de néhány számot meg kell említenünk. 1988 húsvétján⁷⁸ „mintegy 430 itt lakó vendégünk volt.”

„A bazilika akkor is megtelt, hiszen a bencés közösség, a nővérek, az idősek papi otthona lakói, a vendégek mellett sokan jöttek fel – az akkor még faluból, jöttek Győrből, a közeli és távoli környékről.”⁷⁹

A távolról jövő vendégek túlsúlyba kerültek a helybeli csoportokkal (város, környék, idősek otthona, nővérek csoportja), nem csak a létszám lett probléma, hanem a liturgiához történő nyitottabb „magatartás” is. Két gyakorlat, két stílus nem volt hosszabb távon képviselhető.

A vendégek között megjelentek a határainkon kívül élő magyarok (Csehszlovákia, majd Szlovákia), majd protestáns testvéreink is, és így részben még ökumenikus alkalmá is vált a húsvét. Volt olyan húsvétvasárnap a nyolcvanas években, amikor Katharina van Drimmelen holland lelkész nő egy nagy csokor holland tulipánt hozott Bécsből a húsvéti oltár díszítésére. 2018-ban 430 szállóvendégünk volt, 480 étkezési jegyre volt szükség. Többen a városka panzióit és kiadó magánzállásait vették igénybe, csakhogy itt ünnepelhessenek.

75 SZENNAY András: *A kereszt titka*, Bencés Kiadó, ISBN: 9637819002

76 *A húsvéti Szent Három Nap liturgiája*, Pannonhalma, 2017, Pannonhalmi Főapátság, Bencés Kiadó

77 Jákfalvy uo. 3.lap

78 PFL FL PI, Perjelnapló (ápr.3.)

79 Jákfalvy 23. old. Folytatás: „A nagyszombati liturgia még késő délután világosan kezdődött és fejeződött be a körmenettel. A hagyományosan rendezett körmenet előtt kitarul a bazilika főkapuja, csodálatos volt, amint beragyogott a lemenni készülő nap és a verőfényben megindult a körmenet, a nagy épületegyüttes körüli hosszú úton...”

SPIRITUÁLIS, SZELLEMI PROGRAMOK

A bencések hamar felfedezték az idejövők lelki igényét és a liturgiaközi időket változó, de gazdag tartalmú lelki ajánlatokkal gazdagították olyan mértékben és életkor szerinti témákban, hogy az egyre növekvő létszámból minden korosztályt megszólítanak: biblikus, teológiai előadások, elmélkedések, keresztút, adoráció, zene-és képmeditáció, képelemző elmélkedés, nagypénteken közös bűnbánati liturgia, azt követő gyónási lehetőség, gyerekeknek olyan foglalkozások, pl. a nagyszombat délelőtti „óvoda” megteremtése, hogy a szülők őket segítő más lelki programokon részt vehessenek. A felnőtt réteg, a szülők egy épületben, de mégis érdeklődési témának megfelelően igényük szerinti töltekezhetnek, valóban „fellelegeztek”. Kezdetől fogva fontosak voltak az ifjúsági csoportok, a nagy beszélgetések stb. Vasadi Péter egy jól sikerült beszélgetés után így definiálta az egyházat. „Az egyház a szentek 'orca-vizitje'. Időnként összejövünk, egymás szemébe nézünk, megállapítjuk, miként áll dolgunk Istennel és testvéreinkkel, aztán visszatérünk napi életünkhöz és több reménnyel folytatjuk”. A jelenlévő orvosok pedig megállapították, hogy ezt a nagycsoportos beszélgetést akár egy klinika is megirigyelhetné. A liturgia és a lelki programok, a keresztény közösség megtapasztalhatósága Magyarország egyik legnagyobb egyházközösségek közötti „egyházközségét” hozta létre ezekben a napokban Pannonhalmán. Az itt ünneplőkben megfogant a vágy, hogy odahaza saját egyházközségeikben is így, szépen, igényesen és bensőségesen ünnepeljék a szent húsvétot. Húsvét tüze ily módon is terjedt, amiért Istennek hálát adtunk és szívből kívántuk, hogy húsvét szent titkait híveink szerte a katolikus magyar egyházközségeiben így, vagy még bensőségebben ünnepelhessék.⁸⁰

Felejthetetlen élményt jelentett a húsvéti vigílián felolvasott szentírási szakaszok dramatizált előadási módja. Családok, apa és fia olvasták fel Ábrahám és Izsák történetét.⁸¹

A „HELY VARÁZSA”, ÉS AZ „ÓRA VARÁZSA”

Milyen hatások érték a húsvéti vendégeket?

„Minden érkező vendéget úgy fogadjanak, mint magát Krisztust, mert ő maga mondja majd egykor: »Idegen voltam, és befogadtatok engem« (Mt 25, 35). Mindenkinék adják meg a megfelelő tiszteletet, de elsősorban a hitben testvéreinknek és a zárandokoknak.”⁸²

A Regulán alapuló bencés vendégszeretet, vendégfogadás nagy hatást tett vendégeinkre.⁸³ Jákfalvy Ottó vendégre hivatkozom ismét, aki így látta ezt: „Ez évszázadok multáival ma is szóról-szóra így történik, az elnyomatás, az üldözés és a szegénység idején is, ma is, már szerencsésebb – de változatlanul nehéz – körülmények között. Kedveség, szolgálatkészség, tapintat, figyelem, közvetlenség, a legjobb értelemben vett „krisz-

80 Jákfalvy uo. 6–7. lap

81 Ld. Nényei Gabriella emlékeit!

82 *Szent Benedek Regulája*, 52. fejezet, A vendégek befogadása, uo. 6–7. lapok

83 Maga a vendégfogadás technikai megvalósítása nagy munkát jelentett a gazd. csoportnak: Dobra Modeszt, Lövey Félix, Vincze Iván, fiatal bencés növendékek, konyha számára.

tusi alázat”, a ma emberét csak ezen a szinten lehet megszólítani és ezt olyan jó megélni, megtapasztalni.”⁸⁴

Akik évtizedek óta vettek részt a húsvétokon, a környezet változását is figyelemmel kísérték: „Mérőfldkőnek érzem és éltem meg a jubileumi évekre (1996, 2000. év) való felkészülést, a rend, a Szenthegy, a keresztény és magyar kultúra bemutatását országvilág előtt.”⁸⁵

A húsvétok egyre ismertebb vonzereje a zene, elsősorban a gregorián ének, ami szuggesztív erővel kíséri, teszi közvetlen élménnyé a liturgiát, számomra, laikus számára is. „A szent három nap és a húsvétvasárnap zsolozsmája”, a „kezdetek” kis stencilezett nyomtatványai nyomán lehetővé teszi az ünnep „többdimenziós” átélését s a dallamok-szövegek elkísérnek az év hétköznapjaira is) nem is merem említeni, hogy „saját szövegű zsolozsmázásra, istendícséretre is ösztönöznek, amint az ünnepekre emlékezés versek írására ösztönöznek... Isten külön áldása, hogy olyan karnagyot és orgonistát adott Pannonhalmának, mint Lukács atya és társai, a kar...”⁸⁶

A húsvéti „kiscsoportos beszélgetések” szintén a kezdetektől kísérték a pannonhalmi húsvétokat. A témák: család, nevelés, Szentírás, a bencés rend élete A témák gazdagodtak. Társadalmi kérdések, művészet, Korzenszky Richárd atya diavetítései.

„A kiscsoportos beszélgetések nagy hatásúak voltak tapasztalatom szerint Az élet legkülönbözőbb helyzeteiben, negyven év távlatából is világosan megjelennek azok a tanítások, gondolatok, példák, amelyeket Pannonhalmán „szedtem fel” és eligazítást nyújtanak saját problémáimban, vagy tovább adhatom azóta gyermekeimnek, unokáimnak, különböző közösségekben, beszélgetések során.”⁸⁷

A közös étkezés élménye: az „éttermi zsongás”, találkozások ismerősökkel, barátokkal, különös, kedves alkalmi együttlétek.

Az utóbbi években igen kedves szokás került bevezetésre, a nagyszombati körmenet utáni (0.30 körül) kalács-osztás az udvaron, az éjszakai, meghitt órában...

A húsvétoló vendégek konyhai ellátásának gondja Dobra Modeszt⁸⁸ atya és a konyhai alkalmazottaink vállán nyugodott. Ezekben a napokban is áldozatkészen végezték az ellátást. A konyha világi munkatársai között akkor még számos illegálisban élő bencés testvérünk, a Szent Benedek Leányai Társaság⁸⁹ tagjai dolgoztak.

Az éttermi kiszolgálásba, főként a mosogatásba nagy lelkesedéssel kapcsolódtak a vendégereg fiataljai.

A létszám növekedésével szokásossá vált az eligazító találkozások, pl. a nagypéntek reggeli „lakógyűlés” bevezetése, tanító előadások tartása, a csoportos zenehallgatás, a TV-találkozás a Szentatyával, az „Urbi et orbi” áldás.

Jákfalvy Ottó vendégünk a mérnökember pontosságával látja, hogy a pannonhalmi Szent Három Nap mennyi energiát, kreativitást és áldozatot igényelt a bencés közösség-

84 Jákfalvy uo. 6. lap.

85 Jákfalvy uo. 7. lap

86 Jákfalvy uo. 5. lap

87 Jákfalvy uo. 5. old.

88 Névár (1987) 1689 sz. DOBRA MODESZT GYÖRGY, (1925–2007) 1950–53. gondnok, 1953–59. főmonostori és diákokthoni beszerző, 1973-tól központi beszerző, konyha- és mosodavezető Pannonhalmán.

89 Szent Benedek Leányai Társasága, 1928: Tiszaújfaluban alapította Kühár Flóris és Berecz Skolasztika a tanyai nép testi-lelki gondozására. 1950-ben feloszlatták őket. 1990: a közösség újra indult Pannonhalmán, 1992: visszatelepültek az alapítás helyére, Tiszaújfaluba (Tiszaalpár II.). 1993: a Pannonhalmi Bencés Kongr. női perjelisége.

től. Külön kiemeli, hogy ennek ellenére Pannonhalma ezekben a napokban biztosítani tudta a magányt és a csendet, az elvonulás lehetőségét is: „Alapvető a csendes elvonulás, elmélkedés, szemlélődés, szentségimádás, a szertartásokra készüllet, a pihenés, a személyi kapcsolatok ápolása lehetőségeinek biztosítása is. A feladat emberfelettinek tűnik, láthatóan a Szentlélek, az isteni Gondviselés működik közre az emberi törekvések érdekében!”

A vendégek, együtt a vendéglátókkal – átélhetik a húsvét misztériumát, töltekezhetnek lelkileg, szellemileg, élvezhetik a szépség, a jóság, a tudás ajándékait, letehetik terheiket, megújulhatnak, megtérhetnek, újra kezhetnek! Ezért növekedhet a „kereslet”, ezért vágyunk vissza újra és újra a Szenthegyre! Elmondható: „Hic habitat felicitas!”⁹⁰

A HÚSVÉTI VENDÉGEK KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSAI.

A hazatérő vendégek közül az évtizedek során korábban szóban, később egyre többen levélben köszönték meg a húsvéti napokat. Néhány idézet egy-egy köszönőlevélből: „Idén, Győrből jövet már a buszon megszólított egy udvarias fiatalember, hogy vajon az apátságba igyekszünk-e. Mert, hogy ő pedig ott diák.

Mindig nagy „kísértés” számomra az ismerősök felkeresése és a velük való beszélgetés, és talán ennél is nagyobb az új kapcsolatok építése. Persze nem a pusztai beszélgetések, hanem azokban a mértéktartás a próbatétel.

A zsolozsma dallamos lüktetése méltó indítása volt mindhárom szent napnak; gyönyörű volt a többszólamú zsoltár a szombati vigílián.”

„Szóval nagy élmény volt a Szent Három Nap, köszönöm, hogy a bencések vendégszeretetét élvezhettem, és velük együtt ünnepelhettem; úgy érzem, valóban feltöltődésemre szolgált.

Imádkozom a bencés közösségért, hogy még sokakat meg tudjanak ajándékozni ilyen egyszerű élménnyel.”

„Nagyon szép szent három napunk és feltámadás ünnepünk volt idén. Fizikailag elfáradtunk, de lelkileg megújultunk, megerősödtünk. Jó volt együtt lenni, élvezni a bencés vendégszeretetet, szép volt sétálni az Arborétumban és a Boldogasszony kápolna körül, nagyon jó volt közös zsolozsmával kezdeni a napot a Bazilikában, és csodálatos volt az ünnepi liturgia. Hálásan köszönjük.”

A PANNONHALMI HÚSVÉTOK KISUGÁRZÁSA

Jákfalvy Ottó mérnök, négy évtized pannonhalmi húsvétjainak hűséges krónikása, levele végén önálló bekezdést szentel a kérdésnek: „érdemes szöbáhozni a katolikus megújulás talán két, kétésfél évtizedének történetét”, Pannonhalma megújulásával kapcsolatban.

Saját közvetlen tapasztalatára is hivatkozik, amikor azt írja, hogy a magyar egyházban, a plébániai közösségekben is megmozdult az élet. Élő kapcsolatban vannak saját budapesti egyházközösségükkel, a Házasság Hétvége lelkiséggel, kültagjai a bencés lelkiséget követő Szociális Testvérek Társaságának, a nyolcvanas évektől részt vettek

⁹⁰ Jákfalvy uo. 7 lap

a karizmatikus megújulás találkozásán. „Valamennyi közösségben igen nagy a szerepe, jelentősége Pannonhalma kisugárzásának, ideértve a pannonhalmi húsvétokat, lelki gyakorlatokat. Nagyon nagy összetartó, reménykeltő élmény, amikor itt is – ott is összetalálkozunk családokkal, barátokkal, papokkal, szerzetesekkel. Felemelő, biztató érzés...”⁹¹

Nehéz vállalkozás egy olyan ma is élő „történet”, mint a Pannonhalmi húsvétok bemutatása még akkor is, ha az időhatárokat kijelöljük. Múlt és jelen átjárják egymást, mivel az ember a hordozója. Miért? A „pannonhalmi húsvéti mozgalmat” nem szándékolták, a dolgok egyházi természetéből fakadt. Lélekből, az istentisztelet, a liturgia méltó végzéséből fakadt és a változások közepette is abból forrásozott. Az akkori közösség egy része vágyódott a megújulásra. Voltak, akik elleneztek. Az államhatalom kezdetétől gyanúsnak, veszélyesnek ítélte, figyelemmel kísérte a mozgást, változást. Sokan élünk, akik ennek a történetnek akár szerzetesként, vendéglátóként vagy húsvéti vendégként részei, cselekvői voltunk. Minden bizonnyal többen vannak, akik név szerint nem nyertek említést. Tőlük megértést kér a krónikás. Arra mindenképpen alkalmas alapvetés, leírás, hogy a megújulás eseményét, titkát kellő tisztelettel megközelítsük és engedjük, hogy ez ma is, köztünk és másutt is hatékony legyen.

91 Jákfalvy uo. 9. lap.

VÖRÖS GÉZA

A REGNUMTÓL A KISZ-IG

Az ifjúsági szervezetek a diktatúrában

BEVEZETÉS

Az ifjúsági mozgalmak, szervezetek magyarországi története a 16. századig nyúlik vissza. Az első, az ifjúságot is tagjai között tudó szervezet a Jezsuita Rendhez kapcsolódó Mária Kongregáció volt. E hitbuzgalmi egyesületnek a fő célja az volt, hogy tagjait – főként a fiatalokat – a Mária-tisztelet hangsúlyozásával a hitélet erősítésével vallási-erkölcsi alapokon nyugvó nevelésben részesítse. Magyarországon e szervezetet Pázmány Péter vezette be 1580 körül, és 1943-ban a Magyarországi Mária Kongregációk Országos Szövetsége már több mint harmincezer tagot számlált.¹ A 18–19. században elsősorban a diákságnak, az egyetemistáknak jöttek létre különböző önképzőkörök.² A 20. század első felében itthon és Európában is számtalan állami, egyházi vagy éppen civil kezdeményezésű ifjúsági szervezet alakult, Magyarországon az egyik legnépszerűbb az 1913-ban meghonosított cserkészlet lett.³ A társadalmi kezdeményezéssel létrejött, de az állam és az egyház támogatását is maga mögött tudó szervezet taglétszáma elérte az ötvenezer főt, azonban a korszak legnagyobb létszámú ifjúsági szervezete mégsem ez, hanem az 1921-ben megszervezett leventemozgalom volt.⁴ Az iskolából kimaradó 12 és 21 év közötti fiúkat, majd 1943-tól a leányokat is a soraiba tudó leventemozgalomban a vallásos nevelés és testnevelés oktatása mellett, 1939-től már a katonai kiképzésre helyeződött hangsúly.⁵ Emellett számos keresztény ifjúsági mozgalom is működött, amelyek megpróbálták a társadalom szinte minden rétegét megszólítani (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete, Katolikus Leánykörök Szövetsége, Országos Katolikus Növédő Egylet, Keresztény Ifjúsági Egyesület, Soli Deo Glória stb.).⁶

1 Mária Kongregáció Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mária%20Kongregáció.html> (utolsó letöltés ideje: 2022. június 1.)

2 P. MIKLÓS Tamás: *A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek a dualizmuskori Magyarországon (1867–1918)*. Neveléstörténet, 2005. évfolyam. 1–2. szám.

3 A magyarországi cserkészlet történetéhez lásd GERGELY Ferenc: *A magyar cserkészlet története, 1910–1948*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1989.

4 A magyarországi levente mozgalom történetéhez lásd GERGELY Ferenc – KISS György: *Horthy leventéi. A leventeintézmény története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976.

5 VÁRDAL Levente: *A cserkészlet és a leventemozgalom*. In Magyar Cserkészlet (1910–1948). Szerk.: TABAJDI GÁBOR–SZIGETI LÁSZLÓ. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2020. 126–127. <https://www.cserkesz.hu/sites/default/files/2020-10/tabajdi-szigeti-magyar-cserkeszlet-1910-1948.pdf> (utolsó letöltés ideje: 2022. június 1.)

6 BENSZIK Rita: *Keresztény ifjúsági mozgalmak Magyarországon (1920–1945)*. In Magyar Cserkészlet (1910–1948). Szerk.: TABAJDI GÁBOR – SZIGETI LÁSZLÓ. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2020. 183–196.

A vallásos-egyházi ifjúsági szervezetek mellett számos munkásmozgalmi indítatású egyesület is működött, amelyek a tizenéves korosztály körében próbáltak nevelő munkát végezni. Ezek elsősorban a szakszervezetek és a baloldali pártok támogatásával létrejött ifjúmunkás csoportok voltak, tevékenységük központjában az érdekvédelem mellett a szocialista oktató-nevelő munka állt. Közülük a három jelentősebb ifjúsági szervezet az Ifjúmunkások Országos Szövetsége, Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége és a Szociáldemokrata Párt Országos Ifjúsági Bizottsága volt.⁷

IFJÚSÁGI SZERVEZETEK ÉS A POLITIKA

Minden politikai hatalom jól ismeri azt a mondást, miszerint akié az ifjúság azé a jövő. Magyarországon a második világháborút követő időszakban sorra alakultak – vagy újra működésbe léptek – a különböző ifjúsági szervezetek, amelyek a 15 és 24 év közötti 1,2 milliós korosztály majd felét, körülbelül ötszázezer fiatal tudhattak tagjaik között. Ezek a közösségek a pártokhoz, a világháború előtti civil társadalom valamely csoportjához, vagy az egyházakhoz kötődtek.⁸

A második világháború után a politika színpadán megjelenő pártok mindegyike igyekezett valamilyen jövőképpel szolgálni az ifjúság számára abból a célból, hogy saját szavazóbázisukat növeljék, így remélve nagyobb súlyra szert tenni az ország irányításában. A Magyar Kommunista Párt (MKP) – hasonlóan a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz – igyekezett több, – elsősorban a Függetlenségi Front tagjai között szereplő – ifjúsági szervezetet magába tömörítő közösséget létrehozni. Így alakult meg 1944. december 6-án Debrecenben, majd az ország több városában is a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, amely az MKP, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt és a Polgári Demokrata Párt ifjúsági szervezeteinek együttműködése nyomán, elsősorban munkás- és parasztifjúságot kívánt a soraiba felvenni.⁹ A MADISZ létrehozásával, a kommunisták saját politikai irányvonalukat akarták érvényre juttatni, azonban rá kellett jönniük, hogy ezt nyíltan nem tehetik meg, a résztvevők – főként a koalíciós pártok ifjúsági szervezeteinek – különbözősége miatt. Így – mivel a MADISZ a különféle, szuverenitásukat megőrző ifjúsági szervezetek gyűjtőszerveként nem váltotta be a kommunisták reményeit –, más taktikához folyamodtak. Egyrészt kommunista fiatalokat juttattak vezető pozíciókba a különböző ifjúsági egyesületekben, így például a Szakszervezeti Tanács ifjúmunkás tömegszervezetében, a Szakszervezeti Ifjúmunkás- és Tanoncmozgalomban vagy a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségében.¹⁰ Másrészt 1946 márciusában létrehozták a Magyar

<https://www.cserkesz.hu/sites/default/files/2020-10/tabajdi-szigeti-magyar-cserkeszelet-1910-1948.pdf> (utolsó letöltés ideje: 2022. június 1.)

7 KÜHN János: *A 70-es évek magyar ifjúságpolitikája*. Doktori értekezés. Szeged, 1985. 4–12. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/3790/1/1985_kuhn_janos.pdf (utolsó letöltés ideje: 2021. november 4.) (továbbiakban: KÜHN 1985.)

8 NAGY Ádám: Az ifjúságügy története Magyarországon. In *Ifjúságsegítés. Probléma vagy lehetőség az ifjúság?* Szerkesztette: NAGY Ádám. Belvedere Meridionale – Palócvilág – Új Mandátum, Budapest – Szeged, 2007. 204. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/67719/> (utolsó letöltés dátuma: 2021. november 3.)

9 KÜHN 1985. 14.

10 GERGELY Ferenc: *A magyar ifjúság a 20. században*. Neveléstörténet, 2012/11–12. szám. 166. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_2012_11-12_10.pdf (utolsó letöltés ideje: 2021. november 4.) (továbbiakban: GERGELY 2012.)

Ifjúság Országos Tanácsát (MIOT), amely az ifjúsági szervezetek csúcsszerveként azok tevékenységének – így a tovább működő MADISZ-nak is – irányítója lett, határozatai kötelező érvényűek voltak a csatlakozott szervezetekre.¹¹ A koalíciós pártokhoz kötődő ifjúsági szervezetek mellett újjászerveződtek a Horthy-korszak ifjúsággal foglalkozó civil és egyházi szervezetei, amelyek azonban szellemiségükben más jövőt képviseltek, mint a MIOT irányítása alatt állók, ami már előre vetítette a konfliktus helyzetek kialakulását.¹²

A KERESZTÉNY SZELLEMISSÉGŰ NEVELÉS KERETEI

A szovjet megszállás alatt működő országban kialakuló új politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok között az állam és az egyház szétválasztása nem demokratikus politikai környezetben ment végbe, elősegítve a vallás magánüggé válását, hanem az egyre inkább a politikai élet meghatározó tényezőjévé váló kommunisták irányította végrehajtó hatalomnak az egyházakkal, elsősorban a katolikus egyházzal szembeni, a „klerikális reakció” elleni harcként fogalmazódott meg.¹³ A háború befejezését követő években számos, az egyházak 1945 előtt megszerzett pozícióját korlátozó jogszabály látott napvilágot.¹⁴ Ezek elsősorban gazdasági hatalmuk megtörésére, közéleti és politikai aktivitásuk leszűkítésére, kulturális, oktató-nevelő monopóliumuk megszüntetésére vonatkozó intézkedéseket voltak.¹⁵

A kommunisták – a kormányzati helyzetükből fakadó előnyüket kihasználva –, két jogszabállyal is igyekeztek akadályozni a számukra kellemetlen csoportok működését. Az egész társadalmat rendkívül súlyosan érintette az 1946. évi VII. törvény,¹⁶ amely a demokratikus államrend és köztársaság védelmét kellett, hogy biztosítsa, de inkább a hatalom eszköze lett, az ellenfelekkel való leszámolás során, hiszen „*bárkit el lehetett itélni összeesküvés vádjával, ha kritizálta az államrendet, a társadalmi berendezkedést.*”¹⁷ A másik rendelet kiadásánál az 1946 júniusában elkövetett Teréz körüti gyilkosság volt

11 ÓLMOSI Zoltán: *Az egyedüli gyermekszervezet kikényszerítése. Hetven éves az úttörőmozgalom.* Archívnet, 16. évfolyam. 2016/3. szám. https://archivnet.hu/politika/hetven_eves_uttoromozgalom.html (utolsó letöltés ideje: 2021. november 4.) (továbbiakban: ÓLMOSI 2016.)

12 NAGY István: *A szegedi demokratikus ifjúsági mozgalom történetéről (1944. október 11 – 1948. március 15.).* In Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. A Szegedi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei 1963. Szerkesztette: BENKŐ László. Szeged, 1963. 202. http://acta.bibl.u-szeged.hu/38866/1/tanarkepzo_1963_1.pdf (utolsó letöltés ideje: 2021. november 4.)

13 BALOGH Margit: *Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989).* In Magyarország a XX. században. II. kötet. Főszerk.: KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, Babits Kiadó, 1997. 387.

14 Az egyházakat érintő korabeli jogszabályokhoz lásd BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005.* II. kötet. Budapest, História – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 2005. (továbbiakban: BALOGH – GERGELY 2005.)

15 BALOGH Margit: *„Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között.* In Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Szerk.: BALOGH Margit. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 2008. 51–60.

16 BALOGH – GERGELY 2005. 827–828. A törvény 1946. március 23-án lett kihirdetve.

17 *III/III-as történelmi olvasókönyv 2. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években.* A „gondolat és szólásszabadság”. Válogatta, a bevezetőt írta és jegyzetekkel látta el: KAHLER Frigyes. Budapest, Kairosz Kiadó, 2002. 33–36., MÉSZÁROS István: *Kimaradt tananyag. I. kötet. A diktatúra és az egyház 1945–56.* Budapest, Márton Áron Kiadó, 2003. 22. E törvényre hivatkozva sok egyházi személyt ítéltek el pl. Kriszten Rafael, Koppányi Jenő, Elekes József stb.

a hivatkozási alap. Június 17-én, máig pontosan nem tisztázott körülmények között, egy lövöldözésben életét veszítette két szovjet katonatiszt. A nyomozó szervek, a lelőtt szovjet katonák gyilkosaként egy, a helyszínhez közeli épület padlásán talált halott fiatalkorú fiút jelöltek meg, aki cserkészruhát viselt és zsebében KALOT igazolvány volt.¹⁸ Mind a nyomozást végző államvédelmi szervek, mind a Belügyminisztérium kommunista irányítás alatt állt, ezért teljesen érthető, hogy az elkövetőt a Katolikus Egyházhoz kötődő ifjúsági szervezetekhez kapcsolták, akik ellen 1946 nyarán, így már közvetlen támadás indulhatott. Július 4-ével kezdődően Rajk László¹⁹ belügyminiszter rendeleti úton néhány hét alatt felszámolta többek között a Magyar Cserkészszövetséget,²⁰ a Katolikus Agrárfiúsági Legényegyletek Országos Testületét,²¹ a Katolikus Leánykörök Országos Szövetségét,²² tehát mindazokat a zömmel katolikus felnőtt és ifjúsági egyesületeket, egyesületeket, amelyek addig aktívan és hatékonyan formálták a katolikus közéletet.²³

A Magyarország irányítását fokozatosan magukhoz ragadó kommunisták is kezükbe akarták venni az ifjúság nevelését, ezzel növelve tömegbázisukat, erősítve utánpótlásukat. Ezért igyekeztek minden olyan szervezet működését ellehetetleníteni, amelyet konkurenciának éreztek.

Az ifjúság nevelésével – szervezett keretek között – évszázadokon keresztül elsősorban az egyházak foglalkoztak. Éppen ezért a kommunisták szerint – a marxista eszmének széles körben történő terjesztése érdekében – a népi demokrácia egyik fő feladata a társadalom szövetébe beágyazódott egyházak onnan történő kiszakítása, a hívők tömegeitől való eltávolítása, a működésük ellehetetlenítése, a hitélet és a vallásgyakorlás lehetőségének megszüntetése. Nyíltan a vallás szabad gyakorlását hangoztatták, melyet az alkotmányban is rögzítettek.²⁴ Ezt erősítette meg az állampárt, vagyis a Magyar Dolgozók Pártja főtitkárának, Rákosi Mátyásnak az országgyűlés 1949. augusztus 17-ei ülésén elmondott beszéde, amelyben úgy fogalmazott, hogy *„a magyar demokráciában soha senkit vallásos meggyőződése, vagy vallásának gyakorlása miatt nem üldöztek. Ez így volt a múltban, és ennek így kell lennie a jövőben is. De a demokrácia megfelelően védekezett azok ellen, akik az egyház palástjával takarózva próbálták aláásni demokráciánkat, és az ilyen kísérleteket a jövőben is meg fogja torolni”*.²⁵ E szavak egyértelműen jelezték, hogy a hatalom birtokosai nem tűrik az olyan szervezet létezését, amely szem-

18 VIRÁG András: *Hálózatok a cserkészletben – cserkészhálózatok, avagy a magyarországi cserkészlet titkos története, különös tekintettel az 1939-től 1990-ig terjedő időszakra*. Doktori disszertáció. Kézirat. Piliscsaba, 2013. 36–37. [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Virag_Andras_disszertacio_\(utolsó_letöltés_ideje:_2021._november_4.\)_\(továbbiakban:_Virag,_2013.\)](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Virag_Andras_disszertacio_(utolsó_letöltés_ideje:_2021._november_4.)_(továbbiakban:_Virag,_2013.))

19 Rajk László (1909–1949) politikus. 1946 márciusa és 1948 augusztusa között a Belügyminisztériumot, majd ezt követően a Külügyminisztériumot irányította. 1949-ben koncepciósi perben halálra ítélték és kivégezték.

20 Magyar Cserkészszövetség: 1912-ben alakult szervezet, amely a 6–18 évesek valláserkölcsi alapon történő nevelését célul kitűző gyermek- és ifjúsági mozgalom volt. A Magyar Cserkészszövetséget 1946. július 19-én oszlatta fel Rajk László.

21 Katolikus Agrárfiúsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT): Katolikus szociális mozgalom Magyarországon, melyet 1935-ben szervezett meg Szegeden Kerkai Jenő jezsuita szerzetes. 1946. július 18 és 27 között a KALOT 611 helyi szervezetét oszlatta fel Rajk László

22 Katolikus Leánykörök Országos Szövetsége (KALÁSZ): 1935-ben a Magyar Katolikus Nőegyletek Országos Szövetsége keretén a falusi leányok összefogására, hit- és erkölcsi nevelésére, a nemzet tudat elmélyítésére, gazdasági ismeretek átadására létrejött társadalmi szervezet. 1946-ban oszlatták fel.

23 VIRÁG 2013. 37–40.

24 BALOGH – GERGELY 2005. 888–889.

25 RÁKOSI Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Negyedik, bővített kiadás. Budapest, Szikra, 1955. 332.

bemegy az általuk képviselt ideológiával. Ennek ellenére számos keresztény-nemzeti szellemiségű ifjúsági szervezet, közösség próbálta a vallásos fiatalokat a hitük megőrzésében segíteni, és a nem hívőket a keresztény tanításokkal megismertetni. A pártállam mindazokkal szemben, akik ilyen vagy ehhez hasonló tevékenységet folytattak, keményen fellépett: rendőrségi eljárások indultak ellenük, bíróság elé állították őket.²⁶ Erre a sorsra jutott a Regnum Marianum közösség is.

A Regnum Marianum a 19. század végén esztergomi egyházmegyei papok és hitnádok által életre hívott, a szerzetességhez hasonló, de fogadalom nélküli közösség, amely fő feladatának a gyermekek és fiatalok katolikus szellemű nevelését tartotta.²⁷ A közösség 1901-ben – amikor Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök által a részükre megvásárolt Damjanich utca 50. szám alatti ingatlanba költözhetett –, vette fel a Regnum Marianum nevet.²⁸ Rómában 1902-ben jegyezték be őket a Szeplőtelen Fogantatásról elnevezett kongregáció néven, a Mária Kongregáció anyakönyvébe. Az ifjúsági pasztorációval foglalkozó atyák szoros kapcsolatot ápoltak a Magyar Cserkészszövetséggel. 1912-ben, a középiskolából kikerülő fiatalok további vallásos és erkölcsi nevelésére létrehozták a Regnum Marianum Egyetemi Szövetséget. A közösség a cserkészeti gyakorlati oktatását ötvözte a Mária Kongregáció vallásos nevelési elveivel.

A regnumos atyák a második világháború után – bár visszahúzódva várták, hogy merre indul tovább az ország szekere, de miután sem a katolikus egyesületek szülő 1946-os, sem az szerzetesrendek működését megvonó 1950-es rendelet nem vonatkozott rájuk –, többszöri fenyegetés ellenére is folytatták tevékenységüket, amivel magukra vonták a kommunista hatalom figyelmét. 1951-ben több házat elvettek tőlük, és csak titokban tudták megélni közösségi létüket. Templomukat az épülő felvonulási tér miatt felrobbantották, a romokat elbontották. A kommunista politikai rendőrség 1952-től folyamatosan megfigyelte a közösséget,²⁹ amelynek tagjai ekkor még elkerülték a bírósági felelősségre vonást.

A pártállam kizárta annak a lehetőségét, hogy az egyházak a meglévő jogi kereteken túl, az ifjúság nevelésével is foglalkozhassanak. A kommunista államvezetés direktívája szerint a vallásszabadság, az ifjúság vallásos szellemiségű nevelése „*csupán a templom-*

26 Mikó Zsuzsanna: *Jogszolgáltatás és egyházüldözés*. In Soós Viktor Attila, SZABÓ Csaba, SZIGETI László (szerk.): *Egyházüldözés, egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Budapest, Luther Kiadó–Szent István Társulat, 2010. 99–108., SZABÓ Csaba: *A katolikus egyház elleni koncepciók perек Magyarországon (1946–1972)*. In BARÁTH Magdolna, MOLNÁR Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, Magyar Országos Levéltár–Győr–Moson-Sopron Megye Győri Levéltára et al., 2012. 851–862.

27 A Regnum Marianum közösség történetéhez alapmunka Emódi László atya könyve, akit annak vezetőjeként a közösségért végzett munkája miatt a kádári diktatúra alatt kétszer is bebörtönöztek. EMÓDI László: *A Regnum Marianum története 1900–1970*. Budapest, Regnum Marianum, 2016. http://ppek.hu/konyvek/Emodi_Laszlo_A_Regnum_Marianum_tortenete_1900_1970_konyv.pdf (utolsó letöltés ideje: 2022. január 12.)

28 Így – vagy sehogy! Fejezetek a Regnum Marianum életéből. Korabeli dokumentumok, visszaemlékezések, interjúk felhasználásával írta: DOBSZAY János. Budapest, Regnum Marianum, 1991. 9–11. http://www.ppek.hu/konyvek/Dobszay_Janos_Igy_vagy_sehogy_Fejezetek_a_Regnum_Marianum_eletebol_1.pdf (utolsó letöltés ideje: 2022. január 12.)

29 Az egyik legkorábbi egyházi vonatkozású csoportdosszié, a Regnum Marianum papi közösség működésének felderítéséről szóló 1952. február 15-én nyitott négykötetes dossziésorozat: ÁBTL 3.1.5. O–11516/1–2a.

ban gyakorolható vallásosságot” jelentett.³⁰ A Kádár-korszakban, mivel a keresztény-nemzeti szellemiségű ifjúsági szervezeteket lényegében felszámolták, így az ifjúságért folytatott harcot már a vallásos világnézet ellen kellett megvívni, ami által még hangsúlyosabbá vált az ideológiai oktatás, vagy ahogy fogalmaztak „*a proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése*”.³¹ A pártállam ennek jegyében igyekezett olyan ifjúsági szervezeteket létrehozni, amelyekbe megpróbálta a fiatalok nagytöbbségét bevonni.

BALOLDALI IFJÚSÁGI SZERVEZETEK

1948 februárjában az MKP vezetése úgy határozott, hogy immár elérkezett egy „*egységes, demokratikus, magyar ifjúsági szervezet megalakításának*” ideje. Ennek eredményeképpen 1948. március 22-én megalakult a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége (MINSZ), amellyel párhuzamosan a koalíciós pártok ifjúsági szervezetei kimondták megszűnésüket, a MADISZ és a SZIT pedig beolvadt a MINSZ-be.³² A Szövetséget létrehozó szervezetek – bár megtarthatták önállóságukat –, lényegében a kommunista párt ifjúságpolitikáját hajtották végre.³³ Ugyanezen esztendő augusztusában megtörtént a két legnagyobb gyermekmozgalom egyesítése is; vagyis a már addigra megszüntetett cserkészret rendszerkonform változatában tovább élő Magyar Cserkészfiúk Szövetsége is beolvadt az Úttörőmozgalomba.³⁴ Hasonló sorsára jutott a szegény sorsú, többnyire paraszti származású gyermekeket felkaroló Népi Kollégiumok Országos Szövetsége, amelyet 1949 nyarán számoltak fel.³⁵ A MINSZ olyan ifjúsági központi szerv lett, amelyik a koordinációs tevékenysége mellett közvetlenül irányította a többi ifjúsági szervezetet. A tagszervezeteknek kevés önállóságuk maradt, az alapszabályuk és a tagkönyvük is közös volt.³⁶

Azonban a kommunista párt vezetése még ezt is soknak tartotta, ezért a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának 1949. február 17-én tartott ülésén határozatot hoztak arról, hogy „*irányt kell venni egy kommunista vezetés alatt álló egységes ifjúsági szervezet létesítésére*”.³⁷ Ennek érdekében a MINSZ feladata lett, hogy ütemtervet dolgozzon ki egy új, egységes kommunista vezetésű ifjúsági tömegszervezet létrehozása érdekében. A MINSZ ezzel kapcsolatos határozatában kijelentette, hogy „*olyan egységes*

30 Mészáros István: *Kimaradt tananyag. II. köt. A diktatúra és az egyház 1957–75.* Budapest, Márton Áron Kiadó, 1994. 202.

31 KÖBEL Szilvia: „*Oszd meg és uralkodj!*”: *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 133.

32 GERGELY 2012. 167–168.

33 KÜHN 1985. 17.

34 NAGY Ádám – BOROS László – FOLMEG Balázs – TRENCSENYI László: *Az ifjúságiügyi gondolkodás diszciplináris előtörténete.* Kultúra és közösség, 2017/1. szám. 54. http://real.mtak.hu/62399/7/51_AdamN_KEK_2017_1_e_u.pdf (utolsó letöltés ideje: 2021. november 4.) (továbbiakban: Nagy – Boros – Folmeg – Trencsenyi, 2017.), Ólmosi, 2016., P. Miklós Tamás: *A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és az Úttörőmozgalom „egyesülése” 1948-ban.* Új Pedagógiai Szemle, 2007. szeptember. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/magyar-cserkeszfiuk> (utolsó letöltés ideje: 2021. november 5.)

35 GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL-Rubicon, 2011. 143–144.

36 NAGY – BOROS – FOLMEG – TRENCSENYI 2017. 54.

37 GERGELY 2012. 168.

ifjúsági szervezet megteremtésére hívunk fel, mely a munkásfiatalok vezetése alatt egyesíti a dolgozó és tanuló ifjúság legszélesebb tömegeit, segíti védeni és továbbfejleszteni népi demokráciánk minden vívmányát, építeni a szocializmust, védelmezni a békét”.³⁸

Az egész magyar ifjúságot képviselő új szervezet, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) 1950. június 18-án alakult meg, céljai között a Szovjetunió és Sztálin, az MDP és Rákosi iránti hűség mellett a fiataloknak a szocializmus építésére történő nevelése szerepelt.³⁹ A Rákosi-korszakban a DISZ-ben egyesített ifjúságot a kommunista állampárt szellemében igyekeztek nevelni. A fiatalok részt vettek a szocialista-munkaverseny mozgalomban, segítették a közép- és felsőfokú tanulmányokat folytatókat, de a diszesek legfontosabb feladata az ideológiai nevelő munka volt. Több százezer fiatal járt tanfolyamaikra, hallgatta előadásait, taglétszámuk 1955-re közel nyolcszázezer főre nőtt.⁴⁰

Az 1956-os forradalom leverését követően a szovjet tankokkal hatalomba segített Kádár-kormány, a jelentősen erodálódott DISZ helyett új ifjúsági szervezetet akart létrehozni. Ezt a célkitűzést fogalmazta meg a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága 1957. március 11-én kiadott határozatában, okként megjelölve, hogy *„nem tartja kielégítőnek az ifjúsági mozgalom jelenlegi állapotát. Ezért szükségesnek tartja – a magyar ifjúság szocialista egységének megteremtése, a magyar ifjúság kommunista nevelésének elősegítése és a párt utánpótlásának biztosítása érdekében – a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség létrehozását”*.⁴¹

1957. március 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltásának 38. évfordulóján indult útjára a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ), amelyet hasonlóan a DISZ-hez, szintén az egész magyar ifjúság képviselőjévé kiáltottak ki.⁴² Az 1989-ig egyedülként engedélyezett ifjúsági szervezetek elsődleges feladata az 1960-as években az ideológiai nevelés volt. Ahogy Oross Dániel egyik tanulmányában megfogalmazta: *„ez egyszerre jelentette az egyházakkal szembeni offenzívát és az agitprop hathatós támogatásával kialakított ateista nevelést, illetve a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanulmányozását a társadalmi szervezetek segítségével.”*⁴³

A KISZ mellett újrászervezték az Úttörőszövetséget is, amely a 8 és 14 éves kor közötti tanulók ideológiai és szabadiós nevelését végezte, a KISZ támogató segítségével.⁴⁴ Bár a Kádári vezetés a rendszer megszilárdításában és annak fenntartásában látszólag igyekezett az ifjúságra támaszkodni, ezért több, kedvező hatású intézkedést is meghozott (egészségügyi, szociális, kulturális kedvezmények), valójában a fiatalok gondolkodása, elképzelései nem érdekelték a hatalmon lévőket, sőt elvárták tőlük, hogy minél hamarabb a szocialista társadalom építőmunkásai legyenek. A pártállam gondoskodott

38 KÜHN 1985. 18.

39 NAGY – BOROS – FOLMEG – TRENCSENYI 2017. 54.

40 KÜHN 1985. 19–22., GERGELY 2012. 169–171.

41 KÜHN 1985. 27–28.

42 HAÁG Zalán István: *Ifjúsági mozgalmak a szegedi felsőoktatásban az 1956-os forradalom előtt, alatt, után*. Hódmezővásárhely, Emlékpont, 2020. 32. https://emlekpont.hu/wp-content/uploads/2020/11/Emlékpont_konyvek_15_Haag_Zalan_Istvan>Ifjusi_mozgalmak-1.pdf (utolsó letöltés ideje: 2021. november 4.)

43 OROSS Dániel: *A magyar ifjúságpolitika „folyamatos megszakítottágának” története*. In *Ifjúságügy – Szöveggyűjtemény I.* Szerkesztette: NAGY Ádám – OROSS Dániel. Budapest, UISZ Alapítvány, 2015. 259. https://www.academia.edu/20849404/A_magyar_ifjúságpolitika_folyamatos_megszakítottágának_története (utolsó letöltés ideje: 2021. november 5.)

44 GERGELY 2012. 168.

a fiatalokról, de ténylegesen csak, mint kiskorúsított társadalmi csoport kezelte őket.⁴⁵ Ugyanakkor számos család nem a hivatalos marxista ideológia, hanem inkább a keresztény szellemiség mentén szerette volna nevelni a gyermekét, ám ezeknek a tereit a kommunista hatalom részben felszámolta, a megmaradtakat pedig szigorú ellenőrzése alatt tartotta.

ÖSSZEGZÉS

„Mi nem bízunk a tanításban, nevelésben és képzésben, ha az csak az iskolába szorultna és el volna szakítva a viharzó élettől. Amíg a munkásokat és a parasztokat elnyomják a földbirtokosok és a tőkésék, amíg az iskolák a földbirtokosok és tőkésék kezében vannak, a fiatal nemzedék tudatlan és felvilágosulatlan marad. A mi iskolánknak viszont a tudás alapját kell nyújtania az ifjúságnak, arra kell képessé tenni az ifjúságot, hogy az saját maga alakítsa ki a kommunista nézeteket, művelt emberekké kell nevelni őket. Azon idő alatt az embereket a kizsákmányolók elleni szabadságharc résztvevőiké kell tenni.”⁴⁶ Leninnek az Összoroszországi Ifjúsági Szövetség III. Összoroszországi Kongresszusán felvázolt elképzeléseit a magyarországi kommunisták maradéktalanul igyekeztek végrehajtani. Felszámoltak minden olyan ifjúsági szervezetet, amely nem az általuk elfogadott elvek mentén próbálta a jövő nemzedékének a sorsát alakítani. Közülük is, elsősorban társadalmi beágyazottságuk miatt, a vallásos-egyházi nevelést nyújtó ifjúsági szervezetekre csaptak le, bevetve a pártállam minden eszközét. Ezen szervezetek elleni harcot egy 1972-es állambiztonsági tankönyv is így indokolt: „Szerintük csak az egyház tud megfelelő erkölcsi nevelést nyújtani a fiataloknak.”⁴⁷

Az 1956-os forradalom leverését követően a Kádári diktatúra, mint sok más kérdésben, megpróbált változtatni a Rákosi-korszak ifjúságpolitikáján. Azonban, ahogy Nagy Ádám szociológus egyik tanulmányában jól megfogalmazta, „a Kádár-éra puha diktatúrája fölfedezte ugyan magának az ifjúságot, de pusztán politikai befolyásának megszilárdulását, annak fenntartását látta benne. Közben nem kevés, az ifjúság számára kedvező intézkedés született (munkaügyi, egészségügyi, kulturális, szociális kedvezmények), magukat a fiatalokat a rezsim nem hallgatta meg, amolyan felvilágosult abszolutista gondolkodása miatt kegyként osztotta a javakat, s a „gondoskodásért» cserébe elvárta a fiatalok illő betagozódását a társadalomba, a politikai rendszerbe. Valójában nem tudta, mit akarnak, éreznek a fiatalok, de tulajdonképpen nem is nagyon érdekelte. Besorolta életüket a magasabb rendűnek ítélt társadalmi rendszerbe, s ily módon kiskorúsította az ifjúságot.”⁴⁸ A szemléletváltozás csak a rendszerváltás után következhetett be.

45 NAGY – BOROS – FOLMEG – TRENCSENYI 2017. 55.

46 LENIN, Vlagyimir Iljics: *Az ifjúsági szövetségek feladatai*. In V. I. Lenin összes művei. 41. kötet. (1920. május – november). Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974. 298.

47 ÁBTL 4.1. A–3829/15. GERÉB Sándor: *A klerikális reakció helyzete és tevékenysége*. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1972. 22.

48 NAGY 2007. 206–207.

BANDI ISTVÁN

RÉSZLETEK AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZERVEK 1967. JÚLIUSI TITKOS TALÁLKOZÓJÁRÓL

Hruscsovot 1964 októberében a Leonyid Brezsnyev és Alekszej Koszigin vezette kollektív irányítás menesztette, mert nem váltotta be ígéreteit. Hruscsov eltávolításával egy konzervatívabb politikai irányvonal erősödött meg; Alekszej Koszigin, Nyikolaj Podgornij és Andrej Kirilenko voltak a legnyitottabbak, míg Brezsnyev a mérsékelt frakcióhoz tartozott, Mihail Szuszlov pedig a párt keményvonalas csoportját irányította. Koszigin és Brezsnyev nem értett egyet azzal a gazdaságpolitikával, amelyet Koszigin támogatott, és növelni akarta a fogyasztási cikkekbe és a könnyűiparba való befektetést. Brezsnyev inkább a nehézipart, a mezőgazdaságot és a hadiipart támogatta. 1965-ben Koszigin gazdasági reformot vezetett be, amelyet széles körben „Koszigin-reformnak” neveztek, és amelynek célja a tervgazdaság szocialista reformja lett volna. Gyakorlatilag a szovjet gazdaság javítása érdekében Koszigin lemásolt néhány, a nyugati blokkban alkalmazott intézkedést, amelyekkel Brezsnyev egyetértett. Koszigin reformjai jelentős autonómiát biztosítottak a kolhozoknak. Ezen intézkedés eredményeként a nyolcadik ötéves terv (1966–1970) során nagyszabású, mezőgazdaságot támogató programokat, öntözőcsatornák építését és egyéb intézkedéseket fogadtak el, azonban a siker elmaradt.¹ A társadalmi stagnálás Brezsnyev hatalomra kerülése után kezdődött, amikor is visszavont néhány hruscsovi reformot, és részben rehabilitálta a sztálinista politikát. Egyesek a társadalmi stagnálás kezdetét 1966-ra teszik, amely a hruscsovi olvadás végét jelentette², míg mások az 1968-as prágai tavasz leverésére helyezik az említett korszak határát.³

A „relaxációs” politika részeként az 1970-es évek közepéig a Szovjetunió és az Egyesült Államok nukleáris erői egyensúlyban voltak. Annak ellenére, hogy a Szovjetunió ekkorra már nagyhatalommá vált, Brezsnyev volt az, aki elindította a „lazítás” politikáját a nemzetközi kapcsolatokban. A nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződést 1969-ben kötötték meg „a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti nukleáris háború veszélyének csökkentését célzó intézkedésekről” szóló megállapodással. 1972-ben pedig egy teljesen példátlan esemény történt: Nixon elnök Moszkvába látogatott. Gazdasági „olvadás” kezdődött a Szovjetunió és a Nyugat között. A hruscsovi „olvadástól” eltérően Brezsnyev alatt a szólásszabadságnak még a csipetnyi lehetősége is eltűnt.

1 DOWLAH, Alex F. – ELLIOTT, John E.: *The Life and Times of Soviet Socialism*. Westport (CT), Praeger Publisher, 1997, 145–148.

2 BACON, Edwin – SANDLE, Marke: *Brezhnev Reconsidered*. New York, Palgrave Macmillan, 2002, 143.

3 BISCHOF, Günter – KARNER, Stefan – RUGGENTHALER, Peter: *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968*. Lanham (MD), Lexington Books, 2010, 92.

Hruscsov eltávolítása 1964 októberében egy pillanatra megkérdőjelezte a Belgrád és Moszkva közötti „koalíció” szilárdságát. Nyikita Hruscsovot a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) élén töltött több mint egy évtized után eltávolították a párt és az állam összes vezető tisztségéből egy régóta tervezett váltás keretében, amely felszínre hozta az SZKP óriási elégedetlenségét, de azt is, hogy a pártvezetés többsége nem kér a hruscsovi „új pálya” eredményeiből. Az elégedetlenség egy része Hruscsov Kínához való hozzáállására irányult, hiszen a konzervatív pártvezetők nem kis része károsnak ítélte a Kínával szembeni szovjet politika hosszú távú szigorítását, szimpatizálva Kína Sztálin-barát és Nyugat-ellenes nézeteivel.

Az 1967. május 10-én a Állambiztonsági Bizottság (KGB) élére kinevezett Jurij Andropov a Külföldi Hírszerzés Első Főigazgatóságának (KHEF) számára kijelölte az új irányt: „támadóan kell fellépnie, hogy megbénítsa ellenségeinek akcióit, és olyan körülmények között kényszerítse harcra őket, amelyek számukra kedvezőtlenek”.⁴

A Varsói Szerződés (VSZ) aláírását megelőzően már 1955. március 7–12. között Moszkvában megtartották egyeztető ülésüket a népi demokratikus államok állambiztonsági szerveinek vezetői. Ezen a találkozón a részt vevő államok állambiztonsági szerveinek vezetői megállapodtak abban, hogy egyesítik erejüket az Egyesült Államok és Anglia ellen, továbbá megállapodtak abban, hogy minden együttműködő VSZ-tagállamnak meghatározzák állambiztonsági tevékenysége irányát. Pontosították, hogy az együttműködés keretében kinek melyik lesz a fő elhárítandó nyugati állama. A közös munka hatékonyságának fokozásáért kölcsönös segítségnyújtásban állapodtak meg az operatív technika, illetve a rádióelhárítás terén. A Varsói Szerződés 1955. májusi aláírását követően azonban alapvetően a hét népi demokratikus ország és a Szovjetunió között megkötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés megváltoztatta a vasfüggöny mögötti államok szakszolgálatainak viszonyrendszerét, illetve politikai és jogi alapot biztosított állambiztonsági szerveik együttműködéséhez.

Az 1955. márciusában rögzített állambiztonsági együttműködés első állomása az 1955. szeptember 20–23. között Prágában megtartott szakmai egyeztetés volt a rádióelhárítás kérdésében a Csehszlovák Népköztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Bolgár Népköztársaság, az Albán Népköztársaság és a Szovjetunió részvételével. A találkozón konkrét előrelépés történt, hiszen létrehozták a Koordinációs Központot Varsó székhellyel.⁵ A rádióelhárítás témájában évente több alkalommal is ülésező állambiztonsági szervek az 1955-ben elfogadott egyéb területeken is rendszeresen egyeztettek. A Varsói Szerződés tagállamainak titkosszolgálati szervezetei közötti koordinációra jellemző, hogy minden tagállam a számára kijelölt területen mélyítette el operatív tevékenységét, és törekedett a bilaterális kapcsolatok fejlesztésére államközi állambiztonsági megállapodások megkötésével.

A magyar állambiztonságnak a hatvanas évek közepén – áll a hivatalos hírszerzési csoportfőnökség éwertékelőjében – az Amerikai Egyesült Államok és az NSZK után „(...) harmadik fő érdeklődési területe a Vatikán, amelyet megnövekedett külpolitikai

4 ANDREW, Christopher – MITROHIN, Vaszilij: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és nyugaton*, Budapest, Talentum Kiadó, 2000, 370.

5 A Koordinációs Központ munkájáról és az ÁBTL-ben található iratokról lásd JÁNOSI Csongor: *A magyar-román belügyi és állambiztonsági kapcsolatok 1955–1965 között*. Pro Minoritate, 2017. nyár, 86–125, <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1702-05-Janosi.pdf> (utolsó letöltés: 2022. május 22.)

aktivitás, a vietnámi háború kérdésében általában pozitív magatartás jellemzett. (...) A szocialista országokkal szemben folytatta a megkezdett differenciált, bizonyos közeledésre és kompromisszumokra hajló politikáját, részt vállalva a szocialista tábor elleni fellazításból. Alapjában véve fő külpolitikai célkitűzése a kommunizmus térhódításának megakadályozása, visszaszorítása maradt.”⁶

1967 júniusában a nemzetközi politikát rendkívül intenzív események uralták. Június 5–10. között lezajlott az izraeli–arab hatnapos háború. Erre reagálva Moszkvában június 9-én a bolgár, magyar, keletnémet, lengyel, csehszlovák és jugoszláv kommunista pártok vezetői tanácskoztak, és Izraelt elítélő állásfoglalást fogadtak el. Egy hónappal később Budapesten érkeztek a Bolgár, a csehszlovák, a keletnémet, a magyar, a román és a szovjet állambiztonság megbízottjai. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a néhány héttel korábban lezajlott hatnapos háborút nem említették. Véleményünk szerint ez bizonyítja, hogy a VSZ-tagállamok állambiztonsági szerveinek találkozási tematikusak és szervezetenként szegmentáltak voltak, vagyis adott állambiztonsági szakági munkacsoportokként működtek, így a katonai, technikai, egyházi és egyéb szakterületeket nem keverték.

Hogyan zajlottak ezek a találkozók? A delegációvezetők, akik egy-egy szocialista államot képviseltek, ismertettek egy-egy tájékoztatót, amelyben kiemelték az imperialista ügynökök elleni harcban elért „sikereket”, kiemelve az egyik és a másik oldal által alkalmazott módszereket, felhívva a figyelmet az operatív vonatkozásokra, valójában a politikát meghagyva az információ művészetére való hivatkozás háttérében. A szovjetek minden találkozóon irányító szerepet tölthettek be, és az utolsó szó jogán meghatározó szerepük volt a „jövő határvonalának meghúzásában”.⁷

A II. Vatikáni Zsinat nyomán a Varsói Szerződés tagállamainak egyházpolitikájában a korábbi időszakhoz képest minimális elmozdulás volt tapasztalható. Az említett viszonyrendszer minden érdekelt szocialista állam vonatkozásában egyedi jelleggel bírt. A magyar pártvezetés értékelése szerint a szovjetek a Vatikán kezdeményezte párbeszédet visszalépésként értékelték; a lengyelek a pápai állam revizionista magatartása miatt zárkóztak el a párbeszédétől; a német pártvezetés is negatívnak ítélte meg a Vatikánnal való párbeszédet. A magyar és a csehszlovák egyházpolitikai vezetés nem zárkózott el a párbeszédétől, ugyanakkor hangsúlyozták a felmerülő kockázatokat, éppen ezért a végleges álláspont kialakítása előtt az új kapcsolatból fakadó kérdések további alapos egyeztetését és kidolgozását javasolták. Végül a dialógus kérdésében úgy határoztak, hogy „minden egyes kommunista párt belső ügye és joga, hogy döntsön a dialógussal kapcsolatos állásfoglalásról”.⁸

Az 1964. szeptember 15-én Agostino Casaroli, az Egyházi Közügyek Tanácsának titkára és Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője által Budapesten az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság között megkötött „részleges” megállapo-

6 ÁBTL I.11.4.–527/80-IV–67–347-a/67, *A BM III/I csoportfőnökség 1967. évi tevékenységéről*, 2.

7 COSMA, Neagu – STĂNESCU Ion: *În anul 1968, a fost programată și invadarea României*. Év és hely nélkül.

8 Jelentés a szocialista országok állami egyházügyi szervei vezetőinek és pártmegbízottainak Varsóban megtartott egyházpolitikai tanácskozásáról. Budapest, 1967. október 9. MOL XIX–A–21–e. 7. tétel 0046–5/g/1967. 4–6. A II. Vatikáni Zsinat értékeléséről alapos elemzés olvasható: FEJÉRDY András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2011, 229–242.

dást mindkét fél sikernek könyvelte el.⁹ A politikai vezetés sikerei mellett kevésbé látványos módon a magyar állambiztonság is intenzív hírszerző tevékenységet folytatott a Vatikán ellen. Az említett hírszerzési vonalon elég csak megemlíteni a II. Vatikáni Zsinatot, melyet „Canale” fedőnév alatt dolgoztak fel az illetékes szervek¹⁰. Már a II. Vatikáni Zsinat megkezdése előtt egy évvel elkezdődött a „csatorna” kiépítése, vagyis a politikai és hírszerzési céloknak megfelelő híryanag gyűjtése és elemzése, illetve a hálózati személyek kiválasztása és előkészítése az eseményre. A zsinatra kiutazó csoportokat is ebben a szellemben fel- és megdolgozzák, illetve használják fel. A „részleges” megállapodás operatív kiaknázása már 1964-ben megkezdődött, hiszen a magyar állambiztonság hírszerzése a visszaszerzett Pápai Magyar Egyházi Intézetet elöretolt hírszerző állásnak minősítette, és ezen keresztül a magyar papi emigráció bomlasztása mellett folyamatos kísérletet tett arra, hogy befolyásolja a Vatikán és a magyar állam között folyó tárgyalásokat. Kiemelt szerepet kapott a hírszerzés számára a kinevezések befolyásolásában is.¹¹

Mindezek fényében nem véletlen, hogy Magyarországon, Budapesten tartották meg 1967. július 24. és 27. között a Varsó Szerződés állambiztonsági szerveinek találkozóját az említett témában. A delegációk megvitatták „a Vatikán elleni teendőket; a Vatikánt és annak támogatóit diszkreditáló lépéseket és azt, hogy miként lehetne a Vatikánon belül, illetve a Vatikán és a kapitalista államok közötti nézeteltéréseket kielemezni”¹².

Magyar állambiztonsági forrás erről a találkozóról az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) még nem került elő, azonban a román társlevéltárban (Szekuritáté Irattárait Vizsgáló Országos Tanács – CNSAS) sikerült az említett eseményről készült ötdalalas jegyzőkönyvre rálelni. A Varsói Szerződés tagállamai találkozóinak jegyzőkönyveit elsősorban a Belügyminisztérium (BM) titkársági, illetve belügyminiszter-helyettesi iratkörben keresné a kutató, de meglepő módon az iratot a Bukarest Főváros Szekuritáté dokumentációs dossziéba fűzték le.¹³ A szakági nyelvezettel megírt feljegyzés hangsúlyozza, hogy a Vatikán változtatott álláspontján, és a korábbi elitélő magatartását a nyílt párbeszédre cserélte. A delegációk beszámolóí, mint ahogy a tanácskozáson megjelent román tiszték is megjegyezték, nem tartalmaztak konkrétumokat. A szovjetek irányító szerepük mellett néha kényelmetlen helyzetbe kerültek, hiszen a lengyel bizottság arra kérte őket, hogy a Podgornij és a VI. Pál pápa között februárban lezajlott egyeztetésről számoljanak be. A megjelentek lehetőségként tekintettek az új egyházpolitikai kurzusra, azonban azt kiemelték, hogy „(...)az új helyzet belpolitikai téren a katolikus egyház törvényes és törvénytelen tevékenységének fokozódásához vezetett.”

A megszokottól eltérően a találkozó végén még nem volt kész a tanácskozáson elfogadott megállapodás, ezért a tagállamoknak utólag kellett aláírniuk. A Stănescu bel-

9 A részleges megállapodásról részletesen lásd BALOGH Margit – FEJÉRDY Gergely – SZABÓ Csaba: *Az 1964-es magyar–szentszéki részleges megállapodás*. ArchivNet XX. századi történeti források, 18. évf. (2018) 6. sz. <https://www.archivnet.hu/az-1964-es-magyar-szentszeki-reszleges-megallapodas> (letöltés ideje: 2022. május 28.).

10 ÁBTL 3.1.5. O–14963 „Canale” 16 kötet.

11 BANDI István: *Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez, állambiztonsági módszertani megközelítésben*. Egyháztörténeti Szemle, 8. évf. (2007) 1. sz., 174–188. <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/bandiistvan.html> (letöltés ideje: 2022. május 29.).

12 ANDREW–MITROHIN i. m. 510. Csehszlovák források alapján lásd még HAEKO, Jozef 2006: *A magyar és csehszlovák titkosszolgálat együttműködése a II. Vatikáni Zsinat „operatív feldolgozásában”*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 18. évf. 2006/1–2., 81–87.

13 ACNSAS D 013339 vol. 5. Studii și sinteze ale organelor de securitate – S.M.B. – 1967, 52–56.

ügyminiszter nevével ellátott jelentés javasolta a pártvezetésnek a Budapesten elfogadott megállapodás elfogadását és a VSZ-tagállamok állambiztonsági szervei között a Vatikánra vonatkozó információk cseréjét.

Az állambiztonsági szervek 1967. júliusi titkos találkozájáról készült román jegyzőkönyv mellékletként nem tartalmazza az említett megállapodást, azonban a megfelelő forráskritikával kezelt korabeli irat képet ad azokról a hírszerzési műveleti irányokról és államközi állambiztonsági együttműködésről, amelyek a hatvanas évek végén, illetve a hetvenes évek elején a szocialista tábor Vatikán-ellenes műveleteit jellemezték.

MELLÉKLET

ÁLLAMBIZTONSÁGI TANÁCS

SZIGORÚAN TITKOS

4. sz. példány

304. SZ. FELJEGYZÉS

Idén július 24-e és 27-e között Budapesten sor került a Bolgár NK, a Csehszlovák SZK, a Német DK, a Magyar NK és a Szovjetunió állambiztonsági szervei küldötteinek tanácskozására, melyen a szerveink két tisztje is részt vett.

A tanácskozás tárgya a Vatikán szocialista országokkal szembeni ellenséges tevékenységével, a biztonsági szervek által e tevékenység elhárítására irányuló harcának formáival és módszereivel kapcsolatos tapasztalatcsere volt.

A tanácskozás során megállapítást nyert, hogy a Vatikán változtatott a szocialista országok elleni harc taktikáján, lépéseket téve annak érdekében, hogy a világszerte létező új történelmi feltételekhez igazítsa a vallási tevékenységet és egységes akciókba vonja be az összes egyházat a tömegek soraiban, a Vatikán által vezetett „közös erővel” küzdje le „az ateista materializmus eszméinek terjedése által képviselt veszélyt”.

E taktika keretében a magát a világbéke és a békés együttélés megvalósítása hívének mondó Vatikán a nyílt elítélés szakaszáról áttért a kommunistákkal folytatott párbeszédre, megbeszéléseket és tárgyalásokat kezdeményezve egyes szocialista országok kormányainak a képviselőivel. A Vatikán e tárgyalások keretében igyekszik megtalálni az utat a római katolikus hierarchia helyreállítása felé a szóban forgó országokban új püspökök kinevezésével a megüresedett egyházmegyékbe, az egyház pénzüsszegekkel, vallási anyagokkal és akár papi káderekkel való támogatása, valamint diplomáciai kapcsolatok kialakítása felé, ezek révén pedig az egész katolikus tevékenység irányítása felé a szóban forgó államban.

A tanácskozás során megállapítást nyert, hogy az egyes szocialista országok (MNK, CSSZK, SZU) által a Vatikánnal folytatott hivatalos megbeszéléseknek bizonyos kedvező eredményei is voltak.

Ennek megfelelően: a Vatikán nagyrészt felhagyott a szocialista országok ellen a Rádió Vatikánban zajló rágalmaszó propagandával; a hivatalos megbeszélések lehetőséget teremtettek – bizonyos mértékben – a Vatikán által a szocialista országokkal fenntartott kapcsolatokban követett célok megismerésére: egyes országok, mint például a Csehszlovák SZK, arra használták fel a hivatalos kapcsolatokat, hogy magyarázatokat kérjenek a

Vatikán által támogatott emigráns szervezetek által kifejtett ellenséges tevékenységekről, ezek felszámolását követelve, konkrét eredmények elérése nélkül stb.

Ugyanakkor a hivatalos kapcsolatok elősegítették a biztonsági szervek számára bizonyos hírszerzési műveletek végrehajtását ügynökök beszervezésére vagy bejuttatására a célszervezetbe, valamint bizonyos tevékenységek kezdeményezésére a Vatikán dezinformálása céljából.

A tanácskozáson bemutatott előadásokon viszont nem fedték fel a Vatikánnal hivatalos úton folytatott tárgyalások lényegét, e tekintetben figyelemre méltó lévén a lengyel küldöttség vezetőjének felszólalása, aki azt kérte a szovjet küldöttségtől, hogy „javítson ki egy hibát, és számoljon be arról, miről szóltak azok a tárgyalások, melyeket idén februárban folytatott PODGORNJ VI. Pál pápával”. „E megbeszélések tartalmát nem ismerve, az idén áprilisban Olaszországban tartózkodó OCHAB¹⁴ volt az egyetlen államfő, aki nem látogatta meg VI. Pált, mert nem ismerte azt az irányvonalat, melyre a pápa a PODGORNJ¹⁵-jal folytatott megbeszéléseken helyezkedett”. „Nem tudom, hogy ki nyert ebből – jelentette ki a lengyel küldött –, a Vatikán vagy a szocialista országok”. De a szovjet küldöttség vezetője kikerülte a konkrét választ a feltett kérdésre, csak annyit említve meg, hogy „a szóban forgó megbeszélések nem vonatkoztak vallási ügyekre”, és hogy „a kommunista pártokat – a Francia KP-ot és az Olasz KP-ot is beleértve – az SZKP vezetősége tájékoztatta a Vatikánnal folytatott megbeszélésekről”.

A tanácskozáson küldöttei rámutattak arra, hogy bár a Vatikánnal folytatott hivatalos megbeszélések elvezettek bizonyos eredményekhez, belpolitikai téren a katolikus egyház törvényes és törvénytelen tevékenységének fokozódásához vezettek.

A Vatikán egyes képviselői, mint például Msg. CASAROLI vatikáni helyettes államtitkár, Msg. BONGIANNINO és így tovább, az MNK-ban, SZU-ban, LNK-ban és CSSZK-ban lefolytatott hivatalos látogatásokat kihasználva nagyszámú katolikus pappal vették fel a kapcsolatot, akiktől információkat gyűjtöttek a püspöki helynöki és püspöki tisztségekre várományos különféle egyházi vezetőkről, a Nyugatra szökött katolikus papok korábbi otthoni viselkedéséről, a vallási életről, az állam által a katolikus egyháznak okozott nehézségekről, a Vatikánnal folytatott közvetlen kapcsolat szempontjából megbízható papokról, valamint arról, hogy a Magyar NK-ban milyen lehetőségek vannak felvenni a kapcsolatot a többi szocialista országban tevékenykedő katolikus papokkal. Msg. Bongiannino például a Magyar NK-ba történt látogatása alkalmával azt magyarázta egyes papoknak, hogy a Vatikán nem fogja püspökké kinevezni azokat az egyházi vezetőket, akik nyíltan az államot támogatva politizálnak. Állást foglalt azon papok ellen, akik a békeharcos tanácsokban tevékenykednek, arra hívva fel a figyelmüket, hogy „a katolikus papok ne politizáljanak”.

A Vatikán különösen intenzív tevékenységet folytat a szocialista országokban élő hívekkel és egyházi klérussal fenntartott illegális kapcsolati csatornákat felhasználva. Az utóbbi években a Vatikán nagy számban juttatta el szakértői, kereskedői, rokonlátogatói stb. fedés alatt a küldötteit a szocialista országokba, különösen a jezsuita és ferences szerzetesek soraiban, akik felveszik a kapcsolatot a római és a görögkatolikus földalat-

14 Edward Ochab (1906–1989) 1950 és 1956 között a Központi Bizottság titkára volt. A Lengyel Egyesült Munkáspárt első 1956 márciusától októberig, majd 1957 és 1959 között mezőgazdasági miniszter. 1964 és 1968 között az Államtanács elnöke.

15 Nyikolaj Viktorovics Podgornij (1903–1983) az Ukrán Kommunista Párt első titkára 1957–1963 között, 1965-től a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke.

ti hálózattal, kéminformációkat gyűjtenek, újraszervezik a betiltott szerzetesrendek tevékenységét, vallási irodalmat terjesztenek, kereszténydemokrata pártok létrehozására lázítanak a szocialista országokban stb.

Különösen ellenséges tevékenységet folytatnak a kapitalista országokban lévő reakciós emigráció különféle szervezetei, a Vatikán által a különböző országokban létrehozott egyesületek és szervezetek, melyeknek az a feladatuk, hogy a szocialista országok ellen cselekedjenek, mint például az ausztriai székhelyű CARITAS szervezet, a Német SZK-ban székelő PAULUS egyesület, a Vatikán mellett működő Collegium Russicum stb. E szervezetek közül egyesek irodákat hoztak létre Olaszország, Franciaország, Svájc, Német SZK fővárosainak pályaúdvárain, felkészített személyzettel ellátva, akik felveszik a kapcsolatot a szocialista országokból érkező polgárokkal, segítséget (szállás, étkezés, ajándékok) kínálnak nekik, amiért információkat kérnek cserébe a katolikus egyház, a klérus, a rejtetten tevékenykedő apácák szocialista országokon belüli helyzetéről stb. Az ilyesmire kaphatókat megdolgozzák, és olyan feladatokat adnak nekik, mint például vallási és ellenséges irodalom, pénzügyi segítségek és ajándékok becsempészése a szocialista országokban működő katolikus egyházak számára.

A szovjet küldöttek rámutattak arra, hogy olyan hírszerzési adatokkal rendelkeznek, melyekből az derül ki, hogy a „Collegium Russicum” a nyugati katolikus hívők sorából toboroz egyéneket, akiket kiképzésük után turistaként küldenek „tanulmányutakra” a Szovjetunióba és a szocialista országokba. Aztán hamis dokumentumokkal Mexikóba küldik őket, és onnan kereskedőkként, szakértőkként, tanulmányokat folytatókként stb. juttatják el őket Kubába és a szocialista országokba, ahol megkezdik a katolikus egyház titkos megszervezésére irányuló tevékenységet.

A szovjet, a magyar, a lengyel és a német küldöttek rámutattak arra, hogy a Vatikán által a kommunistákkal és a szocialista országokkal szemben folytatott ellenséges tevékenységet erőteljesen támogatja az Amerikai Egyesült Államok (AEÁ) és a Német SZK, a Vatikán pedig az AEÁ Szenátusába 1964-ben beválasztott 535 katolikuson keresztül erős befolyást gyakorol az észak-amerikai kormányra.

A tanácskozáson részt vevő országokból érkezett biztonsági szervek a Vatikán által folytatott ellenséges tevékenységek megismerése és megghiúsítása érdekében általában ugyanazokat a módszereket használják, mint mi.

A szovjet, a magyar és a csehszlovák szervek a külföldi tevékenység terén nemcsak a Vatikán olaszországi, hanem a többi kapitalista országbeli célegységeire is rádolgoznak. Ezenkívül rendkívüli hangsúlyt fektetnek a Vatikán afrikai-ázsiai országokban meglévő célegységein belüli ügynökhálózatba történő beszivárgásra.

A belföldi tevékenység terén különös figyelmet szentelnek a teológiai intézeteknek, melyekbe hűséges, előléptetésre esélyes ügynököket szivárogtatnak be, ugyanakkor eltávolítva az ellenséges oktatókat és teológusokat. Tanulmányaik végeztével az összes teológust besorozzák a hadseregbe. Itt a hírszerzési ellenőrzésükkel párhuzamosan az állam iránti elkötelezettség szellemében nevelik őket. Az ellenségesnek bizonyulók nem kapnak engedélyt arra, hogy papként tevékenykedjenek.

A Vatikán által a szocialista országok ellen használt egyes elemekről (futárok, küldöttek stb.) adatokat ismertető küldöttségek előadásaikban azt javasolták, hogy a tanácskozásokra küldötteket delegáló biztonsági szervek folytassanak szisztematikus és kölcsönös információ- és dokumentumcserét a Vatikán céljairól, illegális csatornáiról és futáraitól, és működjenek együtt bizonyos távlati tervek kidolgozásában, két- vagy

többoldalú közös feladatokkal, hogy hírszerzési szempontból behatoljanak a Vatikán legális és illegális szervezeteibe.

*

A magyar küldöttség vezetője az utolsó napon azt közölte, hogy több küldött javaslatára összeállítottak egy megállapodástervezetet, melyben rögzítik a tanácskozás eredményeit, az ilyenfajta tapasztalatcserét szolgáló találkozók jövőre is vonatkozó hasznosságát, a Vatikánnal kapcsolatos ügyekre vonatkozó kölcsönös információcsere és együttműködés javítását – a szervek között létező megállapodások alapján.

Mivel a tanácskozás végéig a megállapodást nem lehetett megfelelő módon lefordítani sem román, sem magyar nyelvre, az a döntés született, hogy a küldöttségünk hozza azt haza lefordításra és aláírásra.

Úgy véljük, hogy a Vatikán ellenséges tevékenysége elleni harc ügyével kapcsolatos budapesti tanácskozáson lezajlott tapasztalatcsere és megbeszélések hasznosak voltak a szerveink számára.

JAVASLATUNK:

– *A mellékelt megállapodás aláírásának engedélyezése;*¹⁶

– *Helyt kell adni a – tanácskozáson részt vett – baráti országok biztonsági szerveinek képviselői által felvetett, a Vatikán szolgálatában álló egyes ellenséges elemek tevékenységére vonatkozó információcserével kapcsolatos javaslatoknak.*

*AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI TANÁCS ELNÖKE
ION STĂNESCU¹⁷*

16 A hivatkozott melléklet a ACNSAS D 013339 vol .5. Studii și sinteze ale organelor de securitate – S.M.B. – 1967 dossziében nem található.

17 Ion Stănescu (1929–2010) a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja 1965–79 és 1982–1989 között. 1968 és 1972 között az Állambiztonsági Bizottság vezetője és belügyminiszter.

KOLTAI ANDRÁS

LÉNÁRD ÖDÖN UTOLSÓ SZABADULÁSA ÉS A PIARISTÁK

Lénárd Ödön piaristát, a kommunista diktatúra által a leghosszabb börtönbüntetéssel sújtott magyar papot¹ utoljára 1977. június 30-án engedték szabadon a Kozma utcai gyűjtőfogházból. Szabadulásának körülményeit ő maga többször is leírta,² az ügy politikai mozgatórugóit pedig Soós Viktor Attila tárta föl.³ Az alábbi forrásközlés abba a „köztes területbe” kínál bepillantást, amely a kommunista hatalom utasításai és Lénárd Ödön személyes sorsa között húzódott, ahol a piarista rend vezetőinek és tagjainak kellett megtalálni a helyes utat. A négy piarista levelezése nemcsak új tényekkel egészíti ki eddigi tudásunkat, hanem egyfajta irodalmi szöveggént, drámai párbeszédként is olvasható, ahol emberi érzések, gondolatok ütköznek egymással.

Úgy tudjuk, hogy Lénárd Ödön (1911–2003) idő előtti kiszabadulása annak volt köszönhető, hogy amikor 1977. június 9-én VI. Pál pápa a Vatikánban fogadta Kádár Jánost, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) első titkárát, kifejezetten kérte az utolsó bebörtönzött magyar pap szabadon bocsátását. Lénárd Ödön és barátai azt is tudni vélték, hogy Jacques Loew (1908–1999) francia domonkos szerzetes, egykori munkáspap lehetett az, aki fölhívta a pápa személyes figyelmét Lénárdra.⁴ Más forrásokból viszont arra következtethetünk, hogy a kérés a vatikáni döntéshozatal hagyományosabb útján, tehát a piarista rend részéről jutott el az Államtitkárságra és onnan a pápáig.

A piarista rend spanyol származású, 1973-ban megválasztott generálisa, Ángel Ruiz (1924–2013)⁵ és közép-európai ügyekkel foglalkozó asszisztense, a lengyel Stefan Denkiewicz (1932–2013)⁶ 1975 novemberében immár másodszor látogattak Magyarországra, és november 11-én az Állami Egyházügyi Hivatalt (ÁEH) is fölkeresték, ahol többek között „a börtönben lévő Lénárd Ödön számára kieszközlendő kegyelemről” tár-

1 Életéről: HETÉNYI VARGA Károly: *Elfelejtett hitvallónk: A kilencvenéves Lénárd Ödön köszöntése*. Pro Domo, Pécs, 2001. Uő: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*, II. Lämpás Kiadó, Abaliget, 2002, 533–583.

2 LÉNÁRD 1979, 4: „Egyházi háttér”. LÉNÁRD 2006, 67–76, 158–178. Soós 2010b, 6. oldal.

3 Soós 2007, 675–685. Soós 2010b. – Jelenleg még csak az ezzel kapcsolatos magyar állami iratok ismerhetők meg, mert sem a Szentsek sem a piarista generális 1948 utáni iratai nem kutathatók.

4 Soós 2007, 678–679. Soós 2010b, Bevezetés. Eszerint Loew 1975-ben és 1976-ban is meglátogatta Tímár Ágnes közösségét, majd a Vatikánban tartott lelkigyakorlaton adta át Lénárd Ödön adatait VI. Pál pápának. Azonban Loew évekkel korábban, 1970-ben tartott nagybőjti lelkigyakorlatot a Vatikánban (LOEW, Jacques: *Elmélkedések Jézus Krisztusról: Lelkigyakorlat a Vatikánban*. Ford. Sántha Máté [Kardos Klára], OMC, Bécs, 1975.

5 DENES II, 480–481. RODRIGUEZ SAIZ, Valeriano. In *Ephemerides Calasancianae* 2013, 528–533.

6 TAFF, Jan. In *Ephemerides Calasancianae* 2014, 955–957.

gyaltak.⁷ A generális lehetett az is, aki az ügyet a pápa elé vitte, legalábbis Tomek Vince, a piarista rend Rómában élő nyugalmazott generálisa így értesült (36. levél) rendtársától Medvigy Mihálytól (aki 1976 és 1978 között a római San Pantaleo rendházban élt).⁸

A Szentsekéről Luigi Poggi érsek, rendkívüli ügyekkel megbízott apostoli nunciusz az 1976-os magyar-vatikáni tárgyalás során szintén kérte Lénárd szabadlábra helyezését,⁹ Agostino Casaroli bíboros államtitkár pedig Kádár vatikáni látogatása során külön levelet adott át ebben az ügyben.¹⁰ Emiatt a korabeli magyar állami beszámolóik kifejezetten Casaroli közbenjárásának tulajdonították a Lénárdnak adott kegyelmet.¹¹

Tomek egyébként 1977 elején „nem lelkesedett” a kérés ismételt fölhozataláért, mert attól félt, hogy feltételei lesznek az egy évnél rövidebb hátralevő börtönbüntetés elengedésének (36. levél). Igaza is lett, mert Puja Frigyes külügyminiszter 1977. június 24-én azt javasolta Kádárnak, hogy „Lénárd részesüljön kegyelemben, hátralevő büntetését engedjük el, s amennyiben ezt kéri, tegyük lehetővé részére az ország elhagyását”.¹² A javaslatot Kádár János 1977. június 28-án terjesztette az MSZMP Politikai Bizottsága elé, amely úgy határozott, hogy „az Állami Egyházügyi Hivatal kezdeményezze az Igazságügyi Minisztériumnál a kegyelmi eljárás megindítását, ugyanakkor illetékes egyházi szervekkel állapodjon meg abban, hogy Lénárd Ödön szabadon bocsátása után hagyja el az országot.”¹³ Ekkor tehát választási lehetőséget már nem hagytak.

A határozat első felét két nap alatt végrehajtották. Június 29-én az igazságügyminiszter „vatikáni kezdeményezésre” hivatkozva kegyelmi kérvényt terjesztett föl az Elnöki Tanácshoz, amely aznap döntött, így délután a minisztérium büntetés-végrehaj-

7 A generális az ÁVH-ban folytatott tárgyalásairól a budapesti rendház ebédlőjében nyilvánosan is beszámolt. Ld. Szemenyei László házfőnök följegyzését: PMKL, II.9: Budapesti rendház levéltára, b: Új korszak, 5: Történeti följegyzések, n° 1: Historia domus Budapestiensis III (1961–1986), p. 112; PMKL, I.1.c, Konz., 1975, 22. ülés (nov. 19.), n° 2. Vö. KOLTAI András. In *Káptalan 1976*, 15.

8 KOLTAI 2012.

9 A Szentsekéről közbenjárásról Lékai László bíboroson, Albert István tartományfőnökön és Lénárd Ernőn keresztül Lénárd Ödön is tudomást szerzett, és azt üzenté Lékainak, hogy „sem tőle, sem a Vatikántól nem kért büntetése megrövidítése érdekében közbejárást, büntetését maradéktalanul le akarja tölteni”: Soós 2007, 678, 680. Soós 2010b, Bevezetés; Források n° 1.b.

10 Soós 2010b, Források, n° 1.a-c.

11 Kádár János: „vatikáni tartózkodása idején Casaroli érsek közbenjárását kért a börtönbüntetését töltő Lénárd Ödön érdekében”: MNL OL, M-KS.288.5, 721. öe, ff. 21–22. Vö. Soós 2007, 679; Soós 2010b, Források 1.e. – Miklós Imre: „Kádár János látogatásának eredményeként és Casaroli érsek különleges instanciájára” (2. levél). – Albert István: „Lénárd Ödön szabadulásában szerepet játszott a Vatikán és a magyar állam közt egyre fokozódó párbeszéd: Kádár János látogatása VI. Pál pápánál, valamint Casaroli érsek közbenjárása is”: PMKL, I.1.c, Konz., 1977, 13. ülés, n° 3 (júl. 18.).

12 Soós 2010b, Források, 1.c.

13 Az MSZMP Politikai Bizottsága 1977. jún. 28. ülésének jegyzőkönyve: MNL OL, M-KS.288.5, 721. öe, ff. 21–22. Vö. Soós 2007, 679; Soós 2010b, Források 1.e. – Kádár János Rómából való hazatérése után 1977. jún. 13-án az Állami Egyházügyi Hivatalban találkozott Lékai László esztergomi érsekkel, Ijjas József kalocsai érsekkel és Cserháti József veszprémi püspökkel, és tájékoztatta őket a VI. Pál pápával folytatott megbeszéléseiről (ld. az alább id. jegyzőkönyveket), majd jún. 14-én a szűkkörű (15 tagú) Politikai Bizottság előtt (MNL OL, M-KS.288.5, 720. öe, pp. 36–37; Soós 2010a, 4. oldal, n° 1), és jún. 22-én a több mint száz tagú Központi Bizottság kibővített ülésén is beszámolt vatikáni látogatásáról (MNL OL, M-KS.288.4, 150. öe., ff. 27–28, 65–68; Soós 2010a, 4. oldal, n° 4). Nincs azonban nyoma, hogy ezek során Lénárd Ödön ügye fölmerült volna. Tévesen hivatkozott tehát a jún. 22-i KB ülés jegyzőkönyvére: Soós 2007, 681; LÉNÁRD 2006, 68 (102, jegyzet), 161). – Az említett testületekről és ülésekről ld. még: NÉMETH Jánosné: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei*, III: 1971–1980 (A Magyar Országos Levéltár segédletei, I/3. Budapest, 2000), 22, 133–135.

tási osztályvezetője már utasította is a Kozma utcai gyűjtőfogház parancsnokát, hogy Lénárd Ödönt másnap reggel 9 óráig helyezze szabadlábra.¹⁴ Ez meg is történt. Reggel a börtönparancsnok magához hívatta Lénárdot és közölte vele, hogy a „Magyar Népköztársaság és a Vatikán közötti megegyezés következtében” kiszabadul, de 24 órán belül köteles jelentkeznie tartományfőnökénél. Ezután taxiba ültették.¹⁵

A határozat második felének végrehajtása sokkal nehezebbnek, sőt végül lehetetlennek bizonyult. A szabadon bocsátással egyidőben Miklós Imre, az ÁEH elnöke magához hívatta Albert István piarista tartományfőnököt, és kérte, hogy a rend fogadja be Lénárd Ödönt. A tartományfőnök „a legnagyobb örömmel” fogadta a hírt. A Magyar Népköztársaság és a püspöki kar között 1950-ben kötött szerződés szerint a piarista rendnek hivatalosan csak korlátozott számú tagja lehetett, ezért a kérést a tartományfőnök úgy értelmezte, hogy a rendi „keret” egy fővel nőtt. Úgy gondolta, hogy Lénárd Ödönnek levéltárosi vagy könyvtárosi feladatot ad (1–2. levél). Itt is szó volt Lénárd esetleges külföldre távozásáról, de a tartományfőnök elmondta, hogy rendtársa az elől már korábban is elzárkózott.¹⁶

A levéltár ügye akkoriban a piarista rendtartomány egyik súlyos problémája volt. Miután Váci utcai rendházukat a piaristáknak 1953-ban el kellett hagyniuk, a levéltár régi helyén, az Eötvös Loránd Tudományegyetem által elfoglalt épületben maradt, majd 1960-ban a Szent István Bazilika egyik emeletére vitték, ahol az iratokat a nedvesség, a hulló vakolat és a betört ablakok komolyan veszélyeztették. A levéltár átköltöztetése a Mikszáth Kálmán téri rendházba végül 1978-ban valósult meg. A rendtartományi („központi”) könyvtár pedig ugyan már 1953 óta ott volt, de még 1976-ban is „áttekinthetetlen őserdőnek” látszott.¹⁷ A két gyűjtemény rendezésén már legalább két kereten belüli (Sóczó Ferenc, László Mihály) és egy kereten kívüli piarista (Csányi László) dolgozott, de szükség lett volna további segítségre.

Lénárd Ödön első útja azonban nem a piarista rendházba vezetett, és nem is öccse, Lénárd Ernő lakására (József körút 62. amely bebörtönzése előtt hivatalos lakcíme volt), hanem a Tímár Ágnessel közösen 1955-ben alapított titkos szerzetesi közösség egyik lakására, a ferencvárosi Vaskapu utcába. A „közösség” tagjai hamar összefutottak. Tímár Ágnes éppen Kismaroson, a közösség hegyoldali faházában tartózkodott, így Kemény Ágnes vonattal odautazott, hogy értesítse, majd Trabanttal jöttek vissza Budapestre. A Vaskapu utcai lakásban töltötte tehát Lénárd Ödön első szabad éjszakáját.¹⁸

Lénárd Ernő és Albert István viszont hiába várták. Utóbbival másnap, 1977. július 1-én találkozott. A tartományfőnök ekkor följánlotta, hogy költözzön a rendházba, és dolgozzon levéltárosként. Ő egyelőre azt kérte, hogy a nyár végéig a Dunakanyarban (azaz a közösség kismarosi faházában) pihenhessen (1–2. levél).¹⁹ Magában viszont már eldöntötte, hogy nem fogadja el a tartományfőnök ajánlatát. „Fiam, nem megyek be lakni a rendházba.” – mondta Tímár Ágnesnek – „Börtönebb börtönt alakítanának

14 Soós 2007, 682. Soós 2010b, Források, 1.f.

15 Klucsó Béla börtönparancsnok jelentése, 1977. jún. 30.: Soós 2010b, 3. oldal, b. Lénárd Ödön emlékezése: LÉNÁRD 2006, 67–68, 160–161; Soós 2010b, 6. oldal.

16 Miklós Imre följegyzése Aczél György miniszterelnök-helyettesnek, 1977. jún. 30.: Soós 2007, 682. Soós 2010b, 3. oldal, a.

17 Albert István tf. jelentése. In *Káptalan 1976*, 96–97.

18 LÉNÁRD 2006, 162.

19 PMKL, I.1.c, Konz 1977. 13. ülés, (júl. 18.), n° 3. LÉNÁRD 2006, 71–72, 162–163. Soós 2010b, 6. oldal. – A kismarosi faházról: LÉNÁRD 2006, 72–73.

ki számomra, mint a Gyűjtő volt.”²⁰ Azt a célt látta benne, hogy „a börtön vasajtáját és magánzárkáját a rendi levéltár vasajtájával és magányával helyettesítsék”, és „ha én ezt egyszer magamtól elvállalom, megnyílik a lehetőség, hogy közvetlen előjáróimat arra sürgessék, hogy diszponáljanak ki pl. Rómába”.²¹

Aznap Lékai László esztergomi érsek is fölkereste Miklós Imrét, és beszámolt neki római útjáról (a bíborosi konzisztórium ülésén vett részt). Az ÁEH elnöke itt is tolmácsolta azt a kérést, hogy Lénárd Ödön hagyja el az országot. Lékai nem ellenkezett, egyetértett abban, hogy „helyes lenne, ha Lénárdot mielőbb Rómába rendelnék. Megemlítette, hogy a piarista rendnek Európán kívül több olyan intézménye van, ahol jól tudnák foglalkoztatni Lénárdot.”²²

A magyar állami szervek kérésüket egy hét múlva Rómában is megismételték. Straub István, az ÁEH elnökhelyettese július 6. és 8. között fölkereste Achille Silvestrini-t, a Nyilvános Egyházi Ügyek Tanácsának másodtitkárát, és azt kérte, hogy mivel „tapasztalataink alapján feltételezhető, hogy Lénárd Ödön nem tud beilleszkedni a törvényes rendbe”, a piarista rend generálisa „rendelje Lénárd Ödönt Rómába, és a Magyar Népköztársaság területén kívül kapjon egyházi beosztást”. Jelezte, hogy ezzel a megoldással Lékai László primás is egyetért. Silvestrini türelmet kért, és azt ígérte, hogy a rend egyik vezetője hamarosan Budapestre utazik.²³

Stefan Denkwicz, a rend közép-európai ügyekkel foglalkozó generális asszisztense 1977. július 14-én érkezett Budapestre.²⁴ Másnap délelőtt Albert István újabb eligazítást kapott Miklós Imrétől, akitől megtudta, hogy „kívánatosnak látszanék Lénárd kimenetelle, de nem toloncolják ki” (3. feljegyzés). Délután a generális asszisztens és a tartományfőnök Mészáros Imre házfőnök jelenlétében találkozott Lénárd Ödönnel. „Vidéki pihe-nésemből kapartak elő azzal az ötlettel, hogy menjek ki az országból, vagy legalábbis költözzek be a rendházba”²⁵ – emlékezett két évvel később. Ekkor értesült ugyanis arról, hogy „egyházi és provinciai érdekből is kívánatos volna legalább egy bizonyos időre külföldre való távozása” (6. levél). Ezt azonban sem ő (30. levél), sem Albert (33. levél) nem úgy értette, mint kötelező erejű felszólítást. A generális asszisztens pedig világossá tette, hogy a rend bármelyik külföldi házában szívesen látják, de generális nem akar utasítást adni Lénárd Ödönnek, hanem rá bizza döntést.

A találkozóról Albert István pár nappal később, július 18-án a rendtartományi konzisztórium ülésén számolt be. Lénárd külföldre távozásának kérdéséről (legalábbis a jegyzőkönyv előtt) tapintatosan hallgatott. Elmondta, hogy Denkwicz „nem kapott felhatalmazást érdemleges tárgyalásra, csupán érdeklődött, és személyes kapcsolatot keresett. [...] Lénárd Ödön további sorsáról csak betegszabadsága után tudunk tárgyalni. Kezelőorvosa ugyanis fél év teljes kikapcsolódást írt elő neki. Maga Lénárd sem kíván

20 LÉNÁRD 2006, 72–73.

21 LÉNÁRD 1979.

22 Miklós Imre feljegyzése Aczél György miniszterelnök-helyettesnek: Soós 1010a, 4. oldal, n° 7. Vö. Soós 2007, 683; Soós 2010b, Bevezetés.

23 Soós 2007, 683–684. Soós 2010b, Bevezetés; 3. oldal, c-d. LÉNÁRD 2006, 174. – Az eljárást Kádár János is helyeselte, amikor júl. 15-én Miklós Imrével beszélt (Emlékeztető az ÁEH vezetői értekezletéről, 1977. júl. 18.: Soós 2010b, 3. oldal, e). – Ezek szerint nem Albert István intézte el, hogy Denkwicz Budapestre utazzon, mint Lénárd Ödön állította (LÉNÁRD 2006, 72; Soós 2007, 682).

24 HDBudapest, p. 126. PMKL, I.1.c, Konz., 1977, 13. ülés (júl. 18.), n° 3.

25 LÉNÁRD 1979.

addig nyilatkozni.”²⁶ Miklós Imre az ÁEH aznapi vezetői értekezletén szintén pozitívan értékelt, hogy „Lénárd egyelőre nem mondott nemet”.²⁷

Denkiewicz azonban négyszemközt is beszélt Lénárd Ödönrel, aki világosan elutasította a generális ajánlatát.²⁸ Július 23-án Tomek Vincének is megírta, hogy lehetetlen lenne az, hogy „életem eddigi színterének hátat fordítsak”, és „tömegbotrány” lenne, ha „Csokiországot” választaná (5. levél). Hasonló indokokat fogalmazott meg két évvel később Varga László tartományfőnöknek is: egyrészt nem hagyhatja ott családját, amely „harminc éve áll mellettem változatlan személyes hűséggel”, másrészt botrányosnak, az evangéliumi elvekkel ellentétesnek tartja a papok „disszidálását”, akik azután „egész hátralévő életükben csokoládét szopogatnak”.²⁹ Előljáróinak sem említette azonban a legfőbb okot: a tanítványaiból, Timár Ágnes és Schmidt (Timár) Mónika és vezetésével kialakult titkos női szerzetesi közösséget, amelynek tagjai budapesti lakásokban éltek, majd 1970-től a Kismaros fölötti üdülővezetben több „hétvégi” házat építettek, ahol együtt tudták ünnepelni a liturgiát. A közösség 1987-től a ciszterci rend része lett, mint Boldogasszony Háza monostor, amelynek épületei 1991 és 1999 között épültek föl. Lénárd Ödön is ott töltötte utolsó éveit.³⁰

A továbbiakban vegyék át a szót maguk a piarista szereplők. A legidősebb közülük a Sáros megyei származású Tomek Vince (1892–1986), aki 1930 és 1936 között Lénárd Ödön egyik tanára volt a budapesti Kalazantinumban, a piarista rend hittudományi főiskoláján. Tomek 1946-ban a magyar rendtartomány provinciálisa lett, majd 1947-ben a rend generálisává választották. Miután 1967-ben lemondott, nem tért vissza hazájába, hanem a római San Pantaleo rendházban élt, ahol terjedelmes naplóját rendezte, és élénk levelezést folytatott különféle rendi kérdésekről magyar rendtársaival (elsősorban Albert István magyarországi és Irányi László amerikai provinciálisokkal), akik számos kérdésben kikérték a tanácsát.³¹

Szintén a Kalazantinumban találkozott Lénárd Ödön a nála négy évvel idősebb, Balaton-felvidéki születésű Albert Istvánnal (1907–1991), ahol 1930–1932 között együtt tanultak, majd később tanártársak lettek, mivel Albert 1938-tól 1949-ig a rendi növendékek vice-prefektusa, majd prefektusa és teológiai tanára volt, akiknek 1946/1947-ben Lénárd Ödön is tanított szociológiát. Albert Istvánt 1963-ban nevezte ki Tomek Vince tartományfőnökké, és az 1976. évi káptalan ismét megválasztotta.

Török Jenőt (1908–1983) viszont Lénárd Ödön még a budapesti piarista gimnáziumból ismerhette, ahol az négy évvel fölötte járt. Míg azonban Ödön már az 5. osztály után belépett a rendbe, és Kecskeméten fejezte be a gimnáziumot, Jenő apja szándéka szerint érettségi után három évig jogot tanult, és csak azután választotta a szerzetesi hivatást.

26 PMKL, I.1.c, Konz., 1977, 13. ülés, (júl. 18.) n° 3.

27 Emlékeztető az ÁEH vezetői értekezletéről, 1977. júl. 18.: Soós 2010b, 3. oldal, e.

28 LÉNÁRD 2006, 174.

29 LÉNÁRD 1979.

30 *Országos katolikus névtár*, II: *Szerzetesi kötet*. Szerk. KÁLDY Mária–MIG Balázs. Budapest, 2001, 35–36. LÉNÁRD 2006, 383.

31 Életéről: ČIŽMÁR, Marián: *Generál piaristov z Plavča: Niekoľko kapitól zo života P. Vincenta Tomeka SchP., 1892–1986*. Levoča, 1999; TOMEK Vince *piarista generális följegyzéseiből*. S. a. rend. KOLTAI András és LUKÁCS László. In *Vigília* 80(2015):1, 52–59; SZTAKOVICS Erika: *Tomek Vince és a magyarországi szlovák egyesületek*. In *Hitre, tudásra: A piaristák és a magyar művelődés*, II. Szerk. KOLTAI András, Bp., 2019, 209–216. A vatikáni diplomáciában betöltött szerepéről ld. KÁLMÁN Peregrin OFM: *Mindszenty, Tomek, Barankovics: Arcvonalok és fordulópontok a keleti politika világában*. Budapest, Szent István Társulat, 2020.

Így csak egy évvel Ödön előtt, 1929-ben kezdte meg tanulmányait a Kalazantinumban. Innen datálódik kettőjük barátsága, majd szoros együttműködése az Actio Catholica ifjúsági munkájában, főként az 1945. utáni években, amelyet mindkettőjük bebörtönzése, majd 1956-ban Jenő emigrálása Bécsbe végképpen virtuálissá tett. Török Jenő egyébként, hogy mentesítse a magyar piaristákat az általa vezetett bécsi OMC könyvkiadó munkája miatt a kommunista hatalom részéről fenyegető kellemetlenségektől, 1966-ban kilépett a rendből, és a bécsi egyházmegye papja lett, de továbbra is szoros kapcsolatban maradt emigrációban élő rendtársaival, főként Tomek Vincével. Az 1970-es évekre az OMC kiadó könyvei már a magyar püspökök támogatásával, legálisan juthattak az országba, sőt maga Török Jenő is beutazhatott.³² Így 1977 júliusában is éppen Budapesten tartózkodott, Lénárd Ödönt az elsők között kereshette föl, és megígérte, hogy könyveket fog neki küldeni fordításra.³³

Az alább közölt levelekből csak a Lénárd Ödönre vonatkozó részeket közöljük, a legtöbb esetben jelzés nélkül elhagyva az eredeti dátumokat, megszólításokat, záróformulákat. Elhagytuk a közlésből a Lénárd Ödönre vonatkozó egészségügyi adatokat is.

FORRÁSOK

[1] Albert István naplójegyzetei, Budapest, 1977. június 29.–július 5.

PMKL, IV.213, 1, 15: Napló (1977).

[1977. jún. 29. szerda] ¼ 5 telefonált Bugár Péter, hogy holnap reggel 8h menjek be [az ÁEH-ba]. Olyan kategorikusan hangzott, hogy rossz sejtelmeim vannak.

[1977. jún. 30. csütörtök] ½ 8 elindultam az ÁEH-ba Bugár hívására. Ő jelezte, hogy Miklós [Imre] elnök óhajt velem beszélni. Sejtelmem sem volt róla, miről lehet szó. Az elnök exkuzálta magát, hogy az országgyűlés miatt ilyen korai időre kért, közölte hogy Kádár római látogatásával összefüggően Casaroli mozgatására Lénárd Ö[dön] ma 10h szabadul kegyelemmel. Szeretnék, ha nálunk kapna elhelyezést, míg más intézkedés nem történik. Rögtön hazafelé menet felugrottam az öccséhez, és közöltem a hírt. Ők éppen elmenőben lettek volna.

Lénárd E[rnő] telefonált, hogy megérkezett-e hozzánk Lénárd?

½ 12 Lénárd E[rnő] telefonált, hogy kint volt a Gyűjtőben, ott azt mondták, hogy már elment, azóta sincs semmi. [...] Lénárd E. személyesen itt volt, és megerősítette az előbbieket. Ebéd után visszajött. [...] Hazaérve Lénárd E. jelentette, hogy Ödön előke-rült. [...] Bugár telefonált.

[1977. júl. 1. péntek] Lénárd Ö[dön]: Öccse kíséretében jött be. Nem mert egyenesen hazamenni húga állapota miatt, akinek epilepsziája ómiatta van. A Dunakanyarba akar menni két hónapra pihenni, közben orvosilag kivizsgáltatni magát. 12 évig volt most bent. Az utóbbi év Fehér nevű belső parancsnok embersége miatt elviselhetőbb volt.

Mészáros [Imre házfőnök]:³⁴ Lénárd volt nála, elmentek Maklárihoz.³⁵

32 TATÁR Margit IBMV: *Török Jenő piarista élete és műve*. In A váci Piarista Gimnázium évkönyve 2008/2009, 50–83. KOLTAI András: *Török Jenő OSchP*. In *Katolikusok Debrecenben 1715–2015*. Szerk. TAKÁCS József. Debrecen, 2015, 552–555.

33 LÉNÁRD 2006, 73, 164. Soós 2010b, 6. oldal.

34 Mészáros Imre (1913–1989) piarista, a budapesti rendház rektora (1961–1973, 1976–1979)

35 Maklári Lajos (1912–1977) piarista ekkor halálos betegen feküdt, és augusztus 13-án elhunyt.

[július 5. kedd] Török telefonált, hogy vacsoránál el akarna búcsúzni. Utána bejött. Lénárddnál volt vasárnap.

[2] Albert István Tomek Vincének, Budapest, 1977. július 8.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelt eredeti); PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelt másodlat)

Szeretett Generális Atya! [...] Másik nagy hírem: jún. 30-án kiszabadult Lénárd Ö[dön]. Engem reggel hívtak az ÁEH-ba, ott az Elnök közölte, hogy Kádár János látogatásának eredményeként és Casaroli érsek különleges instanciájára ma 10 órakor szabadul. Az a kérés, hogy kapjon nálunk befogadást. Ezt én a legnagyobb örömmel megígértem. Utána mindjárt értesítettem a közelben lakó öccsét, mert oda van bejelentve. 11 óra tájban telefonált az öccse, hogy nem érkezett haza, pedig kiengedték, és el is jött, mégpedig taxival. Sok izgalom után végre – ugyancsak öccsétől – kaptam értesítést, hogy bár nem találkozott velem, már nyomára akadt. Közben elment valahová látogatóba...³⁶ Kértem, hogy másnap jöjjön be hozzám. Ez meg is történt. Akkor én elmondtam neki az előzményeket, azt is fölvettem neki, hogy a levéltárban gondolnék neki munkát adni. Egyelőre azt mondta, hogy két hónapra elmegy pihenni a Duna-kanyarba. Egyedül akar lenni. Tőlem azt kéri, hogy a Bíboros úrtól kérjem, hogy csak két hónap múlva jelentkezhessek Önála. Azóta nem láttam. Ezért is szeretnék a Bíboros úrral találkozni.

[3] Albert István naplójegyzetei, Budapest, 1977. július 9–18.

PMKL, IV.213, 1, 15: Napló (1977).

[júl. 9. szombat] 10h Straub I[stván] telefonált, az ÁEH elnökhelyettes, közölte, hogy jövő hét elején talán már hétfőn jön Denkiewicz, hogy Lénárddal és az ő ügyében tárgyaljon.

[júl. 14. csütörtök] ½ 1h állított be Denkiewicz. Próbáltam telefonálni az ÁEH-ba, de senki sem vette föl. A házfőnökért mentem, és megebédeltettük Denkiewiczet. [...] Házfőnök levitte Denkiewiczet megnézni a házat. [...] Denkiewicz az esti oráción ott volt, de vacsorára nem jött le, mert fáradt.

[júl. 15. péntek] Szorgos telefonálgatások után sem sikerült az ÁEH-t megkapni. Lénárd E[rmő]vel beszéltem telefonon, megígérte, hogy elmegy Dönciért és délután behozza. Kapuy Vítal érkezett közben, de akkor már indulóban voltam az ÁEH-ba. Bugárral beszéltem. Neki előadtam a kecskeméti mut[áci]ót. Utána elég hosszú várakozás után beszéltem az elnökkel. Kíváncsúnak látszanék Lénárd kimenetele, de nem toloncolják ki.

Hazaérve házfőnökkel beszéltem, mondta, hogy Zárday elvitte Denkiewiczet a rendőrségre jelentkezni – utána én jelentettem neki a látogatásomat. [...] Lénárd megérkezett öccsével ebéd végére. Kern Margit temetésére mentünk Hegyivel[?], Zárday vezetett. 4h hazaérve fényképezés, Denkiewicz Lénárddal, azután Denkiewiczzel beszéltem.

[júl. 16. szombat] Házfőnök a pályaudvarról visszatérve jelenti, hogy D[enkiewicz] elment. Az ÁEH-ból az államtitkár érdeklődött a megbeszélés eredményességéről. Lénárd gondolkodási időt kért.

[júl. 18. hétfő] Házfőnök fényképeket hozott, amik Denkiewicz ittlétekor készültek.

³⁶ Az általa vezetett női szerzetesi közösség Vaskapu utcai lakására ment (LÉNÁRD 2006, 162).

[4] Tomek Vince Albert Istvánnak, Róma, 1977. július 20.

PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelt eredeti); AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelt másodlat) – Megérkezett: 1977. aug. 4. (Albert jegyzete a levélen).

Főlöszleges említésem, mennyire örültem és örültünk Lénárd atya szabadlábúra helyezésének. Itt a generálisi kúriában Dönci atya jövőjét illetőleg az a terv szerepelt, hogy az tetszése szerint vagy otthon marad vagy pedig Rómába kerül. Én ezzel teljesen egy véleményen vagyok. Probléma csak akkor lenne, ha ide a S. Pantaleoba kerülne. Tudniillik nem szülné jó vért, ha a magyar provincia részéről az itteni közösséget két öncélú emberrel terhelnék meg. [Medvigy] Miska barátunk tudniillik itt úgy szerepel, [mint] aki csak saját céljaiért dolgozik itten,³⁷ Dönci pedig legalább egy ideig csak misézéssel tudná segíteni a közösséget. Abban az esetben nyilván még inkább haza kellene hívni Medvigy atyát. De valószínűleg Dönci a hazai megoldás mellett lesz.

[5] Lénárd Ödön Tomek Vincének, [Kismaros], 1977. július 23.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (kézzel írott eredeti). – Megérkezett: 1977. aug. 1. (Tomek jegyzete a levélen).

Kedves, Jó Generális Atya,

Örömmel köszönöm, és közlöm, hogy koromhoz és körülményeimhez képest egészségesen, csak valami mély belső fáradtsággal kerültem haza. Nagyon köszönöm mindazt az imázó külső és belső segítséget, amivel bárki is támogatott az elmúlt időben. A belsők biztosan megtették a magukét, ha a külsők – korábban – nem is érték el azonnali és látványos célt, de végső fokon mind lépcső volt afelé. Külön szíveskedjék nevémben köszönteni Steph. D[enkiewicz]-t, akinek első látásra való meleg, megértő testvérisége friss élményeim egyik legvonzóbbja. Tessék őt tájékoztatni is ezekről a sorokról, amit szívesen megtettem volna külön magam is, ha nem lennék még ehhez az íráshoz is fáradt, nemhogy ahhoz, hogy idegen nyelven fejezzem ki magam. *Spiritus promptus est, caro autem infirma.* [A lélek ugyan készsége, a test azonban gyöngye.]³⁸

Az orvosi vizsgálatok első fele, a belgyógyászati-szervi rész lezárult. A közeli orvos családom barátja is, nagy műveltségű valaki, és jó szakember foglalta össze írásban is a tucatnyi leletet. [...] Ugyancsak több hónapos adaptációs időt javasolt, ami csak pihenésből álljon, gyakorlatilag ebben a naptári évben ne kezdjek semmihez. Ezt az írást átmenetileg a rendházban hagytam, hogy esetleg érdeklődő illetékesek felé megmutatható legyen. [...]

Közben, amennyire a pihenés engedi, felkeresek egy-egy rokont, rendtársat, egyházi és világi jóbarátot. Hisz újra meg kell tanulnom misézni és az officiumot végezni, az Egyház, a világ, a teológiai és humán gondolkodás több, mintegy évtizedének utánaszedni.³⁹ Egyelőre csak információkat gyűjtök, végső felelős állásfoglalások, kiérlelésé-

37 Medvigy Mihály (1914–2001) piarista hittanár 1976 és 1978 között Rómában tartózkodott, hogy a magyar rendtartomány ügyeit intézze és Tomek Vince exgenerális segítségére legyen. Ezek helyett számos más dolgot csinált, pl. levéltárosi tanfolyamot végzett a Vatikáni Levéltárban. Vö. KOLTAI 2012.

38 Mt 26, 41; Mk 14,38.

39 A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) nyomán 1964 és 1969 között a liturgia nyelve Magyarországon latinról fokozatosan magyarra változott, majd 1969-ben új misekönyv és 1970-ben új szolozsmáskönyv került bevezetésre. Eközben Lénárd Ödön 1966-tól 1977-ig harmadik börtönbüntetését töltötte.

hez még nagyon fáradtnak érzem magam. Én nem is siettetem az időt és a folyamatot, mert egész életem hűségre való törekvése után nem szeretném, hogy vénségemben majd egy már vénen megtett lépés elhamarkodottságát kelljen megsiratnom.

Mindenesetre lehetetlennek látszik előttem, hogy életem eddigi színterének hátat fordítsak. Ez olyan tömegbotrány tudatos kiváltását jelentené, ami elől a Makkabeusok könyvének öregje is kitért.⁴⁰ A magam egyéni sorsát én már [19]48-ban készséggel odaadtam, és soha vissza nem vettem. A külsőkről való ismereteim a megélt tapasztalataim révén sokkal megalapozottabbak és reálisabbak, semhogy az ilyesminek fejében tett ígéretekből bármit is komolyan vehetnék. Mint a sakkjátékban: így is, úgy is megtesznek egy lépést, amire rákényszerülnek, de ha ilyen szorítás nincs, az ígéret mit sem jelent. Persze, hogy a magam lelkiismeretén át nézem a dolgot, de nem a subiectivitás a döntő, hanem az egész Egyház fent említett érdeke. Hány eset nyomán hangzott el már széles körben: igen, a papjaink azt mondják, hogy minden helyzetben lehet az Evangélium hűségében megmaradni, de mikor ők ezt megunják, elmennek Csokiországba, nekünk azonban erre nincs lehetőségünk. A jelenlegi rendelkezés szerint én 1998-ban *kaphatnék* útlevelet: micsoda adósságtétel lenne a mi oldalunkon bármiféle mentesítés ez alól!

De, mint fentebb is mondtam, minden részletes döntéstől távol állok, csak a hűségben szeretnék mindenképpen megmaradni, s ebben a Generális atya imáira is számítok.

Pillanatnyilag csak a Dunakanyar felhőivel és erdőivel⁴¹ szeretném kimosni magamból mindazt, ami az elmúlt évek hosszú sorából elmondhatatlan. További megértését és szeretetét várja fiúi tisztelettel *Lénárd Ödön*

[6] Albert István Tomek Vincének, Budapest, 1977. augusztus 4.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelt eredeti); PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelt másodlat)

Közben járt nálunk Denkiewicz asszisztens atya. Nem tőle és nem a Curia Gen[eralis]-tól értesültem érkezéséről, de a jelzett időre nem jött meg, és amikor jött, éppen nem vártam. Sikerült létrehozni találkozását Döncivel [júl. 15-én], de nem sokkal ment előbbre az ügy, mert ő is inkább csak tájékozódott. Azt kifejezetten megmondta, hogy nincs meghatalmazása „*praeceptum*” [utasítás] adására, bár annyit ő is belátott – és valamilyen formában képviselt is Dönci felé – hogy egyházi és provinciai érdekből is kívánatos volna legalább egy bizonyos időre külföldre való távozása. Dönci azonban gondolkodási időt kért – amit már előttem is kifejezett – és csak ennek letelte után, tehát a nyár végén ígér választ adni a kérdésre.

[7] Lénárd Ödön Tomek Vincének, Budapest, 1977. augusztus 5.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (géppel írt eredeti). – Megérkezett: 1977. aug. 13. reggel (Tomek jegyzete a levélen). – A levélre vonatkozik Tomek Vince följegyzése Albert Istvánnak

40 Miután IV. Antiokhosz, a Szeleukida birodalom uralkodója Kr. e. 168-ban leverte a zsidók jeruzsálemi fölkelését, és üldözte a zsidó szokásokat, egy idős írástudót, Eleazárt is arra kényszerítették, hogy egyen disznóhúst. Ismerősei próbálták rábeszélni, hogy hozasson magának olyan húst, amit megehet, és tegyen úgy, mintha a király által elrendelt áldozati húsból enne. Ő azonban nem akart képmutató lenni, és rossz példát adni, inkább a kivégzést választotta (2Mak 6, 18–31).

41 Lénárd Ödön az általa alapított titkos női szerzetesi közösség kismarosi faházában tartózkodott. Ennek helyén épült föl 1991–1999 között a Boldogasszony Háza ciszterci monostor.

1977. aug. 11-én írt levelén: „Írt nekem Lénárd atya, de nem tudok válaszolni, mert nem tudom a címét” (PMKL, IV.213, Le, 56).

Bár úgyis értesült már a sorsomról [5. levél], illőnek tartottam így is jelentkezni, és az elmúlt évek rámgondolásait megköszönni. Orvosi vizsgálataim még folynak, erről tehát még nincs mit mondanom. De azt szeretném kérni, hogy ha lehetséges, tessék nekem küldetni egy teljes Breviárium-sorozatot, magyar és rendi Propriummal, mert minden régi anyagom az új rendelkezések kereteiben használhatatlan. Jelenlegi lakcímemet ettől függetlenül is, szíveskedjék adott esetre nyilván tartani.⁴² Denkwicz atyát is, valamint szétszóródott régi rendtársaimat, különösen az amerikaiakat, sok szeretettel üdvözlöm.

[8] Tomek Vince Albert Istvánnak, Róma, 1977. augusztus 14.

PMKL, IV.213, Le, 56

A te legutóbbi leveleddel egyidőben írt Lénárd Dönci másodszer [7. levél]. Most már megírta a címét. A legújabb breviáriumot kéri. Szóltam róla Cézár atyának,⁴³ s az megküldi neki valamelyik könyvkereskedő útján a Sántha-féle alig használt breviáriumot.

[9] Lénárd Ödön Albert Istvánnak, [Kismaros], 1977. augusztus 18.

PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, p. 6.

A Házfőnök Úrnál [Mészáros Imre] ismételten jártam már apróbb ügyekben, Téged szándékkal nem akartalak mindenféle átmeneti dologgal zavarni [...] [Török] Jenő jelezte, hogy az összes kiadványait hivatalosan elküldi nekem: az érseki helytartóságra fog érkezni a te nevedre.

[10] Tomek Vince Lénárd Ödönnek, Róma, 1977. augusztus 19.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (géppel írt másodlat).

Kedves Jó Dönci Atya! [...] Ami az első levelet illeti, főlegesen említenem, mennyire örültem, amikor a Vatikáni Rádió jelentette szabadlábba való helyezését. Hiszen azóta, ahogy még provinciálisságom idejében az Actio Catholica szolgálatába állt,⁴⁴ hosszú éveken át nagy szeretettel kísértem figyelemmel élete folyását, s mindig jól esett látnom, hogy szenvedései ellenére sem veszítette el lelki egyensúlyát. Mostani kedves levelében is ez a töretlen egyensúly volt a legörvendetesebb hír számomra. Denkwicz atyával Rendalapítónk aug. 25-i ünnepén találkozom, akkor informálok őt kedves Dönci állapotról, s átadom neki a fényképeket tartalmazó borítékot.⁴⁵

42 A levél aláírásában: 1084 Budapest, VIII. József körút 62.

43 Cesar De Negri SchP (1914–2001), a római San Pantaleo rendház rektora

44 Lénárd Ödön számára Zimányi Gyula tartományfőnök engedélyezte 1945. okt. 4-én, hogy az Actio Catholica népművelési és kulturális titkára legyen (PMKL, I.1.b: Magyar rendfőnökség új levéltára, Iktatott levelezés, Egyháziak, 1945/728; Szeged, 1945/777). Tomek tehát rosszul emlékezett.

45 A boríték a Lénárd Ödönről és Denkwiczról 1977. július 15-én, Budapesten készült közös fényképeket tartalmazta (ld. a függelékben).

A másik levélben kért breviárium Coletti könyvkereskedés útján megy kedves címére. A breviáriumot 1975-ben bekövetkezett haláláig Sántha György rendtársunk⁴⁶ használta. A magyar proprium itt nem kapható. Ha van már ilyen, akkor otthon hozzájut. Kedves levele említi az amerikai rendtársakat. Azokat kiszabadulása körülményeiről pontosan informálta Irányi provinciális atya,⁴⁷ aki július második felében itt járt.

Szívből kívánom, hogy a breviáriumot haszonnal forgassa. Persze sokban különbözik a régitől. Megrövidült, a szent optimizmus jegyében állították össze, a réginek II. nocturnusaiban szereplő történeti tévedések eltűntek belőle, s gyakori *precesei* az áhitat emelésére vannak szánva. Persze az utóbbiakban különösen látni fogja az utolsó zsinat ökumenikus szellemét. A *preces* úgy készült, hogy azt minden Krisztus-hívő keresztény imádkozhatja: a *sacrificium missae* vagy *purgatorium*, etc. sohasem szerepelnek a maguk nevéen, hanem csak mindenféle körülírással. Ez nem hiba vagy tévedés bennük, hanem csak ökumenikus szellem.

Szeretettel kívánom Isten áldását további munkásságára és vagyok *in unione orationis* [az ima egységében] testvéri öleléssel *Tomek Vince*

[11] Lénárd Ödön Albert Istvánnak, [Vác], 1977. szeptember 4.

PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, pp. 8–9a. – A levelet Lénárd „küldönccel” küldte el testvérenek, Lénárd Ernőnek, aki azt szept. 6-án továbbította a címzettnek (uo., p. 7).

Bocsáss meg, hogy ismét csak papiroson jelentkezem, azt is ágyban fekvé, kitépett jegyzetlapon. Tudniillik, hogy az a verőcemasói vityilló, ahol pihentem, területileg ehhez a váci új kórházhoz tartozik, ahol véletlenül jóbarátaim is vannak. És az első tárgyalásoknál még arról volt szó, hogy azt az idegrendszeri vizsgálatot, aminek én nem egészen nyugodt lelkiismerettel indultam neki, innen ambuláner is meg lehet oldani. Azonban mikor a konkrét panaszokra került sor, mégiscsak azt mondták: be kell feküdni. No, csináltak is rajtam és velem annyi mindent, hogy azt tényleg másképp nem lehetett volna. [...]

De van a dolgoknak még egy vonatkozása is. Évekkel ezelőtt egyáltalán nem látszott mindenki előtt bizonyosnak, hogy az én majdani szabadulásom idején a magyar katolikus egyházban lesz-e olyan, aki merheti és tudhatja kezét nyújtani utánam. És ezek az emberek már évek óta készen állnak arra, hogy amint a nagykapu kinyílik előttem, mindenki felhasználja érdekemben a maga lehetőségeit. S teszik ezt az Egyház határainkon túli, akár magyar, akár más származású hívei is. Mindeddig szinte kézzől-kézre adták minden dolgomat. Ezt az évek óta ugrásra készen álló szeretetet pogány dolog lenne nem igénybe venni. De ezzel ezúttal az is feleslegessé vált, hogy a rendi orvos stb. után érdeklődjem. Viszont őszinte egyszerűséggel fogom kérni mindig mindazt, amit csak Tőletek kaphatok, pl. a *pro fratribus nostris absentibus*-t.⁴⁸ [...]

Öcsémekkel sem beszéltem mióta itt vagyok, egy küldönc viszi hozzá ezt az írást. A most szükséges nyugalommal ugyanis nem ajánlja a látogatások idegizgalmát.

46 Sántha György (1917–1975) piarista, 1949-től Rómában élt, mint rendi levéltáros, szerkesztő és közép-európai generális asszisztens (1959–1974).

47 Irányi László (1923–1987) piarista, az Amerikai Viceprovincia (majd Provincia) elöljárója (1967–1983), majd a külföldön élő magyarok püspöke (1983–1987).

48 A piaristák akkori közös imájában rendszeresen imádkoztak a „távollevő testvérekért”.

[12] Lénárd Ödön Albert Istvánnak, [Vác], 1977. szeptember 9.

PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, pp. 11–12.

Mivel jelen soraim írásakor úgy áll a helyzet, hogy a holnap napon elhagyom a kórházat, beszámolok jelen állapotomról.

Az arcműtetem ügye és az idegrendszeri vizsgálatok egymással párhuzamosan folytak, és most értek ahhoz a stádiumhoz, mikor már kivethető és kívánatos a családi kör nyugalma. Pestről még egyelőre nem lehet szó [...]. További helyi üdülő-pihenésnek semmi akadálya nem lévén, de a kórházból való távozásomnak előfeltétele, így továbbra is emellett maradtam, míg helyzetem és az ősz Pestre való visszatérésemet nem javallják. Akkor lehető gyorsasággal személyesen is jelentkezni fogok Nálád.

[13] Lénárd Ödön Lénárd Ernőnek, [Kismaros], 1977. szeptember 11.

PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, pp. 17–18. – A levelet Lénárd Ernő szept. 12-én levél kíséretében küldte meg Albert István tartományfőnököknek, amelyben ígérte, hogy másnap (szept. 13.) fölkeresi bátyját, majd pedig szept. 14-én vagy 15-én a tartományfőnököt (uo., p. 15–16).

Merőben új helyzet állt elő. Kiderült, hogy eddigi tájékoztatásaim nem felelnek meg a valóságnak, mert a műtét utáni első időben az orvosok kímélni akarták a teherbírást, és azért azt mondták, hogy az eltávolított rész egyszerű heg, amit óvatosságból kellett csak kivenniök. Ma viszont tudom, hogy a szövettani vizsgálatok az eltávolított részről *legalább* annyit kimutattak, hogy *rosszindulatú daganat*. Végleges eredmény még nincs, mert

1. szombaton, 10-én szigorúan csak Verőcemasorig autón kiengedtek a kórházból azal, hogy [...] a családiás környezet számomra megfelelőbb, mint az egész kórház nyomasztó hatása; [...]

3. Ezek következtében több dolgot újra kell gondolnom, és sürgős szükségem lenne meglátásaidra és tanácsaidra. Ezért arra kérnélek, hogy lehető hamarosan jöjj ki hozzám úgy, hogy pár órát beszélgethessünk. [...]

4. Minderről valamilyen formában tájékoztasd a Rendfőnök Urat is.

[14] Lénárd Ödön Tomek Vincének, [Kismaros], 1977. szeptember 13.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (géppel írt eredeti). – Megérkezett: 1977. szept. 29. (Tomek jegyzete a levélen)

Kedves, Jó Generális Úr,

Elsősorban azért írok, hogy megköszönjem azt az azonnal intézkedést, aminek következtében megkaptam a Breviáriumot. Épp Kisboldogasszony napján mondhattam először belőle a zsolozsmát a kórházban. [...]

Zárójelentés még nincsen, az mindenesetre érdekes lesz. Arról már intézkedtem, hogy azt azonnal többszörösen fotókópiázzák számomra, és abból egy példányt eljuttatok [Török] Jenőhöz, akit persze szintén érdekel a dolog, és akinek egyidejűleg jelzem, hogy továbbítsa majd Generális úrhoz. Ezt azért tartom fontosnak, mert érzem magam körül, részben az időben visszamenően, részben jelenleg is, hogy egy egész *legendarium tenebrarium* [sötét mítosz] is alakítódik ki körülöttem, amit naiv vagy tájékoztatlan em-

berek észrevétlenül is felszívznak és magukévá tesznek. Az utam és életem eddig is teljesen egyenes volt, és amíg értelmekkel és erkölcsi akarattal rendelkezem, az is marad. Ha valamit Generális úrnak háza táján nem értenek, tegyen fel nekem Generális úr megfelelő kérdést – nem fogom megválaszolatlanul hagyni.

Azt is szeretném ha megértenék, hogy nekem még mindig rendkívül fárasztó idegen nyelven kifejezni magamat, és ilyen levelekhez nem szívesen vennék igénybe segítséget sem, azért írok a Generális úrnak, és terhelem azzal is, hogy legyen szíves soraimról – legalábbis ha jónak látja – P. Steph. D[enkiewicz]-t is informálni, de nagyon szeretném, ha ez őbenne nem keltene az elhanyagolás vagy mellékezelés benyomását, ami az ő személyi kedvessége után ugyancsak méltatlan lenne.

[15] Albert István Tomek Vincének, Budapest, 1977. szeptember 15.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelte eredeti); PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelte másodlat)

Lénárd Döncit ez elmúlt napokban operálták meg a váci kórházban (nyári tartózkodási helye miatt került ide), kivették az arcán levő heget vagy zsirmirigyét. Zárójelentést még nem kapott, így még nem lehet tisztán látni a seb természetét és gyógyulási hajlandóságát illetőleg. Mindenesetre úgy látszik, hogy hosszabb időre lesz szüksége izgalmentes életmódra.

[16] Lénárd Ödön Tomek Vincének, [Kismaros], 1977. szeptember 20.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (géppel írt eredeti). – Megérkezett: 1977. okt. 25. (Tomek jegyzete a levélen). – Melléklete: Dr. Korona Árpád és Dr. Mátrai Sándor (Vác Városi Tanács Szőnyi Tibor Kórháza orvosai) által adott kórházi zárójelentés, 1977. szept. 10. (fénymásolat).

Kedves, Jó Generális úr,

mellékelten küldöm az orvosi zárójelentésem fotókópiáját, hogy közvetlenül tőlem kapjon tájékoztatást, – s mivel az mégis tartalmaz egyetmást, – ha úgy gondolja egy ottani, magyarul is értő orvossal magának értelmeztesse. Hétköznapi használatra viszont megírom azt, amit nekem magyaráztak belőle az orvosok.

Először: a váci kórházba úgy kerültem, hogy a családom a főváros lehető közelében akarva pihenést biztosítani számomra, Verőcemaroson⁴⁹ üdültem, és ennek Vác a területileg illetékes kórháza.

[A zárójelentés elemzése.] De pl. a misézhetés ténye maga annyira igénybe vesz, hogy templomban még mindössze egyszer-kétszer miséztem, kizárólag koncelebrációs formában, valamelyik régi, bensőséges jóbaráttal. Csak otthon miséztem, és ülve.

Minden orvosom egyhangúan csak a kötöttségektől óv, ha nem akarom magamat tovább rombolni, jöjjen-menjen, csináljak, éljek úgy, ahogyan épp eszembe jut (természetes, hogy csak a morális határon belül, amik számomra úgyis a természetest jelentik és nem a kötöttséget) mert éppen a kötöttségek kezdtek ki, és ha engedem, folytatni fogják rajtam romboló hatásukat.

A látszólagos egészségem még be is csapja az embereket, mert persze akkor találkoznak velem, ha frissen és pihenten érzem magam. De ugyanezek az emberek nem lát-

⁴⁹ Kismaros 1974 és 1990 között Verőcével közös községet alkotott Verőcemaros néven.

ják, hogy egyetlen olyan nap után, amikor velük voltam, két következő napot kinyúlva fekszem végig.

Tudom, hogy belátható időn belül semmi külső rendszeres munkát nem fogok végezhetni. Az orvosaim kifejezetten tanácsolták, hogy feszültségmentes, derűs családi légkörben éljek, a legkisebb kötelezettség nyomásától is mentesen (újra mondom, még ők sem gondoltak valami erkölcsi jellegű lazaságra). Eszerint fogom jövőendő életemet elrendezni.

Nem fogom Generális urat hetenként zavarni soraimmal, de azt kötelességemnek tartottam, hogy legfőbb előjáróim első kézből, és hitelt érdemlő módon tájékozódjanak helyzetemről. És újra azt kell kérnem, hogy mindezekről szíveskedjék Denkiewicz atyát is tájékoztatni.

Éppen most vettem kézhez megértő válaszlevelét is, és azzal együtt, minden eddigi jószágát hálásan köszöni *L. Dönci*

[17] Albert István naplójegyzetei, 1977. szeptember 23. (péntek)

PMKL, IV.213, 1, 15: Napló (1977).

Lénárd E[rnő] behozta Dönci kórházi zárójelentését.⁵⁰ Szavaiból azt veszem ki, hogy Dönci nem szándékozik közösségbe jönni. Ernő azt mondja, hogy ott el tudják tartani. Van összegyűjtött pénze, míg a börtönben volt is folytak be adományok. Volt, aki házeladásból adott jelentős összeget.⁵¹

[18] Albert István naplójegyzete, Budapest, 1977. szeptember 27. (kedd)

PMKL, IV.213, 1, 15: Napló (1977).

Lénárd a házfőnökkel, aki végig ott maradt a beszélgetésnél. A lényeg az, hogy nem akar a közösségbe bejönni. Valaki (nem jelölte meg) azt a választ hozta neki a Generálistól, hogy soha sem fogja őt kötelezni, hogy a rendházba bemenjen, ha maga nem akar. Felkérdezett több papot, akiket a magyar papság vezető szellemeinek tart: menjen-e külföldre, bemenjen-e a közösségbe. Mind azt válaszolták *nem ki*, egy kivételével valamennyien azt hogy *nem be*. Odaadtam neki 2000 forintot, amit Mustos hozott a *speciosa*.⁵²

50 Dr. Korona Árpád és Dr. Mátrai Sándor (Vác Városi Tanács Szőnyi Tibor Kórháza orvosai) által adott kórházi zárójelentés (1977. szept. 10., fénymásolat): PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, pp. 13–14.

51 Az „éles” beszélgetésről ld. még Lénárd Ernő beszámolóját bátyja számára: LÉNÁRD 2006, 166–168.

52 Mustos István (1931–2008) piarista John Krol és Joseph Bernardin amerikai érsekek tolmácsaként 1977. szept. 21. és 27. között járt Magyarországon. Krol ekkor 100 ezer dollár adománnyal támogatta a budapesti piaristákat, amelyet Mustos hozott magával (FELSŐVÁLYI Ákos: *Két ereklye sorsa*. In *A bravúr kötelező. A budapesti Piarista Gimnázium 1950 és 1991 közötti diákjainak emlékkönyve*. Szerk. FELSŐVÁLYI Ákos. Budapest, 2021, 61–82: 74).

[19] Tomek Vince Lénárd Ödönnek, Róma, 1977. október 2.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (géppel írt másodlat).

Szeretettel nyugtázom szept. 13-án írt és 29-én kapott kedves levelét. Aznap itt ünnepeztük a Mihály és Rafael névnapokat, [...] s azért itt volt a Generális atya is.⁵³ Informáltam őt kedves írása tartalmáról. Most is az volt a válasza, hogy a generalátusnak semmi óhaja sincs a jövőjét illetően, s hogy azt teljesen legjobb belátásuk szerint intézze el kedves Dönci Albert provinciális atyával. Minden valószínűség szerint nem felejtette el informálni kedves leveléről Denkwicz atyát is. Jómagam, mihelyt találkozom vele, informálni fogom őt. De telefonon át nem akarom ezt megtenni. [...]

Szinte fölösleges említenem, mennyire örültem, hogy még idejében operáltatta ki azt a zsidogaganatot. Türelmesen viselje el a többi egészségi javításokat. Az Úristen külön kegyelme, hogy a hosszú fogságban ez említett bajoknál nagyobbak nem támadták meg. Ebben a vonatkozásban nagyon várom Jenő információit. Ő augusztusban nem volt Bécsben, hanem valahol Dalmáciában nyaralt.

Természetesen nem kell törődnie kiskorú emberek pletykáival, hanem eddigi életéhez hasonlóan egyenesen és bátran kell előre haladnia. Példájával már eddig is sokat tett, bízunk benne, hogy további élete sem lesz meddő.

[20] Albert István Tomek Vincének, Budapest, 1977. október 10.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépeelt eredeti); PMKL, IV.213, Le, 56 (gépeelt másodlat)

Korábbi levelemben írtam Lénárd Dönciről. Azóta többet tudunk róla. Behozta a részletes kórházi kivizsgálásának és a műtétjének is a zárójelentését [17. feljegyzés]. A seb az arcán *malignus*nak [rosszindulatúnak] bizonyult, amit a szem közelsége miatt nem biztos, hogy mernek sugározni (azóta tudom, hogy már kap sugárkezelést). Idegállapota hosszabb kikapcsolódást és pihenést tesz szükségessé, azért, amíg lehetséges, marad nyári tartózkodási helyén. Az lett volna a szándékunk, hogy legalább lakásilag kapcsolódjék közösségünkbe, bele is vettem a *familia domus*ba (ezt előzetesen neki is említve).⁵⁴ Most ittlétekor azt mondotta, hogy legalábbis belátható időn belül erre nem gondolhat. Egyébként is neki a P.[generális]tól élőszóban kapott üzenete van, hogy sohasem fogja őt kényszeríteni, hogy akarata ellenére a közösségbe vonuljon. Nincs tehát egészen megoldva az ő problémája.

53 Ángel Ruiz generális megválasztása után, 1973-ban a generális kúriát a San Pantaleo rendházból a Monte Marion álló megszünt tanulmányi házba helyezte (DENES I, 709 'Roma, Casa de formación: juniorato interprovincial Calasactianum'), így Tomek Vince csak ritkábban találkozhatott vele.

54 A tartományfőnök Lénárd Ödönt az 1977/1978-as tanévre a budapesti noviciátusi rendháza osztotta be mint „házi lelkiatya, betegszabadságon” (PMKL, I.1.c, Konz., 1977. 16. ülés [szept. 14.], n° 7). Ugyanis az akkor bevezetett rendi regulák szerint a rendház teljes jogú státusának megőrzéséhez négy papra volt szükség (vö. PMKL, I.1.c, Konz., 1977, 14. ülés [aug. 23.], n° 10). A noviciátusi rendház önállósága pedig a magyar provincia státusa miatt volt szükséges.

[21] Tomek Vince Albert Istvánnak, Róma, 1977. október 20.

PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelt eredeti); AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelt másodlat)

Ami pedig Lénárd atya esetét illeti, én úgy tudtam, hogy Denkiewicz atya annak idején csak azt mondta neki, hogy a Generális atyának nincs kifogása, hogy jövője akár otthon, akár pedig külföldön oldódjék meg. Vagyis nekem nincs arról tudomásom, hogy Döncinek élőszo üzenete volna, hogy a Generális atya „sohasem fogja őt kényszeríteni, hogy akarata ellenére a közösségbe vonuljon”. Az persze nincs kizárva, hogy Denkiewicz atya ilyesmit mondott neki, de én erről nem tudok. Amikor én nem régen a Generális atyával beszéltem, akkor ő csak azt mondta, hogy Dönci jövőjének kérdését intézze el a Provinciális atyával.

A szóban forgó kérdésről szó esett október 9-én is, amikor tudniillik Lékai bíboros-prímás megtisztelt látogatásával. Ez utóbbi persze a külföldi megoldás mellett van. Sőt örülne neki, ha Lénárd elfogadná az Ausztráliában élő magyarok lelkipásztorságát. De hát ez a megoldás akkor sem mehetne, ha Lénárd egészséges volna, és ha nem volna már 66 éves, mert nincs az a meggyőzés, mely az említettet egy külföldi megoldásra bírná. Az egyetlen megoldás most a várakozás.

[22] Lénárd Ödön Albert Istvánnak, [Budapest], 1977. november 8.

PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, pp. 9b–10.

A napokban felkeresett egy régi paptestvérem. Elmondta, hogy amikor hallott rólam, érdeklődni akart, hogy miképpen tudna velem találkozni, és mivel találkozott az egyik pesti rendtársammal (név szerint is megjelölte), az illetőtől érdeklődött. A feltett kérdés után azonban az illető ijedten iparkodott erről őt lebeszélni, hisz engem „figyelhetnek”.

A dolog önmagában jelentéktelen. Személyemben az ilyen különböző vélemények rég nem érdekelnek. Amellett a helyzet megítélése is téves: pillanatnyilag nem a megfigyelések óráit éljük. De emlékeztetni szeretnék arra, amit szóban fejtettem ki annak idején előtte: a rendházban a személyemmel kapcsolatosan kialakulható traumák lehetőségéről. Be se jelentkeztem a rendházba – hát mi lenne, ha benn is lakték. Ha tehát ritkábban járok arrafelé, mint talán gondolnád vagy szeretnéd, ne véld lazulásnak, hanem csak arra vezesd vissza, hogy tényleg nem akarok teher lenni *senki* számára.

[23] Albert István Tomek Vincének, Budapest, 1977. november 18.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelt eredeti); PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelt másodlat)

Lékai bíboros úr telefonon érdeklődött Dönci ügyének állásáról. Mikor mondtam neki, hogy egy évi pihenőt tart a maga számára szükségesnek, azt a kijelentést tette, hogy eredetileg nem erről volt szó, és Rómában sem ilyen értelmű információt kapott „Vince atyától”. Mondtam, hogy Lénárd részéről valami félreértésről illetve félremagyarázásról van szó, de egyelőre legalábbis nem tudok belemenni az ellenkezőjének bizonyításába, mert úgysem fogadná el. Egy kicsit mindenesetre várni kell. A külföldre való távozást nem említette, de meg vagyok győződve, hogy ez volna a leginkább szíve sze-

rint való. Dönci nem régen járt nálam, mutatva egy DBR⁵⁵ segélyszerv levelét, melyben értesítik, hogy havonként 100 DM-et fognak küldeni a címére.

[24] Tomek Vince Albert Istvánnak, Róma, 1977. november 24.

PMKL, IV.213, Le, 56 (gévelt eredeti); AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gévelt másodlat)

Ami Dönci ügyét illeti, én október 6-án találkoztam a bíboros-prímás úrral, s akkor azt mondtam el neki, amit akkor az említett ügyről tudtam. Én valójában az egész ügyről csak a Te okt. 10-i kedves leveled [20. levél] után (az én válaszem okt. 20-án történt [21. levél]), de legfőképpen Török Jenőnek okt. 20-i esti látogatása után informálódtam, amikor tudniillik átadta nekem az orvosi bizonyítvány másolatát. Akkor Jenőn keresztül azt üzentem neki, hogy ne látogassa barátait.

[25] Török Jenő Lénárd Ödönnek, Bécs, 1977. november 27.

PMKL, IV.188, 5: Levelezés, 4: K-L betűs levélírók (gévelt másodlat). – A levél Lékai László esztergomi érsek kérésére készült. Lénárd Ödön szerint „megdolgozták ifjúkori, Bécsben élő, baráti rendtársamat, ráijesztve azzal, hogy nem fogják beengedni az embereknek segítségül küldött könyveit, és írtattak vele nekem egy levelet” (LÉNÁRD 2006, 73). A levelet maga Cserháti József veszprémi püspök, a püspöki kar titkára (akit a levél is említ) hozta Budapestre, Lékai László adta át dec. 8-án Albert Istvánnak (27. feljegyzés), aki levél kíséretében (28. levél) juttatta el a címzettnék. – Tartalmi összefoglaló Lénárd Ödöntől („fekete mítoszt” említve): LÉNÁRD 2006, 73–74, 177, 395; Soós 2010b, 6. oldal.

Kedves jó Döncikém, pár nappal azután, hogy nov. 10-i keletű leveledet megkaptam, amiben, nyilván tévesen azt írtad, hogy a „viharok lecsendesedtek” és a rendi előljárókkal „minden elintéződött” – hallom most s személyesen Cserháti püspök atyától, hogy ez távolról sincs így, mert mind a Bíboros Úr, mind a kormányzat kívánsága, hogy tégy eleget egy, a római Generalatus felől érkező meghívásnak, hívásnak.

Engedd meg, hogy teljesen őszintén, igaz szívből, testvéri kötelesség-érzetből kérve kérjelek: kétszer se keresd Magad, és jöjj ki egy, akár két évre az Örök Városba. Annak szelleme, levegője, – mindentől eltekintve – a Te művészet iránt fogékony és historikus lelkedet megnyugtatja, s bizony mondom, nem kell majd altató, nyugtatószert venedd egy hónap után.

Tudom hogy Te, aki oly családiás voltál mindig, oly meleg családi fészkek volt, mindig jobban is ragaszkodtál ahhoz mint akár én, akár sok más. De az is tény, hogy nekünk el kellett hagynunk családunkat, amikor beléptünk a Rendbe, egyszer s mindenkorra.

Talán Te is tudod azt, hogy nekem két ízben milyen keserves keresztet jelentett az engedelmisség: először, amikor nem kaptam meg a teológiát szaktárgynak, mert Eröss Jóska volt a seniorabb, és aztán, amikor Sík [Sándor tartományfőnök] atya leparancsolt 1949-ben az AC-től [Actio Catholica-tól]...

⁵⁵ Deutsche Bundesrepublik (Nyugat-Németország)

És hidd el, jóllehet tiszta formalitásnak érezte[m], csak keretből kikerülésnek ezt a kényszerű szekularizációt a magyar munka érdekében,⁵⁶ évekig rossz álmod volt: vakáció után nincs cellám a rendházban, vagy kihagytak a tantárgyfelosztásból...

Tehát valami erkölcsi jogcímet érzek arra, hogy most a felsőség érdekeit, illetve álláspontját képviseljem, helyesbítettem: mert az érdek meggyőződéseim szerint a Te jól felfogott érdeked.

Mialatt Te zárt helyen voltál, az egyházban, valamint Róma és a magyar kormány viszonylatában óriási változás ment végbe. Hogy ezt Te belsőleg, önmagadban is realizálhassad, németül jobban ki tudom fejezni: *daß Du das in Dir selbst nachvollziehen kannst*, [hogy azt magadban is átgondoljad], távlatba kell kerülnöd, kintről, kicsit fentről nézni a dolgokat. Erre Róma, Tomek atya, rendünk bölcs szomszédsága a legjobb hely. Hihetetlen nagy látóköre, tudása, élménye van: ne szalaszd el ezt. De missziód is lehet: mert a segítségére kiment Medvigy Miska minden mást csinál inkább, mint ezt. De nemcsak a Magad szellemi, lelki átállása szempontjából (amire én teljes meggyőződésből mondom, [Lénárd] Ernőék – minden aranyosságuk mellett – társasága nem alkalmas atmoszféra, erről nem tehetnek) szeretném kijöveleledet. Nem is azért, hogy többet találkozhassunk. Kicsit utazgathatnánk 1–2 hétig a nyáron Ausztriát megmutatnám. De közérdekből is.

Ugyanis valahogy körülöttem mítosz alakult ki. Téged – ha nem is akarod – egyesek a római vonalatól eltérő, mondjuk ellenzéki, mondjuk reakciós eszmeviláguk képviselőjének, várható támogatójának tartanak. Előbb-utóbb megkönyékeznek. De ha nem, működik a rémhírterjesztés, ami körülöttem is virágzott. Ez pedig elmérgesíti Veled kapcsolatos felsőbbbségi álláspontot. Biztos meggyőződéseim: a Te otthonléted a legjobb akaratod ellenére is békéltetés, nyugtalanság előidézője lehet. A lengyel asszisztens [Stefan Denkwicz] mesélte, amikor még a rendházi tartózkodásodról volt szó, attól tartottál, „*handicapelnéd* a pesti rendtársakat”. Akkor légy logikus: így – akaratod ellenére – *handicapelheted* összes rendtársaidat, előljáródat. Sokkal egyszerűbb: csendesesen eltűnni, egy év után fű nő a dolog fölött, nem lesz érdekes – ne haragudj nyíltságomért. De addig, ha fáj is egy kis ideiglenes elszakadás a családtól, – közben ők is látogathatnak – nagyon kérlek, kérve kérlek, hozd meg ezt az áldozatot a köz érdekében, és ne haragudj reám: én szentül meg vagyok győződve, a Te érdekedben is írtam. Ezért most nem is küldök könyvet fordításra: remélem itt kint beszélhetünk ilyesmiről, ha szabad.

A régi szeretettel öllelek

[26] Tomek Vince Cserhádi József pécsi püspöknek, Róma, 1977. november 30.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelt másodlat)

Reggeli beszélgetésünkökből látom, hogy a Lénárd-kérdésben eddig a „*quot capita, tot sententiae*” [ahány fő, annyi vélemény] elve uralkodott. Most már látom, hogy a kormány óhaja nem az volt, hogy ő a magyar rendi keretbe kerüljön, hanem, hogy külföldre kerüljön ki. A jelenlegi helyzet olyan, hogy jelenleg csak P. Török [Jenő] vagy P. Albert [István] tudnak eredményesen hatni Lénárd atyára.

56 Török Jenő 1966-ban kilépett a piarista rendből, és a bécsi egyházmegye papja lett, hogy mentesítse a magyar piaristákat az általa vezetett bécsi OMC könyvkiadó munkája miatt a kommunista hatalom részéről fenyegető kellemetlenségektől.

[27] Albert István naplójegyzete, Budapest, 1977. december 8. (csütörtök)

PMKL, IV.213, 1, 15: Napló (1977).

Lékai bíboros úrnál a Helytartóságon [a Központi Szemináriumban]. Töröknek Cserhátihoz írt levelét mutatta, és átadta Töröknek Lénárdnak írt levelét [25. levél]. Nagyon keményen Lénárd kimenetelét kívánja. Majd nekem kell megvinni a választ.

[28] Albert István Lénárd Ödönnek, Budapest, 1977. december 8.

Jelenkori Keresztény Archívum (Kismaros), Lénárd Ödön hagyaték. – Közölte: Soós 2010b, 4. oldal, b. – Tartalmi összefoglalója **Lénárd Ödöntől**: LÉNÁRD 2006, 176; más szavakkal: Soós 210b, 6. oldal.

Délelőtt hivatott Lékai bíboros úr, és átnyújtotta a mellékelt levelet [25. levél] továbbítás végett. Ezt Cserháti püspök úr hozta kézben. Ugyancsak felolvasta nekem azt a levelet, amelyet [Török] Jenő Cserháti püspök úrnak írt, és amelyet a bíboros úrral is elolvasatni kívánt. Ezekből gondolom, hogy miről van szó ebben a levélben. Tőlem vár a bíboros úr választ álláspontodat illetőleg, mert holnap jön [Luigi] Poggi érsek,⁵⁷ és szóba fog kerülni a Te ügyed is. Elöttem a bíboros úr nagyon határozottan azt képviselte, hogy nemcsak rendi és magyar egyházi érdek, hanem a Vatikánnak quasi feltétele is volt,⁵⁸ hogy Te kimenj az országból. Végtelenül sajnálom, hogy ilyen módon kell képviselnem Feléd egy felsőbbbségi akaratot. Szeretnék erről Veled beszélni.

[29] Lénárd Ödön Török Jenőnek, Budapest, 1977. december 12.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (Tomek Vincének 1977. dec. 13-án megküldött, géppel írt másodlat). – PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, pp. 19–20 (Albert Istvánnak küldött, géppel írt másodlat).

Kedvesem,

Természetesen meg vagyok győződve róla, hogy a legjobb akarattal írtad, amit írtál. Azonban néhány kiegészítő szempontot a tieid mellé kell tennem.

1. Teljesen igaz, hogy lemaradtam a világban és az Egyházban végbement fejlődéstől. Ma ez több éves olvasási programot jelent számomra. Viszont távolléted révén Te is lemaradtál az itthoni dolgok világos látásától, és jó szándékod révén ki vagy téve, hogy idegen érdekek bábként mozgassanak maguk előtt, és a maguk takarására.

2. Ennek igazolására felhozom, hogy több levelet váltottam már Tomek úrral, és sorraiddal együtt vettem kézhez P. [Francesc] Llenas vicarius generalis levelét is, amelyekben azonban még csak célzás sem volt arra, hogy Tomek úrnak énrám lenne szüksége, hogy Medvigy Miska nem állja meg a helyét, amiket Te ismételten írtál. Nem érzed valahogy furcsának, hogy a rendben az érintettek és a rendelkező hatalommal bírók nem

⁵⁷ Luigi Poggi érsek, rendkívüli ügyekkel megbízott apostoli nuncius 1977. december közepén járt Budapesten. Dec. 11-én meglátogatta a budapesti piarista rendházat (PMKL, I.1.c, Konz., 1977, 22. ülés [dec. 13.], n° 2), dec. 14-én pedig részt a püspöki kar ülésén (Új Ember 1977. dec. 25.)

⁵⁸ Ez utóbbit semmilyen más forrás nem erősíti meg.

emlegetik azt, ami neked – aki jogilag mégiscsak kívül állasz a renden – olyan fontos? Miféle idegen akarat dolgozik benned?

3. A Generalatus mindmáig jelezte ugyan készségét befogadásomra, ha („si”) Rómába mennék. De semmi utasításról nincs szó, sőt tudomásom van róla, hogy nem is óhajtanak utasítani. Pedig más nem teheti. A Provinciális úr nem, mert nem vagyok keretben.⁵⁹ Cserháti püspök úr sem, mert nem tartozom a pécsi, és a bíboros úr se, mert nem tartozom az esztergomi egyházmegyéhez.

4. Nem felel meg a valóságnak, hogy ez a „kormányzat” kívánsága lenne. Valaki csak felölti magára annak az álruháját. En előttem ünnepélyesen hirdette ki az illetékes állami szerv, hogy a „Magyar Népköztársaság és a Vatikán megegyezése alapján” – „oda megy, ahová akar. Az országból való távozásomról szó sem volt. De a jelenlegi törvényes rendelkezések alapján ez nem is lehetséges, mert az amnesztia nem törli el sem a mellékbüntetések, sem a következményes utóhatásokat. Így a rendes szabadulási idő (1978 januárja) után jön a 10 évi közügyektől való eltiltás, és ennek lejártá után újabb 10 évre, tehát 1998-ban kaphatnék először törvényesen nyugati útlevelet.

5. Akár mítoszról, akár rémhírtjesztésről, stb. írsz lehet, hogy álatok van ilyesmi, én itt nem érzékelem. Magam pihenni, olvasni, helyrejönni szeretnék csak szeretetteljes rokoni és baráti körben. Az orvosi ügyek miatt mindenesetre mindmáig nem jutottam el odáig, hogy mindenkivel csak egyszer is találkozhattam volna, akikkel kellene, és én is szeretném. Hogy minderre „Ernőék társasága nem alkalmas”? Erre tényleg nem gondoltam. De tudod, amikor a perköltségeket kellett fizetni, arra alkalmasak voltak. Mikor, még nyomozati fokon, Ernőnek vezető pozícióba való kinevezését rám hivatkozva visszavonták – erre alkalmasak voltak. Mikor a kislányát miattam nem vették fel az egyetemre – erre alkalmasak voltak. Mikor a félelemtől és az engem féltéstől a húgom mindinkább epileptikus lett – erre alkalmasak voltak. Amikor csomagonként 1200 forint ára méhpempőt küldtek be nekem, hogy ne emberronsként kerüljek ki – erre is alkalmasak voltak. Az Új Ember szerint a Keresztény Múzeum fenntartása évi másfél millió forintba kerül, aminek felét az állam fedezi. A pesti rendházunkba beszerelt lift állítólag egymillióba került.⁶⁰ Nem folytatom. De mindezen lehetőségek birtokosai mindedig nem törődtek velem, Ernőék viszont mindaddig alkalmasak voltak erre, s csak most lesznek egyszerre alkalmatlanokká! – Viszont mikor két és fél évvel ezelőtt [Lénárd] Ernő a saját lelkiismerete megnyugtatóására a család nevében egy egyszerű kegyelmi kérvényt adott be az érdekemben, előzetes tudtom nélkül elment a még-nem-bíboros [Lékai László] esztergomi érsekhez, hogy egyszerű aláírását kérje a kérvényére – és az megtagadta! Összehasonlításként elmondhatom, hogy Serédi annak idején személyesen ment el könyörögni az akkori vezérkari főnökhöz Schönherz Zoltánért.⁶¹ Aki a háború alatt

59 Albert István 1963-ban Tomek Vince generális nevezte ki tartományfőnöknek, majd 1976-ban a piaristák magyar tartományának káptalanja ismét megválasztotta. Egyházjogilag tehát a „kereten kívülieknek” is előjárója volt, még ha ezt (az állami szervek felé) nem hangsúlyozták. Az viszont tény, hogy a „kereten kívüliek” az 1976-os káptalanon nem szavazhattak. A problémáról ld. KOLTAI András. In *Káptalan 1976*, 12, 17.

60 A budapesti rendház új felvonója, amelyet a műszaki okokból lezárt régi helyett 1976-ban építettek, 700 000 Ft-ba került, amelynek kétharmad részét kül- és belföldi adományok fedezték (*Káptalan 1976*, 32–33).

61 Schönherz Zoltán (1905–1942) kommunista aktivista, 1942-ben hűtlenség vádjával Budapesten halálra ítélték és kivégezték. Vö. VARGA Krisztián: „Az ítéletet megerősítem, és annak végrehajtását elrendelem!”. *Gondolatok Schönherz Zoltán ítéletéről*. In *Múltunk* 2014:1, 19–551. URL: <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00037>

szökött át a fronton, utasításokat hozott, ateista volt, és így Serédinek semmi köze sem volt hozzá. Csak éppen nézte a meggyőződéses embert! Nekem, az üldözött papnak az ország főpapjától ez nem járt ki! Elmerengve olvasom a Mt 25,43-at.⁶²

6. Az ilyen fogalmak, hogy „római vonal”, „ellenzéki”, „reakciós eszmevilág”, és hasonlóak lehetnek currenssek, de emlékezhetsz rá, évtizedekkel ezelőtt sem törődtem az akkori currens fogalmakkal. Nem voltam legitimista például, és nem az Imrédy-ben való hit ábrándított ki a legitimizmusból. Akkor is, ma is az Evangélium eszmevilága érdekelt. Akkor „a velem kapcsolatos felsőbbbségi álláspont” ezért zsidónak kiáltott ki. Teljesen logikus, hogy ma nekem kelljen „csendesesen eltűnni”, amíg „fű nő a dolog fölött”, t. i. az én harmincéves üldöztetéses hűségem fölött. Hogy „előbb-utóbb megkönyékeznek”? Kérlek, harminc éve állandóan megkönyékeznek. Még pénzt is ajánlottak. Ettől azonban sosem lett bennem se „békétlenség”, se „nyugtalanág”. Akiben az támad, próbáljon lelkiismerete és nem az érdekei szerint élni, s majd megnyugszik. Igaz, hogy most altatóval alszom, de csak a szabadulásom óta, mióta ezeket a dolgokat keveritek körülöttem. A kifáradásból eredő idegi nehézségeim benti eredetűek, de aludni oda-benn az utolsó napig tudtam. – Igaz, benn volt olyasmi, hogy a fejemhez vágták: maga a Mindszentyh[!] titkára volt! Ez azután csakugyan „mitosz”, ezt Te is tudod. De ha még így is lett volna: a bíboros úr [Lékai László] talán nem volt a személyi titkára [Mindszentynek] Veszprémben, és ettől még... Vagy Zakar Bandi nem volt az Esztergomban, nem ítélték-e el vele együtt, és attól nem fungálhat-e még Pesten?⁶³ – Ha van „mitosz” – én nem tudom –, de akkor minden bizonnyal irreális, és én nem vagyok érte a felelős!

7. Volt helyzet, amikor ki kellett bírnom berezelt tanítványaim hazugságait, vagy egy évtizedes jóbarátom „felderítő” buzgalmát, pedig annyira nem volt mit szegénynek felderítenie, hogy még tárgyalásra se vitték összeerőlködött anyagát. Ugyanígy ki fogom bírni azt is, ha közel fél évszázad barátsága után békésen búcsút mondasz nekem. [...] Béke Veled!

[30] Lénárd Ödön Albert Istvánnak, Budapest, 1977. december 12.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (Tomek Vincének 1977. dec. 13-án megküldött, géppel írt másodlat). – Melléklete (a levél végére gépelve) a Fővárosi Bíróság 1977. júl. 6-án kelt értesítése a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa jún. 29-én kiadott kegyelmi határozatáról (10–17–11/10977), másolatban.

Kedves, Jó Rendfőnök Úr, [...] csak szombaton [dec. 10.] 3 óra körül olvashattam soraidat.⁶⁴ Akkor azonnal felhívtam a Házfőnök urat, ezt jelentve és kedd reggelre [dec. 13.] bejelentkezve Hozzád, azonban az egész ügy annyira megviselt, hogy jobbnak láttam mondanivalómat írásban rögzíteni, és Ernővel eljuttatni Hozzád. Úgyis, személyes találkozás esetén is, átadtam volna egy írásos összefoglalást az ügy kényes voltára való tekintettel, másrészt azt hiszem, Ernő mindkettőnk bizalmát bírja annyira, hogy esetleges üzenetedet közvetíthesse hozzám. Álláspontomat a következőkben foglalhatom össze:

62 „Beteg voltam és fogságban, és nem látogattatok meg engem” (Mt 25,43)

63 Zakar András (1912–1986) a budapesti piarista gimnázium diákja, 1945-től Mindszenty József esztergomi érsek személyi titkára volt, 1948–1953 között börtönben, majd kisegítő lelkészként működött több budapesti plébánián (BEKE Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága, 1892–2006*. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 814–815).

64 Török Jenő levelét (25. levél) Albert István kézbesítette Lénárd Ödön számára (28. levél).

1. A leghatározottabban visszautasítom Jenő beavatkozását az ügyembe. Nem is tagja ma a rendnek. Mi címen írogat rólam magyar főpapoknak, kiknek az egyházmegyéjébe nem tartozom? Mi joga írja nekem ismételten, hogy Tomek úrnak rám van szüksége, hogy Medvigy Miska nem látja el a feladatát, mikor Tomek úr nekem szóló leveleiben ilyesmire még csak célzást sem tesz? A Te soraiddal egy időben vettem kézhez a Vicarius Generalis, P. Llenas kedves levelét, ami ugyan vendéglátó készségüket továbbra is fenntartja, ha („si”) én azt igénybe akarnám venni, anélkül, hogy ezt kérné vagy tanácsolná. S mikor múltkoriban jelentettem azt az értesítést, hogy nem fognak ilyen irányú *utasítást* küldeni, Te magad is megerősítetted ezt azzal, hogy Ti is megkaptátok az erre vonatkozó állásfoglalást. A dolog tehát akkor lezárult, és most csak Jenő kavarta fel. [...]

2. Ha valaki most azt állítja, hogy itt a Vatikánnak valami feltétele volt, akkor ez számomra teljesen új, és nem is hiszem el. Ezt akkor Denkiewicz hivatalosan, pontosan, akár írásban is közölte volna Veled és velem is. De erről szó sem volt. Az állami hatóságok sem hirdették volna ki előttem ünnepélyesen, hogy „a Magyar Népköztársaság és a Vatikán közt létrejött megegyezés értelmében” – „oda megy, ahova akar”. Ha valami ilyesmi lett volna az egyezésben, az állami hatóságok annak végrehajtását éppúgy azonnal sürgették volna, mint ahogy percekben belül szabadlábra helyeztek, és nem most jutna eszükbe – egy félévvel később!

3. Nem értem Jenő zavaros fogalmazását sem, pl. a köröttem kialakult „mítosz”-ról, hogy engem, még ha én nem is akarom „egyesek a római vonaltól eltérő, mondjuk ellenzéki, mondjuk reakciós eszmeviláguk képviselőjének, várható támogatójának tartanak”, stb. Ezt ő Bécsből persze érzékeli, mialatt én Pesten orvosi tanácsra a Komjádi-uszodába járok. Egészségem legalább relatív helyreállítására orvosaim véleménye szerint hosszú időre van szükség. Az ilyesféle híresztelések engem nem érintenek, okot rá nem adok, ellenőrizni nem tudom, megakadályozásukhoz sem erőm, sem módom nincs. Egyházi feletteseimet jobban értékelem annál, miszerint azt higgyem róluk, hogy alaptalan feltételezésekkel foglalkozzanak. Hivatalosan feltett jogos kérdésekre viszont bármikor készséggel válaszolok.

4. A dolog azért is furcsa, mert a fennálló törvényes rendelkezések keretei között nem is hajtható végre. Az amnesztia a mellékbüntetéseket és következményeket nem törli el. Én 1978 januárjában szabadultam volna. Ettől kezdődik a 10 éves politikai jogfosztottság. Ennek lejártá után újabb 10 évre, tehát 1998-ban kaphatnék először nyugati útlevelet. De egyébként, ha a 18 és fél évnél letöltött börtön, és összesen 30 évnél üldözöttes állapot után az elengedett 7 hónap (!) valakinek fáj, csak egy igazságügyi behívóról kell gondoskodni, készséggel letöltöm ezt az időt is.

5. A fentiek alapján előttem világos, hogy az egész ügy valami háttérben álló félrevezethető vissza. A Generális úr álláspontját Magad is ismered. Magyar állampolgár vagyok. Nincs olyan törvényünk, amely bármilyen esetben bárkit is az ország elhagyására kötelezhetne. Hivatalosan nem is zaklatott senki a szabadulásom óta. De amennyiben a jövőben ezt bárki megpróbálná, egyidejűleg kérem fogom a Legfőbb Ügyészség, az Elnöki Tanács, a Kádár-titkárság, a Vatikán, a genfi Nemzetközi Amnesztiabizottság és az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának a védelmét.

Nagyon sajnálom, hogy ügyeim akaratomon kívül ennyi terhet rónak Rád. Talán könnyíthetek rajtad azzal, hogy a fentieket nem kell bizalmas levélként kezelned, nincs kifogásom felhasználásuk ellen.

A jövőre vonatkozólag még annyit, hogy ezek a kérdések engem idegileg annyira igénybe vesznek, hogy elhatároztam, hogy ezentúl senkivel sem vagyok hajlandó személyesen tárgyalni, csak írásban, és több napnyi időt közbe iktatva a válaszádig, hogy közben a helytálló és megfelelő állásfoglalás érdekében a fellépő idegfeszültségemet levezethessem. Jenőnek egyidejűleg elküldött levelem másolatát kiegészítésként csatolom.

[31] Lénárd Ödön Tomek Vincének, Budapest, 1977. december 13.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (géppel írt eredeti). – Megérkezett: 1977. dec. 17. (Tomek jegyzete a levélen).

Vagy Jenő, vagy más itthoni (egyházi?) személy okvetetlenkedése révén, újra és újra felkavarják körülöttem a vizet. Most már kénytelen voltam már csak a magam biztonsága és védelme érdekében is fellépni. A Generális urat kötelességszerűen tájékoztatom minderről, egyszerűen mellékelve három levélmásolatot: 1) Jenőnek ment [29. levél], 2) A Provinciális úrnak [30. levél], 3) a felsorolt magyar hatóságoknak.⁶⁵ Kérem szépen, adott alkalommal szíveskedjék tájékoztatni Ruiz generális urat, illetve a P. Vicarius Generalist, Llenast, mert hiszen ha mindezt latinra lefordítva akarnám elküldeni nekik, hetekkel később kapnák meg. Mindez csak tájékoztatásul szolgál. Ha szükségét látnám valami kifelé való intézkedésnek, azt külön fogom jelezni. – Az ilyen összevisszaságoktól eltekintve pihenek, orvosi tanácsra úszom, és Rahner *Grundkursát*⁶⁶ emésztgetem.

[32] Albert István naplójegyzete, Budapest, 1977. december 13. (kedd)

PMKL, IV.213, 1, 15: Napló (1977).

Lénárd: Jó egy óráig beszélünk. Írásban is meghozta válaszát [30. levél]. T[örök] Jenőnek írt levele másolatát [29. levél] is leadta, Nem lehet vele beszélni. A törvényességre hivatkozik és a vele szemben elkövetett sértésekre. Elmentem a Helytartóságra, onnan beszéltem a bíborossal. Lénárd levelét is ott hagytam.⁶⁷

65 A mellékletek Tomek Vince levelezéséből hiányzanak. A Kádár Jánosnak, az Elnöki Tanácsnak és a Legfőbb Ügyészségnek megküldött levele: PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, p. 22–25. Az ÁEH anyagából közölte: Soós 2010b, 4. oldal, c. Ebben Lénárd Ödön „hivatalos és törvényes védelmet” kért az ÁEH alábbi eljárásai ellen: 1. üzenetek „melyek azt inszinuálják, hogy a Vatikánnal való megegyezés bizonyos feltételekkel történt, pl. azzal, hogy hagyjam el az országot. [...] magam nem is hiszem semmi ilyesminek a létét”; 2. „suttogó propaganda”, mely szerint „együttműködik ezzel és ezzel a megnevezett/pappal stb., [...] olyan fenyegetésekkel kísérvé, hogy ők ez ügyben nem várnak a végtelenségig”; 3. annak a jognak kétségbevonása, hogy „tetszés szerinti időben a lakásomon misézsem”. – A levélre a Legfelsőbb Bíróság válaszolta, hogy „intézkedésre nem látnak okot”. Viszont „hivatalból leállították a rendőri intézkedéseket” (LÉNÁRD 2006, 165–166).

66 RAHNER, Karl SJ: *Grundkurs des Glaubens*. München, 1976. Magyarul: *A hit alapjai : Bevezetés a kereszténység fogalmába*. Ford. ENDREFFY Zoltán, Szent István Társulat, Budapest, 1983.

67 A találkozási Albert István jelentést tett Straub Istvánnak, az ÁEH elnökhelyettesének: „Lénárd Ödön már akkor meglehetősen ingerülten reagált, és azt mondta, hogy a rendelkezésre álló törvényes eszközök igénybe vételével védelmet fog keresni önmaga számára” (PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, p. 21; Soós 2010b, 4. oldal, b). – Ld. még Lénárd Ödön emlékezését: „Albert István [...] jelezte, hogy [...] a nekem adott amnesztiának kvázi előfeltétele volt, hogy elhagyom az országot. Sorait meglepődve vettem tudomásul, mert erről eddig soha nem szólt senki egy szót sem” (LÉNÁRD 2006, 176).

[33] Albert István Tomek Vincének, Budapest, 1977. december 15.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelte eredeti); PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelte másodlat)

Jó néhány nap óta újra megfájdult a fejem Dönci problémájától. Lékai bíboros úr még Poggi érsek úr érkezése előtt hivatott [27–28. levél], és elég kemény szavakkal szólt D[önci] ügyének elintézetlenségéről. Úgy mondta, hogy a Poggival folytatandó tárgyalásokon ez is fog szerepelni. Számomra is némiképpen újság volt – eddig ezt csak inkább, mint kívánságot hallottam emlegetni – az a kijelentése, hogy D[önci]nek el kell hagynia az országot. Mutatta azt a levelet, amit Török J[enő] írt Cserháti püspök úrhoz ebben az ügyben. Ebben Jenő megígérte, hogy tesz még egy erőteljes kísérletet D[önci] meggyőzésére. A Bíboros úr rám bízta annak a levélnek a kézbesítését, amit Jenő Döncinek írt [25. levél]. Ezt én el is juttattam, és kértem őt, hogy keressen föl. Közben az ÁEH nálam levő látogatói is lényegében hasonló szellemben nyilatkoztak, és az ügy elintézetlenségét hangsúlyozták.

Sajnos D[önci]vel a találkozás [december 13-án, 32. feljegyzés] nem járt a kívánt eredménnyel. Addigra ő már elküldte Jenőnek a maga választát [29. levél], melynek a lényege, hogy hagyjon neki békét. Abban igaza van Döncinek, hogy a fennálló törvények értelmében nem lehet őt kényszeríteni az ország elhagyására. De nem is erről lenne szó, hanem hogy önként távozzék, és talán nem is kellene örök időkre történnie. Válaszát én is közöltem a Bíboros úrral – úgy vitték el Esztergomba, de még nem kaptam rá feleletet.

[34] Tomek Vince Albert Istvánnak, Róma, 1977. december 21.

PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelte eredeti); AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelte másodlat)

Néhány nap óta úgy látom a Lénárd-ügyet, hogy az most megoldhatatlan, s azért a hivatalosak most ne bolygassák az ügyet, hanem inkább arra törekedjenek, hogy Lénárd ne vegyen részt a közügyekben. Mi itt először úgy láttuk a helyzetet, hogy az ő fogságának kb. féléves elengedése csak azzal a feltétellel történt, hogy térjen vissza a magyar rendi keretbe, s csak később értesültünk róla, hogy a kormány külföldre való távozását kívánja. Akkor az volt a vélemény, hogy a Te felszólításodra vagy még inkább Török Jenő tanácsára hajlandó lesz idejönni, de hát az részéről nem történt meg. Tudom a generalatus mostani álláspontját: ha önelhatározásból idejön, szívesen látják, de meghívással vagy obedienciával [kötelezettséggel] nem fogják kényszeríteni. Mindezekhez hozzájárul, hogy Lénárd szerint semmi jogalap nincsen arra, hogy őt az ország elhagyására kényszerítsék. Ezeknek a tényeknek alapján mondom az elején elmondottakat.

[35] Albert István Tomek Vincének, Budapest, 1978. január 7.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelte eredeti); PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelte másodlat)

Múltkori levelemben [33. levél] említést tettem Lénárdal való beszélgetésemről. Már akkor meglehetősen indulatosan említette, hogy különböző oldalakról jutnak el hozzá üzenetek, amelyek olyasmit akarnak tőle kívánni, amiről szabadulásakor nem volt szó, és amire vonatkozólag hivatalosan azóta sem kapott semmiféle felszólítást, ő a rendelkezésére álló törvényes eszközökkel élve, védelmet fog kérni önmaga számára. Néhány nappal ezután el is juttattott hozzám egy írást másolatban, amely három helyre

volt címezve: M. Népköztársaság Elnöki Tanácsának, Kádár János, az MSZMP Központi Bizottsága első titkárának és a Legfőbb Ügyészségnek. Azóta én nem találkoztam vele, így nem tudom biztosan, elküldte-e az írást. Valószínűnek kell tartanom, hogy igen.

A Primás úrral nem beszéltem az ő ügyéről. Mivel azonban ezekben a napokban igen zsúfolt programmal mással volt elfoglalva, lehet, hogy még nem jutott el hozzá ennek a fordulatnak a híre. Szinte biztosra veszem, hogy ez meg fog történni, akkor pedig megint szóba fog kerülni az ügy. Az biztosra vehető, hogy erőszakkal nem fogják őt az ország elhagyására kényszeríteni. Az volna a kívánatos mindenképpen, hogy egészen visszavonultan éljen, és semmiféle olyan tevékenységet ne folytasson, ami a legkisebb mértékben is kifogásolható volna. Ő ezt állítja magáról. Adja Isten, hogy meg is tartsa.

[36] Tomek Vince Albert Istvánnak, Róma, 1978. január 13.

PMKL, IV.213, Le, 56 (gévelt eredeti); AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gévelt másodlat)

Teljes megértéssel olvastam azt, amit a Lénárd-ügyről írtál. Jómagam egyébként a kérdésben szereplő minden tényező részéről a legteljesebb módon informálva vagyok. Ma is úgy látom a kérdést, ahogy azt előző levelemben [34. levél] megírtam, s ahogy válaszoltam Lékai bíboros úrnak dec. 30-án az ő nagyon kedves írására. Ami új az egész kérdésben az itt következik. Tegnap meghívásra Mons. Poggi úrnál járt ebben az ügyben az Amerikából csak február végén érkező Generális atya helyettese, Llenas asszisztens. Szerinte a kormánynak Lékai bíboros által kifejezett óhaja, hogy a generális atya hívja Döncit ide. Erre azért van szükség, mert Lénárd főleg régi börtönviselt barátaival van összekötötésben, és titkos összejöveteleket szervez. Erre Llenas közölte a Generális és a Kúria eddigi álláspontját, s kérdezte, miért nem állítják törvénytörés elé újra Lénárdot. A felelet, a kormány nem akar semmi erőszakos eszközökhöz nyúlni, mert az valamiképp a Szentatya sértése volna. Erre aztán abba maradtak, hogy Llenas informálja a helyzetről a Generális atyát. Délután aztán nálam járt Llenas atya, s informált a fentiekről. Persze ő most is a hazai megoldás mellett van, illetőleg Lénárd szabad választása mellett.

Minél többet kell foglalkoznom ezzel az ügygel, annál jobban látom, hogy kár volt ezt az ügyet a Pápa elé vinni. Nem akarom kutatni, ki tett bolhát a generalátus fülébe, de amikor [az] ilyesféle megoldást hozta elő nekem [Medvigy] Mihály atya, én nem lelkesedtem érte, mert az volt a véleményem, hogy a Szentszéknek jelentősebb ügyekkel kell foglalkoznia, s nem egy félév elengedését kérni.

[37] Albert István Tomek Vincének, Budapest, 1977. január 30.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gévelt eredeti); PMKL, IV.213, Le, 56 (gévelt másodlat)

Köszönöm szépen a Lénárd-ügygel kapcsolatos, számomra nagyon jelentős tájékoztatást. Azt hiszem nagyon kényes helyzetbe juttatja a P. G[eneralis]-t, és nem tudom elképzelni, hogy egészen kielégítő megoldást tudjon találni. Énvelem semmit sem közöltek a legutóbbiak óta. Dönci sem volt nálam karácsony óta. Nem egészen hiteles helyről úgy értesültem, hogy Lékai primás úr február vége felé készül Rómába. Hátha akkor sikerül valami megoldást találni. Én is a legteljesebb mértékben osztom, Generális atya, véleményedet, hogy kár volt a legmagasabb helyhez fordulni az ügyben.

[38] Tomek Vince Albert Istvánnak, Róma, 1978. február 7.

PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelt eredeti); AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelt másodlat)

Vasárnap, azaz febr. 5-én délelőtt itt járt nálam Llenas atya és informált Generális atyának Amerikából küldött válaszárol a Lénárd-ügyben. A Generális atya sem most, sem a jövőben nem akar Döncinek obedienciát adni arra, hogy hagyja el Magyarországot.⁶⁸ Viszont szíveleje meg jól Mons. Poggi nyilatkozatát, hogy az Egyház érdeke kívánja az ő távozását, s ha az elmélkedés vége az lesz, hogy itt az Egyház érdekéről van szó, jöjjön ki, ahol nagyon szívesen fogják látni. Ha azonban a magyarországi maradás mellett döntött, kövesen el mindent, hogy a kormánynak ne legyen kifogása ellene.

Llenas atya erről majd értesíti Mons. Poggit és magát Lénárd atyát is. Én viszont megígértem neki, hogy informálok majd a Prímás urat, ha Rómába jön.

A Generális atya állásfoglalása engem azért nem lepett meg, mert eddig is mindig ilyesfélét írtak Lénárd atyának.

Meglepő volt számomra a következő információ. Llenas atya annak idején megkérdezte Poggi érsek urat, szerepelt-e valami feltétel Kádár úr részéről arra, hogy Lénárdnak elengedjék fogsága néhány hónapját. A felelet erre az volt, hogy semmi feltétel nem szerepelt. Adja Isten, hogy ez a nehéz ügy szerencsés befejezést nyerjen.

[39] Lénárd Ödön Albert Istvánnak, Budapest, 1978. február 16.

PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, p. 26. – Tartalmi összefoglalója Lénárd Ödöntől: „a római választ visszaküldtem neki, mondván, hogy ezt a két levelet összhangba hozni nem tudom” (LÉNÁRD 2006, 176; más szavakkal: Soós 210b, 6. oldal).

Szó szerint idézek abból a levélből, amelyben a Generalizia kérésre lefektette rám vonatkozó információit és állásfoglalását: „*Certe scimus, quod non constat in Secretatia Status ulla conditionem pro tua liberatione appositam esse neque ex parte Vaticani, neque ex parte Status Hungarici*” [Biztosan tudjuk, hogy nincsen az Államtitkárságon olyan kiszabadításodhoz fűzött feltétel, sem a Vatikán, sem a magyar állam részéről]. Melléje teszem dec. 8-i hozzám intézett soraidból: Elöttem a Bíboros Úr nagyon határozottan azt képviselte, hogy nemcsak rendi és magyar egyházi érdek, hanem a Vatikánnak quasi feltétele is volt, hogy Te kimenj az országból” [28. levél]. Az összehasonlítás tanulságai maguktól adódnak.

Egyúttal egy másik dolgot is megemlítek. A fentieket ugyanis azért szeretném az egész rendben tudatosítani, hogy más, nem kívánatos helyzeteket is elkerülhessünk. Pl. egy régi szegedi diákunk szeretett volna felkeresni. A rendház portáján tudakolta a címet, de azt a feleletet kapta, hogy nem tudják. Közben valamelyik rendtárs arra járva, meghallotta, hogy régi diákunkról van szó, így az mégis megkapta a címet, de az illető megjegyezte, hogy milyen kellemetlen számukra, hogy én nem költözöm be a rendházba – pedig máskor az lenne a kellemetlen, ha benn lakték.

68 Tomek Vince 1978. febr. 8-án ugyanezt mondta Zsigmond Ferencnek (1928–) a római nagykövetség munkatársának (valójában hírszerző tisztnek) is: „A rend generálisa, aki utasítást adhatna Lénárdnak, hogy jöjjön Rómába, arra az állápontra helyezkedett, hogy a döntést teljes egészében Lénárdra kell bízni, nem lehet hatalmi szóval utasítani az ország elhagyására. A generális jelenleg Amerikában tartózkodik, így Tomek sem tudja befolyásolni. A helyettes viszont nem mer a generális szándékától eltérő intézkedést tenni” (Soós 2010b, 4. oldal, d.)

[40] Albert István Török Jenőnek, Budapest, 1978. február 20.

PMKL, I.1.c, Vegyes ügyek, Lénárd Ödön, p. 26.

A múlt hét végén kaptam febr. 16-i keltezéssel Dönci levelét, amelyben többek között ezeket írja (ez az első jelentkezése december közepe óta): „Szó szerint idézek [...]” [39. levél]. Idézek P. Tomek a napokban érkezett leveléből is (ehhez viszont tudni kell, hogy Poggi érsek úr magához kérte a távollevő P. Generális helyettesét, Llenas vikárius urat, és közölte, hogy itthon a Bíboros-prímás úrral folytatott beszélgetésből határozottan az világott ki, hogy fontos egyházi érdek L[énárd]nak az országból való távozása, Llenas azt válaszolta, hogy ő ebben nem tud dönteni, megkérdezi a P. Generálist): „Febr. 5-én délelőtt itt járt nálam Llenas atya” [...] [38. levél] Eddig a levél. Azt hiszem nem árt, ha Te is tudsz ezekről a dolgokról. Sajnos D[önci]vel kilátástalan a meggyőzni akarás! De nem akarok most ezzel többet foglalkozni. Az biztos, hogy az ügy még nincsen befejezve.

[41] Albert István Tomek Vincének, Budapest, 1978. február 27.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelt eredeti); PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelt másodlat)

Köszönöm szépen a Lénárd-ügyben küldött értesítést. Generális atyám [Tomek Vince] levelével [38. levél] kaptam tőle egy levelet [39. levél] ezzel a szövegrésszel: „Szó szerint idézek abból a levélből, amelyben a Generalizia kérésemre lefektette a reám vonatkozó információ és állásfoglalását: »*Certe scimus, quod non constat in Secretaria Status ullah conditionem pro tua liberatione appositam esse neque ex parte Vaticani, neque ex parte Status Hungarici.*« Melléje teszem dec. 8-i hozzám intézett soraidból: »Elöttem a Bíboros úr nagyon határozottan azt képviselte, hogy nemcsak rendi és magyar egyházi érdek, hanem a Vatikán quasi feltétele volt, hogy Te kimenj az országból« [39. levél]. Az összehasonlítás tanulságai maguktól adódnak.” Személyesen azóta sem beszéltem vele. Amikor legutóbb a Bíboros érdeklődött tőle, akkor még ez a levél nem volt a birtokomban, így csak arról referáltam, amit Generális atyám Tőled előzőleg kaptam. Azt mondotta, hogy Rómában ő is fog szólni. Egyébként most említette nekem azt is, hogy mikor Poggi érsek úr itt volt, akkor tárgyaltak az ügyről.

[42] Tomek Vince Albert Istvánnak, Róma, 1978. március. 7.

PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelt eredeti)

A Generális általában nem ad senkinek sem parancs jellegével bíró obedienciát, s ezért neki szinte a lehetetlenséggel határos a Lénárd-ügyben másként cselekedni. Ez persze az új idők szellemében, és főleg a fiatalabb generáció óhajára történik.

[43] Tomek Vince Albert Istvánnak, Róma, 1978. március 30.

PMKL, IV.213, Le, 56 (gépelt eredeti); AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 52 (gépelt másodlat)

Amikor te március idusán lapodat írtad, akkor este nálam járt Lékai bíboros úr. Sok mindenről esett szó, de persze a főtéma a Lénárd-eset volt. Nem tudott beszélni a Gene-

rális atyával, mert az most Llenas és Pertica asszisztensek kíséretében Spanyolországban vizitál. De úgy gondolom, hiába beszélt is volna vele, ő nem akarja megtörni azt az eljárást, hogy senkinek sem ad parancs jellegével bíró obedienciát.

[44] Török Jenő Tomek Vincének, Bécs, 1978. augusztus 20.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 85 (gévelt eredeti).

Lénárd Ödönnek még a múlt év végén hozzám intézett, nagyon enyhén szólva szemtelenül gyanúsító levele volt, ami szinte sokkot idézett elő bennem, hiszen régi, őszinte barátság fűzött hozzá. A végén úgy oldottam meg magamban a problémát, hogy sem nem válaszoltam rá, sem nem akartam senkit, így Generális Atyámat sem fárasztani. Számomra, munkámra az övele való kapcsolat csakis és kizárólag terhes és akadályozó volt, bár megérdemelte volna, hogy „*cum honore sepeliuntur*” [tisztességben temettesék el] – de ez nem rajtam múlt.

[45] Tomek Vince Török Jenőnek, Róma, 1978. szeptember 4.

AGSP, Fondo Vincenzo Tomek, 7a, 85 (gévelt másodlat)

Jenő nehézségét a Lénárd-ügyben a legteljesebb mértékben megértettem kezdet óta. Semmi kétség nincs abban, hogy kedves Jenő tanácsa a legőszintébb baráti tanács volt, s hogy az ő reakciója érthetetlen. Én az egész ügyben közvetítő voltam, s így szerepem könnyebb volt, mint kedves Jenőé. Elég korán vettem észre, hogy Lénárd nem akarja elhagyni az országot, és hogy a Generális Atya nem fog neki adni obedienciát a távozásra. Ez azután megsegített. Egyébként az a benyomásom, hogy Lékai bíboros úrnak a Lénárd-ügy már nem akkora probléma, amilyen volt. Kedves Jenő nyugodtan térhet napirendre ebben az ügyben, és hiszem, hogy Lénárd atya is már megbánta azt az elharmarkodott levelet.

RÖVIDÍTÉSEK

AGSP = Archivio Generale dell Scuole Pie

Fondo Vincenzo Tomek (1892–1986)

7a = Magyar, szlovák, lengyel és osztrák piaristákkal folytatott levelezés

1 = Albert István SchP

52 = Lénárd Ödön SchP

85 = Török Jenő SchP

DENES = *Diccionario Enciclopedico Escolapio*, I-II, V. Ed. Claudio VILÁ PALÁ (I)–Luis María BANDRÉS REY (I-II, V). Ediciones Calasancias, Salamanca, 1983–1990.

Káptalan 1976 = Káptalani jelentések a magyar piaristák 33 évéről (1943–1976). S. a. rend. KOLTAI András, RUPPERT József, SZEKÉR Barnabás, Budapest, 2020 (Kéziratok Magyarország piarista múltjából, 2). URL: <https://pkk.piarista.hu>

KOLTAI 2012 = KOLTAI András: *Medvigy Mihály piarista, a szenvedélyes liturgikus (1914–2001)*. In: *Praeconia* 7(2012):2, 104–110: 109. URL: <https://www.liturgia.hu/archivum/>

- LÉNÁRD 1979 = LÉNÁRD Ödön Sch: Összefoglaló beszámoló a hivatalba lépő Varga László provinciális számára, 1979. In : Soós 2010b, 5. oldal. URL: <https://www.archivnet.hu/node/301>
- LÉNÁRD 2006 = LÉNÁRD Ödön SchP et al.: *Utak és útvesztők*. Kairosz, Budapest, 2006.
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- M-KS.288.4 = Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
- M-KS.288.5 = Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága
- PMKL = Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára
- I.1.c = Magyar Tartományfőnökség levéltára, Harmadik korszak
- Konz. = A.4: Konzisztórium jegyzőkönyvek
- Ikt. lev. = B.6: Iktatott levelezés
- Vegyes ügyek, Lénárd Ödön = B.9. Vegyes ügyek, Lénárd Ödön kiszabadulásával és gyógykezelésével kapcs. levelezés (1970–1983)
- IV.213 = Albert István hagyatéka
- Sk = 1: Saját kéziratok
- Le = 4: Levelezés
- Soós 2007 = Soós Viktor Attila: *Kádár János és VI. Pál szerepe Lénárd Ödön 1977-es harmadik – utolsó szabadulásában*. In: *Piaristák Magyarországon*. Szerk. FORGÓ András, Budapest. 2007.
- Soós 2010a = Soós Viktor Attila: *Kádár János és VI. Pál pápa 1977. június 9-ei találkozására*. In: *ArchivNet* 10(2010):1. URL: <https://www.archivnet.hu/node/291>
- Soós 2010b = Soós Viktor Attila: *Kádár kegyéből, a Vatikán kérésére: Lénárd Ödön 1977-es szabadulása*. In: *ArchivNet* 10(2010):3. URL: <https://www.archivnet.hu/node/301>

FÜGGELÉK

Fényképek Lénárd Ödön és Stefan Denkwicz találkozójáról, a budapesti piarista rendház teraszán, 1977. júl. 15. (vö. 3, 10. levél). A felvételeket egy piarista növendék készítette (LÉNÁRD 2006, 174). Eredeti lelőhely: Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény, Portrék (1, 3); PMKL, II.9: Budapesti rendház levéltára, b: Új korszak, 5: Történeti följegyzések, n° 1: Historia domus Budapestensis III (1961–1986), p. 124a (2).



Lénárd Ödön



Stefan Denkwicz és Lénárd Ödön;



*Albert István tartományfőnök, Stefan Denkiewicz, Lénárd Ödön,
Mészáros Imre házfőnök.*

„EGY MAJOM”¹ TANÚVALLOMÁSA

Adalékok dr. Schiberna Ferenc népbírósi bűnperéből

Ki volt dr. Schiberna Ferenc, aki letartóztatta Mindszenty József veszprémi püspököt 1944 novemberének utolsó hetében? Mi ismert a veszprémi ügyvéd büntetőperéről?

Az 1895 körül született ügyvéd 1922-ben nyitott irodát Veszprémben, 1937-ben belépett a Nyilaskeresztes Pártba. Annak hatalomra juttatása után előbb a párt városi, majd megyei szervezetének vezetője. A nemzetvezető október 29-én a vármegye főispánjává, később kormánybiztossá nevezte ki. November 28-án őrizetbe vette a főpapot. Főispáni tisztességéből felmentették 1945. január 23-án. Valószínűleg Németországba távozott. További sorsa ismeretlen. Népbírósi tárgyalását Veszprémben, Győrött, végül Budapesten a Népbírósi Országos Tanácsánál távollétében tartották meg, és kötél általi halálra ítélték.²

„[22] Schiberna népbírósi tárgyalására vonatkozóan érdemleges adatot nem sikerült találnom. Mindössze a Veszprém Megyei Levéltárban található A Veszprémi Népbírósi iratok 1945–1949, A Veszprémi Népbírósi iratok XXV.3 jelzésű irat tartalmaz rá utalást. A Veszprémi Népbírósi Főljástromának 1946. IX. 18-ai, 189. sz. tétele jelzi dr. Schiberna Ferenc elsőfokú bűnügyi tárgyalását, azonban sem a tárgyalás eredményéről, sem a továbbiakra vonatkozókról ez a bejegyzés nem tesz említést. Általánosságban kiderül, hogy az 1946-os ügyeket Győrben, az ottani Népbírósi 1948-ban folytatták tovább, de Schiberna dossziéja nem szerepel a veszprémi nyilvántartásban azok között az anyagok között, melyeket átküldtek Győrbe, és Győrben sem bukkantak Schiberna nevének nyomára.”³

Előbbiekkal – részben szemben – tudott, hogy Schiberna Érsekújváron született 1894-ben. Ott végezte el a Szent Ferenc-rendi katolikus gimnáziumot. Az iskolai értesítők szerint közepes, illetve jó tanuló volt. Az első világháborúban, 1917-ben „üdülés céljából internáltak” Norvégiába. A 13. magyar (volt honvéd) gyalogezredbeli tartalékos főhadnagy a megejtett felülvizsgálat alapján, mint „rokkant, mindennemű népfelkelési szolgálatra is alkalmatlan”, és akinek választott lakóhelye Somlóvásárhely lett. Az ügyvéd 1931-ben kötött házasságot Budapesten Végbely Erzsébettel. A Balatoni Yacht Club tagjaként rendszere-

1 *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918–1945.* Szerkesztette PERNEKI Mihály. Budapest, 1983. Kossuth Könyvkiadó, 317. Az őrizetbe vett altábornagy Szabadhegy Szabolcsot, a veszprémi püspök palotájának házgodnokát, a „ceremóniást” ekképp említette 1945 márciusában papírra vetett írásában.

2 HARMAT József: *Roma holokauszt a Grábler-tónál. A székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán* 1945-ben. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 34. Veszprém, 2015. Függelék, Életrajzi adattár, 374.

3 HOLTZER Lóránt: *Mindszenty vitatott hónapjai Veszprémben.* Beszélő, 2004. július–augusztus, 9. évf. 7. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/mindszenty-vitatott-honapjai-veszpremben>

sen indult vitorlás versenyeken.⁴ Október 29-től lett a vármegye főispánja. December végén felmentették, ékszerlopás és egyéb köztörvényes bűntettek elkövetésével gyanúsítva 1945. január 23-án letartóztatták.⁵ A front közeledtével szabadult, nyugatra menekült tovább. A Győri Népbíróság 1948. augusztus 11-én, Veszprémben tartott tárgyaláson, távollétében jogerősen kötél általi halálbüntetésre ítélte. Nem azonosítható, de egyes német források szerint ’56 őszét követően, 1958-ban menekült a Német Szövetségi Köztársaságba, Stuttgartba.

Testvére, Schiberna Károly 1896. szeptember 26-án született Pozsonyban (Veszprémben ő volt a püspökség gazdatisztje, intézője 1944-ben).

A Veszprémi Néppügyészséget 1948. január 12-ével szüntették meg, utóda a Győri Néppügyészség lett. A Veszprémi Népbíróság 1945. május 3-tól 1948. január 12-ig tevékenykedett, utóda a Győri Népbíróság lett. A büntetőper iratait a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Sopron-Moson Megye Győri Levéltárában (a továbbiakban: MNL OL GySM MGyL) őrzik, benne az 1948. augusztus 11-én Veszprémben tartott tárgyaláson kihirdetett, majd jogerőssé vált ítélettel és egyéb, a büntetőeljárással összefüggő iratokkal.⁶ A Győri Néppügyészség nyújtotta be 1948. április 28-án a mindössze egyoldalas, I–III. vádpontokat⁷ tartalmazó vádiratot, abban dr. Schibernát háborús és népellenes bűntettek⁸ elkövetésével vádolta. A néppügyész, valamint a vezető néppügyész, dr. Alapy Gyula írták alá, ők egyúttal indítványozták „a tárgyalásnak Veszprémben leendő megtartását költségkímélesi és célszerűségi okokból”.⁹ Amíg a vádirat szerint a volt veszprémi ügyvédet az ausztriai Innsbruckban fogságba vetve tartották, addig a népbíróság ítéletében azonban már ezt akképp rögzítették, hogy ő „jelenleg Ausztriában, illetve Németországban ismeretlen helyen tartózkodik”.¹⁰ A tárgyaláson ismerették Varga József rendőrség előtt tett tanúvallomását, valamint a *Veszprémvármegye* napilap 43. és 44. számából, a *Népszava* napilap 235. számából kivonatolt cikkeket, és szemben

4 Az 1919. szeptember 22-i (74. sz.) *Rendeleti Közlöny a Magyar Honvédség számára*; Az Est, 1917. május 15. 124. sz. 7.; 179060/31. sz. 1919. augusztus 29. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 1919. 69. sz. 1287. Köszönet Bódiné dr. Beliznai Kingának az adatok feltárásáért.

5 BALOGH Margit: *Mindszenty József veszprémi püspök nyilas fogságban*. In MIKLÓS Péter (szerkesztette) *Újrágondolt negyedszázad: Tanulmányok a Horthy-korszakról* (a továbbiakban: BALOGH 2010), Szeged, 2010. Belvedere Meridionale, 233–248, itt: 246.

6 MNL OL GySM MGyL XXV.2. Győri Népbíróság iratai, 1121/1948. Dr. Schiberna Ferenc népbírói ügye. Az állami levéltára kerülés előtt a büntetőperes eljárás iratait – a fennmaradt iratok jobboldalán felül olvasható számok alapján ismeretlen időpontban/netán többször is – terjedelmében jelentősen megcsonkították.

7 Uo. 74. Győri Néppügyészség, 992/1948. Vádirat, 1948. április 28.

„I. Veszprémben, 1944. október 15. napját követően a Szálasi kormány kinevezése alapján elvállalta Veszprém vm. [vármegye] főispáni állását, miáltal a hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban életét fenyegető kényszerűség nélkül vezető állást vállalt;

II. Veszprémben, 1944. évben a hatalom átvételét megelőzően, mint a nyilaskeresztes párt tagja, a párt megyevezetői tisztét látta el és e minőségében működött, mely nem vezető jellegű cselekményével segítséget nyújtott a nyilasoknak a hatalom megszerzéséhez;

III. Veszprémben, 1944. október 15. napját követően, mint Veszprém vm. főispánja, tehát joghatósággal bíró közhivatalnok, egész hivatali működésében, de különösen a zsidó, vagy félzsidó származású egyének, valamint baloldali gondolkodású egyének üldözése körül következetesen fasiszta barát és népellenes hivatali működést fejtett ki.”

8 Uo. 74. Vádirat.

„[...] az 1947:XXXIV.tc-vel kiegészített, az 1945:VII.tc-vel törvényerőre emelt Nbr. 11 § 4. pontjában meghatározott háborús, az Nbr. 13 § 3. pont 1. bekezdésében meghatározott háborús és az Nbr. 15. § 3. pontjában meghatározott népellenes bűntett miatt”.

9 Uo. 74. Vádirat.

10 Uo. 75–77. Ítélet, 1. 1948. augusztus 11.

az indítványozott huszonnéggyel,¹¹ a népbíróóság végül tizenhárom tanút¹² hallgatott meg. „A megidézettek közül dr. Horváth Ferenc, Mészáros Tibor, dr. Medgyesy Schwartz Róbert, Szabadhegyi Szabolcs, dr. Rosta Ferenc, Varga József, Dömösi Zoltán, Korn Dezsóné, Korn Aranka, Gasparics Mihály, dr. Zsedényi Kálmán és Mindszenty József tanúk nem jelentek meg. Ismertette lett dr. Mindszenty József 2. sz. kimentése. Dr. Medgyesi Schwartz Róbert és Varga József orvosi bizonyítványa. Csatolva 1. és 2. alatt. Dr. Lantos András tanú bejelenti, hogy Korn Dezsóné és Korn Aranka Amerikába költöztek.”¹³

Az „54 éves, pozsonyi születésű”¹⁴ vádlottat távollétében a dr. Sikabonyi György törvényszéki bíró, népbíróóság tanácselnök vezette s a további négy népbíróóból¹⁵ összeállított népbíróóság tanács háborús bűntett elkövetéséért kötél által halálra, mint főbüntetésre, továbbá mellékbüntetésekre¹⁶ ítélte.

A vádiratban a „megokolás” mindössze hatsoros volt: „a kihallgatni kért tanúk egybehangzó és egymást támogató vallomásai, valamint az iratoknál elfekvő írásos bizonyítékok adatai alapján megállapítható tényállás a fenti bűntettek tényelemeit megvalósítja. Ezért, mert sem beszámítást kizáró ok, sem büntethetőséget megszüntető ok fenn nem forog a vádemelés törvényes és alapos.”¹⁷

A háromoldalas ítélet szerint dr. Schiberna a Nyilaskeresztes Pártnak 1939-től járásvezetője, megyevezetője, majd végül¹⁸ főispánja lett. Ő állandóan hangoztatta jobboldali és

11 Uo. 74. Vádirat. „Dr. Szigethy Miklós, dr. Horváth Ferenc, dr. Tekeres Lajos, id. Neumayer Sándor, Verő Ferenc, dr. Zsedényi Kálmán (Enying), Molnár András, dr. Nemes József, Ditrői Orosz Béla, dr. Kövessy József, Mészáros Tibor, dr. Langmár Lipót, dr. Medgyesi Schwartz Róbert, Szabadhegyi Szabolcs, dr. Rosta Ferenc, dr. Steingl Emil, dr. Lantos András, Jánoska Lajosné, Varga József, Dömösi Zoltán, Korn Aranka, Gasparics Mihály, Korn Dezsóné valamennyien veszprémi és Mindszenty József esztergomi lakos tanukat kell megidézni.”

Helyesen: [megyesi] Schwartz Róbert dr. püspöki irodaigazgató, kanonok, Mindszenty József esztergomi érsek. A püspöki szertartó, Szabadhegy Szabolcsként írta alá kézzel a nevét a tanúkihallgatási jegyzőkönyv végén. Ennek elején kihallgatója Szabadhegyiként gépelte a nevét, a tanú ellenőrizte, javította a jegyzőkönyvet, de ezt nem változtatta meg.

12 Uo. 75–77. Ítélet, 2. „Dr. Lantos András, dr. Kövesdi József, dr. Nemes József, Jánoska Lajosné, Tekeres Lajos, dr. Steindl Emil, dr. Szigethy Miklós, Neumayer Sándor, Verő Ferenc, Molnár Aladár, Ditrői Orosz Béla és dr. Langmár Lipót tanúk hitelt érdemlő, valamint Szapper Ilona tanú vallomása [...]”. Másutt, uo. 65. Tárgyalási jegyzőkönyv, 3. Dr. Kövesi József veszprémi tisztí ügyész.

13 Uo. 64. Tárgyalási jegyzőkönyv, 2. 1948. augusztus 11.

14 MNL OL GySM MGyL XXV.2. Győri Népbíróóság iratai, 1121/1948. Dr. Schiberna Ferenc népbíróóság ügye. 75. Ítélet, 1. Téves a születési hely adata.

15 Uo. 63. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1. Lippay Gyula (Független Kisgazdapárt), Veller József (Nemzeti Parasztpárt), Bors Lajos (MKP, SZDP) és Mohr János (MKP).

„[...] 1948 júniusában a kényszerházasságból megszületett az MDP, a továbbiakban is az MKP és az SZDP, a jogelődök népbíróói írták alá a népbíróóság ítéleteket az 1949. évi XI. törvénynek a hatályba léptetéséig, holott akkor már hónapok óta ezek a pártok ilyen néven megszűntek. Azaz a népbíróóság tanácsok összetétele törvénytelen volt. [...]” Ez dr. Major Ákos, a Népbíróóság Országos Tanácsának egykori elnöke szerint „abszolút semmisségi ok”, dr. Patyi András, a Kúria hivatalban lévő elnökhelyettese szerint nem, mert „alaki törvénysértés” történt, és nem érintette a büntetőügy érdemi részét. ZINNER Tibor: *Gyorstalpaló tanfolyam. A Büntetőbírói és Ügyészi, majd Bírói és Államügyészi Akadémia története előzményeivel és következményeivel*, Budapest, 2022. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 308. (megjelenés alatt)

16 MNL OL GySM MGyL XXV.2. Győri Népbíróóság iratai, 1121/1948. Dr. Schiberna Ferenc népbíróóság ügye. 75. Ítélet, 1. Politikai jogai gyakorlásának és hivatali működésének tízévi jogvesztése, valamint Balatonalmádiban vagy másutt található ingatlan vagyonának teljes elkobzása.

17 Uo. 74. Vádirat.

18 Uo. 68. Tárgyalási jegyzőkönyv, 6. Ditrői Orosz Béla 54 éves ny. ezredes tanúvallomása. Szerinte dr. Schiberna már október 20-án főispán lett, december 8–9-én menekült Pápará.

antiszemita meggyőződését, az államrendőrséget terrorizálta, mindenkit igyekezett a legmesszebb menő fenyegetésekkel rábírnai a háborút és az általa elvárt német győzelmet szabotálók feljelentésére. A „baloldali gyanús embereket internáltatta és elhurcoltatta, féktelen terrorja sem a veszprémi püspököt, sem annak kispapjait, vagy ügyvéd kollégáit sem kímélte meg”. És így tovább, halált okozó következményekkel járó cselekményeit ismertette.¹⁹ Arra nem tért ki, hogy ellentmondás volt a tanúk között. A szigetvári születésű, 1944. március 2-ától veszprémi dr. Nemes József ügyvéd vallomása szerint főnöke – dr. Moldoványi Jenő – járt közbe az internált püspök érdekében. „A püspöki palotában ugyanis házkutatást tartottak és ott nagyobb textil készletet²⁰ találtak és egy OTTÓ-tól²¹ származó levelet. [...]”²² Az 58 éves apátplébános, dr. Langmár Lipót ugyanakkor arról tanúskodott, hogy a püspököt azért internálták, mert „[...] a nyilaskormány részére kiigényelt püspöki palotát nem akarta a nyilasok rendelkezésére bocsájtani. [...]”²³ S arra sem utalt az ítélet, hogy dr. Schibernát december végén felmentették a főispáni megbízatása alól.²⁴

A veszprémi püspököt, Mindszentyt 1944. november 27-én letartóztatták, a főispán véghatározattal a hónap utolsó napján rendőrhatalósági őrizetbe helyezte.²⁵ Annak előzményei között említendő, hogy a Ferences-templomban 1944. június 23-án tartandó hálaadó misét, Te Deumot – amit azután, június 20-án dr. Schiberna és azért kért, hogy elhurcolták Sárvárra, majd deportálták a 750 helybéli zsidót – megtiltotta, ám azt mégis megtartották.²⁶ Ezt támasztotta alá dr. Langmár Lipót apátplébános tanúként, aki szerint „a püspökség részéről erre senki engedélyt nem adott. A ferencrendi házfőnök önállóan járt el. Az aulában nagyon nem helyeseltük a ferencrendi házfőnök eljárását.

Mindszenty püspök urat szintén a vádlott közbenjárására internálták. Letartóztatásának oka, hogy Szöllősy²⁷ miniszterelnök h.[elyettes] által a nyilas kormány részére kiigényelt püspöki palotát nem akarta a nyilasok részére rendelkezésére bocsájtani. Vele együtt letartóztatták kispapjait, aki[k] állítólag letartóztatása alkalmával tüntettek mellette.

A letartóztatások alkalmával bántalmazások nem történtek. Azt, hogy a püspöki palotát a nemzetvezetőnek akarták lefoglalni, csak elmondásból tudom.”²⁸ Dr. Fürst Lajos népbürokrat hiába indítványozta a meg nem jelent tanúk újbóli megidézését, a népbíróság a további tanúbizonyításokat mellőzte. Perbeszédében hat pontba foglalta vádjait, ő ha-

19 Uo. 76. Ítélet, 2.

20 Erre alapozták az áruhalmozás koholmányát a primással és társaival szemben indított büntetőeljárás során.

21 Habsburg Ottó. Ezt a levelet nem, de Varga Béláét s azzal összefüggő későbbi koholmányokat Balogh Margit említi biográfiájában. BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975) I.* Budapest, 2015. MTA Bölcsészettudományi Központ, 360–375.

22 MNL OL GySM MGyL XXV.2. Győri Népbíróság iratai, 1121/1948. Dr. Schiberna Ferenc népbírósági ügye. 66. Tárgyalási jegyzőkönyv, 4. Dr. Nemes József 46 éves ügyvéd tanúvallomása.

23 Uo. 69. Tárgyalási jegyzőkönyv, 7. Dr. Langmár Lipót 58 éves apátplébános tanúvallomása.

24 Uo. 67. Tárgyalási jegyzőkönyv, 5. Dr. Steindl Emil 41 éves (korábban ügyvéd) veszprémi városi tisztii ügyész tanúvallomása.

25 SOMORJAI Ádám OSB–ZINNER Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez (CD–melléklettel)*, (a továbbiakban: SOMORJAI–ZINNER 2008) Budapest, 2008. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 185–186. 1. sz. dokumentum. Véghatározat a veszprémi püspök rendőrségi hatósági őrizet alá helyezéséről.

26 BALOGH 2010. 238–240.

27 Helyesen: Szöllősi Jenő.

28 MNL OL GySM MGyL XXV.2. Győri Népbíróság iratai, 1121/1948/5. Dr. Schiberna Ferenc népbírósági ügye, 69. Tárgyalási jegyzőkönyv, 7.

lálbüntetést, míg dr. Szabó János, a kirendelt védő méltányos ítéletet kért. Perorvoslat hiányában a népbíróóság jogerősnek nyilvánította ítéletét.²⁹

Mindszenty és társai letartóztatásáról 1946. november 27-én a Veszprém Megyei Államvédelmi osztályánál Salánki Gábor rendőr nyomozó hadnagy jegyzőkönyvet készített Szabadhegygyel, amit mindketten alá is írtak. A primástól származó dokumentumokkal³⁰ és emlékiratával³¹ egybevethető a tanú vallomása,³² amit szó szerint, betűhíven, az általa tett kézírásos javításával együtt idézek:

„Készült a magyar Államrendőrség veszprémi Államvédelmi osztályánál 1946 évi november hó 27-én Szabadhegyi[!] Szabolcs³³ bihariillyei születésű 1914 évben, püspöki szertartó /rom.kat. lelkész³⁴/, anyja neve Lovassy Viola lakik Veszprém, Vár u. 12. hsz. alatti lakos kihallgatása tárgyában.

Mint a püspöki palota akkori gondnokának feladatához tartozott a püspöki palotának ugy gazdasági vonalon, mint más természetű vonalon való irányítása. Ilyen minőségemben történt, hogy 1944 november 27-én megjelent a püspöki palotában d. u. 2 órakor Zarka Elemér főmérnök Schiberna főispán megbízottja egy rendőrtiszt 12 rendőr és a püspöki palotából elbocsájtott portás kíséretében. A főispántól írást mutattak fel, melynek értelmében az egész palotát rendőrileg át kell kutatni. Azonnal jelentettem az esetet Mindszenty püspök Urnak és utasítását kértem. A Püspök Ur az erőszak hatása alatt kénytelen volt az erőszakos és páratlan behatolást palotájába engedélyezni. A ház átvizsgálása Zarka vezetésével megtörtént. A vizsgálat alatt senki sem hagyhatta el a házat. A mérnök ur elég ideges hangulatban végezte a teendőit és kifogásainak özönét tette a beszállással kapcsolatban. Csak egy párat óhajtók említeni: két egymásbanyiló kis szobában négy apáca lakott, ott ő megjegyezte, hogy ezen a helyen harminc bakát el lehetne helyezni. Azonnal tiltakoztam udvarias hangon az apácának és bakának egy nivón való elhelyezése ellen. A szeminárium növendékei bent laktak a palotában, mert intézetük le volt már előbb foglalva. Zarka ur a szemináristákat azonnali hatállyal haza óhajtotta küldeni és helyükbe katonaságot akart beszállásolni. Ez ellen tiltakoztam azal, hogy Serédi Jusztinián bíboros Hercegeprimás Ur és Szállasi³⁵ között egyezmény jött létre melynek értelmében a szeminárium nem tartozik a szüneteltetendő főiskolák közé. Zarka erre azt válaszolta, hogy Szállasi erről mit sem tud. Erre udvarias hangom azt mondtam neki: akkor bizonyára Magyarország Hercegeprimása hazudott. A vizsgálat vége felé megérkezett Schiberna Ferenc főispán és a telefonhoz lépve közölte a központ-

29 Uo. 71. Tárgyalási jegyzőkönyv, 8.

30 MNL OL M–KS 274. f. 7/248. ö. e. 327–333. Mindszenty József veszprémi püspök levele Vajna Gábor belügyminiszterhez, 1944. december 30. Gépelt másolat. Vö. BALOGH 2010. 241. 27. jegyzet.; SOMORJAI ZINNER 2008. 190–201. 3. sz. dokumentum. A veszprémi püspök levele a felsőház elnökéhez mentelmi ügyének mielőbbi tárgyalása érdekében, 1945. március 19.

31 MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Budapest, Helikon Kiadó, 2015. 55–57. Sajtó alá rendezte Kovács Attila Zoltán és Soós Viktor Attila.

32 MNL OL GySM MGyL XXV.2. Győri Népbíróóság iratai, 1121/1948. Dr. Schiberna Ferenc népbíróóság ügye. 49–52. Szabadhegy Szabolcsnak a Veszprémi Államvédelmi Osztályon készült tanúvallomási jegyzőkönyve, 1946. november 27.

33 Szabadhegy Szabolcs (Bihariillye, 1914. november 18.–Pápa, 1992. április 10.) Szertartó volt 1943. március 28-tól. Külsővaton volt plébános évtizedeken keresztül, 1946. november 1-jétől 1988-ig.

34 Helyesen: nem lelkész, hanem tisztelendő.

35 Helyesen: Szálasi.

tal, hogy a zárlatot föloldja. Ekkor tudtam meg, hogy a telefont is kikapcsolták. Ezután Zarka odalépett a főispánhoz, valamit csendben mondott neki, amit

./.

én nem értettem, tény az, hogy a Főispán hozzám lépett és így szólt: »Hogy hívják a Főtisztelendő Urat?« – Szabadhegyi Szabolcs püspöki szertartó vagyok. – Önt ezennel őrizetbe veszem. – Tudomásul veszem – válaszoltam, csak azt kérdezem, hogy felmehetnek-e Püspök Urhoz ez az örvendetes tény bejelenteni. Kérem tessék – szólt a Főispán. Miután a Püspök Urtól lejöttem jelentésemet megtéve, a porta előtti hallban találkoztam Dr. Medgyesi-Schwarcz Róbert³⁶ irodaigazgató kanonok Urral aki vidékről épp akkor érkezett. Mikor megtudta főnököm, hogy mi történt elbucszott tőlem és azt mondta: Ez disznóság, amit magával csináltak. Erre Schiberna őt is őrizetbe vette. A Püspök Ur mihelyt értesült az irodaigazgatója letartóztatásáról is, azonnal lejött és tiltakozott két udvari papja őrizetbe vétele ellen. Mindszenty Püspök Ur hangja kemény, határozott de udvarias volt. Schiberna Főispán a tiltakozásra fel, őt is őrizetbe vettek nyilvánította. A püspök Ur lakosztályába ment. Schiberna és Zarka eltávoztak a palotából, a rendőrök pedig megtették az előkészületek az elszállításunkra. A főispáni autót küldték a Püspök Ur számára, minket kettőnket pedig gyalog óhajtottak vinni. A Püspök Ur kijelentette, hogy a főispáni autót semmiképp nem óhajtja igénybe venni és kép [sic!] papjával akar gyalog menni a rendőrségre. A rendőrség emberei a Püspök Urat erőszakkal akarták az autóba betenni. Erre az ott lévő udvari papok, teológiai tanárok és kispapok közbeléptek és rövid dulakodás után püspökünket kiszabadítottuk a kellemetlen helyzetből. Körülvettük és úgy kísértük. A várban még tettek erőszakos kísérletet, hogy a Püspök Urat bekényszerítsék az autóba, de ezt a megszegyenítő helyzetet sikerült elhárítanunk. A rendőrségre sok hívó kísérte el a papságon kívül a Püspök Urat, akiket a rendőrök el akartak távolítani. A Püspök Úr azonban rászólt a rendőrökre, mondván: Hagyják őket, csak az Atyjukat kísérik. A rendőrség kapujában már nagy számmal voltak hívek akik bucsuztak Püspöküktől. Itt a Püspök Úr áldását adta a jelenlévőkre és lényege beszédjének az volt, hogy dolgozzanak a boldogabb magyar jövőért. A rendőrségen Mindszenty József megyés Püspök Úr és Megyesi Schwartz Róbert irodaigazgató és az alulírott egy kis szobában lettünk elhelyezve. Éjfélkor hozták be még hozzánk Dr. Kögl Lénárd püspöki számvevőt. Két nap után kézbesítették az internálási véghatározatot, melynek értelmében fellebbezésnek helye nincs. A szentmise mondástól el voltunk tiltva kivéve egy vasárnapot, amikor rendőri felügyelet alatt korán reggel a nyilvánosság teljes kizárásával a veszprémi Károly templomban engedélyezték a misézést. Látogatót az egyházkor-mányzati ügyekkel kapcsolatban

./.

nem engedélyezett. Élelmezést azonban háztartásunkból megengedte. Tiltakozási lehetőségünket minden eszközzel iparkodott elzárni. A Számonkérő Széktől egy hadnagy kihallgatott bennünket, jegyzőkönyvet vett fel, de semmi eredménye nem lett. Kb. egy két mulva a rendőrségről az ügyészségre szállították át bennünket. Itt vártak már bennünket paptársaink, számszerint 23-an. A Püspök Urat és minket azonban nem lent a cellákban, hanem fent az ügyészség épületében egy kis szobában helyeztek el. Itt már misézési lehetőség volt, felváltva többünk számára. Itt is megvolt tiltva minden érintkezés a külvilággal, Hanny Kálmán bajai ügyészségi elnök, aki akkor a veszprémi ügyészséget

36 Szabadhegy nem javította itt a tévesen írott vezetéknevet, sem a bekezdés alján, valamint utóbb Mindszentyét.. Helyesen: [megyesi] Schwartz

vezette mindent megtett, hogy ez az intézkedés ne hajtassék végre. Így tudunk póstát, híreket, kapni a külvilágból, sőt a püspök Úr fogadhatott is embereket. Kb. két hetes fogházi tartózkodás után Schiberna Főispán látván, hogy a front nagyon közeledik és a nép hangulata is a fogoly Püspök és papjai irányába hangolódik, ezért elrendelte, hogy a Püspök Urat és papjait a sopronkőhidai fegyházba szállítsák. Dec. 21-én erősen felfegyverzett csendőrség jó nagy számban /menekült csendőrök voltak/ lepte el az ügyészség udvarát, velünk azonban semmit sem közöltek. Kerülő utakon tudtuk csak meg, hogy Sopron-Kőhidára leszünk szállítva. Reggel 9-től délután 2-ig tartott ez a bizonytalan-ság, amikor is autób[u]szra szállítottak minket, erős csendőri fedezet mellett és Sopron-Kőhidára vittek.

Véleményem szerint sőt biztos tudásom alapján mint a dolgoknak jó ismerője állithatom, azt, hogy ez a lakás ügy nem volt fő oka Mindszenty Püspök Úr letartóztatásának. Főpásztorunk ugyanis több Püspök társával együtt egy memorandumot adott be a nyilas kormányhoz, amelyben igen élesen tiltakozott az ellen, hogy a Dunántúlt a magyarság rettenetes kárára a német utóvéd harcterek színhelyévé tegyék.³⁷ Azóta házunk állandó megfigyelés alatt állott, sokszor megtörtént, hogy az onnan kijövő és a nyilasok számára gyanus személyeket igazoltatták. A Püspök Úr ezen lépése nagyon kellemetlenül érintette őket azonban kellemetlen volt számukra az is, hogy igen erélyesen követelte, adják át a Szentkoronát és a Szent-Jobbot a veszprémi püspöknek és pannonhalmi Főapátnak. Tehát nem a lakás kérdés, hanem az imént felsoroltak voltak az okai a letartóztatásnak. A papság teljes egészében azonosította magát püspökével és ezért lettek ők is őrizetbe véve.

Schiberna Ferencet ettől az esettől eltekintve nem ismertem, mint papi személyt sem politikai tevékenysége, sem

./.

személye nem érdekelt.

A velem együtt internált teológiai tanárok és udvari papok még Veszprémben vannak, a kispapok már mint felszentelt papok működnek az egyházmegye különböző helységeiben.

Mást előadni nem kivanok.

Fenti vallomásomat az igazságnak megfelelően tettem meg, amit elolvasás után jóváhagyólag aláírtam.

Kmft.

Salánki Gábor³⁸
r. ny. hadnagy

Szabadhegy Szabolcs³⁹
tanú⁴⁰

A „ceremóniás” az altábornagy szerint „egy majom” volt. Az utókor számára azonban hitelt érdemlő tanú olyan eseményekről, amelyeket évtizedeken keresztül torz módon adtak ország-világ tudtára.

37 „[...] a nemzetet öngyilkosságból odavetni csak úgy elvből nem lehet. A felelősség és lelkiismeret nem engedi.” – írta benne. BALOGH 2010. 237. 13. jegyzet. *Új Ember*; (I. évf.) 1945. november 25. 16. sz. 2. A hetilap aláírások nélkül tette közzé a memorandum szövegét. Lásd még másutt is.

38 Salánki neve felett saját kézzel tett, teljes nevét tartalmazó aláírás.

39 Szabadhegy Szabolcs kézalírása, gépelt neve nincs.

40 MNL OL GySM MGyL MNL OL XXV.2. Győri Népbíróság iratai, 1121/1948/5. Dr. Schiberna Ferenc népbírósági ügye, 49–52. Szabadhegy Szabolcs tanúvallomása, 1946. november 27.

DEÁK ANDRÁS MIKLÓS

MINDSZENTY-KUTATÁS – A CSALÁDI ALBUMOK TÁVOLI ÜZENETEI

Nem vitás, hogy a történészek a legfontosabb forrásaikat a jövőben is a hazai és külföldi levéltárak féltve őrzött dobozaiban lelhetik fel.¹ Feltéve persze, hogy azok már megnyitották az éppen vizsgálódás tárgyává tett korszak „kényes” dokumentumait is. Az alábbiakban mégis arról kívánok szólni, milyen további értékes forrásokhoz juthat a szerencsés kutató, amennyiben valamely – esetleg egy nem túl távoli – időszakból elemezhet korabeli fényképfelvételeket. De nem akármilyeneket, hanem olyan nem hivatalos fotókat, amelyeket például egy–egy családi album őriz, és amelyek korábban még nem kerültek a nyilvánosság elé. Ez utóbbi esetben a hozzáférhetőségük pusztán az adott család elhatározásán – az érzékenységén vagy éppen a feledékenységén – és nem pedig valamilyen titokvédelmi rendelkezéseken múlik. A továbbiakban kilenc ilyen felvétellel szeretném megismertetni az olvasókat, rámutatva arra, hogy az írott anyagok – és természetesen az elbeszélt történelem bennfentes interjúi – mellett a vizuális források komoly hozzáadott értéket képviselnek.

Mindszenty bíboros amerikai nagy/követségi menedékének (1956–1971) kutatójaként 2018 novemberében abba az egészen kivételes helyzetbe kerültem, hogy rendszeres levelezést kezdeményezhettem egy olyan amerikai diplomatával, aki annak idején (1967–1969 között) a budapesti nagykövetségen szolgált, méghozzá éppen a magyar főpap mellé rendelt összekötőként, amolyan „vallási attaséként.”² De pontosan kiről is van szó?

Patrick Flood³ és anyai ágon magyar származású felesége, Anita Louise Rizzardi⁴ 1967 nyarán utaztak Budapestre, akkor, amikor az amerikai külképviselet már nagykö-

1 Jelen tanulmányomat Somorjai Ádám OSB atya, a nagy tudású és a kutatásban fáradhatatlan szerzőtársam 70. születésnapjának és az általa elvégzett áldozatos munkának szentelem.

2 A későbbiekben Donald B. Kursch (1942–) és William S. Shepard (1935–) volt budapesti diplomatákkal is válthattam leveleket, akik szívesen válaszoltak a kérdéseimre.

3 Patrick James Flood (sz. Zanesville, Ohio, USA 1939. július 1.) egyéves összekötői tevékenységét részletesen lásd in DEÁK András Miklós – SOMORJAI Ádám OSB: *Patrick Flood amerikai konzul összekötői szolgálata Mindszenty bíboros mellett, 1968. július 24. – 1969. június 18.* In Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 29 (2017/3–4) 125–158. http://www.heh.hu/MEV_2017_3-4.szam.pdf Letöltve: 2022. június 9.

4 Anita Rizzardi (sz. Kentucky 1939–) még kislány korában került az USA-ba. Édesanyja 1907-ben Péter Emma néven, a beregi Gulácson született.

vetségi rangot⁵ élvezett, de az első nagykövet, Martin Hillenbrand⁶ még nem érkezett meg. A megbízólevelének 1967. október 30-i átadásán Flood azonban már részt vehetett, amint ezt lentebb részletesen látni is fogjuk. Flood két éven át a misszió Konzuli Osztályát vezette, azonban hívő katolikusként, rendszeres miselátogatóként, valamint felesége magyar származása okán,⁷ továbbá vélhetően azért, mert a mexikói kiküldetését követően spanyoloként a neki tanulásra felajánlott kelet-közép-európai nyelvek közül éppen a magyart választotta, őt szemelték ki a bíboros mellett ellátandó összekötői posztra. Mivel voltak beosztottjai – egy alkonzul, adminisztrátorok és helyi alkalmazottak –, Flood továbbra is el tudta látni a Konzuli Osztály vezetését, illetve további szempontként az összekötő diplomata váltására helyben és fokozatosan ütemezve kerülhetett sor.

Vizsgáljuk most meg, hogy az elmúlt években milyen családi fényképeket⁸ bocsátott az idős Flood saját elhatározásából a Mindszenty-kutatás rendelkezésére. Az 1. számú fotót a szellemileg teljesen friss amerikai diplomata abból az alkalomból küldte, hogy hivatalos meghívást⁹ kapott a Külgazdasági és Külügyminisztérium által 2019. november 16-án szervezett Mindszenty-émlékkonferenciára és könyvbemutatóra.¹⁰ Ez a fénykép kicsit több mint ötven évvel azt követően készült, hogy a Flood-család¹¹ budapesti kihelyezése befejeződött. A borítékon Flood jelenlegi címe – egy idősoththonban él – és egy rövid üzenet¹² is olvasható.

Flood még mindig tisztán emlékszik budapesti külszolgálatának időszakára. Különösen nagy becsben tartja az összekötőként eltöltött egy évet, melynek során sokat beszélgetett angolul a bíborossal, részt vett a vasárnapi miséken,¹³ esténként a zárt udvaron sétáltatta, valamint személyesen tartotta a kapcsolatot a gyóntatójával,¹⁴ és 1969 máju-

5 A Magyar Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok 1966. november 28-án emelte kétoldalú diplomáciai kapcsolatait nagykövetségi szintre. Lásd: *A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 31/1966. számú határozata*. In Magyar Közlöny 1966/75. szám (1966. december 8. p. 689.), illetve a budapesti amerikai követség jegyzéke a Külügyminisztériumhoz (1966. november 30.). In BORHI László: *Iratok a magyar-amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–67*. Ister, Bp., 2002. 151. sorszámmon pp. 596–597.

6 Martin Joseph Hillenbrand (1915–2005) többszöri halasztás után végül 1967. október 20-án érkezett Budapestre. A kinevezett nagykövet és Mindszenty bíboros 1967. október 23-án, az 1956-os forradalom kitörésének a 11. évfordulóján találkozott először személyesen. A megbízólevelét október 30-i átadása után a nagykövetet november 30-án bemutatkozó látogatásra fogadta Kádár János. Erről az egy óra tízperces beszélgetésről Hillenbrand részletes jelentést terjesztett fel a State Departmentnek. Lásd in SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Budapest, 2008 338/1 és 338/2 pp. 1104–1107, illetve 1108–1110*. Hillenbrand az előbbi táviratot a magyar-amerikai kapcsolatokról, az utóbbit pedig Mindszenty-kérdésről kifejtett kádári álláspont ismertetésének szentelte.

7 Ezzel a ténnyel a spanyolos Patrick Flood csak azt követően szembesült, hogy feleségének elmondta, a következő idegen nyelveként a magyart választotta. A kurzus tíz hónapnyi intenzív tanulást jelentett.

8 Ezek egy része már megjelent az alábbi kötetben: DEÁK András Miklós: *Mindszenty bíboros az elbeszélte történelemben*. L'Harmattan Kiadó Budapest, 2021. A könyv a magyar-amerikai diplomáciai kapcsolatok 100. évfordulójának évében került kiadásra.

9 A meghívásnak Flood végül nem tudott eleget tenni, de a résztvevőkhöz személyes üzenetet intézett.

10 A konferencián az alábbi kötet került bemutatásra: DEÁK A. M. – SOMORJAI Á. OSB – ZINNER T.: *Menedékben. Amerikai diplomaták Mindszenty bíborosról (1957–1970)* Magyar Napló Budapest, 2019.

11 A hatgyermekes Flood-család legkisebb gyermekét – Szent István után – Stephennek nevezte el.

12 "Sept. 15, 2019 Hi Andras, Here's the photo with my compliments and best wishes for a successful conference, Patrick."

13 Lásd: FEJÉRDY András (szerk): *Igehirdetésem. Mindszenty József bíboros szentbeszédei az amerikai követségen 1957–1961* Magyarországi Mindszenty Alapítvány, 2020.

14 Városi (Vodiczka) Ferenc (1901–1972).



1. kép: Patrick Flood 2019. szeptemberi 15-i fényképe Fort Wayne-beli (Indiana) otthonában (Patrick Flood saját felvétele, amelyet megosztott a szerzővel. Az eredeti kép a szerző birtokában van.)

sában elvégezte az addig a bíborosnak küldött magánlevelek és képeslapok leltározását is.¹⁵ Fordítás céljából elsőként ő kapta kézhez Mindszenty leveleit, illetve végezte el a rendszeres napi teendőket is. A bíboros vele közölte kívánságait, mindennapi gondjait és nehézségeit. Flood a „vallási attasé” munkakörét megtiszteltetésnek és egyfajta kiváltságnak tartotta, hogy amolyan kapocsként működhet a magyar főpap és a nagykövetség állománya között.¹⁶ 1968 decemberében ő készítette el az összekötő első és egyetlen „munkaköri leírását.”¹⁷

A 2. számú fotó – amelyet Flood sem a menedék befejeződések,¹⁸ sem Mindszenty elhalálozásakor,¹⁹ senkinek sem mutatott meg – jóval korábban, még 1969-ben született. És mint minden fényképnek, ennek is megvan a maga „sztorija,” amelyet Flood a kérdéseimre válaszolva el is mesélt. Az ekkor már 77 éves Mindszenty József mellett a fiatal, harmincéves Patrick Flood magasodik. A fényképet Anita Flood abból az alkalmából készítette, hogy 1969. június közepén a Flood-család elbúcsúzott a bíborostól és Budapesttől, és július első napjaiban²⁰ tovább utazott következő külszolgálatára – Peruba. A pontos dátumra azonban Floodék sem emlékeztek. A fotó helyszíne a Mindszenty

15 A leltározott anyag tartalmát lásd in *Majd' halálra ítélve* i.m. pp. 179–181.

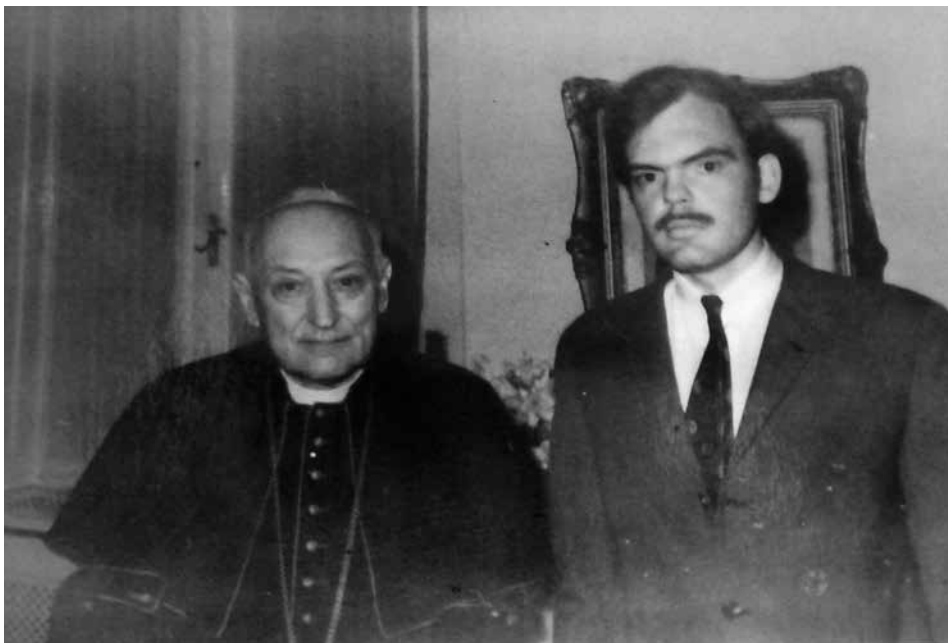
16 Patrick Flood írásos közlései a szerzővel (2018. november 7.)

17 Lásd in *Menedékben* i. m. a 292. sorszámon pp. 658–660.

18 1971. szeptember 28.

19 Bécs, 1975. május 6.

20 Korábbi elutazásuk okán Floodék már nem találkoztak a menedéket 1971-ben végül megoldó Alfred Puhán nagykövettel, aki 1969. július 9-én érkezett Budapestre.



2. kép: Anita Flood 1969 családi felvétele, amelyet Flood megosztott a szerzővel.
Az eredeti kép a szerző birtokában van.

által 1956. november 4-e óta használt misszióvezetői iroda. Ott-tartózkodásuk nem volt szokatlan, mivel Flood és a felesége gyakran kereste fel a bábort a lakrészében.²¹

A bábort mögött jól látható az állandó jelleggel lehúzott redőny, aminek az a magyarázata, hogy nem kívánt „gyönyörködni” a Szabadság téren álló szovjet emlékmű látványában. Öminenciája kiegyensúlyozottnak, elégedettnek tűnik, miközben a bajuszos Flood kissé szigorúan tekint a felesége által tartott kamerába. Vagy talán azért komor, mert teljes mértékben tisztában van a pillanat történelmi voltával? Azzal, hogy az együtt töltött egy esztendő beszélgetései, közös sétái és személyes szolgálatai múltán többé már nem nyílik alkalma arra, hogy az idős Mindszenty báborttal személyesen találkozzon. E ponton megjegyezzük, hogy Balogh Margit a lehúzott redőnyök előtt álló bábortról hasonló fényképet szerepeltet a kitűnő Mindszenty-életrajzában, és ez a fotó szintén családi albumból származik.²²

Ez a különleges fénykép, miképpen az 1. számú is, Flood jóvoltából a hétköznapi postában érkezett Amerikából Budapestre. Nem ez a helyzet azonban az alábbi fényképcsoporttal (3., 4., 5., 6.)! Ezek Budapestről kerültek az USA-ba, mégpedig a hivatásos amerikai futárok által továbbított diplomáciai postában. Ugyanis csak a Bécs–Frankfurt–Washington úton volt lehetséges a magyar állambiztonság túlzottan „heves” érdeklődé-

21 Patrick Flood 2022. június 10-én, levélben tett közlései.

22 BALOGH Margit: *Mindszenty József I-II.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Budapest, 2015 p. 1200. A fotó Fukszberger Imrénék, Csehimindszenty polgármesterének a családi albumából származik. A felvétel ideje ismeretlen.



3. kép: Martin Hillenbrand, az első budapesti amerikai nagykövetség megbízólevelének 1967. október 30-i átadása előtt az amerikai nagykövetség tagjai a Parlament IX. kapuja előtt a himnuszokat hallgatják. Emlékezetes, hogy 1956. november 4-e reggelén Mindszenty bíboros nem innen, hanem a déli, I. kaputól gyalogolt át az amerikai követségre, ahová 7.55 körül érkezett meg. (Hivatalos fotó, a szerző Patrick Flood jóvoltából jutott hozzá. Az eredeti kép a szerző birtokában van.)

sét kikerülni. Ez pedig nemcsak a hivatalos dokumentumokra, hanem a magánjelleű üzenetekre is vonatkozott.

A 3. fényképen az alacsony diplomáciai ranggal (II. osztályú titkár) rendelkező, ekkor 28 éves Patrick Flood jobbról a második, azaz távol helyezkedik el a bal oldalon, a vörös szőnyegen álló Hillenbrand nagykövettől és a magasabb rangú diplomatáktól. A nagykövetség bal keze alatt az átadandó megbízólevél látható, jobb kezével pedig a szíve felett tartja a kalapját. Mivel Hillenbrand október 20-án érkezett Budapestre, az esemény lebonyolítása kifejezetten gyorsnak nevezhető, amit az is magyarázhat, hogy a magyar oldal a NOSZF²³ közelgő 50. évfordulója előtt túl akart lenni a ceremónián. Az is kijelenthető, hogy Mindszenty menedékének megoldása/megoldódása magyar részről nem volt előfeltétele a diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi szintre való emelésének. Az esemény jelentőségét az is mutatja, hogy ezt megelőzően tizenöt évvel korábban, 1952. január 11-én került sor amerikai rendkívüli követ (még nem nagykövet), Christian Magelssen Ravndal²⁴ megbízólevelének átadására.

²³ Nagy Októberi Szocialista Forradalom.

²⁴ Christian Magelssen Ravndal rendkívüli követ (1899–1984) 1952. január 11-én adta át megbízólevelét, és 1956. augusztus 5-én távozott budapesti állomáshelyéről.

Ezen az október 30-i napon – korábbi fenyegetőzése ellenére – Mindszenty nem sétált ki a nagykövetségről, a megbízólevelet különösebb gond nélkül átadták, és bebizonyosodott, hogy az ekkor már 75 éves bíboros folytatódó menedéke nem képezi mindent felülíró akadályát a magyar–amerikai kapcsolatok fokozatos fejlesztésének. Patrick Floodnak a szerzővel közölt visszaemlékezései szerint Mindszenty bíboros utólag nem fűzött kommentárt Hillenbrand nagykövet megbízólevelének átadásához. Sőt a későbbiekben kifejezetten jó viszonyt ápolott vele.

Martin Hillenbrand nagykövet és kísérete az alábbi személyekből állt: a nagykövettől jobbra a tisztelgő egyenruhás személy Budapest akkori katonai városparancsnoka – Pesti Endre vezérőrnagy –, akire a díszszemle és John Crego ezredes, légügyi attasé jelenléte miatt volt protokollárisan szükség.²⁵ Hillenbrand nagykövettől balra napszemüvegben, kalappal a bal kezében a Külügyminisztérium akkori protokollfőnöke, Gergely Miklós²⁶ látható. Személyét Patrick Flood is visszaigazolta. A rangsort folytatva, következik Richard W. Tims első beosztott,²⁷ majd a tisztelgő John C. Crego ezredes, légügyi attasé.²⁸ Mellette Edward Alexander I. o. titkár (kulturális attasé),²⁹ majd Virginia C. Ralston I. o. titkár (adminisztratív ügyek)³⁰ állnak. Mellettük látható a szemüveges J. Theodore Papendorp I. o. titkár (politikai ügyek),³¹ aki már második alkalommal látta el Mind-

25 Pesti Endre vezérőrnagy (1920–1992), a Budapest Helyőrség Parancsnokság parancsnoka (1967. február 15.–1973. december 1.)

26 Gergely Miklós (1921–?) 1944-ben került a Külügyminisztériumba. 1949–1963 között a Protokoll Osztály helyettes irányítója, majd 1963–1968 között rk. miniszteri rangban a vezetője. 1957–1959 között Bernben első beosztott, 1968–1972-ben pedig nagyköveti rangban az UNESCO melletti magyar állandó képviselő. 1981-ben vonult nyugállományba.

27 Richard Womser Tims (1912–1996) a sors szeszélye – a hivatalban lévő ügyvivő, Elim O'Shaughnessy váratlan halála – folytán második alkalommal került 1966. szeptember 24-én tanácsosi rangú ideiglenes ügyvivőként a budapesti amerikai követség élére. Ezt a tiszteletet töltötte be 1966. november 28-án is, amikor is a külképviselet nagykövetségi rangra emelkedett. Tims megbízatása egészen 1967. október 20-ig tartott, amikor megérkezett Budapestre Martin Hillenbrand nagykövet. Ezt megelőzően Timsre hárult annak a nehéz időszaknak a kezelése, amikor Mindszenty bíboros a nagykövet közelgő megérkezése miatt azzal fenyegetőzött, hogy kísétál az épületből.

28 John C. Crego (1922–2010) a követség légügyi attaséja 1968–1969 között. Ezt megelőzően az amerikai légierőben szolgált a második világháborúban, Koreában és Vietnámban. Mindszenty bíboros sétáltatásában nem volt érintett.

29 Edward Alexander (1920–?) örmény származású amerikai diplomata. 1965–1969 között, az első kihelyezéseként, az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatala (USIA) munkatársaként Budapesten dolgozott a sajtó- és kulturális attasé munkakörében. Kihelyezése előtt egy évig magyarul is tanult. Az 1988. július 26-án felvett elbeszélés történelem interjújában Mindszenty bíborost „nagyon nehéz vendégnek” nevezte. Alexander sokat beszélgetett a bíborossal eleinte magyarul, majd németül is. Két kisebbik fiát Mindszenty keresztelte meg. A bíboros és a katolikus Hillenbrand viszonya mindaddig feszült maradt, amíg Mindszenty nem fogadta el, hogy a nagykövet és a felesége, Faith az Alexander-fiúk keresztzülei legyenek.

<https://www.adst.org/OH%20TOCs/Alexander,%20Edward.toc.pdf> Letöltve: 2022. június 11.

30 Virginia C. Ralston (1937–?) 1967–1969 között I. o. titkár az amerikai nagykövetségen. Női diplomataként nem vett részt Mindszenty bíboros napi sétáltatásában.

31 J. Theodore „Ted” Papendorp (1928–1998) magyarul tudó hivatásos amerikai diplomata. 1954-ben lépett külügyi szolgálatba, 1960–1962 között II. o. titkár az USA budapesti követségén. Második budapesti kihelyezése előtt a Kelet-Európai Osztályon román referens volt. 1965 nyarától 1967 végéig (Martin Hillenbrand nagykövet megérkezését bevárva) I. o. titkárként ismét Budapesten szolgált. Mindkét budapesti külszolgálat alatt ő volt a Mindszenty bíboros melletti összekötő diplomata, és vele bizalmas viszonyban állt. 1969 tavaszán Hágából ellátogatott Budapestre és az emlékiratokkal kapcsolatban információkat szolgáltatott Meehan ideiglenes ügyvivőnek.

szenty bíboros mellett az összekötői feladatokat, és akitől Patrick Flood 1968 nyarán majd átveszi ezeket.³² Flood jegyzetei szerint Jack Glass attasé (általános szolgáltatási ügyek),³³ Richard E. Scutt II. o. titkár (politikai ügyek),³⁴ Herbert E. Wilgis Jr. II. o. titkár (gazdasági és kereskedelmi ügyek)³⁵ és James F. Brackman Jr. attasé³⁶ következnek a sorban. Hillenbrand nagykövet kíséretét Patrick J. Flood II. o. titkár (a Konzuli Osztály vezetője) és Thomas A. Schlenker II. o. titkár (alkonzul)³⁷ zárják. Megjegyezzük, hogy a félig látható táskas hölgy vélhetően a Protokoll Osztály munkatársa, a neve ismeretlen. A IX. kapu oszlopain még jól láthatóak az 1956. október 25-i gyilkos sortűzek golyónyomai.

A himnuszok meghallgatását követően Hillenbrand nagykövetet és kíséretét felvezették az Országgyűlés fölépcsőjén, és a Munkácsy-teremben, Munkácsy Mihály *Honfoglalás* című festménye előtt sor került a megbízólevél átadási ceremóniájára. Patrick Flood tájékoztatása szerint az amerikai oldal nem nehezményezte, hogy a megbízólevelet nem Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke vette át, aki 1967. április 14-e óta volt hivatalban.³⁸ Kisházi Ödön balján Cseterki Lajos, az Elnöki Tanács titkára látható.³⁹ Hillenbrand nagykövet mögött tífős kísérete sorakozott fel, amelyben nem látható Tims első beosztott. A nevek: Crego ezredes, Alexander, Ralston, Papendorp, Glass, Scutt, Wilgis, Brackman (takarva), (a bajuszos) Patrick Flood és Schlenker.

Tekintsük most meg, miképpen számolt be az MSZMP központi lapja a fenti jeles eseményről:

„Átadta megbízólevelét az Amerikai Egyesült Államok nagykövete Kisházi Ödön, az Elnöki Tanács helyettes elnöke hétfőn⁴⁰ fogadta Martin J. Hillenbrand rendkívüli és meghatalmazott nagykövetet, az Amerikai Egyesült Államok első magyarországi nagykövetét, aki átadta megbízólevelét. A megbízólevél átadásá-

32 Erről a jövőbeli feladatáról Flood ekkor még természetesen nem tudott.

33 John „Jack” Glass 1967–1970 között szolgált a nagykövetségen.

34 Richard Edwin Scutt (1919–?) II. o. politikai titkár (1966–1968).

35 Herbert „Herb” E. Wilgis, Jr. (1935–2018) a Princetonon végzett 1957-ben, 1958-tól amerikai karrierdiplomata, az Európai Ügyek Hivatalának munkatársa, majd a budapesti amerikai nagykövetség beosztottja. A Foreign Service Institute-ban szerzett magyar nyelvtudásával sokat tevékenykedett a Mindszenty bíboros körüli feladatok ellátásában. 1978 januárjában, amikor a magyar koronázási ékszerek visszatértek Magyarországra, első beosztottként szolgált Budapesten.

36 James Franklin Brackman (1926–2012), aki 1967–1968 között a nagykövetség költségvetéséért és pénzügyeiért volt felelős.

37 Thomas A. Schlenker (1939–?) alkonzul, Flood egyetlen diplomata beosztottja. Egyike azon fiatal diplomatáknak, akik Mindszentyt az udvaron sétáltatták. A séták megfigyelése mély nyomot hagyott benne. Egy nagykövetségi gyerekbuli kedvéért egyszer Mikulásnak öltözött be. Amikor megérkezett a követség bejáratához, a civil ruhás magyar rendőrök ellenőrizték a személyazonosságát. Ugyanis attól tartottak, hogy kifelé menet a bíboros lesz Mikulásnak beöltöztetve.

38 Alfred Puhan nagykövet megbízólevelét 1969. június 16-án Losonczy Pál vette át. A ceremónián Patrick Flood már nem vett részt, mivel másnap végleg elutazott Budapestről. Az MTI vonatkozó fotóját lásd in *Mindszenty bíboros I–II.* p. 1244.

39 Cseterki Lajos (1921–1983) 1967–1979 között az Elnöki Tanács titkára. Miként Balogh Margit rámutat: az Elnöki Tanács 1971. szeptember 23-i ülésén ebben a minőségében ő volt a kegyelmezési dokumentum előterjesztője. A 25/1971 sz. határozat szeptember 29-én, Mindszenty távozásának másnapján jelent meg. In BALOGH: *Mindszenty József I–II.* I. m. p. 1272.

40 1967. október 30-án.



4. kép A Parlament Munkácsy-termében Martin Hillenbrand nagykövet – kezében a megbízólevéllel – üdvözlő szavait mondja Kisházi Ödönnek, az Elnöki Tanács helyettes elnökének. Kisházi (Kühtreiber) Ödön (1900–1975) 1963-tól haláláig az Elnöki Tanács helyettes elnöke. (1967. október 30.) (Hivatalos fotó, a szerző a jobbról másodiknak álló Patrick Flood jóvoltából jutott hozzá. Az eredeti kép a szerző birtokában van.)

nál jelen volt Cseterki Lajos, az Elnöki Tanács titkára, Péter János külügyminiszter,⁴¹ Pesti Endre vezérőrnagy és Gergely Miklós, a Külügyminisztérium protokollosztályának vezetője. Martin J. Hillenbrand nagykövet megbízólevele átadásakor mondott beszédében egyebek között elmondta: – Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy mint első amerikai nagykövet jöhettek Magyarországra, amelynek népe joggal lehet büszke ezeréves történetére. Az évek során a magyar nemzet az emberi tevékenység sok fontos területén adott kiemelkedő személyiségeket a világnak, s területét és lakosságát meghaladóan jelentős mértékben járult hozzá a művészethez, a tudományhoz és az irodalomhoz. Az őszinteség azt követeli, hogy elismerjük: kormányaink között léteznek problémák, amelyek közül egyesek komolyak, mások kevésbé azok. Én azonban remélem, hogy e nézeteltérések ellenére kormányaink őszintén törekednek majd, hogy fokozatosan megoldást találjanak a kapcsolatainkat jelenleg zavaró problémákra. Biztosíthatom önt, hogy kormányom minden lehetséges módon megfelelően hozzá fog járulni az országaink közötti kapcsolatok ilyen értelmű javításához.⁴² Kisházi Ödön, az Elnöki Tanács helyettes elnöke a nagykövet beszédére válaszolva hangsúlyozta: “ A Magyar

41 Péter János (1910–1999) református lelkész, politikus, diplomata. 1945-től állt külügyi szolgálatban, külügyminiszter (1961–1973).

42 A beszéd utolsó mondataiban Hillenbrand a tizenegy éve fennálló menedékes helyzetre is utal.

Népköztársaság kormánya őszintén törekszik arra, hogy a Magyar Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolatai javuljanak, és kedvezően hassanak szélesebb körű nemzetközi kérdésekre is. Tudatában vagyunk annak a sajtóságot felelősségnek és lehetőségnek, amellyel az Amerikai Egyesült Államok részt vesz a nemzetközi életben, ön előtt ismeretes kormányunk, népünk állásfoglalása a jelenlegi feszültségek, fegyveres konfliktusok eredetéről és a politikai megoldások keresésének lehetőségeiről. Országaink viszonyában is vannak rendezésre váró kérdések. Ezek alakulását is befolyásolja az általános nemzetközi viszonyok romlása, vagy javulása. Meggyőződésem, hogy az Egyesült Államok kormányának hozzájárulását e problémák rendezéséhez minden nép, így a magyar nép is örömmel üdvözlölné, hiszen az egytoldalú kapcsolatok alakulására is kedvező hatással lenne. Szakadatlanul változó és bonyolult világunkban a különböző és sokszor ellentétes nézeteket képviselő kormányok képviselőinek találkozási és eszmecseréi hasznosak lehetnek az álláspontok kölcsönös jobb megértése és a súlyos, sőt növekvő veszélyeket okozó kérdések reális megoldásának keresésében. Ilyen lehetőséget látunk mi ma az Egyesült Nemzetek Szervezetében. Az a feltételezésünk, hogy ilyen alkalmakat teremt majd önnek, mint az Amerikai Egyesült Államok első magyarországi nagykövetének budapesti működése is. A megbízólevél átadása után a nagykövet bemutatta Kisházi Ödönnek a kíséretében megjelent Richard W. Tims nagykövetségi tanácsost, John C. Crego ezredest, légügyi attasét, Edward Alexander, Virginia C. Ralston és J. Theodore Papendorp első titkárokat, Jack Glass attasét, Richard E. Scott és Herbert E. Wilgis Jr. másodtitkárokat, James F. Blackman Jr. attasét,⁴³ Patrick J. Flood és Thomas A. Schlenker másodtitkárokat. Az Elnöki Tanács helyettes elnöke ezután audiencián fogadta a nagykövetet, aki megbízólevelének átadása után a Hősök terén megkoszorúzta a Magyar Hősök Emlékművét.”⁴⁴

A Mindszenty-irodalomban – megítélésünk szerint – még nem kapott kellő hangsúlyt, hogy 1967. október 30-án nemcsak Hillenbrand amerikai, hanem Pierre Yves de Vleeschauwer új belga nagykövet is átadta megbízólevelét.⁴⁵ A ceremónián ugyanazok a hivatalos magyar személyek – tehát Péter János külügyminiszter is – vettek részt, akik az amerikai megbízólevél átadásán. A Népszabadság pedig ugyanazon az oldalon és ugyanabban a terjedelemben – mintegy „egy szuszra” – számolt be az eseményről. A fentiekből látható, hogy a magyar oldal tompítani igyekezett az első amerikai nagykövet megérkezésének jelentőségét. Nem Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke volt a két nagykövet fogadója, viszont mindkét esetben megjelent Péter János külügyminiszter.

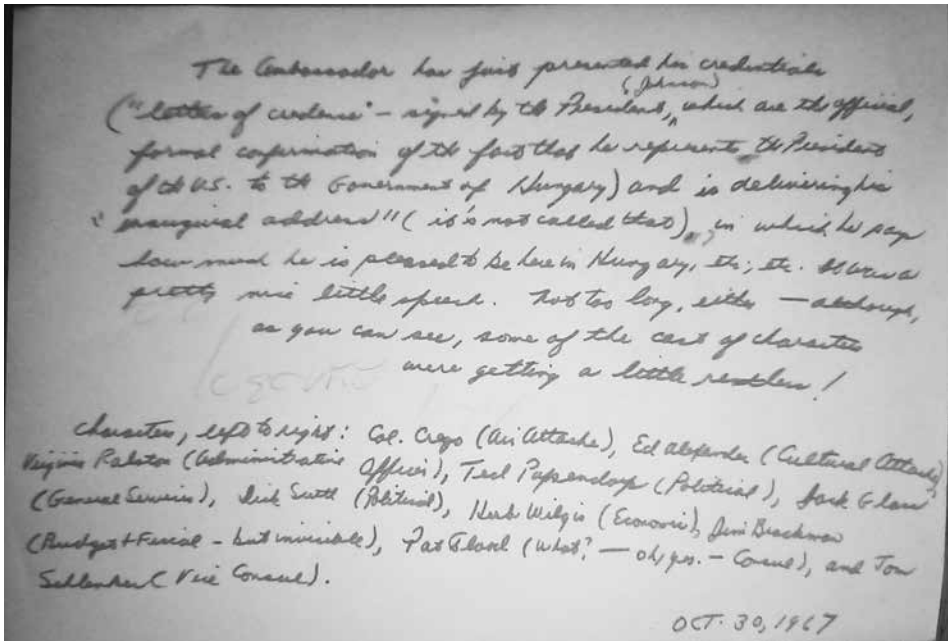
Az 5. számú képen ”Pat” Flood saját kézzel írt sorait olvashatjuk, melyeket vicces hangnemben a szüleinek küldött. „A nagykövet épp az imént adta a megbízólevelét, (melyet az Elnök⁴⁶ írt alá, és amely a hivatalos megerősítése annak a tények, hogy a magyar kormány előtt ő az USA elnökét képviseli), és éppen most mondja el a „beiktatási beszédét” (nem annak hívják), amelyben azt mondja, mennyire örül annak, hogy Magyarországon lehet, stb. stb. Ez meglehetősen kedves beszéd volt, de nem is hosszú, – noha, amint látjátok, a szereplők egy része kezd egy kicsit nyugtalan lenni!

43 Ez az egyetlen hiba a magyar tudósítás szövegében: A hivatásos diplomata neve helyesen: Brackman.

44 *Népszabadság* 1967. október 31. kedd 5. oldal

45 A magyar–belga diplomáciai kapcsolatok már 1963. december 24-én nagykövetségi szintre emelkedtek. Az iratokban nem találtuk nyomát annak, hogy Hillenbrand nagykövet kapcsolatot ápolt volna belga partnereivel.

46 Lyndon B. Johnson.



5. kép

A szereplők balról jobbra: Crego ezredes (légiügyi attasé), Ed Alexander (kulturális attasé), Virginia Ralston (adminisztratív attasé), Ted Papendorp (politikai diplomata),⁴⁷ Jack Glass (gazdasági felelős, de nem látható [mert a nagykövet éppen takarja], Pat Flood (micsoda? – oh, igen – konzul) és Tom Schlenker (alkonzul).

1967. október 30.⁴⁸

A Patrick Flood által megosztott 6. fénykép a ceremónia után készült, szintén a Munkácsy-teremben, a Honfoglalással a háttérben. A fotón 21 fő látható. Az ülő sorban⁴⁹ Hillenbrand nagykövet jobbján Péter János külügyminiszter, a balján Kisházi Ödön foglal helyet. A magyar külügyminisztertől jobbra látható Richard Tims első beosztott.⁵⁰ Az álló sorban balról az ötödik a szemüveges, bajuszos Papendorp, tőle balra Alexander látható. A kép jobb oldalán áll a magas Wilgis és a bajuszos Patrick Flood, aki ekkor még nem tudta, hogy egy év múltán, Papendorp utódjaként, összekötői szolgálat is vár majd

47 Patrick Flood közvetlen elődje az összekötői poszton.

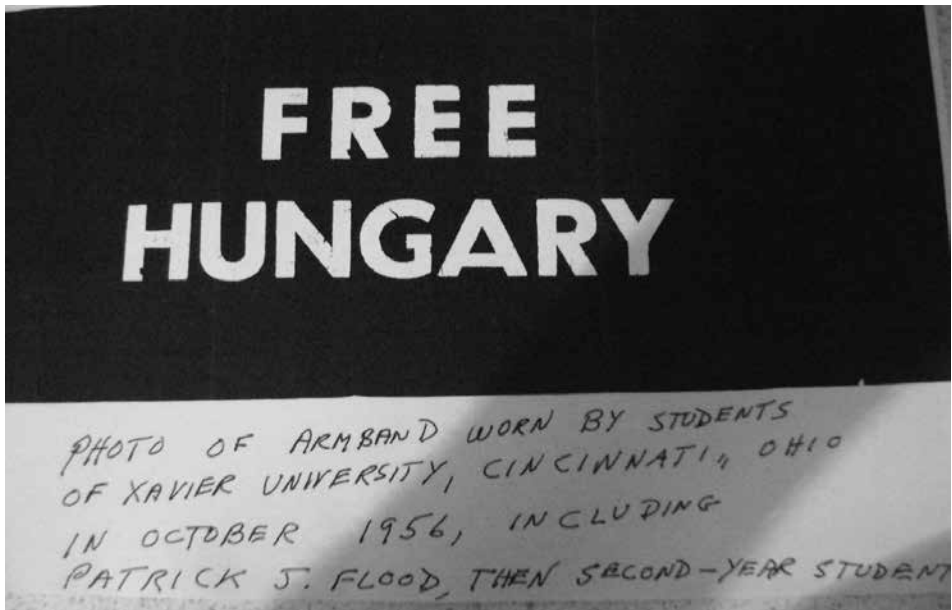
48 Az eredeti angol szöveg, amely a 4. kép hátoldalán szerepel: *The Ambassador has just presented his credentials ("letter of credence" signed by the President, which are [sic] the official, formal confirmation of the fact that he represents the President of the U.S. to the Government of Hungary) and delivering his "inaugural address" (it's not called that), in which he says how much he is pleased to be in Hungary, etc., etc. It was a pretty nice little speech. Not too long, either - although, as you can see, some of the cast of characters were getting a little restless! characters, left to right: Col. Crego (Air Attache), Ed Alexander (Cultural Attache), Virginia Ralston (Administrative Affairs), Ted Papendorp (Political), Jack Glass (Budget+Finance - but invisible), Pat Flood (what? - oh, yes. - Consul), and Tom Schlenker (Vice Consul). OCT. 30, 1967"*

49 Látható, hogy a székeket a megbízólevél (vagy levelek) átadását követően hordták be.

50 Deputy Chief of Mission, DCM



6. kép: A megbízólevél átadását követő csoportkép a Munkácsy-teremben a Honfoglalással a háttérben. (1967. október 30.) (Hivatalos fotó, a szerző Patrick Flood jóvoltából jutott hozzá. Az eredeti kép a szerző birtokában van.)



7. kép: A Xavier Egyetem (Cincinnati, Ohio) kampuszán a Patrick Flood által viselt karszalag. A fiatalok Magyarország felszabadítása mellett tüntettek. (Patrick Flood saját felvétele, amelyet megosztott a szerzővel. Az eredeti kép a szerző birtokában van.)

rá. Levelezésében ezt a feladatot Flood rendkívül megtisztelőnek nevezte, és a megítélésünk szerint személye a nagykövetség részéről kiváló választás volt.

Annak a karszalagnak a fotója, amelyet 1956 októberében az Ohio-beli Cincannatiban működő Xavier Egyetem hallgatói, köztük a másodéves, ekkor 17 éves Patrick J. Flood viselt.⁵¹ A fentiek alapján kimondható, hogy Flood már ifjúkora óta bizonyos fogékonysággal rendelkezett hazánk iránt, nem is sejtve, hogy leendő felesége magyar származású lesz, sőt, hogy ők ketten külszolgálatot fognak teljesíteni Budapesten.

* * *

Az alábbiakban két olyan különleges családi fénykép következik, amelyeket nem Patrick Flood, hanem más jeles személyiség juttatott el a szerzőhöz.

Egy 2021 őszen tartott diplomáciai rendezvényen a szerző abban a kivételes szerencsében részesült, hogy az akkori budapesti apostoli nuncius, Őexcellenciája Msgr. Michael A. Blume⁵² nemcsak megmutatta neki a fenti fényképet, hanem azt is engedélyezte, hogy másolatot készítsen róla. A nuncius abban a South Bendben (Indiana) született, ahol John Sabo (1905–1991)⁵³ szolgált plébánosként. Michael Blume-ot 1972-ben szentelték pappá, és mindig is szoros kapcsolatban állt a Magyarok Nagyasszonya-plébánia⁵⁴ magyar közösségével, hiszen korábban a Magyarok Nagyasszonya-iskola diákja volt. Már kislíuként is nagy hatást tett rá a bíboros 1947-es amerikai útja. „Az Egyesült Államokban, az indianai South Bendben egy magyar plébániához tartoztam, ahol egy olyan pap szolgált, aki szerepet játszott Mindszenty bíboros élettörténetében: John Sabo (Szabó). Ő aktívan tartotta a kapcsolatot Mindszenty bíborossal a követségi és az emigrációs évek alatt. A pappá szentelésemre a plébániámon került sor.⁵⁵ A plébánosom⁵⁶ beszélt a bíborossal, és megkérte, hogy írjon nekem egy levelet, amelyet a mise végén fel is olvastott.⁵⁷ Végül 1974-ben, amikor arra vártam, hogy az első missziós szolgálati helyemre, az afrikai Ghánába⁵⁸ indulhassak, Mindszenty bíboros épp hosszú [55

51 („Photo of armband worn by students of Xavier University, Cincinnati, Ohio in October 1956, including Patrick J. Flood, then second-year student.”)

52 Msgr. Michael A. Blume (South Bend, Indiana, USA 1946–) 2018–2021 között szolgált apostoli nunciusként Budapesten.

53 Mindszenty bíboros és Msgr. John Sabo a menedék alatti kivételes levelezését lásd in SOMORJAI Ádám OSB (ed) *Mons. John Sabo és Mindszenty bíboros 1957–1971* METEM Budapest, 2021. Az 1969-ben a nagykövetségről kicsempészett levelével Mindszenty – halála esetén – John Sabot kívánta megbízni emlékiratai kezelésével és kiadásával.

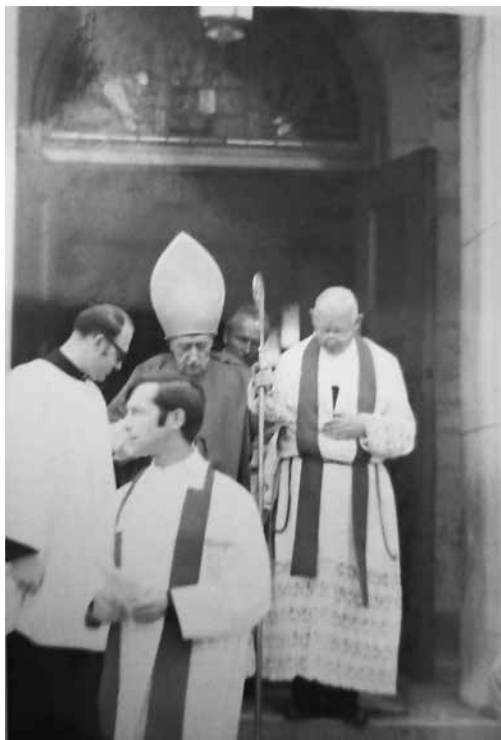
54 Lásd a templom (*Our Lady of Hungary Catholic church*) részletes történetét angol nyelven, bőséges képanyaggal ellátva. Az oldalon számos fénykép jelenik meg John Saboról és a 44. oldalon a fiatal, majd idős Michael Blume érsekről.
https://docs.google.com/presentation/d/1TK9kr_UchEDmTzkEwujcl0WlaAkFEQ-XJrLFpkCRH3U/pub?start=true&loop=true&delayms=15000#slide=id.g8458dd63a_2_0 Letöltve: 2022. június 14.

55 A pappá szentelést Joseph Robert Crowley (1915–2003) végezte, aki 1971–1990 között szolgált segédpüspökként.

56 A plébános személyét nem sikerült megállapítanunk, azonban nagyon is lehetséges, hogy Michael Blume John S. Sabora gondolt. Ugyanis ki más állhatott olyan szoros kapcsolatban Mindszentyvel, hogy személyes levelet kérhetett tőle a fiatal Michael Blume számára? Lásd a 68. l. ábragyezetet.

57 Ezt a levelet a nuncius nem bocsátotta a kutatás rendelkezésére.

58 Michael Blume 1975–1983 között szolgált Ghánában, ahol teológiát oktatott.



8. kép Mindszenty bíboros a második amerikai lelkipásztori útján. Amennyiben az 1947-ben megtett kanadai és Egyesült Államokbeli utat is ideszámítjuk, ez már a harmadik ilyen utazás volt. (Lásd: Balogh: *Mindszenty József I. II. i. m. pp. 653–666*) (Az eredeti kép Őexcellenciája H.E. Msgr. Michael August Blume volt budapesti apostoli nuncius birtokában.) A képen látható személyek azonosításában nyújtott segítségért ezúton fejezem ki köszönetemet Dudás Róbert Gyulának.

napos] körutat tett az Egyesült Államokban. Ennek egyik utolsó állomása az indianai South Bend és azon belül is az én plébániám volt.⁵⁹ Egy közös képet is őrzök erről a találkozásról.⁶⁰ Ezek az élmények alakítottak engem, és nagyon pozitív élmények voltak számomra. Egy egész lelkeség alakult ki az ő munkájának köszönhetően, és azóta is hálásak vagyunk érte Istennek.”⁶¹

Ezen az 1974-ben⁶² készült felvételen Michael Blume 28 éves fiatal papként az előtérben látható egy papírral a kezében. Mögötte az immár 82 éves Mindszenty bíboros áll, pástorbottal a kezében, a lépcső tetején, és készül arra, hogy azon óvatosan lejjöjjön.

59 A Magyarok Nagyasszonya Katolikus templom.

60 Ez nem más, mint a 8. kép.

61 Forrás: *Emlékműsor Mindszenty bíboros életrésze pápai elismerésének második évfordulója alkalmából in Magyar Kurír* 2021. február 18. Az oldalon megtekinthető Michael Blume nuncius fotója is. <https://www.magyarkurir.hu/hirek/emlekmusor-mindszenty-biboros-eletresege-papai-elismeresenek-masodik-evforduloja-alkalmabol> Letöltve: 2022. június 13.

62 Miután Mindszenty 1973-ban háromnapos körutat tett az Egyesült Államokban, 1974-ben ismét odalátogatott. Lásd: BALOGH: *Mindszenty József I.II. i. m. pp. 1317–1323*.

Ebben a jobbán álló ismeretlen személy⁶³ van a segítségére. Mindszenty balján áll a 69 éves John S. Sabo, aki szintén a meredeknek tűnő lépcsőt fürkészi. A kép tanúsága szerint ezen a kivételes eseményen ő volt a bíboros kísérője. Ezt a volt budapesti Apostoli Nuncius, Őexcellenciája Msgr. Michael A. Blume a szerzőnek írásban küldött információi is megerősítették.⁶⁴ A két fő személy mögött Mészáros Tibornak (1919–2003), Mindszenty titkárának⁶⁵ csupán a feje látható.

A tárgyban történt megkeresésre Dudás Róbert Gyula,⁶⁶ az emigrációs időszak jeles kutatója, a következőket válaszolta: „*Mindszenty valóban járt South Bendben, 1974. június 22-én [szombaton] 22:00 körül érkezett, [és] a ferences nővéreknél szállt meg. Másnap, vasárnap, a templomban misézett, majd délután a magyar iskola auditoriumában volt fogadás. 24-én, hétfőn délelőtt felkereste a katolikus intézményeket, majd Notre Dame, Indiana egyetemére távozott, onnan Chicagóba utazott.*”⁶⁸ Ezzel a közléssel bizonyítottnak tekintjük, hogy a fenti fénykép 1974. június 23-án, vasárnap⁶⁹ a Magyarok Nagyasszonya Katolikus templom bejáratánál készült, ahol ezt megelőzően Mindszenty misét mondott.⁷⁰

63 Dudás Róbert Gyula megítélése szerint ez a személy, mivel nem visel stólát, inkább liturgikus segítő lehet, nem pedig pap.

64 „Dear Dr. Deak, Thank you for your message that was forwarded to me by the Chargé d'affaires of the Nunciature in Budapest. Yes, I remember the conference and the attention to this photo. The priest assisting the Cardinal is Msgr. John S. Sabo, parish priest of Our Lady of Hungary in South Bend, Indiana. If I am not mistaken, he had met the Cardinal (then Monsignor) at the Eucharistic Congress of Budapest in 1938 and later at the Eucharistic Congress in Canada in 1948. I know that the Cardinal had also visited my home parish in South Bend, Indiana in the same year. The Hungarian Benedictine historian, whose name escapes me at this moment, has written about his visits to the USA, which included Our Lady of Hungary Church in South Bend. The other priest in the photo was a master of ceremonies of the then Diocese of Fort Wayne. Unfortunately I do not remember his name or personal details, other than that he is already deceased. This is what I can confirm for you from memory. I hope it will be useful. As I look forward to seeing His Eminence declared beatus, I am Sincerely yours, +Michael A. Blume, SVD N.A. emeritus.”

65 MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)* Abaliget, 2000, Lämpás Kiadó Sajtó alá rendezte: HETÉNYI Varga Károly és VARGA Borbála. A szöveg sajnálatos módon nem tér ki a South Bend-i látogatásra. Hálás köszönettel tartozom Dudás Róbert Gyulának, aki Mészáros Tibor személyét számomra azonosította.

66 Lásd: DUDÁS Róbert Gyula (sz. 1978): *Magyar Katolikus papok Észak-Amerikában. Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában szolgálatot ellátott római és görög katolikus magyar, magyar származású, valamint magyarul beszélő lelképásztörök történelmi névtára 1825–2019 között* METEM Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány Budapest, 2002. A kötet John S. Sabo (1905–1991) adatait is szerepelteti a 333. oldalon.

67 Ezt a tényt Patrick Flood is megerősítette.

68 Az emigrációban tett két észak-amerikai út részleteit lásd in DUDÁS Róbert Gyula: *Mindszenty József 1973-as és 1974-es észak-amerikai látogatásának napi programjai* in Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok 2020/1–2. 2020/1–2. pp. 101–133., 33 p. (2020).

69 E ponton megjegyezzük, hogy a második (55 napos) amerikai körútjára Mindszenty már úgy érkezett, hogy VI. Pál pápa megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket.

70 Dudás Róbert Gyula jóvoltából, akinek ezúton fejezem ki köszönetemet, a mise szövegét is ismerjük: Mindszentynek az 1974. június 23-i misén elhangzott beszéde:

1974. június 23., *South Bend, IN – Magyarok Nagyasszonya templom*: „Hálás köszönetet mondok az Egyházmegye püspökének, papságának és híveinek azokért az imádságokért, amiket itt a templomban és azon kívül a családokban mondotok a mi boldogtalan magyar hazánkért és mondottatok az én személyemért is a fogság idején. Én érzem egyidejűleg ennek az imádságnak az erejét és mindjárt meg is kezdettem ennek az imádságnak a viszonzását. Folytattam a mai napig és folytatni fogom koporsóm bezártáig, és ha Isten engedi, folytatom az örökkévalóságban is. Papi életemnek, amelynek terjedelme 59 esztendő,

Jancsó Lívia,⁷¹ akiről a Mindszenty-irodalomban – ismereteim szerint – eddig még nem jelent meg fénykép, határozott személy benyomását kelti, olyan emberét, aki sok szenvedés után találta meg saját nyugalmát, semmit sem engedve az elveiből.⁷² Fordítói

44 százalékát töltöttem börtönben és számkivetésben. Ha újra kellene kezdenem az életemet, ugyanígy kezdeném megint, azokért az igazságokért, amiért a börtönt és a számkivetést viselnem kell. Találkozá-
sunk itt történik meg a Magyarok Nagyasszonyának a templomában. Ebben a magyar emlékekkel és tör-
ténelmi eseményekkel annyira teli szép templomokban. A Magyarok Nagyasszonyáról itt az USA-ban
számos, magyarok által épített templom és plébánia van elnevezve, de ez a templom a legszebb közülük
és a legkifejezőbb Magyarok Nagyasszonya templom. Köszönetet mondok a ti plébánosotoknak, az Egy-
házközösségnek azért a munkáért, amit ebben a templomban és a lelketek tüdve körül általában végeztek.
A Magyarok Nagyasszonya tisztelete 1038. augusztus 15-vel kezdődik. Szent István királyunk haldokol-
va felajánlotta a Magyarok Nagyasszonyának a magyar Szent Koronát, de nemcsak egyszerűen a maga
személyében tette, hanem a nemzet képviselőjében is. Ott voltak a nemzet egyházi és vallási képviselői,
ezért közjogi jellegű, mert a nemzet képviselőjében történt, a szent király által. Szent István azért tette
ezt a felajánlást, mert látta, hogy a Kárpátok medencéjében és a Duna vonalán az akkor 100.000 lelket
kitevő magyar nemzet, ember és nemzet fölötti feladatot vállalt. Vállalta azt is, hogy az önvédelmen túl,
a Kárpátok vonalán és a Duna vonalán ülő barbarizmus ellen védi az egész nyugati kereszténységet
is. Ehhez ebben az átjáróházban a magyarság akkori ereje nem volt elegendő, de teljesítése mégis azt
a szerepet, amit az isteni Gondviselés és a történelmi idő reá rótt. Irtozatos véreszeteségei voltak. Szent
László király óta a 11. század második fele óta. Jöttek a tatárok nem egyszer, mint mi gondoltuk az iskolá-
ban. Hanem hatvan tatárjárás volt magyar földön. Utána jött nem 150 esztendő török küzdelem, hanem
456 esztendő. 1334-től, Róbert Károlytól az 1791. esztendőig, amikor II. József balkezű utolsó háborúja
befejeződött. Nemcsak a magyarság vezetői voltak ott a felajánlásban, hanem a magyar nép is magáévá
tette ezt a felajánlást, hiszen még akkor is, amikor hitben megoszlott a magyar nemzet, akkor is állott a
Nagyasszony tisztelete a mi földünkön. Ott voltak hadvezéreinkből Szent László király a maga hadsere-
gével, ott volt Nagy Lajos királyunk, Mária lovagja, ott volt Hunyadi János a messziről jött Kapisztrán
Jánossal együtt, és ott voltak a mi nagyjaink a török időkből, mint Koháry István, mint gróf Eszterházy, és
annyi más történelmi nagyság. A vezérek közül kettő, akik nem voltak katolikusok, a legendás Vak Boty-
tyán, utána az 1848–49-es szabadságharcban Damjanich János, Mária képét verette kardja markolatára.
Damjanich ugyan kivégzése idején katolikusá lett, de az élete nem a katolicizmusban folyt le, hanem
görög keleti volt. Az ő kardja markolatán is Mária képe volt. Az erdélyi fejedelmek idejében Bocskai és
Bethlen Gábor idejében megmaradtak a magyar nép Máriával jelzett képei, a máriások. Olyan tisztelete
volt Máriának, a Magyarok Nagyasszonyának, hogy eszükbe se jutott a nem katolikus erdélyi fejedelmek-
nek a máriást kivonni a forgalomból. Ott volt az 1848-ig. Aztán itt van a mi irodalmunk. Egyszer fölve-
tették a kérdést, egy német bölcselő vetette fel, így tette fel a kérdést: Krisztus vagy Mária az eszménye a
kereszténységnek? Ez helytelen kérdés. A kérdést úgy kell feltenni: Mária vagy Vénusz lesz-e az uralkodó
planéta a magyar ég fölött? Ha Mária az eszménykép, akkor Vénusz vérségi szenny nem fog eláradni
a magyar ifjúság fölött, nem teszi tisztátalanná a családi szentélyt és a nemzet lelki épsége meg fog ma-
radni. Irodalmunkban Gyulai Pál, utána Beöthy Zsolt bár nem voltak katolikusok, de gyönyörűen írnak
a Mária-versekről. – Szabolcska Mihály is ott van közöttük. Ott van egy elbeszélő rész, amelyben fájlatja
azt, hogy egyik vagy másik az ő oldalán levők közül nem tud lelkesedni a Mária-tiszteletben. Annyira
fontos nemzeti elem, hogy érthető mindaz, ami a Magyarok Nagyasszonyával a nemzet történelmében
kapcsolatos. És a magyar nép kereste a Mária kegyhelyeket. Egész áhítatával csüngött Mária tisztele-
tén, és amíg ez jellemezte, nem is voltak olyan árnyak, mint amilyenek ma vannak a magyar égbolton.
Az történt, hogy a nemzet mégis, a Mária tisztelet mellett is, hibázott. „Istenem, a te szolgád nagyokat
vétkezett.” Elmondhatjuk mi is, hogy az a kis nemzet néha nagyokat vétkezett a Nagyasszony ellen. Szent
István után jött a lázadás, Szent Gellért a vértanúja a Mária tiszteletnek. 1894-ben a magyar parlament
helyezte az egyházpolitikai törvényeket, elvetette a szentségi házasságokat és a polgári szerződést állította
helyébe. – Az engesztelést hirdetem meg nektek. Imádkozzatok a magyar nemzetért. Bárhol az öt világ-
részben. Bizakodásunk és reményünk erős. A magyarság és a magyar hívők szeretete mondatja ezt velem.
Ezért ajánlom fel szentmisémet, hogy közületek mindenki igaz magyar lehessen. Amen.”

71 Jancsó Lívia viszontagságos életét a Katona József Színház 2016-ban „Keserű boldogság” címmel vitte színre. Rendezte: Ördög Tamás. Jancsó Líviát Kari Györgyi alakította.

72 Ugyanis a magyar állambiztonság megpróbálta beszervezni.



9. kép: Jancsó Lívia helyi magyar alkalmazott portréja
(A portrét Némethyné Kesserű Judit a budapesti otthonában tartja.)

munkáját 1956. március 1-jén kezdte meg az amerikai követségen. A misszió szállást is adott a magyar alkalmazottainak, így Jancsó Líviát is a Táncsics Mihály utcai épületükben helyezték el.⁷³ Október 23-án Jancsó volt az, aki Anton Nyerges⁷⁴ értesítette a Bem téri tüntetésről, aki el is ment oda. Jancsó feladata ekkor az első emeleten a magyar rádióadások figyelése lett, és be is költözött a követségre.⁷⁵ November végén szintén Nyerges kérte meg Jancsó Líviát, hogy gépelje le Mindszenty bíboros emlékiratait. Minden reggel korán felment az előző napi adagért, amit aztán napközben gépelt le, majd a kész oldalakat késő este felvitte a harmadik emeletre. Ebből adódóan naponta kétszer is alkalma nyílt beszélgetni Mindszentyvel. Nagyon kellett titkolóznia, mert az állambiztonság a követségen dolgozó helyi alkalmazottak közül sokat beszervezett.⁷⁶ A kézirat gépelésén kívül számos apró személyes szolgálatot is tett a hercegprímásnak, pl. üzeneteket vitt tőle a városba különböző embereknek. Jancsó Líviát 1957 márciusában azon-

73 Az épületet a magyar háborús jóvátétel keretében kapták meg.

74 Anton N. Nyerges (1917–1989) magyar származású amerikai diplomata. 1956 őszén másodtitkárként a budapesti amerikai követségen dolgozott, ahol a nyelvtudása a Mindszenty bíborossal való kapcsolattartásban és a sajtóanyagok fordításában igen hasznosnak bizonyult. Az 1957 augusztusában a bíborossal napi séta közben készített fényképe megtalálható a SOMORJAI Á. OSB – ZINNER T. (eds) *Szeizmográf a Szabadság téren*. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet Budapest, 2010) hátsó borítóján. Nyerges Ady, József Attila, Petőfi és számos más magyar költő versét adta ki angol fordításban.

75 Állítása szerint Jancsó szemtanúja volt Mindszenty a követségre való megérkezésének, és annak, hogy a bíboros feltűnően gyorsan megkapta a menedéket.

76 Akiket zsarolással nem sikerült beszervezni, azokat a későbbiekben letartóztatták. Ez történt Jancsó Líviával is.

ban lefotózták, majd 1960. július végéig Kunhegyesre internálták. Sorsát Ackerson követ könnyítette meg, még hozzá többszörösen: nemcsak változatlanul folyósította a fizetését, hanem azt is megszervezte, hogy holland meghívólevéllel kijuthasson Magyarországról.⁷⁷

Némethyné Kesserű Judit⁷⁸ a szerző rendelkezésére bocsátotta Jancsó Livia halotti bizonyítványát is, amelyből számos eddig nem ismert, értékes adat derült ki. Jancsó 1907. március 9-én született, azaz csupán 15 évvel volt fiatalabb Mindszenty bíborosnál, és már 49 éves volt (a szülei már meg is haltak),⁷⁹ amikor elkezdhette meglehetősen kockázatos⁸⁰ munkáját az amerikai követségen. Amerikai emigrációba pedig csak 55 éves korában került.⁸¹ Jancsó 82 évesen, Washingtonban hunyt el 1989. május 15-én.⁸² Családi állapota ekkor elvált volt. A foglalkozás rovatba pedig az a szó került, hogy „könyvtáros”.

KÖVETKEZTETÉSEK

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a vizuális források – jelen esetünkben a kincsként őrzött családi fotók – nem csak arra képesek, hogy megerősítsék eddigi ismereteinket, hanem azokat ki is egészíthetik, mintegy *összekapcsolva* egy-egy „kőszá” adatot vagy tényt. Ezért reménykeltő, hogy oly sok év múltán is lehetséges, hogy a családi albumokban még mindig lapulhatnak izgalmas felvételek, még akkor is, ha az azokon ábrázolt személyek, illetve e relikviák őrzői már nincsenek is közöttünk.

77 Lásd: *Kesserű boldogság*. In CSALOG Zsolt: *DOKU 56 Öt portré a forradalomból* Unió Kiadó 1990 pp. 97–153.

78 Kesserű Judit férje Némethy György, Jancsó Livia pedig Némethy György elsőfokú unokatestvére volt. Kesserű Judit nyugalmazott nyelvész professzor (New York University) és kiváló cserkészvezető. Két amerikai magyar cserkész generáció köszönheti neki, hogy megtanult helyesen írni és olvasni magyarul. Kesserű Judit 1969-ben, családi körben ismerkedett meg Jancsó Líviával, miután 1967-ben Argentínából New Yorkba települt át. 2021 szeptembere óta a szerző Kesserű Judittal is levelezési kapcsolatban áll.

79 Csák Ilona (1889–1933) és Némethy Károly (1861–1941).

80 Az állambiztonság előszeretettel tartóztatta le a magyar helyi alkalmazottakat.

81 Jancsó 1962. május 31-én érkezett meg New York-ba.

82 Kesserű Judit finom utalása szerint Jancsó önkezevel vetett véget az életének, bár ez a tény nem szerepel a halotti bizonyítványban.

MINDSZENTY JÓZSEF A MAGYAR FILMHÍRADÓKBAN

Mindszenty József hercegprímás életpályáját számos oldalról vizsgálták az elmúlt évtizedekben, és ennek köszönhetően könyvtárnyi irodalom született a kommunista diktatúrával szembekerülő, mártírsorsú főpapról. Jelen írás ehhez egy új, egyedül forrás szemszögét kívánja nyújtani adalékképpen: azt vizsgálja, hogyan jelent meg Mindszenty a filmhíradókban. Erre lehetőséget biztosít és egyben a téma aktualitását adja, hogy nemrég fejeződött be az a több mint egy évtizedes projekt, amelynek köszönhetően az eddig fellelt magyar filmhíradókat digitalizálták és a világhálón közkinccsé tették.¹

A közönség sokáig csak a filmszínházakban láthatott mozgóképes híradót, amely az állami propaganda fontos szócsövévé nőtte ki magát a televízió térhódítását megelőző korszakban. Ebben a játékfilmek előtt vetített, körülbelül tízperces műsorban általában négy-nyolc, egymással nem – vagy csak lazán – összefüggő, rövidhír szerepelt, amelyek – a jelenlegi hírműsorokhoz hasonlóan – politikai, társadalmi, kulturális és sporteseményekről, valamint színes érdekességekről tájékoztattak. Időnként egyházi eseményekről is tudósítottak: a Horthy-korszakban értelemszerűen jóval gyakrabban, mint a második világháború után berendezkedő kommunista diktatúra idején.

A filmhíradó mint történelmi forrás a sajtóforrások közé sorolható, leginkább egy heti magazinnal emlékeztet. Ugyanakkor hatása jóval nagyobbak tekinthető bármelyik újságénál. Egyrészt a mozgókép miatt, másrészt pedig azért, mert szélesebb közönséghez jutott el: Magyarországon az 1930-as 19 milliós évi nézőszám 1950-re 47 millió főre nőtt.² A filmhíradó ezért elsőrendű propagandaeszközként szolgált, különösen a kommunista pártállam kezében: leszűrhető belőle, mit akartak láttatni a magyar társadalommal. A nézőnek ugyan az lehetett az érzése, hogy a valóságot látja, de a hírek szelektálásával, a felvétel megkonstruálásával, az utómunkálatokkal és különösen a narrációval – ahogy ezt majd látni fogjuk – jelentős tér nyílt a manipulációra.³ Mindezzel együtt a filmhíradó jelentős kordokumentum, amely bepillantást enged a hétköznapokba is.

1 Filmhíradók Online (Nemzeti Filmintézet–Filmarchívum): <https://filmhiradokonline.hu/> (letöltés: 2022. május 31.)

2 Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam XXXVIII. 1930. Bp., 1931. 281; Évadvégi kulturkrónika III. 4. Filmévad. Az Út 5. (1952) 35. sz. 6.

3 HOMORÓDY József: *A filmhíradó történetéből*. In HOMORÓDY József (szerk.): *A magyar film húsz éve 1945–1965*. Bp., 1965. 229–234; LÉNÁRT András: *A film mint történelmi forrás*. *Aetas* 25. (2010) 3.sz. 162–163. PETRIK András: *A filmhíradók története Magyarországon 1948-ig*. In HARGITAI Henrik – HIRSCH Tibor (szerk.): *Médiatörténet*. [online oktatási segédanyag, h. n., é. n.] http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index1bff.html?option=com_tanelem&id_tanelem=576&tip=0 (letöltés:

RÖVID ÁTTEKINTÉS A MAGYAR FILMHÍRADÓKRÓL

Magyarországon a rendszeres, hetente megjelenő filmhíradó 1924 februárjában indult a Magyar Film Iroda által készített *Magyar Híradó* első kiadásával, amely folytatószerű számozással – és immár hangosfilmként – 1931 októberétől a *Magyar Világhíradó* nevet viselte.⁴ A második világháború utáni koalíciós időszakban több párhuzamos híradósorozat készült, de ezek közül csak kettő maradt fenn: a közszolgálatinak tekinthető Magyar Központi Híradó Rt. által 1945 nyarán és őszén megjelentetett *Heti Hírek* tíz száma, illetve a kommunista irányítás alatt álló Magyar Filmipari Rt. 112 hírösszefoglalója *Mafirt Krónika*, majd *Mafirt Híradó* néven.⁵ A kommunisták egyre nyilvánvalóbb térnyerésével egyidejűleg, 1948 márciusában hozták létre a Mafirt jogutódként az Új Magyar Filmirodát, amely a teljes filmipar 1948. augusztusi államosításával beolvadt a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalatba, majd 1950 őszén ismét önállósult Magyar Híradó- és Dokumentumfilmgyár néven. E hírösszefoglalók a *Magyar Híradó* nevet viselték és 1949 áprilisáig folyamatos számozással jelentek meg, majd áttértek az évenkénti újraszámzásra. Ettől kezdve a híradó száma egyben azt is jelezte, hogy az adott év hányadik hetében született.⁶

A *Filmhíradók Online* adatbázis nagyszerűen kutatható, ugyanis a híradóknak nemcsak a – gyakran utólag adott – címét tartalmazza, hanem az elhangzó szöveget, sőt – számos esetben – a megjelenő vizuális információ kivonatolt leírását is.⁷ Mindez nagyban megkönnyíti a filmhíradókban való keresést. Jelen íráshoz a 'Mindszenty', (és a téves helyesírás miatt: 'Mindszenty'), 'Pehm', 'Esztergom', 'Zalaegerszeg', illetve a 'bíboros', 'érsek', 'prímás' szavakra, illetve a 'klerikális reakció' kifejezésre való rákeresés eredményeképpen megjelenő híradók kerültek rostálásra és áttekintésre.

MINDSZENTY, A FŐPAP

Mindszenty (1942-ig Pehm) József zalaegerszegi plébánosként nem szerepelt a híradóban. Ez érthető is, mivel tevékenysége nem érte el azt, hogy országos érdeklődésre számot tarthasson, ezenkívül a korabeli filmhíradóra erőteljesen jellemző a Budapest-központúság: aránytalanul kevés vidéki hír szerepelt benne. A mozilátogatók először 1944-es püspöke szentelése kapcsán hallhattak Mindszentyről. Püspökszentelésről vi-

2022. május 30.): VERECZKI Zsófia: *Munka hadának a lépte dobog*. Muszter örökmozgóképepítés 5. (2007) 4. sz. 18–19.

4 A Horthy-korszak filmhíradóiról lásd FEKETE Bálint: *A Horthy-kori filmhíradók kutatása és használata az oktatásban*. Médiakutató 15. évf. (2014) 4. sz. 13–23; BARKÓCZI Janka: *Vizuális propaganda Magyarországon. 1931–1944. A Magyar világhíradó a rituális kommunikációelmélet kontextusában*. Doktori értekezés. Budapest 2020. A Filmhíradók Online oldalon 398. sorszámú az első – hangos – világhíradó.

5 Az 1947-ben vetített filmhíradók felsorolását lásd MOLNÁR István: „Részletek a hazai filmkrónika krónikájából.” Jel-Kép 6. (1985) 3. sz. 120–121. Eszerint fennmaradt néhány szociáldemokrata riportfilm is, de ezek – a cikk írásakor – nem szerepeltek a Filmhíradók Online oldalán.

6 Az 1945 és 1948 közötti időszokról részletesen lásd PETRIK A.: i. m., illetve BENE Márton–SÜKÖSD Miklós: „A többiek is próbálták híradót csinálni, de nem tudtak.” *Filmhíradók a koalíciós korszak médiamezőjében Magyarországon, 1945–1948*. Politikatudományi Szemle 29. (2020) 3. 75–104.

7 Ezeknek a javított, de nem tökéletes verziója az 1945 és 1949 közötti (illetve az 1945 előtti) időszak esetében külön pdf dokumentumként is letölthető a <https://filmarchiv.hu/hu/gyujtemenyek/szolgaltatasok/filmterjesztes/kutatas> (letöltés: 2022. június 11.) oldalról.

szonylag ritkán tudósítottak a Horthy-korszak filmhíradóiban: korábban csak Shvoy Lajos 1927-es budapesti és Hász István tábori püspök 1929-es győri szenteléséről adtak hírt.⁸ XII. Pius pápa 1944. március elején nevezte ki Mindszenty Józsefet veszprémi püspökké. E kinevezésre Mikes János nyugalmazott szombathelyi püspök szorgalmazására és Angelo Rotta pápai nuncius támogatásával került sor, Serédi Jusztinián hercegprímás negatív véleménye és a kormány akarata ellenére. Mindszenty március 24-én tette le az állami esküt a vele együtt püspökké kinevezett Hamvas Endrével és Kovács Sándorral együtt. A püspökszentelésre másnap, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén került sor Esztergomban. Mindszenty ezt eredetileg korábbi plébánosi működése helyén, Zalaegerszegen tervezte, de a német megszállás miatt a hercegprímás úgy döntött, hogy a három kinevezettet együtt szenteli fel székhelyén. Serédi a szentelést Shvoy Lajos székesfehérvári és Pétery József váci püspök segédletével végezte.⁹ A híradóbejátszás bemutatja a három új püspököt és a szertartás néhány fontos mozzanatát.¹⁰

A második Mindszentyvel kapcsolatos hír az esztergomi érseki székhelybe való beiktatása, amelyre 1945. október 2-án került sor. Az ünnepségen megjelent az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, az Ideiglenes Kormány hadügy- és kultuszminisztere, valamint a SZEB képviselőiben Szviridov altábornagy és a szovjet követség tanácsosa. Mindszenty beszédében szót ejtett az ország súlyos helyzetéről és az abból kivezető útról, amelynek alapja az erkölcsi megújulás, ezenkívül kitért a hercegprímási tisztség közjogi jelentőségére is.¹¹ A híradóbejátszás a beszéd tartalmát nem részletezte, viszont megnevezett több politikust. A résztvevők között külön kiemelte a hercegprímás édesanyját, amellyel feltehetően a hercegprímás egyszerű származását kívánta hangsúlyozni.¹² Ez azért is érdekes, mert Mindszenty a püspökszentelésére is magával hozta „fejkendős” édesanyját (és még két másik rokonát), de akkor a híradó nem számolt be erről.

Ugyancsak 1945 októberében egy másik filmhíradó a hercegprímás első fővárosi miséjéről adott tudósítást. Magát a 14-én délelőtt tartott szentmisét nem mutatták, csak a Szent István-bazilikába való be- és kivonulást, részben talán a látványosság miatt, részben pedig azért, mert az épület belsejében nem voltak megfelelők a fényviszonyok a korabeli híradós technika számára.¹³ Ez azért is sajnálatos, mert Mindszenty az itt tartott szentbeszédében intézett először nyilvános felhívást a világ felé a súlyos helyzetben levő magyarság megsegítésére.¹⁴

8 *Székesfehérvár új püspökének, Shvoy Lajosnak beiktatása a Bazilikában*. Magyar Híradó 181/1. 1927. augusztus, <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8728>. (Az utólag megadott cím téves: a Szent István-bazilikában Shvoy püspökszentelése történt, a beiktatásra Székesfehérváron került sor.) *Hász István tábori püspökké szentelték Győrött*. Magyar Híradó 271/2. 1929. május (a kópia hiányzik).

9 BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*. Bp. 2015. 318–328.

10 *Szerédi Jusztinián dr. bíboros hercegprímás három új püspököt szentelt*. Függelék 1. hír.

11 BALOGH M.: i. m. 434–438; *Magyarország új hercegprímásának ünnepélyes székfoglalója Esztergomban*. Magyar Kurír 35. (1945) október 8. I. kiadás, 1–2; „*Róma és hazám, ti lesztek életem útmutató csillagzatai*”. Új Ember 1. (1945) 10. sz. 1–2. A székfoglaló beszéd angol visszhangjáról lásd SOMORJAI Ádám: *Mindszenty József és a brit diplomácia jelentései, II. rész*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 26. (2014) 1–4. sz. 301

12 *Beiktatták Mindszenty József esztergomi érseket*. Függelék 2. hír.

13 *Mindszenty József első főpásztori miséje a Bazilikában*. Függelék 3. hír.

14 *Magyarország hercegprímása ünnepi szentmisét pontifikált és szentbeszédet mondott a budapesti Szent István bazilikában*. Magyar Kurír 35. (1945) október 15. I. kiadás, 1–2. *A hercegprímás szózata a nagyvilághoz a magyarságért „a szenvedés, a könny, a siralom völgyéből”*. Új Ember 1. (1945) 11. sz. 1–2.

1946-ban és 1947-ben a filmhíradó csak egy-egy Mindszentyvel kapcsolatos eseményről adott tudósítást: a Szent István-nap leglátványosabb, másfél évszázados múltra visszatekintő eseményéről, az augusztus 20-i Szent Jobb-körmenetről. Bár e körmenetek hagyományos helyszíne a Várnegyed volt, a második világháború után Pesten tartották őket. 1946-ban – az útvonalengedély utolsó pillanatban történő módosítása miatt – a Szent István-bazilika és a Parlament között, 1947-ben pedig a bazilika–Hősök tere útvonalon. Ugyancsak különbséget jelentett, hogy az erekye díszkíséretét már nem a koronaőrség, hanem más katonai egység tagjai biztosították.¹⁵ A két tudósítás között azonban jelentős eltérés figyelhető meg. Az 1946-os – eltekintve az előbb említett változásoktól – talán még a Horthy-korszak egyik Szent Jobb-körmenetéről is szólhatott volna. A bejátszás kizárólag a körmenetet mutatta, ezzel is hangsúlyozva annak egyházi jellegét. A narrátor első helyen említette Mindszenty bíborost, s csak utána az államfő és a kormány képviselőit. Ez az összefoglaló az állam és az egyház közötti hagyományos jó viszonyt sugallja, ugyanakkor a narráció vége, amely a külső és belső ellenségeket említi, már utal a kiéleződő politikai helyzetre.¹⁶

Az előző évvel szemben, az 1947-es Szent István-napi tudósításban már nemcsak a körmenet szerepelt, hanem a kommunista párt által szervezett majális is, azaz megkezdődött az ünnep deszakralizálásának előkészítése. Ezenkívül, bár mutatták, ahogy Mindszenty áldást oszt a körmenetben, de a narrátor nem tett említést róla, csak a résztvevő politikusokról, közülük egyedül nevesítve Dinnyés Lajos miniszterelnököt.¹⁷ Az elhangzó szöveg alapján, azt lehetne hinni, hogy a tudósítás valamilyen politikai demonstrációról szól, ha nem tudnánk, hogy a körmenet kifejezetten egyházi esemény. A filmhíradóhoz hasonlóan a legtöbb sajtóorgánium igyekezett „agyonhallgatni” ezt a Szent Jobb-körmenetet, jóllehet az a püspöki kar által meghirdetett 1947/48-as Mária-év egyik kiemelt eseménye volt. Mintegy félmillióan vettek rajta részt, útvonala megegyezett az 1938-as Szent István évet megnyitó körmenetével. A Hősök terén tartott szentbeszédében – tizenegy nappal a később kékcédulás néven elhíresült választások előtt – Mindszenty a Szent István-i keresztény hagyományok megőrzésére szólított fel.¹⁸ De minderről nem szólt a filmhíradó, ahogy a Boldogasszony Éve más tömegrendezvényeiről sem.

Érdeemes ugyanakkor megemlíteni az 1948-as úrnapi körmenetről szóló tudósítást. Ez volt abban az évben az első a filmhíradó, amelyben Mindszenty konkrétan említésre került, de a hercegprímás neve csak azért hangzott el, mert nem ő, hanem helyette Dudás Miklós hajdúdorogi püspök vezette a körmenetet.¹⁹ Az 1948. május 27-i körmeneten Mindszenty valóban nem vett részt betegségére hivatkozva, de vélhetően inkább azért, mert nem akart együtt mutatkozni annak a kormánynak a tagjaival, amely meghirdette a felekezeti iskolák államosítását.²⁰

15 *Szent István kereszténységünk és magyarságunk érzésére tanít ma is bennünket.* A Szív 31. (1945–46) 48. sz. 1

16 *Szent Jobb-körmenet Mindszenty hercegprímás vezetésével.* Függelék 4. hír.

17 *Szent István napi körmenet és munkásmajális.* Függelék 5. hír.

18 BALOGH M.: i. m. 694–696. *Az élő óriás;* Új Ember 3. (1947) 17. sz. 1–2.

19 *Úrnapi körmenet a Várban.* Függelék 6. hír.

20 BALOGH M.: i. m. 730–731.

MINDSZENTY, AZ ELLENSÉG

1948 májusában, az iskolaállamosítási kampány idején jelent meg először a filmhíradóban az egyházi reakció kifejezés, de itt még nem kötötték össze Mindszenty nevével, ahogy a Pócspetri-perről szóló tudósításban megjelenő fekete reakciót sem – a nyomtatott sajtóval ellentétben.²¹

A filmhíradóban Mindszenty mint a kommunistákkal „ellentétben” álló személy először a munkáspártok egyesüléséről szóló riportban jelent meg, amely 1948 júniusában teljes egészében kitöltötte a harmadik heti kiadást. E hónap 13-án tartották a Parlamentben (!), az egyesült új párt, az MDP I. kongresszusát, ahol Rákosi Mátyás beszédében azt a – hamis vádat – hangoztatta, hogy „Mindszentyék” vissza szeretnék csinálni a földreformot, és ezért állnak szemben velük.²² Sokatmondó, hogy a hosszú Rákosi-beszédből közölt három részlet egyike éppen Mindszentyhez kapcsolódott.²³

1948 novemberében a filmhíradó már azt is Mindszentynek tulajdonította, hogy az isaszegi plébános és a kántor nem szántatja fel a földjét. Ebben az esetben a mozgókép „járt előrébb”, mivel e hír csak egyetlen jelentősebb lapban jelent meg – Mindszenty nevének említése nélkül.²⁴ E bejátszás érdekessége, hogy a nyomtatott sajtóból is hozott egy karikatúrát a hír illusztrálására.²⁵

1948 decemberében már népellenes, sőt háborús uszítónak bélyegezték a hercegprímást a filmhíradóban.²⁶ A tudósítás a budapesti Rózsák terén december 10-én tartott „katolikus” diáktüntetésről számolt be. Ez a tüntetés egy országos Mindszenty-ellenes akció része volt.²⁷

1949 januárjában, tehát már a hercegprímás letartóztatása után, de még a per kezdete előtt, a filmhíradóban bemutatták az államosított Eszterházát, és a bejátszásban többször elhangzott, hogy a volt tulajdonos Esterházy Pál herceg a „hazaáruló” Mindszenty „öszszeesküvő” barátja. A későbbi perben is elhangzó súlyos vádak említése mellett kiemelték, hogy Mindszenty meg akarja semmisíteni a hároméves terv eredményeit és vissza akarja állítani a földreform előtti tulajdonviszonyokat.²⁸ Ez utóbbi hangsúlyozásától nyilvánvalóan azt remélték, hogy a parasztságot szembefordíthatják a hercegprímással.

Magáról a Mindszenty-perről csak a rádió adott összefoglalót, a filmhíradó nem. Ehhez persze az is hozzájárult, hogy a tárgyalásról egyáltalán nem készült mozgókép-

21 *Az iskolák államosítása*. UMFH Magyar Filmhíradó 11/1. 1948. május, <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6744> (letöltés ideje: 2022. június 4.); *Pócspetri per*. UMFH Magyar Filmhíradó 14/3. 1948. június, <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6773> (letöltés ideje: 2022. június 4.) A nyomtatott sajtóból számos példát lehetne hozni, ezek egyike: *Rémhírek és fenyegetések*. Szabad Nép 6. (1948) 118. sz. 3.

22 *A Magyar Dolgozók Pártja egyesítő kongresszusa*. Függelék 7. hír. Mindszenty és a földreform viszonyáról lásd BALOGH M.: i. m. 397–401, 436, 472, 853, 1040.

23 *Megalakult a Magyar Dolgozók Pártja*. Szabad Nép 6. (1948) 135. sz. 3.

24 *A klerikális reakció szabotálása* [Isaszegen]. Függelék 8. hír; *Többszázezer forint értékű mezőgazdasági gépet kapott Pest megye dolgozó parasztsága*. Szabad Szó 50. (1948) 261. sz. 5.

25 103 százalékkal téliesítették a szántási tervet. Ludas Matyi, 4. (1948). 46. sz. 2.

26 *Tüntetés Mindszenty [bíboros] ellen*. Függelék 9. hír.

27 *„Hitünket és hazánkat védjük”*. Friss Ujság 51. (1948) 286. sz. 2; *„Az ifjúság nem tesz Mindszenty politikájának játékszere”*. Népszava 76. (1948), 286. szám 3; *A fővárosi katolikus diákok nagygyűlésen követelték Mindszenty eltávolítását*. Szabad Nép 6. (1948) 286. sz. 7.

28 *Filmoperatőr Eszterházán [a kastély és a birtok használatbavétele]*. Függelék 10. hír. A perben elhangzó vádpontokról, amelyben Mindszentyt bűnösnek találták lásd BALOGH M.: i. m. 914–915.

felvétel.²⁹ Viszont a Mindszenty elítélése elleni tiltakozások visszautasítására szervezett 1949. február 14-i nagygyűlések egyikéről a moziközönség is kapott összefoglalót. A filmhíradó a budapesti Sportszarnokban rendezett nagygyűlésről adott tudósítást, s Révai József felszólalásának részleteit közvetítette. Érdekes, hogy a *Szabad Nép* által közölt teljes beszédváltozatban csak tartalmi egyezések találhatók a híradóbejátszás szövegével, a szófordulatokban eltérnek egymástól.³⁰ Elképzelhető, hogy az újságban Révai előre megírt felszólalását közölték, amelytől azután eltért a nagygyűlési szónoklat hevében. A filmhíradóban bemutatott egyik beszédrészlet a Mindszenty-per szabályságát és nyilvánosságát hangsúlyozta. Talán nem véletlenül, hiszen mindkettő igencsak megkérdőjelezhető, mivel az MDP, tehát egy párt Politikai Bizottságának ülésén – a tárgyalás nyitónapján – döntöttek arról, melyik nap legyen az ítélethirdetés, és számos külföldi megfigyelőt nem engedtek be a tárgyalásra.³¹

* * *

Mindszenty József a filmhíradókban a magyar katolikus egyház fejeként és reprezentánsaként jelent meg – az 1944-es első tudósítást leszámítva. 1945 októberétől 1948. június közepéig összesen öt egyházi ünnep keretében láthatjuk, ami meglehetősen kevés, ha összevetjük Serédi Jusztinián – nagyjából hasonló időszakot kitevő – 1942 és 1944 közötti tizenhat „megjelenésével”. Ráadásul az 1945-ös fővárosi mise hírére leszámítva (ez az, amelyről nem a kommunista befolyás alatt álló Mafirt tudósított), a hercegprímáshoz köthető eseményeken kiemelt szerepet kaptak a politikusok is, ezzel is növelve ismertségüket. Talán nem alaptalan az a megállapítás, hogy a filmhíradókban az egyházi ünnepeket is felhasználták az új rendszer elfogadottságának erősítésére, harmonikusnak mutatva az államhatalom és a katolikus egyház közötti viszonyt. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy legkésőbb 1947-től Mindszenty szerepét igyekeztek csökkenteni, lehetőleg negligálni. 1948 júniusától kezdve Mindszenty az egyre erősebben kommunistává váló rendszer ellenségeként, a klerikális reakció vezetőjeként jelent meg a mozikban. Az ellene irányuló propagandában a filmhíradó is részt vett, egyre súlyosabb vádakkal illetve személyét. Elítélése után Mindszenty nem került több a filmhíradókba, mivel börtönben ült, és a kommunista rezsim ekkor már az államhatalommal jó viszonyt ápoló katolikus egyházat igyekezett láttatni.³² 1956-os kiszabadulása után ugyan néhány napig ismét ráirányult a közfigyelem, de ekkor nem készült filmhíradó. A forradalom leverését követően Mindszenty az amerikai követségen, majd emigrációban élt, és ezen időszak legfontosabb eseményeiről (pl. az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításáról) sem tájékoztatták a hazai moziközönséget. A filmhíradó mint propagandaeszköz esetében ugyanis nemcsak az a fontos, amiről tájékoztatást ad, hanem még inkább az, amiről nem tudósít.³³

²⁹ BALOGH M.: i. m. 886.

³⁰ *Tiltakozás a nyugati rágalomhadjárat ellen Mindszenty perbefogása miatt.* Függelék 11. hír; *Tömeggyűléseken tiltakoztak a főváros dolgozói az imperialisták rágalmai és beavatkozási kísérletei ellen.* *Szabad Nép* 7. (1949) 39. sz. 1.

³¹ BALOGH M.: i. m. 883, 886–888.

³² GIANONE András: *A katolikus egyház Magyarországon 1945 és 1989 között a filmhíradók tükrében.* *Egyháztörténeti Szemle* 22. (2021) 3. sz. 70–72.

³³ PETRIK A.: i. m.

FÜGGELÉK

Az alábbiakban annak tizenegy filmhíradónak a leírása következik, amelyek – a magyar filmhíradók bemutatása után részletezett szűrés alapján – Mindszentyhez kapcsolódnak. E leírások tartalmazzák a hír címét, forrását, internetes linkjét, időtartamát, az elhangzó szöveget és a mozgóképfelvételek leírását. A bejátszásokban elhangzó szövegeket – egy külön jelzett eset kivételével – a Filmhíradók Online megfelelő oldaláról vettem át, és többszöri újrachallgatás után szükség esetén – lábjegyzetben – pontosítottam, illetve – a főszövegben kurziválva – kiegészítettem. Bár a honlapon a hírek egy részében (2-7. hírek) szerepel leírás a mozgóképről is („kivonatos leírás”), azokat nem vettem át pontatlanságuk és hiányosságaik miatt. Egy esetben nem a teljes hírről, hanem csak annak Mindszentyvel foglalkozó részéről adtam leírást.

1. MINDSZENTY PÜSPÖKKÉ SZENTELÉSE

A hír címe (és forrása): Serédi Jusztinián dr. bíboros hercegprímás három új püspököt szentelt fel. (Magyar Világhíradó 1050/7. 1944. április)

A hír linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5674>, 1'01

Az elhangzó szöveg:

„Ritka egyházi szertartás színhelye volt a primási bazilika. Serédi Jusztinián³⁴ dr. bíboros hercegprímás egyszerre három új püspököt szentelt fel. Pápai kinevezés alapján Mindszenty József pápai prelátus címzetes apátot veszprémi, Kovács Sándor³⁵ pápai prelátus, címzetes apátot szombathelyi, Hamvas Endre³⁶ esztergomi protonotárius kánonok, budapesti érseki általános helytartót, csanádi püspökké szentelte.”

A mozgóképfelvételek leírása:

Az esztergomi bazilika képe, majd Serédi Jusztinián hercegprímás bevonulása. A bazilika belseje. A három szentelendő püspök. A szentélyben elhelyezkedő papság. A szentelés szertartása: a székre boruló szentelendők, Serédi a szertartás szövegét olvassa, az evangéliumos könyvet az egyik felszentelendő (valószínűleg Hamvas) fejére helyezi. Kivonulás: a három új püspök (a nézőnek balról jobbra: Kovács Sándor, Hamvas Endre, Mindszenty József) áldást oszt. A bazilika belülről és kívülről.

2. MINDSZENTY ESZTERGOMI BEIKTATÁSA

A hír címe (és forrása): Beiktatták Mindszenty József esztergomi érseket. (Mafirt Krónika 10/2. 1945. október)

A hír linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6028>, 0'44

Az elhangzó szöveg:

„Újra régi fényében ragyogott az esztergomi bazilika, Magyarország új hercegprímásának, Mindszenty József esztergomi érseknek beiktatásán. Egymás után érkeztek az ün-

34 Serédi Jusztinián (1884–1945) bencés szerzetes, kánonjogász, bíboros. 1928-tól haláláig esztergomi érsek.

35 Kovács Sándor (1893–1972) váci egyházmegyei pap, 1948-tól Kecskemét plébánosa, 1944-től 1972-es lemondásáig szombathelyi megyéspüspök.

36 Hamvas Endre (1890–1970) esztergomi egyházmegyei pap. 1940-től budapesti érseki helynök. 1944-től csanádi megyéspüspök, majd 1964-től 1969-ben bekövetkezett lemondásáig kalocsai érsek.

nepségre Zsedényi Béla³⁷ a Nemzetgyűlés elnöke, Vörös János³⁸ honvédelmi miniszter, majd az új pírmas, Mindszenty esztergomi érsek. A bazilika zsúfolásig megtelt a hívők seregével, akik között megjelent a hercegprímás édesanyja is. A kinevezési okmány felolvasása után Mindszenty József rövid beszédet mondott, majd főpapi áldást osztott.”

A mozgóképfelírás:

Az esztergomi bazilika homlokzati képe. Hívek vonulása. Rendőrök sorfala között Zsedényi Béla sétál el, mögötte egy kanonok halad. Majd Vörös János honvédelmi miniszter érkezik egy másik tiszttel kíséretében és kezét fog a bazilika lépcsőjén a fogadó papság egyik tagjával. Végül Mindszenty József jelenik meg kíséretével, áldást osztva. A bazilika belseje rengeteg hívővel. Mindszenty bevonul kezében pástorbottal és áldást oszt. A hercegprímás édesanyja (egy fejkendő parasztasszony) karinges papok között. A bazilika orgonája. Mindszenty beszél a szószékről, kezében pástorbottal. A hívek felállnak. Úrfelmutatás az oltárnál. A bazilika szentélye.

3. MINDSZENTY ELSŐ HERCEGPRÍMÁSI MISÉJE BUDAPESTEN

A hír címe (és forrása): Mindszenty József első főpásztori miséje a Bazilikában. (Heti Hírek 9/2. 1945. október)

Linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5942,0'37>

Az elhangzó szöveg:

„Magyarország új hercegprímása Mindszenty³⁹ József esztergomi érsek, a Bazilikában pontifikálta első főpásztori szentmiséjét az ország fővárosában.”

A mozgóképfelírás:

A világháborús sérülések nyomait magán viselő Szent István-bazilika, majd Mindszenty József bevonulása cappa magnában (főpapi uszályban). A bazilika lépcsőjén (feltehetően mindkét oldalon) sorfal, amelyet felszben katonák alkotnak. A kapuban Mindszenty szentelt vízzel meghinti a körülötte állókat. A templom szentélye sötétben. Mindszenty kivonul a templomból és közben áldást oszt. Mögötte balra Zakar András⁴⁰ hercegprímási titkár, jobbra fekete ruhában és díszkalapban Esty Miklós⁴¹ világi kamarás látható.

37 Zsedényi Béla (1894–1955) 1925–1944-ig a miskolci evangélikus jogakadémia tanára, 1944–45-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke. 1950-ben életfogytiglanra ítélték, a börtönben hunyt el.

38 Vörös János (1891–1968) magyar katonatiszt (1941-től különböző tábormoki fokozatokban), a német megszállástól a nyilas hatalomátvételig vezérkari főnök, 1944–1945-ben az Ideiglenes Kormány honvédelmi minisztere. 1950-ben elítélték, 1956-ban szabadult.

39 Helyesen: Mindszenty.

40 Zakar András (1912–1986) 1940-től az Esztergomi főegyházmegye papja, 1944 és 1948 között hercegprímási titkár. 1948-ban letartóztatták, majd a Mindszenty-perben hat év börtönre ítélték, 1953-ban szabadult, 1970-ben (!) rehabilitálták.

41 Esty Miklós (1895–1973): Csernoch János, Serédi Jusztinián, majd Mindszenty József hercegprímások gentiluómója (világi kísérője) 1942-től az Actio Catholica egyik alelnöke, 1951-től a Szent István Társulat adminisztrátora.

4. AZ 1946-OS SZENT JOBB KÖRMEKET

A hír címe (és forrása): Szent Jobb-körmenet Mindszenty hercegprímás vezetésével. (Mafirt Krónika 34/2. 1946. augusztus)

Linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6211,1'15>

Az elhangzó szöveg:

„Szent István napján ünnepi külsőségek között tartották meg a hagyományos Szent Jobb-körmenetet, Mindszenty hercegprímás vezetésével, amelyen a hívók nagy számban vettek részt. A köztársasági elnök⁴² képviselőjében jelen volt Bartha Albert⁴³ honvédelmi miniszter, a kormány részéről Nagy Ferenc⁴⁴ miniszterelnök és a kormánynak több tagja. Ma a demokráciában megújuló nemzet az igazi István királyt ünnepelheti, aki nem csak akarta, hanem meg is tudta valósítani és védelmezni az ország függetlenségét külső és belső ellenségekkel szemben.”

A mozgókép leírása:

A Szent István-bazilika homlokzata. Az induló körmenetben papok és szerzetesek jönnek ki a bazilikából, majd a becsatlakozó híveket látjuk zászlókkal. A Szent Jobbot hozzák ki a bazilikából kétoldalt katonai kísérettel. Majd Mindszenty hercegprímás és kísérete látható. A Szent Jobbot a neogótikus ereklyetartójában viszik körbe. Katonatisztek, a kormány tagjai, egyszerű hívek és katonai alakulatok a körmenetben. Majd ismét a Szent Jobb és kísérete, amely megérkezik a Kossuth térre. A körmenet. Politikusok, köztük Nagy Ferenc miniszterelnök a menetben. Romos házaknál sorfalat álló hívek. A körmenet visszaérkezése a bazilikához. Óriási tömeg a bazilika előtt.

5. AZ 1947-ES SZENT ISTVÁN-NAP

A hír címe (és forrása): Szent István napi körmenet és munkásmajális. (Mafirt Krónika 83/6. 1947. augusztus)

Linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6496,1'33>

Az elhangzó szöveg:

„István királyban a magyar történelmi múlt, a magyar haladás kiemelkedő élharcosát tiszteljük. A fejlődő magyar demokrácia ma már nem a régi, hamis, revizionista köntösbe burkolt ködképet látja benne, hanem felismerte igazi arcát: a történelmi haladás megtestesítőjét. Ennek a felismerésnek jegyében zajlott le Szent István napján a hagyományos isentisztelet és körmenet, amelyen részt vett a köztársasági elnök képviselőjében Dinnyés Lajos⁴⁵ miniszterelnök és a demokratikus pártok, a hatóságok, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság küldöttei.

42 Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, az FKGP politikusa, 1945 novemberétől Magyarország miniszterelnöke, majd 1946 februárjától 1948 nyaráig köztársasági elnöke. Ezután 1956 májusáig házi őrizetben élt. Az 1956. október végén idején államminiszter lett, a forradalom leverése után 1958–59-ben börtönben ült.

43 Bartha Albert (1877–1960) katonatiszt, politikus. 1918. november-decemberében a Károlyi-kormány honvédelmi minisztere. 1945 és 1947 között a Független Kisgazdapárt tagjaként országgyűlési képviselő. 1946. augusztus 21-től (!) 1947. március 14-ig honvédelmi miniszter. 1948 decemberében emigrált.

44 Nagy Ferenc (1903–1979) a Független Kisgazdapárt egyik alapítója és vezető politikusa, 1939-től 1947-ig országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő. 1946 februárjától Magyarország miniszterelnöke, akit 1947 júniusában, külföldi útja idején lemondásra és emigrációra kényszerítettek.

45 Dinnyés Lajos (1901–1961) a Független Kisgazdapárt politikusa, 1931 és 1939 között országgyűlési, 1945-től nemzetgyűlési, majd haláláig országgyűlési képviselő. 1947. május végétől 1948 decemberéig miniszterelnök.

A munkásság is megünnepelte Szent István napját. A Magyar Kommunista Párt a főváros több pontján vidám, zenés, műsoros ünnepséget rendezett, amelyeken késő éjszakaig szórakoztak a dolgozók tömegei.”

A mozgóképfelírása:

A Szent István-bazilika főhomlokzata. A Szent Jobb ereklyét hozzák le a templom lépcsőjén. Katonai díszegység díszlépésben. A Szent Jobb a körmenetben és nézelődők egy erkélyen, illetve az útvonal mellett. A körmenet áthalad az Oktogonon, kétoldalt hívek sorfala. Mindszenty hercegprímás áldást oszt a körmenetben. Dinnyés Lajos (egyik kezében levett kalappal, a másik kezét zsebre dugva) és Ortutay Gyula⁴⁶ (lent összekulcsolt kézzel) a menetben. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság képviselői a Hősök terén. Emelvény a téren, mögötte a Boldogasszony-év plakátjával. Münnich Ferenc⁴⁷ a vendégek között. A Szent Jobb és Mindszenty az emelvényen. Protokollvendégek, apácák, a díszhelyen ülő Dinnyés Lajos, valamint az álló hívek sokasága és az ülő előkelőségek a Hősök terén.

Szent István napi munkásmajális: nézők, táncoló kislány a színpadon. Ökölvívó mérkőzés a Ligetben. Gyerekek előadása, Bohócok. Iszogató, táncoló emberek. Körhinta.

6. AZ 1948-AS ÚRNAPI KÖRMENET

A hír címe (és forrása): Úrnapi körmenet a Várban. (UMFI Magyar Filmhíradó 13/4. 1948. június)

Linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6765,0'54>

Az elhangzó szöveg:

„A demokráciánk újjáépítette ősi Mátyás-templom körül, a felszabadulás óta először tartották meg a hagyományos úrnapi körmenetet. A távollévő Mindszenty primás helyett, Dudás Miklós⁴⁸ hajdúdorogi püspök kísérte az Oltáriszentséget. Az egyházi és katonai díszben pompázó körmenetben a köztársasági elnököt, a kormányt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselte.”

A mozgóképfelírása:

A Mátyás-templom déli oldala. A Pénzügyminisztérium épülte. Imádság a Szentháromság-szobornál levő oltárnál. Katonák sorfala. Ministránsok a körmenetben. Az Oltáriszentség baldachin alatt. Hívek, papok és katonazenekar, majd egy villanásra látható a körmenet egy másik oltára is. Fegyveres katonai egység, amely Ortutay Gyulát kíséri. Virágot szóró gyermek. Papok, apácák, hívek és katonák a menetben a romos budai házak között. Ismét a baldachin, közvetlenül mögötte a kultuszminiszter. Népviseletbe öltözött hívek. Érkezés egy körmeneti oltárhoz.

46 Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, politikus. 1943-tól a Független Kisgazdapárt tagja (1945-től emellett titkos kommunista). 1945 és 1953 között nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. 1947 és 1950 között Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere. 1958-tól haláláig ismét képviselő és az Elnöki Tanács tagja.

47 Münnich Ferenc (1886–1967) kommunista politikus. 1945-ben tért haza a Szovjetunióból 1946 és 1949 között Budapest rendőrfőkapitánya, majd 1956. október 25-ig különböző külügyi beosztásokat töltött be. 1956 novemberétől 1958-ig kormányfő-helyettesként, 1961-ig miniszterelnökként, majd 1965-ig államminiszterként a Kádár-rezsim második embere.

48 Dudás Miklós (1902–1972) bazilika szerzetes, 1939-től 1975-ös lemondásáig hajdúdorogi megyéspüspök.

7. A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJÁNAK EGYESÍTŐ KONGRESSZUSA

A hír címe (és forrása): A Magyar Dolgozók Pártja egyesítő kongresszusa. (UMFI Magyar Filmhíradó 15. 1948. június)

Linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6780>, 15'13 (Rákosi beszéde az MDP I. kongresszusán: 6'52–9'35)

Az elhangzó szöveg (részlet):⁴⁹

Június 13-nak történelmi reggelén a Parlament épületében, 443 küldött jelenlétében kezdi meg munkáját a két munkáspárt egyesítő kongresszusa, hogy kimondja a két párt egyesülését, megvitassa az egységes munkáspárt programját és szervezeti szabályait. A kongresszus első felszólalója Rákosi Mátyás⁵⁰. [taps, Rákosi Mátyás:] »A világluralomra törő, kardcsörtető, atomháborúval fenyegető imperialista táborral szemben áll a demokrácia tábora, a Szovjetunióval az élén; [taps] ez a tábor a demokratikus haladást, a békés fejlődést és a nemzetek önállóságát védi, szemben áll minden háborús uszítással, és minden erejét népei felvirágoztatására fordítja.« [narrátor] A Rákosi-beszéd az egész ország számára útmutatást jelent, az egész magyar nép hallgatja. [Rákosi Mátyás:] »A mi ellentétünk Mindszentyékkel szemben abból származik, hogy mi kiosztottunk 700.000 földnélküli között a grófok és püspökök földjét, ők pedig el szeretnék kergetni az új gazdákat, megint béresek és zsellérek csinálnának belőlük, és a földet visszaadnák az Esterházy hercegnek,⁵¹ no meg önmaguknak is. [taps] Bennünket minden tettünkben nemzetünk fölemelése, népünk alázatos szolgálata vezetett, ebben van erőnk, és ez biztosítja számunkra a jövőendő sikereket is. [taps] És még egy titka van a mi eredményeinknek: az, hogy amit megígérünk, be is tartjuk!« [taps]»

A mozgókép (részlet) leírása:

A parlament sziluetdje. Három küldött lépked a Parlament folyosóján, majd az ülésterem bejáratánál beszélget. Nagy Imre beszélget egy női küldöttel a Parlament folyosóján. Tapsoló küldöttek az ülésteremben, Rákosi a szónoki emelvényhez megy és fellép rá. (A falon Petőfi és Marx képe). Rákosi beszél, háttérben az MDP zászlaja. Marosán és Szakasits tapsolnak. Küldöttek (pl. Révai és Gerő) hallgatják a beszédet. Rádiót hallgató emberek szerte az országban. Taps a beszéd közben a rádió előtt és a parlamentben. A felálló küldöttek tapsvihara közben Rákosi lelép az emelvényről, helyére visszamenve kezét ráz Szakasits-csal, majd átölelik egymást. (A bejátszás egy későbbi részleténél – 11'46-47-nél – látható felirat: Le a fekete reakcióval!)

49 E szöveg átírása a filmhíradók online oldalán pontatlan és hiányos, ezért új átírásban kerül itt közlésre.

50 Rákosi Mátyás (1892–1971) kommunista politikus. 1945-ben tért haza a Szovjetunióból, 1956-ig a Magyar Kommunista Párt, illetve a Magyar Dolgozók Pártja fő-, illetve első titkára. 1945-től 1952-ig kormányfő-helyettes, majd 53-ig a minisztertanács elnöke. 1956 nyaratól haláláig a Szovjetunióban élt.

51 Herceg Esterházy Pál (1901–1989) földbirtokos. 1919-től az Esterházy-hitbizomány tulajdonosa, amelynek magyarországi birtokait az 1945-ös földosztáskor elvették. Az 1949-es Mindszenty-perben elítélték, 1956-ban Nyugatra távozott.

8. A KLERIKÁLIS REAKCIÓ SZABOTÁLÁSA

A hír címe (és forrása): A klerikális reakció szabotálása [Isaszegen]. (UMFI Magyar Filmhíradó 37/5. 1948. november)

Linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6958,0'47>

Az elhangzó szöveg:

„A klerikális reakció szabotálása. Az isaszegi népi bizottság határjárása során kiderült, hogy a plébános és a kántor földjét még mindig sűrű gaz borítja. Az eklézsia híven végrehajtja Mindszenty népellenes pásztorleveleit: nem szántat. Az újgazdák és a dolgozó parasztok, ha kell egylovas ekével szántják és két kezükkel vetik el az őszi gabonát. Az öntudatos falu kipellengérezzi soraiból a szabotőröket. A papság és kulákság minden mesterkedése ellenére a parasztság az őszi szántást 103 %-ra már⁵² teljesítette.”

A mozgókép leírása:

Gazos mező, amelyben néhány ember sétál. Határjárók vizsgálata. Szántás egylovas ekével, illetve vetés kézzel. Községháza bejárata. A bejáratnál tábla, amelynek egyik rovata a dülők közötti verseny eredményét mutatja, egy másik a dicsérő rovat több névvel, és a harmadik a szégyenrovat első helyen a plébános, második helyen a kántor nevével (a többi névnél nem szerepel foglalkozás). Karikatúra egy kulákról és egy papról. (Ludas Matyi, 1948. november 12. 2.)

9. TÜNTETÉS MINDSZENTY ELLEN.

LEÍRÁS

A hír címe (és forrása): Tüntetés Mindszenty [bíboros] ellen. (UMFI Magyar Filmhíradó 40/7. 1948. december)

Linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6980,0'56>

Az elhangzó szöveg:

„Mindszenty bíboros érsek népellenes uszításait már megelégtelték a dolgozó katolikus tömegek. A budapesti gimnáziumok katolikus diákjai kivonultak a Rózsák terére. Paptanáraik vezetésével követelték, hogy olyan főpap vezesse a magyar katolikusokat, aki az evangéliumi tanok értelmében a népért, nem pedig a grófokért, bárókért dolgozik. A budapesti tanárok és tanítók az érseki helynök palotája⁵³ elé vonultak. A tanárok bejelentették, hogy sem az ifjúság, sem a nevelői kar nem lesz a játékszere Mindszenty lélekromboló és háborús⁵⁴ uszító politikájának.”

A mozgókép leírása:

A Rózsák téri templom homlokzata előtérben Szent Erzsébet szobrával. Transzparens *Mindszenty háborút, az ifjúság békét akar* felirattal. Tüntető a Rózsák téri templom előtt. Transzparens: először jól láthatóan *A Fáy A. Gimnázium katolikus diákjai* felirattal, majd több másik. Egy pap (Farkas Dénes, rendjét elhagyó piarista szerzetes) beszél. Tapsoló tömeg. Újabb transzparens: *Aki ellensége a népnek, ellensége az egyháznak*. Két diáksapkás fiatal. Újabb transzparens: *Krisztussal a népidemokráciáért* (sic.) Utcán vonuló tüntetők. Zászlós tömeg egy épület bejárata előtt.

52 A kurzivált szó kiegészítés a Filmhíradók online leírásához képest.

53 Az érseki helynöknek nem volt palotája.

54 Pontosítás a Filmhíradók online leírásához képest: háborúra

10. ESZTERHÁZA

A hír címe (és forrása): Filmoperatőr Eszterházán [a kastély és a birtok használatba vétele] (UMFI Magyar Filmhíradó 45/6. 1949. január)

Linkje és időtartama: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=7014,1'37>

Az elhangzó szöveg:

„Filmoperatőrünk meglátogatja *Eszterházát*⁵⁵ Eszterházy⁵⁶ Pál hercegnek, a hazai Mindszenty bíboros barátjának a⁵⁷ birtokát. A közel 300 szobás kastélyban úgyszólván az év minden napját más-más szobában tölthette a herceg. Ezt az életet igyekeztek⁵⁸ visszaállítani Mindszenty József és összeesküvő barátai. A kastély előtt hatalmas kiterjedésű francia park és rózsakert⁵⁹ védte a főurak nyugalmát. A kastély egyik szárnyában Állami Kertészeti Kísérleti Telep és középiskola működik. A park helyén a földosztás óta gyümölcsös áll. A Liszenkó-Micsurin-féle tudományos kísérletek⁶⁰ és a parasztság felvilágosodásának helye Eszterházy egykori birtoka. A 3 éves terv során épített melegházakban az ország legnagyobb diófacsemete-telepe működik. Ezeket az eredményeket igyekezett megsemmisíteni Mindszenty hercegprímás. Lovai számára olyan palotát állíttatott Eszterházy, amelynek a költségeiből egy kisebb községet lehetett volna felépíteni. Paripáinak márványvályút, a parasztoknak viszont csak rozszant viskót juttatott a főherceg úr.⁶¹ A lóistállóiban⁶² ma a gépállomások traktorosai tanyáznak. A volt zselléreknek pedig az új házak egész sorát juttatja a demokrácia. Mindszenty József és barátai soha többé nem mozdíthatják ki parasztságunkat jogos örökségéből.”

A mozgókép leírása:

Filmoperatőr forgat. A fertői Esterházy-kastély főhomlokzata az udvarral. A kastélypark. A kastély díszkapuja mögötte a kastélyal. Címtábla *M. Állami Kertészeti Kísérleti Telep, Eszterháza* felirattal és a Kossuth-címerrel. Gyümölcsös (faiskola?). Laboratórium két kísérletezővel. Melegházak, egyiken tábla: *Készült a 3 éves terv első évében*. Egy melegház belsejében facsemetétet locsolnak. Az istálló épülete, kívülről, majd belülről vályúkkal. Romos ház. Traktorok és más gépek, két traktor kijön az épületből. Rendezett falusi utca, kerekeskúttal.

55 Kiegészítés a Filmhíradók online leírásához képest. Eszterháza nevét 1950-ben Fertődre változtatták, majd ugyanabban az évben egyesítették Süttőrel.

56 Helyesen itt és a szöveg további részében: Esterházy.

57 Pontosítás a Filmhíradók online leírásához képest: volt.

58 Pontosítás a Filmhíradók online leírásához képest: igyekezett.

59 Pontosítás a Filmhíradók online leírásához képest: rózsás kert

60 Micsurin és Liszenko nevéhez fűződik a szovjet áltudományos genetika, amely tagadta a mendeli öröklődés és a darwini kiválasztódás elveit.

61 Esterházy nem volt főherceg, csak herceg.

62 Pontosítás a Filmhíradók online leírásához képest: lóistállóban.

11. TILTAKOZÁS A NYUGATI RÁGALOMHADJÁRAT ELLEN MINDSZENTY PERBEFOGÁSA MIATT

A hír címe (és forrása): Tiltakozás a nyugati rágalomhadjárat ellen Mindszenty perbefogása miatt (UMFI Magyar Filmhíradó 50/4. 1949. február)

Linkje és időtartama: [https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=7047, 2'29](https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=7047,2'29)

Az elhangzó szöveg:

„A Sportszarnokban gyűltek össze Budapest dolgozói, hogy tiltakozzanak⁶³ az ellen a rágalomhadjárat ellen, amelyet a külföldi imperialista rádió és sajtó indított Magyarországon ellen. A nagygyűlés szónoka Révai József,⁶⁴ a Szabad Nép főszerkesztője. [Révai]: »A per, a bírói tárgyalás Mindszenty ellen megtörtént, lefolyt annak rendje-módja szerint, a perrendtartás szigorú szemmel tartásával, teljes nyilvánosság előtt. A pert a rádió közvetítette. Több mint két tucat külföldi újságíró volt jelen a tárgyaláson. Nem áll jól az Amerikai Egyesült Államok elnökének, nem áll jól, az akasztott ember házában a kötélről beszélni.⁶⁵ Egy elnök, aki ígéreteit cserbenhagyja,⁶⁶ ne kérje a mi népi kormányunktól számon, attól a kormánytól, amely a szavát és ígéretét mindig megtartotta, hogy nem a nép bizalmából ül a helyén. [Taps] *Mi egyformán mérünk, egyforma mértékkel a nagy bűnösöknek és a kis bűnösöknek, sőt súlyosabb mértékkel mérünk a nagy bűnösök felé.*⁶⁷ Elvtársak, ezután is megígérhetem azoknak, akiknek nem tetszik, hogy egy bíborost polgári bíróság elé állítottunk, hogy a magyar demokrácia azután⁶⁸ is alkalmazni fogja azt az elvet, hogy ha⁶⁹ bárki megsérti a köztársaság törvényeit, legyen az napszámos vagy legyen az érsek, egyformán fog lakolni.« [Taps, majd vastaps] Éljen Révai, éljen Révai...”

A mozgókép leírása:

Nagygyűlés emelvénye: Fenn Lenin és Sztálin, lejjebb Rákosi arcképével. A nagygyűlés hallgatósága. Nagygyűlés emelvénye közelebről. Révai József beszédet mond, közben a hallgatóságot pásztázza a kamera. Kommunista vezetők (köztük Rajk László⁷⁰) a tribünön. Tapsoló közönség.

63 Pontosítás a Filmhíradók online leírásához képest: tiltakozásukat fejezzék ki

64 Révai József (1898–1959) kommunista politikus. 1944 novemberében tért haza a Szovjetunióból. 1944-től nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. 1945 és 1950 között a kommunista pártlap, a Szabad Nép főszerkesztője. 1949 és 1953 között népművelési miniszter, majd haláláig az Elnöki Tanács tagja.

65 Pontosítás a Filmhíradók online leírásához képest: nem áll jól, akasztott ember házában, ha kötélről beszél.

66 Pontosítás a Filmhíradók online leírásához képest: cserbenhagyta.

67 Kiegészítés a Filmhíradók online leírásához képest.

68 Pontosítás a Filmhíradók online leírásához képest: ezután

69 E szó nem szerepel a filmhíradó bejátszásában.

70 Rajk László (1909–1949) kommunista politikus. A hazai kommunista ellenállás tagja. 1945 és 1946 között az MKP főtítkárhelyettese, majd 1948-ig belügyminiszter, az ÁVO létrehozója. 1948-tól 1949-es letartóztatásáig külügyminiszter.

SZABÓ CSABA

MAGYAR SION – ESZTERGOM

Mindszenty József könyvében „*A magyar primások ezeréves városá*”-ról, annak „*Közjogi és vallási jelentőségé*”-ről írt.¹ Esztergomot „*A történelem városá*”-nak, „*A magyar művelődés forrásá*”-nak nevezte. Történeti áttekintésében a bíboros kiemelte, hogy „*A középkori Esztergom a jólét városa*”, amely a „*Hősök és szentek földjé*”-n jött létre, ahol a „*Primások az egyház és nemzet szolgálatában*” álltak az elmúlt századokban. A primás bemutatja a város, és a katolikus egyház jelentőségén munkálkodó „*székesegyházi főkáptalan*”-t és „*A főkáptalan kiemelkedő tagjai*”-t.²

Mindszenty József kis kötetének érdekes a keletkezéstörténete. A colophon oldalon feltűntették, hogy a könyvet Bíró Béla rendezte sajtó alá. A makói születésű Bíró Béla (1899–1982) a 20. század egyik jelentős, nemzetközileg ismert magyar művészettörténese. 1920–1924 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult, rajztanári képesítést szerzett. 1930-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténeti szakán doktorált Gerevich Tibornál. Több évet töltött Olaszországban (1930–1931 és 1936–1937) a Római Magyar Intézet ösztöndíjasaként. 1941–1944 között Kolozsváron élt, 1943-ban habilitált a művészettörténet egyetemi magántanáraként. Erdélyben 1941-ben jelentek meg első művészettörténeti írásai és kritikái. 1942-től az *Erdélyi Helikon* műkritikusa. 1947 és 1955 között a Szépművészeti Múzeum tudományos tisztviselője volt. Segédkezett a múzeumi anyag háború utáni rendezésében, a segédgyűjtemények és a letéti anyagok kezelésében. A Modern Külföldi Képtár és a Modern Magyar Képtár kutatójaként részt vett a gyűjtemény kiállításainak munkálataiban. 1954-ben az Új Magyar Képtár osztályvezető-helyettese volt. A szerkesztésében kiadott *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája* nélkülözhetetlen szakmunka.³ 1956 végén külföldre távozott, majd az Ameikai Egyesült Államokban telepedett le. 1958-tól előbb docens, majd a művészettörténet tanára a Long Beach State College-ben, majd az University of California-n 1969-ig, nyugdíjba vonulásáig. Publikációi jelentek meg a *Californiai Magyarság* című lapban. 1970 és 1982 között Bécsben élt. Közreműködött a vaduzi Mindszenty Múzeum megszervezésében. 1982-ben visszaköltözött Kaliforniába.⁴

1 MINDSZENTY József: *Esztergom, a primások városa*. Sajtó alá rendezte BÍRÓ Béla. Bécs, 1973.

2 Lásd a kötet tartalomjegyzékét és az egyes fejezeteket! 133.

3 *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája*. Szerkesztő: BÍRÓ Béla. Munkatársak: Benkő Viktorné, Bodnár Éva, Hegedűs Gyuláné, Péczely Béla, R[ózsáné] Kaposy Vera, Szabó Erzsébet, Tarr Márta, Telepy Katalin, Tombor Ilona. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Szikra Nyomda, Budapest, 1955. 611 lap.

4 NAGY Csaba: *Bíró Béla*. In *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Részben 2. javított és bővített kiadás és Álnévlexikon. Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ, Argumentum Kiadó, Budapest, 2000. 104.

Bíró Béla maga vallott a mű keletkezésének történetéről az 1973-ban Bécsben kiadott *Esztergom a primások városa* című kötet előszavában: „*Esztergom egy évezred óta a magyar érsek-primások székhelye s mint olyan, a magyar nemzet történelmének és a magyar nép sorsának egyik fő-irányító tényezője. Említik a királyokat, de elfeledkeznek a királyokat koronázó primásokról, az esztergomi érsekekről.*

Róluk és működésükről ezt írja századunk elejének hercegprimása, Vaszary Kolos: »A primások szolgálták a hazát, kiváló elméjükkel, törvényhozási tehetségükkel, gazdasági ügyek nagyvonalú intézésével, a magyar érdekek védelmével.«

Minderről hallgatnak a mai kiadványok. Ez a hiányosság nemcsak szembeűnő, hanem téves következtetéseket is vonhat maga után az olvasóban. Ezt állapította meg beszélgetéseink során Mindszenty József bíboros-primásunk is. Ő ugyanis készülő többkötetes nagy történelmi művének művészettörténeti vonatkozásaihoz munkatársul hívott meg s a munka során gyakran esett szó Esztergomról is. [...] A szemelvények közreadásának terve nem bennem született meg, hanem már előbb megfogant magának a Bíborosnak a lelkében s Ő vetette fel a nyomdai kiadás gondolatát, amely így már kész talajra lelt bennem.

Az említett nagy történelmi műből az esztergomi vonatkozású szemelvények kiválogatására és sajtó alá rendezésére engem kért meg Bíborosunk. Örömmel vállaltam a megtisztelő megbízást és a kéziratból összeállítottam ezt a könyvet, mint szemelvények gyűjteményét. Rendezésénél alapelvem kezdettől végig az volt, hogy a szövegben minden szó az Ő szava legyen, mert minden betoldás vagy változtatás megmászta az eredeti szöveg tömörségét és egyéni szépségét. Az Ő jegyzetein tehát semmit sem változtattam, csak a könnyebb áttekinthetőség érdekében osztottam fel az anyagot fejezetekre.”⁵

Balogh Margit kiváló Mindszenty biográfiájában olvashatjuk, hogy a bíboros valóban egy nagyszabású terven dolgozott bécsi emigráns éveiben. A közvélemény türelmetlenül várta emlékiratainak a megjelenését, de az folyamatosan csúszott. Mészáros Tibor szerint Vecsey József így emlékezett erről: „*a bíboros annyi időt vesztett tatárral-törökkel (= magyar történelmi témákkal), hogy a közelmúlt emlékirataival [1972 nyarán! – Ba. Ma.] még sehol sincs*”. A bíboros valóban azt tervezte, hogy a magyar egyház, a nemzet és a személyes megpróbáltatásait egyben adják ki mintegy tíz kötetben; tanácsadói csak nehezen győzték meg, hogy nem lenne kiadó egy ilyen nagyszabású munkára. Így született meg a tervezett nagy műből kivonatolva 1973 végén az *Esztergom, a primások városa* című kötet.⁶

Hogy miért fontos mindez? Esztergom a magyar katolikus egyház és a magyar állam ezeréves történelmében valóban kivételes szerepet töltött be. Mindegy, hogy az ember milyen irányból érkezik Esztergomba, az első szembeötlő látvány a bazilika. Uralja a pannon tájat, fenségesen trónol a Duna fölött. Jelentőségét a környező dombok kulisszái csak még jobban kiemelik.

A táj is meghatározza a rajta létesített építményt, de az épület is visszahat a tájra.⁷ Mindegy, hogy az Árpád-kor jelentősebb egyházi építményeire, bazilikáira, vagy a kis falusi templomokra gondolunk. Szent István kalocsai bazilikája elpusztult a történelem

5 MINDSZENTY: *Esztergom*, 1973. 7–8.

6 BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975). II. kötet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015, 1372.

7 Vö. Frédéric DEBUYST: *A hely szelleme a keresztény építészetben*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

viharaiban, mint ahogy a korabeli Európa egyik jelentős temploma, a székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilika is, vagy az esztergomi Szent Adalbert székesegyház, ami 1181-ben égett le. Ugyanakkor ma is áll, és egyházi funkcióját is betölti Tarnaszentmárián a Mária látogatása-templom, amely egykor fejedelmi temetkezőhelynek épülhetett. A mai Magyarország egyik legkisebb, és legrégebben épült, de eredeti formáját szinte teljes épségben megőrzött temploma. Az apró templom, akárcsak a hozzá hasonló Árpád-kori templomok – például a Feldebrői Szent Márton-templom (a legrégebbi magyarországi, 11. századi freskóival), az Ösküi kerektemplom (a 11. században épült), a Lovászpatonai evangélikus templom (1200 körül épült), a Csengersimai református templom (1210 és 1220 között épült), a Lébényi Szent Jakab-templom (1212-ből), a Béalápátfalvai ciszterci kolostor (1232-ben épült), az Ócsai premontrei kolostor (1234-ben már biztosan állt), a Bogácsi Szent Márton-templom (1248-as első írott említések már szintén biztosan állt), a Hévíz-Egregyi templom is biztosan Árpád-kori, bár első írásos említése csak 1341-ből való – kivétel nélkül bizonyítják a katolikus egyház hatalmát. A falvak, amelyek ezeket a templomokat egykor körülvétek elpusztultak, kihaltak majd újratelepültek, újjáépültek. Nem ismerjük a templomok első évszázadaiból a lakók, a bírák, és a legjelentősebb gazdák, birtokosok életét, de még neveit sem, sőt még a plébánosokat sem. De a kis templomok állnak, hirdetik az egyház hatalmát.

Friedrich Nietzsche írta utolsó művében, a *Bálványok alkonya* című filozófiai összegzésben: „A leghatalmasabb emberek mindig az építészeket inspirálták; az építész mindig is a hatalom sugalmában állott. Az épületben a büszkeségnek, a nehézkedés feletti győzelemnek, a hatalom akarásának kell megnyilvánulnia; az építészet egyfajta hatalom-ékesszólás formákba öntve, hol meggyőző bőséggel, hol hízalgőn, máskor épp csak parancsolólag. A hatalom és a biztonság legmagasabb rendű érzete abban jut kifejezésre, ami nagystíliú.”⁸

Természetesen a megmaradt magyar világi építészet emlékei, a királyi, főúri várak és kastélyok, akárcsak a későbbi korok államigazgatása által emelt funkcionális épületek (pl. a vármegyeházák vagy a 20. századi pártközpontok), vagy éppenséggel a jelenkor banképületei és kereskedelmi központjai is a hatalmat tükrözik: az uralkodót, a (fő)nemességét, az államét, az állampártét és a pénz birtokosaiét, a multinacionális cégeket.⁹

A templom uralta a tájat, abból nőtt ki, azt koronázta meg fenségesen, vagy éppen abba simult bele szerényen. Az első kategóriában említhetők például a bencések nagy kolostorai: Pannonhalma és Tihany, míg a másik típusra az ugyancsak bencés bakonybéli Szent Maurícius Monostor is jellemző. De a templom uralja a környező települést is: a kis falut éppúgy, mint ahogy a várost is. A templomok építésük korában biztosan az őt körülvevő falú vagy város középpontjában álltak.

8 NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: *Bálványok alkonya*. Ford. TANDORI Dezső. In *ExSymposion*, (Nietzsche különszám) III. (1994), 1–34. Itt 11. bekezdés, 20.

9 A tanulmányban nem térünk ki, csupán utalunk a 20. század diktatúráinak megalomán építészetére. Az Adolf Hitler által inspirált Albert Speer nemzetiszocialista építész munkásságára. Vö. SCHÄCHE, Wolfgang: *Architektur und Stadtplanung während des Nationalsozialismus am Beispiel Berlin*. In REICHHARDT, Hans Joachim – SCHÄCHE, Wolfgang (Hrsg.): *Von Berlin nach Germania. Über die Zerstörung der Reichshauptstadt durch Albert Speers Neugestaltungsplanungen*. Transit Verlag, Berlin, 1985. Továbbá *Vergegenständliche Erinnerung. Über Relikte der NS-Architektur*. Herausgeber Zimmermann, Gerd. Bauhaus-Universitätsverlag Weimar, 1999. A Moszkvában leginkább tettenérhető Sztálin barokkra lásd Zinovieva, Olga: *Symbols of Stalinist Moscow*. Tonchu Publishing House, Moscow, 2009.

A szakrális épület a környező tájba komponálva kő és téglá. De nemcsak kő és téglá, hanem hit és erő. Az állítás igaz minden kis falusi templomra, például ma a falú szélén, kisebb erdőben álló csodálatos veleméri Szentháromság-templomra (első írásos emléke 1360-ból származik) éppen úgy, mint Esztergomban a középkori templom helyén 1822 és 1869 között Kühnel Pál és Packh János, majd Hild József tervei szerint négy hercegprímás¹⁰ által építtetett klasszicista stílusú Nagyboldogasszony és Szent Adalbert Főszékesegyházra.

ESZTERGOM A MAGYAR RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ SZÉKHELYE

A „Magyar Sion”, ahogy időnként Esztergomot emlegetik, kifejezi a városnak a magyar katolicizmusban betöltött kiemelt szerepét, ahogy a Bibliában is gyakran Sionként említik Jeruzsálemet (Sion leánya).¹¹ Sőt nemcsak Jeruzsálemre, hanem időnként egész Izraelre, Júda földjére, és népére is vonatkoztatják. A 65. Zsoltár „Ielki Sionról” szól, a hívők közösségére utalva. Az Újszövetségben Sion az üdvösség jelképe, és a megváltott ember lakóhelyét, a mennyországot jelenti (pl. Jel. 14,1).

Az esztergomi várhegyen még Géza nagyfejedelem (972–997) kezdett építeni 970 körül egy hatszögű lakótornyot. Szent István emeltette az első, Szent Adalbert tiszteletére szentelt templomot. Az építkezést a későbbi Árpád-házi királyok, III. Béla (1172–1196) és Imre (1196–1204) folytatták.¹² 1242-ben a tatárok a várost elpusztították, lakóit lemészárolták, de a várat nem tudták bevenni. IV. Béla (1235–1270) fölújította, megerősítette a várat, és 1249-ben Bánca István (1243–1252) esztergomi érseknek, az első magyar bíborosnak ajándékozta. A középkorban *Estrigun*-ként említik a források (1147). A történeti és régészeti leletekből a királyi városban tíz templomról tudunk, de volt idő, amikor 33 templom emelkedett ki a város látképéből.¹³

A várban lévő, de még be nem fejezett királyi palotát Imre király 1198-ban az érseknek adta át, de a királyi udvar ténylegesen csak 1249-ben költözött onnan el. A 13. században az udvarnoki városrész fokozatosan az esztergomi káptalan kezébe került.¹⁴

A Királyi városrészt (*Regia Civitas*) egyházi birtokok vették körül. IV. Béla király 1239-ben a várhegy tövében (a Vízivárosban) egyházi, érseki város alapítására adott engedélyt, felruházva azt a városokat megillető jogokkal, beleértve a vásártartási jogot is.

10 Rudnay Sándor (1819–1831) kezdte, Kopácsy József (1838–1847) folytatta, Scitovszky János (1849–1866) felszentelte, Simor János (1867–1891) befejezte.

11 Sion (Zion, Sziön vagy Cion) Jeruzsálem délkeleti, legmagasabb dombja. Eredetileg a név erődtornyot, várat jelentett.

12 LEPOLD Antal: *Az esztergomi vár története*. In Esztergom Évlapjai, VIII. évf. 1936. 51–71. III. Béla uralkodásához kapcsolódik egy Esztergomot is érintő kultúrtörténeti érdekesség. A fürdőkultúra megjelenése Magyarországon, illetve elsőként Esztergomban. A középkori, de még a reneszánsz Európában is ritka jelenség. III. Béla első felesége Bizáncból, Antiochiai Chatillon Anna királyné alapította az ország első közfürdőjét (*balnea communia*) a mai Szent István Strandfürdő helyén. IV. Béla 1238-ban a jeruzsálemi zarándokháznak adományozta az esztergomi közfürdőt. A gyógyvizet a keresztések a Szent Erzsébetről elnevezett kórházban és a rendházban hasznosították. Vö. PIFKÓ Péter – ZACHAR Anna: *Esztergom helytörténeti kronológiája a kezdetektől 1950-ig*. Esztergom, 2000. 31. és 33.

13 GYÖRFFY György Dr.: *Esztergom árpádorkori kezdetei*. In Esztergom évlapjai. Annales Strigonienses. Esztergom, 1979. 7–12.

14 BEKE Margit: *IV. Béla király és az esztergomi érsekek*. In Esztergom évlapjai. Annales Strigonienses. Szerk.: dr. BÁRDOS István. Balassa Bálint Társaság Esztergom, 2009. 39–48.

A két város elkülönült egymástól, mindkettőt fallal vették körül (az érseki várost, a Vízvárost délről határolta a királyi város, amely a mai Esztergom főterének helyén állt). A városok fejlődését segítette árumegállító joguk, és hogy pénzváltót, pénzverdét működtettek.¹⁵

Batu kán serege Óbuda felperzselése után Esztergom ellen fordult (1242 telén). A lakosság egy része (akik a várba menekültek) megmenekült, és az újjáépítés, az új lakosok betelepítése is hamarosan megindult, a város mégis elveszítette országos vezető szerepét. IV. Béla király számolt egy újabb tatár invázióval, ezért a királyváros polgárait az esztergomi várba rendelte, magát a palotát és a várat az érsekeknek adományozta, királyi székhelyét pedig 1256-ban Budára helyezte át. Halála után az esztergomi ferencesek újjáépített templomában helyezték nyugalomra.¹⁶ 1256 után a királyi város is az esztergomi káptalan tulajdona lett. A várat az érsekek építették tovább.¹⁷

Az első ismert esztergomi érsek Domonkos volt, aki Szent Istvánnal együtt alapította az esztergomi egyházmegyét. Őt napjainkig 82 egyházfő követte.¹⁸ Számosan közülük a magyar katolikus egyház és az ország életében is maradandót alkottak.

Az esztergomi érsekek közül az Anjouk idején kiemelkedett Telegdi Csanád érsek (1330–1349), aki megerősítette a vár és a város védelmét. A főszékesegyházat Nagy Lajos király támogatásával fényesen helyreállíttatta. Utódai közül Kanizsai János (1387–1418.) az érsekséget anyagilag és erkölcsileg is felvirágoztatta. A konstanci zsinaton XXIII. János ellenpápa (1370 körül–1419) megerősítette „Magyarország primása” címét. Széchy Dénes (1440–1465) a harmadik bíboros primás, aki Hunyadi Jánossal újjáépítette a főszékesegyházat és zsinatot tartott Esztergomban. Vitéz Zrednai János (1465–1472), aki esztergomi építkezéseivel a Várhegyen, könyvtárával, képtárával, csillagvizsgálójával közreműködött az olasz reneszánsz magyarországi terjesztésében. Erdődy Bakócz (Bakács) Tamás (1497–1521) bíboros érsek római szerepvállalásával és építkezéseivel írta be magát a történelembe. Várday Pál (1526–1549) koronázta királlyá Szapolyai Jánost és a török veszély elől káptalanjával, a kincstárral és levéltárral együtt Nagyszombatba menekült. Több mint két és fél századon keresztül Esztergom nélkülözötte Magyarország primásait.¹⁹

Buda megszállása (1541) után a törökök elfoglalták Esztergomot is (1543). Csak rövid időre, 1595 és 1605 között szabadult fel, majd 1683. október 28-án az egyesült keresztény seregek végleg előzték a törököket. Az érsekség, Barkóczy Ferenc (1761–1765) alatt, Mária Terézia kegyéből költözött vissza a városba, igaz csak rövid időre, mert az érsek kegyvesztett lett, az uralkodó pedig 11 évig nem nevezett ki újabb egyházfőt.²⁰

15 SINKA István: *Magyarország Árpád-kori fő- és székvárosa*. In Esztergom Évlapjai, VIII. évf. 1936. 1–50. Itt 33–34.; *Szent István városa Esztergom története*. Szerk.: MEGGYES Miklósné. Esztergom Város Önkormányzata, Esztergom, 2006. 22–28.

16 KRISTÓ Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Zrínyi Kiadó, Debrecen, 1986. 139–140.

17 ZOLNAY László: *A középkori Esztergom*. Esztergom, 1983. 167–177.

18 Erdő Pétert (1952–) Szent II. János Pál pápa 2002. december 7-én helyezte az Esztergom–Budapesti főegyházmegye főpásztori székébe. Ünnepélyes primási, érseki beiktatására 2003. január 11-én került sor. Esztergom 82. érseke teológus, kánonjogász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Szent István Tudományos Akadémia elnöke, 1998 és 2003 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora.

19 MINDSZENTY: *Esztergom*, 1973. 23–27.; BEKE Margit: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 180–240.

20 MINDSZENTY: *Esztergom*, 1973. 57, 74–77.

Rudnay Sándor bíboros érsek (1819–1831) új kort nyitott Esztergom történetében, miután 1820-ban visszatért káptalanjával a városba. Ő és három utóda voltak az új Esztergom nagyságának megteremtői: Kopácsy József (1838–1847), Scitovszky János bíboros (1849–1866) és Simor János bíboros (1867–1891) a bazilikaépítő hercegprímások.²¹ Vaszary Kolos bíboros (1891–1912) alatt épült meg az Esztergomot Párkánnyal összekötő Mária Valéria-, a Kisduna fölött a Horthy Miklós- és a Kolos-híd, a városi Kolos-kórház. Csernoch János bíboros (1913–1927) volt a történelmi Nagy-Magyarország utolsó hercegprímása. A világháború és az ezt követő trianoni békediktátum az országgal együtt a magyar hercegprímás hatalmas egyházmegyéjét is szétdarabolta. 492 plébániából 403 plébániát szakított el, csupán 90 plébánia maradt az érsek joghatósága alatt Magyarországon. A Felvidéken maradt az érseki birtokok 57%-a (51 315 hold), amelyek a jobb termékenyséű földek miatt a tiszta jövedelem 76%-át jelentették. A megmaradt egynegyed jövedelemből kellett fenntartani az egyházi és kulturális intézményeket.²² A 78. érsek dr. Serédi Jusztinián György (1927–1945), a római San Anselmo bencés főiskola jogtudós tanára, akit XI. Pius pápa nevezett ki esztergomi érsekké 43 éves korában.²³

KATOLIKUS EGYHÁZI ÉPÜLETEK

Érdeemes röviden áttekinteni, hogy a jogi és a hagyományokra épülő kereteken túl mitől és milyen mértékben tekinthetjük katolikus városnak, katolikus fellegrárnak Esztergomot a 20. század közepén. Mennyire volt jelen, mennyire volt meghatározó a városképben és a város mindennapi szöveiben, a város életében a katolikus egyház. Mi az, ami a város 20. század közepéig tartó történelmében egyértelműen a katolikus egyházi jelenlétnek köszönhető fejlesztés, és mi az, amit a „civil kurázsi”-nak köszönhet a város? Létezett-e egyáltalán egy a katolikus egyházon kívüli Esztergom is?

A bazilika

Az Esztergomi Nagyboldogasszony és Szent Adalbert főszékesegyházi bazilika jelkép. A magyar keresztény állam, a katolikus egyház, egyben Esztergom emblematiszmus építménye.

Rudnay Sándor 1822-ben Szent Adalbert napján tette le az új bazilika alapkövét. A templomot Franz Anton Hillebrandt osztrák építész (1729–1797) tervezte még Barkóczy hercegprímás megbízásából. Az eredeti tervek alapján dolgozott Kühnel Pál műépítész, illetve Packh János, Nobile Péter svájci származású német építész és Hild József, valamint Lippert József. Rudnay prímás halála után az építkezés hét évig szünetelt, majd Kopácsy József hercegprímás beiktatása után folytatták a templom építését. 1845 augusztusában feltették a kupola gombjára a keresztet. Az építkezés nagy erővel folytatódott Scitovszky János hercegprímás idején: akkor készültek a falak freskói, a fő- és

21 LEPOLD Antal Dr. – LIPPAY Lajos Dr.: *Esztergomi útikönyv*. Buzárovits Gusztáv kiadása, Esztergom, [1938]. 10–11. és MINDSZENTY: *Esztergom*, 1973. 79–88.

22 LEPOLD – LIPPAY, 1938. 12. Vö. RÁCZ Kálmán: *Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919–1938*. In *Egyháztörténeti szemle*, 2000. 1. évf. 1. szám. 105–119.

23 CSÍKY Balázs: *Szerédi Jusztinián. Magyarország hercegprímása*. Szerk., sajtó alá rend. TÓTH Krisztina. MTA BTK TTI–MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest, 2018.

mellékoltárok, az érseki és kanonoki stallumok, a sekrestye és a téli kápolna, valamint az orgona. 1856. augusztus 31-én Scitovszky hercegrímás felszentelhetette a székesegyházat I. Ferenc József király jelenlétében. Simor János hercegrímás tette le a zárókövet 1869. november 1-én. Ő építtette az oszlopcsarnokot, a Bakócz-kápolna kupoláját, és felállíttatta Pázmány Péter szobrát, de a templom környékének rendezésére is nagy gondot fordított.²⁴

Simor János bíboros hercegrímás a jezsuiták egykori vízivárosi zárdájának a helyén építtette fel az érseki palotát Lippert József tervei alapján Feigler Ignác pozsonyi építésszel (1881–1882). Ugyancsak Simor Jánosnak köszönhetjük a „Keresztény Múzeum” alapítását, amely az esztergomi főszékesegyház tulajdona.²⁵

Esztergomi templomok, amelyek már 1945 előtt is működtek, és napjainkban is szolgálják a híveket.

Szent István királyról és a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett Kápolna a Szent Adalbert Központ (lásd lejjebb!) épületében működött. 50 évnyi kényszerű szünet után 2007. szeptember 8-a óta ismét kápolnaként működik az egykori Nagyszeminárium kápolnája.

Fogadalmi (Szűz Mária bemutatása) Kápolna az 1737. évi pestisjárvány emlékére. A kór Szűz Mária bemutatása ünnepén (november 21.) szűnt meg, amiért az esztergomi hívek hálából kápolna építésére tettek fogadalmat. A kápolna 1742-ben a Buda utcában (ma Kossuth Lajos utca) készült el az öregek otthonával együtt. Ispita-kápolnának is nevezték. A kis létszámú otthon helyett 1838-ban egy nagyobb építést határozta el a városi tanács. A Csillag utcában készült el az új öregek otthona, valamint a kór- és szegényház. A két épület közé az Ispita-kápolna mintájára új kápolnát emeltek 1839-ben Mária bemutatása títullussal.

Esztergom-Belvárosi Szent Péter és Pál plébániatemplom (Öregtemplom) helyén a 13. század végén már állt a Szent Péter templom, amely feltehetően a 17. században pusztult el. A hódoltság után a templom sokáig nem épült újjá. Az első ideiglenes templom csak 1699-re készült el. A szerény épületben a hajót deszka mennyezettel, a szentélyt boltívvvel fedték. Többször átépítették a kisméretű templomot. Amikor már az alapfalai is dűledezni kezdtek, 1756-ban új templom építését határozták el, ami 1761-ben készült el. Barkóczy Ferenc hercegrímás szentelte fel Szent Péter és Szent Pál tiszteletére 1762-ben.

Szent Anna (Ferencs) Templom a ferencesek 1224-ben telepednek le Esztergomban, a királyi városban. Valószínűleg ez volt az első magyarországi ferences zárdá és egyben a korai magyar rendtartomány központja is. A ferencesek Szent Anna temploma a belvárosi plébániatemplom közelében áll. Alapkövét 1700-ban tették le, de építését a Rákóczi szabadságharc miatt csak 1717-ben fejezték be. A templommal egykorú és vele egybeépített zárdában ma is működik a fiúinternátus a ferences gimnáziumban (Temesvári Pelbárt Ferencs Gimnázium és Diákotthon) tanulók részére. A gimnázium és az internátus egyike volt annak a nyolc katolikus középiskolának, amelyek a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után (1950) is betöltötték hivatásukat Magyarországon.

24 LEPOLD – LIPPAY, 1938. 17–18. Továbbá ZOLNAY László – LETTRICH Edit: *Esztergom*. Panoráma, Budapest, 1971. 125–133.

25 Magyarország műemléki topográfiája. I. kötet. Esztergom I. Múzeumok, kincstár, könyvtár. Szerk.: GEREVICH Tibor. Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest, 1948. Istvánffy Miklós: *Az esztergomi primási palota története*. Szerk. Hegedűs András. Magtár Művészeti Alapítvány, Pannonhalma, 2008.

Esztergom-Kertvárosi Szent István király plébániatemplom a mai Kenyérmező-majornál táján, a műút mentén az első világháború alatt hadifogolytábor állítanak fel. A feloszlítás után egy részét átengedték a felvidéki Znióváralfjáról áttelepült szalézies vezetése alatt álló fiúnevelő intézetnek. A területet Kenyérmezői-majornak, Zsalazsonnak, Esztergom-Tábornak nevezték. 1938-ban a Szent István jubileumi év alkalmával az Esztergom-Szentistvánaváros nevet kapta, majd Esztergom-Kertvárosra változtatták a nevet. Az 1940. évi népszámláláskor már 2000-en laktak a területen. A templomtól messze lakó hívek számára épült a Szent István király tiszteletére szentelt templom 1943-ban. A második világháború alatt keletkezett károkat a hívek adományaiból 1946-ra kijavították, és ekkor kezdték el a torony építését is. Az 1948-ra elkészült templomot augusztus 8-án Mindszenty József bíboros szentelte fel.

Szent Anna plébániatemplom (Kerektemplom) Rudnay Sándor hercegprímás építtette a déli városrész hívei számára a templomot 1828 és 1837 között Szent Anna tiszteletére a római Pantheon mintájára, illetve az épülő esztergomi bazilika kicsinyített mására. Előcsarnokát hat dór oszlop ékesíti. A kupola alatti nyolc dombormű Szűz Mária ünnepeit jelképezi.

Szent Orbán Kápolna (népi elnevezéssel Urbánka) az 1789-es canonica visitatio szerint a helyén egy Szent Orbánról és Szent Donátról elnevezett kápolna állt. Az 1827-es canonica visitatio már romos állapotúnak írta le a kápolnát. 1902-ben elhatározták a megromlódott épület újjáépítését, amit 1903-ban szenteltek fel. Az *Esztergom* című lap 1904-ben tudósított az Orbán napi búcsúról. A városból indult a processzió, a kápolnánál szentmisét tartottak. Az 1950-es években kihalt szokást Lékai László érsek elevenítette fel.

Szent Rozália Kápolna helyén már a középkorban valószínűleg kápolna állt. A Rozália-kápolnát 1736-ban egy pék, egy fazekas és egy mézesbábos mester költségén építtették fel, vélhetően a járványok távoltartására, vagy a pestis elmúlásával fogadalomként.

*Esztergom-Szentgyörgymezei Szent György plébániatemplom*ot gróf Csáky Miklós hercegprímás (1751–1757) építtette a török időkben elpusztult korábbi templom helyén Szent György vértanú tiszteletére.

Becket Szent Tamás-Kápolna az 1895-ig önálló község Szenttamás területén. A hegy és a település arról a prépostságról kapta nevét, amelyet az 1170-ben vértanúságot szenvedett Becket Tamás canterburyi érsek tiszteletére alapítottak. A török a hegyen Depedelen-nek nevezett erődítményt emelt. A prépostság a templomával együtt elpusztult. 1823-ban építettek a Fájdalmas Szűz tiszteletére egy klasszicista kápolnát. Becket Szent Tamás kultuszát Lékai László bíboros újította fel. A kápolnában elhelyezte Becket Szent Tamás ereklyéjét, 1977-ben pedig felavatta magyar és angol nyelvű emléktábláját.

Szent István-Kápolna a Szent Tamás-hegy lábánál. Az Árpád-korban ezen a területen állt a lakosságáról Örménynek nevezett település Keresztelő Szent Jánosról nevezett plébániatemplomával. 1281-ben említik először a források. A török időkben elpusztult épület helyén, 1745 körül építették fel a mai kápolnát.

Esztergom-Vízivárosi Loyolai Szent Ignác plébániatemplom (vízivárosi plébániatemplom) közvetlenül a primási palota mellett áll. Egy 1594. évi metszet szerint a mai templom helyén egy torony nélküli templom állt, melyre a következő évtized során tornyot építettek. A háborús időkben a templom elpusztult. A török 1683-as kiűzése után a keresztények számára egy dzsámit alakítottak át templommá. A jezsuiták 1686-ban költöztek a Vízivárosba. Ők emelték a mai barokk templomot Loyolai Szent Ignác tiszteletére 1728 és 1738 között. Ugyanekkor épült mellé a rendház is. A jezsuita rendet XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta, így a templom előbb a pálosoké, majd a bencéseké

lett. Mária Terézia 1788-ban Batthyány József esztergomi érseknek adta át. Ezután lett a Víziváros plébániatemploma. Ekkor épült fel a két torony is. 1820. július 1-jén Rudnay Sándor primás ideiglenes érseki főszékesegyháznak jelölte ki a templomot, és az is marad egészen 1856-ig, a bazilika felszenteléséig. A második világháborúban a bombázások miatt a templom szentélyboltozata beszakadt, berendezése tönkrement. 1957–1958 között épült újjá, az 1980-as években pedig felújították a tető fedését és helyreállították belső festését is.²⁶

Esztergomi egyházi iskolák

Esztergom mellett, hogy kiemelkedő történelmi emlékhely, a katolikus egyház magyarországi központja, oktatási és képző intézményei által valójában iskolavárosként is jelentős volt 1945 előtt.

A legmagasabb szintű képzést Esztergomban a katolikus hittudományi főiskola biztosította. A török hódítás elől 1530-ban Nagyszombatra menekült az esztergomi érsekség. Ott alapította Oláh Miklós esztergomi érsek az első magyar szemináriumot 1566. május 19-én. Az érsekség esztergomi visszaköltözése után került kialakításra a szeminárium új épülete. Az építkezés 1820-ban indult meg: elkészültek a kanonok sor épületei, de a szeminárium csak az alapokig, a föld szintjéig épült fel. Ezt követően negyven évig szünetelt az építkezés, és csak 1861-ben folytatódott Hild József vezetésével. Végül 1865. október 8-án nyitották meg a Szent István Királyról és a Boldogságos Szűzről Nevezett Érseki Ósrégi Papnevelő Intézetet. Az épületbe költözött papnevelőben a főegyházmegye növendékein kívül Nagyváradról, Munkácsról, Eperjesről, Nyitráról és Boszniából is tanultak. Számuk elérte a kétszázat. Nagynevű tanárai közt említendő Prohászka Ottokár későbbi székesfehérvári püspök is, aki 1884-től 1904-ig működött itt. Az Ószeminárium, Nagyszeminárium vagy Szent Adalbert Központ az esztergomi bazilika mellett, a Várhegy tövében, a Szent István tér északi oldalán áll.²⁷

Ugyancsak a Várhegy, a főszékesegyház közelében áll az 1928-ban épült Érseki Tanítóképző Intézet is, a mai Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Vitéz János Tanárképző Központja.

Az esztergomi pedagógusképzés története a 19. század közepéig, az 1842-ben alapított tanítóképzőig, az Esztergomi Érseki Mesterképző, vagyis népiskolai tanítóképző intézetig nyúlik vissza. 1892-től működött az óvónőképző, és 1922-ben megalapították az új tanítónőképzőt.

A második világháború idején a Vízivárosi Zárdában, a várhegy tövében működött az érseki felsőbb nőnevelő intézet érseki tanítónőképzője, elemi és polgári leányiskolája, leányinternátusa és a szatmári irlalmas nővérek noviciátusa. Az intézet a Páli Szent

26 *Esztergom nevezetességei*. Összeállította: HOMOR Imre. Esztergom sz. kir. megyei város Idegenforgalmi Bizottsága, Esztergom, 1930. 30–34; Esztergom 2000 Enciklopédia – Köztéri alkotások. Bélay Iván et alii. Keresztény Múzeum Alapítvány, Esztergom, 2001; *Magyarország műemlékjegyzéke – Komárom-Esztergom megye*. Szerk.: HARIS Andrea – SOMORJAY Sélysette. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2006. Lásd még az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye honlapját <https://www.esztergomi-ersekseg.hu/plebaniak/templomok/> (lekérdezés: 2020. 12. 30.).

27 DÉKÁNY Vilmos: *Az esztergomi szeminárium négyszázéves jubileumára*. In *Vigilia*, 1966. 31. évf. 7. szám. 442-454; *Sapientia aedificavit sibi domum – Papképzés Esztergom városában*. FAZEKAS István et alii. Érseki Papnevelő Intézet, Primási Levéltár, Esztergom, 2006. 6–11.

Vince leányai szatmári kongregációjának vezetése alatt állt. A háborút követő államosítás során a Szatmári Irgalmas Nővérek által fenntartott Érseki Leányliceum és Tanítóképző Intézetet összevonták a még Majer István kanonok által 1842-ben alapított Érseki Liceum és Tanítóképző Intézettel, Állami Tanító- és Tanítónőképző néven. A „Szent Istvánról nevezett ősrégi szeminárium” hittudományi főiskola Várhegyen lévő épületét elvették, katonaságot telepítettek oda, és a papnevelő hittudományi főiskolát a szatmári irgalmas nővérektől elvett épületben helyezték el.

1945 előtt ezeken túl további katolikus középiskolák voltak az esztergom-tábori (szalézi) polgári fiúiskola, a Katolikus Patronage Egyesület Szent József fiúnevelő otthonának polgári fiúiskolája, elemi és iparostanonc iskolája, internátusa, továbbá a Szentbenedekrendi Szent István Gimnázium, Szent Antal Szt. Ferencesrendi Gimnázium, Érseki Boldog Margit Leánygimnázium. Esztergomban 1944–45-ben a községi általános iskolák mellett egyházi iskola volt a Szent Anna zárdai elemi iskola, a Vízivárosi elemi iskola és az Érseki Tanítóképzőnek két elemi iskolája. Az iskolák államosítása után a polgári iskolák általános iskolává alakultak, valamennyi egyházi iskolát állami iskolává tettek, az állam és az egyház között létrejött megegyezés alapján egyedül a ferencesrendi gimnázium maradhatott egyházi középiskola, Temesvári Pelbárt Gimnázium néven.²⁸

Csernoch János hercegprímás még az első világháború előtt ötmillió aranykorona értékben akart elindítani fejlesztéseket és beruházásokat Esztergomban. Egy iskolaváros felépítését tervezte, de jött a háború és az ötmillió korona a hadikölcsönökben veszett el.²⁹

Esztergomban alakult először lazarett az országban. A 19. század végére a korábbi kór- és szegényházak, valamint az aggházak már nem tudták ellátni a rászorulókat. Az esztergomi modern kórház építésre legnagyobb összeget Vaszary Kolos hercegprímás (1832–1915) adományozta. Az építkezést 1900 nyarán kezdték el, és az első betegek 1901. december 12-én foglalhatták el ágyaikat. Az akkori nyolc épületben, 104 helyiségben 2 orvos és 5 apáca dolgozott. 1950-ig az ápolási feladatokat Páli Szent Vince irgalmas nővérei látták el.³⁰

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi a polgári kori egyesületek adatait, amelyek a Belügyminisztérium iratanyagában maradtak fenn 1867 és 1944 között. A történelmi Magyarországra kiterjedő anyagban, valamennyi egyesülettípus szerepel. Az MNL OL egyesületi nyilvántartásában mintegy nyolcvan Esztergomhoz köthető egyesület található. Ezek között vannak megyei, illetve civil vagy más felekezeti érdekeltségű egyletek is. A katolikus egyház társadalomszervező erejét mutatja, hogy Esztergomban a polgári korban több tucatnyi katolikus és hitbuzgalmi egyesület működött.³¹

Az első világháború nemcsak Magyarország későbbi történelmére hatott, de Esztergom további fejlődését is befolyásolta. Azzal, hogy a Duna tulsó partja Csehszlovákiához került, az esztergomi érsekség a legértékesebb termőterületeit és kereskedelmi kapcsolatait is elveszítette. A szomszédos Párkány és a párkányi járás elvesztése folytán

28 *Esztergom nevezetességei*. Összeállította: HOMOR Imre. Esztergom sz. kir. megyei város Idegenforgalmi Bizottsága, Esztergom, 1930. 38–40; MUZSLAI ZSITVA Ágnes: *Az esztergomi sajtó története a kezdetektől napjainkig 1828–2011. A város története a helyi sajtó tükrében*. Esztergom, 2016. 117.

29 VÉCS Ottó: *Esztergom tragédiája. Tizenkét éves klikkpolitika és városgazdálkodás. A primási városból jelenti tudósítónk*. Laiszky János könyvnyomdája, Esztergom, 1931. 49.

30 OSVAI László: *Az esztergomi Vaszary Kolos Kórház története 1902–2002*. Esztergom, 2002. 9–12, 28–35, 145–146.

31 MNL OL K 148, K 149, K 150. Az iratanyagot feldolgozó adatbázis: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/polgari-kori-egyesuletek> (lekérdezés: 2021. 01. 19.).

Esztergomnak lényegében a Dunazug-hegyvidék (a Gerecse, a Pilis és a Budai-hegység területei és köztes medencéi) maradt meg, és ezzel lassan-lassan elszegényedett. Ipara, kereskedelme visszaesett, a pótdadó, 100%-os volt.³²

Párkány és a párkányi járás korábban erős kölcsönhatásban élt Esztergommal. A település a Kisalföld keleti nyúlványán fekszik. Lakosai és a környék jobb módú, gazdagabb magyar paraszti társadalma az esztergomi iparosoktól és kereskedőktől szerezték be szükségleteit, az esztergomiak pedig a szemközti oldal mezőgazdasági terményeiből részesültek. De az esztergomi polgárok szívesen látogatták Párkányt jó éttermei, hangulatos kocsmái miatt is.

Az első világháború után Esztergomban nehéz évek következtek. Hiányoztak a megfelelő bevételek, az állam is szegény volt, államsegélyt szinte lehetetlen volt szerezni. Ha mégis, akkor is kevés volt és a beruházásokat a városnak kellett kiegészítenie. Esztergom legnagyobb bevétele a több, mint 4000 kataszteri holdat kitevő városi erdőkből származott. Gyárak nem voltak, még ha így is nevezték az itteni ipari üzemeket: gépgyár, textilgyár, téglagyár, kályhagyár, szappangyár, szipkagyár, kékfestő üzem. Pénzüntézei az Esztergomi Takarékpénztár Rt és az Esztergomi Kereskedelmi és Iparbank voltak. Sem a polgárság, sem a helyi parasztság nem tartozott a tehetősebb osztályok közé. Ellenben a városban igen sok volt a közalkalmazott, akiknek az átlagjövedelme 120–150 pengő között mozgott.³³

A trianoni veszteségeket nem pótolta, csak mérsékelte, hogy a megmaradt fél vármegye egyesült a másik Duna-menti csonka vármegyével, Komárommal, és Esztergom lett az új vármegye székhelye (1923).

A város, a vármegye székhelyének fejlesztését a források hiánya ellenére sem lehetett halogatni. Esztergomnak 1925-ben még nem volt adóssága. 1926-ban az amerikai Speyer kölcsönből építették ki a város vízvezetéki rendszerét, és a villamosság korszerűsítésére a Hungária Villamossági Rt-t. Ugyanakkor a Speyer-kölcsönrel megindult egy lavina, ami komoly veszélyt jelentett a város életére. A kölcsönből épültek fel a Katolikus Legényegylet székháza mellett a város új bérházai is. Ezeknek a fejlesztéseknek a motorja egy nagyhatalmú helyi politikus, egyházi személy, Mátéffy Viktor belvárosi plébános volt.³⁴ Rendkívül erős, akarnok természetű ember volt, aki sok jót is tett a vá-

32 Esztergom vármegye az első világháborút megelőzően 1077 km² területével, két járásával (esztergomi és párkányi) az ország egyik legkisebb vármegyéje volt. A háború után 532 km²-re, és egyetlen járásra, az esztergomira zsugorodott. Az érsekség a birtokainak jövedelmezőség szerint háromnegyed részét veszítette el. De a város is vesztese lett a trianoni határrendezésnek. A határon túra került vasúttal és a párkányi állomáson keresztül volt Esztergomnak kapcsolata Budapesttel, Pozsonnyal és Béccsel. Vö. BÁRDOS István: *Esztergom története 1920–1956*. Esztergom, 2003. 1.

33 Uo. és BÁDY István: *A Bazilika árnyékában*. Esztergom, 1989. 32–33.

34 Mátéffy Viktor a Nyitra vármegyei Vágsellyén született 1881. január 17-én. A gimnáziumot Érsekújváron és Esztergomban, a teológiát Esztergomban végezte. 1903. június 24-én Esztergomban pappá szentelték. Néhány évig káplán volt Párkányban és Esztergom-Belvárosban, ahol 1908-ban plébános lett. A városi törvényhatósági bizottság tagja. Az I. világháborúban az 1. honvéd gyalogezred tábori lelkésze volt az orosz fronton. A Tanácsköztársaság alatt 52 napig Budapesten fogságban volt. 1920 után a Keresztényszociális Gazdasági Párt, majd a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, utóbb a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt programjával 1934-ig Esztergom nemzeti gyűlési, illetve országgyűlési képviselője. 1922-től budaijegyházi címzetes prépost, 1927-től kormányfőtanácsos, 1932-től a budapesti Sziklatemplom gondnoka, 1934-től Érsekvadkertben plébános. Itt halt meg 1948. március 4-én. Ellentmondásos, megosztó személyisége miatt később sokan úgy emlegették, mint aki a hibái mellett sok jót is tett. Híres volt arról, hogy a rászorulókon sokszor segített. Temetésén, a rendkívül rossz idő ellenére is a 4000 lakosú Érsekvadkert teljes lakossága kivonult. Vö. BÁDY István 1989. 37.

rosnak, de sokszor rosszat is. Mindenbe belevágott, belekezdedt, pl. hitelbankot létesített a káptalan pénzből. Persze megbukott, és elúszott a káptalan pénze is.³⁵

Biztosan hozzájárult Esztergom pénzügyi csődjéhez Mátéffy személye, személyisége is. Az hogy erőszakossága, tettereje hozzánemértéssel párosult. Nemcsak a városban, de a katolikus egyházon belül sem élvezett a belvárosi plébános teljeskörű támogatást. Sokan látták a körtársak közül is, hogy a Speyer-kölcsonból olyan befektetéseket eszközölt a város, amelyek nem hoztak jövedelmet. Már 1927–28-ban erősen érezni lehetett a pénzügyi zavart, amit csak tetézett a túlméretezett városi és vármegyei bürokrácia, a főbb tisztviselők erőltetett javadalmazása és a túlzott reprezentáció. A kortánú szavai-
val élve: „A város a Speyer-kölcsonön kívül a Magyar Altalános Hitelbanktól is felvett pénzt és pedig 510 ezer Pengőt, amit iskolaépítésre, gazdaság és városfejlesztésre használt fel. Mind holt tőke.”³⁶ Az ellentmondásos korszakot kiváló érzékkel elemezte a város közismert újságírója, Vécs Ottó.³⁷

1930 októberében már a vármegyei közgyűlésnek is foglalkoznia kellett a város ügyeivel.³⁸ A főispán szigorú bírálatot mondott a város vezetéséről és gazdálkodásáról. Budapestről is vizsgálatot rendeltek el. Az esztergomi Közüzemi részvénytársaságként működött. A részvények 80%-a a város tulajdonában volt, nem látszott más megoldás, mint a szanalás. Esztergom nemcsak gazdasági, de morális szempontból is válságba került. A polgármestert korrupció gyanújával mozdították el. Az 1931-es országgyűlési választásokon pedig Esztergomban olyan feszültség alakult ki, hogy a fővárosból kellett rendőrséget vezényelni a városba.³⁹

35 Vécs Ottó 1931. 49. és Bády István 1989. 32–33.

36 Vécs Ottó 1931. 50–51.

37 Vécs (Witzman) Ottó (1902–1961) újságíró. Főherceglakon (ma Kneževó, Horvátország) született. 1921-től az Esztergomi Érseki Tanítóképzőben végezte a tanulmányait. Képesítést 1925-ben szerzett, majd az Esztergom-tábori Szalézi Intézetben helyezkedett el. Írásai az *Esztergom és Vidéke* című polgári hetilapban jelentek meg. 1930 és 1938 között a folyóirat szerkesztője, majd 1939-ig az Új Esztergom és az *Esztergom szerkesztője*. 1931-ben jelentette meg az *Esztergom tragédiája (tizenkét éves klikkpolitika és városgazdálkodás)* című könyvét a város korrupciós vezetőiről. Emiatt felfüggesztették állásából. Végig biciklizett csonka Magyarország határain, majd kiadta a *Vérző határok* című könyvét. 1939-től Baranya megyei iskolákban tanított. 1943 nyarán SAS behívóval került az orosz frontra német tolmácsnak. Sorozatban írta tudósításait a frontról. 1944 nyarán orosz fogságba esett, csak 1947-ben került haza. A baranyai Tekeresen kántortanítóként működött 1948 nyaráig, majd Szabadkán élt 1956-ig. A forradalmat követően került Brüsszelbe, ahol nevelőként dolgozott haláláig.

38 A vármegyei közgyűlés 1930 őszén két alkalommal ülésezett, szeptember 25-én és október 30-án, de a jegyzőkönyv nem tartalmaz olyan bejegyzést, határozatot, vagy hozzászólást, amely Esztergom korrupciós ügyeivel, a város adósságával, a Speyer kölcsonnel, vagy a polgármester ellen indult fegyelmi eljárással foglalkozott volna. Lehetséges, hogy az ügynevezett kisgyűlés tárgyalta az ügyet, de ebből az időszakból nem maradtak fenn a testület jegyzőkönyvei. A városi képviselő testület 1930. október 27-i ülésén sem került szóba semmilyen pénzügyi jellegű visszaélés vagy egyéb „kényes ügy”. Ellenben az Antóny Béla polgármester ellen indított fegyelmi eljárással 1931-ben július 28-án és december 4-én is foglalkozott a közgyűlés. Vö. MNL KEML V.1.a. Esztergom rendezett tanácsú város képviselőtestületének iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek 1877–1950. 170/1931. (07.28.) számú közgyűlési határozat. Dr. Antóny Béla ellen indított fegyelmi ügy. 183–189. Továbbá MNL KEML V.1.a. 284/1931. (12.04.) számú közgyűlési határozat. Dr. Antóny Béla polgármester nyugdíjazása. 293–296.

39 Vécs Ottó 1931. 54. Az 1931. évi országgyűlési választások rendészeti biztosítására vonatkozóan a vármegyei és városi jegyzőkönyvekben nincsenek bejegyzések. A városi elnöki, és a különgyűjtött választási- és a közigazgatási iktatott anyagban sem található irat. A városi rendőrkapitányság 1945 előtti anyaga rendkívül töredékes, a legkorábbi irat 1938-ból maradt fenn.

A 30-as években az idegenforgalom megindulása, Esztergom történelmi múltjának „újbbli” felfedezése, a vallási turizmus hozott némi élénkületet. Ezek a megemlékezések már az új érsek, Serédi Jusztinián 18 éves primási működése alatt történtek. 1930-ban Szent Imre herceg halálának 900., 1931-ben Árpádházi Szent Erzsébet halálának 700., 1935-ben II. Rákóczi Ferenc halálának 200., 1936-ban Buda visszafoglalásának 250. évfordulóját ünnepelte az ország. Számos központi esemény kapcsolódott Esztergomhoz is. Kiemelkedik az 1938. esztendő, Szent István halálának 900. évfordulója és egyben a Budapesten megrendezett XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus éve.⁴⁰

A két világháború között némi gazdasági élénkülés mégis tapasztalható volt Esztergom térségében. A Petz Testvérek Vasöntöde és Gépgyár 1937-ben már 150 dolgozót foglalkoztatott. Széles termékprofillal dolgoztak: serszámgépeket, mezőgazdasági, vegyipari és élelmiszeripari gépeket és szerszámokat gyártottak, katonai javító műhelyeknek szerszámokat és gépeket szállítottak, sőt gyümölcsfeldolgozással, szesz- és likörgyártással is foglalkoztak. A Magyar Országos Véderő Egyesület 1934-ben, Esztergomban is létrehozta a vitorlázó repülő szakosztályát (MOVERO Esztergomi Sportrepülő Egyesület). Mitter Lajos asztalos és Rubik Ernő tervezőmérnök vállalkozása nyomán 1945-ig összesen 790 db vitorlázó repülőt gyártottak. Közel 500 főt foglalkoztattak. A háborús konjunktúra a kereskedelmet is élénkítette. 1940-es évek elején Esztergomot a kisiparosok, kiskereskedők és az értelmiségiek városaként tarthatjuk nyilván.⁴¹

A két világháború közötti társadalmi és kulturális érintkezés esztergomi terei közül ki kell emelni a Széchenyi kaszinót, ami inkább a diplomás embereknek volt a találkozóhelye. Létezett emellett iparos kör, kereskedelmi kör, három katolikus kör és állandó szórakozóhelyként két kávéház. Mozi csak egy, ellenben kocsmá 57 volt a városban. Esztergomban élénk víziélet folyt, külön tiszti, katonai, és civil csónakház létesült a Dunán.⁴²

Hogy milyen város is volt Esztergom a két világháború között? Egy csendes konzervatív középváros, erős egyházi jelenléttel, ahol a lakosság jelentős része a katolikus egyház alkalmazásában, vagy a vármegye igazgatásában, illetve a helyi közigazgatásban dolgozott.

Mint láttuk, a magyar honfoglalást követően Esztergom 1000 éves történelmében az első mintegy 250 év alatt a város fejedelmi, majd királyi székhely. A tatárjárást követő hét évszázadban, de lényegében egészen napjainkig Esztergom a magyar katolikus egyház szakrális központja. Igaz, figyelembe kell venni, hogy 1543 és 1776 között lényegében nem éltek az érsekék székvárosukban. Mégis kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy Esztergom nemcsak az egyik legfontosabb magyar történelmi város, de egyben államalapító Szent István királyunk uralkodása óta állami, majd a magyar katolikus egyház prímásának székhelye.

40 BÁDY István 1989. 44–45.

41 BÁRDOS István 2003. 2.

42 BÁDY István 1989. 37.

TÓTH TAMÁS

ZICHY FERENC PÜSPÖKI PROCESSZUSAI A VATIKÁNI APOSTOLI LEVÉLTÁRBAN

A püspöki, illetve érseki kinevezések kánoni, információs eljárásának (*processus informativus*, más néven *processus inquisitionis* vagy *processus canonicus*), az ún. püspöki processzusoknak az anyagai az egyháztörténet eddig kevésbé kutatott, értékes forrásai.¹ Zichy Ferenc esetében két alkalommal folytattak le ilyen kánoni vizsgálatot: 1742-ben, amikor esztergomi segédpüspök (*Botryren.*, 1742–1743) lett, majd 1743-ban, amikor győri püspökké (*Jaurinen.*, 1743–1783) nevezte ki az uralkodó. A Vatikáni Apostoli Levéltárban (AAV) rá vonatkozóan két helyen találunk anyagokat, a Konzisztoriális Kongregáció (AAV Arch. Conclisist., Processus Consist.) és a bécsi Apostoli Nunciatura (AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici) levéltári fondjaiban.

ÉLETE

Vásonkeői gróf Zichy Ferenc a Zemplén vármegyei Homonnán született. Ugyanott keresztelték 1700. október 8-án. Ősi magyar nemesi családból származott. Szülei Zichy Ferenc gróf, Szabolcs vármegye főispánja és első felesége, homonnai Drugeth Klára grófnő. A *vásonkeői* (másképp *vásonkői*; Nagyvázsony) nemesi előnév fordul elő vele kapcsolatban, bár a család tagjai a *zichi és vásonkeői* praedicatumot is használják. A keresztlevél szerinti neve Ferenc. A Collegium Germanicum et Hungaricum VERESS által kiadott anyakönyvében Assisi, illetve Xavéri Szent Ferenc után már kétszeresen is Ferenc (*Franciscus Seraphicus et Xaverius comes Zichy de Vásonkő*) néven szerepel. Édesapja első feleségének halála után újránősült; NAGY a két házasságból három fiú és négy lánygyermekről tud.

Alsóbb tanulmányait Budán, Pozsonyban és Győrött végezte. A kisebb rendekben Ghillány György esztergomi segédpüspök (1713–1727) részesítette Nagyszombatban 1716. december 19-én, a filozófiát azonban VERESS anyakönyve szerint Olmützben kezdi,² majd Bécsben folytatja. 1718-tól növendéke a Collegium Pazmanianumnak, ezt erő-

1 Jelen tanulmány egy, az 1711 és 1780 közötti, Magyar Királyságra vonatkozó püspöki processzusokat bemutató átfogó kutatás része. Vö. még TÓTH Tamás: *A 18. századi magyar püspöki processzusok a Vatikáni Titkos Levéltárban*. In: Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk. TUSOR Péter – SZOVÁK Kornél – FEDELES Tamás). Budapest–Róma 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) 317–335.

2 VERESS szerint a filozófiát kezdi el, míg NÉMETHY és PISZKER szerint a teológiát fejezi be Olmützben. VERESS anyakönyve a tanulmányi előzmények tekintetében pontosabb forrás, valamint időben is inkább oda illelnek be az olmützi tanulmányok – ha voltak egyáltalán, és nem egyszerűen csak egy városnév össze-

síti meg Némethy Ferenc és Scacchi János Péter tanúvallomása is. Utóbbi Zichy Ferencel négy évet töltött együtt a bécsi kollégiumban. Eközben III. (VI.) Károly (1711–1740) 1719. augusztus 18-án Szent Györgyről nevezett szerencsi apáttá nevezi ki, majd 1720-ban díszes kereszttel ajándékozza meg és audiencián is fogadja, miután magiszteri fokozattal sikeresen befejezte filozófiai tanulmányait. A császárvárosban végezte a teológia első évét is, ezt követően Rómába kerül. A Collegium Germanicum et Hungaricumba 1721. október 20-án érkezett meg, ahonnan azonban idő előtt, 1723. április 5-én szubdiakónusként orvosi tanácsra távozott haza Magyarországra. Diakónussá és pappá ugyancsak Ghillány György szentelte Nagyszombatban 1724. április 1-én, illetve április 15-én. Első szentmiséjét a bécsi ágostonosok templomában (*Augustinerkirche*) tartotta, a császári pár jelenlétében.

1725-ben váradi kanonok és plébános. 1727. július 2-ától esztergomi kanonok, ahol 1731. július 7-én pedig nyitrai főesperessé lép elő, és ebbéli tisztében vizitációt is tart. A káptalant 1734-ben hagyja el, amikor B.Sz.M-ről nevezett vágújhelyi prépost lesz; az Esterházyak beckói uradalmához tartozó település ugyanis nem plébános, hanem prépost (*praepositus curatus*) irányítása alatt állt. E tisztét, amely számára később a megfelelő jövedelmet segédpüspökként is biztosította, 1744-ig viseli. Közben 1737. július 30-án királyi tanácsossá (*consiliarius regius*) és novi (*Novien.*) választott püspökké nevezi ki az uralkodó.

1742. szeptember 24-én a pápa címzetes botrüszi (Botrys, Botrus, Botri, Batroun; *Botryren.*) püspökké és esztergomi segédpüspökké nevezi ki. Október 28-án Bécsben konsekrálta Kollonich Zsigmond (Sigismund von Kollonitz) bíboros, bécsi hercegérsek (herceg-püspök 1716–1722, hercegérsek 1722–1751). Győri processzusa alkalmával a tanúk elsősorban Zichy Ferenc pozsonyi, illetve nagyszombati segédpüspöki működéséről számolnak be, és azt is említik, hogy ő konsekrálta a pápai Nagyboldogasszony-templomot, valamint Pozsonyban a Szent Erzsébet-rendi apácák templomát.

Mária Terézia 1743. szeptember 6-án koadjutor püspökké nominálja Groll Adolf győri püspök (1733–1743) mellé, aki azonban nemsokára, november 24-én elhunyt, így a processzust már az üresedésben lévő székre kezdik el. A pápa 1744. március 16-án prekonizálja Zichy Ferencet. Majd negyven éven keresztül vezette a Győri Egyházmegyét. Ő váltotta vissza a katonaságtól és hozatta rendbe a győri püspökvárat. Megújította székesegyházat, valamint a földrengésben megrongálódott szemináriumot. Közbenjárására a káptalan első hat méltósága főpapi (apáti) jelvények viselésére kapott pápai privilégiumot, míg a többiek a viola színű bírétumra. Az egyházmegye akkori templomainak nagy része vagy az ő idejében épült, vagy az ő idejében újították fel. Támogatta a szerzetesrendek működését, illetve új rendek letelepedését. Szombathelyen ferences gimnáziumot létesített. Az ő idejére esik a Szombathelyi Egyházmegye megalapítása 1777-ben,

keveréséről, elírásáról van szó: a cseh város egyáltalán nem tipikus tanulmányi helyszín a magyar nemes klerikusok számára. Még kevésbé valószínű az, hogy Zichy a tanulmányai végén ment volna Olmützbe. Vö. *Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus studentium*. II. Roma, Collegium Germanicum et Hungaricum. I. *Matricula (1559–1917)*. A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. *Anyakönyv (1559–1917)*. Collegit et edidit/közrebocsátja Andreas VERESS. Budapest 1917. (Fontes Rerum Hungaricarum. Magyar Történelmi Források II.) 134.; NÉMETHY Ludovicus, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*. Strigonii 1894. 1041–1042.; PRISKER Olivér, *Barokk világ Győregyházmegyéjében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83)*. Pannonhalma 1933. (*Pannonhalmi füzetek* 13.) 9.

amely püspöksége területének jelentős részét érintette. Ezt követően Sopronban 1779-ben társaskáptalant alapított. 1783. július 8-án hunyt el Győrött. A székesegyházban temették el.³

PÜSPÖKI PROCESSZUSAINAK TANÚI A SZEMÉLYÉRE VONATKOZÓAN

Segédpüspöki processzusa alkalmával három tanút hallgattak meg róla. Szent Ferdinándról nevezett Antal trinitárius szerzetes nyolc éve ismerte Zichy Ferencet, és egy, a szerzetesrenddel kapcsolatos családi alapítvány kapcsán találkozott vele először, amely valószínűleg az Óbuda-kiscelli trinitárius kápolna és kolostor ügye lehetett. A következő tanúvallomásban zavarba ejtő időzavar figyelhető meg: Némethy Ferenc jezsuita, a Collegium Pazmanianum régense (rektor) saját állítása szerint 12 évvel azelőtt találkozott vele először Nagyszombatban; ugyanő azonban azt is mondja, hogy tizenkét éve szentelték pappá – ami valójában korábban, tizenhat éve történt. A harmadik tanú, Scacchi János Péter pedig azt vallja, hogy húsz ismeri Zichyt, és négy évet töltött vele együtt a Collegium Pazmanianumban.

Egy évvel később, 1743-ban szintén hárman tanúskodnak Zichy Ferencről. Johann Peter Huber piarista kilenc éve ismerte. Dobner István jezsuita huszonhárom évvel azelőtt találkozott vele. A harmadik tanú, Luby István nagyváradi kanonok tizennyolc éve ismerte a jelöltet.

1. Szent Ferdinándról nevezett Antal OSST, a bécsi kollégium ministere, 38 éves, 1742. július 16.
2. Némethy Ferenc⁴ SJ, a Collegium Pazmanianum régense, 41⁵ éves, 1742. július 16.
3. Scacchi János Péter⁶ pap, 42 éves, 1742. július 16.

3 *Libri Regii. Királyi Könyvek. 1527–1918.* DVD-ROM. Szerk. Vissi Zsuzsanna – TROSTOVSKY Gabriella – NÉMETH István – TUZA Csilla – CSAVLEK Judit – MAGYARI Gabriella – NÉMETH György, fotó CZIKKELYNÉ NAGY Erika – MICHELLER Jánosné – SZÉNÁSI Jánosné. Budapest 2006. 33.4, 37.390, 37.391, 39.271, 39.315, 39.361, 41.28, 49.70, 49.176, 50.33; NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* Pest 1857–1868. 12 (1895) 372., 385.; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái.* Budapest 1891–1914. 14 (1914) 1815–1816.; *Magyar Katolikus Lexikon.* Szerk. Diós István – VICZIÁN János. Budapest 1993–2013. 15 (2010) 558–559.; RIMELY Carolus, *Historia collegii Pazmaniani.* Viennae 1865. 126.; VERESS, 134–135.; KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom 1900. 341–342.; NÉMETHY, 302–303., 1041–1042.; PISZKER Olivér, *Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83).* Pannonhalma 1933. (*Pannonhalmi füzetek 13.*); OLÁH P. Róbert, *Zichy Ferenc győri püspök római ágensi levelezése.* In *Olasz–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században.* Szerk. DÓBÉK Ágnes. Budapest 2022.

4 A Collegium Pazmanianum régense (rektor) (1740–1743). RIMELY, *Coll. Pazm.*, 328. 1693-ban született (*Németi*), a katalógusok 1721–1724, majd 1731–1736 között említik Nagyszombatban. LUKÁCS Ladislaus, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu. (1551–1773).* Romae 1987–1988., 1084–1085.

5 Vienna: 51. Valójában 1693-ban született. LUKÁCS, *Cat. gen.*, 1084–1085.

6 Scacchi (Scachy) János Péter pozsonyi kanonok (1752–1775). RIMELY Carolus, *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis ad sanctum Martinum episcopum olim sanctissimum Salvatorem.* Posonii 1880. 280.

4. Johann Peter Huber⁷ SchP, a bécsi piarista kollégium rektora, 46 éves, 1743. november 29.
5. Dobner István⁸ SJ, a Collegium Pazmanianum régense, 49 éves, 1743. november 29.
6. Luby István⁹ nagyváradi kanonok, főesperes, Boldogságos Szűz Máriáról nevezett völgyi apát, 40 éves, 1743. december 2.

FORRÁSOK

1. Antonius a Sancto Ferdinando, ordinis excalceatorum Sanctissimi Trinitatis redemptionis captivorum, collegii Viennensis pro tempore minister
[AAV Arch. Conclis., Processus Consist., 129, f. 115v]

1. Ab octo annis circiter nosco illustrissimum et admodum reverendum dominum comitem Franciscum Zichy, praepositum ecclesiae Vaghuiheliensis,¹⁰ et prima vice ipsum novi occasione, qua ad ipsum missus fui pro negotio cujusdam foundationis ab illustrissima ejusdem matre facta favore mea religionis¹¹; et ab hoc tempore saepe saepius Posonii, et hic Viennae sum cum ipso conversatus. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, nec nimium familiaris, non inimicus, aemulus, vel odiosus.

2. Praecise asserere non possum, in quo loco natus sit; puto tamen in bonis suis, nempe ejus familiae, non procul Posonio archidioecesi Strigoniensi in spiritualibus subjectis ortum habuisse.

3. Dubitum nunquam fuit, ipsum natum esse ex legitimo matrimonio, et non solum ex honestis, et catholicis parentibus, [f. 116r] verum inter illustrissimas regni Hungariae familias censi ejus familiam; ejusque parentes, a meis religiosis audivi pientissimos esse, et mater usque ad praesens in vivis est.

4. Assero, eum esse constitutum in aetate supra trigesimum annum, cum a tempore, quo ipsum novi, jam fuisset sacerdos; sed ex fide ejusdem baptismatis praecise apparebit, quem annum agat.

5. Cum ut superius innui, a tempore, quo ipsum nosco fuerit sacerdos, saltem ab octo annis, sacris ordinibus initiatum esse assero, et per consequens ante sex menses.

6. Cum non viderim unquam solemniter celebrantem, asserere non possum de propria scientia, esse in sacris functionibus, et in exercitio ordinum susceptorum diu versatum; audivi tamen a meis religiosis, pluries solemnes missas celebrasse ea, qua decet devotione, expletentem sacras functiones: quo vero missas privatas vidi ipsum aliquoties

7 (1696 k.–1777), piarista. Karl A. F. FISCHER, *Verzeichnis der Piaristen der deutschen und böhmischen Ordensprovinz. Catalogus generalis provinciae Germanicae et Bohemicae ordinis scholarum Piarum*. München 1985. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 47.) 42.

8 A Collegium Pazmanianum régense (rektor) (1734–1736, 1743–1746). Második pázmáneumi kinevezése előtt a pozsonyi jezsuita kollégium rektora volt. RIMELY, *Coll. Pazm.*, 327–328.

9 NAGY 7 (1860) 189.

10 Vágújhely.

11 Feltehetőleg Zichy Ferenc mostohaanyjáról, Bercsényi Zsuzsannáról van szó, akit édesapja 1708-ban vett feleségül, valamint az óbudai birtokukon épült kiscelli kápolnáról, illetve az 1738-ban ugyanott alapított kolostorról. Vö. NAGY 12 (1865) 385.

in nostra ecclesia Posenii celebrantem cum magna devotione, et audivi a meis religiosi frequentem esse, et devotum in susceptione sacramentorum; et vere pro ecclesiastico exemplari a omnibus habetur.

7. Ex publica fama, et ex notione peculiari, quam habeo, assero, eum semper catholice vixisse, et in fidei puritate permansisse, et pro optimo catholico ab omnibus censetur, quinimo, ut superius dixi pro ecclesiastico exemplari.

8. Ex frequenti, ut superius habita conversatione deprehendi [*f. 116v*] praelibatum dominum praepositum praeditum esse innocentia vitae, bonis moribus, nec non bonae conversationis, et famae, hocque idem ex testimonio patrum meae religionis audivi saepissime, qui ejus humilitatem, probitatem morum, et ecclesiasticam ejus vitam commendabant.

9. Non solum ex conversatione cum ipso habita deprehendi ipsum esse virum gravem, prudentem, et usu rerum praestantem, verum ab aliis pro tali commendaum iri audivi, mihi que relatam fuit in regni comitiis, praestantiam suam in rebus agendis palam pluries fecisse.

10. Non mihi constat, eum aliquo gradu in jure canonico, vel sacra theologia insignitum esse, nec quibus in locis, vel quanto tempore praedictis studiis operam dedisse, sive quo fructu easdem scientias edidicerit, cum non mihi contigerit de scientificis materiis cum ipso sermonem instituere; ideoque testari non possum, an ea doctrina polleat, quae in episcopo requiritur.

11. Asserere possum, quod a multis annis est praepositus ecclesiae Vagújheliensis¹², ubi cura est animarum, et audivi optime se gessisse, et gerere in exercitio, et regimine illius ecclesiae, mihi que constat ex auditu aliorum assidue ibidem manere, nec non a suis subditis in spiritualibus quam maxime existimari, et praediligí, cum sit vir hospitalis, et elemosinarius, nec non integerrimae vitae, et mea religio pro speciali benefactore habuit semper, et habet.

12. Nec audivi, nec vidi aliquando publicum scandalum dedisse circa fidem, mores seu doctrinam, quinimo prout superius innui pluries, exemplarem virum, et probum esse assero, et pro tali [*f. 117r*] ab omnibus reputari; nec mihi constat, nec apparet aliquo corporis, aut animi vitio, alioque canonico impedimento teneri, quominus possit ad episcopalem dignitatem promoveri.

13. Ex superius dictis idoneum existimo ad obeundum munus episcopale, si sanctissimo domino placuerit ad illud¹³ promovere, et inter digniores ecclesiasticos esse censeo, qui promoveatur; et ipsius promotionem utilem, et proficuum fore ecclesiae in nostro regno Hungariae, in quo apud omnes caetus talem sibi conciliavit respectum, existimationem, et affectum, ut pro dignissimo ad sustinendam dignitatem episcopalem habeatur; causa scientiae, ut supra.

14. Ex fama publica audivi, ultra praeposituram superius anuntiata, cujus redditus ignoro, bona patrimonialia possidere plusquam sufficientia ad decorem episcopalis dignitatis manutenendum, et a tempore, quo ipsum nosco, licet esset simplex abbas infulatus, cum multa tamen decore status sui ecclesiastici vidi incedentem, et cum honesto comitatu.

12 Vágújhely.

13 Javított szó, illum-ról; Arch. Nunz. Vienna: ad eundem (áthúzva) majd áthúzva: eum.

2. Franciscus Nemethi SJ, collegii Pazmaniani regens

[f. 117v]

1. A duodecim annis circiter nosco illustrissimum, et admodum reverendum dominum comitem Franciscum Zichy, praepositum ecclesiae Vaghujheliensis¹⁴, et prima vice Tirmaviae ipsum novi, et ab hoc tempore praecipue hic Viennae persaepe sum cum ipso conversatus. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, vel nimium familiaris, non inimicus, aemulus, vel odiosus.

2. Praecise non scio in quo loco, vel civitate sit natus; puto tamen in dioecesi Strigioniensi,¹⁵ cum in eadem, bona quamplurima possideat ejus familia.

3. Fama publica est, eum natum esse ex legitimo matrimonio, et non solum honestis, et catholicis parentibus, verum etiam ex primaria regni Hungariae nobilitate, et hoc a quamplurimis audivi, licet non noverim ejus parentes.

4. Puto quadragesimum annum agere, cum mihi constet decimo octavo aetatis suae anno Pazmanianum collegium hic Viennae ingressum fuisse, hujus saeculi pariter decimo octavo anno.

5. A duodecim annis assero, ipsum constitutum esse in ordine sacerdotali, cum ab eo tempore, quo ipsum novi esset sacerdos, et canonicus.

6. Cum nunquam viderim ipsum solemniter, vel privatim celebrantem, de propria scientia testari non possum, quod sit in sacris functionibus, et exercitio ordinum susceptorum diu versatum; puto [f. 118r] tamen ipsum esse in susceptione sacramentorum frequentem, et devotum, cum sit probus, et optimus ecclesiasticus, et vere angelus, et pro tali ab omnibus habetur.

7. Assero eum semper catholice vixisse, et in fidei puritate permansisse, quinimo zelosum esse catholicum, cum praedicantes acatholicos ex suis bonis expulerit, nec quidquam in contrarium ab aliis audivi, quinimo ab omnibus pro tali reputatur.

8. Ex angelica ejus vita publicum, et notorium est, praeditum esse innocentia vitae, bonisque moribus, nec non esse bonae conversationis, et famae, et ut superius innui vere ecclesiasticus, et exemplaris est.

9. Ex conversatione cum ipso habita deprehendi ipsum esse virum gravem, prudentem, et usu rerum praestantem; et pro tali ab omnibus commendatur.

10. Non mihi constat, eum aliquo gradu in jure canonico, vel sacra theologia insignitum esse, scio tamen, quod hic Viennae in collegio Pazmaniano operam dederit phisicae, et metaphisicae, et puto, quod in collegio Apollinari Romae sacrae theologiae operam navaverit; quo vero fructu praefatis scientiis operam dederit, testari non possum, an vere ea doctrina polleat, quae in episcopo requiritur, ut alios docere possit.

11. Scio, eum per aliquot annos canonicum fuisse ecclesiae Strigioniensis, et ex post ad praeposituram Vaghujheliensem promotum fuisse, sed nihil possum asserere, quomodo circa curam ani[f. 118v]marum, vel regimen praefatae praepositurae se gesserit; hoc unice testari possum, quod missionarios induxerit in suam parochiam cum magno fructu sui gregis, et exinde colligo ipsum tam quoad doctrinam, quam quoad prudentiam, integritatem, et¹⁶ mores, optime se gessisse in regimine ejusdem praepositurae.

14 Vágújhely.

15 Homonna valójában az Egri Egyházmegyéhez tartozott.

16 Javított szó.

12. Nec vidi, nec audivi, praeditum dominum praepositum, aliquando publicum scandalum dedisse circa fidem, mores, et vere probum: nec mihi constat, nec apparet aliquo corporis, aut animi vitio, aliove canonico impedimento teneri, quominus possit ad episcopalem dignitatem promoveri.

13. Spectando vitae exemplaritatem, et probitatem praelibati domini praepositi, existimo eum idoneum ad obeundum munus episcopale et dingum, qui ad illud promoveatur a sanctissimo patre, et censeo ex superius dictis, ipsius promotionem regno Hungariae utilem, et proficuam futuram fore, cum sit ibidem in magna existimatione.

14. Si sanctissimus pater ipsi concesserit retentionem praepositurae, quam possidet, et cujus redditus, prout audivi, ad quatuor millia florenorum ascendunt; cum suis bonis partimonialibus, sufficientibus mihi videtur esse instructum proventibus, et mediis ad episcopalis dignitatis decorem sustinendum.

3. Joannes Petrus Scacchi (Scachi) sacerdos

[f. 119r]

1. A viginti circiter annis nosco illustrissimum ad admodum reverendum dominum Franciscum comitem Zichy, praepositum ecclesiae Vaghujheliensis, a quo tempore sum cum ipso conversatus, praecipue in collegio hic Pazmaniano, in quo per quatuor circiter annos cum ipso convixi. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, vel nimium familiaris, non inimicus aemulus, vel odiosus.

2. Quantum reminiscor natus est archidioecesi Strigoniensi,¹⁷ sed ignoro in qua civitate, vel loco; puto tamen in tonis ejus, familia sitis intra dictam archidioecesim ortum habuisse.

3. Fama publica est, eum natum esse ex legitimo matrimonio, et non solum ex catholicis, et honestis parentibus; verum ex primaria nobilitate regni Hungariae; cum familia Zichyana inter illustriores regni familias reputetur.

4. Quadraginta circiter annorum erit, cum senior me fuerit [f. 119v] in ingressu suo ad collegium Pazmanianum.

5. Scio, eum esse in sacris ordinibus constitutum a longo tempore, cum ipsum viderim sacrum Missae sacrificium celebrantem a multis annis.

6. Scio, eum esse in sacris functionibus, et in exercitio ordinum susceptorum diu versatum, cum ipsum viderim in solemnibus Sacris decantatis exacte explentem sacras ceremonias, et testor toties quoties ipsum vidi privatim celebrantem, semper devote, et exacte celebrasse; et audivi, quod quotidie celebret.

7. Mihi non constat, et est etiam publica fama, eum semper catholice vixisse, et in fidei puritate permansisse, quinimo scio ipsum esse virum probum, et vere exemplarem ecclesiasticum.

8. Testor, eum esse praeditum innocentia vitae, bonisque moribus, nec non esse bonae conversationis, et famae: causa scientiae, quia ejus conversatione talem esse deprehendi.

9. Ex conversatione cum ipso habita, deprehendi eum esse virum gravem, prudentem, e usu rerum praestantem, et pro tali ab aliis censetur.

10. Mihi non constat, eum aliquo gradu in jure canonico, vel sacra theologia insignitum esse: scio tamen, quod in collegio Pazmaniano cursum philosophiae absolvit, nec non publicas theses absque assistente defendit magna cum laude, magisteriumque

¹⁷ Homonna valójában az Egri Egyházmegyéhez tartozott.

assecutus est; ex post Romam [f. 120r] ivit in collegio sancti Apollinaris, in quo per annum tantum potuit remanere, cum correptus fuit gravi morbo, et ex consilio medicorum in patriam redire debuerit; post ejus vero reditum, audivi, quod operam dederit sacrae theologiae; quo vero fructu, testari non possum, sed fama est, quod vere vir sit doctus, et dogmaticis, canonicisque lectionibus sit intentus; et ex istis colligo, eum pollere ea doctrina, quae in episcopo requiritur, ut alios docere possit.

11. Scio praeposituram in praesentiarum ipsum habere, in cujus regimine audivi, se optime gessisse, et genere tam quoad doctrinam, quam quoad prudentiam, integritatem, et mores.

12. Nec vidi, nec audivi, eum aliquando publicum aliquod scandalum dedisse circa fidem, mores, seu doctrinam; quinimo exemplarem semper, ut superius dixi, vitam duxit; nec mihi constat, nec apparet, aliquo corporis, aut animi vitio, aliove canonico impedimento teneri, quominus possit ad episcopalem dignitatem promoveri.

13. Ex superius dictis idoneum existimo ad obeundum munus episcopale, et vere dignum, qui ad illud promoveatur a sanctissimo patre; et censeo ipsius promotionem ecclesiae in regno Hungariae utilem, et proficuum futuram fore, cum sit in magna existimatione, non solum apud ecclesiasticos, verum etiam saeculares.

14. Cum ultra praepositurae proventus valde conspicuos, et canonicatus Strigoniensis, etiam bona patrimonialia [f. 120v] possideat, plusquam sufficienter provisum esse censeo, ut sustinere possit decorem dignitatis episcopalis; et ulterius qua consiliarius in regio consilio Posonii habet mille quingentos florenos.

4. **Antonius a Sancto Placido**, regularis Scholarum Piarum collegii Viennensis rector [Arch. Concist., Processus Consist., 131, f. 267r]

1. Ab annis novem circiter nosco illustrissimum et reverendissimum dominum Franciscum comitem Zichy episcopum Botryensem, et ab uno anno sexies, aut septies sum cum ipso conversatus. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, non nimium familiaris, inimicus, aemulus, vel odiosus.

2. Audivi a pluribus, ipsum consecrationis munus suscepisse.

[f. 267v]

3. A quadriennio circiter audivi, quod sit episcopus Botryensis.

4. Cum ecclesia Botriensis sita sit in partibus infidelium, non potuit penes eandem resedisse.

5. Ex supradicta causa adimplere non potuit ea, quae mihi in hoc interrogatorio proponuntur.

6. Semel ipsum vidi solemniter celebrantem Posonii in ecclesia parochiali; semel pariter ab ipomet audivi Viennae, quod ordinationem esset habiturus Tirnaviae.¹⁸ An sacramentum Confirmationis ministraverit, ignoro; ac demum mihi innotescit ex litteris habitis Jaurino, quod unam ecclesiam consecraverit in loco dicto Popa¹⁹ duobus, vel tribus miliaribus Jaurino distante.

7. Tam ex conversatione cum ipso habita, quam ex aliorum dicto testari possum, quod pietatis, charitatis, et prudentiae specimen dederit, quodque verbo, et exemplo profuerit.

¹⁸ Pozsony, Bécs és Nagyszombat.

¹⁹ Pápa, Nagyboldogasszony-templom.

8. Non potuit adimplevisse contenta in hoc interrogatorio ex quo, ut supra dixi ecclesia Botryensis sita sit in partibus infidelium. Testari tamen possum, quod ipse tanquam suffraganeus Tirnaviae illustrissimi et reverendissimi domini archiepiscopi Strigoniensis²⁰ summam laudem apud omnes sibi comparaverit.

9. Bis prout mihi videtur in conversatione cum ipso habita, cum mihi contigerit sermonem cum ipso instituere de materiis moralibus, advertere potui, quod sit in iisdem optime versatus, et similiter audivi, quod optime scientiae apud alios reputetur; ideoque censeo, ipsum ad praesens ea doctrina pollere, quae in episcopo requiritur, ad hoc ut alios docere possit.

[f. 268r]

10. Ex praemissis ipsum dignum existimo, qui transferatur ad ecclesiam Jaurinensem, et censeo ejusdem translationem ipsi ecclesiae Jaurinensem utilem, et proficua futuram fore; addito etiam, quod de ipso optima fama sit, et in summa sit existimatione in regno Hungariae.

5. Stephanus Dobner SJ, collegii Pazmaniani rector

[f. 269v]

1. Ab annis vigintitribus circiter nosco illustrissimum et reverendissimum dominum Franciscum Zichy episcopum Botryensem, a quo tempore sepe²¹ sum cum ipso conversatus, et praesertim anno praecedenti dum ego essem rector in nostro collegio Poseniensi. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, non nimium familiaris, nec inimicus, aemulus, vel odiosus.

2. Audivi publice, quod munus consecrationis suscepit.

3. Ignoro a quo tempore sit episcopus ecclesiae Botryensis.

4. Non potuit in sua ecclesia Botryensi resedisse, ex quo sita sit in partibus infidelium.

5. Ut ad proximum.

6. Bis prout puto vidi ipsum solemniter celebrantem in nostra ecclesia Posenii; audivi tamen, quod pluries in aliis ecclesiis Posenii solemniter celebraverit; audivi semel, quod ordinationes habuerit Posenii. An sacramentum Confirmationis ministraverit, ignoro, audivi demum, quod consecraverit Posenii unam ecclesiam.²²

7. Jam ex conversatione cum ipso habita, quam ex publica fama testari possum, quod specimen dederit, pietatis, charitatis, et prudentiae, quodque verbo, et exemplo profuerit.

8. Non potuit adimplere contenta in hoc interrogatorio, ex quo ecclesia Botryensis est sita in partibus infidelium.

[f. 270r]

9. Ex proprio facto vere testari non possum qualis ist ejus doctrina, ex quo mihi non contigerit cum ipso sermonem instituere de materiis theologicis, moralibus, seu canonicis. Testari unice possum, quod dum ego una secum convixi Viennae fere per annum in collegio Pazmaniano, in quo ego eram theologus secundus, ille vero primi anni, adverti, quod esset studiis theologicis addictus; audivi tantum ipsum commendatum a praeclaris viris in ordine ad episcopatum, et signanter audivi illustrissimum et

²⁰ Esterházy Imre hercegeprimás, esztergomi érsek (1725–1745).

²¹ Vienna: saepe.

²² Pozsony, Szent Erzsébet-rendi apácák temploma.

reverendissimum dominum archiepiscopum Strigoninensem²³ ipsum commendantem in ordine ad assequendum episcopatum.

10. Ex iis, quae deposui in praecedenti interrogatorio, suppono dignum, qui transferatur ad ecclesiam Jaurinensem, ejusque translationem ipso ecclesiae Jaurinensis utilem, et proficuum.

6. Stephanus Lubi, canonicus, et archidiaconus ecclesiae cathedralis Magnovaradinensis, et abbas BMV de Valle
[f. 270r]

1. A decem et octo annis circiter nosco illustrissimum et reverendissimum dominum Franciscum comitem Zichy episcopum Botryensem, a quo tempore frequenter cum ipso sum conversatus. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, nec nimium familiaris, non inimicus, aemulus, vel oiodus.

[f. 270v]

2. Audivi munus consecrationis suscepisse a duobus annis circiter Viennae per eminentissimum dominum cardinalem archiepiscopum.²⁴

3. A dicto tempore mihi constat ipsum fuisse episcopum ecclesiae Botryensis ad cujus titulum fuit consecratus.

4. Cum sita sit praedicta ecclesia in partibus infidelium, in eadem non potuit residere.

5. Ex superius allegata ratione non potuit adimplere contentis in hoc interrogatorio.

6. Non potuit ea omnia, super quibus cadit praesens interrogatorium exercere in sua dioecesi, cum nunquam in eadem resederit; verum in dioecesi Strigoniensi scio pluries pontificaliter celebrasse, cum mihi contigerit ipsum pluries videre pontificantem; et ex aliorum auditu testor aliquoties ordinationes habuisse ex mandato illustrissimi et reverendissimi domini archiepiscopi Strigoniensis²⁵, sacramentum Confirmationis administrasse; et ecclesiam patrum sancti Pauli primi eremite in oppido nuncupato Papa²⁶ consecrasset, nec non Posenii ecclesiam monialium sanctae Elisabethae.²⁷

7. A tempore, quo ipsum nosco deprehendi semper fuisse, et esse pium, probum, nec non charitatis, et prudentiae dotibus ornatum; et taliter semper se gessisse, prout decet sacerdotem, et episcopum; quimino addere debeo, quod semper verbo, et exemplo profuerit, et ab omnibus in Hungaria pro integerrimo, et angelio sacerdote habeatur, cum ejus actiones charitatem, suavitatem, et prudentiam praesferant.

8. Adimplere non potuit in praedicta sua dioecesi obligationibus contentis in hoc interrogatorio ex superius citata ratione, scio tamen, quod in ecclesiis in quibus munia sacerdotalia obtinuit, et praecipue Varadini, et Tirnaviae,²⁸ in quibus canonicatum possedit, et postremo in praepositura Vaghujeliensi sita in dioecesi Strigoniensi,²⁹ partibus suae obligationis satisfecisse concionando debitis temporibus, sacramenta

23 Esterházy Imre hercegprímás, esztergomi érsek (1725–1745).

24 Kollonich Zsigmond (Sigismund von Kollonitz) bíboros, bécsi hercegpüspök (1716–1722), bécsi herceg-érsek (1722–1751).

25 Esterházy Imre hercegprímás, esztergomi érsek (1725–1745).

26 Pápa, Nagyboldogasszony-templom.

27 Pozsony, Szent Erzsébet-rendi apácák temploma.

28 Nagyvárad, Nagyszombat (Esztergomi Főkáptalan).

29 Vágújhelyi prépostság az Esztergomi (Fő)egyházmegyében.

administrando diligentissime, deferendo tum in comitatu, cum [f. 271r] in comitiis generalibus regni jura suae ecclesiae contra saeculares, aliosque adversarios.

9. Experientia me docuit, cum pluries interfuerim sermonibus, et quaestionibus habitis ab eodem super materiis theologicis, canonicis, Sacramque Scripturam concernentibus, nec non asceticas materias, et etiam legales, ipsum esse virum doctum, et in singulis, quantum potui deprehendere versatum; ideoque testari non ambigo, ipsum ad praesens pollere ea doctrina, quae in episcopo requiritur, ad hoc, ut alios possit docere, et instruere; mihiq̄e constat, quod pro viro docto ab aliis ecclesiasticis etiam habeatur³⁰.

10. Ex superius dictis existimo eum dignum, qui transferatur ad ecclesiam Jaurinensem nuper vacantem; et censeo ejus translationem fore ipsi ecclesiae Jaurinensi non utilem tantum, et proficua, verum et perutilem, attenta ejusdem morum probitate, charitate, et prudentia, quibus populum sibi committendum, edificabit³¹.

De Baptismo

T.: orig.

Exp.: Daniel Kilian³² ecclesiae Homonnensis plebanus

Dat.: Homonnae³³, 20. Augusti 1721

Bapt.: (in matricula ecclesiae oppidi Homonnensis), 8. Octobris 1700, Ladislaus Habarai³⁴ plebanus

Nom.: Franciscus

Par.: comes Petrus Zichi et comitissa Clara Drugeth de Homonna³⁵

Patr.: comes Schniger cum conthorali sua³⁶

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 417

De minoribus ordinibus

T.: orig.

Exp.: Georgius Ghyllány³⁷ episcopus Tinniniensis, suffraganeus Strigoniensis

Dat.: Tyrnaviae, 15. Septembris 1721

Ord.: [*Idem*], in cathedrali ecclesia sancti Nicolai episcopi, et confessoris, 19. Decembris 1716

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 417

De studiis

T.: orig.

Exp.: Joannes Ambrosius Centurionus³⁸ SJ rector

30 Vienna: habetur.

31 Vienna: aedificabit.

32 Kilián Dániel homonnai plébános. Később egri kanonok és 1741-től Szent Andrásról nevezett sármonostori apát. *Libri Regii* 39.28.

33 Homonna (Humenné).

34 Habarai László.

35 Zichy Péter gróf (1674–1726), Szabolcs vármegye főispánja, és Drugeth Klára grófnő. NAGY 12 (1865) 385.

36 Schniger (?) gróf és hitvese.

37 Ghillány György Ferenc esztergomi segédpüspök (1713–1727).

38 Giovanni Ambrogio Centurione SJ, rektor (1722–1723). Andreas STEINHUBER, *Geschichte des Kollegium Germanikum Hungarikum in Rom*. Freiburg in Br. 1906. 2 (1906) 150–151.

Dat.: Romae, [?] Aprilis 1723.
 Not.: 20. Octobris 1721.– 5. Aprilis 1723 [...] alumnus fuisse; [...] quod vero diutius in collegio commoratus non sit, in causa fuisse periculosum morbum, cujus curandi gratia de consilio medicorum patriam repetere compulsus est.
 Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 417

De ordine Diaconatus

T.: orig.
 Exp.: Michael Ignatius Frivaisz³⁹ vicarius generalis Strigoniensis
 Dat.: Tynaviae, 20. Julii 1742
 Ord.: Georgius Ghyllány⁴⁰ episcopus Tinniniensis, suffraganeus Strigoniensis, in parochiali ecclesia Sancti Nicolai, 1. Aprilis 1724
 Not.: Ladislaus Thur⁴¹ secretarius
 Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 417

De ordine Presbyteratus

T.: orig.
 Exp.: Michael Ignatius Frivaisz⁴² vicarius generalis Strigoniensis
 Dat.: Tynaviae, 13. Aprilis 1742
 Ord.: Georgius Ghyllány⁴³ episcopus Tinniniensis, suffraganeus Strigoniensis, in parochiali ecclesia Sancti Nicolai, 15. Aprilis 1724
 Not.: Joannes Galgoczy⁴⁴ secretarius
 Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 417

De beneficiis

T.: orig.
 Exp.: Frater Emericus⁴⁵ archiepiscopus Strigoniensis
 Dat.: Posenii, 13. Aprilis 1742
 Not.: [...] quod Vaghujheliensis⁴⁶ praepositura sita est in dioecesi mea Strigoniensi, ultra bis mille florenos Rhenenses, sive quingentos aureos Hungaricos certi proventus, et annui redditus possessori suo ferat, ac per consequens tantum, quantum ad sustinendum episcopalis dignitatis, et nominis splendorem Sacrum Collegium requirit, hisce omni meliori, quo possum modo, testatum facio.
 Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 417

De vita et moribus

T.: eredeti

39 Frivaisz Mihály Ignác esztergomi segédpüspök (1744–1748).

40 Ghillány György Ferenc esztergomi segédpüspök (1713–1727).

41 Thur László titkár.

42 Frivaisz Mihály Ignác esztergomi segédpüspök (1744–1748)

43 Ghillány György Ferenc esztergomi segédpüspök (1713–1727).

44 Galgoczy János. Később esztergomi kanonok (1744–1776); az uralkodó 1776-ban Galgoczy Jánost nevezte ki első püspöknek, azonban rövidesen ezután elhunyt. Vö. KOLLÁNYI, 354–355.

45 Esterházy Imre esztergomi érsek (1725–1745).

46 Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom).

Exp.: Frater Emericus⁴⁷ archiepiscopus Strigoniensis
 Dat.: Posonii, 16. Julii 1742
 Not.: Emericus [...] Esterházy de Galantha [...] omnibus, ad quos ea res spectat, hisce testatum facimus: quod scientia certa compertum habemus, illustrissimum dominum Franciscum comitem Zichy praepositum Vagh-Ujhelyiensem⁴⁸, virum spiritu, et zelo apprime exemplarem, ac spritualem esse, eaque in conversatione, ac moribus vitae religiosae specimina dare, ut propter honestatem, modestiam, et pietatem commendari summe semper mereatur. In cuius rei fidem litteras hasce testimoniales manu nostra subscriptas, et sigillo roboratas dedimus. Georgius Klimo⁴⁹ ecclesiae metropolitanae Strigoniensis et Suae Celsitudinis a latere canonicus
 Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 417

Professio fidei (Botryren.)

T.: eredeti
 Dat.: Viennae, 11. Julii 1742
 Test.: Antonius Rughi, et Josephus Orceolo, familiares⁵⁰
 Class.: AAV Arch. Concist., Processus Consist., 129, ff. 123, 124

Forma iuramenti (Botryren.)

T.: eredeti
 Exp.: Sigismundus Carolus de Kollonitz⁵¹ archiepiscopus Viennensis
 Dat.: [Viennae], 28. Octobris 1742
 Test.: comes Emericus Estherhazy⁵² episcopus Nitriensis, et Josephus de Braitenbücher⁵³ episcopus Antigonienensis, suffraganeus
 Class.: AAV Arch. Concist., Processus Consist., 129, ff. 122, 125

Nominatio (Jaurinen.)

T.: cop. vid.
 Exp.: Maria Theresia
 Dat.: Viennae, 6. Septembris 1743
 Vid.: Bernardus Koncesek de Dvorecz⁵⁴ cancellariae regio-Hungaricae expeditor et concipista, Viennae, 26. Novembris 1743
 Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 418

Nominatio (Jaurinen., bis)

T.: cop. vid.
 Exp.: Maria Theresia

47 Esterházy Imre esztergomi érsek (1725–1745).

48 Vágújhely.

49 Klimo György pécsi püspök (1751–1777).

50 Antonio Rughi és Giuseppe Orceolo.

51 Kollonich Zsigmond (Sigismund von Kollonitz) bíboros, bécsi püspök (1716–1723), bécsi érsek (1723–1751).

52 Esterházy Imre Gábor nyitrai püspök (1740–1763).

53 Joseph Heinrich von Braitenbücher címzetes antigoneai püspök, bécsi segédpüspök (1728–1749).

54 Koncesek Bernát magyar udvari kancelláriai tisztviselő. NAGY 6 (1860) 332.

Dat.: Viennae, 6. Septembris 1743
 Vid.: Bernardus Koncsek de Dvorecz⁵⁵ cancellariae regio-Hungaricae expeditor et concipista, Viennae, 28. Septembris 1743
 Not.: Ludovicus Batthany⁵⁶, Franciscus Koller⁵⁷
 Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 418

Praesentatoriae (Jaurinen.)

T.: cop.
 Exp.: Maria Theresia
 Dat.: Viennae, 6. Septembris 1743
 Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 418

Professio fidei (Jaurinen.)

T.: orig.
 Dat.: Viennae, 24. Octobris 1743
 Test: Josephus Orceolo, et Nicolaus Martinez⁵⁸ familiares
 Class.: AAV Arch. Concist., Processus Consist., 131, ff. 273–274

55 Koncsek Bernát magyar udvari kancelláriai tisztviselő. NAGY 6 (1860) 332.

56 Batthyány Lajos gróf, kancellár, később nádor (1751–1765), József esztergomi érsek édesapja. NAGY 1 (1857) 244–246.

57 Koller Ferenc Xavér, Ignác veszprémi püspök bátyja, 1758-tól báró. Vö. *Libri Regii* 45.63, SZINNYEI 6 (1899) 760–761.

58 Giuseppe Orceolo és Nicola Martinez.

HAMERLI PETRA

EPIZÓDOK AZ OLASZ FASIZMUS ÉS AZ EGYHÁZ KAPCSOLATÁBÓL

Olaszország politikai berendezkedését 1922 és 1943 között a fasizmus eszmerend-szere határozta meg. Az 1919-ben kibontakozó fasiszta mozgalom 1921-ben párttá szerveződött – *Partito Nazionale Fascista* [Nemzeti Fasiszta Párt] –, majd egy évvel később vezetője, Benito Mussolini – mint „Duce” – az ország miniszterelnöke lett. Hatalomra jutását követően egypártrendszert épített ki és felszámolta a parlamentáris kereteket.

A fasizmus ideológiája nem tekinthető egységes eszmerendszernek abban az értelemben, hogy elemei Mussolini beszédeiből, írásaiból rajzolódtak ki, ezeket gyűjtötte egy csokorba a filozófus Giovanni Gentile *La dottrina del fascismo* [A fasizmus doktrínája] címen.¹ Az ebben foglaltak alapján a fasizmus egyfajta spirituális, a társadalom világnézetét és az emberek hétköznapiját is meghatározó, totalitárius igényű eszmerendszerként határozható meg.

Ennek fényében különösnek tűnhet, hogy éppen ebben az időszakban, 1929-ben került sor az olasz állam és a katolikus egyház történelmi jelentőségű megállapodására. Vajon valóban felhőtlennek tekinthető a fasiszta rezsim és az egyház viszonya? Hogyan illeszthető a katolikus világmép a fasiszta ideológia elemei közé? Rövid írásomban ezekre a kérdésekre kívánok választ adni néhány kiragadott példán, epizódon keresztül.

A LATERÁNI SZERZŐDÉSEK

1929. február 11-e a katolikus egyház és Olaszország történetének egyik legfontosabb napja volt, amikor is az egyházfő, XI. Piusz pápa (1922–1939) képviseletében Pietro Gasparri bíboros államtitkár (1914–1930) és az olasz kormányfő, Benito Mussolini (1922–1943) aláírták a „római kérdést”² lezárni hivatott lateráni szerződéseket. Ennek

1 A fasizmus doktrínája eredetileg a Treccani enciklopédia számára, 1932-ben készült szócikk volt. Legfrisebb kiadása: MUSSOLINI, Benito – GENTILE, Giovanni: *La dottrina del fascismo e i documenti ufficiali dal 1919 al 1945*. Passaggio al Bosco, 2019.

2 Az olasz egységért vívott küzdelem – Risorgimento – utolsó fázisa az volt, amikor az 1861-ben kikiáltott Olasz Királyság csapatai benyomultak Rómába, és fővárosukká tették azt (1871). A királyi csapatok ajánlatot tettek a francia katonák védelmét élvező pápai államnak, amely bizonyos területet és éves apanázszt biztosított volna az egyházi állam részére, azonban IX. Pius (1846–1878) visszautasította azt, és önkéntes fogságba vonult vissza a Lateráni Palotába. Ezzel együtt megtiltotta, hogy a katolikus körök részt vegyenek az olasz állam politikai életében, ami a hagyományosan vallásos, de a Risorgimento eszméit is fontosnak tartó olasz nép körében egyfajta meghasonlást eredményezett. Az Olaszország legégetőbb belpolitikai problémáját jelentő ügy a „római kérdés” elnevezéssel került be a köztudatba, amelynek megoldása a lateráni szerződés megkötéséig (1929) váratott magára.

eredményeként megtörtént az 1871 óta áhított „kiengesztelődés”,³ vagyis az egyház és az olasz állam viszonyának a rendezése. A hitét és hazáját egyaránt fontosnak tartó olasz társadalom örömmámorban úszott, és a keresztény világ országainak sajtója is lelkesedését fejezte ki, így a megállapodást vitathatatlanul a fasiszmus időszakának egyik jelentős sikereként értékelhetjük.

Az olasz egység létrejötte után az újdonsült királyság kormányai gyakran cserélődtek. Ehhez számos gazdasági és politikai tényező mellett az is hozzájárult, hogy a királyi csapatok Rómába történő bevonulása után IX. Piusz pápa (1846–1878) arra ösztönözte a hívőket, hogy ne működjenek együtt az olasz állam vezetőivel, ami lényegében azt jelentette, hogy a katolikus egyház nem ismerte el az 1871 után kinevezett kormányok legitimitását, így azok nem számíthattak erős tényezőnek.⁴ A politikusok érzékelték a problémát, és igyekeztek megoldást találni a helyzetre, azonban az ezt célzó tárgyalások rendre kudarcot vallottak.

A fasiszmus, amely a társadalom- és emberképet tekintve a közösség – nevezetesen az állam, és másodsorban a nemzet – elsődlegességét, mindenek felettiségét hangsúlyozta és az egyént csak másodlagosnak tekintette, nyilvánvalóan totalitárius igényű volt,⁵ amit az egypártrendszer bevezetése és a parlamentáris keretek felszámolása bizonyít. Ugyanakkor Mussolini ráébredt arra, hogy hatalmát csak abban az esetben tudja hosszú távon legitimálni és megtartani, hogyha sikerül megegyeznie az egyházzal. Ennek megfelelően a felszólalásaiban igyekezett hangsúlyozni, hogy a fasiszmus nem vallás- és egyházellenes, sőt, a katolikus egyház világszerte kiválóan illeszkedik a fasiszmus konzervatív vonásai közé.⁶

Ebből az alaptételből kiindulva Mussolini már 1922-ben tárgyalásokat kezdeményezett a Szentszékkal, amelyek nehézkesen indultak, de amelyek végül az említett lateráni szerződések aláírásával zárultak. A tárgyalások bonyolításában Dino Grandi külügyminisztériumi államtitkár is részt vett, akinek feladata az volt, hogy folyamatosan kapcsolatot tartson a Szentszék egyik megbízottjával, Tacchi Venturi jezsuita szerzetessel, és az általa közvetített szentszéki nézőpontot továbbítsa Mussolininak. Ily módon az álláspontok közeledtek, és hamarosan elérkezett az aláírási ceremónia várva várt napja. Grandi emlékei szerint az olasz államot ő maga, valamint Mussolini és Guardasigilli Rocco, a Szentszéket pedig Gasparri, illetve Francesco Borgongini Duca és Eugenio Pacelli bíborosok képviselték. *„Február 11-én reggel 9 órakor a Ducét szokatlanul vidám hangulatban találtam a Villa Torloniában. Az út alatt egy régi romagnai versikét dúdolgatott (...), amely olaszul így hangzik: «Megyek az utamon, hogy a háborúmmal találkozam, ha elesek, ha a földre esek, jaj annak, aki felhúz». Majd megkérdezte: «Megcsókoljuk, vagy ne a bíboros gyűrűjét?». Megengedtem magamnak azt az észrevételt, hogy ezt a tiszteletteljes gesztust a bíboros valószínűleg várja majd. Mussolini elővett egy érmét a zsebéből, a kezébe ejtette, megnézte, majd így szólt: «Megcsókoljuk a gyűrűt!»”.*⁷

Így érkezett meg a két fasiszta vezető az aláírási ceremóniának helyet adó lateráni palotába. A megállapodás első része, a névadó lateráni szerződés rögzítette Vatikán állam pontos területét és a pápai állam fennhatósága alá tartozó templomok, paloták,

3 Olaszul: Conciliazione.

4 NUBER István – TANÁCS-MANDÁK Fanni: *Az olasz képviseleti demokrácia*. Dialóg Campus, Budapest, 2017. 16–17. old.

5 MUSSOLINI – GENTILE 2019.

6 MUSSOLINI – GENTILE 2019.

7 GRANDI, Dino: *Il mio paese: ricordi autobiografici*. Il Mulino, Bologna, 1985. 254. old.

egyéb intézmények listáját. Kimondta a Szentszék szuverenitását, és önálló nemzetközi tényezőnek nyilvánította azt. Elismerte államvallásként a katolikus felekezetet, és kimondta, hogy a Szent Péter térnek nyilvánosan látogathatónak kell maradnia annak érdekében, hogy a pápai állam és a katolikus hívők között kapcsolatot lehessen teremteni. A pápa személyét szentnek és sérthetetlennek nyilvánította. Az egyezmény második része a pénzügyi konvenció volt, amelynek értelmében az olasz állam 750 millió líra kártérítést adott a Vatikánnak az 1871-ben elszenvedett veszteségeikért, és további egymilliárd líra államkötvényt bocsátott a Szentszék rendelkezésére. A harmadik rész, a konkordátum pedig részletesen szabályozta Olaszország és a pápai állam viszonyát.⁸

Később Grandi úgy emlékezett vissza erre a napra, mint a fasiszta politika legnagyobb sikerére, amely soha nem látott tekintélyt hozott Mussolininak az olasz nép körében. Amint az államtitkár fogalmazott, a sors akarata volt, hogy XI. Pius személyében egy erős akarató pápa, Mussolini képében pedig egy jó statiszta kortársak legyenek, mert ezt az egyezményt csak két ilyen erős személyiség találkozása eredményezhette.⁹ „Minden államférfi álma, akik 1870-től kezdve kormányozták Olaszországot, és a katolikusok túlnyomó többségének álma ezzel végre valóra vált.”¹⁰ – írta Grandi.

Hasonlóan kedvezően fogadta a megállapodás aláírását a Szentszék is: „a szerződés alapvetően biztosítja a Szentszék számára azt a helyzetet, amelyre mindig is igényt tartott, és amely őt Isten kegyelméből megilleti, azaz teljes szabadságot, és valódi, látható függetlenséget az egyetemes egyház kormányzását illetően”.¹¹ – fogalmazott az a jelentés, amely február 7-én tájékoztatta a nunciusokat a közelgő megegyezésről.

Mussolini 1929. május 13-án a képviselőházi beszédében részletesen kifejtette, hogy bár a szerződések elismerik a Vatikán, mint a Szentszék szuverenitását garantáló entitás önállóságát, az államon belül a Vatikán mégsem teljesen szabad abban az értelemben, hogy alá van vetve az általános állami törvényeknek. Az államon belül az egyház jogait a szintén megkötött konkordátum biztosítja, amelynek engedményei talán soknak tűnhetnek, de az olaszoknak nem szabad elfelejteniük azt, hogy „Olaszország abban az egyedülálló kiváltságban részesül, amire büszkének kell lennünk, hogy az egyetlen olyan nemzet, amely egy egyetemes vallás székhelyéül szolgál”.¹² Vagyis Mussolini az egyházzal történő megegyezést feltehetően olyan lehetőségnek tartotta, amely növelheti Olaszország és a fasizmus nemzetközi tekintélyét. Ilyen értelemben a kompromisszum kiválóan illeszkedett a fasizmus koncepciójához, amelyben egyebek mellett Olaszország jelentős tényezővé tétele, lehetőleg nagyhatalommá válása kiemelt prioritásként fogalmazódott meg. Ez alátámasztja azt a széleskörű felvetést, miszerint a lateráni szerződések révén Mussolini a saját hatalmát kívánta hosszú távra biztosítani, országa nemzetközi presztízsének emelésével együtt.

8 A lateráni szerződések szövegét lásd: Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato della Santa Sede (S.RR.SS.). Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS.) Italia IV. Pos. 702. Fasc. XIX. a. Convenzioni Lateranensi. ff. 3. Trattato fra la Santa Sede e l'Italia, 1929. február 11.

9 GRANDI 1985. 253–255. old.

10 GRANDI 1985. 253. old.

11 S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 702. Convenzioni Lateranensi Vol. IV. Fasc. XII. f. 39f–39v. Comunicazione ai Nunzi e al Corpo Diplomatico dal parte del Segretario di Stato. 1929. február 7.

12 S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 702. Convenzioni Lateranensi Vol. XVI. f. 559. MUSSOLINI, Benito: *Gli accordi del Laterano. Discorsi al parlamento*. Libreria del Littorio, Roma, 1929. 5. old.

NEHÉZSÉGEK

Bár a lateráni szerződések révén sikerült rendezni az egyház és az olasz állam viszonyát, ez nem jelenti azt, hogy a tárgyalások során, vagy a „kiengesztelődés” után ne merültek volna fel nehézségek a Szentszék és Olaszország kapcsolatában. Dino Grandi külügyi pályájának idején viszonylag rendszeresen vezetett naplót, amelyből kiderül, hogy közvetlenül a megállapodás aláírása előtt kibontakozott egy kisebb nézeteltérés az Olasz Külügyminisztérium és a Szentszék, vagy helyesebben szólva, XI. Piusz pápa között. Ekkoriban merült fel az olasz–bolgár kapcsolatok dinasztikus úton történő megerősítésének gondolata, amely Borisz bolgár cár és III. Viktor Emánuel király lánya, Giovanna hercegnő házasságának tervét jelentette. A két fiatal őszintén szimpatizált egymással, azonban XI. Piusz hevesen ellenezte, hogy a Savoyai-ház egyik katolikus hercegnője egy ortodox uralkodóval lépjen frigyre, mivel Giovannának Bulgária cárnéjaként át kellett térnie az ortodox hitre.¹³ Bár a házasság végül 1930-ban létrejött, ez az epizód mégis okozott némi kellemetlenséget.

Néhány hónappal később Grandi feljegyezte azt is, hogy a megállapodás megkötése ellenére Mussolini és a pápa viszonya nem tekinthető kifogástalannak, és véleménye szerint legalább tíz évre lesz szükség ahhoz, hogy az olasz állam és az egyház kapcsolata a hosszú évtizedekig tartó mosolyszünet után teljes mértékben helyreálljon. Aggályait Grandi III. Viktor Emánuelnek is kifejtette, aki, Grandi naplójának tanúsága szerint, így válaszolt: „A házasság, amit kötöttünk, jó. Azonban a házba kerülhetett az anyós...”¹⁴

Az egyház és a fasiszta kormányzat viszonyában a legnagyobb nehézséget kétségtelenül az jelentette, hogy mindkét fél nagymértékű befolyású szeretett volna gyakorolni az oktatásra. Ami az egyházat illeti, köztudott, hogy Európában nagyjából a 2. világháború végéig az iskolák többsége valamely felekezet irányítása alá tartozott, így az egyházi fennhatóság az oktatási intézményekben természetesnek tekinthető. Azonban Mussolini, aki úgy vélte, hogy rendszerének jövője jelentősen függ attól, hogy a fiatalok körében mennyire sikerül meggyökeresíteni a fasiszta eszméket, ki akarta terjeszteni a párt befolyását az ifjúságnevelésre. Ennek keretében 1926-ban létrehozták az Operazione Nazione Balilla, röviden csak Balilla nevű ifjúsági szervezetet, amelynek feladata az volt, hogy biztosítsa a gyermekek fasiszta szellemben történő szellemi és fizikai nevelését. Noha a lateráni szerződések keretében aláírt konkordátum garantálta az egyház és a papság számára az oktatásban való szerepvállalás lehetőségét,¹⁵ a katolikus klérus veszélyeztetve látta az oktatással kapcsolatos privilégiumát. Benito Mussolini a már idézett beszédében meglehetősen határozott álláspontot fogalmazott meg erről a kérdésről: „Ezen a területen hajlíthatatlanok vagyunk. A miénk kell, hogy legyen az oktatás. Ezeket a kisgyermeket a vallásos hitünk szerint kell nevelni, de úgy, hogy mi integráljuk ezt a nevelést, meg kell adnunk nekik a férfiaság, az erő, a hódítás érzését, és mindezekfelett sugallnunk kell nekik a meggyőződésünket, meggyújtani bennük a reményeinket.”¹⁶ – szögezte le Mussolini, hogy az ifjúság nevelését nem engedi ki a kezei közül,

13 Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASMAE). Carte Grandi. Busta 13. Diario. Anno 1929. Quaderno no. 2. 1929. február 2.

14 ASMAE. Carte Grandi. Busta 13. Diario. Anno 1929. Quaderno no. 6. 1929. szeptember 18.

15 CANDELORO, Giorgio: *Storia dell'Italia moderna. Il fascismo e le sue guerre 1922–1939*. Feltrinelli, Milano, 2014. 244. old.

16 S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 702. Convenzioni Lateranensi Vol. XVI. f. 559. MUSSOLINI 1929. 73–74. old.

mivel annak a fasizmus szellemében kell történnie. Noha Mussolini valódi véleményét a nevelés kérdéséről kétségtelenül a fenti idézet tükrözi, Borgongini Ducával folytatott megbeszélése alkalmával igyekezett kompromisszumkésznek mutatkozni. 1930 januárjában a nuncius előtt úgy fogalmazott, hogy a gyermek elsődleges nevelője az édesapja, a másodlagos pedig abban az esetben, ha a kisgyereket megkeresztelték, a keresztényi nevelés amely az egyház hatáskörébe tartozik, és mindezt az állam kiegészíti a nemzeti értékekkel.¹⁷

Hasonló szempontok miatt került időről időre napirendre az Actio Catholica ügye. Még a lateráni szerződések megkötése előtt, 1928-ban Mussolini betiltotta a nem fasiszta alapon szerveződő egyesületek működését, ami miatt a papság az Actio Catholica tevékenységét is veszélyeztetve érezte. Az ezzel kapcsolatos viták miatt a megegyezésről folyó tárgyalások is megakadtak, ezért Mussolini végül engedett, és a katolikus egyesületnek felmentést adott a rendelet alól. Ennek ellenére 1929 novemberében Borgongini Duca – akit időközben római apostoli nunciussá választottak – felkereste a néhány hónappal korábban külügyminiszterré kinevezett Grandit, és kifejtette neki, hogy a Szent-szék a nem pártalapú szerveződések működését korlátozó intézkedések miatt továbbra is úgy látja, hogy az Actio Catholica nem tudja megfelelően ellátni a küldetését. Grandi ígéretet tett arra, hogy említi az aggályokat Mussolininak,¹⁸ azonban a kérdés a korszakban mindvégig napirenden maradt, mivel alapvetően mindkét fél a saját társadalmi befolyásának az erősítésére törekedett.

Egyebekben a Szent-szék – nyíltan legalábbis – nem bírálta a fasiszta külpolitikát, csupán egy esetben fejezte ki nemtetszését, nevezetesen amiatt, hogy az 1920-as évek végétől kezdve Olaszország látványosan közeledni igyekezett a kommunista Szovjetunióhoz. Ezzel kapcsolatban Borgongini Duca Grandi és Mussolini figyelmét egyaránt felhívta arra, hogy a szovjetekkel történő barátkozás sem az olasz nép, sem pedig a katolikus egyházfők körében nem talált kedvező fogadtatásra. A két fasiszta politikus igyekezett megnyugtatni a nunciust afelől, hogy a Szovjetunióhoz történő közeledésnek csupán pragmatikus, gazdasági okai vannak, mivel Olaszország erről a területről tud az ipari fejlődéshez elengedhetetlen kőolajhoz, valamint a lakosság élelmezéséhez szükséges gabona egy részéhez hozzájutni. Ettől függetlenül azonban – folytatta magyarázatát a fasiszta elit – a kormány továbbra is ellenzi a kommunizmus térnyerését, és ideológiai közösséget nem vállal a Szovjetunióval: „*a bolsevikokkal való kereskedelmi kapcsolatainknak semmilyen hatásuk nincs a belpolitikánkra*”¹⁹ – fogalmazott Grandi. A külügyminiszter, Mussolinival együtt, azt is kifejtette a nunciusnak, hogy Olaszország pusztán gazdasági tárgyalásokat folytat a Szovjetunióval, mivel az olaszok számára szükséges szénét, gabonát és kőolajat csak a szovjetektől lehet beszerezni.²⁰

1930-ban Borgongini Duca komolyan tartott attól, hogy Olaszország esetleg háborúba keveredhet Jugoszláviával, és emiatt Franciaországgal is. Júniusi találkozásuk alkalmával azonban Mussolini megnyugtatta, hogy a háborút ő maga is el kívánja kerülni.

17 S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 794. Fasc. 389. Colloqui importanti Mussolini – Nunzio. Rapp. 331. ff. 6r–10v. Borgongini Duca feljegyzése a Mussolinival folytatott megbeszéléséről, 1930. január 15.

18 S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 734. Fasc. 243. Rapporto n. 203. ff. 85v–87v. Borgongini Gasparinak, 1929. november 9.

19 S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 794. Fasc. 389. Rapporto n. 1241. ff. 32v–41v. Borgongini Pacellinek, 1930. december 12.

20 S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 794. Fasc. 389. Colloqui importanti Mussolini – Nunzio. Rapp. 1241. ff. 32r–37v. Borgongini Duca feljegyzése a Mussolinival folytatott megbeszéléséről, 1930. december 12.

Bizalmasan kifejtette a nunciának a francia kormány viselkedésével kapcsolatos kifogását, amely kettős természetű volt: egyfelől Franciaország Mussolini meglátása szerint azt várta, hogy az olasz kormány garanciákat nyújtson neki Németország ellenében, másfelől a franciák a leszerelést – beleértve Olaszország leszerelését is – szorgalmazták, miközben ők maguk „nem átalottak fegyverkezni”, ahogyan Mussolini fogalmazott.²¹

HÁBORÚ

Az 1930-as évek közepétől kezdve a nemzetközi viszonyrendszer meglehetősen alakult. Adolf Hitler náci vezető hatalomra kerülésével (1933) egyre erőteljesebb német térnyerési politika vette kezdetét, ami többek között Olaszország külpolitikai érdekeit is sértette. Látva, hogy Hitler Németországa egyre inkább kiszorítja őt és országát a térségből, Mussolini az addigi, viszonylagos kompromisszumokra törekvő külpolitikája helyett agresszív, a németekéhez hasonlóan hegemon diplomáciába kezdett. Ennek első hozadéka Etiópia lerohanása, majd a háborús győzelem utáni bekebelezése volt (1935–1936), ami nemzetközi felháborodást váltott ki: Franciaország és Anglia agresszornak nyilvánították Olaszországot, és a Népszövetség berkeiben gazdasági szankciók sorát szabták ki rá. Ily módon a francia és az angol kormányokkal való szövetség lehetősége megghiúsult, ezért Mussolini kénytelen-kelletlen Németország felé fordult, és 1936-ban egy titkos megállapodás eredményeként létrejött a Berlin–Róma tengely, amelyet további paktumok követtek.

Ennek következtében Mussolini Olaszországa Németország szövetségesevé vált, éppen abban az időszakban, amikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy hamarosan háború fog kirobbanni Európában. A feszült helyzetre a Szentszék és XII. Piusz pápa (1939–1958) is igyekezett reagálni. Talán a legismertebb, és egyúttal legtalálóbb pápai reakció XII. Piusz 1939. augusztus 24-én közvetített üzenete volt: „*Semmi sem veszhet el a békével, de minden elveszhet a háborúval.*”²²

Olaszország esetében XII. Piusz szavai proféciaival értek fel. A kezdeti semlegesség után Mussolini 1940-ben Görögország lerohanása mellett döntött, ahol csak német segítséggel tudott megmenekülni a totális vereségtől. A háború így is kudarcok sorozata volt az olaszok számára, és 1943. júliusában a szövetséges hatalmak partra szálltak Szicíliában, július 19-én pedig már Róma felett zúgtak a légvédelmi szirénák. Ebben a helyzetben néhány, a háborút – és alapjában véve a náci Németország melletti túlzott elköteleződést – ellenző fasiszta vezető a rezsim legfőbb döntéshozó szervének, a Fasiszta Nagytanácsnak az összehívása mellett kardoskodott. Az ülésen, amelyre hosszas huza-vona után az 1943. július 24–25-ére virradó éjjelen került sor, három határozati javaslat került napirendre, amelyek közül a jelenlévők túlnyomó többsége,²³ 19 fő a Grandi által előkészített dokumentumot szavazta meg. Ez lényegében az alkotmányos keretek és a király főparancsnoki jogkörének helyreállítását javasolta, ami a gyakorlatban a diktatúra végét jelentette. Grandi a határozati javaslat megfogalmazásakor abból indult ki, hogy

21 S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 794. Fasc. 389. Colloqui importanti Mussolini – Nunzio. Rapp. 678. ff. 16r–17v. Borgongini Duca feljegyzése a Mussolinival folytatott megbeszéléséről, 1930. június 4.

22 Radiomessaggio di Sua Santità Pio XII rivolto ai governanti ed ai popoli nell'imminente pericolo della guerra, 1939. augusztus 24. Letöltve: https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1939/documents/hf_p-xii_spe_19390824_ora-grave.html (2022. 05. 03.)

23 A Fasiszta Nagytanácsnak ekkor 27 tagja volt, Mussolinival együtt 28-an voltak jelen az ülésen.

ha a király visszavenné a főparancsnoki jogkört, akkor Olaszország vezetői lépéseket tehetnének a háborúból történő kiugrás és a szövetséges hatalmakkal való kapcsolatfelvétel érdekében. A szavazás végeredményére hivatkozva III. Viktor Emánuel még aznap, július 25-én elrendelte Mussolini letartóztatását, így a fasiszta rezsim megbukott.

A király Pietro Badoglio marsallt, egykori vezérkari főnököt nevezte ki miniszterelnökké, akinek kormánya Domenico Tardini bíboros feljegyzése szerint a Szentszék beavatkozását kérte annak érdekében, hogy Olaszország békét kérhessen a szövetségesektől. Tardini a kérés diplomatikus visszautasítását javasolta arra hivatkozva, hogy egy ilyen beavatkozást Németország úgy értékelhetne, hogy a Szentszék hozzá kívánt járulni a német vereséghez.²⁴

*

E néhány epizódból kiviláglik, hogy a Szentszék és a fasiszta rezsim viszonya korántsem volt zavartalannak mondható annak ellenére sem, hogy a történelmi jelentőségű lateráni szerződések ebben az időszakban születtek. A viszonyt mindkét fél részéről a kompromisszumra való törekvés, ugyanakkor bizonyos kérdésekben egyfajta rivalizálás jellemezte. A „kiengesztelődés” mindezzel együtt is egyaránt előnyösnek tekinthető a fasiszta rezsim és a Szentszék számára: a fasiszta rezsim és Mussolini számára a meg egyezés bel- és külföldön is addig soha nem látott népszerűséget hozott, a Szentszék pedig területi garanciához jutott, továbbá a konkordátum értelmében a katolikus sokáig államvallás maradt Olaszországban.

24 S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia V. Pos. 1336. Situazione politica e religiosa dal 25 luglio all'8 settembre 1943. No. 4864/43. Caduta di Mussolini (25 luglio 1943): appunti di S. E. Mons. Tardini. ff. 123–132.

BUTTYKAY ANTAL O.F.M. RÓMÁBAN (1921–1927)

Hat évet töltött az Örök Városban, a rend központi kormányzatában kormánytanácsosként, nevét a korabeli újságok együtt emlegették Prohászka Ottokárral és Bangha Bélával,¹ a mai egyháztörténeti munkák lapjain mégis elvéve találjuk meg Buttykay Antal ferences szerzetes nevét.² Korábban rend- és kortársa, Burka Kelemen írt róla számos anekdotával, belsős információval teletűzdelt, szubjektív hangvételű könyvében,³ illetve ő adta ki, rendezte sajtó alá öt kötetben beszédeit, írásait. Utóbbiakban vasárnapi, ünnepi szentbeszédek, lelkigyakorlatokon elmondott szentbeszédek, az Oltáriszentségről elmondott szentbeszédek, alkalmi beszédek és írások, illetve különféle jegyzetei kaptak helyet.⁴

Valamennyi munkájának méltatására nem vállalkozok, de még csak arra sem, hogy egész életét objektív szemszögből részletekbe menően áttekintsem, mindössze arra, hogy Rómában töltött éveiben a magyar ferencesek érdekében kifejtett tevékenységéhez némi adalékkal szolgáljak, a Magyar Ferences Levéltárban, a kapisztránus rendtartomány iratai között⁵ és a római Archivio Storico Generale dell’Ordine dei Frati Minori-

1 Például *A pécsi Kath. Kör konferenciái*. In Dunántúl, 1916. február 27. = 5. évf. 47. sz. 3. a következőképpen jellemzi a pécsi Katolikus Körben elhangzott előadásokat: „Jól esik ma is visszaemlékezni azokra a kedves, felejthetetlen napokra, melyeken pl. a lánglelkű székesfehérvári püspök, Prohászka Ottokár, ragadta lelkünket az Istenkeresés fenséges problémáival a metafizikai világ aranymezőire, hogy megtöltsse lelkünket a keresztény igazságok kincseivel; vagy amikor Bangha Béla és Buttykay Antal hatalmas szózatai és praktikus tanításai szóltak hozzánk s neveltek, edzetek bennünket hithűségre és katolikus életelvekre.” Vagy például: Ny. Z.: *Férfi*. In Új Nemzedék, 1940. június 24. = 22. évf. 142. sz. 3. így ír: „A magyar élet megújodását mások koronázták be, de az első nagy keltegetők, az első nagy magvetők, a hősi harc első titánjai Prohászka, Banghák és Buttykayak voltak.” Mindemellett megítélése nem volt egységes, NYISZTOR Zoltán amellett, hogy elismerte a sajtóapostolkodás terén kifejtett érdemeit, így emlékezett vissza rá 1962-ben kiadott könyvében (Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújodása. Bécs, 1962. 55.): „...Kicsit kimért, képességeinél talán többre vágyó, de gyűjtő szónok volt. Nem a világnézeti küzdelem, melyben Prohászka és Bangha oly harmonikusan egymást kiegészítve tudtak osztozkodni, volt az ő területe, ahol otthon érezte magát, hanem a gyakorlati élet, a katolikus elvek alkalmazása a gyakorlati életre.”

2 Újabb például KLESTENITZ Tibor ír róla több helyen: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, 2013.

3 BURKA Kelemen O.F.M.: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*. Pápa, 1941.

4 BURKA Kelemen O.F.M. (sajtó alá rendezte): *Buttykay P. Antal O.F.M.: Beszédek és írások*. 5 kötet. Budapest, 1942. Recenzió: BOGNÁR Ferenc: *Buttykay P. Antal O.F.M.: Beszédek és írások. Sajtó alá rendezte Burka P. Kelemen dr. O. F. M. Budapest, Szent István Társulat, 1942. Gyűjteményes diszkiadás, 5 kötet. Katolikus Szemle, 1944, 58. évf. 4. sz. 117–118.*

5 Magyar Ferences Levéltár (a továbbiakban: MFL), A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Köztük megtalálhatók a tartományfőnökök kimenő leveleinek gépelt tisztázatai vagy másolatok és Buttykay Antal általában kézzel írt beérkező levelei. Számozatlan iratok, így dátummal, az írójukal és a címmel fogok rájuk hivatkozni.

ban fennmaradt iratanyag segítségével, kiemelve a főbb témaköröket. Utóbbi levéltárban a mariánus rendtartomány iratai között találunk egy-két Buttykay által, illetve róla írt levelet.⁶ E források mindeddig elkerülték a történészek figyelmét, pedig értékes információkat hordoznak többek között a renden belüli magyar érdekérvényesítés, valamint Trianon és a ferencesek vonatkozásában is. Mielőtt azonban rátérnék a részletek tárgyalására, röviden szeretném bemutatni, hogy ki volt ő, hogyan alakult a karrierje, és mi volt pontosan a tisztség, amelyet ő betöltött Rómában, illetve ez miért volt jelentős a rend és a magyar ferencesek szempontjából.

I. BUTTYKAY ANTAL ÉLETÚTJA

A későbbi ferences szerzetes 1875. március 22-én Beregszászon született, Emil Szilárd Sándor névre keresztelték. Budapesten járt elemi iskolába, majd ugyanitt a piarista gimnáziumba nyert felvételt, melynek hat osztályát végezte a fővárosban. Édesapja halála után a gimnáziumot Kassán, a premontreieknél fejezte be. Mivel papi hivatást érzett, 1893-ban megszerzett érettségije után az esztergomi szemináriumba jelentkezett.⁷ Itt saját bevallása szerint Prohászka Ottokár spirituális – a későbbi székesfehérvári püspök⁸ – gyakorolt rá hatást. Ahogy Burka Buttykay egyik leveléből idézi: „Az mindenki tudhatja rólam, hogy én Prohászka püspök úr szellemi irányának szívvel-lélekkel részese vagyok. Az ő lelkének atmoszférájában nevelkedtem. Gondolat- és érzés-világát szeretettel és megértéssel tanulmányozom, nem dilettantizmusból, mint sokan, de szükségletből és tradicionáliter – nevelkedésem hagyományszerűségével.”⁹ A kispapok egyházirodalmi iskolájának is tagja volt, kitűnt szónoki képességeivel.

Teológiai tanulmányait elvégezve 1897. augusztus 26-án szentelték pappá, első lelkipásztori állomáshelye Nyergesújfalu volt, ahol káplánként tevékenykedett. Azonban nem sokkal később, ugyanezen év november 26-án kilépett az egyházmegyei papság kötelékéből.¹⁰ Körülbelül egy fél év útkeresést követően jelezte visszatérési szándékát a primásnak, de ennek feltétele az volt, hogy huzamosabb időre egy szigorúbb szabályok szerint élő szerzetesházba kellett vonulnia. Így 1898 szeptemberében Malackán a feren-

6 Archivio Storico Generale dell’Ordine dei Frati Minori (a továbbiakban: AGOFM-Storico), Curia Generale, Mariana SK 319 és SK 320.

7 Vö. BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 36–48. Édesanyja 1880-ban hunyt el, édesapja 1887-ben újra nősült, de alig három év múlva, 1891-ben ő is elhunyt.

8 Prohászka Ottokár 1884–1904 között az esztergomi szemináriumban, illetve az Esztergomi Érseki Hit tudományi Főiskolán volt tanár, 1891-től az esztergomi papnevelő intézet spirituális. 1905-ben nevezte ki a pápa a székesfehérvári püspöknek. Vö. például: GERGELY Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994. 34–46, vagy például: BARLAY Ö. Szabolcs: *Prohászka Ottokár, a spirituális*. In Prohászka ébresztése II (szerk. SZABÓ Ferenc S.J.), Budapest, 1998. 6–24.

9 BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 39. Ez a mester és tanítvány viszony a korabeli sajtó számára is nyilvánvaló volt. Vö. A *Napihirek*. (*Buttykay páter*.) In Budapesti Hírlap, 1911. november 16. 31. évf. 272. sz. 7. például így ír róla: „Úgy tetszik nekem, hogy Buttykay, akit tegnap óta be kell iktatnunk legnagyobb egyházi szónokaink közé, mégis Prohászka iskolájának növendéke. Nem kevésbé alkalmaszta ugyanis a dúsgazdag, szinte buja szónoki képeket, a modern, sőt legmodernebb kulturális mozzanatokban lehető szövegeket, amelyekkel művészi körmondatait sűrűn kitűzdeli. [...] Csak egy valódi költő előtt, mint Prohászka és Buttykay, nyílik meg a költészet, mely a katolikus dogma és kultusz szimbolikájában lángol.”

10 Ez lehet a magyarázata annak, hogy bár 1897-ben sor került a felszentelésére, az 1898-as esztergomi Schematismusban nem találjuk említését a szenteltek között.

ces rendi reformokban zászlóvivő rendházba vonult,¹¹ ahol már 1888-ban megindult a törekvés a szerzetesi fegyelem helyreállítására, s amely egyben a tartomány újoncházaként is szolgált.¹² A rendi reformok szélesebb körben történő bevezetésére, amely egy addiginál szigorúbb életvitellel is együtt járt, alig tíz évvel később került sor. XIII. Leó pápa (1878–1903) ugyanis 1897-es *Felicitate quadam* bullájában egyesítette a négy ferences rendesaládot, új általános konstitúciókat adott ki, valamint fokozatosan sor került a rendházak reformjára is.¹³

Buttykaynak az itteni élet és lelkiség megtetszett, és 1899-ben felvételét kérte a ferences rendbe. 1900. március 23-án letette egyszerű fogadalmát. Rövid, pár hónapos szünetesfehérvári tartózkodás után a Szűz Máriáról nevezett magyar ferences rendtartomány központjában, Pozsonyban folytatta szolgálatát.¹⁴ Ekkor a marianus rendtartomány élén az az Ozorai Izidor¹⁵ állt, aki házfőnökként a malackai rendházban fogadta, tehát jól ismerte. Amikor 3 év múlva az általános káptalan ismét Ozorait választotta tartományfőnökné¹⁶ és áttette székhelyét Budapestre, magával vitte Buttykayt is, házfőnök-helyettesként és személyi titkárként.¹⁷ Majd ezt követően 1905-től ugyanitt, a belvárosi ferences rendházban gvardián, azaz házfőnök lett, s mint ilyen a rendtartomány defintora, később öre.¹⁸

Részt vett a kor társadalmi mozgalmában és nagyon fontosnak tartotta a katolikus sajtó ügyének felkarolását. Úgy vélte, hogy fontos, hogy az ember olvasson sajtótermékeket és abból tájékozódjon. Ahogy ő maga fogalmazott: „minden ember olvas – és jól teszi, hogy olvas! Hiszen gondolkodó esze azért nagyon, hogy saját hiányait mások szellemi többletéből pótolja.”¹⁹ Meggyőződéssel vallotta, hogy a rossz sajtó a keresztény értékrendet aláássa és a szélsőségektől mentes újságírás mellett tette le a voksát. Például azt sem helyeselte, hogy az egyházi támogatásért cserébe a szerkesztők a lapokat „el-papósítják”, mivel véleménye szerint ez közönyhöz és unalomhoz vezethet. A sajtópropagandában aktív szerepet is vállalt: az 1907-ben alakított Katolikus Sajtóegyesületben

11 Vö. BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 49–61.

12 RÁCZ Piusz O.F.M.: *A ferencesek történetéből. Töredékek a Mariana Provincia múltjából*. H.n., 2009. 36–37. 117.

13 Utóbbi sok rendház ellenállásába ütközött és hosszú, több évtizedes folyamat volt a gyakorlatba történő átültetése. Vö. OROSZ András Lóránt O.F.M.: *A ferencesek Leó-féle uniójának jogtörténeti elemzése az osztrák-magyar Kapisztrán Szent János provinciában (1897–1899)*. In *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. 1. Szerk. Öze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 1/1.), 365; Magyar Ferences Könyvtár, Kézirat. MAJSAI Mór O.F.M.: *Provinciai mozaikok*. II. kötet. Budapest, 1971, 17–29 (elérhető online a Magyar Nemzeti Digitális Archívumban); *Cronaca contemporanea. Roma, 3-22 maggio 1897. I. Cose Romane*. In *La Civiltà cattolica*, 1897. 1127. sz. 613–614.

14 BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 68–79.

15 Ozorai Izidort 1900-ban választották a marianus rendtartomány tartományfőnökévé. Vö. *Egyházi tudósítások*. In *Religio* 1900, 2. félév, 2. sz. 14.

16 1903-as újraválasztásához lásd: *Változások a szent Ferencz rendben*. In *Religio* 1903, 2. félév, 22. sz. 176.

17 BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 81.

18 Lásd például: *Napi hírek. A ferencrendiek új házfőnöke*. In *Pesti Hírlap*, 1905. július 23. = 27. évf. 202. sz. 9.; † *P. Buttykay Antal. 1875–1940*. In *Nemzeti Ujság*, 1940. június 25. = 22. évf. 142. sz. 7.

19 KLESTENITZ Tibor: *A „sajtóapostolok”. A Katolikus Sajtóegyesület és az egyházi megújulási mozgalmak oszloposadási törekvései a századelőn*. In *Századvég*, 2005, új folyam 36. sz. 141.

1908-ban az igazgatótanács állandó agitációs bizottságának vezetője, majd a Katolikus Sajtóvállalatban a bizalmi tanács tagja lett és ott is hasonló szerepet játszott.²⁰

Időközben, 1915. július 1-jén a Szűz Máriáról nevezett ferences rendtartomány főnökének választották.²¹ E tisztségét egészen 1921-ig töltötte be, amikor is Rómába került általános rendi definitorként vagy más néven kormánytanácsosként.²² E tisztség viselői a rendi konstitúciók szerint a rendfőnököt a rend kormányzásában segítették, egyes ügyek eldöntésében, nehézségek megoldásában, megtárgyalásában.²³ Mint ilyen, komoly befolyást gyakorolhatott a rend életének alakulására. Összesen hat általános definitort választottak, akik közül mindegyik egy-egy nyelvcsoporthoz ferenceseit képviselte a központi kormányzatban, Buttykay a szláv és magyar nyelvcsoporthoz.²⁴ Karrierjének ezt az állomását vizsgálom meg a továbbiakban a kezén áthaladó magyar aktákra koncentrálni, a bevezetésben említett elsődleges források nyomán. Római szolgálatát követően, 1927-től Budapesten élt és jópár évig nem vállalt rendi tisztséget, majd 1933-ban rendtartományi titkár és rendfőnöki irodaigazgató lett, amely tisztségekben az 1936-os rendi káptalan is megerősítette. 1940. június 23-án hunyt el.²⁵

II. BUTTYKAY ANTAL RÓMAI TEVÉKENYSÉGE

Buttykay Antal életrajzírója, Burka Kelemen így jellemzi Rómát: „A katolicizmus centruma, Róma, joggal hasonlítható hatalmas olvasztókemencéhez, amely arányaival, távlataival, egyetemes, átfogó jellegével, nemzetköziségével mindenekfelettségével mindent felolvaszt, összezsugorít. A legkiválóbb egyéniséget is próbára teszi. Annál is inkább, mert oda rendesen minden szempontból a legjáva koponyák és személyiségek csoportosulnak [...]”²⁶ Ebben a légkörben kellett a mindössze 46 éves kormánytanácsosnak boldogulnia, a magyar és a szláv ügyekkel foglalkoznia. E tevékenységébe engednek bepillantást az általam vizsgált források.

A fennmaradt levelek korpusza nem teljes. Előfordul, hogy egy évből csak egy-egy bukkan fel, vagy például a tartományfőnök Buttykaynak küldött leveleinek tisztázatai vagy másolatai megvannak, míg az ezekre adott válaszok, vagy épp az előzmények nem

20 Vö. a kötetben több helyen: KLESTENITZ, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. i. m. Nekrológiájában szónoki képességei mellett a katolikus sajtó ügyének előmozdítása érdekében tett lépéseiért dicsérik, a Nemzeti Ujság egyenesen így jellemezte: „Az ő szava nyomán sorakoztak a tömegek a Katolikus Népszövetség zászlaja alá, ő volt az elsők között, akik a katolikus öntudat felébresztésével megindították a katolikus sajtót diadalútján. A *Nemzeti Újság* és testvérlapja, az *Új Nemzedék*, a *Képes Krónika*, de a vidéki katolikus sajtó is őt tekintette egyik legszeretettebb harcosának, mert a *Katolikus Sajtóegyesület* főtájkarságában s a *Központi Sajtóvállalat* megteremtésével elvégzett korszakalkotó munkájával örökre beírta nevét a magyar katolikus renaissance történetébe és a katolikus újságírók szívébe, ő volt a négy B egyike, P. *Bangha*, *Baranyay* Jusztin és *Baranyay* Lajos mellett, akik a *Központi Sajtóvállalatot* életre hívták s vele a keresztény Magyarország gondolatát megvalósították.” [A kiemelések az eredeti szövegben.] Vö. *† P. Buttykay Antal. 1875–1940*. In *Nemzeti Ujság*, i. m. 7.

21 BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 124–150, különösen: 126–127. 177. 227.

22 Vö. uo. 147–150.

23 *Regula et Constitutiones Generales Fratrum Minorum*. Ad Claras Aquas (Quaracchi) prope Florentiam, 1922. 93. (Caput VII, XVII. §. 529.)

24 Uo. 82. (Caput VII, X. §. 464.), valamint BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 147.

25 BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 174. XII. Pius pápa áldását Angelo Rotta közvetítette számára.

26 BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 151.

találhatók meg a tartományi iratok között. A másik korlátját a vizsgálódásnak az jelenti, hogy nagyrészt a kapisztránus rendtartományból maradtak fenn vele levélváltások. Így alkalmazkodva a fennmaradt források sajátosságaihoz, nagy vonalakban tudjuk vázolni a magyar ferences rendtartományok érdekében végzett tevékenységét a vizsgált időszakban. A főbb témakörök, amelyek köré tennivalói csoportosíthatók: plébániák rend általi elfogadása, adminisztrálása, a rend Trianon utáni helyzete, pénzügyi, gazdasági kérdések, illetve különféle kérvények elintézésének előmozdítása.

1. Plébániák elfogadása és adminisztrálása

Egyik első feladata – melynek a vizsgált források között nyoma maradt – a szabadkai új plébánia ügyének intézése volt. Ugyanis 1920 november végén Várady Lipót Árpád kalocsai érsek²⁷ Budapesten írásban, magyar nyelven megfogalmazott levelében felajánlotta azt a rendnek azzal, hogy 1921. január 1-től kezdjék el adminisztrálni a ferencesek.²⁸ Mivel ehhez szükség volt a definitorium egyetértésére és az Apostoli Szent-szék jóváhagyására is,²⁹ Tamás Alajos tartományfőnök³⁰ latinra fordíttatta, aláírta az érsekkel és elküldte a rendfőnöknek, aki akkor Serafino Cimino da Capri volt.³¹ Január 11-én érkezett a tartományfőnöknek az általános rendi prokurátortól,³² Bernardinus Klumpertől³³ válasz, melyben tájékoztatta, hogy a kalocsai érseknek kérte a fakultást a Zsinati Kongregációtól, hogy átengedhesse a ferences rendnek a Szabadkán erigélandó negyedik plébániát. Azonban mielőtt megadná a kongregáció a kért fakultást, szükséges lenne a szabadkai plébánosok és a káptalan hozzájárulása is.³⁴ Február 10-én válaszolt

27 Várady Lipót Árpád 1914-től 1923-as haláláig volt kalocsai érsek. Vö. IPOLYI László: *Várady Lipót Árpád (1914–1923)*. In A Kalocsai Főegyházmegye Schematismusa 1975. Kalocsa, 1975. 30.

28 Vö. MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai, Tamás Alajos 1921. december 2-án kelt levele Buttykay Antalnak.

29 Bővebben lásd: MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Aloysius Susa 1924. augusztus 22-ei levele Tamás Alajosnak. Valamint: *Regula et Constitutiones...*, i. m. 120. (IV. §. 685. 686).

30 Tamás Alajos többször volt a kapisztránus rendtartomány tartományfőnöke. A fenti időszakban 1918 és 1925 között (1922-ben újraválasztották). Vö. *Schematismus almae provinciae S. Joannis a Capistrano ordinis Fratrum Minorum S.P. Francisci in Hungaria ad annum Christi MCMXXV*. Gyöngyös, 1925. 7.; *Schematismus almae provinciae S. Joannis a Capistrano ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci in Hungaria. Anno bissextili 1940*. Budapest, 1940. 16.

31 Ő 1915 és 1921 között volt rendfőnök.

32 E tisztség viselői képviselték a ferences rend érdekeit az Apostoli Szent-széknel. Elsődleges feladatuk a jogi ügyletek intézése volt, például kieszközölték, hogy a ferencesek elfogadhassanak plébániát. A rendi prokurátorok feladatköréről sokkal bővebben: *Regula et Constitutiones...*, i. m. 91–92. (Caput VIII, XV. §. 518–519.), 92–93. (Caput VIII, XVI. §. 521–528.). Az 1920-as években a magyarok érdekében kifejtett tevékenységükről lásd: Tóth Krisztina, *Ferences rendi prokurátorok és a magyar ferences rendtartományok az 1920-as évek fordulóján*. In Levéltári Közlemények, 2019. 90. évf. 187–212. Olaszul: *Uő: Gli affari ungheresi sull'agenda dei procuratori generali dei Frati Minori all'inizio degli anni Venti* In Matteo SANFILIPPO–Péter TUSOR (ed.): *Gli agenti presso la Santa Sede delle comunità e degli stati stranieri: II. Secoli XVIII–XX*. Viterbo, 2021. 163–190.

33 Bernardinus Klumper (1864–1931) 1915 és 1921 között volt általános rendi prokurátor, majd az 1921. május 14-ei általános káptalanon választották rendfőnökké. E tisztséget 1927-ig töltötte be. Vö. Bonaventura Marrani ferences rendfőnök 1931. május 16-ai ferences szerzetesekhez írt levele. In *Acta Ordinis Fratrum Minorum*, 1931. 178–180.

34 Vö. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi*. Romae, 1918. 418–419. (Can. 1428.)

az érsek, amit megküldött a rendfőnökek a tartományfőnök. De ezzel se volt megelégedve a kongregáció, mivel két szabadkai plébános kompenzációs jogot szeretett volna. Ezért a kongregáció egy olyan megállapodást várt az érsek és a tartományfőnök között, amelyben meghatározzák mindkét fél jogait, kötelességeit és világosan körvonalazzák az új plébánia határait is.³⁵ Áprilisban a tartományfőnök ezt meg is küldte Rómába.³⁶

A következő lépésbe már Buttykay is bekapcsolódott: júliusban értesítette Tamást, hogy a kongregáció térképet kér, amelyen rögzítik az új plébánia határait és azt is tisztázni kell, hogy mekkora összeg fejében hajlandók az érintett plébánosok beneficiumuk megcsonkításába beleegyezni. Szükséges azt is kimutatni, hogy a fedezet biztosítva van, és hogy a kártalanítás fejében hozzájárulnak.³⁷ A kért térképet megrajzolták, az érsek Tamás Alajos értesülése szerint egyenesen a pápához küldte, a megegyezést pedig elkészítették és 1921. április 5-én aláírta mind Várady Lipót Árpád, mind Tamás Alajos,³⁸ azonban az új plébánia határainak kijelölése elhúzódott.³⁹ Buttykay és a tartományfőnök levelezéséből láthatunk rá némileg ennek okaira.

Májusban a Rómában a rend érdekeit a különféle dikasztériumoknál képviselő rendi prokurátor személye megváltozott, s az új prokurátor, Callistus Zuccotti⁴⁰ nem találta a prokuratúra levéltárában a vonatkozó dokumentumokat, mindössze a kalocsai érsek 1920-as folyamodványát. Így Buttykay Antal a tartományfőnököt megkérte 1921. november 26-án a tényállás ismertetésére: folyamodott-e engedélyért a tárgyban a provinciális, mely kongregációhoz, milyen keltezéssel, érkezett-e válasz, milyen ügyszám, milyen keletezés alatt, milyen tartalommal. Válaszlevelében Tamás december 2-án vázolta részletesen a helyzetet.⁴¹

A Zsinati Kongregáció végül 1922. január 3-án adta meg az engedélyt a kalocsai érseknek küldött levelében, illetve január 7-én a Szerzetesi Kongregáció is kiállította az indultumot, hogy a rend elfogadhatja a plébániát.⁴² Tamás Alajos némileg későn értesült erről, mivel Buttykaynak 1922. január 18-án azt írta, hogy még nem kapott feleletet rá.⁴³ Február 1-jén viszont már köszönte az érdekében kifejtett fáradozásait.⁴⁴ A plébániát tehát hivatalosan is átvehették a ferencesek, a kalocsai érsek ki is nevezte az első plébánost február 5-én.⁴⁵

35 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Bernardinus Klumper 1921. március 15-ei levele Tamás Alajosnak.

36 Uo. Tamás Alajos 1921. december 2-án kelt levele Buttykay Antalnak. A szabadkai plébánia átvételét érintetem: *Ferences rendi prokurátorok...*, i. m. 208–209.; *Gli affari ungheresi...*, i. m. 186–187.

37 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Buttykay Antal 1921. július 23-án kelt levele Tamás Alajosnak.

38 Uo. A három oldalas dokumentumot Várady latin nyelven írta 1921. április 5-én, és Tamás Alajos is aláírta.

39 Vö. uo. A kapisztránus tartományfőnök 1924. január 24-ei levele egy közelebről meg nem nevezett kanonoknak (a címzett neve nincs feltüntetve).

40 1921 májusától 1923. július 6-án bekövetkezett haláláig töltötte be az általános rendi prokurátori tisztséget. Vö. Bernardinus Klumper ferences rendfőnök 1923. július 12-ei levele a ferences rend tagjainak: *Acta Ordinis Fratrum Minorum*, 1923. 224–225.

41 MFL, A Kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Buttykay Antal 1921. november 26-ai levele Tamás Alajosnak és utóbbi 1921. december 2-ai válasza.

42 Vö. Tóth: *Ferences rendi prokurátorok...*, i. m. 208–209.; Uő: *Gli affari ungheresi...*, i. m. 187.

43 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Tamás Alajos 1922. január 18-án Buttykay Antalnak írt levele.

44 Uo. Tamás Alajos 1922. február 1-jei levele Buttykay Antalnak.

45 Uo. Rukavina József OFM plébános kinevezésének másolata. Valamint: Tóth: *Ferences rendi prokurátorok...*, i. m. 209.; Uő: *Gli affari ungheresi...*, i. m. 187. A plébánia-alapítással kapcsolatos több doku-

Egy másik plébánia, amely röviden feltűnt a kapisztránus tartományfőnök és Buttykay levelezésében, a bajai volt. Ugyanis a kalocsai érsek a korábbi plébánia három részre osztásával keletkezett, újonnan felállított plébániák egyikét a ferences rendnek szándékozott átengedni. Ennek kapcsán Tamás Alajos 1922. április 5-én azt kérdezte a kormánytanácsostól, hogy érdeklődött-e a nevezett plébánia ügye iránt, majd vélhetően az igenlő választ és a szentszéki rescriptumot továbbító atyának április 14-én köszönte meg a dokumentumot.⁴⁶

A tartományfőnök és az általános definitör levelezéséből rálátást kapunk Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek⁴⁷ és Tamás Alajos közötti nézeteltérésre is a szerzetes plébániákkal kapcsolatban: a tartományfőnök ugyanis 1923. május 3-án megírta Buttykaynak, hogy a primás a szerzetes plébániáktól is számadást és inventáriumot szeretne, azonban ő az exemptiójuk megőrzése miatt a megfelelő kánonokra támaszkodva ezt visszautasította. Előfordulhat, hogy a primás Rómába terjeszti fel e kérdést, de bízunk benne, hogy ebben az esetben az ő kánonokkal alátámasztott érvei hatásosabbak lesznek.⁴⁸ Az ügy esetleges folytatásáról nincs információnk a vizsgált forrásokból.

Végül szintén plébániához kötődik Tamás Alajos 1924. február 5-ei kérése: ugyanis New Yorkban lehetőségük nyílt egy tót-magyar plébánia megszerzésére, ehhez viszont egy tótul jól tudó páterre volt szükség. E feltételnek Feisz Lajos Hugolin atya felelt meg, aki sokáig Bártfán teljesített szolgálatot.⁴⁹ Így arra kérte Tamás Buttykayt, hogy magyarázza el a helyzetet a rendfőnökek, illetve hozza tudomására, hogy P. Faust New York-i tartományfőnök tanúsága szerint az ottani szerzetesek példásan viselkednek, és emberfeletti munkát végeznek.⁵⁰ Hugolin atyát 1924-ben már New Yorkban találjuk, ahol segédlelkészként kezdte meg lelkipásztori szolgálatát.⁵¹

2. Trianon és a ferencesek

A másik fontos téma, ami feltűnik Buttykay levelezésében, a trianoni békeszerződés következtében több részre szakított rendtartományok sorsa. Már 1921. július 28-án azt a hírt közölte Tamás Alajossal, hogy a marianus rendtartomány részére kiküldött

mentum is megtalálható a tartományfőnöki iratok között.

- 46 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai, valamint: *Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1922. évről*. Kalocsa, 1922. VI. nr. 697.
- 47 1913 és 1927 között volt esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása. Lásd például: ERDŐ Péter: *Csernoch XI. János*. In Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsek 1001–2003*. Budapest, 2003. 385–389.
- 48 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Tamás Alajos 1923. május 3-ai levele Buttykay Antalnak.
- 49 1920-ig volt Bártfán házfőnök, amikor is kiutasították Csehszlovákiából. Bántalmazásáról lásd: *Cseh kegyetlenkedések a Felvidéken. P. Feysz Hugolin bártfai ferencendi zárdafőnök megkínóztatásának története*. In Nemzeti Újság, 1920. november 23. = 11. évf. 276. sz. 1–2.; SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975. 10.; SZEGHY-GAYER Veronika: *Államfordulat és az újrastrukturálódó helyi elit Bártfán (1918–1919)*. In Századok, 2018. 152. évf. 6. sz. 1228–1229. Ezt követően különféle rendházakban és munkakörökben szolgált. Vö. *Tabula Congressus Definitorialis almae nostrae Provinciae S. Joannis a Capistrano 1921, 4.*; *Tabula Congressus Definitorialis Provinciae S. Joannis a Capistrano O.F.M. in Hungaria 1923, 5.* (Mindkét Tabula elérhető online a Magyar Nemzeti Digitális Archívumban.)
- 50 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Tamás Alajos 1924. február 5-ei levele Buttykay Antalnak.
- 51 Vö. DUDÁS Róbert Gyula: *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában*. Budapest, 2020. 105.

vizitátorban,⁵² családott a rendfőnök, mivel erősen szlovák érzelmű. Ugyanis már mielőtt útra kelt volna, hogy a vizitációt elvégezze, azt mondta, hogy az a gondolat foglalkoztatja, hogy a két provincia megszállott felvidéki kolostoraiból egy új szlovák tartományt kellene alakítani, de erre majd Pozsonyból fogja megkérni az engedélyt.⁵³ Ez a gondolat nem volt újkeletű, már 1920. január 3-án néhány szlovák rendtárs azt kérte a rendi prokurátortól, hogy járjon közben, hogy az 1900-ban megszüntetett szalvatoriánus rendtartományt helyreállítsák.⁵⁴ Most a vizitátor tehát hasonló elképzeléssel állt elő, azonban a rendfőnök egy mérsékeltebb álláspontot képviselt: Buttykaynak meg is mutatta válaszlevelének tervezetét, így közvetíteni tudta a naprakész információt a tartományfőnöknek. Ahhoz, hogy e rendházakat egy tartományban egyesíteni lehessen, az adott tartományok nagykáptalanjai elé kellene vinni az ügyet, viszont a kapisztránus rendtartomány nagykáptalanát 1 évvel elhalasztották. A marianusnak pedig azt kérte a rendfőnök, hogy képezze tárgyát még abban az évben. A megtárgyaltakkal kapcsolatban a definitoriumával fog állást foglalni. Végleges megoldást tehát nem adott, hanem ideiglenes jelleggel függő komisszariátust állított fel Felvidéken a rendfőnök, egyelőre három évre.⁵⁵ Végül 1924-ben állítottak fel a kapisztránus és mariánus rendtartományok jelentős számban Csehszlovákiába került házaiból független rendtartományt.⁵⁶

Hasonlóan egy-egy mozzanatot elevenítenek fel előttünk a Romániába és Délvidékre került rendházakkal kapcsolatban Buttykay levelezései. A kapisztránus rendtartomány három romániai házát: Máriaradnát, Szatmárt és Kaplonyt 1924 februárjában diszmembrálták és inkorporálták az erdélyi stefanita rendtartományba.⁵⁷ A dekrétum azonban azt is tartalmazta, hogy a szerzeteseknek legalább 3 évig abban a rendházban kellett maradnia, ahol akkor éltek, így nem volt lehetőségük egyből rendtartományt választani.⁵⁸ Ez nem tetszett P. Majsai Mórnak, aki 1924 júliusában engedélyt kért Budapesten lakó édesanyja meglátogatására és két hét távollétre, azonban ennek letelte után nem szeretett volna visszatérni, hanem visszavételét kérte a kapisztránus rendtartományba. Tamás Alajos hajlott is rá, mivel Szolnokon egy rendes hitoktatói állás betöltetlen ma-

52 Kochán Bertalanról van szó. Vö. RÁCZ Piusz O.F.M.: *A ferencesek történetéből...*, i. m. 78.

53 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Buttykay Antal 1921. július 28-ai levele Tamás Alajosnak.

54 AGOFM-Storico, Curia Generale, Mariana, SK 319, f. 324rv.

55 Buttykay 1921. július 28-án kelt információjával vö. *Schematismus almae provinciae S.S. Salvatoris in Slovensko, Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci pro anno Domini 1928*. Bratislavae, 1927, 4. Nem sokkal korábban, 1921. július 23-án Buttykay Antal még a következőket írta a tartományfőnöknek: „A felvidéki konventek dolgában Rssmus úgy döntött, hogy Kedveségek is csináljanak ott egy komisszariátus dependens s ha erre föl a csehek nyugtalanokdni találnának, lesz rá mód valami fictio iurissal élni.” Vö. MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai.

56 A Szerzetesi Kongregáció határozata 1924. január 8-án kelt, az általános rendfőnök kapcsolódó dekrétuma pedig 1924. január 31-én. Az utóbbit publikálta: *Schematismus almae provinciae S.S. Salvatoris in Slovensko...*, i. m. 5–6. A rendfőnök a dekrétumot 1924. április 29-ei leveléhez csatoltan küldte el a kapisztránus tartományfőnöknek (az iratanyagban nem egymás mellett találhatók). Vö. MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai.

57 A Szerzetesi Kongregáció 1923. augusztus 27-én kelt határozatát lásd: MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai.

58 1923-ban az optálás lehetővé tételén dolgozott Buttykay Antal. Augusztus 26-án kelt leveléből az nem tetszik ki, hogy általánosságban, vagy a kapisztránus (és marianus) rendtartomány diszmembrálendő és egy adott másik rendtartományba inkorporálendő részei tekintetében. Mindenesetre Aloysius Susát, az új általános rendi prokurátort sikerült véleményéről meggyőznie. Vö. MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai.

radt P. Katus Konstantin betegsége, majd halála miatt, az ő helyére szánta. Arra is kérte, hogy írjon külön a rendfőnöknek és Buttykaynak. Ő maga is írt előbbinek kétszer is, de a válasz elutasító volt. Buttykay közbenjárását remélte. Ezzel párhuzamosan egyéb sérelmeket is vázolt, például az egyik ferencest, P. Pesti Emmánuel az erdélyiek kihagyták a Tabulából és arra utasították, hogy menjen haza, pedig korábban a radnai zárda helyreállításán sokat fáradozott. Véleménye szerint Romániában annyi tanítóerőre mint korábban, a beszűkült lehetőségek miatt már nincs szükség,⁵⁹ illetőleg annyi lelkipásztorra sem, hiszen kis plébániák vannak, mindössze pár száz fővel. Különösen fájó pont számára, hogy az erdélyi rendtartományban egynémely zárdában két szakács is van, a fráter szakácsokat mégis ott tartják, nekik pedig nélkülözni kell őket, és világi szakácsokat fogadni.⁶⁰

Buttykay a levél kézhezvétele után beszélt a rendi prokuratorral,⁶¹ aki ekkor delegatus generalis minőségben úgy nyilatkozott, hogy nem hajlandó a nemrég kelt nemleges döntést megváltoztatni. Különösen, mivel ha egy esetben enged, az összes többi hasonló helyzetben levő atya is hasonló kéréssel fog jönni. Azonban nem zárkózott el tőle, hogy ír a stefanita rendtartomány főnökének az ügyben. Így tehát az általános definitor arra kérte Majsait, hogy térjen vissza az erdélyi rendtartományba és egy év múlva kérje az anyaprovinciába a visszavételét. Ugyanakkor hozzátette, hogy az Erdélyből érkező válasz megérkezéig, azaz a további intézkedésig szabad Magyarországon maradnia a szerzetesnek.⁶² Tamás Alajos augusztus 16-ai válaszeleveléből az tetszik ki, hogy választ kapott Erdélyből: Vitális Sándor a stefanita rendtartomány főnöke nem ragaszkodott feltétlen ahhoz, hogy visszatérjen Majsai. Így Tamás remélte, hogy ha Rómából némi nyomást gyakorolnak rá, akkor az erdélyi definitorium kedvezően fog dönteni az ügyben.⁶³ Végül az atya megkapta az engedélyt a maradásra, a több oldalról alkalmazott közbenjárás sikeres volt.⁶⁴

Egy másik epizód, ami felsejlik a források lapjain, hogy amikor 1922-ben Buttykayt kinevezték a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartomány vizitátorának a Cseh-szlovákiaiba, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba, Romániába került és Magyarországon maradt részkebe, akkor körlevelet szeretett volna küldeni az elcsatolt rendházaknak. Ehhez Tamás Alajostól kért pecsétet. Azonban ez a kis pecsét Kapisztrán Szent János törökök elleni küzdelmét ábrázolta. Mielőtt ebből netán messzemenő és téves értelmezést vonhattak volna le a környező államok, Tamás új pecsétet készíttetett és azt bocsátotta Buttykay rendelkezésére.⁶⁵ Egypár levélváltás érinti a vizitációt is, a tartományfőnök

59 A katolikus oktatást igyekeztek ellehetetleníteni, a katolikus iskolák korábbi államsegélyét megvonták és megtiltották, hogy a hívek önkéntes adózással pótolják azt. Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök 1924. november 14-én a román szenátusban szólalt fel többek között e sérelmek ellen. Vö. SALACZ: *A magyar katolikus egyház...*, i. m. 59–60.

60 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Tamás Alajos 1924. augusztus 4-én írt levele Buttykay Antalnak.

61 Ekkor már Aloysius Susa volt, aki 1923-tól 1927-ig töltötte be a tisztséget. Vö. *A.R.P. Aloisius Susa ex-Procurator Generalis*. In *Acta Ordinis Fratrum Minorum*, 1941. 206.

62 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Buttykay Antal 1924. augusztus 9-ei levele Tamás Alajosnak.

63 Uo. Tamás Alajos 1924. augusztus 16-ai levele Buttykay Antalnak.

64 Majsai maga említi röviden, habár az engedély megadásának idejeként 1924 júliusára emlékszik – ami mint a fentiekből kitetszik, mindössze az emlékezet kihagyása lehetett –, nyilvánvalóan egy későbbi időpontban kapta meg az engedélyt: MFK, Kézirat. MAJSAI: *Provinciai mozaikok*, i. m. 30. Majsaihoz lásd még: TÓTH, *Ferences rendi prokuratorok...*, i. m. 195–196; Uő: *Gli affari ungheresi...*, i. m. 172–173.

65 1922. április 5-ei levelében még azt írta a tartományfőnök, hogy Gyöngyösről elhozhatja a kispecsétet és elküldeti neki, azonban időközben meggondolta magát, április 8-ai levelében már azt közölte, hogy

tanácsokkal látta el a vizitátort, hogy melyik rendtárs milyen érzelmű, kiket kellene hová kísérőként magával vinnie.⁶⁶ Feladatát jól látta el: 1923-ban ugyanis újabb vizitációra küldték, ezúttal a dalmáciai Szent Jeromosról nevezett rendtartomány rendházait kellett végiglátogatnia.⁶⁷

A feszültségeket a rend és az utódállamok kormányzata között az is jól mutatja, hogy Tamás Alajos Rómából szeretett volna breviáriumokat eljuttatni a határon túlra került zárdáknak, mivel úgy ítélte meg, hogy Magyarországról elküldeni nem csak költséges lenne, hanem komoly nehézségekbe is ütközne. A postázást Rómában Francesco atyára bízta, viszont az nem az eltervezettek szerint alakult. Budapestre 51 fasciculussal több érkezett, a környező országok zárdái viszont nem kapták meg ezekből a kért példányokat. Ez a téma 1922-ben többször szerepel Buttykaynak írt leveleiben: februárban említi először a tartományfőnök, de még áprilisban is arról ír, hogy a felvidéki rendházaknak nem tudta eljuttatni, mivel nem vesznek fel csomagot.⁶⁸

Végül Trianon kapcsán a baranyai zárdák ügye is felbukkan a sorok között: mivel sok kilépés, szekularizáció⁶⁹ történt, így 1922 áprilisában a konventhez a rendszabályban előírt 4 páter és 2 ünnepélyes fogadalmas nem volt meg mindenhol.⁷⁰ Radnán, Dunaföldváron, Baján és Eperjesen hiányzott. Az viszont, hogy mégiscsak konventként kezeljék őket, fontos volt, mivel akkor állhatott az élükön házfőnök, aki szavazati joggal rendelkezett a tartományi káptalanban, így akkor kapcsolódhattak be a rendtartomány felvidéki rendházaival kapcsolatos döntésbe is.⁷¹ Ezért kérte a kapisztránus tartományfőnök Buttykay közbenjárását.⁷² Utóbbi vélhetően itt is latba vetette befolyását Rómában, de a válaszlevél nem ismert.

jónak látta új pecsét készíttetését. Ezen kívül április 14-én megerősítette, hogy a pecsétnyomót elküldte Buttykaynak. MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai.

66 Uo. Tamás Alajos 1922. március 26-ai levele Buttykay Antalnak.

67 Vö. BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 157. E vizitációkat most itt nem részletezem, mivel nem Rómához kötődnek, a vizitációk eredményének feltárása külön tanulmányt igényelne.

68 Azt, hogy milyen nehéz volt a kommunikáció a határ két felén levő rendházak között és mennyire akadályozták a hatóságok, mutatja, hogy Buttykay Antal még marianus tartományfőnökként a tanácsülésre kódolt levéllel hívta a csehszlovákiai megszállott területekre kinevezett delegátust, P. Olsovsky Mansvétet és más ügyekben is kódolt levelekkel kommunikáltak, tudták ugyanis, hogy a postát felbontják és átnézik. Vö. BAUCSEK Csaba, *A füleki ferencesek szervező szerepe Fülek társadalmában, művelődésében és kulturális emlékezetében a XIX. század végétől 1945-ig*. Doktori értekezés. Budapest, 2020. 168–169. A breviáriumok említése a tartományfőnök 1922. évi leveleiben: január 18 (ekkor még csak azt rögzíti, hogy melyik zárdának mennyi intenciót küldjön Buttykay a breviáriumokért), február 1 (itt arra hívja fel a figyelmet, hogy Francesco atyának kiegyenlítette a breviáriumok árát Rómában), február 4 (ebben közli, hogy tévedés történhetett, mivel Budapesten 51 breviárium fasciculust kaptak), április 14 (továbbra sem tudta elküldeni a breviárium fasciculusokat a felvidéki zárdákba). 1922. szeptember 27-én Buttykay 18 hiányzó breviárium megküldéséről írt. MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai.

69 Ez alatt itt az értendő, hogy a korábban a rendbe tartozó felszentelt papok eljárójuk engedélyével és beleegyezésével inkardinációjukat kérték egy egyházmegyébe. Az érintett püspök pedig nyilatkozott róla, hogy kész fogadni őket. Bővebben e jelenségről: TÓTH: *Ferences rendi prokurátorok...*, i. m. 196–198. és Uő: *Gli affari ungheresi...*, i. m. 173–175. írtam.

70 *Regula et Constitutiones...*, i. m. 56 (Caput VI, IV. §. 316.).

71 Vö. a guardiánok szavazati jogával kapcsolatban: uo. 85 (Caput VIII, XII. §. 478). A tartományi káptalanra történő utazás akadályozásáról lásd például: BAUCSEK, *A füleki ferencesek szervező szerepe...*, i. m. 168–169.

72 MFL, A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Tamás Alajos 1922. április 5-én írt levele Buttykay Antalnak.

3. Pénzügyi, gazdasági kérdések

A harmadik fontos témakör, amelyet Buttykay levelezése érintett, a rend pénzügyei voltak. Ha nem is közvetlenül, de közvetetten ide sorolható a miseintenciók küldése, melyekből nagyon sokat és nagyon gyakran küldött, többször kifejezetten a tartományfőnök kérésére. Feltehetnénk a kérdést, hogy miért volt erre ilyen gyakran szükség? A háttérben az áll, hogy a ferences regula tiltotta a készpénz elfogadását és használatát a rendtagoknak, egyedül az Apostoli Szentszék megbízottja fogadhatta azt el. A vizsgált időszakban a ferencesek szükségleteiket leggyakrabban a felajánlók szándékára elmondott misékért kapott adományokból fedezték, ezekből a felhatalmazott meg tudta venni a szükséges dolgokat, fedezni a kiadásokat. Többek között a breviáriumokért, direktóriumért és az Acta Ordinisért is így fizettek, de egyéb tartozásokat is így egyenlítették ki. Ezért volt tehát fontos és szerepelt a tartományfőnökök (Tamás Alajos, majd Ungváry Antal) kiemelt kéréseként Buttykay felé miseintenciók szerzése, melynek rendre eleget is tett. A misék elmondásáról pedig mindig tanúsítványt kapott.⁷³

Egy ingatlan bérbeadási ügyet is találunk a források lapjain: 1923-ban a szécsényi zárda 7 hektáros földet szeretett volna bérbe adni 90 évre az ott található kvarc kibányászása céljából egy katolikus vállalkozónak. Ahhoz, hogy szerződést köthessenek és az árat a regula tiltása ellenére ingatlanba fektethessék, szükséges volt az Apostoli Szentszék engedélye.⁷⁴ Utóbbinak megszerzésében pedig a rendi prokurátor játszott szerepet, aki a rend érdekeit képviselte a Szentszéknel. Buttykay Antalnak tehát neki kellett felsorakoztatnia az érveket, hogy miért lenne előnyös a pénzromlás idején ebbe fektetni a vagyont, és meggyőznie, hogy semmiképpen nem lenne hátrányos a rendre nézve.⁷⁵ A kormánytanácsos válasza a tartományfőnököknek itt sem ismert.

4. Különféle közbenjárások

A kormánytanácsos feladatkörének negyedik nagyobb, igen szerteágazó területét a tartományfőnök kérésére egyes rendtagok érdekében történő különféle közbenjárások képezték, általában a kérvényeket is neki küldte el, hogy juttassa el őket az általános rendi prokurátorhoz. Köztük például egy görögkatolikus növendék, Szakmáry Jozefát Károly számára kérte 1921 augusztusában az engedélyt, hogy egyszerű fogadalmát letehesse, s nem sokkal később már arról értesítette Tamás Alajost, hogy a dispensációt

73 Lásd például: Buttykay 1921. szeptember 26-ai, 1922. szeptember 27-ei, 1924. január 14-ei, 1926. november 18-ai, 1926. december 17-ei leveleit. A kapisztránus tartományfőnök (Tamás Alajos, majd Ungváry Antal) miseintenciókat kért, ezekért köszönetet mondott vagy misék elvégzéséről tanúsítványt küldött például: 1922. november 1-ei, december 18-ai, 1923. február 3-ai, február 28-ai, március 11-ei, május 5-ei, december 14-ei, 1924. július 9-ei, augusztus 16-ai, 1925. augusztus 18-ai, 1926. december 16-ai és 24-ei leveleivel. A vizsgált forrásokban nagyon röviden említésre kerül az alapítványi misék redukciójának ügye is. Vö. Tamás Alajos 1922. március 26-ai levele Buttykay Antalnak. MFL A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Lásd még: *Ferences rendi prokurátorok...*, i. m. 198–200; *Gli affari ungheresi...*, i. m. 175–177.

74 Vö. *Regula et Constitutiones...*, i. m. 41. (Caput IV, I. §, 234). Lásd még: uo. XVIII (Testamentum S.P.N. Francisci).

75 Bővebben lásd: MFL A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Tamás Alajos 1923. április 14-ei levele Buttykay Antalnak.

elküldték számára.⁷⁶ Ugyanígy három szolnoki atya szekularizációs kérvényét 1921-ben ígérte, hogy sietve elintézik, csak csatolják hozzájuk a megfelelő dokumentumot, tehát a megyéspüspök nyilatkozatát, hogy hajlandó őket egyházmegyéjébe felvenni.⁷⁷ Az is előfordult, hogy egyszerű fogadalom alóli felmentés megszerzéséhez vagy az ünnepélyes fogadalom letételéhez hiányzó életkor alóli felmentési kérvényeket továbbított,⁷⁸ a rendbe visszatért szerzetes penitenciáját illetően érdeklődött tőle a tartományfőnök,⁷⁹ vagy egy harmadrendi visszavételével kapcsolatban a rendfőnöknek írt levelet juttatott el hozzá.⁸⁰ Egy esetben arra kérte, hogy két rendbe visszatért páter választójogának visszاسzerzésében segítsen, hivatkozva példás magatartásukra és az 1925-ös szentévre.⁸¹

1923-ban egy negyedévet elvégzett subdiaconust, Tyukodi Luciánt a tartományfőnök Rómába küldött tanulni, mivel csak egy moralistájuk volt és szükségük volt még egy erkölcsstanban jártas rendtagra. Azonban a rendfőnöknek feltűnt szokatlanul fiatal életkora: mindössze 22 éves volt, így Buttykay kénytelen volt neki elárulni, hogy a filozófiát nem külön, hanem a teológiai tanulmányok mellett tanulják a rendtartományban.⁸² A kormánytanácsos ez alkalommal is közbenjárt a növendék érdekében, de a tartományfőnök részére monitumtól tartott, amellyel a következő évre a végzett növendékeknek a rendfőnök előírja a filozófiai karra küldését. A levelezésből az tetszik ki, hogy 1925-től lett kötelező a filozófia elvégzése.⁸³

76 MFL A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Tamás Alajos 1921. augusztus 27-ei levele Buttykay Antalnak, valamint utóbbi 1921. szeptember 2-ai és október 9-ei levele Tamás Alajosnak.

77 A szolnoki rendházat korábban azoknak a szerzeteseknek a rendelkezésére bocsátották, akik nem akartak a rendi reform szerint élni. 1921-ben határozta el a tartományfőnök a zárda megreformálását, ezért szeretnék volna az atyák szekularizációjukat. 1921. július 31-én és augusztus 27-én kérte az ügy elintézésének megsürgetését Tamás Alajos Buttykay Antaltól. Utóbbi 1921. augusztus 7-ei válaszlevelében megígérte azt. Valamennyi említett levelet lásd: MFL A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai.

78 Például mindkét kérés megtalálható uo. Tamás Alajos 1923. február 28-ai és március 11-ei leveleiben Buttykay Antalhoz.

79 Uo. Tamás Alajos 1922. február 4-ei levele Buttykay Antalhoz.

80 Uo. Tamás Alajos 1922. április 8-ai levele Buttykay Antalhoz. Elvben nem volt szükség a levél elküldésére a dispensációhoz, de minden eshetőségre megírta, és az általános definator belátására bízta, hogy átadja-e a rendfőnöknek.

81 Uo. Tamás Alajos 1925. június 23-ai levele Buttykay Antalhoz. A rendi prokurátornál ugyanis a tartományfőnök nem járt sikerrel e kérésével, ő június 15-én azt válaszolta, hogy legalább 10 évnek el kell telnie, hogy biztosak legyenek a megtérés stabilitásában, illetve a rendtársak sem vennék szívesen a választójoguk ilyen hamar történő visszaállítását. A kánonjog és a rend konstitúciói ennél szigorúbban fogalmaztak, ezek szerint nem kaphatták volna vissza aktív és passzív választójogukat, azt örökre elvesztették volna. Vö. *Codex Iuris Canonici...*, i. m. 653. (Can. 2385.); *Regula et Constitutiones...*, i. m. 68. (Caput VII, IV. §. 383.).

82 Ahogy elmagyarázta: 4 hittudományi évfolyamot, 2 bölcseleti kurzust, 3 évi líceumot és 1 év noviciátust kellett volna végezniük. MFL A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai. Buttykay Antal 1923. augusztus 26-ai levele Tamás Alajoshoz. A levél előzménye, melyben Tamás Alajos közli, hogy kiküldi Rómába a növendéket 1923. augusztus 11-én kelt.

83 Uo. Ungváry Antal 1925. augusztus 18-ai levele Buttykay Antalhoz.

III. EPILÓGUS

Buttykay Antal római tartózkodása idején többször betegeskedett, előfordult például 1923-ban, hogy operációra haza kellett utaznia Magyarországra.⁸⁴ 1924–1925-ben több hónapot is itthon töltött, 1925 áprilisában a második magyar szentévi zárandoklattal tért vissza.⁸⁵ 1926-ban szintén sokat tartózkodott Magyarországon,⁸⁶ a Szent Ferenc halálának 700 éves évfordulóját előkészítő nemzeti bizottság a vezetésével alakult március 26-án az Országos Katolikus Szövetség tanácskozó termében. Így nem meglepő, hogy Rómából küldött levelei között 1926 szeptemberében egy Assisibe történő magyar zárandoklatra buzdítót találunk. Ebben kéri mind a marianus mind a kapisztránus tartományfőnököt, hogy mivel az utódállamok ferencesei már a második zárandokcsoportot hozzák le, küldjenek legalább egyet a magyarok is.⁸⁷ 1927. január 17. és április 21. között megromlott egészségi állapota miatt ismét Magyarországon tartózkodott. Végül a nyár eleji káptalan után tért haza véglegesen.⁸⁸

A hivatalnok létet soha nem szerette, leveleiben – római kiküldetése elején – többször találunk utalást a monoton adminisztratív munkára. Például 1921. augusztus 7-én így írt: „Ami a hatáskörbe való beleélést illeti, abból annyi áll, hogy tűröm és csinálom. Megszeretni sosem lehet. Az én 21 esztendei aktív életem után ez a sivár hivatalnokoskodás csak egy szóval magyarázható: penitencia. Annak jó!” Egy hónappal később, szeptember 2-án pedig így írt: „Ami engemet illet, zárjel között írom, hogy ez a kenyér nem nekem való. Borzasztó unalmas, üres élet. De hát csak csináljuk, mert muszáj. Csak érzem, hogy savanyodom, kedélytelenedem. Pedig nem tartozom a honvágyas emberek közé.” Utolsó Rómában töltött éveiben pedig a betegség is talán ürügyül szolgált arra, hogy kilépjen ebből a monotonitásból és hosszabb ideig Budapesten maradjon, ahol más típusú munkába kapcsolódott be. Mindazonáltal feladatát, amit hat évre kapott, ellátta, segítette a rend kormányzásában a rendfőnököt. De nem csak őt. Amikor arra volt szükség, közvetítette a magyar kéréseket az általános rendi prokurátornak, közbenjárta a magyar rendtagok érdekében, s tartotta a magyar tartományfőnökökkel a kapcsolatot. Előfordult, hogy sikerült a magyaroknak kedvező irányba befolyásolnia az általános rendi prokurátor véleményét, vagy megsürgetnie egy-egy ügy elintézését. Tehát munkája nem csak a rendnek, hanem a magyar rendtartományoknak végzett szolgálat is volt.

84 Vö. AGOFM-Storico, Curia Generale, Mariana SK 319, f. 393rv. Bendes Valérián marianus tartományfőnök 1923. június 16-ai levele a rendfőnöknek, melyben leírja, hogy június 8-án megoperálták, amely operáció jól sikerült. A levél a hátoldalára jegyzettek tanúsága szerint június 21-én érkezett meg Buttykay Antal Rómába.

85 BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 157–158. 1924. augusztus 19-től 9 napot, majd október 3-án érkezett haza a rendfőnök által engedélyezett négy havi betegszabadságra. Ez a távollét hosszúúra nyúlt, 1925 április 21-én indult vissza Rómába.

86 1925. december 31-én a VIII. nemzeti zárandoklat résztvevőivel utazott haza Magyarországra. Vö. uo. 159. 1926. május 31-én a rendfőnöknek azt írta, hogy június 7-én indul és 9-én érkezik meg Rómába. AGOFM-Storico, Curia Generale, Mariana SK 320, f. 24r. Ugyanitt találjuk f. 25rv Budapestről írt, március 30-ai hűsvéti üdvözlét az általános rendfőnöknek, melyben Zadravec István perének a volt tábori apostoli helynökre nézve kedvező alakulásáról is röviden informálja.

87 MFL A kapisztránus ferences provincia tartományfőnökségének iratai, Buttykay Antal 1926. szeptember 4-ei levele Ungváry Antalnak. 1926. október 15-én Virág Ferenc pécsi püspök vezetésével érkeztek zárandokok, akiket ő és P. Scheirich kalauzoltak Assisiben. BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 161.

88 BURKA: *Buttykay P. Antal O.F.M. (1875–1940)*, i. m. 162.

MOLNÁR ANTAL

KÍSÉRLET EGY MAGYAR MENEKÜLT SZÁLLÓ ALAPÍTÁSÁRA A RÓMAI SANTO STEFANO ROTONDO EGYKORI PÁLOS KOLOSTORÁBAN (1946)

Róma, a *communis patria* története jelentős részben a városba érkező idegen zarándokok és utazók, a fogadásukra alakult intézmények, valamint a megtelepült és önálló intézményrendszerekbe szerveződő nemzeti közösségek története is.¹ A Rómában önálló struktúrákat kialakító nemzetek között a magyarok az államalapítástól kezdve jelen voltak, intézményeik története három nagy szakaszra osztható.

Az első időszak a 11–14. századot öleli fel. A keresztény magyar államot létrehozó Szent István király feltehetőleg az 1020-as években alapította meg a magyar zarándokházat a vatikáni Szent Péter-bazilika déli oldalán álló Kisebb Szent István (Santo Stefano Minore) apátsági templom mellett, a zarándokház működéséről a középkorban folyamatosan vannak adataink. A második szakasz Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) és német-római császár uralkodásával kezdődött, és egészen 1579-ig tartott. A Zsigmond által végrehajtott államegyházi fordulat, illetve a Pápasággal való kapcsolatok rendezésének egyik következménye, hogy 1404-ben a magyar alapítású pálos rend megtelepedett Rómában. Először a San Salvatore in Onda templomban és kolostorban, majd 1454-től a Santo Stefano Rotondo (Santo Stefano in Monte Celio) templomban és a mellette álló kolostorban nyertek elhelyezést. 1423-tól Zsigmond király gondoskodott a zarándokház felújításáról is, amelyet ezt követően magyar papok, illetve a 15. század közepétől a magyar pálosok gondoztak. A harmadik szakasz 1579-ben vette kezdetét, amikor XIII. Gergely pápa a Santo Stefano Rotondo melletti kolostort elvette a pálosoktól, és az épületben megalapította a jezsuiták által vezetett Magyar Kollégiumot, amely azonban egy év után, 1580-ban egyesült az 1552-ben létrehozott Német Kollégiummal, Német–Magyar Kollégium (Collegium Germanicum et Hungaricum) néven. Ezt követően valamennyi korábbi római magyar egyházi intézmény: a Vatikán melletti Santo Stefano degli Ungari templom és zarándokház, a Santo Stefano Rotondo templom és kolostor, minden ingatlanával együtt, a Német–Magyar Kollégium tulajdonába került, és idővel egyre inkább elvesztette eredeti nemzeti jellegét. 1776-ban, a Szent Péter bazilika új sekrestyéjének felépítésekor a Santo Stefano degli Ungari templomot a hozzá tartozó ispotállal és házakkal együtt lebontották. A Santo Stefano Rotondo templom mind a mai napig a Német–Magyar Kollégium liturgikus kezelésében van, míg a mellette álló egykori pálos kolostort a kollégium vezetése néhány évvel ezelőtt az épületet 1946 óta

¹ Itt csak három fontos kötetre utalok: Luigi SALERNO: *Roma communis patria*. Bologna, 1968; Anna ESPOSITO: *Un'altra Roma. Minoranze nazionali e comunità ebraiche tra medioevo e rinascimento*. Roma, 1995; *Identità e rappresentazione. Le chiese nazionali a Roma, 1450–1650*. A cura di Alexander KOLLER – Susanne KUBERSKY-PRIREDA, con la collaborazione di Tobias Daniels. Roma, 2015 [2016!].

bérlő apácarendnek (Jézus Mellkasáról és a Fájdalmas Szűzanyáról nevezett Missziós Nővérek, Suore Missionarie del Sacro Costato e di Maria Santissima Addolorata) ajándékozta.²

Róma magyar vonatkozású szakrális emlékei között kiemelkedő helyet foglal el a Caelius-dombon álló Santo Stefano Rotondo, magyarul a Szent István-kerektemplom. A hazai (és részben római) köznévelés máig ezt az V. századi ókeresztény bazilikát tartja a magyarok nemzeti templomának az Örök Városban,³ ugyanakkor másfél évezredes múltját a kutatás mind ez ideig nagyon egyenetlenül tárta fel. Míg építészeti jellegzetességeivel vagy 15–16. századi pálos korszakával viszonylag sokat foglalkoztak, addig 1580 utáni sorsáról, a Német–Magyar Kollégium igazgatása alatti életéről csak nagyon keveset tudunk. A 18. század végéig a kollégium levéltárában gazdag, bár csak nagy fáradsággal összegereblyézhető dokumentáció áll rendelkezésre a templom és kisebb részben a kolostor használatáról, a 18. század végétől a 20. század közepéig azonban elhallgatnak a forrásaink.⁴

A Santo Stefano Rotondo magyar nemzeti jellege történelme során ritkán került hangsúlyosan előtérbe. VII. Ince pápa a pálosoknak a római San Salvatore in Onda templomban és kolostorban történő meglepedését engedélyező bullájában (1404) egyetlen szóval sem említi a rend magyar eredetét vagy jellegét, illetve azt, hogy a templomhoz a jövőben a magyar nemzetnek bármilyen formában is köze lenne. Ugyanígy nincsen erre utalás V. Miklós pápa bullájában, amellyel 1454-ben a pálosoknak engedélyezte a Santo Stefano Rotondo templomban és kolostorban való letelepedést.⁵ Másképpen fogalmazva: az egyébként magyarországi alapítású és magyar többségű pálos rend római meglepedése nem jelentette, hogy templomaikat jogi-intézményes értelemben magyar nemzeti templomoknak tekinthetjük, miként a nemzeti jelleget számos római templom esetében a pápai oklevelek egyértelműen hangsúlyozták. Ugyanakkor a magyar pálos szerzetesek jelenléte, különösen azután, hogy a Szent Péter-bazilika magyar gyóntatói is ők lettek, templomukat és kolostorukat a magyarság számára kiemelt fontosságú központokká tette az Örök Városban. A Santo Stefano Rotondo magyar nemzeti jellege a Magyar Kollégium alapításával, és különösen az ennek érdekében fáradhatatlanul küzdő, majd a Német Kollégiummal való egyesítést minden eszközzel akadályozni igyekvő Szántó (Arator) István jezsuita páter tevékenységében kapott kiemelkedő hangsúlyt. A Magyar Kollégium egyesítése a sokkal erősebb alapokon álló, több évtizedes múltú Német Kollégiummal viszont a magyar komponens végzetes meggyengülését eredményezte hosszú évszázadokra.⁶

2 FRAKNÓI Vilmos: *A szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház*. Katholikus Szemle 7 (1893) 169–195; Florio BANFI: *Santo Stefano degli Ungari. La Chiesa e l’Ospizio della Nazione Ungherese a Roma*. Capitolium 27 (1952/1–2) 27–40; Antal MOLNÁR: *Una struttura imperfetta: le istituzioni religiose ungheresi a Roma (secoli XI–XVIII)*. In *Chiese e nazioni a Roma: dalla Scandinavia ai Balcani. Secoli XV–XVIII*. A cura di Antal MOLNÁR – Giovanni PIZZORUSSO – Matteo SANFILIPPO. Roma, 2017. (Biblioteca Academiae Hungariae – Roma. Studia 6.) 117–131.

3 A formális nemzeti templomi státusz cáfolatára lásd: CSORBA László: *Van-e „magyar nemzeti templom” az Örök Városban?* In *Egy polgár emlékkönyvébe. Tanulmányok a 66 éves Gerő András tiszteletére*. Szerk. BOLGÁR Dániel – FENYVES Katalin – VÉR Eszter Virág. Bp., 2018. 143–164.

4 A templom 16–18. századi történetéről és funkcióiról önálló tanulmányban kívánok szólni.

5 Lorenz WEINRICH: *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)*. Berlin, 1998. (Berliner Historische Studien 30. Ordensstudien XII.) 13–17, 48–60.

6 Erre a folyamatra vonatkozóan szintén számos izgalmas és korábban ismeretlen forrást őrzött meg a kollégium levéltára, amelyek feldolgozásán jelenleg dolgozom.

A Szent István-kerektemplom a második világháború után, a kommunista terjeszkedés árnyékában vált igazán fontossá a magyar egyházi vezetés számára. Mindszenty József bíboros 1946-ban a Santo Stefano Rotondót kérte magának címtemplomul, azzal a szándékkal, hogy a templom évszázados magyar örökségére hivatkozva a mellette álló kolostorral együtt megszerezze a magyar egyháznak, szakrális és pasztorális központot alakítson ki a Rómában élő és az oda látogató magyarok számára. Törekvései részben a Német–Magyar Kollégium német jezsuita vezetőinek ellenállása, részben pedig a magyarországi politikai változások miatt nem jártak sikerrel.⁷ A magyar egyházi vezetésnek, jelesül Lékai László bíborosnak 1977-ben sikerült engedélyt szereznie VI. Pál pápától a lebontott magyar nemzeti templom helyett a Szent Péter-bazilika grottáiban magyar kápolna kialakítására. A Magyarok Nagyasszonya tiszteletére épült kápolnát 1980-ban szentelte fel II. János Pál pápa.⁸ A magyar zarándokház utódát, a Szent István Házat 1967-ben nyitotta meg a magyar emigráns papság.⁹ 2020 őszétől a római magyar közösség a hóvégi magyar szentmiséket a Szent István-kerektemplomban tartja, így ha jogilag nem is, de szakrális értelemben ismét birtokba veszi a magyarság évszázados római kegyhelyét.

A Szent István-kerektemplom több mint félévezredes „magyar korszakának” egyik legizgalmasabb epizódja Mindszenty bíboros említett akciója a templom és a kolostor megszerzése érdekében. Mindszenty terveinek előzményei az 1930-as évekre nyúltak vissza. A Római Magyar Akadémiával közös épületben, a Falconieri-palota második emeletén működő Római Magyar Papi Kollégium, majd 1940-től Pápai Magyar Egyházi Intézet rektora, Luttor Ferenc részéről fogalmazódott meg először az a gondolat, hogy a római előírásoknak megfelelőbb, egyházasabb működés érdekében az intézmény a Santo Stefano Rotondo kolostorában nyerjen elhelyezést. Emellett szóba került az ingatlanegyüttes megvásárlásának lehetősége is a szentszéki magyar követség részéről. A jezsuita rend vezetése ugyanakkor általában minden magyar irányú tájékozódást helytelenített, mert kezdettől fogva a közös kollégium szétesésének és egy önálló magyar kollégium létrehozásának veszélyét látta a tervek mögött.¹⁰

Mindszentynek esztergomi érsekké történt kinevezése után rögtön komoly tervei voltak a Santo Stefano Rotondóval, ennek világos bizonyítéka, hogy már első római látogatása első napján, 1945. december 3-án felkereste a templomot. Az érsek a Luttorral és a történész-filológus Bánfi Flórióval történt konzultáció után két irányban kezdett el tervezni. Egyrészt magáévá tette a Pápai Magyar Intézet kiköltöztetésének ötletét, másrészt pedig a kolostorban kívánta újra alapítani a Szent István által fundált és 1776-ban lerombolt római zarándokházat. Azonnal megkezdte a tárgyalásokat Franz Poppéval, a Német–Magyar Kollégium vicerektorával és a jezsuita rend vezetésével. A cél érdekében kérte magának bíborosi címtemplomnak a Szent István-kerektemplomot, amelyet ezzel összefüggésben a római magyar közösség állandó miséző helyének szánt, tehát tulajdonképpen liturgikus és funkcionális szempontból magyar nemzeti templommá szerezte volna átfórmálni. A pártállami diktatúra kiépülése egyre inkább ellehetetlenítette a Pápai Magyar Intézet működését a Falconieri-palotában, ennek biztonságos helyre

7 Ennek a küzdelemnek alapos, korábban ismeretlen levéltári források alapján történő feldolgozása: NÉMETH László Imre: *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*. Bp., 2009. 29–75.

8 NÉMETH László: *A magyarok római kápolnája*. Bp., 2007.

9 NÉMETH: *Mindszenty megvalósult álma*, 97–105; Uő: *A római Szent István Alapítvány 50 éve*. Bp., 2015.

10 NÉMETH: *Mindszenty megvalósult álma*, 24–28.

menekítése egyre aktuálisabbá vált. Maguk az állami hatóságok is szabadultak volna az egyházi intézettől, ebben a kérdésben együttműködtek a bíborossal, sőt még a Fraknoi Vilmos által a Római Magyar Történeti Intézet számára épített villa csereingatlanként való felajánlása is szóba került. Mindszenty számára kizárólag a tulajdonjog – esetleg valamilyen ellentételezés fejében történő – átruházása volt elfogadható, és mereven ragaszkodott ahhoz, hogy a Szentszéknek kártérítést kell nyújtania az 1776-ban lebontott magyar zarándokházáért. Emiatt elutasította a konkrét tárgyalásokat folytató római képviselői, Vajda Ferenc volt Germanikus növendék, későbbi magyar lelkész, majd Péterffy Gedeon, a Pápai Magyar Intézet rektora által javasolt bérleti megoldást.

A bíboros megbízottjain keresztül lényegében egészen 1948. december 26-án bekövetkezett letartóztatásáig folyamatosan harcolt az egykori pálos kolostor megszerzéséért, sikertelenül. A kollégium vezetése az ünnepi magyar misék lehetőségén kívül elzárkózott a bíboros kéréseitől, és azok hátterében a magyar kollégium önállósulási törekvéseit gyanította. Másrészt pedig anyagi szempontból is ragaszkodott a magyarok által az egyesített kollégiumba behozott és utolsónak megmaradt vagyonelemhez: ha a magyarok elviszik a magyar növendékek eltartására rendelt Santo Stefano Rotondót, akkor a Collegium Hungaricumot is el kell választani a Collegium Germanicumtól. Végül az említetteknek kívül az épülettel kapcsolatos tervekre hivatkoztak: egy doktorandusz-ház és csütörtöki kirándulóvillát szerettek volna az épületben kialakítani, a ház kezelését pedig mindenképpen olasz nővérekre kívánták bízni. XII. Pius pápa alapvetően támogatta Mindszenty elképzeléseit, de kezdettől fogva ragaszkodott ahhoz, hogy a jezsuitákra bízva a döntést. Az ingatlan ügyébe a Pápai Államtitkárság közvetlenül nem szólt bele, így a kollégium és a rend vezetésének álláspontja győzedelmeskedett. Mindszenty letartóztatása és a kommunista diktatúra kiépülése után a Santo Stefano Rotondo és az egykori pálos kolostor magyar tulajdonba kerülése véglegesen lekerült a napirendről.¹¹

A bíboros háromszendős küzdelmének fordulatos történetét egészítik ki a jelen tanulmányban közzétett dokumentumok, amelyek a Vatikáni Apostoli Levéltár 2020. március 2-án megnyitott, XII. Pius pápaságának idejére vonatkozó iratanyagában, a Pápai Államtitkárság akkori második szekciójának, a Rendes Ügyek Részlegének (Seconda Sezione degli Affari Ordinari della Segreteria di Stato) keretén belül működő Segély Bizottság (Commissione Soccorsi) fondjában találhatóak.¹² A hivatal közvetlenül a második világháború kitörése után, 1939 szeptemberében alakult meg, és a háborút követő évekig működött, bár hivatalosan csak 1967-ben szűnt meg.¹³ Szorosan együttműködött a szintén az Államtitkárságon belül működő Vatikáni Hadifogoly Információs Hivatallal (Ufficio Informazioni Vaticano per i prigionieri di guerra, 1939–1947), amelynek levéltára már 2004 óta ismert a kutatás számára.¹⁴ Mindkét intézmény a vatikáni diplomá-

11 Mindszenty küzdelmeit részletesen ismerteti: NÉMETH: *Mindszenty megvalósult álma*, 29–75.

12 Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Segreteria di Stato (Segr. Stato), Commissione Soccorsi 288, fasc. 106. Itt mondok köszönetet Fejérdy Andrásnak a dokumentumok másolatáért és a munkám során nyújtott önzetlen segítségéért.

13 A Segély Bizottság levéltári anyagának repertóriuma a nyitás előtt egy évvel látott napvilágot: *L'Archivio della Commissione Soccorsi (1939–1958). Inventario*, I–II. A cura di Francesca DI GIOVANNI – Giuseppina ROSELLI. Città del Vaticano, 2019. (Collectanea Archivi Vaticani 111.) A harmadik, mutató-kötet (III) a levéltár honlapjáról tölthető le: <https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/attivita/ricerca-e-conservazione/pubblicazioni/collane-editoriali---collectanea-archivi-vaticani--cav-/cav-111.html> (Utolsó letöltés: 2022. június 30.)

14 *Inter Arma Caritas. L'Ufficio Informazioni Vaticano per i prigionieri di guerra istituito da Pio XII (1939–1947)*, I–II. A cura di Francesca DI GIOVANNI – Giuseppina ROSELLI, Città del Vaticano, 2019.

cia csatornáin keresztül, az Államtitkárság koordinációjával végezte feladatát, bár céljaik különböztek. Az Információs Hivatal a hadifoglyok és családjuk közötti kapcsolat megteremtését segítette elő a pápai követek, a katonai ordináriátusok és a Nemzetközi Vöröskereszt által megszerzett és közvetített információk segítségével, a Segély Bizottság viszont jóval szélesebb körű tevékenységet fejtett ki, mindenekelőtt anyagi segítséget nyújtott a rászorulóknak a háború alatt és közvetlenül az azt követő években. A Bizottság a második szekció vezetőjének, Giovanni Battista Montini államtitkár-helyettes (substitutus, sostituto), a későbbi VI. Pál pápa irányításával kezdett el működni Lengyelország megtámadása után, és a háború eskalálódásával hatásköre egész Európára, sőt a régi kontinensen kívüli országokra is kiterjedt, nemcsak a pápai nunciaturák, hanem a helyi püspöki karok együttműködésével. 1941 végétől a megnövekedett feladatok miatt Montini számos államtitkársági munkatársat hivatalosan is megbízott a bizottság munkájában való részvétellel, ezzel véglegesítve az intézmény hivatali struktúráját.¹⁵

A Segély Bizottság levéltára, összesen 831 láda iratanyag 1959-ben került be a Vatikáni Titkos Levéltárba, a rendezés és a részletes inventárium 2008 és 2019 között készült el. A dokumentációt alapvetően a kérelmezők nemzetisége alapján rendezték, összesen hat eredeti sorozatba. A legnagyobb egységet az olaszok jelentik (*Italiani*), majd következik, lényegében ugyanekkora terjedelemben, a különböző (összesen 39) nemzetekhez tartozó kérelmezők iratanyaga, külföldiek (*Stranieri*) címszó alatt. Ezt követik a zsidómentéssel kapcsolatos iratok (*Razza*) és a vegyes témájú dokumentumok (*Varia*), végül önállóan rendezve az 1949. és 1950. évek anyaga. Az iratokat definiáló rubrikák három elemből állnak: az irat elhelyezését a kérelmező nemzetisége határozza meg, majd a civil vagy katonai jelleg megkülönböztetése olvasható, végül az ország, ahol a kérelmező tartózkodott.¹⁶ Az iratanyag talán legfontosabb tanulsága az a mai kutatásban egyre inkább kikristályosodó szemlélet, miszerint a katolikus egyház segítő és embermentő tevékenységét elsősorban nem (illetve nemcsak) egyéni hősiességen alapuló tettek elszórt sokaságaként, hanem a Szentszék által hol nyíltan, hol a háttérből támogatott, központilag is koordinált egységes humanitárius akcióként kell vizsgálnunk.¹⁷

A Segély Bizottság levéltárában jelentős mennyiségű a magyar vonatkozású iratanyag. Ehelyütt ennek még csak vázlatos ismertetésére sincs lehetőség, csupán utalok rá, hogy számos fontos korabeli közszereplő (Esterházy Jánostól és Horthy Miklóstól Hóman Bálinton át a háborús bűnösök özvegyeiig) és egyházi személy sorsáról, a háborús pusztításról (pl. Esztergomban), a Magyarországnak szánt római segélyekről, és különösen az európai, elsősorban olaszországi magyar menekülteknek nyújtott támogatásokról tartalmaz fontos és értékes információkat. Az anyag felületes áttekintése alapján is világosan látható, hogy a levéltár dokumentumai alapján számos, Olaszországba és

(Collectanea Archivi Vaticani 52.) A két levéltári fond együttes vizsgálatára lásd: Francesca DI GIOVANNI: *Le Carte di due Uffici organizzati allo scoppio della seconda guerra mondiale: l'Ufficio Informazioni Vaticano e la Commissione Soccorsi*. In Religiosa archivorum custodia. IV Centenario della Fondazione dell'Archivio Segreto Vaticano. Atti del Convegno di Studi, Città del Vaticano, 17–18 aprile 2012. Città del Vaticano, 2015. (Collectanea Archivi Vaticani 98.) 351–369.

15 *L'Archivio della Commissione Soccorsi*, XIII–XVI.

16 Az általam közzétett fascikulus rubrikája ennek megfelelően: Ungheresi – Civili – Italia.

17 András FEJÉRDY: *La Chiesa cattolica ungherese di fronte al nazismo*. In La Chiesa cattolica in Europa centro-orientale di fronte al nazionalsocialismo 1933–1945. A cura di Jan MIKRUŠ. San Pietro in Cariano, 2019. 879–900.

más európai országba került magyar személyről nyerhetünk máshonnan aligha pótolható életrajzi adatokat.¹⁸

A Segély Bizottság levéltára őrizte meg a Santo Stefano Rotondo kolostorának magyar menekültszállóvá alakítására vonatkozó tervezetet és az ezzel kapcsolatos levelezést 1946-ból. Az iratok nem mindegyike teljesen ismeretlen a kutatás előtt, ugyanis eredetiben vagy másolatban néhány levél megtalálható a Német–Magyar Kollégium levéltárában is.¹⁹ A tervezet, miként az az előzményekből teljesen világosan kiderült, nem önmagában álló gondolat volt, hanem szervesen kapcsolódott Mindszenty „álmához” a magyar központ kialakításáról a Monte Celiön. Az időzítésből is világos, hogy az első kísérletek kudarca után, a kollégium ellenállásának megtörésére a bíboros emelni kívánta a tárgyalások szintjét, és nem a jezsuitákkal akart alkudozni, hanem a pápától és az Államtitkárságtól várta a számára kedvező döntést. Ehhez a „szintemeléshez” pedig, mintegy trójai falóként, egy magasabb karitatív ügyben rejtette el szándékát, vagyis a Santo Stefano Rotondo visszaszerzésének és magyar célú hasznosításának tervét.

Az Államtitkárságnak benyújtott tervezetet valószínűleg még Vajda Ferenc állította össze, nyilvánvalóan a bíboros szándékai szerint. Az alapötlet egy magyar menekültszállás felállításának szükségessége volt Rómában, amelyre egyetlen hely bizonyulhatott alkalmasnak: a Santo Stefano Rotondo kolostora. Az épületet nem használták, konyhával, kerttel és jó közlekedési összeköttetéssel rendelkezett, valamint történetileg is magyar kötődésű volt. Emellett a háború utáni általános ingatlanválságban más helyet találni szinte lehetetlen volt, erre a beadvány példaként említi a Palazzo Borromeóban tett kísérletet, ahol teljesen elutasító választ kaptak.²⁰ A korábbi tervekhez való szerves illeszkedést jelzi, hogy a beadvány szerzője pontosan tisztában volt a kollégium ellenvetéseivel. A jezsuiták attól tartottak, hogy bármilyen magyar intézmény elhelyezésével elveszítenék az ingatlant, ahol egyébként alkalmazottjaik is laktak; ennek megakadályozására helyeztek el olasz nővéreket a ház egy részében. Emellett a kollégiumnak szüksége volt a kertre, és a házban disznóólat és tehénistállót is kialakítottak. Ezek a kifogások ugyanakkor a beadvány szerint könnyedén megválaszolhatók. A Szentszék biztosíthatja a kollégiumot, hogy a menekültszálló ideiglenes csupán, és így nem is veszítik el a tulajdonjogot az épület felett. A nővérek hangsúlyosan csak addig kaptak elhelyezést, amíg a kollégiumnak nincsen szüksége az épületre, ráadásul könnyebben találni helyet az apácák, mint a menekültek számára. Ugyanígy el lehet költöztetni a kollégium valamely másik ingatlanába az alkalmazottakat is. Végezetül a kollégium birtokai bőségesen helyettesítik a kicsiny kertet; a disznóólat és a tehénistállót pedig csak a háborús szükséghelyzet miatt létesítették, immár nincsenek összeköttetési nehézségek a birtokaikkal. Ezért tehát a Szentszék kérje a kollégiumtól az épület átengedését erre a célra, és segítsen berendezni a szállást, amelyhez az ágyak és eszközök San Pastoreban már rendelkezésre állnak. A beadvány alján olvasható feljegyzés már jelzi a messzebbre tekintő célokat: az épületben kapna helyet egy magyar ügyekkel foglalkozó központi hivatal is.²¹

18 *L'Archivio della Commissione Soccorsi*, 1292–1330, 2014–2019, 2096–2100 és a vegyes témájú dokumentumok (*Varia*) között passim.

19 NÉMETH: *Mindszenty megvalósult álma*, 54–55.

20 Valószínűleg a Palazzo Gabrielli-Borromeóról van szó, amely a római jezsuita rendtartomány kollégiuma volt, és nem a Palazzo Borromeóról, amelyben az itáliai szentszéki követség működött. Ferruccio LOM-BARDI: *Roma: Palazzi, Palazzetti, Case. Progetto per un inventario 1200–1870*. Roma, 1992. 118.

21 Dok. 1.

XII. Pius pápa az augusztus 13-án tartott audiencián támogatta a tervet, de utasítást nem, csupán kérést fogalmazott meg a kollégium felé: hálásan fogadja, ha a kérelem teljesítése lehetséges.²² Montini államtitkár-helyettes ebben az értelemben fordult levélben négy nappal később Franz Poppe SJ vicerectorhoz, aki ekkor a kollégiumot irányította. Ismertette a beadvány szempontjait, biztosította a kollégiumot a tulajdonjog sérthetetlen-ségéről és jelezte: a Szentszék szívesen látná a terv megvalósítását. Mindszenty számításainak megfelelően a *sostituto* levelében arra is utalt, hogy a szerencsétlen magyarokat érő erkölcsi és lelki javak bőven kárpótolják a kollégiumot a csekély áldozatért.²³

Poppe vicerector augusztus 29-i válaszában kategórikusan elzárkózott a Szentszék kérése elől. A Jézus Mellkasáról nevezett Missziós Nővérekkel kötött megállapodás nem tette lehetővé, hogy távozásra szólítsák fel őket, különösen mivel a nővérek és maga a kollégium is jelentős összeget költöttek az épület rendbetételére. Mintegy húsz apáca érkezett az apuliai Gravinából az újonnan alapított házukba, ahol nők számára menhelyet és műhelyt akartak nyitni, és vállalták a templom rendbetartását is, ezért csupán jelképes, 5000 lírás bérleti díjat fizettek az ingatlanért; a szerződést öt évre kötötték. A többi szobában a kollégium sofőrjének és a gondnoknak a családja lakott, a kertet pedig sportpályának kívánták átalakítani a növendékek számára, mivel a Santa Saba kertjét a római vikáriátus kérésére át kellett adniuk a plébániának, így a diákok Rómában rekreációs lehetőség nélkül maradtak. A vicerector másrészt kiemelte azt a ténytet, amelyről Mindszentyék hallgattak: a kollégium a magyar menekültek számára már biztosított elhelyezést a Róma melletti San Pastoréban álló nagy villaépületben, gondoskodtak tűzifáról és folyamatos összeköttetésről Rómával, illetve munkát szereztek számukra és kedvezményesen jutottak élelmiszerhez is. A Szentszék kérésére a Santo Stefano Rotondo kolostora helyett a jövőben hajlandók újabb helyiségeket a rendelkezésükre bocsátani San Pastoréban.²⁴

A Segély Bizottság tudomásul vette P. Poppe válaszát – nem is tehetett mást, hiszen a pápa kifejezetten kérésről, és nem utasításról beszélt az audiencián. Az összefoglaló végén az ügygel megbízott Giuseppe Micossi joggal tette fel a kérdést: kivel közölkék a negatív választ? Ugyanis a beadványban sem szerepelt, kinek a nevében terjesztették be a kérést. Végül úgy döntöttek, hogy telefonon tanácsot kérnek Gallus Tibor jezsuita pátertől, aki ekkor a kollégium repetitora és a Pápai Gergely Egyetem tanára volt.²⁵ Gallus vélhetően telefonon azt javasolta, hogy várják meg a magyar menekültek felelősének a kinevezését, aki a tervet szerint az ekkor szintén Rómában tanító Mócsy Imre lett volna, és vele egyeztessék a tennivalókat. Részletesebb írásbeli javaslatában a kollégium ellenvetéseit nem tartotta megoldhatatlannak: a Szentszék hatásköre a döntés, a nővéreket kártalaníthatják, a növendékek pedig sportolhatnak a Kolumbusz Lovagjai (Knights of Columbus) által szeminaristák számára alapított (ma is működő) sportpályán. Az Államtitkárság ugyanakkor – a helyzet egyszerűsítése érdekében – kérhetne két nagy hálótermet kb. 20 férfi és 20 nő számára a kollégium új épületében az átutazó menekültek számára, illetve egy hivatali helyiséget a magyar ügyek intézésére.²⁶

22 Dok. 2.

23 Dok. 3.

24 Dok. 4. A San Pastoréban működő magyar menekültszállás, a Magyar Otthon ügyében rendszeresen fordultak kérésekkel a Segély Bizottsághoz is. Vö. *L'Archivio della Commissione Soccorsi*, 1297, 1299, 1314, 1321, 1328, 1652, 1688, 1812, 1845, 2024. Vö. még NÉMETH: *Mindszenty megvalósult álma*, 62.

25 Dok. 5. Gallus személyére lásd: BIKFALVI Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003*. Bp., 2007. (METEM Könyvek 53.) 74.

26 Dok. 6. Mócsy személyére lásd: BIKFALVI: *Magyar jezsuiták*, 155.

A Monte Celión, a Santo Stefano Rotondo egykori kolostorépületében kialakítandó menekültszálló terve ezen a ponton megfeneklett. Mindszentynek és közvetlen munkatársainak elképzelése, hogy a magyar nemzeti templom és egyházi központ ügyét bekapcsolják a Szentszék nagy nemzetközi segélyakciójába, amelyet a Pápai Államtitkárság koordinált, kifejezetten jó ötletnek látszott, hiszen ezzel ki tudták mozdítani a problémát a megszokott, immár évszázados hagyományokra visszatekintő, éppen ezért reménytelennek tűnő magyar–német (jezsuiták, kollégium) alkudozások keretei közül. Mindszenty a későbbiekben is sokáig ragaszkodott ahhoz, hogy az ő tárgyalópartnere az Államtitkárság, és nem a kollégium.²⁷ A stratégia azonban nem bizonyult hatékonynak, hiszen ugyanúgy a kollégium vezetésének ellenállásán bukott meg, mint a korábbi és későbbi próbálkozások: a Szentszék nem volt hajlandó nyomást gyakorolni a jezsuitákra vagy ellenükben bármilyen döntést hozni. Az egykori kolostor soha nem lett magyar nemzeti intézmény Rómában, míg a templom a rendszeres liturgikus használattal a jövőben magyar szakrális központtá válhat.

* * *

A forrásokat az eredeti helyesírást követve teszem közzé, megtartva a kuriális stílusra jellemző nagybetűk használatát is. A közismert rövidítéseket nem oldottam fel. Csak filológiai jegyzeteket alkalmaztam, ugyanis valamennyi, a forrásokban előforduló nevet (Gallus Tibor, Giovanni Micossi, Mócsy Imre, Franz Poppe) feloldottam a bevezető tanulmányban.

FORRÁSOK

1.

Tervezet a magyar menekültszálló felállítására Rómában

Dátum nélkül (Róma, 1946. nyár)

Eredeti gépirat

AAV Segr. Stato, Commissione Soccorsi 288, fasc. 106, pag. 6–7.

Progetto per l'istituzione dell'Ospizio dei profughi ungheresi a Roma.

A. Motivo dell'istituzione.

Il modo più efficace e economico per aiutare i profughi – siano sacerdoti o borghesi (principalmente studenti!) – è un'ospizio dove i profughi possano trovare alloggio e il vitto necessario dalla cucina economica dello stesso ospizio.

B. Il posto: S. Stefano Rotondo, progettato dalla V. Eccellenza.

I. Raggioni favorevoli per questa soluzione:

1) Il posto più adatto:

- a) casa relativamente grande e meno abitata (quasi vuota!),
- b) orto per i bisogni della cucina,
- c) facilmente raggiungibile (circolari!).

²⁷ NÉMETH: *Mindszenty megvalósult álma*, 57–65.

- 2) Chiesa annessa con tradizioni ungheresi secolari.
- 3) Difficoltà di trovare un altro posto. (Avendo visitato il Palazzo Borromeo, abbiamo ricevuto una risposta assolutamente negativa!)

II. Raggioni sfavorevoli:

- 1) Il Collegio Germanico ha paura che per una istituzione ungherese stabilita a S. Stefano Rotondo perderebbe sempre il posto.
- 2) Da questa ragione, da questa paura il Collegio, qualche mesi fa, ha introdotto in una parte dell'edificio delle suore italiane.
- 3) L'altra parte dell'edificio è abitata da alcuni familiari del Collegio.
- 4) L'orto serve per il Collegio come anche alcuni ambienti, parti della casa trasformata in vacheria e in porcile.

C. Soluzione:

Ad 1.m.

- a) Il S. Padre ha diritto di disporre sulla sorte di S. Stefano Rotondo.
- b) La S. Sede può garantire al Collegio, che questa istituzione, essendo ospizio dei profughi, non è definitiva, conseguentemente il Collegio non perderebbe i diritti di proprietario.

Ad 2.m

- a) Le suore hanno trovato l'ospitalità in S. Stefano Rotondo sotto la condizione espressa, che debbono essere pronte di lasciare il posto, quando il Collegio glielo chiede.
- b) Si trova più facilmente altrove un posto per le suore come per un tale ospizio!

Ad 3.m

I familiari abitanti a S. Stefano Rotondo possono essere sistemati facilmente nei altri fabbricati dello stesso Collegio.

Ad 4.m

- a) Le vaste e diverse tenute del Collegio senza dubbio suppliranno il piccolo orto.
- b) La necessità per una vacheria e per un porcile in S. Stefano Rotondo era fondata nelle difficoltà delle comunicazioni colle tenute durante la guerra. Questi motivi non esistono più!

D. Faccenda.

- 1) La S. Sede chiede dalla Direzione del Collegio Germanico la urgente cessione di S. Stefano Rotondo nel senso spiegato: (cf. Soluzione ad 1. m. b.)
- 2) Sistemazione dell'Ospizio e della cucina economica da parte della Santa Sede. /Letti e necessari attrezzi di cucina stanno a disposizione: soltanto debbono essere trasportati da S. Pastore (45. Km. da Roma)/.

NB. Quest'ospizio sarebbe anche il posto adatto per un'Ufficio centrale per gli affari ungheresi.

2.

Feljegyzés a pápai audienciáról

Róma, 1946. augusztus 13.

Eredeti gépirat

AAV Segr. Stato, Commissione Soccorsi 288, fasc. 106, pag. 5.

Ex Aud. SS.mi

13. 8. 46.

Si può chiedere al Collegio Germanico se disposto a cedere i locali di S. Stefano Rotondo per questo scopo; non dare ordini. Se possibile, si sarà grati.

Il Collegio Germanico-ungarico è ora diretto dal Rev.mo Padre Francesco Poppe S.J., Vice-Rettore.

Scriviamo!

3.

Giovanni Battista Montini államtitkár-helyettes levele Franz Poppe SJ, a Collegium Germanicum et Hungaricum vicerektora részére

Róma, 1946. augusztus 17.

Fogalmazvány

AAV Segr. Stato, Commissione Soccorsi 288, fasc. 106, pag. 8rv.

Segreteria di Stato di Sua Santità

Data: 17 Agosto 1946

Oggetto: Circa un ospizio per i rifugiati ungheresi

Firma: Cardinale – Sostituto

Indirizzo: Reverendissimo Padre Francesco Poppe SJ Vice-Rettore del Collegio Germanico-Ungarico Roma.

N°139110/S

Spedito 22 Agosto 1946

Date le condizioni assai tristi, in cui versano tanti ungheresi profughi a Roma – laici ed anche qualche sacerdote – si è pensato se non sia²⁸ possibile che codesto Collegio ceda²⁹ in via provvisoria il fabbricato di S. Stefano Rotondo, per poterlo trasformare in Ospizio con una cucina economica e provvedere così alla situazione dolorosa di tanti ungheresi qui rifugiati, specialmente studenti. Non fu possibile trovar altrove un locale adetto allo scopo.

La Santa Sede³⁰ vedrebbe volentieri che tale iniziativa si attuasse.

Essa si rende conto delle difficoltà che codesto collegio potrebbe incontrare per il suo consenso³¹, ma non crede che siano tali da impedire una risposta affermativa. Reste-

28 sia] fosse *add. et del.*

29 ceda] cedesse *add. et del.*

30 Sede] a cui fu esposta l'idea *add. et del.*

31 consenso] un affermativa *add. et del.*

rebbe assicurata al collegio la proprietà del locale – tanto più che si tratta di cosa per sua natura provvisoria – e ritiene che non³² mancherebbe modo a codesto Istituto di supplire altrimenti ai vantaggi che esso ne ricerca. Del resto anche se si dovesse fare qualche sacrificio, questo sarebbe largamente compensato dal bene morale e spirituale che ne proverebbe a tanti disgraziati ungheresi, che per tanti titoli sono degni di speciale considerazione.

La Santa Sede non potrà che essere grata a codesto benemerito Collegio, se potrà concorrere da sua parte a dare virtù ad una iniziativa benefica di cui si sente vivo il bisogno.

4.

Franz Poppe SJ, a Colegium Germanicum et Hungaricum vicerektora levele a Pápai Államtitkárság részére

Róma, 1946. augusztus 29.

Eredeti gépirat autográf aláírással

AAV Segr. Stato, Commissione Soccorsi 288, fasc. 106, pag. 9–12.

Pont. Collegium Germanicum et Hungaricum
Roma, Via S. Nicolò da Tolentino, 13
Tel. 40528-485356

29 Agosto 1946

Ecc.ma Segreteria di Stato di S. Santità

Per doverosa deferenza verso il desiderio espresso da codesta Ecc.ma Segreteria di Stato, ben volentieri avremmo aderito ad alloggiare profughi ungheresi anche nello stabile annesso alla Chiesa di S. Stefano Rotondo; ma precedenti impegni contrattuali ci privano della disponibilità dello stabile in oggetto. Esso da vari mesi è stato affittato alle Suore Missionarie del Sacro Costato, le quali, ottenuto dal Vicariato di Roma il permesso ad aprire ivi una nuova casa per asilo e laboratorio femminile, si sono trasferite in numero di venti circa da Gravina a Roma, dopo aver compiuto nello stabile, a loro cura e spese per preciso patto contrattuale, importanti lavori per varie centinaia di migliaia di lire, indispensabili per rendere l'immobile rispondente agli usi cui sarebbe stato adibito.

Il Collegio da parte sua ha compiuto riparazioni straordinarie e miglorie pure esse necessarie per un definitivo assetto della casa, spendendo oltre L. 500.000.

In considerazione delle spese sostenute dalle Suore, dell'impegno da esse assunto di curare la pulizia ed il decoro dell'annessa Chiesa, ed anche per favorire lo sviluppo della nuova opera, il Collegio ha limitato alla cifra irrisoria di L. 5.000 annue la pigione dovuta dalle Suore.

La durata del contratto è stata fissata in anni cinque.

In queste condizioni, evidentemente, il Collegio non può né giuridicamente né moralmente invitare le Suore a rilasciare l'immobile; e quindi, come si è detto, si trova nella spiacente impossibilità di aderire al desiderio espresso da codesta venerabile Segreteria di Stato.

³² non] non credo *add. et del.*

Quanto alle poche camere non occupate dalle Suore, esse sono adibite ad abitazione della famiglia dell'autista del Collegio e del guardiano.

Il terreno circostante alla casa, fino ad ora coltivato ad orto, dovrà in questi giorni essere spianato per essere adibito campo sportivo e di gioco per gli alunni del Collegio, i quali, dopo la cessione in uso alla Parrocchia di S. Saba di buona parte del giardino annesso a quella Chiesa, fatta a suo tempo per desiderio del Vicariato, sono rimasti privi del locale di ricreazione per i giorni di vacanza: l'incremento nel numero degli alunni che si preve de conseguente alla cessazione delle ostilità, ha reso necessario ed urgente provvedere a detta trasformazione.

Questo Collegio si rende conto delle particolari penose condizioni dei profughi Ungheresi, ed appunto in considerazione di ciò, come abbiamo già accennato, ha messo a disposizione degli stessi un intero corpo di fabbricato a S. Pastore, fornendo loro continuamente la legna ed i mezzi di trasporto da Roma a S. Pastore e viceversa sia per le persone che le cose da trasportare, e si è adoperato per procurare loro lavoro, e perché i generi alimentari venissero loro concessi a condizioni di favore, concedendo altresì agli stessi un apprezzamento di orto.

Non potendo per i motivi suddetti mettere a disposizione dei profughi Ungheresi i locali annessi alla Chiesa di S. Stefano Rotondo, questo Collegio, per fare cosa gradita a codesta Ecc.ma Segreteria di Stato è pronta a mettere a disposizione degli stessi altri locali a S. Pastore facilitando sia i trasporti sia il rifornimento come ha fatto fino ad oggi.

Con religiosi ossequi
devotissimo
P. Francesco Poppe S.J.

[Más kéz feljegyzése:] 29. 8. 46. Che ne dice P. Gallus? Sarebbe di mandargli il rapporto e allegato (con pregh.<iera> di rest.<ituzione> e di parere).
5-IX-46 fatto Degni.

5.

A Segély Bizottság összefoglalója a magyar menekültzálló felállításával kapcsolatban

Róma, 1946. szeptember 3.

Eredeti gépirat, kéziratos feljegyzésekkel

AAV Segr. Stato, Commissione Soccorsi 288, fasc. 106, pag. 2.

3 settembre 1946

Ospizio dei profughi Ungheresi a Roma

Per aiutare in modo efficace ed economico i profughi Ungheresi a Roma, sacerdoti e borghesi, fu chiesta la cessione, in via provvisoria, del fabbricato di S. Stefano Rotondo al Rev.mo P. Poppe S.J., Vice-Rettore del Collegio Germanico-Ungarico.

Detto Superiore fa ora notare che il locale è stato affittato alle Suore Missionarie del Sacro Costato per un periodo di cinque anni e che quindi né giuridicamente né moralmente può invitare le Suore a lasciare l'immobile.

Aggiunge che, per fare cosa gradita alla Segreteria di Stato, è pronto a mettere a disposizione dei profughi ungheresi altri locali a S. Pastore facilitando sia i trasporti sia il rifornimento come ha fatto fino ad oggi.

A chi comunicare tale risposta?

Commissione Soccorsi: Micossi

[Kéziratos feljegyzés:] Chiamare P. Gallus e sentire che esso consiglia.
Tel. 50-933 +51-658.

6.

Gallus Tibor SJ javaslat a magyar menekültszálló felállításával kapcsolatban

Róma, 1946. szeptember 10.

Eredeti gépirat, kéziratos feljegyzésekkel

AAV Segr. Stato, Commissione Soccorsi 288, fasc. 106, pag. 13–14.

<13> [Kéziratos feljegyzés:] P. Gallus consiglia di aspettare l'elezione di un padre ungherese responsabile dei profughi, che dovrebbe essere il P. Moczy s.j. (cfr. posizione relativa). Tale padre potrà vedere il che farsi. Degni.

<14> La Santa Sede in principio insiste nella realizzazione del suo progetto dell'ospizio ungherese per i profughi in S. Stefano Rotondo.

Le ragioni del Collegio Germanico-Ungarico non sembrano essere insolubili:

1) essendo il contratto fra il Collegio e le Suore un contratto fra „persone sottomesse alla S. Sede”!

2) Le spese fin adesso fatte per la rinnovazione interna della Casa possono essere restituite alle Suore;

3) campo sportivo per i seminaristi esiste nel campo sportivo dei „Cavalieri di Colombo” al Tevere, dove certamente anche gli alunni del Collegio con grande comodità possono trovare occasione esercitarsi nello sport.

Dall'altra parte non complicare troppo la soluzione, il Segretariato d. Stato – accettando le proposte del Collegio per S. Pastore – chiede oltre il Collegio di considerare, se sia possibile trovare una soluzione nelle parti ancora non terminate del Collegio in Vicolo di S. Nicolo da Tolentino.

Si cerca un dormitorio comune; uno per le donne (per cca. 20 persone); uno per gli uomini (per cca. 20 persone): per alloggiare i profughi transitoriamente commoranti per alcuni giorni; e una camera, come ufficio degli affari ungheresi.

[Kéziratos feljegyzés:] 10-IX-46: Consegnato a mano dal P. Gallus, il quale dice, si potrebbe rispondere così al P. Poppe SJ.

[Más kézzel:] Meglio sentire P. Mócsy, eventuale capo del comitato Ungherese.

PÁSZTOR LAJOS ÉS FELESÉGE LEVELEI KOVÁCS SÁNDOR PÜSPÖK HAGYATÉKÁBAN*

Pásztor Lajos vatikáni levéltáros,¹ Pásztor Edith történész² és Kovács Sándor szombathelyi püspök³ barátságának számos dokumentuma található meg Szombathelyen Kovács püspök hagyatékában, amelyet az egyházmegyei levéltárban őriznek.⁴

Ismertségük annak köszönhető, hogy Kovács Sándor és Pásztor Lajos is a kecskeméti piarista gimnázium diákjai voltak – előbbi 1903–1911-ig, utóbbi 1923–1931. Pásztor Lajos diákéveinek végén pedig 1929-től Kovács Sándor lett Kecskemét város plébánosa egészen 1944-es püspöki kinevezéséig. A tehetséges diák, akinek édesapja ügyvédként dolgozott a városban felkeltette a fiatal plébános figyelmét, aki tagja volt az gimnáziumi diákpályázatok bíráló bizottságának. Pásztor Lajos 1930-ban és 1931-ben is díjat nyert fizikai témájú dolgozataival. Úgy tűnik már ekkor bizalmi kapcsolatba kerültek, ugyanis Kovács Sándor később, zsinati naplójában kecskeméti lelki fiának nevezte Pásztor Lajost.⁵

Pásztor Lajos 1932–1936 között Budapesten végezte egyetemi tanulmányait történelem-latin szakon, 1933-tól az Eötvös Kollégium tagja volt. 1936 és 1938 között a

* A forrásközlés az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport támogatásával készült.

- 1 Pásztor Lajos (Budapest, 1913. február 3. – Róma, 1997. október 8.): történész, 1949-től vatikáni levéltáros, 1968–1983-ig a Gregoriana Pápai Egyetem tanára. Vö. BORBÁNDI – PÁSZTOR 2005. 656–657.
- 2 Pásztor Edith (Budapest, 1925. június 8. – Róma, 2015. június 1.): történész, egyetemi tanár Rómában. Pásztor Lajos felesége. 1943-ban érettségizett a budapesti angolkisasszonyok Santa Maria Leánygimnáziumában. Az érettségiző osztályban csak egy Edit keresztnévű diák volt Klein családnévvel. A végzős osztályba járt Chorin Daisy is. Vö. iskolai évkönyv 1942/1943. 74–75. Kovács Sándor zsinati naplójában 1963-ban Dr. Szabó Edit néven említi mint Pásztor Lajos feleségét. Vö. SZEL KS, ZSN I. 47r. 1951–1968 között a Scuola Vaticanában a középkori pápai regisztrumok indexén dolgozott. 1968-tól a La Sapienza Egyetem középkori tanszékének tanára. Főként pápai regisztrumokkal, a középkori női vallásssággal és a ferences kultúra középkori történetével foglalkozott. Vö. *Magyar Katolikus Lexikon X.* ad vocem; Accrocca, Felice, Ricordo di Edith Pásztor. *Medioevo nel sangue. L'Osservatore Romano*, 2015. június 3.; *Elhunyt Pásztor Edith*, Magyar Kurír, 2015. június 1. (online letöltés: 2022. május 5.)
- 3 Kovács Sándor (Kecskemét, 1893. június 11. – Szombathely, 1972. december 24.): váci egyházmegyei pap, 1929–1944-ig kecskeméti plébános, 1944–1972-ig szombathelyi megyéspüspök. Vö. RÉTFALVI 2014, RÉTFALVI 2015.
- 4 Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, VI. Személyi hagyatékok, A. Püspöki hagyatékok, 11. Kovács Sándor hagyatéka
- 5 Vö. a kecskeméti piarista gimnázium iskolai évkönyveit 1923–1931 között, valamint az iskolai anyakönyvet a budapesti piarista rendtartományi levéltárban és könyvtárban. Köszönöm az adatokat Koltai Andrásnak. SZEL KS, ZSN I. 47r.

Vatikáni Levéltárban végzett kutatásokat. 1941-ben az Országos Levéltárban dolgozott. 1946-ban Keresztury Dezsőnek köszönhetően a Római Magyar Akadémiára került tudományos titkárnak, ahová Mindszenty bíboros ajánlásával és igazolásával érkezett. 1948-ban politikai okokból eltávolították az akadémiáról, és az állástalanná és hontalanná vált Pásztor Lajosnak a Vatikáni Titkos Levéltár nyújtott segítséget. XII. Piusz pápa 1949-ben a levéltár scriptorának nevezte ki. 1956-tól levéltárosi beosztást nyert, 1963 és 1983 között a levéltár hivatalos vatikáni kiküldöttje volt a nemzetközi levéltáros konferenciákon. 1968 és 1983 között a Gregoriana Pápai Egyetem egyháztörténet tanszékén is tanított. A római magyar emigráció meghatározó alakja volt, a római Anonymus Könyvkiadó alapító tagja, 1955 és 1980 között pedig munkatársa volt, továbbá együttműködött a Békés Gellért által szerkesztett, Rómában megjelenő Katolikus Szemle kiadásában.⁶ Jelentős életművet hagyott hátra, különösen a Vatikáni Levéltárra vonatkozó útmutatói, repertóriumai hiánypótlóak.⁷ Nagy értékű tudományos könyvtárát és kézírataival együtt özvegye, Pásztor Edith a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának adományozta, amellyel pótolhatatlan háttérrel biztosított a vatikáni magyar kutatóknak.⁸

Kovács Sándor hagyatékában a Pásztor Lajostól származó első levél 1944-ből való. Kovács Sándor márciusi püspöki kinevezése után írt neki Pásztor júliusban levelet, amelyben kecskeméti vonatkozású könyvéhez kért előszót. A könyvben Kiss Istvánnak az 1790-es években írt, kéziratban maradt, 1766-os szentföldi zárandoklatát feldolgozó Jeruzsálemi utazás c. művét szerette volna kiadni, amely az első ismert magyar nyelvű szentföldi útleírás. A munka végül csak 1958-ban jelenhetett meg Rómában az Anonymus Kiadó gondozásában a püspöki előszó nélkül.⁹

A levelezés 136 különféle dokumentumot – levelet, táviratot, képeslapot, könyvjegyzéket – foglal magában, ebből db dokumentum eredeti, a családtól származó, 32 pedig a püspök elküldött leveleinek fogalmazványja, ill. stencilezett másolata. 1944–1970 között összesen 302 oldalra rüg a gyűjtemény.

A Pásztor Lajossal és feleségével folytatott levelezés az egyik legértékesebb része a püspöki hagyatékban lévő 8 doboznyi misszilis anyagnak. A leveleken kívül egyéb dokumentumok is találhatóak a Pásztor házaspártól a fotógyűjtemény és a zsinati külön gyűjtemény sorozataiban.

A könyvkiadással kapcsolatos három, 1944-ben íródott levél mellett egészen 1962-ig mindössze csak egy ajánlott küldemény 1954-es feladóvevénye árulkodik arról, hogy kapcsolatban maradtak. Valószínű, hogy több levél is íródott az 50-es években is, de sajnos ezek a levelek azonban eltűntek. A püspök hagyatékában más küldöktől is csak töredékek maradtak meg az 50-es évekből, különösen az 1949 előtti időszakból, főként könyvekből előkerült levelek formájában. Mindszenty bíboros letartóztatása után a Rá-

6 BORBÁNDI – PÁSZTOR 2005. 656–657; BORSA 1997. 292–293; ÉRSZEGI 1997. 197–199.; NÉMETH 2005. 72–73.; TUSOR 2004. LXXXVII, XCIII–XCVI, CLXXXV–CLXXXVII.

7 *Bibliográfia* 1994. 243–250.; *Bibliográfia* 1995. 155–161.; NEMES 2008. 291–305.; ACCROCCA 2005. 67–70.; CSORBA 2005. 77–81.; PAGANO 2005. 62–66.

8 Vö. TUSOR 2004. CLXXXIX. A hagyaték főként a tudós könyveit tartalmazza, de levelezése, kézíratai és személyi iratai is megtalálhatóak benne. Az értékes hagyaték kézírattári része feldolgozás alatt van.

9 P. KISS István: *Jeruzsálemi utazás*. szerk. PÁSZTOR Lajos, Róma, 1958. 279.

kosi diktatúra idején sok régi iratot megsemmisíthettek, tekintettel arra, hogy Kovács Sándor az 1945 előtti politikai elit számos tagjával személyes barátságban volt.

A püspök és a vatikáni levéltáros kapcsolatai a II. Vatikáni Zsinat idején élénkültek meg a személyes találkozásnak köszönhetően. Kovács Sándor a zsinat mind a négy ülészakán részt vett, amely alatt a Pásztor házaspár állandó megbízható római kísérője volt a püspöknek, társaságuk védelmet és függetlenséget biztosított számára a magyar delegáción belül, a zsinatra érkező magyar püspökök ugyanis a kommunista állambiztonság állandó megfigyelése alatt álltak. Bensőséges, családi viszonyba kerültek egymással, a levelekben többször is családtagoknak szólítják egymást. A püspök különböző kirándulásait is ők szervezték, autójukkal együtt barangolták be Rómát, a környékbeli és távolabbi nevezetességeket, mint pl. Tivolit, Ostiát, Nettunot és Assisit. Nekik köszönhetően látogatott el a Gregoriana Egyetemre és jutott be a Vatikáni Levéltárba. Több alkalommal ők mentek érte a repülőtérre és többször látták vendégül otthonukban a Via Stazione San Pietro 6. szám alatt, a vatikáni alkalmazottak bérházában.¹⁰

A zsinati ülészakák idején évről-évre megújuló és elmélyülő barátság a köztes időben levelezés formájában folytatódott, olykor nagyon intenzív formában. A legtöbb levél 1964-ből maradt fenn, számuk 51-re rúg, decemberben 15 üzenetet váltottak. A levelek általában 2–3 oldalasak, de vannak 6–7 oldalas kitévők is. A terjedelmes levelezés azonban így is hiányos, amint ez kiderül a szövegekben olvasható utalásokból. A leveleket Pásztor Lajos és felesége közösen írták alá, de a bensőséges, érzelmekkel teli szövegek arra utalnak, hogy nagy részüket Pásztor Edith öntötte végleges formába és szövegezte azokat. A szerzőség eldöntéséhez az írásképet nem lehet vizsgálni, mert írógéppel írták azokat.

A levelek sok témát ölelnek fel, amelyben különös hangsúlyt kapnak a zsinati események, valamint a római hírek, hiányoznak viszont a magyar egyház helyzetére vonatkozó belső hírek, amely arra utal, hogy tisztában voltak azzal, hogy üzeneteiket az állambiztonság folyamatosan ellenőrzi. A szövegek arról tanúskodnak, hogy a Pásztor házaspár élénk figyelemmel követte a zsinatot, amely fontos adalék a recepció történetéhez. Pásztor Lajos 1966-ban *Számvetés a küldetéssel* címmel terjedelmes cikket is írt a zsinatról a Katolikus Szemlébe.¹¹ Üzeneteik fontos szerepet tölthettek be abban is, hogy Kovács püspököt informálják a római hírekről és a vatikáni döntések visszhangjáról. A levelek másik értéke, hogy sok retrospektív, emlékező leírást is tartalmaznak, amelyek értékes életrajzi adalékot jelentenek. A Pásztor házaspár sok könyvet, nyomtatványt és általuk készített kéziratos fordítást is küldött püspök barátjuknak Szombathelyre. A csomagban érkezett könyvek listája több alkalommal külön kis levélkártyákon szerepel.¹²

A Pásztor házaspár által küldött levelekből a II. Vatikáni Zsinatra, a liturgikus reformra és a vatikáni hírekre vonatkozó fontosabb részleteket válogattam ki tematikus

10 RÉTFALVI 2015. 44, 45, 51, 54, 73, 74, 76, 77, 96, 101, 111.

11 PÁSZTOR 1966. 100–117.

12 A küldeményekben felsorolt kötetek közül több megtalálható a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár Kovács Sándor püspök könyvtára nevű külön gyűjteményében, amelynek állománya a könyvtár online katalógusában részben már elérhető. A különféle zsinati nyomtatványok Kovács Sándor levéltári hagyatékában találhatóak a II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatos külön gyűjteményben. Vö. Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, VI. Személyi hagyatékok, A. Püspöki hagyatékok, 11. Kovács Sándor hagyatéka, II. Vatikáni Zsinat

csoportosításban. A szövegrészlet hivatkozását a dátum és a folioszám feltüntetésével adtam meg, a szövegeket a mai helyesírás szerint közlöm.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- ACCROCCA 2005 = ACCROCCA, Felice: *L'opera di Pásztor come storico della Chiesa*. In *Annuario 2002–2004. Conferenze e convegni*. szerk. CSORBA László, KOMLÓSSY Gyöngyi, Róma, 2005. 67–70.
- Bibliográfia 1994 = [ZOMBORI István]: *Pásztor Lajos köszöntése*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 6 (1994) 3–4. 243–250.
- Bibliografia 1995 = [SÁRKÖZY Péter]: *Curriculum studiorum e pubblicazioni scientifiche del professor Lajos Pásztor*. *Rivista di Studi Ungheresi* 10 (1995) 155–161.
- BORBÁNDI – PÁSZTOR 2005 = BORBÁNDI Gyula – PÁSZTOR Lajosné: *Pásztor Lajos*. *Magyar Katolikus Lexikon X.* szerk. Diós István, VICZIÁN János, Budapest, 2005. 656–657.
- BORSA 1997 = BORSA Iván: *In memoriam. Pásztor Lajos (1913–1997)*. *Levéltári Közlemények* 68 (1997) 1–2. 292–293.
- CSORBA 2005 = CSORBA László: *Lajos Pásztor studioso del risorgimento*. In *Annuario 2002–2004. Conferenze e convegni*. szerk. CSORBA László, KOMLÓSSY Gyöngyi, Róma, 2005. 77–81.
- ÉRSZEGI 1997 = ÉRSZEGI Géza: *Pásztor Lajos 1913–1997*. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 9 (1997) 3–4. 197–199.
- NEMES 2008 = NEMES Gábor: *Bibliografia di Lajos Pásztor*, in: *Gli Archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (secc. 15–20)*, In memoriam di Lajos Pásztor, szerk. Gaetano PLATANIA, Matteo SANFILIPPO, TUSOR Péter. Budapest, 2008. 291–305. (Collectanea Vaticana Hungariae 4.)
- NÉMETH 2005 = NÉMETH László: *Lajos Pásztor e la Chiesa Cattolica Ungherese*. In *Annuario 2002–2004. Conferenze e convegni*. szerk. CSORBA László, KOMLÓSSY Gyöngyi, Róma, 2005. 71–76.
- PAGANO 2005 = PAGANO, Sergio: *Lajos Pásztor archivist*. In *Annuario 2002–2004. Conferenze e convegni*. szerk. Csorba László, Komlóssy Gyöngyi, Róma, 2005. 62–66.
- PÁSZTOR 1966 = PÁSZTOR LAJOS: *Számvetés a küldetéssel*. *Katolikus Szemle*, 1966/2. 100–117.
- RÉTFALVI 2014 = RÉTFALVI Balázs: *A kormányzó bizalmában. Kovács Sándor szombathelyi püspöki kinevezésének háttere*. In *Hármas püspöki kinevezés 1944-ben*. Hamvas Endre, Kovács Sándor, Mindszenty József. Szerk. Zombori István, Budapest, 2018. 45–95.
- RÉTFALVI 2015 = RÉTFALVI Balázs: *Kovács Sándor szombathelyi püspök a II. Vatikáni Zsinaton*. In *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában*. Tanulmányok és inventárium. Szerk. Török József, Tusor Péter, Tóth Krisztina. Budapest, 2015. 27–112. (Collectanea studiorum et textum, Classis II, Tom I)
- TUSOR 2004 = TUSOR Péter: *A vatikáni kutatásokról*. In *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*. Óa. Artner Edgár, s.a.r. Szovák Kornél, Török József, Tusor Péter, Budapest–Róma, 2004. XV–CLXXXVIII. (Collectanea Vaticana Hungariae 1.)

- SZEL KS, PL: Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, VI. Személyi hagyatékok, A. Püspöki hagyatékok, 11. Kovács Sándor hagyatéka, Levelezés, 6. doboz, Külföldi magyarok, Pásztor Lajos
- SZEL KS, ZSN: Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, VI. Személyi hagyatékok, A. Püspöki hagyatékok, 11. Kovács Sándor hagyatéka, II. Vatikáni Zsinat, Zsinati Napló I-II.
- SZEL KS, PK: Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, VI. Személyi hagyatékok, A. Püspöki hagyatékok, 11. Kovács Sándor hagyatéka, II. Vatikáni Zsinat, Pásztor Lajos és Pásztor Edith küldeményei

FÜGGELÉK

I.

Pásztor Lajos előszót kér szövegkiadásához

1. Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Budapest, 1944. július 1. (1f, kézirat)

Nagyméltóságú Püspök Úr!
Kegyelmes Atyám!

Budapest, 1944. július 1.

[1r] Szíves elnézését kérem, hogy alkalmatlankodom soraimmal mégpedig azzal a kéréssel, hogy az egyik, közeljövőben megjelenő munkámhoz előszót írni kegyeskedjék.

Ez évben – bár jelenleg katonáskodom – három fontosabb munkám fog megjelenni. 1./ A Vatikáni Levéltár anyagának az ismertetése s az ottani magyar kutatás megszervezésének a kérdése. Megvan rá a reményem, hogy e munkám is hozzá fog járulni ahhoz, hogy ha a háború után újult erővel indul meg a külföldi tudományos munka, a Vatikáni Levéltárat illetőleg abban én is tevékeny részt vehetek majd.¹³ 2./ Két 18. századi magyar nyelvű énekes betlehemes játék. Ennél korábbi időből magyar betlehemes játékot még nem közöltek s külön érdekessége az, hogy a magyar szöveg a szentmise állandó latin miseénekei közé van beékelve. E munkámhoz minden valószínűség szerint Kodály Zoltán fog írni előszót.¹⁴ 3./ Egy kecskeméti ferencendi szerzetes P. Kiss István jeruzsálemi utazása, amely eddig kiadatlan volt. Ezt is, mint az előbbit is egy bevezető tanulmánnyal együtt fogom kiadni s mindkettő kiadását egy aránylag fiatal, új katolikus könyvkiadó vállalat, [a] Veritas vállalta. /Bp. Mikszáth Kálmán tér 6. I. 4./

Ezen utóbbi munkámhoz bátorkodom kérni Nagyméltóságú Püspök Urat az előszó megírására. P. Kiss István jázsági születésű volt, de a kecskeméti ferences zárdából indult el szentföldi útjára, amely Bécsen, Ausztrián, Felső-Olaszországon, majd a tengeren

13 A cikk 1945-ben jelent meg. Vö. PÁSZTOR Lajos: *A Vatikáni Levéltár*. Levéltári Közlemények 20–23 (1942–1945) 100–129.

14 A tanulmány végül angolul 1950-ben és kibővítve, magyarul 1986-ban jelent meg. Vö. PÁSZTOR Lajos: *Two Franciscan Christmas High Masses containing Hungarian Shepherd Plays*. Archivum Franciscanum Historicum XLIII (1950) 411–432.; PÁSZTOR Lajos: *Két gyöngyösi betlehemes mise a XVIII. századból*. Irodalomtörténeti Közlemények 90. (1986) 4. 407–456. (különösen 415.)

át vezetett Alexandriába és a Szentföldre, s hároméves ott tartózkodás után ugyancsak Kecskemétre tért vissza. Az útleírás korábban kiadatlan volt, s szerzőjének a nevét is alig ismerték. A Földrajzi Közlemények 1913. évfolyamában meg [1v] jelent 7 oldalas ismertetés, majd újabban a Szentföldi Évkönyvben az előbbi alapján írt rövid megemlékezés nemigen volt alkalmas a nagy jelentőségű kézirat ismertté tételéhez.

P. Kiss művét először latinul írta meg, de azután lefordította magyarra is, [s] mivel művével használni akart a magyarságnak: tehát ki is akarta adni. Szándéka azonban ismeretlen körülmények miatt úgy látszik nem valósulhatott meg. Igen szép a nyelvezete, s érdekes, tanulságos, amiket feljegyez naplószerűleg az út során. Érdeklí minden: föld, nép s szokások egyaránt. Útja során minduntalan eszébe jut egy-egy magyar város, folyó vagy egy-egy magyar emlék. Sokat foglalkozik a korabeli magyarság szokásaival – különösen a ruházatkodással kapcsolatban – s éles kritikában is részesíti azokat. Az útleírás fele az út a Szentföldre, a második fele pedig a Szentföld leírása. Mélyen vallásos író. Igen jellemző reá, hogy az ifjúság oktatásával kapcsolatban megjegyzi: mindennél – kiemeli a keresztimát, a katekizmust – többet érne Krisztus szenvedéseinek való elmélkedés. Kevés műben mutatkozik meg ilyen erősen, hogy a XVIII. századi magyarságot még mennyire élte a vallásos érzés.

Az útleírás a bevezető tanulmányommal együtt kb. 10–14 nap múlva fogom nyomdába adni.¹⁵ Az előszót azonban azt hiszem elegendő volna augusztus végére, szeptember elejére is kézhez kapni. Amennyiben kérésem teljesíteni kegyeskedik, úgy az útleírás egy példányát azonnal el fogom küldeni Nagyméltóságú Püspök Úrnak, hogy esetleg át méltóztassék tudni azt is nézni az előszó megírásához. Nemcsak azért gondoltam teljesíthetőnek kérésem, mivel az útleírás igen szép, [és] az első magyar nyelvű szentföldi útleírás, hanem annak kecskeméti vonatkozása miatt is.

Bocsánatot kérve az alkalmatlankodásomért, vagyok Nagyméltóságú Püspök Úrhoz fiúi tisztelettel:

Pásztor Lajos s.k.

Cím: Pásztor Lajos. Budapest I.

Logódi utca 27/b III. 1.

II.

A II. Vatikáni Zsinatra vonatkozó szemelvények Pásztor Edith és Pásztor Lajos leveleiből.

1. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1962. december 21. (1f, gépelt, aláírásokkal)

[1v] A zsinat témái közül a programról levett revelatio schema az ami a szakköröket mai is leginkább foglalkoztatja. Tulajdonképpen a zsinat e téren csak alkalom volt arra,

¹⁵ A könyv 1944-ben nem jelent meg, mivel a katonai szolgálat miatt a bevezető tanulmányt csak késve tudta leadni szeptember végén. Munkájából részleteket 1948-ban sikerült ugyan publikálnia, de a *Jeruzsálemi utazás* c. kötet csak 14 évvel később, 1958-ban jelenhetett meg Rómában az Anonymus Kiadó gondozásában, amelynek Pásztor Lajos is munkatársa volt. Vö. NÉMETH 2005. 73–76; *Bibliográfia* 1994. 245, 246.; *Bibliográfia* 1995. 157.; PÁSZTOR Lajos: *P. Kiss István jeruzsálemi utazása*. Irodalomtörténeti Közlemények 56 (1948) 133–143.; P. Kiss István: *Jeruzsálemi utazás*. szerk. PÁSZTOR Lajos, Róma, 1958. 279. Vö. SZEL KS, PL Pásztor Lajos levele 1944. július 11., 1944. szeptember 28.

hogy egy közel húszéves lappangó és fejlődő vitát kiobbantson. A két szembenálló oldal számos, elképesztő hangú kiadvánnyal hangsúlyozza saját igazát, ezeket most gyűjtjük Püspök Atyának s majd a könyvek közt küldjük.¹⁶ Egyébként Róma és a Vatikán ezekben a napokban Léger kanadai kardinális, montreali érsek¹⁷ minden újságban leközlött, igen szerencsétlen nyilatkozata miatt zsong. A jámbor kanadai egyházmegyéjébe érve, a meg nem cáfolt nemzetközi sajtóvisszhang alapján többek között a következőket mondta: „Minden ami a zsinaton történt rossz. Engem nem hallgattak meg. Én a pusztában beszéltem. Merész indítványokat terjesztettem elő, de nem tudom, hogy elfogadják-e. Mondtam is a Szentatyának, hogy hacsak nem hoz létre egy olyan teljhatalmú bizottságot, amely mindenkit cselekvésre készítet, nem jutunk semmi eredményre. Harcoltam, hogy a házasság kiszolgáltatása alkalmával az áldozás két szín alatt történhessen. Nem lenne szép dolog, ha az új pár Krisztusnak nemcsak testét, de véréit is magához vehetné? Tudjátok hogy fogadták indítványom? Egyik atya felállt és csak annyit mondott: És a szájrúzs? Én biztos vagyok benne, ha a nőknek azt mondanák, hogy Krisztus véréit veszik magukhoz, aznapra félretennék a rúzszt. Léger egyébként a Szentatya betegségéről is beszélt, ezeket mondva: „A pápa gyógyíthatatlan beteg, olyan betegsége van, amely élete végéig elkíséri. Imádkozzunk, hogy legalább a zsinat végéig életben maradjon, hogy legalább 1963 végéig éljen.” Püspök Atya elképzeli a felháborodást, amit ez a nyilatkozat Rómában okozott!

2. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1963. március 30. (2f, gépelt, aláírásokkal)

[Iv] Róma legnagyobb folyóiratsikere az *Informations catholiques internationales* februári száma volt. Ez a Párizsban kiadott folyóirat hozta le ui. egyedül Bea kardinális¹⁸ január 13-i beszédét, melyet egy katolikus-protestáns, buddhista, zsidó és egyéb vallások képviselőit vendégül látó agapé keretében tartott. Ez az agapé immáron nyolcadik éve gyűjti össze az egyházak képviselőit s idén XXIII. János pápa üdvözlő távirata és Bea kardinális elnöklete külön fényt adott neki. A kardinális a lelkiismeret szabadságáról beszélt, óriási sikert aratva a jelenlévők között. A római újságok, maga az Osservatore Romano is agyonhallgatta az eseményt, csak egy torinói újságban jelent meg néhány sor róla. A beszéd saájhagyomány útján terjedt Rómában, amíg a francia folyóirat ki nem adta szövegét. A folyóiratszám két nap alatt teljesen elfogyott, annak ellenére, hogy előző számai még ma is raktáron állnak. Mi Párizsból hozattuk meg, s a beszédet magyarra fordítva mellékeljük Püspök atyának.¹⁹

16 Az isteni kinyilatkoztatásról szóló, *Dei Verbum* kezdetű dogmatikus konstitúciót végül a IV. ülészen, 1965. november 18-án fogadták el és hirdette ki VI. Pál pápa. A teológiai vitáról készült összefoglaló megtalálható Kovács Sándor hagyatékában a zsinattal kapcsolatos iratok között, a Pásztor Lajos és Pásztor Edith által küldött, magyarra fordított szakkikkek, tanulmányok és újságcikkek között. Vö. SZEL KS PK, De fontibus Revelationis.

17 Paul-Émile Léger (1904–1991): kanadai katolikus pap, 1950–1967-ig montreali érsek, 1953-tól bíboros.

18 Augustin Bea SJ (1881–1968): német jezsuita szerzetes, biblius professzor, 1924–1949-ig a Pápai Biblius Intézet tanára, 1959-től bíboros.

19 Vö. SZEL KS, PK, BEA, Augustin: *A vallásszabadságról*.

3. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1963. december 18. (3f, gépelt, aláírásokkal)

[1v] A II. zsinati sessionak óriási még mindig a visszhangja s az ítéletek nagyon pozitívok. Két kis epizódot érdemes kiragadni az eseményekből. Az egyik Ottaviani²⁰ és Döpfner²¹ televíziós interjúja, a másik olasz laikusok „lelkiismeretvizsgálata” a rádióban. A két kardinális a S[anctum] Officium melletti ifjúsági sportpályán találkozott. Ottaviani egészen szánalmasan totyogott, alig látva a nézők felé, nagy római kalapjában, kabátban, míg Döpfner fiatalosan, kalap, kabát nélkül borzas szemöldökével szúrt ránk a készülék üvegén keresztül. Valóban nem megnyerő figura. Nem volt semmi összeütközés, a beszélgetés csak általánosságban mozgott. Döpfner foglalta össze a II. sessio munkáját, Ottaviani csak célzott a *De ecclesia schema*²² alatti vita élénkségére /hozzátette: „nevezzük élénkségnek”, s ebben volt egy kis humorérzék/. A végén Döpfner – aki meglepően rosszul olvasta fel olasz szövegét, pedig azt hitte volna az ember, hogy római diákévei alatt megtanult olaszul – azt fejtegette, hogy mennyire szükséges, hogy az egyház a mai világ emberéhez is tudjon szólni. A végén a speaker megkérdezte [2r] – egy elefánt kecsességével és tapintatával – hogy akarnak-e kezét fogni, mire Ottaviani azonnal megmarkolta Döpfner kezét, mire: függöny. A fénykép meg is jelent derekasan az e heti rádió-televízió újságban.

Az interjú békés szelleme nem akadályozta meg mindenesetre egy új vicc születését. Előre kell hozzájtani, hogy a piaristáktól nem messze van Rómában S. Filippo Neri temploma, az ún. Chiesa Nuova. Mellette van egy étterem, melyet tulajdonosáról Alfredonak hívnak, teljes nevén Alfredo alla Chiesa Nuova /Alfredo a Chiesa Nuovonál/. A vicc megértéséhez még tudni kell azt is, hogy az olaszoknak közös szava van a templomra és az egyházra, chiesa jelenti mindkettőt. A vicc ez: – Ha Ottaviani kardinális állás nélkül marad, mit fog tenni? – ?? – Éttermet nyit. – Hogy hívnák az éttermet? – Alfredo alla Chiesa Vecchia. /Alfredo bei der alten Kirche/

4. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1963. december 27. (5f, gépelt, aláírásokkal)

[2r] Rómában megindultak a zsinati utóhullámok: az első két iratot – mindkettő a *De ecclesia schemához* kapcsolódik – meg is szereztük már Püspökatyának. Az első Rahneré,²³ *Über den Episkopat* címen, ezt a vasárnap /december 29-én/ küldendő könyvcsomagba tesszük, mert levélben túl vastag lenne. A második Congaré,²⁴ ezt itt mellékeljük.²⁵ Egyikhez sem lehet már Rómában hozzájutni; mint tavaly a Bea-beszé-

20 Alfredo Ottaviani (1890–1979): olasz katolikus pap, 1935-től a Szent Officium munkatársa, 1959-től főtitkára. 1953-tól bíboros.

21 Julius Döpfner (1913–1976): német katolikus pap, 1957–1961-ig berlini, 1961–1976 között müncheni freisingi érsek, 1958-tól bíboros.

22 Az egyházról szóló zsinati tervezet, amelyet Lumen Gentium kezdettel, dogmatikus konstitúció formájában a harmadik ülészen, 1964. november 21-én fogadtak el és hirdetett ki VI. Pál pápa.

23 Karl Rahner SJ (1904–1984): német jezsuita szerzetes, a II. Vatikáni Zsinat vezető teológusa

24 Yves Congar OP (1904–1995): francia domonkos szerzetes, a nouvelle theologie irányzat vezetője, meghatározó zsinati teológus.

25 Vö. SZEL KS, PK, RAHNER, Karl: *Über den Episkopat*. CONGAR, Yves: *A pápai primátusról*.

det, ezeket is 24 órán belül szétkapkodták. De mi nagyon résen voltunk! Congar meglepően biztos kézzel szúr bele a zsinati ellentétek méregfogába, ti. abba, hogy a konzervatív párt állandóan a primátusi dogmába takarózik akkor is, amikor a reformpárt javaslatai egyáltalán nem sértik a primátusi jogokat. Persze sokkal könnyebb dolog elbújni valami mögé, mint válaszolni. Itt Congar nyilvánvalóan Ottavianival, Browne-nal²⁶ és főleg Staffával²⁷ polemizál és szerintünk teljesen igaza van. Érdekes ember viszont ez a Congar, majdnem, hogy azt kell hinnünk, hogy nem egészen normális. Amennyire kiegyensúlyozott és logikus ui. írásának ez az első része, annyira megtörik gondolatmenete a másodikban, ahol Lercaro²⁸ beszédét foglalja össze, s a végén, ahol a vim cogendi habens²⁹-hatalom szükségtelenségéről szól. S más tudományos munkájában is megfigyelhető ez a gondolattörés. Mindenesetre lényeges írás, mert a kúria reformjánál és a püspöki kollegialitásnál olyan szempontokat vet fel, melyek a zsinat alatti vita során nem kerültek szóba. [...]

[2v] Ugyancsak a zsinati utóhangokhoz tartozik, hogy Bea kardinális december 13-án nagyjából megismételte a Capituliumban, az olasz katolikus jogászok kongresszusának keretében a tavalyi – Párizsból hozatott – vallásszabadságról szóló beszédét. A II. sessio hatásának tulajdonítható valószínűleg, hogy míg tavaly agyonhallgatás volt osztályrésze az olasz újságok hasábjain, úgy idén hosszú cikk jelent meg róla majdnem minden lapban. Ugyanakkor általános feltűnést keltett, hogy amikor a pápa fogadta a kongresszus tagjait a szokástól eltérően egy szóval sem utalt Beára, sem elhangzott beszédére. Nagy meglepetést okoz az is, hogy Pál pápa még nem nevezte ki az általa kinevezendő commissios tagokat.

5. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1964. december 23. (2f, gépelt, aláírásokkal)

[2r] Kár, hogy az ökumenikus decretumban, ahol korábban a másvallásúak vallásosságát a szöveg pozitíve értékelte ott most a szöveg dubitativ formában van, vagy ahol korábban az állt, hogy a protestánsok a Szentírásban inveniunt verbum Dei, most az van, hogy quaerunt verbum Dei.³⁰ Igaz, hogy tényleg lehetnek olyanok, akiket az ökumenikus gondolat újszerűsége megzavart. De a zsinat nagy. A zsinat annak ellenére is nagy, ha sok olyan is történt alatta, ami nem egészen helyes. Mi hiszünk a Szentlélek közreműködésében akkor is, ha sokan kinevetnek érte s nagy-nagy bizalommal nézünk a negyedik sessio elé. Roppant érdekes tapasztalatokra tettünk szert. Ismerőseinknek említjük, hogy részt vettünk a zsinaton. Nos laikus, sőt nem vallásos laikus körökben a bejelentés óriási érdeklődést, jó értelemben vett irigységet, ámulatot vált ki. Papi vonalon,

26 Michael Browne OP (1887–1971): ír domonkos szerzetes, 1955–1962-ig domonkos generális, 1962-től bíboros.

27 Dino Staffa (1906–1977): olasz katolikus pap 1944-től a Rota Romana auditora, 1958-tól a Congregatio de seminariis et de studiorum universitatibus titkára, 1960-től püspök, 1967-től az Apostoli Szigetűrá prefektusa, 1967-től bíboros.

28 Giacomo Lercaro (1891–1976): olasz katolikus pap, 1947–1952-ig ravennai, 1952–1968-ig bolognai érsek, 1953-tól bíboros, 1964-től a római katolikus liturgia reformjáért felelős liturgikus konzilium tagja.

29 vim cogendi habens: kényszerítő erővel bíró

30 inveniunt verbum Dei: megtalálják Isten igéjét, quaerunt: keresik Isten igéjét

két német jezsuita kivételével a legteljesebb közömbösséget. Elrémítő dolog. Ma már nevetünk rajta, de az elején, bevalljuk megdöbbenett és fájt.

6. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1966. szeptember 2. (2f, gépelt, aláírásokkal)

[1v] A *Civiltà Cattolica* augusztusi számában lehozta a XII. Piusz alatti zsinat-tervet, óriási feltűnést keltve, mert amíg ez a terv nem volt ismert egyes konzervatív írók odáig merészkedtek, hogy azt írják, hogy János pápa nem csinált mást csak megvalósította azt, amit elődje elhatározott. Most az iratközlésből viszont kiderül, hogy teljesen más volt a Pacelli pápa alatti zsinati program, mint a János pápái s hogy XII. Pius nem akart zsinatot. A cikkről elküldünk egy magyar ismertetést házi használatra.³¹

III.

A római katolikus liturgia reformjára vonatkozó szemelvények Pásztor Edith és Pásztor Lajos leveleiből

1. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1964. február 15. (2f, gépelt, aláírásokkal)

[2r] A liturgikus motu proprio sok keserűséget váltott ki.³² Február 9-i csomagunkban elküldtük az idevonatkozó Osservatore cikket és fordítását, abból világosan kitétnik, melyek azok a pontok, ahol az elégedetlenség a legerősebb. A constitutio³³ és a motu proprio közötti ellentét állandó sajtó- és szóvita tárgya, főleg a francia események alapján. A constitutio 36-ik pontjának IV. §-a ui. a liturgikus szövegek fordításának ellenőrzését a püspöki konferenciákra bízta, míg a motu proprio – kuriális nyomásra – azt visszavonta és a Szentszéknek tartotta fenn. No, mármost a francia püspöki kar a constitutio szellemében a motu proprio megjelenése előtt jóváhagyta a forgalomban lévő missalék francia fordítású szövegét, sőt megengedte már azt is, hogy a szentleckét és az evangéliumot a miséző pap franciául olvassa fel. A motu proprio megszövegezésében nyilvánvaló a kuriális nyomás, akik félnek a püspökökre bízni ilyen döntéseket. Tudja-e Püspökatyja, hogy a kuriális pap legjobb jellemzését épp Püspökatyja adta? A kuriális papban valóban a beérkezett ember fölénye és a főhatóság hivatalos tekintélye buzog és teljesen hiányzik belőle a tanítványok lábait mosó Jézus alázatos, segítő szeretete! Allí-tólag a pápa eredetileg más szöveggel készítette el a motu propriot s csak Larraona kardinalis³⁴ és köre közbelépésére változtatott rajta. A kuriálisok ellenzik a hívők bevonását

31 SZEL KS, PK, Újságcikkek, La Civiltà Cattolica 1966. augusztus.

32 Sacram Liturgiam motu proprio 1964. január 25., Osservatore Romano 1964. január 28. Vö. RADÓ Polikárp: *A liturgia megújításának elrendelése a zsinaton*. Vigilia 1964. 5. 276–278.

33 *Sacrosanctum Concilium* zsinati konstitúció a liturgiáról, amelyet 1963. december 4-én egyöntetűen fogadott el a zsinat és hirdetett ki VI. Pál pápa.

34 Arcadio Maria Larraona Saralegui CMF (1887–1973): spanyol klaretianus szerzetes, 1929-től a Szerzetesi Kongregáció konzultora, 1949-től titkára. 1962–1968-ig a Rítuskongregáció prefektusa, 1961-től bíboros.

a szentmisébe, mivel „protestáns”-nak találják a papság és a laikusok közötti távolság csökkentését. Monsignor Dante³⁵ fő pápai ceremoniárius több mint 30 éve misézik egy apácázárdában s a hírek szerint ez idő alatt soha nem engedte meg a dialogizált szentmisét,³⁶ holott mint a Congregazione dei Riti³⁷ titkára ezt és sok más hasonló reformot már régen meghonosíthatott volna. Most, hogy Jullien kardinális³⁸ meghalt, Lercaro vezeti a commissio liturgica³⁹ ügyeit Larraona mellett s Lercaro felfogására rendkívül jellemző, hogy a motu proprio megjelenése után, tegnap előadást tartott Rómában a constitutoról a motu proprio említése nélkül! Épp a népnek a liturgiához való közelebb hozásának szükségességét emelte ki. A sajtó általában erősen kevesli a homília kötelezővé való tételét és a házasság mise közbe való iktatását. Rendkívül jellemző a francia Figaro [2v] cikke, mely – nem katolikus újság – János pápát idézi, aki egy mise végén, 1960-ban így szólt a hívőkhöz: „Ha azokra a szép imákra gondolok, melyeket a mise során olvastam s melyeket ti nem értettetek meg, megerősödik bennem az a meggyőződés, hogy ezeket számotokra is hozzáférhetővé kell tennünk.” A Figaro hozzáfűzi: „Hála Istennek ez a szöveg magnóra van véve, így a római újságok nem ferdíthetik el.” No reméljük, hogy a postconciliaris commissio munkája eredményes lesz e téren is.

2. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1964. február 25. (3f, gépelt, aláírásokkal)

[Lv] Szegény bencés Marsili⁴⁰ az Osservatore-beli liturgikus cikk szerzője mondta egy közös ismerősünknek, hogy sírva fakadt, amikor a motu propriot először olvasta, mert a zsinati constitutio után annyira mást várt. Hátha még tudta volna, hogy még a motu propriot sem tartják be mindenütt! Nagy szelídség és türelem kell ehhez is, így ahogy azt Püspökatya olyan mélyen és finoman elemezte nekünk levelében. A végén hisszük, a zsinat szelleme győz majd akkor is, ha ma, ahol lehet – s sajnos sok helyen lehet, olyan helyen is, ahol nem gondoltuk volna – próbálják kissé furdalni.

3. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1964. április 1. (2f, gépelt, aláírásokkal)

35 Enrico Dante (1884–1967): olasz katolikus pap, 1914-től a pápai ceremónia hivatal munkatársa, 1947-től prefektusa. 1959-től a Rítuskongregáció titkára, 1962-től püspök, 1965-től bíboros.

36 dialógus mise: a liturgikus mozgalom nyomán kialakult gyakorlat, még az 1969-es misekönyv előtt, amely szerint a szerint a szentmisében a laikusok mondhatták a ministráns válaszait is, valamint az énektételeket is mondhatták vagy énekelhették

37 Rítuskongregáció (Congregatio Rituum): 1588-ban V. Szixtus hozta létre a latin és keleti rítusok és a szentté avatások ügyeinek intézésére. X. Piusz hatáskörét a latin szertartásra korlátozta. VI. Pál pápa 1969-ben a két területet külön kongregációba szervezte, majd 1975-ben ismét összevonta Isteniszteleti és Szentségi Kongregáció néven.

38 André-Damien-Ferdinand Jullien PSS (1882–1964) francia szulpiciánus szerzetes, 1922-től a Rota Romana auditora, 1944-től dékánja, 1958-tól bíboros, 1962-től püspök.

39 VI. Pál 1964. január 25-i motu propiojával hozta létre a Consilium ad exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia nevű liturgikus konziliumot a római katolikus liturgia reformjának megvalósítására.

40 Salvatore Marsili OSB (1910–1983): olasz bencés szerzetes, a Santa Maria di Finalpia apátság szerzetese. Odo Casel munkatársa, 1948-tól a *Rivista liturgica* szerkesztője, 1960-tól a római Sant’Anselmo bencés főiskola tanára.

[2v] A zsinattal kapcsolatban csak a liturgikus commissióból kimaradt Dante rítuskongregációs titkár siralmai járnak szájról-szájra. Állítólag azt is mondta, hogy a Rítus Kongregáció rövidesen bezárhatja kapuit s kiakaszthatja a „kiadó” táblát, mivel csak a szentté avatások maradtak meg ügykörében, minden más az új, Lercaro elnöklete alatti commissio feladata lett. Így zajlik lassan, de biztosan a zsinat kuriális reformja is.

4. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1964. augusztus 8. (3f, gépelt, aláírásokkal)

[1r] Az amszterdami pap valóban az introitust, oratiót, olvasmányokat, secretat, postcommuniot hollandul mondta, de ez ma már nem is olyan nagy szó, mivel Ausztráliában a püspöki kar elrendelte a teljes mise angolul mondását, az egyetlen praefatio kivételével, amit egyedül az egész misében továbbra is latinul mondanak (Vajon miért éppen a praefatiót?/. Ez azért is különösen érdekes, mert Angliában épp ellenkezőleg a hívek körében óriási zavart és felháborodást keltett a nemzeti nyelv bevezetésének gondolata. A püspököknek csitítani kellett a népet, mely ragaszkodik a latinhoz, mivel ez az anglikánoktól megkülönbözteti s mindmáig nem is vezettek be semmi újítást. A nagy katolikus író Evelyn Waugh⁴¹ – akit egy katolikus Bernard Shawnak lehet tekinteni /nekünk több munkája megvan és szeretjük is; ismeri [1v] őt Püspökatyá?/ – a leghatározottabban felszólalt a sajtóban minden liturgikus újítás ellen. A liverpooli érsek⁴² szinte könyörög egyik beszédében híveinek: „Ne ítéljete, hanem várjatek bizalommal – írja – ... meglátjátok majd, hogy az Egyházat e reformjában is a Szentlélek vezette ... Semmit nem veszünk el tőletek, amíg nem leszünk meggyőződve róla, hogy jobbat tudunk adni helyette...” Egy nemrég kibocsájtott közös angol püspöki pásztorlevél külön kéri a híveket, hogy fogadják el alázatosan a Szentlélek határozatát. Rendkívül érdekesnek tartjuk a tényt, hogy az angol hívők annyira intenzíven vállalásosak, hogy egy bármiféle reform gondolata ilyen élénk reakciót vált ki belőlük.

Svájcban a fribourgi püspök⁴³ húsvéti pásztorlevelében ugyancsak sokak keserűségéről és kiábrándulásáról ír a liturgikus döntések kapcsán. A maga részéről külön is kihangsúlyozta, hogy tagadhatatlan az egyéni ima abszolút elsőbbsége a kollektív imával szemben s hogy mindenkinek szabadon kell tudni választani, hogy hogy akar Krisztussal beszélgetni privátim vagy kollektíve.

Nyugat-Németországban a szentleckét és az evangéliumot már csak németül olvasa fel a miséző pap, a többi részt még latinul mondják. Az offertorium előtt bevezették az oratio fideliumot, amit a constitutio előír. Suenens kardinális⁴⁴ saját egyházmegyéjében viszont már bevezette az egységes temetést, melyből minden felesleges külső dísz kizárattott. A gyászbeszédben a halál katolikus jelentését és a közösségnek a gyászszertartásban való imádkozó részvételét kell kifejezésre juttatni.

41 Evelyn Waugh (1903–1966): angol író, szatirikus műveiben az angol arisztokrácia karikatúráját és a brit világbirodalom hanyatlását rajzolta meg.

42 Georg Andrew Beck (1904–1978): angol katolikus pap, 1948-tól c. püspök, 1964–1976-ig liverpooli érsek. 1962-ben kezdte el az új, modernista székesegyház építését, amelyet 1967-ben szentelt fel s amelyben a világ egyik legnagyobb festett üvegfa található.

43 François Charrière (1893–1976): svájci katolikus pap, 1945–1970-ig lausanne-genf-fribourgi püspök.

44 Leo Joseph Suenens (1904–1996): belga katolikus pap, 1945-től mecheleni segédpüspök, 1961–1979-ig mechelen-brüsszeli érsek, 1962-től bíboros.

Olvastuk Az Új Emberben, hogy Magyarországon még csak Hamvas püspök úr vezette be a Corpus Christi-Amen⁴⁵ áldozási formulát. Ez Rómában már hónapok óta általánosan kötelező. Néha egy-egy pap ugyan még eltéveszti a formulát s egy-egy elfelejt válaszolni, vagy olyan későn felel, hogy mozgó szája és a szentostyát tartó papi kéz között furcsa vitustánc indul, de többnyire már automatikussá vált a dolog. Vitatható, hogy mennyiben helyes és szükséges, személy szerint mi ketten nem rajongunk érte. Püspökatyá nem vezetted be?

5. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Rozendaal, Hollandia, 1964. augusztus 27. (1f, gépelt, aláírásokkal)

[1v] Svájcban a lausanne-genf-fribourgi püspökség területén és Párizsban a szentleckét és az evangéliumot csak franciául olvasta fel a miséző pap, a többi részt latinul. Észak-Amerikában már megtartották az első teljesen angol nyelvű szentmisét. De ezt az újságok mint egyedülállót említik. Francia Kanadában a szentleckét és az evangéliumot ugyancsak franciául olvassák fel.

6. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1965. március 10. (1f, gépelt, aláírásokkal)

[1r] Ami az új olasz misét illeti, mi egyelőre még fenntartjuk véleményünket. Mindenestre igyekszünk, amikor csak lehet mindig a Szent Péterbe menni vasárnaponként, ahol még mindig végig az oltárnál miséznek, nincsenek kategorikus felszólalások, hogy a gyülekezet – sic – mikor álljon fel és mikor üljön le s ahol néha még lehet térdelve áldozni. Az olasz televízió és sajtó teljesen a reform bevezetésének a szolgálatába állt: az újságok lehozták az olasz miseszöveget; Lercaro a televízióban bemutatta az új misét és egy sajtókonferencia keretében ismertette is. Sajnos itt is sok még a probléma. Mivel a gregorián-dallamot az olasz szöveghez sem lehet alkalmazni, a zenés misét a latin nyelvű szertartásban tartották fenn s csak 3–4 év múlva számítanak rá, hogy ki tudnak adni olasz nyelvű misekönyvet, mely teológiai, irodalmi stb. kritikai követelményeknek is megfelel. A nemzeti nyelv bevezetése helyes, de mennyiben helyes a reform számos más döntése, mint pl. az oltár mellé helyezett székről folytatott első rész vagy a talpon való áldozás?

[1v] Az idei tél nem volt gazdag zsinati nyomtatványokban, most inkább Franciaországban zajlik az élet, ahol – érdekes dolog – a papság a leghamarabb vezette be a nemzeti nyelv használatát, de ahol most a legerősebb a nép részéről a reactio. Gyakori eset, mondják, hogy mialatt a nép egyik része franciául felel a miséző papnak, a másik ugyanazt latinul teszi s ez valóban tragikus. Franciaországban most egyébként egy nagy sajtóter van készülöben egy „Az új papok” című fércmű miatt, mely a haladó – Suenens-Döpfner szellemű – papság elleni vádirat, szégyenletes rágalomokkal fűszerezve.

7. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1966. szeptember 2. (2f, gépelt, aláírásokkal)

45 A reform előtti forma, amelyben az Ament is csak a pap mondta a következő volt: Corpus Domini Nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam. Amen.

[2r] Reméljük közben könyvcsomagunk megérkezett. A *Graduale simplex*⁴⁶ még nem jelent meg. Bugnini⁴⁷ nagyon kedves volt családuknak újkorász tagjához és megígérte, hogy ő maga küldi el 20 példányban az *Ordo Lectionum*-ot.⁴⁸ Reméljük közben már az is befutott.

8. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1968. január 12. (1f, gépelt, aláírásokkal)

[1v] Ami a liturgikus változást illeti, az nem egészen világos még. A kiindulópont a Riti-kongregáció fejének, Larraonának idős kora volt (81 év) s csak az ő szükségessé vált helyettesítése kapcsán merült fel a *commissio* és a *congregatio* feje közös voltának előnye. Mindenesetre a bencés generális⁴⁹ kinevezése olyan rémhíreket keltett – erősen konzervatív ember –, hogy Bugnini szükségesnek érezte a pápa nevében mindenkit értesíteni, hogy a személycsere nem jelent változást a liturgikus reform iránya terén is [sic!] s minden úgy folytatódik tovább, mint eddig volt. Mindenesetre rendkívül érdekes lesz majd az áprilisi *commissio*-gyűlés, már alig várjuk, hogy halljuk Püspökatyánktól, hogy hogy is mennek az ügyek.

9. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1968. február 4. (1f, gépelt, aláírásokkal)

[1r] Vasárnap lévén ma reggel későbbben keltünk és a 9 órás misére mentünk a Szent [1v] Péterbe. Itt most semmiféle ünnep sem készül, úgyhogy leszedték a tribünöket, válaszfalakat: a bazilika teljes méltóságában, megtáruulva fogadja a látogatókat. Bár vasárnap délelőtt van, azért mégis mindig több a néző, mint misére menő. A liturgikus reform ide még nem érkezett el – igaz, hogy a miséző papság nagyobb része külföldi s ez nem is engedné meg az olaszul való misézést – a misék latinul folynak.

46 *graduale simplex*: a katolikus egyház liturgikus énekeskönyveinek egyik típusa, amely az olvasmány és az evangélium között – régen az ambó lépcsőről – felhangzó gregorián, énekes misétételt tartalmazza. 1967-ben jelent meg az egyszerűsített formában

47 Annibale Bugnini CM (1912–1982) olasz lazarista szerzetes, a Pápai Lateráni Egyetem tanára, a liturgikus reform és az új, római katolikus liturgikus könyvek megalkotásának meghatározó munkatársa. 1948-tól a nagyheti liturgikus reformbizottság titkára. A II. Vatikáni Zsinaton a liturgikus előkészítő bizottság titkára. 1964-től a liturgikus konzílium titkára, 1969-től az Isteniszteleti Kongregáció titkára. 1972-től c. püspök, 1976-tól iráni nuncius.

48 *ordo lectionum*: a szentmisében felolvasandó szentírási részek jegyzéke, 1969-ben adták ki az *Ordo Lectionum Missae*-t, az új misekönyv perikópajegyzékét.

49 Benno Gut OSB (1897–1970): svájci bencés szerzetes, az Einsiedeln apátságának szerzetese, 1947–1959-ig apátja. 1959–1967-ig a bencés rend primás apátja Rómában. 1967-től c. püspök, valamint bíboros. 1968-tól az Isteniszteleti Kongregáció prefektusa, és a liturgikus konzílium elnöke.

IV.

A Római Kúriára, a Vatikáni Levéltárra és a vatikáni levéltári kutatásokra vonatkozó szemelvények Pásztor Edith és Pásztor Lajos leveleiből

1. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1964. február 25. (3f, gépelt, aláírásokkal)

[3r] Örültünk, hogy Püspökatyá hallott a Hochhuth darabról,⁵⁰ bizony óriási vihart ver fel Európa-szerte. A színdarab mellett küldünk két kis kötetet is, amelyben a pro és contra kritikákat gyűjtötték össze. A Hochhuth darab irodalmilag értéktelen, hogy a benne foglalt vád mennyire helytálló – nehéz probléma. Illetékesek – akik Rómában éltek a háború alatt és betekintésük volt az ügyekbe – azt mondják, hogy XII. Piusz nem tehetett többet annál, amit tett, mert csak ártott volna. Amikor az elmúlt decemberben, Párizsban bemutatták a darabot, hatalmas verekedések törtek ki a közönség között. Az olasz újságok tele voltak fényképekkel és cikkekkkel, általában elmarasztaló cikkekkkel. A Kortárs 1963. novemberi számában⁵¹ lejött ismertetés rosszindulatúan tendenciózus.

2. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1964. április 1. (2f, gépelt, aláírásokkal)

[1r] Nagykedden lezajlott a Tisserant-Festschrift – 7 kötet – átadása,⁵² mégpedig igen ünnepélyes keretek között, a pápa részvételével. A festschrift írói és a Vatikáni Levéltár és Könyvtár tagjai hivatalosak voltak a gyönyörű renaissance Borgia termekben, ahol kb. 12–15 kardinális jelenlétében, nagy tósztozás történt. A könyvtár prefektusa és a pápa tósztozták a 80 éves Tisserant-t,⁵³ aki rendkívül fiatalos korához képest, s úgy meghatódott, hogy végigsírta a beszédeket, majd az ünnepelt tósztozta a pápát, végül átnyújtották neki nagy fényképezések közepette a köteteket, benne a család történész tagjainak munkáival többek közt.⁵⁴ A pápa távozása és a gratulációk után nagy fogadás volt a kardinálisok és a szerzők tiszteletére – szendvicsek és italok tömkelege –, mely

50 Rolf Hochhuth (1931–2020): német drámaíró, esszéista. *Der Stellvertreter* (A helytartó) c. darabját 1963. február 20-án mutatták be Nyugat-Berlinben Erwin Piscator rendezésében.

51 HELLER Ágnes: *A nürnbergi pernek nincs vége*. Kortárs 7. (1963) 11. 1732–1736.

52 Mélanges Eugène Tisserant. I-VII. Città del Vaticano 1964 (Biblioteca Apostolica Vaticana, Studi e testi, tom. 231–237.)

53 Eugène Tisserant (1884–1972): francia katolikus pap, egyetemi tanár, a Vatikáni Könyvtár munkatársa. 13 nyelven folyékonyan beszélt. 1936-tól bíboros, 1937-től püspök. Az egyik leghosszabb ideig a római kúria szolgálatában az egyik leghosszabb ideig működő pap. 1951–1967-ig az Istentiszteleti Kongregáció prefektusa, 1957–1971-ig a Vatikáni Könyvtár és Levéltár legfőbb előljárója.

54 A Tisserant-émlékkönyvben Pásztor Edith IV. Ince egyik elveszett regisztrumkötetét rekonstruálta, Pásztor Lajos pedig a pápai államtükkárság 19. század eleji hivataltörténetét írta meg hiánypótló cikkében, új módszertani szemzőgből. SZEL KS, ZSN, 1964. július 9. 3v. Vö. Edith PÁSZTOR: *Ricostruzione parziale di un registro pontificio deperduto del sec. XIII*. In Mélanges Eugène Tisserant, V, Archives Vaticanes. Histoire ecclésiastique, Deuxième partie (Bibliotheca Apostolica Vaticana, Studi e Testi 235), Città del Vaticano 1964, 199–207.; PÁSZTOR Lajos: *Per la storia della Segreteria di Stato nell'Ottocento. La riforma del 1816*. In Mélanges Eugène Tisserant, V, Archives Vaticanes. Histoire ecclésiastique, Deuxième partie (Bibliotheca Apostolica Vaticana, Studi e Testi 235), Città del Vaticano 1964, 209–272.

alatt végre a család középkorász tagjának osztatlan örömére a jelenlévő igen kisszámú, kb. 6–7 hölgy levehette fejéről a pápa jelenlétében kötelező fekete csipkekendőt. Persze szigorúan feketében voltunk, de a férfiak nem frakkban, mint a privát kihallgatásokon. Belemélyedtünk a külsőségek leírásába, de nem véletlenül. Ti. az egész ünnepségről inkább negatív benyomásunk maradt: külső [lv] dísz, üres szavak, pompás termek, elegáns közönség, minden protokolláris, minden az utolsó részletéig erősen megrendezett, mesterkéltné, precíz, csak épp hiányzott belőle a lélek melege, a tartalom. Nagyon nem bírjuk a ceremóniáriusokat, a lakájszellemet, az üres ceremóniákat. XXIII. János pápa titkára, Capovilla⁵⁵ volt a beosztott kamarás: az volt a feladata, hogy a pápa lába alá kis párnát helyezzen.

3. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1964. augusztus 8. (3f, gépelt, aláírásokkal)

[1r] Szerencsére a Vatikánban nincs nagyon meleg s most, hogy a levéltár nyári szünet miatt hivatalosan zárva van remekül lehet dolgozni benne. Főleg délután és este, amikor rendszerint csak a család két történész tagja van bent. Délelőtt kissé izgalmasabb, mert olyankor az altisztek kultúrájukat tágítják a napilapok bűnügyi krónikájából s a legvéresebb autóbaleseteket és a legbonyolultabb gyilkossági híreket – ezekből mindig bőven akad az olasz napilapokban – hangosan megtárgyalják, néha órákon keresztül csámcsogva az izgalmasabb részekben.

4. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1966. szeptember 2. (2f, gépelt, aláírásokkal)

[2r] Nem tudjuk Borovi⁵⁶ milyen üzenetet vitt tőlünk Püspökatyának, mert mi nem üzentünk vele semmit. Az Új Emberben lejtött cikkében⁵⁷ rátesztelt mindazoknak a munkájára, akik őt a Vatikáni Levéltárban az utolsó 20–30 évben megelőzték – többek között Gallára,⁵⁸ aki pedig neki tanára volt – azt állítva, hogy Fraknoi⁵⁹ és a múlt századi kutatók után senki nem dolgozott a Vatikáni Levéltárban, csak most ő. A Vatikáni Levéltárnak a két háború között számos magyar kutatója, és 1949 óta egyenesen egy magyar levéltárnoka is van, tehát kissé különösen hangzott az újságírónak tett nyilatkozata. Szeretnénk remélni, hogy csak az újságíró értette félre őt és nem az tette ezt az alaptalan állítást, aki levéltári kutatásai során épp az 1930 és 40 között itt járt kutatók publikált tanulmányaiból jutott nagyon fontos útbaigazításokhoz.

55 Loris Francesco Capovilla (1915–2016): olasz katolikus pap, 1958–1963-ig XXIII. János pápa személyi titkára. 1967-től püspök, 2014-től bíboros.

56 Borovi József (1917–2005): rozsnyói egyházmegyes katolikus pap, egyháztörténész, teológiai tanár.

57 M. I. *Magyar kutató a Vatikáni Levéltárban*. Új Ember 1966. (30. sz.) július 24. 2.

58 Galla Ferenc (1888–1977): váci egyházmegyes pap, teológiai doktor, egyháztörténész. A Központi Papnevelő Intézet tanára, 1952–1955-ig rektora.

59 Fraknoi (Frankl) Vilmos (1843–1924): történétíró, egyháztörténész. Esztergomi egyházmegyes pap, 1878-tól nagyváradi kanonok, 1889-től választott püspök. 1892-ben a vatikáni magyar kutatások előmozdítására Rómában magyar történeti intézetet alapított. 1897–1915-ig a magyarországi múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, 1873-tól az MTA rendes tagja.

5. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1966. október 28. (2f, gépelt, aláírásokkal)

[2r] Rómában igen derús napokat élünk: az „enixe rogantur” motu proprio megszüntette a Dataria⁶⁰ ügykörét anélkül, hogy a Datariát máig is feloszlatták volna. A Dataria tisztviselői tehát reggel bemennek a hivatalba, aláírják a jelenlévő lapot, utána vagy benntaradnak kártyázni vagy hazamennek, amíg délben, a napi 6 óra lejártával ismét alá nem írják a jelenlévő lapot és a „jól végzett munka tudatában” haza nem térnek. Szórakoztató valami, ha nem lenne rettenetesen szomorú az enixe rogator szempontjából!

6. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1968. január 12. (1f, gépelt, aláírásokkal)

[1r] Ottaviani leváltása teljesen váratlanul érkezett. A zsinat alatt sokat beszéltek róla – Suenens javára –, de az utóbbi években úgy nézett ki, hogy semmi változás sem lesz. S íme egyik este egyszer csak a televízió-bemondó előállt a nagy hírrel. Az újságok igen hosszan foglalkoztak az ügygel: kétségtelen, hogy a konzervatívok legerősebb oszlopa dőlt ki benne. Alig volt remélhető, hogy a születendő kúria-reform első áldozata ő lesz. Ami Sepert⁶¹ illeti, kinevezésében az olasz sajtó aláhúzta annak a jelentőségét, hogy olyan emberre esett a pápai választás, akit néhány hónappal korábban a püspöki zsinat [1v] hatalmas többséggel választott meg a teológiai schemát újjádoigozó bizottság tagjával s így a pápa őt nevezte ki elnökké. [...] A hó és a három kardinális elmozdítás mindenestre teljesen felkavarta az egyébként nyugodt római életet. Az ember mindig az ablakot lesi, hogy nem burkolódik-e ismét havas köpenybe a város s rádiót és televíziót hallgat, hogy nem történt-e újabb kardinális-változás. A következő leváltandók között Testát⁶² emlegetik – már járja is a tréfa, hogy akkor a Curia fej nélkül marad! (Testa olaszul fejet jelent)

7. Pásztor Edith és Pásztor Lajos levele Kovács Sándorhoz
Róma, 1968. január 14. (1f, gépelt, aláírásokkal)

[1r] Az olasz újságok a földrengés hetének nevezik az elmúlt hetet a kardinális leváltások miatt: no a hét betetőzésére megtörtént a Traglia-Dell’Aqua személycsere is. Püspökatyánk biztos értesül ezekről a változásokról a Magyar Kurír stb. révén, de azért mi is beszélünk róla, mert gondoljuk, hogy esetleg érdeklí a változások római visszhangja is. Hát ez megint egy rejtélyes személycsere. Traglia⁶³ beteg volt, hosszan, így [1v]

60 Dataria Apostolica: a római kúria egyházi javadalmakkal foglalkozó hivatala.

61 Franjo Šeper (1905–1981): horvát katolikus pap, 1960–1969-ig zágrábi érsek, 1965-től bíboros, 1968–1981-ig a Hittani Kongregáció prefektusa.

62 Gustavo Testa (1886–1969): olasz katolikus pap, 1920-tól a Szentszék Államtitkárság, majd számos munkatársa, majd számos pápai nunciatura munkatársa. 1934-től püspök, 1953-tól berni nuncius, 1959-től bíboros, 1967-től a Keleti Kongregáció prefektusa. A hivataláról való lemondását VI. Pál pápa 1968. január 13-án fogadta el.

63 Luigi Traglia (1895–1977): olasz katolikus pap, 1937-től püspök, 1960-tól bíboros, 1965–1968-ig római vikárius, 1968-tól a pápai kancellári hivatal viselte.

érthető, hogy áttették a ma már minden jelentőségét elveszített kancelláriusi hivatalba. Kevésbé érthető Dell'Aquának⁶⁴ a kúriából való eltávolítása. A római vikáriusi állás kétségkívül nagyon szép és nehéz hivatal, de ugyanakkor azt is jelenti, hogy aki ezt a hivatalt kapja, többé nem foglalkozhat azzal a sok diplomáciai és egyéb államtitkársági ügyel, ami eddig Dell'Aqua munkakörét alkotta. Errefelé sokáig az a hír járta, hogy ő lenne az új államtitkár – lévén Cicognani⁶⁵ túl öreg – és íme nemcsak, hogy az nem lett, de kikerült a kúriából. Váratlan história. Ami a római vikárius feladatát illeti, épp nemrég olvastuk egy belgiumi katolikus folyóiratban, hogy milyen súlyos Róma vallási helyzete. Amíg a Szent Péter téren vagy egy-egy pápai szertartás alkalmával tömegek jelennek meg, addig a valóban vallásos életet élő és szentségekhez járuló rómaiak százaléka egészen alacsony. Egy jó vikárius talán tud segíteni e helyzeten, pasztorálisabb lelkületűvé alakítva a papságot, hogy hatni tudjon a népre. Nem kis, de szép feladat.

Dell'Aqua utódja a volt amerikai delegált⁶⁶ lett, ismeretlen ember. De hát nem is ő az érdekes, hanem az, aki majd Cicognani örökébe lép s erre nézve csak a kószáló hírek szállingóznak, de biztosat még nem tudni. Sokat emlegetik a holland Fürstenberget,⁶⁷ meglátjuk.

64 Angelo Dell'Aqua (1903–1972): olasz katolikus pap, 1938-tól a Szentszék Államtitkárságának munkatársa, 1958-tól püspök, 1967-től bíboros. 1967-től 1968. január 13-ig a Szentszék Gazdasági Prefektúrájának első elnöke, 1968–1972-ig római vikárius.

65 Amleto Giovanni Cicognani (1883–1973): olasz katolikus pap, 1922-től a római kúria munkatársa, 1933-tól püspök és washingtoni apostoli delegátus. 1958-tól bíboros, 1961–1969-ig bíboros államtitkár.

66 Egidio Vagnozzi (1906–1980): olasz katolikus pap, 1930-tól a Szentszék Államtitkárságának munkatársa, majd több nunciaturán is szolgált. 1958–1968-ig washingtoni apostoli delegátus, 1967-től bíboros.

67 Maximilien de Fürstenberg (1904–1988): német arisztokrata családból származó, Hollandiában született, meheleni egyházmegyei pap, 1949-től püspök, 1967-től bíboros, 1968–1973-ig a Keleti Kongregáció prefektusa. Cicognani bíboros-államtitkár utóda 1969–1979-ig Jean-Maria Villot lett.



*Tivoli, 1965. november 2. Kovács Sándor és Pásztor Lajos a Villa d'Este kertjében
(SZEL, Kovács Sándor hagyatéka, Fotók, II. Vatikáni Zsinat, Vegyes római fotók)*



*Tivoli, 1965. november 2. Kovács Sándor és Pásztor Lajos a Villa d'Este kertjében
(SZEL, Kovács Sándor hagyatéka, Fotók, II. Vatikáni Zsinat, Vegyes római fotók)*



Tivoli, 1965. november 2. Kovács Sándor és Pásztor Edith a Villa d'Este kertjében (SZEL, Kovács Sándor hagyatéka, Fotók, II. Vatikáni Zsinat, Vegyes római fotók)



Róma, 1966. május 13. Kovács Sándor Pásztor Lajos és Pásztor Edith a Szent Péter téren (SZEL, Kovács Sándor hagyatéka, Fotók, II. Vatikáni Zsinat, Vegyes római fotók)

PÁSZTOR LAJOS

SZÁMVETÉS A KÜLDETÉSSSEL

A ZSINAT ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS MENETE

*Zsinat alatti együttléteink
emlékéire szeretettel
Róma, 1966 aug. 10. Lajos*

KÜLÖNLENYOMAT A KATOLIKUS SZEMLE

1966. ÉVI 2. SZÁMÁBÓL

*Pásztor Lajos cikkének különnyomata Kovács Sándornak dedikálva, 1966.
(SZEL, Kovács Sándor hagyatéka, II. Vatikáni Zsinat, Pásztor Lajos küldeményei)*



*Róma, 1963. november. Pásztor Lajos és felesége római lakásukban
(SZEL, Kovács Sándor hagyatéka, Fotók, II. Vatikáni Zsinat, Vegyes római fotók)*

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

SZENT ISTVÁN MILLENEUMA,
ZÁGON JÓZSEF MEGVALÓSULT ÁLMA

Zágon József életének főműve Mindszenty József prímás, érsek által 1945-ben megfogalmazott álomnak, Szent István 1776-ban lebontott zárandokházának újjáélesztése volt.¹ A zárandokház első üteme 1967-re készült el, amelyet augusztus 20-án szenteltek fel. A következő évben Zágon a házzal kapcsolatban hosszú távú terveket fogalmazott meg, amire alkalmat Szent István király megkeresztelkedésének közelgő 1000. évfordulója adott. Zágon az emigráns magyarság érdekében végzett munkájának egyik kiemelkedő eseménye volt az 1962-es római zárandoklat, az Exsul Familia apostoli konstitúció tizedik évfordulója alkalmából, amelyen 500 magyar vett részt.² Szent István megkeresztelkedésének milleneuma hasonló nagy lehetőséget kínált, amelyet Zágon irathagyatékában legutóbb látókörbe került iratgyűjteménye és a korabeli sajtó alapján mutatunk be.³

AZ ÁLOM: AZ EMIGRÁCIÓ ÉS A MAGYAR EGYHÁZ
KÖZÖS ÜNNEPLÉSE

Szent István születésének és a magyar kereszténységnek 1000 éves jubileuma címmel 1968. december 8-án Zágon papírra vetett egy emlékeztetőt.⁴ Ennek első soraiban arra utal, hogy Szent István születésének 1000. évfordulója egybe esik az 1975-re meghir-

1 Története NÉMETH László Imre: *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*, Budapest 2009.

2 Története NÉMETH László Imre: *Az Exsul Familia és Zágon József 1952–1962*. In Magyar Sion 15(2021/2) 249–269.

3 Az iratgyűjtemény címe: *Az 1970-es Szent István jubileumi évvel, az 1975-ös zárandoklattal és ezek előkészítésével kapcsolatos iratok*. 51 dokumentumot tartalmaz. Zágon iratgyűjteménye MESTER István rendezetlen iratai között került elő, amelyekről Ruppert József piarista atya, a Szent István Alapítvány elnöke, 2011-ben készített listát. Az említett iratgyűjtemény ebben a 32. sorszámú. Ruppert József erről azt írta: „Ennek a dossziénak a tartalma sajnos ... meg volt keverve.” Az iratok további rendezésre és archiválásra várnak, ezért idézésük nem tekinthető véglegesnek. Az iratokat sorszámmal láttuk el, a dokumentumok idézésénél ezt adjuk meg. (pl. MESTER 32,15). A gyűjtemény majd Esztergomba, a Prímási Levéltárba kerül. Az egyházi sajtó fő forrásai az Európai Magyar Katolikusok 1969-ben indult havi lapja, az Életünk, internetes elérhetősége <https://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?aktev=1970&id=4031>, és a Katolikus Szemle (továbbiakban: KSZ), internetes elérhetősége <https://adt.arcanum.com/hu/collection/KatolikusSzemle/>, az Új Ember (továbbiakban: ÚE), internetes elérhetősége <https://adt.arcanum.com/hu/collection/UjEmber/> (letöltések: 2022.01.08.), valamint a Katolikus Magyarok Vasárnapja (továbbiakban: KMV). Mikrofilmen megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban.

4 MESTER 32,3.

detett szentévvvel, ezért Isten különleges ajándékának kínálkozik az emigráció előtt.⁵ A milleneumra való felkészülés feladatait az emlékeztetőben az alábbi négy pontban fogalmazta meg:

- I. Lelki síkon
- II. Kulturális vonatkozásban
- III. Szervezési vonalon
- IV. A magyar Egyházzal való kooperációra tekintettel.

Ez utóbbi ponttal kapcsolatban merészet álmódott: „Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az otthoni Egyházat és a magyar püspöki kart. A jubileumnak meg kellene mozgatnia az otthoniakat is. E miatt lehetőleg kerülni kell a politikai hangot, ami nem zárja ki az igazság higgadt megírását.” Az együttműködésre az Új Emberben 1968. augusztus 4-én megjelent hír is készíthette, mi szerint Szántay István, az Actio Catholica főtítkára egy Svájcban tartott kongresszuson felszólalását azzal fejezte be, hogy katolikus vonalon igyekeznek foglalkozni a magyar emigrációs problémáival.⁶

Zágon jól tudta, hogy a lengyelek 1966-ban tartott milleneumi ünnepségükre tíz évet készültek,⁷ ezért azonnal megindította az előkészületet. Az emlékeztetőt már másnap egy levélhez mellékelve elküldte Ádám Györgynek Münchenbe, aki 1967-től a világ magyarságának szentszéki képviselője volt.⁸ A levélből kiderül, hogy a milleneum megünneplésének gondolatát Svájcban Dr. Radisics Elemér kezdeményezte,⁹ aki Tomek Vince piarista generális javaslatára fordult hozzá. Zágonnak információja volt arról is, hogy Mexikóban a Szent László Emlékbizottság, Széll Sándor elnök vezetésével, jelesebb történészek állásfoglalása alapján, határozottan kitarva azon meggyőződésük mellett, hogy Szent István születésének ezredik évfordulója 1969, ezért vértanú Szent István ünnepére, 1969. december 26-ára szerveztek szentmisét az emlékévé befejezéseként, amelyet Erdey Ferenc szalézi atya celebrált a helyi Jézus Szíve templomban.¹⁰ Kezdeményezésük azonban elszigetelt maradt.

5 Zágon életében visszatérő gondolat. Vízitátorként 1951-ben Szent István megkoronázásának 950. évfordulója alkalmából hirdetett jubileumi évet a hontalan magyarság lelki és szellemi megújulása érdekében. NÉMETH László Imre: *Száz tíz éve született Zágon József apostoli vizitátor*; in Németh László Imre: Magyarokról Itáliában 1924–2014, Budapest 2020, 322.

6 Az Actio Catholica képviselője a Vendégmunkás kongresszuson. In ÚE 1968. augusztus 4. Zágon az ÚE-ben a mondatot tollal megjelölte és az ÚE példányát a milleneum iratai között megőrizte. MESTER 32,2.

7 „Az 1966-os millenniumi ünnepségek, és az azt 10 évvel megelőző felkészülés, az ún. Nagy Kilenced (Wielka Nowenna), számtalan nemzeti és egyházi ünnepség, tömeges zarándoklatok nagy tömegeket mozgósítottak, ezáltal megerősítve a lengyelekben a vallási és nemzeti összetartozás érzését.” JESO Ildikó: *A katolicizmus hatása a lengyel nemzetudatra*, <https://wfa.hu/cikkek/a-katolicizmus-hatasa-a-lengyel-nemzetudat-alakulasara> (letöltés: 2022.01.17.). A KSZ 1966-ban számos cikket szentelt a milleneumnak, a lengyel magyar barátságának, a két népet összekötő szenteknek és a lengyel egyház helyzetének.

8 Zágon Ádám Györgynek Róma, 1968. december 9. MESTER 32,4. Vatikáni megbízatásához lásd CSERHÁTI Ferenc: *Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lekipásztori szolgálatban 1945–2006*, Budapest 2009, 23–24.

9 Radisics Elemér 1956-os Svájcban élő magyar, szerkesztő, NAGY Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Budapest 2000, 812.

10 Szent László Emlékbizottság, Mexikó, 1969. november 19., meghívó a december 26-i szentmisére, Mexikó, 1969. december 12. MESTER 32,26–27. Zágon papi nyilvántartása szerint Erdey Ferenc szalézi szerzetes pap 1906-ban született, 1932-ban szentelték pappá. A magyar szalézi tartomány honlapján neve nem szerepel az elhunytak között.

https://www.szaleziak.hu/_static/magyar_tartomany_elhunyt_szaleziak.php (letöltés: 2022.02.01).

A milleneum szervezését a következő év elején Zágón az Egyesült Államokban is elindította.¹¹ Detroitban, a Keresztelő Szent János templomban működő Amerikában született Pajtás Bertalan szerzetes atyát kérte fel a szervezésre, aki azt örömmel vállalta és kitüntetésnek tekintette.¹² Zágón levelében vázolta neki az eseménnyel kapcsolatos terveit a Szent István Házzal kapcsolatban:

„Ez lenne a jubileumi ünnepség központja. Itt dolgozna a központi titkárság, itt tartanánk a különböző országok képviselőinek találkozóját, hogy a részletes programokat megbeszéljük. Itt működne a tudományos Akadémia, mely a kiadványokat előkészíti, sajtó alá rendezi. A Szent Év idején zárandoklatokat lehetne rendezni Rómába. A ház könyvtárába gyűjtenék [sic!] össze megőrzésre az összes adatokat, ez lenne az emigráció közös levéltára, ahol későbbi századok kutatói megtalálhatnák a szükséges adatokat a mai emigrációról.”

Pajtás az Amerikai Magyar Katolikus Liga (a továbbiakban: Liga) elnöke, Mons. Szabó János nélkül nem akart semmit se tenni, ezért kilátásba helyezte, hogy Hernády Mártonnal együtt felkeresi őt South Bendben.¹³ Zágón se akarta megkerülni, de azért nem őt kérte fel, hogy a kezdeményezésbe azokat is be tudja kapcsolni, akik nem működtek együtt a Ligával. Szabó Jánost, akivel jó barátságban volt,¹⁴ 1969. április 17-én levélben tájékoztatta a tervről és az eddigi lépésekről.¹⁵ Megküldte neki is az emlékeztetőt és kérte a véleményét.

Az Egyesült Államokban lelkesen hozzáálltak a szervezéshez. Az első ülést 1969. április 22-én tartották, amelyről beszámolt a Katolikus Magyarok Vasárnapja.¹⁶ Elhatározták, hogy az amerikai magyarok a római és egyéb ünnepségektől függetlenül is igyekeznek méltóképpen megemlékezni a magyar kereszténység ezer esztendejéről. A Szent István milleneum méltó megünneplésére héttagú előkészítő bizottságot hoztak létre, amelynek tagjai: Msgr. Szabó János South Bendben a Magyarok Nagyszsonya templom plébánosa, a Liga elnöke, Jakab András a detroiti Szent Kereszt templom plébánosa, Pajtás Bertalan, Kárpi Ferenc clevelandi plébános, Hernády Márton, aki Toledóban volt plébános, Dengl Miklós ferences, aki Youngstownban volt plébános és Kanadából Gáspár Márton, aki pedig Windsorban volt plébános. Május 7-én már a második gyűlést tartották.¹⁷ Jakab Antal

11 Zágón Pajtás Bertalannak, Róma, 1969. január 24. MESTER 32,5. Teljes neve Pajtás György József Bertalan. Életrajzi adatai DUDÁS Róbert Gyula: *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában*, Budapest 2020, 300.

12 Pajtás Bertalan Zágonnak, Detroit, 1969. március 12. MESTER 32,11.

13 Pajtás Bertalan Zágonnak, Detroit, 1969. február 26. MESTER 32,8. Hernády Márton ekkor Toledóban volt plébános. DUDÁS R. Gy.: *Magyar...* i. m. 144. Az életpálya állomásaihoz kiegészítés, hogy 1950–1951-ben a PMI növendéke volt, ekkor még Hernádfői néven. TÓTH Tamás: *A Pápai Magyar Intézet Róma*, Róma–Budapest 2017, 87.

14 Barátságukról NÉMETH László Imre: *Zágón József és Szabó János levelezése 1956–1965, Zágón József halálának 45. évfordulója emlékére*. In Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 31(2019/1–4) 230–247. Rendszeres kapcsolatban álltak Mindszenty bíboros ügyében. Erről lásd *John Sabo and Cardinal Mindszenty 1957–1971 Mons, John Sabo és Mindszenty bíboros* (METEM Könyvek 93.) Szerk.: SOMORJAI Ádám OSB, Budapest 2021.

15 Zágón Szabó Jánosnak, Róma, 1969. április 17. MESTER 32,14.

16 A Szent István ezredév előkészítő bizottság. In KMV 1969. május 11. MESTER 32,17. A cikket Hernádi Márton küldte. Hernádi Márton Zágonnak, Toledo, 1969. május 7. MESTER 32,15.

17 Hernádi Márton Zágonnak, Toledo, 1969. május 7. MESTER 32,15.

vállalta, hogy találkozik a Pittsburg környéki papokkal és sor került a kapcsolatfelvétellel Mons. Szabóval is.

Zágón Európában a tervezetet a főlelkészekkel 1969. február 25-én a Szent István Házban tartott találkozóon beszélte meg.¹⁸ A megbeszélésről Pajtásnak ezt írta:¹⁹ „A főlelkészi konferencia úgy határozott Rómában, hogy egy ezeréves jubileumot nem lehet előkészület nélkül, egy kis ünnepség keretében megünnepelni. ... alaposan elő kell készülnünk, lelkileg, kulturális síkon, hogy az ünnepségeknek maradandó emléke is maradjon nemcsak a magyarság, hanem más népeknél is, akikkel meg kell ismertetnünk a magyar kereszténység szerepét az elmúlt ezer esztendőben.”

Alkalmom kínálkozott a Magyar Püspöki Karral való egyeztetésre is. Zágón Rómában május hónap elején találkozott Ijjas József kalocsai érsekkel, a püspöki kar elnökével, akinek három másik magyar főpástorral együtt május 9-én adta át VI. Pál pápa az érseki palliumot.²⁰ Zágón a milleneumról a püspöki kar elnökével annak szellemében egyeztetett, ahogy azt az emlékeztetőben megfogalmazta.²¹ Ijjas érsek jelezte neki, hogy a magyar püspökök 1972–1973-ban szeretnék megünnepelni a jubileumot. Zágón igyekezett meggyőzni őt arról, hogy tartsák közösen 1975-ben, a Szent Évben. Ígéretet kapott arra, hogy a püspöki kar megtárgyalja a felvetést, bár nem sok reményt látott a közös megoldásra, mert állami részről 1970-re tervezték a jubileumot, amely évre esett az ország felszabadításának 25. és Bartók Béla születésének 100. évfordulója! Ennek ellenére az egyeztetésről Zágón bizakodóan írt Szabó Jánosnak: „Otthon valószínűleg csak 1972–1973-ban ünnepelnek, bár Ijjas érsek nem zárta ki, hogy esetleg ők is összekapcsolják az ezeréves jubileumot az 1975-ös Szent Évvel.”²² A jubileum előkészítésének gondolatát Magyarországon Hamvas Endre kalocsai érsek, a püspöki kar korábbi, 1970 áprilisában elhunyt elnöke²³ már 1966-ban felvetette, amivel a konferencia 1969. március 26-i ismételt foglalkozott.²⁴ Előkészítő bizottságot hoztak létre, hogy az ezeréves jubileumot 1972–1973-ban ünnepeljék meg.

Zágón az Ijjas érsekkel való találkozó után nagy erőbedobással folytatta a szervezést. Kérésére Ádám György a főlelkészek nevében meghirdette a Szent István Jubileumot, amely megjelent a Magyar Egyházi Tájékoztatóban (rövidítése: MET).²⁵ A hírt Európában közzé tette az Életünk, a tengeren túl a Katolikus Magyarok Vasárnapja.²⁶ Ezt Mons. Szabó János szorgalmazta, hogy a készületet hivatalossá tudják tenni. A felhívás helyi bizottságok alakítására buzdított, amelyekből a tervek szerint országos, majd pedig kontinentális bizottságokat fognak létrehozni. A lelkipásztorokat arra szólították fel, hogy 1969. augusztus 20-i Szent István napi istentiszteleteken hirdessék meg a jubileumot. Makkó Lajos győri egyházmegyei pap, költői nevén Tűz Tamás, aki az USA-

18 Zágón Radisics Elemérnek, Róma, 1969. február 13. MESTER 32,10.

19 Zágón Pajtás Bertalannak, Róma, 1969. április 17. MESTER 32,13.

20 *Nostre informazioni*. In L'Osservatore Romano Sabato 10 Maggio 1969. Anno CIX N. 107. pag.1. *A négy palliumos főpásztor a Szentatyánál*. In ÜE 1969. május 18.

21 Zágón Hernády Mártonnak, Róma, 1969. május 24. MESTER 32,16.

22 Zágón Szabó Jánosnak Róma, 1969. november 5. MESTER 32,29.

23 *Hamvas András nyugalmazott kalocsai érsek 1890–1970*. In ÜE 1970. április 12.

24 *A Szent István Társulat közgyűlése. Ijjas József kalocsai érsek megnyitó beszéde a magyar kereszténység ezeréves jubileumáról*. In ÜE 1969. június 28.

25 Zágón Ádám Györgynek, Róma, 1969. június 6. MESTER 32,21; MET München 3. évf. 5. sz. 1969. VI. 26. MESTER 32,18.

26 *Szent István születésének ezredik évfordulója méltó ünneplésére készül a külföldi magyarság*. In Életünk 1969. június; *Szent István jubileum meghirdetése*. In KMV 1969. szeptember 14.

ból visszatért, a Szent István Házba költözött, megbízást kapott arra, hogy koordinálja a készülő kiadványokat, az egyes országok felelőseinek egyeztetését pedig Zágón 1970 elejére tervezte összehívni a Szent István Házba.²⁷

A jubileum előkészítése már 1969 tavaszán elkezdődött a helyi közösségekben. Az első szentmisét, jelen információink szerint, Passauban tartották.²⁸ 1969. május 3–4 között szervezett anyák napi zárandoklat keretében Antonius Hoffmann passzauai megyéspüspök mutatta be, amelyen hozzávetőlegesen 250 zárandok vett részt. Svájcban, augusztus 23-án Luzernben a Svájci Magyar Egyesület vezetősége rendezett ünnepséget.²⁹ A szentmisére, amelyet Hász István tábori püspök mutatott be, az egész országból jöttek magyar hívek. Pfeiffer Miklós és Ádám György főlelkészek, és Rába Lukács magyar lelkész koncelebráltak.³⁰ Augusztus 24-én Zürichben is megünnepelték Szent István ünnepét.³¹ Németh János baseli magyar lelkész mutatta be a szentmisét. Bad Honnefben 1969. április 21–24-ben tartott lelkipásztori konferencián Szigeti István aacheni, Mikó György esseni, és Hieró István kölni magyar lelkészek kaptak felkérést arra, hogy a Benelux államok hagyományos Szent István napi ünnepségét ez alkalommal Aachenben szervezzék meg 1969. augusztus 31-ére.³² Erre az Észak Westfáliai Magyar Szervezetek Központi vezetősége és a Benelux-államok magyar lelkészei azonos tartalmú meghívót küldtek.³³ Az aacheni dómban tartott püspöki szentmise után Ádám György egy magyar képviselő élén megnyitotta a Szent István „emlék-ciklust”, ahogy az a meghívón szerepel, utána körmenetben vonultak a városháza elé. A programról előzetes tájékoztatást adott az Életünk,³⁴ majd be is számolt róla.³⁵ Josef Buchkrenier aacheni segédpüspök mutatta be a szentmisét, Ádám György mondta a szentbeszédet. Mariezellben pedig a magyarok hagyományos zárandoklatán, szeptember 6–7-én Salamon László OFM.Cap brüsszeli lelkész hirdette meg a Szent Istváni jubileumi ünnepségeket és az előkészületeket.³⁶ Ádám György 1969. október 27–31. között rendezte meg az európai lelkipásztori konferenciát a Bodeni tóban fekvő Reichenau szigeten, amelynek napirendjén is szerepelt a jubileum további előkészítése.³⁷

27 Zágón Szabó Jánosnak, Róma, 1969. november 5. MESTER 32, 29.

28 FÁBIÁN Károly: *Szent István Milleneumi Év, Első előkészítő szentmise Passauban*. In *Életünk* 1969. június 1.

29 *A Szent István Milleneumi Év első ünnepsége Svájcban*. In *Életünk* 1969. szeptember 1.

30 Pfeiffer Miklós 1948-tól működött Svájcban, 1956-ban lett a svájci magyar misszió igazgatója, főlelkész. GYARMATI Enikő: *Egyetemes kereszténység, szociális érzékenység és ifjúságnevelés: Életrajzi vázlat Pfeiffer Miklósról (1887–1979)*. In *Útkeresés két korszak határán, A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulója*, Szerk. KLESTENITZ Tibor–PETRÁS Éva–Soós Viktor Attila, Agyagosszergény 2019, 187–197. Rába Lukács *pálos szerzetes volt*, miután 7 évet börtönben ült, 1956-ban emigrált, 1962–1994 között volt magyar lelkész Zürichben. MIKLÓSHÁZY Attila S.J.: *Az emigráns r.k. magyar egyházközségek vázlatos története Svájcban*. In *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 24(2012/3–4) 201.

31 *Szent István ünnep Zürichben*. In *Életünk* 1969. október 1.

32 *A Szent István milleneumi év németországi előkészítése*. In *Életünk* 1969. június 1. *200 Ungarn in Aachen*, MET, 3(1970) 6. sz. 1969. IX. 4. MESTER 32,31.

33 A meghívót Dr. Meleghy Gyula, elnök és a vezetőség többi tagja írta alá. A Benelux államok meghívóját Varga László SJ főlelkész, Salamon László OFM.Cap, Dobai Sándor, Szentirmay Sándor belgiumi lelkészek, Matyasovich Henrich SJ, Molnár Miklós SJ hollandiai lelkészek és Szigeti István aacheni lelkész, mint vendéglátó házigazda írták alá. MESTER 32,19.

34 *A Szent István milleneumi év németországi előkészítése*. In *Életünk* 1969. június 1.

35 *A Szent István Milleneumi Év ünnepélyes megnyitása Aachenben*. In *Életünk* 1969. október 1. *A Szent István ünnep, Magyar találkozó* c. liturgikus füzet megtalálható Zágón iratai között MESTER 32,19.

36 S(alamon) L(ászló): *A máriacelli magyar zárandoklat 1969-ben*. In *Életünk* 1969. november 1.

37 MET 3(1970) 6. sz. 1969. IX.4. MESTER 32,30.

A tengerentúli magyar közösségek is elkezdték a felkészülést. Mons. Szabó János, miután Rómában járt és egyeztetett Zágonnal,³⁸ vezércikket írt a Katolikus Magyarok Vasárnapjában.³⁹ Ebben kifejtette, hogy a jubileumot 1970-től 1975-ig ünneplik. Beszámolt arról is, hogy New York környékén, Clevelandben, Toledóban és South Bendben tartottak egyeztető összejöveteleket, amelyeken a Ligát kérték fel a szervezésre. Vallási, történelmi tudományos megemlékezések tartását tervezték. Az Egyesült Államokban tartott jubileumi megemlékezésekről már 1969-ben is hírt adott a Katolikus Magyarok Vasárnapja. Washingtonban 1969. augusztus 17-én, a Saint Patrick székesegyházban tartottak szentmisét.⁴⁰ November 1-jén irodalmi estet rendeztek Fűrj Lajos és Eszterhás István költők részvételével, november 2-án pedig Washington püspöke mondott szentmisét. Az Amerikai Magyar Katolikus Egyesület augusztus 24-én Clevelandban tartott ünnepséget,⁴¹ ahol a segédpüspök mutatott be szentmisét. Az ünnepi körmenetet Hoffmann Dezső atya, a Szent Margit templom plébánosa vezette. Laskó J. János ügyvéd, az egyesület elnöke tartott megnyitó beszédet. New Yorkban augusztus 17-én tartottak szentmisét, ahol a főcelebráns Simon János OFM volt.⁴²

Spanyolországban is csatlakoztak a kezdeményezéshez. Madridban Justh István mutatott be szentmisét az ott élő magyar közösségeknek,⁴³ Marosy Ferenc követ pedig a rádióban mondott beszédet.⁴⁴ Azt javasolta, hogy Szent István ünnepét ne augusztus 20-án, hanem szeptember 2-án ünnepeljék, ahogy azt a pápa eredetileg elrendelte Buda töröktől való felszabadításának emlékére.

PÁPAI LEVÉL SZENT ISTVÁN ÜNNEPÉRE 1970-BEN

Az 1949-től folyamatosan megjelenő Katolikus Szemle 1970. évi első számában Békés Gellért írását közölte a jubileumról, amely a bencés főszerkesztő részéről a milleneumi készület szellemi megalapozása kívánt lenni.⁴⁵ Az esztendő az emigráció és a magyar egyház esetleges közös készületében azonban fordulatot hozott. Vecsey József az Életünk első számában arról írt, hogy a magyar egyház 1970-ben együtt ünnepli az ezeréves jubileumot a 25 éves orosz megszállással.⁴⁶ A New Yorkban székelő Magyar Bizottság már 1969. május 14-én Varga Béla elnök vezetésével megvitatta a magyarországi

38 Amerikai Magyar Katolikus Liga közli, in KMV 1969. aug. 24.

39 Msgr. SZABÓ János: *Szent István ezredév*. In KMV 1969. szeptember 14.

40 *Szent István milleneum megülésére készül Washington magyarsága*. In KMV 1969. június 8.

41 *1969 Szent István Napján augusztus 24-én William M. Cosgrove Cleveland segédpüspöke szól hozzánk*. In KMV 1969. július 20., Amerikai Magyar Katolikus Egyesület, 1969. augusztus 24.: *Szent István napja Clevelandban*. In KMV 1969. július 27. Az ünnepség híre a következő számokban ismételtelen is megjelent.

42 *Szent István nap New Yorkban*. In KMV 1969. szeptember 7. Simon János 1950-ben emigrált, az Egyesült Államokba 1965-be érkezett. 1967–1970 között New Yorkban szolgált. DUDÁS R. Gy.: *Magyar... i. m.* 345.

43 Justh István veszprémi egyházmegyei pap. A teológiát a Pázmáneumban és Rómában tanulta. 1929–1930 között a PMI növendéke volt. Madridban a spanyol nemzeti rádió egyházi adásainak volt munkatársa. TÓTH T.: *A Pápai... i. m.* 10., NAGY Cs.: *A magyar... i. m.* 456.

44 *Szent István milleneum ünneplése Madridban*. In KMV 1969. szeptember 28. Marosy Ferenc kétnyelvű életrajza: GYURICZA Kata Sára–GYURICZA Péter: *Marosy Ferenc, egy magyar királyi követ Madridban (1949–1969)*, Budapest 2017.

45 BÉKÉS Gellért: *Szent István milleneuma elé*. In KSZ 22(1970/1) 1–3.

46 VECSEY József: *Szent István ezeréves honalapítás együtt ünneplik a 25 éves orosz megszállással*. In *Életünk* 1970. január 1.

kommunista rendszer tervét, a külföldi magyarság tömeges megnyerésére azáltal, hogy 1970-et a Magyarok Világévének nyilvánították.⁴⁷ A Katolikus Magyarok Vasárnapja is már 1969 év végén felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarországon az ezer évet együtt kell ünnepelni az ország szovjet megszállásának 25. évfordulójával.⁴⁸ Információjuk szerint erről a Magyarok Világszövetsége döntött 1969. november 18-i ülésén. A hírt Cserháti József püspök a Szülőföldünk c. rádióadásban jelentette be. A KMV 1970 év elején nyíltan így fogalmazott: „*a budapesti rendszer a Szent István jubileumi évben kifosztani készül a külföldi magyarokat.*”⁴⁹

Magyarországon a püspöki kar csak 1970. június 17–18. napjaiban tartott konferenciáján jelentette be, hogy 1970. augusztus 20. napjától kezdődőleg országosan szándékozik megünnepelni országalapító első szent királyunk, Szent István születésének és megkeresztelkedésének ezeréves fordulóját.⁵⁰ Ijjas érsek ezt követően a NC News Service budapesti tudósítójának nyilatkozott, amelyet leköszölt a KMV.⁵¹ Ebben a katolikus egyház helyzete mellett szólt az augusztus 20-án kezdődő jubileumi évről, amelyet felhívással fejezett be: „Ünnepeljünk együtt mindnyájan magyarok, bárhol élünk is.” E bejelentés előzménye, hogy Ijjas József érsek május 18-án a Vatikánban személyesen terjesztette VI. Pál elé a kérést, hogy a magyar egyház Szent István ezeréves jubileumára, amely augusztus 20-án kezdődik, adja atyai áldását és járuljon hozzá, hogy ezt az emlékévet a hívő magyarság „rendkívüli jubileumként” ünnepelhesse.⁵² A konferenciáról kiadott kommunikéban az olvasható, hogy „Külföldről vett híradás szerint a külföldön élő magyarok is együtt ünnepelnek a hazaiakkal.” Erre vonatkozóan egy hír jelent meg az Új Emberben: „Velünk ünnepelnek a jugoszláviai magyar katolikusok.”⁵³ Az emigrációval való együtt ünneplésre vonatkozó egyeztetésről a magyar egyházi sajtóban semmi további nem olvasható.

Zágon a kialakult helyzetre a Vatikáni Rádió április 27-i adásában reagált, amely nyilatkozata megjelent a Szolgálatban.⁵⁴ Úgy tűnik, mintha egy nyilatkozat lenne, vagy egy folyóiratnak szánt közlés, de a sajtóban nyomát nem találtuk. Kifejezésre juttattja, hogy a római magyar papság és hívek örömmel csatlakoznak a püspöki kar felhívásához, annál is inkább, mert 1970. augusztus 20-án lesz a Szent István Ház harmadik szárnyának átadása. Tapintatosan fogalmaz: az ünneplés közös öröme mellett természetesen időbeli eltéréseket is hozhat magával. Az emigráció már 1969-ben kezdett ünnepelni s ezt 1975-ig óhajtja folytatni. 1975. évi augusztus 20-i befejező ünnepség újból itt lesz Rómában, várnak magyar zárandokokokat otthonról is, addig remélik elkészül Szent István szobra, melynek felavatása képezné a záróaktust. Mértéktartó és a kialakult kapcsolatot fenntartó állásfoglalásában jelenik meg egy újabb terve, egy Szent István szobor készítése a Szent Évre a Szent István Házban.

47 *A külföldi Magyarság megnyerésének nagyszabású kísérlete.* A Magyar Bizottság nyilatkozata. MESTER 32,23. A dokumentumon nincsen dátum.

48 NAGY Ákos: *Othon még nem tudják: Együtt muszáj ünnepelni az 1000 évet a 25-tel.* In KMV 1969. december 14.

49 NAGY Ákos: *Mi az ára a hazlátogatásnak?* In KMV 1970. január 11.

50 *Tájékoztató a Szent István millennium előkészületeiről.* In ÚE 1970. július 12.c

51 IJJAS érsek: *Isten szent királyt adott, országalapítót.* In KMV 1970. június 26.

52 *Nostre informazioni.* In L'Osservatore Romano Lunedì-Martedì 18–19 Maggio 1970. Anno CX N. 113. pag. 2.

53 ÚE 1970. július 19.

54 ZÁGON József: *A Szent István jubileum.* In Szolgálat 1970, 6. szám, 70–71. A nyilatkozat megtalálható a gyűjteményben. MESTER 32,42.

VI. Pál pápa a magyar püspökök kérésére 1970. augusztus 6-i keltezéssel adta ki apostoli levelét a magyar nép fiaihoz, amely az alábbi bevezetéssel jelent meg az Életünkben „Rómából éberem figyelik egy ezeréves keresztény nép életét és osztoznak jelenlegi súlyos szenvedéseiben, hanem arra is szolgál, hogy figyelmeztessen bennünket: nagy es dicső múltunkhoz illő reménységgel tekintsünk az új ezerév elé.”⁵⁵ Az apostoli levelet a KSZ is ismertette.⁵⁶

Barankovics István, aki Zágón rendszeres levelezője volt, 1970. augusztus 24-én írt levelében reflektált az apostoli levélre:⁵⁷ „Egyfelől sajnálom, hogy a Szentatya nem halasztotta Apostoli Levele kiadását 1971 augusztusára, mikor az otthoni katolikusok Szent István-Éve zárul. Másfelől meg igen örülök, hogy azt a levelet adta ki, melyet kiadott.” Információja szerint odahaza a Szülőföldünk 1970. július 24-i adásában a kommunisták elismerték, hogy az erőszakolt 970-es dátum hamis és azt, hogy emigráns okvetetlenkedésnek minősítették a külföldi magyarságnak a kommunista történethamisítási kísérletét leleplező megnyilatkozásait. Szerinte fontos az apostoli levél címzése: A Katolikus Egyház magyar fiaihoz, amiben benne van az emigráció is. Hasonló értelmű értékelés jelent meg a Katolikus Magyarok Vasárnapjában is, amelyet nem jegyzet senki.⁵⁸

Zágón iratai között az apostoli levél négy példánya található,⁵⁹ a végleges szöveg több példánya mellett számos olasz nyelvű gépelt és kézzel javított szöveg, van egy kezdetben kézzel írt magyar nyelvű szövegváltozat, amely a 8. oldaltól a 11. oldalig géppel van írva, elejétől a végéig számtalan javítással.⁶⁰ Mindezek alapján joggal feltételezzük, hogy az apostoli levél elkészítésében Zágónak fontos szerepe volt. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy az apostoli levél alapszövegét ő fogalmazta. A kézzel írt magyar fogalmazványban a megszólítás még így szerepel: „VI. Pál pápának apostoli levele a Katolikus Egyház magyarországi szeretett gyermekeihez”, ezzel szemben a végleges szövegben már az olvasható, hogy „A Katolikus Egyház szeretett magyar fiainak”. Ezzel kapcsolatban Kada Lajosnak Zágón a következőket írta:⁶¹ „Jellemző maga a címzés: a katolikus egyház szeretett magyar fiaihoz! Tehát sem Mindszenty, sem Ijjas, sem a püspöki kar.” Keze nyomát véljük felfedezni a levél első sorában is, amely nemes versenben zajló előkészületre utal, amely minden bizonnyal az emigráció és a hazai egyház párhuzamos készületére utal. Az iratok között van továbbá egy olasz nyelvű kétoldalas feljegyzés, amelynek a címe: *Pensieri per i vescovi e sacerdoti*.⁶² Feltehetően a magyar püspököknek és papoknak szól. Összefoglaló, záró gondolatként Zágón ezt írta: „Az ezeréves ünnepségek gyümölcse legyen alkalom a lel-

55 Hivatalos szöveg Acta Apostolicae Sedis 62 (1970) 577–587. Az apostoli levél latinul megjelent in L'Osservatore Romano, Sabato 21 Agosto 1970. Anno CX. N. 191. Elektromos formában https://www.vatican.va/content/paul-vi/la/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19700806_sancti-stephani-ortum.html (2022.01.08). Magyarul az Életünk három részletben közölte VI. Pál pápa apostoli levele a magyar nép fiaihoz. In Életünk 1970. október 1., II. rész Életünk 1970. november 1., III. rész Életünk 1970. december 1.

56 VI. Pál pápa apostoli levele Szent István milleneumára. In KSZ 22(1970/3), 193–200.

57 Barankovics István Zágónnak, New York, 1970. augusztus 24. MESTER 32,41.

58 Szent István jubileuma Magyarországon. In KMV 1970. november 29.

59 MESTER 32,33–36.

60 MESTER 32,33.

61 Zágón levele Kada Lajosnak, Róma, 1970. augusztus 18. A levél másolata a szerző birtokában.

62 Az irat külalakja Zágón írásaira utal, amit megerősít, hogy a Szent István Alapítvány fejléces papírra írt körirat hátoldalára van gépelve. MESTER 32,32.

kiismeretvizsgálatra, egy új lelkipásztori lendületre, a magyar Egyház lelki megújulására, amire a Szentatyá különleges áldását adja.”

A pápai levelét szeptember közepén közölte a KMV Zágón bevezető sorával.⁶³

„A történetírók szerint Szent István 969 és 975 között született. Születésének és megkeresztelkedésének ezeréves jubileumát a magyarok otthon és világszerte ünneplik. E jubileumi ünnepségek az emigrációban már egy éve folynak, otthon hivatalosan ma kezdődik és egy évig tartanak. Rómában a Szent István Ház harmadik és utolsó szárnyának felavatásával kapcsolódunk e jubileumba s ha Isten megengedi, 1975-ben egy nagy nemzeti zárandoklattal szeretnők az ünnepségek sorát lezárni. A magyar püspöki kar arra, kérte a Szentatyát, hogy a jubileum alkalmából intézzen szöveget a magyar katolikus hívekhez. A Szentatyá örömmel fogadta ezt a kérést és a következő apostoli levelet intézte a magyar katolikusokhoz, éljenek azok otthon vagy külföldön.”

A hangsúly az utolsó szavakon van, amelyre az apostoli levélhez készített szöveg fogalmazásakor hangsúlyt fektetett, abban a reményben, hogy 1975-ben lesz mód egy nagy nemzeti zárandoklat megtartására. Úgy tűnik Zágón ekkor még reménykedett abban, hogy az álom megvalósulhat.⁶⁴

Magyarországon a püspöki kar júniusi bejelentését követően a katolikus sajtóban hírek jelentek meg az előkészületekről. 1970. július 1-én a Hazafias Népfront székházában alakították meg azt az országos koordinációs bizottságot, melynek feladata lett, hogy előkészítse, megszervezze az alkotmány napi ünnepeket és a megemlékezést I. István király születésének millenniumáról. A hír jól sejteti, hogy Magyarországon az események alakulását a kommunista hatalom vezényelte. A püspöki kar a Szent István jubileumi év megnyitására július 23-i keltezéssel körlevelet adott ki.⁶⁵ Ennek bevezetője utal arra, hogy a püspöki kar által meghirdetett Szent István évvel párhuzamosan az állami vezetők is jubileumi évet hirdetnek. Az ünnepélyes megnyitóra Budapesten, a Szent István Bazilikában 1970. augusztus 20-án 9 órakor szentmise keretében került sor. A koncelebrációt Ijjas József érsek vezette. A pápa levelét az evangélium után Fábian Árpád a Pápai Magyar Intézet rektora olvasta fel. A szentmisén a magyar kormányt Ilku Pál művelődésügyi miniszter és Prantner József államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke képviselte, a Hazafias Népfrontot Baráti József titkár. Már reggel 8 órakor kihelyezték a Szent Jobbot, amely előtt a hívek egész nap elvonulhattak.⁶⁶ Még aznap este az egyes egyházmegyékben is megnyitották a jubileumi évet. Délután 11 órakor volt koszorúzás a Várban, Szent István szobránál, amelyen Hazafias Népfront Országos Tanácsa szervezett. A koszorúzáson egyházi résztől többek között részt vett Ijjas József kalocsai érsek és Káldy Zoltán evangélikus püspök, mindketten a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagjai.⁶⁷ Előző nap Székesfehérváron tartottak országos nagygyűlést,

63 VI. Pál pápa apostoli levele. In KMV 1970. szeptember 13.

64 Lásd Zágón dátum nélküli szövegtervezetét. MESTER 31,42.

65 ÚE 1970. augusztus 16. Az ÚE példánya megtalálható Zágón gyűjteményében MESTER 32,39 és a körlevél olasz fordítása is. MESTER 32,38.

66 *A budapesti Szent István bazilika ünnepi programja.* In ÚE 1970. augusztus 16., *A Szent István év megnyitása a Bazilikában, A püspöki kar koncelebrált szentmiséje – Koszorúzás a Várban.* In ÚE 1970. augusztus 30. Az ÚE példánya megtalálható Zágón gyűjteményében MESTER 32,40.

67 A napi események olasz nyelven a magyar rádió adásából. MESTER 32,37.

ahol az ünnepi beszédet Losonci Pál, az Elnöki Tanács elnöke mondta, ⁶⁸ szeptember 2-án pedig ugyancsak a Hazafias Népfront szervezésében emlékülést tartottak a Tudományos Akadémián, amelyen számos püspök is megjelent.⁶⁹

A Katolikus Szemlében az év során Fábíán Károly írásaival hívta fel a figyelmet a hazai milleneumi ünnepek visszasságaira.⁷⁰

Zágon 1970-ben elsősorban azért dolgozott, hogy augusztus 20-ára elkészüljön a Szent István Ház harmadik üteme és azt át tudják adni. Ehhez elsősorban az anyagiak biztosítására volt szükség. Ádám György 1969. november 8-án a Szent István Alapítvány (továbbiakban: SZIA) Igazgatótanácsának az ülésén azt a javaslatot tette, hogy bocsássanak ki kötvényeket.⁷¹ A kötvények népszerűsítése Selye Vincének, Ház új gondnokának lett a fő feladata, akit tartományfőnöke egy évre engedett el.⁷² Munkakörét 1969 szeptemberében foglalta el.⁷³ A határozat értelmében a kötvények népszerűsítését fáradhatatlanul végezte a nyugat-európai médiákban. Megérkezését követően első cikkét már 1969 végén közzé tette,⁷⁴ majd sorba jelentek meg írásai.⁷⁵ Az Igazgatótanács igen meg volt elégedve a végzett munkával.⁷⁶ 1970. augusztus 20-án a ház harmadik ütemét felavatták.⁷⁷ A Katolikus Magyaror Vasárnapja első oldalán jelentette meg erről Zágon írását.⁷⁸ Zágon a felavatás alkalmából táviratot küldött VI. Pál pápának.⁷⁹

NEM VÁRT FORDULAT 1971-BEN

A következő évben a nyugati emigráns magyarság folytatta felkészülését a jubileum megünneplésére. A megemlékezésekről folyamatosan beszámolt az Életünk⁸⁰ és a Kato-

68 Országos nagygyűlés Székesfehérvárott. In ÚE 1970. augusztus 30.

69 ÚE 1970. szeptember 6.

70 FÁBIÁN Károly: *A magyar egyház a milleneum előtt*. In KSZ 22(1970/1) 62–65.; Uő: *A negyedszázados évforduló és az egyház*. In KSZ 22(1970/1) 156–160. ; Uő: *A milleneum ünneplése otthon*. In KSZ 22(1970/1) 262.; Uő: *Szomorú milleneum*. In KSZ 22(1970/1) 351–356,

71 SZIA 1969. november 8. jegyzőkönyv 5. pont.

72 Selye Vince dr. SDB 1907. február 9-én született Budaörsön, 1931-ben Torinóban szentelték. Landeck Schüllerheim-ben volt nevelő. Kartonjának adatai Zágon katalógusában. SZIA 1969. szeptember 26. jegyzőkönyv 7. pont.

73 Mészáros Tibort váltotta. SZIA 1969. május 10. jegyzőkönyv.

74 SELYE Vince: *A Szent István jubileum tetteiben*. In Életünk 1969. december 1.

75 SELYE Vince: *Magyar emlék a világ fővárosában – Szent István jubileumi kötvény*. In Új Európa, 9(1970/8–9) 22.; *A Szent István jubileumi kötvény*. In Életünk 1970. január 1.; SELYE Vince: *A római Szent István Ház öröme-bánata*. In Életünk1970. február 1. SELYE Vince: *A Szent István jubileumi kötvény*. In KSZ 22(1970/1) 73–74.

76 Selye elszámolása SZIA 1971. március 24. jegyzőkönyv 3. pont az Alapítvány levélben köszönte meg egy éves munkáját. SZIA 1972. február 19. jegyzőkönyv 4. pont.

77 *Felavatták Rómában a Szent István Zarándokházát – a magyarság szenvedéseinek kövel és vassal írott emléket*. In Életünk 1970. szeptember 1.

78 ZÁGON József: *Áll ísmét Szent István római háza*. In KMV 1970. szeptember 20.

79 A távirat tervezete MESTER 32,49. A gyűjtemény pápai beszédhez készített vázlatokat is tartalmaz, amelyek datálatlanok. MESTER 32,45–48 és 50.

80 *Nyugat Európában – Szent István ünnepség Hollandiában*. In Életünk 1971. július–augusztus. *Müncheniek nagy számban jöttek össze Scheyernben, ahol Szent István király Gizella bajor hercegnővel házasságot kötött, München és környéke*. In Életünk 1971. július–augusztus. *Európai Szent István ünnepség Kölnben*. In Életünk 1971. szeptember 1. P. SALAMON László: *Szent István ünnepség Hollandiában*. In Életünk 1971. október 1.

likus Magyarok Vasárnapja.⁸¹ Az év eseményei közül kiemelkedik kettő, amiről említést teszünk, az egyik a Fatimában megrendezett magyar zarándoklat, a másik pedig a Cserkészek évi Nagy találkozója.

A fatimai zarándoklat előkészítését 1970-ben kezdték meg, a bajorországi St. Ottilien bencés apátságban 1970. szeptember 28–30-án tartott háromnapos magyar konferencián, amelyen mintegy 50 magyar lelkész vett részt.⁸² Közi Horváth József beszélt a Szent István milleneum soron következő feladatairól. A konferenciát, a második nap meglátogatta Johannes Pereira Venancio fatimai püspök Kondor Lajos verbita atya kíséretében, hogy személyesen adjanak tájékoztatást az 1971. évi fatimai zarándoklattal kapcsolatos tervekről. A zarándoklatról a hír az *Életünk* 1970. novemberi számában jelent meg.⁸³ A Katolikus Magyarok Vasárnapja 1971-ben közölte a fatimai püspök meghívó levelét⁸⁴ és Kondor atya tájékoztatását.⁸⁵ A zarándoklat szellemi tartalmáról Vecsey József az *Életünk* 1971 évi márciusi számában írt vezércikket.⁸⁶ Az 1971. évi Szent István milleneumi ünnepek sorában kétségtelenül a legnagyobb eseményt a szabad földön élő magyarok fatimai zarándoklata jelentette. A nagyvilágban szétszóródott magyarság, mintegy hatszázan, augusztus 10–16 között ezen a világhírű kegyhelyen gyűlt össze, hogy ünnepelje első Szent királyunkat és hálát adjon az ezeréves kereszténységéért.⁸⁷ A zarándoklat programja így alakult:

Augusztus 10-én 20 órakor szentmise a jelenési kápolnában.

Augusztus 11-én 20 órakor konferencia a fatimai jelenésekről.

Augusztus 12-én kezdődtek a jelenések évfordulójának ünnepei. 6.30-tól közös többnyelvű keresztutat végeztek a világ minden részéről érkezett zarándokkal együtt. 8 órakor a magyar zarándokok koncelebrációs latin nyelvű szentmisén vettek részt a fatimai püspök vezetésével a Szent István kápolnában. Ádám György is mondott egy szentmisét, amelyen Varga László jezsuita mondta a szentbeszédet. Szent István apostoli királyságát méltatta. A szent helyek felkeresését követően 17 órakor megtekintettek egy filmet Fatima történetéről és zarándoklatairól. 20 órakor szentóra, gyertyáskörmenet volt az Oltáriszentséggel; a magyar zarándokoknak 22–23 óráig közös szentségimádás.

Augusztus 13-án a Boldogságos Szűzanya 4. jelenésének 54. évfordulója 0 – 6 óráig — szentségimádási órák voltak A jelenési kápolnában 10 órakor közös rózsafüzér, ünnepi körmenet a kegyszoborral a jelenési kápolnától a bazilika előtti oltárhoz; koncelebrációs szentmise a fatimai püspökkel, akivel három portugál püspök, ötven pap, köztük 25 magyar misézett együtt.

81 *A tengeren túl – A clevelandi és cleveland-környéki magyarok Szent István napja.* In KMV 1971. június 13. Szent István ünnepe Baltimorban és Dr. AGOSTON Ede: *Szent István ünnep San Franciscóban.* In KMV 1971. szeptember 19. Kroll bíboros érsek vezetésével ünneplik Philadelphiában a Szent István milleniumot, és K. Gy.: *A milleniumot ünnepelte Indiana magyarsága.* In KMV 1971. szeptember 26.; Dr. VLOSSÁK Rudolf: *Szent István napi hitvallás Torontóban.* In KMV 1971. október 3.

82 *Életünk* 1970. október 1.

83 *Fatima.* In *Életünk* 1970. november 1.; *Szent István ünnepség Fatimában utazási hirdetés.* In *Életünk* 1971. március 1.

84 *Fatimai zarándoklat meghirdetése.* In KMV 1971. május 30.

85 KONDOR Lajos: *Fatimai zarándoklat augusztus 10–16.* In KMV 1971. június 13.

86 VECSEY József: *Miért megyünk Fatimába?* In *Életünk* 1971. március 1.

87 *A zarándoklat előzetes részletes programja* In *Életünk* 1971. július–augusztus. Beszámoló SZÓKE János: *Othon éreztük magunkat.* In *Életünk* 1971. szeptember 1. A cikk megjelent KMV 1971. szeptember 26.

Augusztus 14-én Szent István király liturgikus ünnepe 7.15 órakor. A jelenési kápolnától indult a magyarok menete a magyar keresztútra; keresztúti ájtatosság magyar nyelven 9.30 órakor — a magyar papok ünnepi koncelebrációja a Szent István kápolnában; közös szentáldozás 12.30 órakor — ünnepi ebéd minden magyar zarándok számára; ezen részt vettek a portugál egyházi és állami vezető személyek is, 16.00 órakor díszgyűlés.

Augusztus 15-én 21.00 órakor ünnepi magyar nagymisét tartottak a bazilikában, ahol Szent István király szobra áll. A magyar zarándokok gyertyáskörmenete a fatimai Szűzanya szobrával: záróünnepség a jelenési kápolnában, Magyarország felajánlása a Boldogságos Szent Szűznek.⁸⁸

A Magyar Cserkészszövetség 1971. július 24-től augusztus 7-ig szervezte meg a Szent István jubileumi nagytábort, Kastl közelében, Ambergnél.⁸⁹ Tíz országból (USA, Kanada, Brazília, Hollandia, Svédország, Belgium, Svájc, Ausztria, Franciaország és Németország) 162-en vettek részt rajta.⁹⁰ A tábor parancsnoka, Kölley György, lelkesen számolt be róla.

Rómában, mint minden évben megtartották Szent István ünnepét a Szent István Házbán, ez alkalommal augusztus 15-én, amelyre Frank Miklós lelkész hívta a magyar közösség tagjait.⁹¹ Ekkor még nem sejtették, hogy szeptember végén Mindszenty bíboros Rómába jön és felkeresi a Szent István zarándokházat.

Mindszenty kijövetelében fontos szerep jutott Zágónak. Nem véletlen, hogy a tanulmány alapját képező iratgyűjteményében az 1971-es esztendőből már nem található egyetlen irat sem. Ebben az évben ötször járt Magyarországon vatikáni delegáció tagjaként.⁹² A feladat súlya ránehezedett, lekötötte.⁹³ Mindszenty 1971. szeptember 28-án érkezett Rómába, meglátogatta a Szent István zarándokházat, majd október 23-án átköltözött a bécsi Pázmáneumba.⁹⁴ Zágón kísérte, folyamatosan közvetített a pápa, a Szent-szék és a bíboros között, ami oda vezetett, hogy idővel elveszítette Mindszenty bizalmát. Az emigrációban a fő szerepet Mindszenty vette át, ami a hazai egyházzal együtt ünnepeit milleneum lehetőségét végképp szerte foszlatta. 1974-ben, amikor VI. Pál pápa üressé nyilvánította az esztergomi érseki széket, az emigrációban sokan Zágón ellen fordultak. Mindez sok keserűséget okozott neki. 1975-ben felmerült annak lehetősége,

88 KOLLÁNYI Károlyné: *Újítsuk meg Szent István felajánlását*. In *Életünk* 1971. április 1.; VECSEY József: *Megújítjuk Szent István felajánlását*. In *Életünk* 1971. május 1.

89 A tábort az *Életünk* 1971. május 1-i és június 1-ei száma is hirdette.

90 VECSEY József: „Tíz országból 162 fő van a táborban” – mondja indokolt önérettel Kölley György parancsnok. In *Életünk* 1971. szeptember 1. Más források szerint 171-en vettek részt. CSERHÁTI Ferenc: *Magyarok a bajor fővárosban*, Budapest 2016, 372.

91 Római magyar lelkési hivatal, Meghívó Szent István ünnepére, 1971. augusztus; NÉMETH L.I.: *Magyarokról...* i. m. 58.

92 Mindszenty ügyére vonatkozó levelezése NÉMETH László Imre: *Zágón-leveleskönyv. Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Budapest 2011.

93 A feladatokra világít rá Tomek Vince piarista generális naplója, amelyben megörökítette Zágónnal való találkozásait missziós útjai előtt. A napló részleteit közzé tette KÁLMÁN Peregrin OFM: *Mindszenty, Tomek, Barankovics, Arcvonások és fordulópontok a keleti politika világában*, Budapest 2020, 132–143.

94 Mindszenty bíboros életrajza BALOGH Margit: *Mindszenty József 1892–1975 I–II.*, Budapest, 2015. Mindszenty bíboros ügyére vonatkozó legtöbb forrást Somorjai Ádám bencés publikálta, amelyek közül az 1971–1975 évekre vonatkozó legfontosabbat említjük meg P. SOMORJAI Ádám OSB: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, Documenta 1971–1975. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975, Tanulmányok és szövegkölzések*, Róma 2007.

hogy a tervezett szentévi zárandoklatra Mindszenty visszatér Rómába, de ebben május 6-án bekövetkezett halála megakadályozta.⁹⁵ Zágon se érte meg, mert 1975. augusztus 12-én Innsbruckban ő is elhunyt. A Szent István zárandokházzal kapcsolatos tervei az évek során füstbe mentek, nem készült el a Szent István szobra se, de a Szent Évben, a millenium lezárásaként augusztus 16–20 között 600 magyar emigráns mégis csak elzárándokolt Rómába.⁹⁶

A MEGVALÓSULT ÁLOM

Zágonnak a jubileum alkalmával Szent István szobrának felállításával nem sikerült maradandót alkotnia, de VI. Pál pápa apostoli levelének előkészítésével, amelyből vett részlet Szent István király ünnepén, augusztus 20-án a papi zsolozsma második olvasmánya,⁹⁷ Szent István kultuszának ápolásában mégis maradandó alkotásnak volt részese. Az álma pedig, a hazai egyház és az emigráció közös római zárandoklata évek múlva megvalósult Szent István király halálának 950. évfordulója alkalmából, 1988-ban. A világ minden részéről 2.000 magyar zárandokolt Rómába, ahol II. János Pál pápa október 6-án a VI. Pál pápa teremben fogadta őket.⁹⁸ A pápa beszédét, amelyben megemlékezett Szent Istvánról, így fejezte be: „A jubileumi év bezárásakor kaptam a szívélyes meghívást, hogy látogassak el országotokba. Ezt a meghívást a Szűzanyára bízom, és mindnyájan azért imádkozzunk, hogy a látogatás – amikor azt meg lehet valósítani – Isten dicsőségére és a kedves magyar nép javára váljék.” A pápa meghívása Szent István jubileumi évében és látogatása 1991-ben azonban már új fejezetet nyitott a magyar egyház életében.⁹⁹

95 NÉMETH L.I.: *Mindszenty...* i. m. 104–105.

96 SALAMON Z. László: *A nyugaton élő magyarok zárandoklata*. In KSZ 26(1975/3–4) 266–268.; (H.B.L.): *Hatszáz emigráns magyar Rómában*. In Életünk 1975. szeptember 1. A római magyarok lelkipásztori ellátásának történetét korábban Kovach Angelus OFMCap lelkipásztori értesítői alapján dolgoztuk fel, amelyekből nem derült ki Zágon József szerepe a jubileumi zárandoklat hosszú távú előkészítésében. NÉMETH L. I.: *Magyarokról...* i. m. 75–76.

97 VI. Pál pápa apostoli leveléből, amelyet az Egyház Magyarországon történetét alapításának s egyben Szent István születésének és megkeresztelésének ezredik jubileuma alkalmából írt (AAS 62/1970/, 578–580) in Imaórák liturgiája IV. kötet, Évközi idő XVIII–XXXIV hét, Budapest 2017, 1227–1229.

98 A pápa beszéde a fogadás alkalmával *L'Ungheria sia sempre fedele al cattolicesimo e alla tradizione cristiana europea, Il discorso del Santo Padre ad un pellegrinaggio ungherese*. In L'Osservatore Romano Venerdì 7 Ottobre 1988, Anno CXXVIII N. 239. pagg 1 és 5. Elektromos formában https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1988/october/documents/hf_jp-ii_spe_19881006_pellegrini-ungheresi.html (letöltés: 2022.04.29.) *Magyar Nemzeti zárandoklat Rómában*. In Magyar Kurír 78. évf. 224. sz. 1988. október 10.; TÓTH Sándor: *Szent István népe Rómában, A Szentatyja külön fogadta a magyarokat*, In ŰE 1988. október 23.

99 A pápa meghívásának története NÉMETH László Imre: *II. János Pál pápa meghívásának rövid története 1988–1991*. In Magyar Sion 15(2020/2) 291–304.

ÉRSZEGI MÁRK AURÉL

„A VATIKÁNI KUTATÁSOK FELÚJÍTÁSA NEMZETI ÉRDEK”

Érszegi Géza és a vatikáni Hungarica-kutatás

A vatikáni levéltárak magyar vonatkozású anyagainak rendszeres kutatása Érszegi Géza (1944-2022) tudományos munkásságának egyik fő vonalát képezte.¹ 1977-től kezdődően számos alkalommal megfogalmazta javaslatait, mind a hazai tudománypolitika illetékes szervei, mind a magyar egyházi vezetés, később pedig a szélesebb tudományos közvélemény számára is. A 2003-ig újra meg újra papírra vetett tervezetek a kutatások felújítására, illetőleg tartósságuk biztosítására, a szervezeti és anyagi alapok megeremtésére irányultak. Érvrendszerük, a kiváltott reakciók, illetve a javaslatok sorsa a magyar egyháztörténeti kutatások közelmúltjának eme fontos területére is fényt vetnek.²

HELYZETFELMÉRÉS ÉS AZ ELSŐ JAVASLATOK

Érszegi Géza 1977 márciusától júniusáig folytatott első alkalommal kutatásokat a Vatikáni Titkos Levéltárban,³ mégpedig beszámolója szerint azzal a céllal, hogy „Magyarország középkori történetére vonatkozó forrásokat derítsék fel és azoknak mikrofilmzéshez szükséges adatait feljegyezzen”. Már a tanulmányutat lezáró ösztöndíjas beszámolójában felhívta a figyelmet az általa felmért magyar vonatkozású anyag nagyságára: „Számításaim szerint ugyanis több mint 16 ezer kötetet kellene átnéznünk ahhoz, hogy valamennyi középkori magyar vonatkozású forrás a kezünkben legyen mikrofilmen. Ez a munka szinte egy emberöltőnyi időt venne igénybe.” Majd nyomban fel is vetette: „Mivel ilyen jelentős forrásbázis található az Archivio Segreto Vaticanóban a magyar történetírás számára, és csak az a mienk ebből a jelentős közgyűjteményből, amit saját magunk kikutatunk – hiszen minden ország csak a maga történetére kutat itt – rendkívül fontos lenne, ha ezt a feltáró munkát rendszeresebbé lehetne tenni. Nemcsak

1 Érszegi Géza életútjáról ld. SÖLCH Miklós: *In Memoriam Érszegi Géza 1944-2022*. In Levéltári Szemle 72. (2022). 1. sz. 103-104. Ld. még: ZSUPOS Zoltán: Érszegi Géza életút-interjú, 2011. október 25., Internet: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/erszegi_geza (Letöltés: 2022.06.14.).

2 Jelen tanulmány a Miskolci Egyetemen 2022. június 9-10-én megrendezett, „Az egyháztörténet-írás története Magyarországon” című konferencián elhangzott előadás bővített, átdolgozott változata. Alapját az Érszegi Géza által „Vatikáni kutatások” néven elkülönített dokumentumgyűjtemény képezi, mely az irathagyaték egészével együtt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában kerül elhelyezésre: [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára] Érszegi Géza irathagyatéka. Vatikáni kutatások.

3 2019 óta az intézmény elnevezése Vatikáni Apostoli Levéltárra változott. Ld. Ferenc pápa: *Lettera apostolica in forma di «motu proprio» per il cambiamento della denominazione da Archivio Segreto Vaticano ad Archivio Apostolico Vaticano*, 2019. október 22.

egy pozitív hagyomány felújításáról lenne szó, hanem egy már évtizedek óta jól működő példa felhasználásáról is.” Megfogalmazása szerint az Archivio Segreto Vaticano kutatásainál is feltétlenül szükség lenne egy olyan levéltári delegátusra, mint amilyen Bécsben működik. Számot vetve ezen javaslat gyors megvalósításának esetleges nehézségével, javaslatot tett átmeneti megoldásra is: „talán módot lehetne találni arra, hogy ez a munka ösztöndíjasok rendszeres kiküldése révén tovább folytatódjék”.⁴

1981-ben újabb három hónapos ösztöndíjjal térhetett vissza Rómába, aminek nyomán immár célzott javaslatot terjesztett elő a vatikáni kutatásokra vonatkozóan,⁵ mégpedig a Római Magyar Akadémián létesítendő „egy vagy több levéltáros” poszt létrehozása formájában, kiknek munkakörét az alábbiak szerint határozta meg: „a.) a Vatikáni Titkos Levéltárban való kutatás, b.) intéznék a kikutatott források mikrofilmizetését, c.) teljesítenék a levéltári kutatásra vonatkozó aktuális hazai kéréseket, d.) segítséget nyújtanának abban, hogy az egyedi témával érkező ösztöndíjasok megtalálják az őket érdeklő adatokat”.

Indoklása szerint „amennyiben sikerülne az Accademia d’Ungheria keretében a vatikáni kutatásokat felújítanunk, fontos lépést tennénk azon az úton, amelynek révén mások jobban megismerhetnének bennünket, s – tudjuk – a megismerés fokozza a bizalmat.”

AZ 1982–1983-AS JAVASLATOK ÉS FOGADTATÁSUK

1982 tavaszán két irányban is tovább lépett Érszegi Géza: 1982. április 7-én a Művelődési Minisztérium, május 26-án pedig az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya számára fogalmazott meg egy-egy tartalmilag megegyező javaslatot „a vatikáni történeti kutatások felújításáról”. A dokumentumban felhozta más „nálunk lényegesen jobb forrásadottságokkal rendelkező országok” példáját, amelyek „nagy súlyt fektetnek a saját történetükre vonatkozó vatikáni források feltárására. Amit a száz évvel korábban megnyílt Vatikáni Titkos Levéltár kutatása érdekében létrehozott római nemzeti történeti intézetek is mutatnak, s amelyek sorában egykoron ott volt „a mi Római Történetkutató Intézetünk” is. Minthogy azonban „immár egy emberöltője nem folyik rendszeres kutatás magyar részről a vatikáni levéltárakban [...] nemesak fontos összeurópai, a Vatikáni Titkos Levéltár tudományos kutatását célul kitűző vállalkozásból maradtunk ki, hanem a hazai történeti kutatás is komoly hátrányba került más országoknak a Vatikánban kutatást folytató történészeivel szemben”. Ezért egyértelműen intézményes megoldást szorgalmazott, mert véleménye szerint „reménytelen vállalkozásnak tűnik ösztöndíjas utaktól várni az ottani levéltári anyagok feltárását. Hiszen annyi kutató szakember nem áll rendelkezésünkre, ahánnyal folyamatosan biztosítani lehetne azt, hogy a meglévő ösztöndíjak egyikével mindig kitasszon valaki”. A javaslat lényege tehát, hogy „kapjon kiküldetést több évre egy levéltáros”, az előző évi feljegyzésben is vázolt kutató, illetve kutatást támogató feladatkörrel.⁶

4 ÉRSZEGI Géza: *Jelentés* [az 1977-es ösztöndíjas római tanulmányútról], Budapest, 1977. július.

5 ÉRSZEGI Géza: *Feljegyzés a római történeti kutatások felelevenítésének tárgyában*. Budapest, 1981. szeptember (gépelt fogalmazvány).

6 Vö. ÉRSZEGI Géza: *Javaslat a vatikáni történeti kutatások felújítására*. Budapest, 1982. április 7. (eredeti gépelt, aláírt példány).

A javaslatok meglehetősen pozitív elvi fogadtatásra leltek. Az MTA II. Osztálya arról értesítette Érszegi Gézát, hogy „a vatikáni történeti kutatások felújítására vonatkozó javaslatát az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya 1982. június 11-i ülésén megtárgyalta és határozatában az anyagot elfogadván köszönetet szavazott Önnek a javaslat benyújtásáért”, továbbá, hogy „az Osztály a javaslatot a határozatban elhangzott kiegészítésekkel – amelyekről telefonon már értesítettem – megküldi Rátkai Ferenc miniszterhelyettes elvtársnak”.⁷

Az Érszegi-irathagyatékban fellelhető levélmásolat tanúsága szerint az MTA felterjesztésére a Művelődési Minisztérium ekként válaszolt 1982 októberében: a Minisztérium „a javaslatot tudományos szempontból rendkívül hasznosnak és jónak tartja. A megvalósításhoz szükséges anyagi eszközök azonban jelenleg nem állnak rendelkezésünkre”.⁸ Így hát ideiglenesen az Érszegi Géza által éppenséggel „reménytelen vállalkozásnak” minősített megoldás további alkalmazása mellett döntött, nevezetesen, hogy a Minisztérium lehetőség szerint elsőbbséget adva a Hungarica-kutatásnak éves rendszerességgel biztosít ösztöndíjat római levéltári kutatásokra, illetve megvásárolja a Magyar Országos Levéltár számára a feltárt anyag mikrofilmjeit.

Tudomásul véve, hogy egyelőre ez a megoldás kínálkozik, Érszegi Géza ismét ösztöndíjra pályázott, s 1983 júniusában 12 napra kijutott Rómába. Június 30-án kelt jelentésében többek között beszámolt egy a mozgástér bővítésére alkalmas lehetőségről, nevezetesen az olasz kulturális minisztérium levéltári osztályának főigazgatója, prof. dr. Renato Grispo felvetéséről, hogy a magyar fél kezdeményezzen egy kétoldalú megállapodást, „amely lehetővé tenné, hogy egy magyar levéltáros állandóan Rómában kutathasson, cserébe pedig egy olasz levéltáros, vagy más kulturális szakember Magyarországon tevékenykedne”.⁹

Közben Érszegi Géza közvetlenül az akkor nemrég hivatalba lépett Köpeczi Béla művelődési minisztertől kért támogatást tervéhez.¹⁰ Levelében, illetve annak mellékletében elpanaszolta, „immár egy emberöltője azonban nem folyik rendszeres kutatás magyar részről a vatikáni levéltárakban. Emiatt nemcsak fontos összeurópai, a Vatikáni Titkos Levéltár tudományos kutatását célul kitűző vállalkozásból maradtunk ki, hanem a hazai történeti kutatás is komoly hátrányba került más országok a Vatikánban kutatást folytató történészeivel szemben”. Saját addigi vizsgálódásait ismertetve rámutatott, hogy „csak a középkori anyag átnézése mintegy *harminc évet* venne igénybe (konkrétan mintegy 12 ezer latinnyelvű 500-1000 oldalas kötet átnézésére lenne szükség) s akkor még csak azt tudnók, hogy hol található magyar vonatkozású adat”. Mivel a vatikáni anyag nagysága miatt reménytelen ösztöndíjas utaktól várni az ottani levéltári anyag feltárását, egy levéltáros több évre történő kiküldetését javasolta.

A kutatás intézményi és anyagi hátterére nézve ekkor három megoldási lehetőséget vázolt fel:

7 Stier Miklós tudományos titkár (helyett: olvashatatlan aláírás) levele Érszegi Gézához, Budapest, 1982. június 14. ügyiratszám: 65.202/1982.

8 Korcsog András művelődési minisztériumi államtitkár 1982. október 13-i, 20129/82 hiv.sz. levele Berend T. Ivánhoz, az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának elnökéhez.

9 ÉRSZEGI Géza: *Jelentés az 1983. június 13-tól kezdődő 12 napos római ösztöndíjas tanulmányútról*, Budapest, 1983. június 30.

10 Érszegi Géza levele Köpeczi Béla művelődési miniszterhez, Budapest, 1983. szeptember 21. (fogalmazvány).

„1.) Egy levéltáros helyet kapna az Accademia d’Ungheria szervezetében azonos fel-tételekkel, mint az ott dolgozó többi munkatárs.

2.) A magyar katolikus egyház prímása, dr. Lékai László bíboros-érsek közbenjárásával egyezményt lehetne kötni a Vatikánnal, melynek értelmében a Vatikán egy magyar levéltárost alkalmazna az Archivio Segreto Vaticano-ban.

3.) Levéltári egyezményt lehetne kötni Olaszországgal, melynek értelmében egy magyar levéltáros állandóan Rómában kutatna, s cserében Magyarországon egy olasz kulturális szakember tevékenykedne.”

Véleménye szerint egyértelműen az első megoldás lett volna célravezető, „márcsak a történeti hagyományok szempontjából is”, továbbá mert így „a levéltáros teljes idejét Hungarica-kutatásra tudná fordítani”, miközben a másik két megoldás különféle megkö-töttségekkel járhatott volna, amik elvonták volna a magyar levéltáros energiáit a Hunga-rica-kutatástól. Végezetül a vatikáni magyar kutatások felújításának relevanciáját ismét-elten abban ragadta meg, hogy ezáltal „nemzeti hagyományaink ápolása mellett fontos lépést tennénk azon az úton is, amelynek révén mások jobban megismernének történel-münk által bennünket, s a megismerés fokozná irántunk a bizalmat”.¹¹

AZ 1985-1987. KÖZÖTTI RÓMAI ÖSZTÖNDÍJAS KUTATÁSOK

A megoldás kereteit végül az olasz-magyar levéltári együttműködés fejlesztése adta meg, lényegében az 1983-as ösztöndíjas jelentésben foglalt felvetésnek megfelelően. A hatályos olasz-magyar kulturális csereprogramhoz kapcsolódva, 1985. február 8-án a Művelődési Minisztérium Levéltári Főosztálya és az olasz Kulturális Javak Miniszteri-uma Levéltári Központi Irodája együttműködési jegyzőkönyvet írt alá. Ez főleg az in-formációcsere irányult, de 2. cikkelyének 6. pontja szakértők cseréjét is előirányozta, méghozzá „a kulturális együttműködési programban előirányzott számon felül is”.¹² Ez szolgálhatott végül az Érszegi Géza és Érszegi Gézáné Sin Ágota számára 1985-86-ra megítélt 8-8 hónapos, majd az 1986-87-es évre 7-7 hónappal meghosszabbított kutatói ösztöndíj jogalapjául. S a jelek szerint ekkor még ígéret volt, hogy „amennyiben beválik ez a forma, éveken át ismételten meghosszabbítják”.¹³

Ennek a megoldásnak lényegét később Érszegi Géza ekként foglalta össze: „Az el-múlt évek lehetőségeihez képest páratlan alkalom adódott az Országos Levéltár számá-ra, amikor két levéltárosát, feleségemet, s engem kétszer 8-8 hónapra kiküldhette a vati-káni kutatások folytatására. Hogy ezzel az olasz—magyar kulturális egyezmény kínálta páratlan lehetőséggel élhessünk, segítségünkre sietett a Magyar Katolikus Egyház, sze-mélyesen a néhai esztergomi érsek, dr. Lékai László, valamint az MTA Soros Alapítvány is. [...] Velünk egyidőben két egyházi és több világi ösztöndíjas is végzett kutatásokat ugyanott. A közelmúltban elhunyt Lékai bíboros úr ugyanis úgy próbálta életre kelte-

11 ÉRSZEGI Géza: *Javaslat a vatikáni történeti kutatások felújításáról*, Budapest, 1983. szeptember 21. (fogal-mazvány).

12 *Jegyzőkönyv a levéltári együttműködésről, mely egyrészt a Magyar Népköztársaság Művelődési Minisz-teriuma Levéltári Főosztálya, és másrésztől az Olasz Köztársaság Külügyminiszteriuma és a Kulturális Javak Miniszteriuma Levéltári Központi Irodája között valósul meg*. Budapest, 1985. február 8. (egykorú xerox-másolat).

13 Érszegi Géza levele Dankó Lászlóhoz, a Pápai Magyar Intézet rektorához, Budapest, 1985. január 15. (fogalmazvány).

ni a vatikáni történeti kutatásokat, hogy papokat, öregeket és fiatalokat küldött néhány hónapra, olykor azonban évekre Rómába a Pápai Magyar Intézetbe, hogy kutassanak a Vatikáni Levéltárban. Sőt megállapodott a Magyar Országos Levéltárral, hogy a kutatás során előkerült magyar vonatkozású források mikrofilmjét elkészítteti, s azokat forintért átengedi az Országos Levéltárnak, hogy minden kutató egyaránt használhassa. Abban is bízott néhai főpásztorunk, hogy a vatikáni kutatásainkat állandósítani lehet, s az így felkutatott források publikálhatók lesznek.”¹⁴

Lékai László bíboros kifejezett támogatására utal az az olasz nyelvű ajánlólevél is, melyet a további vatikáni hivatalokba és levéltárakba történő bejutás könnyítése érdekében állított ki, s melyben egyértelműen kijelenti, hogy Érszegi Géza „általam magyar egyháztörténeti kutatásokkal lett megbízva”.¹⁵

Érszegi Géza és felesége, É. Sin Ágota kétszer 8-8 hónapos kutatói ösztöndíja rendkívülinek mondható az akkori gyakorlattal összevetve. Ha azonban a vatikáni tartós kutatások újakezdése iránti fentebb vázolt minisztériumi, akadémiai és olasz-magyar államközi, sőt, magyar egyházi támogató szándék fényében tekintjük, akkor nem csupán érthetővé válik, de az is kivüláglík, hogy a kitűzött célokhoz képest tulajdonképpen szükségmegoldásról volt szó. Közben Lékai László bíboros 1986. június 30-i váratlan halálával az így megindult vatikáni levéltári kutatások ügye egyik nagy támogatóját veszítette el.

1986. augusztus 28-án Érszegi Géza újabb, szakmai és módszertani részletekben gazdag, külön ütemtervvel is ellátott tervezetet készített a Vatikáni Titkos Levéltárban végzendő kutatások felelevenítésére. Ebből az is kiderült, hogy „az 1985/1986. akadémiai évben feleséggel együtt nyolc hónap alatt közel 400 kötetet néztünk át és több mint 1500 magyar vonatkozású dokumentumot találtunk. Az 1986/1987. akadémiai évben további kötetek átnézésével lehetővé válna, hogy a 14. századi főbb vatikáni sorozatok (Registri Vaticani, Registri Avenionensi, Registri delle Suppliche) magyar vonatkozású anyagát teljes egészében kikutassuk, s ezáltal mikrofilmen minden kutató rendelkezésére álljon a Magyar Országos Levéltárban”, ami számításai szerint „egy személynek 14 esztendőjébe kerülne”.¹⁶

Köpeczi Béla miniszter 1987 elején Rómában járván a Vatikánba is ellátogatott, és Érszegi Géza szóbeli közlése szerint a helyszínen igencsak megértette a vatikáni kuta-

14 Érszegi Géza hozzászólása a METEM alakuló közgyűlésén, Budapest, 1988. augusztus 28. Ld. SOMORJAI Ádám – UZSOKI András: *A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben*. In Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1989. 1. kötet, Budapest 1989., 296-297. Ld. még: TUSOR Péter: *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021)* (CVH I/20), Budapest–Róma 2022., 99.: „Hozzájuk kapcsolható két fiatal pap, Berán Ferenc és Németh László munkája. Őket (...) a vatikáni kutatások egyháztörténeti jelentőségét felismerő Lékai László bíboros, esztergomi érsek kifejezetten azért küldte 1985/86-ban a Pápai Magyar Intézetbe, hogy a vatikáni levéltárban kutassanak.” Ld. uo. a 379. lábjegyzetet: „Németh Lászlónak, a Pápai Magyar Egyházi Intézet rektorának szíves szóbeli közlése. Szakmai irányítójuk Érszegi Géza volt.”

15 Lékai László bíboros ajánlólevele, Róma, 1985.12.01.: „Si attesta che il Signor ÉRSZEGI Géza Archivista ungherese, residente a Roma presso l’Accademia d’Ungheria, Via Giulia n.1. incaricato da me fare ricerche storiche della Chiesa Ungherese. Raccomando alla Vostra Benevolenza, Roma, 1.12.1985 László Card. Lékai Primate d’Ungheria Arcivescovo d’Esztergom”.

16 ÉRSZEGI Géza: *Tervezet a Vatikáni Titkos Levéltárban végzendő kutatások felelevenítésére*. Budapest, 1986. augusztus 28. (eredeti, aláírt példány).

tások fontosságát.¹⁷ A pillanat kínálta lelkesedést kihasználva Érszegi Géza hozzá intézett levelében hangot adott azon aggodalmának, hogy „ha most ismét megszakadnak a kutatások, csak nagyon sokára lehet újramegkezdeni”. Leveléhez egy rövid tervezetet is mellékelte „egy itteni kutatóközpont magját képező elképzelés” érdekében. A dokumentum újdonsága abban ragadható meg, hogy immár nem pusztán egy-két ösztöndíjas hely biztosításáról, hanem egy szervezett intézmény létrehozásáról szól: „mert a kulturális tevékenység lehetetlen tudományos kutatás nélkül, feltétlenül szükség van arra, hogy a római Accademia d’Ungheria keretében ismét feléledjenek a történeti kutatások, amely csak szervezett intézmény keretében oldható meg”.

Az intézmény feladatait a következőképpen határozta meg: „1. Állandó kutatás az itáliai és vatikáni levéltárakban. 2. Tudományos könyvtár kialakítása. 3. A kutatásra vállalkozó ösztöndíjasok tanítása, irányítása és segítése. Erre célszerű évi 1-2 nyolc-hónapos ösztöndíjat a következő címmel meghirdetni: „Kutatás itáliai levéltárakban, a gyűjtött anyag publikálására való előkészítése”. 4. A gyűjtött anyag publikálása. 5. Az itáliai és magyar szakirodalom figyelemmel kísérése, ismertetések, beszámolók készítése mindkétfelé. 6. Tudományos konferenciák szervezése.”

Emellett javaslattal élt a működési feltételek kialakítására is. Eszerint legalább egy állandó tag római munkájával kellene számolni, akinek fizetést, továbbá a könyvtár egyik helyisége átengedésével munkahelyet és tudományos kézikönyvtárat, s jobb híján a Palazzina épületében lakást kellene biztosítani.¹⁸

ALTERNATÍV MEGOLDÁSOK KERESÉSE

Miközben az olasz Külügyminisztérium az olasz-magyar megállapodás alapján kitöltött ösztöndíjak terhére készen állt volna a támogatás folytatására, a Művelődési Minisztérium 1987 áprilisában arról tájékoztatta Érszegi Gézáékat, hogy a következő, 1987–88-as tanévre nem jut számukra ösztöndíj.¹⁹

Látva az addigi lehetőségek kimerültét, Érszegi Géza ekkor más utakat és megoldásokat kezdett nézni. Mindenekelőtt igyekezett felvenni a kapcsolatot az újonnan kinevezett Paskai László esztergomi érsekkel, és megnyerni őt a kutatások ügyének: „Amikor őszinte szívvel gratulálunk a kinevezéséhez, kérem, hogy számtalan súlyos gondja mellett se feledkezzék meg a magyar egyháztörténetírás nehéz helyzetéről, s már most kérem segítségét a vatikáni egyháztörténeti kutatások folytatásához.”²⁰

Ekkor már folyamatban volt a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) létrehozása Horváth Tibor SJ vezetésével. A kezdeményezésbe Érszegi

17 A közvetlen kapcsolatot az is indokolta, hogy Érszegi Géza közreműködött Köpeczi Béla II. Rákóczi Ferencsel kapcsolatos kutatásainak egyes kérdéseiben is.

18 ÉRSZEGI Géza: *Tervezet az itáliai történeti kutatások intézményesítésére*, Róma, 1987. április 13. (fogalmazvány).

19 Ld. Érszegi Géza levele Köpeczi Béla művelődési miniszterhez, Róma, 1987. április 18., fogalmazvány: „A napokban kaptam kézhez a Művelődési Minisztérium telexét, miszerint jövőre nem jut nekünk ösztöndíj. Az itteni Külügyminisztériumban pedig azt mondta a referens, hogy kimondottan az Ön kezdeményezésétől függ, hogy kapunk ösztöndíjat, vagy sem.”

20 Érszegi Géza levele Paskai László esztergomi érsekhez, Róma, 1987. március 6. (fogalmazvány). A magyar egyház anyagi lehetőségei miatt csupán erkölcsi támogatást kapott, vö.: Érszegi Géza levele Harald Zimmermannhoz, Budapest, 1989. május 18. (fogalmazvány).

Gézát is korán bevonták,²¹ így felmerült benne a nyugati magyarság megszólításának lehetősége. A vatikáni kutatásokra vonatkozó tervezetét elküldte Horváth Tibornak, aki lelkesen válaszolt, és bár előre bocsátotta, hogy „a magyarok között nem könnyű ilyen kutatásra tőkét gyűjteni”, felvetette, hogy az írást közli az akkor még külföldön megjelenő *A Szív* újságban.²²

A lap 1987. augusztusi számában Érszegi Géza röviden és a nem szakmabeliek számára is érthetően bemutatta a vatikáni levéltári magyar kutatások fontosságát, felvetve egy ezt támogató nemzetközi pénzügyi alap létesítését.²³ A cikket az *Új Ember* idehaza is ismertette.²⁴ Horváth Tibor pedig 1988-ban meghirdetett „a Vatikáni Apostoli Könyvtár, Bibliotheca Apostolica Vaticana magyar vonatkozású adatainak feltárására egy 200,000.00 kanadai dollár értékű alapot, a METEM BAV RESEARCH FUND-t”.²⁵ A METEM budapesti alakuló közgyűlésén, 1988. augusztusában Érszegi Géza ugyancsak a vatikáni kutatások fontosságára hívta fel a figyelmet.²⁶

Szintén Horváth Tibor tanácsát követve Érszegi Géza, még Rómából, megkereste Bisztray Györgyöt is, a torontói magyar tanszék vezetőjét, hogy általa a kanadai Hungarian Research Institute segítségét kérje: „Évek óta szorgalmazom odahaza a Római Történetkutató Intézet felélesztését, de sajnos anyagiak miatt eredménytelenül. Ezért gondoltam arra, hogy esetleg ’nemzetközi’ magyar összefogással meg lehetne talán indítani.”²⁷

A hagyatékban fennmaradt egy dátum nélküli fogalmazvány, valószínűleg 1987. tavaszáról, melyben Érszegi Géza közvetlenül II. János Pál pápához fordult, mégpedig a régi supplicák stílusában, ékes latin nyelven, hogy a magyar egyháztörténeti kutatások biztosítása érdekében juttasson számára egy állást a Vatikáni Titkos Levéltárban, amit

21 Az összekötő kapocs kezdetben Somorjai Ádám OSB atya volt, aki szerint: „akkortájt több elképzelés volt, és Édesapád [Érszegi Géza] római kutatásainak folytatása az eredmények publikálása volt. Így számomra ez úgy jelentkezik, mint az ő projektjének egyfajta folytatása. Olyan lett, amilyen lett és azóta mások is dolgoznak, hála Istennek.” (személyes e-mail a szerzőhöz).

22 Vö. Horváth Tibor 1987. április 7-i válaszlevele, melyben reflektál Érszegi Géza 1987. március 4-én kelt javaslatára.

23 ÉRSZEGI Géza: *Tervezet a vatikáni kutatások felújítására*. In *A Szív*. 1987. augusztus Vol. LXXIII. No. 8., 353–354.

24 *A vatikáni levéltári kutatások felújítására*. In *Új Ember*, 1987. szeptember 20. XLIII. 38. (2151.), 6: „Érszegi Géza, a Magyar Országos Levéltár főmunkatársa a kanadai Hamiltonban megjelenő „A Szív” című katolikus folyóirat augusztusi számában ismertette a torontói Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség egyik távlati tervét, hogy adományokból pénzügyi alapot hozzanak létre a Vatikáni Titkos Levéltárban folytatandó magyar egyháztörténeti kutatómunka támogatására.”

25 SOMORJAI Ádám – UZSOKI András: *A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben*. In *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1989. 1. kötet, Budapest 1989., 313. Ld. még: „További lendítést adott a METEM tevékenységének az előkészítéséhez dr. Érszegi Géza főlevéltáros Rómában kelt felhívása, amelyet 1987 nyarán közölt *A Szív* című folyóiratban, amelyből hazai tudósítást adott az *Új Ember*. Felhívásában javasolja, kezdeményezi a római, a vatikáni levéltári kutatások intézményesítését. Ezt követően Horváth Tibor meghirdette a METEM FUND, a METEM BIBLIOTHECA APOSTOLICA VATICANA (BAV) RESEARCH FUND alapítványt (Dokumentáció 4. sz.), azzal a céllal, hogy adományokat gyűjtson össze a METEM kutatási költségeinek fedezésére.” U.o., 280.

26 Érszegi Géza hozzászólása a METEM alakuló közgyűlésén, Budapest, 1988. augusztus 28., in SOMORJAI Ádám – UZSOKI András: *A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben*. In *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1989. 1. kötet, Budapest 1989., 296–297.

27 Érszegi Géza levele Bisztray Györgyhez, Róma, 1987. május 4. (fogalmazvány).

aztán öt év elteltével egy másik magyar kutató vehetne át hasonló feltételekkel.²⁸ Nem tudni, a levelet végül elküldte-e, mindenesetre a hagyatékban nincsen nyoma vatikáni válasznak.

Az MTA-Soros Alapítvány az 1985–1987 közötti római-vatikáni kutatásai alkalmával kiegészítette az olasz állami ösztöndíjat.²⁹ Kézenfekvő lehetett ezért, hogy alternatív támogatási lehetőségek érdekében Soros Györgyöt is megkeresse a pénzügyi alap létrehozásának ötletével. A Soros György aláírásával érkezett válasz azonban tömören közölte, hogy „kérését a költségvetés korlátozottsága miatt nem tudom teljesíteni”.³⁰

AZ 1985-1987-ES RÓMAI KUTATÁSOK TAPASZTALATAI

1987 júniusában, második nyolchónapos ösztöndíjas tanulmányútjuk lejártával Érszegi Géza és felesége hazatértek Budapestre. Jelentésükben nem mulasztották el fő tanulságként rögzíteni: „a kétszer nyolc hónapig tartó ösztöndíjas időnk tapasztalata az, hogy elodázhatatlanul szükség van az olaszországi és vatikáni kutatások felújítására nemcsak azért, mert a történettudomány igényli az újabb és újabb forrásanyagot, hanem azért is, mert elképzelhetetlen kultúra tudományos tevékenység nélkül; nemzetközi megbecsülésünk látja kárát, ha – ellentétben a hozzánk hasonló régi hagyományokkal rendelkező országokkal – nem folytatunk tudományos kutatást Európa, sőt a világ egyik legfontosabb kulturális központjában, Rómában. Ezt a tudományos kutatást legfeljebb csak kiegészíteni tudja, de nem helyettesíteni a meg-megismérlődő ösztöndíjakkal hosszabb-rövidebb ideig kutatók munkája.”³¹

Azt már az első, 1985–1986-os időszokról szóló jelentésben is kiemelték, s ez érvényes volt az 1986–1987-es tanulmányútra is, hogy szakmai tevékenységük nem merült ki a levéltári kutatásokban: „lehetőségeinkhez képest igyekeztünk segítségére lenni a velünk együtt kutató, a levéltári kutatást nem, vagy csak kevésbé ismerő kollégáinknak; egyúttal nyilvántartást is vezettünk a már kutatott levéltári egységekről, hogy ezáltal elkerülhető legyen ugyanannak az anyagnak az ismételt átnézése. Továbbá kutatást végeztünk és választ adtunk minden olyan történeti kérdésre, amelyeket akár Olaszországból, a Vatikánból, akár itthonról a követségünkön keresztül vagy magánúton hozánk eljuttattak”. Emellett megemlégtették még az ösztöndíjas klub keretében folytatott tevékenységet: „arra törekedtünk, hogy (...) mind az Accademia d’Ungheria vezetői és munkatársai, mind ösztöndíjas társaink munkánkat előzményeivel együtt megismerjék (levéltári látogatást szerveztünk az Archivio Segreto Vaticano-ban, meghívtuk Pásztor

28 Levéltervezet II. János Pál pápához, d.n. gépelt fogalmazvány: „Supplicat Eidem Sanctitati Vestrae devotus Vester Géza ÉRSZEGI [...] ut specialem gratiam facientes de studiis rerum Hungaricarum ecclesiasticis providere dignemini ita, ut unum tantum locus Archivi Segreti Vaticani reservetur eidem supplicanti, cui tamen tam labores archivi sibi assumenti quam fontium historiae Hungaricae in eodem archivo reperendorum studioso praeteritis quinque annis alter de Hungaria veniens simili condicio succedere possit.”

29 MTA-Soros Foundation Bizottság Titkársága levelei Érszegi Gézához: Budapest, 1985. június 21., ikt.sz.: 486/85-324.; Budapest, 1985. augusztus 28., ikt.sz. 625/85-d23; Budapest, 1986. október 20. ikt.sz.: 1138/86-1017/d89.

30 Soros György levele Érszegi Gézához, h.n. 1987. november 6. eredeti, Soros Alapítvány fejléces papíron. A levelet valószínűleg Soros György nevében írták alá.

31 ÉRSZEGI Gézané – ÉRSZEGI Géza: *Jelentés az 1986 októberétől 1987 júniusáig tartó ösztöndíjas olaszországi tanulmányútról*, 1987. július 9. (eredeti gépelt, aláírt példány).

Lajos nyugdíjas levéltárost az Accademia d’Ungheria egykori ösztöndíjasát, majd titkárát, hogy ismertesse az Accademia korábbi tevékenységét stb.) valamint lehetőséget teremtettünk más szakterületeken dolgozó ösztöndíjas társainknak, hogy beszámoljanak a saját munkájukról.” Végezetül örömmel állapították meg, „remény van arra, hogy – amennyiben munkánkat folytatni tudjuk – sikerül fokozatosan eltüntetni azokat a fehér foltokat, amelyek az itáliai történeti kutatások hiányában eddig hátráltatták múltunk mind teljesebb megismerését”.³² Ezen tevékenységükkel tulajdonképpen saját hatáskörben meg is valósították azt, ami Érszegi Géza javaslatai értelmében az állandó levéltári delegátusnak jószerint feladata lett volna.

Immár Budapesten, 1987 decemberében megfogalmazott hosszabb javaslatában a történelmi előzmények összefoglalása mellett az aktuális helyzet felvázolása után rögzítette a vatikáni kutatások indokoltságát:

„1.) A hazai történetírás nem nélkülözheti tovább azokat a forrásokat, amelyeket más országok történészei folyamatosan felhasználhatnak, hiszen így végleg lemaradunk a nemzetközi színvonalról.

2.) A kultúra elképzelhetetlen tudományos alapvetés nélkül. Márpedig nincs tudományos alapvetés kutatás nélkül. Itthon, saját magunk számára esetleg a hazai források felhasználásával megrajzolhatjuk szükségképpen szaggatott vonalát történeti fejlődésünknek, ahhoz azonban, hogy meg tudjuk határozni, mikor és mekkora szerepet játszott Magyarország a világban, egy olyan, az egész világra kiterjedő adatbázist kell használnunk, amilyen a Vatikáni Titkos Levéltár, a világ legfontosabb nemzetközi levéltára. [...] a vatikáni kutatások felújítása *nemzeti érdek*. [...] Ma, amikor az elmúlt évek hibáit, torzulásait próbáljuk helyrehozni, számbavéve a kulturális téren elkövetetteket, sort kell kerítenünk a megszakadt vatikáni kutatásokra is.” Az anyagi alapok tekintetében vagy a Fraknoi-villa újbóli felhasználását, vagy egy célzott olasz-magyar kulturális egyezményt nevezett célravezetőnek.³³

KÍSÉRLET A NÉMET TÁMOGATÁS MEGSZERZÉSÉRE

1987 nyaratól kezdve, Rómából hazatérve Érszegi Géza megpróbált német tudományos vonalon is kapcsolatokat építeni, hátha ösztöndíjhoz juthatna a vatikáni kutatások folytatásához, avagy bekapcsolódhatna egy nemzetközi vatikáni projektbe, mint amilyen az *Index actorum Romanorum pontificum* (IARP) is volt, s amelynek munkálataiban Magyarország vonatkozásában akkor már évek óta maga is részt vett. A különböző megkeresésekre³⁴ jobbra kitérő, elutasító válaszok érkeztek. Például a középkori pápai

32 ÉRSZEGI Gézáné – ÉRSZEGI Géza: *Jelentés az 1985/1986. évben Olaszországban és a Vatikánban végzett Hungarica kutatásról*, Budapest, 1986. július 3. (eredeti gépelt, aláírt példány).

33 ÉRSZEGI Géza: *Javaslat a vatikáni magyar történeti kutatások felújítására*, Budapest, 1987. december 7. (eredeti gépelt). Ugyanilyen tartalommal az 1988-ban hivatalba lépő új művelődési minisztert, Czibere Tibort is nyomban megkereste. Ld. Érszegi Géza levele Czibere Tibor művelődési miniszterhez és a mellékelt „*Javaslat a vatikáni magyar történeti kutatások felújítására*”, Budapest, 1988. szeptember 12. (gépelt fogalmazvány).

34 Ld. pl. Érszegi Géza levele Hermann Jakobs-hoz, Budapest, 1988. február 15. (fogalmazvány): „Ich möchte die Möglichkeit suchen, wie wir unsere Forschungen im Vatikanischen Archiv fortsetzen können. Deshalb wende ich mich an Sie, Herr Professor, dass Sie einige Ratschläge geben, wie wir für unsere Forschungen Stipendien bekommen, oder wie wir an einer nationaler oder internationaler Vatikanforschung mit unserem Forschungsplan teilnehmen können.”

oklevelek kutatására szakosodott Pius-Stiftung³⁵ részéről Rudolf Hiestand titkár 1988. február 29-i válaszában méltatta ugyan az IARP-projekt magyar részére vonatkozó tájékoztatást és terveket³⁶ ám sajnálattal tájékoztatta, hogy sem a Pius-Stiftung, sem pedig véleménye szerint más németországi intézmény sem fog tudni támogatást nyújtani az általa vázolt római kutatásokhoz.

A Tübingeni Egyetem tanára, Harald Zimmermann professzor visszatérő készséggel igyekezett segíteni. 1988. novemberi levelében arról tájékoztatta Érszegi Gézát, hogy közbenjárt az érdekében Karl Lehmann mainzi püspöknél, a Német Katolikus Püspöki Konferencia elnökénél, aki viszont azt mondta, az egyedüli célravezető megoldás Magyarország bíboros primásának bevonása volna, s megígérte, hogy legközelebbi találkozásukkor beszél is vele erről az ügyről.³⁷ Ezt követően, 1989 novemberében Rómában tartózkodván Zimmermann a Római Szentegyház Könyvtáros-Levéltárosával, Antonio Maria Javierre Ortas bíborossal is beszélt a kutatások lehetséges támogatásáról. A bíboros az Ostkirchliches Institut Regensburg³⁸ intézményt ajánlotta, de arról rövidesen kiderült, hogy nem önmagában kelet-európai kutatók, hanem kifejezetten és csakis ortodox egyházi személyek számára biztosít tanulmányi ösztöndíjakat.³⁹ Zimmermann ezért jobb híján ismét azt tudta csupán tanácsolni, hogy Érszegi Géza forduljon Paskai László bíboros esztergomi érsekhez támogatásért, mondván „nem tudom elképzelni, hogy Magyarország jelenlegi politikai nyitásával a Vatikánnal való kapcsolatok és a nyugati egyháztörténeti kutatások ne lennének érdekesekek”.⁴⁰

JAVASLAT HABSBURG OTTÓNAK

Éppen a rendszerváltás révén megnyíló új lehetőségek reményében fordult Érszegi Géza 1990-ben Habsburg Ottó európai parlamenti képviselőhöz, hogy egy ambiciózusabb tervhez nyerve meg támogatását: „úgy vélem, hogy Ön mint az Európa Parlament tagja – miként más ügyeinket is – a vatikáni kutatásainkat is felkarolja, s hathatósan támogatja. Évek óta próbálom elérni ugyan a római magyar történeti kutatások felélesz-

35 Pius-Stiftung für Papsturkundenforschung. Ld. <https://adw-goe.de/forschung/forschungsprojekte-akademienprogramm/papsturkunden-des-fruehen-und-hohen-mittelalters-1/pius-stiftung-fuer-papsturkundenforschung/geschichte/> (2022.06.14.)

36 Rudolf Hiestand, a Pius-Stiftung titkára levele Érszegi Gézához, Düsseldorf, 1988. február 29.: „und um so mehr freut es mich zu hören, dass dank Ihrer Arbeit in absehbarer Zeit ... nun auch in Ungarn in Kürze ein Abschluss vorliegen wird”.

37 Harald Zimmermann levele Érszegi Gézához, Tübingen, 1988. november 11. (eredeti aláírt). „...hatte ich (...) mit dem Vorsitzenden der deutschen Bischofskonferenz, Bischof Lehmann von Mainz zu sprechen, der wie ich Mitglied des Mainzer Akademie der Wissenschaften ist. Er meinte, dass der einzig zielführende Weg über den Kardinalprimas von Ungarn gehe. Er hat mir auch versprochen, bei nächster Gelegenheit mit ihm über Ihren Fall zu reden.”

38 Ld. internetes honlapját: <https://www.oki-regensburg.de/>

39 Harald Zimmermann levele Érszegi Gézához, Tübingen, 1989. december 11. (eredeti).

40 Harald Zimmermann levele Érszegi Gézához, Tübingen, 1989. december 11. (eredeti): „Ich halte es nach wie vor für das Beste und kann mich diesbezüglich nur wiederholen, wenn Sie den Weg über den Kardinalprimas von Ungarn suchen. Ich kann mir nicht denken, dass bei der derzeitigen politischen Öffnung Ungarns nicht auch Kontakte mit dem Vatikan und der kirchenhistorischen Forschung im Westen interessant wären.“

tését, de sajnos kísérleteim eddig nem jártak sikerrel.”⁴¹ A Habsburg Ottóhoz eljuttatott javaslatában egy alapítvány (pénzügyi alap) létrehozását indítványozta, méghozzá számítása szerint másfélmillió dollár tőkével, melynek kamatai „egy nemzetközi kuratórium ellenőrzése mellett” biztosítani tudnák „egy állandóan Rómában tartózkodó, a levéltári kutatásban jártas szakember, valamint évente egy-két ösztöndíjas munkájához”, illetve a kutatások publikálásához szükséges mintegy évi 60.000 dollárt.⁴² Habsburg Ottó gyors válaszában teljes megértéséről biztosította ugyan a kutatások fontossága felől, ugyanakkor kijelentette, „őszintén meg kell mondanom, hogy az anyagiak erre a célra olyan méretűek lennének, hogy egyelőre nem látok megoldást”. Már csak azért sem, „mert azok, akik erre pénzt tudnak rendelkezésre bocsátani, ma sürgős ügyekkel vannak elfoglalva, hiszen az ország jelenlegi állapotában segélyekre van szükség”.⁴³

Érszegi Géza nem hagyta annyiban a dolgot, és újabb megkeresésében a vatikáni kutatások mielőbbi beindításának fontosságát ecsetelte: „Mivel e kutatások az egykori Magyarország területére vonatkoznak, természetesen más országok történései számára sem lesznek elhanyagolhatók az eredményei. Továbbá e kutatások számunkra azért is jelentősek, mert közben egy új, eddig jórészt ismeretlen világ nyílna meg azon fiatalok előtt, akik eddig csak saját hazájuk határáig követhették nyomon őseink útját.” S ennek érdekében kért legalább részleges támogatást, elismerve, hogy „a jelentős összeget igénylő állandó vatikáni kutatás megszervezése bizony nem várható máról-holnapra”.⁴⁴ Az éppen Brüsszelben tartózkodó Habsburg Ottó újabb választát Gelsey Erzsébet titkárságvezető tolmácsolta: „Értékeli az Ön magyar szempontból fontos tudományos érdeklődését és teljesen átérzi a problémát, de még egyszer kéri legyen megértéssel arra nézve, hogy a mostani gazdasági és politikai sorsdöntő helyzetben ezt a témát nem tudja előtérbe hozni”.⁴⁵

AZ 1990-ES ÉVEK JAVASLATAI A RÓMAI MAGYAR AKADEMIA TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGÉRE

A rendszerváltást követően Érszegi Géza javaslatai immár a Római Magyar Akadémia tudományos profiljának helyreállítását is célozták. A „Javaslat a Római Magyar Akadémián levéltári kutatóhely létesítésére” címet viselő dokumentumot először 1990 nyarán fogalmazta meg, 1991 nyarán ismét elővette, végül – utoljára – 2003 szeptemberében fogalmazta újra. A javaslat érdeme szerint a bécsi levéltári delegátushoz hasonló

41 Érszegi Géza levele Habsburg Ottóhoz, Budapest, 1990. február 6., Habsburg Ottó Alapítvány Gyűjteménye, (HOAL) Habsburg Ottó Gyűjtemény, I-2-c, Érszegi Géza (1990.02.06.).

42 ÉRSZEGI Géza: *Javaslat a római magyar történelmi kutatások támogatására létrehozandó alapítvány ügyében*. Budapest, 1990. február 6., Habsburg Ottó Alapítvány Gyűjteménye, (HOAL) Habsburg Ottó Gyűjtemény, I-2-c, Érszegi Géza (1990.02.06.).

43 Habsburg Ottó európai parlamenti képviselő levele Érszegi Gézához, Pöcking, 1990. február 9. (eredeti), Habsburg Ottó Alapítvány Gyűjteménye, (HOAL) Habsburg Ottó Gyűjtemény, I-2-c, Érszegi Géza (1990.02.09.). (Eredetije az Érszegi-hagyatékban.)

44 Érszegi Géza levele Habsburg Ottóhoz, Budapest, 1990. március 13., Habsburg Ottó Alapítvány Gyűjteménye, (HOAL) Habsburg Ottó Gyűjtemény, I-2-c, Érszegi Géza (1990.03.13.).

45 Gelsey Erzsébet, Habsburg Ottó titkárságvezetője levele Érszegi Gézához, Pöcking, 1990. március 20. (eredeti), Habsburg Ottó Alapítvány Gyűjteménye, (HOAL) Habsburg Ottó Gyűjtemény, I-2-c, Érszegi Géza (1990.03.20.). (Eredetije az Érszegi-hagyatékban.)

levéltárosi állást kellene létesíteni a Római Magyar Akadémián a következő feladatokkal:

„1.) Rendszeres kutatást folytat a Vatikáni Titkos Levéltárban, valamint a római levéltárakban, s lehetőséghez mérten tájékozódik, milyen magyar vonatkozású források találhatóak a többi itáliai levéltárban.

2.) A hosszabb-rövidebb időre levéltári kutatási céllal érkező ösztöndíjasoknak segít a levéltárakban való eligazodásban, tájékoztatja őket a már kikutatott anyagokról.

3.) Az itthonról érkező kisebb levéltári kutatást igénylő kérésekre kutatást végez.

4.) Részt vállal a Római Magyar Akadémia tudományos-kulturális tevékenységében.

5.) A kutatás során talált levéltári anyag publikálásáról gondoskodik.”

Mindezt magának az intézménynek átalakulásával együtt látta megvalósíthatónak: „Ahhoz azonban hogy levéltári kutatóhely létesüljön, szükség van arra, hogy a Római Magyar Akadémia szervezetében és feladataiban megújuljon. Elsősorban a jelenleg túltengő, nem túl színvonalas kulturális programok lebonyolításáról jórészt le kell mondania, s helyette a tudományos és szakmai továbbképzést szolgáló feladatokat kell ellátnia. Ennek érdekében célszerűnek látnám, ha az intézeti munkát egy tudományos szakmai testület ellenőrizné, az ösztöndíjak odaítélésekor az Akadémia képviselőjének is kérjék ki a véleményét, s lehetőleg a hosszabb és így nagyobb távlatú kutatásokat támogassák. A könyvtár anyagát az új feladatoknak megfelelően szakember gyarapítsa, valamint a kutatási és tudományos munkához szükséges segédberendezések (xerox, írógép stb.) az Akadémia tagjainak (az ott tartósan dolgozó tudományos dolgozóknak és tudományos ösztöndíjasoknak) rendelkezésére álljanak. Szerencsésnek tartanám tehát, ha az Akadémia igazgatóján kívül a tudományos titkár foglalkozna az ösztöndíjasok és a könyvtár ügyeivel, s kívülük egy művészettörténész, régész vagy képzőművész állna a művészeti ösztöndíjasok, valamint a jelzett levéltáros, a történész kutatók rendelkezésére, s valamilyen lehetőséget kapnának arra, hogy eredeti szakmájuknak megfelelően tudományos munkát is végezzenek. Az Akadémia átalakításában lehetőséget kellene biztosítani arra is, hogy ösztöndíjasok számára postgradualis képzést biztosítson részben a történeti kutatások területén, részben azonban a különböző római egyetemek és levéltárak továbbképző tanfolyamain.”⁴⁶

Az egy évvel később átfogalmazott javaslat annyi eltérést tartalmaz, hogy „természetesen tartanám, hogy a jelen anyagi körülmények közepette ne újabb anyagi áldozatot jelentő új állás létesítésével, hanem a meglévők átcsoportosításával jöjjön létre a kutatóhely”. Felvetette továbbá, hogy az RMA a saját pénzen érkező kutatókat is befogadja, méghozzá mérsékelt áron, vagy egyenesen ingyen, ami lényegében egyfajta természetbeni „ösztöndíjjal” érhetett volna fel utóbbiak számára, természetesen „csak indokolható esetben”.⁴⁷

1992 nyarán az RMA tudományos titkári posztjára került Hajnóczy Gábor felkérte, hogy fogalmazza meg számára az RMA megújítására vonatkozó elképzeléseit, mondván „most mindenkire szükség van, aki valamit is tud tenni a Római Akadémiáért”. A felkérés három témakörre vonatkozott: 1) a vatikáni levéltári kutatások témái; 2) személyi javaslatok egy reménybeli ösztöndíj-javaslattevő testület számára; 3) „milyen tervek

46 ÉRSZEGI Géza: *Javaslat a Római Magyar Akadémián levéltári kutatóhely létesítésére*, Budapest, 1990. augusztus 10. (digitális példány).

47 ÉRSZEGI Géza: *Javaslat a Római Magyar Akadémián levéltári kutatóhely létesítésére*, Budapest, 1991. augusztus 16. (nyomtatott fogalmazvány).

szólnak egy római akadémiai önálló levéltáros működése mellett és ellen”. Ugyanis értesülései szerint „valamikor májusban vagy júniusban járt Pesten egy magasrangú vatikáni levél- vagy talán könyvtáros, és ő igen forszírozta egy önálló levéltáros jelenlétét Rómában, aki akár lehetne az Akadémián is”.⁴⁸ A megkeresés nyomán 1992. augusztus 10-i dátummal már meg is született Érszegi Géza javaslata „a tudományos tevékenység felújítására a Római Magyar Akadémián”, melyben a Hajnóczy-féle 1) és 3) kérdéskörre adott kimerítő választ, alapvetően a korábbi évek hasonló javaslatai alapján, beleértve tehát az állandó levéltárosi poszt létesítését, annak öt pontba szedett feladatkörével. Végzőként megfogalmazott reményteljes óhaja úgy hangzott: „Nagyon jó lenne, ha a Római Magyar Akadémia feladatai közé tartozna ismét a tudományos tevékenység, amelyet csak a kutatást segítő könyvtárra és levéltárra lehetne alapozni. Ezzel nemcsak a magyar történeti kutatást mozdítanánk elő, hanem megerősítenénk jelenlétünket az egész világ tudományos tevékenységében is”.⁴⁹ Kisérőlevelében ekként indokolta a kutatások római koordinálásának szükségességét: „A Magyar Országos Levéltárban naprakészen állnak azok a listák, amelyek az eddig kikutatott magyar vonatkozású anyagot tartalmazzák. A középkoriak többségét mikrofilmen meg is rendeltük, s többnyire kutathatók is, sőt van már, amit publikáltak is belőle. Ez az anyag néhány vakbuzgó kutató munkájának az eredménye; nevüket egyébként megtalálod az Akadémia ösztöndíjasai között. (...) Ezért lenne fontos az állandó kutatás mellett az is, hogy a Szentszék történetében járatos emberek valamilyen formában publikálják, s értelmezzék is ezeket a forrásokat. Valamikor magam is azt hittem, hogy elég, ha összekalászoljuk az elszórt magyar adatokat, hazavisszük, s otthon remekül felhasználjuk őket. Rá kellett jönnöm, hogy ez nem így van, s most már tudom, hogy ezek publikálásra való előkészítése csak helyben, vagyis Rómában képzelhető el, s noha évtizede tanítom a Szentszék középkori hivatalainak történetét idehaza, magam tapasztalhattam, hogy ez mindössze arra elég, hogy kedvet kapjanak erre a hallgatók, de továbblépésre ugyancsak Rómában van kizárólag lehetőség.”⁵⁰

Hajnóczy Gábor válaszában nemcsak megköszönte „a fáradságot valamint a lelkesedést, amellyel a tervezetet megcsináltad”, de nyomban leszögezte, hogy „az általad leírtakkal szinte betűről betűre egyetérték”. Majd felvetette, hogy „a jövő évi költségvetésbe kértük a főállású könyvtáros-levéltáros státusának a biztosítását (...) nincs kétségem afelől, hogy ezt a kérést teljesíteni fogják”. Végül alig burkolt célzással felajánlotta azt Érszegi Gézának: „Azt hiszem, igazi történelmi feladat jut annak a tudósnak, aki most ennek az állásnak a betöltésére vállalkozik. Nem tudom, mennyire szereted a történelmi feladatokat...”⁵¹ A dolgok végül másként alakultak.

48 Hajnóczy Gábor levele Érszegi Gézához, Róma, 1992. július 17. (eredeti).

49 ÉRSZEGI Géza: *Javaslat a tudományos tevékenység felújítására a Római Magyar Akadémián*, Budapest, 1992. augusztus 10. (nyomatott fogalmazvány).

50 Érszegi Géza levele Hajnóczy Gáborhoz, a Római Magyar Akadémia igazgató-helyetteséhez, Budapest, 1992. augusztus 10. (gépelt, digitalizált kézirat)

51 Hajnóczy Gábor levele Érszegi Gézához, Róma, 1992. szeptember 21. (eredeti).

AZ UTOLSÓ JAVASLAT

2003-ban született meg Érszegi Géza utolsó javaslata a Római Magyar Akadémián egy levéltári kutatóhely létesítésére vonatkozóan.⁵² A korábbi tervezetekre épülő dokumentumban emlékeztetett, hogy a Római Magyar Akadémia egykori történeti részlegének feladatai akkor már jó negyven éve nem voltak ellátva, hacsak nem az ösztöndíjas-szállás révén. Amely helyzet pedig „különösen azért is méltánytalan, mivel a Római Magyar Akadémia részben abból létesült, amit még néhai Fraknoi Vilmos hagyott a magyar államra, sőt az évekig konzulátusként működő ún. „Fraknoi-villa” volt hivatva arra, hogy bérbeadása révén a történeti kutatásokat fenntartsa.” Véleménye szerint „miként már korábban is szükség lett volna arra, hogy a Római Magyar Akadémia csatlakozzon a római tudományos élet különböző szintereihez, most az EU-ba lépés hajnalán elengedhetetlen feltételnek látszik, hogy résztvegyünk az össz-európai kutatásban, mely a Vatikáni Titkos Levéltárban folyik. Ezen túlmenően az öröndetesen megszorított ösztöndíjas kutatási lehetőségek jobb kihasználása érdekében fontos, hogy az itáliai levéltárakban jól eligazodó, az itáliai, s főleg a pápai levéltári anyagot jól ismerő egyetemi tanári gyakorlattal rendelkező professzor segítse az ösztöndíjas kutatásokat.”

Ennek a célnak a már többször javasolt, létszámbővítéssel kialakítandó állandó levéltárosi poszt felelt volna meg, amelynek munkakörét hat pontban vázolta:

„1.) Rendszeres kutatást folytat a Vatikáni Titkos Levéltárban, valamint a római levéltárakban, s lehetőséghez mérten tájékozódik, milyen magyar vonatkozású források találhatóak a többi itáliai levéltárban.

2.) A hosszabb-rövidebb időre levéltári kutatási céllal érkező ösztöndíjasoknak segít a levéltárakban való eligazodásban, tájékoztatja őket a már kikutatott anyagokról. Elkerülhető lenne ezáltal az is, hogy már a 19–20. században kikutatott, sőt lemásolt anyag mostani megjelentetése azt a benyomást keltse, mintha az Akadémia és a hozzá kapcsolódó ösztöndíjas rendszer eredményesen működne.

3.) Az itthonról érkező kisebb levéltári kutatási igénylő kérésekre kutatást végez.

4.) Részt vállal a Római Magyar Akadémia tudományos-kulturális tevékenységében.

5.) A kutatás során talált levéltári anyag publikálásáról gondoskodik. A rendszeres kutatás során gyűjtött anyag mikrofilmjét – az eddigi szokásoknak megfelelően – a Magyar Országos Levéltár őrizzze, s bocsássa a hazai kutatás rendelkezésére.

6.) Mint a Római Magyar Akadémia professzora foglalkozik az ösztöndíjas egyetemistákkal és doktoranduszokkal, hogy megfelelő ismeretek birtokában fogjanak levéltári kutatásba.”

Rámutatott továbbá annak elengedhetetlen voltára, hogy az RMA „szervezetében és feladataiban megújuljon”, mégpedig a következőképpen: „Elsősorban a jelenleg túltengő, nem túl színvonalas kulturális programok lebonyolításáról jórészt le kell mondania, s helyette a tudományos és szakmai továbbképzést szolgáló feladatokat kell ellátnia. A kutatóhelynek legyen lehetősége arra, hogy a Rómában, illetve Olaszországban lehetséges továbbképzést megszervezze. Az Akadémia átalakításában ugyanis lehetőséget kellene biztosítani arra is, hogy egyetemet végzett (magyar és olasz) ösztöndíjasok számára postgraduális képzést nyújtson részben a történeti kutatások területén, részben azonban a különböző római egyetemek és levéltárak továbbképző tanfolyamain. A magyar kultúra

⁵² ÉRSZEGI Géza: *Javaslat a Római Magyar Akadémián levéltári kutatóhely létesítésre*. Budapest, 2003. szeptember 3. (nyomatott fogalmazvány).

magas szinten való képvisellete megkívánja, hogy a Római Magyar Akadémián is helyet kapjon a magyarságtudomány (Hungarológia), hiszen Európa népességének csaknem a fele egyetemet végzett, diplomás emberekből áll, akik kulturális igényeit ugyancsak egyetemi szintű tevékenységgel lehet kielégíteni.”

Még a 2000 tavaszi ösztöndíjas kutatásairól készített jelentésben úgy fogalmazott Érszegi Géza: „A Római Magyar Akadémia rendkívül nagy érték Magyarország számára. Nem lenne szabad lemondanunk értékeinek hasznosításáról, hanem a legmesszebbmenő sokoldalúsággal ki kell használnunk azokat. A jelenlegi struktúrában – a munkatársai tiszteletreméltó erőfeszítései dacára – sem képes betölteni azt a feladatot, amit egy római Akadémiának el kellene látnia”. Gondolva elsősorban a tudományos profil hiányosságaira, de az épületegyüttes kialakításának elavultságára is. Mindezek okán célszerűnek nevezte „mind az épületek állapotának felmérése, mind pedig a feladatok alapos átgondolása után (...) az Akadémia helyzetének évtizedek óta várt stabilizálását megindítani”.⁵³

Érszegi Géza tudatában volt, hogy saját erőfeszítései a vatikáni magyar kutatások már akkor is több mint százéves történetébe illeszkednek.⁵⁴ Javaslati alapvetően egy intézményes megoldásra irányultak, de tisztában volt azzal, hogy addig is, amíg annak eljön az ideje, törekedni kell a folyamatosságnak egyéni kutatások révén történő fenntartására. Újabb és újabb ösztöndíjpályázatai, illetve ismételt javaslati egyesek szemében olykor már túlzónak tűntek, amire egyik levelében Érszegi Géza úgy reagált: „az a tény, hogy ezt megelőzően is több ízben részesültem ösztöndíjban, mindössze azt jelenti, hogy több ízben (...) végeztem gyűjtőmunkát mások számára, amiért talán (...) nem lenne méltányos, ha szemrehányást kapnék.”⁵⁵

53 ÉRSZEGI Géza: *Jelentés a 2000. március 6. és május 3. között végzett olaszországi ösztöndíjas kutatómunkáról*. Budapest, 2000. május 24. (nyomtatott másolat).

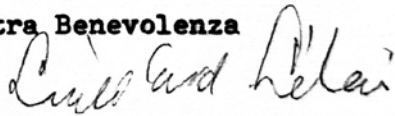
54 A vatikáni magyar kutatásokról átfogóan ld. TUSOR Péter: *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021)* (CVH I/20), Budapest–Róma, 2022.

55 Érszegi Géza levele Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszterhez, Budapest, 1991. március 20. (gépelte, digitalizált fogalmazvány). Vagy amint a fogalmazvány első, kéziratossá változtatásban szerepel: „sokat dolgoztam másokért, mit, remélem, ezután sem rónak fel bűnömül”.

*Il Cardinale
Ladislao Lékai
Primate d'Ungheria, Arcivescovo di Esztergom*

**Si attesta che il Signor
ERSZEGI Géza
Archivista ungherese, residente a Roma presso
l'Accademia d'Ungheria, Via Giulia n.1.
incaricato da me fare ricerche storiche della
Chiesa Ungherese.**

Raccomando alla Vostra Benevolenza



Roma, 1.12.1985

**Primate d'Ungheria
Arcivescovo di Esztergom**

*Lékai László bíboros primás ajánlólevele Érszegi Géza egyháztörténeti kutatásaihoz,
1985.*



**SACRA CONGREGAZIONE
PER L'EVANGELIZZAZIONE DEI POPOLI**

ARCHIVIO STORICO

Tessera di ammissione N.**13**.....

Rilasciata al..... Sig. **Dr. ERSZEGI GEZA**.....

il **17 Gennaio 1987**.....

Piazza di Spagna, 48 - 00187 Roma

*Érszegi Géza kutatói igazolványa a Népek Evangelizálása Szent Kongregációja
Levéltárában, 1987.*

Önnek minden jót kívánva, és remélve hogy máskor,
és pedig egy későbbi időpontban, lehetséges lesz ezt az igazán nagy és érdekes tervet keresztülvinni,

meleg üdvözlettel,



HABSBURG OTTÓ

Hindenburgstraße 15 8134 Pöcking Telefon 08157-7015 Telex: 5216640

Habsburg Ottó válaszevele Érszegi Gézához, részlet, 1990.



Utolsó éveiben Érszegi Géza jobbára Karácsony táján látogatott Rómába, s nem mulasztotta el, hogy egy-két napra beiratkozzon a Vatikáni Titkos Levéltárba – utolsó kutatói igazolványa 2019-ből.

SOMORJAI ÁDÁM

PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉG 1975–2022 KÖZÖTT

Írói álnevei: Imre Béla, Esztergomi Béla, Esztergombi Béla, Győri Árpád

1975

1. *Befejeződött vagy csak megkezdődött a liturgikus megújulás?* in: *Régi és új a liturgia világából. Prof. Radó Polikárp OSB 1891–1974 emlékének*, Szerk. Szennay András, Budapest 1975. 39–47. (németről) Fordítás

1981

2. *A magyar bencések múltja és jelene*, in: Szennay A. (szerk.), *Népek nagy nevelője... Szent Benedeknek, Európa Védőszentjének emlékezete*, Budapest 1981. 421–444. térképek, táblázatok (Hervay Ferencsel): 497–509.

1984

3. Recenzió Imre Béla álnéven: Szabó Zoltán: *Ősök és társak. Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem*, Bern 1984. 314 lap. Molnár-Kerekes Nyomda (München). A válogatásban közreműködött és a szöveget gondozta Czigány Lóránt.

1985

4. *Német igék tanítása iskolai számítógépen (ABC 80)*, in: MTA Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője, Veszprém 1984. Számítógép és nyelvoktatás II. Győr 1983. XI–12. 53–72.
5. Recenzió Imre Béla álnéven: *Magyar Katolikus Almanach 1984*. Szerk. Turányi László, Budapest, Szent István Társulat 1984. 871 lap (Első kötet), in: *Katolikus Szemle XXXVII (1985)*, 1. szám, 73–74.
6. Recenzió Imre Béla álnéven: *A Magyar katolicizmus kézikönyve 1984*. J. Morel – E. András: *Handbuch des ungarischen Katholizismus. UKI-Berichte über Ungarn 1984*, Wien 1984, 254 lap. ill. *Hungarian Catholicism: A Handbook. UKI-Report about Hungary*, Vienna-Toronto 1983, 191 lap. in: *Katolikus Szemle XXXVII (1985)*, 4. szám, 363–364.

1986

8. *A „másik Európa” keresztény gyökerei*, in: *Katolikus Szemle (Róma) XXXVIII (1986/1)* 12–14.
9. *Hit és kultúra kapcsolata. A Teológia körkérdése*, in: *Teológia 20 (1986/4)* 218–224. (németről) Fordítás https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1986/?pg=241&layout=s

1987

10. Riemann, F, *A félelem alaptípusai (Mélylélektani tanulmány). Oktatási célra készült rövidített összefoglalás*, Budapest 1987. utánnomás: 1988. 115 p. (Pszichoterápiás és Mentálhygiénés Szemléletformáló Füzetek 2.) Fordítás, rövidítéssel – új kiadás: 2003, 2016. lásd ott.
11. *Hit és erkölcs a ma egyházában. A Teológia beszélgetése Franz Böckle professzorral*, in: *Teológia* 21 (1987/3) 160–163. (németről) Fordítás
https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1987/?pg=173&layout=s

1988

12. *Születésszabályozás – egyke*, in: Szabó F. (szerk.), *Személy, házasság és család. Erkölcszociológiai, pszichológiai, szociológiai, egyházi és pedagógiai szempontok*, Róma 1988. 157–173. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
13. *A szláv–bizánci kereszténység kezdete és fejlődése. Egy történeti konferencia margójára*, in: *Új Ember* 1988. június 5.
14. *A kijevi Rusz megkeresztelkedésének millenniuma (988–1988)*, in: *Katolikus Szemle* II (XL) (1988/2) 168–169.
15. *A magyar egyháztörténetírás reneszánsza előtt?* in: *Katolikus Szemle* II (XL) (1988/4) 365–367.
16. Társ szerzős, Alina Kozinskával, *A Fény-Élet (Oázis) mozgalom*, in: *Vigilia* 53 (1988/6) 427–431.
17. *Cirill, Metód és István király: Slavorum – et Hungarorum – Apostoli*, in: *Vigilia* 53 (1988/10) 758–762. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996. Lásd még: 2012. Szeged.
18. *A fogamzásszabályozásról – néhány új szempont tükrében*, in: *Teológia* 22 (1988/4) 244–250.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1988/?pg=261&layout=
Lásd még: Korzenszky Richárd – Somorjai Ádám: *Magyar sorskérdések*. Róma 1989. 139–150.
19. (magyarról lengyelre:) Korzenszky, Richárd, *Chrzescijanskie wartosci w kulturze wegierskiej*, in: Radwan, M. – Styczen, T. (szerk.), *Ewangelia i kultura. Doswiadczenie srodkowo-europejskie. Sladem Trzeciej Pielgrzymki Jana Pawla II.*, Róma 1988. 239–250. Fordítás

1989

20. KÖNYV I: Társ szerzős, Korzenszky Richárddal, *Magyar sorskérdések*, Róma 1989. 93–150.
21. *Zanedbané hladiská*, in: *Slovenské hlasy z Rima* (Róma) 1989/4. 3–7.
22. *Bencés monostorok Magyarországon a X–XVI. században*, in: Sulyok E. (szerk.), *Főiskolai Évkönyv 1987/88 és 1988/89*, Pannonhalma, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, V/1–5. (gépelt)
23. *A magyarországi bencés rend XX. századi történetének rövid vázlata*, uo. VI/1–16. +1 ábra.
24. *Születésszabályozás – egyke*, in: *A Szív* (Toronto), 6–10 (1989) 275–277. 325–327. 414–417. 470–473.

25. Társszerzős, Uzsoki Andrással, *A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Essays in Church History in Hungary) Budapest 1 (1989) 279–290.
26. *Gondolatok az ifjúsági hivatástisztázó lelkigyakorlatról*, in: Teológia 23 (1989) 53–56. https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1989/?pg=61&layout=s

1990

27. KÖNYV II: *Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns (ca. 1750–1945). Ein moraltheologischer Beitrag zur Geschichte der Kontrazeption in einer vorindustriellen Gesellschaft*, Dissertatio ad Doctoratum in Theologia morali consequendum, Katholische Akademie, Hamburg 1990. 199 p. <http://mek.oszk.hu/15500/15520/15520.pdf>
28. Társszerzős: Zsolnay Imrével, *Kardynal Mindszenty – zrehabilitowany*, in: Znaki Czasu (Róma) Nr. 17. (1990) 192–207.
29. Társszerzős: Zsolnay Imrével, *Kardynal Mindszenty – pobity bohater narodu?* in: W drodze (Poznan) Nr. 5. (201.) (1990) 88–100.
30. *Magyar egyháztörténeti munkaközösség*, in: Katolikus Szemle (Róma) IV (XLII) (1990/1) 91–93.
31. *Magyar hét Itáliában*, in: Új Ember 1990. szeptember 30. 7. lap.

1991

32. KÖNYV III: Társszerkesztő: Zombori Istvánnal, *A katolikus egyház Magyarországon*, Budapest 1991. 159 p. (Ecclesia Sancta 1.)
33. *Születésszabályozás–egyke*, in: Borián E. (szerk.), *Az Úr szolgálatának iskolája. Schola servitii. A gimnázium tanárainak tanulmányaiból 1939–1989*, Pannonhalma 1991. 116–124.
34. *Az egyiptomi anachóréták és a pogány vallás*, in: *Corona Fratrum. Dr. Szennay András főpát úrnak 70. születésnapjára*, Pannonhalma 1991. 157–193.
35. *Szennay András publikációinak bibliográfiája*, in: *Corona Fratrum*. Pannonhalma 1991. 387–399.
36. Üzenet a magyarokhoz. II. János Pál pápa gondolataiból, in: Teológia 25 (1991) 129–131. https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1991/?pg=144&layout=s

1992

37. *Quadro geostorico*, in: *Storia religiosa dell'Ungheria*, szerk. Adriano Caprioli e Luciano Vaccaro, Milano–Gazzada 1992. La Casa di Matriona – Fondazione Ambrosiana Paolo VI. 19–27. (Ricerche Europa, n. 8.)
38. *L'Enciclica Rerum Novarum e lo sviluppo del movimento cristiano–sociale in Ungheria*, in: „*Rerum Novarum*” *L'uomo centro della società e via della chiesa. Atti del Congresso Internazionale Interuniversitario (6–9 maggio 1991)*, Szerk. Giovanni Diurni, Roma 1992. Libreria Editrice Vaticana – Libreria Editrice Lateranense, 227–242. («Utrumque Ius»). Collectio Pontificiae Universitatis Lateranensis, n. 22.)

39. Társszerzős: Kozma Bélával, *San Adalberto apostolo dei popoli nella parte orientale dell'Europa occidentale*, in: Bollettino Ufficiale dell'Istituto del Sacro Romano Impero, n. 2. anno 5. Dicembre 1992. 28–31.

1993

40. *Kalandom a KAIROSZ-szal, avagy hogyan lettem vállalkozó*, in: Egyházfórum 8 (1993/1) 42–46.
41. *A lengyel egyházmegyék átrendezése 1992-ben*, in: Új Ember 1993. június 13.
42. *Szent Adalbert, Kelet-Közép-Európa népeinek védőszentje*, in: Távlatok 12–13 (1993/4–5) 440–446. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
43. *A keresztény Európa kialakulása. Szent Adalbert műve és jelentősége. Konferencia Rómában, 1992. november 6–7–8-án*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993/3–4) 223–227. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
44. Leeuwen, A. v., *A kereszténység a világtörténelemben. Vázlat*, (Christentum in der Weltgeschichte. Das Heil und die Säkularisation, Stuttgart–Berlin 1966. c. kötet összefoglalása pedagógiai célra, készült 1974-ben), Bencés Kiadó, Pannonhalma 1993. 72 p. Fordítás, rövidítéssel
45. *A szolgálati papság és a civil társadalom. II. János Pál pápa beszéde*, in: Új Ember 1993. augusztus 15. 2. p. (olaszról) Fordítás
46. Flaga, J., *A lublini Katolikus Egyetem Lengyel Egyháztörténeti-Földrajzi Intézet*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 5 (1993/3–4) 201–212. (lengyelből) Fordítás
47. Grygiel, S., *A szabadság megtapasztalása*, in: Forintos Gy. – Szesztay A. (szerk.), „Szelíd erő” *Lengyelországban. Teológiai, bölcseleti, politikai tanulmányok*, Pannonhalma 1994. (Katolikus Szemle 1993/3–4). 43–47. (lengyelből) Fordítás
48. Grygiel, L., *Gondolatok Európa keresztény hagyományáról*, uo. 48–54. (lengyelből) Fordítás
49. KÖNYV VI: *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863–1993)*. Budapest 1993. 217 p. (Studia Theologica Budapestinensia 9.) https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_StudiaTheologicaBudapestinensia_09_1993/?pg=2&layout=s

1994

50. KÖNYV IV: *Utazás a Veritatis Splendor világában. II. János Pál pápa 10. enciklikájának rövid bemutatása*. (Erkölcsteológiai füzetek 1.) Róma 1994. 32 p. (Kötet és sorozat szerkesztése is)
51. *Erkölcsteológiai bibliográfia. Alapvető tájékozódás*. Róma 1994. 16 p. (Erkölcsteológiai füzetek 2.) (Kötet és sorozat szerkesztése is)
52. KÖNYV V: *Kelet-Közép-Európa Szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)*, Budapest 1994. 208 p. (METEM Könyvek 5.)
53. Grégoire, R., *Az európai szerzetesség a IX–XI. században*, in: Kelet-Közép-Európa Szentje: Adalbert [Vojtech-Wojciech-Béla], Budapest 1994. 29–37. (franciából) Fordítás
54. Muszynski, H., *Gniezno és Szentje*, in: Kelet-Közép-Európa Szentje: Adalbert [Vojtech-Wojciech-Béla], Budapest 1994. 57–64. (olaszról) Fordítás
55. Bogay, T., *Brevnov és a magyar misszió. (Gondolatok történelmi kérdésekről, amelyekre talán sohasem lesz válasz*, in: Kelet-Közép-Európa Szentje: Adalbert [Vojtech-Wojciech-Béla], Budapest 1994. 193–205. (németről) Fordítás

56. KÖNYV Társszerkesztő: Harrach Péterrel, *Az élet és szeretet bölcsője. Katolikus Családkonferencia, Máriabesnyő, 1994. szeptember 15–17.* Magyar Katolikus Püspöki Kar Családpasztorációs Bizottsága, Budapest 1994. 144 p.
57. Gondolatok a keresztény családok mai helyzetéről hazánkban, a teológus szemével, in: *Az élet és szeretet bölcsője.* Budapest 1994. 51–59. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
58. Sgreccia, E., *A család bioetikai kérdései*, olaszból, in: Somorjai Á. – Harrach P. (szerk.), *Az élet és szeretet bölcsője.* Katolikus Családkonferencia, Máriabesnyő, 1994. szeptember 15–17. Püspökkari Családpasztorációs Bizottság, Budapest 1994. 92–114. (olaszról) Fordítás
59. Camisasca, M., *Korunk válságtünetei és a keresztény család*, olaszból, in: uo. 127–136. (olaszról) Fordítás
60. *Az egység szolgálatában.* Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára, Társszerkesztők: Boór János, Kiss Ulrich és Kovács K. Zoltán, (Katolikus Szemle 1994 /3–4) Pannonhalma 1994. 359 p.
61. Békés Gellért publikációinak bibliográfiája, in: *Az egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára,* Pannonhalma 1994. 63–82.
62. *A magyar nyelvű teológiai kutatás helyzetéről*, in: *Az egység szolgálatában.* Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára, Pannonhalma 1994. 285–301. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
63. Teichmann J, *Kérjétek Jeruzsálem számára, ami békességére szolgál!*, in: *Az egység szolgálatában.* Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára, Pannonhalma 1994. 179–185. (németről) Fordítás
64. Studer, B., *A patrisztikus párbeszéd Istennel*, in: uo. 303–318. (olaszról) Fordítás
65. *Catechismo dell'enciclica Veritatis splendor*, Szerk. Monache benedettine dell'abbazia di S. Margherita, Dir. Adam Somorjai OSB, Fabriano 1994. 48 p.
66. *Europa braucht keine große Mauer*, (szerkesztőségi összefoglalás in: Projekt Europa Nr. 31–32. 1994. 56–57. (ugyanaz az angol és francia nyelvű kiadásban)
67. Gazdaság és erkölcs keresztény szemmel, in: *Teológia* 28 (1994/1) 29–34. https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1994/?pg=39&layout=s
Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
68. *Az elnyomástól a szabadságig. Az egyház Magyarországon 1945–1992*, Recenzió: Bozsóky, P. – Lukács, L., *De l'oppression à la liberté. L'Église en Hongrie 1945–1992*, in: *Távlatok* 17–18. sz. (1994) 470–474.
69. *Népesedési kérdések a történeti demográfiai és újabb egyke-kutatások fényében.* Társadalomtörténeti hipotézis, in: *Hitel* 7 (1994) 36–46. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
70. Gazdaságtikai kérdések, in: *Teológia* 28 (1994/3) 160–165. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996. https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1994/?pg=178&layout=s
71. Recenzió: Veritatis Splendor. Szent István Társulat, Budapest, é.n. (1994.) in: *Egyházforum* 9 (1994) 115–119.
72. A Veritatis Splendor enciklika fogadtatása az olasz egyházi és világi napisajtóban, in: *Egyházforum* 9 (1994) 119–123.
73. Hit, család, gyermek in: *Magyar Élet* XI (II) (1994), 11. szám, 1–4.

74. Magyar egyháztörténeti témájú disszertációk a bécsi egyetemen, 1831–1984, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok / Essays in Church History in Hungary 6* (1994/1–2) 235–242.
75. Recenzió: Erdő Péter – Schanda Balázs, Egyház és vallás a mai magyar jogban..., in: *Távlatok* 20. (1994), 6. szám, 776.
76. Szent István ünnep a Dél Keresztje alatt, in: *PAX. Időszaki értesítő a lelki és az egyházközségi élet szolgálatára* (São Paulo), n. 21. 1994. december, 41–42.
77. Egyháztörténeti témájú disszertációk a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hit-tudományi Karán (1863–1993), in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok / Essays in Church History in Hungary 6* (1994), 3é4. szám, 251–265.
78. Toynebee, A. A., *Tanulmány a történelemről. Vázlat* (A Study of History, I–XII. 1934–1961. A Sommervell-féle összefoglalás alapján, rövidítésekkel. Összefoglalás oktatási célra, készült 1976-ban), Pannonhalma 1994. 64 p. Fordítás, rövidítés-sel

1995

79. *Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien. Ungarische Erfahrungen ca. 1750–1945*, in: *Folia Theologica* (Budapest) 6 (1995) 197–214.
80. KÖNYV VII: *A makariosz/szimeoni iratok*, Pannonhalma 1995. (Pannonhalmi Fü-zetek 36.) 56 lap.
81. KÖNYV Szerk. *Milyen Európa felé? Keresztények Európáról*, (Katolikus Szemle, 1995/3–4.) Pannonhalma 1995. 231 lap.
82. KÖNYV (szerk.) *Unum omnes in Christo. In unitatis servitio. Miscellanea Gerardo J. Békés OSB octogenario dedicata*. Társszerkesztő: A. Szennay, Pannonhalma 1995. 582 p.
83. *Bibliographia publicationum Gerardi Békés*, in: uo. 63–80.
84. *Pastoral Strategies of the Roman Catholic Church in Hungary, 1945–1986*, in: uo. 563–581.
85. *Kelet-Közép-Európa népei. A „kereszténység védőbástyája” népeinek közös voná-sai*, in: *Milyen Európa felé? Keresztények Európáról*, Pannonhalma 1995. (Katoli-kus Szemle, 1995/3–4. sz.) 53–66. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
86. *Gazdasági kérdések*, in: *Keresztény Élet* VI (1995) n. 2. 4–8.
87. *A házasság céljairól alkotott szemlélet alakulása századunkban*, in: *Teológia* XXIX (1995/1) 37–41. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
88. Recenzió: Az abortuszról egy kandidátusi értekezés nyomán. Jobbágyi Gábor, A méhmagzat életjoga. Az abortuszlegalizáció konfliktusa, Budapest 1994., in: *Teo-lógia* XXIX (1995/1) 52–54.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1995/?pg=55&layout=s
89. *Békés Gellért pályaképe*hez, in: *Pannonhalmi Szemle* 3 (1995/1) 59–64. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe, lásd 1996.
90. *Kelet-Közép-Európa népei. A „kereszténység védőbástyája” népeinek közös voná-sai*, in: *Hitel* 8 (1995) 45–54. Felvéve a *Kutatóárkok* c. kötetbe.
91. *Szent István ünnep a Dél Keresztje alatt*, in: *Új Ember*, 1995. augusztus 20. 5.
92. *A Teológia tartalmi mutatója 1983–1995/3*, in: *Teológia* 19 (1995. 4. sz.) 248–296.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1995/?pg=55&layout=s

93. *Egy tudományos konferencia margójára*, in: Új Ember 19 november 1995.
94. Bohdan Cywinski, *A Katolikus Egyház Szlovákiában a kezdetektől 1948-ig*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995/1–2) 261–278. (lengyelből). Fordítás
95. Zaboklicki, Krzysztof, *A lengyel történészek Rómában Fraknói Vilmos idejében és a Lengyel Könyvtár megalapítása*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok / Essays in Church History in Hungary 7 (1995/3–4) 171–177. (olaszról). Fordítás
96. Esch, Arnold, *A római Porosz Történeti Intézet 1888–1936*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok / Essays in Church History in Hungary 7 (1995/3–4) 179–183. (olaszról). Fordítás
97. Kovács, Elisabeth: *Egy Bibliotheca Pontificum. A pápák modern történetének alapvető elvei és vonásai*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok / Essays in Church History in Hungary 7 (1995/3–4) 211–235. (németről). Fordítás
98. Recenzió: Ónody O., *O culto dos santos húngaros no Brasil e a história da igreja católica romana húngara no Brasil*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok / Essays in Church History in Hungary 7 (1995/3–4). 245–251.
99. *Előszó*, in: Harsányi Pál Ottó OFM, *Új ég, új föld felé? Ökoteológiai vázlat, Erkölcsteológiai Füzetek 4. Róma 1995. 3. (Kötet és sorozat szerkesztése is)*

1996

100. KÖNYV VIII: *Kutatóárkok. Válogatott tanulmányok 1988–1995*, Püski, Budapest 1996. 160 p.
101. *I rapporti tra i popoli dell'Europa centro-orientale*. in: *Quale federalismo per quale Europa. Il contributo della tradizione cristiana*, szerk. F. Citterio – L. Vaccaro, Morcelliana, Brescia 1996. 71–85.
102. *Theologie in Nicht-Weltsprachen*, in: *Folia Theologica* 7 (1996) 165–178.
103. *Alle radici europee del monachesimo*, in: *L'Osservatore Romano*, N. 203. Giovedì 5 settembre 1996. Supplemento, p. 12.
104. *Gazdaság és erkölcs keresztény szemmel*, in: *Remény VII.* 1996. február 8. 7. sz. 3.
105. *Román kiállítás a Vatikánban*, in: *Új Ember* 1996. március 3.
106. *Román kiállítás a Vatikánban*, in: *PAX. Időszaki értesítő...*, Sao Paulo, n. 25. 1996. augusztus, 39–40.
107. *Mónika Naplójának római bemutatója*, in: *Keresztény Élet* 1996. május 19.
108. *A Szentatya látogatása elé*, in: *Pannonhalma. Önkormányzati lap*, 1996. szeptember 3. 8.
109. *Millenniumi kiadványok Pannonhalmán*, in: *Távlatok* 31. sz. (1996/5) 644–647.
110. *Ma is privatizálni akarják a vallást Európában? Konferencia Pannonhalmán és Győrött*, in: *Új Ember* 1996. október 13. 2.
111. *Bencés apátok Pannonhalmán*, in: *Új Ember* 1996. október 13. 5.
112. *„Az élelmiszer elég volna – az elosztás rossz”. A család és a demográfia Európában*, in: *Új Ember* 1996. november 3. 1. és 6.
113. *Bencés monostorok Magyarországon a X–XVI. században. Vázlat*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – REGNUM* 8 (1996/1–2) 9–14.
114. *A magyarországi bencés rend XX. századi történetének rövid vázlata 1983-ig*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – REGNUM* 8 (1996/1–2) 137–148.
115. *A Szent Gellért Hittudományi Főiskola Évkönyveinek három folyama: 1–7 (1911–1917), 8–10 (1940–1943), 11–22 (1958–1989)*, Recenzió in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – REGNUM* 8 (1996/1–2) 365.

116. Irodalom, in: Söveges Dávid OSB, *Isten útja a bencéseken át. Kis bencés rendtörténet* (Rendtörténeti Füzetek 1.) Pannonhalma 1996. 145–146. (Kötet és sorozat szerkesztése is)

1997

117. KÖNYV Szerk. *Család és demográfia Európában*, Budapest 1997. 125 p. (Családpasztorációs Füzetek 1.)
118. Család Pápai Tanácsa: *Család és demográfia Európában*. Róma, 1996. október 17–19. Konferencianapló, in: *Család és demográfia Európában*, Budapest 1997. (Családpasztorációs Füzetek 1.) 9–20.
119. KÖNYV IX: *Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma, társszerk.* Pál Józseffel, Accademia d'Ungheria in Roma – METEM, Roma–Pannonhalma 1997. 233 p.
120. *De l'oppression à la liberté. L'Église en Hongrie 1945–1992.* par Paul G. Bozsóky et László Lukács. Chronique des événements ordinaires et extraordinaires. Témoins et témoignages. Beauchesne, Paris 1993. 381 p. – Recenzió in: *The Catholic Historical Review* 83 (1997/1) 130–131.
121. Sankt Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla), gemeinsamer Heiliger der Völker Ostmitteleuropas, in: *Adalbert von Prag. Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas*, Hrsg. v. Hans Hermann Henrix (Schriften der Adalbert-Stiftung, Krefeld, Bd 4.) Baden-Baden 1997. 209–213.
122. Pannonhalma – geistliches Zentrum in der katholischen Kirche Ungarns, in: *L'Osservatore Romano* 27 (1997) Nr. 33/34. 15. August 1997. 5–6.
123. Gli inizi del monachesimo in Ungheria e la missione cristiana nell'Est-europeo. Abbozzo per un bilancio preliminare ossia elementi per lo *status quaestionis* della ricerca,
in: *Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma*, Róma–Pannonhalma, 1997. 27–35.
in: *Early Christianity in Central and East Europe*. Ed. Przemyslaw URBANCZYK, Warszawa 1997. 147–154.
124. *Előszó*, in: Glóner Rózsa: Halál helyett az élet kultúrája. Abortusz és eutanázia, *Erkölcsteológiai Füzetek* 5. Róma 1997. 5. (Kötet és sorozat szerkesztése is)
125. *Proste porównanie Adalbert = Béla = Wociech = Vojtech*, Nr. 17. maj 1997. str. Rozmawial: Duckiné Ágnes.
126. *I cos jeszcze. Korona. Kontynuacja rozmowy z Adamem Somorjai OSB.* Rozmawial: Pál Illés. in: *Polonia wegierska*, Nr. 20. sierpien 1997. str. 11. 17.

1998

127. KÖNYV X: (szerk.), *Repertorium bibliographicum Sect. Theologiae Moralis, BIS 1966–1991*, (Studia Theologica Budapestinensia. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata 18.), Budapest, 1998. 217 p.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_StudiaTheologicaBudapestinensia_18_1998/?pg=5&layout=s
128. *Niektóre paralele i różnice w historii Kosciola katolickiego w Polsce i na Węgrzech*, in: *Christianitas et cultura Europae*, Księga Jubileuszowa prof. Jerzego Kloczowskiego, czesc I., red.: Henryk Gapski, Lublin 1998, p. 144–147.

129. *Association of Church History in Hungary*, in: Culture et Foi / Cultures and Faith / Culturas y Fe, Pontificium Consilium de cultura, CdV, VI–3. 1998. 222–223.
130. *Bernhard Häring CSsR (1912–1998)*, in: Távlatok 42. sz. (1998/4) 674–677.
131. *Tízéves a METEM. Ünnepi gondolatok*, in: Távlatok 42. sz. (1998/4) 678–681.
132. *Teologia katolicka na Węgrzech*, in: PROGLAS nr. 10/11 3–4/1998. 16–21.
133. *Sant'Adalberto e il Cristianesimo ungherese nel contesto centroeuropeo*, in: La civiltà ungherese e il cristianesimo. Atti del IV° Congresso Internazionale di Studi Ungheresi, Roma–Napoli 9–14 settembre 1996. I. Budapest–Szeged 1998. 36–43.
134. Utószó a magyar kiadáshoz, in: Philibert Schmitz OSB, *A bencések civilizációs tevékenysége a XII.-tól a XX. századig*, I. (Rendtörténeti Füzetek 2.) Pannonhalma 1998. 309. (Kötet és sorozat szerkesztése is)

1999

135. *Harcban a korszellemmel. A Német Püspöki Kar körlevele a házasság és a család védelmében*, in: Új Ember, 1999. február 14.
136. *Egyforma kegyetlenséggel irtottak mindenkit. A katolikus egyház vértanúsága a Szovjetunióban*, in: Keresztény Élet, VII/8. 1999. február 21. 5. lap.
137. *Valóban feltámadt*, in: Keresztény Élet, VII/14. 1999. április 4. 1. lap.
138. Többen vannak a szentek, mint gondolnánk... Beszélgetés Edward Nowak érsekkel, a Szenttéavatási Kongregáció titkárával, in: Új Ember 1999. május 2. 7. lap.
139. *Az emberi jogok és a család jogai. Az európai politikusok és törvényhozók második találkozója (Vatikán, 1998. október 22–24)* – in: Hítel 12 (1999/6) 53–58.
140. *Fordul a szél? Német sajtóvisszhangok a Humanae Vitae 30. évfordulója kapcsán avagy VI. Pál pápa prófétai enciklikájának újraolvasása*, in: Teológia 33 (1999/1–2) 51–59.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_1999/?pg=52&layout=s
141. Függetlenség. *A Magyar Bencés Kongregáció tagjai a római Szent Anzelm kollégiumban 1888–1998*, in: Sólymos Szilveszter OSB, *Pannonhalma élete a XIX. században. Összegyűjtött rendtörténeti tanulmányok*, (Rendtörténeti Füzetek 3.) Pannonhalma 1999. 306–307. (Kötet és sorozat szerkesztése is)

2000

142. *Betonra is vetni kell*, in: Új Ember 2000. január 2–9. 13.
143. *Az élet védelmében. Felhívás a magyarországi keresztényekhez*, in: Keresztény Élet, 2000. február 27. VIII/9. 1. lap
144. *Kelet-Közép-Európa Szentje: Adalbert (Vojtech=Wojciech-Béla)*, in: *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt*. Strigonium antiquum IV. Szerk. Hegedűs András – Bárdos István, Esztergom 2000. 13–19.
145. *KÖNYV Emberi Jogok: Család és politika. Konferencia a Vatikánban 1998. október 22–24*. Szerkesztett. Budapest, 2000. 187 l.
146. *Az emberi jogok és a család jogai. Az európai politikusok és törvényhozók második találkozója*. Róma, 1998. október 22–24., in: *Emberi Jogok: Család és politika. Konferencia a Vatikánban...* 9–29.
147. Angelo Sodano bíboros államtitkár, *Politikusként a közjó szolgálatában*, fordítás olaszból, in: *Emberi Jogok: Család és politika. Konferencia a Vatikánban...*, 33–46.

148. Alicja Grzeskowiak, *A család és az élet védelme Kelet-Közép-Európában*, fordítás olaszból, in: *Emberi Jogok: Család és politika. Konferencia a Vatikánban...*, 59–82.
149. *A Szent Gellért Főiskola Évkönyvei négy folyamának repertórium*, in: *A Pannonhalmi Szent Gellért Főiskola Évkönyve* 23 (1998/1999) 203–233.
150. *Kórház – abortusz nélkül. Interjú Mauro Meacci atyával, subiacói főapáttal*, ford. in: *Keresztény Élet* VIII/9. 2000. február 27. 1.
151. *A lelkiismeret kiáltása*, ford. Új Ember, 2000. Március 5. 6. 1.
152. *Amikor a Pápa bocsánatot kér*, in: *Keresztény Élet* VIII/9, 2000. Március 26. 2. 1.
153. *Amikor a Pápa bocsánatot kér*, in: *Lépcső* 2000. Március 1. 1.
154. *Az emlékezet megtisztítása avagy a Pápa és az Egyház bűnei*, in: *Új Misszió* 2000. Április
155. *A koronaküldés motívuma. Egy magyar állampolgár eszmélődése*, in: *Válaszúton. Pogányság – Kereszténység. Kelet-Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről*, Veszprém 2000. május 8–10. MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém 2000. 75–82.
156. KÖNYV szerk. *Rendi körlevelek a külföldi rendtársakhoz*, Előszó, in: *Békés Gellért OSB, Külföldi rendi körlevelek 1957–1974.*, (Rendtörténeti Füzetek 4.) Pannonhalma 2000. 5–6. (Sorozat szerkesztése is)

2001

157. *Pannonhalma, a magyar Monte Cassino*, in: *A magyar kereszténység ezer éve*, Szerk. Cséfalvay Pál és Maria Antonietta De Angelis, Budapest 2001. 171–175.
Pannonhalma, il Monte Cassino ungherese, in: *Mille anni di Cristianesimo in Ungheria. Hungariae Christianae Millennium*, a cura di Pál Cséfalvay e Maria Antonietta De Angelis, Budapest 2001. 171–175.
Pannonhalma, the Hungarian Monte Cassino, in: *A thousand years of Christianity in Hungary*, ed. by. István Zombori, Pál Cséfalvay e Maria Antonietta De Angelis, Budapest 2001. 171–175.
158. *Széljegyzetek Gergely Jenő 17. monográfiája kapcsán*, in: *Egyházforum* 2001/1. 32. lap.
159. KÖNYV Szerk. *A humánembrió identitása és jogállása*, Szerk. Juan de Dios Vial Correa és Elio Sgreccia, Budapest 2001. 365 lap. (Családpasztorációs Füzetek 2.)
160. KÖNYV „Újat és régít”. *Szennay András pannonhalmi főapát úr 80. születésnapjára*, Pannonhalma 2001. (Kötet szerkesztése és lektorálása)
161. *Szennay András OSB irodalmi munkása 1948–2001*, in: „Újat és régít”. *Szennay András pannonhalmi főapát úr 80. születésnapjára*, Pannonhalma 2001. 83–101.
162. *Magyar bencés közösségek Nyugaton*, in: „Újat és régít”. *Szennay András pannonhalmi főapát úr 80. születésnapjára*, Pannonhalma 2001. 149–160. A függelékben a Békés Gellért, Külföldi rendi körlevelek c. könyvének mutatója, i. h., 154–160.
163. *Persecución de la jerarquía y del clero católicos en la Unión Soviética, 1917–1939*, recenzió Roman Dzwonkowski – Irina Osipova könyvéről, in: *Humanitas* (Santiago da Chile), 23. sz. 6 (2001) 565.
164. *Magyar Bencés a Vatikánban*. Czoborczy Bence interjúja, in: *Keresztény Élet* 2001. augusztus 19.

2002

165. *Teologia katolicka na Wegrzech* (l. 122. sz., újranyomatás lengyelül: *Teologia w Polsce. Biuletyn informacyjny, Sekcja Dogmatyczna Teologów Polskich*, Nr. 68–69. 2002. 34–41.

2003

- Riemann, F, *A félelem alaptípusai (Mélylélektani tanulmány). Oktatási célra készült rövidített összefoglalás*, Budapest 1987. 115 p. utánnomás: 1988. Új kiadás: 2003. 135 p. 2016. 163 p. Fordítás, rövidítéssel.
166. *Mi az igazi Húsvét?* In: *Életünk XXXV. évf. 4. sz. 2003. április 1. 1.*
167. *Motyw wysylania korony*, in: *Wegry – Polska, 1000 lat chrzescijanstwa*. Szerk. Jan Zimny, Sandomierz 2003. 203–210.
168. *Kardynál József Mindszenty – prorok wsród proroków*, in: *Wieksi i mniejsi prorocy Europy Srodkowo-wschodniej XX wieku. Materialy I I II Forum Teologów Europy Srodkowo-Wschodniej*, Lublin, 30 listopada – 1 grudnia 2001 r. Lublin, 6–8 maja 2003 r. Red. K. Klauza – S. C. Napiórkowski OFMConv – M. Pek MIC, Lublin, 2003. 579–589.
169. *Őszinte szó a félmúlt fel nem dolgozott árnyékai tisztázása érdekében. Recenzió Szennay András: Visszatekintés c. könyvéről.*, in: *Új Ember* 2002. május 26. 6. lap.

2004

170. *Nagybőjt elején*, in: *Életünk, XXXVI. Évf. 3. sz. 2004. március, 1. 1.*
171. *Il Cardinale Mindszenty. La vita, le opere*, in: *Il Nuovo Aeropago*, anno 23, numero 3–4 (91–92) 2004. 24–30.
172. Lektorált: II. János Pál, *Keljetek föl, menjünk!*, *Új Ember* Budapest 2004.
173. *Rec. Pius Engelbert OSB, A Római Szent Anzelm Bencés Kollégium*, in *Új Ember* LX. évf. 12. sz. 2004. március 21. (Esztergomi Béla álnéven)
- Rec. Tusor Péter, A barokk pápaság, 1600–1700. Gondolat, 2004. 386 l. Könyvismertetés a Vatikáni Rádióban*, elhangzott 2004. július 14-én.
174. *Külföldi Magyar Katolikus Akció*, in: *Magyar Kurír* 94 (2004) szeptember 20, hétfő.

2005

175. *KÖNYV Utószó a magyar kiadáshoz*, in: *Philibert Schmitz OSB, A bencések civilizációs tevékenysége a XII.-től a XX. századig, II.* (Rendtörténeti Füzetek 9.) Pannonhalma 2005. 321. (Kötet és sorozat szerkesztése is)
176. *KÖNYV A gyermekek: Család és társadalom az új évezredben. Nemzetközi Pasztorálteológiai Kongresszus, Vatikánváros, 2000. Október 11–13. A Család Pápai Tanácsa, Családpasztorációs Füzetek 3.* Szerkesztett. Budapest, 2005. 452 l.
177. *KÖNYV Előszó*, in: *A Katolikus Egyház Ausztriában. Ecclesia Sancta* 9. Budapest 2005. 9–10.
178. *Egyház és állam* (Könyvismertetés László T. László, *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest, Szent István Társulat, 2005.) in: *Életünk, XXXVII* (2005 szeptember). 5.
179. *Könyvismertetés: László T. László, Egyház és állam Magyarországon 1919–1945* in: *Távlatok* 2005/4. 70. szám, 521–523.
180. *KÖNYV Ajánlás*, in: *Cywinski, B., Tüzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában, II. „...Titeket is üldözni fognak” 1944–1958.* Budapest, 2005. 5–6.

181. *II. vagy Nagy János Pál pápáról – személyesen*, in: Obláció. Bencés lelkeségi lap. V/2. 2005. 27–29.
182. *Naplójegyzetek Rómából. Ahogy egy itt élő magyar megélte*, in: Vár (2005/1) 5–8.
183. *A Vatikán magyar szemmel. Beszélgetés Somorjai Ádám bencés szerzetessel, a magyar ügyek felelősével*, in: Hitvallás, 2005. október, 21. l.
184. Előszó, in: Gégény István, *Átlépni a halál küszöbén. Egy mennyei születésnap krónikája*, Angeli, Budapest 2005. 7–10.
185. Rec. *A Katolikus Egyház Ausztriában*, VR 2005. október, – in: *Életünk* 2005. December, 5. l.
186. Könyvismertetés: László T. László, *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest, Szent István Társulat, 2005. In: *Távlatok* 70 (2005/4) 521–523.
187. Lektorált: Joseph Ratzinger, *Életutam. XVI. Benedek pápa önéletírása (1927–1977)*, Szent István Társulat, Budapest 2005.
188. Lektorált: II. János Pál, *Emlékezet és azonosság. Beszélgetések az ezredfordulón, Európa*, Budapest 2005.
189. *Il topos della donazione della corona*, in: *Annuario 2002–2004. Conferenze e Convegni, Accademia d’Ungheria in Roma, Istituto Storico “Fraknoi”, Roma* 2005. 128–133.

2006

190. *Benedek Európája a kultúrák válságában*. Rec.: Joseph Ratzinger, *Benedek Európája a kultúrák válságában*, Szent István Társulat, Budapest 2005. – VR 2005. november 13–14. – in: *Életünk*, 2006. Január, 5. l.
191. Rec. *Isten barátai. Remete Szent Antal és Szent Pál életrajzai*. (Sághy Marianne, *Isten barátai. Szent és szentéletrajz a késő antikvitásban*, Catena sorozat, Monográfiák 7. Kairosz Kiadó, Budapest 2005.), Uj Ember, 2006. január 29. 6.
192. *Korai szerzetesség a kereszténység első századaiban, Gondolatok Sághy Marianne új könyve olvasván*, VR 2006. január 8/9. *Isten barátai. Remete Szent Antal és Szent Pál életrajzai*. Könyvismertetés. in: Uj Ember, 2006. január 29. 6. lap.
193. Előszó, in: Holló László, *Európai Unió – értékközösség. Az európai integráció katolikus társadalometikai vonatkozásai*, (Erdőcsteológiai füzetek 6.) Róma 2006. 5–6. (Kötet és sorozat szerkesztése is)
194. KÖNYV Utószó a magyar kiadáshoz, in: Philibert Schmitz OSB, *A bencések civilizációs tevékenysége a kezdetektől a XII. századig*, (Rendtörténeti Füzetek 10.) Pannonhalma 2006. 451–452. (Kötet és sorozat szerkesztése is)
195. *Bencés szentek és boldogok az év minden napjára*. Különnyomat a 176. tételből, (420–450.) Pannonhalma 2006. 32 pp. (szerk.)
196. ECCLESIA SANCTA. *Könyvsorozat a Katolikus Egyház történetéről az egyes európai államokban*, in: *Távlatok* 71. (2006/1) 127. (Név nincs közölve)
197. *A pápa a megpróbáltatásokról*, in: *Keresztény Élet*, 2006. június 25. 2. l.
198. *Oktober 23. öröksége. Kettős évforduló: 1456 és 1956*, in: *Életünk*, 2006 október 1. 4.
199. *O s. p. Ksiedzu infulacie Henryku Guzowskim 1921–2006*, in: *Gazeta Parafii Sw. Jana Chrzyciela w Miedzyrzeczu, Pazdziernik*, 2006. 26–27.
200. Előszó, in: *Erősítsd testvéreidet! – Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*, Szerk. Mészáros István, Szent István Társulat, Budapest 2006. 7–8.
201. *Pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*, Elhangzott: Vatikáni Rádió, 2006. október 29. Megjelent: *Keresztény Élet*, 2006. november 5. 2. lap.

202. *Tíz éve a harmadik loggián. Beszélgetés Somorjai Ádám bencéssel, a Szentatya Államtitkárságának munkatársával*, in: Szegletkő. A Budapest/Farkasrét Minden-szentek Plébánia közösségének lapja. XII. évfolyam, 2006. December.
203. *Adalékok Kelemen Krizosztom Pannonhalmi Főapát kinevezéséhez és lemondásai-hoz*, in: MEV-REGNUM 18 (2006/3–4) 105–142.
204. *Bencések Magyarországon. Regula oculorum*, in: Rubicon 2006/4. 32–41.

2007

205. *Gyűlölni nem, szeretni csak*, in: *Életünk*, 2007. február 6. – Harangszó, Királyhelmec, 2007. január. XI. évf. 1. sz. 2–3.
206. *Magyarként a világegyház központjában. Beszélgetés Somorjai Ádám bencéssel, a Vatikáni Államtitkárság munkatársával*, in: Uj Ember 2007. január 21. 9. lap
207. *Mindszenty József és az esztergomi érseki székhely üressé nyilvánításának dátuma. Egy szakirodalmi adat pontosítása: nem 1973. december 18., hanem 1974. február 5.*, in: Magyar Sion Új folyam I. / XLIII. (2007/1) 99–115. – http://epa.oszk.hu/01300/01397/00001/pdf/2007_1_099-109.pdf
208. KÖNYV XI: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések*, Pro manuscripto, Romae 2007. 278 l.
209. *Kardynal Mindszenty – Prymas Wegier; Maz stanu, ksiaze Kosciola*, in: Piotrkowskie Zeszyty Historyczne, 7–8 (2005/2006) 117–135.
209. *Társszerzős: Zsolnay Imrével, Kardynal Mindszenty – zrehabilitowany*, in: *Wegry – Polska. Wspólne dziedzictwo*, red. Jan Zimny, Sandomierz 2007. 175–204.
211. *Mindszenty bíboros 1971-es memoranduma és Pro Memóriája*, in: *Távlatok*, 2007/2. 76. sz. 226–231.
212. *Rec. Sághy Marianne, Isten barátai. Szent és szentéletrajz a késő antikvitásban*, Kairosz Kiadó, Budapest 2005., in: *Távlatok*, 2007/2. 76. sz. 284–285.
213. *Egy elfeledett Mindszenty–Zágon Pro Memoria*, in: *Vigilia* 72 (2007/9) 711–713. https://vigilia.hu/node/Vigilia_2007_09_facsimile.pdf
214. *Adalékok a magyarországi bencések apostoli vizitációjához és reformjához (1929–1932)*, in: MEV 19 (2007/1–2), 161–202.
215. *„Az igazság szabaddá tesz titeket”. Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán*, in: MEV 19 (2007/1–2) 219–224. – www.heh.hu
216. *Könyvekről 2007 karácsonya elé*, Vezércikk, Szent István Könyvklub Ingyenes katalógus, 2007 karácsony, 3. l.
217. *Hogy lesz az alapköből zárókő? Karácsony (craciun) elé*, in: *Egyetemes*. A Budapesti Katolikus Egyetemi és Főiskolai Lelkészség lapja, 45. Szám, 2007. Karácsonyvárás, 1. lap.
218. *Békés Gellért OSB, 1915–1999*, in: *Istenkereső tudósok. Magyar katolikus teológusportrék a XX. század második feléből*, szerk. Kránitz Mihály, Uj Ember, Budapest 2007. 37–48.
219. *Amerikai levéltári források Mindszenty József bíboros prímásról, esztergomi érsekről. Publikált források, 1956–1967*, in: MEV 19 (2007/3–4) 175–221.
220. *Recenzió: Utak és útvesztők. Egy rendhagyó könyv a pártállami kor egyháztörténetéről, Lénárd Ödön, Tímár Ágnes, Soós Viktor Attila, Szabó Gyula, Utak és útvesztők*, Kairosz, Budapest 2006, in: MEV 19 (2007/3–4) 418–420.

2008

221. KÖNYV XII: *“His Eminence Files”*. American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – *Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*, METEM, Budapest 2008. 368 l. <http://mek.oszk.hu/13800/13863/>
222. KÖNYV XIII: *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975* (Historia pro futuro 1), Bencés Kiadó, Pannonhalma 2008. 176 l. <https://mek.oszk.hu/23100/23191/> (2022. június 22-től) Második, változatlan kiadás 2013.
223. *A bíboros és a pápa*, Hovanyecz László interjúja Somorjai Ádámmal, in: Népszabadság, 2008. július 5. Hétféje 4.
224. *Félszázaléknyi esély. Mindszenty bíboros és a megüresedett esztergomi érseki szék*, Fáy Zoltán interjúja Somorjai Ádámmal, in: Magyar Nemzet, 2008. augusztus 2. 34. lap.
225. KÖNYV XIV: Zinner Tiborral: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2008. 1389 l.
226. KÖNYV XV: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja*, (Rendtörténeti Füzetek 13.), Pannonhalma 2008. 576 l <http://mek.oszk.hu/15400/15496> http://www.academia.edu/19751165/Visita_apostolica_in_Hungaria_2008
227. Mindszenty forró nyara, in: *Bencés Hírlevél, 2008. nyár, 15.* – www.bences.hu
228. *Politikai és lelkipásztori szempontok az egyházkormányzatban. VI. Pál pápa és Mindszenty József esete*, in: *Vigilia 73* (2008/11) 823–830. – https://vigilia.hu/node/Vigilia_2008_11_facsimile.pdf
Felvéve az Amerikai levéltárak titkai, 2021. kötetbe.
229. *Egy hónap Mindszenty bíborosnak az Amerikai Egyesült Államok Budapesti Nagykövetségén való tartózkodásából, a követségi dokumentumok tükrében: 1971. július hava*, in: *MEV 20* (2008/1–2) 167–194. – www.heh.hu

2009

230. (szerk.) *A Bencés Konföderáció* (Bencés Rendtörténet 1.) Pannonhalma 2009. 352 l.
231. XIII. Leó pápa és a római Szent Anzelm Primásapátság alapítása, in: *A Bencés Konföderáció*, 293–318. http://ahogy lehet.info/sorozat_bences_rendtortenet.html
232. KÖNYV XVI: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963.* – *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések*, Budapest 2009. 264 l.
233. *Mindszenty József vagy Hamvas Endre? A vatikáni diplomácia, a budapesti rezsim és a Püspöki Kar: kiütkeresés 1963 tavaszán*, in: *Vigilia 74* (2009/6) 469–474. – https://vigilia.hu/node/Vigilia_2009_06_facsimile.pdf
Felvéve az Amerikai levéltárak titkai, 2021. kötetbe.
234. *Gellért atyáról – szubjektíven. Tíz éve hunyt el Békés Gellért bencés szerzetes*, in: *Új Ember* 2009. július 19. 8.
235. *Mindszenty hercegprímás fellebbezése a Nemzetgyűléshez. A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka?* in: *Magyar Szemle, Új Folyam XVIII* (2009/7–8) 176–183. – www.magaryszemle.hu/szamok/2009/4/Mindszenty_hercegprimas_fellebbezese_a_Nemzetgyuleshez

236. *Mindszenty bíboros és a Regnum Marianum templom újjraépítése*, – <http://regnumportal.hu/node/469> (2009. október 6.)
237. „*En vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője*”. *Mindszenty bíboros el nem küldött levele VI. Pál pápának 1974 tavaszán*, – <http://regnumportal.hu/node/461> (2009. október 29.)
238. *A II. Vatikáni Zsinat meghirdetése és a magyarországi főpásztorok. Mindszenty József és Shvoy Lajos esete*, in: *Sapientiana* 2 (2009/2) 53–63. http://epa.oszk.hu/03500/03594/00003/pdf/EPA03594_2009_02_061-069.pdf
Felvéve az Amerikai levéltárak titkai, 2021. kötetbe (rövidítve).
239. *A gyűrű, a mellkereszt és a mantello átadása. Mindszenty bíboros emlékiratainak értelmezéséhez*, in: *MEV* 21 (2009/1–4) 303–319. – www.heh.hu
Felvéve az Amerikai levéltárak titkai, 2021. kötetbe.
240. *Rec. Kees Teszelszky, Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Historia Pro Futuro, Bencés Kiadó, Pannonhalma 2009. 382 lap, 24 színes illusztráció*, in: *MEV* 21 (2009/1–4) 374–375. – www.heh.hu
241. *Il caso della corona ungherese con il Papa Silvestro II. Alle origini di un mito nazionale*, in: *Doctissima Virgo. La sapienza di Gerberto, scienziato e Papa*, a cura di Costantino Sigismondi, Scienza e Fede – Saggi, 13. Ateneo Pontificio Regina Apostolorum, Roma 2009. 33–46. <http://www.icra.it/solar/gerbert/doctissimavirgo.pdf>
242. *Leone XIII e la fondazione di S. Anselmo nell'Urbe*, in: *Archivum Historiae Pontificiae* 47 (2009) 41–61.

2010

243. *KÖNYV Előszó a magyar kiadáshoz*, in: Arend Theodoor van Leeuwen, *Kereszténység a világtörténelemben. Üdvösség és szekularizáció*, SzIT Budapest 2010. 5.
244. Somorjai Á.–Zinner T., *Washingtonból jelentjük. A budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty bíboros tevékenységére vonatkozó, 1971-ben keletkezett iratai*, in: *Századok* 144 (2010/1) 143–196.
245. *KÖNYV XVII: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések*, Budapest 2010. 547 l.
246. *Szent István hierarchiájának védelmében. Mindszenty bíboros 1960-ban kelt levele Burgenland ügyében*, <http://www.regnumportal.hu/node/438> (2010. április 13.).
247. *Pax et iustitia oculabuntur? Mindszenty bíboros és az igazságosság Kelet-Közép-Európában*, in: *Magyar Szemle Új Folyam* XIX (2010/3–4) 176–183.
– http://www.magaryszemle.hu/cikk/20100907_pax_et_iustitia_oculabuntur
Felvéve az Amerikai levéltárak titkai, 2021. kötetbe.
248. *I papi e il cardinale. Nuove fonti alla ricostruzione dell'autocomprensione del cardinale Giuseppe Mindszenty, 1956–1974*, in: *Rivista di Studi Ungheresi* (Roma), XXIV, N.S. 9 (2010) 123–148.
http://epa.oszk.hu/02000/02025/00026/pdf/RSU_2010_09_123-148.pdf
249. *Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez*, in: *Vigilia* 75 (2010/7) 548–551. – https://vigilia.hu/node/Vigilia_2010_07_facsimile.pdf
250. *KÖNYV XVIII: Zinner Tiborral, Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971*, Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, Budapest 2010. 344 l.

251. *Mindszenty-levelek a bostoni Kennedy-Könyvtárban*, in: MEV 22 (2010/3–4) 201–205.
252. *A vádlott megszólal. A Mindszenty-kutatás jelenlegi helyzetéről*, in: MEV 22 (2010/3–4) 207–209.

2011

253. Zinner Tiborral, *Mindszenty bíboros hercegprímás levelei Kennedy elnökhöz, 1960–1963*, <http://regnumportal.hu/node/393> (2011. február 7.).
254. KÖNYV XIX: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez – Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States, 1956–1971*, Budapest 2011. 800 l.
255. *Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget?* in: Magyar Szemle, Új Folyam XX (2011/7–8) 46–58. http://www.magyarszemle.hu/cikk/20110906_miert_hagyta_el_mindszenty
Felvéve az Amerikai levéltárak titkai, 2021. kötetbe.
256. *Az amerikai Mindszenty-dokumentáció hazai kutatástörténetéhez*, in: *Heggyel az ég egybemosódik. Ünnepi kötet Korzenszky Richárd 70. születésnapjára*, Tihany 2011. 592–611.
257. KÖNYV *Heggyel az ég egybemosódik. Ünnepi kötet Korzenszky Richárd 70. születésnapjára*, Tihany 2011. 784 l. (Kötet szerkesztése)
258. *Mindszenty bíboros felfogása a prímás alkotmányos szerepköréről, közjogi, politikai szerepvállalásáról vallott felfogása*, in: MEV 23 (2011/1–2) 103–122.

2012

259. KÖNYV XX: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szöveggözlések*, Budapest 2012. 700 lap.
260. *The Hungarian Cardinal who lived in the US Embassy*. Interjú (Somogyi Viktória), in: *Inside the Vatican*, 20 (February 2012 #2) 48–49.
<http://insidethevatican.com/uncategorized/the-hungarian-cardinal-who-lived-in-the-us-embassy>
261. *Il pensiero del cardinale Giuseppe Mindszenty circa il suo ruolo costituzionale e politico*, in: *Rivista di Studi Ungheresi* (Roma), XXVI, N.S. 11 (2012) 69–95.
http://epa.oszk.hu/02000/02025/00027/pdf/RSU_2012_11_069.pdf
262. *Mindszenty bíboros hercegprímás levelei Johnson elnökhöz, 1963–1968*, in: Magyar Szemle, Új Folyam 21 (2012/5–6) 88–95. 97.
https://magyarszemle.hu/data/Lapszamok/2012/MagyarSzemle_2012_Resz3.pdf
263. KÖNYV XXI: *The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium (The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia I.)*, Ed. by Adam Somorjai, Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2012. 288 l. <http://mek.oszk.hu/13800/13850>
264. KÖNYV XXII “*His Eminence Files*”. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*, METEM, Budapest 2012. 358 l. 2. javított kiadás. <http://mek.oszk.hu/13800/13863/>

265. *Házug vatikáni „Ostpolitik”?* Adriányi Gábor, a tények és Mindszenty bíboros emlékiratai, in: MEV 24 (2012/1–2) 121–131.
266. *Vatikáni források a szlovák államiság kezdeteire, 1918–1927. A szlovák–magyar közös egyháztörténelem egyoldalú szemlélete igényes tudományos publikációkban?* in: MEV 24 (2012/3–4) 167–181.
267. Rec. Vecsey József, *Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára*. Összeállította: Dr. Perger Gyula Martinus Kiadó, Szombathely 2012. 331 l. in: MEV 24 (2012/3–4) 218–222.
268. KÖNYV XXIII: *Cirill, Metód és István király: Slavorum – et Hungarorum – Apostoli*, in: Szent Cirill, Szent Metód – Szent István. Szerk. Sztakovics Erika (Szomszédok – Barátok – Testvérek II.) Szeged 2012. 15–23. – *Cyril, Metod, král Stefan: Slavorum – et Hungarorum – Apostoli*, in: Sváty Cyril (Konstantín), Sváty Metod – Sváty Stefan (Susedia Priatelja Bratia, II.), Szeged 2012. 15–23. [sic!]

2013

269. Györi Árpád álneven, *A bíboros édesanyja. Újra kiadott Mindszenty-emlékek*, (Recenzió: Vecsey József, *Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára*, Összeállította dr. Perger Gyula, Martinus Kiadó, Szombathely 2012.) in: Magyar Nemzet 2013. január 5. 35.
270. KÖNYV XXIV: Somorjai Á. OSB – Zinner T., *Do Not Forget This Small Honest Nation. Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971 as conserved in American Archives and commented by American diplomats. A documentary overview*, Bloomington (IN), Xlibris, 2013. 30+417 l.
271. KÖNYV: *Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára*, Közreadják: Rendtársai, Szent Mór Bencés Perjelség, Győr 2013. 584 l.
272. „Az én szemem a ...föltámadásra irányul.” Kelemen Krizosztom főpát (1929/1933–1947/1950) és a bencés alapítási tervek az Újvilágban, in: *Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára*, Győr 2013. 137–161. <https://docplayer.hu/2677674-Csoka-urtol-gaspar-atyai.html>
273. KÖNYV XXV: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban. Tartalmi és szövegközlési sajátosságok. Vecsey József, a társszerző*, ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék–Pannonhalmi Főapátság, 2013. 290 l.
274. *Alcuni equivoci nella valutazione dell’ “Ostpolitik” vaticana nella recente storiografia ungherese* – in: *La Chiesa cattolica dell’Europa centro-orientale di fronte al comunismo. Atteggiamenti, strategie, tattiche*, Szerk. Fejérdy András (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia 2.), Viella, Istituto Balassi–Accademia d’Ungheria in Roma, 2013. 125–138.
275. *Magyar bencések Nyugaton, 1931–1992. Rend- és jogtörténeti vázlat*, in: *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője I. Pannonhalma 2013. 325–352.*
276. *Mindszenty-levelek Texasban, a Johnson-Könyvtárban*, MEV 25 (2013/1–2) 125–130.
277. Recenzió: *Csóka úrtól Gáspár atyáig*, lásd 260. sz. in: MEV 25 (2013/3–4) 51–55.
278. Recenzió: Udvarhelyi Nándor, *A czestochowai pálos kolostor magyar emlékei*, Kairosz, Budapest 2010, in: MEV 25 (2013/3–4) 205–206.

279. Recenzió: Udvarhelyi Nándor, Magyar szentek temploma. Felső-Árva magyar kincsestára. Oravka (Kisárva) fatemploma, Kairosz, Budapest 2013. in: MEV 25 (2013/3–4) 207–209.

2014

280. *Róma és Konstantinápoly. A konstantini fordulat utóéletéhez*, in: Praeconia. Liturgikus szakfolyóirat IX (2014/1) 28–32.
281. KÖNYV *Bevezetés a magyar kiadáshoz*, in: Odo Casel OSB, *Az Egyház misztériuma. A megváltottak közössége Jézus Krisztusban. Összegyűjtött írások*, Szent István Társulat, Budapest 2014. 5–6. A mű lektorálása Szopkó Márkkal.
282. *Két pápa szenttéavatására készülve. Beszélgetés a vatikáni államtitkárság magyar munkatársával*. Az interjú készítette: Somogyi Viktória. Eredetileg megjelent a Magyar Kurírban. Nyomtatásban in: Életünk, XLVI. 4. szám 2014. április. 1–2. és: *A szentek köztünk élnek. Vallomások Szent XXIII. János és Szent II. János Pál pápákról*, Új Ember, Budapest 2014. 74–78.
283. KÖNYV XXVI: *Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs évei (1947–1950). Különös tekintettel a Magyar Bencés Kongregáció jogfejlődésére (Pannonhalmi apátok és főapátok I)*, METEM, Budapest 2014. 259 l.
284. *L'Ostpolitik della Santa Sede nelle fonti diplomatiche americane*. La Pacem in terris, Un fatto senza precedenti, in: *L'Osservatore Romano*, 2014 szeptember 26. 5. lap.
285. *Békés Gellért OSB emlékeiből. Száz éve született Békés Gellért bencés atya, a Sapientia Főiskola egyik szellemi atyja*, in: Sapientiana 7 (2014/2) 111–121. http://epa.oszk.hu/03500/03594/00012/pdf/EPA03594_sapientiana_2014_02_111-121.pdf
<http://docplayer.hu/13961000-Bekes-gellert-osb-emlekeibol-szaz-eve-szulettet-bekes-gellert-bences-ata-a-sapientia-foiskola-egyik-szellemi-atyja.html>
286. *Bencés szerzetesség*, in: MEV 26 (2014/1–4) 141–143.
287. *Rimely Mihály pannonhalmi főapát az első pannonhalmi főapátokról*. Részlet „A szentmártoni főapátok időszeke és sorozat a legújabb ideig c. kéziratból. Bevezetés és sajtó alá rendezés, in: MEV 26 (2014/1–4) 144–163.
288. *Hets Aurelián OSB naplója, 1939–1942*, Bevezetés és sajtó alá rendezés, in: MEV 26 (2014/1–4) 164–250.
289. *Mindszenty József és a brit diplomácia jelentései, II. rész. Újabb iratok 1945 október–decemberéből*, in: MEV 26 (2014/1–4) 297–317.
290. Recenzió: *Fejérdy András, Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965*. Budapest 2011. c. könyvéről, in: MEV 26 (2014/1–4) 365–366.
291. Recenzió: *Isten házában, közönségben. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben*. Szerk. Vásárhelyi Anzelm, Bakonybél 2013, in: MEV 26 (2014/1–4) 379–380.
292. Recenzió: *A Bencés Konföderáció. Bencés Rendtörténet sorozat 1. kötete*. Pannonhalma 2009, in: MEV 26 (2014/1–4) 382–383.
293. Recenzió: Marco Lavopa: *La diplomazia dei “piccoli passi”*. *L'Ostpolitik vaticana di Mons. Agostino (Collana Extravagantes 24)*, Ginevra Bentivoglio Editoria, Róma 2013. 557. – in: MEV 26 (2014/1–4) 380–382.
294. A szuverenitás legitimálása régen és ma. Konstantini adomány, szilveszteri adomány, Mindszenty József közjogi méltósága. Töprengés magyar sorskérdésekről, in: *VERITAS Évkönyv 2014*, Budapest 2014. 315–332. http://epa.oszk.hu/02300/02308/00001/pdf/EPA02308_veritas-evkonyv%202014_315-332.pdf

Felvéve az Amerikai levéltárak titkai, 2021. kötetbe.

295. *Szívtől szívig pápa volt.* Beszélgetés Somorjai Ádám bencés szerzetessel. Interjú Bókay Lászlóval, in: Új Ember 2014. április 27. 8. lap.

2015

296. (Szerk.) Viktor Dammertz OSB, *A bencés kongregációk alkotmányjoga* (Bencés rendtörténet 2.), ford. Váróczy Zsuzsanna, Pannonhalma 2015. 320 l.
297. Békés Gellért OSB, a nyugati magyar bencések elöljárója, in: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*, Szerk. Klestenitz Tibor–Zombori István, Budapest 2015. 373–386. <http://real.mtak.hu/30644/>
298. L’*Ostpolitik* vaticana e l’archivio Casaroli secondo Lavopa, in: *RHE* 110. 2015. 1–2. 273–287. Rec. Marco Lavopa, La diplomazia dei “piccoli passi”. L’*Ostpolitik* vaticana di Mons. Agostino Casaroli (Collana Extravagantes 24), Ginevra Bentivoglio EditoriA, Róma 2013. 557 lap.
299. Archabbot Chrysostom Kelemen in the West, in: *American Benedictine Review* 66 (2015/2) 164–170.
300. (Szerk.) Paul Pallath, *A Katolikus Egyház Indiában* (Egyetemes Egyház, I.), ford. Váróczy Zsuzsanna, METEM, Budapest 2015. 232 l.
301. Cesare Orsenigo és Angelo Rotta nunciások szerepe a magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációjában, 1927–1953, in: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*, Szerk. Fejérdy András, Budapest–Róma 2015. 211–226. <http://real.mtak.hu/31011/> és <https://core.ac.uk/download/pdf/42940833.pdf>
302. American diplomatic sources to the *Ostpolitik* of the Holy See. Two case studies, in: *The Vatican “Ostpolitik” 1958–1978. Responsibility and Witness during John XXIII and Paul VI*, szerk. Fejérdy András, Istituto Balassi – Accademia d’Ungheria in Roma, Viella, Róma, 2015. 133–155.
303. Bernard Sawickivel: *Inculturazione e storiografia benedettina nell’Europa centro-orientale*, in: San Benedetto e l’Europa nel 50° Anniversario della Pacis Nuntius (1964–2014). Materiali per un percorso storiografico, Szerk. Pierantonio Piatti e Renata Salvarani, LEV, Città del Vaticano 2015. 185–199.
304. Mindszenty József és a brit diplomácia. 1945. szeptember 13. és 18., in: *VERITAS Évkönyv 2015*. 209–226. <http://epa.oszk.hu/02300/02308/00002/pdf/>
305. Mindszenty-levelek Kansasban, az Eisenhower-Könyvtárban, in: *MEV* 27 (2015/1–2) 115–120.
306. *Megemlékezés a Római Magyar Akadémián Mons. Gennaro Verolinóról 2015. február 4-én*, in: *MEV* 27 (2015/1–2) 149–158.
307. *Agostino Casaroli (1914–1998) egyházi jogi doktori értekezésének magyar vonatkozásai*, in: *MEV* 27 (2015/3–4) 62–73.
308. Mindszenty-levelek a kaliforniai Yorba Lindában, a Nixon-Könyvtárban, in: *MEV* 27 (2015/3–4) 83–99.
309. A Szentszék és Közép-Európa, 1918–1990, in: *MEV* 27 (2015/3–4) 107–108.

2016

- Riemann, F, *A félelem alaptípusai (Mélylélektani tanulmány)*. Oktatási célra készült rövidített összefoglalás, Budapest 1987. 115 p. utánnomás: 1988. Új kiadás: 2003. 135 p. 2016. 163 p. Fordítás, rövidítéssel.

310. KÖNYV – Szerk. *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Szerk. Somorjai Ádám OSB és Zombori István, Budapest 2016. 616 lap.
311. A bencés birtokok nemzetközi jogi helyzete a Dunától északra fekvő területeken, 1919–1939. in: *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Szerk. Somorjai Ádám OSB és Zombori István, Budapest 2016. 109–123.
312. Recenzió: Andrej Krivda, *Il Rituale Strigoniense (1625) e le sue due fonti: Ordo et Ritus (1560) e Agendarius (1583)*, Lozzi Kiadó [www.gruppolozzi.it], Roma 2012, 92 l. in: *Praeconia XI* (2016/1) 113.
313. KÖNYV XXVII: Somorjai Á. OSB – Zinner T., *A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József bíboros, primás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal, 1956–1971* (VERITAS Könyvek 4.), Magyar Napló Kiadó, Budapest 2016. 766 lap. <http://mek.oszk.hu/18400/18472/>
314. Ungheria 1945–1990, in: *La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa centro-orientale e in Unione Sovietica*, Szerk. Jan Mikrut, Gabrielli, Verona 2016. 797 p. 569–597. – utánnnyomás 2017.
315. *Il ruolo dei Nunzii apostolici Cesare Orsenigo e Angelo Rotta nella Visita Apostolica degli Istituti religiosi in Ungheria, 1927–1935*, in: *Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l’Ungheria* (Pontificio Comitato di Scienze Storiche, Atti e documenti 45), szerk. Fejérdy András, LEV, CdV 2016. 394 lap. itt: 282–304.
316. *Magyar szerzetes egyház- és rendtörténészek 1939 után*, Sapientiana 9 (2016/2) 94–113. http://epa.oszk.hu/03500/03594/00016/pdf/EPA03594_sapientiana_2016_02_094-113.pdf
317. *Kétszáz éves a Vatikáni Államtitkárság történeti – „külgügyminisztériumi” – levéltára. Módszertani szempontok a magyar vonatkozású források kutatásához*, in: *Levéltári Közlemények 87* (2016) 219–247.
318. *Lendületben a vatikáni kutatások*. Recenzió: Tusor Péter–Tóth Krisztina: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)* (Collectanea Vaticana Hungariae vol. 14), Budapest–Róma 2016. 359 lap, in: *Levéltári Közlemények 87* (2016) 350–355.
319. *Magyar vonatkozású kutatások a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában*, in: *Levéltári Szemle 66. évf. 2016. 3. sz. 45–57*. http://epa.oszk.hu/03000/03048/00003/pdf/leveltari_szemle_2016-03_045-057.pdf https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/
320. *A Komáromi Bencés Monostor önállósítására való törekvések 1945 után és a monostor feloszlataása*, in: *Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője IV.*, 2016. 163–175.
321. Rec. Törésvonalak a Mindszenty-tisztelők érvelési rendszerében. A manicheizmus veszélye Mindszenty bíboros hagiográfusainak írásaiban, in: *MEV 28* (2016/1–4) 239–241.
322. Társszerzős: Samodai Évával és Szabó Mártonnal együtt: *Sólymos Szilveszter (1920–2006) Egyháztörténész méltatása és publikációi*, in: *MEV 28* (2016/1–4) 231–238.
323. Csíky Balázs 1978–2016 publikációi és kéziratok írásai, in: *MEV 28* (2016/1–4) 223–230.

2017

324. *Il cardinale József Mindszenty: santo o semplicemente eroe nazionale?*, in: *Testimoni della fede. Esperienze personali e collettive dei cattolici in Europa centro-orientale sotto il regime comunista* a cura di Jan Mikrut, Gabrielli Verona 2017. 1243 p. 1073–1086.
325. KÖNYV XXVIII: Somorjai Á. OSB – Zinner T., *Correspondence of Cardinal Mindszenty with the Holy See from the American Legation in Budapest, 1956–71*. EOS Verlag, St. Ottilien 2017. 770 lap.
326. Az amerikai követségen és az emigrációban. Mindszenty bíboros 1956. november 4. után, in: *Rubicon. Történelmi Magazin*, XXVIII. évf. 305. sz. 2017. 4. sz. 26–32. http://www.rubicon.hu/ma_files/2017_4_26.pdf
Felvéve az Amerikai levéltárak titkai, 2021. kötetbe.
327. *Agostino Casaroli bíboros levéltári hagyatéka*, in: *Levéltári Szemle*, 67. évf. 2017. 1. sz. 5–15.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariSzemle_67_2017/?pg=16&layout=s
328. KÖNYV XXIX: Újabb Mindszenty-források *Agostino Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995 – Nuove fonti per la Causa Mindszenty nelle carte Casaroli* (METEM Könyvek 88), Budapest 2017. 147 lap.
329. *Szent László évben, Szent László nyomában*, in: Nádi Suttogó, 2017. szeptemberi szám, 4–6. lapok.
330. Interjú Hamerli Petrával. „*A világ nagyobb, mint Magyarország*”, 2017. november 4. in: <http://ujkor.hu/content/vilag-nagyobb-mint-magyarorszag-interju-somorjai-adammal>
331. *La Chiesa cattolica e la difesa dell’Europa centro-orientale. Tra la Lepanto ungherese (Belgrado 1456) e il suo quinto centenario (Budapest 1956)*, in: *La rivoluzione ungherese del 1956 e l’Italia*, szerk. Fejérdy András, Rubbettino, [Soveria Mannelli] 2017. 145–156.
332. Hamerli Petrával: Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius a protestánsoktól, 1920–1924. in: *Levéltári Szemle* 67. évf. 2017. 4. sz. 35–49.
http://epa.oszk.hu/03000/03048/00008/pdf/EPA03048_leveltari_2017_4_035-049.pdf
333. *A Szláv Bencés Kongregáció rövid története*, in: *Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője V.*, 2017. 153–168.
334. *Jordán Emil OSB, A naplófüzetekből kigépelte lényeges részek, 1942. január 30.–1944. december 31*, Bevezetés és sajtó alá rendezés, in: *Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője V.*, 2017. 267–335.
335. Rec. *Újabb chrestomátiák az Apostoli Szentszék és Csehszlovákia kapcsolataira 1919–1925 ill. 1917–1928 között*, in: *MEV 29* (2017/1–2) 137–143.
336. Rec. *Inkább létezni, mint látszani. Ullman Péter Ágoston premontrei szerzetes emlékezései (Premontrei Könyvek [1121–2021])*, in: *MEV 29* (2017/1–2) 144–145.
337. Rec. *Törésvonalak a Mindszenty-tisztelők érvelési rendszerében. Török Csaba, Prímás album*, Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Budapest 2016. 167 lap.
Török Csaba, *A szent életű bíboros*, Új Ember Kiadó, Budapest 2016. 295 lap.
Studia Theologica Transsylvanensia, 20 (2017/1) 157–164. <https://www.cceol.com/search/journal-detail?id=822>
338. Somorjai Ádám OSB, Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938, in: *MEV 29* (2017/3–4) 42–109.

339. Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB, Patrick Flood amerikai konzul összekötői szolgálata Mindszenty bíboros mellett, 1968. július 24. – 1969. június 18. In: *MEV* 29 (2017/3–4) 125–158.

2018

340. KÖNYV XXIX: *Duty Log. Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956–71 – Az ügyeletes tiszt kézikönyve. Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen. (The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia 2.)*, Ed. by Adam Somorjai, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2018. 212 lap.
341. KÖNYV XXX. *Kruesz Krizosztom önéletrajza*, in: Sólymos Szilveszter OSB, *Kruesz Krizosztom (1865–1885)*, 2. kiadás – Kruesz Krizosztom önéletrajza. Sajtó alá rendezés (Pannonhalmi apátok és főapátok, 3.), METEM, Budapest 2018. 499 lap.
342. KÖNYV XXXI. *Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995* (METEM Könyvek 91), Budapest 2018. 136 lap.
343. *Polgár Vilmos OSB működése Nyugaton, 1957. május 18.–1974. június 10.* „Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején”, in: *Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején III. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában* 2018. április 13-án rendezett konferencia előadásainak szerkesztett változata. Szerk. Dénesi Tamás és Boros Zoltán (Studia ex Archivo Sancti Martini edita III.), Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma 2018. 145–183. (német rezümé)
344. *Martirio e santità nel caso del Cardinale Mindszenty*, in: *Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia, 1945–1965. Umlčaná cirkev a pápežská diplomacia 1945–1965*, szerk. Emilia Hrabovec – Giuliano Brugnotta – Peter Jurcaga, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana (Pontificio Comitato di Scienze Storiche = Atti e Documenti, 49), 2018. 199–216.
345. *Mucenictvo a Svatost v prípade Kardinála Mindszentyho*, in: *Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia, 1945–1965. Umlčaná cirkev a pápežská diplomacia 1945–1965*, szerk. Emilia Hrabovec – Giuliano Brugnotta – Peter Jurcaga, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana (Pontificio Comitato di Scienze Storiche = Atti e Documenti, 49), 2018. 407–423.
346. KÖNYV XXXII *Iratok Zsolnay (Szkalka) Lajos (1885–1963) és a Szkalka-Zsolnay család történetéhez*, összeállította: Somorjai Ádám OSB, Esztergom-Budapest-Pannonhalma 2018. 120 lap.
347. *Magyar vonatkozások Agostino Casaroli levéltári magángyűjteményében 1962–1995*, in: Zinner 70. Egy élet az (i)gazságszolgáltatás kutatásának szolgálatában, szerk. Fodor Veronika – Gecsényi Patrícia – Hollósi Gábor – Kiss Dávid – Ráczné Baán Krisztina – Rácz János, Magyar Napló, Budapest 2018. 345–353.
348. Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB, *Két amerikai diplomáciai dokumentum az idősödő Mindszenty bíboros esetében várható és életveszéllyel fenyegető helyzetek kezeléséről*. 1964 és 1968, in: archivNET 18. évf. 2018. 5. szám. Megjelent 2018. december 18. <http://archivnet.hu/ket-amerikai-diplomaciai-dokumentum-az-idosodo-mindszenty-biboros-eseteben-varhato-es-letveszellyel>
349. Pannonhalmi és magyarországi dokumentumok a bécsi skót bencés apátság levéltárában. Kutatási beszámoló, 2018. augusztus 28.–szeptember 6. In: *Collectanea*

- S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője VI., 2018. 257–270.
350. Herceg Lónyay Elemér és felesége, Stefánia hercegnő végrendelete a római Bencés Primás Apáti Levéltárban, 1944–1946. Bevezetés és sajtó alá rendezés, in: Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője VI., 2018. 287–343.
351. *Mindszenty József és a brit diplomácia jelentései, III. rész. Újabb iratok 1946 január–júniusából*, in: MEV 30 (2018) 1–2. szám, 84–112.
352. Adam Somorjai OSB, *Zweihundert Jahre des Archivs der Sektion für die Beziehungen mit den Staaten des Vatikanischen Staatssekretariats – des Außenministeriums des Vatikans. Charakteristika einer spezifischen Quellenlage mit besonderer Rücksicht auf den Pontifikat Pius XI. (1922–10. Februar 1939)*, in: MEV 30 (2018) 3–4. szám, 95–120.
353. *Somorjai Ádám OSB – Várszegi Asztrik OSB: Jánosi Gyula OSB emlékezete (1910–1978)*, in: MEV 30 (2018) 3–4. szám, 121–128.
354. Rec. *Szokolczai György – Szabó Róbert: Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP 1945–1949. Bibó és a DNP 1956.* Gondolat Kiadó, Budapest 2011. 375 lap, in: MEV 30 (2018) 3–4. szám, 129–139.

2019

355. KÖNYV XXXIII *Iratok Zsolnay (Szkalka) Lajos (1885–1963) és a Szkalka-Zsolnay család történetéhez*, összeállította: Somorjai Ádám OSB. Második, javított kiadás, Esztergom-Budapest-Pannonhalma 2019. 120 lap.
356. KÖNYV XXXIV Szerk. *LABORATOR ASSIDUUS. A 70 éves Zombori István köszöntése.* Szerk. Somorjai Ádám OSB, Somorjai Gabi. Budapest 2019. 460 lap. <http://real.mtak.hu/90689/>
357. König és Mindszenty bíboros kapcsolattartásának kutatástörténetéhez. Mindszenty bíboros ismeretlen gratuláló levele König bíboroshoz, in: *LABORATOR ASSIDUUS. A 70 éves Zombori István köszöntése*, Budapest 2019. 415–426.
358. KÖNYV XXXV *A Zalavári (Zalaapáti) Szent Adorján Bencés Apátság millenniumuma 1019–2019*, Szerk. Zalaapáti 2019. 48 lap.
359. *Egy kis kolostor ezer éve.* Interjú a Magyar Hírlap 2019. szeptember 6-i számában.
360. Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Mindszenty bíboros és a Szent Korona az amerikai diplomaták levelezésében (1957–70), in: *Magyar Napló XXXI.* 2019. október, 20–23.
361. KÖNYV XXXVI Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Menedékben. Amerikai diplomaták Mindszenty bíborosról 1957–1970.* Magyar Napló, Budapest 2019. 840 lap.
362. KÖNYV XXXVII Szerk. *Hets János Aurelián OSB naplója 1939–1945.* Bencés Skriptórium Zalaapáti, 2019. (A Zalaapáti Bencés Skriptórium kiadványai, 1.) 568 lap.
363. Ki volt Mindszenty bíboros gyóntatója az amerikai követségen? (I.) In: *Studia Theologica Transsylvanensia*, 22 (2019), 1. szám 71–94. <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=822>
364. Ki volt Mindszenty bíboros gyóntatója az amerikai követségen? (II.) In: *Studia Theologica Transsylvanensia*, 22 (2019), 2. szám 25–68. <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=822>

365. A „modus vivendi” fogalmának újdonsága Magyarországon 1945–1948-ban. Idáig nem kutatható vatikáni dokumentumok alapján, in: MEV 31 (2019) 302–336.
366. Rec. Egy magyar nővérrend történetéhez – FDC – Isteni Szeretet Leányai. Öt rendtörténeti kiadvány ismertetése, in: MEV 31 (2019) 347–354.
367. Rec. Domonkos rendi jubileumi kiadványok, in: MEV 31 (2019) 354–360.
368. Rec. Vas László, Kerkayné Maczky Emese, Dudás Róbert Gyula: A passaici Szent István római katolikus magyar templom története, Magánkiadás. Passaic, NJ 2015. 30 lap. <https://mek.oszk.hu/20700/20792/> in: MEV 31 (2019) 361–363.
369. Rec. A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár ősnymtatványai, Pannonhalmi Főapátság, Bencés Kiadó 2017. 258 lap, in: MEV 31 (2019) 363–365.

2020

370. KÖNYV XXXVIII *A Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok olasz nyelvű inventáriumának hungarika anyagai, 1939. február 10.–1948. december 31.* Szerk. Somorjai Ádám OSB. METEM, Budapest 2020. 108 lap. <http://real.mtak.hu/107228/> Új kiadás 2021-ben: (A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára hungarika anyagainak inventáriumai. Ötödik periódus: 1939. február 10.–1948. december 31. Válogatás. – Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárának inventáriumai 5.1 A Magyar Nemzeti Levéltár e-segédlet sorozata.) Budapest 2022. április 26. https://mml.gov.hu/mml/ol/hirek/vatikani_allamtitkarsag_torteneti_leveltaranak_inventariumai
371. A komáromi/komárnói bencés rendház 1919 után, in: *A cseh-szlovákiai magyarság megpróbáltatásai vallási, politikai, kulturális téren, 1938–2018.* A Szegeden 2019. február 26-án tartott nemzetközi konferencia szerkesztett anyaga. Szerk. Zombori István, METEM, Budapest 2020. 77–96. <http://real.mtak.hu/108190/>
372. KÖNYV XXXIX Szerk. *Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920–1925 – Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925.* Szerk. Somorjai Ádám OSB. (Nunciusi jelentések, 1.), METEM, Budapest 2020. 382 lap. <http://real-eod.mtak.hu/4908/>
373. Somorjai Ádám OSB: Bevezetés, in: *Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920–1925 – Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből* (Nunciusi jelentések, 1.), METEM, Budapest 2020. 9–11.
374. Fordítás olaszról magyarra: Johan Ickx: Nem, nem, soha! – Én nem politizálok... Lorenzo Schioppa nunciuss távozása Budapestről, in: *Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920–1925 – Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből* (Nunciusi jelentések, 1.), METEM, Budapest 2020. 27–46.
375. KÖNYV XLI *John Sabo and Cardinal Mindszenty 1957–71. Mons. John Sabo és Mindszenty bíboros.* Szerk. és sajtó alá rendezte Somorjai Ádám OSB. Deák András Miklós bevezető tanulmányával (METEM Könyvek 93.) METEM, Budapest 2020. 342 lap. <http://real.mtak.hu/102837/> – Új kiadás: 2021.
376. Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Mindszenty bíboros és a magyar koronázási ékszerek témája az amerikai diplomaták levelezésében (1957–1970)*, in: *Levéltári Közlemények* 89 (2020) 161–180. https://tti.btk.mta.hu/images/esemenyek/2020/MartiT-LK_2020-.pdf

377. KÖNYV *A liturgiatudomány kézikönyve*. Szerk.: Pákozdi István és Somorjai Ádám OSB, Budapest, Szent István Társulat, 2020. 569 lap.
378. Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB: *Mindszenty bíboros első amerikai „házigazdája”*. Garret G. Ackerson, Jr. ideiglenes ügyvivő budapesti évei, 1957–1961, in: *Századok* 154 (2020) 3. szám, 535–564.
379. KÖNYV XLII Johan Ickx–Keresztes András–Somorjai Ádám OSB (szerk): *Scontrarsi o negoziare? Alternative dei Cattolici nel dopoguerra in Ungheria alla luce di alcuni documenti Vaticani. – Ütközni vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében*. (METEM Könyvek 94.) METEM, Budapest 2020. 462 lap. <https://mek.oszk.hu/21300/21393>
380. Requiem egy vízivárosi családi házért, in: *Esztergom és vidéke*. Társadalmi és kulturális folyóirat. 2020. október 22. <http://folyoirat.evid.hu/requiem-egy-vizivarosi-csaladi-hazert/>
381. Interjú Ivády Nórával és Deák András Miklóssal: *Tizenöt év menedékben – Ismeretlen fejezetek Mindszenty József bíboros életéből*, in: *Képmás*, 2020. november 4. <https://kepmas.hu/hu/tizenot-ev-menedekben-ismeretlen-fejezetek-mindszenty-jozsef-biboros-eletembol>
382. *Mindszenty József panaszlevele a Vatikánba egyes magyar jezsuiták ellen*, in: *ArchivNET*, 20. évf. 2020. 5–6. szám. Megjelent: 2020. december 16. <https://archivnet.hu/mindszenty-jozsef-panaszlevele-a-vatikanba-egy-es-magyar-jezsuitak-ellen>
383. *XII. Piusz pápa periódusának megnyitása felé. A vatikáni levéltárak tanulmányi napja. Róma, Augustinianum, 2020. február 21.* in: *MEV* 32 (2020/1–2) 170–173.
384. Rec. Csíky Balázs disszertációjáról és a Csíky-Tóth kötetéről, in: *MEV* 32 (2020/1–2) 176–178.
385. Rec. Mihalik Béla: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*, in: *MEV* 32 (2020/1–2) 174–176.
386. Rec. Könyvek a zalavári (zalaapáti) bencés apátság millenniumára. Három könyv ismertetése. *MEV* 32 (2020/1–2) 182–185.
387. Rec. Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor Pannóniában (Mosaburg-Zalavár, 1. kötet. Szerk. Ritoók Ágnes és Szőke Béla Miklós) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – Martin Opitz Kiadó, Budapest 2019. 535 lap.* in: *MEV* 32 (2020/1–2) 189–191.
388. Báthory András római bíborosi címtemploma, a pannóniai szláv misszió és Szent Adorján kultuszának összefüggései. A zalavári közös egyházi örökség és annak aktualitása, in: *Studia Theologica Transsylvanensia* 23 (2020/1) 9–23. <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=822>
389. Sárközy Pál OSB: *Bencés „Rendi Krónika” 1947–1950*, in: *MEV* 32 (2020) 3–4. szám, 112–164. Sajtó alá rendezés.
390. Rec. Horváth Gergely Krisztián: *Szovjetizálás és ellenállás a Veszprémi Egyházmegyében. Dr. Kógl Lénárd pályája az 1940–1960-as években*, Budapest 2018. In: *MEV* 32 (2020) 3–4. szám, 165–167.
391. Rec. *Három új könyv Nagy Töhötömről*, in: *MEV* 32 (2020) 3–4. szám, 168–172.

2021

392. KÖNYV Nyelvi és teológiai lektorálás: Andrzej Zwolinski, *Az irgalmasság cselekedetei*, h. n., é. n., 146 lap.

393. KÖNYV XLIII: *Magyar bencések Nyugaton, 1931–2018*. Függelék: *Polgár Vilmos OSB: Az evansburgi farm vétele és kezelésének története (1946–1966)*. Főiskolai jegyzet, Pannonhalma 2021. 60 lap.
394. KÖNYV XLIV *John Sabo and Cardinal Mindszenty 1957–71. Mons. John Sabo és Mindszenty bíboros*. Szerk. és sajtó alá rendezte Somorjai Ádám OSB. Deák András Miklós bevezető tanulmányával (METEM Könyvek 93.) METEM, Budapest 2020. 342 lap. <http://real.mtak.hu/102837/> – Új kiadás: 2021. március második héten, 352 lap. (Magyarország Barátai Könyvek)
395. KÖNYV XLV: *Három pápa magyar írnoka. Somorjai Ádám bencés szerzetessel Elmer István beszélget*. Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest 2021. 309 lap. március 22.
396. Szent Adorján vértanú (278–306) tiszteletének jelentősége, in: *Börtönügyi Szemle* 2021. 1. szám, 101–108.
397. Az egyházi joghatóság változása a Dunától északra fekvő, ismét csehszlovák államterületen, 1945–1949. Vatikáni iratok alapján. In: *Levéltári Közlemények* 90 (2019) 2021. 213–239. Megj. 2021. május 28./június 2.
398. A szürke mindenés. Recenzió Javorniczky István: *A magyarság és az Egyház szolgálataiban. Életútinterjú dr. Keresztes Sándorral*. A szöveget sajtó alá rendezte és szerkesztette: Keresztes András. METEM, Budapest, 2021, 527 oldal (<https://mek.oszk.hu/21900/21961/>) in: *Országút*, 35. szám 2021. május 23. Pünkösöd.
399. Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius levéltárából: <https://archivnet.hu/angelorotta-budapesti-apostoli-nuncius-leveltarabol> 21. évf (2021) 2. szám, 2021. május 28.
400. KÖNYV XLII: reprint Johan Ickx–Keresztes András–Somorjai Ádám OSB (szerk): *Scontrarsi o negoziare? Alternative dei Cattolici nel dopoguerra in Ungheria alla luce di alcuni documenti Vaticani. – Ütközni vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében*. (METEM Könyvek 94.) METEM, Új, javított kiadás, Budapest 2021. 462 lap
401. KÖNYV XLIII: *Segnato dalla corona di Santo Stefano. Saggi raccolti 1992–2020*. Magyarország Barátai Alapítvány – METEM Budapest 2021. 416 lap. (METEM Könyvek 95.) <http://real.mtak.hu/127244/>
402. KÖNYV XLIV: *Jubileumi esztendők és katolikus megújulás. Csíky Balázs (1978–2016) válogatott írásai*. Sajtó alá rendezte: Somorjai Ádám OSB. METEM, Budapest 2021. 394 lap.
403. *A vértanúk tisztelete egy majd' elfeledett vértanú, Szent Adorján (278–306) példája nyomán*, in: *Vigilia* 62 (2021) 8. szám, 618–622.
404. *Harminc éve érsekség Gyulafehérvár*. Interjú Pálffy Lajossal az Erdélyi Egyházmegye 30. évfordulójáról, in: *Országút* 2021. augusztus 8. <https://orszagut.com/hitelet/harminc-eve-ersekseg-gyulafehervar-1762>
405. *Katarzist hozó, emlékezetes apostoli látogatás. Interjú Pálffy Lajossal*. Magyar Hírlap, 2021. augusztus 16. <https://www.magyarhirlap.hu/kultura/20210816-katarzist-hozo-emlekezetes-apostoli-latogatas>
406. KÖNYV XLVI: *Az amerikai levéltárak titkai. Válogatott írások Mindszenty bíborosról*. Magyar Napló Kiadó 2021. 166 lap.
407. *A „modus vivendi” kérdése a Vatikán egyházpolitikájában. XII. Piusz pápa, Mindszenty József és a magyar jezsuiták 1945–1948*, in: *Valóság* LXIV (2021) 9. szám, 71–81.

408. Ötven éve indult számkivetésbe Mindszenty József, in: Országút 2021. szeptember 27 <https://orszagut.com/hitelet/otven-eve-indult-szankivetesbe-mindszenty-jozsef-1930>
409. Pápa, városállam, Apostoli Szentszék, Mi valójában a Vatikán? Bencsik Gábor interjúja, in: *Demokrata* XV. évf. 37. sz., 2021. szeptember 15. 20–22.
410. KÖNYV XLV: Sajtó alá rendezés: *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Cesare Orsenigo 1925–1930 – Cesare Orsenigo magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1925–1930* (Nunciusi jelentések, 2.), METEM, Budapest 2021. 252 lap.
411. *British diplomats about József Mindszenty September 1945 – June 1946*, in: *The Trial of Cardinal József Mindszenty from the Perspective of Seventy years. The Fate of Church Leaders in Central and Eastern Europe*, Edited by András Fejérdy – Bernadett Wirthné Diera. Libreria Editrice Vaticana 2021. 53–65. Pontificio Comitato di Scienze Storiche. (Atti e Documenti 59).
412. Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius utolsó magyarországi jelentései és távozása 1945. március 25. – április 23. [https://www.archivnet.hu/angelo-rotta-budapesti-apostoli-nuncius-utolso-magyarorszagi-jelentesei-es-tavozasa-1945-marcius-25-21.-evf\(2021\)4-5.szam,2021.november29](https://www.archivnet.hu/angelo-rotta-budapesti-apostoli-nuncius-utolso-magyarorszagi-jelentesei-es-tavozasa-1945-marcius-25-21.-evf(2021)4-5.szam,2021.november29).
413. *Gondolatok lengyelekről*, in: *Vigilia* 86 (2021), 11. szám, 819–824.
414. *Bíborosi akták. Távozás a menedékből*. Pálffy Lajos interjúja in: *Magyar Hírlap* 2021. szeptember 28.
415. *Előszó Jánosi Gyula művének posztumusz kiadásához*, in: Jánosi Gyula OSB: *Új idők küszöbén*. Giesswein Sándor élete és műve. METEM, Budapest 2022. 157 lap.
416. Rec. Javorniczky István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában. Életútinterjú dr. Keresztes Sándorral. A szöveget sajtó alá rendezte és szerkesztette: Keresztes András*. METEM, Budapest, 2021, 527 oldal (<https://mek.oszk.hu/21900/21961/>), in: *Studia Theologica Transsylvanensia*, 24 (2021/2), Interneten: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=822>
417. Keresztes Sándor és a Vatikán. Javorniczky István Keresztes Sándorral készített életinterjúja alapján, in: *MEV* 33 (2021/1–2) 111–116.
418. Mészáros István iskola- és egyháztörténész, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztőségének tagja (1927–2021) *MEV* 33 (2021/1–2). 159–171.
419. Emlékezés Zalavárott. 2020. szeptember 5. Szent Adorján, a rómaiak, a germánok, a szlávok és a magyarok szentje. Tiszteletének aktualitása a visegrádi országokban, in: *MEV* 33 (2021), 1–2. szám, 174–179.
420. *Zalavár a szláv népek lelki központja, a V4 országainak közös történelme, Történelmi emlékezés Zalavárott*, *MEV* 33 (2021), 3–4. szám, 141–146.
421. *A bencés rendtörténet válogatott bibliográfiája 1980–2021*. *MEV* 33 (2021), 3–4. szám, 147–191.
422. Rec. Juhász-Laczkó Albin: A Fatimai Magyar Kálvária története, in: *33* (2021), 3–4. szám, 192–193.
424. Rec. Fejérdy András (szerk.), I was Francis Moly, in: *33* (2021), 3–4. szám, 194–196.
425. Rec. Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.), 800 éves a vasvári káptalan, in: *33* (2021), 3–4. szám, 196–197.

426. Mindszenty hercegprímás a csehszlovákiai magyarság védelmében, 1945–1948. Vatikáni iratok alapján, in: Levéltári Közlemények, 92. (2021), 124–160.

2022

427. KÖNYV XLIX: Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB: *The Host and his Guest: Chargé Garret G. Ackerson and Cardinal József Mindszenty (1957–61) – A házigazda és vendége: Garret G. Ackerson ügyvivő és Mindszenty József bíboros (1957–1961)*. Magyar Napló Kiadó, Budapest 2022. 709 lap.
428. *A várvidéki magyarság lelkipásztora*, in: Országút 2022. május 18. <https://orszagut.com/hitelet/a-varvideki-magyarsag-lelkipasztora-2920>
429. KÖNYV L: Szerkesztés: *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Angelo Rotta, Parte I: 1930–1939 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, I. rész: 1930–1939* Szerkesztette Csíky Balázs. Sajtó alá rendezte Somorjai Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/1.), METEM, Budapest 2022. 429 lap.
430. KÖNYV XLVII: *A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára hungarika anyagainak inventáriuma. Harmadik periódus: X. Piusz és XV. Benedek pápasága. 1902. szeptember 3–1922. január 22. Válogatás*. MNL OL Budapest 2022. 174 lap. (Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárának inventáriumai 3. A Magyar Nemzeti Levéltár e-segédlet sorozata.) – 2022. április 26. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/vatikani_allamtitkarsag_torteneti_leveltaranak_inventariumai
431. KÖNYV XLVIII: *A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára hungarika anyagainak inventáriuma Negyedik periódus: XI. Piusz pápasága. 1922. február–1939. február 10. Válogatás*. Szerk. Somorjai Ádám OSB, MNL OL, Budapest 2022. 324 lap. (Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárának inventáriumai 4. A Magyar Nemzeti Levéltár e-segédlet sorozata.) – 2022. április 26. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/vatikani_allamtitkarsag_torteneti_leveltaranak_inventariumai
432. *Brit diplomaták Mindszenty Józsefről, 1945. szeptember–1946. június.*, in: *Célkeresztben. Mindszenty József pere és a szovjet blokk főpásztorainak meghurcolása*. Szerk. Fejérdy András – Wirthné Diera Bernadett. Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2022. 61–77. Felvéve az Amerikai levéltárak titkai, 2021. kötetbe.
433. KÖNYV LII: Szerkesztés: *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Angelo Rotta, Parte II: 1938–1945 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, II. rész: 1938–1945*. Szerk. Somorjai Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/2.), METEM, Budapest 2022. 463 lap.
434. Somorjai Ádám bencés szerzetes, tanár, egyháztörténeti kutató, in: *Hetvenesek társasága*. Napkút-Évkönyv. Napkút Kiadó Budapest 2022. 137–140.
435. KÖNYV LIII: *Civilizációról civilizációra. Hitéleti írások 1988–2021*. Bencés Kiadó, Pannonhalma 2022. 221 lap.
436. *A szerzetesrendek és a társadalmi haladás*, in: Országút 2022. július 9. <https://orszagut.com/hitelet/a-szerzetesrendek-es-a-tarsadalmi-haladas-3134>

A közeljövőben megjelenése várható:

- A Pannonhalmi Szent Benedek-rend és Trianon. Tanulmány egy gyűjteményes kötetben, METEM. Sajtó alatt, 2022 ősz.

- *A magyar bencések 87 éve Braziliában. São Paulo: Vila S. Anastácio és Morumbi, 1931–2017.* Előadás a „Magyar misszionáriusok hat világrészen.” c. konferencián Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, 2020. október 20. Sajtó alatt.
- Rec. Premontrei jubileum felé. Sajtó alatt.
- Forráskiadás: A Pannonhalmi Egyházmegye 1951. évi körlevelei. Sajtó alatt.
- Jordán Emil, Brazíliai napló, 1945. január – 1948. március, sajtó alá rendezés, bevezető. Sajtó alatt.
- A Katolikus Egyház Magyarországon 1945 után. Sajtó alatt.
- *Helyzetkép a trianoni békeszerződés által szelt római és görögkatolikus egyházmegyékről*, előadás 2020. szeptember 11-én Esztergomban. Gyűjteményes kötetben, Szakály Sándor szerkesztésében. Sasi Attila öt térképével. Sajtó alatt.
- KÖNYV *Szivós Donát esztergomi bencés házfőnök és igazgató naplója.* Sajtó alá rendezte Somorjai Ádám OSB, METEM, előkészületben.

Pannonhalma, 2022. július 4.

Somorjai Árpád Ádám OSB

NÉVMUTATÓ

Rövidítések

AA	Asszumpcionista	OFMCap	kapucinus	PSS	Szulpicianus
B	Barnabita	OP	Domonkos rendi	SchP	Piarista
ap.	Apostol	OSA	Ágostonos	SCJ	Sacre Coeur Kongregáció
CMF	Klaretianus	OSB	Bencés	SDB	Szalézi
CSsR	Redemptorista	OSBM	Bazilita	SJ	Jezsuita
MIC	Mariánus	OSPPE	Pálos	SVD	Verbita
OFM	Ferences	OSST	Trinitárius		

- A/Alla Chiesa Nuova, Alfredo 419
 Aaron Ioan 207
 Aba Sámuel király 154
 Ackerson, Garret G. Jr. 337, 489, 492
 Aczél György 285j
 Abdul Latif 94
 Aberth Viktor 130j
 Ábrahám 233, 259j, 263
 Accrocca, Felice 412j, 413j, 415
 Achilles 478
 Acsády Ignác 147, 152
 Ádám atya 142
 Ádám György 435, 437, 437j, 438, 443, 444
 Adalbert von Prag 472; Adalbert (Vojtech=
 Wojciech-Béla) 473
 Adenulfus 28j
 Adler Vilmos 76
 Adorján, IV. 19
 Adriányi Gábor 477, 481, 483
 Ady Endre 336j
 Agliardi, Antonio 69, 69j
 Alapy Gyula 315
 Albert István SchP 284j, 285, 286, 287, 289,
 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297,
 298, 299, 300, 301, 302j, 303, 303j, 305,
 305j, 306, 307, 308, 309, 310, 311
 Albert Kasszián OFM 204, 205, 206, 206j,
 207, 207j
 Albornoz, lásd de Albornoz
 Aldobrandini márki 16j
 Alexander, Edward 326, 326j, 327, 329, 330,
 330j
 Alfonz, VI. Kasztília és León királya 19j
 Allo Candidus OSB 34, 34j
 Altieri, Ludovico 57, 59 60, 61, 62
 Alvaro Pelayo, Giovanni OFM 19
 Amadeus, VI. Savoya grófja 21
 Ambró Antal 52j
 Ambrus Kapisztrán OFM 212
 Áment Lukács Ferenc OSB 252, 252j, 253,
 261, 264
 Anders 129j
 Anders, Wladyslaw 166
 András, I. király 154
 András Imre SJ 465
 Andrásfalvy Bertalan 461j
 Andrassy Károly gróf 58
 Andrew, Christopher 276j, 278j
 Andropov, Jurij 276
 Androvics András Tamás 40j
 Angelico de Grimoard 22
 Angyal Dávid 145, 147, 147j, 152, 153
 Anjouk 356
 Anna főhercegnő 94
 Annichino di Bongardo 18
 Anonymus 151, 413
 Antal, Antonius OSST 367, 368,
 Antiochiai Chatillon Anna 355j
 Antiokhosz, IV. 291j
 Antonius a Sancto Placido SchP 372
 Antóny Géza 94
 Antóny Béla 363j
 Antos Károly 95
 Apponyi Albert 137j

- Apponyi György gróf 58
 Aquinói Szent Tamás 136j
 Aragon Jakab, II. király 21
 Aragon Péter király 21
 Arnaud de Cervole 17
 Árpádházi Szent Erzsébet 221, 364
 Árpádok 144; Árpádkor 153, 353, 354, 356j, 359
 Artner Edgár 415
 Assisi Szent Ferenc 136j, 198j, 213, 221, 232
 Assmann, Jan 104j, 108
 Aszalós János 259, 259j
 Aszalós Pál 259j
 Aszalós Péter 259j
 Attlee 195
 Aubermann Miklós 45
 Augustinus, Aurelius 103j, 108
 Avarescu 210

Babits Mihály 237
 Bacsák György 255j
 Badoglio, Pietro 385
 Bády Ferenc 237, 238
 Bády István 362j, 363j, 364j
 Bajtay 155
 Bakács János 96
 Bakó László 158j
 Bakócz (Bakács) Tamás, Erdődy 356
 Bacon, Edwin 275j
 Balanyi György 198j
 Balassa Bálint 118j, 124j; Balassi 481
 Balázs István 98
 Bálint Rezső 84, 86
 Bálint Sándor 101, 103, 103j, 104j, 108
 Bálint Szalvátor OFM 208, 212, 212j, 215j
 Ballagi Aladár 143, 147, 152
 Balogh Margit 165, 269j, 270j, 278j, 315j, 317j, 318j, 320j, 324, 324j, 327j, 333, 333j, 340j, 341j, 342j, 343j, 353, 353j, 445j
 Bálványos 136j
 Bánca István 355
 Bandi István 275, 278j
 Bandrés Rey, María 310
 Banfi/Bánfi, Florio 400j, 401
 Bánffy Dezső báró 69j
 Bangha Béla SJ 67, 386, 386j, 389j
 Bánhegyi Miksa Béla OSB 253, 253j
 Barankovics István 287j, 441, 441j, 445j, 487
 Bárány György 64j
 Bárány Zsófia 56, 56j
 Baranyay Jusztin 389j
 Baranyay Lajos 389j
 Baráth Magdolna 271j
 Baráti József 442
 Barbarossa I. Frigyes császár 24
 Bárczy István 72
 Bardoly István 128j, 134j, 140
 Bárdos István 88j, 355j, 362j, 364j, 473
 Barkóczy Ferenc 88j, 356, 357, 358
 Barkóczi Janka 339j
 Barlay Ö. Szabolcs 387j
 Barna Gábor 101, 106j
 Bárth Dániel 114j
 Bartha Albert 346, 346j
 Bartkó Péter OFM 39
 Bartók Béla 437
 Bartucz Lajos 108
 Báthory András 489
 Báthory István 147
 Batthyány Ádám 29
 Batthyány Ignác 203
 Batthyány József 360, 378j
 Batthyány Ludovicus/Lajos gróf 58, 60, 62, 378, 378j
 Batu kán 356
 Baucsek Csaba 395j
 Bea, Augustin SJ 418, 418j, 419, 420
 Beauvain, Lambert OSB 252
 Beck, George Andrew 423
 Becket Szent Tamás/Thomas 19, 359
 Beimel nyomda 121
 Beke Margit 37j, 83, 84j, 88j, 303j, 355j, 356j, 392j
 Békeffy Elemér 77
 Békés Gellért, Gerardo J. Békés OSB 13, 413, 439, 439j, 469, 470, 474, 477, 478, 482, 483
 Béla, I. király 154
 Béla, III. király 151, 355, 355j
 Béla, IV. király 355, 355j, 356
 Béla herceg 154
 Bélay Iván 360j
 Beleknegina 153
 Bélteky József (Glück Jenő) 159j
 Bencsik Gábor 491
 Bencsik Rita 267j
 Bencze Anzelm Lóránt 253, 253j
 Bencze Imre 260
 Bendes Valérián OFM 398j
 Bene Márton 339j
 Benedek, XV. pápa 160, 492
 Benedek, XVI. pápa 56j, 476

- Benedek Domokos OFM 197j, 215
 Benedek Fidél OFM 197j, 198j, 209, 210, 211,
 213, 214, 214j, 215, 216, 216j
 Benes, Edvard 217, 219j
 Benkő László 269j
 Benkő Viktorné 352j
 Beöthy Zsolt 335j
 Berán Ferenc 451j
 Bercsényi Zsuzsanna 368j
 Berecz Skolasztika OSB 264
 Berend T. Iván 449j
 Berényi Antal 39
 Beresztóczy Miklós 236j, 237, 238
 Berezskov 170j;
 Beriejkov, Valentin M. 170j
 Berkó Pál 143j
 Béres István 86, 88
 Béres János 89
 Berkó Pál 249j
 Berling, Zygmunt 175, 175j
 Bernardin, Joseph 296j
 Bethlen Gábor 147, 147j, 152, 335j
 Bettini egyházjogász 145
 Bianu, Ioan 68
 Bibó István 487
 Bieritz, Karl-Heinrich 106j, 108
 Bikfalvi Géza 405j
 Bíró Béla 130j, 131, 131j, 138, 139, 352, 352j,
 353
 Bíró Lőrinc OFM 198j
 Bíró Lucián Géza OSB 252, 252j
 Bischof, Günter 275j
 Bisztray György 453, 453j
 Bizoňová, Monika 128j, 132j, 135j, 140
 Blet, Pierre SJ 189j
 Blume, Michael August 332, 332, 332j, 333,
 333j, 334
 Bobola Szent András, Andrzej Bobola 221
 Boccaccio 24
 Bocskai 335j
 Bódiné Beliznai Kinga 315j
 Bodnár Éva 352j
 Bódy Zsombor 143j
 Bognár Ferenc 386j
 Bohr János 259j
 Bókay László 483
 Bolgár Dániel 400j
 Bodrogi Ferenc 77
 Bodrogi Zsigmond 77
 Bolton, Charles A. 114j
 Bolyai János 113j
 Bongia[n]nino, Msg. 280
 Boór János 469
 Borbándi Gyula 412j, 413j, 415
 Borgongini Duca, Francesco 380, 383, 383j,
 384j
 Borhi László 322j
 Borián Elréd OSB 467
 Borics, Borisz 155
 Borisz bolgár cár 382
 Bornemissza Tibor 158
 Boros Fortunát OFM 196, 197j, 198, 198j,
 208, 208j, 209, 210, 212
 Boros István 27j
 Boros László 272j, 273j, 274j
 Boros Zoltán 75, 486
 Borovi József 427, 427j
 Bors Lajos 316j
 Borsa Iván 413j, 415
 Bošňák, Rudolf 232
 Bozsóky Pál/Paul G. OFM 469, 472
 Böhm Károly 37, 42
 Brigido Mihály 136j
 Brackman/Blackman, James F. Jr. 327, 327,
 327j, 329
 Braitenbücher, Josephus de/Joseph Heinrich
 von 377, 377j
 Braun, Leopold AA 167, 182j, 185, 186, 186j,
 188, 188j, 191
 Brezsnyev, Leonyid 275; Brezhnev 275j
 Browne, Michael OP 420, 420j
 Brozović, Dalibor 112
 Brugnotto, Giuliano 486
 Brunner, Walter 28j, 29j
 Bubics Zsigmond 127, 135j, 140, 141
 Buchkrenier, Josef 438
 Buchner Antal 91, 95, 96
 Budai János 237, 237j, 238
 Bugár Péter 288, 289
 Bugnini, Annibale, CM 425, 425j
 Burka Kelemen OFM 386, 386j, 387, 387j,
 388j, 389, 389j, 395j, 398j
 Butler, Susan 173j
 Buttykay Emil Szilárd Sándor Antal OFM 97,
 97j, 386, 386j, 387, 387j, 388, 388j, 389,
 389j, 390j, 391, 391j, 392, 392j, 393, 393j,
 394, 394j, 395j, 396, 396j, 397, 397j, 398,
 398j
 Buzárovits Gusztáv 357j
 Buzinkay Géza 65j, 67j, 68j

- Caillois, Roger 102
 Camisasca, Massimo 469
 Camus, Albert 111
 Candau, Joël 105j, 108
 Candeloro, Giorgio 382j
 Capovilla, Loris Francesco 427j
 Caprioli, Adriano 467
 Carr, David 105j, 107j, 108
 Carrara Signoria 16j
 Carrol, Walter S. 189j
 Casaroli, Agostino 277, 280, 284, 288, 289, 482, 483, 485, 486
 Casel, Odo OSB 252, 422j, 482
 Cassidy, Henry C. 180, 180j, 186, 186j
 Cassulo, Andrea 205, 206
 Centurionus, Joannes Ambrosius SJ 375, 375j
 Charrière, François 423
 Chorin Daisy 412j
 Churchill, Rogers P. 181j
 Churchill, Winston 167, 168
 Cicognani, Amleto Giovanni 182, 185, 185j, 187, 187j, 188j, 189, 189j, 190, 190j, 191, 191j, 195, 195j, 429j
 Ciechanowski, Jan 181
 Citterio, Ferdinando 471
 Čizmár, Marián 287j
 Cola di Rienzo 17, 17j
 Coluccio Salutati 24
 Compagnia bianca 18
 Compagnia di Ventura 17, 18, 21, 25
 Congar, Yves OP 419, 419j, 420
 Constantinescu-Iași, Petre 213
 Cosgrove, William M. 439j
 Cosma, Neagu 277j
 Coughlin, Charles Edward 187j
 Crego, John C. 326, 326, 327, 329, 330, 330j
 Cristoforo da Piacenza 23j
 Crowley, Joseph Robert 332j
 Cséfalvay Pál 474
 Curzon of Kedleston, George 179
 Cywinski, Bohdan 471, 475
 Czapik Gyula 74j
 Czestochowai Szűz Mária, Matka Boska Czestochowska 221
 Czikkelyné Nagy Erika 367j
 Czinár, Maurus: 32j
 Czoborczy Bence 474
 Czúc Erzsébet 257
 Czuczor Gergely 13
 Czudar Péter 22Czibere Tibor 455j
 Cs. Plank Ibolya 128j, 134j, 140
 Csáka Károly 130j
 Csáktornyai testvérek 37
 Csáky Albin 133
 Csáky Mihály 220, 220
 Csalog Zsolt 337j
 Csák Ilona 337j
 Csánky Dénes 128j, 132j, 140
 Csánki/Csánky Gábor 115j, 119
 Csányi László SchP 285
 Császka György 126, 126j, 127, 128, 128j, 129, 129j, 130, 130j, 131, 131j, 132, 132j, 134, 134j, 135, 135j, 136, 136j, 137, 137j, 138j, 141
 Császka Margit 133
 Császka nagymama 133
 Császka Jakab 126
 Csavlek Judit 367j
 Cséfalvay Pál 127j, 140
 Cserháti Ferenc 435j, 445j
 Cserháti József 113j, 284j, 299, 300, 301, 302, 306, 440
 Csermák Hugó 77, 78
 Csernoch János hercegeprimás 83, 84, 84j, 85, 87, 88, 88j, 89, 89j, 90, 91, 92, 93, 93j, 97, 98, 99, 100, 130j, 158, 160, 345j, 357, 361, 392, 392j
 Csáky Miklós gróf 359
 Cseterki Lajos 327, 327j, 328
 Csibi Norbert 119j
 Csíksomlyói Szűz Mária 221
 Csíky Balázs 357j, 484, 489, 490, 492
 Csiszér Elek OFM 196, 197, 197j, 198j
 Csóka Gáspár OSB 481
 Csóka J. Lajos OSB 27j, 28j, 32j, 143, 149, 149j
 Csorba László 63j, 400j, 413j, 415
 da Capri, Serafino Cimino OFM 390
 Daberto Félix/Felice 136j, 141
 Dalos Patrik 13
 Dalton 48
 Damjanich János 335j
 Dammertz, Viktor OSB 483
 Daniels, Tobias 399j
 Dankó László 450j
 Dante, Enrico 422, 423
 Daróczy Zoltán 129, 129j
 Darwin 350j
 Dávid A. 154
 Davis, Donald E. 181j, 188j

- de Albornoz, Gil Álvarez C. 16, 16j, 17, 18, 18j, 20, 23
 De Angelis Maria Antonietta 474
 De Gaulle, Charles 193, 194
 De Negri, Cesar SchP 292j
 de' Tolomei, Raimondo 16
 Degni 410
 Deák Ágnes 64j
 Deák András Miklós 321, 321j, 322j, 334j, 486, 487, 488, 489, 490, 492
 Deák Ébner Lajos 136, 136j
 Deák Ferenc 60
 Deák Miklós 39
 Debuyst, Frédéric 353j
 del Cappello banda: Compagnia di Ventura 17
 Dekanozov, Vlagyimir 171
 Dékány Vilmos 360j
 Dell'A[c]qua, Angelo 428, 429, 429j
 Demeter Gábor 48j
 Denes 283j
 Dénes Iván Zoltán 147, 147j
 Dénesi Tamás 27, 27j, 28j, 29j, 31j, 32j, 33j, 486
 Dengl Miklós Ferenc OFM 436
 Denkiewicz, Stefan/Stephan SchP 286, 286j, 287, 289, 290, 291, 292, 312, 292j, 295, 296, 297, 298, 300, 304, 313
 Denzinger, Heinrich 114j
 Déri Emilné, Löfkovits Józsa 131
 Déri (Múzeum) 129j, 131, 138, 139
 Dessewffy Aurél, gróf 57, 58, 62
 Dévényi Anna 142j
 Di Giovanni, Francesca 402j, 403j
 Dickinson, Anna 188j
 Dideczky János 130j
 Dingell D. 187
 Dinnyés Lajos 341, 346, 346j, 347
 Diós István 39j, 40j, 41j, 43j, 367j, 415
 Ditrói Orosz Béla 316j, 316j
 Diurni, Giovanni 467
 Divald Kornél 128j, 134, 134j, 140
 Dobner István SJ 367, 368, 373
 Dóbék Ágnes 367j
 Dobra Modeszt György OSB 263, 264, 264j
 Dobszay János 271j
 Dobszay Tamás 143j
 Domanovszky Sándor 148, 152, 153
 Domnanovics Ábel Tamás, Márk atya 254, 254j, 257, 257j, 258
 Domonkos érsek 356
 Donahoe, Bernard Francis 169j, 170j, 172
 Donáth László 260
 Dowlah, Alex F. 275j
 Döme Krizogon OFM 215
 Dömösi Zoltán 316, 316j
 Döpfner, Julius 419, 419j, 424
 Dövényi Zoltán 48j
 Drahos János 86, 91, 94, 236j
 Drescher, Josephus OSB 34j
 Drugeth Klára, homonnai, grófnő 365, 375, 375j
 Duce, lásd Mussolini
 Duckiné Ágnes 472
 Dudás Miklós OSBM 341, 347, 347j
 Dudás Róbert Gyula 11, 36, 36j, 37j, 333, 334, 334j, 392j, 436j, 436j, 439j, 488
 Duraczynski, Eugeniusz 176j
 Dürer, Albrecht 136, 136j
 Dzikóvi Szűz Mária 221
 Dzwonkowski, Roman 474
 Ebner, Adalbert 27j
 Eck Alajos 97j
 Edward, II. angol király 20
 Eggenhofer család 237
 Eggenhofer Béla 237
 Eggenhofer József 237
 Eggenhofer Kinga 237j
 Eggenhofer Teréz 237
 Eisenhower 483
 Ekler Péter 83j
 Eleázár 291
 Elekes József 269j
 Eliade, Mircea 102, 102j, 104j, 108
 Eller Ferenc 45
 Elmer István 12j, 13j, 490
 Éliássy Sándor 94, 94j
 Elliott, John E. 275j
 Emericus, Archiepiscopus 376, 377
 Emich Gusztáv 123
 Emódi László 271j
 Endre király 154
 Endrey Mihály 236, 260
 Endrédi Vendel OCist 255j
 Endreffy Zoltán 305
 Engelbert, Pius OSB 475
 Eördögh Elemér 37
 Eördögh István 16
 Eötvös József 56j, 58, 59, 60, 63
 Eötvös Loránd 12, 253, 285

- Erdélyi Gyula László OSB 142, 142j, 143, 144, 144j, 145, 146, 146j, 147, 147j, 148, 148j, 149, 149j
- Erdélyi Mór 137, 137j, 139
- Erdey Ferenc SDB 435, 435j
- Erdő Péter 61j, 84j, 236j, 356j, 392j, 470
- Erdődy Bakócz (Bakács) Tamás 356
- Erdődy Gábor 64j
- Érdújhelyi Menyhért 153
- Eröss József 299
- Érszegi Géza 13, 413j, 415, 447, 447j, 448, 448j, 449, 449j, 450, 450j, 451, 451j, 452, 452, 452j, 453, 453j, 454, 454j, 455, 455j, 456, 456j, 457, 457j, 458j, 459, 459j, 460, 460j, 461, 461j, 462, 463
- Érszegi Gézané Sin Ágota 450, 451, 454j, 455j
- Érszegi Márk Aurél 73j, 447
- Erzsébet királyné 95
- Esch, Arnold 471
- Esposito, Anna 399j
- Este-i Miklós órgróf 21
- Esterházy Alice, gróf 220
- Esterházy Imre, galántai 373, 374j, 376j, 377, 377j
- Esterházy Imre Gábor 377j
- Esterházy János gróf (Bibi) 217, 218, 218j, 219, 219j, 220, 220j, 221, 221j, 222, 222j, 223, 223j, 224j, 225, 225j, 226, 226j, 227, 227j, 228, 228j, 229, 229j, 230, 230j, 231, 231j, 232, 232j, 233, 234, 235, 403
- Édesanyja: Etus, Maminkó 220, 221, 230, 232
- Esterházy János, Ifj. gróf 220, 230
- Esterházy János Mihály gróf 217
- Eszterházy Károly gróf, galántai 116j
- Esterházy Lujza (Lulu) 219, 220, 221, 221j, 222j, 223, 226, 227, 227j, 228, 228j, 230, 231j, 232
- Esterházy (?) Livia 230
- Esterházy Mária/Mariska 223, 225, 226, 227, 229, 230, 232, 233
- Esterházy Pál nádor 34
- Esterházy Péter 260j
- Esterházyak 366
- Esty Miklós 345, 345j
- Esztergombi Béla
- Esztergomi Béla 465
- Eszterhás István 439
- Es[z]terházy Pál herceg 342, 348, 348j, 350
- Eszterházy gróf 335j
- Evariszt OFM 204
- Fadgyas Edvin István OSB 255, 255j
- Faludy György 111
- Fábián Árpád 113j, 442
- Fábián Károly 438j, 443, 443j
- Farbaky Péter 34j
- Farkas Dénes [SCHP] 349
- Fatimai Szűz Anya 221
- Faust OFM 392
- Faust, Ulrich OSB 28j, 29j
- Fáy A. (Gimnázium) 349
- Fáy Zoltán 197j, 478
- Fazekas Csaba 65j
- Fazekas István 29j, 360j
- Fedeles Tamás 365j
- Feigler Ignác 358
- Feisz/Feysz Lajos Hugolin 392, 392j
- Fehér Gyula 91
- Fehér (Gyűjtőfogház, belső parancsnok) 288
- Fejérdy András 116j, 121j, 165, 277j, 322j, 402j, 403j, 481, 482, 483, 484, 485, 491, 492
- Fejérdy Gergely 278j
- Fekete Bálint 339j
- Fekete Ödön 78, 78j, 79
- Felka 130j
- Felsővályi Ákos 296j
- Fenic[z]y János 119, 121, 122, 123
- Fels, Bradley E. 194j
- Ferdinánd román király 158
- Ferdinánd, II. király 154
- Ferenc pápa 110, 447j
- Ferencz Ervin OFM 215
- Felhő Ibolya 52j
- Ferenc József király 358
- Fejérdy András 73j
- Fejős Zoltán 103j, 108
- Fényes Elek 49, 49j
- Fényi Ottó 115j, 119j
- Fenyves Katalin 400j
- Ferdinánd I. császár 57j, 58j, 59j, 61j, 62j, 63j, 64j
- Ferenc császár 83
- Ferenc József császár 127, 137, 143, 144
- Fercsek Nándor 133
- Fetter Terézia OSBObl 257
- Fifine 136
- Fioretti, Federico 66, 67
- Fischer, Karl A. F. 368j
- Flaga, Jerzy 468
- Fleming, Jim 181, 186
- Flood Anita 323, 324

- Flood Patrick 321, 321j, 322, 322j, 323, 323j, 324, 324j, 325, 326, 327, 327j, 328, 329, 329j, 330, 330j, 331, 332, 332, 334j
- Flood, Stephen 322j
- Fodor Angelus OFM 203j
- Fodor György Pelbárt OFM 199, 200, 203j, 205, 205j, 206, 206j, 207, 207j, 208, 208j, 209
- Fodor Veronika 486
- Foerk Ernő 98
- Fogarasi Mihály 113j, 120j
- Fojtény János 124j
- Folmeg Balázs 272j, 273j, 274j
- Fónagy Zoltán 143j
- Forgó András 119j, 311
- Forintos György 468
- Forrai Botond János 255, 255j
- Fraknoi (Frankl) Vilmos 147, 152, 153, 357j, 400j, 402, 427j, 460, 471
- Francesco di Vico 22, 26
- Francesco OFM atya 395, 395j
- Franco 193
- Frank, Franz 133j
- Frank Miklós 445
- Franklin, William M. 167j
- Frankó Tamás 114j
- Frauhammer Krisztina 113j, 124j
- Frențiu, Traian Valer 207, 207j
- Freud 102
- Frivaisz, Michael Ignatius, Mihály Ignác 376, 376j
- Fukszberger Imre 324j
- Fuxhoffer, Damianus 32j
- Früchtel Ede 83j
- Fürst Lajos 317
- Fürstenberg, Maximilien de 429j
- Füry Lajos 439
- Füst Milán 111
- Gábos Tamás Gyula OFM 198**
- Gábrriel Asztrik OPraem 13
- Gácsér Kalazant OSB 78, 78j, 79, 79j, 80, 80j
- Galambos Ireneusz/Irén Ferenc OSB 113j, 125j 252, 252j
- Galambos József 46
- Galgoczy Joannes/János 376, 376j
- Galla Ferenc 427j
- Gallus Tibor SJ 405, 406, 410, 411
- Galura Bernát/Bernhard 119j, 121, 121j, 122
- Gapski, Henryk 472
- Gáspár 99
- Gáspár Márton 436
- Gasparics Mihály 316, 316j
- Gasparri, Pietro 379, 383j
- Gawlina, József/Josef Felix 166, 193
- Gecsényi Lajos 271j
- Gecsényi Patrícia 486
- Gégény István 476
- Gelsey Erzsébet 457, 457j
- Gencsy Egyed OSB főapát 32
- Genthon István 128j, 134j, 140
- Gentile, Giovanni 379, 379j, 380j
- Gerber, William 167j
- Geréb Sándor 274j
- Gerevich Tibor 84j, 352, 358j
- Gergely, XI. pápa 20, 22, 23, 23j, 24, 25, 26, 26j
- Gergely, XVI. pápa 64
- Gergely, XVIII. pápa 399
- Gergely Ferenc 267j, 268j
- Gergely Jenő 269j, 270j, 272j, 273j, 387j, 474
- Gergely Miklós 326, 326j, 328
- Gerő András 400j
- Gerő Ernő 348
- Gerő Éva Terézia 258
- Gerthel Johann 198
- Getzemani-kert 133j
- Géza nagyfejedelem 148, 355
- Ghillány György/Georgius 365, 366, 375, 375j, 376, 376j
- Gianits József 237, 238j
- Gianone András 65j, 68j, 338, 343j
- Giesswein Sándor 491
- Giovanna hercegnő 382
- Giovanni di Oleggio 17
- Giovanni di Vico 22
- Girinyi János 39
- Gizella bajor hercegnő 443j; Gizella helyett Gizla 144, 153
- Glass, John, „Jack” 327, 327, 327j, 329, 330, 330j
- Glattfelder Gyula 95, 157, 158, 158j, 159, 159j, 160, 160j, 161, 161j, 162
- Glatz Ferenc 143j
- Gleason, S. Everett 171j, 181j
- Glennon, John P. 171j
- Glóner Rózsa 472
- Goffine, Leonhard/Lénárt OPraem 113j, 115, 115j, 118, 119, 120, 123
- Godfrey, William 193
- Goldschmied József 76
- Gonzaga 16j,

- Gosztonyi Nándor OSB 79
 Gosztonyi 129j
 Gómez de Albornoz 26
 Gönczy Béla 86
 Gözsy Zoltán 119j, 142j
 Grabmann, Edmund 34
 Graff, Aemilianus, OSB 29j, 33j, 34j
 Graham, Robert A. 189j
 Grande Compagnia 17
 Grandi, Dino 380, 380j, 381, 381j, 382, 383
 Grábics Frigyes 143j
 Grégoire, Reginald OSB 468
 Grispo Renato 449
 Grivnina, Irina 112
 Groll Adolf 366
 Gromiko, Andrej 173
 Groza, Petru 204j, 205, 206, 208
 Grygiel, Stanislaw 468
 Gryglewicz, Feliks 245j
 Grzeskowiak, Alicja 474
 Guardasigilli Rocco 380
 Guillaume de Beaufort gróf 22
 Guillaume de Grimoard 20
 Gurzó Anaklét OFM 199, 212
 Gusztáv Adolf király 147
 Guzowski, Henryk 476
- Gyarmati Enikő** 438j
 Gyarmati György 272j
 Gyenes Lajos 86
 Gyésza királysága 154
 Györffy György 148, 149j, 355j
 György József 197j
 Győri Árpád 465, 481
 Győri László OSB perjel, Ladislaus prior 30, 35
 Gyulai Pál 335j
 Gyulay Elemér 88
 Gyuricza Kata Sára 439j
 Gyuricza Péter 439j
 Gyurkovits Ferenc 98
- H. B. L.** 446j
 Haág Zalán István 273j
 Haas Amand OSB 34
 Habrai/Habarai Ladislaus 375, 375j
 Habsburg Albrecht főherceg 94
 Habsburg József Ferenc főherceg 94
 Habsburg József főherceg 94
 Habsburg Ottó 317, 317j, 456, 457, 457j, 463
 Habsburgok 144
- Hafenscher Károly, ifj. 259j
 Hajdú Ákos 29j
 Hajdú Leánder OFM 214
 Hajnóczi Gábor 458, 459, 459j
 Hajós Lajos 84, 86
 Haľko, Jozef 278j
 Haller Ferenc 119
 Hamerli Petra 57j, 379, 485
 Hamilton, Maxwell M. 185, 186
 Hamvas András/Endre 236j, 344, 344j, 424, 437, 437j, 478
 Hamza József 86
 Hanula József 136, 136j, 141
 Hanny Kálmán 319
 Harangi Szabolcs 48j
 Hardy, Caspar/Gáspár Bernhard/Bernát 128j, 141
 Hargitai Henrik 338
 Häring, Bernhard CSsR 473
 Haris Andrea 360j
 Harmat József 314j
 Harnisch Ernő OFM 212
 Harrach Péter 469
 Harriman, Averell 171, 174, 174j, 183, 189
 Harsányi Pál Ottó OFM 471
 Hastings Cassidy, Velma 171j
 Hász István 340, 340j, 438
 Haťjeganu, Iuliu 205
 Hawkwood, John 18, 24, 26
 Haynald Lajos 126, 126j, 127, 129j, 139, 140
 Héder 148
 Hegedűs András 358j, 473
 Hegedűs Gyuláné 352j
 Helischer József 237j
 Heller Ágnes 426, 426j
 Henrik, Szent, császár 153
 Henrik, II. angol király 19
 Henrix, Hans Hermann 472
 Henszlmann Imre 135j, 140
 Henzer István 77
 Henzer József 77
 Herczegh Dániel 77
 Hermann István 114j
 Hernádi/Hernády (Hernádfői) Márton 436, 436j, 437j
 Herucová, Marta 135j, 140
 Hervay Ferenc Levente O.Cist. 465
 Herwegen, Ildefons OSB 252
 Hetény János 101
 Hetényi József 221, 221j, 225
 Hetényi Varga Károly 283j, 334j

- Hets János Aurelián OSB 482, 487
 Hieró István 438
 Hieronimus 133j
 Hiestand, Rudolf 456, 456j
 Hild József 355, 357, 360
 Hillebrandt, Franz Anton 357
 Hillenbrand, Martin Joseph 322, 322j, 325, 326, 326j, 327, 328, 328j, 329, 329j, 330
 Hillenbrandné, Faith 326j
 Hírka Antal András OSB 253, 253j
 Hirsch Tibor 338
 Hirtner, Gerald 27j
 Хисамутдинова, Р. Р. 166j
 Hitler, Adolf 220j, 354j, 384
 Hlond, August 242, 244, 244j
 Hochhuth, Rolf 426, 426j
 Hoerner/s bécsi archeológus 146, 153
 Hofmann Antonius 438
 Hoffmann Dezső 39, 439
 Hoffmann Fábrián OFM 39
 Holl Béla 116j
 Holló László 476
 Hollósi Gábor 486
 Holtzer Lóránt 314j
 Hóman Bálint 146, 403
 Homor Imre 360j, 361j
 Homoródy József 338
 Hont 148
 Hopko, Vasil' 231, 234
 Horthy Miklós 67, 72, 94, 97, 267j, 269, 315j, 338, 339j, 340, 341, 357, 403
 Hortobágyi T. Cirill OSB 9
 Hortobágyi Tibor 259
 Horváth Ferenc 316, 316j
 Horváth Gergely Krisztián 489
 Horváth Győző 130j, 131, 138
 Horváth Hilda 127j, 132j, 140
 Horváth István 48, 52j, 113j, 114j
 Horváth Mihály 126, 133
 Horváth Miklós 238
 Horváth Sándor Domonkos 143j
 Horváth Tibor SJ 13, 452, 453, 453j
 Hoss József 34j
 Houston, Douglas W. 181j
 Hovanyecz László 478
 Hrabovec, Emília 486
 Hrenov, I. A. 186j
 Hromjak, Euboslav 127j, 141
 Hruscov, Nyikita 166j, 275, 276,
 Huber, Johnan Peter SchP 367, 368
 Hubert, Henri 101j, 103j, 108
 Hull, Cordell 174, 174j, 187, 192
 Hunyadi János 335j, 356
 Husák, Gustáv 217
 Huszár Aladár 92, 93
 Hünermann, Peter 114j
 Hunyadi Mátyás király 151, 155
 Huss János 145
 Ickx, Johan 65j, 67j, 74j, 488, 489, 490
 Ijjas József 284j, 437, 437j, 439j, 440, 440j, 441, 442
 Ильин, Дмитрий Владимирович 187j
 Ilku Pál 442
 Illés Pál Attila 142j, 240
 Illyés Gyula 110, 111
 Imre Béla 465
 Imre király 355
 Imrédy Béla 303
 Ince, III. pápa 19
 Ince, IV. pápa 426j
 Ince, VI. pápa 16, 16j, 17, 18, 20
 Ince, VII. pápa 400
 Ióannész Palaiologosz bizánci császár 22, 23
 Ipolyi Arnold 127, 128, 128j, 135, 135j, 140, 141
 Ipolyi László 390j
 Irányi László SchP 287, 293, 293j
 Isaicu Ioan 204
 Istvánffy Miklós 358j
 Ivády Nóra 489
 Izaiás 109
 Izsák 259j, 263
 Jacopo Benincasa di Siena 23j
 Jagelló 176
 Jákfalvy Ottó 256, 256j, 257j, 259, 260, 260j, 261j, 262j, 263, 263j, 264, 264j, 265, 265j, 266j
 Jáki Teodóz Sándor OSB 252, 252j
 Jakó Zsigmond 196j
 Jakobs, Hermann 455j
 Якунин, Вадим Николаевич 166j
 Jámbor Mike Miklós OSB 254, 254j, 255, 255j, 258
 Jancsó Livia 335, 335j, 336, 336j, 337, 337j
 Jankovics József 88j
 Janků Jan 230, 230j
 János, XXII. pápa 18, 19,
 János, XXIII. pápa 356, 418, 421, 422, 427, 427j, 482
 János evangélista 133j

- János Pál, II. Szent., Nagy, pápa 14, 446, 453, 454j, 468, 475, 476, 482; Jan Pawel II 466
- Jánosi Csongor 276j
- Jánosi Gyula OSB 487, 491
- Jánoska Lajosné 316j
- Janovská, Magdalena 128j, 140
- Jantausch, Paulo 83
- Janulatis Péter 224
- Jarcke, Karl Ernst 64, 64j
- Járdánházi Kovács Lajos 37, 45
- Javierre Ortas, Antonio Maria 456
- Javorniczky István 490, 491
- Jean de Maléstroit 25
- Jędraszewski, Marek 233, 235j
- Jeso Ildikó 435j
- Jézus, Jesu 104, 118, 133j, 135, 135j, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 230, 231, 233, 251, 258j, 482
- Joannes a Capistrano 390j; lásd még: Kapisztrán Szent János
- Jobbágyi Gábor 470
- Johanna, I. nápolyi királynő 18, 21, 24
- Johnson, Lyndon B. 329j, 481
- Join-Lambert, Arnauld 106j, 108
- Jordán Emil OSB 485, 493
- Jósika Samu báró 58
- Józsa Fábiánné Tomka Mária 255
- Józsa Katalin 255
- Józsa Mária, lásd Keresztes K. Sándorné
- Józsa Zsuzsa 255, 256j
- József apát OSB 29
- József Attila 336j
- József II. császár 114j
- Józwiak, Franciszek 245j
- Júdás Tádé 134, 134j, 135
- Juhász Gergely OSB 258j
- Juhász-Laczik Albin OSB 142, 491
- Jullien, André-Damien-Ferdinans, PSS 422j
- Jurcaga, Peter 486
- Justh István 439j
- K. Gy.** 444j
- Kada Lajos 441
- Kajdala 181j
- Kádár (korszak) 257j, 271j, 272, 273, 274, 347j
- Kádár János 283, 284, 286j, 288, 289, 304, 305j, 307, 308, 311, 322j
- Kádár Zsófia 28j
- Kalazanci Szent József 131j
- Káldy Zoltán 442
- Kálmán király 144, 153
- Kálmán Peregrin OFM 197j, 445j
- Kalmár János 83j
- Kaposi Zoltán 49j
- Karolingok 19, 489
- Kahler Frigyes 269j
- Káldy Mária 287j
- Kálmán Ferenc 80, 81
- Kálmán Peregrin OFM 287j
- Kálvin 148
- Kanizsai János 356
- Kányádi Sándor 111
- Kapcsándi Zsigmond Imre OSB 258, 258j
- Kapisztrán Szent János OFM 197, 335j, 388j, 392j, 394
- Káposztási Gábor 204
- Kapuy Vítal Károly OSB 254, 254j, 289
- Kardos Klára 283j
- Kari Györgyi 335j
- Karner, Stefan 275j
- Károly román király 158
- Károly, I. király 151
- Károly, III. (VI.) császár (király) 366
- Károly, IV. császár 16, 17, 18, 20, 21, 95
- Károly, V. (Bölcs) király 21, 23, 25
- Károly Ambrus 97
- Károlyi Alajos gróf 140
- Károlyi Árpád 147j
- Károlyi (kormány) 346j
- Károlyi Mihály gróf 157
- Kárpáti András 130j
- Kárpi Ferenc 436
- Kaszap István 221, 222, 223, 224, 226
- Katonáné Szabó Judit 113j
- Katus Konstantin OFM 394
- Katus László 113j
- Keckés Pál 96
- Kelemen, V. pápa 18, 19
- Kelemen, VI. pápa 16j, 17
- Kelemen, VII. ellenpápa 26j
- Kelemen, XIV. pápa 359
- Kelemen Dávid 125j
- Kelemen Krizosztom/Chrysostom OSB 477, 481, 482, 483
- Keller Bálint OSB 31j
- Kemény Ágnes O.Cist. 285
- Kempis Tamás 229
- Kennan, George F. 182j
- Kennedy 480
- Kent, Peter C. 168j
- Képes Géza 109

- Kerékgyártó Árpád 143
 Keresztelő Szent János 135j, 359
 Keresztély Ágost 83
 Keresztes András 489, 490, 491
 Keresztes Albin OFM 212
 Keresztes K. Sándor 255
 Keresztes K. Sándorné Józsa Mária 255, 256, 261, 261j
 Keresztes Sándor 490, 491
 Keresztury Dezső 413
 Kerkai Jenő 270j
 Kerkayné Maczky Emese 488
 Kerr, Clark 171
 Kesserű Judit 337j
 Kézai 151, 153
 Kilian, Daniel 375, 375j
 Kirby, Dianne 188j
 Kirilenko, Andrej 275
 Kisberk Imre 236j, 238
 Kisházi (Kühltreiber) Ödön 327, 328, 329
 Kiss Dávid 486
 Kiss Gabriella OSBObl 257
 Kiss György 267j
 Kiss István OFM 413, 413j, 416, 417
 Kiss László 231, 231j, 232j
 Kiss Ulrich SJ 469
 Kiszeljov, Jevgenij D. 171, 172
 Kiszely Márk István 254, 258
 Klárai Klára M. Archangela nővér 238, 238j
 Klauza, K. 475
 Klebelsberg Kuno, gróf 85, 88, 98, 142, 143j
 Klestenitz Tibor 386j, 388j, 389j, 438j
 Klieber, Rupert 127j, 141
 Klimo, Georgius/György 377, 377j
 Klinda Teofil 91
 Klauzál Gábor 60
 Klestenitz Tibor 65, 65j, 67j, 68j, 483
 Klimo György 116j
 Klösz György 139
 Klucsó Béla 285j,
 Klumper, Bernardinus OFM 390, 390j, 391j
 Knapp Éva 34j
 Knebel Miklós 96
 Kochán Bertalan 393j
 Kodály Zoltán 110, 416
 Koglin 187
 Koháry István 335j
 Kókay György 116j
 Kókai Sándor 48j
 Kokas Zsuzsanna 29j
 Kollányi Ferenc 367j, 376j
 Kollányi Károlyné 445j
 Kollega Tarsoly István 269j
 Koller, Alexander 399j
 Koller, Franciscus Xaver 378, 378j
 Koller Ignác 378j
 Kollonich Zsigmond (Sigismund von Kollonitz), Kollonitz, Sigismundus Carolus de 377 366, 374j, 377j
 Koltai András 283, 284j, 287j, 288j, 290j, 302j, 310, 412j
 Kolumbusz, Columbus 405
 Komlóssy Gyöngyi 415
 Koncsek de, Bernardus, Dvorecz, 377, 377j, 378, 378j
 Kondor Lajos SVD 444, 444j
 Konstantin, Nagy, császár 482
 Kopácsy József 355j, 357
 Korn Aranka 316, 316j
 Korn Dezsóné 316, 316j
 Korona Árpád 295, 296j
 Kónya Péter 140
 Kontsek Ildikó 130j
 Kopácsy József 62, 88j, 97, 133
 Koppány 148, 149
 Koppányi Jenő 269j
 Koptik Odó OSB 29, 29j, 30, 30j, 31, 31j, 32, 32j, 33j
 Koráb Antal 79
 Korányi Sándor báró 84
 Korcsog András 449j
 Kornilowicz, Władysław 241, 242
 Короленко, Владимир 112
 Korzenszky Richárd Miklós OSB 109, 253, 253j, 259, 264, 466, 480
 Kósa László 113j, 119j
 Kosciuszko, Tadeusz 166, 169, 170, 171, 175j, 180
 Kossuth Lajos 61j
 Koszigin, Alekszej 275
 Kosztko Szent Szaniszló, Stanislaw Kostka 221
 Kosztolányi Dezső 111
 Kovach Angelus OFMcap 446j
 Kovács Attila Zoltán 318j
 Kovács Andrea 114j
 Kovács, Elisabeth 471
 Kovács Ferenc 37j
 Kovács K. Zoltán 469
 Kovács Lajos 46j

- Kovács Sándor 253j, 344, 344j, 412, 412j, 413, 414, 414, 414j, 415, 416, 417, 418, 421, 424, 425, 427, 428, 430, 431
- Kovács Tibor 238
- Kovalszkij, V. T. 186j
- Kozinska, Alina 466
- Kozma Béla 468
- Köbel Szilvia 272j
- Kölley György 445, 445j
- König, Franz 487
- Köpeczi Béla 449, 449j, 451, 452j
- Kögl Lénárd 319, 489
- Kőhalmi-Klimstein József 127j, 141
- König, Franz 252j
- Körmöczy Emil 94
- Kőrösy László 127j, 141
- Kövér György 48j
- Kövesdi József 316j
- Kövessy József 316j
- Kövesi József 316j
- Közi Horváth József 444
- Kranemann, Benedikt 108
- Kránitz Mihály 477
- Krassing, Waltraud 29j
- Kristó Gyula 356j
- Kristó Xavér Ferenc OFM 199, 208
- Kriszten Rafael 269j
- Krisztus 30j, 99, 106, 132j, 133j, 135, 135j, 136, 136j, 218, 221, 223, 225, 229, 233, 234, 251, 259j, 263, 264, 293, 335j, 417, 418, 482
- Krivda, Andrej 484
- Krol, John 296j; Kroll bíboros 444j
- Kronperger Antal 120j
- Kruesz Krizosztom 486
- Krzycki, Leo 171, 173
- Kubersky-Prireda, Susanne 399j
- Kucska Ferenc 143j
- Kukal, Karel 230
- Küküllői 154
- Kühn János 268j, 272j, 273j
- Kühnel Pál 355, 357
- Kultsár István 88j
- Kurcsy 119j
- Kursch, Donald B 321j
- Kusler Ágnes 28j
- Kühár Flóris OSB 95j, 264
- Laborczi Géza 260
- Laczkfi Miklós 18j
- Laiszky János 361j
- Lajcsák Ferenc 56
- Lakatos Adél 126, 127j, 129j, 135j, 136j, 141
- Lakatos Andor 117j, 125j, 127j, 141
- Lakatos István 202
- Lakatos-Balla Attila 128j, 141
- Lamindus Britanius 115j, 116, 116j
- Lancsics Bonifác OSB 34, 34j
- Landaui Konrád gróf 17
- Lange, Oskar/Oscar 170, 171, 172, 173, 174, 174j, 175, 176, 180, 181, 183, 186
- Langmár Lipót 316j, 317, 317j
- Lantos András 316, 316j
- Lányi József 196
- Larraona Saralegui, Arcadio Maria CMF 421, 421j, 422, 425
- Lashofer, Clemens OSB 28j
- Laskó J. János 439
- Lassek Ildefonz 33
- László Mihály SchP 285
- László T. László 475, 476
- Lavopa, Marco 482, 483
- Lazzaro de' Cancellaris 17
- Lányi József 67
- Lázár (feltámadása) 133j
- Lázár István 202
- Lázár Miklós 65
- Leach, Edmund 103j, 108
- Lebedosz, Lebediász, Levedi 153
- Leeuwen, Arend Theodoor van 468, 479
- Legányi Norbert OSB 143j, 249, 249j, 250, 252, 254, 255j, 256
- Léger, Paul-Émile 418, 418
- Lehel helyett Lél 144
- Lehmann, Karl 456, 456j
- Lékai László, Ladislao Lékai 236j, 238, 284j, 286, 298, 301, 302, 303, 306, 307, 309, 310, 359, 401, 450, 451j, 462
- Leluțiu, Nichită E. AA 207, 208
- Lénár Károly 228, 228j, 229j
- Lénárd Ernő 284j, 285, 288, 289, 293, 294, 296, 296j, 300, 302, 303
- Lénárd Ödön SchP 257, 283, 283j, 284, 285, 285j, 286, 286j, 287, 287j, 288, 288j, 289, 289j, 290, 290j, 291, 291j, 292, 292j, 293, 294, 295, 296, 296j, 297, 297j, 298, 299, 300, 301, 303, 303j, 305, 305j, 306, 307, 308, 308j, 309, 310, 311, 312, 313, 477
- Lénárt András 338
- Lendvay Placid OSB főapát 34
- Lenin, Vlagyimir Iljics 177, 274, 274j, 351
- Lercaro, Giacomo 420, 420j, 422, 423, 424

- Leó, XII. pápa 197
 Leó, XIII. pápa 133, 136j, 388j, 478; Leone XIII 479
 Leosia (lett fiú) 224
 Lepold Antal 84j, 86, 88, 89, 91, 94, 355j, 357j, 358j
 Lettrich Edit 358j
 Lévi-Strauss, Claude 108
 Liezen-Meyer 86
 Ligeti Ernő 197j
 Lilike, Esterházy Péter unoka 260j
 Link Fülöp István 129j
 Lippay Gyula 316j
 Lippay Lajos 357j, 358j
 Lippert József 357, 358
 Liszenko 350, 350j
 Liszt Ferenc 114j
 Llenas, Frances SchP 301, 304, 305, 307, 308, 309, 310
 Loew, Jacques 283
 Lombardi, Ferruccio 404
 Lonovics József 56j, 57, 58, 60, 60j, 61, 62, 63, 64, 64j, 122j
 Lónyay Elemér herceg 487
 Losonci István 443
 Losonczy Pál 327, 327j, 329
 Lourdesi Szűz Mária 221
 Lovassy Viola 318
 Loyolai Szent Ignác 145, 221, 359
 Löffl[kovits Arthur/Artúr 129j, 131, 131j, 138, 141
 Lőcsei Miklós, Nicolaus de Leuczia 135j
 Lövey Félix József OSB 255, 255, 263
 Luby István, Stephanus Lubi 367, 368, 374
 Lukács evangélista 133j
 Lukács György 83j
 Lukács László SchP 287j, 469, 472
 Lukács Ladislaus SJ 367j
 Lukács Mansvét OFM 198, 199, 212
 Łukaszyk, Romuald 245j
 Luther (kiadó) 270j
 Luttor Ferenc 401

Madarász Gyula 39
 Madzsar Imre 145, 146, 148, 150, 151, 152
 Mag Béla 238
 Magdics István 76
 Magger, Plazidus/Placid OSB 27j, 30, 35
 Maglione, Luigi 188, 188j, 189, 189j, 190j, 191j
 Magyari Gabriella 367j
 Majer István 124, 124j, 361
 Majláth Gusztáv Károly gróf 143j, 158, 160j, 270, Mailáth 394j
 Major Ákos 316j
 Major Sándor 239
 Majsai Mór OFM 388j, 393, 394, 394j
 Mák Ferenc 39
 Makariosz/Szimeon 470
 Makkabeusok 291
 Makkó Lajos, lásd Tűz Tamás
 Maklári Lajos SchP 288
 Malfatti Esterházy Alice 229j, 230
 Mangold Lajos 146, 151
 Marczali Henrik 64j, 147j, 152
 Mariana 29j, 30j, 31j, 32j, 33j, 387j, 388j, 393j, 398j,
 Mária, Szűz 30, 90, 118, 131j, 133j, 134, 134j, 135, 135j, 198j, 221, 222, 225, 226, 227, 335j, 248, 267, 335j, 341, 354, 358, 359, 360, 366, 368, 388, 388j, 389
 Mariae 258j
 Mária Terézia király 127, 356, 360m 366, 377, 378; Mária Terézia (szoba) 261
 Máriavölgyi Szűz Anya 221
 Márk evangélista 133j
 Márk József OFM 215
 Markward von Eppenstein 29j
 Marmaggi Francesco 159, 164
 Marosán György 348
 Marosy Ferenc 439j
 Marrani, Bonaventura OFM 390j
 Marsili, Salvatore OSB 422, 422j
 Martell Károly 19, 19j,
 Martínez, Nicolaus 378, 378j
 Martini, Angelo 189j
 Márton Áron 196, 196j, 197, 197j, 198, 198j, 199, 199j, 200, 200j, 201, 201j, 203, 203j, 204, 204j, 205, 206, 206j, 207, 207j, 208, 208j, 209, 210, 210j, 211, 212, 213, 213j, 214, 214j, 215, 215j, 216, 216j, 272j
 Marton József 160j, 196, 196j
 Marx, Karl 247j, 348
 Mastiliak, Ján 228, 229
 Maszlaghy Ferenc 128j, 141
 Máté Anita 36, 37j, 46j
 Máté evangélista 133j
 Mátéffy Viktor 362, 363
 Mátrai Sándor 295, 296j
 Mátyás, II. király 147
 Mauss, Marcel 101j, 103j, 108
 Meacci, Mauro OSB 474

- Medgyesy-Schmikli Norbert 388j
 Medgyesy/Megyesi Schwartz Róbert 316, 316j, 319, 319j
 Mednyánszky Alajos báró 56, 58
 Mednyánszky László 136, 136j
 Medvigy Mihály SchP 290, 290j, 297, 300, 301, 304, 307, 310
 Meehan 326j
 Megyesaljai Móric 18j
 Meggyes Miklósné 356j
 Meggyes Tamás 259
 Meinecke 148j
 Mendel 350j
 Mensáros László Ágoston OSBObl 260j
 Mester István 434j, 435j, 436j, 437j, 438j, 440j, 441j, 442j, 443j
 Mészáros Ferenc 81
 Mészáros György 44
 Mészáros Imre SchP 286, 288, 288j, 292, 313
 Mészáros István 124j, 269j, 272j, 476, 491
 Mészáros Mihály 76, 77
 Mészáros Tibor 316, 316j, 334, 334j, 353, 443j
 Meszlényi Antal 62j, 144, 144j, 145, 145j, 146, 146j
 Meszlényi Zoltán 85, 86, 88, 89, 94, 96, Zoltán 236j
 Metternich, lásd: von Metternich
 Mezei Levente OFM 215
 Micsurin 350, 350j
 Micewski, Andrzej 241j, 242j
 Micheller Jánosné 367j
 Micossi, Giuseppe 405, 406, 411
 Míg Balázs 287j
 Mihalik Béla 489
 Mihályfi Ákos 114j
 Mikes János 95, 340
 Miklós, V. pápa 400
 Miklós Imre 284j, 285, 285j, 286, 286j, 287, 288
 Miklós Péter 36j, 315j
 Miklós Tamás 267j
 Miklósházy Attila SJ 438j
 Mikloško, František 228, 229j, 233, 233j
 Mikó György 438
 Mikó Zsuzsanna 271j
 Mikolajczyk, Stanislaw 193
 Mikrut, Jan 403j, 484, 485
 Mikulás 327j
 Miłosz, Czesław 1112
 Mindszent[h]y (Pehm) József/Giuseppe 11, 14, 15, 236, 236j, 240, 287j, 303, 314, 314j, 315j, 316, 316j, 317, 317j, 318, 318j, 319, 319j, 321, 321j, 322, 322j, 323, 324, 325, 326, 326j, 327, 329, 332, 332j, 333, 333j, 334, 334j, 336, 336j, 338, 339, 340, 340j, 341, 341j, 342, 342j, 343, 344, 345, 345j, 346, 347, 348j, 349, 350, 351, 352, 352j, 353, 353j, 356j, 357j, 401, 401j, 402, 404j, 405, 405j, 406, 406j, 413, 434, 434j, 436j, 441, 445, 445j, 446, 446j, 475, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492
 Minnich Károly 88, 91
 Miskei Antal 114j
 Mitrohin, Vaszilij 276j, 278j
 Mitter Lajos 364
 Mócsy/Moczy Imre SJ 405, 405j, 406, 411
 Mohr János 316j
 Mojzer Miklós 128j 141
 Moldován Artúr OFM 212
 Moldoványi Jenő 317
 Molnár Aladár 316j
 Molnár András 316j
 Molnár Antal 271j, 399, 400j
 Molnár Imre 217, 218j, 220j, 221j, 222j, 225j, 228j, 229j, 230j, 232j
 Molnár István 339j
 Molnár Sándor 77
 Molnár Szulpic 28j, 32j, 33j, 34j
 Molotov, Vjacseszlav 165, 167, 169, 171, 175, 176, 176j, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 189
 Moly, Francis 491
 Mónika (naplója) 257, 257j
 Monok István 88j
 Monsberger Ulrik Rezső OSB 250, 250j
 Montini, Giovanni Battista 403, 405, 408
 Móra Ferenc (Múzeum) 159j, 161j
 Morel, Julius SJ 465
 Moriarty, Thomas M. 182j
 Mózessy Gergely 65j
 Munkácsy Mihály 327
 Мурашко, Галина П. Murasko, Galina P. 166j, 167j, 176j
 Muratori, Ludovico Antonio 115j, 116, 116j
 Mussolini, Benito 379, 379j, 380, 380j, 381, 381j, 382, 382j, 383, 383j, 384, 384j, 385, 385j
 Mustos István SchP 296j
 Muszynski, Henryk 468
 Muzslai Zsitva Ágnes 361j
 Mühlpercz János 98

- Münnich Ferenc 347, 347j
Mycielski/Mycielska Esterházy Mária 220j;
lásd még: Esterházy Mária/Mariska, 234
- Nádasí Alfonsz Tibor OSB 252, 252j
Nagy Ádám 268j, 272j, 273j, 274, 274j
Nagy Ákos 440j
Nagy Andor 114j
Nagy Csaba 352j, 435j, 439j
Nagy Endre Lajos OSB 259, 259j
Nagy Ferenc/Ferentz 116, 116j
Nagy Ferenc 346, 346j
Nagy Imre 348
Nagy István 269j
Nagy Iván 365, 367j, 368j, 375j, 378j
Nagy Lajos király 18j, 22, 144, 151, 154, 335j,
356
Nagyatádi Szabó István 77j
Nagyszombat 356
Napiórkowski, S. C. OFMConv 475
Napóleón 178
Nemcek Péter 39
Nemes Gábor 413j, 415
Nemes József 316j, 317, 317j
Németh Gyula 154
Németh János 117j
Németh Jánosné 284j
Németh György 367j
Németh István 367j
Németh János 438
Németh László 413j, 416, 417j, 451j
Németh László Imre 401j, 402j, 404j, 405j,
406j, 434, 434j, 435j, 436j, 445j, 446j
Némethné Kesserű Judit 336, 337
Némethy (Németi, Nemethi) Ferenc SJ 367,
367j, 370
Némethy György 337j
Némethy István OSB 34
Némethy Ludovicus 365j, 366, 366j, 367j
Nényei Gábor 260
Nényei(né) Gabriella/Gabi 253j, 259, 259j,
260, 263
Netzhammer, Rajmund Albin OSB 158, 160
Neumayer Sándor, id. 316j
Nietzsche, Friedrich Wilhelm 354, 354j
Nijhoff, Martinus 114j
Nixon 275, 483
Nobile Péter 357
Nollet E. 132, 140
Носкова, Альбина Ф., Albina Noszkova/
Noskowa 166j, 167j, 170, 170j, 171, 172j
- Nowak, Edward 473
Nuber István 380j
- Nyerges, Anton N. 336, 336j
Nyerges Judit 88j
Nyíri Tamás 101, 102, 102j, 104, 104j, 105j, 108
Nyisztor János OFM 212
Nyisztor Zoltán [Ny. Z.] 386j
- O'Leary, Thomas Marie 187, 190
O'Shaughnessy, Elim 326j
Ochab, Edward 280
Oehlenschläger, Adam 112
Огінко, Іван 111
Okos Gizella 258, 259
Oláh Ferenc OFMConv 214
Oláh Miklós 360
Oláh P. Róbert 367j
Orceolo, Josephus/Giuseppe 377, 377j, 378,
378j
Olejniczak, John L. 194
Olejnik, Vladimír 127j, 128j, 140, 141
Ólmosi Zoltán 269j, 272j
Olsovsky Mansvét OFM 395j
„oμ” 117j
Ónody Olivér 471
Onofrei Pompeiu 204, 205, 206, 207
Opitz, Martin 489
Orbán, II. pápa 144
Orbán, V. pápa 18, 20, 21, 22, 26j
Orlemanski, Stanislaw/Stanslaus Sebastian
165, 166j, 167, 167j, 168, 169, 169j, 170,
171, 172, 173, 174, 174j, 175, 175j, 176,
176j, 177, 178, 179, 180, 181, 181j, 182,
183, 183j, 184, 185, 186, 186j, 187, 187j,
189, 190, 190j, 191, 191j, 192, 192j, 193,
194, 195, 195j
Orosch János 221j
Oross Dániel 273, 273j
Orosz András Lóránt OFM 388j
Orsenigo, Cesare 65j, 67, 69, 70, 71j, 73, 85,
85j, 94, 96, 97, 483, 484, 491
Ortutay Gyula 347, 347j
Oscar [Gála] 107
Osipova, Irina 474
Osvai László 361j
Osvát Kálmán 197j
Oszter Károly 82
Oszter Sándor 81
Osztrobramai Szűz Mária, Matka Boska
Ostrobramska, 221

- Ottaviani, Alfredo 419, 419j, 420, 428
 Ottó, III. császár 153
 Ozorai Izidor OFM 388, 388j
- Ö.** Kovács József 143j
 Ördög Tamás 335j
 Örkény István 111
 Órsy László SJ 39
 Őze Sándor 388j
- P.** Miklós Tamás 272j
 Pacelli, Eugenio 380, 383j, 421
 Pacha Ágoston 158j, 161– Augustini Pacha 162
 Pacher Donát OSB 27, 27j
 Packh János 355, 357
 Paczkowski Andrzej 243j
 Padányi Biró Márton 114j
 Pagano, Sergio, B 413j, 415
 Pajtás György József Bertalan 39. 436, 436j, 437, 437j
 Pakocs Károly 198j
 Pákozdi István 251j, 489
 Pál VI. pápa 278, 280, 283, 284j, 311, 334j, 401, 403, 418, 422j, 428j, 437, 440, 441, 441j, 442j, 443, 446, 446j, 473, 478, 479
 Pál József 472
 Palencsár János 131j
 Palestrina 252j
 Pálffy Aurél József OSB 254, 256, 260
 Pálffy Lajos 490, 491
 Páli Szent Vince 360, 361
 Pallath, Paul 483
 Palma il Vecchio, Jacopo 135, 135j
 Pálos Frigyes 239
 Pap Leonard 44j
 Papendorp, J. Theodore, „Ted” 326, 326j, 327, 329, 330, 330j
 Parsch, Pius OSA 252
 Párvy Sándor 134
 Paskai László 13, 236j, 452, 452j
 Pálffy Géza 32j
 Pálffy Mátyás OSB 28
 Pászthory Valter György OSB 254, 255, 258
 Pásztor Edith, Szabó Edit, von Klein, Edit, Pásztor Lajosné 412, 412j, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 426j, 427, 428, 431, 433
 Pásztor Lajos 412, 412j, 413, 413j, 414, 414j, 415, 416, 416j, 417, 417j, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 426j, 427, 428, 431, 433
 Pásztor házaspár 414, 414
 Patachich 139, 140
 Patyi András 316j
 Pattantyús Manga 134j
 Pavich, Emerik 115j
 Pavlov, Vlagyimir 183j, 184, 184j
 Paxy László 219, 219j, 220j, 222j, 223j, 225, 225j, 226, 226j
 Pázmány 148
 Pázmány Péter 13, 133, 254j, 267, 352, 356j, 358, 360, 468, 470, 472
 Péczely Béla 352j ú
 Pehm, lásd Mindszenty
 Pek, M. MIC 475
 Perényi Zsuzsa OSBObl 257, 259
 Perger Gyula 481
 Perneki Mihály 314j
 Pesti Emmánuel OFM 394
 Pesti Endre 326, 326j, 328
 Péter Emma 321j
 Péter János 328, 328j
 Péter király 154
 Péterffy Gedeon 402
 Pétery József 340
 Péntek Pál, felpéci, ifj. 77, 77j
 Perkins, Ralph E. 171j, 181j
 Pertica, piarista asszisztens 310
 Péter László 143j
 Petőfi Sándor 110, 336j, 348, 352j
 Petrarca 20, 20j, 21, 22, 23, 24, 25
 Petrás Éva 438j
 Petri Pál 150
 Petrik András 338, 343j
 Petrik Géza 122j
 Petz testvérek 364
 Pfalzi Vilmos 144
 Pfeiffer Miklós 438, 438j
 Philippe de Cabassel[s] 21, 23
 Piatti, Pierantonio 483
 Pieper, Josef 102j, 108
 Pierin, Benedikt OSB apát 30, 35
 Pierre Roger de Beaufort 22, 23
 Pifkó Péter 355j
 Piórkowska, Krystyna 167j, 168j, 175j, 189j, 190j
 Piroska helyett Pirisk 144
 Piscator, Erwin 426j
 Pisch Albert 130j
 Piszker Olivér OSB 365j, 366j, 367j

- Pius[z], IX pápa 133, (Pium Papam XI) 160, 162
 Piusz X. 492
 Pius, XI. pápa 66, 97, 243, 244j, 246, 247, 247j, 357, 379, 379j, 380, 381, 382, 487, 492
 Piusz/Pio, XII. pápa 83, 165, 168j, 182j, 183, 184, 185, 185j, 186j, 187j, 188j, 189j, 190j, 191, 191j, 191j, 192j, 194, 194j, 195j, 242, 251, 384, 384j, 389j, 402, 405, 413, 421, 426, 489, 491
 Pizzorusso, Giovanni 400j
 Placid OFM 205
 Plank, Benedikt OSB 27j, 29j, 32j, 34j
 Platania, Gaetano 415
 Platon 102
 Podcerob/Podcerov, Borisz 184, 186j
 Podgornij, Nyikolaj Viktorovics 275, 278, 280, 280
 Pogány Ágnes 48j
 Pogány Jenő 77, 78j, 81, 81j
 Pogátsa Gábor 255, 255j, 257, 259, 261
 Pogátsa Gáborné Gizella 255
 Poggi, Luigi 284, 301, 301j, 306, 307, 308, 309
 Polán Hildebrand Géza 255, 255j
 Polgár Vilmos OSB 486, 490
 Pongrácz József 120, 120j, 121, 121j, 122, 123
 Половинкин Александар 112
 Poole, DeWitt C. 172, 173, 175j, 183j, 187j
 Popiel, Karol 243
 Poppe, Franz SJ 401, 405, 406, 408, 409, 410, 411
 Poschgay, Josephus 29
 Poszler Györgyi 134j
 Pók József/Josephi 49, 49j, 50, 51, 53
 Prantner József 277
 Procuí [Jula, Gyula] 153
 Prohászka Ottokár 65j, 83, 360, 386j, 387, 387j, 386
 Prokopp Gyula 114j
 Prokoppné Stengl Marianne 128j, 141
 Puhán, Alfred 323j, 327j
 Puja Frigyes 284
- Rába** Lukács OSPPE 438, 438j
 Rác János 486
 Rác Kálmán 357j
 Rác Piusz OFM 388j, 393j
 Ráczné Baán Krisztina 486
 Radda Gyula 77j, 78j, 81j
- Radisics Elemér 435, 435j, 437j
 Radnai Farkas 95
 Radnóti Miklós 110
 Radó Polikárp János OSB 95j, 101, 108, 101, 108, 114j, 252, 252j, 465, 252, 252j, 421j, 465
 Radványi Orsolya 134j
 Radwan, Marian SCJ 466
 Radziszewski, Idzi 245j
 Rafael 297
 Rahner, Karl, SJ 305, 305j, 419, 419j
 Raichl Károly 78
 Rainer Imre 32
 Rajk László 270, 270j, 351, 351j, 342, 348, 348j, 351
 Rákosi Mátyás 270, 270j, 272j, 273, 274
 Rákóczi Ferenc, II. 358, 364, 452j
 Rákóczy Lászlóné 136j
 Rákossy Nándor 135, 135j
 Ralston, Virginia C. 326, 326j, 327, 329, 330, 330j
 Randal, Christian Magelssen 325, 325j
 Rassay Károly 68
 Rausch, Roman OSB apát 30
 Rác/Rátz Lajos 48j, 49j
 Rátkai Ferenc 449
 Rátz András (Endre) 114j, 117j, 118, 118j, 119, 119j, 120, 121, 123
 Ratzinger, Joseph 476
 Ready, Michael J. 181, 189, 190
 Reichhardt, Hans Joachim 354j
 Reid, John G. 171j, 181j
 Reinhard, Fred 167
 Remete Szent Antal 476
 Remete Szent Pál 476
 Rétfalvi Balázs 412, 412j, 414j, 415
 Réthly Antal 49j, 50j, 53j
 Révai József 343, 348, 351, 351j
 Reviczky Elemér 94, 96
 Reynolds, Warren H. 171j, 181j
 Rezner Tibold OSB 28
 Ribári Ferenc 146, 151
 Ribbentrop 167, 169
 Ricoeur, Paul 103j, 108
 Ridolfo II da Varano 24, 25, 26
 Riemann, F. 466, 475, 483
 Riemer Gyula 66, 66j, 67, 67j, 68, 69, 70, 71, 74
 Rimely Carolus 367j
 Rimely Mihály OSB 482

- Rippel, Gregor/Gregorius/Gergely 115, 115j, 118, 120, 122, 123
 Rison Jones, John 181j
 Ritoók Ágnes 489
 Rizzardi, Anita Louise 321, 321j
 Roccucci, Adriano 188j
 Roger Hugo 20
 Róbert bíboros 25, 26, 26j
 Roman, OSB, garsteni apát 30j
 Romaniuk, Marian P. 241j, 242j, 243j, 244j, 245j
 Romanko, Agnieszka 245j
 Rónai-Horváth Jenő 146, 153
 Roosevelt, Franklin Delano 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 173j, 174, 174j, 175, 175j, 183, 184, 184j, 187, 187j, 188, 189, 190, 191, 193, 195
 Rosdy Pál 83j, 236
 Roselli, Giuseppina 402j
 Rossi, Corrado 73j
 Rosta Ferenc 316, 316j
 Rott Nándor 95
 Rotta, Angelo 340, 389j, 483, 484, 490, 491, 492
 Rottler Ferenc 143
 Rozmarek, Charles 194
 R[őzsáné] Kaposy Vera 352j
 Rubik Ernő 364
 Rudnay Sándor 133, 355j, 357, 357, 359, 360
 Rudolf Béla 90
 Rugonfalvi-Kiss István 147, 152
 Ruggenthaler, Peter 275j
 Rughi, Antonius/Antonio 377, 377j Ruiz, Angel SchP 283, 297j, 305
 Rukavina József OFM 391j
 Rumer Márton OSB 27j, 29j, 31j, 32, 32j, 33, 33j, 34, 34j
 Ruppert József SchP 310, 434j
- S. Adalberto 468
 S. Anselmo 11, 13, 479; San Anselmo 357
 S. Benedetto 483
 S. Margherita 469
 S. Martini 481, 484, 485, 486, 487
 S. Stefano 490
 S. Filippo Neri 419
 S. Francisci 390j, 393j
 S. Nicolo da Tolentino 411
 S. Saba 410
- Sabo/Szabó John/János S. 332, 332, 332j, 334, 334j, 436, 436j, 437, 437j, 438j, 439, 439j, 488, 490
 Sághy Marianne 476, 477
 Sainz, Rodriguez 283j
 Salamon Z. László OFM Cap 438, 438j, 443j, 446j
 Salerno, Luigi 399j
 Salvarani, Renata 483
 Samodai Éva 484
 Sanfilippo, Matteo 400j, 415
 Sankt Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) 472
 Sántha György SchP 293, 293j
 Sajnovics Placid OSB 31j
 Sajó Sándor 257
 Salacz Gábor 69j, 392j
 Salamon királysága 154
 Salamon Ferenc 143
 Salánki Gábor 318, 320, 320j
 Salisbury, Harrison E. 181, 181j, 186
 Samassa József 126, 127
 Sancta Maria Maddalena 21
 Sancti Benedicti 31j, 35
 Sancti Lamberti/Lamperti 27j, 29j, 31j, 33j, 34j, 35
 Sanctus Martinus episcopus 367j, Sancti Martini 27j, 28j, 31j, 35
 Sandle, Marke 275j
 Sándor, III. pápa 19
 Sándor Krizosztom OFM 212
 Sanfilippo, Matteo 390j
 Sant'Eusebio 97
 Sántha Máté 283j
 Sántha Pál 37
 Santo Stefano 399
 Sappington, N. O. 171j, 181j
 Sarány István 213j
 Sárközy Pál Endre OSB 250, 250j, 489
 Sárközy Péter 415
 Sarnyai Csaba Máté 117j, 125j
 Sasi Attila 493
 Savoyai-ház 382
 Sawicki, Bernard OSB 483
 Scacchi (Scachi/y) János Péter 366, 367, 367j, 371
 Schäche, Wolfgang 354j
 Schachtel 33j, 34j
 Schanda Balázs 470
 Scheffler János 198
 Scheirich, páter 398j

- Schiberna Ferenc 314, 315j, 316, 316j, 317, 317j, 318, 318j, 319, 320, 320j
- Schiberna Károly 315
- Schioppa, Lorenzo/Lőrinc 65, 65j, 66, 66j, 67, 67j, 68, 68j, 69, 69j, 70, 70j, 71, 71j, 72, 72j, 73, 73j, 74, 485, 488
- Schlenker, Thomas A. 327, 327j, 329, 330, 330j
- Schmid Antal 57j
- Schmid, Karl 27j
- Schmidt Martin Joachim 133j
- Schmidt (Tymár) Mónika 287
- Schmitz, Philibert OSB 473, 475, 476
- Schneider, Burkhard 189j
- Schneider, Rolf 111
- Schniger, gróf/comes 375, 375j
- Schönherz Zoltán 302, 302j
- Schrecker Ignác 135
- Schwarz-Eggenhofer Artúr 236, 236j, 237, 239
- Schwarz Ilona 237
- Scitovszky János 56, 97, 117j, 127, 355j, 357, 358
- Scutt/Scott, Richard E. 327, 327, 327j, 329
- Sebestyén Gyula 146, 146j, 154
- Selye Vince SDB 443, 443j
- Séllyei Nagy Ignác 116j
- Semsey Réka 132j
- Seper, Franjo 428, 428j
- Serédi Jusztinián OSB hercegprímás 92, 148j, 160, 238j, 302, 303, 318, 340, 340j, 343, 344, 344j, 345j, 357, 357j, 364
- Seres János Szolán OFM 199
- Serfőző Szabolcs 34j
- Sgreccia, Elio 469, 474
- Shaw, Bernard 423
- Shepard, William S. 321j
- Shvoy Kálmán 314j
- Shvoy Lajos 340, 340j, 479
- Siénai Szent Katalin, Caterina da Siena 23, 23j, 25
- Sigismondi, Costantino 479
- Sík Sándor SchP 299
- Sikabonyi György 316
- Sikorski, Wladyslaw 168, 169
- Silov altábornagy 236j
- Silvestrini, Achille 286
- Silvestro II. papa 479
- Silvestro di Boudes 25
- Simon János OFM 439, 439j
- Simoncsics Gellért OSB főapát 30j, 32, 33
- Simor János 86, 97, 127, 128, 128j, 129, 133, 141, 355j, 357, 358
- Sinka István 356j
- Sitarz, Mirosław 245j
- Шкаровский, М. В. 166j
- Slany, William 171j
- Słowikowska, Anna 245j
- Sóczó Ferenc SchP 285
- Sodano, Angelo 473
- Sólymos Szilveszter László OSB 252, 252j, 256, 473, 484, 486
- Somfai Béla SJ 46
- Sommervell 470
- Somogyi Elek OFMConv 116, 116j
- Somogyi Károly 115j
- Somogyi Sándor 77
- Somogyi Viktória 480, 482
- Somorjai Árpád Béla Ádám OSB 11, 11j, 12, 12j, 13, 13j, 14, 15, 65j, 113j, 251j, 317j, 318j, 321j, 322j, 332, 336j, 340j, 436j, 445j, 451j, 453j, 465, 466, 469, 476, 477, 478, 479, 480, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 492, 493
- Somorjai Ferenc 12
- Somorjai Gabi 487
- Somorjai Mária 12
- Somorjay Sélysette 360j
- Soós István 48j
- Soós István O. Carm. 39
- Soós Viktor Attila 271j, 283, 283j, 284j, 285j, 286j, 287j, 288j, 299, 301, 305j, 308, 308j, 311, 318j, 438j, 477
- Sólymos Szilveszter OSB 30j, 32j
- Soros György 454, 454j
- Sóti Lajos 83j
- Sölch Miklós 447j
- Sörös Pongrác OSB 28j, 143
- Söveges Dávid Imre OSB 113j, 114j, 252j, 253, 253j, 472
- Spannraft Marcellina 260
- Speer Albert 354j
- Staffa, Dino 420, 420j
- Stănescu, Ion 277j, 282
- Stănescu, Nichita 112
- Stefan bajor herceg 20
- Stefánia főhercegnő 261j, 487
- Steindl Emil 316j, 317j
- Steinhuber, Andreas 375j
- Sternberg, Thomas 108
- Sterz, Albrecht 18
- Stettinius Edward R. 173, 173j, 174,

- Stevens 176j, 177j
 Stier Miklós 449j
 Straub István 286, 289, 305j,
 Strobl Alajos 133, 133j, 137, 141
 Stróbl Mihály 141
 Strobl Zsófia 133, 133j
 Stomma, Stanisław 243
 Studer, Basil OSB 469
 Štúr, Ludevít 112
 Styczen, Tadeusz 466
 Suenens, Leo Joseph 423, 423j, 424, 428
 Sułowski, Zygmunt 245j
 Sulyok Elemér Ákos OSB 253, 259, 466
 Susa, Aloysius 390j, 393j, 394j
 Sükösd Miklós 339j
 Svätý Cyril (Konstantín) 481
 Svätý Metod 481
 Svätý Stefan 481
 Svoboda József OSBObl 257
 Swietlik, Francis Xavier 194
- Sz.** Gyenes Lajos 87
 Szabadhegyi/Szabadhegy Szabolcs 314j, 316,
 316j, 318, 318j, 319, 319j, 320, 320j
 Szabó Csaba 76j, 271j, 278j, 352
 Szabó Edit 412j
 Szabó Erzsébet 352j, 355j
 Szabó Ferenc SJ 466
 Szabó Gyula 477
 Szabó Imre 236j, 238
 Szabó János 318
 Szabó Károly 81
 Szabó Lőrinc 111
 Szabó Márton OSB 484
 Szabó Róbert 487
 Szabó Zoltán 465
 Szabolcska Mihály 335j
 Zaharov, Andrej Nyikolajevics 176j
 Szakály Sándor 493
 Szakasits Árpád 348
 Szakmáry Jozefát Károly 396
 Szakolczai György 487
 Szálasi/Szállasi 315j, 318
 Számadó Emese 75, 76j, 81, 82j
 Szaniszló József [Ferenc] 117j, 120, 120j, 122,
 122j
 Szántó (Arator) István SJ 400
 Szántó Konrád 13
 Szapolyai János 356
 Szapper Ilona 316j
 Szauder József 116j
- Széchenyi Miklós gróf 158
 Széchy Dénes 356
 Szeghy-Gayer Veronika 392j
 Székely Ferenc 136j
 Szekér Barnabás 310
 Szekfü Gyula 146, 147, 147j, 152
 Szelestei Nagy László 113j, 115j, 116j, 124j
 Széll Sándor 435
 Szemenyei László SchP 284j
 Szénási Jánosné 367j ú
 Szennay András József OSB 108, 113j, 249j,
 250, 250j, 255j, 260, 262, 262j, 465, 467,
 470, 474, 475
 Szabó Flóris Imre OSB 253, 253j
 Szent Adalbert, Béla, Wojtech, Wojciech 354,
 355, 357, 358, 360, 468, 473, 476
 Szent Adorján 487, 489, 490, 491
 Szent András 375j
 Szent Ágoston 103, 136j
 Szent Alajos 221
 Szent András 75
 Szent Anna 221, 358, 359, 361
 Szent Antal 221, 361
 Szent Benedek 27j, 28, 28j, 32j, 81, 143, 221,
 254j, 264j, 361, 465, 493
 Szent Bonaventúra 197
 Szent Brigitta 20, 22, 23
 Szent Ciprián 229, 229j
 Szent Cirill 466, 481
 Szent Erzsébet 221, 349
 Szent Ferdinánd, Sanctus Ferdinandus 367, 368
 Szent Ferenc 314, 361, 398
 Szent Gellért 221, 252j, 253, 254j, 259, 335j,
 466, 471, 474
 Szent György 136j, 359, 366
 Szent Hedvig királynő 221
 Szent Ilona 221
 Szent Imre 158, 364
 Szent István (király) 57, 61j, 84j, 93, 94, 95,
 95j, 96, 105, 106, 108, 113j, 114j, 139,
 145, 148, 149, 149j, 153, 154, 197, 197j,
 204, 251j, 270j, 285, 287j, 303j, 305j,
 322j, 340, 340j, 341, 341j, 345, 345j, 346,
 347, 355, 355j, 356, 356j, 358, 359, 360,
 361, 364, 386j, 399, 400j, 401, 434, 434j,
 435, 435j, 437, 437j, 438, 438j, 439, 439j,
 440, 440j, 441, 441j, 442, 442, 443, 443j,
 444, 444j, 445, 445j, 446j, 465, 466, 469,
 470, 476, 477, 479, 481, 482, 488, 489
 Szent Jakab ap. 133j, 134, 221, 354
 Szent János ev. 132j, 221

- Szent Jeromos 395
 Szent József 133j, 221, 361
 Szent Kinga, Sw. Kinga 221
 Szent Lambert 28, 33
 Szent László király 37, 153, 335j, 435, 435j, 485
 Szent Margit 221
 Szent Márton 9, 28, 29, 30, 33, 34, 128, 132j, 140, 249, 354; Martinus 481
 Szent Mauriciusz 354
 Szent Metód 466, 481
 Szent Miklós 130j
 Szent Mór 9, 481
 Szent Norbert 115j
 Szent Orbán 359
 Szent Pál ap. 25, 83, 136, 221, 233, 358
 Szent Péter ap. 22, 26, 88, 99, 135j, 136, 221, 358, 381
 Szent Rozália 359
 Szent Szabina 249j, 251, 252j
 Szent Tamás ap. 136j 221
 Szent Teréz 232
 Szent Terézke, Kis Szent Teréz 221, 222, 223, 224, 226
 Szent Vazul 204, 206
 Szent-Illónay József 115j
 Szentkirályi Márton OSB 79
 Szentmártoni Odorik OFM 215
 Szentpétery Imre 148, 154
 Szerdahelyi Pál 118
 Szergej pátriárka 165
 Széchenyi István gróf 58, 61, 62, 63, 63j
 Szesztay András 468
 Szigethy Miklós 316j
 Szigeti István 438
 Szigeti Kilián Miklós OSB 252, 252j, 253
 Szigeti László 267j, 271j
 Szijártó Noémi 259
 Szilágyi Csaba 142, 142j, 143j, 144j, 148j, 149j
 Szilágyi Pál 260
 Szilágyi Sándor 147, 147j, 152
 Szilágyi Zsolt 48j
 Szilasi/Szilasy János 124, 124j
 Szilveszter, II. pápa 482
 Szinnyei József 367j, 378j
 Szivós Donát OSB 493
 Szkalka-Zsolnay család 486, 487
 Szkender pasa 147
 Szkolka Lázár OFM 212
 Szlezák Imre OFM 45
 Szmatick Antal 86, 89
 Szmrecsányi Lajos 92, 94, 95
 Szoboszlai Aladár 215
 Szoldatics Ferenc 86
 Szoltsenyicin 233
 Szomházy István 71j
 Szopkó Márk 482
 Szovák Kornél 29j, 365j, 415
 Szöllösy Enikő 259
 Szöllösy/Szöllösi Jenő 317, 317j
 Szőcs Izidor OFM 215
 Szőke Béla Miklós 489
 Szőke János 444j
 Szőnyi Tibor 295, 296j
 Sztakovics Erika 287j, 481
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 165, 166, 166j, 167, 167j, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 174j, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 351, 354j; Stalin 169j, 173j, 175j, 180j, 186j, 188j, 189j, 190j; Staline 170j, 273, 275, 276
 Szoldatits/Szoldatics Ferenc 130, 131, 131j, 135, 136j, 137, 139
 Szulejmán szultán 147j
 Szunyogh Xavér Ferenc János OSB 249, 249j, 256
 Szuszlov, Mihail 275
 Szűz Mária, lásd: Mária, Szűz
 Szviridov altábornagy 340
 Szymański, Antoni 241, 242, 244j
 Szymanowski, Antoni 245j
 Szymczak, Robert 169j, 171j, 175j, 180j, 181j
 Tabajdi Gábor 267j
 Taff, Jan 283j
 Takács Jenő 77, 78
 Takács József 288j
 Takács László 27j
 Talabér György 46
 Talleyrand 17
 Tamás Alajos OFM 390, 390j, 391, 391j, 392, 392j, 393, 393j, 394, 394j, 395, 395j, 396, 396j, 397j
 Tamás Edit 48j
 Tamási Zsolt 116j, 125j
 Tanács-Mandák Fanni 380j
 Tandori Dezső 354j
 Tapolcainé Sáray Szabó Éva 118j, 121j

- Tardini, Domenico 182j, 186j, 191j, 192j, 195, 195j, 385, 385j
 Tarnay Brunó Pál OSB, János atya 254, 255, 257, 257j
 Tarnowska Erzsébet 217
 Tarnowski család 221j
 Tarr Márta 352j
 Tatár Margit 288j
 Tattenbach gróf 78j
 Tárkányi 114j
 Tárnok András 81
 Taylor, Myron C. 182j, 191
 Teichmann, J. 469
 Tekerés Lajos 316j
 Tekus András 260
 Telegdi Csanád 356
 Telegdi János 146
 Teleki Domokos 62
 Teleki József gróf 56, 57
 Telepy Katalin 352j
 Temesvári Pelbárt 358, 361
 Tempfli Imre 198j
 Tengely Adrienn 113, 113j, 118j, 119j, 121j, 125j
 Terdik Szilveszter 132j
 Terger főtanácsos 94
 Terzer Franz 140
 Testa, Gustavo 428, 428j
 Teszelszky, Kees 479
 Theophilus OSB 34
 Thury/Turi Béla 88, 92
 Thur, Ladislaus 376, 376j
 Tildy Zoltán 346j
 Timár Ágnes OCist. 257, 283j, 285, 287, 477
 Tims, Richard Womser 326, 326j, 329
 Tisserant, Eugène 426, 426j
 Tombor Ilona 352j
 Tomek, Vince/Vincenzo/Vincent SchP 284, 287, 287j, 289, 290, 290j, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 297j, 298, 300, 302j, 303, 304, 305, 305j, 306, 307, 308, 308j, 309, 310, 435, 445j
 Tomcsányi Lajos SJ 71, 71j, 131j
 Tommaseo, Nicolo 23j
 Tomori Pál 141
 Tompa László 115j
 Tonházy Gyula 137
 Toplak Ferenc 79
 Tordai Zsigmond 153
 Tormay Cecile 92
 Tóth István György 30j
 Tóth Krisztina 357j, 386, 390j, 391j, 394j, 395j, 415, 484, 489
 Tóth Sándor 446j
 Tóth Tamás 365, 365j, 436j, 439j
 Toynbee, Arnold A. 470
 Török Csaba 485
 Török Jenő SchP 287, 288, 288j, 292, 294, 297, 299, 300, 300j, 301, 303j, 304, 305, 306, 309, 310
 Török József 415
 Traglia, Luigi 428, 428j
 Trani, Eugene P. 181j, 188j
 Trefán Leonárd OFM 197
 Trefort Ágoston 128j, 133, 135j
 Trencsényi László 272j, 273j, 274j
 Tringer László 257, 257j, 258, 259
 Tringer Lászlóné Katalin 257j
 Trostovszky Gabriella 367j
 Truman 173j, 195
 Tully, Grace 174
 Turányi László 465
 Turóczy 151
 Тургенев И. С. 112
 Tyrol, Anton 127j, 128j, 141
 Tusor Péter 365j, 390j, 413j, 413j, 415, 451j, 461j, 475, 484
 Tuza Csilla 367j
 Tüskés Gábor 34j
 Tűz Tamás 437
 Tyihon pátriárka 166
 Tyukodi Lucián OFM 397
 Udvarhelyi Nándor 481, 482
 Ullman Péter Ágoston O.Praem. 485
 Ungváry Antal OFM 396, 396j, 397j, 398j
 Urbach Zsuzsa 131j, 135, 135j, 141
 Uzsoki András 13, 13j, 451j, 453j, 467
 Vaccaro, Luciano 467, 471
 Vági Jakab/Jacques 75, 76
 Vagnozzi, Egidio 429j
 Vajc 153, 154
 Vajda Ferenc 402, 404
 Vajna Gábor 318j
 Vak Bottyán 335j
 Valentin 107
 Valeri, Valerio 194
 Vályi Hugó Gusztáv OSB 254, 254j, 255, 255j, 257, 258
 Van der Leeuw, Gerard 101j, 103j, 108
 van Drimmelen, Katharina 260, 262

- Váraday Lipót Árpád 64j, 390, 390j, 391, 391j
 Várdai Levente 267j
 Várday Pál 356
 Varga Attila 158j
 Varga Ágota 131j, 135, 135j, 140, 141
 Varga Béla 317j, 439
 Varga Borbála 334j
 Varga Imre Kapisztrán 197j
 Varga József 315, 316, 316j
 Varga Krisztián 302j
 Varga László SchP 287, 311
 Varga László SJ 444
 Varga Ottó 145/146, 146j, 151
 Vargha Ireneusz OFM 208
 Várnagy Antal 104j, 108, 113j, 114j
 Váróczi Zsuzsanna 483
 Városi (Vodicska) Ferenc 322j
 Város[s]y Gyula 131, 131j, 137j
 Várszegi Asztrik OSB 12, 13, 249, 255j, 256j,
 257j, 258j, 259j, 260j, 484, 487
 Vas László 38, 488
 Vasadi Péter 260, 263
 Vásárhelyi Anzelm OSB 482
 Vasca, Ioan 208
 Vaszary Kolos 237, 353, 357, 361, 361j
 Vázsonyi 66j
 Vécs (Witzman) Ottó 361j, 363, 363j
 Vecsey József 353, 439, 439j, 444, 444j, 445j,
 481
 Végbely Erzsébet 314
 Végvári László Vazul OFM 39
 Veller József 316j
 Venanc OFM 204, 206j
 Venancio, Johannes Pereira 444
 Vencel német király 23
 Ve[n]cellin 148, 154
 Venturi, Tacchi 380
 Vénusz 335j
 Vér Eszter Virág 400j
 Veress, András 365, 366j, 367j
 Veress Károly 103j, 104j, 108
 Vereczki Zsófia 339j
 Verók Attila 116j
 Verolino, Gennaro 483
 Veró Ferenc 316j
 Vial Correa, Juan de Dios 474
 Viczián János 39j, 40j, 41j, 43j, 367j, 415
 Vida Szabolcs László 255, 255j
 Vidákovich Előd Lajos 259, 259j
 Vignai Rafaelo 98
 Viktor Emánuel, III. király 382, 385
 Vilá Palá, Claudio 310
 Villányi Szaniszló OSB 143
 Villot, Jean-Maria 429j
 Vincze Iván OSB 263
 Vinklern János 119j
 Virág András 270j
 Virág Ferenc 84, 84j, 398j
 Virág Jenő 88j
 Visconti, Barnabò/Bernabò 17, 18j, 21, 23, 24
 Visconti, Giovanni 16, 17
 Viscontik 17, 20, 21
 Visinszkij, Andrej 171
 Vissi Zsuzsanna 367j
 Vitális Sándor OFM 394
 Vitéz Zrednai János 356, 360
 Vivaldi OFM 205
 Vleeschauwer, Pierre Yves de 329
 Vlossák Rudolf 444j
 Vojtaššák, Jan 128j, 132j
 Волокитина, Татьяна В., Volokityina, Tatjana
 V. 166j, 167j, 182j
 von Kaltenhausen, Franz OSB apát 30, 32, 33,
 34j
 von Klein, Edit 412j
 von Metternich, Klemens Wenzel Lothar 57,
 63, 64, 64j
 Völgyesi Orsolya 56j, 57j, 58j, 61j
 Vörös Antal 52j
 Vörös Géza 267
 Vörös János 345, 345j
 Vörösmarty Mihály 111
 Walkó Lajos 72
 Walla (régiségkereskedő, Bécs) 129j
 Walter Gyula 92, 94, 124j
 Wasilewska, Wanda 175, 175j
 Watson, Edwin M. 173
 Watzatka Ágnes 114j
 Waugh, Evelyn 423, 423j
 Weisz Boglárka 48j
 Weinrich, Lorenz 400j
 Wencz Balázs 83j
 Wenger, Antoine 166j, 186j, 189j
 Wesselényi Miklós 37
 Wéber Jácint OSB 78, 78j, 79j
 Wildinger Jakab 37
 Wilgis, Herbert E. Jr. II. „Herb” 327, 327,
 327j, 329, 330
 Wilhelm Pieck 12
 Winkler Epitáfium mestere 133j, 134
 Winkler, Florian 134j

- Winkler[n], Johann 119, 119j
 Wirthné Diera Bernadett 491, 492
 Witz Béla 236
 Wohlgemuth, Michael 134, 134j
 Wojtyła, Karol 242
 Wolfradt, Anton OSB 28
 Wolf kárpitos 128j
 Wolowska, Honorata 194
 Wyclif, John 20
 Wyszyński, Stefan 240, 241, 241j, 242j, 243, 243j, 244, 244j, 245, 245j, 246, 246j, 247, 247j, 248
Xavéri Szent Ferenc 136j
Zaboklicki, Krzysztof 471
 Zachar Anna 355j
 Zadravec István OFM 398j
 Zágón József 434, 435, 435j, 436, 436j, 437, 437j, 438, 438j, 439, 439j, 440, 440j, 441, 441j, 442, 442j, 443, 443j, 445, 446, 477, 479
 Zágórhidi Czigány Balázs 492
 Zakar András 303, 303j, 345, 345j
 Zakar Péter 125j
 Zala György 88, 91, 98, 100
 Zápotocký, Antonín 232
 Zárday SchP 289
 Zarka Elemér 318, 319
 Zichy János 143j
 Zichy Nándor gróf 69j
 Zichy Ödön gróf 58
 Zichi, Petrus 375
 Zichy Ferenc/Franciscus, Vásonkeői gróf 365, 366, 366j, 367, 367j, 368, 368j, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377
 Zichy Péter gróf 375j
 Zichyana, familia 371, 372
 Zimányi Gyula 292j
 Zimmermann, Harald 452j, 456, 456j
 Zimmermann Jakab SchP 117j, 120j, 123, 123j, 124j
 Zimny, Jan 475, 477
 Zinner Tibor 65j, 314, 316j, 317j, 318j, 319, 322j, 336j, 478, 479, 480, 484, 485, 486, 487, 488
 Zinovieva, Olga 354j
 Zolnay László 356j, 358j
 Zoltai Lajos 129j
 Zombori István 11, 14, 113j, 157, 159j, 161j, 415, 467, 474, 483, 484, 487, 488
 Zomora Dániel 196, 201, 201j
 Zuccotti, Callistus OFM 391, 391j
 Zuzelski 247, 247j
 Zwolinski, Andrzej 489
Zsaskovszky 95j, 114j
 Zsedényi Béla 345, 345j
 Zsedényi Kálmán 316, 316j
 Zsembery István 84j
 Zsigmond, Luxemburgi, császár, király 399
 Zsigmond Dezső 228j, 233j
 Zsigmond Ferenc 308j
 Zsigmond, Luxemburgi, császár 145
 Zsolnay (1946-ig Szkalka) Etelka 12
 Zsolnay Imre 467, 477
 Zsolnay (Szkalka) Lajos 486, 487
 Zsolt helyett Zsolta 144
 Zsupos Zoltán 447j

HELYNÉVMUTATÓ

Melléknévi alakban is

- Aachen 438, 438j
 Abaliget 113j, 283j, 334j
 Abruzzo 18
 Ács 75, 77j
 Afrika 129j, 281, 332
 Agyagosszergény 438j
 Alaszka 175
 Albán Népköztársaság 276
 Alexandria 417
 Alexandria (Románia) 212
 Alföld 51
 Alfredo alla Chiesa Vecchia/Alfredo bei der alten Kirche 419
 Almakerék 201, 203
 Alsó-Ausztria 28, 28j, 30, 30j, 32
 Alsó-Porumbák 201
 Alsóbélatelep 255j
 Alsóór (Unterwart) 252j
 Altenburg 30j, 31j
 Alvinc 197, 201
 Amberg 445
 Amerika 36, 36j, 37, 37j, 38, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 165, 167, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 181, 182, 183, 186, 187, 187j, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 296j, 307, 308, 316, 328, 337, 436, 439, 439j, 487, 490; American 182j, 194j, 481, 483, americane 482; американски 187j
 Amerikai Egyesült Államok 322j, 327, 329, 334j, 351, 352, 478
 Amszterdam 423
 Anagni 26
 Ancona 24, 25
 Anglia 19, 20, 23, 24, 193, 276, 384, 423
 Antigoniensis, Antigonea 377, 377j
 Apanagyfalu 202
 Apátfalva 49, lásd még: Bélapátfalva
 Apulia 405
 Aranyosbánya 202
 Arenula, via, Roma 17j
 Argentína 337j
 Arló 49j
 Árvanádasd 130j (Trsztena, Szlovákia)
 Assisi 398, 398j, 414
 Aszaló 49j
 Asztúria 19j
 Augsburg 121j, 133j
 Auschwitz 234
 Ausztrália 298, 423
 Austria 367j, Ausztria 32, 39j, 140, 241, 281, 300, 416, 445, 475, 476
 Avignon 16, 16j, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 23j, 24, 25, 144
 Ázsia 281
Bábel 109, 110
 Babilon 154
 Bácska 37j
 Bad Honnef 438
 Baden-Baden 472
 Baja 107, 319, 392, 395
 Bajorország 20, 444
 Bakonybél 250j, 251, 354, 482
 Balassagyarmat 157
 Balaton 109, 314
 Balaton-felvidék 287
 Balatonalmádi 66
 Balatonfüred 249j, 258j
 Balázsfalva 204, 206, 207
 Balkán, Balcani 22, 400j
 Balony 252j
 Baltimor 444j
 Bálványosváralja 201
 Bánát 157
 Bánffyhunyard 202
 Banz 32, 32j
 Baranya 363j, 395
 Bártfa 392, 392j
 Basel 438
 Basingstoke 188j

- Bécs 262, 323j, 324, 445, 448, 457, 470, 486
 Pázmáneum 127, 237, 238j, 368j, 439j, 445
 Schottenabtei, Skót Apátság 486
- Belgium 241, 445
- Belgrád 70, 276
- Benelux 438
- Besztercebánya 42, 95
- Beckó 366
- Bécs 28, 30j, 31j, 32, 33, 40, 57, 63, 122j, 127, 129j, 131j, 132, 140, 144, 148, 199, 200, 204, 208, 209, 237, 288, 297, 300j, 304, 352, 353, 362j, 365, 366, 367, 372, 374j, 377j, 386j, 416
 Augustinerkirche 366
 lásd még: Vienna, Wien
- Bécsújhely 134j
- Békéscsaba 107
- Bélapátfalva 49, 49j, 55, 354
- Belgrád 157
- Bélkő, bérc 49
- Belorusszia 184
- Bereg 321j
- Beregszász 387
- Berlin 141, 146j, 354j, 384, 419j
- Bern 326j, 428j, 465
- Beszterce 212
- Bicske 80
- Bihar vm 56
- Biharillye 318, 318j
- Bizánc 355j
- Bloomington, Indiana 481
- Bodeni tó 438
- Bogács 354
- Bohemicae 368j
- Bolgár Népköztársaság 276, 279
- Bologna 17, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 380j, 399j, 420
- Bonchida 202
- Bonn 20
- Bordos 202
- Boroszló 140
- Borsod vm 48, 49, 49j, 51, 53, 54j, 55j
- Borszék 202
- Bory (börtön) 232
- Boston 480
- Bosznia 146j, 360
- Botrűsz (Botrys, Botrus, Botri, Batroun, Botryensis, Botriensis) 366, 372, 373, 374, 377
- Brassó 196, 202, 211, 214
- Bratislavae 393j; lásd még: Pozsony
- Brazília 445, 493; Brasil 471
- Brescia 471
- Bretagne 25
- Brétigny 23
- Brevnov 468
- Brixen, Bressanone 121 121j
- Brüsszel 363j, 423j, 438, 457
- Buda 49, 66, 124j, 151, 237, 251, 356, 364, 365
- Budai-hegység 362
- Budapest 11, 27, 27j, 28j, 29j, 32j, 34j, 36j, 37j, 39j, 40j, 41j, 43j, 46, 48j, 50j, 49j, 52j, 56j, 61j, 62j, 63j, 64j, 65, 65j, 67, 67j, 68, 68j, 69j, 70, 71j, 72, 72j, 73, 73j, 75, 76j, 80, 84, 84j, 88, 94, 95, 95j, 108, 113j, 114j, 115j, 116j, 122j, 125j, 128j, 130, 137, 140, 141, 142j, 143, 143j, 146j, 149j, 158, 196j, 198j, 218j, 226j, 228j, 231j, 233j, 237, 243j, 247j, 251j, 252j, 254j, 255, 259j, 261, 267j, 268j, 269j, 270j, 271j, 272j, 273j, 274j, 276j, 277, 277j, 278, 279, 284j, 285, 287j, 288, 295, 296j, 297j, 299, 301, 301j, 302, 302j, 303j, 303j, 306, 311, 314, 314j, 316j, 317j, 318j, 321j, 322j, 324, 324j, 325, 326, 326j, 332, 333, 334j, 336j, 339j, 344j, 347j, 349, 351, 352j, 353j, 358j, 360j, 362j, 363, 364, 365j, 366j, 367j, 387, 388, 388j, 389, 390, 392j, 393, 395j, 398, 400j, 405j, 412, 412j, 415, 416, 435j, 436j, 439j, 440, 445j, 446j, 448j, 450j, 451j, 452j, 453j, 454, 454j, 455, 455j, 457j, 458j, 459j, 460j, 461j, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492
- Belváros 388
- Bem tér 336
- Damjanich utca 50. 270
- Eötvös Kollégium 412
- Farkasrét 477, 479
- Ferencváros, Vaskapu u. 285
- Gyűjtőfogház 283, 285
- Hősök tere 329, 341, 347
- József körút 62. 285, 292j
- Komjádi uszoda 304
- Kossuth tér 346
- Kozma utca 283, 285
- Mátyás-templom 347
- Mikszáth Kálmán tér 285
- Mikszáth Kálmán tér 6. I. 4.

- Oktogon 347
 Országos Levéltár 413
 Országos Széchényi Könyvtár 434j
 Parlament 325, 328, 341, 342, 348
 Parlament, Munkácsy-terem 327, 328, 330, 331
 Regnum Marianum 479
 Rózsák tere 342, 349
 Sportszarnok 343, 351
 Szabadság-hegy 254j
 Szabadság tér 324
 Szabadság tér 484
 Szent István Bazilika 285, 340j, 341, 345, 346, 347, 442, 442j, 444, 445
 Táncsics Mihály utcai épület
 Teréz körút 269
 Újlak 237
 Úri utca 72
 Váci utca 285
 Vár 341j, 442
 Várnegyed 341
 Vörösvári út 254j
 Budaórs 443j
 Budatétény 254j
 Budaújegyház 362j
 Budim 115j
 Bukarest 157, 158, 159, 160, 161, 162, 198, 207, 210, 213, 278; Bucurestiensi 163
 Burgenland 479
 Bükk hegység 49
 Cairo 167j, 174j
 California/Kalifornia 43, 254j, 352, Kalifornia 483
 Camerino 24
 Campagna 18
 Canterbury 19, 359
 Caracal 206
 Carrara 98, 137
 Castri Pessine 18
 Cesena 26, 26j
 Chicago, IL 38, 170, 186, 334
 Chizsne (Chyźne, Lengyelország) 130j
 Cincinnati, Ohio 27j, 331, 332
 Ciprus 21
 Città del Vaticano 189j, 402j, 403j, 426j
 Clarendon 19
 Cleveland 436, 439, 439, 439j, 444j
 Szent Margit templom 439
 Cluj-Napoca 158j; Cluj-Kolozsvár 197j
 Cluny 250
 Collegium [S.] Apollinaris 370, 372
 Collegium Carolinum 368
 Collegium Pazmanianum 365, 367, 367j, 368j, 370, 373
 Corneto 22, 25
 Cortona 24
 Curson-vonal 178
 Csákigorbó 202
 Csanád 42, 45, 46, 56j, 57, 60, 60j, 62, 64, 74j, 83, 92j, 95, 125j, 157, 158, 159j, 161, 344j; Csanadiensis 162, 163
 Csehimindszent 253j, 324j
 Csantavér 117j
 Csehország 132j
 Csehszlovák Népköztársaság/SZK 276, 279, 280; Czechoslovakia 275j
 Csehszlovákia 90, 132j, 157, 159, 160, 217, 218, 219j, 227j, 232, 234, 262, 357j, 361, 392j, 393, 485, 492; Cseh-Szlovákia 488
 Csengersima 354
 Csepel 252j, 254j, 258j
 Csertés-Hondál 202
 Czestochowa 481
 Csicsókeresztúr 201
 Csík-Gyimes (ma: Gyimesbükk) 202
 Csíksomlyó 196, 197, 198, 202, 210, 214, 221
 Csíkszentdomokos 199
 Csíkszentmiklós 146
 Csíkszépvíz 198; Szépvíz 198
 Csíkszereda 196, 196j, 197j, 198j, 199j, 200j, 201j, 208j, 210j, 213j, 215j
 Csobánka 258j
 Csorna 254j
 Czestochowa 221
 Dallas 38j
 Dalmácia 297
 Debrecen 93, 131, 141, 268, 288j, 356j; Debreczen 129j, 138
 Detroit 436
 Devecser 116j
 Devon 43j,
 Dél-Amerika 48, 68, 68j
 Dél-Erdély 197, 199, 200, 203, 204, 208, 209
 Dél-Württemberg 254j
 Délvidék 46, 393
 Dés 203, 212, 213, 214, 215, 216
 Désakna 202
 Detroit 170
 Déva 197, 203, 203j, 208, 211, 212, 214

- Dicsőszentmárton 200
 Dísz tér 72
 Domaháza 49j
 Dombóvár 238j
 Dorog 94, 96, 237
 Dömölk 27, 27j, 29
 Drassó 202
 Dráva 157
 Dresda, Dresden 155
 Drinápoly 23
 Dubnic 151
 Duna 83, 153, 157, 212, 335j, 353, 361, 362, 484, 490
 Dunaföldvár 395
 Dunakanyar 285, 288, 289, 291
 Dunántúl 75, 320, 386j
 Dunazug 362
 Düsseldorf 242, 456j
 Dzików 221
- Eger, Erlau 42, 49, 49j, 51, 55, 113j, 114j, 115j, 116, 116j, 124j, 125j, 126, 127, 141, 370, 371j, 375j, 489
 Egregy 354
 Egri járás 53
 Egyesült Államok AEÁ 36, 36j, 37, 44, 46, 47, 167, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 181, 182, 185, 188, 193, 194, 197, 276, 281, 326j, 329, 333, 436, 439, 439j; Egyesült 275, 276; Stati Uniti 187j
 Egyházi Állam 16, 16j, 17, 18, 20, 23, 23j, 24, 25, 26, 379j,
 Egyiptom 467
 Einsiedeln 425j
 Eirie, PA 168
 Enying 316j
 Eperjes 42, 140, 155, 360, 395
 Érd 493
 Erdély 42, 44, 64, 119, 125j, 146, 147, 147j, 152, 157, 159, 196, 197, 197j, 198, 199, 199j, 201, 213j, 214, 214j, 335j, 352, 393, 394, 394j, 490
 Erdőkövesd 49j
 Érsekújvár 314, 362j
 Érsekvadkert 362j
 Erzsébetváros 201
 Essen 438
 Est-europeo 472
 Észak-Amerika 36, 36j, 334j, 392j, 424, 436j
 Észak-Westfália 438
 Esztelnek 200j, 202, 212, 213, 214
- Esztergom, Estrigun 11, 12, 28j, 29j, 42, 56, 83, 84, 84j, 85, 86, 86j, 88j, 89, 89j, 90, 90j, 91, 91j, 92, 92j, 93, 93j, 94, 94j, 95, 95j, 96j, 98, 99, 114j, 118, 118j, 119j, 121, 124, 124j, 125j, 127, 128, 128j, 130j, 133, 140, 141, 144, 160, 236, 237, 238j, 249j, 254j, 302, 303, 303j, 306, 339, 340, 343, 344j, 345, 345j, 352, 352j, 353, 354, 355, 355, 355j, 356, 356j, 357, 357j, 358, 360, 360j, 361, 361j, 362, 362j, 363, 363j, 364, 365, 366, 366j, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 375j, 376, 376j, 377, 378j, 387, 387j, 392, 392j, 403, 427j, 434j, 445, 451j, 456, 462, 473, 484, 486, 487, 489, 493
 Bakócz (kápolna) 358
 Belváros 358, 362j
 Buda utca 358
 Csillag utca 358
 Depedelen 359
 Horthy Miklós-híd 357
 Kerektemplom 359
 Kertváros 359
 Kolos-híd 357
 Kolos kórház 357
 Kossuth Lajos utca 358
 Mária Valéria-híd 357
 Nagyszeminárium 358, 360
 Ószeminárium 360
 Öregtemplom 358
 Örmény 359
 Primási Levéltár 83, 360j, 434j
 Széchenyi Kaszinó 364
 Szent Adalbert Központ 360
 Szentgyörgymező 359
 Szenttamás 359
 Szent Tamás-hegy 359
 Várhegy 356, 360, 361
 Víziváros 237, 355, 356, 358, 359, 360, 361
 Esztergom belváros 92, 93
 Esztergom-Budapest 303j, 356j, 360j
 Esztergom-Tábor 359, 361, 363j
 Esztergom vármegye 96
 Eszterháza 342j, 350, 350j
 Etéd 202
 Etiópia 384
 Eufrát, Eufrátes 155
 Európa 13j, 19, 110, 169, 188, 250, 354, 355j; Europe 168, 188j, 233, 382, 403, 434j, 437, 443j, 446j, 454, 456, 465, 467, 470, 471, 472, 476, 483

- Europa centro-orientale 471, 484, 485
 Europa occidentale 468
 Europa srodkowo-wschodnia 475
 Evansburg 490

F
 Fabriano 469
 Faenza 24, 26
 Fairbanks 175
 Fatima 444, 444j, 445, 491
 Fehérvár 109, lásd még: Székesfehérvár
 Felső-Árva 482
 Felső-Ausztria 28, 30, 30j, 32
 Felső-Olaszország 416
 Felföld 52
 Felka 139
 Felső-Lapsi 131j, 139
 Felsőtömös 202
 Felvidék 39, 128j, 218, 219, 357, 392j, 393
 Ferrara 16j
 Fertőd 350j
 Finalpia 422j
 Firenze 18, 21, 23, 24, 25, 26
 Florentiam 389j
 Fogaras 203, 211, 212, 214
 Fondi 26j
 Forli 24
 Fort Wayne, Indiana 323, 334j
 Föherceglak (Knezevo, Horvátország) 363j
 Fraknó 116j
 Franciaország 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 39,
 115, 194, 207, 241, 281, 383, 384, 424,
 445
 Frankfurt/M 21, 324
 Freiburg in Breisgau 375j
 Freising 419j
 Fribourg 423, 423j, 424
 Fulda 32j
 Füleles 32
 Fülelek 395j

G
 Galánta 116j
 Gallipoli 23
 Garsten 30j, 31j
 Gascogne 25
 Gazzada 467
 Genf 25, 26, 304, 423j, 424
 Genova 21, 24, 25
 Gerecse 362
 Germania 28j, 29j, 354j; Germanicae 368j
 Ghana 332, 332j
 Gibraltár 168

G
 Gleink 31j
 Gniezno 468
 Govásdia 200, 202
 Gödöllő 115j
 Gömör vm 56
 Görögország 384
 Göttweig 30j, 31j
 Grábler-tó 314j
 Granada 19j
 Gravina 405, 409
 Graz 28j, 29j
 Great Falls 175
 Grottaferrata 26
 Grünwald 178
 Gubbio 24
 Gulács, Bereg 321j

G
 Gyalár-Govásdia 202
 Gyöngyös 394j, 416j
 Györgyfalva 202
 Győr, Jaurinum 11, 12, 13, 28j, 30j, 32, 42,
 75, 77, 81, 92j, 124j, 125j, 143j, 249j, 250,
 252j, 253, 253j, 254j, 255j, 257, 258, 259j,
 262, 265, 271j, 314, 315, 315j, 317j, 318j,
 320j, 340, 340j, 365, 366, 367, 372, 373,
 374, 375, 377, 465, 471, 481
 Győr-Moson-Sopron Megye 271j
 Györegyházmegeye 366j
 Györszentmárton 254j, 257
 Gyulafehérvár 42, 148, 157, 158, 159, 196,
 196j, 198, 201, 202, 203, 205, 209, 210,
 212, 213j, 214, 214j, 270, 490

H
 Habsburg Birodalom 147j
 Hága 326j
 Hajdúdorog 38j, 42, 347
 Halmágy 203
 Hamburg 13, 467
 Hamilton 439j, 453j
 Hága 65, 67, 67j, 68j, 69, 69j, 70, 71, 71j
 Háromszék 200, 215
 Hatvan 239
 Heiligenkreutz 28
 Heves vm 51
 Hévíz 354
 Hidvég 201
 Hódmezővásárhely 273j
 Hollandia 71, 71j, 241, 424, 429j, 443j, 445
 Homonna, Homonnensis 365, 370, 371j, 375,
 375j
 Homoródremete 201

- Hosszúaszó 202
 Hungaria, Hungara, Hungarorum, Hungaricarum, Hungaricos, Hungarian 32j, 365j, 366j, 374, 376, 390j, 392j, 400j, 416j, 454j, 465, 471, 474, 481, 484
 Hungariae, Regnum 368, 369, 370, 371, 372, 373, 377
 Hungary 470, 473
- Igló 139
 Igmánd 75
 Ikrénypuszta 254j
 Imola 24
 India 483
 Indian Orchard 168
 Indiana, USA 332, 333, 334, 334j
 Indonézia 39, 48
 Innsbruck 315, 446
 Irán 425j
 Írország 19
 Isaszeg 349
 Itália 16, 17, 18, 18j, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 115, 129j, 133, 381j, 382j, 383j, 384j, 385j, 403, 404j, 407, 435, 452, 452j, 455, 458, 460, 467, 485, 435j, 467, 485; Italy 114j, 382j, 383j
 Izland 48
 Izrael 277, 355; Israelis 35
- Ярослав 187j
 Jászóvár 115j
 Jaurinum, Jaurinensis, lásd Győr
 Jeniszei 146
 Jeruzsálem 251, 291j, 355, 355j, 413, 417j
 Jobbágyfalva 202
 Jobbágytelke 202
 Júda 355
 Jugoszlávia 383, 440
- Kalazantinum 287, 288
 Kalifornia, lásd: California
 Kalocsa 36j, 42, 83, 117j, 126, 126j, 127, 130, 130j, 131, 133j, 135, 135j, 136, 136j, 137, 137j, 138, 139, 140, 141, 158, 160, 344j, 353, 390, 390j, 391, 392, 392j, 437, 437j
 Kanada 36, 36j, 37, 38, 39, 40j, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 187j, 333, 418, 418, 424, 436, 445, 453; Canada 334j
 Kansas 483
 Kapitólium 17j,
 Kaplony 197, 211, 214, 393
 Kapnikbánya 202
 Kaposvár 34, 34j
 Kárpátok 140
 Kárpátok medencéje 335j
 Kárpátország 144, 153
 Kárpát-medence 48j, 74
 Kárpát-Pannon térség 48j
 Kárpáthalas 32
 Kassa 42, 141, 217, 219j, 387
 Kastl/Amberg 252j, 445
 Katowice 246j
 Katyń 168, 172j, 234
 Kecskemét 251, 287, 289, 344j, 412, 412j, 413, 416, 417
 Kelet-Európa 166j, 167j, 177, 326j, 456; Vosztocsnaja Jevropa 166j, 176j, 178j, 182j, 185j
 Kelet- és Középeurópa 13j; Kelet-Közép-Európa 322, 468, 470, 474, 475, 479
 Kelet-Lengyelország 168, 169, 170
 Kelet-római Birodalom 23
 Kempten 32j
 Kentucky 321j
 Kenyérmező 359
 Kide 202
 Kijev 466
 Kína 40, 197, 276
 Királybánya 200
 Királyhelmece 477
 Kisalföld 362
 Kisárva 482
 Kisbér 257
 Kiscell 29
 Kiscelli Múzeum 34j
 Kisduna 357
 Kisebb Szent István, Santo Stefano Minore 399
 Kishont vm 56
 Kiskapus 202
 Kislomnic 139
 Kismaros 238, 285, 287, 291j, 292, 294, 295j, 301
 Boldogasszony Háza 258j, 287, 291j
 Kismegyer 255j
 Klástor p/Zniovom (Zniováralja) 252j
 Köln 438
 Kolosvár 115j, 119, 119j; Kolozsvár 143, 144, 197, 197j, 198j, 199, 202, 204, 210, 212, 214, 352; lásd még: Cluj
 Kolozsmonostor 196, 196j
 Kolozsvár, Farkas utca 202

- Komárom 75, 75j, 76j, 77, 77j, 78, 80, 80j, 81, 82, 362
 Komárom, Fürdő utca 27. 77
 Komárom/Komárno 252j, 484, 485, 488
 Komárom vm 76, 77j, 78
 Komárom-Esztergom vármegye 88j, 91j, 92
 Komárom és Esztergom vármegye 118j
 Komáromújváros 76
 Komáromvidék 77j
 Komi Köztársaság 234
 Konstanc 356
 Konstantinápoly 22, 482
 Konstanz 144
 Kovászna 200
 Kozłówka 242
 Kőhalom 203, 213, 214
 Köln 20, 242
 Körösbánya 197, 203, 212, 213, 214, 216
 Kőszeg 249j, 252j
 Közép-Európa 217, 220, 388j, 483
 Középduna 153
 Krakó 144; Krakó 217, 233, 242
 Krefeld 472
 Lateranense 467
 Kreml 166, 170, 171, 175, 176, 182, 183;
 Kremlin 169j, 175j, 180j, 181,
 Kremsmünster 28, 30j
 Kuba 281
 Kujávia 245j
 Kunhegyes 337
 Kurszk 166
 Küküllővár 201
 Külsővat 318j
- Laki vulkán 48
 Lambach 31j
 Landeck 443j
 Langham (MD) 275j
 Laski 242
 Laterán, Lateranense 26, 241, 379, 379j, 380,
 381j, 382, 382j, 425j, 467
 Lausanne 423j, 424
 Leibic 139
 Lébény 354
 Lemberg 42
 Lengyel Népköztársaság 276, 280
 Lengyelország 12, 39, 56j, 160, 167, 169, 170,
 172j, 173, 175j, 177, 178, 179, 180, 181,
 182, 183, 184, 185, 186, 190, 191, 192,
 193, 194, 220 240, 243j, 403, 468; Poland
 174j; Polska 472, 475, 477
- Lepanto 485
 Levoča 287j
 Lipótvár 228, 230, 230j
 Liverpool 193, 423
 Livorno 25
 Lombardia 16, 16j, 24
 London 20, 167, 168, 169, 171, 173, 173j, 176,
 177, 181, 192, 193
 Long Beach 352
 Lorettó 198j
 Lovászpátona 354
 Lőcse, Levoča 128j, 130, 130j
 Lubiša 140
 Lublin 192, 193, 240, 241, 241j, 242, 242j,
 243j, 245j, 245j, 468, 472, 475
 Lucca 21,
 Luzern 438
- Macerata 24
 Madrid 439j
 Magnovradinensis, lásd Nagyvárad Magyar
 Királyság 365j
 Magyar Népköztársaság 276, 279, 280, 302,
 304, 322j, 328, 329, 450j
 Magyarbodza 202
 Magyarlápós 202
 Magyarország 15, 17, 22, 27j, 28, 29, 29j, 32,
 33, 34, 34j, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45,
 46, 47, 48, 48j, 49, 49j, 50j, 62, 63, 64, 65j,
 66, 66j, 68, 69, 69j, 70, 73, 73j, 75, 83, 84,
 85j, 89j, 91, 94, 95, 113j, 114j, 115, 119j,
 141, 144, 147j, 157, 159, 160, 161, 197,
 217, 234, 236, 263, 267, 267j, 269j, 277j,
 283, 290j, 296j, 308, 327j, 328, 329, 331,
 337, 338, 339j, 340j, 343j, 344, 346j, 347j,
 348j, 351, 354, 356, 356j, 357, 358, 360,
 361, 363j, 366, 367j, 394, 395, 398, 398j,
 400, 401, 403, 415, 424, 427j, 437, 440,
 441, 441j, 442, 445, 445, 446j, 447, 449,
 450, 455, 456, 457, 461, 466, 467, 469,
 475, 476, 477, 479, 483, 485, 486, 488,
 490, 493; Wegry 472, 473, 475, 477; lásd
 még: Hungarica 162; Ungarn 141
- Magyarszarvaskend 201
 Magyarszákok 202
 Magyarszombor 202
 Mainz 20, 115j, 456j
 Makó 159, 161, 352
 Malacka 387, 388
 Mallerysdorf 32j, 204, 211
 Málnás 201

- Málnásfürdő 216
 Mantova 16j, 23j
 Maria Plain 34j
 Máriabesnyő 469
 Máriaradna 197, 203j, 211, 212, 213, 214, 393, 394, 395
 Máriavölgy 221
 Mariazell 28, 28j, 29, 29j, 30, 30j, 31, 31j, 32, 32j, 33, 34j, 438
 Marosillye 202
 Marosportus 202
 Marosszentgyörgy 201, 214
 Marosvásárhely 197j, 203, 203j, 211, 214
 Marosújvár 201
 Marseilles 21, 25
 Martinsberg 27j; lásd még: Pannonhalma
 Massachusetts 168, 175, 182j, 189
 Mechelen 423j, 429j
 Medgyes 203, 211, 214
 Melinová 252j
 Melk 32j
 Ménfőcsanak 254j, 256j
 Mexikó 247j, 281, 322, 435, 435j
 Mezopotámia 109
 Mezősámsond 202
 Mezőszengyel 202
 Mezőtúr 252j
 Metz 32j
 Michigan 187
 Mierzyrzecz 476; Parafia Sw. Jana Chrzciciela 476
 Mikháza 203, 212, 214
 Mikóújfalú 201
 Milano 17, 73, 241, 382j, 467
 Mírov 218, 230, 231
 Miskolc 42, 54, 67, 157, 345j, 447j
 Mócs 201
 Modena 21
 Monarchia 75
 Mondsee 30j, 31j
 Montana 175
 Monte Cassino 474
 Monte Mario 21
 Montecassino 28, 28j
 Montefiascone 16, 21, 22
 Montreal 418, 418
 Mosaburg 489
 Moszkva 165, 166j, 167, 167j, 168, 170, 172, 173, 174, 176, 176j, 179, 181, 183, 184, 186, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 234, 354j; Moscou 166j, 189j; Moscow 354j–
 Moskwa 170j; Москва 173j, 175, 176, 176j, 182j, 186j, 275, 276, 277
 Munkács 360
 München 27j, 37j, 68j, 108, 242, 254j, 305j, 368j, 392j, 435, 443j
 München-Freising 419j
 Münster 108
 Mura 157
 Nagy-Lengyelország 168
 Nagy-Magyarország 83, 357
 Nagy-Szombat 115j, Nagyszombat 127, 147, 360, 365, 366, 367, 367j, 372, 374j
 Nagyernye 201
 Nagyigmánd 77, 77j
 Nagykároly 214
 Nagymaros 238
 Nagyszeben 203, 204, 206j, 209, 214; lásd még: Szeben
 Nagyszombat 237
 Nagyvárad 38, 42, 56, 58, 59, 119, 141, 157, 158, 159, 360, 367, 374, 374j, 427j; lásd még: Várad
 Nagyvázsöny 365
 Napolí 473
 Nápoly 18, 20, 21, 25, 88j
 Nápolyi Királyság 18
 Naszód 202
 National Hotel, Moszkva 175
 Német Demokratikus Köztársaság 276, 279
 Német Szövetségi Köztársaság 315; Német SZK/NSZK 276, 281
 Német-római Császárság 23
 Németalföld 67, 133, 141
 Németország 20, 21, 32, 39, 167, 178, 185, 187j, 193, 234, 241, 247, 314, 384, 445
 Nettuno 414
 New Haven 173j
 New York 27j, 43, 46, 165, 170, 170j, 171, 172, 175j, 179, 181, 181j, 275j, 337j, 392, 439, 439j, 441j
 Niederaltaich 28, 31j
 Nietzsche 109, 110
 Nijmvegen 241
 Nil, Nilus 155
 Nitriensis, lásd: Nyitra
 Norvégia 314
 Novi (Noviensi) 366
 Novoszibirszk 176j
 Nürnberg 28

- Nyergesújfalu 387
 Nyíregyháza 48j
 Nyitra, Nitria 60, 60j, 127, 157, 362j, 366, 377
 Nyitra megye 360
 Nyitraszerdahely 126
 Nyitraújlak 217
 Nyugat 218, 276, 280, 474, 481, 486, 490
 Nyugat-Berlin 426j
 Nyugat-Európa 48, 241, 443j; Nyugateurópa 144, 153
 Nyugat-Németország 423
 Nyugatrómai 153
- O**beraltaich 28, 31j, 32j
 Oberwart 252j
 Óbuda 356, 367, 368j
 Kiscell 367, 368j
 Ócsa 354
 Odera 179
 Ohio 332
 Olasz Királyság 379j
 Olasz Köztársaság 450j
 Olaszország 187j, 241, 280, 281, 352, 379, 379j, 381, 382, 383, 384, 385, 403, 450, 454, 454j, 455j, 460, 461j
 Oláhlápos 202
 Olmütz, Olomouc 232, 365, 365j, 366j
 Ontario 43
 Óradna 202
 Oravka 482
 Orchard Lake 168
 Orenburg 166j
 Orkhon-folyó 146
 Órománia 158, 160
 Orosz Föderáció 170j
 Oroszország 172, 177, 178, 181, 190, 191 205, 230; Russia 185j, 186j, 187j, 188j, 189, 189j, 190j, 191j, 192j, 194j, 195j, 247j
 Orvieto, 24
 Ostia 24, 25, 414
 Ostmitteleuropa 472
 Oszmán Birodalom 147j
 Osztrák-Magyar Monarchia 83, 141
 Oxford 20
- Ó**si 120
 Öskü 354
 Összoroszország 165
 Österreich 29j
- Padova 16j, 22, 145
 Paks 129
 Pannonhalma 9, 11, 13, 14, 15, 27, 27j, 28, 28j, 29, 29j, 30, 30j, 31, 31j, 32, 32j, 33, 33j, 34, 35, 75, 78, 82, 93, 113, 142, 143, 148, 149, 154, 249, 249j, 250, 250j, 252, 252j, 253, 253j, 254j, 255, 255j, 256, 257, 258, 258j, 259, 259j, 260, 262, 262j, 263, 264, 264j, 265, 266, 320, 353j, 354, 358j, 366j, 367j, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 479, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 490, 492, 493; Szentmárton (Pannonhalma) 482; Pannoniae montis 35; lásd még: Martinsberg
 Pannónia 489
 Paoking 197j
 Pápa 116j, 249j, 252j, 254j, 318j, 366, 372, 374, 386j
 Nagyboldogasszony templom 366, 372, 374j
 Ecclesia patrum Sancti Pauli primi eremita 374
 Pápai állam 379j
 Párizs, Paris 108, 127, 136, 140, 144, 166j, 170j, 227, 241, 241j, 418, 420, 424, 426
 Párkány 357, 361, 362, 362j
 Parma 38
 Párkány 85
 Partium 157
 Passaggio al Bosco 379j
 Passaic, NJ 38, 488
 Passau 438, 438j
 Pécs 42, 46, 46j, 49j, 84, 92j, 96, 119j, 121, 142j, 144, 145, 160, 283j, 302, 386j
 Pennsylvania 168
 Peru 323
 Perugia 18, 22, 24
 Pest 32j, 49j, 61, 69, 69j, 71, 83, 84, 86, 115j, 116j, 117j, 119, 123, 124, 132, 219, 294, 298, 302, 303, 304, 341, 459; Pessti 115j
 Pest-Buda 124
 Petrozsény 211
 Philadelphia 444j
 Pilis 362
 Piliscsaba 270j, 388j
 Pilsen 232
 Piotrków 477
 Pisa 18, 21, 24, 25
 Pistoia 17, 114j
 Pittsburg 437

- Plaveč (Palocsa) 287j
 Pér 253j
 Pócspetri 342, 342j
 Podolin 130j
 Pomáz 258j
 Pontida 24
 Poprád 135, 135j, 139
 Potsdam 170j
 Poznan 467
 Pozsony, Posonii, Posoniensis 32, 57j, 61, 88j, 115j, 127, 132, 141, 142, 217, 218, 218j, 219, 221, 223, 225, 228, 228j, 257, 315, 316, 358, 362j, 365, 366, 367j, 368, 369, 372, 373, 374, 376, 377, 388, 393
 Ecclesia monialium sanctae Elisabethae 374
 Kempelen utca 219
 Szent Erzsébet-rendi apácák temploma 366, 373, 374j
 Pozsony megye 34, 143
 Pöcking 457j, 463
 Prága 70, 144, 145, 217, 275, 276
 Provence 25
 Przedecz Kujawski 242
- Radna, lásd Máriaradna 394**
 Ravazd 254j
 Ravenna 420
 Regensburg 27j, 31j, 32j, 456
 Reichenau 438
 Ricany 132j
 Rodosz 25
 Román Népköztársaság 276
 Róma, Romae, Romanorum 11, 13, 13, 16, 17, 17j, 18, 19, 20, 20j, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 30j, 39, 40, 56, 56j, 59, 61, 62, 63, 64, 64j, 66, 67, 69, 70, 71, 73j, 88j, 97j, 114, 125j, 132, 136, 157, 159, 160, 185, 186, 188, 189j, 191, 194, 195, 199, 207, 241, 251, 252j, 270, 284, 286, 290, 290j, 293j, 298, 300, 302, 304, 307, 308, 352, 356, 359, 365j, 366j, 367j, 370, 376, 379, 379j, 380, 381j, 384, 386, 387, 388j, 389, 390j, 391, 395, 395j, 397, 398, 398j, 399, 399j, 400, 400j, 401, 401j, 404, 404j, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 412j, 413, 413j, 414, 415, 417j, 418, 419, 422, 424, 425, 425j, 426, 427, 427j, 428, 428j, 429, 429j, 434, 436, 436j, 437, 437j, 439, 439j, 440, 441, 442, 443j, 445, 445j, 446, 446j, 448, 449, 449j, 450, 451, 451j, 452j, 453, 453j, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461j, 462, 463, 465, 466, 467, 468, 471, 472, 473, 476, 477, 479, 481, 482, 483, 484, 487, 489, Rim 466; Rome 166j, 189j; Rzym 243j
 VI. Pál terem 446
 Accademia d'Ungheria 448, 450, 452, 454, 455, 462, 476, 481
 Ateneo Pontificio Regina Apostolorum 479
 Augustinianum 489
 Bencés Primásapátság 487
 Calasanctianum 297j
 Capitolium 420
 Chiesa Nuova 419
 Coelius domb 400
 Coletti (könyvkereskedés) 293
 Collegium Germanicum, Collegio Germanico 402, 407, 408
 Collegium Germanicum et Hungaricum, Collegio Germanico Ungarico, Német-Magyar Kollégium 365, 366, 366j, 371, 375j, 399, 400, 401, 404, 408
 Collegium Hungaricum 402
 Falconieri-palota 401
 Fraknói-villa 455, 460
 Istituto Storico „Fraknói” 476
 Gregoriana Pápai Egyetem 412j, 413, 414
 La Sapienza Egyetem 412j
 Magyar Kollégium 399
 Magyarok Nagyasszonya kápolna 401
 Monte Celio 404, 406
 Monte Mario 297j
 Német Kollégium 400
 Német-Magyar Kollégium, lásd: Róma, Collegium Germanicum et Hungaricum
 Palazzo Borromeo 404, 404j, 407
 Pápai Magyar Intézet 278j, 401, 402, 436j, 442, 448, 450j, 451, 451j, 457, 458, 458j, 459, 459j, 460, 461
 Palazzina 452
 Palazzo Gabrielli-Borromeo 404j
 Pápai Gergely Egyetem 405
 Pápai Magyar Intézet 451, 451j
 Római Magyar Akadémia 401, 413, 457, 458, 459, 459j, 460, 460j, 461, 483,
 Rota Romana 420
 Sant'Anselmo főiskola 422j, 479
 Santa Saba 405
 Santo Stefano Rotondo, Santo Stefano in Monte Celio, Szent István kerektemplom

- 399, 400, 400j, 401, 402, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 434j
 Szent Anzelm kollégium 473, 475
 Szent Anzelm Prímásapátság 478
 Szent István (Zarándok)Ház 401, 434j, 436, 437, 439j, 440, 443, 443j, 445, 446
 Szent István-kerektemplom 401
 Szent Péter-bazilika 399, 400, 401
 Szent Péter tér 381, 429
 Tevere 411
 Via Giulia n. 1. 462
 Via Stazione San Pietro 6 414
 Villa Torlonia 380
- Romagna 17, 24, 380
 Római Magyar Akadémia 401, 413
 Római Szent Birodalom 83
 Románia 68, 69, 157, 158, 159, 160, 161, 199, 277j; román királyság 159; Romanici Regni 162, 163, 393, 394
 Rozendaal 424
 Rozsnyó 42, 56, 58, 157; Rosnyó 117j
 Rusz 466
 Ružomberok 141
- Sabina 18
 Salamanca 310
 Salzburg 31j, 32j, 34j, 254j
 Sandomierz 475
 San Francisco 444j
 San Pantaleo (SchP generalícia) 284, 287, 290, 292j, 297j
 San Pastore 404, 405, 405j, 410, 411
 San Pietro in Cariano 403j
 San Remo 84
 San Salvatore in Onda 399, 400
 Sangorodok Protok/Protak 221, 224j
 Santa Fe 195
 Santa Maria di Finalpia 422j
 Santiago da Chile 474
 Santo Stefano degli Ungari 399
 São Paulo 470, 471, 493
 Morumbi 493
 Sármonostor 375j
 Sáros megye 287
 Sárospatak 48j, 117j
 Sárpatak 202
 Sárvár 317
 Sarzana 26
 Sata, Satensis (Borsod vm) 49, 50, 53, 55
 Savnikvár 128j
 Scheyern 32j, 443j
 Schottenstift 28, 30j, 31j
 Segesvár 201
 Seitenstetten 30j, 31j
 Siena 16, 21
 Sion, Zion, Szión, Cion 355j
 Skandinávia 71
 Slovensko 393j
 Somlővásárhely 314
 Somogy 34, 148
 Sopron 32, 252j, 257, 367
 Sopronkőhida/Sopron-Kőhida 320
 South Bend, Indiana 332j, 333, 334, 334j, 436, 439
 Magyarok Nagyasszonya templom 436
 Soveria Mannelli 485
 Spanyolország 25, 247j, 310
 Spiš 128j, 132j, 139, 140
 Springfield, MA 165, 167, 168, 169, 173, 175, 187, 187j, 189, 190
 St. Emmeram 28, 31j, 32j
 St. Lambrecht 27, 27j, 28j, 29, 29j, 30, 31, 31j, 32, 32j, 33, 34, 34j, 35
 St. Martinsberg 27j
 St. Ottilien 27j, 28j, 29j, 444, 485
 St. Paul im Lavanttal 32j
 St. Peter an der Sperr 134j
 Stájerország/Styria 27, 28j, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35; Stájeri, steyeri 155
 Straßburg 115j
 Strigonium, Strigoniensis, lásd Esztergom
 Stuttgart 315
 Subiaco 474
 Sutri 18
 Südtirol 29j
 Sümeg 46
 Svájc 32, 158, 281, 423, 423j, 424, 425j, 435, 438, 438j, 445
 Svédország 445
- Szabadka 42, 363j, 390, 391, 391j
 Szabolcs vármegye 365, 375j
 Szamosújvár 203, 212, 214
 Szárhegy 200j, 202, 212, 214
 Szászhegyes 203
 Szászsebes 214
 Szászváros 203, 211, 214
 Szatmár 42, 60, 60j, 157, 159, 197, 198, 214, 238j, 361, 393
 Szatmárnémeti 158, 214
 Szeben 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209; lásd még: Nagyszeben

- Szécsény 396
 Szeged 46, 88j, 107, 108, 125j, 144, 148j, 155, 157, 159, 159j, 161, 161j, 212j, 253, 268j, 269j, 273j, 292j, 315j, 473, 481, 488
 Szeged-Csanád 161j
 Székesfehérvár 250j, 314j, 340j, 354, 360, 386j, 387, 387j, 442, 443j
 Szeleukida Birodalom 291j
 Szendrői járás 53
 Szentpéteri járás 53
 Szécsény 101j
 Szék 203, 214
 Székelyudvarhely 42, 202, 211, 214
 Székesfehérvár 42, 65j, 83, 121, 238j
 Szekszárd 269j
 Szentföld 145, 198j, 413, 416, 417
 Szepeshely 128, 128j, 132, 132j, 134, 134j, 135, 135j, 136j, 137, 140; Spišská Kapitula 128
 Szepesmegye 129j
 Szepesség, Szepes, szepesi 126, 126j, 127, 128, 128j, 129, 130, 130j, 131, 132, 133, 133j, 134, 134j, 135, 135j, 136, 139, 140
 Szepesváralja 134
 Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 157, 159, 160, 394
 Szerencs 366
 Szergijev Poszad 176
 Szibéria 22, 221
 Szilágysomlyó 211
 Sziília 384
 Szion [In Szion: Magyar Sion, Esztergom] 121j
 Szlovákia 128, 132j, 217, 218, 220, 262, 269j, 471
 Szolnok 393, 397j
 Szombathely 42, 95, 117j, 122, 340, 344j, 366, 412, 412j, 414, 414j, 415, 416, 481
 Szovjet-Oroszország 178, 246; Roszja sowiecka 246j
 Szovjetunió 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 172j, 173, 174, 175, 175j, 177, 181, 182, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 218, 220, 234, 246, 273, SZU 275, 276, 279, 280, 281, 347j, 348, 348j, 351j, 473, 383; Советский Союз 187j. Unión Sovietica 474
 Sztálingrád 166, 168, 179
 Szumi 179, 180, 181
 Taizé 249
 Tambora vulkán 48, 48j
 Tarnaszentmária 354
 Tasnád 213
 Tata 77, 78, 127, 254j, 258
 Tatabánya 88j, 254j
 Távol-Kelet 40
 Teherán 165, 167, 169, 170j, 179, 189j; Tehran 167j, 173j, 174j
 Tekeres 363j
 Temesvár 36j, 46j, 157, 158, 159, 159j, 160, 161, 214; timisoaraensis 158j
 Texas 43, 481
 The Hague 114j
 Tiberis 17j, 25
 Tihany 251, 253j, 254j, 255j, 354
 Tinnin 196; Tinninensis 375, 376
 Tirnaviae, Tyrnaviae 370, 373, 374, 375, 376
 Tirol 136j
 Tisza 157
 Tiszaalpár II. 264j
 Tiszai járás 53
 Tiszaújfalú 264j
 Tivoli 414
 Tobol 153
 Tokod 238j
 Toledo 436, 436j, 439
 Torda 203, 214
 Torino 188j, 418, 443j, 465, 466
 Ungarn 465, 467, 470
 Ungheria 467, 472, 484
 Ungheresi 479
 Torockószentgyörgy 201
 Toronto 444j, 453, 453j
 Toscana 24
 Traiskirchen 252j
 Transsylvania 485, 487, 489, 491
 Trianon 70, 74, 74j, 76, 83, 158, 160, 217, 357, 387, 390, 395, 493
 Trient 114, 117, 124, 144
 Tuscia 18
 Tübingen 456, 456j
 Ugod 116j
 Újlak 228, 232
 Ukrajna 184
 Ungarn/Ungariam 32j, 35, 141, 438j, 456j; Ungheria 446j, 462
 Unzmarkt 119

- USA 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 169, 171, 183, 324, 326j, 332, 335j, 437, 445, 479
- Újszöny 75, 76j
- Ürög 145
- Vác 27j, 36j, 42, 45, 236, 288j, 293, 295, 340, 412j, 427j
- Vadúz 78, 352
- Vágsellye 362j
- Vágújhely/Vaghuheiheiliensis, Nové Mesto nad Váhom 366, 368, 368j, 369, 369j, 370, 370j, 371, 374, 374j, 376, 376j, 377, 377j
- Vajdahunyad 199, 200, 200j, 203, 203, 203j, 205j, 208, 208j, 211, 212, 214
- Valmontone 26
- Várad, Varadini 366, 374
- Várpalota 314j
- Varsó 168, 242, 276, 277, 278; Warsaw (Pact) 275j; Warszawa 226j, 472
- Várvidék 492
- Vas megye 225
- Vasvár 492
- Vatikán, Vaticana, Vaticano 11, 13, 14, 26, 39, 65, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 125j, 157, 159, 160, 166j, 183, 186j, 187, 187j, 188, 190j, 191, 195, 250, 251, 253, 276, 277, 277j, 278, 278j, 279, 280, 281, 282, 283j, 284j, 292, 301, 302, 304, 305j, 308, 365j, 381, 399, 402j, 403j, 412j, 414, 415, 416, 418, 425j, 426j, 427, 435j, 440, 445, 447, 448j, 449, 450, 451, 452, 453j, 454, 455j, 456, 456j, 457, 461j, 471, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 488, 489, 490, 491, 492; Vaticana, Vaticanum, CdV 467, 473, 483, 484, 484, 486, 491
- Apostoli Könyvtár 453
- Apostoli Levéltár 447j
- Archivio Segreto Vaticano 447j, 448, 450, 454, 454j
- Bibliotheca Apostolica Vaticana 426j, 453, 453j
- Borgia termék 426
- Szent Péter bazilika 424
- Harmadik loggia 477
- Vatikáni Apostoli, Titkos Levéltár 402, 403, 413; Vatikáni Levéltár 413, 414, 416, 416j, 426, 427, 447, 448, 449, 451, 451j, 453, 455, 458, 460, 463; Archives Vaticanas 426j
- Vatikánváros 475
- Vatikanisches Archiv 455j
- Velemér 355
- Velence 16, 16j, 21, 135j
- Velletri 17
- Verespatak 202
- Verestorony 202
- Verona 484, 485
- Verőce 295j
- Verőcemenaros 293, 294, 295
- Versailles 179
- Veszprém 34j, 95, 114j, 120, 120j, 257, 299, 314, 314j, 315, 315j, 317, 318j, 319j, 320, 378j, 439j, 474, 489
- Károly (templom) 319
- Vár u. 12.
- Veszprém vármegye 315, 315j, 318
- Vice 202
- Vichy 194
- Vienna, Viennae, Viennensis 59j, 60j, 61j, 62j, 63j, 64j, 365, 367j, 368, 369j, 370, 370, 372, 373, 374, 375, 375j, 376, 377, 378, 465; Wien, 140, 465
- Vila S. Anastáció 493
- Visegrád 238j, 491
- Viterbo 16, 21, 22, 390j
- Völgy[i] [apátság], de Valle 368, 374
- Vörös tér, Moszkva 175
- Vulkán 200, 212
- Washington 167j, 171j, 174j, 181, 182, 182j, 184, 185j, 188j, 189, 190, 190j, 191, 191j, 195j, 324, 337, 429j, 439, 479
- Saint Patrick székesegyház 439
- Weimar 354j
- Westport (CT) 275j
- Wien, Dorotheergasse No. 1. 140
- Windsor 436
- Włocławek 241, 242, 243, 243j, 244, 245j, 246, 246j, 247j
- Württemberg 20
- Xanten 20
- Yorba Linda 483
- Youngstown 436
- Zabola 200
- Zágorszk, Szergijev Poszad 176
- Zágráb 29, 428j
- Zakopane 242

Zalaapáti 11, 15, 144, 255j, 487, 489, 491
Zalaegerszeg 339, 340
Zalán 216
Zalavár 487, 489, 491
Zanesville, Ohio 321j
Zich 365
Zirc 38j

Znióváralja 359
Zombor 141
Zürich 438, 438j
Zsalazson
Zsigárd 143
Zsil-völgy 200

A KÖTET SZERZŐI

Balogh Margit

tudományos tanácsadó, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp.

Bandi István

tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Bp.

Bárány Zsófia

tudományos kutató, Országos Széchényi Könyvtár Bp.

Barna Gábor

néprajzkutató, professzor emeritus, Szegedi Tudományegyetem

Beke Margit

nyugalmazott levéltárigazgató, Bp.

Boros Zoltán

levéltáros, Pannonhalma

Deák András Miklós

irodalomtörténész, nyugalmazott diplomata, Bp.

Dénesi Tamás

levéltárigazgató, Pannonhalma

Dudás Róbert Gyula

tudományos tanácsadó, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác

Eördögh István

egyházttörténész, nyugalmazott vatikáni levéltáros

Érszegi Márk Aurél

vatikánszakértő, Bp.

Fejérdy András

tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp.

Gianone András

kutatótanár, Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium, Bp.

Hamerli Petra

történész, Pécsi Tudományegyetem

Hortobágyi T. Cirill OSB

Pannonhalmi Főapát

Horváth István

levéltáros, Egri Főegyházmegyei Levéltár

Illés Pál Attila

történész, főkonzul, Gdansk

Klestenitz Tibor

tudományos munkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, MTA-OSZK

Koltai András

levéltáros, Piarista Rend Magyarországi Tartománya Központi Levéltára, Bp.

Korzenszky Richárd OSB

prior emeritus, Tihany

Lakatos Adél

levéltáros, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

Marton József

professzor emeritus, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Római Katolikus Teológiai Kar, Kolozsvár-Gyulafehérvár

Molnár Antal

igazgató, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp.

Molnár Imre

történész, nyugalmazott diplomata, Bp.

Németh László Imre

történész, volt olaszországi főlelkész, Bp.

Rétfalvi Balázs

történész, gyűjteményvezető, Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár

Rosdy Pál

levéltáros, Új Ember emeritus főmunkatárs, Bp.

Szabó Csaba

főigazgató, Magyar Nemzeti Levéltár, Bp.

Szilágyi Csaba

történész, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.

Tengely Adrienn

egyházttörténész, Esterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger

Tóth Tamás

történész, Magyar Katolikus Püspöki Kar titkára, Bp.

Tóth Krisztina

levéltári delegátus, Vatikáni Nagykövetség, Róma

Várszegi Asztrik OSB

püspök, emeritus főapát, Pannonhalma

Vörös Géza

tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Bp.

Zinner Tibor

Somorjai Ádám szerzőtársa, több kötetben

Zombori István

emeritus múzeumigazgató, METEM-HEH, Szeged

Kiadványaink megvásárolhatók:

Penna Bölcsész Könyvesbolt

Cím: 1053 Budapest, Magyar u. 40.

Nyitvatartás: hétköznap 13–17 óra között

WEB: <http://pennakonyvesbolt.hu>

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

Telefon: +36-30-203-1769

A szerkesztőségben:

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

6726 Szeged, Székely sor 15/A.

E-mail: heh.szeged@gmail.com

Telefon: +36-20-353-72-75